A büntetés tana

Megyei Könyvtár
98055
GYŐR

098055
MEGYEI KÖNYVTÁR

Dr. Földvári József

A büntetés tana

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
Budapest 1970

Lektorálta:

DR. HORVÁTH TIBOR

1999 JÚN 2
Megyei Könyvtár
98055
GYŐR
3/13
F 85

© *Dr. Földvári József, Budapest, 1970*

A kiadásért felel: a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója
A szerkesztésért felel: Dr. Popovics Béla. Műszaki vezető: Büchler Alfréd
Műszaki szerkesztő: Szűcs Sándor

Tartalomjegyzék

ELSŐ RÉSZ

A BÜNTETÉS ELMÉLETI VONATKOZÁSAI

1. §. *A büntetés tanának helye a bűnügyi tudományok rendszerében* 17

1. A büntetés tana területének a körülhatárolása 18

2. A büntetés tana önállóságának kérdése 20

a) a tudományok önállósága általában 20

b) a büntetés tanának önállósága 22

3. A büntetésre vonatkozó ismeretek helye a tudományok rendszerében 24

4. A büntetés jelentősége a vele foglalkozó tudományokban 25

a) a büntetőjogtudományban 25

b) a kriminológiában 27

c) a pedagógiában 28

d) a pszichológiában 29

e) a szociológiában 30

5. A büntetés tanának feladata 30

6. A pönológia mai helyzete és perspektívája 32

2. §. *A büntetés céljai* 33

1. A büntetés céljaira vonatkozó korábbi teóriák 34

a) abszolút teóriák 35

b) relatív teóriák 36

c) vegyes teóriák 41

d) a nevelő büntetés gondolata 42

2. Mai felfogások a büntetés céljai vonatkozásában 44

a) a megtorlást elismerő nézetek 44

b) a speciálprevenciót hangsúlyozó nézetek; a speciálprevenció és a nevelés 47
c) a generálprevenciót hangsúlyozó nézetek 55

3. Egyes idevágó törvényi rendelkezések 56

4. Hatályos jogunk szabályozása 57

3. §. *A büntetés jogalapja; a büntetőjogi felelősség megalapozása* 60

1. A büntetés jogalapjára vonatkozó korábbi felfogások 60
2. Mai nézetek 61
3. A büntetőjogi felelősség megalapozásának előtérbe kerülése 61
a) a felelősség mibenléte és fajai 62
b) a büntetőjogi felelősség 63
c) a büntetőjogi felelősség alapja és feltételei 64

4. Büntetőjogi felelősségi rendszerek 66
a) az indeterminista koncepció 66
b) a determinista koncepció alaptételei 67
c) különböző determinista jellegű koncepciók 70

5. Saját felelősségi rendszerünk megalapozása 72

6. A determinista felelősségi rendszer erkölcsi alapja 74

4. §. *A büntetés mibenléte és fogalmának meghatározása* 75

1. A büntetés lényegére vonatkozó szemlélet megváltozása 76
2. A büntetés lényegének tisztázása 78
a) a büntetés és a nevelés viszonya általában 78
b) a büntetőjogi büntetés és a nevelés 80
c) a büntetés és a kényszer viszonya 82
d) a kényszer és a nevelés viszonya 82

3. A büntetés fogalma genus proximumának a meghatározása 83
a) Liszt és Maurach meghatározása 84
b) a szovjet jogtudósok álláspontja 85
c) saját felfogásunk 86

4. A büntetés fogalmának differencia specifikái 87
a) bűncselekmény elkövetése miatt kerül alkalmazásra 87
b) bűncselekmény elkövetőjével szemben alkalmazható 88
c) az állam erre hivatott szervei róhatják ki 90
d) a büntetés alkalmazásának formái, feltételei 91
e) a büntetés kényszerjellege 92
f) a büntetés alkalmazásának céljai 93
g) a büntetésben kifejeződő társadalmi értékelés 93

MÁSODIK RÉSZ

A BÜNTETÉS JOGI SZABÁLYOZÁSA

1. §. *Hatályos jogunk büntetési rendszere* 95

1. A büntetések és intézkedések 96
2. Az egyes büntetési rendszerek 97
3. A magyar törvény büntetési rendszere 98

2. §. *A halálbüntetés szabályozása* 101

1. A legsúlyosabb, de egyben kivételes büntetési nem 101
2. Létjogosultságának kérdése 102
   a) létjogosultsága körüli vita 103
   b) a marxizmus–leninizmus álláspontja 104
   c) saját nézetünk kifejtése 106
3. További törvényi rendelkezések 112

3. §. *A szabadságvesztés szabályozása* 113

1. A szabadságvesztés mint büntetés kialakulása 113
2. A szabadságvesztés alkalmazásának gyakorisága 114
3. A szabadságvesztés törvényi szabályozása 116
   a) az időtartamára vonatkozó rendelkezés 116
   b) az egyes fokozatainak szabályozása 118
   c) a fokozatok közötti különbségtétel elvi alapja 121
   d) eljárás a fokozatok kijelölésénél 124
   e) a fiatalkorúakkal szemben alkalmazható szabadságvesztés végrehajtása 128
   f) a katonákkal szemben alkalmazott szabadságvesztés végrehajtása 133
   g) az előírt fokozattól való eltérés 135
4. A feltételes szabadságra bocsátás 139
   a) elvi alapja 139
   b) az egyharmados kedvezmény 140
   c) az egynegyedes kedvezmény 143
   d) a feltételes szabadságra bocsátás kizárása az eljáró bíróság részéről 146

4. §. *A javító-nevelő munka szabályozása* 148

1. A javító-nevelő munka lényeges vonásai 148
2. A Btá. megalkotóinak álláspontja 150
3. Irodalmi vita a javító-nevelő munka alkalmazásánál figyelembe jövő személyek köréről 150
4. A javító-nevelő munka alkalmazásának gyakorisága 151
5. A javító-nevelő munka alkalmazásának lehetőségei 153

6. A javító-nevelő munka törvényi szabályozása 153
a) a munkavégzés helyének és a végzendő munka természetének a meghatározása ... 154
b) a munkabér csökkentése 157
c) az elítélt jogai 157
d) az elítélés időtartama 159
e) a javító-nevelő munka átváltoztatása szabadságvesztésre 161
f) a munkaviszony szünetelése az elítélés ideje alatt 162
7. Mellékbüntetések alkalmazása javító-nevelő munka mellett 163
8. Javító-nevelő munka alkalmazása fiatalkorúakkal szemben 163

5. §. *A pénzbüntetés szabályozása* 163

1. A pénzbüntetés lényege és alkalmazásának módja 163
a) főbüntetésként 164
b) mellékbüntetésként alkalmazása 165
2. A pénzbüntetés átváltoztatása egyéb büntetésre 166
3. Az alkalmazható pénzbüntetés mértéke 167
4. Az előzetes letartóztatás beszámítása a pénzbüntetésbe 167

6. §. *A mellékbüntetések szabályozása* 168

1. A közügyektől eltiltás 168
a) alkalmazásának feltétele 168
b) időtartama 169
c) a jogvesztés tartalma 169
2. A foglalkozástól eltiltás 169
a) alkalmazásának feltételei 169
b) az eltiltás időtartama 171
3. A kitiltás 171
a) alkalmazásának feltételei 171
b) időtartama 172
4. A kiutasítás 172
5. A vagyonelkobzás 172
a) alkalmazásának feltételei 172
b) mértéke 173

7. §. *Az intézkedések szabályozása* 174

1. A figyelmeztetés 174
2. A kényszergyógykezelés 175
3. A kényszerelvonó-kezelés 178
4. Az elkobzás 179

8. §. *A fiatalkorúakkal és a katonákkal szemben alkalmazható speciális intézkedések* 181

1. Nevelő intézkedések 181
2. Gyógyító intézkedések 182
3. Katonákkal szemben alkalmazható intézkedések 184

HARMADIK RÉSZ

A BÜNTETÉS KISZABÁSA

1. §. *A büntetés kiszabásáról általában* 187

1. A büntetéskiszabás helye és szerepe a büntetőjogi felelősségre vonás rendszerében 187
2. A büntetéskiszabás feladatának megoszlása a törvényhozó és a bíróság között 190
3. A büntetést végrehajtó szervek szerepe 194

2. §. *A büntetés kiszabásának alapelvei* 196

1. A büntetés kiszabásának alapelvei 196
   a) a törvényesség 196
   b) a humanizmus 197
   c) az individualizáció 198
      ca) a törvényi individualizáció 199
      cb) a bírói individualizáció 201
      cc) a végrehajtási individualizáció 202
2. A büntetés kiszabásánál irányadó néhány szempont 203
   a) A Btk. 64. §-ában felsorolt körülmények egymáshoz való viszonya 203
   b) az objektív és szubjektív körülmények súlya 204
   c) a kétszeres értékelés tilalma 206
   d) az enyhítő és súlyosító körülmények befolyásoló ereje 208

3. §. *Az ítélkezési gyakorlat értékelése* 209

1. A törvényhozói és a bírói értékelés összhangjának kérdése 210
2. A büntető politikai elvek érvényesülésének kérdése, néhány fogyatékosság 214
   a) az egyöntetűség hiánya 215
   b) az ingadozás az ítélkezési gyakorlatban 216
   c) enyheség a büntetés kiszabásánál 216

4. §. *A büntetés kiszabásának folyamata* 220

1. Előzetesen eldöntendő kérdések 220
2. A büntetéskiszabás lelki háttere 222

5. §. *A büntetési célok szerepe a büntetés kiszabásánál* 225

1. A társadalom védelmének funkciója 226
2. A bűncselekmények megelőzése; a speciál- és a generálprevenció 229
3. A kiszabott büntetés pszichikai hatása és ennek előrelátása 235
4. Véleményünk összefoglalása 239

6. §. *A bűntett és az elkövető társadalomra veszélyességének a jelentősége a büntetés kiszabásánál* 240

1. A bűntett és az elkövető társadalomra veszélyességének a mibenléte 240
   a) az objektív és a szubjektív, az absztrakt és a konkrét társadalomra veszélyesség .. 240
   b) a társadalomra veszélyességnek a törvényhozó által történt értékelése 241
   c) a társadalomra veszélyesség funkciója a büntetés kiszabásánál 242
   d) az elkövetéskori és az elbíráláskori társadalomra veszélyesség szerepe 245
2. A társadalomra veszélyesség helye a bűncselekmény tanában 245
   a) elméleti felfogások 246
   b) a törvényi szabályozás 247
   c) a bírói gyakorlatban érvényesülő nézet 248
   d) a társadalomra veszélyesség rendszerbeli helyével kapcsolatos elméleti nézetek gyakorlati kihatása a büntetés kiszabására 250
3. A társadalomra veszélyesség fokának szerepe a büntetés kiszabásánál 251
4. Véleményünk összefoglalása 252

7. §. *Az elkövető bűnösségének jelentősége a büntetéskiszabásnál* 253

1. A bűnösség szerepére vonatkozó egyes nézetek 253
2. A bűnösség fokának befolyása 257
3. A véletlen szerepe és értékelése 261

8. §. *Az enyhítő és a súlyosító körülmények* 262

A) *Az objektív jellegű enyhítő és súlyosító körülmények* 267

I. *A bűncselekmény tárgyával kapcsolatos körülmények* 267

1. A bűncselekmény tárgyára vonatkozó felfogások 267
2. A bűncselekmény tárgyával kapcsolatos körülmények csoportosítása 271
   a) a megtámadott társadalmi viszony közösségi értékelése 271
   b) a társadalmi értékelés változása 273
   c) a bűnelkövetések elszaporodása 274
   d) a védelmi igény megszűnése 275
   e) a többlet-sérelem, illetőleg veszély értékelése 276
   f) a többszörös halmazat 278
   g) a sérelem fokozhatósága 278

ga) a bűntett következményeinek figyelembe vétele 280
gb) a súlyosabb sérelem elmaradása 282
gc) a kifejlődési stádiumok jelentősége 283
gd) a bűntett távolabbi kihatásai 286
ge) az elkövetőt és hozzátartozóit ért hátrányok 290
gf) a vagyoni jellegű kár nagysága 292

h) a passzív alannyal és az elkövetés tárgyával kapcsolatos körülmények 294
ha) a megtámadott fizikai dolog sajátosságainak jelentősége 294
hb) a sértettel kapcsolatos körülmények; az elkövető és a sértett között fennálló viszony jelentősége 295

i) a sértett kívánságának jelentősége 304

II. *A bűncselekmény tárgyi oldalához tartozó elemekkel kapcsolatos körülmények* 305

1. A bűntett elkövetési módját jellemző körülmények 307
a) kényszer és fenyegetés alkalmazása 308
b) az ismétlődő és a folytatólagos elkövetés 308
c) a fondorlatos, a megtévesztő eljárás 310
d) a kegyetlen, a brutális elkövetés 311
e) az orvul történő elkövetés 312
f) különböző elkövetői alakzatok megvalósulása egy elkövetőnél 313
g) a felfedezést megnehezítő elkövetés 314

2. A bűntett elkövetésének helyével kapcsolatos körülmények 315

3. A bűntett elkövetésének idejével kapcsolatos körülmények 316
a) meghatározott időpont jelentősége 316
b) bizonyos időpontban fennforgó körülmények jelentősége 317
c) próbaidő alatt történő bűnelkövetések 318
d) az időmúlás jelentősége 319
e) egyéb időpontok és időtartamok jelentősége 321

4. A bűntett elkövetésénél használt eszköz jelentősége 323

B) *A szubjektív jellegű enyhítő és súlyosító körülmények* 325

A bűncselekmény alanyával és alanyi oldalával kapcsolatos körülmények 325

1. Az alannyá válás feltételei és az alanyisággal összefüggő körülmények 325
a) az életkor jelentősége 326
b) a büntetést elviselő képesség 329
c) az értelmi színvonal 331
d) a szakképzettség és hiánya 334

2. A személyiség szerepe a büntetés kiszabásánál; a személyiséggel összefüggő körülmények 336
a) a gyermek- és fiatalkori környezeti hatások 339
b) a családi viszonyok 340

c) a családos állapot 342
d) a társadalmi helyzet 344
e) az elkövető életmódja 345
f) az italozó életmód és az ittas állapotban való bűnelkövetés 348
g) a munkához való viszony 350
h) a vezető és a bizalmi jellegű állás 354
i) a büntetlen előélet 357
ia) a büntetlen előélet és az életkor összefüggése 357
ib) a büntetlen előélet és meghatározott állások betöltése közötti összefüggés 358
ic) büntetlennek tekinthető előélet, a Btk. 78. § (3) bekezdése 359
j) a büntetett előélet 364
k) az elkövetői minőség 370

3. A vádlottnak a bűnelkövetés utáni magatartása 371

a) a beismerés és a tagadás 371
b) az önfeljelentés 374
c) az öngyilkosság 375
d) az okozott kár megtérítése 376

4. Az elkövetés motívumának jelentősége 378

a) a sértett kihívó magatartása 379
b) a bosszú 381
c) menthető indokok 382
d) mások befolyása 383
e) az ellenőrzés lazasága 384
f) komoly indok nélküliség 385

5. Az elkövető céljának jelentősége 386

9. §. *A halmazati büntetés* 387

I. *A bűnhalmazat, mint a halmazati büntetés feltétele* 388

1. A bűnhalmazat mint minősítési probléma 388
2. A bűncselekmény-egység és a halmazat lényege 390
3. A látszólagos halmazat és következményei 390

II. *Halmazati büntetési rendszerek* 393

1. A kumuláció 393
2. Az abszorpció 394
3. Az aszperáció 395

III. *Hatályos jogunk rendelkezései* 396

1. Az abszorpció elvének érvényesítése 396
2. Az aszperáció elvének az érvényesítése 398

3. A halmazati pénzbüntetés 399
4. A halmazati mellékbüntetés 399
5. A fiatalkorú bűnelkövetők felelősségre vonása bűnhalmazat esetében 400
6. A halmazati büntetés alsó határa 401

10. §. *Az összbüntetés* 402

I. *Az összbüntetés helye a büntetőjog rendszerében és történeti fejlődése* 402

II. *Hatályos jogunk szabályozása* 404

1. Az összbüntetésbe foglalás általános feltételei 406

a) több jogerős 406
b) végre nem hajtott ítélet 406
ba) a feltételes szabadság értékelése 407
bb) a feltételes szabadságra bocsátás előtt elkövetett bűntett miatti elítélés értékelése 408
bc) a feltételes szabadság ideje alatt elkövetett bűntett miatti elítélés értékelése 409

2. Az összbüntetésbe foglalás módja 411

a) az egyes bűnelkövetések között történt ítélethozatal 412
b) valamennyi bűntettet az első ítélet jogerőre emelkedése előtt követte el (quasi halmazat) 413
c) összbüntetésnek másik ítélettel való összbüntetésbe foglalása 414

3. Szabadságvesztést kiszabó ítéletek összbüntetésbe foglalása 417

a) a végrehajtás feltételes felfüggesztése esetében 417
b) az egyik szabadságvesztés más büntetési nem átváltoztatásának az eredménye 418
c) szabadságvesztés fokozatának a meghatározása 419

4. Szabadságvesztés és javító-nevelő munka összbüntetésbe foglalása 420

5. Több javító-nevelő munka összbüntetésbe foglalása 421

a) az összbüntetésbe foglalás lehetőségének ideje 421
b) az összbüntetés tartama 421
c) a bérlevonás mértéke 422

6. Mellékbüntetések összbüntetésbe foglalása 422

7. A fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben eszközölt összbüntetésbe foglalás 424

8. Feltételes szabadságra bocsátás összbüntetés esetében 425

9. Az összbüntetésbe foglalás kizártságának esetei 426

11. §. *A büntetés enyhítése* 426

1. A büntetés enyhítésének általános feltételei 427

a) a büntetés céljainak 428
b) egyéb körülményeknek a szerepe 428

2. Az enyhítés mértéke 429

a) a korlátozott enyhítés 429
aa) az egyfokú leszállás 429
ab) a kétfokú leszállás 431
b) a korlátlan enyhítés és esetei 434

12. §. *A büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése* 436

I. *A feltételes elítélés intézményének történeti fejlődése* 436

1. Az intézmény fejlődése a felszabadulásig 436

a) a Csemegi-kódex 436
b) a reformmozgalmak követelései és az I. Bn. 437
c) a feltételes elítélés és a rövid időtartamú szabadságvesztés viszonya 438
d) az intézmény jogi természetére vonatkozó felfogások 440

2. A felszabadulás utáni fejlődés 441

a) a Btá. rendszere 441
b) a Legfelsőbb Bíróság X. és XX. sz. büntető elvi döntése 442
c) az 1961. évi V. tv. szabályozása 443

II. *A mai joghelyzet vizsgálata* 444

1. A feltételes elítélés jogi természete 444

a) a büntetési jelleg kérdése 444
b) az alapját képező körülmények köre 446

2. A feltételes elítélés intézményének két rendszere 446

3. A büntetés végrehajtása felfüggesztésének a gyakorisága 448

4. A büntetés végrehajtása felfüggesztésének a feltételei 450

5. A próbaidő kezdő és befejező napja 452

6. A büntetés végrehajtásának a felfüggesztését kizáró körülmények 453

a) a törvényben felsorolt mellékbüntetések alkalmazása 453
b) a bűntett elkövetésének az ideje 453
c) korábbi elítéltség; a rehabilitációval való összefüggés kérdése 454

7. A felfüggesztett büntetés végrehajtásának elrendelése 455

a) a jogalap nélkül történt felfüggesztés 456
b) a próbaidő kedvezőtlen eltelése 456

8. A feltételes elítélés intézménye de lege ferenda 458

NEGYEDIK RÉSZ

A BÜNTETÉS VÉGREHAJTÁSA

A) *Bevezető megjegyzések* 461

1. A büntetésvégrehajtás helye és jelentősége a bűnözés elleni küzdelemben 461

2. A szabadságvesztés 465

a) gyakorisága 465
b) kialakulása és végrehajtásának módozatai 467
ba) magánzárkarendszer 467
bb) hallgató rendszer 468
bc) fokozatos rendszer 468
bd) ír fokozatos rendszer 469
c) hazai története 469
ca) a vonatkozó jogszabályi rendelkezések 469
cb) a végrehajtás módjának alakulása 471

B) *A szabadságvesztés végrehajtásának törvényi szabályozása* 472

I. *Alapelvek* 472

1. Célkitűzések 472
2. Az igazságosság és a törvényesség követelménye 474
3. A fokozatosság elvének érvényesülése 476
4. A szabadságvesztés végrehajtására szolgáló intézetek 479

II. *A szabadságvesztés végrehajtásának rendje* 480

1. Mindegyik fokozatra jellemző követelmények 480

a) a rend biztosítása 481
b) az elítéltek őrzése és felügyelete 482

2. A szigorított börtön és a börtön közös jellemzői 483

a) a korlátozások és a szigor nagyobb foka 483
b) a napirend 485
c) a külvilággal való kapcsolat 486
ca) a levelezés 487
cb) a sajtó, a rádió és a televízió 488
cc) a látogatás 490

3. A szigorított börtön és a börtön közötti lényegesebb különbségek 491

a) a szabadidő felhasználása 492
b) az elítéltek birtokában tartható tárgyak 492
c) az elítéltek keresményéből saját céljukra felhasználható összeg nagysága 494

4. A büntetésvégrehajtási munkahely két fokozatának rendje 495

a) a szigorított büntetésvégrehajtási munkahely és a büntetésvégrehajtási munkahely közös jellemzői 495

b) a szigorított büntetésvégrehajtási munkahely rendje 496

c) a büntetésvégrehajtási munkahely rendje 497

III. *Az elítéltek elkülönítése és csoportosítása* 498

1. Az elítéltek elkülönítése 499

a) a szabadságvesztés egyes fokozatai alapján 499

b) férfi és nő elítéltek 499

c) a fiatalkorú és a felnőttkorú elítéltek 499

d) a beteg elítéltek 500

e) a kisgyermekes anyák és a terhes nők 500

f) az államellenes bűntettek elkövetői 500

2. Az elítéltek csoportosítása 500

a) a csoportosítás szükségessége 500

b) a csoportosítás szempontjai 502

IV. *Az elítéltek kötelességei és jogai* 503

1. Az elítéltek jogállására vonatkozó elméleti állásfoglalások 503

2. A tvr. idevágó rendelkezései 504

a) az elítéltek jogi helyzetének általános elvi meghatározása 504

b) az elítéltek kötelességei 505

ba) a büntetés meghatározott helyen történő kiállása 506

bb) az intézeti szabályok, utasítások megtartásának kötelessége 507

bc) munkavégzési kötelesség 508

bd) kártérítési kötelesség 510

c) az elítéltek jogai 511

ca) az elítéltek jognyilatkozatai 511

cb) az elítéltek panaszjoga és kérelmek előterjesztése 512

cc) az elítéltek kívülálló személyekkel való érintkezése 513

cd) keresményük felhasználása 513

ce) az öntevékeny szervezetekben való részvétel 514

cf) ingyenes orvosi ellátás 515

cg) terhes nők és kisgyermekes anyák különleges jogosultságai 516

V. *Az elítéltek munkáltatása* 517

1. A munkáltatás céljai 517

a) az elítéltek átnevelése 517

b) testi és szellemi erejük fenntartása 519

c) szakmai gyakorlottság megszerzése 520

2. A munka kijelölése és szervezése 521

a) a kijelölés szempontjai 521
b) a munkáltatás szervezete 522

3. Az elítéltek munkaideje, munkavédelme és munkájuk díjazása 522

a) a munkaidő 522
b) munkavédelem 523
c) munkabér 524

4. Az elítéltek szakmai képzése 526

VI. *Az elítéltek nevelése és oktatása, valamint fegyelmezésük, dicséretben és kedvezményekben részesítésük* 527

A) *Az elítéltek nevelése és oktatása* 527

Az elítéltek nevelésével összefüggő kérdések 527

a) a nevelés, mint a büntetésvégrehajtás egyik célja 527
aa) a nevelés szükségessége 527
ab) a nevelés lehetősége 527
b) a nevelés módja és formái 528
ba) a csoportos és az egyéni nevelés 529
bb) a munkáltatás 530
bc) az intézményes oktatás 530
bd) az általános műveltség fejlesztése 530
be) az öntevékeny szervezetekben közreműködés 531
c) az oktatás formái 532

B) *Az elítéltek fegyelmezése, dicséretben és kedvezményekben részesítése; kényszercselekmények a szabadságvesztés végrehajtása során* 532

1. Az elítéltek fegyelmi felelőssége 533

a) a fegyelmi eljárás lefolytatása 533
b) a fegyelmi fenyítés célja és mértéke 534

2. A fegyelmi fenyítések 535

a) általános megjegyzések 535
b) az egyes fenyítések végrehajtása 535
c) különleges rendelkezések 537

3. Dicséret és kedvezmények

a) alkalmazásuk feltételei 538
b) fajai 539

4. Kényszercselekmények 540

VII. *A szabadulás előkészítése; szabadítás* 541

1. Felkészítés a szabadulásra 541

2. A szabaduló elítélt munkába állásával és letelepedésével kapcsolatos feladatok 542

3. Az utógondozás fő feladatai és formái 543

VIII. *A fiatalkorúakra vonatkozó külön rendelkezések* 544

1. A fiatalkorúak büntetésvégrehajtási intézetei és azok rendje 544

2. A fiatalkorúak nevelése és oktatása 546

a) a fiatalkorúak megfigyelése és megismerése 546
b) az oktatás és nevelés formái 546
c) a kedvezményekben részesítés és a fenyítés 547

3. A fiatalkorú elítéltek szabadítása és utógondozása 549

IX. *Az előzetes letartóztatás foganatosítása* 549

1. Az előzetesen letartóztatottak elhelyezése 550

2. Az előzetesen letartóztatottak jogai és kötelességei 550

3. A rend és a fegyelem biztosítása 552

X. *Vegyes és életbeléptető rendelkezések* 552

Содержание 554

Inhaltsverzeichnis 565

ELSŐ RÉSZ

A büntetés elméleti vonatkozásai

1. §. A büntetés tanának helye a bűnügyi tudományok rendszerében

Az a szellemi pezsgés és fejlődés, amely a tudományok helyzetét és alakulását az utolsó évtizedekben jellemezte, rányomta bélyegét a bűnügyi tudományok művelésére is. A tudományos felélénkülést itt a bűnözés elleni küzdelem eredményesebbé tételének igénye magyarázza. „Ezért fordul büntetőjogi gondolkodásunk egyre újabb ismeretterületek felé és ezért veszi igénybe a tudományos megismerés újabb és újabb eszközeit" – olvashatjuk a közelmúltban megjelent egyik tudományos munkában.[1] Nem elégedhetünk tehát meg a tudományok által régebben kidolgozott sémák alkalmazásával, hanem újabb és újabb ismeretekre, a valóság teljesebb feltárására és sok esetben új módszerekre és eljárásokra is szükség van.

A bűnözés elleni küzdelem hatékonyabbá és eredményesebbé tételének alapvető feltételét megteremtettük akkor, amikor megnyitottuk az utat a szocialista társadalmi viszonyok kialakulása előtt. Csak ennek az előfeltételnek a biztosítása után remélhető siker a bűnözés visszaszorításában. Ehhez azonban további tudományos előrehaladások, törvényhozói és gyakorlati erőfeszítések sokaságára van szükség. „A bűnözés visszaszorítása azonban a szocialista társadalmi viszonyok talaján sem automatikusan megy végbe, az egész társadalom szívós és állhatatos erőfeszítését igényli" – állapítja meg *Horváth* Tibor, majd így folytatja: „A szocialista társadalmi viszonyoknak a bűnözést csökkentő objektív hatása tendenciatörvényként érvényesül a társadalmi fejlődésben, nem zárja ki az időleges visszaesést sem, s csak hosszabb időszakot véve alapul rajzolódik ki világosan."[2]

A bűnügyi tudományok területén a bűnözés elleni eredményesebb küzdelem igénye a legszembetűnőbb előrehaladást a kriminológia tudományos művelésének a kibontakoztatásával érte el. Nem kisebb jelentőségű azonban az a figyelem sem, amellyel a bűnözés kérdéseivel foglalkozók a büntetés végrehajtásával összefüggő problémák felé fordulnak.

[1] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpedagógia, Állam- és Jogtudomány 1965. évf. 479. old.
[2] *Horváth* Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme, Budapest, 1965., 118. old.

Megyei Könyvtár Győr

A büntetés és annak végrehajtása iránti figyelem természetesnek tűnik már csak azért is, mivel a büntetési rendszer nemcsak hazánkban, hanem világszerte óriási átalakulásokon megy át napjainkban. Ha ez az átalakulás nem is olyan látványos és forradalmi, mint az, amely a XVIII. század végén ment végbe, jelentőségében, távolabbi kihatásait illetően aligha marad el tőle.

A büntetési rendszernek itt említett és a későbbiek során részletes tárgyalásra kerülő átalakulása azonban csak a felszín, ami mögött meghatározó erejű felismerés húzódik meg. E felismerést a NET 1966. évi 21. sz. tvr.-ének indokolása az alábbiak szerint fogalmazta meg: „... az elítéltek átnevelését biztosító, korszerű büntetővégrehajtás a bűnözés megelőzésének hathatós eszköze".[3]

A bűnözés megelőzésének kívánalma, a bűnözés elleni harc eredményesebbé tételének az igénye magyarázza tehát a büntetéssel összefüggő kérdések előtérbe kerülését.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy rendszerbe foglaljuk a büntetésre vonatkozó ismereteinket. Ezek az ismeretek ma különböző tudományágak területéhez tapadnak, indokoltnak tűnik azonban egymással való kapcsolatukra tekintettel és eredményes gyakorlati felhasználásuk végett rendszerbe foglalni és tudományos elemzés tárgyává tenni őket. A következőkben tehát lényegében *a büntetés tanát kívánjuk feldolgozni.*

Mielőtt azonban az érdemi munkához fognánk, célszerűnek látszik a vizsgálandó terület körülhatárolása. Úgy érezzük, hogy témánkra tekintettel számunkra is irányadó *Vermes* Miklósnak más vonatkozásban tett alábbi megállapítása: „Minden tudomány eredményes művelése számára alapvető kérdés, hogy tárgyköre megfelelően körülhatárolt legyen. Ez a körülmény alapfeltétele minden tudományos kutatásnak, mert valamely tudományszak tárgya nem mozoghat általánosságokban, nem lehet bizonytalan, hanem a kutatási területnek meghatározottnak kell lenni."[4]

1. A kutatási terület körülhatárolására szükség van mindenekelőtt azért, mivel olyan kérdéseket kívánunk tárgyalni, amelyeket eddig különböző tudományágak keretében vizsgáltak. E szétszórtan elemzett kérdések összevonása önmagában is szükségessé tenné a vizsgálandó terület határvonalainak a megvonását.

De szükség van erre azért is, mivel a címben használt kifejezés korántsem egyértelmű. A legáltalánosabbnak mondható felfogás szerint a büntetés tana a büntetőjogtudomány ama része, amely a büntetés jogi szabályozásával foglalkozik.[5] A büntetés tanának ilyetén történő értelmezése kizárná tehát a vizsgálódás köréből a büntetés hatásosságára vonatkozó kriminológiai fejtegetéseket éppúgy, mint a bűnelkövetők nevelésével kapcsolatos pedagógiai, vagy az elkövetők személyiségének feltárására törekvő pszichológiai kutatásokat.

Mi viszont, ahogy az előzőekben már jeleztük, mindezeket a kérdéseket egy-

[3] Igazságügyi Közlöny 1966., 11. sz. 241. old.

[4] *Vermes* Miklós: A kriminológiai kutatások határkérdései, Állam- és Jogtudomány 1966., 121. old.

[5] Vö.: *Szabó* András: i. m. 480. old.

séges rendszerbe foglaltan kívánjuk tárgyalni. Nem korlátozódunk tehát a büntetés normatív vonatkozásaira, hanem ezekhez kapcsoljuk a büntetés kriminológiai, pedagógiai és pszichológiai vonatkozásait is.

Közismert, hogy a büntetéssel meghatározott szempontból foglalkoznak a felsorolt tudományágak is. Annak ugyanis tudományelméleti szempontból sincs semmi akadálya, hogy ugyanazzal az ismerettárggyal különböző tudományágak is foglalkozzanak. Sőt, ez teljességgel elkerülhetetlen is. Mindegyik tudományág különböző oldalról, eltérő szempontok alapján, más és más módszerrel közelít a vizsgálat tárgyát képező jelenséghez és elemzi annak különböző vonatkozásait. A kutatási eredmények szintézise biztosítja azonban a vizsgálati tárgy valósághű megismerését.[6]

És erre, a „valósághű megismerésre" témánk vonatkozásában is szükség van. A büntetés mibenlétének feltárása, hatásfokának növelése, alkalmazása céljának elérése érdekében nem mellőzhető e jelenség egyetlen lényeges vonatkozásának a tisztázása sem. *Szerintünk szükség van arra, hogy a szűkebb értelemben vett büntetés tanát* – a büntetés jogi szabályozásával foglalkozó diszciplínát – *kiegészítsük a büntetés reális vonatkozásait tárgyaló és eddig pönológiának nevezett tudományággal.* A magunk részéről az így kialakított ismeretrendszert értjük a tágabb értelemben vett büntetés tanán.[7]

Van-e azonban lehetőség arra, hogy a különböző tudományok idevágó eredményeit szintetizáljuk, és egyetlen munka keretei közé szorítsuk? S a másik, nem kevésbé lényeges kérdés: *e szintetizálás eredményeképpen kialakul-e egy új, önálló tudományág*, és ha igen, milyen? A következőkben e kérdéseket kívánjuk megválaszolni.

Az első kérdés megválaszolása nem tűnik nehéz feladatnak. A kutatási tárgy azonossága önmagában is megalapozza az ismeretek összefoglalását. Hiszen ezáltal érjük el célunkat: a valóság teljesebb feltárását.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a szintézisnek nem lehet akadálya az sem, hogy az egyes tudományágak kutatásainak célja eltérő. A cél azonossága nem feltétele az eredmények összegezésének, az legfeljebb a tudományágak közötti kapcsolatot teszi szorosabbá. Minden tudományág művelésének megvannak a speciális céljai, amelyek természetesen befolyásolják művelésének irányait, mélységét és

[6] A bűnügyi tudományok művelői körében ma már szinte közhelyként hat a különböző tudományágak komplex és egymás eredményeinek alapulvételével történő művelésének hangoztatása. A kérdés egyébként gazdag hazai irodalmából csak az alábbiakra hivatkozunk: *Horváth* Tibor: A marxista-leninista büntetőjogtudomány tárgya és módszertanának alapvonásai, Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1961., 461. old., *Szabó* András: A kriminológiai alapkutatások elvi kérdései, Állam- és Jogtudomány 1963., 323. old., *Vermes* Miklós: A kriminológia rendszerének és módszerének néhány kérdése, Jogtudományi Közlöny 1960., 1–2. sz. 43. old., *Földvári* József–*Vigh* József: Kriminológia, Egyetemi jegyzet, 1966., 39. old.

[7] Vö.: *Horváth* Tibor: A szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői, Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1960., 419. old., *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpedagógia, i. m. 480. old.

terjedelmét egyaránt. Eredményeinek más tudományágak által történő felhasználhatóságát azonban nem. Sajátos céljainak elérése közben is eljuthat mindegyik tudományág – mondhatjuk: kell, hogy eljusson – olyan eredményekhez, amelyeknek felhasználhatósága meghaladja az adott tudományág körét.

2. Ami már most az önállóság kérdését illeti, a válaszadás jóval nehezebb feladatot képez. Magától értetődik, hogy arra a kérdésre, beszélhetünk-e önálló tudományágról, és ha igen: milyen tárggyal és területtel, csak a tudományok önállóságának általános kritériumaira tekintettel tudunk válaszolni. Evonatkozásban azonban azt kell mondanunk – és ez talán kissé meglepőnek tűnik –, hogy kevés tudományos munka foglalkozik e probléma materialista szellemű megoldásával. E tényt annál inkább meglepőnek kell tartanunk, mivel idealisztikus és metafizikus eszmefuttatásokkal bőven találkozunk a tudományok osztályozására tett kísérletek között.

a) A marxizmus a maga álláspontját *Engels* alábbi tételére alapozza: „*A tudományok osztályozása,* amelyek közül mindegyik egy bizonyos mozgásformát vagy az összetartozó és egymásba átmenő mozgásformák egy-egy sorát elemzi; így ezeknek a mozgásformáknak inhaerens (belső) sorrendjükben való osztályozása, elrendezése és ebben van a fontossága."[8]

Mivel minden tudomány az anyag egy bizonyos mozgásformájának vagy egyes mozgásformák összefüggéseinek a visszatükröződése gyanánt fogható fel, elméletileg csak a tudomány egységességének elvét hirdető felfogás fogadható el helyesnek. Ennek megfelelően a tudományok csak tárgyukra nézve különböznek egymástól, mert, amint *Fogarasi* Béla írja: „a valóság különböző területeivel foglalkoznak. De a különbözőségek nem abszolút, hanem viszonylagos jellegűek".[9]

A tudományok osztályozásának a kérdését sem lehet azonban egyetlen időpontban sem végérvényesen lezárni, azt megoldottnak tekinteni. Az emberi tudat fejlődésével, ismereteink gyarapodásával bővülnek az egyes tudományágak keretei is, amelynek eredményeképpen módosulnak a tudományágak határai. Kiválnak egyes tudományágak köréből és önállósulnak olyan ismeretrendszerek, amelyek eddig valamely más tudományág alkotórészei voltak, más részről pedig különböző tudományágak kereteiben szerzett ismeretek egységesítésére is sor kerülhet. Ma is figyelmet érdemlő *Fogarasi* Béla alábbi megállapítása: „A tudományok osztályozásában tekintetbe kell vennünk az utolsó évtizedek eredményeit. Közös vonás e téren: a tudományok közötti merev elhatárolások, az egyes tudományok éles elhatároltságának feloldására irányuló tendencia. Ennek materiális alapja abban áll, hogy az anyagi világban állandóan új összefüggéseket fedezünk fel. A jelenségek tanulmányozásához ma már nem elég egy tudomány, hanem a tudományok összeműködése szükséges. Ennek többféle formája van. Egyrészt megmaradnak a szigorúan elhatárolt egyes szaktudományok, de össze-

[8] *Engels:* A természet dialektikája, Budapest, 1950., 82. old.

[9] *Fogarasi* Béla: Logika, Budapest, 1953., 368. old.

működésük fokozott mértékben nyilvánul meg, másrészt egészen új komplex tudományos diszciplínák, tudományágak alakulnak ki."[10]

Az elmúlt évtized a büntetőjoggal foglalkozó tudományágak helyzetében is jelentős változásokat hozott. Kivált a büntetőjogtudomány „melléktudományai" közül és önálló tudományági „rangra" emelkedett előbb a kriminalisztika, majd a kriminológia. Ezeknek a tudományágaknak az önállóságát e tudományágak művelői a marxizmus fent vázolt alaptételével indokolták: olyan kutatási területen folytatnak vizsgálatokat, amelyeken más tudományágak nem végeznek kutatásokat, kutatási tárgyuk olyan vonatkozásait teszik vizsgálódásaik és elemzésük tárgyává, amely vonatkozások egyéb tudományágak kutatásain kívül állanak. *Horváth* Tibor, *Szabó* András, *Vermes* Miklós, *Vigh* József és *Viski* László tudományos működésére hivatkozunk elsősorban, amelynek eredményeképpen hazánkban ma már szinte egységes a vélemény a kriminalisztika és a kriminológia önállóságának kérdésében.[11]

E tudományok önállósulásának egyik alapja kétségtelenül ismereteink gyarapodása. Emellett azonban rá kell mutatnunk egy másik körülményre is, amelynek nem kisebb szerepe volt abban, hogy mind a kriminalisztika, mind a kriminológia önálló tudománnyá vált: e körülmény *a társadalmi szükséglet.* A szocializmus teljes felépítése hazánkban, az emberek tudatának, erkölcsi és világnézetének átformálására vonatkozó igény volt az egyik legerősebb ösztönzője e tudományágak kibontakoztatásának, önállósodásának. Helyesen foglalja össze *Vermes* Miklós e folyamat mozgatórugóit az alábbi megállapításával: „... az egyes tudományágakon belül a kutatási tapasztalatok gyarapodásának következményeképpen a megismerés határai kiterjednek, másfelől a társadalmi gyakorlat újabb követelményei jelentkeznek. E körülmények kölcsönhatással vannak egymásra és azzal az igénnyel járnak, hogy bizonyos jelenségeket speciális elemzésnek vessünk alá. Így az egyes tudományágak szárnyai alól új tudományágak bontakoznak ki, amelyek új nézőpontból sajátos módszerekkel végzik megismerési tevékenységüket. Ilyenkor szemtanúi vagyunk az új felfogások harcának a régiekkel, a konzervatív és az újító erők összecsapásának".[12]

Ilyen elméleti premisszák alapján jutottak a *Kriminológia* egyetemi jegyzetének szerzői az alábbi megállapításhoz: „Álláspontunk szerint önálló tudománynak kell tekinteni azt az ismeretrendszert, amelynek van olyan *saját kutatási te-*

[10] *Fogarasi* Béla: A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései, Akadémiai Értesítő 1954., 82. old.

[11] Mindegyik szerző több tanulmányában is foglalkozott az itt tárgyalt kérdéssel, mégis csak az alábbi munkákat emeljük ki: *Horváth* Tibor: A marxista-leninista büntetőjogtudomány tárgya ... 462. old., *Szabó* András: *A* kriminológiai alapkutatások elvi kérdései, 422. old., *Vermes* Miklós: A kriminológiai kutatások módszertani kérdései, Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1961., 1–2. sz. 76–77. old., *Viski* László: A kriminalisztika rendszeréről, Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 1960., 1. sz. 64–65. old., *Vigh* József: A fiatalkori társadalom és a bűnözés, Budapest, 1964.

[12] *Vermes* Miklós: A kriminológiai kutatások határkérdései, i. m. 121. old.

rülete, amely nem tartozik egyetlen másik tudomány működési körébe sem, és ezen felül van kutatási tárgyából fakadó *sajátos módszere is.*"[13]

b) A *büntetéssel összefüggő kérdéseket* tárgyaló tudományág önállóságának és határvonalai megvonásának a kérdésében különböző körülmények nehezítik az állásfoglalást. Így mindenek előtt az, hogy szinte évszázados múltra tekinthet vissza egy e körbe tartozó tudományág, a büntetésvégrehajtási tudomány. Kérdés tehát, hogy megelégedhetünk-e ma ennek a szűknek tűnő tudományágnak a művelésével, nem lenne-e célszerűbb a keretek tágításával némileg másfajta tudományág kialakítása és művelése. Mi a magunk részéről ez utóbbi megoldás mellett vagyunk. Ma már kevésnek tartjuk egy olyan körű tudományág művelését, amelyet a múlt század társadalmi szükségletei hívtak életre.

A múlt század második felében végbement nagyarányú szellemi előrehaladás egyik eredményeképpen létrejött a tudományok – a büntetőjogtudomány – differenciálódása, az anyatudományból új hajtások kisarjadása. Ebben az időben alakult ki és a jelen század első évtizedeiben uralkodóvá vált a büntetőjog három főrészre történő tagolása.[14] Ez az álláspont vitathatatlanul érvényesül ma is, szocialista és burzsoá államokban egyaránt. Hazai büntetőjogi egyetemi jegyzetünk is úgy határozza meg a büntetőjog fogalmát, mint „azoknak a jogszabályoknak a rendszere, amelyek meghatározzák, hogy milyen társadalmi viszonyokban kifejeződő érdekeket sértő vagy veszélyeztető magatartásokat kell bűncselekményeknek tekinteni, azok elkövetőire milyen büntetéseket vagy egyéb repressziókat és milyen eljárásban kell kiszabni, illetőleg, hogy a kiszabott jogerős büntetéseket (egyéb repressziókat) hol és hogyan kell az elítélteken végrehajtani".[15]

A jogszabályanyag ily módon történő hármas felosztásának megfelelően beszélünk anyagi büntetőjogról, eljárási büntetőjogról és büntetésvégrehajtási jogról. E felosztással egybevágóan jött létre a bűnügyi tudományoknak olyan tagolása, amelynek értelmében *pönológia* címen lényegében a büntetésvégrehajtással összefüggő kérdéseket tárgyalták.

[13] *Földvári–Vigh:* Kriminológia, i. m. 38. old.

[14] *Angyal* Pál még azt írja, hogy „többen . . . a büntetőjog harmadik ágaként megkülönböztetik a büntetésvégrehajtási jogot, mely alatt börtönügy néven azoknak a szabályoknak összességét értik, amelyek a bíróilag kiszabott büntetések . . . végrehajtására vonatkoznak . . . valószínű, hogy gyakorlati okokból a jövőben az anyagi és alaki büntetőjogból ki fog válni a büntetőjogi következményekre vonatkozó szabályösszesség . . ." (L.: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1920., 4. old.) *Finkey* Ferenc is céloz arra, hogy a büntetésvégrehajtást még nem mindenki tekinti a büntetőjog külön ágának. Szerinte azonban „a büntetésvégrehajtás annyira speciális szakma, s annak elvei és szabályai oly fontosak és oly anyagot képeznek, hogy a büntető eljárásnak ez az ága ma teljes joggal követelheti magának az önállóságot". (A magyar büntetőjog tankönyve, 2. old.) *Irk* Albert már magától értetődő természetességgel osztja fel a büntetőjogot a ma is követett módon három főrészre. (A magyar anyagi büntetőjog, Pécs, 1933., 7. old.)

[15] *Kádár* Miklós szerk.: Büntetőjog, Általános rész, Egyetemi jegyzet, Budapest, 1964., 17. old.

A büntetésvégrehajtási jog tudományaként felfogott pönológia elég nagy múltra tekinthet vissza. Kialakulása szinte egybeesik a klasszikus irányzatot a kriminológiai irányzatok részéről érő támadások felélénkülésével. „A reformmozgalom képviselői a bűnözési folyamat szociológiai értékeléséből egységesen azt a következtetést vonják le, hogy a klasszikus büntetőjog büntetési rendszere csődöt mondott" – írja *Szabó* András A fiatalkorúak és a büntetőjog című könyvében.[16] A célszerűbb és eredményesebb büntetési rendszer kiépítése érdekében gyarapodott a büntetés kérdésével foglalkozó tudományos munkák száma is, ami szintén hozzájárult e tudományág fejlődéséhez.

A pönológia tudományának a fejlődését, önállósodási tendenciáit nagy mértékben erősítették azok a XVIII. század végén megjelent írások, amelyek a szabadságvesztés-büntetések humánusabb végrehajtása érdekében íródtak. Itt csak *Howard* híres művére gondolunk, az 1777-ben megjelent *The state of the prisons in England and Wales, with preliminary observations and an account of some foreign prisons and hospitals* című könyve, amelynek jelentőségét *Finkey Beccaria*nak 1764-ben megjelent *Dei delitti e delle pene* című munkájával mérte.[17]

A szabadságvesztés-büntetések végrehajtása nem véletlenül került ekkor a tudományos érdeklődés előterébe. A XVI., XVII. században vált ugyanis a szabadságtól való megfosztás az eddigi felelősségre vonást biztosító intézkedésből uralkodó büntetési nemmé. Tömeges alkalmazásával szöges ellentétben állottak e kor által nyújtott objektív feltételek és váltak a polgári társadalom kialakításáért küzdők politikai fegyvertárának is egyik eszközévé.

A fent vázolt körülmények hatására kezdett kialakulni a büntetőjogtudomány rendszerén belül egy tudományág, amely abban az időben még csak a szabadságvesztés végrehajtásának a módjával foglalkozott.

Ezen kialakulóban levő diszciplína kutatási területének bővülése azonban rövid időn belül megtörtént. Mivel a szabadságvesztés csak egy volt az alkalmazható büntetések között, a figyelem ráterelődött az egyes büntetési nemek egymáshoz való viszonyára, a büntetési rendszerre. Most már nemcsak a szabadságvesztés végrehajtásának módját tették vizsgálat tárgyává, hanem a többi büntetésfajta végrehajtásával összefüggő kérdések elemzésére is sort kerítettek. Ezt az új tudományágat, *Finkey* szerint *Lieber* amerikai börtönügyi író nevezte el büntetéstannak, *pönológiának.*[18]

Az itt vázolt fejlődést összefoglalva megállapíthatjuk azt, hogy a büntetőjogtudománynak a XIX. század második felében végbement nagyarányú fejlődése és az e tudományon belül történt nagyfokú differenciálódás egy olyan tudományos diszciplína kialakulását is eredményezte, amely a büntetési rendszerre, az egyes büntetések végrehajtásának módjára vonatkozó kérdések tárgyalását foglalta magában. E tudományág elnevezésére használták ugyan egyesek a *pönológia*

[16] *Szabó* András: A fiatalkorúak és a büntetőjog, Budapest, 1961., 15. old.
[17] *Finkey* Ferenc: A börtönügy jelen állapota és reformkérdései, Budapest, 1904., 9. old.
[18] *Finkey* Ferenc: A börtönügy . . . i. m. 6. old.

kifejezést is, elterjedtebb volt a büntetésvégrehajtási jog tudománya, vagy még inkább a *börtönügy* kifejezés használata, nyilvánvalóan azon az alapon, hogy a leggyakrabban alkalmazott büntetés a börtönbüntetés. Ezért elsősorban ennek a legcélszerűbb és filozófiailag, világnézetileg is alátámasztott végrehajtási formáját kell tudományosan kidolgozni. Ennek a tudományágnak az önállóságát már a múlt század végén kezdték hangoztatni és bevonult az egyetemi oktatás tantervébe is. *Hacker* Ervin szerint *Rómában* kapott először a börtönügy, mint önálló tudományág az egyetemen önálló tanszéket, 1882-ben.[19]

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy napjaink társadalmi szükségleteinek kielégítésére nem alkalmasak a múlt század igényeinek megfelelően kialakult formák. Arra van szükség, hogy a tudományok tagozódásának, az egyes tudományok határainak a meghatározásánál a társadalmi igényekre és az egyes tudományágak fejlődési eredményeire tekintettel járjunk el.

Hazai szocialista büntetőjogtudományunkban *Horváth* Tibor fejtette ki elsőnek azt a nézetét, hogy napjainkban „nem a büntetőjogtudomány és segéd-, illetve melléktudományainak rendszeréről kell beszélni, hanem a bűnügyi tudományok rendszeréről, amelynek keretében teljes önállósággal helyezkedik el a büntetőjogtudomány, a kriminológia, a kriminalisztika stb."[20]

Meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak a büntetőjogtudomány fejlődésére jellemző az a folyamat, amelynek eredményeképpen több önálló tudomány sarjad ki az anyatudományból. *Fogarasi* Béla már 1954-ben állapította meg, hogy „. . . a fejlődés folyamán egy-egy eredetileg többé-kevésbé egységes tudomány *tudományok* csoportjává alakul át, amelyek egy bizonyos egységet alkotnak, de ugyanakkor a tudomány differenciáltsága olyan fokot ér el, hogy egy bizonyos viszonylagos tárgyi önállósulás alapján külön tudományokról beszélhetünk a fenti értelemben."[21]

Nem lehet tehát kifogásolni a bűnügyi tudományok rendszerének hirdetését, kérdés azonban, hogy hol helyezkedik el ebben a rendszerben az az ismeretanyag, amely a büntetés vonatkozásában halmozódott fel?

3. Korábban már utaltunk arra, hogy a büntetéssel különböző tudományok foglalkoznak. Ennek megfelelően ma még nem beszélhetünk olyan bűnügyi tudományról, amely a büntetéssel összefüggő kérdéseket önálló rendszerbe foglalná. Jelenleg intenzíven foglalkozik a büntetéssel a büntetőjogtudomány és a kriminológia, érintőlegesen a pedagógia, a pszichológia és a szociológia.

A *büntetőjogtudomány* feladatkörébe tartozik az egyes büntetések *jogi szabályozásának* az elemzése. Vizsgálják a büntetési nemek alkalmazásának feltételeit, céljait és módjait, és elemzik e körülmények mikénti szabályozását. A *kriminológia* kutatási tárgyát képezte és képezi a büntetés, mint *reális jelenség*. E tudományág művelője vizsgálja a büntetések végrehajtási módját és azoknak az el-

[19] *Hacker* Ervin: A börtönügy, Pécs, 37. old.

[20] *Horváth* Tibor: A szocialista állam büntetőpolitikája . . . i. m. 424. old.

[21] *Fogarasi* Béla: A tudományok osztályozása . . . i. m. 83. old.

ítéltekre, valamint az elítélésről tudomást szerző személyekre gyakorolt hatását. Keresi a legcélszerűbbnek bizonyuló büntetési nemeket és ezek végrehajtásának leghatásosabb módjait. A *pedagógia* tudománya mint a nevelés egyik *eszközét* vizsgálja a büntetést. A büntetés e körben szereplő értelmezése és elemzése mellett van a pedagógiának – napjainkban még eléggé kialakulatlan, kiforratlan stádiumban – egy olyan ága is, amely kifejezetten a büntetőjogi büntetés pedagógiai vonatkozásait kutatja.

E tudományág – *a kriminálpedagógia* – művelése során a büntetőjogi büntetés nevelő jellegével, az optimális nevelési eredmények elérésének módjaival foglalkoznak a kutatók.

A büntetőjogi büntetéssel kapcsolatban végeznek vizsgálatokat a *pszichológia* és a *szociológia* területén is. Az előbbi – szoros összefüggésben a pedagógiával – az aszociális és az antiszociális személyiségű egyedek személyiségformálásának a lehetőségeit, a deformált személyiségű individuumok személyiségének kiigazítását kutatja.

Végül a szociológia érdeklődési köréhez, kutatási területéhez tartozik a büntetésüket – elsősorban szabadságvesztés-büntetésüket – kitöltött személyek reszocializálásával, a társadalomba való beillesztésükkel összefüggő kérdések bizonyos szempontú vizsgálata.

Természetes, hogy az itt említett öt tudományágon kívül egyéb tudományágak területén is találkozhatunk a büntetőjogi büntetésre vonatkozó vizsgálatokkal. Nyilvánvaló pl. hogy a közegészségtan, a hygiénia, a pszichiátria, a statisztika, de még az építészet tudománya is foglalkozik, ha csak perifériikusan is, a büntetéssel és a büntetéssel lazábban vagy szorosabban összefüggő kérdésekkel. Ha ezeket a tudományágakat a büntetés tana alkotó elemeinek a számbavétele során figyelmen kívül is hagyjuk, akkor is találunk öt olyan tudományágat, amelyek intenzívebben folytatnak kutatásokat a büntetés vonatkozásában. Nem könnyű tehát annak a feladatnak a teljesítése, amelyet célul tűztünk ki, nevezetesen az, hogy összefoglaljuk a büntetésre vonatkozó tudományos eredményeket és célkitűzéseket.

4. Szép számban vannak tehát olyan tudományágak, amelyek kutatási tárgyai között található a büntetőjogi büntetés is. Természetes azonban, hogy e tudományágak nemcsak eltérő szempontból vizsgálják a büntetés különböző vonatkozásait, hanem vizsgálódásaik mélysége és szélessége is különböző. Más szóval mondhatjuk, hogy a büntetésre vonatkozó *vizsgálatok jelentősége* az egyes tudományágak szempontjából eltérő.

a) Kétségtelennek tűnik, hogy a *büntetőjogtudomány* szempontjából van a büntetésnek, mint kutatási tárgynak a legnagyobb jelentősége. A büntetés ugyanis a büntetőjogtudomány egyik központi fogalma.[22] Sőt, találkozunk olyan nézetekkel is, amelyek valamennyi büntetőjogi fogalom körül kiemelik a büntetés fogalmát és azt tekintik a leglényegesebbnek, egyéb fogalmak meghatározására is

[22] Így *Horváth* Tibor: A marxista-leninista büntetőjogtudomány tárgya, i. m. 461. old.

döntőnek.[23] Ha a büntetés jelentőségének az elismerésében eddig – logikai és gyakorlati szempontokból – nem is megyünk el –, azt készségesen elismerjük, hogy a büntetés a mai büntetőjogtudományban is *alapfogalmi jelleggel* bír. Alapfogalom a büntetés fogalma a büntetőjogtudományban azért, mivel jó néhány olyan egyéb büntetőjogi fogalmunk és intézményünk van, amely csak a büntetéssel való összefüggése alapján, csak a büntetésre tekintettel határozható meg. Szabályként meghatározó erejű a büntetés a büntetőjog egészére is, mivel a büntetőjog területéhez általában olyan jogszabályok tartoznak, amelyek vagy az alkalmazásának egyes előfeltételeit, vagy alkalmazásának módját és mikéntjét rendezik. Mi az alábbi okok miatt nem emeljük ki a büntetés fogalmát egyéb büntetőjogi fogalom közül: *a)* a büntetés csak következménye bizonyos emberi magatartásoknak, a bűncselekményeknek; b) nem minden bűncselekményt követ büntetés: bűncselekmények elkövetőit egyes esetekben felelősségre lehet vonni fegyelmi úton és társadalmi bíróság által is, mely esetekben büntetőjogi büntetésre sem kerül sor; *c)* a büntetés csak az egyik – és nem is feltétlenül a legkiemelkedőbb és semmiképpen sem a leghatásosabb – eszköz a bűnözés elleni küzdelemben.

A büntetés fogalmának, a fogalom büntetőjogtudományban betöltött szerepének túlértékelése összefügg a büntetés társadalmi jelentőségének túlértékelésével. A társadalmi fejlődés egyes időszakában érvényesültek olyan hatalmi, politikai koncepciók, amelyek a társadalmi, gazdasági, kulturális, vagy szociális problémákat büntetések kilátásba helyezésével és alkalmazásával megoldhatóknak tartották. Az ilyen társadalmi és jogi gyakorlatnak természetszerűleg le kellett csapódni a tudományokban is. Így alakult ki a büntetőjogtudományban is az a felfogás, amely a büntetés fogalmát a többi büntetőjogi fogalom fölé helyezhetőnek tartotta.

A szocialista büntetőjogtudomány képviselői a vázolt kérdésben napjainkban már lényegében azonos álláspontón vannak. Az egységes felfogás kialakulását nagy mértékben előmozdította a büntetőjogtudomány művelésében az utóbbi években végbement az a felfrissülés, amelyet a kriminológiai szemlélet intenzívebb érvényesítése idézett elő. A fejlődésnek minket érdeklő következményét *Szabó* András a következőképpen foglalta össze: „A büntetőjogtudomány máris jelentős következtetéseket vont le a bűnözés nem jogdogmatikai megközelítéséből: újra fogalmazta a büntetőjogtudomány tárgyára vonatkozó eddigi uralkodó meghatározását. Eszerint a tudományszak tárgya nem a *bűncselekmény,* hanem a *bűnözés,* és nem a *büntetés,* hanem a bűnözés elleni állami és társadalmi küzdelem, valamint ennek *eszközei.*"[24]

[23] Látszólag közel áll e felfogáshoz az egyetemi jegyzet szerzőinek álláspontja is, amikor a büntetőjognak egyéb jogágaktól történő elhatárolását, valamint a büntetőjog tagolását a büntetés alapján végzik el. (Büntetőjog, általános rész, i. j. 16–17. old.)

[24] *Szabó* András: A kriminológiai alapkutatások, i. m. 319–320. old. Hasonló gondolatot fejtett ki korábban *Horváth* Tibor: A marxista-leninista büntetőjogtudomány... i. m. 461. old.

A ma uralkodónak mondható nézet hirdetői tehát nem tagadják a büntetés fogalmának alap-, illetőleg központi fogalmi jellegét, kiemelkedő szerepét azonban korlátozzák már azzal is, hogy a büntetőjogtudomány kutatási tárgyának egyik elemeként, alkotójaként említik.

b) Komoly szerepet játszik a büntetés a *kriminológiában* is. A reális jelenségeket vizsgáló kriminológia számára természetesen a büntetés reális vonatkozásai bírnak jelentőséggel.

A büntetés a kriminológia számára is „alapjelenség", „központi jelenség" abban az értelemben, hogy a kriminológia egyik kutatási tárgya a büntetés, mint a bűnözés elleni küzdelem egyik eszköze. A kriminológia egyetemi jegyzete erről az alábbiakat mondja: „Általánosan elfogadott nézet szerint a kriminológiának a tárgyát a *bűncselekmény,* mint egyedi jelenség, a *bűnözés,* mint tömegjelenség és a bűnözés elleni küzdelem *eszközei* képezik. A kriminológiai vizsgálatok e három tárgy körül összpontosulnak."[25]

A büntetés kriminológiai jelentőségét a bűnözés elleni küzdelemben játszott szerepe adja meg. A kriminológia, mint tudomány kialakulása, majd napjainkban bekövetkezett nagyarányú fellendülése nem utolsó sorban a bűnözés csökkentésének az igényével magyarázható. E tudományág művelése, a keretében folyó vizsgálatok azt célozzák, hogy a bűnelkövetések száma csökkenjen. Ebbe a célkitűzésbe esnek bele a büntetésre vonatkozó kriminológiai vizsgálatok is. A kriminológia elemzi az egyes büntetések hatékonyságát és ezen keresztül keresi azokat a büntetésfajtákat, amelyek a legalkalmasabbaknak látszanak az előbb említett célkitűzés megvalósítására. A célszerű büntetésfajták felkutatása mellett a másik feladat a meglevő büntetési nemek végrehajtásának oly módon történő megszervezése, amely a legnagyobb valószínűségét nyújtja az elítéltek helyes irányú átnevelésének, befolyásolásának.

A büntetés kriminológiai jelentőségére fokozottabb mértékben vonatkoztatható az a megállapítás, amit a büntetőjogtudomány vonatkozásában már megtettünk: a büntetés fogalma és ténylegessége semmiképpen sem emelkedik az adott tudományág keretében vizsgált egyéb jelenségek fölé. Ezt állítottuk a büntetőjogtudomány vonatkozásában is, bár e tudományág jogszabályokat elemez és pedig olyan jogszabályokat, amelyek valamilyen módon összefüggenek a büntetéssel, ezzel a par excellance jogi jelenséggel. Ennek ellenére tagadtuk a büntetés uralkodó szerepét, helyzetét a többi büntetőjogi intézmény között.

A büntetés a kriminológiában még kevésbé kerülhet uralkodó helyzetbe. A kriminológia ugyanis a tulajdonképpeni céljának, a bűnözés csökkentésének az elérése érdekében nem korlátozza a vizsgálatait a büntetőjogi jelenségekre. Érdeklődése kiterjed a büntetőjog által nem szabályozott és büntetőjogilag nem is szabályozható jelenségekre is. A bűnözés elleni küzdelem eszközeinek a számbavételénél is különbséget tesz a jogi és a társadalmi eszközök között.[26] A bün-

[25] *Földvári–Vigh:* Kriminológia, i. m. 7. old.

[26] *Földvári–Vigh:* Kriminológia, i. m. 189. és köv. old.

tetés tehát e tudományág szempontjából nemcsak a kutatási tárgyak egyike, hanem ezen belül is, a bűnözés elleni küzdelem eszközei között is csak az egyik eszköz – és kriminológiai szempontból sem a legfontosabb eszköz.

Félreértések elkerülése végett ismételten hangsúlyozzuk, hogy az eddigiekkel nem akarjuk kétségbe vonni a büntetés jogi és kriminológiai jelentőségét. Valljuk, hogy a büntetés mind a büntetőjog és a büntetőjogtudomány, mind a kriminológia szempontjából igen fontos, figyelmet és vizsgálatot érdemlő jelenség. Sőt, mint fentebb mondottuk, „alapfogalom", „alapjelenség", „központi jelenség". Mi csak a büntetés fogalmának és intézményének a túlértékelését, néha tapasztalható fetisizálását szeretnénk elkerülni, mivel e hibáknak igen súlyos gyakorlati kihatásai lehetnek. Alapja lehet pl. olyan törekvéseknek, amelyek a büntetés segítségével kívánnak megoldani ily módon megoldhatatlan társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális vagy szociális nehézségeket. Feladatunk tehát az, hogy a valóságnak megfelelően értékeljük a büntetés intézményét, és ennek megfelelően jelöljük ki helyét a társadalmi és a jogi jelenségek között. E törekvésünknek szellemében mondhatjuk viszont azt, hogy a büntetés napjainkban még komoly szerepet tölt be a bűnözés elleni küzdelemben, ezért van nagy jelentősége a kriminológia szempontjából is.

c) Az eddigiek alapján megállapíthatjuk azt, hogy a büntetés fogalma és intézménye nagy jelentőségű mind a büntetőjogtudomány, mind a kriminológia szempontjából. A korábban említett többi tudományág területén viszont a büntetés korántsem bír ilyen fontossággal. A pedagógia, a pszichológia, a szociológia szempontjából a büntetésnek csak periférikus jelentősége van. E tudományágaknak az alapfogalmai közé ugyanis nem tartozik a büntetés fogalma. E tudományágak csak érintkezésbe kerülnek sajátos kutatásaik során a büntetéssel, illetőleg annak valamely vonatkozásával. E körülmény természetesen nem teszi feleslegessé azt, hogy a büntetés tanának rendszeres felépítésénél e tudományágak kutatási eredményeit is felhasználjuk. Sőt, fel *kell* használnunk, hogy a vizsgált jelenségről minél teljesebb képet kapjunk, és ebből következőleg, gyakorlatilag minél eredményesebb következtetésekhez jussunk.

A *pedagógia* nem bűnügyi és nem is jogi tudomány. A nevelésre vonatkozó ismeretek rendszerbe foglalását végzi. Tehát „a nevelés folyamatának fogalmaival, tényeivel, jelenségeivel és törvényszerűségeivel foglalkozó tudomány."[27]

A nevelés folyamatában kerül alkalmazásra büntetés, mint a magatartásformálás egyik módja. Mivel a pedagógia elsősorban a normális személyek – döntően a gyermek- és fiatalkorúak – nevelésének kérdéseivel foglalkozik, a büntetést sem mint jogi jelenséget, hanem mint a dicséret, a jutalmazás ellentétét képező módszert tárgyalja. Vizsgálja lényegét, hatását, alkalmazásának feltételeit és mikéntjét. Általános érvényű fejtegetései közül sok megállapítást felhasználhatunk a minket érdeklő speciális büntetés, a büntetőjogi büntetés lényegének a feltárásánál, hatásainak számbavételénél.

[27] *Drien–Nánási:* Neveléselmélet, a tanárképző főiskolák jegyzete, Budapest, 1964., 3. old.

A személyek – mind a gyermekek, mind a felnőttek – tudatának és magatartásának a formálása aligha nélkülözheti a ráhatás erőteljesebb eszközeit. A nevelő ugyanis követeléseket, igényeket támaszt a neveltel szemben, akit nem mindig sikerül meggyőzni, értelmi vagy érzelmi úton befolyásolni a vele szemben támasztott követelés helyességéről, teljesítésének szükségességéről. Ennek érdekében a nevelő kénytelen néha a kényszerítés eszközeihez, köztük a büntetéshez nyúlni. A neveléssel tehát nem áll ellentétben, sőt, annak integráns része, egyik módszere a büntetés. Ezt már ehelyütt hangsúlyozni kívánjuk, mivel ma még előfordul olyan felfogás, amely a kényszer és a nevelés összeegyeztethetetlenségét hirdeti. A modern pedagógia semmi kétséget sem hagy atekintetben, hogy a szabályos személyiségű egyének nevelésénél is felhasználhatók különböző kényszerítési formák. Számunkra ezért egészen természetesnek tűnik, hogy a rendellenes, antiszociális vagy csak aszociális személyiségű emberek társadalmi adaptációjának a megvalósítása során szintén felhasználunk kényszerjellegű nevelési formákat. Ilyen körülmények között azonban indokoltnak vehetjük azt is, hogy a pedagógia tudományának a kényszerítésre, a büntetésre, mint a nevelés egyik eszközére vonatkozó kutatási eredményeit beleépítsük a büntetőjogi büntetés kérdéseit tárgyaló diszciplínába.

Kialakulóban van ma már a pedagógián belül egy olyan ismeretrendszer, amely az aszociális és antiszociális beállítottságú személyek tudatformálásának feltételeit és körülményeit kívánja tisztázni. Ez a kriminálpedagógiának nevezett diszciplína sajnálatos módon eléggé visszamaradott állapotban van, ami annál is inkább megmagyarázhatatlan, mivel a nevelés, mint büntetési cél már több mint egy évszázaddal ezelőtt kitűzésre került. A bűnelkövetők nevelésére ettől kezdve törekednek az egyes államokban. A büntetési célok közötti súlya és jelentősége tekintetében ugyan lényeges eltéréseket találunk a társadalmi, a gazdasági, az erkölcsi, a kulturális színvonaltól függően, a büntetés céljai közé sorolását azonban ma már senki sem vitatja. Ilyen körülmények között elengedhetetlen kívánalom e tudományág intenzívebb művelése, tudományos eredményeinek a büntetés végrehajtása során történő szélesebb körű felhasználása.

Az elmondottak összefoglalásaképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a büntetés nem tekinthető ugyan a pedagógia alapfogalmának, mint a nevelés folyamatának egyik módszere azonban komoly jelentőségű általában is, de főleg a kriminálpedagógiában.

d) A *pszichológia* szempontjából sincs olyan nagy jelentősége a büntetésnek, mint a büntetőjogtudomány vagy a kriminológia szemszögéből. A pszichológia ugyanis „lelki folyamatokkal, tevékenységekkel, és állapotokkal, közös szóval: *lelki jelenségekkel* foglalkozó tudomány."[28] Vizsgálatai a normális és egészséges ember lelki jelenségeire korlátozódnak, azonban nemcsak a minden emberre egyaránt érvényes megállapításokra törekszik. A pszichológia figyelme kiterjed az egyes emberek vagy embercsoportok lelki életében megmutatkozó különbségek-

[28] *Kardos* Lajos: Általános pszichológia, Budapest, 1964., 5. old.

re is. Ebből a törekvésből fakad a különböző szak- vagy különös pszichológiák kialakulása, köztük a *kriminálpszichológiáé.* A kriminálpszichológia „a bűnözők lelki életét, lelki sajátosságait, személyiségét, valamint a bűncselekmény különleges hátterét kutatja. Ugyanez a tudományág felöleli a bűntett felderítésével és a büntetés végrehajtásával kapcsolatos pszichológiai problémákat is."[29]

E meghatározásokat elegendőnek tartjuk fenti állításunk helyességének a bizonyítására, mely szerint a pszichológia szempontjából a büntetés fogalmának és jelenségének nincs kiemelkedő jelentősége. Még a kriminálpszichológián belül is háttérbe szorul, hiszen e tudományág elsődlegesen a bűnelkövetőnek a cselekménye előtti lelki életét, személyiségét, személyiségfejlődését vizsgálja. A büntetéssel akkor kerül összefüggésbe, amikor vizsgálja azt a kérdést, hogy az adott személyiségű elítélttel szemben milyen büntetés mily módon történő végrehajtása biztosítaná a büntetés céljainak optimális megvalósítását. A pszichológiai kutatások idevágó eredményeinek felhasználása nélkül azonban büntetőjogi büntetéstanunk, konkrétan: büntetőpolitikánk kevés sikert arathat.

e) Ami végül a büntetésnek a *szociológiában* betöltött szerepét illeti, még perifériku sabbnak mondható. A szociológia ugyanis csak a társadalmi jelenségek meghatározott összefüggéseinek vizsgálata során kerül érintkezésbe a büntetéssel kapcsolatos problémákkal is. Erre főleg akkor kerül sor, amikor a szociológia a társadalom és az egyén viszonyát vizsgálja. E viszonyban van különös jelentőségük a jogszabályoknak, a jogszabályoktól eltérő, ún. deviáló magatartásoknak. A deviáló magatartások egyik formája a bűncselekménynek minősülő magatartás. A szociológia tehát nem közvetlenül a bűncselekményekkel, hanem általában a deviáló magatartásokkal foglalkozik és csak ennek keretében kerül sor a bűncselekmények egyes vonatkozásainak tisztázására.

A szociológia feladatait a mondott vonatkozásban a szociológia egyetemi jegyzete a következőképpen foglalja össze: „Közelebbről ez azt jelenti, hogy a szociológia általánosságban kutatja a normáktól, köztük a jogi normáktól, ezek között is a büntetőjogi szabályoktól való eltérés okait, társadalmi feltételeit, csoporttényezőit."[30]

A bűnözés, mint deviáló magatartás társadalmi okainak, feltételeinek a vizsgálata során merül fel az elítélt személyek reszocializálásának kérdése, különös tekintettel a börtönből szabadult személyeknek a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolására. A szociológia tehát, amely tudománynak a kriminológiával sok érintkezési pontja van, a büntetés vonatkozásában csak ilyen elszigetelt területen folytat kutatásokat. Ez a körülmény azonban evonatkozásban sem zárhatja ki a szociológia által elért eredményeknek a büntetés tanába történő beépítését.

5. Az eddigiekben áttekintettük azokat a tudományágakat, amelyek a maguk sajátos szempontjaiból, a rájuk jellemző módszerrel végeznek kutatásokat a bün-

[29] *Kardos* Lajos: i. m. 24. old.

[30] *Kulcsár* Kálmán: Bevezetés a szociológiába, Egyetemi jegyzet, Budapest, 1965., 170. old.

tetés vonatkozásában. Láttuk azt, hogy e tudományágak nem egyforma jelentőséget tulajdonítanak a büntetésnek: egyesek, mint a büntetőjogtudomány és a kriminológia számára alapfogalmi jellege van a büntetés fogalmának, a büntetés maga pedig központi helyet foglal el e tudományágak kutatási tárgyai között. Más tudományágak csak érintőlegesen kerülnek kapcsolatba a büntetéssel; fokozatbeli eltérések még itt is találhatók: a pedagógiában nagyobb a szerepe mint a pszichológiában, a pszichológiában nagyobb, mint a szociológiában. Ahhoz, hogy a büntetés mibenlétéről, várható hatásairól, alkalmazásának lehetőségeiről, szükségességéről vagy lehetetlenségéről teljesebb képünk legyen, mindezeknek a tudományoknak az eredményeit szintetizálnunk kell. *Ezt a szintézist kell megvalósítania a büntetés tanának.* A különböző tudományok eredményeinek az összefoglalása nem öncélúan történik, nem egy újabb tudományág kialakításának puszta kívánalmából, hanem társadalmi igények kielégítése végett. A büntetés tanának a kidolgozását ugyanis a bűnözés elleni hathatósabb küzdelem teszi szükségessé. E küzdelem állami és társadalmi eszközeinek a racionálisabb, elméletileg megalapozottabb felhasználásához, más szóval: *eredményesebb kriminálpolitika kialakításához és folytatásához járulhat hozzá a büntetéssel összefüggő kérdések alaposabb feldolgozása.* Az ilyen jellegű kutatások tehát egy minél célszerűbb kriminálpolitika megalapozását szolgálják.[31]

Eredményezi-e azonban a büntetésre vonatkozó tudományos ismeretek összegezése, egyesítése egy új és önálló tudományág kialakulását?

Láttuk azt, hogy a büntetés tanában azokat az ismereteket kívánjuk egyesíteni, amelyeket egyéb olyan tudományágak hoztak létre, amelyek ma is élnek, és ma is folytatnak ilyen ismeretek szerzését célzó kutatásokat. Nem tudunk egyetlen olyan területet sem felmutatni, ahol a ma élő tudományok valamelyike kutatásokat ne folytatna. *A büntetés tanának tehát önálló, mai tudományágak kutatási területétől elkülöníthető kutatási területe nincs, ezért a büntetés tanát önálló tudománynak nem tekinthetjük.*

Az elmondottaktól függetlenül felmerül azonban a tudományágak átcsoportosításának, átrendezésének igénye. A büntetőjogtudományon belül ez az igény jelentkezett akkor, amikor a bűnözés nem jogi vonatkozásainak a kutatására kialakult a kriminológia. Úgy véljük, rövidesen elérkezünk ahhoz az időponthoz, amikor *a büntetés nem jogi vonatkozásainak kutatási eredményeit is önálló tudományág keretében kell összefoglalnunk.*

[31] Természetesen a kriminálpolitika megalapozásához egyéb tudományos vizsgálatok is hozzájárulnak. Ma már egységesnek mondható felfogás szerint a büntetőpolitika az állami politikának az a része, amely a bűnözés ellen folytatott harc tekintetében meghatározza a feladatokat, a bűnüldözés és a bűnmegelőzés általános módszereit és eszközeit. Hazai irodalmunkban *Vermes* Miklós mutatott rá nyomatékosan arra, hogy a büntetőpolitika nem korlátozható a jogalkalmazásra: átfogja a törvényhozás és a jogalkalmazás területét egyaránt. (Vö.: *Vermes* Miklós: Büntetőpolitika és kriminológia, Kriminalisztikai tanulmányok, III. k., Budapest, 1964., 130. old., továbbá: *Földvári–Vigh:* Kriminológia. i. m. 44–45. old.)

E feladat ellátására lenne hívatva a *pönológia.*

6. A pönológia ma még nem tekinthető önálló tudománynak. Az önállósodás útján azonban az első lépéseket már megtette akkor, amikor a szocialista kriminológia feladatul tűzte a büntetés pedagógiai, pszichológiai és szociológiai vonatkozásainak vizsgálatát is. *Az általunk pönológiának tartott ismeretrendszer tehát napjainkban még a kriminológia integráns része.*

A büntetés tana ezek szerint magában foglalja és egyesíti a büntetőjogtudománynak a büntetés jogi vonatkozásaival kapcsolatos vizsgálatait, valamint a kriminológiának a büntetésre vonatkozó ismeretanyagát, amely már tartalmazza a büntetés pedagógiai, pszichológiai és szociológiai vonatkozásait is.

Úgy gondoljuk, a jövőben ez a helyzet változni fog. Legközelebbi állomásnak a pönológia önálló tudománnyá válását véljük. Úgy látjuk, hogy a bűnözés elleni hathatósabb küzdelem gondolatának az előtérbe kerülése meghozza ismereteink olyan irányú megnövekedését is, hogy az szétfeszíti a bűnügyi tudományok rendszerének jelenlegi kereteit. Várható, hogy végre sor kerül a büntetésvégrehajtás és a büntetéskiszabás területének kriminológiai megismerésére is, aminek „fel kell derítenie a büntetőintézetek életviszonyait, a különböző bűntettes típusok sajátosságait és ennek alapján ki kell dolgoznia a bűntettesek átnevelésének kriminálpedagógiai programját és módszertanát."[32]

A magunk részéről egyetértünk *Szabó* Andrásnak, a jövő pönológiájára vonatkozó ama nézetével, amely szerint e diszciplina „a büntetőjogi büntetéstanhoz kapcsolódik, felhasználja a kriminológia bűntettes típusokra vonatkozó kutatási eredményeit, a büntetőintézeti életviszonyokat nem pusztán jogi rendezettségükben, hanem valóságos tényeikben fogja fel és ezekre az ismeretekre alapozva dolgoz ki kriminálpedagógiai programot."[33]

A büntetések legmodernebb formában és elméletileg a legtökéletesebb módon megalapozott végrehajtása is csak abban az esetben járhat a kívánt hatással, ha az a büntetés megalapozott és kellően individualizált volt. A pönológia tudományának kutatási területéhez tartozónak véljük ezért a büntetéskiszabás területét is. Az itt vázolt gondolatokat fogalmazta meg már évekkel ezelőtt *Horváth* Tibor a következőképpen: „A bűnözés elleni küzdelem alapvető problémája a sikeres és hatékony büntetési rendszer kialakítása; alapvető büntetőpolitikai feladat, hogy a büntetés céljai hatályosuljanak. Ez egyrészt függ a büntetéskiszabás (a büntetés megalapozottsága, arányossága, egyéniesítettsége), másrészt a büntetésvégrehajtás helyességétől. A büntetésvégrehajtás helyes megszervezése, az elítéltek sikeres átnevelése biztosítja egyrészt, hogy a konkrét bűnelkövető ne váljék visszaeső bűnözővé, s másrészt, hogy a büntetés általános visszatartó hatása az egész társadalom ingatag tagjai tekintetében érvényesüljön. E feladatok sikeres megvalósítása aligha képzelhető el a büntetésvégrehajtás tudományos megalapozottsága nélkül. A marxizmus idevágóan is csak a legáltalánosabb kér-

[32] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpedagógia, i. m. 479. old.

[33] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpedagógia, i. m. 480. old.

désekre adja meg a választ. Az elnyomásról és a nevelésről kialakított marxista tételek, valamint az embert tanulmányozó tudományok, s ezek között is elsősorban a bűnügyi lélektan eredményeinek alapján kell e kérdések szaktudományának, a pönológiának megoldania a büntetésvégrehajtás elméleti kérdéseit."[34]

Eddigi fejtegetéseinket összefoglalva megállapítjuk, hogy *a pönológia olyan tudomány, amely ma még a kriminológia körébe tartozik, de már rálépett az önállósodás útjára. A pönológiának a jövőben olyan komplex tudománnyá kell fejlődnie, amely egységes rendszerbe foglaltan tárgyalja a büntetés reális vonatkozásait. Ennek keretében elsősorban a büntetésvégrehajtás tényleges menetét, a büntetéskiszabás kérdéseit hivatott tisztázni annak érdekében, hogy a büntetés alkalmazása megvalósítsa a bűnözés elleni küzdelemben vele szemben támasztott célkitűzéseket. A pönológiai vizsgálatok eredményei ily módon válhatnak egy céltudatos kriminálpolitika elméleti alapjaivá és segíthetik elő a célszerű jogszabályalkotást.* Ugyanakkor azonban, amikor a pönológia szert tesz ilyen önállóságra, ez az önállóság mindenkor relatív marad, mivel az idevágó ismeretanyag feloldódik a büntetés tanának a büntetéssel kapcsolatos jogi vonatkozásokat is magába foglaló tudományában. A magunk részéről tehát a büntetés tanát ebben a tágabb értelmezésben fogjuk fel, amelyen belül helyezzük el a pönológiát.

2. §. A büntetés céljai

A büntetéssel összefüggő bármilyen kérdés tárgyalása előtt tisztázást igényelnek a büntetés céljai. Nincs ugyanis a büntetésnek egyetlen olyan vonatkozása sem – sem az elméletben, sem a gyakorlatban – amely feltárható és megmagyarázható lenne a büntetési célokra tekintet nélkül. Még a büntetés fogalma és alkalmazásának jogalapja sem határozható meg a büntetés céljaira történő közvetlen vagy közvetett utalás nélkül. A büntetés kiszabásának és végrehajtásának minden kérdése pedig szemmelláthatóan mutatja e szoros összefüggést.

A büntetés vonatkozásainak a büntetés céljával való szoros kapcsolata végső soron a jogi – köztük a büntetőjogi – és erkölcsi szférák kölcsönös egymásba folyásának a következménye.

Ismeretes a burzsoá filozófiának a tudat és a magatartás szétszakításán alapuló az a felfogása, amely a jog és az erkölcs szabályainak területét mereven elválasztotta egymástól. E koncepció szerint a jogszabályok az ember külső magatartására, az erkölcs szabályai viszont lelki ténykedéseire, a tudatában lezajló folyamatokra vonatkoznak.

Természetesnek tűnik, hogy e valóságellenes koncepció az életben a maga teljességében sohasem érvényesülhetett. És mindenekelőtt a büntetőjog volt az a jogág, amelynek területén a jogi és erkölcsi elemek a legszorosabban kapcsolód-

[34] *Horváth* Tibor: A szocialista állam büntetőpolitikája, i. m. 418–419. old.

tak egymáshoz. A büntetőjogszabályok megfogalmazásánál és alkalmazásánál egyaránt érvényesülniök kellett erkölcsi meggondolásoknak, az egyén tudati működése figyelembevételének.

Kétségtelen azonban az is, hogy a jog és erkölcs e kényszerű kapcsolódása csak meghatározott körben és formálisan történhetett meg a burzsoá világnézet talaján. A kétféle szabályrendszer követelményei nem egyesülhettek egy pontban és nem erősíthette meg az egyik követelményrendszer a másik igényeit. A büntetőjogtudomány művelői azonban ritkán zárkózhatnak el az elől, hogy fejtegetéseik során erkölcsi, világnézeti vagy filozófiai kérdéseket ne vessenek fel és ne igyekezzenek valamilyen választ adni azokra. És talán minden büntetőjogi kérdést megelőzve éppen a büntetés vonatkozásában felmerült kérdések igényelték a mélyebb erkölcsi, filozófiai, világnézeti megalapozást. Így válik érthetővé az a már *Max Ernst Mayer* által is felismert és a burzsoá büntetőjogtudományra jellemző körülmény, hogy a *büntetőjogi elméletek* lényegüket tekintve büntetési elméletek voltak és az egyes büntetőjogi irányzatok is végső soron a büntetés kérdéseiben elfoglalt álláspontok különbözőségét tükrözték.[1]

1. E büntetési elméletek száma nem csekély. Nem csekély azért, mivel az antagonisztikus társadalmi rendszerek talaján az erkölcsi felfogások, világnézeti állásfoglalások, filozófiai rendszerek sokasága termelődik ki és ezek szükségszerűen kicsapódnak a büntetőjog tudományos művelésében. A büntetőjog társadalmi funkciójából, a hatalmi harcokban való nagyfokú felhasználásának lehetőségéből következett e jogág leghathatósabb eszköze, a büntetés iránti megkülönböztetett érdeklődés. *Kádár–Kálmán* írják: „Évszázadok folyamán számos olyan elmélet halmozódott fel, amely választ igyekezett adni arra a kérdésre, hogy a kizsákmányoló államokban mi a büntetés jogalapja. Van olyan számítás, amely szerint ebben a kérdésben Grotius Hugótól kezdve mintegy 24 teljes büntetési rendszer és körülbelül 100, e 24 rendszerhez tapadó elmélet keletkezett. Mindezeket az elméleteket lényegében három fogalmi csoportra lehet osztani, amelyeket abszolút, relatív és vegyes elnevezéssel szokás illetni."[2]

Nem tartjuk feladatunknak, hogy részletekbe menően foglalkozzunk a büntetési elméletek tarka sokaságával. A *Kádár–Kálmán* által említett bölcseleti rendszereknek és az ezekhez tapadó büntetési elméleteknek napjainkban már csak jogtörténeti érdekességük van. És különösképpen feleslegesnek tartanánk azt, hogy a régmúlt idők egyes elméleteinek képviselőivel vitába bocsátkozzunk. A tudományok fejlődése nem ismer megállást; idejét múlt elméletek kiesnek az érdeklődés előteréből, hogy helyet adjanak a jelen életviszonyok szükségleteiből fakadó problémáknak.

A büntetés vonatkozásában merülnek fel ugyanis napjainkban is problémák. E problémák a ma igényeinek megfelelő magyarázatot és megoldást igényelnek.

[1] L. *Max Ernst Mayer:* Der allgemeine Teil des deutschen Strafrechts, Heidelberg, 1923., 417. old.

[2] *Kádár* Miklós–*Kálmán* György: A büntetőjog általános tanai, Budapest, 1966., 643. old.

Napjaink tudományos munkáinak ezekkel a kérdésekkel kell törődniök elsősorban. A régi büntetési elméletek részletes tárgyalását ezért mellőzzük és csak arra korlátozódunk, hogy összefoglalóan ismertessük a lényegesebb irányzatokat és ezen irányzatok alaptételeit.

Összefoglalónkban a *Kádár–Kálmán* által említett hármas csoportosítást vesszük alapul és az *abszolút,* a *relatív* és a *vegyes teóriák* lényegét kívánjuk ismertetni.

Az abszolút és a relatív teóriák közötti különbség kiindulási pontjuk eltérő voltából fakad. Az eltérés gyökere ott húzódik meg, hogy *az elkövetett cselekményre* vagy az *elkövető személyére* helyezzük a hangsúlyt a büntetés célja szempontjából. A részletekben gyakran eléggé eltérő egyes felfogásokat e kiinduló pont azonossága kapcsolja össze az abszolút, illetőleg a relatív teóriák kategóriájába. Az elkövetett cselekmény elsődleges figyelembevétele jellemzi az abszolút, az elkövető személyének az előtérbe állítása a relatív teóriákat.

Az említett főkülönbség mellett találunk azonban még egy jellemző vonást e két teória-csoport közötti különbséget illetően. Ez a sajátosság azonban ritkán nyert kiemelést, pedig alapjában véve semmiben sem marad el, jelentőségét tekintve, a kiindulási pont fontossága mögött. E második sajátosságot abban látjuk, hogy az abszolút teóriák hívei az *indeterminizmus,* a relatív teóriák hirdetői viszont – nyíltan vagy be nem vallottan – a *determinizmus* talaján állanak.

A büntetési tanok áttanulmányozása meggyőzhet bennünket arról, hogy lényegében e két fő csoportba sorolhatók az egyes elméleti állásfoglalások. Harmadik csoportként külön tárgyaljuk azonban azokat a felfogásokat, amelyek kifejezetten arra törekedtek, hogy az abszolút és relatív teóriák fő tételét azonos súllyal és egyenlő jelentőséggel értékeljék nézetük kialakításánál. Nem tartjuk tehát a vegyes teóriákhoz sorolhatóknak azokat a felfogásokat, amelyek hirdetői elismerik ugyan mindkét alapkoncepció egyes tételeinek érvényét, az egyiknek azonban nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint a másiknak. Ilyen esetekben a fontosabbnak vélt nézet alapján jelöljük ki a szóbanforgó állásfoglalás helyét a büntetési elméletek sorában.

a) Az elmondottak szerint tehát az *abszolút teóriákhoz* azokat a nézeteket soroljuk, amelyek hirdetői a büntetés céljának és jogalapjának a meghatározásánál az elkövetett cselekménynek tulajdonítanak döntő jelentőséget, világnézeti alapjukat pedig az indeterminizmus képezi. Az idetartozó elméletek szerzői az *igazságosság* követelményét írták zászlajukra és azt hirdették, hogy a büntetés alkalmazásának célja az igazságosság eszményének a megvalósítása.

A bűncselekmény elkövetője – állították az abszolút teóriák hívei – teljesen szabad akaratából szegült szembe az isteni, az erkölcsi vagy a jogi renddel – az abszolút teórián belül megkülönböztethető egyes irányzatok szerint. Az isteni, az erkölcsi, a jogi rend egyensúlyának a megbontása kiváltja a társadalom tagjainak az egyensúly visszaállítására vonatkozó igényét. Az egyensúly visszaállítása történik meg a büntetés alkalmazásával. Az a büntetés, amely a megbomlott egyensúlyt visszaállítja: igazságos és így jogos is. De csak az a büntetés igaz-

ságos és jogos, amely képes az egyensúly visszaállítására; ennél enyhébb, vagy ezt meghaladó büntetés tehát igazságtalan és ezért jogtalan.

Rövid összefoglalónkból megállapítható, hogy az abszolút teóriák hirdetői miért tartják döntőnek az elkövetett cselekmény jelentőségét: azért, mivel az egyensúly megbomlásának nagysága kizárólag ettől függ. Az egyensúly visszaállítására hivatott büntetésnek ezért kell súlyában teljesen igazodni az elkövetett cselekményhez. Más szempontok itt nem érvényesülhetnek, különösképpen nem érvényesülhetnek az elkövető személyére vonatkozó szempontok. A mérleg egyik serpenyőjét lehúzza az elkövetett cselekmény súlya: ugyanilyen súlyúnak kell lenni a kiegyenlítést biztosító, a mérleg másik serpenyőjébe kerülő büntetésnek.

Az elmondottakból az is kiderül, hogy az abszolút teóriák hívei semmiféle hasznossági, célszerűségi szempontra nem lehetnek figyelemmel. A büntetéssel a társadalom tagjainak igazságosság-igényét kell kielégíteni, már pedig az arisztotelészi osztó-igazság elvének megfelelően: minden bűnelkövető egyenlően, személyi sajátosságaitól, bűnösségétől függetlenül, csak az elkövetett cselekménye súlyára figyelemmel büntetendő.

A hasznossági, célszerűségi szempontok teljes kiiktatása a büntetés céljai közül szükségszerűen elvezet az abszolút teóriák mélyén meghúzódó ama nézethez, amely a büntetés alkalmazását öncélúvá teszi. A cél ugyanis jövőben megvalósuló eredmény képzete. Az abszolút teóriák hívei viszont nem a jövőre, hanem a múltra tekintettel tartják szükségesnek a büntetés alkalmazását. A büntetés mértékét is múltbeli körülmények határozzák meg. Így válik a büntetés puszta *megtorlássá,* amely következmény egyben a büntetés alkalmazásának kizárólagos célja is.

Nem tekintjük feladatunknak az egyes idesorolható koncepciók részletesebb tárgyalását, közülük azonban kiemeljük *Hegel* tanítását. Tesszük ezt azért, mivel az ő felfogásában villan fel a legtisztábban a bűnelkövető emberi méltóságának a tisztelete, a bűnelkövetőnek, mint értelmes lénynek a megbecsülése.

Hegel szerint a büntetés célja az igazság elérése. Ennek érdekében el kell ismernünk azt, hogy az ember szabad, és van akarata. A bűnelkövető a jogsértésével szabad akaratából kifolyólag tagadja a fennálló jogot, és a büntetés arra szolgál, hogy a jogot helyre állítsuk. Ha a bűncselekmény a jog tagadása, a büntetés e tagadás tagadása lesz.

Hegel, amikor egyrészről a bűnözőt „szabad és önrendelkező lény rangjára emeli", másrészről kiszakítja őt a társadalmi környezetből és függetleníti akaratát a külső befolyásoktól. Így nézetei a későbbiek során is alkalmasak voltak mindazok befolyásolására, akik felelősségi koncepciójukat az indeterminizmus talaján építették fel.

b) A relatív teóriák még tarkább képet mutatnak, mint az abszolút elméletek. Közöttük is van azonban félreismerhetetlen kötőanyag, amely az egyes részletekben erősen divergáló nézeteket egy közös elméletcsoportba képes összefűzni. E kötőanyag: a *jövőre vonatkozó hasznossági szempont és a determinizmus elve.*

A relatív teóriák két szempontból is haladóbbak, fejlettebbek, mint az abszo-

lút teóriák. Először azért, mivel az abszolút elméletek szélsőséges idealizmusa helyett valósághűbb, a valósághoz közeledő választ adtak a büntetés alkalmazásának céljait illetően is, másodszor pedig azért, mivel ez a válasz a tudományok fejlődési eredményeivel összhangban és azoknak megfelelően hangzott el.

Valósághűbb a relatív teóriák álláspontja azért, mivel minden emberi cselekedetnek csak jövőre vonatkozó céljai lehetnek. A büntetés alkalmazásával is meghatározott célt akar – akart – elérni minden időben és mindenütt a büntetések alkalmazására hivatott és jogosított szervezet. Ezt a célt egyszerűen úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a *büntetés alkalmazására újabb bűncselekmények megelőzése érdekében kerül sor.* Ezzel kapcsolatban helyesen állapítja meg *Sargorodszkij* az alábbiakat: „A büntetésnek az a tulajdonsága, hogy a bűntettesre és környezetére megelőző hatást gyakorol, magának a büntetésnek objektív sajátossága, immanens tulajdonsága volt már akkor is, mikor a törvényhozó még tudatára sem ébredt a büntetés ilyen sajátosságának."[3]

Elfogadva *Sargorodszkij* idézett megállapításának helyességét, mondhatjuk, hogy az abszolút teóriák hívei által alkalmazott büntetések is befolyásolták valamilyen módon és meghatározott fokban a jövő bűnelkövetéseit is. Befolyásolták anélkül, hogy a büntetés alkalmazásánál erre törekedtek volna, ezt célul tűzték volna ki.

A relatív teóriák híveinek első érdeme tehát abban van, hogy felismertek egy tényleges összefüggést a valóságban és elméleti koncepciójukat igyekeztek a valóságban fennálló ezen összefüggésre építeni.

A büntetés alkalmazása és a jövőbeli bűncselekmények elkövetése közötti összefüggés felismerése feltételezi azonban a determinizmus elvének az emberi magatartások kialakulásának a magyarázatába történő bevonását.[4]

Az abszolút teóriák hívei nem tűzhettek ki jövőre irányuló célokat, és különösen nem az újabb bűnelkövetések megelőzését azért, mivel filozófiailag az indeterminizmus talaján állottak. Az ember – a bűncselekményt elkövetett és azért megbüntetett, valamint az e büntetésről tudomást szerző ember – teljesen ura akaratának, külső körülmények azt nem határozhatják meg – szélsőséges indeterministák szerint nem is befolyásolhatják. Nem befolyásolja tehát az előzetes megbüntetés sem egy újabb bűncselekmény elkövetésére irányuló elhatározása kialakulását.

A tudományok fejlődése időközben megcáfolhatatlanná tette azt az egyes gondolkodók által már az ókorban megsejtett igazságot, hogy a determinizmus elve bizonyos értelemben nemcsak a természet világában, hanem a társadalom életében és egyes személyek életmegnyilvánulásaiban is érvényesül. E tény felismerése alapján állítható be és használható fel a büntetés az újabb bűncselekmény elkövetésének a megelőzésére. A relatív teóriák számára az abszolút elméletek

[3] M. D. *Sargorodszkij:* A büntetőjogi büntetés, Budapest, 1960., II. k. 18. old.

[4] A determinizmus elvén alapuló felelősségi rendszer lényegét a későbbiek során ismertetni fogjuk.

tudományos szintjének a meghaladását tehát végső soron a determinizmus elvének az elfogadása biztosította.[5]

Az elmondottak alapján a relatív teóriákhoz azokat az elméleti felfogásokat soroljuk, amelyek hirdetői a büntetés alkalmazásának célját – és egyben annak jogalapját – hasznosságában, a jövő bűnelkövetések gátolására való alkalmasságában látják. Az abszolút teóriákkal szemben fennálló különbséget *Seneca* híressé vált mondása fejezi ki a legpregnánsabban: Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur, revocari praeterita non possunt, futura prohibentur.[6]

A relatív teóriák széles körű változatából a legjellegzetesebbeket kívánjuk az alábbiakban kiemelni.

A legprimitívebb valamennyi elmélet között az elmúlt században *Mittelstädt* által felújított és azóta nevével fémjelzett elrettentési elmélet. Hívei hirdetik a minél szigorúbb, a minél kegyetlenebb büntetések alkalmazását, mivel ezek alkalmasak – e tan hívei szerint – arra, hogy a társadalom tagjaiban alapos félelmet keltsenek és elvegyék mindenkinek a kedvét bűncselekmény elkövetésétől. Mivel a halálbüntetés és a különböző testi büntetések tűnnek a legkegyetlenebbeknek, elriasztásra legalkalmasabbnak, a tan hívei e büntetések gyakori alkalmazásától várják a bűnelkövetések számának csökkenését. Növeli az elrettentési elmélet visszataszító voltát az a további követelmény, hogy az említett kegyetlen büntetések nyilvánosan kerüljenek végrehajtásra.

Ma már nincs szükség arra, hogy az elrettentési elmélet helytelenségét, célszerűtlenségét részletesebben bizonyítgassuk. A statisztikákra hivatkozva már *Marx* bebizonyította azt, hogy büntetéssel elrettenteni senkit sem lehetett bűncselekmény elkövetésétől. A modern pedagógia és pszichológia ennek magyarázatát is megadja. Az emberek tudatának átalakítási folyamatából mi az elrettentés legenyhébb változatának, a megfélemlítésnek a módszerét is száműzni kívánjuk. A szovjet irodalomban többek között *Noj* mutatott élesen rá arra, hogy a félelemmel nevelés, a megfélemlítés milyen káros kihatású a személyiség további alakulása szempontjából. „Csak a bátorság életképes szellemi energia" – szögezi le *Noj Usinszkij* pedagógus véleményére hivatkozva.[7]

Meg kell mondanunk, hogy az elrettentési teória határozott elutasítása mellett a mai irodalmi megnyilvánulásokban is találunk olyan megállapításokat, amelyek bizonyos elrettentési célkitűzések helyességét hirdetik. *Sargorodszkij* nagy

[5] Az elmondottakkal összefüggésben megállapíthatjuk azt is, hogy a determinizmus elvének az elfogadását feltételezte egy céltudatos kriminálpolitika kialakítása is. Minden kriminálpolitikai törekvés ugyanis a személyek tudatának, akaratának a befolyásolását célozza, és így feltételezi az akarat kívülről történő befolyásolásának lehetőségét. Ezért nem tekinthető véletlennek az, hogy céltudatos büntetőpolitika kialakítására csak a XIX. században elterjedt pozitivista alapokon álló irányzatok követői tettek kísérletet. (Vö.: *Horváth* Tibor: A szocialista állam büntetőpolitikája, i. m.. 405. old.)

[6] Senkit sem azért büntetnek, mert bűncselekményt követett el, hanem azért, hogy ne kövessen el, a megtörténtet meg nem történtté tenni nem lehet, a jövőbelieket kell megakadályozni.

[7] I. Sz. *Noj:* Voproszi teorii nakazanija v szovetszkom ugolovnom prave; Szaratov, 1962., 72. old.

jelentőségű és magyarul is megjelent könyvében pl. a következőket olvashatjuk: „Az elrettentés feladata teljesen ma sem szűnt meg. A büntetéstől és alkalmazásától való félelem nemcsak az államellenes bűncselekmények vagy a fosztogatás megelőzésére, hanem sok más súlyos bűncselekmény megelőzésére alkalmas. Az olyan bűncselekmények, mint a gyilkosság vagy az erőszakos nemi közösülés miatt fenyegető büntetés fokozásának kétségtelenül a büntetések elrettentése a célja. Azáltal, hogy megfelelően hat a bűncselekmények elkövetésére hajlamos emberekre, a bűncselekmények számának csökkentését eredményezi. Ebben az értelemben a kilátásba helyezett büntetés fokozása egyes esetekben hatásos és célszerű."[8]

Sargorodszkij idézett megállapításainak utolsó mondatával egyetértünk: a kilátásba helyezett büntetés fokozása egyes esetekben valóban hatásos és célszerű. Hatásos azért, mivel a bűnelkövetést megelőző motivációs harcban nagyobb súllyal esnek latba az elkövetést gátló körülmények. A bűncselekmény elkövetéséből várható előnynek – ami esetleg csak bizonyos pszichikai vagy biológiai állapot elérését jelenti – az elkövetésből származható hátránnyal történő összevetése a tervezett bűnelkövetéstől való tartózkodást eredményezheti. Véleményünk szerint azonban az állampolgárok tudatának ilyen jellegű befolyásolását nem helyes elrettentésnek nevezni. Az említett súlyosabb büntetések kilátásba helyezésében ugyanis a törvényhozó értékelése nyilvánul meg: meghatározott társadalmi viszonyokat nagyobb értékűnek tekint és emiatt az ellenük irányuló magatartásokat nagyobb arányú helytelenítésben, rosszallásban részesíti. Ezzel azt akarja elérni, hogy az egyes állampolgárok értékrendszere is módosuljon, alakuljon, a társadalmi értékeléshez idomuljon. A magunk részéről tehát *Utyevszkij* felfogását tesszük magunkévá, aki helytelenítette *Sargorodszkij* ama nézetét, amely szerint az elrettentés célja, feladata lehetne a büntetés kilátásba helyezésének vagy alkalmazásának.[9]

Az természetesen nem vitatható, hogy súlyos büntetések kilátásba helyezése és alkalmazása egyes személyekben kiválthat félelmet, elrettentő hatást. Ez azonban a súlyos büntetések objektív következménye, amelynek beállása függ a büntetésről tudomást szerző személyek bio-pszichikai konstituciójától is. Azt sem tartjuk vitathatónak, hogy bizonyos cselekmények vonatkozásában szükség is van súlyos büntetések – még a legsúlyosabb büntetés – kilátásba helyezésére is. Úgy véljük azonban, hogy még ilyen esetekben sem lehet a megfélemlítés, az elrettentés a törvényhozó célja. A cél még ilyen esetekben is az állampolgárok tudatának a befolyásolása, erkölcsi felfogásuk, értékrendszerük alakítása.

Az elrettentési elmélethez pszichológiailag hasonló mechanizmuson alapszik, de etikai szempontból jóval helyesebb tételeket hirdet az ún. *pszichológiai kényszer* elmélete.

[8] M. D. *Sargorodszkij*: i. m. II. k. 24. old.

[9] Vö.: B. Sz. *Utyevszkij*: A büntetőjog elmélete továbbfejlesztésének egyes kérdései. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1963., 4. sz. 584. old.

Az irányzat megalapítója és tételeinek legrendszeresebb kifejtője a XIX. század első évtizedeinek tekintélyes büntetőjogásza: *Anselm Feuerbach* (1775–1833).

Feuerbach alapgondolata helyesnek látszik: az állampolgárok pszichikumába juttatott hátrány – a büntetés – képzetének le kell győzni a bűnelkövetést támogató képzeteket. Szerinte azonban a bűnelkövetés érzéki örömet okoz az elkövetőnek, a bűncselekmény elkövetésének képzete tehát érzéki vágyak kielégítését igéri. A büntetés képzetének ezek szerint ezeket az érzéki vágyakat kell visszaszorítania. Erre akkor képes, ha a büntetés elviselése kedvezőtlenebbnek tűnik az állampolgárok számára, mint érzéki vágyuknak kielégítése.

Véleményünk szerint *Feuerbach* elmélete ott siklott helytelen vágányra, amikor a bűnelkövetések lélektani okát az érzékiségben kereste. Az ugyan kétségtelen, hogy az ember minden célkitűzése érzelmileg színezett motivációs folyamatban születik meg, és az is, hogy rendszerint a kellemesség, a kívánatosság érzésével párosult eredményképzet megvalósítására kerül sor.[10] Még azt is elfogadhatónak tartjuk, hogy egyes esetekben a bűncselekmény elkövetésére vonatkozó akaratelhatározás érzéki vágy kielégítését célozza. Ezt a helyzetet azonban kivételnek tartjuk. Magatartás tanúsítására általában akkor kerül sor, ha az egyén és környezete közötti egyensúlyi helyzet megbomlik, az egyénben hiányérzet, szükségérzet keletkezik. A célkitűzést előidéző hiányérzetek, szükségletek – motívumok – sorában helyet foglalnak érzéki jellegűek is, de nem tekinthetők ezek kizárólagosaknak. A kivételes helyzetekre építő elméleti konstrukció pedig általános érvényű indokolásra nem képes.

Feuerbach felfogásának másik hibája abban összegezhető, hogy a kilátásba helyezett hátrány befolyásoló ereje nemcsak a hátrány nagyságától, hanem bekövetkezése valószínűségének fokától és egy személyes körülménytől: a befolyásolhatósági képességtől is függ. Közismert, hogy nem mindenki reagál egyformán a hatásokra; egyik embernél a pszichikai kényszer erejével érvényesül olyan fenyegetés, amely más személy elhatározásának befolyásolására sem alkalmas. E személyi sajátosság figyelmen kívül hagyása is gyengíti *Feuerbach* egyébként széles körben elterjedt nézetét.[11]

*Feuerbach*hal egyidőben fejtette ki *Bentham* (1768–1832), angol polgári jogtudós, korában nagy hatást elért nézeteit. Alaptétele annyira jellemző, hogy valamennyi relatív teóriára szokták vonatkoztatni. *Bentham* szerint ugyanis a bün-

[10] Sz. L. *Rubinstein* írja a következőket: „Ettől függően saját tevékenységének menete a szubjektumban pozitív vagy negatív emóciót vált ki, megelégedéssel vagy elégedetlenséggel kapcsolatos érzelmet... Lehetnek e tevékenységben objektíve semleges szakaszok is, amikor olyan műveleteket hajtunk végre, amelyeknek nincs önálló jelentőségük; ezekkel szemben a személyiség emocionálisan semleges marad." (Az általános pszichológia alapjai, Budapest, 1964., II. k. 727. old.)

[11] Vö.: Roland *Grassberger:* Die Strafe, Österreichische Juristen-Zeitung, 1961., 7. sz. 171. old.

tetés célja és jogalapja hasznosságában van. (Felfogásának hatására nevezték a relatív teóriákat egységesen hasznossági, utilitárius elméleteknek.)

Bentham hasznosnak tartja azt a büntetést, amelynek alkalmazása alkalmas arra, hogy az állampolgárok összességét nagyobb bajtól, nagyobb rossztól megkímélje. A büntetés önmagában véve rossz. Rossz okozására az állam csak akkor jogosult, ha egy nagyobb rosszat – újabb bűncselekmények elkövetését – képes ezáltal elhárítani. *Bentham* felfogása szerint tehát éppúgy, mint *Feuerbach* nézete szerint a büntetés tulajdonképpeni célja az újabb bűnelkövetések megakadályozása.

Érdekes, hogy a nagyjából egyidőben élt két jogtudós azonos cél elérését: a bűnelkövetéseknek a megelőzését várta a büntetések alkalmazásától, nem vették azonban észre álláspontjaik egyesítésének szükségességét. Felfogásaik ugyanis szinte önként kínálkoznak az összekapcsolásra: *Bentham* a büntetések hasznosságára utal ugyan, de megfeledkezik arról, hogy az általa vélt hasznos következmények az állampolgárok tudatára történő ráhatás formájában valósulhatnak meg. *Feuerbach* viszont csak e hatásmechanizmusra volt figyelemmel és elhanyagolta a befolyásolás, a pszichikai kényszer társadalmi jelentőségét. E két elméleti konstrukció XIX. századi összekapcsolása kétségtelenül egy relatíve rendkívül fejlett, tudományosan megalapozott és gyakorlati felhasználásra nagymértékben képes elméletet eredményezhetett volna.

A relatív teóriák fejletlenebb változatai is magukban foglalnak már egy olyan gondolatot, amelynek kiemelése jellemzi a XIX. század második felének büntetőjogtudományát: a *cél gondolatát*. Ezért a relatív teóriák betetőzésének tekinthetjük azokat az eszmeáramlatokat, amelyek a büntetés minden vonatkozását a célszerűség szempontjaiból magyarázzák, amelyek a büntetés jogalapját annak céljában jelölik meg, és amelyek erőteljesen hangsúlyozzák, hogy a büntetés nem lehet más, csak *célbüntetés* (Zweckstrafe).[12]

A célgondolatra alapozott büntetőjogi koncepciók kialakulása *Ihering* nevéhez fűződik ugyan, minket érdeklő vonatkozásait azonban *Liszt* fejtette ki legrészletesebben és a leghatásosabban.

Liszt a büntetés célját a jogrend védelmében látta. A büntetés e cél megvalósítását különféleképpen szolgálhatja, döntően az elkövető személyiségétől függően: az ingadozó, az alkalmi bűnözőket elrettenteni, a még javítható elkövetőket megjavítani, a javíthatatlanokat pedig ártalmatlanná kell tenni a büntetés alkalmazásával.[13] *Liszt* csak azt a büntetést tekinti igazságosnak, amelyik a fenti célok elérésére alkalmas. A *büntetés igazságosságát* tehát szerinte *annak célszerűsége* határozza meg.

c) A két alapvető büntetési elmélet, az abszolút és a relatív elmélet e rövid összefoglalása után meg kell emlékeznünk a vegyes, az összetett elméletekről is. Ezeknek jellemzője az a törekvés, hogy az abszolút és relatív teóriák közé hi-

[12] Vö.: Franz von *Liszt:* Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, Berlin–Leipzig, 1927., 29. old.
[13] Vö.: *Liszt:* i. m. 34. old.

dat építsenek egy olyan felfogás kialakításával, amelyben helyet kapnak mindkét irányzat alaptételei.

Az összetett elméletek kialakulása elméletileg érthető, mivel mindkét alapteória hívei meglehetősen egyoldalúan foglaltak állást a büntetés céljára és jogalapjára vonatkozó kérdésben. Ezt az egyoldalúságot kívánták feloldani a vegyes teóriák követői.

A vegyes büntetési elméletek lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy hívei a *büntetés igazságosságát annak hasznosságával, célszerűségével* igyekeztek összekapcsolni. Ennek érdekében hirdették, hogy a büntetés célja az olyan megtorlás, amely újabb bűnelkövetések megelőzésére alkalmas. A vegyes elméletek közös jellemzője tehát az, hogy elismerik a megtorlást is, mint büntetési célt. Ennek megvalósítása érdekében hirdetik az elkövetett bűntett súlyosságának figyelembe vételét a büntetés alkalmazásánál.

A vegyes elméletek követői azonban nemcsak annyiban haladták meg az abszolút teóriákat, hogy a megtorlás mellett a megelőzés szempontjainak jelentőségét is elismerték, hanem abban is, hogy némileg eltérően értelmezték a megtorlást is. A XIX. század második felében kialakult és a XX. században elterjedt vegyes elméletek hívei már nem az isteni, erkölcsi vagy jogi rend egyensúlya visszaállításának a szükségességéről, hanem a jogrend védelméről beszélnek. Szükségesnek tartják tehát minden elkövetett bűncselekmény „megtorlását", de csak azért, hogy ezzel a jogrendet megvédjék újabb támadásokkal, újabb bűnelkövetésekkel szemben.

Amit eddig mondottunk, az csak az egyik jellemzője a vegyes elméleteknek. Látnunk kell azonban a felfogás másik oldalát is: a célszerűség, a hasznosság értelmezését és elérésének módjára vonatkozó feltételezéseket.

A vegyes elméletek hívei nem tagadták azt, hogy a büntetés alkalmazásával meghatározott gyakorlati célokat, újabb bűnelkövetések megelőzését, kell elérni. Úgy vélték azonban, hogy ezt csak az elkövetett cselekmény súlyához igazított büntetéssel lehet megvalósítani. A cselekmény és az elkövető személyisége közül tehát ez az irányzat nagyobb szerepet biztosított a cselekménynek, ami egyben bizonyos garanciákat is jelentett az állampolgárok számára az államhatalmi szervek túlkapásaival szemben. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a csak célszerűségi szempontokat figyelembe vevő, a büntetés mértékét kizárólag az elkövető egyéniségéhez, veszélyességéhez igazító büntetési elmélet tág teret enged az önkényeskedéseknek. Ennek a felfogásnak a következetes keresztülvitele megfelelő biztosítékok nélkül a bíróságot a veszélyessé nyilvánított emberekkel való leszámolás eszközévé süllyesztheti. A magasabb elméleti színvonal, a tudományok eredményeinek intenzívebb felhasználása párosulhat retrográd társadalmi, politikai átalakulással és ebben az esetben széles körű lehetőségeket biztosít a hatalmi önkényeskedések, az uralkodó osztály túlkapásai számára, megadva egyúttal akcióihoz a törvényesség látszatát is.

d). A tárgyalt elméleti irányzatok mellett indokoltnak látszik még egy felfogást kiemelni az elméletek tömegéből és jelentőségére tekintettel külön ismer-

tetni. Ez a felfogás a büntetés alkalmazását nevelési célkitűzésekkel köti össze, és napjaink minden jelentősebb elméleti állásfoglalása mögött megtalálható. Nagyobb elismeréshez századunkban jutott és így bizonyos fokig indokolt *Finkey* fejlődésvázlata, aki a büntetésre vonatkozó nézetek történeti fejlődését az alábbi szavak kiemelésével jellemezte: „Vergeltungsstrafe – Zweckstrafe – Schutzstrafe – Erziehungsstrafe.[14]

Úgy hisszük, indokolt az a megállapítás, hogy a büntetés céljára vonatkozó felfogások között a legfejlettebb a nevelésre utaló álláspont. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nevelőbüntetés eszméje nem a XX. században jelent meg a tudományok történetében. A XX. századi fejlődés csak az eszme rendszerbefoglalását, logikus kiépítését eredményezte. A nevelés gondolata azonban már az időszámításunk előtt feltűnt egyes ókori bölcselők tanításában.

Protagorész volt az első, aki a megtorló büntetés ésszerűtlensége ellen felemelte a szavát. A megtorlásban megnyilvánuló bosszút *Protagorész* nem az emberre, hanem az állatra tartotta jellemzőnek. Szerinte értelmes lény nem a múltra, hanem a jövőre tekintettel büntet. A jövőre vonatkozó szempontok között említi az elkövető megjavításának gondolatát is.

Érdekes, hogy még az idealizmus olyan klasszikus képviselője, mint *Platon* is hivatkozik az elkövető megjavítására. Eszményi államában büntetésre ugyan csak egészen kivételes és ritka esetben kerülne sor,[15] a valóságos államban azonban a büntetés már reális célok megvalósításának egyik fontos eszköze. Vonatkozó művében, a *Nomoi*ban már a bűntettes megjavításáról és átalakításáról is beszél.[16]

Az ókorban ilyenképpen felmerült nevelés gondolata nem ment teljesen feledésbe a középkor és újkor íróinál sem, kiteljesedését azonban csak a XX. század irodalmában érte el. Napjainkban már nem találunk olyan munkát, amely a büntetés kérdéseinek a tárgyalása során ne tulajdonítana nagy szerepet a nevelés célkitűzésének.

A jelenlegi irodalmi megnyilvánulásokra azonban nemcsak az jellemző, hogy a nevelés gondolata kisebb vagy nagyobb hangsúlyt kapott szinte kivétel nélkül, hanem az is, hogy tisztázást nyert a nevelésre irányuló büntetés egész hatásmechanizmusa. Az emberrel foglalkozó tudományok összműködésének eredményeképpen feltárult előttünk az a pszichofiziológiai folyamat, amely a büntetés kiátásba helyezésétől annak alkalmazásán keresztül eljut az egyes személyek tudatának helyes irányú formálásáig.

A nevelés célkitűzésének általános érvénye mellett látnunk kell azonban azt is, hogy a mai elméleti állásfoglalások hirdetői nem hunynak szemet egyéb célok fölött sem. A nevelés fontosságának a hangsúlyozása nem zárja ki más célok

[14] Megtorlóbüntetés – célbüntetés – védőbüntetés – nevelőbüntetés. L. *Finkey*: Büntetés és nevelés, Budapest, 1920., 31. old.

[15] *Platón:* Politeia, III. könyv, 405. old.

[16] *Platón:* Összes művei, II. k. Budapest, 1943., 914. old.

kitűzésének szükségességét. Napjaink elméletei ebből a szempontból is összetettebbek – ha úgy tetszik: bonyolultabbak – mint a régebbi idők leegyszerűsített nézetei.

2. A mai felfogások – némi leegyszerűsítéssel – három célkitűzés köré csoportosíthatók: *a megtorlás, a speciál- és a generálprevenció* köré.

a) Ha egyre gyérülő számban is, de a mai jogirodalomban is találkozunk még olyan felfogással, amely a megtorlást a büntetés – rendszerint egyik – céljának tekinti. Összhangban azzal a fejlődéssel, amely az elmúlt száz év folyamán a büntetőjogtudomány területén végbement és amelynek lényegét a bűncselekmény fogalmának a meghatározása vonatkozásában a szubjektivizálódás szóval fejeztük ki,[17] a megtorlás értelmezése is módosult. Mint fentebb már érintettük, a megtorlás célkitűzésének első hirdetői, az abszolút teóriák hívei objektív mértékhez igazodóan kívánták céljukat elérni: a cselekmény súlyához, az okozott sérelem nagyságához igazították a büntetés nagyságát. A megtorlás gondolatának mai burzsoá hirdetői már szubjektív jellegű mértéket használnak: az elkövető bűnösségének fokával kívánják egyeztetni a büntetés nagyságát.

A megtorlás értelmezésében végbement eme változás – mint a büntetőjogtudomány egészének módosulása – közvetlenül filozófiai, világnézeti változásokkal függ össze. Az egyik burzsoá jogteoretikus állapította meg közelmúltban megjelent könyvében az alábbiakat: „A büntetési teóriák mindig egy alapul vett jogfilozófiai összképből fakadnak... a büntetési elméletek nélkülözhetetlenek a legtöbb büntetődogmatikai és büntetőpolitikai probléma megoldásához."[18] A szerző úgy látja, hogy „a klasszikusok, Bindinggel az élükön, a büntetés lényegét a megtorlásban határozzák meg, amely a bűnösséghez kapcsolódik; a büntetőjogot tehát az etikára alapozzák. A modernek Liszttel a büntetést mint preventív intézkedést, a büntetőjogot mint a bűnözés elleni küzdelem jogát határozzák meg; a büntetőjogot tehát a szociológiára alapozzák. Paradox módon azonban az etikára alapozó klasszikusok a tettet, a szociológiára alapozó modernek pedig a tettest akarják büntetni."[19]

A megtorlás gondolatának szubjektivizálódása összefügg azokkal a gyakorlati nehézségekkel is, amelyek a büntetés alkalmazása során evonatkozásban felmerültek. Kétségtelen ugyanis, hogy a cselekmény által előidézett sérelem nagysága nem állapítható meg minden esetben megnyugtató módon. Áll ez a megállapítás különösen egyes személyiségi javak – személyes szabadság, nemi szabadság, magánlakás sérthetetlensége – megsértésének eseteire. De az egyensúly helyreál-

[17] Részletesen elemeztük e folyamatot a bűncselekmény fogalmi meghatározása és a fogalom értelmezése vonatkozásában Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban, Budapest, 1962., 15. és köv. old. c. munkánkban, valamint A büntetőjogi gondolkodás alakulása c. tanulmányunkban, Jogtudományi Közlöny 1965., 5. sz. 186. és köv. old.

[18] Andreas *Henrici:* Die Begründung des Strafrechts in der neueren deutschen Rechtsphilosophie, Aarau, 1961., 100. old.

[19] Andreas *Henrici:* i. m. 20. old.

lítására hivatott büntetés súlyossága is nagy mértékben függ az azt elszenvedő személy érzékenységétől, rosszat tűrő képességétől és egyéb személyes tulajdonságaitól.[20]

E bírálattal szemben felhozhatnánk ugyan azt, hogy a bűnösség foka, súlyossága még kevésbé mérhető, mint az okozott sérelem nagysága és semmiképpen sem lehet a büntetés súlyosságával kiegyenlíteni, ez azonban nem változtat a felhozott bírálat helyességén.

A megtorlás értelmezésével és gyakorlati szerepével foglalkoznak a szocialista büntetőjogtudomány képviselői is. A szovjet büntetőjogászok egy része határozottan a büntetés egyik céljának tekinti a megtorlást. *Gercenzon* a büntetés fogalmának a meghatározásában utal a megtorlásra: a büntetés ... „igazságos megtorlás, a bűncselekmény elkövetőjének bizonyos szenvedést, nélkülözést okoz..."[21] *Iszajev* már határozottan vallja, hogy „a bűntettes megjavítása és átnevelése mellett a megtorlás is cél."[22]

Az idézett szerzőkkel szemben áll *Sargorodszkij,* aki határozottan elveti a megtorlást, mint a büntetés célját. A következőket írja: „A büntetés a szocialista büntetőjogban nem tekinti céljának a megtorlást, a bosszút... A büntetést megtorlásként felfogó nézet alapját számunkra idegen, idealista, rendszerint vallásos filozófiai rendszerek képezik." Majd később: „A bűnösséget a szovjet büntetőjog nem azért kívánja meg a büntetésalkalmazás egyik előfeltételéül, mert a büntetés a bűnösség megtorlása, hanem azért, mert bűnösség hiányában a büntetésalkalmazás teljesen célszerűtlen."[23]

Sargorodszkij nézetétől némileg eltérő felfogást vall *Sztrucskov. Sztrucskov* szerint: „... a büntetésnek nem célja a megtorlás. Ennek ellenére azonban a büntetés ténylegesen mégis megtorlás is... bűncselekmény elkövetése miatt szabják ki... arányos a bűncselekmény súlyával... szenvedést is okoz..."[24]

Hazai irodalmunkban *Hámori* Éva foglalkozott részletesebben az itt tárgyalt kérdéssel. Felfogása közelál *Sztrucskov* idézett állásfoglalásához. *Hámori* helyesen szögezi le, hogy „a megtorlás olyan értelemben, ahogyan a klasszikus büntetőjogi irányzat hívei használták, és ahogy azt a vallásos irodalomban értik,

[20] E szempontokra már régebben rámutatott Werner *Petrzilka:* Persönlichkeitsforschung und Differenzierung im Strafvollzug, Hamburg, 1930., 14–16. old. c. munkájában.

[21] A. A. *Gercenzon:* Ugolovnoe pravo, obscsaja csasztj, Moszkva, 1948., 12. old.

[22] M. I. *Iszajev:* Isztorija szovetszkovo ugolovnovo pravo, Moszkva, 1948., 428. old. Hasonló álláspontot foglalt el *Karpec:* Individualizacija nakazanija, Moszkva, 1961., 10. old., *Beljajev:* Celi i szredsztva oszuscsesztvlenija nakazanija, Leningrád, 1963., 69. old.

[23] *Sargorodszkij:* i. m. 18–19. old.

[24] N. A. *Sztrucskov:* A szovjet büntetésvégrehajtási jog, 1960. Fordítás kéziratban az igazságügyminisztérium törvényelőkészítő főosztályán, 72. old. – *Sztrucskov* egy újabb cikkében lényegében ugyanezt a felfogást fejtette ki: „A korlátozások és szenvedések nem öncélok, azonban a büntetés elszenvedésénél gyakorlatilag léteznek és hatnak az elítéltre." (Fragen des Vollzugs der Freiheitsstrafe unter Berücksichtigung der Theorie des sowjetischen Besserungsarbeitsrechts, Staat und Recht 1966., 3. sz. 421. old.)

tehát a kizárólag múltra tekintő bosszúállás értelmében, összeegyeztethetetlen a szocialista büntetőjog lényegileg humánus célkitűzéseivel." Nem vitatja azonban, hogy a büntetés tartalmát valamilyen rossznak az okozása jelenti, így a büntetés sajátosságának tekinti azt, hogy az elítélt részére szenvedést jelent. Tiltakozik azonban az ellen, hogy e szenvedésokozást célként fogjuk fel; szerinte ez csak eszköz.[25]

Az idézett felfogások közül *Sztrucskov* és *Hámori* nézetéhez hasonlót fejtettünk ki már korábban.[26] Ma is úgy véljük, hogy a szocialista büntetőjogtudomány világnézeti alapjaival ellentétben állana a megtorlásnak büntetési célként történő elismerése. A megtorlást nem tekinthetjük célnak sem abban az értelemben, hogy az okozott sérelem kiegyenlítését kell a büntetéssel elérni, sem abban, hogy a büntetésnek az elkövető bűnössége súlyával kell összhangban állnia. Később majd még részletesebben fogjuk tárgyalni hazai jogunk ama rendelkezését, amely szerint a büntetésnek igazodni kell – többek között – a bűntett társadalomra veszélyességéhez, az elkövető bűnössége fokához. E rendelkezés távolról sem jelenti azonban a megtorlás büntetési célként való elismerését. A bűntett társadalomra veszélyessége függ az okozott sérelem nagyságától is, e körülmény befolyása hazai jogunkban azonban csak garanciális jelentőségű. A büntetésnek a bűnösség fokához igazodó mértéke pedig a speciál- és a generálprevenció megvalósításának egyik feltétele. Ugyanis csak a bűnösségnek megfelelő büntetést érzi maga az elítélt is és a társadalom tagjai is igazságosnak, méltányosnak, így csak az ilyen mértékű büntetés alkalmas tudatuk helyes irányú alakítására!

Ugyanakkor azonban, amikor kizárjuk a megtorlást a büntetéssel elérni kívánt célok közül, elismerjük azt, hogy a büntetés alkalmazása bizonyos értelemben megtorlást jelent, és az elkövető – de a társadalom többi tagja is – így fogja azt fel. Megtorlás a büntetés abban az értelemben, hogy egy megelőzően elkövetett bűncselekmény *miatt* kerül alkalmazásra. A bűncselekmény elkövetése miatt kell a tettesnek kisebb-nagyobb hátrányt elszenvednie. A hátrány fokától függően kisebb vagy nagyobb a büntetés megtorló jellege is. A megtorló jelleget csak az olyan intézkedésnél tagadhatnánk, amelyet nem egy korábbi bűncselekmény miatt, hanem pl. a jövőben várható viselkedésre tekintettel alkalmaznánk. Az ilyen intézkedést azonban nem tekinthetnénk büntetésnek, mivel a büntetés fogalmához hozzátartozik, mint majd később látni fogjuk, hogy csak egy korábban elkövetett bűncselekmény miatt kerülhet alkalmazásra. A megtorló jelleg tehát abban áll, hogy egy bűncselekmény elkövetését követi a büntetés alkalmazása, a tettes által előidézett hátrányt az állam hátránnyal viszonozza.

Az ilyen értelemben vett megtorlás tehát hozzátartozik a büntetőjogi büntetéshez. Nem célja azonban a büntetésnek még ebben az értelemben sem. Az államnak viszont célja az, hogy a büntetés valóban minden esetben kövesse a bűn-

[25] *Hámori* Éva: A szocialista büntetésvégrehajtás céljai, feladatai, tartalma, Jogtudományi Közlöny 1966., 1–2. sz. 73. old.

[26] Az enyhítő és a súlyosító körülményekről, Budapest, 1960., 4–5. old.

cselekmény elkövetését, hogy egyetlen bűnelkövetés se maradjon megbüntetlenül, megtorlatlanul. Erre már a társadalom tagjainak igénye miatt is szükség van. Minden bűnelkövetés a lakosság kisebb vagy szélesebb körében megütközést, helytelenítést, esetleg felháborodást vált ki. Ennek lecsillapítása végett is szükség van büntetésre, a büntetés alkalmazásának ez is egyik célja. Az elmondottak összekapcsolásával mondhatjuk tehát, hogy *az állam célul tűzheti ki minden bűnelkövetésnek büntetés alkalmazásával történő megtorlását*, hogy ezáltal kielégítse a társadalom tagjainak erre vonatkozó igényét.

Mind az elkövető, mind a társadalom többi tagja a megtorlást az itt tárgyalt értelemben fogja fel. A büntetés kiállása során az elítélt minden kellemetlenséget, minden korlátozást úgy visel el, hogy közben gondolatban az általa elkövetett bűncselekménnyel asszociálja. Tudja, hogy bűnelkövetése miatt kénytelen eltűrni minden hátrányt. De ugyanilyen gondolati asszociációt vált ki a büntetés alkalmazása az arról tudomást szerző minden személynél. Egyébként éppen ez a gondolati asszociáció az alapja az egyes személyek tudati befolyásolásának, nevelésének.[27]

b) A relatív teóriák egyik modernizált célkitűzése a *speciálprevenció*, vagyis annak elérése, hogy a bűnelkövetőt visszatartsuk újabb bűncselekmény elkövetésétől.

A bűnelkövetéstől való visszatartás eszközei és módszerei rendkívül változatosak – mint amilyen változatosak maguk a bűnelkövetők is. Kétségtelen, hogy nem vezet eredményre mindegyik elkövetőnél az az eljárás, amely meghatározott személyek vonatkozásában célravezető volt.

A speciálprevenció két szélsőséges módszere a fizikai megsemmisítés és az erkölcsi megjavítás. E kettő között találhatók az olyan eszközök, mint az elkövetés fizikai lehetetlenné tétele átmenetileg, a megfélemlítés, a jogi megjavítás, a nevelés, a meggyőződésen alapuló tartózkodás elérése stb.[28]

A korábbi büntetési teóriák összefoglaló ismertetése során láttuk, hogyan képzelték elérhetőnek a relatív teóriák hívei az újabb bűncselekmények elkövetésének a megelőzését. Ma már alig találkozunk ilyen drasztikus elképzelésekkel, bár olyan megállapításokat még olvashatunk, mely szerint a speciálprevenció megvalósításához „egy biztos út van: a bűnözőtől addig kell elvonni a mozgásszabadságot, ameddig tőle újabb jogsértések várhatók."[29]

Kétségtelen, hogy a bűnelkövetések ilyen módon történő megakadályozása radikális megoldást eredményezne, ténylegesen azonban nem valósítható meg. A megvalósítás fizikai lehetetlensége mellett erkölcsi szempontból is teljesen el-

[27] Vö.: B. Sz. *Nikiforov*–A. Sz. *Sljapocsnikov:* Nekotorie problemi daljnejsevo razvitija szovetszkovo ugolovnovo prava vsze v szvete programmi KPSzSz, Szovetszkoe goszudarsztvo i pravo, 1962., 2. sz. 62. old.

[28] Vö.: M. D. *Sargorodszkij:* A büntetés kérdései a Szovjetunió büntetőtörvénykönyve tervezetében, Cikkgyűjtemény, 1955., 4. sz. 152. old.

[29] Werner *Petrzilka:* Persönlichkeitsforschung ... i. m. 18. old.

fogadhatatlan lenne az idézett felfogás. A felvilágosodás eszméinek győzelme után már a polgári tudományok képviselőinek is más módszerek után kellett nézniök.

Korábban már láttuk, hogy a bűnelkövetők megjavításának, nevelésének a gondolata nem volt ismeretlen az ókor bölcselői előtt sem. A múlt század közepetáján ezt a gondolatot újították fel és építették bele a burzsoá büntetőjogtudomány művelői büntetéstanunkba. Ekkor váltja fel a Schutzstrafe eszméjét az Erziehungsstrafe gondolata, az egyszerű védőbüntetés helyére a nevelőbüntetést kívánják állítani.

Meg kell jegyeznünk, hogy a burzsoá büntetőjogtudomány képviselőinek napjainkig sem sikerült a nevelés gondolatát szervesen beépíteniök elméleti konstrukciójukba és annak szerves részévé tenniök. Nem sikerült azért, mivel a nevelés és a büntetés egységét filozófiailag sem tudták megteremteni és teljesen képtelenek voltak arra is, hogy általában a jog nevelő szerepét, hatását tisztázták volna. *Kanttól* kezdve egészen napjainkig nem tudták megnyugtató módon megválaszolni azt az egyszerű kérdést, hogy egyáltalán lehetséges-e, szabad-e felnőtt embert kényszerrel nevelni. Wolfgang *Preiser* nyugatnémet büntetőjogász kérdésesnek tartja azt, hogy „az összességnek egyáltalán van-e joga ahhoz, hogy felnőtteket nevelőintézkedéseknek vessen alá. A tettes – írja a továbbiakban – arra van kötelezve, hogy a büntetés szankcióját elviselje. De alávethető-e ezenkívül a javítás procedurájának?" A szerző szerint „a felelet csak tagadó lehet".[30]

A nevelés szerepének, funkciójának a tisztázatlansága a burzsoá büntetőjogtudományban összefügg a büntetőjogtudomány és a kriminológia közötti viszony rendezetlenségével is. *Kulcsár* Kálmán állapítja meg, hogy „a nevelés szempontja a modern büntetőjogban merült fel azzal a folyamattal együtt, illetőleg annak a folyamatnak részeként, amelyet Seagle „a büntetőjogtól a kriminológia felé" kifejezéssel jellemzett."[31] E folyamat értékelése során a legszélsőségesebb felfogásokkal találkozunk, így érthető az is, hogy e folyamat egyes részjelenségeinek, részproblémáinak a tisztázása sem történt meg.

A szocialista jogelmélet ért el figyelemre méltó eredményeket a jog lényegének a feltárása, az emberek tudatára történő hatásának a tisztázása tekintetében. A jognak a szocialista társadalmi rendben elfoglalt alapvetően eltérő helyzete és funkciója alapján megoldódott a kényszer és a meggyőzés, a kényszer és a nevelés egységbe foglalása. „A kényszerrel való fenyegetettség – írja *Szabó* Imre – vagy a kényszer alkalmazása nem csak visszatartó irányban hat, hanem képes a magatartások szubjektív tényezőinek átalakítására, vagyis a dolgozóknak, majd

[30] Wolfgang *Preiser:* Das Recht zu stafen, Festschrift für Edmund Mezger zum 70. Geburtstag, München–Berlin, 1954., 74. old. Ugyanazt a gondolatot fejti ki Otto *Reigl:* Sinn der Strafe und Strafrechtsreform, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1961., 636. old.: „megengedhetetlen a felnőtt embert nevelni és ezzel személyében a legmélyebben megváltoztatni akarni".

[31] *Kulcsár* Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban, Budapest, 1961., 259. old.

pedig általában a szocialista állam polgárainak a szocialista jog szükségességéről való meggyőzésére. Ezen az alapon beszélünk, *a szocialista jog nevelő szerepéről,* vagyis arról a szerepről, hogy képes eredményesen közrehatni a társadalmi tudat kialakításában, a szocialista társadalmi tudat és ezen belül *a szocialista jogtudat fejlesztésében.*"[32]

A szocialista jog nevelő szerepének elismerése mellett megtörtént annak a gondolatnak az elfogadtatása is, hogy a büntetőjogi büntetés is alkalmas nevelési célkitűzések megvalósítására. A nevelés büntetőjogi funkciója tekintetében azonban a szocialista jogtudósok között is vannak eltérő vélemények. Nem alakult még ki egységes vélemény pl. abban a kérdésben, hogy a nevelés a büntetés céljának, vagy csak a tulajdonképpeni célt képező speciálprevenció eszközének tekintendő-e? *Nikiforov* szerint „... a büntetés sajátos célja új bűnelkövetés megelőzése magának az elítéltnek és a társadalom egyéb ingadozó tagjainak részéről. Az átnevelés ennek a célnak az eszköze."[33]

E felfogással szemben *Noj* viszont azt a nézetet vallja, hogy a nevelés a büntetés alkalmazásának önálló céljaként értékelendő.[34]

Véleményünk szerint nem helyes a nevelést a büntetés önálló céljának tekinteni és kiszakítani a speciálprevenció köréből. A magunk részéről a tulajdonképpeni célt a bűnelkövetések megelőzésében látjuk és úgy véljük, hogy ennek a megelőzésnek különböző módszerei és eszközei vannak. Az egyik módszere a bűnmegelőzésnek a nevelés. De nemcsak a bűncselekményt elkövetett személy nevelése: a társadalom minden tagjára lehet és kell nevelő hatást kifejtenie a büntetésnek.

A büntetés általunk hirdetett nevelő hatása különböző fázisokban valósul meg.

Amint a szocialista jog egészének, más jellegű jogszabályoknak, úgy a büntetőjogszabályoknak is van nevelő hatásuk. Nevelnek a büntetőjogi diszpozíciók akkor, amikor a társadalomellenes, a társadalomra veszélyes cselekmények körülírásával utalnak a társadalmilag helyeselt magatartásokra és ösztönöznek azok követésére. „Az a tény – írja *Kulcsár* Kálmán –, hogy jogszabály egy bizonyos magatartást bűncselekményként értékel, elegendő arra, hogy a társadalom egy része – a szocialista társadalomban perspektívikusan az egész társadalom átlaga – elítélje."[35]

A diszpozíciókban rejlő nevelő hatást fokozza a szankció akkor, amikor a társadalmi rosszallás fokát is kifejezi: a szankció súlyossága bizonyos mértékben kifejezi a diszpozícióban szabályozott magatartás erkölcsi rosszallásának fokát

[32] *Szabó* Imre: A szocialista jog, Budapest, 1963., 51. old.

[33] B. Sz. *Nikiforov:* Nekotorie voproszi kodifikácio szovetszkovo ugolovnovo pravo, Moszkva, 1957., 42. old.

[34] *Noj:* Voproszi . . . i. m. 58. old.

[35] *Kulcsár* Kálmán: i. m. 275. old. – Az itt vázolt folyamatot részletesebben tárgyalja *Kulcsár* Kálmán: i. m. 275. és köv. old.

is, és így nyomatékosabbá teszi a tőle eltérő magatartás tanúsítására való ösztönzést. Egyes magatartások ilyen büntetőjogi értékelése mindenki számára megmutatja tehát a helyes viselkedés módját.

Kétségtelen, hogy a jogszabályi útmutatás mindenkiben kelt bizonyos képzeteket. Egyesek képzet- és értékrendszerének megfelelvén, erősíti a kívánt magatartások irányába ható képzeteit; másokat elgondolkodtat és meglevő elképzeléseinek, értékrendszerének felülvizsgálatára indít. Nyilvánvalóan szép számban vannak olyan személyek is, akiknek értékrendszere ellenkezik a jogszabályalkotás alapjául szolgáló értékrendszerrel: ezeknél a személyeknél a szankció szerepe nagyobb. A kilátásba helyezett hátrány nagyságától függ, hogy az ilyen személyek milyen magatartás tanúsítását tartják előnyösnek. A szankció ezen befolyásának az ismétlődő érvényesülése azonban az ilyen személyeknél is kialakíthat egy jognak megfelelő szokást, amikor az egyén már nem a hátránytól való félelem miatt, hanem „szokásból", majd végül meggyőződésből tartózkodik bűncselekmény elkövetésétől.[36]

Ha a törvényhozó nem éri el célját és egyes személyek akarata ellenére cselekszenek, velük szemben sor kerül a kilátásba helyezett hátrány alkalmazására, a büntetés kiszabására.

A büntetés kiszabása – és az azt megelőző büntető eljárás lefolytatása – alkalmas arra, hogy az arról tudomást szerző személyek értékrendszerét kedvezően befolyásolja, bennük a bűnelkövetés ellen ható képzeteket erősítse. A tárgyaláson elhangzottak és az azok alapján meghozott ítélet bővíti a kívülálló személyek ismeretét is, esetleges aszociális képzetek befolyását csökkenti. A társadalmi elvárást nyomatékosabbá teszi és egyben gyengíti a felelősségre vonás elmaradásában való bizalmat. Ezáltal is támogatja a bűncselekmény elkövetését gátló képzetek harcát.

A társadalom tagjai irányában meglevő ezen nevelőhatás mellett természetesen neveli a büntetőeljárás és az azt befejező büntetéskiszabás magát az elítéltet is, sőt, elsősorban ilyen jellegű nevelő hatást várnak az említett folyamattól és a záró aktusától. A vádlott kénytelen elgondolkodni tettén, számba kell vennie mégegyszer cselekményének lefolyását, eredményét, és azt össze kell vetnie minden következményével. A legkevesebb, amit az eljárás lefolytatásának és a büntetés kiszabásának el kell érnie, e számadás. A tárgyalt folyamattól azonban mi azt is elvárjuk, hogy hozzásegítse a bűnelkövetőt ahhoz, hogy cselekményének helytelenségét belássa, tettét megbánja.

Kedvező eredményként könyvelhetjük el már azt is, ha az elkövető tettét megbánja ugyan, de csak azért, mivel az előbb említett számadás számára negatív eredménnyel zárult; a cselekménye miatt őt érő hátrány számára súlyosabb, mint a belőle származott előny. Az optimális eredmény azonban az lenne, ha a megbánás erkölcsileg, érzelmileg megalapozott lenne. Ha az elkövető azért bánná

[36] V. N. *Kudrjavcev:* Preduprezsdenie presztuplenij – vazsneja forma borbi sz prezsitkami kapitalizma v szoznanii ljudej, Szovetszkaja iuszticija, 1952., 2. sz. 18. old.

meg cselekményét, mivel annak helytlenségét, erkölcsileg is elítélendő voltát belátta.

A kétfajta megbánáshoz tapadó jövőre vonatkozó elképzelés világosan mutatja a közöttük fennálló érdemi különbséget; ha csak azért bánja valaki cselekményét, mivel annak elkövetése „nem érte meg", emögött olyan lelki állapot húzódik meg, amelyik újabb bűnelkövetésre irányuló készséget is magában foglalja, amennyiben az előzetes számítások kedvezőbb eredményt ígérnek. Az erkölcsi elítélést is magában foglaló megbánás esetében viszont újabb bűnelkövetés az elítélttől nem várható, mivel a bűncselekménytől való tartózkodás az időközben módosult értékrendszerének megfelel. A büntető eljárás lefolytatása és a büntetés kiszabása tehát alkalmas arra, hogy az elkövető lelki világában fordulatot idézzen elő, tudati és érzelmi szféráját, értékrendszerét kedvező irányban befolyásolja.

Nyilvánvaló azonban, hogy az említett változás nem megy végbe minden esetben. Kivételes jellegét azonban tagadni nem lehet, mivel az elmondottak az ítélkezéssel foglalkozó személyek gyakorlati tapasztalatain alapszanak. Ha e fordulat csak ritkán következik is be az eljárás során és annak záróaktusával, a büntetés kiszabásával, a fordulat előkészítését, a tudatváltozás folyamatának a megindítását feltétlenül elvárhatjuk az eljárás lefolytatásától.

Véleményünk szerint pszichológiailag a büntető eljárás lefolytatásának az ideje ígéri a legkedvezőbb eredményeket a mondott vonatkozásokban. Ez az az idő, mialatt az elkövető tudata és érzelemvilága a legfogékonyabb és a leghajlamosabb a kedvező irányú változásra. Ebben az időszakban szinte minden esetben kialakul egy olyan lelki állapot, amelyben az elkövető felülvizsgálja egész eddigi életét, életszemléletét. A helyzet, amelyben él, objektíve a legalkalmasabb új életszemlélet kialakítására, eddigi életmódjával történő szakítást támogató képzetek keletkezésére és megerősödésére. E kedvező helyzet kibontakoztatása, a kívánt eredmények elérése azonban döntően a büntetés végrehajtásán múlik.[37]

A kiszabott büntetés végrehajtását már úgy értékeljük, mint ami csak az elítélt nevelését célozza – a büntetési nemek lényegéből adódó eltérésekkel.

A nevelés szerepének és érvényesülési folyamatának az áttekintése után vizsgáljuk meg közelebbről e célkitűzés tartalmát.

Mindenekelőtt különbséget tehetünk *a jogi és az erkölcsi nevelés* között.

Korábban már utaltunk e kétfajta nevelésre, amikor érintettük a bűnelkövetéstől félelemből vagy számításból, valamint az erkölcsi meggyőződésből tartózkodó személyek lelki világát. Jogi nevelésről, javításról beszélhetünk tehát olyan

[37] Természetesen nem mindegyik büntetés végrehajtása alkalmas az itt vázolt lehetőségek realizálására. Legnagyobb lehetőség a szabadságvesztés büntetés, a javító-nevelő munka, a közügyektől, a foglalkozástól eltiltás vonatkozásában áll fenn. A halálbüntetés a tárgyalt célkitűzés keretéből eleve kiesik, a többi büntetési nem is szerényebb feltételekkel rendelkezik nevelő hatás elérésére, bár teljesen nem vitatható el végrehajtásuktól.

esetekben, amikor az elítélt tartózkodik ugyan újabb bűncselekmények elkövetésétől, de tartózkodása nem értékrendszerének, erkölcsi, világnézeti felfogásának az eredménye. Az ilyen tartózkodás elérését is pozitívumként lehet értékelni, de ez az eredmény nem felel meg a szocialista jogról, annak funkciójáról vallott felfogásunknak. Határozottan valljuk *Noj*-jal, hogy „... a megjavítás és az átnevelés, mint a büntetés fő célja, akkor valósul meg, ha az embereknek az erkölcsi megjavítása megtörténik, ... ha nem a büntetéstől való félelem miatt tartózkodnak újabb bűncselekmény elkövetésétől, hanem azért, mivel az ellentmond meggyőződésüknek és új nézeteiknek."[38]

Igaz ugyan, hogy büntető törvénykönyvünk egyes rendelkezései megelégszenek a jogi megjavulás elérésével is, mint pl. a büntetés végrehajtásának felfüggesztését szabályozó 71. §. Az itt adott szabályozás szerint ugyanis a próbaidő kedvező elteléséhez nem szükséges az, hogy az elítélt ne kövessen el újabb bűncselekményt, elegendő, ha amiatt nem ítélik szabadságvesztésre. Ebben az esetben azonban csak a büntető eljárás lefolytatása és annak ítélettel történő befejezése történt meg. Nyilvánvaló, hogy ennek nem lehet olyan nevelő hatása, mint a büntetés tényleges végrehajtásának, – ezt már az előző fejtegetések során is láttuk.

A jogi megjavulás pszichikai gátlás kiépítésével érhető el. A törvényi fenyegetés és a büntető eljárás lefolytatása egyaránt alkalmas pszichikai gátlások kiépítésére. A gátlások a büntetés végrehajtása során még tovább erősíthetők és esetenként preventív jellegűek is. De csak preventív, és nem nevelő jellegűek. Nekünk viszont nevelő jellegű büntetések alkalmazására van szükségünk. Olyan büntetésre, amely „nem csupán pszichikai gátlások kiépítésére, hanem pozitív előjelű tudatváltozás előidézésére, a kötelességszerű cselekvés indítékainak erősítésére, sőt esetenként annak kifejlesztésére irányul."[39] A büntetés végrehajtásánál már csak e magasabb célkitűzés lehet irányadó és büntető törvényeink evonatkozásban már ilyen célt is tűztek ki.

Az erkölcsi nevelés, az erkölcsi javítás eléréséhez az elítéltben lelki megrendülést, elbizonytalanodást, értékrendszere, életszemlélete helyességében való kételkedést kell elérnünk. Teljesen egyetértünk Ilse és Erich *Buchholz* alábbi megállapításával: „A büntetés mindenekelőtt egy általános megrendülést idéz elő a tettesben, mivel az az érzelmi életének relatív egyensúlyába betörést jelent. Kisebbedik önérték-érzete és öntudata. Az elkövetőt minden kényszeríti a tettéhez és a büntetéshez való állásfoglalásra és egy pedagógiailag értékes döntés-konfliktus elé állítja őt avonatkozásban, hogy a tettet vagy a büntetést helyesli-e ... Ha sikerül elérni, hogy az elítélt ezt a konfliktust pozitív értelemben dönti el, azaz cselekményét helyteleníti és a büntetést helyesnek tartja, akkor ezzel elértük a legdöntőbbet a büntetés nevelő hatása tekintetében. Ha ehhez kapcsolódik egy olyan akaratelhatározás, hogy a jövőben a társadalom érdekeit tiszteletben

[38] *Noj:* Voproszi ... i. m. 41. old.

[39] Így *Hámori* Éva: A szocialista büntetésvégrehajtás céljai ... i. m. 73. old.

fogja tartani, akkor az erkölcsi nevelésben mindent elértünk, amit a büntetés segítségével elérni akartunk."[40]

Az erkölcsi megjavulás nem máról holnapra megy végbe, ehhez hosszabb-rövidebb ideig tartó ráhatásra van szükség. Az időtartam nagysága nem utolsó sorban attól függ, hogy az elítéltben mennyire szilárdak az aszociális vagy antiszociális képzetek, milyen szervesen épültek ezek bele az elkövető személyiségébe. A megoldandó feladat ugyanis két fázisban valósítható meg: először le kell rombolni az aszociális vagy antiszociális képzet- és értékrendszert, azután helyére a társadalmi elvárásnak megfelelő rendszer építendő fel. Azt kellene elérni, hogy e társadalmi követelmények beépüljenek az elítélt személyiségébe: külső követelményből belső követelménnyé, belső szükségletté váljanak.[41]

Az itt elmondottak a szocialista irodalomban egységesen elfogadott nézetként érvényesülnek. A szovjet jogtudósok között *Kufaev* fogalmazta meg ezt a tételt a legpregnánsabban: „Az átnevelés feltételezi az elítélt tudatának a gyökeres átalakítását, a mélyen gyökerező társadalomellenes nézetek és szokások legyőzését, ezzel egyidejűleg a kommunista erkölcs és a társadalmilag hasznos szokásoknak a meghonosítását. A megjavítás feltételezi az elítéltnél a személyiség egyes vonásainak a megváltozását, a jellem egyes tulajdonságainak a megváltozását, egyes meglevő bűnös szokások, nézetek, viselkedési készségek megváltozását."[42]

Hazai irodalmunkban *Szabó* András fáradozott legtöbbet a tárgyalt kérdés tisztázásán, pedagógiai és pszichológiai vonatkozásainak feltárásán. *Szabó* András fejtette ki azt a gondolatot, hogy a többszörös bűnelkövetést, „a bűnöző karrier folytonosságát egy sajátos, bűnözést igazoló nézetrendszer biztosítja." Minden bűnelkövetés mögött olyan indítékrendszer húzódik meg, amely a társadalmi követelmények rendszerének ellentmond. Feladatunk tehát az, hogy e hibás indítékrendszert felszámoljuk és helyébe a társadalmi követelményeket támogató indítékrendszert alakítsunk ki. E gondolatmenettel jut el *Szabó* András végkövetkeztetéséhez: a bűnelkövetők nevelése nem puszta edukáció: *„hibás erkölcsi személyiséget átrendező reedukáció".*[43]

A vázolt feladat helyessége és célszerűsége vitathatatlan. Ugyanakkor azonban kétségtelen az is, hogy megvalósítsa komoly erőfeszítéseket és mindenekelőtt hozzáértést, szaktudást, rátermettséget igényel. E feladat teljesítéséhez nem elégségesek a büntetőjogi ismeretekkel felvértezett személyek: itt az emberrel

[40] Ilse *Buchholz*–Erich *Buchholz:* Der Charakker der Sanktionen des Jugendgerichtsgesetzes, Staat und Recht 1958., 3. sz. 306–307. old.

[41] Így *Szabó* András: A nevelő-, átnevelő intézkedések és büntető szankciók, Jogtudományi Közlöny 1966., 11. sz. 567. old.

[42] V. I. *Kufaev:* Ponyatie i pedagogicseszkie principi iszpravlenija i pervoszpitanija zakljucsennix, Moszkva, 1959., 8. old.

[43] *Szabó* András: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során, Jogtudományi Közlöny 1966., 5. sz. 232. old.

foglalkozó tudományok eredményeinek minél intenzívebb felhasználása biztosíthatja csak a sikert. Pedagógiai, pszichológiai ismeretek egyenesen elengedhetetlenek azoknál, akik a bűnelkövetők nevelésén – az előbb mondottak értelmében: átnevelésén – fáradoznak.

Természetesen egyszerűbb lenne a feladat, ha csak értelmi képzésről, szakmai ismeretek megszerzéséről lenne szó. Ilyen elszigetelt feladat azonban elvileg helytelen, gyakorlatilag pedig megvalósíthatatlan lenne. „A szocialista pedagógia vitathatatlan alapelve – írja *Szabó András* –, hogy a nevelés *személyiség*formálás. Ennek a tételnek lényege az, hogy az ember csak mint teljes egész, tehát mint értelmi és érzelmi lény, mint dolgokhoz és követelményekhez értelemmel és érzelmi beállítottsággal viszonyuló és szükségletekkel rendelkező lény formálható."[44]

A tudatfejlesztésre korlátozódó értelmi nevelés elvileg helytelen azért, mivel a fent mondottak értelmében nekünk az elítéltekben meggyőződésen, erkölcsi helyeslésen alapuló törvénytiszteletet kell kialakítanunk, ami feltételezi a társadalmi követelményekhez való pozitív érzelmi viszonyulást. Gyakorlatilag megvalósíthatatlan lenne azért, mivel a személyiség alkotó elemei közötti szoros összefüggés kizárja annak lehetőségét, hogy a személyiség egyes vonatkozásai a többitől független befolyásolás alá kerüljenek. Az értelmi nevelés szükségképpen hat az egyén érzelmi világára is; arról van tehát szó, hogy erre a törvényszerűségre a nevelés során figyelemmel legyünk és a nevelés szolgálatába állítsuk. A nevelés során kifejezetten törekedni kell tehát a kedvező érzelmi viszonyulás elérésére, a kívánt érzelmi hatás kiváltására.

Az érzelmi nevelés szükségességét bizonyítják egyébként azok a tapasztalatok is, amelyek szerint a bűnelkövetők nagy részénél – a két legfontosabb kategóriánál: a fiatalkorúaknál és a visszaesőknél szinte kivétel nélkül – megdöbbentő érzelmi sivárság mutatkozik meg. Ugyancsak *Szabó* András állapította meg, hogy „az *érzelmi sivárság* úgyszólván általános jelenség, vagy pedig – jobb esetekben – magukra kényszerített magatartási stílus, mert álmaik, vágyaik és vonzódásaik megütköző elutasításba vagy lekicsinylő semmibevevésbe ütköznek a társaiknál. A *magasabbrendű érzelmek* hiánya szembeszökő jellegzetesség."[45] E megállapításokból a büntetés végrehajtása során feltétlenül le kell vonni a megfelelő következtetéseket. Ezekre a maguk helyén a későbbiek során vissza fogunk térni.

A bűnelkövetők nevelésének tartalmi vonatkozásait illetően még egy kérdést kell röviden érintenünk: *a nevelés és a javítás* céljai közötti összefüggést.

Az eddigiekben láttuk azt, hogy a nevelés a tárgyalt vonatkozásban nem egyszerű személyiségformálás: egy deformált személyiség egyes vonásainak a lerombolása és helyére új sajátosságok kiépítése szükséges. A büntetés alkalmazásának a célja tehát mindig az átnevelés. Egyszerű nevelés csak a törvényhozó munkájával, a jogszabályalkotással és kisebb körben a büntető eljárást folytató szer-

[44] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpedagógia, i. m. 492. old.
[45] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpedagógia, i. m. 484. old.

vek munkájával függ össze. A büntető jogszabályok puszta léte is alkalmas a meglevő pozitív irányú készségek erősítésére. Ugyanez érvényes a büntető eljárás lefolytatására, az arról tudomást szerző, nem defektuózus személyiségű kívülállók vonatkozásában. A bűncselekmény elkövetése azonban egy hibás személyiség megnyilvánulása lévén nem egyszerű nevelést, hanem átnevelést tesz szükségessé. Az elmondottak alapján tehát a feltett kérdésben úgy foglalhatunk állást, hogy *a javítás, megjavítás egyértelmű az átneveléssel.*[46]

c) Szintén a relatív teóriák modern változatának tekinthetők azok a felfogások, amelyek a büntetés céljaként a társadalom tagjainak a bűnelkövetésektől való visszatartását jelölik meg. Az egyébként eltérő alapfelfogást és különböző módszereket helyeslő felfogások összekapcsoló eleme tehát a *generálprevenció* gondolata.

A generálprevenciót célul kitűző szerzők éppen olyan változatos nézeteket hirdettek és hirdetnek, mint a speciálprevenció gondolatának hívei. A felelősségrevonásról tudomást szerző személyek tudati befolyásolásától kezdve az elrettentésig rendkívül változatos azoknak a módszereknek a sora, amelyeket hirdetőik egyaránt arra tartanak alkalmasnak, hogy az elítélten kívül álló személyekre visszatartó hatással legyenek. Ezek a módszerek azonban lényegüket tekintve nem különböznek azoktól, amelyeknek mások speciálpreventív hatást tulajdonítottak és amelyeket az előzőekben mi magunk is áttekintettünk.

Ez a megegyezés természetes is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a bűncselekmény elkövetőjével szemben alkalmazott büntetés nemcsak a megbüntetettre gyakorol valamilyen hatást, hanem a társadalom azon tagjaira is, akik erről tudomást szereznek. A bűnelkövető felelősségrevonása és megbüntetése nemcsak őt gondolkodtatja el és készteti az elkövetett cselekmény fölötti értékelésének felülbírálatára, hanem az elkövetésről és a tettes elítéléséről tudomást szerző személyeket is.

Kétségtelen, hogy az elítélésről tudomást szerző személyek túlnyomó többségét olyanok teszik ki, akiknek értékelése korrigálásra nem szorul, hiszen értékrendszerük megegyezik az eljáró szerveknek az ítéletben kifejeződést nyert értékrendszerével. Az is vitathatatlan, hogy az elítélésről tudomást szerző személyek köre a véletlentől függően alakul ki és biztosan kimaradnak e körből nagy számban olyan személyek is, akiknél viszont szükség lenne értékrendszerük felülbírálatára. Ez a körülmény azonban nem lehet alap arra, hogy kétségbe vonjuk annak szükségességét, hogy a büntetés kiszabásánál figyelemmel legyünk a kívülálló személyek vonatkozásában bekövetkezhető hatásokra is. Egyes személyek tehát nevelésre szorulnak, mások nem – egyeseknél ilyen nevelő hatást elérhet más személy megbüntetése is, másoknál még saját magának a megbüntetése sem. Mivel a büntetésről tudomást szerző személyek között vitathatatlanul vannak

[46] Álláspontunk megegyezik *Noj* felfogásával, aki szerint „nem tekinthető megalapozottnak az a törekvés, hogy az »átnevelés« és a »megjavítás« kifejezések tartalma eltérő lenne". (Voproszi, i. m. 47. old.)

nevelésre szoruló és ily módon is nevelhető személyek: a büntetés generálpreventív hatása célul tűzhető.

Ahhoz sem férhet semmi kétség, hogy büntetéssel elrettenteni nemcsak a megbüntetettet, hanem rajta kívül álló, büntetéséről tudomást szerző személyeket is lehet. Kérdéses csak az, hogy milyen büntetések alkalmasak elrettentésre és hogy helyes-e ilyen célt kitűzni és elérésére törekedni. E vonatkozásban a magunk véleményét már vázoltuk, így nincs szükség részletesebb fejtegetésekre. Hivatkozunk tehát ehelyütt arra, amit fentebb már a speciálprevenció vonatkozásában mondottunk. Azt a kérdést, hogy a vázolt célkitűzések hogyan érhetők el, majd a későbbiek során, a büntetéskiszabás tárgyalása és a büntetésvégrehajtás szemügyre vétele kapcsán fogjuk megvizsgálni.

3. A fentiekben áttekintettük a büntetés céljaival kapcsolatos felfogásokat és kifejtettük velük kapcsolatban saját állásfoglalásunkat is. Ezek után még arra van szükség, hogy ismertessünk néhány idevágó törvényi rendelkezést is.

A burzsoá törvényhozók általában tartózkodnak attól, hogy a büntetés céljait a törvénykönyvben rögzítsék. Ismerve a burzsoá jogtudományban uralkodó határozatlanságot, az egymásnak ellentmondó nézetek tarka gazdagságát, e tartózkodás érthető. Legfeljebb addig megy el a törvényhozó, hogy felsorolja a büntetés kiszabásánál figyelembe veendő szempontokat, a büntetés céljainak meghatározását azonban a tudomány művelőire hagyja.

A német büntető törvénykönyv megalkotója sem rögzítette a büntetés céljait. Egyes rendelkezései hivatkoznak ugyan a büntetés céljaira, annak meghatározása nélkül. Így pl. a 27. b) §. úgy rendelkezik, hogy ha „Valamely vétség vagy kihágás, amely miatt pénzbüntetés nem, vagy csak szabadságvesztés mellett alkalmazható, három hónapnál rövidebb szabadságvesztést érdemel, a szabadságvesztés helyett pénzbüntetés alkalmazandó, ha a büntetés célja pénzbüntetéssel is elérhető." Másutt (az 50. §-ban) azt olvashatjuk: „Ha egy tettben többen vesznek részt, mindegyik résztvevő a másik bűnösségének figyelmen kívül hagyásával a saját bűnössége szerint büntetendő."

A svájci törvényhozó némileg több segítséget adott a jogalkalmazóknak, mivel meghatározta legalább a büntetés kiszabásánál figyelembe veendő szempontokat. Az 1937. évi törvénykönyv 63. cikke szerint: „A bíró a büntetést a tettes bűnössége szerint szabja ki; figyelembe veszi a bűnös indítékait, előéletét, és személyes viszonyait."

A szocialista büntető törvénykönyvek tartalmaznak kifejezett rendelkezéseket is a büntetés céljairól. Ezt lehetővé teszi egyrészről az a körülmény, hogy e büntető törvénykönyvek egységesen elfogadott világnézeti, erkölcsi, politikai nézetrendszert tükröznek, másrészről pedig az, hogy a szocialista büntető jogtudomány eljutott az alapkérdések tisztázásához.

A szocialista törvényi rendelkezések közül legfontosabb *A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei* 20. cikke. E szerint: „A büntetés célja nemcsak az elkövetett bűncselekmény megtorlása, hanem az is, hogy az elítéltet megjavítsa és a munkához való becsületes viszonyra, a tör-

vények pontos betartására és a szocialista együttélési szabályok tiszteletben tartására nevelje, továbbá, hogy megelőzze újabb bűncselekmények elkövetését mind az elítéltek, mind más személyek részéről. Nem célja a büntetésnek, hogy fizikai szenvedést okozzon vagy az emberi méltóságot megalázza."

Az Alapelvek idézett rendelkezése az egyes szövetséges köztársaságok által 1959–62-es években megalkotott büntető törvénykönyvekbe minden lényeges változtatás nélkül került be, így azok ismertetése mellőzhető.

Mivel az előzőekben az egyes büntetési célokat részletesen tárgyaltuk és a velük kapcsolatos szocialista irodalmi megnyilvánulásokat is áttekintettük, ehelyütt csak néhány kiegészítő megjegyzésre korlátozódunk.

Az idézett rendelkezésnek a megtorlásra vonatkozó kitételéhez még hozzáfűzzük D. Sz. *Poljanszkij*nek a Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1958. decemberi ülésén a büntető törvénytervezetek előterjesztése alkalmából tartott előadói beszédéből az alábbi megállapításokat: „A szocialista államban a büntetőjogi megtorlás a bűnözés elleni küzdelemmel nem egyetlen és nem fő eszköze. Legfontosabb jelentősége a megelőzésnek, a nevelésnek, valamint az olyan okok kiküszöbölésének van, amelyek lehetővé teszik, hogy az emberek tudatában a múlt csökevényei jelentkezzenek."[47]

Ha *Poljanszkij* idézett megállapításait beleillesztjük beszédének gondolatmenetébe, megállapíthatjuk, hogy a megtorlásra nem a régi, az abszolút teóriák híveire jellemző értelmezésben utal, hanem mint a bűnelkövetést szükségszerűen követő felelősségrevonásra. Ez az értelmezés viszont megfelel a mi felfogásunknak is.

Az Alapelvek tehát lényegében a büntetés alábbi céljára utalnak: *a)* az elítélt megjavítása és nevelése; *b)* az elítélt részéről újabb bűncselekmény elkövetésének a megelőzése; *c)* más részéről újabb bűncselekmény elkövetésének a megelőzése.

4. Érdemben aligha tér el ettől hazai jogunk célkitűzése. Büntető törvénykönyvünk 34. §-a szerint: „A büntetés célja: a társadalom védelme érdekében a bűntett miatt a törvényben meghatározott joghátrány alkalmazása, az elkövető megjavítása, továbbá a társadalom tagjainak visszatartása a bűnözéstől."

Vagyis: *a)* joghátrány alkalmazása, *b)* az elkövető megjavítása, *c)* a társadalom tagjainak visszatartása a bűnözéstől. Az e célok elérésére hivatott büntetést bűntett miatt és a társadalom védelme érdekében kell alkalmazni.

A törvény szabályozásához az alábbi megjegyzést fűzzük:

A joghátrány alkalmazásának célként történő feltüntetése feltehetően pontatlan fogalmazás eredménye. A büntetésnek ugyanis semmiféle körülmények között sem lehet célja „a törvényben meghatározott joghátrány alkalmazása", mivel e kettő azonos: a büntetés egyenlő a törvényben meghatározott joghátránnyal. Egy jelenség alkalmazásának a célja pedig nem lehet ugyanennek a jelenségnek az alkalmazása. Helyesen tehát csak azt lehet mondani, hogy a bün-

[47] A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai, Budapest, 1959., 129. old.

tetés bizonyos céljai a büntetésben megnyilvánuló hátrány alkalmazásával érhetők el. A mondottakra tekintettel tartjuk szerencsésebbnek és logikusabbnak a NET 1966. évi 21. sz. törvényerejű rendeletének a szabadságvesztés végrehajtásának céljaira vonatkozó 2. §-ban adott alábbi szabályozását: „A szabadságvesztés végrehajtásának célja az ítéletben meghatározott joghátrány alkalmazásával, valamint a szocialista nevelési elvek és módszerek gyakorlati érvényesítésével és felhasználásával az elítéltnek törvénytisztelő állampolgárrá átnevelése."

A NET rendelkezése tehát eszközként, módszerként határozza meg – helyesen – azt a körülményt, amelyet a Btk. 34. §-a még célként fogalmazott meg.

Az idézett kitétel ilyen jellegű értelmezése és a célok körüli kiemelése után két célkitűzés marad: az elkövető megjavítása – a társadalom tagjainak visszatartása a bűnözéstől.

Az első helyen említett célkitűzés nem azonos a speciálprevencióval – ezt korábban már kifejtettük. A speciálprevenció jóval szerényebb célkitűzés lenne. Btk-ünk az erkölcsi megjavítást, az elítélt gondolkodásmódjának, értékrendszerének, a társadalmi követelményekhez való viszonyának pozitív irányú megváltozását kívánja elérni. Nem elégszik meg tehát annak elérésével, hogy az elkövető pl. félelemből tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől: meggyőződésből, a törvény rendelkezéseinek a helyességéből kell tartózkodásának fakadnia. Ennek az etikailag magasabb rendű célkitűzésnek a gyakorlati kihatásait a büntetés végrehajtásának tárgyalása során fogjuk szemügyre venni.

A másik említett célkitűzés egyértelmű, további magyarázatot aligha igényel.

Korábbi munkáinkban annak a véleményünknek adtunk kifejezést, hogy a büntetés alkalmazásának tulajdonképpen mindig egy végső, általános célja van: a dolgozó nép, a társadalom védelme. A bűnelkövető személyek megjavítása, a társadalom tagjainak a visszatartása, egyszóval: a bűncselekmények elkövetésének a megelőzése e célt szolgálja.[48]

Felfogásunkat annak ellenére fenntartjuk, hogy időközben mások ettől eltérő véleményt fejtettek ki.[49] Ma is úgy látjuk, hogy a büntetésben megnyilvánuló hátrány alkalmazására társadalmi érdekből, a társadalom védelme érdekében van szükség. A társadalom igénye: bűnelkövetésektől való tartózkodás. Ezt többféleképpen lehet biztosítani, mint korábban már láttuk. Legbiztosabb módja az emberek – bűncselekményt elkövetett vagy attól tartózkodó emberek – értelmi és érzelmi nevelése, pozitív irányú személyiségformálásuk. Ha sikerül a bűnelkövetőket átnevelni, megjavítani, ha sikerül a társadalom többi tagjában is erősíteni a bűnözést gátló képzeteket, akkor elértük a büntetés tulajdonképpeni

[48] *Földvári:* A visszaesés értékelése a büntetőjogban, Bp., 1959., 19. old.; Az enyhítő és a súlyosító körülményekről, Budapest, 1960., 5. old.

[49] Így legalaposabban *Kulcsár* Kálmán, aki nézetünk helytelenítése mellett elismeri, hogy „a dolgozó nép védelme önmagában mint büntetési cél a szocializmus építése során egyre inkább halványodik és csak az esetek kis részét jellemzi . . .". (A jog nevelő szerepe . . . i. m. 311. old.)

célját: a társadalom védelmét. Ebben az értelemben mondtuk – és mondjuk – hogy „a tettes megjavítása és megnevelése, illetőleg a társadalom többi tagjának a bűnözéstől való visszatartása, a büntetésnek csak *közvetlen* célja; a *közvetett,* végső cél a dolgozó nép érdekeinek védelme."[50]

A büntetés céljaival kapcsolatban kifejtett felfogásunk hazai jogtudósaink közül lényegét tekintve az itt tárgyalt vonatkozásban megegyezik *Schultheisz* Emil nézetével. Korábban megjelent tanulmányában az alábbiakat írta: „A büntetés végső és fő célja a dolgozó nép védelme, közvetlen célja pedig az általános megelőzés (generális prevenció), azaz a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása, a különös megelőzés (speciális prevenció), azaz a büntettesnek újabb bűncselekmény elkövetésétől való visszatartása . . ."[51]

Az idézett állásfoglalásból kitűnik, hogy a Btá. hatályban léte alatt íródott, mint ahogy erre mutat a *Legfelsőbb Bíróság* alábbi döntése is, amelyet a Bírósági Határozatokban 656. sz. alatt olvashatunk: „A büntetés célja a dolgozó nép védelme. E cél akkor valósul meg, ha a büntetés az elkövető nevelését, megjavítását eredményezi, tehát megfelel az egyéniesítés követelményeinek, de ugyanakkor alkalmas arra is, hogy másokat is visszatartson a bűnözéstől."

A Btá. rendelkezéseit időközben felváltották ugyan új büntető törvénykönyvünk szabályai, a büntetés céljának közvetett és közvetlen célokra történő felosztása azonban ma is helyesnek tűnik. Megjegyezzük még, hogy a külföldi irodalomban is találunk hasonló állásfoglalást: *Engisch* pl. egyik könyvismertetésében foglalkozik azzal a nehézséggel, amely abból adódik, hogy a büntetés kiszabására vonatkozó szabályozásnál több céllal kell számolni. Ennek kapcsán mutat rá arra, hogy ezek között a célok között különböző kapcsolatok állhatnak fenn: a közelebbi cél lehet egy távolabbinak az eszköze is.[52]

[50] Az említett közvetlen célok elérése általában biztosítja a végső cél megvalósítását is. A közvetlen célok egyidejű elérése azonban gyakran jelent bonyolult feladatot, mivel közöttük ellentmondás állhat fenn. Ennek az ellentmondásnak a feloldása csak a végső célra, az általános célra tekintettel történhetik meg. E körülmény is a fenti megkülönböztetés mellett szól. Ezzel a kérdéssel azonban a büntetés kiszabása kapcsán foglalkozunk részletesebben.

[51] *Schultheisz* Emil: A büntetés kiszabása, Budapest, 1953., 6. old.

[52] *Engisch:* Warda, Günter: Dogmetische Grundlagen des richterlichen Ermessens im Strafrecht, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1963., 644. old.

3. §. A büntetés jogalapja; a büntetőjogi felelősség megalapozása

A büntetés céljával összefüggésben, attól alig elválaszthatóan felvetődik a büntetés jogalapjának, a jus puniundi-nak a kérdése. Jelentősége ma már meg sem közelíti ugyan azt a fokot, amilyent egy-másfél évszázaddal ezelőtt tulajdonítottak neki, azonban ma sem lehet teljesen mellőzni a tárgyalását.

A büntetésnek, mint az állami kényszerintézkedés egyik fajának több sajátos politikai, társadalmi és jogi vonatkozása van, amelyek egymással szorosabb vagy gyengébb kapcsolatban állnak. E sajátosságok közül a büntetés lényege, célja és jogalapja között áll fenn talán a legszorosabb összefüggés. Egyik vonatkozás sem tisztázható anélkül, hogy közben ne érintenénk a másik két problémakör területét. A büntetés céljainak a tárgyalása során is utaltunk már a büntetés jogalapjára, valamint a büntetés lényegére is, és a büntetés lényegének a feltárása, fogalmának a meghatározása kapcsán is fogunk majd hivatkozni a büntetés jogalapjáról és céljáról vallott felfogásokra. Edmund *Mezger* mutatott rá a burzsoá jogirodalomban erőteljesen arra, hogy „e három nézőpont belsőleg a legszorosabban összefügg egymással, egymásba ismételten átmennek, összefolynak."[1]

1. A kérdés irodalmi gazdagságát magyarázza és érthetővé teszi a világnézeti, politikai nézetekkel való szoros kapcsolata. A büntetés jogalapjára vonatkozó kérdést sem lehet „semleges" ideológiai, világnézeti alapról megválaszolni. Az állásfoglalás tisztán és viszonylag közvetlenül feltárja a szerző ideológiai alapállását, világnézeti koncepcióját is. A büntetőjogtudomány önállóságára annyira kényes burzsoá jogtudomány képviselői sem tagadták az erős világnézeti színeződés tényét és ennek megfelelően hirdették azt, hogy „az állami büntetőhatalom megindokolására a jogfilozófia illetékes".[2]

A burzsoá jogfilozófusok éltek is „illetékességükkel" és filozófiai, világnézeti felfogásukat jellemző kisebb-nagyobb eltéréseknek megfelelően dolgozták ki a büntetés jogalapjára vonatkozó tanításukat. Az első időkben még sok energiát fektettek annak a kérdésnek a megválaszolásába, hogy *milyen jogon büntet az állam?* A jus puniundi közel sem volt még ekkor magától értetődő.

A büntetés jogalapjára vonatkozó kezdeti felfogásokat az államalakulásra vonatkozó teóriákkal való összefüggés jellemezte. Különösen áll ez az újkor elején működött természetjogászok koncepciójára, amelyekben az államhatalom kialakulásának a magyarázata alig különíthető el az állam büntetési jogának indokolásától.

[1] Edmund *Mezger:* Strafzweck und Strafzumessungsregeln, Materialen zur Strafrechtsreform, Bonn, 1954. I. Band, 1. old.

[2] Így Andreas *Henrici:* Die Begründung des Strafrechts, i. m. 9. old. is.

A természetjogászok individualisztikus államelméletei az egyének akaratára vezették vissza az állam kialakulását. Ebből következett az a felfogás, amely az állam minden jogosultságának alapját szintén az egyének, az egyes állampolgárok akaratában jelölte meg. *Grotius*, a természetjogi iskola egyik megalapítója *De jure belli ac pacis* című művében „lehetetlennek" véli azt, hogy a súlyos bűncselekményt ne büntessék.[3] A bűnelkövető e természeti törvény ismeretében követi el cselekményét és így önként aláveti magát a büntetésnek.

A francia felvilágosodás bölcsészeinek, elsősorban *Montesquieu*-nek a működésével veszi kezdetét az az irány, amely a jogot tételes jognak tekinti és nem tartja szükségesnek a bűnelkövető beleegyezését, a büntetésnek való önkéntes alávetését ahhoz, hogy az állami büntető hatalmat megalapozza. *Montesquieu*-nek a hatalom megoszlására vonatkozó híressé vált tana óta nem annyira a büntetési jog vajonját és miértjét tárgyalták, hanem e joggal való élés igazságos és célszerű kereteit. Itt kezd összeolvadni a büntetés jogalapjára irányuló kérdés a büntetés céljára vonatkozó problémával. Az itt megindult fejlődés olyan fázisában élünk, amikor már egyáltalán fel sem vetjük azt a kérdést, *honnan* van és *miért* van az államnak joga polgárainak megbüntetésére. Ha nagy ritkán fel is teszi napjaink egyik vagy másik jogbölcsésze e kérdést, kultúrértékeink védelmének, a társadalmi együttélés rendje biztosításának a szükségességére történő rövid utalással megválaszoltnak tekinti azt.[4]

2. Kétségtelen, hogy a büntetés jogalapját napjainkban gyakorlati *szükségességében*, hasznosságában látjuk. Az államnak nemcsak joga, hanem egyenesen kötelessége a társadalmi együttélést zavaró, az együttélés rendjét nagyobb mértékben veszélyeztető vagy sértő személyek megbüntetése. A modern államok büntető törvényei az állam e jogát – és egyben kötelességét – vitathatatlanná teszik, esetleg meg is indokolják, de mindenképpen precizírozzák használatának feltételeit. Így váltotta fel az évszázados fejlődés során a büntetés jogalapjára vonatkozó kérdést a *büntetőjogi felelősség* mibenlétének és feltételeinek a megállapítására irányuló törekvés.

3. A büntetőjogi érdeklődésnek a büntetés jogalapjától történt elfordulása és a felelősség kérdései felé fordulása logikus következménye az államhatalom kialakulása modern magyarázatának. A XX. század uralkodó osztályainak és rétegeinek már nincs szükségük arra, hogy hatalmukat „társadalmi szerződésből" vagy felsőbbrendű lények átruházásából vezessék le. A civilizált társadalmak léte parancsolólag megköveteli egy egységes hatalom fennállását és ennek az emberek életébe a közösség érdekében történő beavatkozását. Most már nem a beavatkozás ténye, hanem a beavatkozás feltételei és terjedelme igényel elvi meg-

[3] Crimen grave non potest esse punibile – írja.

[4] Werner *Petrzilka* írta még 1930-ban, hogy kultúrértékeink, amelyek a jogbiztonság függvényei, teljesen igazolnak minden intézkedést, amelyek a jogrendszer védelméhez szükségesek. (Vö.: Persönlichkeitsforschung und Differenzierung in Strafvollzug, Hamburg, 1930. 13. old.)

alapozást. És kialakul a tétel: „Az állam büntető hatalmi igénye csakis a felelősség etikai alapján érvényesülhet."[5]

A vázolt szemléleti változás következményeképpen élénkültek meg a felelősség egyes vonatkozásainak tisztázására irányuló kutatások. A legkülönbözőbb világnézetű és politikai koncepciójú szerzők törekedtek arra, hogy egy egységes felelősségi rendszert építsenek fel és ennek keretében tisztázzák a büntetőjogi felelősség lényegére vonatkozó kérdéseket is.[6]

a) A felelősség lényegében nem más, mint a tanúsított magatartásokról alkotott értékítélet következményeinek viselése. Mivel az ember magatartása különböző szabályrendszerek tárgya lehet, a felelősségnek is különböző fajai vannak. A jogi felelősség a magatartás jogi szabályozásából eredő következmények elviselésének a szükségességét jelenti. A jogi szabályozás sokrétűségének megfelelően beszélünk büntetőjogi, polgári jogi, munkajogi stb. felelősségről.

Hazai jogirodalmunkban *Eörsi* Gyula tett kísérletet arra, hogy „felvázolja a jogi felelősség egységes alapjainak és a jogi felelősség egyes alakzatai differenciálódásának és specifikus jellegzetességeinek a körvonalait."[7]

Eörsi koncepciója szerint „a jogi felelősségnek két feltétele van: a) olyan magatartásfajta, amely a jogi felelősség kivételes represszív eszközeivel való *javításra szorul,* és b) ilyen eszközökkel általában *javítható* is."[8] Javításra viszont a társadalomra veszélyes magatartások szorulnak, és ezek akkor javíthatók, ha alanyuk meghatározott pszichikai sajátosságokkal rendelkezik. Ily módon egyesül a felelősség intézményében a kauzális és a finális elem és válik mindkettő a felelősség egyenértékű tagjává.

A magunk részéről egyetértünk azzal a tétellel, hogy a jogi felelősségnek egységes alapja van. A büntetőjogi felelősség alapjainak a vázolásánál is azokból a vonásokból kell kiindulni, amelyek a jogi felelősséget általában jellemzik: javításra szorultság – javíthatóság. A büntetőjogi felelősség specifikumai e két alapfeltétel büntetőjogi vetületében rejlenek. A büntetőjogi felelősségnek ezek szerint arra a kérdésre kell választ adnia, *milyen magatartások szorulnak arra, hogy büntetőjogi eszközökkel történjék meg a javításuk, és milyen feltételek fennforgása esetében képesek e büntetőjogi eszközök erre.*

Újabban ifj. *Bólya* Lajos vitatja a vázolt álláspont helyességét és az alábbiakat írja: „... az általános jogi felelősség kategóriáját nem fogadhatjuk el, mint kiin-

[5] *Irk* Albert: A magyar anyagi büntetőjog, Pécs, 1933., 118. old.

[6] Messze vezetne témánktól a felelősség kérdéseinek részletes vizsgálata. Ha csak az erkölcsi és a jogi felelősség kettősségére, a felelősség területén felmerülő jogi, etikai és pszichológiai vonatkozások sokaságára utalunk, láthatjuk milyen sokirányú vizsgálatokra lenne szükség akkor is, ha csak az alapkérdéseket igyekeznénk feltárni. Meg kell elégednünk ezért azzal, hogy csak a büntetés lényegének megértéséhez feltétlenül szükséges kérdéseket tekintsük át.

[7] *Eörsi* Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség, Budapest, 1961. 16. old.

[8] *Eörsi* Gyula: i. m. 41. old.

duló alapot, mert a büntetőjogi felelősség társadalmi szerepénél fogva magasabbrendű, minőségileg különáll a többi felelősségfajtától, legalábbis olyan mértékben, hogy közös felelősségi alapról nem beszélhetünk." Indokolása: „Önmagában a jog mint előírás nem hoz létre felelősséget, azonban, ha ezeket megszegik, akkor lép elő a felelősség. A felelősség nem a jog absztrakt (vagy hasonló értelmű paradoxonnal: az absztrakt jog) megsértése, hanem a konkrét – a megfelelő jogág által szabályozott – jogszabály megsértése váltja ki."[9]

Ifj. *Bólya* érvelését nem tartjuk meggyőzőnek. A fogalomalkotás ugyanis absztrakció útján megy végbe és ha eltekintünk a konkrét jogszabálysértésektől, eljutunk egy olyan felelősség-fogalomhoz, amely mindenfajta jogi felelősséget magában foglal. Vannak ugyanis a jogágazatok által létrehozott felelősségeknek közös vonásaik is, amelyek alapját képezhetik egy egységes és általános jogi felelősség-fogalomnak.

Ifj. *Bólyának* annyiban igaza van, hogy a felelősség *megnyilvánulása* csak konkrét lehet. „Jogi felelősségre" vonni senkit sem lehet, csak büntetőjogi, polgári jogi, munkajogi felelősségre. Ez azonban nem akadályozza az általános felelősség-fogalom megalkotását, mint ahogy a konkrét bűncselekmény-elkövetések sem zárják ki egy általános bűncselekmény-fogalom megalkotását.

A vázolt nézeteltérés alapja tehát végső soron a felelősség és a felelősség realizálása, a felelősségre vonás közötti különbségben van. Ha a felelősség „valamely cselekményről alkotott erkölcsi értékítélet következményeinek a cselekvő által való viselése", ettől megkülönböztethető a felelőssé-tevés, azaz „az a szellemi művelet, amellyel a cselekményről alkotott erkölcsi értékítéletünket átviszszük a cselekvő személyre. Végül felelősségre vonás az ugyanebből az értékítéletünkből folyó következményeknek az illető személyre való alkalmazása."[10]

b) Úgy véljük, a fogalmak nem kellő tisztázottsága szerepet játszik abban is, hogy a büntetőjogi felelősség vonatkozásában némi bizonytalanság tapasztalható. A jogirodalomban még napjainkban is keverednek az ilyen fogalmak, mint pl. felelősség – büntethetőség, felelősség – bűnösség, a felelősség alapjai – a felelősség feltételei, stb. Mivel elképzelésünk szerint a büntetés jogalapját a felelősség területén kell keresnünk, indokolt röviden foglalkozni az említett fogalmakkal és egymáshoz való viszonyukkal.

Fentebb már adtunk egy meghatározást a felelősségről általában: a magatartásról alkotott értékítélet következményeinek a viselése. A büntetőjogi felelősség ezek szerint a magatartásról alkotott *büntetőjogi értékelés* következményeinek a viselése lenne. E következmények elviselését a társadalom igényli és ennek az igénynek a kielégítését az államhatalom biztosítja. Az ember büntetőjogi felelőssége a társadalom jogi értékítéletének kifejezésére illetékes államhatalommal

[9] ifj. *Bólya* Lajos: A büntetőjogi felelősség alapjainak kérdései, Jogtudományi Közlöny 1966. 12. sz. 654–655. old.

[10] *Heller* Erik: A magyar büntetőjog tankönyve, Szeged, 1931. 66–67. old.

szemben áll fenn. Lényegét az a kötelesség adja, hogy magatartásának tanúsításánál figyelemmel kell lennie a törvényhozó akaratára, a társadalmi elvárásokra.

A törvényhozó akaratát – parancsait és tilalmait – a jogszabályok juttatják kifejezésre. A törvényhozó foglalja össze azokat a feltételeket is, amelyek fennforgása esetében az elkövető büntethető – más szóval: felelősségre vonható. Tehát *míg a büntethetőség a bűnelkövető megbüntetésének a feltételeit foglalja magában, addig a felelősség az elkövetőnek a társadalommal szemben fennálló és az államhatalom által realizálható kötelességét jelenti.*

A mondottakból kitűnik, hogy a büntethetőség nem azonosítható a büntetőjogi felelősséggel. Az egyik jogi feltételek összességét, a másik meghatározott kötelességet jelent. Közöttük azonban kétségtelenül szoros összefüggés áll fenn: a jogi feltételek fennforgása szükséges az említett kötelesség realizálásához.

Még gyakrabban találkozunk olyan írásokkal, amelyekben a felelősség intézménye a bűnösség kategóriájában oldódik fel, anélkül, hogy e két jelenség egymáshoz való viszonyát a szerzők megnyugtatóan tisztáznák.

A bűnösség – napjaink uralkodónak mondható meghatározása szerint – „az elkövetőt az általa véghezvitt társadalomra veszélyes cselekményhez fűző – szándékosság vagy gondatlanság formájában kifejezésre jutó – pszichikus viszony, amely miatt neki cselekménye felróható."[11]

Ha a felelősségről adott meghatározásunkat e bűnösségfogalommal összevetjük, azonnal látjuk a közöttük levő különbséget. Ennek lényegét abban foglalhatjuk össze, – és ez egyben e két jelenség közötti viszonyt is jellemzi, hogy az említett pszichikai viszony is az egyik feltétele annak, hogy az elkövető kénytelen legyen elviselni tettének következményeit. Mivel a bűnösség a büntethetőségnek is egyik feltétele, a felelősséggel való azonosítás még kevésbé indokolt, mint a büntethetőségé.

c) Úgy gondoljuk, az eddig vizsgált két összefüggés tisztázása nem sok ellenvetést válthat ki. A büntetőjogi felelősség alapjai és feltételei vonatkozásában azonban több vitára számíthatunk.

Előre kell bocsátanunk, hogy a szocialista jogirodalomban sem szokásos a büntető felelősség alapjai és feltételei közötti megkülönböztetés. Ennek az a következménye, hogy gyakran olvashatunk olyan fejtegetéseket a büntetőjogi felelősség címszó alatt, amelyek lényegében e felelősség feltételére vonatkoznak. Tekintettel azonban a feltételek nagy számára, az irodalmi megnyilvánulások néha bizonytalanságban hagyják az olvasót.

Nyikiforov a bűnösség és a felelősség kérdéseiről tartott egyik konferencián helyesnek tartotta „a bűnösség fogalmának, mint a büntetőjogi felelősség általános alapjának a meghatározását."[12] *Kurljandszkij* szerint viszont „... valamely

[11] Így *Kádár–Kálmán:* i. m. 416. old.

[12] L.: A bűnösség és felelősség kérdése a szovjet büntetőjogban, Szovjetjogi Cikkgyűjtemény, 1951. 5. sz. 77. old.

bűncselekmény tényálladéki ismérveinek megléte a személy cselekményében jelenti a büntetőjogi felelősség alapját".[13] Ugyanezt a felfogást vallja *Cereteli* és *Makasvili* is: „... a szovjet büntetőjog a bűncselekmény törvényi tényállását nyilvánította a felelősség alapjául."[14] És végül idézzük *Cshikvadze* általánosító megállapítását, mely szerint: „... az összes szovjet büntetőjogászok általánosan elismerik azt az igen fontos tételt, hogy a bűncselekmény törvényi tényállásának fennforgása valamely személy cselekményeiben (mulasztásában) az egyetlen alapja az illető személy büntetőjogi felelősségre vonásának."[15]

Az idézett nézetek összevetése alapján az alábbiakat állapítjuk meg:

Igaz ugyan, hogy egyesek a bűnösséget, mások a törvényi tényállást tekintették a büntetőjogi felelősség alapjának, ez az eltérés azonban csak látszólagos. Látszólagos azért, mivel e szerzők elsődlegesen a bűnösséggel, illetőleg a törvényi tényállással összefüggő kérdéseket vizsgálták és csak ezzel kapcsolatban érintették a büntetőjogi felelősség kérdését. Véleményüket ezért úgy kell értékelnünk, hogy a szerzők témájuk vizsgálata során jutottak olyan felismeréshez, mely szerint az általuk vizsgált jelenség a büntetőjogi felelősség alapjaként fogható fel. Vizsgálatuk viszont nem terjedt ki arra a kérdésre, hogy egyéb jelenségek nem tekinthetők-e szintén a felelősség alapjának. Látszólagos az eltérés másodszor azért, mivel a törvényi tényállás az idézett szerzők szerint is magában foglalja a bűnösséget, vagy legalább is annak két megnyilvánulási alakját.

Véleményünk szerint azok a jelenségek, – bűnösség, törvényi tényállás – amelyeket az idézett szerzők a büntetőjogi felelősség alapjaként említettek, vitathatatlanul a büntetőjogi felelősség feltételeinek tekinthetők. Mind a bűnösség, mind a törvényi tényállás nélkülözhetetlen a büntetőjogi felelősségre vonáshoz. Alapnak azonban legfeljebb abban az értelemben nevezhetők, hogy csak meglétük esetében, rájuk figyelemmel mehet végbe a felelősségre vonás.

Mi a büntetőjogi felelősség feltételének tekintjük azokat a jelenségeket, amelyek megléte vagy hiánya nélkül büntetőjogi felelősségre vonásra nem kerülhet sor.

Vannak tehát a felelősségre vonásnak pozitív feltételei – amelyek fennforgása szükséges a felelősségre vonáshoz – és vannak negatív feltételei – amelyeknek viszont hiányozniok kell a felelősségre vonás lehetőségéhez. Az előbbi feltétel-csoportba tartoznak pl. a beszámítási képesség, a bűnösség, de a magatartás, a társadalomra veszélyesség is, az utóbbiba a jogos védelem, a végszükség stb.

[13] V. L. *Kurljandszkij:* A bűncselekmény tényálladékáról szóló tanítás egyes kérdései a szovjet büntetőjog elméletében, Szovjetjogi Cikkgyűjtemény 1962. 190. old.

[14] T. V. *Cereteli* és V. G. *Makasvili:* A bűncselekmény törvényi tényállása mint a büntető felelősség alapja, Szovjetjogi Cikkgyűjtemény 1955. 215. old.

[15] V. M. *Cshikvadze:* A bűncselekmény törvényi tényállásának fogalma és jelentősége a szovjet büntetőjogban, Szovjetjogi Cikkgyűjtemény 1955. 380. old.

Mind a pozitív, mind a negatív feltételek kapcsolódhatnak az elkövető személyéhez vagy cselekményéhez, és ennek megfelelően beszélhetünk szubjektív és objektív feltételekről. A bűnösség tehát a büntetőjogi felelősségre vonás szubjektív pozitív feltétele, a szűkebb értelemben vett törvényi tényállás viszont a felelősségre vonás objektív pozitív feltétele.

Az elmondottakat abban összegezhetjük, hogy egy bűncselekmény elkövetése (értve ezen a büntethetőség objektív és szubjektív, pozitív és negatív feltételeinek az összességét) a feltétele a büntetőjogi felelősségnek. *Feltétele és nem az alapja.*

A büntetőjogi felelősség feltételei szemmel láthatóan jogi természetűek. A törvényhozó állítja fel ezeket, a tudomány előrehaladásának, eredményeinek és a gyakorlat igényeinek messzemenő figyelembevételével.

A büntetőjogi felelősség alapjai ezzel szemben világnézeti, filozófiai jellegűek. Olyan jelenségek tartoznak ide, amelyek választ adnak arra a kérdésre, *miért tehető felelőssé adott személy a fenti feltételek fennforgása esetében? A büntetőjogi felelősség rendszere tehát filozófiai, világnézeti alapokon nyugszik és ezek az alapok magyarázzák végső soron az államhatalom büntetési jogát is.*

4. De milyen filozófiai alapokon építhető fel olyan büntetőjogi felelősségi rendszer, amely a társadalmi igényeknek úgy felel meg, hogy összhangban áll az emberrel foglalkozó tudományok eredményeivel is?

A büntetőjogtudomány fejlődése során kidolgozott felelősségi koncepciók két főcsoportba sorolhatók: a korábbi nézetekre az *indeterminizmus*, az újabbakra a *determinizmus* elvének az elfogadása jellemző. Ennek megfelelően beszélünk indeterminista és determinista felelősségi rendszerekről.

a) Az indeterminizmus tételein felépített felelősségi koncepció elsősorban az ún. klasszikus irányzat követőire jellemző. Kiindulási tételük a különböző cselekedetek közötti választási lehetőség. A bűnelkövető megbüntetését azzal indokolták, hogy az másképpen is cselekedhetett volna. Akarata szabadon alakult ki, kialakulását sem külső, sem személyében rejlő körülmények nem határozták meg döntő mértékben. Ha el is ismerik az indeterminizmus talaján álló szerzők a körülmények hatását az akarat kialakulására, ezt csak befolyásolónak, motiválónak, de nem meghatározó jellegűnek, determinálónak tartják. Az indeterminizmus hívei kivonták az ember akaratát az oksági törvények uralma alól és azt úgy értékelték, mintha az az indítóokoktól függetlenül, sőt azokkal szemben is kialakulhatna. A büntetés jogalapja tehát a szabadakaratban van: erkölcstelen és méltánytalan lenne bárkit is megbüntetni abban az esetben, ha ő nem akarhatott mást, csak a bűncselekmény elkövetését. A bűncselekmény elkövetésének az oka ezek szerint az ember szabad akarata, a büntetés célja a megtorlás. A büntetésnek nem lehet jövőre irányuló célja, hiszen az akarat szabadsága kizárja annak lehetőségét, hogy az elkövető vagy bárki más jövőbeli magatartására hassunk, jövőbeli akaratát determináljuk.

Az indeterminista felelősségi tan felületes szemlélő számára igen tetszetősnek és erkölcsileg meggyőzőnek tűnik és megfelel a mindennapi életet jellemző „sza-

badságérzet" illúziójának is.[16] Helyesen állapítja meg *Eörsi*, hogy „ez a felfogás erkölcsileg megalapozottnak tűnik, de kérdéses, hogy megáll-e, ha az emberi akarat és tevékenység mibenlétéből indulunk ki."[17]

Kétségtelen, hogy az ilyen kiindulás és az út végigjárása nem könnyű feladat. Az sem vitatható, hogy az emberrel foglalkozó tudományok még nem képesek minden részletre kiterjedő választ adni a tudati működés mechanizmusára. Ugyanakkor elfogadható az a megállapítás, hogy az eddigi eredmények elégségesek az indeterminista felfogások megalapozatlanságának és tarthatatlanságának a bebizonyítására. A tudományok eddig elért eredményei lehetővé teszik az emberi magatartások determinista magyarázatát és a determinizmus tételein felépülő felelősségi rendszer felépítését.

b) A büntetőjogi felelősségi rendszerek másik nagy csoportját tehát a determinizmuson alapuló koncepciók alkotják. Alapgondolatuk: *az okozatosság törvényei érvényesek az emberi akarat kialakulására is.* Mint a világ minden jelensége, az akarat is okilag meghatározott, kialakulásának meghatározott okai és feltételei vannak.

„A fiziológia és pszichológia feltárta az emberi akaratnak, mint tudati jelenségnek a helyét, jellegét, rendeltetését, rávilágított arra, hogy az akarat az emberi tevékenység fiziológiai és pszichológiai előkészítő folyamatában intellektuális-racionális és emócionális tudati folyamatok, s ez ezek fiziológiai alapját képező feltételes reflektorikus folyamatok során alakul ki, mint olyan pszichés állapot, mely a cselekvésben jut kifejezésre" – írja *Katonáné Soltész* Márta egyik tanulmányában.[18]

Ez a „cselekvésben kifejezésre jutó pszichés állapot", az akarat, nem „szabadon", ok nélkül alakul ki, hanem meghatározott körülmények hatására. E körülmények azonban nemcsak társadalmiak, nemcsak külvilágiak: ide sorolandók a cselekvő személyében rejlő sajátosságok, tudati, idegrendszeri állapota, érzelmi, hangulati élete, temperamentuma, egy szóval: személyisége is. *Földesi* Tamás írja evonatkozásban: „Súlyos hiba lenne azonban a szubjektív jelenségek, így az akarat meghatározottságát csak az objektív külvilágból levezetni. Ebben az esetben nem haladnánk meg a mechanikus determinizmus koncepcióját, mely szerint a külső okok közvetlenül határozzák meg a jelenségeken bekövetkező változást." Majd másutt: „Az objektív determináló tényezők nem azonosak a determináló tényezők egészével. Ez annyit jelent, hogy az objektív külvilág nem határozza meg

[16] A választási szabadság illúziójának okát *Eörsi* Gyula abban látja, hogy „az egyén bonyolult agyi, idegrendszeri összefüggései következtében reagál tudatossá nem vált ingerekre, hatásokra is, a érzelmi, hangulati befolyásokat igen gyakran nem is tudatosítja, reagálása módjára befolyással van a személyiség már kialakult, jelenlevő, de a tudatban az egyes elhatározások alkalmával fel nem idézett egész komplexuma." (I. m. 90. old.)

[17] *Eörsi* Gyula: i. m. 81. old.

[18] *Katonáné Soltész* Márta: Jog és erkölcsiség. Az erkölcsi és büntetőjogi felelősség kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny 1961. 5. sz. 282. old.

teljes egészében az emberek akaratát és cselekedetét, vagyis az objektív törvényszerűségek adta keretek között az embereknek van viszonylagos – bár nem meghatározatlan, hanem a szubjektum által meghatározott – autonómiája."[19]

A determinizmus elvét következetesen érvényesítő dialektikus materializmus szerint tehát az akarat nem szabad abban az értelemben, mintha az okság törvényei itt nem érvényesülnének, mintha az akarat nem lenne okilag meghatározott. *Az akarat okilag determinált.* A kérdés lényegét azonban a továbbiakban az adja, hogyan oldjuk fel ezt a determináltságot, milyen tényezők által tartjuk determináltnak az akaratot. A marxizmus elveti azt a koncepciót, amely szerint az ember akarata a külvilági körülmények függvénye lenne, mintha az ember nem akarhatna mást, mint amire az objektív körülmények determinálják. Az akarat kialakításában tevékenyen részt vesznek a személyiségi tényezők is. „A külső okok belső feltételek közvetítésével hatnak" – írja *Rubinstein.*[20]

Az ember tehát nem „bábja" a külvilági tényezőknek. Minden külvilági hatás csak a személyiségen átszűrődve és átértékelve, általa alakítva érvényesülhet.

A személyiség ilyen szerepének az elismerése azonban ismét aláhúzza a társadalmi körülmények fontosságát. A személyiség ugyanis – *Marx* szavaival élve – szubjektív megjelenítője társadalmi viszonyoknak. Összetevői között – általános irányultsága, a jellem, a képesség és a vérmérséklet – az öröklődő jellegűek szerepe gyengébb, mint azoké, amelyek a külső körülmények hatására alakulnak. Az objektív körülmények szerepe tehát nem korlátozódik az akarat kialakulásának időpontjára – a korábbi külvilági tényezők hatottak a személyiség fejlődésére és így közvetve a jelenlegi akarat kialakulására is.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az ember személyiségének a fejlődése sem mechanikusan, a külső körülmények egyedüli hatására megy végbe: ebben is részt vesz a mindenkori személyiség. Idézzük *Szabó* Andrást: „A materialista lélektan szerint az emberi személyiség fejlődése külső feltételek által meghatározott *önfejlődés,* amelynek során a társadalmi fejlődés által felhalmozott eredményeket – az ún. exoterikus formában rögződött eredményeket – *el kell sajátítania.* Az elsajátítási folyamat pedig megváltoztatja a viselkedési folyamat struktúráját: az ember válasza egy szituációra nemcsak a pillanatnyilag adottól, hanem múltjától (az ontogenetikus elsajátítási folyamattól) és a jövőtől is determinált (a tudat visszatükröző tevékenységének szelektív funkciója). Amikor az embert a társadalmi valóságot meghatározó oksági lánc részének tartjuk, ez azt jelenti, hogy elismerjük a személyiség önmeghatározó szerepét: a személyiség fejlődésének vannak külső és belső feltételei, a személyiség fejlődése külső és belső feltételek által meghatározott és belső törvényszerűségek szerint lefolyó önfejlődés."[21]

Szabó András itt idézett megállapításai véleményünk szerint jól összefoglal-

[19] *Földesi* Tamás: Az akaratszabadság problémája, Budapest, 1960. 252. ill. 335. old.
[20] Sz. L. *Rubinstein:* Gondolkodáslélektani vizsgálatok, Budapest, 1960. 6. old.
[21] *Szabó* András: A kriminológiai alapkutatások, i. m. 332. old.

ják a marxizmusnak az akarat kialakítására vonatkozó és bennünket elsősorban érdeklő főbb tételeit. Ezek:

az akarat okilag meghatározott, determinált;

az akarat külső és belső körülmények által determinált;

a külső körülmények csak a belsőkön átszűrődve hatnak;

a belső körülmények a régebbi, külső körülmények hatására alakulnak;

a belső körülmények alakításában is részt vesz a pillanatnyilag adott személyiség; tehát:

a személyiség maga is külső és belső körülmények által meghatározott módon fejlődik;

az egyén befolyásolhatja személyiségének fejlődését, alakulását is.

Egy meghatározott akarat kialakulása ezek szerint a kialakulás időpontjában fennforgó külső körülmények és az ekkori személyiség összehatásának eredője. A jelenlegi külső körülmények kialakulására lehetett hatása a cselekvő korábbi személyiségének, személyisége viszont a korábbi külső körülményeinek olyan hatására alakult ki, amelyek a korábbi időpontokban fennforgott személyisége által módosítva érvényesültek. Ezek szerint mind a külső, mind a belső körülmények vonatkozásában nemcsak a pillanatnyilag adottak játszanak szerepet az akarat kialakulásánál, hanem a cselekvő egész előző életének körülményei.

A pszichológia tudományának eddigi eredményei megdöntik az indeterminista koncepciók alaptételét: az okság törvényei érvényesülnek az emberi akarat létrejötténél is. Ezek után nem tartható fenn az indeterminizmus tételein felépülő büntetőjogi felelősségi koncepció sem.

Nem a szocializmus eszmevilágának büntetőjogászai az elsők, akik felismerték ezt az igazságot. Andreas *Henrici* mutatott rá arra, hogy már Adolf *Merkel* bebizonyította a szabadakarat kikapcsolásának lehetőségét az állami büntetés problémaköréből.[22] Egyébként a burzsoá büntetőjogi irányzatok között is a klasszikus irányzat volt az egyetlen, amely következetesen az indeterminizmus talaján építette fel felelősségi rendszerét. A többi irányzat hívei „szégyenlős materialistaként" kénytelenek voltak a valóságban egyre jobban eltávolodni elméleti premisszáiktól és így bonyolódtak egyre nagyobb következetlenségekbe.

Jellemző az elmondottak vonatkozásában *Finkey* Ferenc felfogása. Szerinte az ember „külső és belső" tényezők által mindig korlátozva, befolyásolva van. Az ember, mint érzéki lény, a természet általános feltételeinek, az okozatossági törvénynek alá van vetve s szabadsága csak az általános természeti törvények határai között mozog.[23] *Finkey* is képtelennek bizonyult azonban arra, hogy a maga álláspontját következetesen építse ki. Bevallottan is arra törekedett, hogy az indeterminizmust a determinizmussal kibékítse, e két irányzatot egyeztesse. A determinizmus tételeiből elismeri az oksági törvény érvényesülésére vonatkozó nézet helyességét, viszont az indeternimizmus igazságának tartja az értelem, a

[22] Andreas *Henrici:* i. m. 23. old.

[23] *Finkey* Ferenc: i. tnk. 131. old.

szellem szabadságának hirdetését. Egyes determinista tételek elfogadása ellenére is marad tehát végső soron indeterminista és ennek megfelelően szögezi le: „Az egyéni felelősség fogalma nézetünk szerint nem építhető fel a szabadság elvének elfogadása nélkül."[24]

c) Büntetőjogi felelősségi rendszerünket tehát csak determinista alapokon építhetjük fel. E tétel elfogadása esetében is lehetségesek különböző eljárásmódok.

Hazai irodalmunkban ismert egyik felfogás *Földesi* Tamás nevéhez fűződik. *Földesi* az akarat teljes determináltságának elvét vallja. A külső körülmények önmagukban nem határozzák meg egyértelműen az akaratot: több fajta cselekvésre adnak lehetőséget és ezek között választ a szubjektum. Tehát a szubjektumnak az objektív környezethez képest van viszonylagos önállósága. Ez a viszonylagos önállóság azonban csak a szubjektumnak a külső körülmények és az akarat kialakulása közé történő beiktatását jelenti. Adott személyiségű ember már nem cselekedhetik többféleképpen: *a külső körülmények által nyújtott lehetőségeken belül adott egyén személyisége csak egyféle cselekvést tesz lehetővé.* Az objektív környezet által nem determinált részt kitölti a szubjektum és így válik az akarat teljesen determinálttá. Az ember tehát adott szituációban nem cselekedhetett másképpen, mint ahogy cselekedett, mivel akaratát objektív körülményei és szubjektuma teljesen meghatározzák.

A fenti alaptételek után *Földesi* Tamás az alábbi következtetésekhez jutott: „A társadalmilag veszélyes cselekedetek elleni védekezés a szocialista társadalom egészének érdekében szükségessé teszi, hogy megbüntessék ezeknek a cselekedeteknek elkövetőit, nem azért, mert másként is cselekedhettek volna, mint ahogyan cselekedtek, hanem azért, mert objektíven kárt okoztak a társadalomnak.

A társadalmilag veszélyes cselekedetek megbüntetése döntően javító, nevelő célt szolgál. E vonatkozásban a büntetés olyan döntő determináló tényező kíván lenni, amely a bűncselekményt elkövető, de a társadalom többi tagjainak akaratát is hasonló esetekben meghatározza és visszatartja a bűncselekmény elkövetésétől."[25]

Földesi Tamástól némileg eltérően építi fel a maga felelősségi rendszerét *Katonáné Soltész* Márta. Elfogadva *Földesi*nek azt a nézetét, mely szerint az objektív külvilág nem határozza meg teljes egészében az emberek akaratát, hanem lehetőséget biztosít a szubjektum szerepének érvényesülésére is, arra a belátásra jut, hogy a jogi és erkölcsi felelősséget a szubjektumnak éppen erre a viszonylagos autonómiájára kell alapozni. Úgy véli, hogy az akarat teljes meghatározottsága és az ember viszonylagos cselekvési szabadsága között nincs ellentmondás. A teljes determináltság ugyanis *Földesi* szerint is éppen a viszonylagos szabadságon keresztül érvényesül.

[24] *Finkey* Ferenc: i. tnk. 135. old.
[25] *Földesi* Tamás: i. m. 311. old.

Katonáné Soltész Márta szerint csak a statisztikai átlagban igaz az, hogy adott személy adott időpontban csak úgy dönthetett, ahogy döntött. Nem ritkán előfordul azonban az is, hogy az emberek személyiségüktől idegenül cselekszenek, tehát nem úgy, mint ahogy az személyiségükből következnék. Végső soron tehát a szerző felelősségi koncepciója annak elismerésén nyugszik, hogy a cselekvő másképpen is cselekedhetett volna: „Véleményünk szerint a viszonylagos cselekvési szabadságból, a választás objektív lehetőségéből kell kiindulni, mely a dialektikus determinizmus kifejlődése az emberi akarat és tett vonatkozásában. A felelősség alapja a személyiség aktív akaratmeghatározó tevékenységének a társadalmilag elvárttól való eltérése, amely a szubjektív bűnösségben fejeződik ki."[26]

Annak az eltérésnek megfelelően, amely *Földesi* Tamás és *Katonáné Soltész* Márta között a felelősség alapja tekintetében áll fenn, eltérő álláspontot foglalnak el a büntetés célja vonatkozásában is.

Földesi Tamás szerint, mint láttuk, a büntetés célja „döntően" a javítás, a nevelés. *Katonáné Soltész* Márta, nem tagadva a javító, a nevelő célt, hangsúlyozza a hátrányokozásban rejlő megtorló jelleget. Úgy véli, hogy *Földesi* a javítást és a nevelést kizárólagos célnak fogja fel, amit a maga részéről helytelennek tart.

Az ismertetett koncepciók között van még egy számunkra különösen figyelemre méltó eltérés: *Földesi* Tamás szerint, mivel a bűnelkövető nem cselekedhetett másként, mint ahogy külső körülményei és szubjektuma azt meghatározta, a büntetés csak arra irányulhat, hogy a jövőben ne kövessen el bűncselekményt. Abban az esetben azonban – mutat rá *Katonáné Soltész* Márta – ha másképpen nem cselekedhetett, cselekménye csak jogi elítélés alá eshet. Az elkövetőt erkölcsisége fogyatékosságáért, személyisége torz kialakulásáért nem lehet felelőssé tenni.

Földesi Tamással ellentétben *Katonáné Soltész* Márta erőteljesen hangsúlyozza a büntetés erkölcsi jellegét. A büntetés alkalmazása feltételezi az elkövető bűnösségét. A bűnösség szerinte abban a negatív pszichikai viszonyulásban jelentkezik, amely az akaratelhatározás folyamatában a cselekvőt a normákhoz, a közösségi motívumhoz, a társadalmi elváráshoz fűzte. Az elkövető cselekménye ezért nemcsak jogi elítélésben, hanem erkölcsi rosszallásban is részesül, a büntetés így erkölcsi konzekvenciája is a bűnnek.

Eörsi Gyula, aki, mint láttuk, egy egységes jogi felelősségi rendszer kidolgozására tett kísérletet, talán még *Földesi*nél is határozottabban vallja az akarat teljes determináltságának elvét. Az okság törvényének általános érvényére hivatkozva mondja, hogy az emberi magatartást is maradéktalanul meghatározza az azt kiváltó tényezők összessége. Ez pedig azt jelenti – vonja le *Eörsi* Gyula a következtetést –, hogy „az emberi magatartás teljesen meghatározott, választási lehetőség nincsen".[27]

A meghatározó tényezők közül megkülönböztetett figyelemmel vizsgálja a

[26] *Katonáné Soltész* Márta: i. m. 288. old.

[27] *Eörsi* Gyula: i. m. 84. old.

szerző az emberi, a szubjektív mozzanatokat. Rámutat arra, hogy az öröklött és a szerzett biológiai sajátosságok, továbbá az egyén által elsajátított tapasztalat és az ennek alapján kialakuló egyéni gyakorlat együttes hatására szerveződik a psziché a személyiség rendjébe. A személyiség viszonylagos önállósága azonban szerinte látszólagos. Ha ma még nem is tudjuk természettudományi eszközökkel a tudatműködést minden részletében feltárni, azt kétségtelennek tartja *Eörsi*, hogy ez a működés semmiféle vonatkozásban sem független a pszichében felhalmozódott és elrendeződött elemektől. És végül megismétli tételét: „az adott külső és belső feltételek csak egyfajta konkrét magatartást tesznek lehetővé".

5. Három szerző koncepcióját ismertettük, akik felelősségi rendszerüket a dialektikus materializmus és az illetékes szaktudományok eddigi eredményeinek figyelembevételével építették fel. Közöttük eltérések is állanak fenn, ami természetes is, hiszen az alapul szolgáló pszicho-fiziológiai mechanizmus még nem nyert teljes tisztázást. Egy jogtudományi munkának aligha lehet a feladata a pszichológiában, fiziológiában még fel nem tárt folyamat vizsgálata, az elől azonban nem zárkózhatunk el, hogy a bennünket érdeklő kérdésben állást foglaljunk. A büntetőjogi felelősség alapjai tekintetében is szükség van erre. Feladatunkat nagy mértékben megkönnyítik az előzőekben ismertetett felfogások, amelyek alapulvételével foglaljuk össze saját nézetünket.

Mindhárom szerzővel összhangban valljuk *az akarat teljes determináltságának elvét,* beleértve ebbe a teljes determináltságba a személyiség önmeghatározó szerepét is. Úgy véljük, minden fajta felelősség éppen erre a személyiségi szerepre, erre az önmeghatározó mozzanatra építhető.

A külső körülmények nem közvetlenül váltják ki az elhatározást, hanem az ember személyiségén keresztül hatnak. A külső körülmények önmagukban még többféle magatartás-tanúsítás közötti választásra adnak lehetőséget – ezt egyik idézett szerző sem tagadta. A *választás miként je tehát végső soron a személyiség struktúrájától, állapotától függ,* a választásért a személyiség kialakulását előidéző tényezők „felelősek".

Ezek után annak a kérdésnek a megválaszolása határozza meg felelősségi koncepciónkat, *mennyiben függ a személyiség miként i alakulása magától az egyéntől?* A külső körülmények magukban döntik-e el a személyiség alakulását, avagy az ember veleszületett, öröklött adottságai irányítják azt, esetleg e kettő együtt, avagy az értelemmel, értékelő, választási képességgel rendelkező személy esetleg a külső körülmények és öröklött adottságainak befolyásolása ellenére is szabhat irányt személyisége fejlődésének.

Ismételten hangsúlyozni kívánjuk, hogy az emberrel foglalkozó tudományok mai állására figyelemmel a felvetett kérdés természettudományos egzaktsággal nem válaszolható meg egyértelműen. Úgy véljük, e kérdés megválaszolásánál ma még komoly szerepet kell biztosítanunk hipotéziseknek, amelyek helyességének bizonyítása a tudományok jövő fejlődésétől várható.

Álláspontunk kialakításánál abból a szoros összefüggésből indulunk ki, amely a személyiségfejlődés és az egyes akaratelhatározások kialakulása között áll fenn.

Ennek az összefüggésnek az egyik megnyilvánulása abban jelölhető meg, hogy nemcsak a személyiségnek van szerepe az egyes magatartások kialakulásában, hanem minden magatartás tanúsítása hat a személyiség további fejlődésére, alakulására is. „A magatartás motívumai – írja *Rubinstein* – amikor cselekvésbe mennek át és megerősödnek abban, rögződnek a jellemben. A magatartás minden aktív motívuma, ha megszilárdul, potenciálisan egy jövőben kifejlődő jellemvonás."[28]

Az egyes cselekmények azonban nemcsak a személyiség alakulására vannak hatással, hanem az ember életkörülményeinek alakulására is, mely életkörülmények viszont nagymértékben befolyásolják a személyiség fejlődését és az egyes akaratelhatározásokat egyaránt.

Az elmondottak vonatkozásában idézzük ismét *Rubinsteint:* „Az ember jellemét természetesen életútjának objektív körülményei határozzák meg, de maguk ezek a körülmények tettei következtében jönnek létre és változnak, úgy hogy az ember tettei és az azokat meghatározó életkörülmények állandóan átmennek egymásba. Ezért nincsen helytelenebb és ostobább dolog annál, mint amikor az ember helytelen tetteinek igazolása céljából arra hivatkozik, hogy ilyen a jelleme; mintha a jellem valami kezdettől fogva adott és végzetszerűen predesztinált tényező lenne. Az ember maga is részt vesz jelleme kialakításában, és maga viseli érte a felelősséget."[29]

Egyetértünk *Rubinstein*nel: a személyiség – és benne a jellem – nem kezdettől fogva adott tényező; az embernek van lehetősége jellemének, és ezáltal személyiségének a formálására. E lehetőség elismerése alapozza meg az ember felelősségének elismerését: felelősség a jellem, a személyiség alakulásáért és végső soron felelősség az egyes cselekmények létrejöttéért, kialakulásáért.

Véleményünk szerint csak két álláspont következetes: *vagy* elismerjük az ember lehetőségét jelleme, személyisége alakítására – és ebben az esetben el kell ismernünk annak lehetőségét is, hogy az ember többféle akaratelhatározásra juthat, *vagy* tagadjuk az önnevelés, a személyiségalakítás lehetőségét – és ebben az esetben az akaratelhatározást is egyértelműnek és előre meghatározottnak tekinthetjük.

Az összefüggés azonban fordítva is fennáll: ha az ember csak egyféleképpen cselekedhet, csak egyfélét akarhat, akkor személyiségének formálására sincs lehetősége.

Ennek a variációnak az elfogadása esetében el kellene vetnünk a felelősség erkölcsi megalapozását. Ebben az esetben a büntetést csak egy célszerű determináló tényezőnek, de nem a társadalom helytelenítése, az elítélttel szemben kifejezett rosszallása eszközének tekinthetnénk.

A magunk részéről az első helyen említett alternatívát fogadjuk el. Valljuk az

[28] Sz. L. *Rubinstein:* Az általános pszichológia alapjai, i. m. II. k. 1025–1026. old.

[29] Sz. L. *Rubinstein:* Az általános pszichológia alapjai i. m. II. k. 1040. old.

akaratnak anyagi tényezők általi teljes meghatározottságát, de *Farkas* Endrével[30] elismerjük a különböző tevékenységek közötti választás lehetőségét is.

Az ember akaratát a külső és belső tényezők hiánytalanul meghatározzák, de egyben mindig hagynak lehetőséget többféle tevékenységre is. Ennek tagadása fatalizmussal lenne egyenlő, amely a mechanisztikus, de nem a dialektikus materializmus sajátja.

Állásfoglalásunk kétségtelenül felveti azt a kérdést, tekinthető-e deterministának ez a koncepció, és egyáltalán miben nyilvánul meg a determinizmus?

Determinista ez a felfogás azért, mivel szerintünk a választásnak is vannak okai és ezek az okok anyagi tényezőkhöz kapcsolódnak. Csak az akaratkialakulás előtti időpontra vonatkozik az, hogy sem a cselekvő testi-lelki állapota, sem a külső körülmények nem határozzák meg egyértelműen még összességükben sem az akaratelhatározást. Az akarat tehát nem ok nélkül alakul ki, az akarat okilag meghatározott, de ez csak a cselekvés elkövetése után állapítható meg. „Amíg nem valósult meg (ti. a cselekedet) – írja *Rubinstein* – nincsenek meg az összes feltételek, amelyek determinálnák a tevékenységet, addig az nem determinált. Feltételezni, hogy már előzőleg is determinált volt, annyit jelent, mint felcserélni a determinizmust az előremeghatározottsággal."[31]

6. Az elmondottak alapján a büntetőjogi felelősséget erkölcsileg megalapozottnak tekintjük, mivel elismerjük a cselekvő személy lehetőségét adott magatartása kialakítása és személyisége fejlődése vonatkozásában egyaránt. Cselekménye miatt neki szemrehányást tehetünk, mivel a másként cselekvés lehetősége számára adva volt. A bűnösséget tehát méltán kívánjuk meg a büntethetőséghez.

A büntetésnek felelősségi koncepciónkban kettős funkciója van: egyrészről kifejezi a társadalom helytelenítését egy elkövetett cselekmény és elkövetője felett, másrészről az elkövető személyiségének alakítását célozza. Az első erkölcsi jellegű és garanciális jelentősége van, a második célszerűségi meggondolásokon nyugszik.

A bűncselekmény elkövetése azt bizonyítja, hogy a társadalmi követelmények, a társadalmi elvárások nem épültek be megfelelő erővel és szilárdsággal az elkövető személyiségébe. A külső követelmények nem váltak belső, meggyőződésen alapuló követelményekké, sőt, arra sem voltak elég erősek, hogy félelmet keltsenek, tartózkodásra indítsanak bizonyos cselekmények elkövetésétől. Ezért tekinti a kriminológia a bűncselekményt az adaptációs folyamat zavarának, a társadalmi inadaptáció tünetének.[32] *A büntetés fő funkciója ennek az inadaptációnak a megszüntetése.* Ennek érdekében kerül sor a büntető eljárás megindításával egy olyan folyamat megnyitására, amely a korábbi adaptációs zavart hivatott felszámolni.

Úgy véljük, a büntetés itt vázolt funkciójának, az elkövető jövő magatartásai

[30] *Farkas* Endre: Szabadság és egyéniség, Budapest, 1968. 70–71. old.

[31] Id. *Földesi* Tamás: Az akaratszabadság problémája, i. m. 290. old.

[32] L. *Szabó* András: A nevelő intézkedések, i. m. 566. old.

befolyásolásának elméleti indokolása csak determinista alapokon lehetséges. Az indeterminista felelősségi koncepció, az akarat okilag meg nem határozott voltát valló felfogás szükségszerűen elvezet a büntetés megtorló funkciójának az elismeréséhez. Csak a determinizmus tételeinek az alapulvételével várhatjuk a büntetés alkalmazásától azt, hogy meggyengítse az elkövető személyiségének aszociális vonásait és erősítse a társadalmi követelményeket igenlő képzeteket, motívumokat. A személyiség ilyen irányú befolyásolása biztosíthatja azt, hogy az elítélt a jövőben az objektív körülmények által hagyott lehetőségek közül a társadalmilag elvárt magatartás mellett döntsön. A bűncselekmény elkövetése a pszichikum, a személyiség ilyen jellegű átalakításának, befolyásolásának a szükségességét bizonyítja. *A büntetés jogalapja, a bűnelkövető felelősségének tulajdonképpeni alapja tehát a büntetés szükségességében van:* az elkövető megbüntetésére személyisége pozitív irányú alakítása, a társadalmi követelményekhez való alkalmazkodás biztosítása végett szükség van.

A büntetés alkalmazásának az erkölcsi helytelenítés és az elkövető személyisége átalakításának a szükségessége mellett további feltétele *a személyiség átalakításának a lehetősége.*

A személyiség átalakításának szükségességét a társadalmi elvárások figyelmen kívül hagyása bizonyítja. Az átalakítás lehetősége viszont az elkövető pszichikumától, elmeállapotától függ. Elmebetegek, gyengeelméjűek, tudatzavarban szenvedők megbüntetésétől – bizonyos esetekben – azért kell eltekintnünk, mivel személyiségük kedvező irányú átalakítása büntetés alkalmazásával nem lehetséges. A beszámítási képesség biztosítja ezek szerint a lehetőséget a társadalmi követelményeknek a személyiségbe való beépítésére. Így jutunk el tehát a determinizmus tételeire figyelemmel ahhoz a belátáshoz, hogy *a büntetőjogi felelősség végső alapja a prevenció, az újabb aszociális magatartások megelőzése.*[33]

4. §. A büntetés mibenléte és fogalmának a meghatározása

Az előző fejezetekben áttekintettük a büntetés céljára és jogalapjára vonatkozó jelentősebb felfogásokat és rögzítettük saját állásfoglalásunkat. Ennek során hangsúlyoztuk, hogy a büntetés célja, jogalapja és lényege között olyan szoros összefüggés áll fenn, hogy lehetetlen e kérdéseket egymástól függetlenül megválaszolni. A büntetés céljának és jogalapjának tisztázása során is kellett érintenünk a büntetés lényegét, alkotóelemeit, és most, amikor ezek közelebbi vizsgálatára térünk át, szintén kénytelenek leszünk utalni a korábban már kifejtettekre.

[33] Ezt a gondolatot fejezte ki *Eörsi* Gyula a Prevenció és vétkesség, Az Állam és Jogtudományi Intézet Értesítője 1960. III. k. 1. sz. 53. old. című tanulmányában.

Úgy gondoljuk, hogy e három szorosan összetartozó probléma tisztázása után kerülhet sor, mintegy az elmondottak összegezéseként, a büntetés fogalmának a meghatározására.

1. A büntetés mibenlétének a tisztázását, lényegének a feltárását az elmúlt években a büntetőjogi gondolkodásban végbement szemléleti változásra történő utalással kell kezdenünk. Ennek lényegét korábban abban határoztuk meg, hogy a büntetőjogtudomány tárgyát a bűncselekmény helyett a bűnözésben, a büntetés helyett pedig a bűnözés elleni küzdelem eszközeiben szokásos megjelölni. Magától értetődik, hogy e szemléletbeli változásnak a kihatásai a büntetőjog elméletének és gyakorlatának több vonatkozását is érintik. Ezek közül is elsősorban az, amelyik a büntetés lényegét érinti: *a büntetés csak az egyik eszköze a bűnözés elleni küzdelemnek.*

A büntetés ilyen jellegű értelmezése szükségszerű következménye a bűncselekmény lényege új szempontú megragadásának, mert – mint *Horváth* Tibor helyesen megállapítja – „a bűncselekmény lényegének a kérdésében való állásfoglalás meghatározza a bűnözés elleni küzdelem természetét, irányát és módszerét."[1]

Addig, amíg a bűncselekményt csak jogi jelenségnek tartották, az ellene folytatandó küzdelemben is nyilvánvalóan döntően jogi eszközöket kívántak felhasználni. E jogi eszközök között is legnagyobb jelentősége a büntetésnek volt. E jogcentrikus felfogás szükségszerű következménye lett a büntetés szerepének túlértékelése, néha szinte fetisizálása.

A büntetés túlértékelése megmutatkozott a büntetőjogtudományban és a büntetőjogi gyakorlatban egyaránt. A büntetőjogtudományban ennek egyik jeleként értékelhetjük azt a felfogást, amely a büntetés fogalmának jelentőségét még a bűncselekmény fogalma elé is helyezte. E felfogás legkövetkezetesebb képviselője, *Heller* Erik így írt: „A büntetési elméleteket nem minden alap nélkül nevezték büntetőjogi elméleteknek. A büntetőjog két alappillére ugyanis: a büntetés és a bűncselekmény, ámde a bűncselekmény fogalma a büntetés fogalmának függvénye."[2]

A büntetés gyakorlati szerepének túlértékelését mutatják viszont azok a törekvések, amelyek folytatói politikai, gazdasági, kulturális és egyéb problémák és nehézségek megoldását várták a büntetés alkalmazásától. Nekünk világosan kell látnunk, hogy a büntetés önmagában nem alkalmas semmiféle társadalmi probléma megoldására, – a bűnözés leküzdésére sem. A büntetés csak másodlagos, kisegítő eszköz minden vonatkozásban, amelynek alkalmazására csak egyéb teendők ellátása után, kisegítésképpen kerülhet sor.

Igaz ugyan, hogy az érintett tétel megfogalmazásáig és következetes érvényesítéséig büntetőjogtudományunk csak az elmúlt esztendőkben jutott el, a mögötte meghúzódó gondolatot már korábban felismerték. Az emberiség nagy gondol-

[1] *Horváth* Tibor: A marxista–leninista büntetőjogtudomány... i. m. 452. old.

[2] *Heller* Erik: A büntetőjogi elméletek bírálata, Budapest, 1924. 7. old.

kodói között voltak olyanok, akik a bűnözés elleni harc eredményességét elsősorban társadalmi, politikai intézkedésektől és csak másodsorban büntetőjogi eszközök alkalmazásától tették függővé. *Lenin* már 1901-ben a következőket írta: „... a bűntettek elleni harcban hasonlíthatatlanul nagyobb jelentősége van a társadalmi és politikai intézmények megváltoztatásának, mint különböző büntetések kiszabásának."[3] E tanításnak megfelelően írta *Sargorodszkij:* „A büntetés a szocialista állam bűnözés elleni harcában nélkülözhetetlen, de csak kisegítő eszköz. A büntetés, mint a szovjet büntetőjog intézményeinek egyike, aktívan segíti a szovjet államot a bűnözés elleni harcában."[4]

A büntetés társadalmi funkciójára és jelentőségére vonatkozó itt vázolt gondolat ma már hazai büntetőjogtudományunkban is általánosan elismert. Korábban *Horváth* Tibor fejtette ki, hogy a bűnözés elleni elsődleges harc: a bűnözés társadalmi okainak a kiküszöbölése, a kizsákmányoló társadalmi viszonyok megszüntetése, a társadalom átszervezése. A büntetésnek emellett másodlagos szerepe van. De növekszik jelentősége az elsődleges társadalmi alapok felszámolása után.[5] Újabban *Kádár–Kálmán* szögezték le e tételt az alábbi megfogalmazásban: „Mindaddig, amíg a szocialista állam küzdelmet kénytelen folytatni a bűnözés ellen – addig a büntetőjogi büntetés a szocialista államnak szükséges és elkerülhetetlen, bár nem egyedüli és nem legfőbb hatalmi eszköze a bűnözés ellen vívott küzdelemben."[6]

A büntetés tehát a bűnözés elleni küzdelem egyik eszköze. Tekintettel azonban arra, hogy a bűnözés elsődlegesen társadalmi jelenség, az ellene folyó küzdelemben is a társadalmi eszközöknek van alapvető jelentőségük. Társadalmi jelenség a bűnözés, amely a társadalmi életben, társadalmi körülmények hatására, társadalmi következményeket előidézve jelenik meg. Jogi jelenséggé azáltal válik, hogy jogi szabályozására kerül sor. Logikai szempontból is helyes tehát az a nézet, amely a bűnözés elleni küzdelemben másodlagos, kisegítő szerepet tulajdonít a büntetésnek.

De ezt az álláspontot alapozza meg a XX. században győzelemre jutott természettudományos gondolkodásunk is. A természeti és a társadalmi életet uraló determinizmus eszméjének az elfogadása ad lehetőséget arra, hogy a negatív társadalmi jelenségekkel szemben eredményesen vehessük fel a küzdelmet. Mivel minden jelenségnek oka van, a negatíve értékelhető jelenségek létrejöttét ezeknek az okoknak a kiküszöbölésével akadályozhatjuk meg. Mivel a bűnözésnek a létrejöttében a társadalmi körülmények szerepe az elsődleges – ezzel a kérdéssel a büntetőjogi felelősség alapjainak a tisztázásánál foglalkoztunk – az ellene folyó küzdelemben is a társadalmi jellegű eszközöknek kell nagyobb sze-

[3] *Lenin* Művei, 4. k. Budapest, 1953. 410. old.

[4] M. D. *Sargorodszkij:* A büntetőjogi büntetés, i. m. II. k. 4. old.

[5] *Horváth* Tibor: Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmény miatt, Jogtudományi Közlöny 1961. 1–2. sz. 12. old.

[6] *Kádár* Miklós–*Kálmán* György: A büntetőjog általános tanai, i. m. 641. old.

repet tulajdonítani. Olyan társadalmi eszközöknek, amelyek alkalmasak a bűnözést kiváltó vagy azt elősegítő társadalmi jelenségek megszüntetésére, hatásuk közömbösítésére.

Fentebb láttuk azonban azt is, hogy a bűnözést szülő társadalmi körülmények is csak közvetve, az elkövető személyiségén keresztül hatnak. Mivel pedig a személyiség alakulása is függ a fejlődés minden időpontjában magától az egyéntől is, a bűnelkövetéseknél nem lebecsülendő szerep jut az elkövető személyiségének is. Erre tekintettel indokolt a bűnözés elleni küzdelemben felhasználni olyan eszközöket is, amelyek elsődlegesen a személyiség hibáinak, torzulásainak a kijavítását, helyes irányú továbbfejlődését célozzák. Ilyen eszköz a büntetőjogi büntetés.

A büntetőjogi büntetés másodlagossága a fentiek szerint két körülményen alapul: másodlagos a büntetés azért, mivel az általa leküzdeni kívánt jelenség – a bűnözés – is csak másodlagosan jogi jelenség, elsődlegesen társadalmi jelenség az. Másodlagos továbbá a büntetés azért, mivel e jelenség létrejöttében szerepet játszó és a büntetéssel befolyásolni kívánt jelenség, az elkövető személyisége, fejlődését tekintve erősen függ a társadalmi körülmények alakulásától. A társadalmi körülmények kedvező irányú átalakítása után azonban növekszik természetszerűleg azoknak az eszközöknek a jelentősége, amelyek a személyiség formálására, hibáinak javítására alkalmasak. A büntetőjogi büntetés pedig általában alkalmas ilyen célkitűzések megvalósítására.

2. Az eddigiekben arra törekedtünk, hogy kijelöljük a büntetőjogi büntetésnek a helyét és szerepét a bűnözés elleni küzdelemben. Az a megállapításunk, hogy a büntetés a bűnözés elleni küzdelem egyik eszköze, már tartalmaz bizonyos utalást a büntetés lényegére nézve is. Most menjünk tovább egy lépéssel és próbáljuk meghatározni a büntetésnek, mint a bűnözés elleni küzdelemnek a lényegét, azt a sajátosságát, ami egyáltalán alkalmassá teszi arra, hogy a bűnözés elleni küzdelemben eszközként felhasználható legyen.

A büntetőjogi büntetés lényegének a feltárásánál célszerű azokból a lényegi vonásokból kiindulni, amelyek általában jellemeznek mindenfajta büntetést. Mivel pedig a büntetés alkalmazására döntően személyiségformálás, nevelés céljából kerül sor, evonatkozásban a pedagógia tudománya illetékes az alaptételek lerögzítésére.

a) Fentebb már foglalkoztunk azzal a kérdéssel, hogy a büntetés milyen jelentőségű a pedagógia számára és hogy e tudomány milyen súllyal vizsgál büntetőjogászokat is érdeklő kérdéseket. Ott már láttuk, hogy a büntetés, mint a magatartás- és tudatformálás eszköze, a dicséret és a jutalmazás ellentéte. A nevelésre szorulóval szemben felállított követelmények, igények kielégítését célozza, mely követelmények és igények kielégítésének a biztosítása nem nélkülözhetí néha az erőteljesebb ráhatási eszközök alkalmazását. A nevelés érdekében szükség van néha arra is, hogy a nevelésre szoruló személy beleegyezése nélkül, esetleg annak akarata ellenére alkalmazzanak vele szemben meghatározott eljárásokat, így szükség lehet arra is, hogy őt megbüntessék. A nevelés fogalma tehát

egyáltalán nem zárja ki sem a kényszerítés lehetőségét, sem a büntetés alkalmazását. A büntetés szemszögéből nézve e megállapításunkat úgy is megfogalmazhatjuk, hogy *a büntetés nem zárja ki nevelési jellegű célok kitűzését és megvalósítását,* a büntetés és a nevelés nem áll tehát ellentétben egymással.

Ha a büntetés és a nevelés nem áll egymással ellentétben, azonosíthatók-e egymással? Pontosabban szólva: *a büntetés azonosítható-e a neveléssel.* Felfoghatjuk-e a büntetést úgy, mint a nevelés egyik faját, a nevelés adja-e a büntetés lényegét? Kérdésünk megválaszolása érdekében vessünk egy pillantást a pedagógiának a büntetés mibenlétére és a nevelésben játszott szerepére vonatkozó tanítására.

A nevelés lényegében személyiségformálás. Mivel a személyiség kialakulása hosszú folyamat eredménye, a nevelés is folyamatos tevékenység. A nevelésnek számtalan módszere és eszköze van a személyiség formálására, mindegyik esetben azonban két úton történhetik ezek felhasználása: „... a nevelés folyamata két úton halad: a magatartástól a tudatig és a tudattól a magatartásig vezető úton" – állapítják meg a Neveléselmélet című főiskolai jegyzet szerzői.[7]

A magatartástól a tudatig vezető nevelés-folyamat esetében a tanúsított magatartások értékelése, velük kapcsolatban valamilyen álláspont kialakítása járul hozzá a tudat formálódásához. Új tudati normák születhetnek és erősödhetnek meg ilyen módon. Saját és mások magatartásainak az értékelése, bizonyos tapasztalatok szerzése erősen befolyásolják a tudat alakulását.

A nevelés folyamatának a másik útja a tudattól a magatartás felé vezet. A nevelés e változatánál a tudatba juttatott követelmények hatására alakul a magatartás. Attól függően, hogy milyen szorosan épülnek be e követelmények az egyének erkölcsi- és értékrendszerébe, személyiségébe, befolyásolják, meghatározzák a cselekvő személy magatartását, viselkedését. Főleg a gyermekkorban válik a kívülállók által felállított – tehát külső – követelmény a többszöri ismétlés, gyakorlás eredményeképpen a cselekvő személy által elfogadott, helyeselt – tehát belső – követelménnyé.

A nevelési folyamat itt vázolt két útja a valóságban nem szakíthatók el egymástól és még kevésbé állíthatók egymással szembe: egymást kiegészítik, egymást váltogatják és egyik a másik eredményességét növeli a nevelés folyamán. Csak didaktikai szempontból lehetséges e két út megkülönböztetése és az első közvetlen céljának a *tudatformálásban,* a másodikénak a *magatartásformálásban* történő megjelölése. Nyomatékosan hangsúlyozza *Kulcsár* Kálmán is e két célkitűzés dialektikus egységét, amikor leszögezi, hogy „a tudatfomálás mindenképpen magatartásformálás, de a magatartásformálás is visszahat a tudatra. Ha nem idéz elő alapvető tudatbeli változást, mindenesetre arra kényszeríti, értékelje a kívánt magatartást, s valamilyen álláspontot foglaljon el vele szemben."[8]

Ha ezek után meg akarjuk jelölni a büntetés helyét és funkcióját a nevelés

[7] *Drien* Károly–*Nánási* Miklós: Neveléselmélet, i. m. 47. old.

[8] *Kulcsár* Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban, Budapest, 1961. 10. old.

folyamatában, a tudattól a magatartás felé vezető út jöhet elsősorban számításba. *A büntetés tehát elsődlegesen a magatartásformálás eszköze.* Tekintettel azonban a nevelés folyamatának fent ismertetett két útja közötti szerves egységre, alkalmas a tudatformálásra is.

A büntetés kilátásba helyezése és alkalmazása lényegében egy követelmény nyomatékosabbá tétele. Azt célozza, hogy a tudatba juttatva befolyásolja a személyek magatartását, a magatartásokra vonatkozó akaratelhatározásokat. Az ily módon befolyásolt magatartások értékelése, a velük kapcsolatban szerzett tapasztalatok számbavétele ugyanakkor elősegíti a tudat további fejlődését, alakulását is. A magatartásformálásra, a magatartás befolyásolására a büntetés, a követelmények felállítása rendszerint alkalmas; a tudat pozitív irányú, a társadalom által helyeselt alakulására azonban csak további feltételek – mint pl. az igazságosság, a következetesség, a méltányosság stb. – fennforgása esetében.

b) Amit eddig általában mondottunk a büntetés helyéről és funkciójáról, vonatkozik a büntetőjogi büntetésre is. A büntetőjogi büntetés is a magatartásformálásra irányul elsősorban, közvetve azonban hat a tudat alakulására is. Könnyen felismerhető az az összefüggés, amely az elmondottak alapján a büntetés és a jogszabály lényegéről vallott felfogás között áll fenn: a jogszabály – és köztük a büntetőjogszabály is – mindenek előtt *magatartásszabály.* Megalkotására azért került sor, mert a törvényhozó az általa képviselt uralkodó osztály számára kedvező magatartások tanúsítását kívánja. Ezt oly módon törekszik elérni, hogy vagy előírja bizonyos magatartások tanúsításának szükségességét, vagy mindenkit eltilt meghatározott magatartások tanúsításától. Mindkét esetben azzal az igénnyel történik a jogszabály megalkotása, hogy a benne foglalt parancs vagy tilalom teljesedjék, a jogszabály címzettjei annak megfelelően járjanak el. Mindkét esetben tehát egy követelményt állít fel a törvényhozó és juttat el az érdekeltek tudatába, és elvárja, hogy az érintett személyek tudatában az oda bejuttatott követelmény képzete kedvező irányú tudatműködést segítsen elő, kedvező akaratelhatározást és ezáltal kedvező magatartás kialakulását idézze elő.

A jogszabályalkotás itt írt célja szempontjából semmi különbség sincs a büntetőjogi és egyéb jogszabály között. A magatartás-szabályozás módszerében sem térnek el egymástól: mindenfajta jogszabály tartalmazhat parancsot is, tilalmat is. A dolog természetéből, az egyes jogszabályok által szabályozott életviszonyok jellegéből és a különböző jogszabályok közvetlen céljából következik az, hogy míg egyéb jogszabályokra a magatartásra kötelezés, addig a büntető jogszabályokra a magatartásoktól eltiltás jellemző. A büntető jogszabályokban tehát a tiltó jelleg kerül előtérbe, a parancsoló jelleg háttérbe szorul. Közismert azonban az is, hogy egyes büntető jogszabályok parancsot tartalmaznak, meghatározott magatartás tanúsítását kívánják az érintett személyektől, ezeknél viszont a tiltó jelleg szorul háttérbe a parancsoló mögött. Ilyenek az ún. mulasztásos bűncselekményt meghatározó jogszabályok, mint pl. a feljelentési kötelesség megsértését szabályozó jogszabályok.

A büntetés kilátásba helyezése és esetenként annak alkalmazása tehát úgy

fogható fel, mint a társadalmi követelménynek, a társadalmi elvárásnak a nyomatékosabbá tétele. Ily módon lesz a büntetés a magatartásformálás, majd ezen keresztül a tudatformálás eszköze. Mivel pedig a magatartás- és tudatformálás a nevelési folyamat két egymást kiegészítő útja: *a büntetés a nevelés egyik eszköze.* Ugyanakkor azonban azt is láttuk már, hogy a nevelés sohasem irányulhat az arra rászoruló egyik vagy másik tulajdonságára, sajátosságára: *a nevelés a személyiség tudatos fejlesztésére irányul.* E tételekből adódik a következtetés: *a büntetésnek szerepe van az egyén egész személyiségének az alakításában is.* E megállapításból egy sor gyakorlati következmény származik, amelyekre mind a büntetés jogi szabályozásánál, mind annak tényleges alkalmazásánál messzemenő figyelemmel kell lenni. E tétel figyelembevétele elősegítheti a megbüntetettek személyiségének kedvező irányú alakulását, figyelmen kívül hagyása viszont személyiségtorzulást idézhet elő.

Felfogásunk mindenben megfelel *Szabó* András nézetének, melyet az alábbiak szerint fejtett ki: „A szocialista pedagógia vitathatatlan alapelve, hogy a nevelés *személyiség*formálás. Ennek a tételnek lényege az, hogy az ember csak mint teljes egész, tehát mint értelmi és érzelmi lény, mint dolgokhoz és követelményekhez értelemmel és érzelmi beállítottsággal viszonyuló és szükségletekkel rendelkező lény formálható. A nevelést személyiségformálásként felfogva tudjuk elkerülni a pedagógia két végletének hibáit. Az egyik véglet az üres, bár jószándékú moralizálás, amelyik erkölcsi intelmekkel operál és csodálkozik, ha működése falra hányt borsó. A másik véglet a dresszírozás, az idomítás, amelyiknek a „jó és engedelmes rab" a példaképe, nem esik ugyan az üres moralizálás hibájába, de ugyanolyan eredménytelen, mint amaz: a kényszer megszűnése után az idomított lény, a jó rab újból rossz állampolgárrá válik."[9]

A büntetésnek, mint a nevelés egyik eszközének e rövid pedagógiai elemzése után felmerül a kérdés: *meghatározható-e a büntetés lényege a nevelésben?*

Feleletünk csak tagadó lehet. Logikai szempontból is helytelen lenne valamely jelenség lényegét azonosítani a jelenség jellemző vonásainak, sajátosságainak egyikével. A büntetés egyik jellemző vonása az, hogy alkalmas nevelő hatások elérésére, személyiségformálásra. Ebből azonban még nem következik az, hogy a büntetés lényegét, mibenlétét éppen ez a sajátossága fejezi ki.

Helytelen gyakorlati következtetésekhez jutnánk abban az esetben, ha a büntetés lényegét a nevelésben látnánk. E tétel következetes érvényesítése ugyanis azt eredményezné, hogy a büntetésvégrehajtási intézetek nevelőintézetekké válnának, amelyek élet- és munkarendje a nevelő intézetek élet- és munkarendjének modelljét követné. E megoldás ma még gyakorlatilag is elfogadhatatlan, tisztultabb formában perspektivikusan elemzés tárgyává tehető.[10] Ma a börtönök olyan speciális intézmények, amelyekben nevelés *is* folyik.

[9] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpedagógia, i. m. 492. old.

[10] Az SZKP VIII. Pártkongresszusa által elfogadott pártprogram megállapította ugyan, hogy az ily módon szervezett bíróságok a büntetések kiszabásában máris gyökeresen megváltoztatták a

El kell vetnünk a büntetés lényegét a nevelésben meghatározó felfogást végül azért is, mivel vannak olyan büntetések is, amelyek egyáltalán nem járnak nevelő hatással (pl. a halálbüntetés).

c) A büntetőjogi irodalomban eléggé elterjedtek olyan meghatározások, amelyek a büntetés lényegét a *kényszerben* látják. Vegyük szemügyre ezt a felfogást is.

Kétségtelen, hogy a büntetést – különösen a büntetőjogi büntetést – kényszerrel is végrehajtják. A büntetés erre tekintettel felfogható kényszerintézkedésként is. A kényszerjelleg azonban szintén csak egyik sajátossága, jellemző vonása a büntetésnek, de éppúgy nem tekinthető a büntetés lényegének, mint a nevelés.

A kényszerjelleg ily módon történő kiemelése nemcsak elméletileg lenne megalapozatlan, hanem gyakorlatilag is rendkívül káros következményekhez vezethetne. Kétségtelen ugyanis, hogy az ilyen szemlélet a büntetés alkalmazásánál egyoldalúságot, a büntetésben vitathatatlanul meglevő kényszerelemek eltúlzását eredményezné. A kényszerelemek eltúlzása viszont a büntetés céljainak a megvalósítását veszélyeztethetné – sőt: megakadályozhatná.

d) A magunk részéről elfogadhatatlannak tartjuk tehát azt a nézetét, amely a büntetés lényegét a nevelésben, és azt is, amely a kényszerjellegben határozza meg. Ugyanakkor azonban valljuk, hogy *a büntetés nevelés is, kényszerintézkedés is.* Összeegyeztethető-e azonban e két, egymástól látszólag nagyon eltérő sajátosság?

Előre kell bocsátanunk, hogy a kényszer és a nevelés összefüggésének kérdése komoly jelentőségű. *Romaskin* írja: „... a szocialista államban a kényszer és a meggyőzés szerepére vonatkozó kérdésnek rendkívül fontos elméleti és gyakorlati jelentősége van, mivel az adott esetben a társadalom állami vezetése megvalósításának módszereiről van szó, a szocializmus és a kommunizmus építésének a folyamatában."[11]

A szovjet jogtudomány művelői e jelentőségnek megfelelően foglalkoznak kérdésünkkel. Vizsgálódásaikat *Lenin*-nek a kényszer és nevelés összekapcsolásának szükségességére vonatkozó tanítására alapozzák. Ma már evonatkozásban általánosan elfogadottnak tekinthetjük *Noj* megállapítását: „A szovjet büntetőjogban ... a büntetés fogalma ellentmondó elemekből – a kényszerből és a meggyőzésből – áll."[12]

---

büntetés jellegét "... a börtönt nevelőintézetekkel helyettesítették... "E megállapítást azonban véleményünk szerint úgy kell értelmezni, hogy a szocialista állam börtönei megszűntek a megtorlás, az elrettentés puszta eszközei lenni, és ehelyett nevelő jellegű célok megvalósítását tűzték ki célul. A nevelés kényszerrel történő összekapcsolása – amelynek szükségességét viszont *Lenin* állandóan hangsúlyozta – félreérthetetlenül biztosította a börtönök speciális mivoltát a nevelőintézetekkel szemben.

[11] P. Sz. *Romaskin:* O roli ubezsdenija i prinuzsdenija v szovetszkom goszudarsztve, Moszkva, 1960. 43. old.

[12] I. Sz. *Noj:* Teoreticseszkie voproszi lisenija szvobodi, Szaratov, 1965. 45. old.

Találkozunk természetesen a szovjet jogirodalomban is olyan nézetekkel, amelyek hirdetői a kényszer és nevelés ilyen jellegű összekapcsolását, és a büntetés alkotó elemeivé tételét nem helyeslik osztatlanul. Ugyancsak *Noj* állapítja meg, hogy *Nikiforov* és *Sljapocsnikov* ellentmond „annak a széles körben elterjedt véleménynek, hogy a büntetés fenyítésből és nevelésből tevődik össze."[13] *Nikiforov* és *Sljapocsnikov* közösen írt tanulmányukban annak a nézetüknek adtak kifejezést, hogy a szabadságvesztésre ítéltnek „társadalmilag hasznos munkára fogása nem fér össze a büntetés lényegével." Indokolásuk: „A szabadságvesztés csak akkor őrzi meg szigorú büntetési jellegét, ha egyáltalán nem kapcsolódik össze a társadalomra hasznos munka végeztetésével és más, tisztán nevelő jellegű intézkedés alkalmazásával."[14]

Hazai jogirodalmunkban töretlenül érvényesül a kényszer és nevelés egységét valló felfogás. *Kulcsár* Kálmán mindenfajta jogszabályra vonatkoztatva fejti ki felfogását: „A meggyőzés olyan tudatbeli változásra törekvő folyamat, amely célját különböző eszközök segítségével, különböző módon érheti el... A jogszabály meggyőző eleme egy igen jelentős momentumban különbözik a társadalomban ható más meggyőzési folyamatoktól. És ez: *a jogszabályban a kényszer és a meggyőzés eleme összekapcsolódik. A meggyőzés a kényszeren keresztül érvényesül és a kényszer* (akár absztrakt létében, akár a konkrét alkalmazása során) *alkalmas arra, hogy meggyőző eredményt produkáljon.*"[15]

Figyelemre méltó gondolatot vet fel *Horváth* Tibor egyik tanulmányában. Rámutat arra, hogy a szocialista építés előrehaladásával hangsúlyeltolódás megy végbe a büntetési nemek között: a szabadságvesztést egyre gyakrabban váltják fel szabadságelvonással nem járó büntetések. A több kényszerelemet tartalmazó büntetési nemek helyett tehát a több nevelő jelleget tartalmazók kerülnek alkalmazásra. Emellett – és ezzel összefüggésben – „a kényszer és a nevelés arányainak az eltolódása a büntetési eszközökön belül is megfigyelhető."[16]

A büntetés lényegével kapcsolatban eddig elmondottak összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy *a büntetőjogi büntetés, mint a bűnözés elleni küzdelem egyik* – nem elsődleges és nem legfontosabb – *eszköze, alkalmas nevelő jellegű hatások elérésére, az állampolgárok tudatának és magatartásának alakítására, személyiségük formálására. Alkalmazása kényszerrel is megtörténik, így egyesíti magában a nevelést és a kényszert. Egyik elem sem tekinthető azonban a büntetés lényegének, hanem csak jellemző vonásának. Véleményünk szerint a büntetés lényegét fogalmának genusz proximuma, jellemző vonásait pedig a fogalom differentia specificái juttatják kifejezésre.* Következő feladatunk tehát a büntetés fogalmának az elmondottakra tekintettel történő meghatározása.

3. Előre kell bocsátanunk, hogy nem könnyű feladat egyetlen fogalom meg-

[13] I. Sz. *Noj:* i. m. 44. old.

[14] *Nikiforov–Sljapocsnikov:* Nekotorie problemi... i. m. 62. old.

[15] *Kulcsár* Kálmán: A jog nevelő szerepe... i. m. 244. old.

[16] *Horváth* Tibor: Büntetés... i. m. 14. old.

határozásánál sem a „legközelebbi nem" kijelölése. Nehéz a büntetés ismérvei közül is a genus proximum kiválasztása és a differencia specificáktól való elkülönítése. Komoly gondot okozott ez a feladat a burzsoá jogtudósoknak is. A mai burzsoá jogirodalom tanulmányozása során könnyen meggyőződhetünk arról, hogy e feladat ma sem tekinthető megoldottnak. Különböző kísérletekkel találkozhatunk a vázolt kérdés vonatkozásában, amelyeknek azonban van egy közös jellemzőjük: *valamennyi állásfoglalás a szerző világnézeti, ideológiai koncepcióját tükrözi.* Az ideológiai, világnézeti koncepciók sokaságának megfelelően természetesen gazdag a választék a büntetés fogalmának a meghatározása terén is.

A genus proximum és a differentia specificák közötti különbségtétel elvi alapjára vonatkozólag *Sauer* fejtette ki nézetét. Szerinte a meghatározás genus proximuma a célra, a differentia specificák viszont a lényegre utalnak.[17]

A magunk részéről *Sauer* felfogásával nem tudunk egyetérteni általában sem, a büntetés fogalmát illetően sem. Véleményünk szerint a „legközelebbi nemre" történő utalás fejezi ki a lényeget, mivel ez mutatja meg az egy körbe vonható különböző jelenségek összekötő elemét. Minden jelenség lényegét az adja meg, ami e jelenség helyét kijelöli a létezés rendjében. A differentia specificák feladata csak az, – ez sem kevés! – hogy az azonos lényegi vonásokat mutató jelenségek közötti különbségeket feltárják és így a meghatározandó jelenség relatív önállóságát biztosítsák. E megkülönböztető jegyek azonban – különösen ezek egyike vagy másika – nem a kérdéses jelenség lényegét tárják fel.

a) Nem tartjuk szükségesnek azt, hogy a meghatározások sokaságának idézésével bizonyítsuk a büntetés fogalma egységesen elfogadott meghatározásának hiányát. Mivel e fogalom meghatározása a legszorosabb összefüggésben áll a büntetés céljairól vallott felfogással, elegendőnek véljük a büntetési célok vonatkozásában mondottakra történő utalást. Így megelégszünk azzal, hogy a burzsoá jogtudósok közül csak a legbefolyásosabb szerzők meghatározásait ismertessük. Úgy véljük, erre tekintettel *Liszt* véleménye érdemel elsősorban figyelmet, hiszen ő az, akinek tanai ma is a legnagyobb tekintélynek örvendenek és alapul szolgálnak a burzsoá tudomány mai továbbfejlesztéséhez is. *Liszt* mellett *Maurach* definícióját idézzük még, mivel azt jellemző példának tartjuk a *Liszt*-i tanok mai továbbfejlesztésére.

Liszt szerint: „A büntetés a hatályos jog szerint az a hátrány (das Übel), amit a büntetőbíróság a bűnelkövetővel szemben bűncselekménye miatt alkalmaz, hogy kifejezze a tett és a tettes fölötti negatív társadalmi értékítéletét."[18]

Maurach meghatározása félreérthetetlenül megmutatja, hogy a mai burzsoá német büntetőtudomány képviselői milyen irányban fejlesztik tovább tudományukat. *Maurach* „a büntetést, mint egy bűncselekménynek a bűnösséggel arányos hátrány általi bűnhődő megtorlását" jelöli meg.[19]

[17] Idézi *Henrici:* Die Begründung des Strafrechts, i. m. 27. old.

[18] Franz v. *Liszt:* Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, Berlin und Leipzig, 1927. 349. old.

[19] Reinhart *Maurach:* Deutsches Strafrecht, Allgemeiner Teil, Karlsruhe, 1958., 635. old.

Az idézett két meghatározás összevetése kapcsán csak egy megjegyzésre szorítkozunk: *Liszt* definíciója évtizedekkel előzte meg *Maurachét*. *Maurach* napjainkban alkotta meg büntetésfogalmát, tehát egy olyan időszakban, mikorra a tudományok korábban alig sejtett eredményeket értek el. A tudományos előrehaladás mai stádiumában kissé anakronisztikusnak tűnik megtorlásként felfogni a büntetést és ezt is a bűnhődés, a vezeklés (Sühnen) fogalmával összekapcsolni. Úgy tűnik, hogy *Liszt* meghatározása jóval közelebb áll a mához, mint *Mauraché*.

b) A szovjet büntetőjogtudomány – amely egyébként igen gazdag a büntetés kérdéseivel foglalkozó munkákban – sok figyelmet érdemlő és általunk is felhasználható eredményt ért el. Ezért indokolt, ha a szovjet állásfoglalásokat részletesebben szemügyre vesszük.

Sargorodszkij a következőképpen határozta meg a büntetés fogalmát: „A büntetés a szovjet büntetőjog szerint olyan állami kényszerintézkedés, amelyet kizárólag a bírósági szervek alkalmaznak azokkal szemben, akik bűncselekményeket követtek el. A büntetés kifejezésre juttatja az állam rosszalló értékítéletét a bűntettessel és cselekményével szemben, és abban áll, hogy a bűntettest megfosztja bizonyos javaitól."[20]

A szovjet büntetőjogtudomány másik neves képviselője *Utyevszkij* némileg eltérő megfogalmazást tart helyesnek. Egyik munkájában miután megállapítja: „A büntetésnek már a burzsoá tudományban általánosan elfogadott meghatározása, amely szerint a büntetés állami kényszerintézkedés, nálunk is uralkodóvá vált",[21] hivatkozik *Lenin*re, mint aki erőteljesen hangsúlyozta a nevelés gondolatát, majd a következőket írja: „Úgy gondoljuk, hogy a büntetés kettős feladatáról szóló lenini tétel figyelembevételével a büntetésnek azt a meghatározását, amely szerint az csupán állami kényszerintézkedés, a fejlődés jelenlegi szakaszán célszerű lesz felcserélni azzal a meghatározással, hogy a büntetés állami kényszerintézkedés és nevelőeszköz."[22]

Láthatjuk, hogy mind *Sargorodszkij*, mind *Utyevszkij* meghatározásában a kényszerintézkedés szerepel genus proximumként. A két meghatározás evonatkozásban csak annyiban tér el egymástól, hogy *Utyevszkij* szükségesnek tartja a kényszerintézkedés mellett a nevelőeszközi minőség kiemelését is.

Az igazság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk azt is, hogy *Sargorodszkij* a büntetés mibenlétét, lényegét második mondatában a genus proximumként kiemelt sajátosságtól eltérően határozza meg. A büntetés ugyanis, szerinte abban áll, hogy a bűntettest megfosztja bizonyos javaitól. A büntetés lényege tehát nem kényszerjellegében van, hanem abban, hogy hátrányt okoz.

Némileg eltér mindkét meghatározástól I. Sz. *Noj* definíciója. Eszerint „a

[20] M. D. *Sargorodszkij:* A büntetőjogi büntetés, i. m. II. k. 4–5. old.

[21] B. Sz. *Utyevszkij:* A büntetőjog elmélete továbbfejlesztésének egyes kérdései, Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1963. 582. old.

[22] B. Sz. *Utyevszkij:* A büntetőjog elmélete . . . i. m. 582–583. old.

büntetés az állami kényszer egyik faja, amely büntető megtorlással jár együtt, a bíróság alkalmazza olyan személyekkel szemben, akik bűncselekmény elkövetésében bűnösek, a speciális és a generális prevenció céljából maga elé állítva az elkövető javításának és átnevelésének feladatát is."[23]

Noj is a kényszert emeli tehát ki genus proximumként, de utal a megtorlásra is. Az előzőekben idézett szerzőkkel szemben itt eltérés mutatkozik. Érdekessége még meghatározásának, hogy a büntetés lényegét céljának meghatározásával fejezi ki, közben azonban figyelmen kívül hagy néhány olyan sajátosságot, amely a büntetőjogi büntetés specifikumaként a legtöbb szerzőnél elismerést nyert.

c) Álláspontunk kifejtését *Sargorodszkij* szerintünk helyes megállapításával kezdjük: *a büntetés abban áll, hogy a bűntettest megfosztja bizonyos javaitól.* Ez mindenféle büntetőjogi büntetésre vonatkozik, és mindenfajta büntetésnek ez a lényege. A hátrányjelleg véleményünk szerint nemcsak formai jellemzője a büntetésnek, hanem annak tartalmát, *lényegét* fejezi ki.

Meg kell jegyeznünk, hogy egyesek azzal próbálták e nézet helyességét cáfolni, hogy konkrét személyekre hivatkoztak, akikre nézve a büntetés (pl. szabadságvesztés) alkalmazása semmiféle hátránnyal nem jár, sőt, ők maguk azt előnyösnek érzik. Hivatkoztak az ún. börtönaspiránsokra, akik nyomorúságos „szabadságukból" egyenesen kívánkoztak börtönbe, a nyugodtabb, gondtalanabb és biztonságosabb életkörülmények közé. Figyelmen kívül hagyva az ilyen esetek atipikus voltát, az ilyen személyek torz társadalmi helyzetét vagy személyiségét, a büntetés mindig megfosztja az elítéltet valamitől, amit a társadalmi értékelés előnyösnek, kívánatosnak tart. A személyes szabadság értékminősége vita tárgyát sem képezheti, még akkor sem, ha egyes emberek esetleg bizonyos okok miatt ellentétét, a rabságot előnyösebbnek érzik. A rabság előnykénti felfogása vagy beteg psziché megnyilvánulása, vagy beteg társadalom tünete, és így álláspontunk helyességének cáfolására nem alkalmas.

A hátrány tehát, mint a büntetés lényegét, tartalmát kifejező sajátosság: valaminek elvételében, az elítéltnek valamitől való megfosztásában áll. E megfosztást érzi általában a közösség, de szinte kivétel nélkül mindenki hátránynak, és érinti az embereket kellemetlenül. A büntetésben mindig kell lenni érzékelhető kellemetlenségnek is, egyébként megszűnnék büntetés lenni. Magától értetődik, hogy a hátrány súlyossága és időbeli kiterjedtsége büntetési fajtákként eltérő; vannak büntetések, amelyek hátrányos kihatásai egy aktushoz tapadnak, másoknál a büntetés végrehajtása után is hosszabb-rövidebb ideig fennállanak. A hátrány lényegét az adja ugyan, amitől az elítéltet megfosztják, de nem korlátozódik erre az egy körülményre. Szinte mindegyik büntetésfajta a hátrányok gazdag variációit vonja maga után és anyagi jellegűektől kezdve az erkölcsieken keresztül egészen a legszemélyesebb vonatkozásokig. Ha túloz is *Bockelmann*, bizonyos igazság van abban a megállapításában, hogy „a büntetés a börtönből való sza-

[23] I. Sz. *Noj:* Voproszi . . . i. m. 155. old.

badulással nincs befejezve, hanem tulajdonképpen akkor kezdődik."[24] E megállapításhoz a magunk részéről csak annyit fűzünk hozzá, hogy bizonyos korlátoltabb mértékben áll ez egyéb büntetések – pénzbüntetés, javító-nevelő munka, de még a foglalkozástól eltiltás – kedvezőtlen kihatásaira is.

A hátrány genus proximumként való kezelése mellett szól még az a gyakorlati szempontból is igen lényeges körülmény, hogy a büntetések osztályozása, az egyes büntetések közötti tartalmi jellegű megkülönböztetés alapja az lehet, mitől fosztja meg a szóbanforgó büntetés alkalmazása az elítéltet.

A felhozott elvi és gyakorlati szempontokra figyelemmel tesszük magunkévá *Kádár–Kálmán* felfogását, akik az alábbiakat hangsúlyozták: „Tartalmát tekintve a büntetés szükségképpen mindig valami »rossz«-at, hátrányt jelent az elkövető részére. Ugyanis az olyan büntetés, amely semmi hátrányt, semmi rosszat nem jelentene az elkövetőnek, nem fejtené ki azt a hatást, amelynek elérése végett azt kiszabják. A büntetésben rejlő hátrány az elkövető testére vagy pszichikumára, gazdasági, társadalmi illetőleg jogi helyzetére hat: mint a halálbüntetés, a megkínzatás, a testcsonkítás vagy fenyítő büntetések, a vagyonelkobzás vagy a pénzbüntetés, az egyes jogoktól való eltiltás és i. t."[25]

4. A büntetés lényegének ily módon történő meghatározása után térünk át a büntetés egyéb attributumainak, *járulékos sajátosságainak* a számbavételére. E feladat már könnyebbnek tűnik, mint a genus proximum meghatározása, hiszen most már azokat a jellemző vonásokat kell összegyűjtenünk, amelyek alkalmasak arra, hogy segítségükkel a büntetést el tudjuk határolni a hátrányokozások egyéb fajtáitól.

a) Első helyen azt a sajátosságot említjük, amely a büntetés alkalmazása okául, alapjául szolgál, ami miatt a büntetés alkalmazására sor kerülhet: *bűncselekmény elkövetése.*

A büntetőjogi büntetés e jellemző vonásának több szempontból is kiemelkedő a jelentősége. Első helyen említjük ennek az ismérvnek a garanciális jelentőségét. Erre a körülményre tekintettel tarthatjuk kizártnak annak lehetőségét, hogy az emberek életébe ilyen radikális beavatkozást jelentő büntetőjogi büntetést egyéni célkitűzések érdekében alkalmazzanak. A törvény előre meghatározza, milyen magatartások tanúsítása értékelhető bűncselekményként; büntetés alkalmazására tehát csak abban az esetben kerülhet sor, ha bebizonyosodik a törvény által bűncselekménynek minősített valamely cselekmény elkövetése.

E garanciális jelentőségű sajátosság azonban nemcsak a büntetés *vajon*-jának

[24] Idézi *Schmidt:* Strafzweck und Strafzumessung in einem künftigen Strafgesetzbuch, Materialien zur Strafrechtsreform, Bonn, 1954. 1. Band, 13. old.

[25] *Kádár–Kálmán:* i. m. 661. old. – Véleményünk szerint a szerzők helyesen állapítják meg az alábbiakat: „Egyes büntetőjogászok a büntetés lényegét abban a kényszerben látják, amellyel az az elítéltre nehezedik. Igaz ugyan, hogy a büntetést kényszerítő jellegű eljárás folyamán szabják ki és alkalmazzák. Ennek ellenére a kényszer csak egyik jellemzője, nem pedig különös és fő jellemvonása a büntetésnek, mert hiszen az állam számos olyan kényszerintézkedést tesz, amelynek egyáltalán nincs büntető jellege." (I. m. 663. old.)

kérdését dönti el, hanem befolyást gyakorol a *hogyan* kérdés megválaszolására is. Tehát nemcsak abban az értelemben jelentős, hogy bűncselekmény elkövetése nélkül büntetés alkalmazására nem kerülhet sor, hanem az alkalmazandó büntetés milyenségét is befolyásolja.

A befolyásolás mértéke ma sem tisztázott még. Ma is vannak, akik a büntetés súlyosságát, a büntetésben megnyilvánuló hátrány nagyságát döntően az elkövetett bűncselekmény súlyosságától teszik függővé. Mások viszont a bűncselekmény elkövetését csak alkalomnak, ürügynek tekintik, ami lehetővé teszi az egyéb szempontok figyelembevételével megállapított nagyságú és súlyú büntetés alkalmazását.

Az elkövetett bűncselekmény súlyossága és az alkalmazott büntetés nagysága közötti összefüggés kérdése vitatott témája a szovjet irodalomnak is. *Nikiforov* szerint „a büntetés... jellegét és időtartamát tekintve arányos az elkövető által megvalósított bűncselekménnyel."[26]

Noj, szerintünk helyesen, elismeri a megvalósított bűncselekmény és az alkalmazásra kerülő büntetés súlya közötti összefüggést, azonban leszögezi, hogy „ezt a függőséget nem lehet arányosságnak tekinteni. Ellenkező esetben a büntetés megtorlássá alakulhat át."[27]

Mi is úgy véljük, hogy az elkövetett bűncselekménnyel nem szükséges arányos büntetést alkalmazni. Ennek a tálióra emlékeztető elvnek az érvényesülése fejletlenebb civilizációra jellemző. A büntetés súlyossága, mint majd a későbbiek során látni fogjuk, a legkülönbözőbb – objektív és szubjektív jellegű – körülmények kölcsönhatásának függvénye. A büntetés súlyosságának meghatározói között szerepel ugyan az elkövetett bűncselekmény súlyossága is, de csak mint az egyik determináns, amelynek hatását leronthatják egyéb körülmények. *Noj*jal együtt valljuk, hogy az elkövetett bűncselekmény és az alkalmazott büntetés között nem arányosságnak kell fennállni, hanem olyan összefüggésnek, hogy a *súlyosabb bűncselekmények elkövetését súlyosabb büntetésnek kell követni.*

b) A büntetés fogalmának következő ismérve a büntetés alanyára vonatkozik és arra a kérdésre ad választ, kivel szemben lehet alkalmazni a büntetésben megtestesülő hátrányt. E kérdés megválaszolásánál figyelemmel kell lennünk az előbb tárgyalt sajátosságra is, amelynek alapján röviden azt is mondhatnánk, hogy büntetés a *bűncselekmény elkövetőjével* szemben kerülhet alkalmazásra.

Ez az alapjában véve helyes megállapítás két vonatkozásban magyarázatot igényel. Először röviden utalnunk kell arra, hogy ki lehet bűncselekmény elkövetője, helyesebben mondva: alanya, majd foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy milyen személyi kört érinthet a büntetés hatása.

Az első kérdés vonatkozásában röviden megemlítjük azt a ma már általánosan elfogadott nézetet, mely szerint a bűncselekmény elkövetője és alanya nem egy-

[26] *Nikiforov:* Materiali teoreticseszkoj konferencii po voproszam szovetszkovo iszpraviteljno-trudovo prava, Moszkva, 1957. 128. old.

[27] I. Sz. *Noj:* Voproszi... i. m. 24. old.

mást fedő fogalmak.[28] Büntetést csak azzal szemben lehet alkalmazni, aki *alanya* a bűncselekménynek. Alany az az elkövető, akinek beszámítási képessége van. Büntetni ezek szerint csak olyan személyt lehet, aki beszámítási képességgel rendelkezik.

Láttuk már az előzőekben azt, hogy a büntetést mindig valamilyen cél érdekében szabják ki. A büntetés – a kilátásba helyezett vagy a végrehajtott büntetés – képzetének részt kell venni az emberek magatartását kialakító motivációs folyamatban. Akinél erre lehetőség nincs, alaptalan, indokolatlan és így igazságtalan lenne a büntetés alkalmazása. A beszámítási képesség fennforgása az előfeltétele annak, hogy adott személynél a büntetés betöltheti a vázolt szerepet. Beszámítási képességgel nem rendelkező és ennek következtében magatartását a kívánt módon regulálni nem képes személlyel szemben semmi sem indokolhatná a büntetés alkalmazását. Ilyen személyeknél a magatartás kialakulását megelőző motivációs folyamatban ugyanis a büntetés semmiféle szerepet nem tölthet be, ezért alkalmazása célszerűtlen és így indokolatlan, alaptalan lenne. Vitathatatlannak tartjuk *Szabó* András idevágó nézetét, aki felfogását az alábbi megállapításban fogalmazta meg: „A beszámíthatóság ezek szerint a magatartás jövőbeli determinálására nyújt lehetőséget, tehát a prevencióra. Ahol a prevencióra nincs lehetőség, ott nincs felelősség sem, mert hiányzik az akarati regulálás képessége (pl. elmebetegség esetében)."[29]

A beszámítási képesség sine qua non-ja a büntetés kiszabásának, végrehajtásának vagy a végrehajtás továbbfolytatásának. Ez alól a szabály alól egyetlen kivétel sincs. A büntetés és annak alkalmazása motiválja magának a megbüntetettnek a jövő magatartását, de az arról tudomást szerző személyek viselkedését is. Van azonban ma még egyetlen olyan büntetésünk, amelynek végrehajtása kizárja annak lehetőségét, hogy a megbüntetett jövőbeli magatartását befolyásolja: a halálbüntetés. Ez a körülmény azonban nem szünteti meg előbbi okfejtésünk általános érvényességét. Nem szünteti meg azért, mivel a kilátásba helyezett büntetés képzetének ebben az esetben is részt kellett venni – és részt is vehetett – a halálbüntetést maga után vonó tettének motivációs folyamatában. A halálbüntetés kilátásba helyezése tehát kivétel nélkül minden személy magatartását befolyásolja, végrehajtása – az elítélt kivételével mindenki másnál – hathatósabbá teszi a motivációs folyamatban játszott szerepet.

Az eddigiekben azzal foglalkoztunk, hogy milyen személyi feltételek fennforgására és miért van szükség a büntetés alkalmazásához. Fölvetettünk azonban elöljáróban egy másik idetartozó kérdést is, nevezetesen azt, hogy *milyen személyi körben* érvényesülhet a büntetés hatása? E kérdés megválaszolása érdekében

[28] Újabb hazai irodalmunkban *Losonczy* István foglalkozott e két fogalom közti különbséggel, A tettesség és részesség a büntetőjog rendszerében c. munkájában, Budapest, 1966. 99. és köv. old.

[29] *Szabó* András: A nevelő-, átnevelő intézkedések és büntető szankciók. Jogtudományi Közlöny 1966. II. sz. 570. old.

megint utalnunk kell a korábban mondottakra. Ott láttuk ugyanis, hogy büntetés alkalmazására azért van szükség, mivel meghatározott személyben gyengén fejlettek ki a társadalmi elvárásoknak megfelelő magatartást támogató képzetek. E képzetek megerősítéséhez, és a velük szemben álló képzetek erejének gyengítéséhez szükséges a büntetés alkalmazása.

Tételünkből következik, hogy a büntetésben megtestesülő hátránynak csak a bűncselekményt elkövető, a társadalmi elvárással szembeszegülő személyt kell sújtania. Ezt a követelményt úgy szokták megfogalmazni, hogy a büntetésnek *személyhez tapadónak* kell lennie.[30] Gyakorlatilag azonban elkerülhetetlen, hogy a büntetésben rejlő hátrány ne érintene néhány olyan személyt is, akik az elítélthez közel állanak, elsősorban családtagjait. A büntetésben megnyilvánuló hátrányt lehetetlen az elítélt személyére korlátozni még az olyan személyhez tapadónak tűnő büntetésnél is, mint a szabadságvesztés. Ennél a büntetésnél is csak a szabadságtól való megfosztás korlátozható az elítéltre. De a megfosztás további kihatásai már hátrányosan érintik az elítélt hozzátartozóit, családtagjait is, figyelmen kívül hagyva az erkölcsi kihatásokat.

Vannak azonban olyan büntetéseink is, amelyek alkalmazása nemcsak ilyen közvetett módon hat az elítélten kívüli személyekre, hanem közvetlenül is érinti őket. Azt is mondhatnánk, hogy egyes büntetések alkalmazása ugyanolyan hátránnyal jár az elítélt hozzátartozóira, ugyanolyan értéktől fosztja meg őket, mint magát az elítéltet. Ilyen büntetés a vagyonelkobzás és a pénzbüntetés. Mindezek alapján korrigálnunk kell azt a megállapításunkat, hogy a büntetés személyhez tapadó hátrányalkalmazás. A valóságban tehát az a helyzet, hogy *a büntetést meghatározott személlyel szemben alkalmazzák ugyan, de a büntetés alkalmazása közvetve avagy közvetlenül hátrányosan hat az elítélten kívüli személyekre is.*

c) Az eddigiekben a büntetés ama sajátosságait tárgyaltuk, amelyek megmutatták, hogy a büntetésben megnyilvánuló hátrányt *mi miatt* és *kivel szemben* lehet alkalmazni. Következő kérdésünk: *ki* jogosult a büntetés alkalmazására?

A modern államokban már töretlenül és vitathatatlanul érvényesül az az elv, hogy az emberek életébe ilyen mélyen beavatkozó intézkedések alkalmazására csak *az államszervezet jogosult.* A felvilágosodás eszméinek győzelemre jutása óta más szervezet javára nem is igényelték e jogosultságot. Mint láttuk, a büntetés vonatkozásában a múlt században lezajlott viták is csak az állam jogosultságának jogalapját érintették és fel sem vetette senki annak lehetőségét, hogy egyéb szerv vagy személy is alkalmazhatna büntetést.

[30] *Finkey* Ferenc még határozottan vallotta, hogy „kerülni kell tehát oly eszközöket, melyek közvetlenül vagy közvetve a bűnös ártatlan családtagjait is érintik, pl. a vagyonelkobzás." I. tnk. 347. old. A mai jogokban szabályozott büntetéseket szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy *Finkey* igénye nem talált elfogadásra, de nem is találhatott illuzórikus volta miatt. Kivétel nélkül minden állam btk-ei ismernek olyan büntetéseket – sőt, talán csak olyanokat ismernek – amelyek legalább is közvetve hátrányosan érintenek az elítélten kívül más személyt is.

Atekintetben sem találunk eltérést még a különböző társadalmi berendezkedésű államok között sem, hogy az állam erre jogosultságát a *bírói szervezeten keresztül* érvényesíti. Nincs sem az államhatalmi, sem az államigazgatási szervezetek között a bíróságokon kívül más szerv, amely büntetőjogi büntetések alkalmazására jogosultsággal rendelkeznék. E tétel magától értetődöttségét mutatja az a körülmény is, hogy a *Magyar államjog* egyetemi tankönyvének szerzői az igazságszolgáltatás alapelvei között az első helyen említik azt, hogy az államszervezet az igazságszolgáltatást kizárólag a bíróságok útján végzi. Magyarázatképpen az alábbi megállapításokat olvashatjuk: „Az alkotmány 36. § (1) bekezdése és az 1954. évi II. tv. 1. § (1) bekezdése egybehangzóan kifejezik, hogy szocialista államunkban az igazságszolgáltatási teendőket kizárólag az e célra létrehozott bírói szervek jogosítottak ellátni. Már pedig azért, mert a bíróság szervezeti felépítettsége, a bírák kezébe adott eszközök, a működésüket körülvevő garanciák, valamint az eljárási szabályok minden más állami szervnél eredményesebb módon biztosítják az igazságszolgáltatási feladatok legeredményesebb megoldását a bíróságok útján."[31]

Az elmondottak alapján a büntetés következő sajátosságának tehát azt tekintjük, hogy *csak bíróság jogosult kiszabására.*

d) A büntetés e jellemző vonásával összefüggésben merül fel egy formai jellegű kérdés: *milyen formában, hogyan kerül sor a büntetés kiszabására?*

A kérdés teljességéhez tartozik annak leszögezése, hogy nemcsak a büntetés kiszabása formákhoz kötött, hanem már a büntetés kilátásba helyezése a törvényhozó által is és a kiszabott büntetés végrehajtása is. A büntetés kilátásba helyezésének formai vonatkozásait azonban nem szükséges külön kiemelni, mivel erre lényegében már utaltunk akkor, amikor arról beszéltünk, hogy büntetés alkalmazására csak bűncselekmény megvalósulása miatt kerülhet sor. A bűncselekmény megvalósulásának körülményeit a törvény írja körül és az itt meghatározott feltételek megvalósítóival szemben teszi lehetővé a büntetés alkalmazását.

A bíróság feladata annak eldöntése, hogy a törvényben írt bűncselekményi feltételek hiánytalanul fennforognak-e vagy sem. E feladat teljesítésének feltételét szintén a törvény határozza meg, hazánkban az 1962. évi 8. számú törvényerejű

[31] *Beér–Kovács–Szamel:* Magyar államjog, egyetemi tankönyv, Budapest, 1964. 410. old. Nem tartozik témánk keretébe annak vizsgálata, hogy az igazságszolgáltatásra kizárólagosan illetékes bíróság milyen szervezeti keretek között, milyen hatáskörrel és illetékességgel végzi munkáját. Megállapíthatónak tartjuk azonban azt, hogy tételünk helyességén nem változtatna érdemben az olyan irányú fejlődés sem, amely a bíróság társadalmiasítása irányában menne végbe. A jelenleg működő társadalmi bíróságok ma még nem jelentenek kivételt általános szabályunk alól, mivel az általuk kiszabott „büntetések" nem tekinthetők büntetőjogi büntetéseknek, még abban az esetben sem, ha bűncselekménynek minősülő magatartás tanúsítása miatt került rájuk sor. Annál több aggály merülhet viszont fel egyes szabálysértések miatt alkalmazható büntetések – elsősorban az elzárás – kiszabására feljogosított szervek, így a rendőrkapitányság büntető hatalmának a biztosítását illetően. E kérdés tárgyalása azonban messze vinne feladatunktól.

rendelet a büntető eljárásról. E jogszabály rögzíti tehát a bűncselekményt elkövető személyek felelősségre vonásának, velük szemben büntetés alkalmazásának formáját, módját. A felelősségre vonás, a büntetés kiszabás során a törvényben meghatározott feltételektől eltekinteni, az itt rögzített formák megtartását mellőzni nem lehet. Erre tekintettel fogalmazhatjuk meg a büntetés következő sajátosságát úgy, hogy büntetés kiszabására *csak a törvényben meghatározott formák, az itt előírt alakiságok betartásával kerülhet sor.*

Talán nem felesleges hangsúlyoznunk az itt említett formaságok, alakiságok fontosságát. A törvényhozó a felelősségre vonásnak ilyen formákhoz kötésével arra törekedett, hogy az állampolgárok személyes szabadsága számára garanciákat biztosítson. Az eljárási formák megtartása szükséges ahhoz, hogy ártatlanul senki ne legyen kénytelen elviselni a büntető eljárás lefolytatásából származó testi és lelki megpróbáltatásokat és az egyébként bűnös személyek se válhassanak a bosszú áldozataivá. E formák megtartása emellett elősegíti az eljárás racionális lefolytatását, a valóság teljes feltárását és ezek alapján az igazságos ügydöntést is. A felsorolt körülmények egyben bizonyos garanciát jelentenek atekintetben is, hogy az alkalmazott büntetés a kívánt hatást el fogja érni. Minderre figyelemmel indokolt külön ismérvként kiemelni a büntetés fogalmi elemei közül azt a körülményt, hogy a büntetés kiszabása csak a törvényben meghatározott formák megtartásával mehet végbe.

Az előbb már utaltunk arra, hogy a büntetés vonatkozásában a formaságoknak különböző területeken van jelentőségük. Láttuk, hogy nemcsak a büntetés kiszabása, hanem annak törvényi fenyegetése is formákhoz kötött. Az elmondottakhoz most még csak annyit teszünk hozzá, hogy a törvényi fenyegetés formáihoz kell sorolnunk a törvényalkotás alakiságait is.

A törvényi fenyegetés és a bírói kiszabás mellett megvannak a maga formái a büntetés végrehajtásának is. És e formaságok semmivel sem kisebb jelentőségűek, mint a büntetés kiszabásának alakiságai. Jelentőségük okai is ugyanazok: a büntetés céljainak megvalósulását, az állampolgári szabadság, emberi méltóság biztosítását célozzák. E közös vonáson túl megegyeznek a büntetés kiszabásának és végrehajtásának körülményei abban is, hogy mindkettő az állam meghatározott szerveinek kizárólagos feladatkörébe tartozik: a büntetés kiszabása a bíróságok, a büntetések végrehajtása a büntetésvégrehajtási intézetek joga, egyben kötelessége. Minderre figyelemmel a büntetésnek az előbb lerögzített negyedik sajátosságát indokolt kiegészíteni azzal, hogy *nemcsak a büntetés kiszabásának, hanem végrehajtásának is megvannak a maga alakiságai* és a végrehajtásra rendelt intézetek csak ezeknek az alakiságoknak a betartásával foganatosíthatják a bíróságok által kiszabott büntetések végrehajtását.

e) A jogszabályok azonban nemcsak a büntetés kiszabásának és végrehajtásának a formai feltételét rögzítik, hanem biztosítják mind a kiszabás, mind a végrehajtás lehetőségét is. A törvény felhatalmazza az erre illetékes szerveket meghatározott *kényszerintézkedések* foganatosítására a büntetés kiszabhatósága, illetőleg végrehajthatósága érdekében. Korábban már láttuk, hogy a büntetés ezen

kikényszeríthetőségét tekintették – és tekintik még ma is – egyesek a büntetés lényegének, nem-meghatározójának. A magunk részéről ezt a nézetet elutasítottuk és elutasító állásfoglalásunkat meg is indokoltuk. Elutasító állásfoglalásunk azonban csak a kényszer genus proximum jellegére vonatkozott. Nem tagadjuk, sőt: hangoztatjuk azt, hogy a kényszer egyik lényeges sajátossága a büntetésnek, így a fogalom differentia specifikái között feltétlenül szerepelnie kell.

f) Tanulmányunk korábbi részében részletesen tárgyaltuk azokat a célkitűzéseket, amelyek elérése végett kerül sor büntetés alkalmazására. Nyilvánvaló, hogy a büntetőjogi büntetés különbözik a büntetésnek nem minősülő egyéb hátrányoktól az alkalmazás célja tekintetében is. *Indokolt ezért a büntetés fogalmába olyan ismérvet is felvenni, amely a sajátos célokra utal.* Mivel e célokat korábban már sorra vettük, ehelyütt elegendő annak megállapítása, hogy a büntetés alkalmazására a társadalom védelme, az elkövető javítása és nevelése érdekében van szükség.

g) Tekintettel arra a szoros összefüggésre, amely általában a jog és az erkölcs, különösen pedig a büntetőjog és az erkölcs között áll fenn, még egy további sajátosság kifejezését szükségesnek tartjuk a büntetés fogalmi meghatározásában.

A büntetés erkölcsi vonatkozásai az alkalmazását megalapozó jelenség lényegéből, a bűncselekményből fakadnak. A bűncselekmény a közösségi elvárás semmibevétele, a társadalmi követelményekkel való szembeszegülés megnyilvánulása. Sérti vagy veszélyezteti a társadalom meghatározott érdekeit, – jogi műszóval élve: társadalomra veszélyes. A büntetés alkalmazásában a közösség értékelése jut kifejezésre. A büntetés kiszabása azt jelenti, hogy a társadalom értékítéletének kifejezésére illetékes bíróság egy adott cselekményt társadalomra bizonyos szintet meghaladó fokban veszélyesnek tart. A bíróság e cselekményt helyteleníti, amiatt az elkövetővel szemben rosszallását fejezi ki. A büntetés kiszabásában tehát nemcsak annak deklarálása fejeződik ki, hogy az elkövető jogszabály ellenes magatartást tanúsított, hanem megnyilvánul ezen bírói aktuson keresztül a *társadalom erkölcsi értékítélete is.*

Az eddig felsorolt sajátosságokat tartjuk szükségesnek – és egyben elegendőnek – ahhoz, hogy segítségükkel elkülönítsük a büntetőjogi büntetést az egyéb hátrányokozásoktól. Mindezek alapján a büntetés fogalmát a következőképpen határozzuk meg. *„A büntetés olyan hátrány, amelyet az állam arra feljogosított szervei bűncselekmény elkövetőjével szemben a társadalom védelme, az elkövető nevelése és javítása végett a törvényben meghatározott módon szabnak ki és kényszerrel is végrehajtanak, és amely kifejezésre juttatja a társadalom rosszalló értékítéletét."*[32]

[32] Büntetésfogalmunk érdemben megegyezik *Kádár–Kálmán* alábbi meghatározásával. „A büntetés olyan hátrány, amelyet a büntetendő cselekmény elkövetőjével szemben az állami és társadalmi rend védelme, az elkövető javítása, nevelése és általában a bűncselekmények megelőzése céljából az állam alkalmaz és kényszerrel végrehajt, és amely az uralkodó osztály rosszalló értékítéletét juttatja kifejezésre." (I. m. 663. old.)

MÁSODIK RÉSZ

A büntetés jogi szabályozása

1. §. Hatályos jogunk büntetési rendszere

Eddigi fejtegetéseink során tettünk több olyan alapvető jelentőségű, általános érvényű és elvi jellegű megállapítást, amelyek meghatározzák további vizsgálódásaink irányát és állásfoglalásainkat. Idéztük azt a ma már általánosan elfogadottá vált megállapítást, mely szerint a büntetőjogtudomány egyik központi jelensége nem a büntetés, hanem a bűnözés elleni küzdelem eszközei. E megfogalmazásból következik számunkra az a feladat, hogy a büntetőjogszabályok vizsgálatánál nem korlátozódhatunk a büntetésekre vonatkozó rendelkezések szemügyre vételére, hanem figyelmünket ki kell terjeszteni minden olyan intézmény szabályozására, melyek alkalmazására bűncselekmény elkövetése esetében büntető törvénykönyvünk rendelkezései értelmében sor kerül.

A következőkben tehát a büntető törvénykönyv témánkba vágó rendelkezéseit tesszük vizsgálat tárgyává. A bűnözés elleni küzdelem nem minden jogi, hanem csak a büntető anyagi jogi eszközök szabályozását vizsgáljuk, vizsgálatainkat azonban nem korlátozzuk a büntetésekre, az egyes büntetési nemekre, hanem bevonjuk vizsgálódási körünkbe azokat az egyéb büntetőjogi intézkedéseket is, amelyek alkalmazására bűncselekmény elkövetése esetében sor kerülhet.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a büntetések és egyéb intézkedések jogi szabályozásának, a büntetési rendszer kiépítésének minden jogrendszerben komoly jelentősége van. Jelentős e szabályozás azért, mivel e jelenségek a bűnözés elleni küzdelemnek olyan eszközei, amelyek ésszerű és átgondolt felhasználása komoly sikerrel járhat, és nagy mértékben közelebb vihet bennünket célunk eléréséhez. Jelentős e jelenségek büntetőjogi szabályozása azért is, mivel ezek alkalmazásától különböző irányú hatásokat várunk: a büntetés és egyéb intézkedések valamilyen módon hatnak a bűnelkövető, a sértett, a bűncselekmény elkövetéséről tudomást szerző személyek pszichikumára, személyiségük fejlődésére. Nem könnyű annak elérése, hogy az említett intézkedések alkalmazása mindezeknek a személyeknek a vonatkozásában pozitív hatású legyen. Az optimális hatás biztosításának a feltételei között kétségtelenül helyet foglalnak a büntetések és egyéb intézkedések jogi szabályai is. Végül – de nem utolsó sorban – jelentősnek tartjuk a jogi szabályozást azért is, mivel az idevágó rendelkezések komoly garanciát is

jelentenek valamennyi állampolgár számára az esetleges túlkapások, méltánytalanságok, indokolatlan és céltalan hátrányokozások meggátlása érdekében.

A büntetések és egyéb intézkedések jogi szabályozása jelentőségének a kiemelése és hangsúlyozása azonban nem vezethet eltúlzott, irreális értékeléshez. A büntetések és egyéb intézkedések jogi szabályozása csak az egyik előfeltétele a bűnözés elleni küzdelem hatásosságának. E feltétel további feltételek fennforgása esetében segítheti elő a bűnözés elleni harc eredményességét, a bűnözés csökkenését. A jogi szabályozás helyessége önmagában még nem biztosítja a bűnelkövetések csökkenését. Nem biztosítja mindenekelőtt azért, mivel a büntetések és a hozzájuk hasonló egyéb büntetőjogi intézkedések csak egyfajta eszközei – és ahogy fentebb már láttuk: nem is elsődleges jelentőségű eszközei – a bűnözés elleni küzdelemnek. Nem biztosít a jogi szabályozás önmagában sikert másodszor azért, mivel a jogi szabályozást követi a szabályozott jelenség tényleges alkalmazása, amelynek során nem kívánatos tendenciák is érvényesülhetnek. Tovább csökkenti a szabályozás szerepét az a körülmény, hogy a szabályok alkalmazása is több síkban és több szerv által történik: először a büntetést kiszabó, majd az azt végrehajtó szervek tevékenysége dönti el végső soron a bűnelkövetőre és egyéb személyekre történő befolyás hatásfokát, és ezen keresztül a bűnözés elleni küzdelem eredményességét.

1. Hatályos jogunk a *III. Fejezetben* szabályozza a büntetőjogilag releváns magatartások büntetőjogi következményeit. A fejezet címe félreérthetetlenül elárulja, hogy törvényhozásunk egymástól elvileg eltérő két eszköz alkalmazását teszi lehetővé: *büntetésekről és intézkedésekről* beszél.

A bűnözés elleni küzdelem e két büntetőjogi eszköze közötti határvonal megvonása, a büntetések és az intézkedések közötti különbségtétel egyszerűen megvalósítható: a büntetés fentebb adott fogalmi meghatározását kell alapul vennünk.

A büntetés fogalmi ismérveire figyelemmel az intézkedések lényegét az alábbiakban foglalhatjuk össze: *a)* Az intézkedés alkalmazásának nem feltétele bűncselekmény elkövetése, hanem elegendő a törvény által büntetőjogilag értékelt olyan emberi magatartás tanúsítása is, amely adott esetben bűncselekménynek bizonyos okok miatt nem minősülhet és így alanyával szemben büntetés alkalmazásra nem kerülhet; *b)* intézkedést büntetőjogilag releváns magatartás tanúsítójával szemben lehet alkalmazni, hatása azonban érhet rajta kívül álló személyt is; *c)* intézkedést is csak az állam arra hivatott szervei, meghatározott formai feltételek fennforgása esetében alkalmazhatnak; *d)* az intézkedések is kikényszeríthetők, kivéve, ha az intézkedés fajából más nem következik; *e)* az intézkedés alkalmazásának is a bűnözés csökkentése, újabb bűncselekmények megelőzése a tulajdonképpeni célja; *f)* az intézkedés csak bizonyos magatartás, de nem feltétlenül annak tanúsítója feletti negatív társadalmi értékelés kifejezője.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk tehát azt, hogy a büntetések és az intézkedések között a fő különbség abban áll, hogy *az előbbiek alkalmazására csak bűncselekmény elkövetése esetében kerülhet sor, és az kifejezi az el-*

követő személye fölötti negatív társadalmi értékelést is, az utóbbi alkalmazásának a feltétele viszont csak bűntettnek nyilvánított, de büntetést nem feltétlenül eredményező cselekmény elkövetése, és az alkalmazás nem jelenti az eltűrésére kötelezett személy negatív társadalmi értékelését.

Ami már most e két büntetőjogi eszköz egymáshoz való viszonyának kérdését illeti, előre bocsáthatjuk azt a megállapítást, hogy egyes intézkedések alkalmazhatók *büntetés mellett és helyett* is, mások viszont, csak *büntetés helyett.*

Az elmondottak után magától értetődőnek mondhatjuk a III. Fejezetnek két címre történt felbontását: az I. Cím alatt az egyes büntetési nemeket, a II. Cím alatt pedig az egyes intézkedéseket szabályozza a törvényhozó.

„A büntetésekről szóló Címet a büntetés céljának a meghatározása vezeti be" – olvashatjuk a *Miniszteri Indokolásban.* Tekintettel arra, hogy a büntetés céljait az előzőekben már részletesen tárgyaltuk, a törvény e szakaszának rendelkezését nem kell ehelyütt is vizsgálat tárgyává tennünk.

A törvény következő – 35. §-a – sorolja fel a büntetési nemeket, mégpedig kettős csoportosításban: az (1) bekezdésben a főbüntetéseket, a másodikban a mellékbüntetéseket találjuk. Főbüntetésnek tekintjük azokat a büntetéseket, amelyek önmagukban is kiszabhatók, míg mellékbüntetések azok, amelyek csak valamilyen főbüntetés mellett kerülhetnek kiszabásra.

A főbüntetések a következők: 1. halálbüntetés, 2. szabadságvesztés, 3. javítónevelő munka, 4. pénzbüntetés.

A mellékbüntetések: 1. közügyektől eltiltás, 2. foglalkozástól eltiltás, 3. kitiltás, 4. kiutasítás, 5. vagyonelkobzás, 6. pénzbüntetés.

A felsorolásból kitűnik, hogy a pénzbüntetés kivételével mindegyik büntetési nem vagy fő-, vagy mellékbüntetésként kerül alkalmazásra. Egyedül a pénzbüntetést lehet fő- és mellékbüntetésként egyaránt kiszabni.

2. Mindegyik büntetési nem vonatkozásában kiemelkedő jelentősége van annak szabályozásának, hogy milyen feltételek fennforgása esetében és milyen mérlegelési lehetőség biztosításával alkalmazhatja az egyes büntetési nemeket az arra illetékes szerv. A polgári forradalmak győzelmével uralomra jutott az a belátás is, hogy a büntetés alkalmazásának feltételeit csak a törvényhozó állapíthatja meg, a büntetés mértékének a meghatározása terén azonban a feladat megoszlik a törvényhozó és a büntetést kiszabó szerv között.

A büntetőjog fejlődése során egyébként négyféle megoldás alakult ki a felvetett kérdés vonatkozásában és ennek megfelelően alapjában véve négyféle büntetési rendszerről szokás beszélni. Ezek: *a)* az abszolút határozott, *b)* az abszolút határozatlan, *c)* a relatíve határozott, *d)* és a relatíve határozatlan büntetési rendszer.

Az *abszolút határozott* büntetési rendszerben a jogalkalmazó szervnek semmi szerepe sem volt a büntetés mértékének meghatározásában. Feladata a büntetés-alkalmazás feltételeinek megállapítására korlátozódott, ami után a törvényhozó által egyértelműen megállapított büntetési tételt kellett alkalmaznia. E rendszer példájaként az 1791. évi francia büntető törvénykönyvre hivatkozhatunk, amely

a bűncselekmények meghatározása mellett fix tételben meghatározta a bíróság által egyedül alkalmazható büntetési tételt is.

A példaként felhozott btk. egyben magyarázatot is ad e büntetési rendszer mögött meghúzódó társadalmi-politikai áramlatokra is. E rendszer megalkotói a bírói önkénynek a feudalizmus korára annyira jellemző megnyilvánulásait kívánták meggátolni és ennyiben bizonyos haladó vonást is tartalmazott politikailag. Gyakorlatilag azonban rendkívül sok méltánytalanságot szült az eset egyéni sajátosságainak, az elkövető bűnössége fokának, az egyes enyhítő és súlyosító körülményeknek teljes figyelmen kívül hagyása; ezért a széleskörű elterjedés helyett rövid időn belül szakítottak a törvényhozók e rendszerrel.

Az *abszolút határozatlan* rendszer gyakorlatilag éppen olyan káros kihatású, mint az abszolút határozott büntetési rendszer. Ebben az esetben azonban a törvényhozó teljesen szabad kezet és korlátlan lehetőségeket biztosít a bíróságok számára mind a büntetési nem kiválasztása, mind annak mértéke tekintetében. A törvényhozó tehát legfeljebb a büntetés alkalmazásának feltételét határozza meg, azonban teljesen rábízza a bíróságokra azt, hogy milyen büntetési nemet, milyen mértékben kíván alkalmazni. Nyilvánvaló, hogy az egyéni sajátosságok e rendkívül széles körű figyelembevételének biztosítása más oldalról a túlkapások, az önkényeskedések tágkörű lehetőségét is biztosította.

A *relatíve határozott* büntetési rendszer a polgárság uralomra jutása után, a büntetőjogtudománynak a XIX. században végbement nagyarányú fejlődése során alakult ki. A büntetés alkalmazásának feltételeit természetesen ebben az esetben is a törvényhozó állapítja meg. Az alkalmazható büntetés nemét és mértékét azonban a bírósággal közösen határozzák meg: a törvényhozó meghatározza az egyes bűncselekmények megvalósítása esetében alkalmazható büntetési nemet és annak alsó és felső határát. A büntetés tehát meghatározott, de csak viszonylagosan, alsó és felső határ közé szorítva. E két határ között azonban a bíróság az eset egyedi sajátosságainak figyelembevételével kialakult meggyőződése alapján rögzíti a konkrét büntetés mértékét. A bírói mérlegelés lehetőségei természetesen a határok szűkebb vagy tágabb voltától függenek.

A *relatíve határozatlan* büntetési rendszerben eddig nem említett új szerv játszik szerepet: a büntetésvégrehajtási intézet. A büntetés alkalmazása során felmerülő feladatok tehát három szerv között oszlanak itt már meg: a törvényhozó meghatározza a büntetés alkalmazásának feltételeit, a bíróság e feltételek fennforgása esetében meghatározza az alkalmazandó büntetés nemét, annak mértékét azonban a büntetésvégrehajtási szervek határozzák meg. A bíróság legfeljebb a büntetés legkisebb vagy legnagyobb mértékét jelöli meg, a büntetés konkrét mértéke azonban a büntetésvégrehajtási intézmény meghatározott szervének határozatától függ.

3. A magyar büntetőjog is átment fejlődése során szinte mind a négy büntetési rendszer által jellemzett fázison, legalábbis egyes rendelkezéseit figyelembe véve. Jelenleg hatályos jogunk a relatíve határozott büntetési rendszert tükrözi, éppúgy, mint az 1962. előtt hatályban volt kódex. Érdekes képet kapunk azonban

akkor, ha a két kódex büntetési rendszerét a büntetési keretek figyelembevételével összehasonlítjuk. Itt azonban elegendő a szabadságvesztésre korlátozódnunk, mivel kérdésünk szempontjából e büntetési nemnek kiemelkedő jelentősége van.

A BHÖ-ben foglalt szabadságvesztési keretek az alábbiak szerint csoportosíthatók:

Mindenekelőtt megemlítjük az életfogytig tartó szabadságvesztést, mint tipikus határozatlan időre szóló elítélést.

A határozott időre szóló elítéléseknél az alsó határ kiemelésével az alábbi kereteket kapjuk:

6 hó – 2 év
6 hó – 3 év
6 hó – 5 év
6 hó – 15 év.

1 év – 3 év
1 év – 5 év
1 év – 10 év
1 év – 15 év

2 év – 5 év
2 év – 10 év

5 év – 10 év
5 év – 15 év

10 év – 15 év

Alsó határ nélkül szerepelnek az alábbi maximumok:

6 hó
1 év
2 év
3 év
5 év
10 év
15 év.

Anélkül, hogy a ma már hatályon kívül levő ezen büntetési rendszert mélyebben elemeznénk, megállapítjuk azt, hogy egyes esetekben rendkívül széleskörű lehetőséget biztosított a törvényhozó a bíróságok számára a büntetés kiszabásánál, ami egyben annak veszélyét is jelentette, hogy a bíróság a politikai leszámolás szervévé alakul, más esetekben viszont indokolatlanul szűk keretek álltak

rendelkezésére a konkrét esetekben fennforgó enyhítő és súlyosító körülmények megfelelő súllyal történő értékelésére. Az idézett keretek egyébként is a helyzet bonyolultságáról tanúskodnak.

Jelenleg hatályban levő törvényeink rendkívül egyszerű módon szabályozzák a szabadságvesztés kereteit. Mint majd a későbbiek során még látni fogjuk, határozatlan ideig tartó szabadságvesztés ma már nem alkalmazható. A határozott ideig tartó szabadságvesztés alsó és felső határait a törvényhozó a következőképpen egyszerűsítette:

Speciális minimum hiányában a generális minimum irányadó, ennek megfelelően:

30 naptól 6 hónapig
30 naptól 6 hónapig terjedő szabadságvesztés vagy egy évig terjedő javító-nevelő munka
30 naptól 1 évig
30 naptól 1 évig terjedő szabadságvesztés vagy javító-nevelő munka
30 naptól 2 évig
30 naptól 3 évig

Speciális minimum megjelölésével:

6 hónaptól 5 évig
2 évtől 8 évig
5 évtől 12 évig
5 évtől 15 évig
10 évtől 15 évig
10 évtől 15 évig terjedő szabadságvesztés vagy halálbüntetés.

Megjegyezzük, hogy a felső határ a súlyosító körülmények nagy számára tekintettel sohasem – egyedül bűnhalmazat esetében – léphető át, az alsó határ alatt azonban kiszabható a büntetés akkor, ha a büntetés törvényben meghatározott legkisebb mértéke „a büntetés céljára, valamint a kiszabásánál irányadó körülményekre figyelemmel túl szigorú" (68. §). Ezzel a kérdéssel azonban majd a büntetés kiszabásának tárgyalásánál fogunk részletesen foglalkozni. Most áttérünk az egyes büntetési nemek szabályozásának vizsgálatára.

2. §. A halálbüntetés szabályozása

1. A közfelfogás a legsúlyosabb büntetésnek a halálbüntetést tartja. Mint láttuk, a főbüntetéseket felsoroló 35. § (1) bekezdése is az első helyen említi és ily módon a törvényi értékelés összhangban áll az egyszerű emberek természetes észjárásán alapuló felfogásával.

Úgy hisszük, e felfogás nem igényel bővebb fejtegetést. A büntetés fogalmának a meghatározása kapcsán részletesen tárgyaltuk a büntetés lényegére, mibenlétére vonatkozó kérdést, és úgy foglaltunk állást, hogy a büntetés lényegét a hátrány jellege adja. Azt is megállapítottuk már, hogy a büntetési nemek döntően az általuk előidézett hátrány milyenségére, vagyis arra tekintettel különböznek döntően egymástól, hogy mitől fosztja meg a büntetés alkalmazása a megbüntetettet. A halálbüntetés az elképzelhető legalapvetőbb emberi értéktől, az élettől fosztja meg az elítéltet, így tételünk helyességéhez kétség sem férhet.

A halálbüntetés másik – hatályos jogunk szabályozását tekintve jellemző – tulajdonságának *kivételes jellegét* tartjuk.

Kivételes büntetés a halálbüntetés azért, mert *a)* aránylag kevés bűncselekmény elkövetése esetére helyezi kilátásba a törvényhozó; *b)* ezekben az esetekben is a szabadságvesztéssel vagylagosan nyert felvételt a szankcióba; *c)* a törvénynek egy további – 64. § (2) bekezdés – rendelkezése értelmében csak akkor kell kiszabni, „ha a büntetés célja más büntetéssel nem érhető el".

Halálbüntetés alkalmazására – figyelmen kívül hagyva a katonai bűntetteket – 16 szakasz ad lehetőséget. Ezek a következők: 116. § (3) és 117. § (3) bekezdése: az összeesküvés minősített esetei; 120. § (2) bek.: a lázadás minősített esetei; 124. § (2) bek.: a kártevés minősített esetei; 125. § (2) bek.: a rombolás minősített esetei; 126. § (1) bek.: a merénylet; 129. § (2) bek.: a hazaárulás minősített esetei; 130. § (1) bek.: az ellenség támogatása; 131. § (3) bek.: a kémkedés minősített esetei; 137. § (1) bek.: a népírtás; 139. § (2) bek.: a háborús kegyetlenkedés minősített esete; 186. § (3) bek.: a börtönzendülés minősített esetei; 190. § (2) bek.: a közveszélyokozás minősített esete; 253. § (2) bek.: az emberölés minősített esetei; 295. § (3) bek. b) alpont: a társadalmi tulajdonban kárt okozó lopás, sikkasztás, csalás és hűtlen kezelés legsúlyosabban minősített esete; 299. § (4) bek.: a társadalmi tulajdonban különösen nagy kárt okozó rablás.

Ha a felsorolt 16 törvényhelyhez hozzávesszük még a katonai bűntettek szabályai között található további 12 rendelkezést, amelyek szintén lehetőséget adnak halálbüntetés alkalmazására, akkor is helyeselhetjük a megállapítást, mely szerint hatályos jogunk viszonylag kevés bűncselekmény elkövetése esetére helyezett kilátásba halálbüntetést.

Még határozottabban kidomborítja a halálbüntetés kivételes jellegét az a körülmény, hogy még a felsorolt esetekben sem csak halálbüntetés alkalmazását rendeli a törvény, hanem vele vagylagosan – és a halálbüntetést megelőzően –

szabadságvesztést. Nincs törvénykönyvünkben egyetlen olyan szakasz sem, amely valamely bűncselekmény elkövetésére kizárólag és egyedül csak halálbüntetést helyezett volna kilátásba.

Az elmondottakra figyelemmel érthető, hogy a gyakorlatban rendkívül ritkán kerül sor halálbüntetés kiszabására és még ritkábban végrehajtására. Ez a körülmény még hangsúlyozottabbá teszi a büntetés kivételes jellegével kapcsolatban tett megállapításunkat. Csak az utóbbi évek bűnügyi statisztikáit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy 1962-ben 10, 1963-ban 6, 1964-ben 7, 1965-ben 9 vádlottal szemben szabták ki e büntetést. Halálbüntetésre ítélés szinte kizárólag emberölés miatt történik: 1965-ben mind a kilenc, 1964-ben a hét közül hat halálraítélt emberölést követett el.

A halálbüntetés jogi szabályozásából következik az is – mely körülmény ismét e büntetés kivételes jellegét mutatja –, hogy az előzőekben felsorolt 28 esetben nem a halálbüntetés mellőzése, hanem éppen annak alkalmazása igényel külön indokolást. Ezzel a kérdéssel azonban majd később, a büntetés kiszabását szabályozó rendelkezések tárgyalása során fogunk foglalkozni.

2. A halálbüntetés kivételes büntetésként történt szabályozása az első lépést jelentheti e büntetési nem teljes kiiktatása felé vezető úton. Ma sem kevés azoknak az államoknak a száma, amelyek büntető törvénykönyvei nem teszik lehetővé halálbüntetés alkalmazását, nyilvánvaló azonban, hogy e felfogás uralkodóvá csak a nemzetek közötti viszályok megszűnésével, a békés egymás mellett élés gondolatának a fenntartás nélküli elfogadásával válhat. Ma még sokan vallják azt, hogy a halálbüntetés kiiktatása a büntető törvénykönyvekből és az ítélkezési gyakorlatból nem valósítható meg, e büntetési nemre a társadalom védelme, a büntetőjogi célkitűzések megvalósítása érdekében szükség van és szükség is lesz.

Meg kell mondanunk, hogy a halálbüntetés létjogosultságának a kérdésében nem könnyű az állásfoglalás. Nehézzé teszi egy minden szempontból elfogadható felfogás kialakítását az a körülmény, hogy nézetünk megformálásánál erkölcsi, világnézeti, gyakorlati, politikai és egyéb szempontokra kell tekintettel lennünk. Kétségtelenül igaza van *Drehernek* abban, hogy a halálbüntetés problémája abszolút módon nem oldható meg, hanem mindig azzal a történeti szituációval összeköttetésben kell nézni, amelyben felvetődik és azzal az állammal kapcsolatban, amely vonatkozásában felmerül.[1]

Korunk meglehetősen ellentmondásos az élet értékét tekintve. Az egyik oldalon minden eddiginél szörnyűbb tömegpusztító eszközöket állítanak elő, amelyek felhasználása az emberi életek tíz- és százmillióit semmisítené meg, a másik oldalon hirdetjük az élet mindent felülmúló értékét, elvesztését a legnagyobb hátránynak tekintjük. Vagy amint ugyancsak *Dreher* említi, az egyik oldalon pénzt és energiát nem kímélünk azért, hogy egy ismeretlen beteg életét megmentsük –

[1] Eduard *Dreber:* Für und wider die Todesstrafe, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1958. 544. old.

a másik oldalon pedig azt számolják, hogy egy esetleges nukleáris háborúban hány millió ember fog elpusztulni.

Ilyen történeti szituációban a halálbüntetés létjogosultságának kérdése jelentőségében növekszik. Ma már e kérdésben való állásfoglalás egyben politikai állásfoglalást is jelent az ember és az emberi élet megbecsülése, értékelése kérdésében is.

a) A halálbüntetés körüli vita nem újkeletű, már évszázadok óta folyik az irodalomban kisebb-nagyobb megszakításokkal. Leghevesebb a felvilágosodás korának büntetőjogi és társadalmi problémákkal foglalkozó irodalmában volt. Akkor a nézetek még a halálra ítélés joga körül csaptak legélesebben össze, vagyis akörül a kérdés körül, hogy van-e joga az államnak – és ha igen: min alapszik e joga – a saját polgárát életétől megfosztani.

A modern irodalomban ez a kérdés ilyen formában már alig fordul elő. A korábbiakban már részletesen foglalkoztunk a büntetés jogalapjának a problematikájával és ott általános érvénnyel tárgyaltuk már az állam büntetési jogát. Bemutattuk azt a fejlődést is, amelynek során az állam büntetési jogára vonatkozó kérdés helyére a büntetésalkalmazás feltételeinek a meghatározására irányuló kívánalom lépett. Ma már senki sem vitatja az állam jogát az állampolgárok megbüntetésére – ma a büntetés feltételeinek a precizírozását igényeljük. Ma már nem arra vagyunk kíváncsiak, milyen jogon büntet az állam – ma az érdekel bennünket elsősorban, miért büntet az állam.

Az évszázadok során tehát végbement általában a büntetőjogi büntetések vonatkozásában egy olyan szemléleti átalakulás, amelynek keretében a *„milyen jogon"* kérdést felváltotta a *„milyen célból"* kérdése. Magától értetődőnek kell tartanunk ezek után azt is, hogy a halálbüntetés vonatkozásában is ugyanilyen szemléleti változás ment végbe. A halálbüntetés körül zajló vitának sem az ma már a központi kérdése, milyen jogon fosztja meg az egyes embert az állammá szerveződött közösség, hanem az, *mi a célja, értelme a halálbüntetés alkalmazásának.*

A halálbüntetés fenntartását helyeslő és azt helytelenítő szerzők tehát a büntetés céljaira való hivatkozással folytatják nehezen lezárható vitájukat. A büntetési célok és a halálbüntetés közötti sokszorosan áttételeződő viszonyra tekintettel egészen természetes, hogy a legkülönbözőbb világnézeti, ideológiai és büntetőjogi koncepciót valló szerzők kerülhetnek egy táborba a halálbüntetés igenlése vagy tagadása kérdésében.

Aránylag legkönnyebb a kérdés megválaszolása azok részéről, akik a büntetés célját a megtorlásban jelölik meg. A megtorlás gondolatának követői következetesen járnak el akkor, amikor az emberölés elkövetőjével szemben határozottan követelik a halálbüntetés alkalmazását. Egyéb bűncselekmények elkövetőjének halállal sújtása már nehezen indokolható az említett irányzat szellemében.

Látszólag ugyanilyen problémamentesnek tűnik az állásfoglalás az elrettentés gondolatának hirdetői részéről is. Sőt, az e felfogást vallók még szélesebb körben, még több bűncselekmény vonatkozásában helyeselhetik a halálbüntetés ki-

szabását, mivel az elrettentés célkitűzése mégcsak bűncselekményhez sem kapcsolódik, bármelyik bűntett vonatkozásában elérendő célként szerepelhet.

A halálbüntetés ellenzői, az *abolicionisták* mindkét célkitűzés vonatkozásában tagadják a halálbüntetés létjogosultságát. Hazai irodalmunkban *Finkey* mutatott nyomatékosan rá arra, hogy a halálbüntetéssel nem áll helyre a bűncselekménnyel megbontott egyensúly, hiszen az elkövető megölése nem teszi élővé a sértettet.[2] Erre tekintettel a halálbüntetés valóban nem más, mint bosszú, az oculum pro oculo, dentem pro dente elvének modern érvényesítése.

Sokan kétségbe vonják a halálbüntetés elrettentő hatását is. Nézetük indokolására hivatkoznak arra is, hogy azokban az országokban sem emelkedett figyelmet érdemlően a korábban halállal fenyegetett bűncselekmények száma, ahol a halálbüntetést eltörölték. Ismét *Finkey*re hivatkozunk: *Finkey* azért tagadja a halálbüntetés elrettentő hatását, mivel – szerinte – az ilyen súlyos bűncselekményeket elkövető személyek úgysem törődnek a következményekkel, vagy pedig bíznak tettük titokban maradásában.[3]

b) A *marxizmus-leninizmus* álláspontja a halálbüntetés kérdésében közismert. A marxizmus-leninizmus klasszikusai hangsúlyozták a történeti szemléletmód szükségességét és hirdették azt, hogy a halálbüntetés szükségessége is csak adott körülmények vonatkozásában vizsgálható. Bizonyos körülmények között szükséges büntetésnek tekintették a halálbüntetést, vallották azonban azt is, hogy elvileg kívánatos a kiküszöbölése, a törvénykönyvekből való kiiktatása. *Marx* ezt a gondolatot a következőképpen fogalmazta meg: „Egyébként a dolog úgy áll, hogy nehéz, ha nem lehetetlen olyan elvet találni, amellyel a halálbüntetés igazságos voltát és célszerűségét egy civilizációjára büszke társadalomban meg lehetne indokolni."[4]

A szovjet állam büntető törvényhozása az itt említett gondolatnak megfelelően alakult a halálbüntetés vonatkozásában. Lenin 1917-ben azt írta, hogy „egyetlen forradalmi kormány sem lehet meg halálbüntetés nélkül, és csak az a kérdés, hogy az illető kormány melyik osztály ellen irányítja a halálbüntetés fegyverét".[5] A forradalom győzelme után azonban a szovjet állam több alkalommal is megkísérelte a halálbüntetés eltörlését, de a külső és belső viszonyok miatt meghatározott körben kénytelen volt ezt visszaállítani. Már a szovjetek II. Összoroszországi kongresszusa hozott ilyen előremutató határozatot, az ellenforradalmi pártok nyílt fellépése azonban szükségessé tette ennek a legsúlyosabb eszköznek az igénybevételét is a születőben levő új viszonyok védelmére. *Kolcsak* és *Gyenyikin* leverése után a Népbiztosok Tanácsa 1920. január 17-én kelt rendeletével a halálbüntetést ismét eltörölte. Ezután az idő után halálbüntetést csak a katonai törvényszékek alkalmazhattak. A későbbi események miatt azonban a szovjet ál-

[2] *Finkey* Ferenc: Büntetéstani problémák, Budapest, 1933. 58. old.

[3] *Finkey* Ferenc: Büntetéstani problémák, i. m. 61. old.

[4] Idézi *Sargorodszkij:* A büntetőjogi büntetés, i. m. II. k. 81. old.

[5] *Lenin* Művei, 30 k. Budapest 1953. 10. old.

lam ismét kénytelen volt a halálbüntetés alkalmazására. A különböző időkben alkotott rendeletek többször megismételték azt az elvi álláspontot, hogy a halálbüntetést kivételes és átmeneti intézkedésnek tekintik, amelyre csak visszahatásként és általában csak az ellenforradalmi jellegű cselekmények elnyomása végett van szükség. A viszonyok konszolidálódása után azonban el lehet tekinteni alkalmazásától.

Erre a II. világháború győzelmes befejezése teremtette meg első ízben a lehetőséget. A *Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének* 1947. május 26-án „A halálbüntetés eltörléséről" kiadott törvényerejű rendelete határozottan leszögezte, hogy „halálbüntetés alkalmazását békés időkben többé nem tartja szükségesnek".

Összhangban e belpolitikai rendelkezéssel, a Szovjetunió 1948-ban javaslatot nyújtott be az ENSZ-hez is, amelyben indítványozta, hogy a világ valamennyi állama törölje el a halálbüntetést béke idejére. Igaz ugyan, hogy számos kapitalista berendezkedésű állam nem ismeri a halálbüntetést,[6] a javaslatból nem lett határozat. A nagyhatalmak közötti viszony rosszabbodása folytán a Szovjetunió is visszaállította 1950. január 12-én a hazaárulókkal, a kémekkel és a diverzánsokkal szemben, majd 1954. április 30-án a súlyosbító körülmények fennforgásával elkövetett szándékos emberölés tetteseivel szemben is.

A szocialista magyar büntetőjogtudomány művelői és a törvényhozás hasonló álláspontot vallanak, mint amilyen a szovjet jogi rendelkezésekben tükröződik. Az egyetemi jegyzet kérdésünk vonatkozásában jól tükrözi az uralkodó felfogást, ezért helyénvalónak tartjuk azt idézni: „A szocialista büntetőjog nem a bosszúnak, hanem a társadalom védelmének az eszköze, s ehhez képest a halálbüntetés létjogosultságát is csak addig és csak olyan mértékben ismeri el, ameddig és amilyen mértékben a társadalom védelme szempontjából nélkülözhetetlen. Ez következik a szocialista humanitás elvéből is. Ilyen szempontból nézve a halálbüntetés jelentősége a szocialista államokban történelmileg csökkenő tendenciát mutat, s a gazdasági és kulturális fejlődés révén, valamint a külső és belső ellenség akcióképességének a gyengülésével mind közelebb jutunk ahhoz az időhöz, amikor a halálbüntetés már teljességgel nélkülözhetővé válik."[7]

Az idézett fejtegetéseket jellemzőnek tekintjük mai tudományos felfogásunkban azért, mivel helyesen utal arra az alapvető körülményre, hogy a halálbüntetés kérdésében való állásfoglalást a büntetés céljairól vallott nézet határozza meg. A csökkenő tendenciára való utalás azonban csak azzal a kiegészítéssel fogadható el, hogy ennek nem mond ellent az sem, ha időközönként evonatkozásban visszaesés következik is be. De nélkülözhetővé válhatik-e valóban a halálbünte-

[6] Eltörölték a halálbüntetést: Hollandia 1870, Svájc több kantonja 1874, (1937-ben valamennyi kanton), Norvégia 1902, Svédország 1920, Dánia 1930, Olaszország 1799–1931-ig, majd 1944, Közép- és Dél-Amerika több állama, az USA több állama, a Német Szövetségi Köztársaság, Ausztria, Portugália.

[7] Büntetőjog, Általános rész, II. k. Bp. 1964. 17. old. Szerkesztette: *Kádár* Miklós.

tés? Ezt a kérdést, amint már erre utaltunk, csak a büntetés céljaira figyelemmel válaszolhatjuk meg.

c) A büntetés céljait az előzőekben már részletesen elemeztük. A magunk felfogását abban összegeztük, hogy a büntetés tulajdonképpeni, végső célja a társadalom védelme. E cél elérésének egyik módja – ha úgy tetszik: eszköze az elkövető megjavítása, a másik a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása. A kérdést ezek után úgy fogalmazhatjuk meg: *szükség van-e halálbüntetés alkalmazására ahhoz, hogy a társadalom érdekeit hathatós védelemben részesítsük, szükség van-e halálbüntetésre a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartásához?*

Kérdésünk megfogalmazásából már kiderül az a nézetünk is, hogy a halálbüntetés fenntartását csak a generalprevenció elvére történő utalással tartjuk indokolhatónak.

A speciálprevenció sem szűkebb, sem tágabb értelemben nem alkalmas a halálbüntetés létjogosultságának indokolására. A bűnelkövető fizikai akadályozása újabb bűncselekmény elkövetésében egyéb büntetéssel is biztosítható; ehhez nincs szükség életének kioltására. A speciálprevenciónak neveléssel, átneveléssel történő megvalósítása pedig a dolog természetéből következőleg kicsik e büntetési nem vonatkozásában a vizsgálódási körből.

Marad tehát indokolásul a generálprevenció. A halálbüntetés fenntartásának mai képviselői valóban a generálprevenció gondolatát használják fel álláspontjuk igazolására. Láttuk azonban korábban azt is, hogy a generálprevenció célkitűzésének a megvalósítása is különböző módon érhető el. Ennek megfelelően találkozunk változatos magyarázatokkal is a halálbüntetés szükségességének az igazolásánál.

Úgy véljük, egyes bűncselekmények elkövetésének halálbüntetéssel történő fenyegetése alkalmas arra, hogy a társadalom tagjainak értékrendszerét befolyásolja. Beszéltünk már arról, hogy egyes cselekményeknek a büntetendővé nyilvánítása már önmagában is kifejezésre juttatja a törvényhozó – és a törvényhozón keresztül a mi társadalmi rendszerünkben a lakosság túlnyomó többségének – értékelését adott életviszony vonatkozásában. Bizonyos cselekmények bűncselekménnyé történő minősítése kétségtelenné teszi azt, hogy a társadalom tagjainak többsége azon cselekmények által veszélyeztetett vagy sértett társadalmi viszonyokat értékesnek tartja, az ellenük irányuló cselekményeket erkölcsileg és jogilag helytelenítendőnek és emiatt elkerülendőnek ítéli. A társadalom elvárja minden tagjától azt, hogy az ilyen cselekmények elkövetésétől tartózkodjék.

E társadalmi elvárás nyomatékosabbá tétele érdekében a törvényhozó enyhébb vagy súlyosabb szankciót helyez kilátásba nem utolsó sorban attól függően, hogy milyen értékesnek ítéli a tényállás által védeni kívánt életviszonyt. Súlyosabb szankció kilátásba helyezése tükrözi azt, hogy a törvényhozó értékrendszerében adott életviszony magasabb helyet foglal el, nagyobb „rangot" képvisel. A szocialista joggal szemben támasztott nevelő jellegű célkitűzésből következik annak kívánalma, hogy az egyes állampolgárok a maguk értékrendszerét igazít-

sák vagy legalább is közelítsék a törvényhozó által ilymódon felállított és kinyilvánított értékrendszerhez.

Halálbüntetés kilátásba helyezése is tükre a törvényhozói értékelésnek. Társadalmi kívánalom annak elérése, hogy a társadalom minden tagja alakítsa úgy a maga értékrendszerét, hogy abban a halálbüntetéssel fenyegetett cselekmény által veszélyeztetett vagy sértett életviszony szintén magas helyet foglaljon el. Ennek az értékelésnek szilárdnak, minden helyzetben hatékonynak kell lenni, szoros és megbonthatatlan egységben kell állni egyéb életviszonyok értékelésével. Nyilvánvalóan itt olyan alapvető jelentőségű életviszonyokról van szó, amelyek értékelése nagy mértékben meghatározza egyéb társadalmi és egyéni viszonyok mikénti értékelését is. *A halálbüntetés kilátásba helyezése tehát alkalmasnak látszik annak elősegítésére, hogy a társadalom egyes tagjainak személyisége, értékrendszere társadalmilag pozitív irányban fejlődjék.*

Az itt elmondottak helyességének az elismerése után azonban felmerül a kérdés: *feltétlenül szükség van halálbüntetés kilátásba helyezésére és alkalmazására ahhoz, hogy a társadalom egyes tagjainak a személyisége, értékrendszere ilyen kedvező irányban alakuljon?* Nem biztosíthatná egyéb eszköz ugyanennek a célnak az elérését?

A magunk részéről úgy látjuk, hogy az itt vázolt célkitűzés *nem alkalmas* a halálbüntetés létjogosultságának bizonyítására. A társadalom a maga értékrendszerét számtalan formában és módon kifejezésre juttatja. Arra is van lehetősége, hogy egyes életviszonyok sérthetetlenségére vonatkozó igényét, ezen életviszonyok kiemelkedő becsét kinyilvánítsa. Értékelése, valamely társadalmi viszonyok kiemelkedő fontosságának elismerését tartalmazó felfogása más módon is tudomására juthat a társadalom tagjainak. Már pedig ha a társadalom tagjainak értékrendszere és ezen keresztül személyisége a halálbüntetés kilátásba helyezése és alkalmazása nélkül is alakítható, a társadalmi elvárásnak megfelelően befolyásolható, indokolatlan ennek a legsúlyosabb hatalmi eszköznek a felhasználása.

A társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása azonban nem csak a nevelés módszere szolgál: ha nem sikerül valakiben a helyeslést, az egyetértést kialakítani a társadalmi elvárás vonatkozásában, ha nem sikerül belső értékrendszerét a társadalmi értékrendszernek megfelelően alakítani, be kell bizonyítani neki azt, hogy hátrányos lenne számára bizonyos magatartás tanúsítása. Meg kell győzni arról, hogy a cselekmény elkövetéséből származó előny kisebb, mint egy súlyos hátrány bekövetkezésének a bűnelkövetéssel járó kockázata. Számunkra úgy tűnik, hogy *az ilyen latolgató, számító emberek akaratelhatározásának befolyásolására alkalmas a halálbüntetés kilátásba helyezése és alkalmazása.*

Pótolható-e azonban a halálbüntetés itt vázolt funkciója, befolyása más eszközzel, más büntetési nemmel? Mi úgy véljük, hogy nincs olyan büntetési nem, amelynek az akaratelhatározást befolyásoló ereje – más szóval: elrettentő hatása – nagyobb lenne, mint a halálbüntetésé. Mindjárt hozzá kell azonban ehhez tennünk azt, hogy az elrettentő hatás, a befolyásoló erő nem annyira a halálbün-

tetés kilátásba helyezéséhez, mint inkább az ilyen büntetéssel fenyeget *minden* cselekmény elkövetőjének elítéléséhez fűződnék. Az elkövetők túlnyomó többsége abban a reményben követi el bűntettét, hogy felelősségre vonására nem fog sor kerülni. Minden bűnelkövetés felderítése, minden elkövető felelősségre vonása meggyőzne mindenkit az ilyen remény alaptalanságáról. Úgy hisszük, ennek elérése nagymértékben csökkentené a bűnelkövetések számát is. Addig azonban, amíg a bűncselekmények elkövetésére készülő személyeknek van bizonyos alapjuk annak feltételezésére, hogy felelősségre vonásuk valamilyen oknál fogva elmarad, a halálbüntetés kilátásba helyezésének sincs meg a kívánt elrettentő hatása.

Ismételjük: *van elrettentő hatása, de az említett remény miatt csak korlátozott mértékben.*

Közbevetőleg megemlítjük, hogy a halálbüntetés ellenzői részéről felhozott statisztikai adatok, amelyek a halálbüntetést eltörlő államok bűnözési helyzetét szemléltetik, állásfoglalásunk cáfolására nem alkalmasak. Az abolicionisták ugyanis azt kívánják statisztikai adatokkal bizonyítani, hogy azokban az országokban, ahol a halálbüntetést eltörölték, nem emelkedett ezután sem a korábban halállal fenyegetett bűntettek száma. E tényből ők azt a következtetést vonják le, hogy a halálbüntetésnek korábban sem volt elrettentő hatása.

Úgy véljük, a bűnelkövetések számának a korábbi szinten maradása még nem bizonyít az elrettentő hatás ellen. Az említett tény inkább azt bizonyítja, hogy adott államban megértek már a történelmileg meghatározott feltételek e büntetési nem eltörlésére, mely feltételek azonban nem azonosíthatók feltétlenül a társadalmi rendszer magasabbrendűségével. A gazdasági, a társadalmi, a politikai viszonyok olyan átalakuláson mentek át, amelyek lehetővé tették a halálbüntetésnek egyéb büntetési nemmel való helyettesítését. Az egyetemi jegyzet szerzőivel értünk tehát egyet, akik leszögezték, hogy az említett statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy „a szóbanforgó szankció kiküszöbölésének a feltétele (az egyéb okok által determinált) kriminalitás olyan alakulása, amely a halálbüntetés mellőzését lehetővé teszi."[8]

Állásfoglalásunk magában foglalja azt a feltételezést, hogy a halálbüntetésnek olyan országban történő esetleges megszüntetése, amelyben a kívánt gazdasági, társadalmi, politikai helyzet még nem alakult ki, a korábban halállal fenyegetett cselekmények számának a növekedését eredményezné. Hipotézisünk bizonyításaképpen hivatkozunk arra a történeti tényre, hogy nem egyszer kényszerült egyik vagy másik állam korábbi megszüntető rendelkezését hatálytalanítani és a halálbüntetést visszaállítani.

A halálbüntetésnek bizonyos elrettentő hatását elismerő álláspontunk leszögezésével egyidejűleg óvni szeretnénk e hatás túlértékelésétől is. Az elrettentő hatást fokozza vagy gyengíti az adott ország társadalmi, gazdasági, kulturális helyzete is. Kedvezőtlen viszonyok esetében nyilvánvalóan e hatás kisebb fokú,

[8] Büntetőjog, általános rész, II. k. i. j. 17. old.

mert a kriminogén tényezők ereje lerontja illetőleg gyengíti az elrettentő hatás fokát. Erre nézve ugyancsak szemléltető képet nyújtanak a különböző államok bűnügyi statisztikái.

A halálbüntetés bizonyos fokú elrettentő hatásának elismerése után is felmerül a kérdés: szükség van-e a bűnözéstől való visszatartás érdekében ilyen hatással járó büntetési nem alkalmazására, nem lehetne-e más fajta büntetési nemmel helyettesíteni a halálbüntetést?

Ami kérdésünk második részét illeti, feleletünk határozottan tagadó. Állítjuk, hogy *a jelenleg ismert egyetlen büntetési nemnek sincs olyan elrettentő hatása, mint a halálbüntetésnek.* Az emberekben általában meglevő élni akarás erősebb minden más vágynál, ezért az ellene irányuló fenyegetések hatása meghaladja minden más fenyegetés hatását.

Ami kérdésünk első részét illeti, a felelet már nem ilyen egyszerű. Azt már fentebb leszögeztük, hogy általános érvénnyel e kérdés nem válaszolható meg. Kérdésünket az ott mondottak figyelembe vételével úgy tehetjük konkrétabbá, hogy azt kérdezzük, *hazánkban a gazdasági, társadalmi fejlődés jelenlegi fokán eltörölhető-e a halálbüntetés?*

Válaszunkat az utóbbi évtizedek bűnügyi statisztikájának adataira alapozzuk. Úgy látjuk, hogy az 1950-es évek végétől kezdve a politikai bűncselekmények azon esetei, amelyek megvalósítását a törvényhozó halálbüntetéssel fenyegette, alig fordulnak elő. A politikai rend más vonatkozásokban is stabilizálódott, aminek alapján az a véleményünk, hogy halálbüntetés alkalmazására e bűncselekmények elkövetése miatt jelenleg aligha van szükség. Tekintettel azonban a védendő érdek kiemelkedő jelentőségére és arra, hogy a belső politikai rend szoros összefüggésben áll a kevésbé stabil nemzetközi viszonyokkal, indokoltnak tartjuk a halálbüntetés kilátásba helyezését a jelenlegi formában.

Ugyanez vonatkozik a béke és emberiség elleni bűncselekmények halálbüntetéssel fenyegetett eseteire, a börtönzendülés, közveszélyokozás minősített esetére is.

Némileg eltérő következtetéshez jutunk az emberölés vonatkozásában. E bűncselekmények az utolsó évtizedben jóval gyakrabban kerültek megvalósulásra, mint amennyit a jelenlegi körülményeink között elfogadhatónak tarthatnánk. E bűncselekmény-kategóriánál nemcsak a törvényi fenyegetést, hanem a halálbüntetés tényleges alkalmazását sem mellőzhetjük.

Van még egy bűncselekmény-csoport, amellyel kapcsolatban a halálbüntetés kérdése külön tisztázást igényel, ez a társadalmi tulajdont fosztogató cselekmények és az ugyancsak vagyoni jellegű rablás bűntette. Halálbüntetés kiszabására van lehetőség e bűncselekmények megvalósítása esetében is. Elvi jelentőségű annak a kérdésnek az eldöntése, hogy indokolt-e vagyoni jellegű bűncselekmények elkövetése esetében halálbüntetést alkalmazni, illetőleg ezt lehetővé tenni?

Kétségtelenül fordulnak elő vagyoni károkozások olyan módon, amikor az elkövető rendkívül nagy fokú gátlástalanságról, elvetemültségről, elszántságról tesz tetteinek sorozatával tanúbizonyságot. Lehetséges az is, hogy az okozott kár

rendkívül érzékenyen érinti pl. egy országos jelentőségű üzem életét, további munkáját. Ezekhez a körülményekhez párosulhat még a lakosság kisebb-nagyobb részének felháborodása, indulatainak felkorbácsolódása. Mindezek a körülmények egységes hatásukban súlyos büntetést igényelnek.

Véleményünk szerint azonban aligha forognak fenn olyan körülmények, amelyek halálbüntetés kiszabását igényelnék. Az a minőségi különbség, ami az emberi élet és a vagyon, az anyagi javak között áll fenn, negatív állásfoglalásra indít bennünket a halálbüntetés kérdésében. Vagyoni jellegű bűncselekmények elkövetése esetében arra tekintettel sem tartjuk indokoltnak a halálbüntetés alkalmazását, hogy a kár a közösséget, a társadalmi tulajdont érte.

Úgy hisszük, nem állítható párhuzamba a tárgyalt vonatkozásban a társadalmi tulajdon az állami, társadalmi vagy gazdasági renddel. Ez utóbbi viszonyok a fennálló társadalmi rend sine qua nonjai; az ellenük irányuló támadások a társadalmi rendszert érintik.

Nem kívánjuk semmiképpen sem kisebbíteni a társadalmi tulajdon fontosságát, hiszen az adott társadalmi, politikai rendnek a gazdasági alapját képezi. A társadalmi tulajdon elleni támadások azonban hatásukban is megmaradnak a vagyoni jellegű károkozás szintjén, figyelmen kívül hagyva az elkövető szubjektumának eltérő sajátosságait. A társadalmi tulajdonban kárt okozó személy nem a társadalmi rendszer gazdasági alapját kívánja gyengíteni, lerombolni, cselekménye ilyen következményt nem is idéz elő. Önző, anyagi, nyerészkedési célból támad a társadalmi tulajdon ellen, rendszerint azonban még azzal sem törődik, hogy a társadalmi tulajdonban, vagy egyes személyeknek okoz-e kárt. Nem a károkozás szándéka, hanem a nyerészkedés, a gazdagodás vágya jellemzi döntően cselekményét.

Ezen eltérő sajátosságokra figyelemmel tartjuk vitathatónak a vagyoni jellegű bűncselekmények elkövetése miatt halálbüntetés alkalmazását, sőt úgy véljük, mellőzhető lenne e büntetési nemmel való fenyegetés is.

Összefoglalva az elmondottakat, a bűnözéstől való visszatartás érdekében *indokoltnak tartjuk a halálbüntetés kilátásba helyezését* a legsúlyosabb állam elleni bűncselekmények, egyes kiemelkedően veszélyes közrend elleni bűntettek vonatkozásában; a halálbüntetés *tényleges alkalmazása is helyén valónak látszik* a minősített emberölés eseteiben.

Úgy hisszük, állásfoglalásunk gyakorlati szempontok alapján aligha vitatható. Figyelemmel azonban korábban kifejtett determinista jellegű felelősségi koncepciónkra, egyesek számára aggályosnak tűnhet a halálbüntetés ilyen körben történő elfogadása is.

Valljuk, hogy az ember nem ura cselekményeinek olyan értelemben, mintha függetleníthetné magát döntéseiben a külső körülmények és személyisége, testi és lelkiállapota behatásaitól. Éppen erre tekintettel tartjuk lehetetlennek a halálbüntetés létjogosultságának a bűnösség alapján történő felépítését. Szerintünk a halálbüntetés csak célszerűségi, hasznossági szempontokkal, a társadalom tagjai jövőbeli magatartásának befolyásolására való törekvéssel magyarázható. Egye-

dül ezt a szempontot tartjuk olyan erősnek, amivel elfogadhatóvá tehetjük a halálbüntetés szűk körben történő kilátásba helyezését és alkalmazását.

Álláspontunk ily módon történő rögzítése után is felmerül még néhány olyan ellenvetés, amelyet fel szoktak hozni a halálbüntetés ellenzői. Ezek közül a legnyomatékosabbnak a tévedések lehetőségét és a tévedések jóvá nem tehető kihatását említjük első helyen.

Tévedések előfordultak a múltban, és nem zárható ki ezek lehetősége a jövőben sem. Biztonsági előírásokkal csökkenthető a tévedések lehetősége, de teljesen kizárni azt sohasem lehet. Úgy véljük azonban, hogy a modern eljárási jogok bizonyítási szabályai a tévedések ezen elméleti lehetőségét gyakorlatilag elég szűk körre szorítják. Az így fennmaradó kockázatot viszont vállalnunk kell a korábban részletezett célkitűzésekre tekintettel.

Dreber felhozza a már említett tanulmányában azt is, hogy nagy a valószínűsége annak, hogy kétely eseteiben a bíróság tartózkodni fog a halálbüntetés alkalmazásától és megelégszik helyette szabadságvesztés büntetéssel is.[9]

Dreber észrevételével kapcsolatban le kell rögzítenünk azt a tételt, hogy kétely esetében sem halálbüntetés, sem szabadságvesztés alkalmazására nem kerülhet sor. Elmarasztaló, a vádlott bűnösségét megállapító és őt büntetéssel sújtó ítéletre csak abban az esetben kerülhet sor, ha a bíróság meggyőződött arról, hogy a vád tárgyát képező cselekmény bűncselekmény és azt a vádlott követte el. Kétely esetében csak felmentő ítélet meghozatalára kerülhet sor. Elismerjük azonban azt, hogy ezen elvileg vitathatatlan tételünk ellenére gyakorlatban több bizonyíték hiányában való felmentés következik be, mintha a törvény a halálbüntetést nem ismerné. Nyilvánvalóan nagyobb felelősséget érez a bíróság valamennyi tagja halálbüntetés kiszabása esetén, mint bármilyen más büntetés alkalmazásánál. Ez a szempont azonban aligha gyengítheti a halálbüntetés létjogosultságát.

Tekintettel egy széles körben elterjedt felfogásra, külön foglalkozunk a halálbüntetésnek életfogytig tartó szabadságvesztéssel történő helyettesítésével. Sokan vallják azt, hogy a halálbüntetés kiszabására azért nincs szükség, mert azt minden szempontból jól pótolja az életfogytig tartó szabadságvesztés, ami egyben humánusabb büntetés is, mint a kivégzés.

E felfogással szemben két körülményt kívánunk megemlíteni. Az egyik: az életösztön még a szabadságvágynál is erősebb. Fenyegetése ezért alaposabb félelmet is kelt, az elrettentő, a visszatartó hatás tehát vele kapcsolatban nagyobb.

Ami pedig az életfogytig tartó szabadságvesztés humánus voltát illeti, idézzük *Drehert:* „a szabadságtól való megfosztás esetében a 20–25 év eltelte után megkezdődik az elítélt aktív erőinek leépülése, az életre való alkalmasság megszűnése, az elbutulás ... kétséges, hogy az ilyen büntetés kriminálpolitikailag értelmes lenne és a halálbüntetésnél előnyösebbnek mutatkoznék. Kétségtelen, hogy a biztonság funkcióját és a generálpreventív hatást ellátja ... de az emberi

[9] *Dreber:* Für und wider die Todesstrafe ... i. m. 561. old.

méltóságot jobban sérti, ha az embert, mint egy állatot élete fogytáig ketrecbe zárjuk, amíg megbutulva meghal."[10]

3. A halálbüntetéssel kapcsolatos elvi jellegű fejtegetéseink után röviden ismertetjük még hatályos jogunknak a halálbüntetésre vonatkozó rendelkezéseit.

A Btk. 36. §-a tartalmazza a bennünket elsősroban érdeklő szabályokat: „(1) Halálbüntetés csak azzal szemben alkalmazható, aki a bűntett elkövetésekor huszadik életévét betöltötte. (2) Halálbüntetés mellett mellékbüntetésként csak vagyonelkobzást lehet alkalmazni. (3) Halálbüntetés alkalmazása esetében az ítélet jogerőre emelkedésével mindazok a jogkövetkezmények beállanak, amelyeket a törvény a közügyektől eltiltáshoz fűz (48. §). (4) A halálbüntetés kegyelemből 20 évig terjedő szabadságvesztésre változtatható át. Ebben az esetben a mellékbüntetés kiszabásáról – a vagyonelkobzás kivételével – a bíróság utólag határoz."

Az idézett rendelkezésekhez a következő megjegyzéseket fűzzük:

Az (1) bek. megerősíti e büntetési nem kivételes jellegével kapcsolatos nézetünket. A (2) bek. rendelkezése logikus folyománya a halálbüntetés lényegének. A (3) bek.-sel kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy az ítélet jogerőre emelkedése előtti időpontban az elítélt jogállása mindenben megfelel az előzetes letartóztatásban levő személyek jogállásának; az itt hivatkozott jogokkal az elítélt tehát ebben az időpontban sem élhet.

A (4) bekezdésben foglalt rendelkezés magyarázatot nem igényel.

Mivel a későbbiek során nem kívánunk külön foglalkozni e büntetés végrehajtásával összefüggő kérdésekkel, itt idézzük a büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. sz. törvényerejű rendelet idevágó 309. és 310. §§-t.

„309. §. A halálbüntetést zárt helyen kötéllel vagy agyonlövéssel kell végrehajtani.

310. §. (1) A halálbüntetést csak akkor lehet végrehajtani, ha a kegyelemre irányuló kérelmet elutasították. (2) Halálbüntetés kiszabása esetén az elnök az ítélet kihirdetése után a terhelttől azt is megkérdezi, hogy kér-e kegyelmet, és felszólítja a védőt, hogy három nap alatt nyújtson be kegyelmi kérvényt. (3) Az ítélet kihirdetését követően a bíróság az ügyész meghallgatása után zárt ülésen indokolt véleményt nyilvánít arra, hogy a terheltet kegyelemre méltónak tartja-e. A zárt ülésről jegyzőkönyvet kell készíteni. (4) Halálbüntetés kiszabása esetén az iratokat a Legfelsőbb Bírósághoz akkor is fel kell terjeszteni, ha az ítélet ellen senki sem fellebbezett. A Legfelsőbb Bíróság elnöke a legfőbb ügyész meghallgatása után véleményt nyilvánít, és azt az iratokkal együtt az igazságügyminiszterhez juttatja a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elé terjesztés végett. (5) A kegyelem kérdésében hozott döntést az ügyész, a terhelt és a védő előtt az elsőfokon eljárt bíróság hirdeti ki. A halálbüntetést a kegyelmezést megtagadó döntés kihirdetését követő napon kell végrehajtani. (6) Teherben levő nővel és elmebeteg személlyel a kegyelmezést megtagadó döntést közölni és rajtuk a halálbün-

[10] *Dreber:* Für und wider die Todesstrafe . . . i. m. 563. old.

tetést végrehajtani felgyógyulásuk előtt nem szabad. (7) A terhelt távollétében a 198. § (4) bekezdésének alkalmazásával hozott ítélet alapján halálbüntetés végrehajtásának csak a perújítás során hozott jogerős bírósági határozat alapján lehet helye."

3. §. A szabadságvesztés szabályozása

1. A szabadságvesztés, mint büntetési nem, viszonylag nem nagy múltra tekinthet vissza. Az ókorban és a középkor első felében ismert börtönök nem a büntetés végrehajtására, hanem annak biztosítására szolgáltak, hogy a gyanúsított bíróság elé állítása megtörténhessék. Az uralkodó büntetési nem ekkor a halálbüntetés volt, amely a különböző testi büntetésekkel és a pénzbüntetéssel együtt jól megfelelt a büntetési célokra vonatkozó korfelfogásnak.

Amikor azonban a tömeges kivégzések gazdasági jellegű hátrányai megmutatkoztak, és az emberek rájöttek arra, hogy a bűnelkövetők gyakorlatilag hasznosabb célokra is felhasználhatók, új büntetési nemek alakultak ki és váltak uralkodóvá. Már a középkor elején kezdik alkalmazni a tengeri államok a gályarabságot, majd a gyarmatokra való száműzetést. A XVI. században jelenik meg a mai értelemben vett szabadságvesztésbüntetés, a maitól természetesen eltérő céllal és tartalommal.

Csábító a gondolat, hogy a gályarabság és a gyarmatokra való száműzetés a szabadságvesztés előfutárának tekinthetők, hangsúlyoznunk kell azonban a közöttük levő különbségeket is. A szabadságvesztés mindenekelőtt egészen más megfontolásból alakult ki, mint az előző két büntetés. Mind a gályarabság, mind a száműzetés a gazdaságosság követelményéből fakadt és a büntetésekre jellemző hátrányt itt a munkáltatásban látták.

A szabadságvesztés kialakulásának – a gazdasági okok mellett, illetőleg azoktól függően – megvoltak a szellemi előfeltételei is. Szabadságvesztés büntetési nemként történő kialakulása és elterjedése feltételezi az emberi szabadság értékként történő elismerését. Ez viszont a feudalizmus bomlásának időszakában, a XVI. században ment végbe. Ebben az időben történik változás a kor gondolkodásában és most már nem a munkára kényszerítést, hanem a szabadságtól való megfosztást tartják olyan hátránynak, amely alkalmasnak tűnik a legkülönbözőbb büntetési célok megvalósítására.

Visszatekintve a szabadságvesztésbüntetés négy évszázados fejlődésére, a rávonatkozó és vele kapcsolatos nézetek alakulására, mondhatjuk, hogy a szabadságvesztés rendkívül sokoldalú és igen sokféle igény kielégítésére alkalmas büntetési nem. Az elítélt magábaszállásának biztosítására éppúgy alkalmasnak látszott, mint az elrettentésre, vagy éppen az elítélt nevelésére. A sokféle igény kielégítésére való alkalmassága adódott sokrétűségéből: nemcsak időtartama, hanem a végrehajtás módja, a bánásmód súlyossága rendkívül sok változat kiala-

kítását teheti lehetővé. Valamennyi alakzatot egységbe foglalt azonban a leglényegesebb mozzanat: a szabadságtól, a helyváltoztatás, a cselekvés szabadságától való megfosztás.

A szabadságvesztés itt vázolt sajátosságai eredményezték azt, hogy a kapitalista társadalmi rend legfontosabb, leggyakrabban alkalmazott büntetési neme a szabadságvesztés lett. A közvélemény – de bizonyos fokig még a tudományos közgondolkodás is – túlértékelte a szabadságvesztés hatóerejét és alkalmazásától várta a társadalmi bajok egy részének a megoldását is. Úgy hitték, hogy a szabadságvesztés önmagában is képes számottevő eredmények elérésére a bűnözés elleni harcban.

A következmények ismeretesek és mint igen gyakran történt már meg a történelemben, a vélemények kezdtek az ellenkező végletbe átcsapni: egyre többen adtak kifejezést a szabadságvesztés iránti legteljesebb bizalmatlanságuknak. Lassan már azt is kétségbe vonták, hogy bármiféle pozitív hatása lenne alkalmazásának. Franz *Exner* arról beszél, hogy „elég megnézni a visszaesés statisztikáját és az ember mindjárt szkeptikus lesz."[1]

A szocializmus eszmevilága képviselőinek az álláspontja egyértelmű: a szabadságvesztés alkalmazása járhat komoly pozitív eredménnyel a bűnözés elleni harc területén, de csak akkor, ha ennek megteremtjük a társadalmi, gazdasági, politikai feltételeit.

2. Hazai jogfejlődésünk is a fentiekben vázolt utat követte. A század első felében a szabadságvesztés aránya messze meghaladta minden más büntetési nem arányát.

Napjainkban a kép kissé módosult. 1964-ben az összes elítéltek 49,6%-ának a büntetése volt szabadságvesztés, 1965-ben 52%-at, míg 1966-ban az elítéltek 55,5%-át ítélték szabadságvesztésre. A szabadságvesztés arányának az 50% körüli kialakulása az utóbbi években összefügg a bűnözési helyzetnek a vártnál rosszabb alakulásával. Feltételezhető, hogy a bűnözés csökkenésével párhuzamosan csökkenni fog a szabadságvesztésre ítélések száma is és a szabadságvesztést egyre jobban háttérbe fogják szorítani szabadságelvonással nem járó büntetési nemek.

Véleményünk szerint tehát a szabadságvesztésbüntetések aránya a jövőben csökkenni fog. A csökkenés üteme függ kétségtelenül a bűnözés helyzetétől, alakulásától, de a bűnelkövetőkkel szemben alkalmazandó büntetések célszerűségére vonatkozó felfogások alakulásától is. A büntetéssel elérni kívánt célok kijelölésétől függ az alkalmazható büntetési nemek meghatározása és az egyes büntetési nemek végrehajtási módjának a megállapítása. A felélénkülőben levő kriminológiai kutatásoktól várjuk annak tisztázását, mennyiben alkalmasak a jelenlegi büntetési nemek a törvényben meghatározott célok, döntően a bűnözés csökkentésének elérésére. Tisztázni kell e vizsgálatok során azt, hogy a hatályos

[1] Franz *Exner:* Studien über die Strafzumessungspraxis der Deutschen Gerichte, Leipzig, 1931. 26. old.

jogunk által szabályozott büntetések milyen tudati változások előidézésére alkalmasak és azt is, hogy a jelenleg követett végrehajtási módok mely vonatkozásai gyengítik az alkalmazott büntetések hatásfokát.

Többször hivatkoztunk már arra az egyre szélesebb körben elterjedt felfogásra, amely a bűnelkövetést a társadalmi követelményekkel való szembenállás, a társadalmi inadaptáció tüneteként értelmezi. Ezzel összefüggésben áll a társadalmi elvárást elősegítő képzetrendszer kiépítésére való törekvés. Minden intézményesített ráhatás végső soron a társadalmi adaptáció biztosítását célozza. Ebbe a mindent átfogó törekvésbe illesztendők bele az egyes büntetési nemek is, mint a fő célkitűzés esetleges eszközei. A szabadságvesztés kilátásba helyezése és tényleges alkalmazása is ebből a célból történik. Eddigi tapasztalataink szerint a szabadságvesztés végrehajtása kialakítható oly módon, hogy az kedvező tudati változásokat idézzen elő. A mainál jobban feltárandók azonban azok a pszichés feltételek, amelyek éppen ennek a büntetési nemnek az alkalmazását igénylik.

A *Német Demokratikus Köztársaság* szakirodalmában az elmúlt években egy figyelmet érdemlő vita folyt arról, hogy megértek-e már a feltételek a szabadságvesztés-büntetésnek szabadságelvonással nem járó büntetéssel történő nagyobb arányú helyettesítéséhez.

A vitában résztvevők abból indultak ki, hogy a jogsértők átnevelése sem kizárólag az állam feladata, hanem ebben részt kell vennie a társadalomnak és egyes kollektíváknak is.[2]

Uralkodó nézetként értékelhető az a felfogás, amely szerint az emberek vagy a társadalmi rendszer iránti ellenséges érzületből, vagy fegyelmezetlenségből, a felelősségtudat hiányából, a polgári gondolkodásmód és életszokások hagyományaiból követnek el bűntettet.[3] Szabadságvesztést csak az első csoporthoz tartozó személyekkel és olyan bűnelkövetőkkel szemben tartanak indokoltnak, akik jelentős társadalomra veszélyességű bűncselekményt követtek el. Az idézett gondolatmenettel jutnak el a következtetéshez: „a szabadságvesztés-büntetés már ma sem tekinthető uralkodónak; a szocializmus felépítése folyamán a szabadságelvonásnak egyre inkább háttérbe kell szorulnia más, szabadságelvonással nem járó, a jogsértőnek a kollektívájában történő nevelése mögött".[4]

Úgy hisszük, hazai viszonyaink elemzése ma még nem engedi meg az ilyen következtetés levonását. Perspektivikus célként kitűzhetjük a szabadságelvonással nem járó büntetések nagyobb arányú alkalmazását, ma azonban még aligha lenne célszerű lecsökkenteni a szabadságvesztés arányát. A magunk részéről a szabadságvesztés differenciált végrehajtási módja mellett vagyunk és ezért helyeseljük a később tárgyalásra kerülő 1966. évi 20. sz. tvr-nek a szabadság-

[2] Így *Bein–Creuzburg:* Zur Problematik des Srafensystems im künftigen Strafgesetzbuch, Neue Justiz 1961. 1. sz. 21. old.

[3] *Schmindt–Beyer:* Der Stand der Arbeiten am sozialistischen Strafgesetzbuch, Neue Justiz, 1960. 9. sz. 313. old.

[4] Így *Schmidt–Beyer:* i. m. 314. old.

vesztés Btk-beli szabályozását hatályon kívül helyező rendelkezését és a szabadságvesztés négy fokozatának az alkalmazási lehetőségét. Természetes, hogy a szabadságvesztés differenciált végrehajtása ezzel még nem fejeződik be: mindegyik fokozaton belül megvan a lehetősége annak, hogy az elítélt személyiségére, a társadalomba való visszavezetésének elősegítésére figyelemmel történjék meg a vele való tényleges foglalkozás módjának a megválasztása. Ezzel a kérdéssel azonban majd a büntetés végrehajtását tárgyaló fejezetben fogunk foglalkozni. Ehelyütt a szabadságvesztés törvényi szabályozását kívánjuk áttekinteni és e rendelkezésekhez néhány megjegyzést fűzni.

3. a) A törvény a szabadságvesztés szabályozását *időtartamának* meghatározásával vezeti be. A 37. § szerint: „A szabadságvesztést határozott időtartamban kell kiszabni; legrövidebb tartama harminc nap, leghosszabb tartama tizenöt év, halmazati vagy összbüntetés esetében húsz év."

A szabadságvesztés időtartamának határozottságára vonatkozó kitétel félreérthetetlen elutasítását jelenti annak a pozitivista jellegű követelésnek, amely a szabadságvesztés időtartamát az elítélt megjavulásától kívánta függővé tenni. Ennek megtörténtét viszont a büntetésvégrehajtó szervek állapították volna meg. Ez gyakorlatilag kivenné az igazságszolgáltatást – legalább is a szabadságvesztés kiszabása vonatkozásában – a bíróság hatásköréből és a végrehajtó szervek kezébe tenné le. A bíróság feladata ugyanis a tényállás megállapítására és a bűnösség kimondására korlátozódnék. Kétségtelen, hogy ezek is rendkívül fontos feladatok, de jelentőségében semmivel sem marad mögöttük a polgárok szabadságjogai garanciájának egyik legbiztosabb feltétele.

Felhozható azonban a határozatlan időre szóló elítélés ellen még egy másik komoly ellenvetés is. Nevezetesen az, hogy a rendszer elvi alapja annyira bizonytalan, hogy arra építeni semmiképpen sem szabad. A megjavulásnak, a személyiség kedvező irányú átalakulásának ugyanis semmi objektív bizonyítéka nincs. A végrehajtó szervek csak az elítélt viselkedéséből, az intézetben tanúsított magatartásából vonhatnak le javulása mértékére vonatkozó következtetéseket. Magától értetődik azonban, hogy az elítéltek egészen másképpen viselkednek akkor, amikor szabadon bocsátásuk függ tőle, mintha magatartásuknak ilyen következményei nincsenek. A határozatlan időre szóló elítélések képmutatást, tettetést, alakoskodást – tehát ilyen negatív jellembeli tulajdonságokat – fejlesztenek ki az elítéltekben javításuk helyett. A leghatározottabban helyeseljük ezért törvényünk álláspontját, a határozatlan elítélések bármilyen formájának kizárását jogrendszerünkből.

Ezt annak ellenére valljuk, hogy a jelenlegi ítélkezési gyakorlatot úgy értékeljük, amint amely az elkövető személyi körülményeinek nem tulajdonít olyan hatást, amilyent szerintünk azok igényelnek. A határozatlan elítélések viszont ezt a követelményt olyan széles körre terjesztenék ki, amilyent már elfogadhatatlannak tartanának: a határozatlan időtartamú ítéleteknél ugyanis teljesen eltűnik minden tárgyi alap, minden objektív körülmény jelentéktelenné válik és csak a szubjektív körülmények részesülnek figyelemben. Ez az egyoldalúság

veszélyeztetné az állampolgárok garanciális érdekeit és emiatt elutasítjuk. A magunk részéről a büntetés kiszabásánál a büntetés céljainak kiemelkedő jelentőségét tulajdonítunk ugyan, de a büntetés okát: az elkövetett bűntettet sem tartjuk teljesen figyelmen kívül hagyható jelenségnek.

Korábbi jogunkban nem volt ismeretlen a határozatlan időre történő elítélés. Eltekintve egyes biztonsági intézkedésnek minősülő intézményektől, ilyennek mondhatjuk az életfogytig tartó börtönt is. A törvényhozó e büntetést meggyőző és logikus érveléssel mellőzte: „... ha a társadalom védelme nem követeli meg a halálbüntetés alkalmazását, akkor megvalósulhat a büntetés nevelő célja. Az elítélt átnevelése végett pedig nincs szükség életfogytig tartó szabadságvesztésre" – olvashatjuk az Indokolásban.[5]

Elfogadva e felfogást, rá kell mutatnunk azonban arra, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés kiiktatása következtében túlságosan megnőtt a távolság: a 15 évi szabadságvesztés és a halálbüntetés között olyan nagy a különbség, hogy az egyes esetekben méltánytalan elítélésekre vezethet. Véleményünk szerint törvénykönyvünk jelenlegi fogyatékosságát csak az tüntetné el, ha a szabadságvesztés legmagasabb tartamát a törvényhozó húsz évre emelné fel.

A törvény fent idézett rendelkezése általános érvénnyel határozza meg a szabadságvesztés legrövidebb és leghosszabb tartamát. A törvény különös részének egyes rendelkezései csak e korlátok között állapíthatják meg az egyes bűncselekmények elkövetőivel szemben alkalmazható legrövidebb és leghosszabb időtartamú büntetést. Az egyes törvényi tényállásokban rögzített időtartamot *speciális minimumnak,* illetve *speciális maximumnak,* míg a törvény idézett 37. §-ában megjelölt időtartamokat *generális minimumnak,* illetőleg *generális maximumnak* nevezzük.

Megjegyezzük, hogy minden egyes bűncselekményi tényállás rögzíti a speciális maximumot; a speciális minimum viszont nem szerepel minden tényállásnál. Ilyen esetekben a generális minimum irányadó, mint az alkalmazható legrövidebb időtartamú büntetés.

Az individualizáció, az egyéniesítés fokozottabb érvényesülését teszi lehetővé a törvényhozó akkor, amikor lehetőséget ad a speciális minimumok átlépésére is. A speciális maximum viszont csak halmazat esetében léphető át. Természetes, hogy a generális maximum átlépésére sohasem kerülhet sor,[6] a generális minimumnál rövidebb időtartamú szabadságvesztés végrehajtására is csak két lehetőség van: a meg nem fizetett pénzbüntetés, vagy a javító nevelő munka átváltoztatása esetében harminc napnál rövidebb szabadságvesztés végrehajtása is lehetséges.

Itt kell megemlítenünk a törvény 93. §-ának rendelkezéseit is, amelyek a fiatalkorúakkal szemben alkalmazható szabadságvesztés alsó és felső határaira

[5] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, Budapest, 1962. 94. old.

[6] Utalunk a korábban már idézett 36. § (4) bekezdésére, amely szerint a halálbüntetés kegyelemből ugyancsak húsz évi szabadságvesztésre változtatható át.

nézve tartalmaznak eltérő megállapításokat. A 93. § (1) bekezdése szerint: „A fiatalkorúra kiszabható szabadságvesztés legrövidebb tartama bármely bűntett esetében harminc nap."

Ugyanezen szakasz (2) bekezdése szerint: „A fiatalkorúra kiszabható szabadságvesztés leghosszabb tartama tíz év, ha a törvény Különös Részében megállapított büntetés tíz évnél súlyosabb és a fiatalkorú a bűntett elkövetésekor tizenhatodik életévét betöltötte. Egyéb esetekben a szabadságvesztés leghosszabb tartama ugyanaz, mint amelyet a törvény Különös Része megállapít, de legfeljebb öt év."

Az idézett rendelkezésekre tekintettel állást kellett foglalni a törvényhozónak a fiatalkorú által elkövetett bűntettek elévülési idejének számítására nézve is. Két lehetőség között kellett választani: a bűntett elévülési idejének kiszámításánál vagy a különös rész egyes rendelkezéseiben megjelölt időpontok, vagy a 93. § (2) bekezdésében szereplő időpontok irányadók.

A törvényhozó az utóbbi megoldást választotta a 93. § (3) bekezdésében adott szabályozással: „Az elévülési határidő kiszámításánál a (2) bekezdésben meghatározott időtartam az irányadó."

A kérdés ily módon történt szabályozása életszerű. A lényeg ugyanis az, hogy milyen súlyos büntetést lehetne adott személlyel szemben alkalmazni. Mivel fiatalkorúval szemben maximálisan tíz, illetőleg öt évi szabadságvesztés alkalmazása lehetséges, logikus, – mert megfelel a felnőttkorúak által elkövetett bűncselekmények elévülése elvi alapjának – hogy ugyanennyi idő alatt bekövetkezik az elévülés is.

b) Fentebb már utaltunk arra, hogy a szabadságvesztés nemcsak tartalmában rejt magában rendkívül gazdag variációs lehetőségeket, hanem formájában is. Az elítéltek foglalkoztatásának rendje, a társadalomtól való elszigeteltség foka igen különböző lehet. E különbségek lehetnek olyan nagyok, hogy megalapozhatják azt a felfogást, amely eltérő büntetési nemként értékeli a szabadságvesztéssel járó egyes büntetéseket. Korábbi büntető törvénykönyvünk ilyen álláspontón építette fel szabadságvesztésbüntetési rendszerét, megkülönböztetve és önálló büntetési nemként szabályozva a fegyház, a börtön, a fogház, az államfogház büntetéseket, továbbá a dologházat és a szigorított dologházat, majd a kényszermunkát.

Megjegyezzük, hogy a szabadságvesztés egyes formáit abban az esetben felfoghatónak tartanánk külön büntetési nemekként, ha minőségi különbséget tennénk a bűncselekmények egyes fajai között is, és az egyes bűncselekményfajták meghatározott szabadságvesztésbüntetési nemet vonnának maguk után. Korábbi jogunk ismerte ugyan a bűncselekmények trichotomikus felosztását bűntettre, vétségre és kihágásra, nem kapcsolta azonban ezt össze megfelelően a szabadságvesztésbüntetések megfelelő fajtáival.

A ma hatályos jogunk csak egy fajta bűncselekményt, a bűntettet ismeri. Logikus, hogy a bűntett elkövetése esetére kilátásba helyezett büntetés is egységes: szabadságvesztés. Tekintettel azonban a bűntettek és elkövetőik között fennálló

óriási különbségekre, indokolt a szabadságvesztés végrehajtásában is lehetőséget biztosítani a megfelelő differenciálásra.

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy kívánatosnak látszik az egységes bűncselekménykoncepció felülvizsgálata is. Tény ugyanis, hogy maga a törvényhozó is tesz különbséget a bűntettek között akkor, amikor egyeseket közülük „kisebb súlyúnak" nevez, másrészről viszont szabadságvesztés alkalmazását teszi lehetővé egyes szabálysértések esetében is. Ezek után természetes, hogy a szabadságvesztés végrehajtásában is kell érvényesülniök bizonyos különbségeknek.

Törvényünk eredeti 38. §-a még csak egy bátortalan lépést tett ezirányban akkor, amikor leszögezte, hogy „A szabadságvesztést börtönben vagy büntetésvégrehajtási munkahelyen kell végrehajtani."

A *Miniszteri Indokolás* szükségesnek tartotta annak hangsúlyozását, hogy itt „nem különböző büntetési nemekről van szó, hanem egy büntetési nemnek, a szabadságvesztésnek kétféle végrehajtási módjáról. Az egyes bűncselekményekre a Különös Részben megállapított büntetési nem mindig szabadságvesztés. Ehhez képest az ítéletben is szabadságvesztést kell kiszabnia a bíróságnak".[7]

E szabályozásról ma már megállapíthatjuk, hogy az nem épült megfelelően a tényleges életviszonyokra, nem vette megfelelően figyelembe a bűnelkövetők személyiségét. A többi szocialista országgal párhuzamosan hazánkban is folyó kriminológiai vizsgálatok bebizonyították azt, hogy az egyes bűnelkövetők személyisége és bűnelkövetése közötti összefüggés nem mindig azonos intenzitású. A személyiség a bűntettben különbözőképpen nyilvánulhat meg. Az elkövető személyisége és bűntette közötti kapcsolat sokrétűségének, a bűnelkövetésben lelepleződő személyiségek változatosságának megfelelően változatosabb szabadságvesztés-végrehajtási formákra van szükség a büntetés céljainak valószínűbb megvalósítása érdekében.

A kriminológiai kutatásoknak az elmúlt évtizedben bekövetkezett fellendülése és tagadhatatlan eredményei sem homályosítják el azt a tényt, hogy a bűnelkövetők típusainak a kialakítása, tudományos megalapozottságú osztályozása még nem történt meg a kívánt mértékben. Annyit azonban az eddig elért eredmények is vitathatatlanná tettek, hogy másképpen kell végrehajtani a szabadságvesztést a többszörösen elítélt, szinte szokásból bűnöző személyeken, mint a gondatlan, hanyag bűnelkövetőkön, a súlyosabb társadalmi elítélést maga után vonó bűncselekmény tettesén, mint az enyhébb súlyú bűntettek elkövetőin. A kriminológiai vizsgálatok során eddig szerzett tapasztalatok következtetéseit vonta le a törvényhozó akkor, amikor az 1966. évi 20. sz. tvr. 1. §-ának alábbi rendelkezését helyezte az eredeti 38. § helyébe: „(1) A szabadságvesztésnek négy fokozata van. Ezek: *a)* szigorított börtön, *b)* börtön, *c)* szigorított büntetésvégrehajtási munkahely, *d)* büntetésvégrehajtási munkahely. (2) A bíróság ítéletben rendelkezik arról, hogy a szabadságvesztést melyik fokozatban kell végrehajtani. (3)

[7] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 95. old.

A szabadságvesztésre ítélt köteles a kijelölt munkát elvégezni, s ezért őt díjazás illeti meg."

Az idézett rendelkezésből világosan kitűnik, hogy a törvényhozó továbbra is fenntartotta eredeti alapkoncepcióját: csak egy olyan büntetési nemet ismer, amely szabadságelvonással jár: a szabadságvesztést. E büntetési nemben a döntő, a *lényegmeghatározó a szabadságtól való megfosztás.* És ez mind a négy idézett fokozatban azonos. Ezen azonosság mellett kisebb a jelentősége azoknak a különbségeknek, amelyek a társadalomtól való izoláltság fokában, az elítéltekkel való bánásmód szigorúságában nyilvánulnak meg. Mindezekre tekintettel elfogadhatónak tartjuk a szabadságvesztésnek egységes büntetési nemként történő felfogását és úgy véljük, gyakorlati szempontból teljesen improduktív vállalkozás lenne az ellenkező álláspont helyességének bizonyítására való törekvés.

Megjegyezzük még, hogy nem is lenne célszerű az egyes fokozatok önálló büntetési nemként történő kezelése. Ennek ugyanis az lenne az első következménye, hogy a Különös Rész egyes bűncselekményi tényállásai mellett meg kellene jelölni az alkalmazható büntetési nemet is. Ezzel az eljárással azonban szinte teljesen mellőznénk a szabadságvesztés különböző formáinak kiválasztásánál az egyéni, a szubjektív sajátosságokat. A magunk részéről helyesebbnek tartjuk ezért azt, ha az Általános Rész rendelkezik arról, hogy milyen esetekben lehet, illetőleg kell egyik vagy másik szabadságvesztési alakzatot alkalmazni. A kérdés lényegét egyébként is az adja, hogy milyen tartalommal töltjük meg az egyes formációkat, milyen eltéréseket hozunk létre a négy említett fokozat között. E tartalmi különbségek rögzítése azonban már nem a büntető törvénykönyv feladata. Ez végrehajtási kérdés lévén a büntetésvégrehajtási jog keretei közé tartozik és szabályozására a büntetésvégrehajtási törvény illetékes. E feladatot a szabadságvesztésbüntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás foganatosításáról szóló 1966. évi 21. sz. tvr. valósítja meg. Ennek rendelkezéseit és a hozzájuk kapcsolódó problémákat azonban majd a negyedik részben tesszük vizsgálat tárgyává.

Szeretnénk külön kiemelni a fent idézett 38. § rendelkezései közül még a (2) bekezdésben foglaltat, amelynek komoly garanciális jelentősége is van.

Többször említettük már, hogy a szabadságvesztés egyes alakzatai között nagy eltérések állhatnak fenn az izoláltság fokában, az elítélttel való bánásmód milyenségében, szigorúságában egyaránt. Nem közömbös tehát az elítélt szempontjából az, hogy szabadságvesztés büntetését milyen formában hajtják végre. De nem közömbös ez a társadalom szempontjából sem, mivel a büntetési célok elérése nem kis mértékben függ attól, hogy sikerül-e biztosítani az elítélt részére azt a milieut, azt a bánásmódot, amely pozitív hatás elérésére alkalmas személyiségének formálása, gondolkodásmódjának alakítása tekintetében. Ilyen lényeges kérdés eldöntésére viszont csak az a szerv lehet illetékes, amelyik szerv felhatalmazást kapott az igazságszolgáltatásra. Ez a szerv pedig alkotmányunk értelmében a bíróság, így a szabadságvesztés egyes fokozatainak adott személy vonatkozásában történő kiválasztására és alkalmazására is csak a bíróság lehet illetékes.

A bíróságnak azonban döntéseit a törvény rendelkezéseire kell alapoznia. Szük-

séges, hogy az ilyen lényeges kérdés eldöntésénél is támaszkodhassék a törvény szabályozására. A törvényhozónak határozottan és egyértelműen állást kell foglalnia abban a kérdésben, hogy a szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények elkövetése esetében milyen feltételek fennforgása szükséges a szabadságvesztés egyes alakzatainak alkalmazásához. Mivel büntető törvénykönyvünk eredetileg nem tartalmazott ilyen rendelkezéseket, az 1966. évi 20. sz. tvr. egészítette ki a törvény 38. §-át az alábbi 38/A–38/E §-okkal:

„38/A. §. Szigorított börtön a büntetés ha *a)* az elítéltet a szándékos bűntett elkövetését megelőzően két ízben szabadságvesztésre ítélték és utolsó büntetésének kiállásától vagy végrehajthatósága megszűnésétől tíz év még nem telt el, továbbá, ha az általa elkövetett bűntett jellegéből, avagy életmódjából megállapíthatóan a társadalmi együttélés szabályaival konokul szembehelyezkedik [39. § (3) bekezdésének *c)* pontja]; *b)* a halálbüntetést kegyelemből változtatták át szabadságvesztésre; *c)* a szabadságvesztést az emberölés és a rablás súlyosabban minősülő esetei [253. § (2) bekezdése és 299. § (3)–(4) bekezdése] illetőleg *d)* állam elleni vagy a béke és az emberiség elleni bűntett (IX. és X. fejezet) miatt szabták ki – a 127. § (1) bekezdésében meghatározott izgatást és a feljelentési kötelezettség elmulasztását (132. §) kivéve.

38/B. §. Börtön a büntetés, ha *a)* az elítéltet a szándékos bűntett elkövetését megelőzően szándékos bűntett miatt egy ízben már szabadságvesztésre ítélték és ennek kiállásától vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűntett elkövetéséig tíz év még nem telt el [39. § (2) bekezdése], vagy a szabadságvesztést, *b)* a 127. § (1) bekezdésében meghatározott izgatás vagy feljelentési kötelezettség elmulasztása (132. §) miatt alkalmazták, illetőleg, *c)* szándékos bűntett miatt három évet meghaladó tartamban szabták ki.

38/C. §. Szigorított büntetésvégrehajtási munkahely a büntetés a szándékos bűntett miatt kiszabott – a 38/A, vagy a 38/B § alá nem eső – szabadságvesztés esetén.

38/D. §. Büntetésvégrehajtási munkahely a büntetés a gondatlanul elkövetett bűntett miatt kiszabott szabadságvesztés esetén."

c) Az idézett rendelkezés a szabadságvesztésre ítéltek legalapvetőbb és legáltalánosabb elkülönítésének teremti meg az alapját akkor, amikor az eltérő kezelést és bánásmódot igénylő elítélteket különböző büntetésvégrehajtási intézményekbe utalja. Az elkülönítés alapja részint az elkövetők személyiségében, részint az elkövetett bűntett jellegében rejlik.

Legelsődlegesebb az a differenciálás, amelyet már az eredeti törvényszöveg is lehetővé tett: a börtönben vagy a büntetésvégrehajtási munkahelyen történő végrehajtás.

Büntetésvégrehajtási munkahelyen – annak szigorúbb vagy enyhébb formájában – kerülnek végrehajtásra a gondatlan bűnelkövetők és az enyhébb büntetésben részesülő szándékos elkövetők.

Szükségesnek látszik rámutatni arra, hogy a gondatlanság nem tükröz feltétlenül kevésbé negatív személyiséget, mint a szándékos bűnelkövetés. Fentebb

már említést tettünk arról, hogy egy bűnelkövetésben az elkövető személyisége különbözőképpen nyilvánulhat meg, bűncselekménye és személyisége közötti összefüggés eltérő erősségű lehet. Kriminológiai szempontból a legnagyobb figyelmet az olyan bűnelkövetések érdemlik, amikor az említett kapcsolat rendkívül szoros, amikor a bűnelkövetés logikus folyománya adott személyiségnek. Itt a bűncselekmény megvalósulása nem véletlen, epizódszerű jelenség, hanem a személyiséggel adekvát megnyilvánulás.

Az ilyen szoros kapcsolat mögött azonban eltérő lelki tartalmak húzódhatnak meg. Lehetséges, hogy a bűnelkövetés mögött tudatos társadalomellenes beállítottság vagy hibás erkölcsi struktúra rejlik. Az elkövető tudatosan szegül szembe a társadalmi elvárással, érzelmileg az ettől eltérő következményekkel azonosul.

Előfordul azonban nem ritkán az is, hogy a bűnelkövető nem áll szemben ilyen tudatosan társadalmi értékrendünkkel, azonban életvitelét nagyfokú közömbösség, körültekintés-hiány jellemzi. Az ilyen felelőtlenséget mutató személyiség is antiszociálisnak tekinthető, hiszen bármikor eredményezhet bűnelkövetést. Szinte csak mások fokozott gondossága akadályozza meg azt, hogy az ilyen személyiségű emberek nem követik el a bűncselekmények sorozatát. Míg az előbbi esetben az elkövető szándékos bűntette állt adekvát összefüggésben az elkövető személyiségével, itt gondatlan bűnelkövetését látjuk ugyanilyen összefüggésben. A bűncselekmény mindkét esetben hű tükre az elkövető személyiségének, az elkövetőnek tehető szemrehányás foka, a rosszallás mértéke azonban eltérő.

Az elmondottakhoz még hozzáfűzzük a következőket. Láttuk az eddigiekben azt, hogy a bűntett és a bűnelkövető személyisége közötti szoros összefüggés nem korlátozódik a szándékos bűnelkövetésekre, hanem ugyanilyen szoros adekvát kapcsolat állhat fenn gondatlan bűncselekmény esetében is. Talán természetes ezek után, de mégis külön is megemlítjük, hogy a bűntett és a személyiség közötti laza kapcsolat ugyanígy független a bűnösségi alakzatoktól. Szándékos bűntett is állhat szinte szöges ellentétben az elkövető személyiségével. Ilyen a helyzet pl. az erős alkalmi ösztönzésekhez tapadó, szituáció-szülte szándékos bűnelkövetéseknél. Valósulnak azonban meg gondatlan bűntettek is túlnyomóan az adott körülmények hatására, amikor az egyébként megfontolt, fejlett felelősségtudattal rendelkező elkövető valamilyen erős alkalmi ösztönzés hatására mulasztja el a kellő körültekintést.[8]

Az elmondottak alapján ahhoz a következtetéshez jutunk, hogy *a bűntett és az elkövető személyisége közötti összefüggés intenzitása nem lehet alapja az elkövetők kriminológiai tipizálásának.*

Van azonban egy olyan körülmény, amely alkalmas arra, hogy a személyiséggel szorosabban vagy lazábban összefüggő gondatlan bűntettek elkövetőit egy típusba összefoglalja. Ez a körülmény a *társadalmi elvárással való tudatos szembeszegülés hiánya.* Ennek a körülménynek a szabadságvesztés-büntetés végrehaj-

[8] A bűntett és a személyiség közötti összefüggésre nézve vö.: *Földvári–Vigh:* Kriminológia, i. m. 158–162. old.

tása vonatkozásában is nagyobb a jelentősége, mint a bűntett és a személyiség közötti kapcsolat milyenségének. Nagyobb a jelentősége azért, mivel az elítélt átnevelésének, személyisége átformálásának a módszerét erre a körülményre tekintettel kell megválasztani. Az elítélttel való bánásmód kiválasztása szempontjából nem lehet meghatározó jelentősége a tárgyalt összefüggés milyenségének. Aligha lenne célravezető a konok, ismételten – szinte szokásszerűen – bűnözőnek a rendszeresen hanyag, felelőtlen magatartást tanúsító – és e magatartásával több alkalommal bűntettet is megvalósító – személlyel egy csoportba – és egy büntetésvégrehajtási intézetbe – történő beosztása. A társadalmi elvárásokkal tudatosan szembehelyezkedő elkövetők más bánásmódot igényelnek, mint ezekkel a követelményekkel alapjában egyetértő, de hibás személyiség-struktúrájuk miatt azokról megfeledkező emberek. Mindezek alapján *helyesnek tartjuk az elkövetőknek a bűnösségi alakzatok figyelembevételével történő csoportosítását.*

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy álláspontunk nem jelenti a tárgyalt összefüggés jelentőségének minden irányú tagadását. Az összefüggés erősebb vagy lazább mivoltát lényegesnek tartjuk mindkét kategórián belül bevezetendő differenciált foglalkozási mód megválasztása szempontjából. Mind a szándékos, mind a gondatlan bűnelkövetők között indokolt különbséget tenni annak alapján, hogy bűnelkövetésük mennyiben tükrözi személyiségüket. E különbségtétel azonban csak másodlagos jelentőségű, csak a szándékos és gondatlan bűnelkövetőkre történő elsődleges csoportosítás után, ezeken belül érvényesülhet.

A szabadságvesztésre ítéltek csoportosításánál természetesen indokolt egyéb körülményekre is figyelemmel lenni. Az eddig tárgyalt szubjektív tényezők mellett nagy súlyt kell helyezni az olyan szintén szubjektív, de már objektív ismérvekkel is erősített jelenségre, mint a *visszaesés.*

A visszaesés lényegét tekintve sok rokonvonást mutat az előbb tárgyalt olyan szándékos bűnelkövetésekkel, amelyek hű megnyilvánulásai az elkövető személyiségének. A szoros kapcsolat objektív jelzőjeként foghatjuk fel az elkövető többszörös elítéltségét. Másrészről azonban a törvényhozó által visszaesőnek tekintett személy bűnelkövetése, illetőleg bűnelkövetései nem feltétlenül állanak egészen szoros viszonyban személyiségével, viszont a bűntett és a személyiség közötti szoros kapcsolat fennállhat egyetlen bűnelkövetés esetében is. Az itt tárgyalt két jelenség csupán a kriminológiai visszaesés esetében áll egészen közel egymáshoz, de a törvényi visszaesés, valamint a 38/A, 38/B és a 39. §-okban értékelt többszörös elítéltség esetei lényeges eltéréseket mutatnak a bűntett és a személyiség közötti szoros kapcsolat eseteitől.[9]

És végül érvényesül a bűnelkövetők osztályozásánál látszólag tisztán objektív szempont is: *az elkövetett bűncselekmény súlyossága.*

E szempont tisztán objektív jellege azonban látszólagos, benne kifejeződnek szubjektív mozzanatok is. Ez teljesen magától értetődik. A tettet sohasem lehet

[9] Nem tartjuk feladatunknak a visszaesés különböző fogalmainak az értelmezését és összevetését. Erre nézve 1. *Földvári–Vigh:* Kriminológia, i. m. 176–177. old.

teljesen elszakítani a tettestől, a tettben bizonyos fokig mindig kifejeződik valami a tettesből. A tett súlyosabb vagy enyhébb volta bizonyos fokig mutatja a tettes személyiségének kisebb vagy nagyobb antiszocialitását is. Súlyosabb bűncselekmények elkövetésénél erősebb társadalmi motivációt kellett az elkövetőnek magában legyőznie; az erősebb társadalmi motiváció legyőzése személyisége antiszociális vonásainak nagyobb erejére utal. Súlyosabb bűncselekmény elkövetése ezért megalapozza azt a felfogást, hogy az elkövetővel szemben határozottabb és szigorúbb elbánást kell érvényesíteni ahhoz, hogy a társadalmilag pozitív személyiségi vonások megfelelő erőre tegyenek szert.

Az eddigiekben megkíséreltük elvileg megindokolni a törvény 38/A.–38/D. §-ainak rendelkezéseit. Ehhez még annyit kell hozzáfűznünk, hogy a szabályozásban rögzített differenciálás csak a kezdet, a büntetés végrehajtása során mindegyik intézménynél további csoportosításokat kell eszközölni. Ezzel a kérdéssel azonban majd a negyedik részben fogunk foglalkozni.

d) Összefoglalva a szabadságvesztés négy fokozatának az alkalmazási lehetőségeit, a következő út látszik a legegyszerűbbnek:

Először megállapítandó az elkövető bűnösségének formája. Ha gondatlan bűntettet követett el, minden további feltétel nélkül kijelölhető a büntetésvégrehajtási munkahely. Elvileg ugyan lehetséges lenne szigorított börtön alkalmazása is, tekintettel a 38/A. § a) alpontjának második fordulatára, gyakorlatilag azonban e lehetőséget kizártnak vehetjük. Kizártnak vehetjük azért, mivel egy gondatlan bűnelkövetés aligha mutat a társadalmi együttélés szabályaival való olyan konok szembehelyezkedést, amilyent a törvény e rendelkezése a szigorított börtön alkalmazásának feltételeként megkívánt. Gondatlan bűntett semmiképpen, gondatlan bűnelkövető életmódja aligha lehet a „konok szembehelyezkedés" megállapításának alapja.

Így aggálymentesnek tűnik a megállapítás: *gondatlan bűnelkövetés esetén büntetésvégrehajtási munkahely a büntetés,* akár első bűntényesről, akár ismételten visszaesőről van szó.

Abban az esetben azonban, ha az elítélés alapja *szándékos bűncselekmény, különböző lehetőségek* állanak fenn:

Ha a bűntett állam elleni [kivéve a 127. § (1) bekezdésében meghatározott izgatást, valamint a feljelentési kötelezettség elmulasztását] vagy a béke és az emberiség elleni, a büntetés szigorított börtön.

Félreértések elkerülése végett megemlítjük, hogy az izgatás 127. § (2) bekezdésében meghatározott minősített eseteinek megvalósulása nem tekinthető kivételnek, így ezekben az esetekben is szigorított börtön a büntetés. A törvénynek a 127. § (1) bekezdésére történő hivatkozását nem értelmezhetjük úgy, mintha az csak az izgatás bűntettének törvényi tényállását határozná meg, hanem úgy, mint amelyik az itt szóbajöhető esetet rögzíti.

Talán magától értetődőnek tűnik, a félreértések elkerülése végett mégis megemlítjük, hogy a 128. §-ban meghatározott izgatás sem tekinthető kivételnek, így ennek megvalósítása esetében is szigorított börtön az elkövető büntetése. Minden

esetre elvi indoklást igényelne az a körülmény, hogy az izgatás 127. § (1) bekezdésében meghatározott esetével azonos büntetési tétellel fenyegetett – és hatályos jogunk megalkotása előtti időben egy törvényi tényállás keretei között értékelt – tettleges bántalmazással elkövetett izgatás miért nem részesül azonos megítélésben a szabadságvesztés fokozatainak a meghatározása szempontjából is.

Ugyanilyen egyszerű az állásfoglalás az emberölés és a rablás minősített eseteinek a megvalósulásakor, továbbá abban az esetben, ha a halálbüntetést a Népköztársaság Elnöki Tanácsa kegyelemből szabadságvesztésre változtatta át. Ezekben az esetekben ugyancsak szigorított börtön az elítélt büntetése.

Az itt felsorolt bűntettek objektív jellegüknél fogva szilárd alapját képezik a szabadságvesztés fokozata kijelölésének. Az itt fel nem tüntetett egyéb szándékos bűntettek megvalósulása esetében meghatározó jellegű lehet az elkövető előélete: ha jelenlegi bűnelkövetése előtt már két ízben szabadságvesztésre ítélték, függetlenül attól, hogy ezen elítélései szándékos vagy gondatlan bűntett miatt történtek-e, a büntetés szigorított börtön lesz. Ha az elítéltet korábban csak egy alkalommal ítélték el szabadságvesztésre, büntetése attól függ, korábbi bűntette szándékos vagy gondatlan volt-e: ha szándékos, a büntetés börtön, ha gondatlan, szigorított büntetésvégrehajtási munkahely lesz. Az utóbbi esetben további feltétele azonban a szigorított büntetésvégrehajtási munkahely alkalmazásának az, hogy a jelenlegi szabadságvesztés három évet nem halad meg. A szándékos bűntett miatt három évet meghaladó időtartamban kiszabott szabadságvesztés ugyanis csak börtönben hajtható végre.

Az eddig tárgyalt ismételt elítélés valamennyi esetében feltétele a jelzett fokozat alkalmazásának az, hogy a jelenlegi bűntett elkövetésére a korábbi bűntett miatt alkalmazott büntetés végrehajtásától, illetőleg végrehajthatósága megszűnésétől számított tíz éven belül került sor. Ha a korábbi szabadságvesztés kiállásától, vagy végrehajthatósága megszűnésétől a jelenlegi szándékos bűntett elkövetéséig tíz év már eltelt, az elítélt az első bűnelkövetőkkel esik egy tekintet alá. Első bűntényesnek tekintendő az is, akit korábban – akár tíz éven belül is – gondatlan bűntett elkövetése miatt ítéltek szabadságvesztésre. Itt kell megemlítenünk a 78. §-ban adott szabályozás bennünket ehelyütt érdeklő kihatását is. E rendelkezés szerint: „A mentesítés hatálya abban áll, hogy az elítélt a polgári jogi következmények kivételével mentesül azok alól a hátrányos következmények alól, amelyeket az elítéltetéséhez jogszabály fűz."

Láttuk, hogy a törvényhozó meghatározott következményt fűz a szabadságvesztésre ítéléshez azokban az esetekben, ha az elítélt később újabb bűntettet követ el. Újabb bűnelkövetésének az elbírálásánál azonban e következmények a 78. §-ra figyelemmel csak akkor állhatnak be, ha korábbi büntette miatt az elkövető még nem részesült mentesítésben. Olyan bűntett miatti elítélés, amelyre nézve az elítélt mentesítésben részesült, nem vonja maga után a szabadságvesztés súlyosabb fokozatának a kijelölését, illetőleg ilyen bűntett csak a majd lentebb tárgyalandó 38/E. § keretében értékelhető. E tételt a *Legfelsőbb Bíróság*

több alkalommal is leszögezte, így pl. a Bf. III. 93/1965., a B. törv. III. 44/1965. sz. döntéseiben.[10]

Szándékos bűntettet elkövető és első bűntényesnek tekintendő minden elítélt büntetése a szabadságvesztés időtartamától függ: ha három évet meghaladó tartamban szabták azt meg, börtön, ha három évet meg nem haladó időtartamban állapították azt meg, szigorított büntetésvégrehajtási munkahely lesz a büntetés.

Értékelést nyert a törvényben még egy további olyan körülmény is, amely a szabadságvesztés fokozatának a meghatározására döntő jelentőségű: a korábban már említett *„konok szembehelyezkedés"* a társadalmi együttélés szabályaival.

E fogalmat új büntető törvénykönyvünk vezette be a magyar büntetőjogba. A törvény 39. §-a említi, mint olyan körülményt, amely a szabadságvesztésre ítélt személynél kizárja a feltételes szabadságra bocsátást. Közelebbi meghatározást, útmutatást azonban nem találunk sem a törvényben, sem a Miniszteri Indokolásban megállapításának feltételeit illetően. A *Miniszteri Indokolás* is csak megismétli a törvény szavait, anélkül, hogy utalna olyan körülményekre, amelyekből következtethetne a bíróság a társadalmi együttélés szabályaival való konok szembehelyezkedésre.

A törvény két körülményt megemlít – és ezeket az általunk jelenleg vizsgált törvényszöveg is változtatás nélkül átvette – amelyekből az elítélt említett sajátosságára lehet következtetni: *az elkövetett bűntett jellege – az elkövető életmódja.* Problematikus azonban mindegyik feltétel megállapítása adott esetekben.

Mikor lehet az elkövetett bűntett jellegéből következtetni arra, hogy az elkövető konokul szembehelyezkedik a társadalmi együttélés szabályaival? Hiszen minden bűnelkövetés szembehelyezkedést jelent e szabályokkal! Mikor lehet azt mondani, hogy e szembehelyezkedés „konok"?

Kézenfekvőnek látszik a hivatkozás a garázdaság bűntettére, mint amely bűntett par excellence kifejezésre juttatja a társadalmi együttélési szabályok semmibe vételét, a velük való határozott szembehelyezkedést. E bűncselekmény elkövetésénél valóban megnyilvánulhat olyan „konokság", amely a tárgyalt törvényi rendelkezés alkalmazását vonhatja maga után. Ilyen „konokságként" értékelnénk pl. a huzamos időn át, többszörös felszólítás ellenére is továbbtartó garázdálkodást, és különösen e bűncselekmény miatti többszörös elítéltséget, amikor az elkövető életmódja, illetőleg viselkedése a társadalom tagjainak mély felháborodását idézi elő. A garázdaság bűntettének ilyen körülmények között történt elkövetése maga után vonhatja a konok szemhelyezkedés megállapítását és azt, hogy a bíróság által kiszabott szabadságvesztést szigorított börtönben hajtják végre és az elítélt feltételes szabadságra sem bocsátható.

E magyarázat megfelel egyébként a Büntető Kollégium 397. sz. döntésének is, amelynek indokolása olyan elkövetőről beszél, akinek „életmódja a teljes el-

[10] Büntetőjogi Döntvénytár, Bírósági Határozatok, Budapest, 1966. 74–75. ill. 72. old.

züllöttségre, elvetemültségre utal, aki nem hajlandó bűnöző, a társadalmi együttélés szabályait semmibe vevő magatartásával felhagyni".

De sor kerülhet-e a konok szembehelyezkedés megállapítására egyéb bűntett elkövetése esetében? A feleletünk csak igenlő lehet, konkrét bűntettek megemlítése azonban nem egyszerű feladat. Általánosságban annyit mondhatunk, hogy bármilyen bűncselekmény elkövetése elvileg alkalmas lehet a fenti minősítésre, ha az elkövetés módja határozottságot, elszántságot mutat, mély felháborodást vált ki és a társadalom tagjainak a nyugalmát komoly mértékben megzavarja, gyakorlatilag azonban az elkövető életmódjának van nagyobb jelentősége.

A konok szembehelyezkedés megállapításának másik alapja, az elkövető életmódja, szilárdabb ismérvnek tűnik. A többszörös, vagy különösen a sokszoros büntetettség kétségtelenül bizonyítja e feltétel fennforgását, ilyen esetekben azonban már a 38/A. § a) alpontjának első fordulata alapján is szigorított börtön alkalmazandó. Lehet-e azonban az elkövető életmódjára tekintettel a társadalmi együttélési szabályokkal való konok szembehelyezkedésről beszélni olyan esetekben, amikor az elkövetőt korábban még nem ítélték szabadságvesztésre?

Feleletünk ismét igenlő! Elképzelhető, hogy az elkövető eddig még mindig elkerülte a bíróság előtti felelősségre vonást, de viselkedése, magatartása környezete – hozzátartozói, munkatársai – számára majdnem elviselhetetlen volt. Az összeférhetetlen, veszekedő, mások nyugalmát ok nélkül zavaró, másokra tekintettel nem levő emberek életmódja ilyen konok szembehelyezkedésnek minősülhet akkor is, ha eddig még nem részesült büntetésben. Különösen áll megállapításunk olyan esetekre, amikor a jelenlegi bűnelkövetés az itt vázolt életmódnak és az ilyen személyiségnek a megnyilvánulásaként fogható fel. Tehát ha a bűnelkövetés és az említet antiszociális – vagy legalábbis aszociális – életmód között szoros összefüggés áll fenn.

Ugyancsak könnyen indokolható az igenlő álláspont olyan esetekben, amikor az elkövetőt már több ízben is elítélték, de nem szabadságvesztésre. Az ilyen nyomatékos figyelmeztetés semmibevétele határozott konokságra, a társadalmi együttélés szabályaival való erős szembenállásra mutat. És ennek mindenképpen célszerű levonni a következményeit a szabadságvesztés végrehajtási módjának a megválasztása szempontjából is!

A fentebb már hivatkozott 397. sz. kollégiumi állásfoglalással kapcsolatban azonban indokoltnak tartunk egy megjegyzést:

A kollégiumi döntés leszögezi, hogy a konok szembehelyezkedés „szorosan értelmezendő és csak olyan szándékos bűntett terheltjével szemben alkalmazható, aki nincsen már egyéb okból a feltételes szabadságra bocsátásból kizárva".

Annak hangsúlyozásával, hogy az itt idézett állásfoglalással egyetértünk, a hozzá fűzött indokolásban bizonyos félrecsúszást látunk.

A szoros értelmezés szükségességét a döntés azért emeli ki, hogy a többszörös elítélés már egyébként is értékelhető esetei kívül maradjanak a konok szembehelyezkedést meghatározó törvényi rendelkezés alkalmazási köréből. Ebből azt a következtetést kellene levonnunk, hogy „konok szembehelyezkedés" címén

olyan elítéltek zárhatók ki a feltételes szabadságra bocsátásból – és olyan elítéltekkel szemben alkalmazandó szigorított börtön – akit jelenlegi szándékos bűnelkövetése előtt nem ítéltek el még két ízben szabadságvesztésre. A döntéshez fűzött indokolás viszont olyan látszatot kelt, mintha a konok szembehelyezkedés csak a többszörös rendszeres bűnelkövetés esetében, a quasi „szokásszerű" bűnözővel szemben kerülhetne megállapításra. Ilyen esetekben viszont a törvény egyéb rendelkezései irányadók! Ezek a meggondolások vezettek akkor, amikor fenti állásfoglalásunkat kialakítottuk, amely lehetségesnek tartja a korábbi szabadságvesztésre történt elítélések nélkül is a „konok szembehelyezkedés" megállapítását.

e) Mivel törvényünk 92. §-a szabadságvesztés alkalmazását is lehetővé teszi fiatalkorúakkal szemben, szabályoznia kellett azt is, hogy melyik fokozatban történjék a szabadságvesztés végrehajtása fiatalkorú elkövető esetében. Az 1966. évi 20. sz. tvr. 4. §-a az alábbi rendelkezéssel egészíti ki a büntető törvénykönyvet:

„97/A. § (1) Börtön a büntetés, ha a fiatalkorút *a)* szándékos bűntett miatt egy évet meghaladó szabadságvesztésre ítélték, *b)* a szándékos bűntett elkövetését megelőzően szándékos bűntett miatt szabadságvesztésre vagy javítóintézeti nevelésre ítélték, vagy *c)* züllött életmódot folytatott. (2) Büntetésvégrehajtási munkahely a büntetés az (1) bekezdés alá nem eső szabadságvesztés esetén."

Amint látjuk, fiatalkorúak vonatkozásában a törvényhozó a szabadságvesztésnek csak két fokozatát szabályozza: börtönt és büntetésvégrehajtási munkahelyet. További differenciálást feltehetően azért nem tartott szükségesnek, mivel feltételezése szerint a fiatalkorú bűnelkövetők személyisége között még nem állanak fenn olyan erős és szilárdan kialakult különbségek, amelyek alapján tipizálásuk megtörténhetnék. A fiatalkorú bűnelkövetők között egyébként kétségtelenül meglevő eltérő személyiségi vonások kellő súllyal figyelembe vehetők mind a börtönben, mind a büntetésvégrehajtási munkahelyen történő végrehajtás során is.

Van azonban néhány körülmény, ami aggályt kelt az idézett törvényi rendelkezés helyességét illetően. E körülményekkel feltétlenül szembe kell néznünk és ki kell alakítanunk egy egységes álláspontot.

A 97/A. § (1) bekezdése értelmében a börtön a fiatalkorú bűnelkövető büntetése, ha szándékos bűntett miatt egy évet meghaladó szabadságvesztésre ítélik. Korábban láttuk, hogy a felnőttkorú bűnelkövető szándékos bűntette csak abban az esetben vonja maga után a börtön alkalmazását, ha a szabadságvesztést három évet meghaladó időtartamban szabták ki. Pusztán e két rendelkezés összevetéséből úgy tűnik, mintha a törvényhozó a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben szigorúbb mércét alkalmazna, szigorúbb bánásmódot követne, mint a felnőttkorúakkal szemben.

Kétségtelen, hogy a fiatalkorúak börtöne sem szervezetében, sem munka és életfeltételei tekintetében nem azonos a felnőttkorúak börtönével. Az elnevezés azonossága nem jelenti a két intézmény azonosságát. A fiatalkorúak börtöne sok vonatkozásban közelebb áll szigorúságát tekintve a felnőttek szigorított büntetés-

végrehajtási munkahelyéhez, mint a felnőttkorúak börtönéhez. Látszólag tehát nem történik méltánytalanság a fiatalkorúakkal, amikor már az egy évet meghaladó időtartamban kiszabott szabadságvesztést is börtönben hajtják végre.

Kétségtelen az is, hogy egy évet meghaladó szabadságvesztés alkalmazására aránylag súlyosabb bűncselekmények esetében kerül sor. A fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben irányadó szempontok következetes érvényesítéséből következik ez. Abban az esetben viszont, ha szemlélődésünk körébe bevonjuk a 97/B. § rendelkezéseit is, már kétségessé válik az idézett törvényi rendelkezés helyessége.

Majd később látni fogjuk, hogyan alakul a fiatalkorú szabadságvesztés büntetése abban az esetben, amikor a büntetés végrehajtására a 20. életév betöltése után kerül sor. A 97/B. § rendelkezései értelmében már az egy évet meghaladó időtartamban kiszabott szabadságvesztést is börtönben – és most már a felnőttkorúak börtönében – kell végrehajtani, ha a fiatalkorú elítélt a büntetés megkezdésekor 20. életévét már betöltötte. Ez már olyan méltánytalanságnak tűnik a fiatalkorúakkal szemben, amelyet nem magyaráz meg teljesen az előbb indokként felhozott súlyosabb bűnelkövetés sem. Nehezen magyarázható meg az, hogy börtönben kerül végrehajtásra annak a fiatalkorúnak a szabadságvesztés büntetése, aki röviddel a 18. életévének betöltése előtt követte el bűncselekményét, és az miatt egy évet meghaladó szabadságvesztésre ítéltek, ha a büntetés megkezdésére 20. életévének betöltése után kerül sor, viszont ugyanennek a bűncselekménynek a 18. életévét betöltött személy által történő elkövetése esetében csak szigorított büntetésvégrehajtási munkahely alkalmazása lesz a következménye.

Ezen a helyzeten csak az segíthetne, ha a bíróság a fokozat kijelölésénél eltérhetne a törvényi előírástól. Ezt azonban – mint majd látni fogjuk – a törvény nem teszi lehetővé, erről csak az Indokolásban történik említés.

Aggályosnak tűnik a 97/A. § (1) bekezdés *b)* pontjában adott rendelkezés is. A 102. § értelmében ugyanis a büntetés végrehajtásának befejezésével mentesül a fiatalkorú a büntetett előéletéhez fűződő hátrányok alól abban az esetben, amikor a büntetés az egy évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb. A 97/A. § hivatkozott rendelkezése kizárja a mentesítés érvényesülését újabb szándékos bűnelkövetés esetében. Ez megint ellentétben áll a felnőttkorúakra vonatkozó elbírálással és az összhang csak úgy teremthető meg, ha a fiatalkorúak vonatkozásában is hatályosul a rehabilitációra vonatkozó rendelkezés.

Ami pedig ugyanezen rendelkezés második – a javítóintézeti nevelésre vonatkozó – kitételét illeti, elméletileg egyáltalán nem indokolható. A javítóintézeti nevelés ugyanis nem büntetés, alkalmazása ezért nem vonhat maga után büntetőjogi hátrányokat. Olyan hátrányokat, amelyek csak a *büntetettséghez* fűződhetnek.

A bírált törvényi rendelkezés mellett csak az alábbi körülményt tudjuk felhozni:

Közismert – és erre a körülményre fentebb már mi is utaltunk – hogy a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben alkalmazott intézkedés kiválasztásánál döntő sú-

lya van a fiatalkorú érdekének, helyesirányú testi, szellemi, erkölcsi fejlődése biztosításának. Olyan intézkedést kell vele szemben alkalmazni, amely – a törvény 86. §-ának szóhasználatát követve – alkalmas a fiatalkorú helyes irányú fejlődésének és annak előmozdítására, hogy a fiatalkorú a társadalom hasznos tagjává váljék.

E célkitűzésre, valamint a fiatalkorú még fejlődésben, kialakulásban levő személyiségére tekintettel igen gyakran kerül sor javítóintézeti nevelés elrendelésére olyan esetekben, amikor a felnőttkorú elkövetővel szemben feltétlenül szabadságvesztést alkalmazna a bíróság. A fiatalkorúakkal szemben elrendelt javítóintézeti nevelés tehát igen sokszor követ olyan súlyú jogsértést, amely felnőttkori vonatkozásban szabadságvesztés kiszabását eredményezné.

Lehetne tehát azt mondani, hogy a fiatalkorú újabb bűnelkövetése azonos megítélés alá esik a felnőttkorú visszaesésével. Az újabb bűnelkövetés ugyanis azt bizonyítja, hogy a fiatalkorú helyes irányú neveléséhez nem elegendő az életébe történő enyhébb fokú beavatkozás, itt már erélyesebb, hathatósabb intézkedésekre van szükség.

Úgy véljük, az itt elmondottak helyessége aligha vitatható. Ugyanakkor azonban számunkra az sem kétséges, hogy a törvény egyes rendelkezései közötti összhang biztosítása is lényeges követelmény. Úgy látjuk, a tárgyalt vonatkozásban ez az összhang hiányzik, mivel büntetéshez tapadó következményeket fűz a 97/A. § bírált rendelkezése büntetésnek nem tekinthető intézkedéshez. A § (1) bekezdésének *b)* pontjában meghatározott mindkét feltétel a fentiek szerint elvileg megalapozatlan, a törvény egyéb rendelkezéseivel nem áll összhangban és csupán célszerűségi szempontok indokolhatták felvételüket.

Lehetne ellenvetést tenni a 97/A. § (1) bekezdés c) pontjában értékelt körülmény ellen is. Szóvá tehetnénk a züllöttség kétféle értékelését a fiatalkorúak és a felnőttkorúak vonatkozásában. A felnőttkorú bűnelkövetők züllöttsége önmagában még nem eredményezi valamely szigorúbb fokozat kijelölését. Nincs akadálya tehát annak sem, hogy a legenyhébb fokozatban állapítsák meg a felnőttkorúval szemben kiszabott szabadságvesztést. Csupán a 38/E. § (2) bekezdése teszi lehetővé – de nem kötelezővé – az egy fokozattal szigorúbb végrehajtási mód kijelölését. De ennek adott esetben még mindig csak az lehet a következménye, hogy a züllött életmódot folytató felnőttkorú szabadságvesztését szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen hajtják végre. Ezzel szemben a züllött életmódot folytató fiatalkorú szabadságvesztésének végrehajtására kötelezően kerül sor a vele szemben alkalmazható legszigorúbb fokozat – börtön – kijelölésére.

A méltánytalanság illusztrálására hivatkozunk arra a gondatlan bűntettet elkövető, de züllött életmódot folytató fiatalkorúra, aki a büntetés megkezdésekor már betöltötte 20. életévét. A 97/B. § rendelkezései értelmében büntetését börtönben – és most már a felnőttkorúak börtönében – kell kiállania, míg ugyanazt a bűntettet elkövető, züllött életmódot folytató felnőttkorúnak a legrosszabb esetben is csak szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen.

A felsorolt hibák csak azáltal lennének kiküszöbölhetők, ha a bíróságoknak módjukban állna a törvényben előírt fokozatnál enyhébb vagy szigorúbb fokozat kijelölése. És ennek lehetőségét a 97. § keretében kellett volna megteremteni, ez azonban elmaradt. A tvr. vonatkozó §-ához fűzött Indokolásban azonban az alábbiakat olvassuk: „A Btk. 38/E. §-a fiatalkorú elítélt esetében is alkalmazható." Tekintettel azonban arra, hogy az Indokolás nem törvény, annak kötelező ereje nincs, vizsgáljuk meg a 38/E. § alkalmazásának a lehetőségét közelebbről. Vajon valóban ilyen természetes e § rendelkezéseinek a fiatalkorúakkal szemben történő alkalmazása?

Úgy látjuk, a kérdés nem ilyen egyszerű. Az Indokolás szerzője nyilvánvalóan abból a belátásból indult ki, hogy az általános érvényű rendelkezések irányadóak a fiatalkorúak felelősségre vonására is, kivéve, ha a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó speciális rendelkezések ezektől eltérnek. A 38/E. § vitathatatlanul általános érvényű rendelkezéseket tartalmaz, a 97/A–B. §-ok kifejezetten tiltó rendelkezést nem rögzítenek – ezek alapján mondható tehát, hogy a fokozattól való eltérést lehetővé tevő 38/E. § irányadó a fiatalkorú bűnelkövetők vonatkozásában is.

Ezzel szemben viszont felhozhatók a következők:

A törvényhozó a 38. és a 38/A–E. §-okban általános érvénnyel szabályozta a szabadságvesztés fokozatait, az egyes fokozatok kijelölésének feltételeit. E rendelkezések egységes egészet képeznek, és egymásra tekintettel magyarázandók. E rendelkezésekhez képest tartalmaz a 97/A–B. § kivételeket, eltéréseket – tehát nemcsak a 38/A–B–C–D. §-hoz, hanem valamennyi §-hoz képest. A rendszerező értelmezés segítségével tehát ahhoz a következtetéshez jutunk, hogy a fiatalkorúak szabadságvesztésére vonatkozó 97., 97/A–B. §-ok lépnek a 38., 38/A–E. §-ok helyébe.

Az elmondottak alapján a fiatalkorúakkal szemben alkalmazható szabadságvesztés fokozatai tekintetében az alábbi eltérések állanak fenn:

1. A fiatalkorúakkal szemben alkalmazott szabadságvesztésnek csak két fokozata van;

2. az egyes fokozatok kijelölésének speciális feltételei vannak;

3. a törvényben meghatározott feltételektől eltérően egyik fokozat megállapítására sem kerülhet sor.

Véleményünk szerint kívánatos lenne annak biztosítása, hogy a fiatalkorúak szabadságvesztését szabályozó rendelkezések merevségét feloldjuk és lehetővé tegyük a bíróság számára a törvényben írt feltételektől való eltérést, a törvényben rögzített fokozatnál enyhébb vagy szigorúbb fokozat kijelölését. A törvény szövegének elméletileg megalapozott értelmezése azonban nem vezet el ilyen következtetéshez. Megállapíthatjuk tehát, hogy a tvr. Indokolásának gyakorlati szempontból helyes álláspontja nem felel meg a törvényszöveg magyarázatából nyert tételnek.

Az idézett 97/A. § rendelkezéseinek alkalmazási körét illetően további prob-

lémák merülnek fel, tekintettel a szóbajöhető elkövetők törvényi kormeghatározására.

Alaptételként idézzük a törvény 85. §-át: „A büntető törvény alkalmazásában fiatalkorú, aki a bűntett elkövetésekor a tizennegyedik életévét meghaladta, de tizennyolcadik életévét még nem töltötte be."

Témánk szempontjából az alsó korhatár problémákat nem vet fel: aki a bűntett elkövetésekor a tizennegyedik évét még nem töltötte be, büntetőjogi felelősségre nem vonható. A felső határ vonatkozásában azonban merülnek fel állásfoglalást igénylő kérdések, különösképpen olyan esetekben, amikor a tizennyolcadik év betöltése a bűntett elkövetése és a felelősségre vonás közé esik.

A törvény atekintetben nem tartalmaz rendelkezést, mi történjék az olyan bűnelkövetővel, aki cselekményét a tizennyolcadik életévének elérése előtt követte el, felelősségre vonásakor azonban tizennyolc éves már elmúlt. A törvény lentebb idézendő 97/B. § rendelkezéseiből azt a felfogást következtethetjük, hogy a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó 97/A. § rendelkezései irányadók mindaddig, amíg az elkövető huszadik évét be nem tölti. E § rendelkezései alkalmazandók tehát abban az esetben, amikor a bűntett elkövetése a tizennyolcadik életév betöltése előtt történt, az ítélet meghozatalakor az elkövető azonban már tizenkilenc éves is elmúlt.

Felfogásunkkal szemben kézenfekvőnek látszanék a törvény grammatikai értelmezésével olyan állásfoglalás kialakítása, amely a 97/A. § rendelkezéseit csak az elbíráláskor is „fiatalkorúnak" minősülő személlyel szemben tartaná alkalmazhatónak. Bizonyos analógiával lehetne a 87. § (2) bekezdésére is hivatkozni, amely szerint: „Büntetést kell kiszabni a fiatalkorúra... ha a bűntett elbírálásakor tizennyolcadik életévét már betöltötte."

Véleményünk szerint a tizennyolcadik életévnek a cselekmény elkövetése és elbírálása közötti időpontban történő betöltése csak a nevelő intézkedések meghozatalát, köztük a javítóintézeti nevelés elrendelését zárja ki. Tizennyolcadik életév betöltése után senki sem utalható javítóintézetbe. Ez összhangban áll a 91. § rendelkezéseivel is, amelyek az intézeti nevelésnek a tizennyolcadik év betöltése utáni folytatását is csak az oktatási év végéig teszik lehetővé, amennyiben az ilyen személy az intézetben tanulmányokat folytat.

Javítóintézetben tehát tizennyolc éven felüliek csak ebben a kivételes esetben és akkor is aránylag rövid ideig lehetnek. Más a helyzet a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási intézményeiben: itt végeredményben huszenegy éves kor betöltéséig maradhatnak a szabadságvesztésre ítélt fiatalkorúak. Az ezt lehetővé tevő 97/B. § rendelkezéseire tekintettel tehát úgy véljük, hogy a huszadik év betöltése előtt a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási intézeteiben helyezhetők el azok a személyek, akik bűntettüket még a tizennyolcadik életévük betöltése előtt követték el, és *velük szemben a szabadságvesztésnek csak két fokozata alkalmazható.*

Kérdésünk vonatkozásában *Kádár–Kálmán* nem foglalnak ugyan állást, egyes megállapításaikból azonban úgy tűnik, hogy nézetünkkel azonos felfogást vallanak. A következőket olvashatjuk ugyanis fejtegetéseik között: „Előfordulhat,

hogy az, aki a cselekmény elkövetésekor fiatalkorú, a büntetés végrehajtásának megkezdésekor már túlhaladta a fiatalkor határát. Jelentéktelen időkülönbség miatt nem lenne indokolt eltérő végrehajtási szabályokat alkalmazni annál is inkább, mert – az előző bekezdésből kitűnően – a fiatalkorú elítélteken 20 éves korukig a speciális büntetésvégrehajtási intézetben hajtják végre a büntetést. Ezért azok, akik a büntetés foganatbavételekor még nem múltak el 20 évesek, a reájuk kiszabott szabadságvesztést a külön büntetővégrehajtási intézetben kezdik meg. Ha viszont a büntetés foganatbavételekor a 20. életévüket már meghaladták, a szabadságvesztést az általános szabályok szerint kell végrehajtani."[11]

A fiatalkor felső határával kapcsolatban felmerülő másik problémát a 97/B. § rendelkezései már tisztázzák. E § arra az esetre tartalmaz eligazítást, ha a fiatalkorú elítélt büntetésének végrehajtása alatt tölti be huszadik életévét, illetőleg, ha a büntetés tényleges megkezdése előtt éri el huszadik életévét. Idézzük a törvényt:

„97/B. § (1) Ha az elítélt a büntetés megkezdésekor huszadik életévét már betöltötte, büntetését az alábbiak szerint kell végrehajtani: *a)* a 97/A. § (1) bekezdése esetében börtönben [38. § (1) bekezdés *b)* pont], *b)* egyéb esetekben szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen [38. § (1) bekezdés c) pont], kivéve *c)* a gondatlan bűntett miatt elítélteket, akiknek büntetését büntetésvégrehajtási munkahelyen [38. § (1) bekezdés a) pont] kell végrehajtani. (2) Ha az elítélt huszadik életévét a büntetés végrehajtása alatt tölti be és a büntetés hátralevő része egy évet meghalad, azt az (1) bekezdés szerint kell végrehajtani."

Úgy gondoljuk, az (1) bekezdésben felvett rendelkezések magyarázatot nem igényelnek. A (2) bekezdésben adott szabályozáshoz az alábbiakat fűzzük:

E szabály alkalmazására a következő esetekben lesz szükség: *a)* a fiatalkorút tizennyolcadik életévének betöltése előtt ítélték szabadságvesztésre, büntetését tizennyolc éves korának elérése előtt meg is kezdte, de büntetése húsz éves korában is még folyamatban van; *b)* a tizennyolcadik életév betöltése előtt elítélt, de büntetését ennek betöltése után kezdő személy vonatkozásában; *c)* fiatalkorban elkövetett, de a tizennyolcadik életév betöltése után elítélt és büntetését ez után megkezdő személyekkel szemben.

A törvény nem hagy kételyt atekintetben, hogy a folyamatban levő szabadságvesztés a fiatalkorúak speciális intézeteiben folytatható a huszadik év betöltése után is, ha a hátralevő idő egy évet nem halad meg. Ha az egy évet meghaladja, a huszadik év betöltésével kell az elítéltet a felnőttkorúak intézetében – a (1) bekezdésben adott szabályozás alapján – elhelyezni.

f) Van még a fiatalkorúak mellett egy másik olyan személyi kör is, amelyhez tartozók szabadságvesztés-büntetését az általános szabályoktól eltérően kell kiszabni és végrehajtani. *E személyi kör a katonák köre.*

A törvény 103. § (1) bekezdése értelmében katonának kell tekinteni „a fegy-

[11] *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 710. old.

veres erők tényleges állományú tagjain kívül a rendészeti testületek tagjait is, ha ezt külön törvény rendeli".

E meghatározás a „tényleges állományt" értékeli a katonai minőség megállapítása vonatkozásában. A tényleges szolgálatot azonban teljesítheti valaki, mint sorállományú katona, de tartalékos állományként is. Későbbi rendelkezések érvényesítik ezt a különbséget is, de mindkét esetben előfeltétele a katonákra vonatkozó szabályok alkalmazásának az, hogy a tettes tényleges állományú legyen.

Az itt vázolt értelemben katonának tekinthető személlyel szemben alkalmazható szabadságvesztés is.

A szabadságvesztés végrehajtásának helyére és módjára nézve – a büntetés céljai mellett – döntő jelentősége van az elítélés időtartamának. Az elítélés időtartama viszont ezért jelentős, mivel bizonyos fokig ettől függ, hogy az elítélt büntetésének végrehajtása után is tényleges állományú katona marad-e vagy nem. Általános érvénnyel előrebocsáthatjuk ugyanis a tételt: ha az elítélt az ítélet után is katonai állományban marad, akkor indokolt, ha a büntetés végrehajtása alatt sem kerül ki a katonai szolgálati rend, a katonai fegyelem alól. Szabadságvesztésbüntetésük végrehajtása során „foglalkoztatásuk főirányа a kiképzés, a fegyelemre nevelés és általában a katonai jellegű és célú munkáltatás" kell legyen – írják *Kádár–Kálmán.*[12]

Ezzel az elvi jellegű tétellel áll összefüggésben a törvény 107. §-ának alábbi rendelkezése: „(1) A bíróság a sorállományú katonára három hónapnál hosszabb, de két évet meg nem haladó tartamban kiszabott szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban végrehajtását rendeli el, ha az elítélt hátralevő szolgálati idejére is figyelemmel a büntetés célja ez úton is elérhető. (2) A fegyelmező zászlóalj katonai alakulat, amelyben a büntetés célját az elítéltek szabadságának elvonásával és szigorú katonai neveléssel biztosítják."

A törvénynek bennünket ehelyütt érdeklő másik rendelkezése, a 108. § (1) bekezdése szerint: „A bíróság a katonára három hónapnál nem hosszabb tartamban kiszabott szabadságvesztésnek katonai fogdában végrehajtását rendeli el, ha a büntetés célja ez úton is elérhető."

Az idézett rendelkezések kapcsán csupán egy körülményre kívánjuk a figyelmet felhívni: fegyelmező zászlóaljban csak a sorállományú katona szabadságvesztés büntetése hajtható végre – katonai fogda viszont szóbajöhet bármely katonának tekinthető személy vonatkozásában, így tartalékos állományú katonával szemben is. A törvény további rendelkezései annyira egyértelműek, hogy magyarázatra szükség nincs.

Látszólag lazábban kapcsolódik csak témánkhoz egy olyan probléma, amelylyel később még találkozni fogunk, jelentősége miatt azonban itt is meg kell említenünk.

Eddigi fejtegetéseinkből kitűnik, milyen kihatása van a szabadságvesztés fokozatainak a kiválasztására annak, hogy az elkövetőt szándékos vagy gondatlan

[12] *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 710. old.

bűncselekmény miatt ítélik-e el. A *Legfelsőbb Bíróság* halmazat körében folytatott ítélkezési gyakorlata elvi megalapozottságának a hiánya egyebek között itt is eredményez néhány furcsaságot. Ezek közül csak egyet emelünk ki:

Ha valaki józan állapotban eltulajdonítási szándék nélkül elvesz egy idegen gépjárművet és azt használja: szándékos bűntettet követ el. Ha ugyanezt a magatartást ittasan követi el, vagy használat közben a KRESZ valamely előírását is megszegi, és ezáltal egy vagy több ember életét gondatlanul közvetlen veszélynek teszi ki (és ehhez elegendő, ha útitársa van), megvalósítja a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntettét is, amelybe viszont a jogtalan használat, mint „önállóságát veszített bűntett" beleolvad. Mivel a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés gondatlan bűntettnek tekintendő, a jogtalan használat elkövetője szempontjából előnyös, ha a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntettét is megvalósítja. Az ilyen anomáliák megszüntetése csak a halmazati kérdések elvileg megalapozottan történő megoldásával, az adott esetben halmazati értékeléssel képzelhető el.

g) Korábban már láttuk, hogy a szabadságvesztés fokozatainak kérdésében a bíróság határoz. Az eddig tárgyalt rendelkezések rögzítik az egyes fokozatok alkalmazásának feltételeit. E fokozatokkal kapcsolatban azonban – kivéve a fiatalkorúakra és a katonákra vonatkozó rendelkezéseket – találunk további előírásokat is, amelyek lényegében a bírói mérlegelés kereteit tágítják és lehetőséget adnak a bíróságok számára a konkrét esetek egyéni sajátosságainak a legmesszebbmenő figyelembevételére.

A 38/E. § szerint: „(1) A bűnösségi körülményekre tekintettel a bíróság indokolt esetben – kivételesen – egy fokozattal szigorúbb vagy enyhébb végrehajtási módot jelölhet ki. (2) Szigorúbb fokozat kijelölésének különösen akkor van helye, ha a bűntettre a törvény vagylagosan halálbüntetés alkalmazását rendeli, az elítélt életmódja züllött, vagy ha a gondatlan bűntett elkövetésének körülményei az elkövető fokozott társadalomra veszélyességére mutatnak, míg enyhébb fokozat kijelölésére akkor kerülhet sor, ha a bűntett elkövetése alkalomszerű, vagy az elítélt személyi körülményeire, a bűntett indítékára és az elkövetés módjára tekintettel alaposan feltehető, hogy az átnevelés enyhébb végrehajtási fokozatban is elérhető."

Az (1) bekezdésben rögzített tétel helyessége vitathatatlannak tűnik. A törvény általános érvényű rendelkezései a tipikus esetre készülnek. Az életben azonban nem ritkán előfordulnak atipikus, a mintaszerűtől gyakran igen sokban különböző jelenségek, amelyekre a jogszabály alkalmazása alig lenne megoldható a méltánytalanság érzésének a felkeltése nélkül. Mindenképpen indokolt tehát a bíróság felhatalmazása arra, hogy a törvény merevségét feloldhassa és a törvény céljának megvalósítását biztosító döntést hozhasson. Ez történt meg az idézett rendelkezéssel.

Ami már most a 38/E. § (2) bekezdését illeti, az alábbiakra kívánunk rámutatni:

Vitathatatlan, hogy a törvényben meghatározott fokozattól való eltérést a

konkrét eset egyedi sajátosságai indokolhatják. Úgy véljük, hogy evonatkozásban a cselekmény súlyának és egyéb objektív vonásainak komolyabb jelentőséget nem tulajdoníthatunk, hanem csak az elkövető szubjektív tulajdonságainak lehet szerepe. Ez következik a kérdés lényegéből, abból, hogy a bűntett objektív sajátosságaira is figyelemmel megállapított időtartamú szabadságvesztés végrehajtási módja már csak az elkövető személyétől függhet. Erre figyelemmel kerülhet kiválasztásra megfelelő bánásmódot, foglalkoztatást biztosító forma, amelynek keretei között a legelérhetőbbnek tűnik a büntetési célok megvalósítása.

Fentebb már láttuk, hogy a szabadságvesztés egyes fokozatai feltételeinek a szabályozásánál döntően szubjektív sajátosságok jutottak jelentőséghez. A szigorúbb fokozat kijelölésének feltételei között első helyen viszont egy tisztán objektív körülmény értékelését találjuk: a bűntettre a törvény vagylagosan halálbüntetés alkalmazását rendeli.

Nézzük meg közelebbről e rendelkezés gyakorlati jelentőségét.

A halállal is büntethető cselekmények közül témánk vonatkozásában kiesnek az állam elleni, a béke és az emberiség elleni bűntettek, valamint az emberölés minősített esetei, mivel az ezek elkövetése miatt kiszabott szabadságvesztést már a 38/A. § értelmében a legsúlyosabb fokozatban, szigorított börtönben kell végrehajtani.

Halállal is büntethetők még: a börtönzendülés minősített esete, a közveszélyokozás minősített esete, a társadalmi tulajdonban kárt okozó lopás, sikkasztás, csalás és hűtlen kezelés legsúlyosabban minősített esete. E bűncselekmények megvalósulása esetében a 68. § figyelembevételével alkalmazható legkisebb büntetés öt évi szabadságvesztés, kísérlet és bűnsegély esetében két évi szabadságvesztés. Kísérletet és bűnsegélyt figyelmen kívül hagyva megállapíthatjuk, hogy a halállal is büntethető valamennyi bűncselekmény esetében legfeljebb börtön alkalmazására kerülhet sor; börtönnél enyhébb fokozatú szabadságvesztés csak a felsorolt három bűntett kísérlete vagy bűnsegélye esetében alkalmazható. Mint látjuk, börtönre is csak e három bűntett elkövetője ítélhető, a halállal is büntethető többi tizenhárom bűncselekmény megvalósítása egyébként is szigorított börtön kiszabását vonja maga után. Gyakorlati jelentősége tehát nem számottevő a szigorúbb fokozat kijelölése lehetővé tételének, elvileg azonban aligha lehetne kifogásolni.

A züllött életmódra történt hivatkozást fenntartás nélkül helyeseljük. Láttuk, hogy a fiatalkorú bűnelkövetők vonatkozásában e körülményt a törvényhozó úgy értékelte, mint a szigorúbb fokozat kiszabását maga után vonó körülményt. A felnőttkorúak szabadságvesztése kapcsán is értékelést nyert egy ehhez hasonló körülmény: a társadalmi együttélési szabályokkal való konok szembehelyezkedés. Ez utóbbi megállapításának szigorított börtön kijelölése a következménye.

A züllött életmód folytatása kissé eltér a konok szembehelyezkedéstől. Ez utóbbinál a jogszabályok semmibevétele kerül előtérbe, az előbbinél a szocialista erkölcs előírásainak a megsértése dominál. A részegeskedő, családjával, gyermekei nevelésével nem törődő, munkakerülő életmódot folytató személyek züllött

életmódúaknak tekinthetők, a társadalmi együttélési szabályokkal való konok szembehelyezkedés azonban még nem állítható róluk. Tekintettel azonban a jogi és az erkölcsi a szabályok közötti szerves kapcsolatra, a társadalmi együttélési szabályokkal való konok szembehelyezkedés és a züllött életmód fogalmai élesen nem határolhatók el egymástól. Úgy véljük, a fent mondottakon túlmenő, annál merevebb elhatárolásra nincs is szükség, mivel a gyakorlatban, konkrét esetek kapcsán aránylag megnyugtató módon eldönthető az általunk lényegesnek mondott kérdés: a magatartási, együttélési szabályok semmibevétele, vagy az erkölcsi követelmények figyelmen kívül hagyása jellemzi-e döntően az elkövetőt.

Végül ami a szigorúbb fokozat kijelölésének alapjául szolgáló harmadik kiemelt körülményt – gondatlan bűntettnek az elkövető fokozott társadalomra veszélyességére mutató sajátosságait – illeti, mindenek előtt hivatkozunk arra, amit már fentebb, a bűntett és az elkövető személyisége közötti kapcsolat szemügyre vételénél mondottunk. Nyilvánvalóan indokolt a törvényben írt fokozatnál szigorúbb fokozat kijelölése olyan esetekben, amikor az elkövető fegyelmezetlen, az alapvető körültekintést is rendszeresen elmulasztó, hanyag, figyelmetlen személy követ el gondatlan bűntettet. Tehát olyan személy, akinél a gondatlanság szinte életmódot meghatározó jelentőségű. Az ilyen személyeknél e negatív vonások olyan erővel szilárdultak már meg, hogy lebontásukhoz, és helyükbe pozitív személyiségi tulajdonságok kiépítéséhez erőteljesebb beavatkozásra, nyomatékosabb ráhatásokra van szükség.

Viszont vitatható a szigorúbb fokozat kijelölésének indokoltsága a súlyosabb társadalmi kihatásokat eredményező gondatlan bűnelkövetések esetében. Kétségtelen ugyanis, hogy a nagyobb károk, súlyosabb hátrányok ilyetén értékelését csak a generálprevenció szemszögéből tudjuk megindokolni. A büntetés egyik célja a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása ugyan, de e célt a büntető eljárás lefolytatásával és a büntetés kiszabásával kell döntően megvalósítani. A büntetés végrehajtása során már a speciálprevenció szempontjai kerülnek előtérbe és a szabadságvesztés fokozatainak a megválasztását is döntően ezek a szempontok irányítják. Mindezekre tekintettel úgy véljük, hogy a súlyosabb következmények önmagukban még nem alapozzák meg a szigorúbb fokozat kijelölését, mivel azok önmagukban még nem mutatnak az elkövető fokozott társadalomra veszélyességére.

A szigorúbb fokozat kijelölésének eddig tárgyalt esetei nem kizárólagos érvényűek, rajtuk kívül is fennforoghatnak olyan körülmények, amelyek a törvényben meghatározott fokozatnál szigorúbb kijelölését indokolják. Ennek lehetőségét a törvény teremti meg azzal, hogy a tárgyalt három feltételt úgy említi, mint amelyek megléte esetében „különösen" helye van szigorúbb fokozat kijelölésének. Tehát egyéb körülmények esetében is helye lehet a szigorúbb fokozat kijelölésének, amennyiben a fennforgó körülmények az elítélt kedvezőtlenebb személyiségére, társadalomra veszélyessége nagyobb fokára, és ezeken keresztül arra mutatnak, hogy átnevelése, személyiségének kedvező irányú átalakítása csak szigorúbb fokozatban érhető el.

A bíróság azonban nemcsak szigoríthatja, hanem enyhítheti is a szabadságvesztés végrehajtási módját. A törvény arra is lehetőséget ad, hogy az előírtnál enyhébb fokozatot jelöljön ki a bíróság. Ennek feltételeit azonban nem határozza meg még példaszerűen sem, hanem csak kiemel egy körülményt, majd ezt követően utal az enyhítés alapjaira, az értékelés szempontjaira.

A törvény helyesen jelöli meg a meghatározó tényezőt: az enyhébb fokozat kijelölésére akkor kerülhet sor, ha a bíróság úgy látja, hogy az elítélt átnevelése enyhébb fokozatban is elérhető. A büntetés végrehajtásának minden kérdése tehát a büntetési céltól függ. És ahogy fentebb már láttuk, döntően *a speciálpreventív céltól.* A szabadságvesztés fokozatainak a kiválasztását is e speciálpreventív célok határozzák meg. Azt kell tehát eldönteni, hogy adott személyiségű elkövetőnek újabb bűntettektől való visszatartásához milyen végrehajtási forma látszik legalkalmasabbnak. E kérdésben való állásfoglalást vannak hívatva elősegíteni a törvényben felsorolt szempontok: az elkövető személyi körülményei, a bűntett indítéka, az elkövetés módja. E körülmények – de az elkövető személyével és az elkövetés tényével összefüggő minden más körülmény – vizsgálata alapján képet kaphat a bíróság az elkövető személyiségéről. Személyiségének megismerése viszont megalapozhatja állásfoglalását abban a kérdésben is, hogy a szabadságvesztés melyik fokozata látszik legalkalmasabbnak az elítélt átnevelésére.

Félreértések elkerülése végett említjük meg, hogy az itt kiemelt alkalomszerűség sem vonja maga után minden esetben az enyhébb fokozat kijelölését. A törvény csak lehetőséget ad erre, de nem teszi kötelezővé.

És ez természetes is. Ellenkező esetben ugyanis csorbát szenvedne az a minden esetre vonatkozó alapkövetelmény, hogy a bűncselekmény és elkövetője értékelésénél az ügy összes körülményei figyelembe veendők. Egyetlen körülmény túlértékelése, más körülmények figyelmen kívül hagyása méltánytalan, rendszerint igazságtalan és mindenképpen célszerűtlen döntést eredményezne.

Van azonban még egy körülmény, amit az alkalomszerűség kapcsán fel kell vetnünk: e kifejezés értelmezése. Alkalomszerűségről különböző értelemben beszélhetünk, mivel az alkalomszerűség különböző feltételek között foroghat fenn. Különböző személyiségű elkövetők követhetnek el „alkalomszerűen", a kínálkozó alkalom csábításának – vagy kényszerének – engedve bűntettet. Élhet a „csábító alkalommal" többszörösen büntetett olyan személy is, akiben az antiszociális vonások rendkívüli erőre tettek szert. A törvényhozó nyilvánvalóan nem az ilyen személyek „alkalomszerű" bűnelkövetésére gondolt az idézett szabály megalkotásakor. Az enyhébb fokozat kijelölését megalapozó alkalmi bűnelkövetés lényegét jól foglalja össze a *Kriminológia* egyetemi jegyzete az alábbiakban: „Olyan bűnözési formával állunk szemben, amelyben az adott helyzetnek, az alkalomnak van döntő szerepe a bűncselekmény elkövetésében. Az alkalmi bűntettesek kategóriájában a személyiség és a bűntett közti kapcsolat véletlenszerű, lényegtelen, nem következik a személyiség megszokott, reá jellemző cselekvési módjából.

Ilyen esetekben szoktuk mondani, hogy az individuum nem várt módon, jellemétől, általános irányultságától eltérő módon cselekedett."[13]

4. A törvénynek van még egy, bennünket e helyütt érdeklő rendelkezése, és az *a feltételes szabadság* intézményét szabályozó 39. §.

a) A feltételes szabadság intézménye csak a javítás, a nevelés gondolatának az elterjedése után alakulhatott ki. Sem a megtorlás hívei, sem az elrettentés gondolatának hirdetői nem építhették be büntetési rendszerükbe a feltételes szabadság intézményét, hiszen ennek megvalósítása akadályozza a megtorlás érvényesülését is, és elrettentő hatása egyáltalán nincs.

Ez az intézmény a következő belátásokon alapszik:

Fentebb már részletesen elemeztük a különböző büntetési célok közötti ellentmondásokat. Megállapítottuk, hogy a speciál- és a generálpreventív célkitűzések gyakran kerülnek egymással ellentétbe. Nem ritkán előfordul, hogy adott személyiségű bűnelkövető jogi és erkölcsi megjavításához elegendő lenne enyhébb büntetés kiszabása is, viszont az adott körülmények között a generálprevenció elérése érdekében ennél súlyosabb büntetést kell alkalmazni. A feltételes szabadság intézménye alkalmasnak tűnik a büntetési célok itt vázolt ellentmondásának a feloldására. Lehetőséget ad ugyanis arra, hogy a generálprevencióra tekintettel kiszabott szabadságvesztés végrehajtása során érvényesülhessenek a speciálpreventív szempontok.

Számolnunk kell azzal is, hogy a büntetés kiszabása során nem sikerül helyesen felmérni az elítélt átneveléséhez szükséges időtartamot. Megtörténik az is, hogy a bíróság hosszabb ideig tartó szabadságvesztést állapít meg az elítélt személyiségének nem megfelelő megismerése miatt, mint amennyire átnevelése érdekében szükség lenne. A szabadságvesztés végrehajtása során viszont bebizonyosodik az elítélt személyisége kellő mértékű és irányú megváltozásának a bekövetkezése, és így a további fogvatartás egyenesen hátrányosnak mutatkoznék. A feltételes szabadság intézménye lehetőséget ad az ilyen hibás „diagnózis" és az ennek következtében felállított helytelen „prognózis" káros következményeinek az elkerülésére is.

És végül nyomatékosan rá kell mutatnunk a feltételes szabadság intézményében rejlő nagy nevelőerőre is. A korábbi szabadulás reménye az elítéltek viselkedését, magatartását erősen befolyásolja, a viselkedés befolyásolásán, bizonyos magatartások ismételt tanúsításán keresztül viszont pozitív irányú tudatátalakulás mehet végbe. A büntetésvégrehajtási intézetben megindult ilyen jellegű kedvező folyamat végleg megszilárdulhat, a feltételes szabadság ideje alatt tanúsítandó viselkedés szokássá, majd meggyőződéssé válása révén.

A feltételes szabadság intézményének itt vázolt kihatásai aligha vitathatók, e megállapítások helyességét a gyakorlat bebizonyította. Lényegében ugyanezekre a szempontokra utal a *Miniszteri Indokolás* is az alábbi megállapításaiban: „A feltételes szabadság intézménye a gyakorlatban bevált. Elenyészően csekély

[13] *Földvári–Vigh:* Kriminológia, i. m. 158. old.

az olyan elítéltek száma, akiken a feltételes szabadságra bocsátás után a büntetés hátralevő részét végre kell hajtani. Az is általános tapasztalat, hogy a feltételes szabadság lehetősége rendkívül ösztönzőleg hat az elítéltek magatartására, s így nevelésük egyik fontos eszköze."[14]

Abban az esetben azonban, ha a feltételes szabadság intézményét döntően nevelési eszköznek tekintjük, engedélyezésének feltételeit is erre tekintettel kell meghatároznunk. Formális és bizonyos fokig méltánytalan, a nevelési célkitűzéssel néha ellentétbe kerülő volt korábbi jogunk azon rendelkezése, amely a munkateljesítmény mértékéhez fűzött komoly következményeket. Helyesen állapítják meg evonatkozásban *Kádár–Kálmán* az alábbiakat: „Korábbi jogszabályaink az elítéltnek a munka végzése során elért teljesítménye jelentőségét eléggé eltúlozták, ami kétségkívül méltánytalan elbánást jelentett azokra nézve, akik koruknál, egészségi állapotuknál, vagy egyébkénti adottságaiknál fogva kimagasló teljesítményre nem voltak képesek. Ezt a méltánytalanságot is felszámolva, az új Btk. elvi alapon, a büntetés célja szempontjából közelíti meg a kérdést, s ennek keretében jut egyébként igen lényeges szerephez a munkaképes elítéltnek a munkához való viszonya is."[15]

b) A törvény 39. §-a az alábbi rendelkezéseket tartalmazza: „(1) A szabadságvesztésre ítéltet a bíróság feltételes szabadságra bocsáthatja, ha büntetésének legalább kétharmad részét kiállotta, és alaposan feltehető, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető."

Az idézett (1) bekezdés rögzíti azt az alkotmányos és garanciális jelentőségű alapelvet, hogy a feltételes szabadságra bocsátás a *bíróság* feladata és joga. A büntető igazságszolgáltatás a bíróság feladata, szabadságvesztés büntetést csak bíróság szabhat ki. Az Alkotmány erre vonatkozó rendelkezéseinek megkerülésére adna viszont lehetőséget annak biztosítása, hogy a végrehajtó szervek engedélyezzék a feltételes szabadságot. Ebben az esetben a szabadságtól való megfosztás tényleges időtartamát ugyanis nem a bíróság, hanem a büntetésvégrehajtást lebonyolító szervek állapítanák meg. Elvileg tehát csak az a felfogás fogadható el, hogy a bíróság által kiszabott szabadságvesztés időtartamának a csökkentésére egyedül a bíróság hivatott (kivéve természetesen a legfőbb államhatalmi szervet megillető kegyelmezési jogot).

A törvény meghatározza azokat a feltételeket is, amelyek fennforgásától függően bocsáthatja a bíróság a szabadságvesztésre ítéltet feltételes szabadságra: az egyik objektív jellegű és értékelést nem igénylő, formális feltétel, a másik viszont már érdemi, a feltételes szabadságrabocsátás tulajdonképpeni alapját képező körülmény. Formális feltétele a feltételes szabadságrabocsátásnak az, hogy a kiszabott büntetés kétharmad részének el kell telnie, tartalmi, hogy a büntetés céljainak eléréséhez további végrehajtásra nincs szükség.

A büntetés kötelezően letöltendő részének a meghatározása a törvényhozótól

[14] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 96–97. old.
[15] *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 713. old.

függ. Kívánatos e mérték oly meghatározása, amely olyan előny nyújtását teszi lehetővé, amely alkalmas az elítéltek viselkedésének befolyásolására, ugyanakkor azonban nem jelentékteleníti el a bíróság büntetéskiszabási tevékenységét. Túlzottnak tűnik a büntetés felének elengedése, háromnegyed résznél kevesebb időtartamú feltételes szabadságnak viszont a motiváló ereje lenne elenyésző. Mindezek alapján úgy véljük, hatályos jogunk vonatkozó időmeghatározása helyes, mivel az itt vázolt veszélyeket kiküszöböli.

A feltételes szabadságra bocsátás érdemi feltételének a meghatározása további magyarázatot igényel.

Ahogy már előbb említettük, a feltételes szabadság érdemi, tartalmi jellegű feltételének a meghatározásánál a törvényhozó a büntetés céljából indul ki. A modern felfogás szerint a büntetés alkalmazásához minden fázisban meghatározott célok kapcsolódnak: a büntetés kilátásba helyezésének, a büntető felelősséget realizáló eljárás lefolytatásának, a büntetés kiszabásának, majd végrehajtásának – és ezen belül a feltételes szabadságra bocsátásnak – megvan a maga sajátos célja, amelyek a bűnözés csökkentésének általános célkitűzésében olvadnak össze. Minden büntetőjogi rendelkezés alkalmazásánál erre figyelemmel kell lenni és arra kell törekedni, hogy a szóbanforgó rendelkezéssel érintett személyre, de a társadalom többi tagjára is társadalmilag hasznos befolyást gyakoroljunk. De ugyancsak fentebb már részletesen kifejtettük azt a nézetünket, hogy a büntetés végrehajtásának fázisában az elítéltre való ráhatás, a speciálprevenció szempontjai döntő fölénybe kerülnek a generálprevenció szempontjaival szemben. Ez vonatkozik a feltételes szabadságra bocsátás feltételére is, bár nem olyan nagy mértékben, mint a büntetés végrehajtásának tényleges folyamatára. A büntetés végrehajtásánál – és itt a szabadságvesztés végrehajtásáról van szó – szinte kizárólagosan érvényesülnek a speciálprevenció szempontjai. A társadalom tagjaira a büntetés tényleges végrehajtásának mikéntje már aligha van befolyással, mivel annak módjáról tudomást sem szerez. A társadalom tagjaira a felelősségre vonás fázisai közül az ítélethozatal, a büntetés kiszabása hat utoljára nagyobb mértékben. Az ezt követő szakaszokban már az elítélt nevelésének – vagy átnevelésének – szempontjai válnak uralkodóvá és irányítják döntő mértékben a további szakaszok lebonyolításának a módját.

A feltételes szabadságra bocsátásnál is a speciálprevenció szemszögéből kell kiindulni. A szabadságra bocsátás engedélyezése az elítélt eddigi viselkedésétől, attól függ, hogy tanújelét adta-e személyisége pozitív átalakulásának. A büntetés végrehajtása alatt tanúsított magatartásával tehát azt a meggyőződést kell az értékelésre hivatott szerv tagjaiban kialakítania, hogy tőle a jövőben újabb bűncselekmény elkövetése nem várható.

Nyilvánvalóan könnyebb a kérdés megválaszolása azokban az esetekben, amelyekben a bűnelkövetés ténye nem adekvát az elkövető személyiségével. Ha bűntette nem egy antiszociális személyiség megnyilvánulása, hanem azzal ellentétben álló és csak a szituációval magyarázható epizódszerű jelenség, alaposan feltételezhető, hogy a felelősségre vonásának eddigi eseményei is képesek voltak a

személyiségére jellemző pozitív vonások további erősítésére. E feltételezést húzza alá az elítélt eddigi viselkedése, a szabadságvesztés eddigi tartamának végrehajtása alatt tanúsított pozitíve értékelhető magatartása.

Amikor az elítélt viselkedéséről, magatartásáról beszélünk, ezen elsősorban a büntetésvégrehajtási intézet rendjéhez, a munkához, az intézet személyzetéhez és elítélttársaihoz való viszonyát értjük. Nem egyik, vagy másik kapcsolat kiemelésére, hanem valamennyi megnyilvánulásának egységes szemügyre vételére és értékelésére van szükség, hiszen azt kell eldönteni, hogy személyiségének antiszociális vonásait sikerült-e legyengíteni és a társadalomba való beilleszkedést elősegítő tulajdonságait megerősíteni. E kérdés igenlően történő megválaszolása esetén mondhatjuk azt, hogy a büntetés céljának elérése végett a kiszabott szabadságvesztés további végrehajtására nincs szükség.

Az eddigiekben a speciálprevenció szempontjait hangsúlyoztuk a feltételes szabadságra bocsátás kapcsán, sőt, azt állítottuk, hogy a generálprevenció evonatkozásban elenyésző jelentőségű. Az idézett szakaszhoz fűzött *Miniszteri indokolásban* viszont az alábbiakat olvashatjuk: „A feltételes szabadságra bocsátás azonban egyúttal büntetőpolitikai eszköz is, amelyet akkor és annyiban szabad igénybe venni, amikor és amennyiben a mindenkori jogpolitikai követelmények azt indokolttá teszik. Ezt fejezi ki az (1) bekezdésének idézett része, amikor a büntetés céljának eléréséről beszél. Ti. a büntetés célja az általános megelőzés mellett a társadalom védelme is (34. §). Tehát nyilvánvaló, hogy adott esetben az egyébként kifogástalan magatartást tanúsító elítéltet sem lehet feltételes szabadságra bocsátani, mert ez nem szolgálná a társadalom védelmét, az általános visszatartást."[16]

Az indokolás megállapítása ellen elméleti szempontból aligha lehetne ellenvetést tenni, gyakorlatilag azonban helytelen következményekhez vezetne túlhajtása. Vitathatatlan – és ezt mi magunk is megállapítottuk már korábban –, hogy a büntetés két fő célkitűzése között: a speciál- és a generálprevenció között, súlyukat és fontosságukat tekintve különbséget nem tehetünk. Annál kevésbé, mivel mindkét célkitűzés ugyanannak az elérendő végső célnak az eszköze: a társadalom védelméé. Ugyanakkor azonban nem árt hangsúlyozni azt sem, hogy a felelősségre vonás egyes fázisaiban hol egyik, hol másik cél kerül előtérbe.

E szemléletnek megfelelően állítottuk fentebb azt, hogy a büntetés végrehajtása során a speciálprevenció szempontjai szinte teljesen kiszorítják a generálprevenció szempontjait. Ez a megállapítás vonatkozik elsősorban és fenntartás nélkül az elítéltekkel való foglalkozás módjára, de irányadónak vehetjük a feltételes szabadságra bocsátás vonatkozásában is – ha kissé korlátozottabb mértékben is. A társadalom védelmét a feltételes szabadságra bocsátás akkor szolgálja, ha az általa érintett személy sem a feltételes szabadság alatt, sem az után nem követ el újabb bűntettet. Ennek az intézkedésnek a társadalom tagjaira már csak amiatt is nagyon korlátozott hatása van, mivel erről rendkívül kevesen – úgyszólván

[16] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 97. old.

csak az elítélt közvetlen környezete, családtagjai és barátai – szereznek tudomást. Bűnözésre ösztönző hatástól aligha kell tartani.

A *Miniszteri indokolás* idézett részének utolsó mondatával viszont nem tudunk egyetérteni, elsősorban azért, mivel az azt a látszatot kelti, mintha a társadalom védelme és az általános visszatartás közé egyenlőségi jelet lehetne tenni. Ennek helytelensége korábbi fejtegetéseinkből már következik, ezért ezzel ismételten nem foglalkozunk. Ami pedig e mondat első részét illeti, elképzelhetőnek tartunk ugyan olyan időszakot, amikor az „az egyébként kifogástalan magatartást tanúsító elítéltet" sem lenne célszerű feltételes szabadságra bocsátani, de ez csak egészen kivételes, rendkívül ritka esetekben foroghat fenn. Elméletileg tehát az indokolás álláspontja – eltekintve az említett látszattól – elfogadható, gyakorlatilag azonban e lehetőségnek kevés jelentősége van.

Talán természetesnek tűnik, de a teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy abban az esetben, ha a bíróság a büntetés kétharmad részének az eltelte után nem találja helyénvalónak az egyébként arra jogosult elítélt feltételes szabadságra bocsátását, részesülhet e személy e kedvezményben büntetése háromnegyed részének az elteltével. E kedvezmény feltételeiről lesz szó a következőkben.

c) A törvény eddig elemzett rendelkezése mellett, amely a legnagyobb kedvezmény lehetőségét biztosítja a szabadságvesztésre ítélteknek, találunk még egy szabályozást a feltételes szabadság engedélyezéséről. A 39. § (2) bekezdése a következőket tartalmazza: „(2) A büntetés háromnegyed részének kiállása után bocsátható feltételes szabadságra a szándékos bűntett miatt elítélt, ha megelőzőleg szándékos bűntett miatt egy ízben már szabadságvesztésre ítélték, és ennek kiállásától vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűntett elkövetéséig tíz év még nem telt el."

Elöljáróban utalnunk kell a rendszerező értelmezés azon elvére, amely szerint az egyes törvényi rendelkezések elhelyezéséből, egymáshoz való viszonyából is vonhatók le következtetések a törvényhozó akaratára. Esetünkben ez azt jelenti, hogy a 39. § idézett (2) bekezdése sem önmagában, hanem az (1) bekezdésben adott rendelkezéssel összefüggésben tehető csak vizsgálat tárgyává.

Ami már most e két rendelkezés egymáshoz való viszonyát illeti, annak lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy az (1) bekezdésben adott *általános* jellegű szabályozáshoz képest a (2) bekezdés egy fajta *kivételt* tartalmaz. Függetlenül attól, hogy a gyakorlatban melyik eset milyen arányban fordul elő, *általában* a büntetés kétharmad részének az eltelte után kerülhet sor feltételes szabadságra bocsátásra. Elméletileg általános érvényűnek tekinthető ezen rendelkezés köréből veszi ki a (2) bekezdésben foglalt szabály a szándékos bűntett miatt elítélt azon személyeket, akiket már korábban is elítéltek egy ízben szándékos bűntett miatt szabadságvesztésre. Ezek az elítéltek büntetésük nem kétharmad, hanem – kivételesen – háromnegyed részének eltelte után bocsáthatók feltételes szabadságra.

Az idézett (2) bekezdés a büntetés háromnegyed részének eltelte után engedélyezhető feltételes szabadságra bocsátásnak az alábbi feltételeit rögzíti:

1. az elítélt jelenlegi büntetését szándékos bűnelkövetés miatt szabták ki;

2. korábban már egy ízben elítélték, éspedig; *a)* szándékos bűntett miatt, *b)* szabadságvesztésre, *c)* korábbi büntetésének kiállásától vagy végrehajthatósága megszűnésétől újabb bűntettének elkövetéséig tíz év még nem telt el.

Az idézett feltételek jellegét tekintve két körülményt kell hangsúlyoznunk: e feltételek a konjunktivitás viszonyában állnak egymással – bármelyik hiánya esetében az (1) bekezdésben szabályozott egyharmados kedvezmény adható.

Első tételünk magyarázatot nem igényel. Valamennyi említett feltétel egyidejű fennforgása eredményezheti csak a (2) bekezdés alkalmazását és egy így közvetve az (1) bekezdés alkalmazásának kizárását. Bármelyik feltétel hiányának viszont az a következménye, hogy nem a (2), hanem az (1) bekezdésben szabályozott kedvezmény engedélyezhető. Büntetése kétharmad részének eltelte után bocsátható tehát feltételes szabadságra nemcsak az első ízben elítélt személy, hanem az is,

1. akit egyszer elítéltek ugyan már szándékos bűntett miatt, de jelenlegi elítélésének alapja gondatlan bűntett,

2. korábban nem szándékos bűntett miatt ítélték el,

3. korábban is szándékos bűntett miatt ítélték ugyan el, de nem szabadságvesztésre,

4. korábban is szándékos bűntett miatt ítélték el, elítélése szabadságvesztésre történt, de büntetésének kiállásától jelenlegi bűnelkövetéséig tíz év már eltelt,

5. korábbi szabadságvesztése nem került végrehajtásra és a végrehajthatóság megszűnésétől számítva telt el az említett tíz év.

A 3. pont alatt említettekkel kapcsolatban felmerül a kérdés: szabadságvesztésre ítéltnek tekinthető-e az, akinek büntetését később változtatják át szabadságvesztésre?

A feltett kérdésre nem adható egyértelmű felelet. Véleményünk szerint különbséget kell tennünk az elítéltek között attól függően, mire ítélték el őket eredetileg.

Ha valakit jogerősen halálra ítéltek, de az ítéletet a Népköztársaság Elnöki Tanácsa kegyelemből szabadságvesztésre változtatta át, elítélése a 39. § (2) bekezdése szempontjából úgy tekintendő, mintha eredetileg is szabadságvesztésre ítélték volna. Az ilyen személy tehát újabb szándékos bűnelkövetése esetében – amennyiben arra a törvényben szabályozott időtartamon belül került sor – nem bocsátható feltételes szabadságra büntetése kétharmad részének eltelte után, hanem csak a háromnegyed rész letöltésével. De ugyanez a helyzet az esetek fordított sorrendben történt megvalósulásakor is: ha valakit korábban ítéltek el szabadságvesztésre, majd a büntetés kiállásától számított tíz éven belül követte el újabb szándékos bűntettét, és az e bűntett miatt kiszabott halálbüntetést változtatta át a NET szabadságvesztésre; az elítélt csak büntetése háromnegyed részének kiállása után bocsátható feltételes szabadságra.

Más a helyzet azokban az esetekben, amikor a bűnelkövetőt eredetileg javító-nevelő munkára, vagy pénzbüntetésre ítélték és e büntetéseket kellett a törvény-

ben szabályozott valamely körülmény miatt szabadságvesztésre átváltoztatni. Úgy véljük, ilyen szabadságvesztés végrehajtása nem szolgálhat alapul a 39. § (2) bekezdésének alkalmazásához. A szabadságvesztésre történő ilyen jellegű átváltoztatás nem teszi e büntetést szabadságvesztés-jellegűvé témánk szempontjából.

Ugyancsak az itt tárgyalt vonatkozásban merül fel a katonákkal szemben alkalmazott szabadságvesztés büntetési formák jellegének kérdése. Láttuk fentebb azt, hogy a sorállományú katonával szemben három hónapnál hosszabb, de két évet meg nem haladó tartamban kiszabott szabadságvesztést fegyelmező zászlóaljban, a katonával szemben három hónapnál nem hosszabb tartamban kiszabott szabadságvesztést pedig katonai fogdában lehet végrehajtani. Kérdés, hogyan értékelendő egy újabb szándékos bűnelkövetés esetében az ilyen korábbi szabadságvesztésre ítélés?

A felvetett kérdés önmagában aligha lenne megválaszolható, viszont a mentesítésre vonatkozó rendelkezések félreérthetetlenné és egyértelművé teszik álláspontunkat. Korábban már más vonatkozásban láttuk, hogy a 78. §-ban adott rendelkezés némileg módosítja a korábban elkövetett bűncselekmények figyelembevételét.

A Btk. 113. §-a szerint: „Ha a büntetést fegyelmező zászlóaljban, illetőleg katonai fogdában hajtják végre, az elítélt a végrehajtás befejezésének napján mentesül a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól."

E rendelkezésből a magunk számára az alábbi két következtetést tudjuk levonni:

1. a rehabilitáció vonatkozásában a törvényhozó nem tett különbséget a szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban, vagy katonai fogdában történő végrehajtása között;

2. sem a fegyelmező zászlóaljban, sem a katonai fogdában végrehajtott szabadságvesztés nem zárja ki azt, hogy újabb szabadságvesztésre történő elítélés esetében az elítéltet büntetése kétharmad részének eltelte után bocsássák feltételes szabadságra.

Az elmondottakat szükségesnek tartjuk azért is hangsúlyozni, mivel az általunk is gyakran idézett *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai című könyvben a szerzők nem foglalnak egyértelműen állást. Feltehetően a *Fővárosi Bíróságnak* a *Büntetőjogi Döntvénytárban* is közzétett egyik eseti döntésének szóhasználatát mereven követve hagyták figyelmen kívül a fegyelmező zászlóaljban végrehajtott szabadságvesztést, bár a *Döntvénytár* összeállítói az idézett döntéshez hozzáfűzték az alábbi megjegyzést: „Ugyanez vonatkozik a fegyelmező zászlóaljban végrehajtott szabadságvesztésre is." A *Fővárosi Bíróság* Bf. XXII. 5145/1962. sz. döntésében helyesen szögezte le: „Az elsőfokú bíróság tévedett és anyagi jogszabályt sértett akkor, amikor a Btk. 39. § (2) bekezdése alapján megállapította, hogy a vádlott csupán büntetése háromnegyed részének kitöltése után bocsátható feltételes szabadságra. A vádlott az 1955. évi 5. sz. tvr. 5. §-a értelmében büntetlen előéletű, mert a korábbi 3 hónapi szabadságvesztést katonai fogdában töltötte le."

Az idézett 113. § értelmében azonban az is büntetlen előéletűnek tekinthető, aki büntetését fegyelmező zászlóaljban töltötte le. Ezeknek hozzáadásával értünk egyet *Kádár–Kálmán* alábbi megállapításaival: „Amennyiben akár a korábbi, akár az újabb felelősségrevonás kizárólag gondatlan bűncselekmény miatt történt, s úgyszintén ha a korábbi szándékos bűntett miatt kiszabott főbüntetés a szabadságvesztésnél enyhébb szankció (tehát javító-nevelő munka vagy pénzbüntetés, katonák tekintetében a katonai fogdában végrehajtott szabadságvesztés) volt, a feltételes szabadságra bocsátás a már tárgyalt (1) bekezdés szerint alakul."[17]

d) A törvény 39. §-ának eddig tárgyalt (1) és (2) bekezdése a kedvezmények – egyharmados és egynegyedes kedvezmény – megadásának feltételeit szabályozta. Bár, mint láttuk, az itt biztosított lehetőséget nem *kell* a bíróságoknak felhasználniok: e rendelkezések szerint szóbajöhető elítéltek feltételes szabadságra bocsát*hatók,* de nem feltétlenül bocsá*tandók.* Amint előfordul az, hogy az (1) bekezdés hatálya alá eső személy feltételes szabadságra bocsátására csak büntetése háromnegyed részének lejárta után kerül sor, úgy az is megtörténik, hogy a (2) bekezdésben írt feltételek fennforgása esetében is végrehajtják a büntetést teljes időtartamában. Sőt, nincs ennek semmi akadálya olyan esetekben sem, amikor egyébként az (1) bekezdés feltételei is adva vannak. E kedvezmények megadása vagy megtagadása tehát – mint láttuk – döntően az elítéltnek a büntetés végrehajtása során tanúsított magatartásától függ.

Tekintettel arra, hogy az említett esetekben csak a büntetés végrehajtása során derülnek ki a teljes végrehajtást igénylő antiszociális személyiségi vonások, az ítélet nem is tartalmazhat kedvezményeket kizáró rendelkezéseket. Fennállhat azonban annak szükségessége, hogy már maga az ítélet rögzítse a kedvezmények megadásának tilalmát. Az ítélet visszatartó hatása is fokozott abban az esetben, ha ilyen tiltó rendelkezést is tartalmaz. Ennek feltételét azonban magának a törvénynek kell rögzítenie. Ez történt meg a 39. § (3) bekezdésének alkotásával: „(3) Nem bocsátható feltételes szabadságra: *a)* aki szabadságvesztéséből legalább három hónapot még nem töltött ki; *b)* akit kiutasításra ítéltek; *c)* akit szándékos bűntett elkövetését megelőzően két ízben szabadságvesztésre ítéltek, és utolsó büntetésének kiállásától vagy végrehajthatósága megszűnésétől tíz év még nem telt el, továbbá, aki az általa elkövetett bűntett jellegéből, avagy életmódjából megállapíthatóan a társadalmi együttélés szabályaival konokul szembehelyezkedik."

Úgy véljük, az a) és b) alatti feltételek magyarázatot nem igényelnek. Tulajdonképpen a c) alatti feltételek tekintetében sincs szükséges részletes fejtegetésekre, tekintettel azonban a §-hoz fűzött *Miniszteri indokolásra,* néhány megállapítást kell tennünk.

Első pillantásra is feltűnik a (2) és (3) bekezdés szövegezésében a korábbi elítélésre vonatkozó utalás tekintetében fennálló különbség. A (2) bekezdés félre-

[17] *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 714. old.

érthetetlenül megkívánja a rendelkezés alkalmazásához azt, hogy a korábbi elítélés *is*, jelenlegi *is* szándékos bűntett miatt történjék. Ugyanilyen félreérthetetlen szerintünk a (3) bekezdés is, amikor *csak* a jelenlegi bűntett szándékosságát állítja fel feltételül, a korábbi bűnelkövetés bűnösségi alakzatát azonban nem emeli ki. Ebből aligha lehet más következtetést levonni, mint azt, hogy a feltételes szabadságra bocsátásból való kizárás kötelező akkor, ha a jelenleg szándékos bűntett miatt felelősségre vont személyt korábban már két ízben elítélték szabadságvesztésre – függetlenül attól, hogy korábbi bűnelkövetései szándékosak vagy gondatlanok voltak.

A törvény szövegének maradéktalanul megfelelő ezen logikus magyarázattal szemben az Indokolásban a következőket olvashatjuk: „Ezért a javaslat a feltételes szabadság kedvezményéből kizárja azokat, akiket a szándékos bűntett elkövetését megelőző tíz éven belül szándékos bűntett miatt két ízben szabadságvesztésre ítéltek."[18]

Ma már senki által sem vitatott, hogy a *Miniszteri indokolás* idézett megállapítása, ellentétben állván a törvénnyel, figyelmen kívül hagyandó. Egyébként is úgy véljük, hogy akit már korábban két ízben is elítéltek szabadságvesztésre, és e büntetések nem jártak személyiségük kedvező irányú átformálásával – és ezt újabb szándékos bűnelkövetésük kellő súllyal bizonyítja – nem lenne célszerű pusztán arra tekintettel feltételesen szabadságra bocsátani, mivel egyik, vagy esetleg mindkét korábbi bűntettét gondatlanul követte el. Jelenlegi *szándékos* bűnelkövetése mindenképpen bizonyítja a korábbi büntetések eredménytelenségét.

A hangsúly tehát mindenképpen jelenlegi bűnelkövetésén, és nem a korábbiakon van. Nem lenne indokolt és célszerű kizárni a feltételes szabadságra bocsátás kedvezményéből azt az elítéltet, aki korábban két ízben is részesült ugyan már szabadságvesztés büntetésben szándékos bűntettek miatt, jelenlegi cselekményét viszont gondatlanul követte el. Gondatlan bűnelkövetése nem mutat olyan szilárd antiszocialitásra, ami megalapozná a kedvezményből való kizárását.

Az itt rögzített és a törvény előírásaira épített felfogásunk egyébként megfelel a Büntető Kollégium 397. sz. állásfoglalásának is.

Korábban már lerögzítettük azt a tételt, hogy a 39. § egyes bekezdései csak egymásra tekintettel alkalmazhatók. Láttuk, hogy a (2) bekezdés speciális jellegű az (1) bekezdéshez képest, de ugyanúgy megállapíthatjuk azt is, hogy a (3) bekezdés speciális a (2) bekezdéshez képest. Gyakorlatilag tehát az a helyes eljárás, ha először a (3) bekezdés alkalmazásának lehetőségét vizsgáljuk meg. Ha az itt írt feltételek nem forognak fenn, sor kerülhet a (2) bekezdés alkalmazására. Az (1) bekezdés csak akkor irányadó, ha a (2) bekezdésben szabályozott körülmények sem állnak fenn.

Az elmondottakra tekintettel az alábbiakban *összefoglaljuk* a törvény által szabályozott eseteket:

[18] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 98. old.

Nem bocsátható feltételes szabadságra:

1. aki három hónapot még nem töltött ki,

2. akit kiutasításra ítéltek,

3. akit jelenlegi szándékos bűntette előtt tíz éven belül két ízben szabadságvesztésre ítéltek, akár szándékos, akár gondatlan bűntett miatt,

4. aki konokul szembehelyezkedik a társadalmi együttélés szabályaival,

5. bármely egyéb esetben az, akinél az elítélés alatt tanúsított magatartásból megállapíthatóan a büntetés céljai ezt megkövetelik. Az 1–4. alatti kizáró okok esetében a bíróság a szabadságvesztést kiszabó ítéletben rögzíti a feltételes szabadságra bocsátásra vonatkozó tilalmat, az 5. esetben a feltételes szabadságra bocsátás engedélyezésére hivatott bíróság dönt így.

A büntetés háromnegyed részének kiállása után bocsátható feltételes szabadságra:

1. akit jelenlegi szándékos bűntette miatt tíz éven belül szándékos bűntett miatt már szabadságvesztésre ítéltek,

2. bármely más elítélt, ha a szabadságvesztés végrehajtása során tanúsított magatartásából vagy az elítélése előtti életmódjából megállapítható, hogy a büntetési célok megvalósulásához további végrehajtásra van szükség. Ez utóbbi esetben szintén a feltételes szabadságra bocsátás engedélyezésére hivatott bíróság dönt.

A büntetés kétharmad részének kiállása után bocsátható feltételes szabadságra:

1. akinek jelenlegi bűnelkövetése az első, vagy elsőnek tekinthető bűncselekmény (vö. rehabilitáció) az életében,

2. aki követett ugyan el korábban több – akár szándékos, akár gondatlan – bűntettet, jelenlegi bűncselekménye azonban gondatlan,

3. aki követett ugyan el korábban több – akár szándékos, akár gondatlan – bűntettet, jelenlegi bűncselekmény is szándékos, de korábbi szándékos bűntette miatt nem szabadságvesztés-büntetésben részesült. (Korábbi gondatlan bűntette miatt kiszabott szabadságvesztés nem zárja ki az itt érintett kedvezmény megadását. Ezt csak két korábbi szabadságvesztésre ítélés zárná ki.)

4. §. A javító-nevelő munka szabályozása

A büntetési nemeket felsoroló 35. § a harmadik helyen említi a javító-nevelő munkát, mint főbüntetést. Alkalmazásának feltételeit és körülményeit a 42–44., továbbá a Btké. 16–19. és a 7/1962. (VI. 28.) IM számú rendelet 1–20. §-ai szabályozzák. Mielőtt a szóbanforgó rendelkezéseket elemzés tárgyává tennénk, röviden foglalkoznunk kell e büntetési nem mibenlétével.

1. Az eddigiekben már láttuk azt, hogy a nevelés gondolata a bűnelkövetők megbüntetése kapcsán már évszázadokkal ezelőtt is felmerült. Sokan vallották a

burzsoá büntetőjogtudomány képviselői között is azt, hogy az elítéltek nevelésének egyik leghathatósabb módja a munkával való foglalkoztatás. A szocializmus eszmevilágának képviselői voltak viszont az elsők, akik lehetségesnek tartották a munka általi nevelés megvalósítását anélkül, hogy az elítélteket megfosztanák szabadságuktól.

A szovjet büntetőjogtudomány művelői hirdették elsőként és a szovjet büntető törvényhozás valósította meg először a szabadságelvonással nem járó javító-nevelő munka intézményét, mint büntetési nemet.

Mint minden büntetésnek, a javító-nevelő munkának is az ad létjogosultságot, hogy alkalmas a büntetéssel elérni kívánt célok megvalósítására. Tekintettel azonban a bűncselekmények jellegében és a bűnelkövetők személyiségében fennálló nagy eltérésekre, minden esetben gondosan mérlegelni kell e büntetési nem alkalmazásának célszerűségét. Csak abban az esetben kerülhet sor javító-nevelő munka alkalmazására, ha a bíróság megítélése szerint e büntetési nem is alkalmas a büntetéssel elérni kívánt célok megvalósítására. Ebben az esetben azonban nemcsak lehetséges a javító-nevelő munka kiszabása, hanem egyben szükséges is, mivel e büntetési nemnek egyéb büntetési nemekhez képest meghatározott körben elsőbbsége van.

Elsőbbsége van a javító-nevelő munkának a szabadságvesztéssel szemben első sorban azért, mivel e büntetési nem a *szabad élet viszonyaival egybevágóan* kínálkozik a büntetési célok megvalósítására. A javító-nevelő munka végrehajtása során végbemenő tudatformálódás eredményét nem teszik kétségessé a büntetés végrehajtása utáni életkörülmények, mivel a két időszak között e vonatkozásban lényegében semmiféle változás nem történik. Nincs szakadék tehát a büntetés végrehajtásának életviszonyai és a végrehajtás utáni időszak életkörülményei között. A szabadságvesztés eredményességét nem kis mértékben rontja le az a körülmény, hogy a zárt körben kialakult pozitív irányú képzetek nem képesek érvényre jutni a szabad élet viszonyai között.

Kívánatosabbá teszi a javító-nevelő munka alkalmazását szabadságvesztés kiszabásánál *humánusabb mivolta is.* Itt nem kell az elítéltet elszakítani családjától, munkájától, környezetétől. Ennél a büntetési nemnél a legteljesebb mértékben megvalósul *Beccaria* követelménye: minél kevesebb testi és lelki gyötrelmet okozni az elítéltnek. A felesleges, a büntetési célok eléréséhez nem szükséges szenvedés-okozás embertelen, méltánytalan és ezért igazságtalan. Amennyiben szabadságelvonás nélkül is biztosítható a büntetési célok megvalósítása, embertelen, méltatlan és igazságtalan lenne az elítéltet szabadságától való megfosztással gyötörni.[1]

A javító-nevelő munka azonban *büntetés,* ennek minden kihatásával. Büntetés azért, mivel mindenben megfelel a büntetés korábban adott fogalmának: alkalmazása hátrányt jelent az elítélt számára, hiszen keresetéből meghatározott hányadot levonnak a bíróság rendelkezésének megfelelően; javító-nevelő munkát

[1] Így jellemezte a javító-nevelő munkát a Btk. 48. §-ához fűzött Miniszteri indokolás.

is csak bűncselekmény elkövetése miatt, az elkövetővel szemben, az állam erre hivatott szervei alkalmazhatnak, amelynek során az egyébként előírt formák megtartandók; alkalmazásának céljai ugyanazok, mint a büntetés céljai általában; a javító-nevelő munkára ítélés éppenúgy kifejezi a társadalom negatív értékelését adott cselekményről és elkövetőjéről, mint bármelyik másik büntetés alkalmazása.

Látszólag egyetlen olyan ismérve van a büntetés fogalmának, amely a javító-nevelő munkát nem jellemzi: ez a büntetés kényszerjellege. A javító-nevelő munka ugyanis – mint majd később látni fogjuk – nem kényszeríthető ki. Úgy véljük, ez a körülmény nem alkalmas arra, hogy a javító-nevelő munkától elvitassa a büntetésjellegét: javító-nevelő munkára ítélés esetében is fennforog a büntetés-elviselésének kényszere. Az elítéltnek ilyen esetben is el kell tűrnie valamilyen hátrány alkalmazását, csupán választhat két rossz között: vagy elviseli a javító-nevelő munkával együttjáró hátrányt, vagy magára veszi a szabadságvesztéssel egybekötött hátrányt. A hátrány alól azonban nem vonhatja ki magát, azt vele szemben kényszerrel is végrehajtják.

2. A magyar büntetőjogba az 1950. évi II. törvény vezette be a javító-nevelő munka intézményét. Meghonosítására kétségtelenül a szovjet példa hatására került sor, anélkül azonban, hogy a szovjet jogi felfogást következetesen érvényesítették volna. Az eltérések közül egyesek gátját képezték a javító-nevelő munka széles körben történő elterjedésének is.

A javító-nevelő munka elterjedését akadályozta mindenekelőtt azon törvényi rendelkezés, amely csak olyan személyekkel szemben tette lehetővé alkalmazását, akik állami vállalatnál, intézménynél vagy állami gazdaságnál álltak munkaviszonyban. De még azok is kiestek a javító-nevelő munkával sújthatók köréből, akik az említett szerveknél vezető vagy bizalmi jellegű munkakört töltöttek be. E korlátozásokra tekintettel következetesnek is kell mondanunk a Btá. megalkotóit, mivel a javító-nevelő munkát nem tartották büntetésnek, hanem csak büntetésszerű intézkedésnek.

Indokolt volt-e a törvényhozó eljárása, az, hogy a bűnelkövetők igen jelentős arányát már eleve kizárta annak lehetőségéből, hogy vele szemben ezt a „kizárólag a javításra és nevelésre irányuló" intézkedést alkalmazzák?

3. A szocializmust építő államok közül a *Német Demokratikus Köztársaságban* zajlott le a legszélesebb körű irodalmi vita akörül a kérdés körül, hogy milyen személyi körben indokolt és kívánatos a javító-nevelő munka alkalmazása.

Egyesek – köztük Joachim *Renneberg* is[2] – azon az álláspónton volt, hogy a társadalmi fejlődés elérte már azt a fokot, hogy a szabadságelvonással nem járó büntetések széles körben kerülhessenek alkalmazásra. Erre – *Renneberg* szerint

[2] *Bein–Creuzburg:* Zur Problematik des Strafensystems im künftigen Strafgesetzbuch, Bericht über eine Tagung der Sektion Strafrecht am 10. Dezember 1960. Neue Justiz, 1961. 1. sz. 21. old.

– annál inkább szükség van, mivel az elítéltnek a társadalomtól való izolálása korlátozza a társadalmi összenevelés folyamatának a kibontakozását.

Mások a javító-nevelő munka szűk körben történő alkalmazása mellett foglaltak állást. *Freuzel* szerint pl. nem lenne helyes javító-nevelő munkát alkalmazni olyan személyekkel szemben, akik munkaviszonyban állanak.[3] Hasonló véleményt nyilvánított Heiltrud *Kamin* is, aki javító-nevelő munkát azért kíván alkalmazni, hogy általa visszaállítsák az elkövetőnek a munka iránti tiszteletét.[4]

Az irodalomban olvasható felfogások zöme lényegében az itt említett állásfoglaláshoz sorolható, tekintettel a nézetek mögött meghúzódó elvi megfontolásokra. Így itt említjük meg *Spottke–Hengst,* valamint Wolfgang *Schmidt* felfogását, akik javító-nevelő munkát olyan személyekkel szemben tartottak célszerűnek alkalmazni, akik a fizikai munkától, a dolgozók életétől elidegenedtek és ennek következtében bűntettet követtek el. Ilyen elkövetőknél van szükség arra, hogy őket munkára szoktassuk és ezen keresztül a társadalomba való beillesztésüket megvalósítsuk. És ezekre a célokra alkalmas a javító-nevelő munka.[5]

A magunk részéről úgy látjuk, hogy elméleti szempontból csak az az álláspont tartható, amelyik nem korlátozza a javító-nevelő munka alkalmazását már eleve az elkövetők szűkebb körére. Foroghatnak fenn az adott esetekben olyan személyi sajátosságok, amelyekre tekintettel nem lenne célszerű javító-nevelő munka alkalmazása, de ezek a sajátosságok az elkövető személyiségéhez – és nem munkaköréhez – tapadnak. Bizonyos munkakörökben nem lenne ugyan célszerű a javító-nevelő munka alkalmazása, annak azonban nincs akadálya, hogy az e munkaköröket betöltő személyekkel szemben is e büntetési nem kerüljön kiszabásra. Ebben az esetben azonban számukra más természetű munka kijelölésére van szükség. Csak helyeselni lehet tehát a *Miniszteri indokolás* alapfelfogását: „A javaslat... a mainál differenciáltabb ítélkezés biztosítása érdekében elvileg mindenkivel szemben alkalmazható büntetésként szabályozza a javító-nevelő munkát."[6]

A törvényhozónak az Indokolás idézett mondatában tükröződő alapfelfogása elvi alapja lehetett annak az elméletileg helyeselhető nézetnek, hogy a javító-nevelő munka büntetés. Büntetés, hiszen, mint fentebb láttuk, a büntetés fogalmi ismérvei a javító-nevelő munkát jellemzik. Ilyen alapkoncepció kialakítása után a törvényhozónak úgy kellett szabályoznia e büntetési nemet, hogy gyakorlatilag is lehetővé váljék az, hogy bárkivel szemben alkalmazásra kerülhessen.

4. Az utóbbi évek igazságügyi statisztikájának szemügyre vétele után úgy tűnik, hogy bíróságaink éltek is a törvényhozó által biztosított nagyobb lehetősé-

[3] *Bein–Creuzburg:* i. m. 23. old.

[4] Heiltrud *Kamin:* Besserungsarbeit als neue Strafart? Neue Justiz 1960. 15. sz. 506. old.

[5] Anna-Maria *Spottke* – Rudolf *Hengst:* Für und wider die Besserungsarbeit als neue Strafart, Neue Justiz 1960. 692. old.

[6] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 100. old.

gekkel és évről-évre nagyobb arányban alkalmazzák a bűnelkövetőkkel szemben a javító-nevelő munkát. Szemléltetésül idézünk néhány adatot:

1962-ben elítéltek bűntett elkövetése miatt 57 787 személyt. Ebből 6033 személyt javító-nevelő munkára (az összes elítéltek 10,4%-át).

Az 1963-ban elítélt 40 261 személy közül 5833 főt javító-nevelő munkára (14,4%).

1964: összes elítélt: 53 898, ebből javító-nevelő munkára: 8523 (15,8%).

1965: összes elítélt: 63 936, ebből javító-nevelő munkára: 9618 (15%).

A közölt adatokhoz az alábbi megjegyzéseket fűzzük:

Új büntető törvénykönyvünk megalkotása óta – az 1963-as esztendőt kivéve – abszolút számokban évről-évre emelkedett a javító-nevelő munkára ítéltek száma. Az összes elítélteken belüli arányuk is évről-évre emelkedett, kivéve az 1965-ös esztendőt. Feltehetően e kivétel kialakulásában közrejátszott a bűnelkövetéseknek erre az esztendőre jellemző növekedése is, amelyre bíróságaink látszólag erélyesebb büntetések alkalmazásával reagáltak.

Anélkül, hogy a közölt és itt nem hivatkozott statisztikai adatokat mélyebb elemzésnek vetnénk alá – ez meghaladná célkitűzéseinket –, megjegyezzük, hogy a bűnelkövetések számának növekedése önmagában még nem jelenti a bűnözési helyzet romlását. A növekedés különböző körülmények összejátszásából származhat, az intenzívebb felderítő munka mellett összességében különböző súlyú lehet. Elképzelhető pl. az is, hogy a növekedés a társadalomra kisebb fokban veszélyes bűncselekmények számának szaporodásában áll, és ugyanakkor a súlyosabb, a társadalomra veszélyesebb bűntettek száma csökken. Ilyen esetben aligha lehetne egyértelműen a bűnözés kedvezőtlen irányú alakulásáról beszélni. Ennek ellenére indokolt lehet az erélyesebb küzdelem folytatása és ennek keretében szigorúbb büntetési nemek gyakoribb alkalmazása.

Eddig még kevés megbízható adatunk van avonatkozásban, hogy a javító-nevelő munkára ítélés milyen arányban tölti be rendeltetését, mennyire sikerül általa is elérni a büntetési célokat. Az viszont kétségtelennek tűnik, hogy a büntetési nem végrehajtásánál ma még érvényesülő szemlélet komoly megváltoztatására van szükség, ha a jövőben is fenn kívánjuk tartani ezt a büntetési nemet. A jelenlegi szemlélettel történő alkalmazásának – amikor a részletekben fizetett pénzbüntetéssel azonos – nem sok értelme van. A *Miniszteri indokolásból* következtethetően ezt és a kívánatos szemléletet helyesen látja a törvényhozó is. Idézzük az *Indokolás* idevágó megállapításait: „A javaslat megítélése szerint azonban ez a büntetés csak akkor töltheti be hivatását, ha végrehajtásába bekapcsoljuk a közösség nevelő erejét. Ennél a büntetésnél ugyanis a hangsúly nem annyira a munkabér csökkentésén, hanem a munka mellett azon van, hogy amíg a büntetés tart, az elítélt dolgozótársai – munkája és magatartása szempontjából egyaránt – a megszokottnál jobban figyelemmel kísérik, szükség esetén pedig megfelelő nevelő hatást is gyakorolnak rá."[7]

[7] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 101. old.

5. Ami már most a javító-nevelő munka alkalmazásának törvényi előfeltételeit illeti, megállapíthatjuk, hogy kiszabására két esetben kerülhet sor: először akkor, ha a megvalósult bűntett törvényi tényállása kifejezetten javító-nevelő munka kiszabását helyezte kilátásba, másodszor egyéb esetekben, a törvény 68. vagy a 69. §-ában biztosított lehetőség felhasználásával.

A Különös rész rendelkezései az alábbi bűntettek megvalósítása esetére tették lehetővé e büntetési nem alkalmazását:

zugirászat [188. § (1) bek.]; járművezetés ittas állapotban (194. §); az ártalmas közfogyasztási cikkel elkövetett bűntett gondatlan alakzata [196. § (3) bek.]; járványszabályok megszegése [199. § (1), (2) és (3) bek.]; statisztikai bűntett (213. §); a gazdálkodással kapcsolatos kötelességek gondatlan megszegése [224. § (4) bek.]; a pazarló gazdálkodás gondatlan alakzata [225. § (3) bek.]; a gazdasági ellenőrzés és adatgyűjtés akadályozása [227. § (1) és (2) bek.]; rossz minőségű ipari termék gondatlan forgalombahozatala [230. § (4) bek., 231. §]; minőség hamis tanúsítása gondatlanságból [233. § (2) bek.]; hamis jelzéssel ellátott termék (termény) forgalomba hozatala (234. §); a jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység gondatlan alakzata [237. § (3) bek.]; pénzhamisításra irányuló előkészület (243. §); könnyű testi sértés [257. § (1) bek.]; súlyos testi sértés gondatlan elkövetése [257. § (5) bek.]; magántitok megsértése [264. § (1) bek.]; levéltitok megsértése, távközlési titok kifürkészése [265. § (1) bek.]; rágalmazás [266. § (1) bek.]; becsületsértés minősített esete [267. § (2) bek.]; családi állás elleni bűntett gondatlan alakzata [272. § (3) bek.]; tartási kötelezettség elmulasztása [275. § (1) bek.]; jogtalan elsajátítás (297. §); a személyek javait sértő hanyag kezelés [298. § (3) bek.]; a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett gondatlan rongálás [302. § (4) bek.]; kisebb súlyú bűntettek [303. § (1) és (2) bek.]; jogtalan használat (304. §); önbíráskodás (305. §).

A Btk. 68. § (2) bekezdésének *d)* alpontja alapján alkalmazható javító-nevelő munka minden olyan bűntett elkövetése esetében, amelyre a törvény minimumként 6 hónapi szabadságvesztést; ugyanezen bekezdés e) alpontja alapján olyan bűntettek miatt, amelyre a törvény 6 hónapnál rövidebb szabadságvesztésben állapította meg a legkisebb mértéket. Amennyiben kísérlet vagy bűnsegély miatt történik a felelősségre vonás, javító-nevelő munka alkalmazható olyan bűncselekmények elkövetése miatt is, amelyek speciális minimuma 2 évi szabadságvesztés.

Végül a 69. § alkalmazásával sor kerülhet javító-nevelő munka alkalmazására bármely bűncselekmény elkövetése miatt az alábbi esetekben: alkalmatlan tárgyon vagy alkalmatlan eszközzel megkísérelt bűntett, korlátozott beszámítási képesség esetében, ha a kényszer vagy a fenyegetés korlátozta az elkövetőt az akaratának megfelelő magatartásban, ha az ijedtség vagy a menthető felindulás korlátozta az elkövetőt a védekezés szükséges mértékének a felismerésében, a börtönzendülésnek minősülő ellenszegülés abbahagyása esetében, a közveszély megszüntetése közveszélyokozás esetében, házasságkötés erőszakos nemi közösülés és szemérem elleni erőszak esetében.

6. A javító-nevelő munka szabályozását a törvényhozó ezen büntetési nem lé-

nyegének körvonalazásával vezeti be. A 42. § szerint: „(1) A javító-nevelő munkára ítélt köteles a bíróság által meghatározott természetű munkát végezni, személyi szabadsága egyébként nem korlátozható. (2) Az elítélt munkabéréből – a bíróság rendelkezésének megfelelően – öt százaléktól húsz százalékig terjedő részt az állam javára le kell vonni. A munkaviszonyban álló dolgozó részére biztosított mindazok a jogok, amelyek a büntetés céljával nincsenek ellentétben, az elítéltet is megilletik."

Az idézett rendelkezés alapján a javító-nevelő munkát olyan büntetési nemnek tekinthetjük, amely *szabadságelvonás nélkül döntően a munkavégzés által kívánja a büntetési célokat megvalósítani.*

a) A munkavégzés helyét és természetét a bíróság határozza meg. Evonatkozásban a Btké. 16. §-a tartalmaz rendelkezést: „A javító-nevelő munkára ítélt a bíróság által meghatározott természetű munkát *a)* ha az ítélet meghozatalának időpontjában munkaviszonyban áll, rendszerint az eddigi munkahelyén, *b)* egyéb esetekben – ha a végrehajtás feltételei az ítélethozatalkor a terhelt lakóhelyén vagy annak környékén biztosíthatók – a kijelölt munkahelyen végzi."

A javító-nevelő munka helyének kijelölése nem jelent problémát olyan esetekben, amikor az elítélt állami szervvel, szövetkezettel állt munkaviszonyban és munkaköre ellátásának körülményei, munkaköri kötelezettségei nem teszik lehetetlenné vagy célszerűtlenné ilyen büntetés végrehajtását. Bármelyik körülmény módosulása az elítélt munkakörülményeinek kényszerű megváltoztatását teheti szükségessé.

Az alábbi esetek fordulhatnak elő:

1. az elítélt állami szervvel, szövetkezettel áll munkaviszonyban és munkaköri kötelezettségei nem állanak ellentétben a javító-nevelő munka célkitűzéseivel. Ebben az esetben a büntetést jelenlegi munkahelyén, a jelenlegi beosztásában kell végrehajtani;

2. az elítélt állami szervvel, szövetkezettel áll ugyan munkaviszonyban, azonban munkakörénél fogva nem lenne célszerű büntetését eddigi beosztásában végrehajtani. Ebben az esetben az elítélt munkahelyén belül egyéb beosztásba áthelyezhető, a bíróság számára más természetű munkakört jelölhet ki;

3. az előbbi feltételek fennforgása esetében sor kerülhet arra is, hogy a bíróság más munkahelyet jelöl ki az elítélt számára és megszabja az itt végzendő munka természetét is;

4. amennyiben az elítélt sem állami szervvel, sem szövetkezettel nem áll munkaviszonyban, a javító-nevelő munkára ítélés feltétele az, hogy az elítélt lakóhelyén vagy annak környékén legyen olyan munkahely, ahol a büntetés végrehajtására sor kerülhet. Ebben az esetben a bíróság jelöli ki a végrehajtás helyéül szolgáló munkahelyet és a végzendő munka természetét egyaránt.

Az itt idézett lehetőségek törvényi szabályozását a 7/1962. (VI. 28.) IM számú rendeletének az 1. §-ában találjuk. Eszerint: „(1) Azt az állami szervet (Btk. 114. §), illetve szövetkezetet (Btké. 39. §) – a továbbiakban: vállalat –, ahol a javító-nevelő munkát végre kell hajtani, a bíróság határozza meg. (2) Ha az

elítélt az ítélethozatal időpontjában munkaviszonyban, illetve szövetkezeti tagsági viszonyban áll, a javító-nevelő munka végrehajtásának helyéül rendszerint azt a vállalatot kell meghatározni, ahol eddig dolgozott és itt olyan természetű munka végzésére kell kötelezni, mint amilyet az ítélethozatalkor végzett. (3) A bíróság a (2) bekezdés rendelkezésétől kivételesen eltérhet és a (4) bekezdésben foglaltak megfelelő alkalmazásával a javító-nevelő munka végrehajtásának helyéül más vállalatot is kijelölhet s más természetű munka végzését is elrendelheti, ha a munkafegyelem biztosítása, a társadalmi tulajdon védelme vagy az elítélt nevelése ezt feltétlenül indokolttá teszi. (4) Amennyiben az elítélt az ítélethozatal időpontjában nem áll munkaviszonyban, illetve szövetkezeti tagsági viszonyban, javító-nevelő munka kiszabásának csak akkor van helye, ha a 2. § (1) és(2) bekezdésében foglaltaknak megfelelő vállalat kijelölhető. Az elítélt e vállalatnál a bíróság által meghatározott természetű munkát köteles végezni."

A hivatkozott 2. § az alábbi rendelkezést tartalmazza: „(1) A vállalat kijelölésénél – a javító-nevelő munka alkalmazásának célját is tekintve – figyelembe kell venni az elítélt szakmai képzettségét, testi alkalmasságát, szellemi képességét, életkorát és egészségi állapotát. (2) A javító-nevelő munka végrehajtásának helyét olyan vállalatnál kell kijelölni, amelynek székhelye az elítélt lakóhelyén – vagy ha erre nincs mód – olyan helységben van, amely nem teszi szükségessé, hogy családjától külön éljen. (3) Az elítélt munkabérét, javadalmazását az érvényes bértételek, illetve rendelkezések alapján az állami szerv (Btk. 114. §) vezetője, a szövetkezet (Btké. 39. §) vezetősége (a továbbiakban: vállalat igazgatósága) állapítja meg."

A fentiekből kitűnik, hogy a javító-nevelő munka kiszabásánál akkor állanak elő nehézségek, ha a büntetés végrehajtása az elítélt jelenlegi munkahelyén vagy jelenlegi beosztásában nem látszik célszerűnek, vagy ha az elítéltnek nincs megfelelő szervvel munkaviszonya.

A jelenlegi munkahely alkalmatlan lehet a büntetés végrehajtására olyan esetekben, amikor a bűnelkövetés a munkahelyi körülményekkel állt összefüggésben és az eddigi munkahely szűkreszabott volta miatt egyéb munkakör kijelölése nem biztosítható. Kis létszámú vállalatnál nehezen lehetne megoldani a vállalaton belül új munkakörbe helyezést, különösen olyan esetben, amikor több munkavállaló közös egyetértésben, munkabeosztásukkal összefüggésben követte el bűncselekményét. Ilyen esetekben tehát célszerű új munkahelyet kijelölni és a munkahely kijelöléssel egyidejűleg a végzendő munka természetét is meg kell a bíróságnak határoznia.

Az új munkahely kijelölésénél – és a munkaviszony hiányában történő munkahely kijelölésnél – döntően az elítélt lakóhelyére figyelemmel kell eljárni. Nem kényszeríthető az elítélt arra, hogy munkáját családjától távol végezze. A családjából való kiszakításnak – az anyagi megterhelésen túlmenően – hátrányos kihatásai lehetnének saját és családtagjai, elsősorban gyermekei erkölcsi fejlődésére, személyiségük alakulására.

A vállalaton belüli munkakör megváltoztatásának a kívánalma gyakrabban

merülhet fel, mint a munkahely megváltoztatásáé. Evonatkozásban szintén a célszerűség szempontjai határozzák meg a bíróság állásfoglalását.

Célszerű lehet új munkakör, az eddig végzett munkától eltérő természetű munka kijelölése pusztán az elítélt jelenlegi beosztására figyelemmel is. Vezető, bizalmi jellegű munkakörben javító-nevelő munka végrehajtása nem lenne célszerű. Az elítélt nevelése, de általában a munkafegyelem, az elöljárók tekintélyének a biztosítása is megkívánja ilyen esetekben az eddigitől eltérő természetű munka kijelölését.

Mai bírói gyakorlatunkban egységesnek mondható a felfogás, amely a vezető állásban kizártnak tartja a javító-nevelő munka végrehajtását. E felfogás szerint a büntetés céljai – elsősorban az elkövető nevelése, de a generálprevenció is – aligha érhetők el a büntetésnek vezető állásban történő végrehajtása esetében.[8]

Ugyanez vonatkozik egyébként a bizalmi jellegű, vagy az olyan állásokra is, mely állások betöltésénél előfeltétel a büntetlen előélet. A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. V. 186/1967. sz. döntésében helyesen szögezte le evonatkozásban az alábbiakat: „Olyan munkaköröket, amelyekben való alkalmaztatásnak jogszabályi rendelkezés folytán előfeltétele a büntetlen előélet, nem tölthet be büntetett előéletű vagy büntetés hatálya alatt álló személy, különösképpen nem büntetés végrehajtásaként."[9]

De a munkafegyelem biztosítása, a társadalmi tulajdon védelme, vagy az elítélt nevelése olyan esetekben is indokolttá teheti az eddigitől eltérő természetű munka előírását, amikor az elítélt sem vezető, sem bizalmi jellegű munkakört nem töltött be. Kívánatos lehet pl. olyan természetű munka kijelölése, amelyet kollektívában végezhet az elítélt és ily módon biztosítható munkatársainak pozitív irányú ráhatása. Önmagában az a körülmény, hogy az elítélt eddig szellemi vagy adminisztratív munkát végzett, nem teszi szükségessé új munkakör kijelölését.

A bíróság eddig elemzett kijelölési joga kétségtelenül beavatkozást jelent a vállalat belső életébe, az igazgató, a vállalatvezető jogkörébe is. A közérdeket szolgáló vállalati érdek szenvedne csorbát abban az esetben, ha a vállalat életét csak kívülről ismerő bíróság döntése nemcsak az elítélt által végzendő munka természetét, hanem az elítélt munkabeosztását is konkrétan meghatározná. Helyesen állapítja meg ezzel kapcsolatban a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. V. 1190/1965. sz. döntése, hogy „a bíróság a javító-nevelő munkára ítélt által végzendő munka természetét, a munkakört jelölheti meg (pl.: segédmunkás, szerelő, gépkocsivezető stb.), de ezen belül már munkabeosztást nem határozhat meg."[10] Jogszabályaink ezért lehetőséget biztosítanak a vállalat igazgatója számára is arra, hogy az elítélt neveléséhez és a vállalat érdekeihez egyaránt igazodó vál-

[8] Ez a felfogás fejeződik ki a Legfelsőbb Bíróság 100/1964. számú törvényességi határozatában is, Bírósági Határozatok 1964. 4010. sz.

[9] Bírósági Határozatok 1967. 5371. sz.

[10] Bírósági Határozatok 1966. 2. sz. 4739. sz.

toztatást eszközölhessen az elítélt munkakötelezettségeinek kijelölésénél. A 7/1962. (VI. 28.) IM sz. rendelet 4. §-a értelmében: „A vállalat igazgatója az elítéltet a bíróság által meghatározott természetű munka keretében más munkával is foglalkoztathatja, ha ezt *a)* a munkafegyelem biztosítása, *b)* az elítélt nevelése vagy *c)* a személyi, illetve családi viszonyaiban utólag bekövetkezett különös méltánylást érdemlő változás indokolja."

Az igazgatónak e módosítási joga ellen kifogást nehéz lenne emelni, mivel a törvényhozó e jogot csak meghatározott feltételek fennforgása esetében engedi érvényesíteni. E feltételek elegendő garanciát biztosítanak a bíróság ítéletének kijátszásával szemben is. E tekintetben különösen azt tartjuk jelentősnek, hogy a vállalat igazgatója csak „a bíróság által meghatározott természetű munka keretében" foglalkoztathatja az elítéltet más munkával.

b) Az eddig tárgyalt rendelkezések, amelyek egyébként a Btk. 42. § (1) bekezdéséhez kapcsolódnak, a javító-nevelő munka céljával állanak összefüggésben. Ugyanezen § (2) bekezdésében találjuk viszont azt a rendelkezést, amely a javító-nevelő munka mint büntetés hátrány-elemére utal.

Az elítélt munkabéréből öt százaléktól húsz százalékig terjedő rész levonását írhatja elő a bíróság. Ez kétségtelenül hátrány az elítélt szemszögéből, azonban nem szabad e büntetési nem lényegét ebben a hátrányban látni. Ebben az esetben a javító-nevelő munka valóban egyenlő lenne a részletekben fizetett pénzbüntetéssel. Erre alapozták korábban egyes szovjet büntetőjogászok – így pl. *Menysagin* – azt a véleményüket, hogy a javító-nevelő munkát törölni kell a büntetési nemek közül.[11]

A szocialista irodalomban a javító-nevelő munka létjogosultsága tekintetében a vita ugyan még folyik, pedig a gyakorlat igazolta e büntetési nem szükségességét hirdető felfogások helyességét. Szükség van az elítélt munkabérének a csökkentésére is, hogy ezzel is éreztessük a bűnelkövetővel a cselekményéről alkotott társadalmi helytelenítést. De semmiképpen sem merülhet ki ennyiben a javító-nevelő munka: ehhez feltétlenül kapcsolódniok kell a kollektíva fokozott törődésének, az elítélt gondolkodásmódja átalakítására irányuló erőfeszítéseknek.

Az elítélt munkabérére vonatkozólag a 7/1962. (VI. 28.) IM sz. r. tartalmaz további rendelkezéseket. A 9. § szerint: „A munkabérnek a jogerős ítéletben megállapított arányú csökkentése a családi pótlékra, az újítási díjra, a kiküldetési és külszolgálati illetményekre, a költözködési illetményre, a különélési díjra, valamint a természetbeni juttatásokra nem terjed ki."

Ugyanezen § (2) bekezdése írja elő azt, hogy a termelőszövetkezeti tag vonatkozásában a zárszámadás során részére kifizetésre kerülő összegből kell levonni a megítélt hányadot. „A termelőszövetkezeti tagot a javító-nevelő munka végrehajtása alatt is megilleti a háztáji gazdaság és a közgyűlés határozata szerint járó földjáradék."

c) Büntető törvénykönyvünkre általában jellemző humanitás példáját találjuk

[11] A szovjet jogirodalomban lefolyt vitát ismerteti *Sargorodszkij:* i. m. II. k. 142–143. old.

az elemzés tárgyát képező 42. § (2) bekezdésében, ahol a törvényhozó arról rendelkezik, hogy a javító-nevelő munkára ítéltet is megilletik a munkaviszonyban álló dolgozó részére biztosított mindazok a jogok, amelyek a büntetés céljával nincsenek ellentétben.

E rendelkezéshez kapcsolódik a 7/1962. (VI. 28.) IM sz. r. 11. és 12. §-a: „11. §. (1) Az elítélt a javító-nevelő munka végrehajtása alatt nem részesülhet: *a)* évi rendes vagy rendkívüli szabadságban – kivéve a 12. § (1) bekezdésében foglaltakat, – *b)* fizetés nélküli szabadságban. (2) Az elítéltet a javító-nevelő munka tartama alatt végzett munkája alapján jutalomban vagy más jutalomjellegű juttatásban részesíteni nem lehet."

A 12. § értelmében megilletik a javító-nevelő munkára ítéltet „a szülési és a fiatalkor vagy az egészségre ártalmas munka alapján járó szabadság, illetve pótszabadság".

Ugyanezen § (3) bekezdése úgy rendelkezik, hogy „a betegség esetében járó juttatások tekintetében a 71/1955. (XII. 31.) MT számú rendelet 110. §-ának (1) bekezdésében ... foglalt rendelkezést kell alkalmazni".

A hivatkozott jogszabály szerint a betegség esetén járó táppénzt a bírói ítéletben megállapított csökkentés nélküli összegben kell figyelembe venni, a táppénz százalékos mértéke tekintetében azonban a jogszabály rendelkezést nem tartalmaz. Ezek után felmerül a kérdés: az ítéletben megállapított csökkentés nélküli összeg hány százaléka fizethető ki a javító-nevelő munkára ítélt személynek betegsége esetén táppénz címen?

Az SZTK ügyviteli utasítás 127. §-a szerint „a javító-nevelő munkára ítélt dolgozónak kizárólag 65%-os táppénz jár".

Ha az SZTK ügyviteli utasítás idézett rendelkezését összevetjük a Btk. 42. §-ának itt tárgyalt előírásával, úgy látjuk, nincs meg közöttük minden szempontból az összhang. Mi indokolhatja ugyanis a táppénz nagyságát korlátozó SZTK ügyviteli utasítás rendelkezését abban az esetben, ha az elítélt már korábban megszerezte a 75%-os táppénzre való jogosultságot? A táppénzes állományban töltött idő ugyanis nem számít be a javító-nevelő munkára ítélés időtartamába. Ezért is kell a csökkentés nélküli összeg alapján fizetni a táppénzt. Ha tehát ez az idő a büntetés időtartamába nem számít be, nem eredményezheti a táppénz összegének a csökkentését semmiféle címen sem. Az elítélt felgyógyulása után a javító-nevelő munka végrehajtása tovább folyik, a bíróság által megállapított bércsökkentés teljes egészében megvalósul. A táppénz csökkentése ezért olyan többlet-hátrányt jelentene az elítélt számára, amelyre őt a bíróság nem ítélte.

Merülhetnek fel problémák egyéb juttatások vonatkozásában is. Az előbb ugyan idéztük már azt a rendelkezést, amely szerint az elítéltet munkája alapján jutalomban vagy jutalomjellegű szolgáltatásban nem lehet részesíteni, bizonytalanság tapasztalható a nyereségrészesedés, a prémium, a jubileumi és a hűségjutalom kifizetése körül.

Véleményünk szerint a nyereségrészesedés és a prémium olyan jutalomjellegű szolgáltatás, amelyet a dolgozók munkájuk alapján, munkájuk eredményére te-

kintettel kapnak. Ezért a javító-nevelő munkára ítélt személy az elítélés időtartama alatt, illetőleg az elítélés ideje alatti munkája alapján utólag sem nyereségrészesedésben, sem prémiumban nem részesíthető.

Jubileumi jutalomban részesülnek azok a dolgozók, akik ugyanannál a vállalatnál, intézménynél 25, 40 vagy 50 éves folyamatos munkaviszonnyal rendelkeznek. Mivel a javító-nevelő munkán töltött idő nem tekinthető munkaviszonynak, a jubileumi jutalomhoz szükséges időbe nem lehet beszámítani a javító-nevelő munkán töltött időt. A büntetés lejárta után azonban tovább folytatódik az idő múlása és amint a 25, 40 vagy 50 év ily módon eltelik, a dolgozó jogosult jubileumi jutalomra.

A hűségjutalom tekintetében hasonló álláspontón vagyunk: a javító-nevelő munka időtartamát a hűségjutalom összegének a megállapításánál nem lehet figyelembe venni. A munkaviszony ez alatt az idő alatt szünetel és ezt az időt a büntetés kiállása után sem lehet visszamenőleg munkaviszonyban töltött időnek tekinteni.

d) A Btk. 43. §-a a javító-nevelő munka időtartamával kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazza: „(1) A javító-nevelő munka legrövidebb tartama három hónap, leghosszabb tartama egy év és hat hónap, halmazati és összbüntetés esetében két év. (2) Ahol e törvény Különös Része a javító-nevelő munka leghosszabb tartamát nem határozza meg, a javító-nevelő munka egy év és hat hónapig terjedhet. (3) A javító-nevelő munka tartamába nem lehet beszámítani azt az időt, amely alatt az elítélt a munkát nem végzi."

Az idézett rendelkezések mindenekelőtt meghatározzák a javító-nevelő munka generális minimumát és maximumát. Fentebb már összefoglaltuk azokat a bűntetteket, amelyek megvalósítása esetére a törvény Különös Része lehetővé teszi javító-nevelő munka alkalmazását. Az itt szereplő szankciók átvizsgálása után megállapíthatjuk, hogy speciális minimumot a törvény sehol sem határoz meg; a speciális minimum ezek szerint egybe esik a generális minimummal. A speciális maximum azonban gyakran eltér a generális maximumtól.

A törvény Különös Része a javító-nevelő munkát egyéb büntetéssel vagylagosan az alábbi időtartamban rendeli kiszabni:

hat hónapig terjedő javító-nevelő munka vagy pénzbüntetés (2 esetben), speciális minimum hiányában a generális minimum irányadó;

egy évig terjedő javító-nevelő munka vagy pénzbüntetés (1 esetben), a speciális minimum azonos a generális minimummal;

hat hónapig terjedő szabadságvesztés vagy egy évig terjedő javító-nevelő munka (7 esetben), speciális minimum itt is három hónap;

egy évig terjedő szabadságvesztés vagy javító-nevelő munka (21 esetben), mind a minimum, mind a maximum tekintetében a generális időtartamok irányadóak.

A javító-nevelő munka időtartamára vonatkozólag tartalmaz rendelkezést a 66. § (3) bekezdése is: „Két vagy több olyan bűntett találkozása esetében, amelyre a törvény súlyosabb büntetésként javító-nevelő munkát rendel, a (2) bekezdés-

ben foglalt rendelkezést kell megfelelően alkalmazni azzal, hogy a halmazati büntetésként kiszabott javító-nevelő munka tartama nem haladhat meg két évet."

Az itt meghatározott maximum irányadó még abban az esetben is, ha az elkövetőt több javító-nevelő munkára ítélték és az ítéletekben kiszabott büntetéseket összbüntetésbe foglalják (72. §).

Az előbb láttuk, hogy a javító-nevelő munka tartamába nem lehet beszámítani azt az időt, amely alatt az elítélt a munkát nem végzi. A törvény e határozott rendelkezését a 7/1962. (VI. 28.) IM sz. rendelete némileg hajlékonyabbá – és így alkalmazhatóbbá, méltányosabbá – teszi az alábbi rendelkezésével: „5. §. (1) Ha a munka végzése az elítélt hibáján kívül szünetel, ez az idő a javító-nevelő munka tartamába általában beszámít. Az üzemi balesetből, illetve foglalkozásból származó betegség folytán betegállományban töltött időt minden esetben be kell számítani. (2) Nem számít be a javító-nevelő munka tartamába: *a)* az (1) bekezdésben nem említett betegség folytán betegállományban töltött idő; *b)* az az idő, amely alatt az üzem működése szünetel; *c)* a 12. § (1) bekezdésben foglalt rendelkezés alapján szabadságon töltött idő."

A hivatkozott 12. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezést fentebb már idéztük (szülési, valamint a fiatalkor vagy az egészségre ártalmas munka alapján járó szabadság, illetve pótszabadság lehetőségéről).

Magyarázatot igényel az (1) bekezdésben lerögzített tétel, amely szerint általában beszámít a javító-nevelő munka tartamába az az idő is, ami alatt a munka végzése az elítélt hibáján kívül szünetel. Milyen események akadályozhatják az elítéltet munkájának végzésében?

Általánosan elfogadott álláspont szerint az állampolgári kötelesség (tanúzás, sorozás) teljesítése miatti távollét beszámít a javító-nevelő munka időtartamába. Eltérő felfogásokkal találkozunk viszont a haláleset miatti távollétek megítélésében.

Kadocsa György annak a nézetének adott kifejezést, hogy közeli hozzátartozó esetében a javító-nevelő munkára ítélt számára biztosítani kell ugyan az igazolt mulasztás lehetőségét, ez az idő azonban a javító-nevelő munka időtartamába nem számít be.[12]

Zsombory László szerint a hozzátartozó halála esetében engedélyezett 8 órás távollét lehetősége a javító-nevelő munkára ítéltet is megilleti és mivel ez az elítélt hibáján kívüli ok, az így bekövetkezett mulasztás beszámít a javító-nevelő munka időtartamába.[13]

A magunk részéről *Kadocsa* György álláspontjával értünk egyet. Az emberiesség érzései megkövetelik annak a lehetőségnek a biztosítását, hogy a javító-nevelő munkára ítélt munkahelyén nyolc órát mulasszon. Ezt igazolt mulasztás-

[12] *Kadocsa* György: A javító-nevelő munka munkajogi vonatkozásai. Magyar Jog 1963. 1. sz. 26. old.

[13] *Zsombory* László: A javító-nevelő munka végrehajtásának egyes kérdései. Magyar Jog 1962. 12. sz. 556. old.

nak kell tekinteni. Tekintettel azonban arra, hogy a javító-nevelő munka: büntetés, nem látszik indokoltnak ezen igazolt mulasztásnak a javító-nevelő munka időtartamába való beszámítása. Az elítéltet méltánytalanság ebben az esetben sem éri, ugyanakkor azonban érezni fogja a különbséget a munkaviszonyban álló és büntetését töltő személy helyzete között.

Az összefüggésre tekintettel itt idézzük a Btk. 77. §-ának rendelkezését is: „(1) A kiszabott szabadságvesztésbe vagy javító-nevelő munkába az előzetes fogvatartás idejét teljes egészében be kell számítani. A beszámításnál egy napi előzetes fogvatartás két napi javító-nevelő munkának felel meg."

Az időtartam vonatkozásában még egy rendelkezést kell idéznünk: a 7/1962. (VI. 28.) IM sz. rendelet 6. §-a szerint: „(1) Ha a javító-nevelő munkára ítéltet katonai szolgálatra hívják be, a büntetés végrehajtása félbeszakad. (2) Az egy évi tartamot meg nem haladó katonai szolgálat letelte után a büntetés végrehajtását folytatni kell. E célból az elítélt a leszerelését követő három napon belül tartozik jelentkezni annak a vállalatnak az igazgatójánál, ahol a javító-nevelő munka végrehajtását megkezdte. (3) Az egy évet meghaladó katonai szolgálat teljesítése a javító-nevelő munka hátralevő részének végrehajtását kizárja."

e) A Btk. még egy §-t tartalmaz a javító-nevelő munkával kapcsolatban: „44. §. (1) Ha az elítélt munkakötelezettségének alapos ok nélkül nem tesz eleget, vagy a munkafegyelmet súlyosan sértő magatartást tanúsít, a bíróság a javító-nevelő munkának e körülmények bekövetkeztekor még hátralevő részét szabadságvesztésre változtatja át. (2) A javító-nevelő munkának szabadságvesztésre átváltoztatása esetében két napi javító-nevelő munka egy napi szabadságvesztésnek felel meg. Ilyenkor a szabadságvesztés harminc napnál rövidebb is lehet."

A fentiek szerint a javító-nevelő munkának szabadságvesztésre átváltoztatására két esetben kerülhet sor: először, ha az elítélt *alapos ok* nélkül nem tesz eleget munkakötelezettségének; másodszor, ha az elítélt a munkafegyelmet *súlyosan* sértő magatartást tanúsít. Az utóbbi körülmény tekintetében csak a *Legfelsőbb Bíróság* Büntető Kollégiumának a 122. sz. állásfoglalását idézzük: „A Btk. 44. §-ának (1) bekezdésében foglalt »munkafegyelmet súlyosan sértő magatartást« nem bármilyen, hanem csak az olyan bűncselekmény elkövetése valósítja meg, amely egyben a munkafegyelmet is súlyosan sérti."[14]

Mindkét feltétel fennforgása esetében a végrehajtás kétféleképpen alakulhat: az elítélt vagy tovább végzi munkáját, vagy a vállalat igazgatója őt a vállalattól ideiglenesen eltávolítja. A vállalat igazgatójának azonban mindegyik esetben 48 órán belül értesítenie kell a megyei börtön parancsnokságát és egyben véleményt kell nyilvánítania az elítélt általános magatartásáról is [7/1962. (VI. 28.) IM sz. r. 15. § (1) bek.].

Az elítéltnek a vállalattól való ideiglenes eltávolítására akkor kerülhet sor, ha „a vállalatnál való további foglalkoztatása a munkafegyelmet veszélyezteti".

A vállalat igazgatójának értesítése alapján a megyei börtön parancsnokának

[14] Büntetőjogi Döntvénytár, Budapest, 1964. 88. old.

tisztáznia kell a tényállást, majd véleményes jelentését az első fokon eljárt bíróság szerint illetékes ügyészséghez kell megküldenie.

A megyei börtön parancsnokának jelentése alapján az ügyész az alábbi indítványokat teheti az első fokon eljárt bíróságnál: *a)* a még hátra levő idő szabadságvesztésre való átváltoztatása; *b)* a még hátra levő időnek eltöltésére más vállalat kijelölése; *c)* a javító-nevelő munkának az eddigi munkahelyen való folytatása.

Az ügyész indítványa alapján a tanács elnöke egyesbíróként határoz, amely határozat ellen jogorvoslatnak helye nincs [7/1962. (VI. 28.) IM sz. r. 15. § (5) bek.].

Abban az esetben, ha a javító-nevelő munkának a sérelmezett magatartás tanúsításakor még hátra levő részét szabadságvesztésre változtatják át, viszont az elítélt e határozat meghozataláig is dolgozott, munkabérének erre az időre levont részét vissza kell téríteni [Btké. 19. § (1) és (2) bek.].

A javító-nevelő munka szabadságvesztésre történő átváltoztatása esetében aggályt kelthet a végrehajtás helyének kijelölése. Az 1966. évi 21. sz. tvr. 49. §-a szerint ugyanis „Javító-nevelő munkának, illetőleg pénzbüntetésnek szabadságvesztésre átváltoztatása esetén a büntetést az elítélt lakóhelye szerint illetékes büntetésvégrehajtási intézetben kell végrehajtani." E rendelkezést feltehetően az a belátás alapozta meg, hogy az ily módon történő átváltoztatás esetében az elítélt csak rövid időt tölt a büntetésvégrehajtási intézetben. Ellenkező esetben ugyanis hátrányba kerülnének azok az elítéltek, akik a szigorított börtönné nyilvánított büntetésvégrehajtási intézet illetékességi területén laknak.

f) A továbbiakban egy olyan kérdéssel kívánunk foglalkozni, amelynek nem annyira a büntetőjogi, hanem a munkajogi vonatkozásai érdemelnek figyelmet. E kérdés lényegét a Btké. 17. § szabályozza: „(1) Amennyiben az elítélt az ítélethozatal idején munkaviszonyban állott, e munkaviszony a javító-nevelő munka végrehajtása alatt szünetel. (2) A javító-nevelő munkára ítélés nem létesít munkaviszonyt."

A javító-nevelő munkára ítélt tehát nem áll munkaviszonyban azzal a vállalattal, ahol büntetését hajtják végre. Az ő munkavégzése büntetésvégrehajtás, viszonya büntetésvégrehajtási jogviszony.

Az idézett rendelkezésből azonban következik az is, hogy a javító-nevelő munkára ítélés nem szünteti meg az elítéléskor fennállott munkaviszonyt, csupán szünetelteti azt az elítélés idejére. Ez az idő nem számít munkaviszonyban töltött időnek, de nem szakítja meg a munkaviszony folyamatosságát.

A munkaviszony szünetelésének természetesen ki kell derülnie az elítélt munkakönyvéből is. Javító-nevelő munkára ítélés esetében tehát munkakönyvébe a következő bejegyzést kell eszközölni: a munkaviszony szünetel. Ez az eljárás nem sérti a büntetett előéletéhez fűződő hátrányok alóli mentesítés szabályait, mivel a munkaviszony egyéb okból is szünetelhet: pl. fizetésnélküli szabadság esetében. A bejegyzés tehát nem utal büntetettségre.

Van azonban egy kivétel az alól a szabály alól, hogy a javító-nevelő munkán

töltött idő nem számít be az elítélt munkaviszonyban töltött idejébe: társadalombiztosítási nyugdíj alapját tevő szolgálati idő kiszámításánál a 67/1958. (XII. 24.) Korm. számú rendelet 24. § (2) bek. 7. pontjában adott rendelkezés értelmében a javító-nevelő munka idejét is figyelembe kell venni.

A munkaviszony szünetelésével függ össze az a kérdés is, hogy a vállalat igazgatója indíthat-e fegyelmi eljárást a javító-nevelő munkára ítéltnek a munkafegyelmet kisebb fokban sértő magatartása esetében?

Kétségtelen, hogy a vállalat igazgatója nem tekinthető az elítélt fegyelmi hatóságának. Elméletileg tehát nincs lehetősége fegyelmi eljárás indítására sem. Annak azonban nincs akadálya, hogy igazgatási úton, írásban figyelmeztesse káros viselkedésére és magatartása ismétlődésének következményeire. Még célszerűbb lenne, ha e figyelmeztetést a megyei börtön parancsnoka adná a vállalat igazgatójának tájékoztatása alapján.

7. Mivel a javító-nevelő munka főbüntetés, választ vár a mellékbüntetések alkalmazása lehetőségének a kérdése is:

Pénzbüntetés mellékbüntetésként alkalmazása indokolatlan lenne már amiatt is, hogy a javító-nevelő munka már magában foglal bizonyos anyagi jellegű hátrányt az elkövetőre nézve. A közügyektől eltiltás szintén összeegyeztethetetlen a javító-nevelő munkával. Ha az elítélt személyisége, az elkövetett bűntett jellege nem kívánja meg az elítéltnek a társadalomból való kiemelését, nincs szükség arra sem, hogy büntetése után bizonyos ideig még ne vegyen részt a közügyekben. Ez annál inkább érthető, mivel a javító-nevelő munkának a befejezésével az elítélt mentesül a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól is.

A foglalkozástól eltiltás már alkalmazható javító-nevelő munka mellett is, mivel e mellékbüntetés alkalmazásának céljai összeegyeztethetők a javító-nevelő munka alkalmazásának feltételeivel és céljaival.

A kitiltás, a kiutasítás és a vagyonelkobzás alkalmazása ugyancsak kizárt javító-nevelő munka mellett, részint a törvény erejénél fogva, részint azért, mivel természete nem fér össze a javító-nevelő munka célkitűzéseivel.

8. Befejezésül a Btk. 94. §-át idézzük: „Javító-nevelő munkát csak azzal a fiatalkorúval szemben lehet alkalmazni, aki a bűntett elbírálásakor tizenhatodik életévét betöltötte."

5. §. A pénzbüntetés szabályozása

1. A pénzbüntetés, a javító-nevelő munkához hasonlóan, szabadságelvonással nem járó büntetési nem. E két büntetés abban is megegyezik egymással, hogy mindkettő anyagi természetű hátránnyal is jár az elítéltre. Amíg azonban a javító-nevelő munka vonatkozásában az anyagi hátrányokozás másodlagos jelentőségű a munkáltatáson keresztül történő nevelés mellett, a pénzbüntetés alkalmazásánál a nevelést, az újabb bűnelkövetéstől való visszatartást éppen az anyagi

hátrány okozásával kívánjuk elérni. Az anyagi hátrányokozás tényével kívánjuk az elkövető – és a társadalom többi tagjainak – gondolkodásmódját befolyásolni, tudatukban a bűnelkövetésekkel szemben erős gátló képzeteket kiépíteni. Alkalmazására tehát olyan bűncselekmények megvalósulása esetén kerülhet sor, amelyek nem mutatnak az elkövetőiknek olyan negatív személyiségű sajátosságaira, amelyek a munkáltatás és a dolgozók kollektívája általi nevelés révén előnyösen nem változtathatók meg.

Atekintetben ma már kevés véleményeltérés tapasztalható, hogy egyes esetekben pénzbüntetés alkalmazása is elegendő – sőt: néha egyenesen *erre* a büntetésre van szükség – a büntetési célok eléréséhez. Jól látja ezt hatályos jogunk megalkotója, amikor a *Miniszteri indokolásban* az alábbiakat szögezi le: „A vagyoni büntetéseknek, s köztük a ma leggyakrabban alkalmazott pénzbüntetésnek a jogosultsága és célszerűsége felett hosszú ideig heves vita folyt az irodalomban. Ma már általános vélemény, hogy a pénzbüntetés szükséges és hasznos. A pénzbüntetéssel lehet – a javító-nevelő munka mellett – a legmegnyugtatóbban és a legalkalmasabban helyettesíteni a ma már egyre szélesebb körben nem kívánatosnak felismert rövid tartamú szabadságvesztéseket. A pénzbüntetésnek megvan továbbá az a külön jelentősége, hogy a nyereségvágyból bűncselekményt elkövető személy esetében ezzel a büntetéssel mint mellékbüntetéssel csakugyan „a bűn gyökerére lehet tapintani."[1]

Büntető törvénykönyvünk megalkotása óta viszonylag gyakran alkalmaznak bíróságaink főbüntetésként pénzbüntetést. 1962-ben 20 454 személyt ítéltek pénzfőbüntetésre, az összes elítéltek 35,3%-át, 1963-ban 15 652 főt (38%); 1964-ben 18 607 személyt (34,5%) és 1965-ben 20 898 személyt (32,6%). A javító-nevelő munka vonatkozásában már megjegyeztük, hogy bíróságaink az utóbbi években kisebb arányban alkalmazták azt a büntetést; úgy tűnik, a pénzfőbüntetésre is ráillik fenti megállapításunk. A gyakorlat ilyen jellegű alakulása nyilvánvalóan összefüggésben van a bűnözés helyzetének alakulásával. Szükségesnek tartjuk azonban ehelyütt is leszögezni, hogy a közölt adatok egyáltalán nem értékelhetőek az ítélkezési gyakorlat indokolatlan szigorodásának a tüneteként. A gyakorlat ilyen vonatkozásaival majd a későbbiek során egyébként részletesen fogunk foglalkozni.

Pénzbüntetés alkalmazására törvényünk rendelkezései értelmében két féle minőségben kerülhet sor: kiszabható pénzbüntetés *főbüntetésként* és alkalmazható pénzbüntetés *mellékbüntetésként* is.

a) Főbüntetésként alkalmazható pénzbüntetés olyan esetekben, amikor az elkövetett bűntett Különös Részbeli törvényi tényállása szankcióként pénzbüntetést helyezett kilátásba, valamint a törvény 68. §-a alapján olyan bűntettek megvalósítása esetén, amelyek törvényben meghatározott büntetésének legkisebb mértéke hat hónapnál rövidebb szabadságvesztés. Ugyancsak a 68. §-ra figyelemmel alkalmazható pénzfőbüntetés olyan bűntettek kísérletének alanyával és

[1] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 103. old.

az olyan bűntettek elkövetésében bűnsegédként közreműködő személyekkel szemben, amely bűntettek törvényi büntetési tételének alsó határa hat hónap.

Sor kerülhet még pénzfőbüntetés alkalmazására a törvény 69. §-ára figyelemmel bármely bűntett megvalósulása esetében akkor, amikor a törvény a büntetés korlátlan enyhítésére ad lehetőséget. Mivel a törvény idevágó rendelkezéseit a javító-nevelő munka tárgyalása során már ismertettük, ehelyütt eltekintünk felsorolásuktól.

Pénzfőbüntetés alkalmazásának egyéb feltétele nincs. Nem feltétele e büntetés alkalmazásának az sem, hogy az elítéltnek legyen megfelelő vagyona, jövedelme vagy keresete. Ez csak a pénzmellékbüntetés alkalmazásának törvényi feltétele. Ellenkező magyarázat oda vezetne – amint ezt a *Fővárosi Bíróság* Bf. XXIII. 2522/1957. sz. döntésében helyesen megállapította, „hogy a vagyon, jövedelem és kereset nélküli vádlott pusztán ennélfogva hátrányosabb helyzetbe kerülhet a büntetés kiszabása szempontjából, mint a vagyonnal, keresettel, jövedelemmel bíró vádlott. Vagyis a kedvezőtlenebb anyagi helyzet ténylegesen hátrányosabb büntetőjogi következménnyel járna. Ez pedig a szocialista jogszemlélettel összeegyeztethetetlen. Azt a nézetet pedig, hogy vagyon, jövedelem, kereset nélkül a vádlott úgysem képes a pénzbüntetést kifizetni, és így azt szabadságvesztésre kell átváltoztatni, az esetek döntő többségében nem támasztja alá a mindennapi élettapasztalat."[2]

Fenti tételünk azonban csak a felnőttkorú bűnelkövetőkre vonatkozik. A fiatalkorúak vonatkozásában a 95. § ettől eltérő rendelkezést tartalmaz: „Pénzbüntetést fiatalkorúra csak akkor lehet kiszabni, ha önálló keresete, jövedelme vagy vagyona van."

A 95. § alkalmazási körébe vágóan született meg a *Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának* 452. számú állásfoglalása, amely a következőket rögzíti: „A tsz-ben családtagként dolgozó fiatalkorú keresménye önálló keresetnek tekintendő, s mint ilyen, alapja lehet pénzfőbüntetés kiszabásának. Az ipari és kereskedelmi tanulók ösztöndíja és a 65/1955. (MTH K 15.) MTH számú utasítás 4. §-án alapuló órabére önálló keresetnek, jövedelemnek nem tekinthető, míg teljesítménybére és a 109/1966. (Mű K 4.) MüM számú utasítás 1. pontján alapuló órabére mint önálló kereset a fiatalkorú pénzfőbüntetése kiszabásának alapja lehet."[3]

Fiatalkorúakról lévén szó, itt említjük meg, hogy a Btk. 92. §-a értelmében velük szemben pénzmellékbüntetés alkalmazásának nincs helye.

b) A pénzbüntetés *mellékbüntetésként* alkalmazásának feltételeit a törvény 46. §-a az alábbiakban határozta meg: „(1) Azzal szemben, akit szabadságvesztésre ítéltek, és megfelelő keresete, jövedelme vagy vagyona van, *a)* mellékbüntetésként pénzbüntetést kell alkalmazni, ha a bűntettet haszonszerzés céljából követte el; *b)* mellékbüntetésként pénzbüntetést lehet alkalmazni bármely bűntett

[2] Büntetőjogi Döntvénytár, 262. sz.

[3] Bírósági Határozatok 1967. 8. sz. 338. old.

miatt, ha feltehető, hogy ezzel az elkövetőt újabb bűntett elkövetésétől hatásosabban lehet visszatartani. (2) Ha a bíróság vagyonelkobzást alkalmaz, pénzbüntetés kiszabásának nincs helye."

Úgy gondoljuk, az idézett törvényszöveg félreérthetetlen, világos megfogalmazása feleslegessé teszi a részletesebb magyarázatot. Csupán a megfelelő keresetre, jövedelemre, vagyonra történő hivatkozás igényel néhány megjegyzést.

„Annak eldöntése – olvashatjuk a *Miniszteri indokolásban* – hogy mi tekinthető megfelelő keresetnek, jövedelemnek, vagy vagyonnak, bírói mérlegelésre tartozik."[4]

A törvény hatályba lépése óta eltelt időben a bírói gyakorlatban ki is alakultak a jogszabály alkalmazásának főbb szempontjai. A felvetett kérdés vonatkozásában a *Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának* 437. sz. állásfoglalása érdemel mindenekelőtt figyelmet. Idézzük a Kollégiumi döntés idevágó megállapításait: „Az a kérdés, hogy a vádlott keresete mikor tekinthető megfelelőnek, csak a konkrét ügyben az adott körülmények részletes vizsgálata alapján dönthető el. Általánosságban annyi emelhető ki, hogy a kereset, illetve jövedelem megfelelő összeget elérő volta mellett minden esetben figyelemmel kell lenni a vádlott keresetét, illetve jövedelmét terhelő törvényes tartási kötelezettségeire (gyermektartás, szülőtartás, testvértartás stb.), továbbá a maga és a tartásra szoruló családtagok minimális létfenntartását biztosító kiadásokra."

Foglalkozik a kollégiumi állásfoglalás az önálló keresettel nem rendelkező családtag vonatkozásában felmerülő kérdéssel is: „... a házastársa háztartásában élő, vagyontalan, keresettel, illetve jövedelemmel nem rendelkező vádlottal szemben pénzmellékbüntetés kiszabásának nincs helye. A törvény ugyanis a megfelelő keresetet, illetve jövedelmet személyhez, éspedig a vádlott személyéhez köti. Nincsen tehát törvényes lehetőség arra, hogy a vádlottal egy háztartásban élő házastárs keresete, illetve jövedelme szolgáljon alapul a pénzmellékbüntetés kiszabásánál. Ez esetben ugyanis a pénzmellékbüntetés végeredményben a bűntettet el nem követett házastársat sújtaná."[5]

2. A büntető törvénykönyvnek rendelkeznie kell arra az esetre is, ha az elítélt a kiszabott pénzbüntetést *nem fizeti ki.* Ilyen esetekben át kell azt változtatni más büntetésre. Az átváltoztatás vonatkozásában az első kérdés: milyen büntetésre történjék átváltoztatása, a másik: meg nem fizetés, vagy behajthatatlanság esetén kerüljön erre sor.

Törvényünk – összhangban az általánosan követett gyakorlattal – szabadságvesztésre rendeli átváltoztatni a meg nem fizetett pénz- (akár fő-, akár mellék-) -büntetést.

E gyakorlattal szemben a tudomány képviselői közül is csak elvétve hangzik el egy-egy észrevétel. Napjainkban Eberhard *Schmidt* kifogásolta az átváltoztatás e módját a következő indokolással: a pénzbüntetés jövőre szóló figyelmez-

[4] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 105. old.

[5] Büntetőjogi Döntvénytár 2523. sz.

tetés. Alkalmazása azt jelenti, hogy nincs szükség reszocializálásra és arra, hogy az elkövetőre lelki ráhatást gyakoroljunk. A szabadságvesztéssel tehát teljesen összeegyeztethetetlen.[6]

Kézenfekvőnek látszanék ugyan a javító-nevelő munkára történő átváltoztatás, ebben az esetben azonban megcáfolnánk azt az álláspontot, amely szerint a javító-nevelő munka nem azonosítható a részletekben fizetendő pénzbüntetéssel. Az ilyen rendelkezésnek egyébként sem lenne az elítéltre a büntetés kifizetésére indító hatása. Legcélszerűbbnek tehát továbbra is azt tartjuk, hogy a pénzbüntetés helyére szabadságvesztés lépjen.

Feltett második kérdésünk vonatkozásában célszerűségi szempontok szólnak amellett, hogy már a meg nem fizetés esetén sor kerüljön az átváltoztatásra. Törvénykönyvünk rendelkezése megfelel vázolt álláspontunknak, a Miniszteri indokolás is tökéletesen meggyőző a tárgyalt vonatkozásban, ezért csak idézzük a törvény idevágó 47. §-át: (1) A pénzbüntetést meg nem fizetés esetében szabadságvesztésre kell átváltoztatni. (2) A pénzbüntetésnek szabadságvesztésre átváltoztatása során huszonöt forinttól kétszáz forintig terjedő összeg helyett egy-egy napi szabadságvesztést kell számítani. A pénzbüntetést helyettesítő szabadságvesztés tartama egy napnál rövidebb és egy évnél hosszabb nem lehet."

A törvény idézett rendelkezése a fő- és mellékbüntetésként kiszabott pénzbüntetésre egyaránt vonatkozik.

A 95. § (2) bekezdése értelmében a fiatalkorúval szemben alkalmazott pénzbüntetés meg nem fizetése esetében meg kell kísérelni a büntetés behajtását, de annak eredménytelensége sem eredményezheti a szabadságvesztésre való átváltoztatást. A behajthatatlan pénzbüntetést sem más büntetésre, sem egyéb intézkedésre nem lehet átváltoztatni.

3. Btk-nk még egy rendelkezést tartalmaz a pénzbüntetés szabályozása vonatkozásában: az alkalmazható pénzbüntetés *összegszerűségét* szabályozó 45. §-t: „A pénzbüntetés legalacsonyabb összege száz forint, legmagasabb összege ötvenezer forint."

E rendelkezés is vonatkozik mind a fő-, mind a mellékbüntetésként alkalmazásra kerülő pénzbüntetésre. Az itt meghatározott határok egyetlen esetben sem – tehát halmazati büntetés kiszabásánál sem – léphetők át. Megjegyezzük még, hogy összbüntetésbe pénzbüntetések nem foglalhatók, tehát minden pénzbüntetés teljes egészében megfizetendő. Meg nem fizetés esetén a fenti szabályok figyelembevételével kell átváltoztatni szabadságvesztésre. A pénzfőbüntetés helyébe ily módon lépő szabadságvesztések sem foglalhatók összbüntetésbe [74. § (2) bek.]. Ugyanez vonatkozik a pénzmellékbüntetésre is [76. § (1) bek.].

4. Befejezésül a törvény 77. § (2) bekezdését idézzük: „Az előzetes fogvatartással a bíróság a 47. § (2) bekezdésében foglalt átszámítás szerint megfelelő összeg erejéig a pénzbüntetést is lerovottnak nyilvánítja."

[6] Eberhard *Schmidt:* Strafzweck und Strafzumessung in einem künftigen Strafgesetzbuch, Materialien zur Strafrechtsreform, Bonn, 1954. 1. k. 22.

E rendelkezéssel kapcsolatban megjegyezzük, hogy az a fő- és mellékbüntetésként kiszabott pénzbüntetésre vonatkozik. Ezért nincs akadálya annak, hogy a szabadságvesztés mellett alkalmazott pénzmellékbüntetést, vagy annak egy részét nyilvánítsa a bíróság az előzetes letartóztatás alapján lerovottnak, amennyiben a kiszabott szabadságvesztés rövidebb időre szól, mint az előzetes letartóztatásban töltött idő.[7]

Korábban merültek fel problémák olyan esetekben, amikor az előzetes letartóztatásban volt elkövetőt felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték és mellette mellékbüntetésként pénzbüntetést alkalmaztak. Ma már egységes a bírói gyakorlat abban, hogy ilyen esetekben is a szabadságvesztésbe kell az előzetes letartóztatás idejét beszámítani, a felfüggesztésre tekintettel az utólagos végrehajtás esetére. Pénzmellékbüntetésbe tehát az előzetes letartóztatásnak csak az az ideje számítható be, ami meghaladja a kiszabott szabadságvesztés időtartamát – függetlenül attól, hogy a szabadságvesztés végrehajtását a bíróság felfüggesztette-e vagy sem.

6. §. A mellékbüntetések szabályozása

A előző fejezetben már foglalkoztunk egy mellékbüntetéssel, a pénzbüntetéssel. Mivel azonban pénzbüntetés főbüntetésként is alkalmazható, kiemeltük e fejezetből és önálló fejezetben foglaltuk össze szabályozásával kapcsolatos mondanivalónkat. Ezek után ehelyütt az alábbi mellékbüntetések szabályozását ismertetjük: *a közügyektől eltiltás, a foglalkozástól eltiltás, a kitiltás, a kiutasítás, és a vagyonelkobzás.*

1. a) A törvény 49. §-a értelmében: „A közügyektől eltiltást azzal szemben kell alkalmazni, akit szabadságvesztésre ítéltek, ha az eset összes körülményeit figyelembe véve a közügyekben részvételre méltatlannak mutatkozik."

E mellékbüntetés alkalmazásánál tulajdonképpen egyetlen problémaként annak a kérdésnek az eldöntése jelentkezik, *mikor mutatkozik az elítélt a közügyekben részvételre méltatlannak?*

Véleményünk szerint a méltatlanság megállapítása döntően az elkövető személyisége, fokozottabb társadalomra veszélyessége alapján történik. Ennek egyik mutatója az elkövetett bűntett jellege, súlyossága. Súlyosabb, vagy a társadalmi együttélési szabályokkal tudatos szembeszegülést tükröző bűncselekmények elkövetője – a bűntett és személyisége közötti összefüggés intenzitásától függően – általában nem méltó arra, hogy a közügyekben részt vegyen.

Természetesen nem lenne helyes annak a büntetésnek a mértékét a törvényben meghatározni, amelyhez már szükségképpen kapcsolódnia kell közügyektől eltiltásnak is. Súlyosabb bűncselekmény elkövetése esetében is mellőzhető ennek

[7] Így a Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 3110/1958. sz. döntése, Büntetőjogi Döntvénytár 553. sz.

kiszabása pl. akkor, ha a bűnelkövetés rendkívül laza összefüggést mutat az elkövető egyébként antiszociálisnak nem nevezhető személyiségével (konfliktus-, szituációbűntettek esete). A fiatalkorúak vonatkozásában azonban tartalmaz egy korlátozást a törvény 96. §-a: fiatalkorúval szemben közügyektől eltiltást csak egy évet meghaladó szabadságvesztés kiszabása esetén lehet alkalmazni.

b) A törvény 50. §-a határozza meg a közügyektől eltiltás időtartamát: „(1) A közügyektől eltiltás legrövidebb tartama egy év, leghosszabb tartama tíz év. (2) A közügyektől eltiltás tartama az ítélet jogerőre emelkedésével kezdődik. E tartamba nem számít be az az idő, amely alatt a közügyektől eltiltással érintett jogok a 41. § értelmében szünetelnek, valamint az az idő sem, amely alatt az elítélt a szabadságvesztés végrehajtása alól magát kivonja. Ha a feltételes szabadságot nem szüntették meg, a feltételes szabadságon töltött időt a közügyektől eltiltás tartamába be kell számítani."

A fentiek szerint az ítélet jogerőre emelkedésével kezdődő eltiltási időbe két időszak nem számítható be: a szabadságvesztés végrehajtása alatti idő, és szökés esetén a szökésben töltött idő. Az előzetes letartóztatásban töltött idő a mondottak szerint nem számít be a közügyektől eltiltás időtartamába, bár előzetes letartóztatási ideje alatt sem élhet azon jogainak zömével, amelyektől a közügyektől eltiltás fosztja meg az elítélteket.

c) A jogfosztás lényegét egyébként a 48. § szabályozza: „(1) A közügyektől eltiltott a megszabott időtartam lejártáig *a)* nem lehet hivatalos személy; *b)* nem vehet részt államhatalmi szerv tagjainak a választásában, nem tevékenykedhet államhatalmi szervek bizottságaiban, valamint az általuk létrehozott más területi szervben; *c)* nem viselhet tisztséget társadalmi szervezetben, mozgalomban, szövetkezetben, valamint érdekképviseleti szervben, és általában nem láthat el közfeladatot; *d)* nem folytathat ügyvédi gyakorlatot; *e)* nem érhet el katonai rendfokozatot; *f)* nem kaphat belföldi kitüntetést és külföldi kitüntetés elfogadására engedélyt. (2) A közügyektől eltiltott az ítélet jogerőre emelkedésével elveszti mindazt a már meglevő tagságát, állását, tisztségét vagy megbizatását, amelynek elnyerését az előbbi rendelkezések szerint az eltiltás kizárja. (3) A közügyektől eltiltott az ítélet jogerőre emelkedésével elveszti katonai rendfokozatát, továbbá belföldi kitüntetéseit és azt a jogosultságát, hogy külföldi kitüntetését viselhesse."

A törvény az (1) bekezdésben összefoglalja azokat a korlátozásokat, amelyek az elítéltet a jövőre vonatkozóan érik. A (2) és a (3) bekezdés viszont azokat a joghátrányokat tartalmazza, amelyek a már megszerzett előnyök elvesztésében állanak.

Itt jegyezzük meg, hogy a felsorolt joghátrányok nemcsak a közügyektől eltiltás esetében állanak be, hanem a 36. § (3) bekezdése értelmében halálbüntetésre ítélés esetén is.

2. A törvény 51–52. §§ szabályozzák *a foglalkozástól eltiltást,* mint olyan mellékbüntetést, amelynek alkalmazására szabadságvesztés, javító-nevelő munka és pénzfőbüntetés mellett egyaránt sor kerülhet.

a) Az 51. § szerint: „A foglalkozástól eltiltást azzal szemben lehet alkalmazni,

aki *a)* szakképzettséget kívánó foglalkozás szabályainak a megszegésével vagy az abban való járatlansága következtében követett el bűntettet, vagy *b)* foglalkozásának felhasználásával szándékos bűntettet követett el.

Az idézett § alkalmazása során problémák merülnek fel mindenek előtt a foglalkozás értelmezése kapcsán. A magunk részéről foglalkozásnak tekintünk minden olyan tevékenységet, amelyet valaki élethivatásszerűen, megélhetésének biztosítása végett, kereseti céllal folytat, továbbá, amelyeket jogszabály foglalkozásként rendel figyelembe venni [így pl. a 258. § (4) bek.]. A törvény rendelkezéséből is kitűnik – és ezt a *Miniszteri indokolás* még nyomatékosabban kifejti – hogy vannak *szakképzettséget kívánó* és *szakképzettséget nem igénylő* foglalkozások. Az első esetben vagy alakszerű képesítés szükséges a foglalkozás űzéséhez, amely képesítés bizonyítja a foglalkozás űzéséhez szükséges ismeretek megszerzését, vagy alakszerű képesítés nélkül, megfelelő gyakorlat eredményeképpen jut valaki szakképzettséghez.

A szakképzettséget nem igénylő foglalkozások köre jóval tágabb az előbbi körnél. Itt az előbb adott meghatározás minden korlátozás nélkül irányadó.

Az *a)* alpont alkalmazásának az a feltétele, hogy az elkövető foglalkozásnak minősülő olyan tevékenységgel összefüggésben – szabályai megszegésével, vagy a foglalkozásban való járatlansága miatt – kövesse el a bűntettet, amely szakképzettséget, különleges szakismereteket igényel. A fent mondottak szerint azonban nem feltétele e rendelkezés alkalmazásának az, hogy az elkövető rendelkezzék ismeretei igazolására alakszerű képesítéssel is; az ismereteken és nem annak bizonyítására szolgáló alakszerű képesítésen van a hangsúly. Alakszerű képesítéssel nem rendelkező személynek foglalkozásától e pont alapján történő eltiltása kettős következménnyel jár: nem folytathatja eddigi tevékenységét – az eltiltás ideje alatt nem szerezheti meg az alakszerű képesítést. Ezt az elvet tükrözi a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VII. 1831/1957. sz. döntése egy gépjárművezetéstől való eltiltás kapcsán, amikor megállapítja: „A jogosítvánnyal nem rendelkező pedig a mellékbüntetés tartama alatt nem szerezheti meg azt, a bírói ítélet tiltó rendelkezése következtében a hatóság részére nem adhatja ki a szóbanlevő jogosítványt."[1]

A *b)* alpont alkalmazási lehetősége részint tágabb, részint szűkebb az a) alponténá l. Tágabb annyiban, hogy a szakképzettséget nem kívánó foglalkozástól is eltiltható ennek alapján a bűnelkövető, szűkebb annyiban, hogy csak szándékos bűnelkövetés esetében kerülhet sor alkalmazására. Az e pont alapján történő eltiltás azonban mindig meghatározott munkakörre vonatkozik. A *Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának* 326. sz. állásfoglalása szögezi le evonatkozásban az alábbiakat: „... nem lehet általánosságban egyes szakképzettséghez kötött, illetve hatósági engedély nélkül gyakorolható foglalkozási ágaktól (pl. gyárimunkás, vállalati alkalmazott stb.) minden megszorítás nélkül az elkövetőt eltiltani, hanem ennek csupán az említett foglalkozási ágakon belül egyes szaba-

[1] Büntetőjogi Döntvénytár, i. m. 279. sz.

tosan meghatározott munkaköröktől (pl. pénzbeszedő, pénztáros, raktáros stb.) lehet helye. Amennyiben ilyen munkaköre nincsen, a foglalkozástól való eltiltásra nem kerülhet sor. A szakképzettséghez, vagy hatósági engedélyhez nem kötött foglalkozás alatt tehát, a Btk. 51. § *b)* pontjának vonatkozásában a munkakört kell érteni."[2]

b) A foglalkozástól eltiltás időtartamát a törvény 52. §-a az alábbiak szerint határozta meg: „(1) A foglalkozástól eltiltás legrövidebb tartama egy év, leghosszabb tartama tíz év. (2) A közügyektől eltiltás tartamának számítására vonatkozó rendelkezést [50. § (2) bekezdés] a foglalkozástól eltiltás esetében megfelelően alkalmazni kell. (3) A szakképzettséget kívánó foglalkozás gyakorlásának a megkezdését a bíróság függővé teheti attól, hogy az eltiltott a foglalkozásához szükséges jártasságot az eltiltás tartamának letelte után, meghatározott módon igazolja."

A (3) bekezdéssel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a jártasság igazolása az alábbi esetekben lehet indokolt: *a)* alakszerű képesítéssel rendelkező személy járatlansága miatt követett el bűntettet; *b)* alakszerű képesítéssel nem rendelkező személy akár járatlansága miatt, akár foglalkozása szabályainak megszegésével követett el bűntettet; *c)* alakszerű képesítéssel rendelkező személy foglalkozása szabályainak megszegésével követett el bűntettet és emiatt őt foglalkozásától hosszabb időre eltiltották.

E mellékbüntetés kapcsán felmerül a kérdés: nem lenne-e helyes megteremteni annak lehetőségét, hogy a foglalkozástól eltiltás főbüntetésként is alkalmazásra kerülhessen. Véleményünk szerint ennek biztosítása hatásosan szolgálhatná a társadalom védelmi igényét és az elkövető újabb bűnelkövetésének a megakadályozását egyaránt olyan esetekben, amikor e célból egyéb büntetések alkalmazására nincs szükség.

3. Az eddig ismertetett mellékbüntetések alkalmazását az elkövető személyében rejlő tulajdonságok indokolták. A *kitiltás* alkalmazását is végső soron az elítélt személyisége alapozza meg, azonban személyiségének negatív vonásai csak meghatározott földrajzi területen érik el a megelőző intézkedéshez szükséges fokot. Az elítélt bűnelkövetése határozza meg azt a területet, amelyen tőle a jövőben is várható újabb bűncselekmények megvalósítása. Ezek megelőzése érdekében indokolt erről a területről meghatározott időre kitiltani abban a reményben, hogy a kitiltás ideje alatt vagy a személyisége megy keresztül pozitív változáson, vagy a bűnelkövetését elősegítő környezeti kapcsolatai lazulnak vagy szűnnek meg.

a) Az 53. § (1) bekezdése szabályozza a kitiltás alkalmazásának feltételeit: „A törvényben meghatározott esetekben azt, akit szabadságvesztésre ítéltek, egy vagy több községből (városból) vagy az ország valamely részéből ki lehet tiltani, ha ezeken a helyeken való tartózkodása a közérdeket veszélyezteti."

A kitiltás alkalmazásának tehát három feltétele van: 1. a megvalósított bűn-

[2] Büntetőjogi Döntvénytár, i. m. 276. sz.

tett különös részbeli tényállása kifejezetten tegye lehetővé a kitiltás alkalmazását, 2. az elkövetővel szemben a bíróság főbüntetésként szabadságvesztést alkalmazzon, 3. az elítélt meghatározott helyen való tartózkodása újabb bűnelkövetések veszélyét rejti magában.

A fentiek értelmében e mellékbüntetés kiszabása a mérlegelést nem, csak megállapítást igénylő két feltétel fennforgása esetén a bírói mérlegelés tárgyát képező harmadik feltétel meglététől függ.

Btk-nk különös része az alábbi bűncselekmények elkövetése esetére tette lehetővé kitiltás alkalmazását: a 134. § értelmében a IX. Fejezetben szabályozott valamennyi bűntett, a 142. § értelmében a X. Fejezetben szabályozott valamennyi bűntett, a 203. § (6) bek. a tiltott határátlépés, a 204. § az embercsempészés, a 214. § (2) a visszaesésben elkövetett közveszélyes munkakerülés, a 215. § (2) bek. a tiltott szerencsejáték szervezése, a 219. § (3) bek. a garázdaság, a 236. § (4) bek. a visszaesésben elkövetett űzérkedés, a 238. § (4) bek. a visszaesésben üzletszerűen elkövetett árdrágítás, és a 247. § (4) bek. a devizagazdálkodást sértő bűntett minősített eseteinek megvalósulása esetében.

b) Az 53. § (2) bekezdése a kitiltás időtartamára nézve az alábbi rendelkezést tartalmazza: „A kitiltás legrövidebb tartama hat hónap, leghosszabb tartama öt év. A közügyektől eltiltás tartamának számítására vonatkozó rendelkezést [50. § (2) bekezdés] kitiltás esetében megfelelően alkalmazni kell."

4. A kitiltáshoz külsőleg hasonló, de több lényeges vonatkozásban tőle eltérő mellékbüntetés a *kiutasítás.* Amint erre a *Miniszteri indokolás* is utal, a kiutasítás nem az ország meghatározott területéről, hanem az ország egész területéről történik; csak külföldi állampolgárral szemben alkalmazható, míg a kitiltás magyar és külföldi állampolgárral szemben egyaránt; nem feltétele alkalmazásának az, hogy a megvalósult bűntett törvényi tényállása külön is előírja kiszabását; mindegyik főbüntetés mellett alkalmazható.

A kiutasítást az 54. § szabályozza: „Azt az elkövetőt, aki külföldi állampolgár, a Magyar Népköztársaság területéről ki kell utasítani, ha az eset összes körülményeit figyelembe véve eltávolítása az országból kívánatos."

Időtartam meghatározását a törvény azért mellőzte, mivel „az országhatár átlépése, s külföldieknek az ország területén való tartózkodása ugyanis engedélyhez van kötve."

5. A *vagyonelkobzás* anyagi jellegű hátránnyal járó olyan mellékbüntetés, amely a főbüntetés generál- és speciálpreventív hatásának fokozására alkalmas.

a) Vagyonelkobzást is csak olyan bűntett elkövetése esetén lehet kimondani, amelynek törvényi tényállása azt kifejezetten előírja. További feltétele e mellékbüntetésnek, hogy csak halálbüntetés, vagy szabadságvesztés kiszabása esetében alkalmazható. E két általános feltétel fennforgása esetében *kötelező* a vagyonelkobzás kimondása, ha a bíróság öt évet meghaladó szabadságvesztést szabott ki, *lehetséges* az alkalmazása, ha a bíróság három évet meghaladó szabadságvesztést, vagy a törvényben felsorolt négy bűntett valamelyikének elkövetése miatt egy évet meghaladó szabadságvesztést szabott ki.

A Btk. eredeti 55. §-a helyébe lépő 1966. évi 16. sz. 31. §-a szerint: „A törvényben meghatározott esetekben *a)* vagyonelkobzást kell alkalmazni halálbüntetés, illetőleg öt évet meghaladó szabadságvesztés mellett: *b)* vagyonelkobzást lehet alkalmazni – ha ezt a társadalom védelme szükségessé teszi – három évet meghaladó szabadságvesztés mellett, valamint tiltott határátlépés (203. §), embercsempészés (204. §), hazatérés megtagadása (205. §) és külföldre szökés (313. §) miatt kiszabott egy évet meghaladó szabadságvesztés mellett is."

A törvény Különös Része az alábbi bűntettek megvalósítása esetében teszi lehetővé vagyonelkobzás alkalmazását: a 134. § a IX. Fejezetben szabályozott valamennyi bűntett, a 142. § a X. Fejezetben szabályozott valamennyi bűntett, a 203. § (6) bek. a tiltott határátlépés, a 204. § az embercsempészés, a 205. § a hazatérés megtagadása, a 236. § (4) bek. a minősített üzérkedés, a 238. § (4) bek. a minősített árdrágítás, a 240. § (3) bek. a minősített közellátási bűntett, a 241. § (4) bek. a pénzhamisítás, a 247. § (4) a minősített devizagazdálkodást sértő bűntett, a 313. § (4) a külföldre szökés eseteiben.

b) A vagyonelkobzás mértékére nézve a törvény 56. §-a tartalmaz rendelkezést: „(1) A vagyonelkobzást az elkövetőnek egész vagyonára, vagyonának meghatározott részére vagy hányadára, illetőleg egyedileg meghatározott egyes vagyontárgyaira lehet kimondani. (2) A vagyonelkobzás kimondható azokra a vagyontárgyakra is, amelyeket az elkövető a vagyonelkobzás meghiúsítása végett másra ruházott át, feltéve, hogy a szerzőnek az átruházás céljáról tudomása volt; úgyszintén azokra a vagyontárgyakra is, amelyeket az elkövető a bűntett elkövetése után másra ingyenesen átruházott. (3) Az ítélet jogerőre emelkedésével az elkobzott vagyon az államra száll."

Az idézett szabályozás kapcsán egy megjegyzésre korlátozódunk:

A vagyonelkobzásnak az a formája, amikor egyedileg meghatározott vagyontárgyra vonatkozik, látszatra megegyezik az elkobzással, amelyet egyébként mindig egyedileg meghatározott tárgyra mondanak ki. A kettő között azonban igen lényeges különbségek állanak fenn: 1. A vagyonelkobzás: büntetés, az elkobzás: intézkedés, 2. ebből következőleg vagyonelkobzásra csak bűnösséget megállapító ítéletben kerülhet sor, elkobzásra akkor is, ha a törvényi tényállásba ütköző cselekmény elkövetője nem büntethető. 3. Az elkobzott vagyon vagy vagyontárgy nem áll összefüggésben az elkövetett bűncselekménnyel, elkobozni viszont csak olyan tárgyat lehet, amely a bűnelkövetéssel valamilyen módon összefügg.

Törvényünk 92. §-a értelmében fiatalkorúval szemben vagyonelkobzás nem alkalmazható.

A bírói gyakorlat két állásfoglalására hivatkozunk befejezésül.

„A Btk. 55. § *a)* pontja szerint a vagyonelkobzás alkalmazása, ha a törvény mellékbüntetésként vagyonelkobzást állapít meg, öt évet meghaladó szabadságvesztés kiszabása esetén kötelező. Ilyen esetben ki kell mondani a vagyonelkobzást olyan vádlottal szemben is, aki az eljárás adatai szerint vagyontalan."[3]

[3] A Legfelsőbb Bíróság Bf. V. 832/1955. sz. Büntetőjogi Döntvénytár, i. m. 290. sz.

A *Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának* 275. sz. állásfoglalása pedig az alábbiakat szögezte le: „A pénzösszegben meghatározott ingóvagyon elkobzása, továbbá a pénzösszegben megállapított vagyoni előny fizetésére kötelezés esetén halasztást, illetve részletfizetést engedélyezni nem lehet, minthogy erre törvényes alap nincsen."[4]

7. §. Az intézkedések szabályozása

Korábban már említettük, hogy a bűntettnek minősülő cselekmények elkövetése kétfajta követelményt vonhat maga után: *büntetés* alkalmazását vagy *intézkedés* foganatosítását. Az intézkedések célja is a társadalom védelme, a közvetlen céljuk azonban eltérhet a büntetések közvetlen céljaként meghatározott nevelés célkitűzésétől, vagy ezen cél fennforgása esetében alkalmazásuk nem jár hátránnyal. Továbbá eltérésként kiemeljük az intézkedések vonatkozásában azt, hogy alkalmazásuk nem feltételezi a bűnelkövető büntethetőségét, sőt, egyesek eleve alkalmazhatatlanok büntethető elkövetővel szemben.

A következőkben a Btk-nk által szabályozott intézkedésekre vonatkozó rendelkezéseket kívánjuk röviden összefoglalni.

1. A 60. §-ban a *figyelmeztetés* szabályozását találjuk: „Büntetés kiszabása nélkül figyelmeztetésben kell részesíteni azt, akinek a cselekménye és a személye akár az elkövetéskor, akár – a körülmények megváltozása folytán – az elbíráláskor olyan csekély veszélyességű a társadalomra, hogy az e törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés is szükségtelen."

Az idézett törvényszöveg nem hagy kétséget atekintetben, hogy a törvényhozó megítélése szerint bűncselekménynek minősül a figyelmeztetésben részesülő személy cselekménye, de a társadalomra veszélyesség alacsony foka miatt a büntetés alkalmazása nem szükséges. Elméleti szempontból csak azt az ellenvetést lehetne tenni e koncepcióval szemben, hogy ezek szerint egy törvényi tényállás megvalósítása egyben bűntettnek is tekinthető és nem szükséges a bűntetti minősültséghez a társadalomra veszélyesség bizonyos szintet elérő foka. Ebből következik, hogy figyelmeztetésben *csak olyan személyt lehet részesíteni, akinek cselekménye bűncselekménynek minősül.*

A törvény nem tesz különbséget az egyes bűntettek között abból a szempontból, hogy elkövetőjük részesíthető-e figyelmeztetésben vagy sem. Egyesek szerint[1] kívánatos a gyakorlatban a figyelmeztetést olyan bűntettek elkövetőire korlátozni, amelyek büntetése az ötévi szabadságvesztést nem haladja meg, a büntetés fel-

[4] Büntetőjogi Döntvénytár, i. m. 291. sz.

[1] Így *Fábián–Kádár–Király:* A Büntető Törvénykönyv a gyakorlatban, Magyar Jog 1963. 9. sz. 388. old.

tételes felfüggesztésének akadálya nincs, vagy a törvény a büntetés korlátlan enyhítését tette lehetővé.

A magunk részéről egyetértünk a korlátozás szükségességével, a felsorolt szempontokkal is, de törvényi rögzítésüket nem tartjuk kívánatosnak.

A Btk. nem tesz említést azokról a szervekről, amelyek a figyelmeztetést foganatosíthatják. A Be. 96. §-ának rendelkezéséből azonban következik, hogy a büntető eljárásban résztvevő valamennyi szerv – a rendőrség, az ügyészség és a bíróság – részesítheti a bűnelkövetőt figyelmeztetésben, amely egyben az eljárás megszüntetését eredményezi [Be. 160. § (1) bek. 7. pont, 179. § (1) bek. *b)* pont].

Tekintettel a figyelmeztetés alapjául szolgáló cselekmény bűntetti jellegére, ez az intézkedés egyben a társadalom erkölcsi rosszallását is kifejezi. Erre utal a Be. 96. § (1) bekezdése is: „A figyelmeztetés abban áll, hogy a büntető ügyben eljáró hatóság megmagyarázza a terheltnek magatartása helytelenségét, és felhívja, hogy a jövőben mindennemű társadalomra veszélyes cselekmény elkövetésétől tartózkodjék."

Ami már most a figyelmeztetés alkalmazásának a lehetőségeit illeti, két eset között tehetünk különbséget: lehetséges, hogy a társadalomra veszélyesség kisebb foka jellemezte már a cselekményt és elkövetőjét az *elkövetéskor*, és előfordulhat, hogy a társadalomra veszélyesség kisebb foka a cselekmény *elbírálásának* időpontjában áll fenn. Az első eset a büntethetőséget kizáró okokhoz teszi hasonlóvá a 60. § első fordulatát, a második fordulat viszont a büntethetőséget megszüntető körülményekhez közelálló helyzetet értékel.

Ha a cselekmény és annak elkövetője már az elkövetéskor sem érte el a társadalomra veszélyesség magasabb fokát, már eleve szükségtelennek tarthatjuk a büntetés kiszabását. Viszont ha a társadalomra veszélyesség foka az elkövetés után süllyedt alacsony szintre a körülmények változása következtében, a cselekménynek eredetileg büntetést kívánó jellege enyészik el, szűnik meg.[2]

2. A másik intézkedés, amely büntetés helyett kerül alkalmazásra, a *kényszergyógykezelés*. Szemben azonban a figyelmeztetéssel, a kényszergyógykezelés előfeltétele bűncselekménynek nem minősíthető, de a törvény által büntetni rendelt cselekmény.

A 61. § szerint: „(1) Azzal szemben, aki elmebeteg állapotban, gyengeelméjű-

[2] Az irodalomban eltérő felfogásokkal találkozunk a társadalomra veszélyesség csekély fokának a jogi megítélését tekintve. *Kelemen Géza:* A figyelmeztetés alkalmazásának néhány problémája (Magyar Jog 1964. 8. sz. 348. old.) című cikkében annak a nézetének adott kifejezést, hogy a társadalomra veszélyességnek az elkövetéskori kisebb foka a magánindítványhoz hasonló helyzetet eredményez, míg az elbíráláskori csekély fok büntethetőségét megszüntető okként fogható fel. Ezzel szemben *Rónai Róbert* azt vallja, hogy itt sem büntethetőséget kizáró, sem megszüntető okról nem lehet beszélni, „hanem önálló, sajátos esete a materiális joghátrány mellőzésének, amely azonban ettől eltekintve a büntetés összes fogalmi ismérveit magában foglalja és úgy is hat, mint a büntetés." (A figyelmeztetés kérdéséhez, Magyar Jog 1965. 1. sz. 6. old.)

ségben vagy tudatzavarban elkövetett cselekménye miatt nem büntethető [21. § (1) bekezdés], a bíróság kényszergyógykezelést rendel el, ha attól kell tartani, hogy olyan cselekményt követ el, amely egyébként megvalósítja valamely bűntett törvényi tényállását. (2) A kényszergyógykezelést a kijelölt egészségügyi intézetben vagy gyógykezeléssel egybekötött házi gondozásban kell foganatosítani. (3) A bíróság a kényszergyógykezelést megszünteti, ha szükségessége már nem áll fenn."

Az (1) bekezdés alapján a kényszergyógykezelés alkalmazásának a feltételeit az alábbiakban jelöljük meg: 1. valamely bűntett törvényi tényállásának a megvalósítása, 2. büntethetőséget kizáró elmebeteg állapot, gyengeelméjűség vagy tudatzavar fennforgása, 3. újabb bűntett megvalósításának a valószínűsége.

E feltételek közül egyébként csak a 3. helyen említett megállapítása igényel behatóbb mérlegelést. A bíróságnak a szakértői vélemény alapján arra a kérdésre kell választ adnia, hogy az elkövető elmeállapotára figyelemmel várható-e tőle újabb tényállásszerű cselekmény elkövetése. Nagy általánosságban mondhatjuk azt, ha a jelenlegi cselekményének elkövetése kóros jellegű, tartósan fennálló betegségre vezethető vissza, újabb bűntett elkövetésével számolni kell. Viszont abban az esetben, ha a jelenlegi bűnelkövetés oka átmeneti, eseti jellegű tudatzavar, ezen ok megszűnése után újabb bűnelkövetés veszélye már nem áll fenn, és így nincs szükség kényszergyógykezelés elrendelésére sem.[3] A kényszergyógykezelés, mint a büntetés helyett alkalmazásra kerülő intézkedés, tehát döntően a jövőbe néző, a társadalom védelmét szolgáló, minden megtorlási elemet nélkülöző intézkedés. Bűntettnek minősülő cselekmény elkövetését a törvényhozó azért kívánja meg feltételként, mivel egyébként bírói eljárásra nem lenne törvényes alap. Bírósági úton történő felelősségre vonásra ugyanis sohasem kerülhet sor pusztán jövőbeli cselekmények megelőzésére hivatkozással: az eljárás oka csak a törvény által tiltott, és a társadalomra veszélyes valamely cselekmény lehet.

A törvény idézett §-ának (2) bekezdése határozza meg a kényszergyógykezelés végrehajtásának helyét. Ehhez kapcsolódik a Btké. 21. §-ának alábbi rendelkezése: „(1) Ha a kényszergyógykezelést olyan cselekmény miatt alkalmazzák, amely miatt büntethetőségi akadály hiányában egy évnél súlyosabb szabadságvesztés kiszabása lenne indokolt, azt az erre a célra szolgáló külön egészségügyi intézetben kell foganatosítani. (2) A kényszergyógykezelés kezdete az egészségügyi intézetbe befogadás, illetve a házi gondozásbavétel napja."

A végrehajtás helyének meghatározásánál a bíróság feladata tehát annak eldöntése, hogy a büntethetőséget kizáró ok hiányában egy évnél súlyosabb vagy enyhébb szabadságvesztés alkalmazására kerülne-e sor, és ettől függően kell kizárni vagy megengedni a kényszergyógykezelésnek házi gondozásban történő foganatosítását.

E rendelkezés több szempontból is aggályosnak tűnik. Gyakorlatilag rend-

[3] A *Miniszteri indokolás* szintén utal az előidéző okok ezen kettősségére, i. m. 121. old.

kívül nehéz helyzetben van a bíróság, amikor az elkövető személyiségét jellemző vonásoktól elvonatkoztatva tisztán a cselekmény objektív sajátosságait szem előtt tartva kell a kérdésben állást foglalni. Amint azt a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. IV. 802/1965. sz. döntése leszögezte: „... a bíróságnak a kényszergyógykezelés foganatosítási módjának törvényszerű megállapítása végett körültekintően vizsgálnia kell, hogy forognak-e fenn olyan körülmények, amelyek büntethetőségi akadály hiányában egy évnél súlyosabb szabadságvesztés kiszabását eredményeznék. Ez pedig nem a terhelt elmebetegségéből adódó újabb társadalomra veszélyes cselekmény elkövetésének fokozott lehetősége alapján döntendő el – mely a kényszergyógykezelés elrendelésénél nyer értékelést –, hanem a cselekmény külső objektív megjelenésének, előzményeinek, elkövetési körülményeinek alapos elemzésével."[4]

Nyilvánvaló viszont, hogy konkrét esetekben éppen az elkövető személyét jellemző tulajdonságoktól függ az, hogy egy évnél súlyosabb, vagy ennél enyhébb szabadságvesztést, avagy esetleg javító-nevelő munkát alkalmaznak-e. A személyiség vizsgálatának a kikapcsolása eredményezheti a terhelt szempontjából hátrányos döntés meghozatalát.

Elvi szempontból is nehéz beilleszteni e rendelkezést a kényszergyógykezelés szükségességét és célszerűségét meghatározó tényezők közé. Hiszen erre az intézkedésre döntően a jövő miatt kerül sor: a társadalom védelme, az elkövető meggyógyítása érdekében kerül alkalmazásra. Annak elbírálása szempontjából, hogy elegendő-e a gyógyítással egybekötött házi gondozás, vagy indokolt-e az intézeti kezelés, nem a terhelt eddigi viselkedése – és különösen nem az általa elkövetett cselekmény törvényi büntetési tétele – bír fontossággal, hanem a várható, a jövőben tanúsítandó viselkedése. Büntett elkövetése nélkül is sor kerülhet államigazgatási aktussal zárt intézetbe utalásra kizárólag a beteg várható viselkedése miatt. A kényszergyógykezelés foganatosítása helyének a kijelölésénél is ezeknek az orvosi, gyógykezelési szempontoknak kell meghatározó jellegűeknek lenni – amint ezt egyébként a Btké. 21. §-hoz fűzött *Miniszteri indokolás* helyesen meg is állapítja.[5]

A gyakorlatban nem vitás ugyan, de megemlíthetjük, hogy a 9/1962. (VII. 21.) IM. sz. r. 8. § rendelkezése értelmében a bíróság nem mondhatja ki döntésében azt, hogy az elkövető kényszergyógykezelését házi gondozásban kell foganatosítani. A bírósági határozat megállapítja, hogy 1. a kényszergyógykezelést csak az Intézetben lehet foganatosítani, 2. a kényszergyógykezelésnek házi gondozásban való foganatosítása nem kizárt. A 2. esetben az Intézet vezetőjének jogkörébe

[4] Büntetőjogi Döntvénytár i. m. 3245. sz.

[5] A büntető törvénykönyv hatálybalépéséről, végrehajtásáról, és egyes szabálysértésekről szóló 1962. évi 10. számú törvényerejű rendelet, Budapest, 1962. 24. old.

kerül annak eldöntése, hogy a kényszergyógykezelést az Intézetben, vagy házi gondozásban foganatosítják-e.[6]

Megjegyezzük még, hogy a büntető bíróságok által elrendelt kényszergyógykezelés foganatosításának részletes szabályairól szóló 9/1962. (VII. 21.) IM számú rendelet az 5. § (5) bekezdésében úgy rendelkezik, hogy az Intézet vezetőjének haladéktalanul előterjesztést kell tennie a bíróságnál a kényszergyógykezelés megszüntetése végett, ha a beteg állapotára figyelemmel úgy véli, hogy a kényszergyógykezelés szükségessége már nem áll fenn.

3. A kényszergyógykezelés indokaihoz hasonló céllal kerül sor *kényszerelvonókezelés* elrendelésére: mindkettő meghatározott betegség gyógyítását és a társadalomnak újabb bűnelkövetésektől való megvédését célozza. Míg azonban a kényszergyógykezelés büntetés helyett kerül alkalmazásra, addig a kényszerelvonó-kezelés büntetéssel együtt. A kényszerelvonó-kezelés tehát olyan intézkedés, amely bűncselekmény megvalósulása esetén a büntetés mellett kerül alkalmazásra. Mégsem tekinthető mellékbüntetésnek, mivel alkalmazása nem értékelhető hátrányként, nem hátrányokozás által történő nevelés, hanem gyógyítás céljából kerül alkalmazásra.

Ezt az intézkedést a 62. § szabályozza: „(1) Ha a bűntett elkövetése mértéktelen alkoholfogyasztással függ össze, a bíróság az elkövetőt arra kötelezheti, hogy kényszerelvonó-kezelésnek vesse magát alá. (2) Ha az elkövetőt szabadságvesztéssel nem járó büntetésre ítélték, a kényszerelvonó-kezelést rendelőintézetben vagy zárt gyógyintézetben kell foganatosítani. (3) Ha az elkövetőt szabadságvesztésre ítélték, a kényszerelvonó-kezelést a büntetés végrehajtása alatt kell foganatosítani."

Alkalmazásának tulajdonképpen három feltétele van: 1. bűncselekmény elkövetése, 2. a bűnelkövetés okai között az alkoholfogyasztás szerepelése, 3. az elkövető gyógyításra szoruló állapota.

Úgy véljük, e feltételek közül csak a 3. helyen említett szorul magyarázatra. Ennek felvételét ezen intézkedés célja indokolja. Ha az elkövető alkoholt mértéktelenül nem rendszeresen fogyaszt, nem szokásos alkoholista, nem szorul gyógyításra. Ezért ilyen személyek még abban az esetben sem kötelezhetők kényszerelvonó-kezelésre, ha bűnelkövetésük egyébként mértéktelen alkoholfogyasztással – eseti lerészegedéssel – függ össze.

Nem korlátozza azonban a törvényhozó a kényszerelvonó-kezelés alkalmazását azokra, akiket a bíróság szabadságvesztésre ítél: javító-nevelő munka vagy pénzfőbüntetés kiszabása esetén is sor kerülhet ezen intézkedés alkalmazására.

Ha olyan bűnelkövetőt kötelez a bíróság kényszerelvonó-kezelésre, akit végrehajtható szabadságvesztésre ítélt, akkor a kezelést a börtönben, vagy a büntetés-végrehajtási munkahelyen kell végrehajtani (Btk. 24. §).

[6] Így *Tordai* Gyula: A kényszergyógykezeléssel kapcsolatos ítélkezési kérdések, Magyar Jog 1966. 5. sz. 198. old.

Ha a kényszerelvonó-kezelés elrendelése szabadságvesztéssel nem járó büntetés mellett történt, akkor azt vagy zárt gyógyintézetben, vagy rendelőintézetben kell foganatosítani. A végrehajtás helyét a bíróság jelöli ki a szakértők véleménye alapján [5/1962. (IX. 16.) EüM számú rendelet a büntető bíróságok által elrendelt kényszerelvonó-kezelés végrehajtásának részletes szabályairól. 3–4. §].

A bíróság által elrendelt zárt gyógyintézeti kezelést az intézet igazgatója az alábbi esetben szünteti meg: 1. ha a kezelés tartama a hat hónapot elérte, 2. ha eredményesen befejeződött, 3. ha a kezelés rendelőintézetben is folytatható, 4. ha a kezelés alatt a továbbfolytatást akadályozó szövődmények lépnek fel, illetőleg, ha a kötelezett egészségi állapotában a kezelést akadályozó változások állanak be (id. rend. 8. és 11. §§).

A rendelőintézeti kényszerelvonó-kezelés a gyógykezeléshez az intézet igazgatója által megállapított szükséges ideig tart. A kezelést a kötelezett személy munkaidején kívül kell foganatosítani (id. rend. 9. §).

4. Egyes büntetésekhez sokban hasonlító intézkedés az *elkobzás.* Nem tekinthető büntetésnek azért, mivel alkalmazására sor kerülhet büntethetőség hiányában is. Feltétele tehát csak bűncselekmény elkövetése, amely cselekménnyel az elkobzandó tárgy a törvény által meghatározott viszonyban áll. Az utóbbi kitétel egyben alkalmas arra is, hogy a vagyonelkobzás és az elkobzás között fennálló egyik lényeges eltérést kifejezésre juttassa.

Az elkobzást szabályozó 63. § az alábbi rendelkezéseket tartalmazza: „(1) El kell kobozni azt a dolgot, *a)* amelyet bűntett elkövetéséhez eszközül használtak vagy arra szántak, ha az az elkövető tulajdona, vagy egyébként is, ha az a közbiztonságot vagy a közrendet veszélyezteti; *b)* amely a bűntett elkövetése útján jött létre; *c)* amelyet a bűntett elkövetője a tulajdonostól vagy annak hozzájárulásával mástól az elkövetésért kapott. (2) El kell kobozni azt a sajtóterméket is, amelyben a bűntett megvalósult. (3) Ha az elkobzást nem lehet elrendelni, vagy foganatosítani, az (1) bekezdés b) és c) pontja esetében az elkövető a dolog értékének megfizetésére kötelezhető. (4) Az elkobzott dolog tulajdonjoga az elkobzást kimondó határozat jogerőre emelkedésével az államra száll. (5) Ha az elkobzás előfeltételei fennállanak, azt akkor is el kell rendelni, ha az elkövető nem büntethető."

Kiegészíti az idézett szabályt a 154. § és a 250. § rendelkezése, amely egyes hivatali bűntettek, illetőleg egyes népgazdaság elleni bűntettek megvalósítása esetére szabályozza az elkobzás feltételeit. Ezek szerint [154. § (1) bek.]: „El kell kobozni azt a dolgot, amely a 149–153. §-ok eseteiben az adott vagyoni előny tárgya volt."

154. § (2) bek.: „Ha a vagyoni előnynek nem dolog volt a tárgya, vagy a dolog elkobzását nem lehet elrendelni vagy foganatosítani, az elkövetőt az előny értékének megfelelő összeg megfizetésére kell kötelezni."

A 250. § pedig arról rendelkezik, hogy a felsorolt népgazdaság elleni bűntettek esetében „azt a pénzt vagy egyéb dolgot, amelyre a bűntettet elkövették, el kell kobozni". A törvény itt is lehetővé teszi azt, hogy az elkövetőt ellenérték

megfizetésére kötelezze a bíróság, ha az a pénz vagy egyéb dolog, amelyre nézve a bűntettet elkövették, nem kobozható el.

Az idézett rendelkezések kapcsán ismételten hangsúlyozzuk mint az elkobzás legalapvetőbb feltételét, azt, hogy meg kell valósulnia egy bűncselekménynek. Bűncselekmény megvalósulása nélkül de lege lata elkobzás kimondására sor sohasem kerülhet.

A bűntett eszközének elkobzásához további feltételként kívánja meg a törvényhozó azt, hogy az eszköz az elkövető tulajdona legyen, vagy annak birtoklása a közbiztonságot, közrendet veszélyeztesse. Helyeselhető a *Legfelsőbb Bíróság* B. V. 773/1959. számú döntésében megfogalmazott azon állásfoglalás is, amely leszögezi, hogy „gondatlanságból elkövetett bűntetteknél a Btk. 63. § (1) bekezdés *a)* pontja alapján való elkobzásnak – ha csak ezt a közbiztonság vagy a közrend veszélyeztetése nem teszi szükségessé – nincsen helye."[7]

Szükségesnek tartjuk még az eszköz-jelleg értékelése szempontjából kiemelni, hogy járművek elkobzása azon az alapon, hogy az elkövető a bűntett elkövetése színhelyére azon utazott, vagy azon szállította azt a dolgot, amelyre nézve a bűncselekményt elkövette, nem lehetséges. Amint a *győri megyei bíróság* Bf. 9/1961. sz. döntésében megállapította, „a bűncselekmény elkövetéséhez használt eszköz csak az lehet, amelyet az elkövető a bűntett törvényi tényállásába foglalt tevékenységéhez szükségszerűen használ, amely tehát a bűntett megvalósulásának eszköze".[8]

Az idézett törvényi rendelkezések közül még csak a 63. § (5) bekezdésében foglaltakat kívánjuk megvizsgálni.

Az elkövető megbüntetésének a kizártsága két okból foroghat fenn: büntethetőséget kizáró és büntethetőséget megszüntető ok miatt. Nem vitás, hogy a büntethetőséget megszüntető okok esetében valósult meg bűncselekmény, de annak megvalósulása után olyan esemény történik, ami megszünteti a bűnelkövető büntethetőségét. Büntethetőséget kizáró okok esetén viszont nem jön létre bűncselekmény sem, mivel a bűncselekmény megvalósulásának pozitív feltételei közül egyesek hiányoznak. A törvény szóhasználatát figyelembe véve – amely más vonatkozásban sem tesz különbséget a bűntett és a bűncselekmény között – megállapíthatjuk, hogy *a büntethetőséget kizáró okok fennforgása esetén elkobzásra nem kerülhet sor. A Miniszteri indokolás,* hivatkozva a megalkotáskori bírói gyakorlatra, ugyancsak leszögezi, hogy „büntethetőséget kizáró ok esetében, tehát akkor, ha egyáltalán nem jött létre bűncselekmény, tárgyi elkobzásra ma sem kerül sor."[9]

Látjuk tehát, hogy az intézkedések között van olyan, amelynek alkalmazásához csak a törvény által büntetni rendelt cselekmény elkövetésére van szükség (kényszergyógykezelés), mások bűncselekménynek minősülő magatartást és bün-

[7] Büntetőjogi Döntvénytár, i. m. 351. sz.

[8] Büntetőjogi Döntvénytár, i. m. 355. sz.

[9] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 125. old.

tethető elkövető tételeznek fel (figyelmeztetés, kényszerelvonó-kezelés). Az elkobzás alkalmazásának viszont *bűncselekmény megvalósulása* a feltétele, de alkalmazását nem zárja ki az sem, ha közben a bűnelkövető büntethetősége megszűnik.

A tekintetben semmi kétség nem forog fenn, hogy a törvény ilyen magyarázatra ad lehetőséget és a bírói gyakorlat is eszerint folyik. De lege ferenda felmerülhet azonban az elkobzás kiterjesztésének lehetősége a büntethetőséget kizáró okok fennforgásának eseteire is. Meggondolandó, indokolt-e különbséget tenni az elkobzás lehetősége szempontjából azon elmebetegek között, akik közül az egyik már bűnelkövetése idején is elmebeteg volt, míg a másik csak az elkövetés után vált azzá. Jelenleg az első esetben nem lehet elkobozni azt a lőfegyvert, amellyel az emberölést elkövették, a másik esetben igen – feltételezve egyébként még az engedély nélküli birtoklás tényét is.

8. §. A fiatalkorúakkal és a katonákkal szemben alkalmazható különleges intézkedések

Az előző fejezetekben, amikor sorra vettük büntető törvénykönyvünk azon rendelkezéseit, amelyek a bűntett elkövetése miatt kiszabható büntetéseket és intézkedéseket szabályozzák, ismertettük azokat a lehetőségeket is, amelyek fiatalkorúak és katonák által elkövetett cselekmények esetében állanak fenn. Láttuk azt, hogy fiatalkorúakkal szemben főbüntetésként szabadságvesztés, javító-nevelő munka és pénzbüntetés, mellékbüntetésként közügyektől eltiltás, foglalkozástól eltiltás, kitiltás és kiutasítás alkalmazható (92. §). Foglalkoztunk azzal a kérdéssel is, hogyan és hol kerülnek végrehajtásra a katonákkal szemben kiszabott szabadságvesztések (107–108. §). Hátra van még azoknak az intézkedéseknek a szemügyre vétele, amelyek csak fiatalkorú vagy katona bűnelkövetőkkel szemben kerülhetnek alkalmazásra. A következőkben ennek a feladatunknak kívánunk eleget tenni.

A fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben a törvényhozó kétfajta speciális intézkedés alkalmazását teszi lehetővé: *nevelő intézkedést* és *gyógyító intézkedést.*

1. A nevelő intézkedéseket a 88. § sorolja fel. Ezek a következők: *bírói megrovás, próbára bocsátás* és *javítóintézeti nevelés.*

Nem tartjuk szükségesnek azt, hogy ismertessük az említett intézkedések alkalmazásának törvényi feltételeit. A törvény világos rendelkezése magyarázatot nem igényel. Ezért csak ott bocsátkozunk a részletekbe, ahol a bírói gyakorlat nehézségekkel küzd.

A bírói megrovás vonatkozásában indokoltnak látszik a figyelmeztetéssel való összehasonlítás.

Láttuk, hogy figyelmeztetésre bűncselekmény elkövetése esetén büntetés helyett kerül sor. A 89. § által szabályozott bírói megrovás feltétele ugyancsak egy társadalomra veszélyes és ennek megfelelően bűncselekménynek minősülő cselekmény, ami miatt nem büntetést, hanem bírói megrovást alkalmaznak. A két intézkedés feltételei lényegüket tekintve megegyeznek egymással, az intézkedések mibenléte is nagyjából azonos. Ezekre tekintettel úgy véljük, hogy fiatalkorúakkal szemben figyelmeztetés alkalmazása helyett a bírói megrovás foganatosítása indokolt, ez helyettesíti a figyelmeztetést fiatalkorú bűnelkövetőknél. E megállapításunk azonban csak a tárgyalási szakra vonatkozik. A bíróság tehát figyelmeztetés helyett bírói megrovást alkalmaz; nincs azonban annak semmi akadálya sem, hogy a tárgyalás előtt az eljárást figyelmeztetéssel szüntessék meg a nyomozó szervek.

2. A gyógyító intézkedések szabályozását a 101. § tartalmazza. Ezek vonatkozásában már merülnek fel meg nem oldott, de feltétlenül választ váró kérdések.

A 101. § szerint: „(1) A fiatalkorúval szemben gyógyító intézkedésként kényszergyógykezelés vagy gyógyító nevelés rendelhető el. (2) A bíróság gyógyító nevelést akkor rendel el, ha a fiatalkorú fogyatékos értelmű vagy gyengeelméjű. (3) A gyógyító nevelés véget ér, mihelyt szükségessége megszűnt, vagy ha a fiatalkorú tizennyolcadik életévét betöltötte."

Előre kell bocsátanunk egy olyan rendszerbeli és csoportosítási kérdést, amelynek kihatásai észlelhetők egyes konkrét kérdésekben való állásfoglalásoknál is:

A törvényhozó kétfajta jogkövetkezményt szabályozott általános érvénnyel: büntetést és intézkedést. Az intézkedéseken belül további megkülönböztetést nem tett, bár, mint láttuk, egyesek kétségtelenül gyógyító, mások nevelő, ismét mások biztonsági jellegűek. A fiatalkorúakkal szemben alkalmazható intézkedéseket viszont kifejezetten is szétválasztja a törvényhozó és külön szabályozza a nevelő és külön a gyógyító jellegű intézkedéseket. Az első probléma ezek után azzal kapcsolatban merül fel, hogy *taxatív felsorolásnak* tekinthetők-e ezek a felsorolások, másként megfogalmazva a kérdést: *alkalmazhatók-e* a 60–63. §-okban felsorolt intézkedések közül fiatalkorúakkal szemben olyanok, amelyek lényegüket tekintve *nevelő vagy gyógyító jellegűek,* de a 88., illetőleg a 101. § nem tesz róluk említést?

A *nevelő jellegű* intézkedések vonatkozásában a válasz egyszerű: csak a figyelmeztetés tekinthető nevelő jellegű intézkedésnek, ehelyett azonban fiatalkorúval szemben a vele érdemben megegyező bírói megrovás alkalmazandó.

A *gyógyító intézkedések* tekintetében már problematikusabb az állásfoglalás. Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy felnőttekkel szemben a kényszergyógykezelés és a kényszerelvonó-kezelés kerül alkalmazásra gyógyító jelleggel és céllal. A 101. § a kényszergyógykezelés alkalmazását fiatalkorúval szemben is lehe-

tővé teszi, sor kerülhet-e azonban a 101. §-ban nem említett *kényszerelvonó-kezelés* elrendelésére fiatalkorúval szemben?

Korábban már kifejeztük azt a véleményünket, hogy a kényszerelvonó-kezelés fiatalkorú bűnelkövetővel szemben is alkalmazható, ha ennek a 62. §-ban meghatározott feltételei fennforognak. Itt részletesebben indokolni kívánjuk állásfoglalásunkat.

A 60–63. §-okban szabályozott intézkedések egységes csoportot képeznek annak ellenére, hogy alkalmazásuk feltételeit, lényegüket tekintve figyelemre méltó eltérések állanak fenn köztük. Elvileg valamennyi alkalmazására sor kerülhet fiatalkorúval szemben is, amennyiben a fiatalkorúakra vonatkozó külön rendelkezések eltérően nem szabályozzák a kérdést.

Elvileg nem kifogásolható a törvényhozó azon eljárása, hogy az intézkedéseket itt két csoportra osztja. Ennek azonban az a logikai következménye, hogy a felnőttekkel szemben alkalmazható egységes intézkedés-csoport mindegyik tagja alkalmazható fiatalkorúakkal szemben is, mivel azok sem nem nevelő-, sem nem gyógyító intézkedésként nyertek szabályozást. A 88. és a 101. § tehát úgy értelmezendő, mint amelyek olyan további intézkedéseket szabályoznak, amelyek csak a fiatalkorúakkal – és nem a felnőttkorú bűnelkövetőkkel – szemben kerülhetnek alkalmazásra.[1]

Ennek a magyarázatnak kétségtelenül ellene mond a 101. § ama rendelkezése, amely a kényszergyógykezelésre vonatkozik. Véleményünk szerint azonban ezt a rendelkezést úgy kell felfognunk és értékelnünk, mint amelynek célja csak a gyógyító neveléshez való viszony tisztázása, de nem egyéb gyógyító jellegű – de a törvényben így nem nevezett – intézkedés kizárása volt. A kényszerelvonókezelés a 62. § általános érvényénél fogva alkalmazható tehát a fiatalkorúakkal szemben is, de nem mint „gyógyító intézkedés", hanem egyszerűen csak mint „intézkedés".

A 101. § vonatkozásában további problémát jelent a *gyengeelméjűség* következményeinek a megállapítása, a gyengeelméjűség jogi értékelése. Sajnos, a törvény szövege különböző felfogások kialakítására ad lehetőséget és a problémák megoldását nem segíti elő a *Miniszteri indokolás* sem.

A probléma a 101. § (2) bekezdésével kapcsolatban merül fel és a következőképpen fogalmazható meg: *sor kerülhet-e gyengeelméjűség esetében kényszer-*

[1] Véleményünk szerint ezt a magyarázatot erősíti a Legfelsőbb Bíróság B. törv. II. 1082/1967. sz. ítélete is, amelyben a kényszerelvonó-kezelés kapcsán ugyan, de bennünket véleményünkben megerősítő általánosabb érvényű megállapításokat is tesz: „A Btk. 60–63. §-ai tartalmukban és irányukban nem azt a kört rendezik, mint a Btk. 88. és 101. §-ai. A Btk. 88. és 101. §-ában foglalt nevelő, illetve gyógyító intézkedések tehát a fiatalkorúakkal szemben való alkalmazásuk szempontjából nem lépnek a Btk. 60–63. §-ai helyébe. Ebből következik, hogy Btk. 62. §-ában szabályozott kényszerelvonó-kezelés tekintetében a VI. Fejezet eltérő rendelkezést nem tartalmaz, így a Btk. 62. §. a fiatalkorúakkal szemben is alkalmazható."

gyógykezelés elrendelésére, avagy ilyen ok fennforgása minden további körülmény vizsgálata nélkül gyógyító nevelés elrendelését eredményezi?

Az egyik álláspont a törvény grammatikai értelmezésével tagadja a kényszergyógykezelés elrendelésének lehetőségét gyengeelméjűség esetében, és azt vallja, hogy a gyengeelméjűség – fokától és súlyosságától függetlenül – csak gyógyító nevelés elrendeléséhez szolgálhat alapul.[2]

A magunk részéről ezt a nézetet merevnek, következményeit tekintve nem eléggé átgondoltnak tekintjük.

Véleményünk szerint a kényszergyógykezelés elrendelése vonatkozásában nincs törvényes indoka annak, hogy az alapul szolgáló háromféle elmeállapot között különbséget tegyünk a fiatalkorúak vonatkozásában. Ilyen különbséget a törvényhozó sehol sem tesz: a 21. § egyformán értékeli az elmebetegséget, a gyengeelméjűséget és a tudatzavart, mint a beszámítási képességet kizáró, vagy azt korlátozó körülményt. Ugyanígy a 61. §: kényszergyógykezelést kell elrendelni azzal az elkövetővel szemben, aki akár elmebetegsége, akár gyengeelméjűsége vagy akár tudatzavara miatt nem büntethető, ha attól kell tartani, hogy újabb bűntettet követ el. E rendelkezések egyaránt vonatkoznak a felnőttkorúakra és a fiatalkorúakra. Ezt csak megerősíti a 101. § (1) bekezdésében adott rendelkezés.

A 101. § (2) bekezdésének szerintünk csak olyan értelmezés adható, amely kisegítő jellegűnek tartja és a gyógyító nevelés elrendelését a gyengeelméjűség olyan esetére korlátozza, amikor kényszergyógykezelés elrendelésére nem kerülhet sor. Ezek a következők: 1. a gyengeelméjűség az elkövetőt csak korlátozta a cselekmény társadalomra veszélyes következményeinek a felismerésében, vagy abban, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjék [21. § (2) bek.]; 2. a gyengeelméjűség képtelenné tette ugyan az elkövetőt cselekménye társadalomra veszélyes következményeinek a felismerésére, vagy arra, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjék, de a bíróság megítélése szerint nem kell attól tartani, hogy valamely bűntett törvényi tényállásának megfelelő cselekményt követ el a jövőben.[3]

3. A katonával szemben alkalmazható büntetések és intézkedések vonatkozásában nem a büntetések és intézkedések milyenségében, mint inkább a végrehajtás módjában állanak fenn különbségek. Ezekkel korábban már foglalkoztunk.

[2] Így *László* Jenő: A fiatalkorúakra vonatkozó különös büntetőjogi rendelkezések, A fiatalkorúak bűnözéséről, cikkgyűjtemény, Budapest, 1966. 100. old.

[3] A gyógyítónevelés problémáival foglalkozva *Parais* Lajos az alábbi megállapítást teszi: „A Btk. 101. § (2) bekezdése alkalmazhatósági feltételéül kell tehát tekinteni mindenkor a fiatalkorú korlátozott beszámíthatóságát." A szerző ugyan csak az alsó határral foglalkozva tette e megállapítását, tehát azt leszögezve, hogy gyógyítónevelés elrendelésére nem kerülhet sor, ha a gyengeelméjűség olyan kis fokú, hogy az nem korlátozta a cselekvőt cselekménye társadalomra veszélyes következményeinek a felismerésében, úgy hisszük azonban, hogy megállapítása a gyengeelméjűség felső határára is vonatkoztatható, és így mondhatjuk, hogy gyógyítónevelés elrendelésére abban az esetben sem kerülhet sor, ha az a beszámítási képességet kizárja. *(Parais:* Bizonytalanságok a gyógyító nevelés elrendelésének gyakorlatában, Magyar Jog 1967. 8. sz. 459. old.)

A bárkivel szemben alkalmazható büntetések mellett a 109. § felsorol azonban három olyan mellékbüntetést is, amelyeket – lényegében a közügyektől eltiltás helyett – csak katonával szemben lehet kiszabni. (Megjegyezzük azonban, hogy nincs törvényi akadálya annak sem, hogy katonával szemben közügyektől eltiltás kerüljön kiszabásra.) E mellékbüntetések: a *lefokozás*, a *rendfokozatban visszavetés* és a *soron következő előléptetésből kizárás*. E mellékbüntetések alkalmazásának feltételeit a törvény egyértelműen és egyszerűen szabályozza, magyarázatot evonatkozásban nem tartunk szükségesnek.

HARMADIK RÉSZ

A büntetés kiszabása

1. §. A büntetés kiszabásáról általában

A büntetés kiszabásával összefüggő kérdések beható tárgyalása érdekében mindenekelőtt szükség van a büntetés kiszabása helyének kijelölésére a büntető jogrendszerben és szerepének, jelentőségének tisztázására.

1. Korábban már láttuk, hogy a büntetés *bűncselekmény* elkövetése miatt alkalmazott kényszerintézkedés. Kiszabására és végrehajtására a bűnelkövető felelősségre vonása során kerül sor. A felelősségre vonás egymásból fakadó és összekapcsolódó cselekmények hosszú láncolatában valósul meg. Eljárásjogilag három fő szakaszt különböztethetünk meg: a *nyomozás,* a *bírói eljárás* és a *végrehajtás szakaszát.* E szakaszok köré csoportosuló eljárási cselekmények biztosítják a felelősség realizálását: valamely tett miatt társadalmi értékelésének megfelelő következmények viselését.

Felesleges és céltalan törekvés lenne arra vállalkozni, hogy bizonyítsuk az egyik vagy másik szakasz elsőbbségét a többivel szemben. Mindegyik szakasz mindegyik láncszemének megvan a maga jelentősége és egyben az a funkciója is, hogy az odatartozó cselekmények helytelen kifejtése veszélyeztetheti az egész eljárássorozat tulajdonképpeni céljának a megvalósulását. Míg azonban a korábbi cselekmények hibái a további eljárásnak helytelen irányba fordulását idézhetik elő, addig a későbbi cselekmények fontosságát az a körülmény is kiemeli, hogy a kijavítás lehetősége annál kisebb, minél közelebb érünk a felelősség érvényesítésének utolsó láncszeméhez.

Elismerjük és hangsúlyozzuk tehát a bűnelkövető felelősségre vonását megvalósító büntető eljárás valamennyi fázisának jelentőségét, ugyanakkor azonban rámutatunk arra is, hogy minden korábbi szakasz a későbbi szakaszok eredményességének feltételeit teremti meg. Kétségtelen ugyanis, hogy a felelősségre vonás, a büntetés céljainak megvalósulása végső soron a végrehajtástól függ. Ennek eredményessége vagy eredménytelensége mutatkozik meg az elítélt későbbi magatartásain, életvitelén. Az eredményes végrehajtásnak azonban egyik feltétele a helyesen lefolytatott bírói eljárás, annak pedig, hogy a bírói eljárás lefolytatása megfeleljen a kívánalmaknak, feltétele a nyomozás jó teljesítése. Rendkívül nehéz helyzetben van a bíróság akkor, ha az eléje tárt nyomozati anyag hiányos

vagy valóságellenes, de ugyanígy nehéz a végrehajtó szervek helyzete abban az esetben, ha a bírói eljárás helytelen, igazságtalan vagy méltánytalan elmarasztaló ítéletet eredményezett. Elvileg ugyan fennáll mindegyik esetben a hiba kijavításának a lehetősége, a büntetési célok elérésének a lehetősége, e lehetőségek realizálása azonban rendkívüli többletmunkát igényel.

Figyelemmel az elmondottakra is, megengedhetőnek véljük azt az eljárást, hogy a felelősségre vonás vázolt szakaszai közül meghatározott szempontoktól függően egyik vagy másik fázis jelentőségét külön is aláhúzzuk. A bennünket érdeklő szempontból a bírói eljárás fontosságát emeljük ki, amelynek során tisztázni kell azt, hogy követtek-e el bűncselekményt, ki annak az elkövetője, az elkövető milyen megbüntetése szükséges a büntetési célok eléréséhez. E kérdések helytelen megválaszolása elkerülhetetlenné teszi a végrehajtás eredménytelenségét is. Lehet eredménytelen a végrehajtás abban az esetben is, ha az említett kérdéseket helyesen döntik el, a helytelen állásfoglalás viszont szükségképpen vezet a végrehajtás eredménytelenségéhez.

A bírói eljárás is több mozzanatból, több résztevékenységből áll. Megkülönböztethetjük a tényállás megállapítását, a cselekmény minősítését, és a büntetés kiszabását. E tevékenységek egyben a bírói működés, a bírói tevékenységek sorrendjét is jelzik. Mindhárom tevékenység a nyilvános tárgyaláson kerül sorra, ezért indokolt az eljárásjogi irodalomban általánosan elismert azon álláspont, amely a tárgyalás fontosságát hangsúlyozza. A magyar büntető eljárási jog tankönyvében olvashatjuk az alábbi megállapítást: „A tárgyalás a büntető eljárás legtöbb garanciával körülvett, legfontosabb része. A bíróság a bizonyítás felvétele után a tárgyalás adatai alapján dönt a terhelt büntetőjogi felelőssége kérdésében."[1]

Amit fentebb a büntető eljárás egésze vonatkozásában mondottunk, szinte kivétel nélkül vonatkozik a tárgyalásra és annak egyes részeire. Így mindenek előtt érvényes a tárgyalásra is az a megállapítás, hogy mindegyik fázisának megvan a maga jelentősége és funkciója a felelősségre vonás sorában. A korábbi szakaszok és teendők itt is a később sorra kerülő cselekmények megalapozását célozzák. A helytelen korábbi állásfoglalások itt is kétségessé teszik a későbbi cselekmények sikerét.

Sorra véve a tárgyalás előbb említett hármas feladatát, mondhatjuk, hogy a tényállás teljes és valósághű megállapítása feltétele az elkövető cselekménye helyes és törvényes minősítésének. A törvényszerű minősítés viszont ugyancsak feltétele a célszerű büntetés kiszabásának. Elképzelhető ugyan az is, hogy helytelen minősítés esetében is igazságos büntetés kiszabására kerül sor, de ennek a valószínűsége kisebb, mintha a minősítés törvényszerű lenne. Hangsúlyozni kívánjuk evonatkozásban, hogy a helytelen minősítés nemcsak elméleti szempontból kifogásolható, mivel nem érvényesül ilyen esetekben a törvényhozó akarata, hanem gyakorlati hibák forrása is lehet. Nem mindegy pl. az, hogy a vádlottat

[1] *Móra–Kocsis:* A magyar büntető eljárási jog, Budapest, 1961. 32. old.

milyen törvényi rendelkezés alapján ítélik el. Nemcsak az a lényeges és fontos még a vádlott számára sem, hogy milyen súlyos ítéletben részesült, milyen időtartamú szabadságvesztésre ítélték, hanem az is, hogy milyen bűncselekmény miatt, melyik törvényhely alapján ítélték el. A büntetés végrehajtásának módjától kezdve egy esetleges újabb bűnelkövetésének értékelésén keresztül a rehabilitációig számtalan olyan terület van, ahol a minősítés következményei gyakorlatilag is eltérőek és nagy jelentőségűek.

A büntetés kiszabásának a helyét a fentiekben megjelöltük. Láttuk, hogy a büntető eljárás fő szakaszai közül a bírói eljárás, ezen belül pedig a tárgyalás szakaszához tartozik. A tárgyaláson, a bírói eljáráson belül záró akkordnak tekinthetjük, a szakasz befejező aktusának. A büntetés kiszabás helyének ily módon történt kijelölése sokban meghatározza már jelentőségét, fontosságát és funkcióját is.

Abból a körülményből, hogy egy eljárási szakasz befejező aktusát képezi, következik az előtte folyó aktusokhoz való viszonya: a büntetés kiszabását megelőző tárgyalási cselekmények megalapozó jellegűek és azt célozzák, hogy ez az aktus a lehető legcélszerűbben folyjék le. A tényállás megállapítása és az elkövető cselekményének ennek alapján történő minősítése biztosíthatja olyan büntetés kiszabását, amely alkalmas az adott esetben a törvényhozó által a büntetéssel elérni kívánt célok megvalósítására. De a tényállás megállapítása és a cselekmény minősítése gátolhatja, sőt ki is zárhatja az olyan büntetés kiszabásának lehetőségét, amely a kívánt célok megvalósítására alkalmas lenne. Tehát már a tényállás megállapítása, vagy a cselekmény minősítése kapcsán kialakulhat olyan helyzet, amely a felelősségre vonás eredménytelenségét idézi elő.

Ahogy azonban fentebb aláhúztuk a büntető eljárás szakaszai között a bírói eljárás jelentőségét, ugyanúgy hangsúlyozzuk most a bírói eljáráson belül a büntetés kiszabásának fontosságát, szerepét. Úgy véljük, sok igazság van *Baumgarten* alábbi megállapításában: „A büntetés helyes kimérésében fekszik a büntető bíró működésének tulajdonképpeni súlypontja. A bíró, aki a bűnösséget megállapította, feladatának csak egyik, és talán nem is a nehezebb részét oldotta meg."[2]

Könyebbnek tűnik a büntetéskiszabás előtti munka azért, mivel annak során a bíróságnak múltban megtörtént és így – könnyebben vagy nehezebben – bizonyítható tények alapján kell állást foglalnia. A büntetés kiszabásánál azonban egyrészről mérni kell a mérhetetlent: az elkövetett bűntett súlyát, az elkövető bűnösségét, a javára és terhére szóló körülményeket, másrészről egy jövőre szóló prognózist kell adni: az elkövetőnek újabb bűntettektől való visszatartásához, képzet- és értékrendszere átalakításához milyen büntetés alkalmazása szükséges. E sokrétű feladat megoldása nemcsak jogi szakismereteket, hanem szilárd és határozott világnézetet, erkölcsi értékrendszert, tapasztalatot és emberismeretet is kíván. A büntető jogszabályok evonatkozásban csak távoli segítséget adhatnak, a

[2] *Baumgarten* Izidor: A büntetés kimérésének reformjáról, Budapest, 1904. 18. old.

bíróságoknak itt jobban kell támaszkodniok saját kezdeményezéseikre, egyéni állásfoglalásaikra, mint más vonatkozásokban.

Kétségtelen, hogy az általános jogszabálynak a konkrét esetre történő alkalmazása sem nélkülözheti az egyéni értékelést, az önálló állásfoglalást. A cselekmény minősítésénél azonban a törvényhozó jóval nagyobb részt vállalt a megoldandó feladatból, mint a büntetés kiszabásánál. Ez utóbbi vonatkozásában a törvényhozó kénytelen jogának egy részét a bíróságra ruházni és feljogosítani arra, hogy az elkövetett cselekményt és az elkövető bűnösségét saját értékrendszerén lemérje és az elkövető jövő viselkedéséről prognózist adjon.

Ismételjük, a bíróság tevékenysége nem nélkülözi az értékelés, az önálló véleménynyilvánítás elemét a cselekmény minősítésénél sem. Erre már azért is szükség van, mivel a törvényi tényállások nemcsak deskriptív, mérlegelést nem igénylő elemeket tartalmaznak, hanem szinte kivétel nélkül olyanokat is, amelyeket nem lehet egyszerűen csak megállapítani, hanem valamilyen mércéhez viszonyítani és értékelni kell.[3] Az önálló véleménynyilvánításra tehát nagy lehetőségek vannak annak eldöntésénél, hogy megfelelt-e valamely gazdasági tevékenység az ésszerű gazdálkodás követelményeinek vagy sem, szeméremsértő-e valamely tárgy vagy sem, jelentős-e valamely hátrány vagy sem. A bíróságnak nemcsak joga és lehetősége van az önálló állásfoglalásra, hanem ez egyben kötelessége is.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az említett bírósági állásfoglalás nem teljesen szabadon és mindentől függetlenül alakul ki, hanem – mint minden emberi magatartás – okilag meghatározottan. Amint azt már az előző fejezetekben láttuk, az emberi magatartások a személyiségen átszüremlett, a személyiség által átértékelt külső környezeti hatásokra alakulnak ki. A cselekmény minősítésénél végbemenő értékelésnél is egy okilag meghatározott folyamat zajlik le, amelyben az értékelő személyek intellektuális képzetei mellett erkölcsi nézeteik, érzelmi kapcsolataik, egész személyiségük részt vesz. Magától értetődik, hogy ebben a folyamatban kiemelkedő helyet foglal el a büntető törvény, annak egyes rendelkezései és célkitűzései.

Az elmondottak mindenben vonatkoznak a büntetés kiszabására is. A törvényhozó kénytelen itt még nagyobb teret biztosítani a bírói mérlegelésnek, mint a cselekmény minősítésénél. Az abszolút határozott büntetési szankciók életszerűtlenek, gyakorlatilag alkalmazhatatlanok a civilizáció bizonyos fokát már elért államokban. Minden más büntetési rendszer viszont megosztja a büntetéskiszabás feladatait a törvényhozó és a bíró között, sőt, úgy tűnik, a bíróságra hárul a nagyobb felelősség és részesedés e munkában.

2. A törvényhozó és a bíró közötti arányok meghatározása sok körülménytől függ. A társadalmi fejlettség és a közélet demokratizmusának szintje egyaránt befolyásolja az arányok kialakítását. De függ a mérlegelés lehetőségeinek meghatározása a díszpozíció megfogalmazásától is: minél általánosabb szintű és jellegű a bűncselekménnyé nyilvánított cselekmény, annál szélesebb körűnek kell

[3] Vö.: *Földvári:* Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban, Budapest, 1962. 5. old.

lennie a büntetési kereteknek is. A bírói működés szabadsága tehát sok körülmény által befolyásolt. Igazat kell adnunk *Halász* Zoltánnak, aki több mint fél évszázaddal ezelőtt azt írta: „a büntetőjogtudomány egyik legfontosabb kérdése . . . mekkora bizalommal viseltessék a törvény az őt alkalmazni hivatott bíróval szemben".[4]

Látnunk kell azt is, hogy a nagyobb bizalomnak éppúgy megvannak a maga előnyei és veszélyei, mint a kisebb szabadság biztosításának a jó és rossz oldalai.

A nagyobb törvényi kötöttségek kétségtelenül egységesebb ítélkezési gyakorlat kialakulását, nagyobb jogbiztonságot biztosíthatnak, mint a bírói mérlegelés kereteinek a széles körre tágítása. Ugyanakkor azonban a differenciálatlan ítélkezés szükségképpen igazságtalanságot eredményez, a nagy differenciákat tartalmazó életviszonyok, életjelenségek értékelése kapcsán. A teljes kötetlenség biztosítása sem kívánatos, mert ebben az esetben az ítélkezési gyakorlatnak valóban nem lenne tájékozódási pontja. Olyan bírói mérlegelés, szabad működés biztosítására van tehát szükség, amelyet a törvény bizonyos korlátok között tart, és a korlátok közötti tevékenység vonatkozásában sincs a bíróság teljesen magára hagyva.

A törvényhozónak tehát jogkörének egy részét az ítélkező, a jogalkalmazó szervekre kell átruházni. Nem is kis részét: mint majd látni fogjuk, a bíróság felhatalmazása igen széleskörűen történt meg. A büntetéskiszabás törvényi szabályozását *funkció-megosztásként* foghatjuk fel. Funkció-megosztás a törvényhozó és a jogalkalmazó között. E két szerv tevékenysége kiegészíti egymást, és e kettő tulajdonképpen együtt alkotja a büntetéskiszabási tevékenységet.[5]

A büntetés kiszabásával összefüggő feladatok a következőképpen oszlanak meg a törvényhozó és a bíróság között:

A törvényhozó feladata meghatározott cselekménytípusok társadalmi jelentőségének, társadalomra veszélyességének, valamint az ilyen cselekmények elkövetőit rendszerint jellemző szubjektív tulajdonságoknak az általános értékelése. Ennek az értékelésnek megfelelően határozza meg azokat a büntetési kereteket, amelyek között már a bíróság számára teszi lehetővé a konkrét esetek társadalomra veszélyességének, az elkövető személyiségének megfelelő értékelését és ennek az értékelésnek megfelelő büntetési tétel meghatározását.

Egyes törvénykönyvek megalkotója nem ment ennél tovább, tehát csak a szankcióban meghatározott keretek között biztosított a bíróságok számára szabad működést. Más törvénykönyvek még e keretek között is felállítottak további korlátokat, amikor meghatározták a kötelezően figyelembe veendő enyhítő és súlyosító körülményeket. Találunk azonban szép számban olyan büntető törvénykönyveket is, amelyek még a keretekhez sem kötik a bíróságokat, hanem lehetővé teszik számukra mind az alsó, mind a felső határ átlépését. A bíróságokkal szemben táplált bizalom tehát kisebb-nagyobb fokban nyílvánulhat meg, és ez-

[4] *Halász* Zoltán: Büntetéskiszabási kérdések, Budapest, 1910, 5. old.

[5] Így Horst *Schröder:* Gesetzliche und richterliche Strafzumessung, Festschrifft für Edmund Mezger zum 70. Geburtstag, München und Berlin, 1954, 416. old. is.

által kisebb-nagyobb fokban válik lehetővé az egyes büntetések hozzá idomítása az elkövetett bűntettekhez és az elkövetők személyiségéhez.

A bírói működés területének szűkebb vagy tágabb körű megvonásának kérdésében a vita még nem tekinthető lezártnak. Uralkodónak tekinthető az a felfogás, amely megfelelő távolságot igényel az alsó és a felső határ között, anélkül azonban, hogy e határokat túlságosan távol vonnák meg egymástól.[6] Általában helytelenítik a szerzők szabadságvesztés esetében pl. a tíz, vagy ennél több éves távolságokat – de ugyanígy elutasítják az egy-két éves időtartamra korlátozódó bírói mérlegelési lehetőséget.

Még több vitára ad lehetőséget annak a kérdésnek a felvetése, hogy szükség van-e az enyhítő és a súlyosbító körülmények törvényi felsorolására. Az igenlő álláspont esetében további problémaként jelentkezik annak eldöntése, kötelező érvényű legyen-e minden bűntett vonatkozásában a felsorolás, avagy csak rendszerint érvényesülő útmutatás-jelleggel történjék meg megemlítésük. Elvétve olyan hangok is hallatszanak, hogy az említett körülmények taxatív – és nem csak exemplifikatív – felsorolása kívánatos a törvény általános részében.

Véleményünk szerint a helyes szankció közepes távolságú határvonalakat húz meg, de nem az átléphetetlenség igényével. A felső határ átlépésének lehetőségét indokoltnak tartjuk biztosítani halmazati és összbüntetés esetében. Az alsó határ átlépése azonban gyakrabban válhatik kívánatossá, ezért ennek lehetőségét általánosabb érvénnyel szükséges biztosítani. A társadalomra kisebb mértékben veszélyes cselekmények vonatkozásában kívánatos a súlyosabb büntetési nem mellett olyan enyhébb büntetési nem alkalmazására való áttérés lehetőségének a biztosítása, amelyben a megtorló jelleg elenyészésével a nevelő ráhatás gondolata kerül előtérbe.

A magunk részéről szükségesnek véljük azt, hogy egyes bűntettek vonatkozásában azokat a körülményeket, amelyek általában nem szokták jellemezni a kérdéses cselekményt, viszont esetleges fennforgásuk a társadalomra veszélyesség fokának minőségi változásként értékelhető növekedését jelenti, a törvényhozó által minősítő körülményként értékelésben részesüljenek és ennek megfelelően súlyosabb büntetési tétellel fenyegettessenek. Nem tartjuk viszont elfogadhatónak azt az álláspontot, amely az enyhítő és a súlyosbító körülményeknek a törvény általános részében történő felsorolását kívánja.

Az utóbbi vonatkozásában egyetértünk *Kádár–Kálmán* véleményével, akik az alábbi indokolással utasítják el a taxatív felsorolás gondolatát: „1. a társadalmi viszonyok változása folytán egyeseket a mindennap szül, másokat megszüntet; 2. egy-egy körülmény – az elkövetett bűntettől függően – lehet súlyosító, de lehet enyhítő is. (A lopásnál az éjszakai sötétség lehet súlyosító; a gépjárművezetéssel elkövetett gondatlan bűntettnél lehet enyhítő.) 3. Lehet enyhítő vagy súlyosító körülmény az is, ami valamely bűntettnek a diszpozícióban írt, tehát tör-

[6] A szankciók túlságosan tág voltát helyteleníti *Iszajev* is. Ugolovnoe pravo, Obscsaja csasztj, Moszkva, 1948, 525. old.

vényi tényállásbeli eleme ugyan, de sajátosságánál fogva fokozható, ha a fokozottság lényeges mérvű." Az idézettekhez a szerzők az exemplifikatív felsorolás vonatkozásában még hozzá fűzik, hogy „néhánynak a megemlítése nemcsak nem ad eligazítást, hanem – esetleg – gradációkhoz vezetne".[7]

A *Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület* 1964. évi hágai kongresszusán foglalkozott a felvetett témánkkal és ott álláspontunktól némileg eltérő határozat elfogadására került sor. A kongresszus ugyanis kívánatosnak tartotta, hogy „a lehetőséghez képesti mértékben és a büntetőpolitika igényeire tekintettel, továbbá a tradíciónak, valamint a különféle nemzeti jogok sajátos természeteinek megfelelően a súlyosító körülményekről a büntető törvénykönyv általános részében történjék rendelkezés . . ."[8]

Annak ellenére, hogy az enyhítő és súlyosító körülmények törvényi felsorolását lehetetlennek, célszerűtlennek és ezért helytelennek is tartjuk, megjegyezzük, hogy a bíróságok jó része örömmel fogadná azt. Az a része, amely munkájának, feladatának megkönnyítését látná abban, ha a törvényhozó nagyobb részt vállalna a büntetés kiszabásából és a büntetés mértékének a meghatározásához objektív – vagy legalább is objektívnak tűnő – támaszpontot adna a bíróságoknak. Vitathatatlan, hogy a bíróságok kutatnak bármiféle objektív támaszpont után és meggyőzőbbnek, támadásokkal szemben védelmezhetőbbnek vélik ítéleteiket ilyen támaszpontok felhasználása esetében.

Az objektív támaszpontok keresése önmagában helyes és célszerű. A bíróság szubjektív értékelése kétségtelenül jóval meggyőzőbb lesz abban az esetben, ha az értékelés objektív körülményekből levont következtetések alapján alakul ki. De éppen ennek az objektivitásnak mondana ellent az olyan eljárás, amikor a bíróság a törvényben felsorolt körülményeket a felsorolásukra, és nem az adott esetben játszott szerepükre, kihatásukra tekintettel értékelné. A törvényi felsorolás elkerülhetetlenül magával hozná annak veszélyét, hogy a törvényben említett körülmények olyan esetekben is befolyásolnák a büntetés mértékének meghatározását, amikor szerepük alapján ez nem lenne indokolt.

Ennek a veszélynek a reális voltát semmi sem bizonyítja jobban, mint az a statisztikailag is bebizonyítható tény, hogy az egyes tanácsok ítéletei erős összehasonlítás alapján jönnek létre. Erre a körülményre egyébként *Exner* már évtizedekkel ezelőtt felhívta a figyelmet.[9] A bíróságok végeznek összehasonlítást a büntetés kiszabása előtt a jelenlegi és az általuk korábban elbírált hasonló bűntettek között, de kimondottan vagy kimondatlanul figyelembe veszik a jelenlegi bűntettől gyökeresen különböző bűncselekmények miatt kiszabott büntetéseket is. Igazat kell adnunk *Buchholz*nak, aki helyteleníti az ilyen jellegű összehasonlítások

[7] *Kádár–Kálmán:* i. m. 787. old.

[8] idézi *Kádár–Kálmán:* i. m. 788. old.

[9] *Exner:* Studien über die Strafzumessungspraxis der deutschen Gerichte, Leipzig, 1931. 9. old.

eltúlzását,[10] mivel ezáltal elsikkadnak a konkrét eset egyedi sajátosságai, és túl nagy szerepet kapnak olyan körülmények, amelyeknek az adott esetben nem volt jelentőségük.

Megjegyezzük, hogy a büntetés kiszabásának területéről az összehasonlítás nem száműzhető teljesen. Mi magunk is végzünk összehasonlítást minden olyan esetben, amikor egy ítéletet túl enyhének vagy túl szigorúnak tartunk: ebben az esetben az általunk helyesnek vélt ítélettel, illetőleg büntetéssel hasonlítjuk össze az adott ítéletet és az abban kiszabott büntetést. Az elmondottakkal csak az összehasonlításban rejlő veszélyekre kívántuk a figyelmet felhívni.

Megvannak azonban a hátrányai mindenféle összehasonlítás teljes mellőzésének is. Véleményünk szerint nemcsak egy-egy tanácson belül van erre szükség, hanem bizonyos körben az egy bíróságon belül működő tanácsok, sőt az egyes bíróságok között is. Hazai ítélkezési gyakorlatunk vizsgálata azt a meggyőződést alakította ki bennünk, hogy az egyes tanácsok hasonló bűntettek tekintetében követett büntetéskiszabási gyakorlata között figyelmet érdemlő különbségek vannak, az egyes tanácsok azonban alig tesznek különbséget az általuk elbírált hasonló bűntettek büntetései között.[11] Az ítélkezés differenciáltsága, az individualizáció vonatkozásában tehát további előrehaladásra van szükség és ezt a későbbiek során adatokkal is bizonyítani kívánjuk.

3. Az eddigiekben annak bizonyítására törekedtünk, hogy szükség van a bíróságok alkotó részvételére a büntetés kiszabásánál, a bűnelkövetők felelősségre vonásánál. Részvételük kiemelkedő jelentőségű, jelentőségében eléri a törvényhozói részvétel fokát. Ezzel a magunk részéről egyet is értünk, szólnunk kell azonban egy olyan veszélyről is, amely a bíróságok szerepét egy másik irányban csökkentené. E veszély ott és akkor jelentkezik, ahol a büntetésvégrehajtási szervek szerepét kívánják növelni a bíróságok rovására. Tehát ha a törvényhozóról a bíróságokra ruházott jogkör egy részét a büntetésvégrehajtási szervekre ruháznánk tovább.

Hazánk felszabadulása óta eltelt évtizedekben is voltak olyan időszakok, amikor a büntetés – döntően a szabadságvesztés büntetés – tényleges tartama nagy mértékben a büntetés végrehajtását foganatosító szervektől függött. A bíróság által megállapított büntetést az esetek nagy részében nem hajtották végre, hanem végrehajtása során annak kisebb-nagyobb részét az említett szervek elengedték.

Önmagában azt a gyakorlatot is helytelennek tartjuk, hogy a bíróság által meghozott ítéletek nem kerülnek végrehajtásra abban a formában és tartamban, amilyenben a bíróság azt meghozta. Az ilyen gyakorlat nagy mértékben alkalmas a bírói eljárás, a bírósági ítéletek hitelének a lejáratására és mindenképpen

[10] Erich *Buchholz:* Die gerichtliche Strafzumessung in der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1957, 183. old.

[11] Hasonló megállapításokat tett *Baumgarten* és *Eisner* is: *Baumgarten:* i. m. 19. old.; *Eisner:* A súlyosító és enyhítő körülmények és a büntetés kiszabása, Szeged, 1932, 20. old.

csökkenti a tudatformáló hatásukat. Fokozottabban jelentkeznek ezek a hátrányok abban az esetben, ha a bíróságtól független szerv, a bírói ítéletek végrehajtására hivatott szerv dönt a bíróság ítéletétől eltérő módon és ezáltal szinte a bíróságok fölé helyezi önmagát.

Nyilvánvaló a vázolt eljárás elméleti tarthatatlansága is. A büntető igazságszolgáltatás jogával és kötelességével Alkotmányunk a bíróságokat – és egyedül a bíróságokat – ruházta fel. A bíróság által kiszabott büntetések csökkentésére vagy elengedésére csak a kegyelmi jogkörrel rendelkező államhatalmi szerv jogosult. Büntetésvégrehajtási szerveink munkája rendkívül fontos, jogkörük meglehetősen tág, ebbe azonban semmi körülmények között sem vonható be a bírói ítéletek leplezett felülvizsgálata és korrigálása. Már pedig ezzel esnék egy értékelés alá az eset, ha a büntetésvégrehajtási szervek önhatalmúlag csökkenthetnék a bíróságok által kirótt büntetéseket. A törvényességet komolyan vevő szocialista büntetőjogtól mélységesen idegen az ilyen eljárás, amely az állampolgári jogegyenlőség, az állampolgári szabadságjogok garanciáit is nagymértékben megszüntetné. Ez az eljárás a büntetőjog objektivitását tagadó, az igazgatási, a végrehajtó hatalmi szervek önkényeskedésének tág kapukat nyitó tettes-büntetőjogra jellemző. Az olyan büntetőjogra és az olyan büntetőjogi gondolkodásra, amelyben az elkövetett bűntett súlya és társadalmi jelentősége eltörpül a tettes személyét jellemző valódi vagy feltételezett sajátosságok mellett. Amikor a büntetés kiszabásánál az elkövetett bűncselekmény lesüllyed az ürügy, az ok – a büntetés okának – szerepére, amikor az elkövetett bűntettben az elkövető veszélyes személyiségének a szimptomáját látják. Ezzel a büntetőjogi koncepcióval áll összefüggésben az a felfogás, hogy a büntetés végrehajtásának – és itt ismét a szabadságvesztésre gondolunk – addig kell tartania, amíg az elítélt ezen veszélyes tulajdonságait nem sikerül megváltoztatni. Ennek az elképzelésnek a jegyében kerültek előtérbe századunk első évtizedeiben szerte a világon a határozatlan ítéletek. A törvényről tehát nemcsak a bíróra, hanem még tovább: a végrehajtó szervekre szállt át a büntetés jogának jelentős része.[12]

Valljuk, hogy ez az a pont, ameddig a büntetési jog megoszlása során elmenni nem szabad. Ezért értünk egyet a Btk. 39. §-ában foglalt és korábban már idézett rendelkezéssel, amely a szabadságvesztésre ítélt feltételes szabadságra bocsátásának jogát a bíróság hatáskörébe utalja, mert – amint az Indokolás helyesen leszögezi – „a feltételes szabadságra bocsátás lényegileg a bíróság által kiszabott büntetéssel járó szabadságelvonás megrövidítését jelenti, olyan esetekben, amikor alaposan feltehető, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető. Minthogy a büntetést mindenkor a bíróság állapítja meg, a bíróság által meghatározott szabadságvesztés tartamának a megrövidítésére is a bíróság a leghivatottabb szerv".[13]

[12] Az itt vázolt összefüggésre utalt Heinrich *Drost* is: Das Problem einer Individualisierung des Strafrechts, Tübingen, 1930, 20. old.

[13] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 96. old.

2. §. A büntetés kiszabásának alapelvei

Büntető törvénykönyvünk később tárgyalandó szakaszaiban meghatározza azokat a szempontokat, amelyek figyelembevételével és amelyekre tekintettel kell a bíróságoknak az egyes esetekben a büntetés mértékét megállapítani. Ezek a szempontok életszerűek és konkrétek, így alkalmasak arra, hogy a konkrét esetekben elősegítsék a törvényhozó akaratának az érvényesülését. Látnunk kell azonban azt is, hogy ezek mögött a szempontok mögött meghúzódnak olyan általános érvényű erkölcsi, világnézeti, politikai és jogpolitikai eszmék, amelyekből levezethetők és konkrét formákba önthetők a törvényben megfogalmazott körülmények. Ezeket az általános érvényű, az absztrakció magasabb fokán elhelyezkedő és a büntető rendelkezések mögött meghúzódó eszméket nevezzük *a büntetés kiszabása alapelveinek.*

A büntetés kiszabásának alapelveit – *Horváth* Tiborral egyezően[1] – a *törvényesség,* a *humanizmus* és az *individualizáció* gondolatai köré csoportosítjuk.[2]

Ezen elvi jelentőségű alapelveken kívül kialakultak és általánosan elfogadottá váltak olyan további szempontok is, amelyek gyakorlati jelentőségük miatt igényelnek kiemelést és külön tárgyalást. E körbe soroljuk a büntetés kiszabásánál a Btk. 64. §-a értelmében figyelembe veendő körülmények egymáshoz való viszonyának kérdését, az objektív és szubjektív körülmények befolyását, ugyanannak a körülménynek többszörös értékelésével kapcsolatos problémákat, a figyelembe veendő körülmények száma és súlya közötti kapcsolat kérdését. Az előbb említett három alapelv tárgyalása után az itt felsorolt kérdéseket is szemügyre kívánjuk venni.

1. a) A törvényesség alapelvének legáltalánosabb megfogalmazását a *nulla poena sine lege* elve tartalmazza. Jelentése kettős: általában csak olyan büntetés alkalmazására kerülhet sor, amilyent a törvény ismer – adott esetben csak olyan büntetést lehet kiszabni, amilyent a megvalósult bűntett törvényi tényállásának szankciója lehetővé tesz.

A nulla poena elvet később kiegészítették – helyesebben összekapcsolták – a nullum crimen elvével és ennek eredményeképpen felállították a *nulla poena sine crimine,* majd a *nulla poena sine culpa* elveit.[3]

A büntetéskiszabás törvényességének követelménye ma magában foglalja a büntető eljárás megindításának és lefolytatásának, az elkövetett cselekmény jogi minősítésének és az elkövető megbüntetésének törvényessége iránti követelményt.

[1] *Horváth* Tibor: Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt, Jogtudományi Közlöny 1961. 1–2. sz. 15. old.

[2] Megjegyezzük, hogy *Finkey* már évtizedekkel ezelőtt a következőket írta: „Az egész büntetés végrehajtási joganyag modern szellemű szabályozásánál a ma uralkodó három vezéreszme: a törvényesség, az emberiesség és az egyénítés." (Büntetéstani problémák, Budapest, 1933. 10. old.)

[3] Nincs büntetés bűncselekmény, illetőleg vétkesség, bűnösség nélkül.

A büntető eljárás megindításának, lefolytatásának, és a cselekmény minősítésének törvényessége garanciális jelentőségű a büntetés kiszabásának törvényességét illetően.

Az eljárás megindításának és lefolytatásának törvényessége iránti igény általánosan elismert, jelentőségét senki sem vitatja. A cselekmény minősítésének törvényessége iránti követelmény már nem él olyan erősen a közvéleményben, mint az eljárás törvényessége iránti igény. A laikus közvélemény – néha még a jogászközvélemény sem – tulajdonít nagy fontosságot annak, *milyen bűncselekmény miatt* ítélték el a vádlottat, hanem döntően azzal törődik, *milyen büntetésre* ítélték.

Az előző fejezetben már utaltunk e szemlélet elméletileg és gyakorlatilag hátrányos kihatásaira. Itt csak nyomatékosan hangsúlyozzuk *Sargorodszkij* vitathatatlanul helyes megállapítását: „Elsősorban a bűncselekmény helyes minősítése biztosítja azt, hogy a büntetést a bíróság helyesen állapítsa meg."[4]

Ami már most konkréten a büntetés kiszabásának törvényességét illeti, az különböző síkú követelményeket foglal magában. Jelenti mindenekelőtt azt a körülményt, hogy a büntetés kiszabásánál a bíróságoknak a törvényben meghatározott szempontokra figyelemmel kell döntésüket meghozniok.

A törvényben meghatározott szempontok az alábbi kérdések eldöntését vannak hivatva segíteni: a bíróság milyen büntetési nemet, milyen tartamban, milyen fokozatban és milyen mellékbüntetéssel – itt is milyen tartamban – szabjon ki. Láttuk az előzőekben azt, hogy ezeknek a kérdéseknek az eldöntéséhez a bíróságok nagy fokú szabadságot kaptak a törvényhozótól, azonban azt is látnunk kell, hogy ez a szabadság semmiképpen sem korlátlan. A bírói szabad mérlegelésnek gátat szab a törvény rendelkezése, a bírói szabad mérlegelés csak a törvény keretei között, a törvényben megjelölt szempontok érvényesítésével mehet végbe. A törvényesség követelménye evonatkozásban is éppen olyan erős, kivételt nem tűrő szabály, mint pl. az, hogy bűncselekmény elkövetése nélkül nem lehet senkit sem megbüntetni.

A büntetés kiszabásának törvényességét kiegészíti a büntetés végrehajtásának törvényessége. Ezzel a kérdéssel majd a negyedik részben fogunk foglalkozni. Itt csak az összefüggések tisztázása érdekében utalunk erre. Így fogja tehát át a büntetőjogi felelősségre vonás folyamatának egészét a törvényesség: a büntetőeljárás megindításától kezdve a kiszabott büntetés végrehajtásának befejezéséig a folyamat minden láncszeme csak a törvények előírásainak megfelelően alakítható. E folyamat egyik láncszemét, a büntetés kiszabását törvényeink részletesen szabályozzák és e szabályok feltétlen érvényesülést igényelnek.

b) A *humanizmus* követelménye sem fogalmazható meg egy síkúan: jelenti elsősorban az érintett személy emberméltóságának, személyi érdekeinek a figyelembevételével, de magában foglalja a társadalom többi tagjainak – köztük a sér-

[4] M. D. *Sargorodszkij:* A büntetőjogi büntetés, i. m. II. k. 45. old.

tettnek – a számításba vételét is. Bennünket ehelyütt az elítélt emberi mivoltának figyelembevétele és tiszteletben tartása érdekel.

A büntetési rendszerek története szemléltetően bizonyítja, hogy a humanizmus gondolata, a bűnelkövetők emberi mivoltának figyelembevétele tulajdonképpen a renaissance eszméinek elterjedése után hatotta át a büntetőjogot. A bűnelkövetőt ettől az időtől kezdve kezelik emberként és tulajdonítanak kisebb-nagyobb jelentőséget a büntetés kiszabásánál is embermivoltának és az ebből származó vonatkozásoknak.

Kétségtelen, hogy a humanizmus gondolatának az előretörése a büntetés végrehajtásának területén észlelhető a legszembetűnőbben. Az indokolatlan szigort, az embertelen kegyetlenséget – elsősorban a francia *enciklopedisták,* továbbá *Beccaria* és *Howard* munkásságának hatására – felváltja lassanként az emberségesebb szigor és a humánus célok kitűzése.

A humanizmus gondolatának a büntetés végrehajtása területén történő elterjedése nem maradt azonban hatástalan a büntetés kiszabására sem. A tett súlyához igazodó büntetés kiszabására való törekvésen belül egyre fokozottabb jelentőséget kapnak az elkövető személyével összefüggő, felelősségét enyhítő vagy súlyosító körülmények. A változást itt is azoknak a célkitűzéseknek az elterjedése tette gyökeressé és rohamossá, amelyek az elítélt személyével, jövőbeli viselkedésével állottak összefüggésben. A megtorló, az elítélt megbélyegzését, megszégyenítését célzó büntetések helyett olyan büntetés kiszabását tartják leghelyesebbnek, amely képes az elítéltet jobbá tenni, a társadalom hasznos tagjává alakítani, pozitív emberi tulajdonságokat benne kifejleszteni.

Az emberiességre törekvő büntetéskiszabás megvalósulása azonban nemcsak a tudományos igazságok hirdetésén, egyes bírók becsületes igyekezetén múlik: a társadalmi rendszer humánus vagy antihumánus jellege, a társadalmi közgondolkodás és légkör határozza meg alapvetően azt, hogy a humanizmus eszméje a büntetés kiszabásánál milyen mértékben érvényesülhet. Egy emberellenes társadalom farkastörvényei nem teszik lehetővé a humanizmus érvényesülését a büntetés kiszabásánál sem. Csak az emberközpontú, az ember javáért küzdő társadalmi rendszer talaján fejlődhetnek ki azok az objektív feltételek, amelyek biztosíthatják a jóindulatú szubjektív törekvések megvalósulását. Ezért maradtak mindmáig hatástalanok *Montesquieu, Voltaire, Rousseau* és társaik törekvései, az elítéltek reszocializálását hirdető modern büntetőjogászok és szociológusok vágyai. Csak a szocialista eszmék térhódítása képes az emberek között új fajta kapcsolatok és ennek alapján olyan közgondolkodás kialakítására, amely ideológiai alapul szolgálhat az ember érdekét központba állító és a társadalom érdekeivel összhangba hozó büntetéskiszabási gyakorlatnak.

c) A törvényesség és a humanizmus mellett harmadik alapelvként az *individualizáció* gondolatát említettük. E gondolat azt a követelményt foglalja magában, hogy a büntetés kiszabásánál megfelelő súlyt kell kapniok a konkrét bűnelkövetést jellemző egyedi sajátosságoknak.

Az individualizáció, az egyéniesítés igénye régi filozófiai alapokon nyugszik.

Finkey írta, hogy „azt az aristotelesi gondolatot igyekszik gyakorlatilag is megvalósítani, hogy a nem egyenlőkkel ne egyenlően bánjunk, vagyis, hogy minden egyes bűntettest az általa elkövetett bűncselekmény nagysága, objektív súlya és a saját alanyi bűnösségének a minősége és foka szerint, tehát az osztó és kiegyenlítő igazság szerint érjen a büntetés".[5]

Ugyanezt a gondolatot fogalmazzák meg *Kádár–Kálmán* a következőképpen: „Nem igényel ugyanis bizonyítást, hogy az egy és ugyanazon törvényi tényállást kimerítő cselekmények között nincsen két olyan cselekmény sem, amely jellegzetességeit, az elkövető egyéni sajátosságait tekintve, egyforma lenne. Márpedig a büntetés csak akkor válthatja valóra célját és csak akkor biztosíthatja a szocialista törvényesség érvényesülését, ha neme és tartalma igazodik az elbírálás alá került cselekmény jellegzetességéhez, s ha a törvényes keretek között kiszabott büntetésben érvényre jut az egyéniesítés (individualizáció) elve."[6]

A fentiekből kitűnik, hogy az individualizáció olyan körülmények figyelembevételét jelenti, amelyek nem általános érvényűek, amelyek nem jellemzik valamennyi bűnelkövetést – még az egyes bűncselekmény-kategóriákon belül sem – hanem csak egyes bűntetteket vagy azok elkövetőit. Tekintettel arra, hogy egyes bűncselekmények és egyes bűnelkövetők sajátos tulajdonságairól van szó, ezek értékelése nem korlátozódik a büntetés kiszabására. Ilyen körülményeket meghatározott körben a törvényhozó is figyelembe vehet, és rendkívül széles körűen értékelnek a büntetést végrehajtó szervek. Ennek megfelelően alakult ki az a felfogás, amely az egyéniesítés három faja között tesz különbséget: a *törvényi*, a *bírói* és a *végrehajtási* individualizáció között.[7]

ca) Törvényi individualizációról beszélni fogalmi, logikai önellentmondásnak tűnik. A törvény ugyanis mindig tipikus eseteket értékel és tesz meg a szabályozás alapjává. A törvény mindig általános érvényű. Az individualizáció esetében pedig csak a konkrét esetet jellemző, konkrét esetben érvényesülő körülmények értékelése történik meg.

Az általános és az egyes közötti ellentét azonban csak az antidialektikusan gondolkodók számára tűnik áthidalhatatlannak. *Lenin* utolérhetetlen könnyedséggel kibontotta az általános és az egyes viszonyában rejlő dialektikát: „... az ellentétek (az egyes – ellentéte az általánosnak) azonosak: az egyes nem létezik másképp, mint abban a kapcsolatban, mely az általánoshoz vezet. Az általános csak az egyesben, az egyesen keresztül létezik. Minden egyes (így vagy amúgy) általános".[8]

Az általános és az egyes közötti ellentét feloldása azonban nemcsak filozófiailag lehetséges: gyakorlatilag is megoldható ez és elfogadható eredményhez vezet. Kérdésünk vonatkozásában ez a törvényi egyéniesítés lehetőségének az el-

[5] *Finkey Ferenc:* Büntetéstani problémák, i. m. 38. old.

[6] *Kádár–Kálmán:* i. m. 777. old.

[7] Így *Kádár–Kálmán:* is: i. m. 780. old.

[8] *Lenin:* A dialektika kérdéséhez, Marx–Engels-marxizmus, Budapest, 1949, 272. old.

ismerését jelenti. Egyéniesít a törvényhozó akkor, amikor az általános érvénnyel meghatározott törvényi tényállás mellé megalkotja az egyes sajátos körülmények értékelését tartalmazó minősítő tényállásokat. Ezek ugyancsak általános érvényűek abban az értelemben, hogy minden olyan esetben alkalmazhatók, ha az általuk értékelt sajátos körülmény fennforog, az alaptényálláshoz viszonyítva azonban már egyéniesített abban a szó tágabb értelmében, hogy alkalmazásához a tipikus elemeken túl szükség van egy kivételes – és ezért egyedinek nevezhető – körülmény fennforgására is. Kiemel tehát a törvényhozó adott bűncselekménykategóriából egyfajta elkövetést és azt súlyosabban rendeli büntetni. A törvényhozó által így értékelt sajátos körülmény jellemezheti a cselekményt, de kapcsolódhat az elkövető személyéhez is.

A törvényi individualizáció korlátjai az intézmény jellegéből adódnak. A törvényhozó általános érvényű rendelkezései mindig több – gyakorlatilag megszámlálhatatlan – esetet fognak át. Csak míg az egyik esetben a tipikus – és így feltételezhetően az életben legtöbbször előforduló – eseteket foglalhatjuk a törvényi tényállás alá, a másik esetben kisebb számú esetet. Kisebb számút azért, mivel a kiemelt sajátos körülmény feltételezhetően ritkábban fordul elő. Az előfordulás gyakorisága azonban nem lényeges ismérve a törvényi individualizációnak. A törvényi egyéniesítés lényegét az általános és a kiemelt körülményt értékelő törvényi tényállások közötti kapcsolat adja. Az, hogy az utóbbi esetben mindig valamilyen egyéni, sajátos, speciális körülmény fennforgásához fűzött a törvényhozó meghatározott következményeket.

Ugyancsak a dolog természetéből következik az is, hogy a sajátos, speciális körülmények értékelése sohasem mehet el az egyediség szintjéig. Ahogy előbb mondottuk, ezek a sajátos körülmények nem egyetlen esetet jellemeznek, hanem többet, rendszerint azonban kevesebbet, mint ahány eset az alaptényállásnak felel meg. A minősítő törvényi tényállások is még típus-körülírások, de már olyan típusokat írnak körül, amely típusok tartalmaznak már valamilyen megkülönböztetőt, valamilyen speciális, valamilyen csak rájuk jellemző körülményt is. A konkrét eset egyedi sajátosságai csak a bírói individualizáció keretében kerülhetnek értékelésre. A különleges, sajátos körülményeknek a törvényhozó által még típusba foglaltan történt értékelése a bírói egyéniesítés formájában jut el az egyediség szintjéig.

A törvényi individualizáció kapcsán még kiemelünk egy fentebb már említett jellegzetességet: az egyéniesítés történhet a cselekmény, és történhet az elkövető sajátosságaira tekintettel. Helyesen állapítja azonban meg *Heinitz:* „a tettes tulajdonságai alapján történő individualizáció mást jelent, mint az elkövetett tett sajátosságai alapján történő".[9] E különbség elsősorban a törvényi individualizációval kapcsolatban tűnik ki és lényege abban foglalható össze, hogy a cselekményt jellemző és esetlegesen jelentkező tulajdonságok az ún. objektív társada-

[9] Ernst *Heinitz:* Die Individualisierung der Strafen und Massnahmen in der Reform des Strafprozesses, Berlin, 1960. 2. old.

lomra veszélyesség, a cselekmény társadalomra veszélyességének kisebb vagy nagyobb fokát mutatják. Az elkövető sajátosságainak kiemelt értékelése viszont lehetővé teszi a bűnelkövetők csoportosítását személyiségük negatív sajátosságai alapján és ezzel a büntetésvégrehajtási szervek munkáját is megkönnyíti a törvényhozó. Azonos vagy hasonló negatív személyi tulajdonságok hordozóit ugyanis célszerű a végrehajtás alatt – itt a szabadságvesztés végrehajtásáról van szó – együtt foglalkoztatni, azonos vagy hasonló bánásmódban részesíteni.

cb) A tett és az elkövető sajátosságai alapján történő individualizáció mást jelent akkor is, ha azt a bíróság végzi. A bíróság a büntetés kiszabása során szintén figyelemmel van a tett egyedi sajátosságaira, ezeknek a büntetésbe történő beszámítása azonban egy múltba néző szemlélettel történik. Ezek az objektív körülmények súlyosabb vagy enyhébb megítélés alá vonják a cselekményt, értékelésük ezért elsősorban a büntetés megtorló jellegével függ össze.

Az elkövető személyét jellemző egyedi sajátosságok értékelése, az ezek alapján végbe menő bírói individualizáció viszont döntően a jövőbe néző szemlélet eredménye. Ezeknek a szubjektív tulajdonságoknak a feltárása és értékelése arra teszi képessé a bíróságot, hogy olyan büntetést és olyan súlyban tudjon kiszabni, amely alkalmas az adott személyiségű elítélt gondolkodásmódjának, értékrendszerének, képzeteinek befolyásolására. Az elkövető személyisége alapján történő individualizáció segítheti elő az elítélt visszavezetését a társadalomba.

Félreértések elkerülése végett megemlítjük, hogy a tett és az elkövető tulajdonságaira figyelemmel véghez vitt egyéniesítés egyrészről nehezen választható el a gyakorlatban egymástól, másrészről mindegyik hat a múlt értékelésénél éppúgy, mint a jövő várható alakulásának feltételezésénél. Nehéz a kettőt elválasztani azért, mivel meghatározott módon, helyen és időben véghezvitt cselekmény sokat elárul már az elkövető személyiségéből is. A tett sajátos körülményeinek az értékelése ezért egyben már bizonyos fokig jelenti az elkövető sajátosságainak értékelését is. Ha fordítva ilyen határozottan már nem is lehet összefüggést megállapítani az elkövető és a tett sajátos körülményei alapján történő individualizáció között, a kettő merev szétválasztását mindenképpen csak didaktikai jelentőségűnek tarthatjuk.

Bírói gyakorlatunkban határozott törekvéseket találunk az individualizáció megvalósítására. Bíróságaink félreismerhetetlenül abból a helyes belátásból indulnak ki, hogy a büntetés céljai csak akkor valósíthatók meg, ha ennek neme és tartalma igazodik az elbírálandó cselekmény és tettese jellegzetességeihez, egyéni sajátosságaihoz.

A *Legfelsőbb Bíróság* következetesen képviseli ezt a felfogást, és szükség esetén be is avatkozik az alsóbb fokú bíróságok által elbírált ügyekbe. Így pl. a törvényesség érdekében hozott B. III. 1752/1954. sz. határozatában az alábbiakra mutatott rá: „Teljesen figyelmen kívül hagyta a járásbíróság az egyes vádlottak egyéni körülményeit akkor, amikor valamennyiükkel szemben egyaránt 200–200 forint pénzbüntetést alkalmazott. A vádlottak életkora, családi körülményei, valamint vagyoni viszonyai és személyük társadalmi veszélyessége között ugyanis

olyan jelentős eltérések vannak, amelyek mellett az azonos bűncselekményekért egyenlő mértékben kiszabott büntetés helytelen. Az egyéniesítés követelményeit teljesen figyelmen kívül hagyó büntetéskiszabás sérti a törvénynek azt a rendelkezését, hogy a büntetés kiszabásánál az elkövető terhére, illetőleg javára figyelembe jövő körülményeket és az elkövető egyéniségéből a társadalomra háruló veszélyt is szem előtt kell tartani."[10]

cc) Ami végül a végrehajtási individualizációt illeti, a tett és az elkövető sajátosságai alapján történő kétféle egyéniesítés meghatározott körben ugyancsak érvényesül. Mint majd később látni fogjuk, a szabadságvesztés végrehajtása során feltétlenül szükség van az elkövetők bizonyos csoportokba, osztályokba sorolására és a végrehajtás módozatai csoportonként eltérnek egymástól. A csoportok kialakításánál kétségtelenül jelentőséget kell tulajdonítanunk az elkövetett cselekmény egyes vonásainak is. A súlypont azonban itt már félreérthetetlenül átevődik a személyiséget jellemző sajátosságokra. *Heinitz* e tényt ugyan úgy értékeli, mint a tett-büntetőjogról a tettes-büntetőjogra való áttérést,[11] ez azonban a lényeg félreismerését jelenti. Szerintünk a dolog természetéből következik az, hogy a büntetés végrehajtása során tekintettel kell lenni az egyes elítéltek személyi tulajdonságaira, egyéni sajátosságaira. Ezt nem mellőzheti a büntetés kiszabásánál egyetlen olyan büntetőjogi koncepció sem, amelyik bármilyen cél megvalósítására törekszik. Csak a tisztán megtorlásra törekvő büntetőjogi irányzatok tekinthetnének el az elkövető személyiségére alapozó egyéniesítéstől.

A magunk részéről helyeseljük azt is, hogy meghatározott körben már maga a törvényhozó is értékeljen személyiségi tulajdonságokat. Ilyennek tekintjük egyes bűntettek vonatkozásában az üzletszerűséget, az aljas indok vagy cél fennforgását, a visszaesést. E körülmények meghatározott bűntettek vonatkozásában alapjai lehetnek bizonyos személyeknek a többi elkövető közül történő kiemelésének és megkülönböztetett kezelésének. Néhány jellegzetes személyhez tapadó tulajdonság kiemelt értékelése nem tekinthető még a tett-büntetőjog félretételének és a tettes-büntetőjog megnyilvánulásának. E körülmények szűk körű törvényhozói értékelése csak egy célra törő, de egyben garanciákat is tartalmazó büntetőjog jellemzője és az ilyen büntetőjog létrehozása még semmiféle veszélyeket sem rejt magában a társadalom tagjai számára.

Összefoglalásként tehát megállapíthatjuk azt, hogy a törvényi individualizáció csak közelítést jelent az igazi egyéniesítéshez. E körben is részesülnek ugyan már atipikus körülmények értékelésben, de ez az értékelés még nem tapad egyedi jelenséghez, hanem a jelenségeknek egy bizonyos – igaz, hogy szűkebb – köréhez. Az értékelt körülmények ritkán az elkövető személyét, gyakrabban a cselekményt jellemzik.

A bírói individualizáció már megfelel a fogalom szűkebb értelmezésének. A bíróság már valóban egyedi jelenségeket értékel, csak egyszer előforduló ösz-

[10] Bírósági Határozatok, 702. sz.

[11] Ernst *Heinitz:* i. m. 9. old.

szefüggéseknek, körülményeknek tulajdonít jelentőséget. E körülmények tapadhatnak a cselekményhez, de talán még gyakrabban az elkövető személyéhez. Az elkövető személyének a figyelembevétele és a hozzá tapadó körülmények értékelése annál inkább helyén való, mivel evonatkozásban a törvényhozó elenyészően kis mértékben veszi ki a részét a büntetés kiszabásából. Amint erre az előbb utaltunk, a törvényhozó, amennyiben meghatározott körben végez is individualizációnak minősíthető tevékenységet, azt túlnyomó többségben a cselekményhez tapadó körülmények kiemelésével teszi. Az elkövető személyi tulajdonságainak az értékelése így szinte teljesen a bíróság feladata marad.

Az individualizáció betetőzése valósul meg a büntetés – szabadságvesztés büntetés – végrehajtása során, ahol az elkövetett bűntett jellege is befolyásolja ugyan az egyes csoportok kialakítását, az elítéltekre való ráhatás formáinak, a nevelés eszközeinek a megválasztása azonban már döntően a személyi tulajdonságoktól függ.

2. Ezek után rátérünk néhány olyan szempont vizsgálatára, amelyek az „alapelv" rangját ugyan nem érik el, általános érvényükre tekintettel azonban kiemelt tárgyalást igényelnek.

a) Korábbi felsorolásunknak megfelelően először a Btk. 64. §-ában felsorolt körülmények egymáshoz való viszonyának kérdését tesszük vizsgálat tárgyává.

A 64. § értelmében a bíróságoknak a büntetés kiszabásánál az alábbi körülményekre kell figyelemmel lenniök: 1. a büntetés célja, 2. a bűntett társadalomra veszélyessége, 3. az elkövető társadalomra veszélyessége, 4. az elkövető bűnösségének foka, 5. egyéb súlyosító és 6. enyhítő körülmények.

Az első kérdés, ami itt felmerül, az, hogy a törvényi felsorolás jelent-e egyben rangsorolást is, vagyis az egyes körülmények és szempontok súlya függ-e a sorrendtől?

Válaszunk tagadó: önmagában az a tény, hogy a törvényhozó a bűntett társadalomra veszélyességét pl. előbb említette, mint az elkövető bűnössége fokát, nem jelenti azt, hogy az előbbinek a befolyása a büntetés mértékének a meghatározására nagyobb lenne, mint az utóbbinak. A törvényi szabályozás nem rangot kíván adni, inkább a figyelembe veendő körülmények logikus számbavételére törekedett itt a törvényhozó.

Mellékesen megjegyezzük, hogy a felsorolást rangsornak már csak azért sem tekinthetjük, mivel az itt szereplő körülmények nem egy síkon fekszenek, egyesek magukban foglalnak másokat is. A büntetés céljai között szereplő speciálprevenció pl. a legszorosabb kapcsolatban áll az elkövető társadalomra veszélyességével; egyik a másika nélkül a büntetés kiszabásánál aligha értékesíthető.

Az elmondottak ellenére azonban úgy véljük, hogy állíthatunk fel bizonyos körben érvényesülő rangsort a felsorolt körülmények között. Ilyen rangsorokat szinte valamennyi olyan szerzőnél találunk – kimondottan vagy a sorok mögött –, akik a büntetés kiszabásával összefüggő kérdésekkel foglalkoztak. Kétségtelenül a legnagyobb azoknak a tábora, akik az elkövető bűnössége fokának tulajdonítanak vezető szerepet és befolyást. A bűnösség jelentőségével a későbbiek során

fogunk foglalkozni, és ott majd áttekintjük a rá vonatkozó különböző felfogásokat is. Ehelyütt azonban minden részletesebb indokolás nélkül leszögezzük azt a véleményünket, hogy a bűnösség fokának ilyen kiemelt befolyását a büntetés kiszabására sem elvi, sem gyakorlati szempontból nem tartjuk elfogadhatónak.

Ezt annak ellenére valljuk, hogy a *Miniszteri indokolás* látszólag szintén a bűnösség fokának tulajdonít kiemelkedő jelentőséget. A 64. §-hoz fűzött *Miniszteri indokolásban* ugyanis az alábbiakat olvashatjuk: „A büntetés kiszabásánál a bíróra elsősorban az a keret irányadó, amelyet a törvény az illető bűntett büntetésére nézve megszab. Hogy ezen a kereten belül az adott esetben milyen büntetés kerüljön alkalmazásra – ideértve vagylagos büntetési tétel esetén az alkalmazandó büntetési nem meghatározását is –, ez a bűnösségi körülményektől függ."[12]

Véleményünk szerint a büntetés nemének és mértékének a meghatározásánál *a büntetés céljainak kell a legnagyobb jelentőséget tulajdonítani.* Minden más felfogás következetes érvényesítése puszta megtorlássá tenné a büntetést. A 64. §-ban felsorolt minden körülmény súlyát és jelentőségét a büntetési célokkal fennálló összefüggése határozza meg. Az elkövető bűnösségének jelentősége is attól függ, hogy a büntetés céljainak megvalósítására milyen következtetések levonását alapozza meg.

Különösen tisztán megmutatkozik a büntetési célok kiemelkedő jelentősége annak a kérdésnek a megválaszolásánál, hogy egyáltalán milyen „egyéb" súlyosító és enyhítő körülmények jöhetnek figyelembe a büntetés kiszabásánál? Aligha igényel bővebb magyarázatot az a megállapítás, hogy az enyhítő és súlyosító körülmények körének a meghatározásánál a törvényi tényállás elemei nem szolgálhatnak alapul. Szerintünk itt csak a büntetés céljaiból lehet kiindulni és azt a tételt kell elfogadni, hogy *minden olyan körülményt és csak olyan körülményt kell a büntetés kiszabásánál figyelembe venni, amely a büntetés céljaival valamilyen összefüggésben áll.* Ebből a tételből a magunk részéről azt a következtetést vonjuk le, hogy a büntetés mértékét végső soron a büntetés céljainak megvalósíthatósága határozza meg. Bűncselekmény elkövetése esetében *olyan büntetést és olyan mértékben kell kiszabni, amellyel a büntetés céljai elérhetőnek tűnnek.* Az egyes körülmények – köztük a bűnösség foka is – arra a kérdésre adhatnak választ, hogy adott bűncselekményt elkövető adott személy esetében milyen büntetés mutatkozik célszerűnek.[13]

b) A bírói gyakorlatban előforduló hibák egy része – elsősorban a túl szigorú vagy a túl enyhe büntetések – arra vezethetők vissza, hogy a bíróságnak nem sikerült megtalálni a helyes arányt az objektív és a szubjektív körülmények be-

[12] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 128. old.

[13] Tekintettel arra, hogy a törvény több büntetési célról tesz említést, felmerül a büntetési célok közötti rangsor kérdése is, ezzel azonban majd a későbbiek során, a büntetési célok jelentőségét és szerepét tárgyaló fejezetben fogunk foglalkozni.

folyása között. Előfordulnak esetek – a későbbiek során mi is fogunk ismertetni ilyen döntéseket –, amikor a bíróság az objektív körülmények súlyának a túlértékelése miatt hoz túl szigorú – vagy ami talán még gyakoribb: túl enyhe – büntetést. Máskor a szubjektív körülmények kerülnek indokolatlan túlsúlyba a mérlegelés során és ennek következtében születik helytelen ítélet.

Elsőnek itt is az a kérdés merül fel, hogy lehet-e jelentősebbnek, nagyobb befolyásúnak tekinteni a körülmények egyik csoportját, mint a másikat?

Tapasztalataink szerint bíróságaink bevallatlanul is nagyobb súlyt tulajdonítanak az objektív körülményeknek, mint a szubjektívoknak a büntetés mértékének a meghatározásánál.

Ha ez önkéntelenül történik, különböző magyarázatokat találunk rá. Közrejátszhat ebben a tényben a bíróságoknak az objektivitásra, a tárgyilagosságra való törekvése. Könnyebb az összehasonlítás az egyes bűnelkövetések között az objektív körülményekre tekintettel, mint az eleve összehasonlíthatatlan szubjektív körülmények alapján. Szerepe lehet annak is evonatkozásban, hogy az objektív körülmények feltárása könnyebben és megbízhatóbban megtörténhet, mint a szubjektívoké, ahol kétségtelenül mindig áll fenn bizonyos „bizonytalansági hányados".

A magunk részéről határozottan valljuk, hogy nem célszerű az objektív körülményeknek nagyobb befolyást engedni a büntetés meghatározásába, mint a szubjektívoknak. Sem kényelmességi, sem egyéb szempontok miatt nem szabad viszszariadni a szubjektív körülmények tisztázásával járó nagyobb feladatoktól és a büntetés kiszabásánál ezeknek semmivel sem szabad kisebb súlyt tulajdonítani, mint az objektívoknak.

Álláspontunk összefügg a büntetési célok – konkréten a speciál- és a generálprevenció közötti elsőbbség – kérdésében vallott és a későbbiek során majd kifejtésre kerülő felfogásunkkal. Nem nehéz ugyanis felismerni egyrészről az objektív és a szubjektív körülmények, másrészről a speciál- és a generálprevenció közötti rangsorra vonatkozó vélemények összefüggését. Akik az objektív körülményeknek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a büntetés kiszabásánál, mint a szubjektívoknak, azok rendszerint a generálprevenciót is a speciálprevenció elé helyezik. Akik viszont a szubjektív körülményeket tartják fontosabbaknak, a büntetési célok vonatkozásában is vallják a speciálprevenció kiemelkedő jelentőségét.

Elvileg indokolhatatlannak tartunk minden olyan álláspontot, amely akár az objektív és szubjektív körülmények, akár a generál- és speciálprevenció között kíván súlybeli különbséget tenni. Általános, minden időre és helyre érvényes rangsor itt nem állítható fel; időnként és helyenként nagyobb figyelemre tehet szert egyik vagy másik körülmény, egyik vagy másik büntetési cél, ez azonban csak az életviszonyok alakulására – köztük a bűnözés helyzetének alakulására is – reagáló büntetőpolitika változásának eredményeképpen történhetik meg. Konszolidált bel- és külpolitikai viszonyok közepette, a bűnözés helyzetének kedvező időszakában inkább a szubjektív körülményeknek – és ezzel összefüg-

gésben a speciálprevenciónak – adnánk talán nagyobb súlyt, ha egyáltalán a két körülmény között ilyen korlátoltan is tehetünk különbséget.

c) Gyakorlati szempontból kiemelkedő jelentősége van a *kétszeres értékelés tilalmának.* E tilalom kizárja annak lehetőségét, hogy a törvényhozó által tényállási elemként kifejezetten vagy hallgatólagosan értékelt körülményt a bíróság enyhítő vagy súlyosító körülményként értékelhessen. E körbe kell azonban vonnunk olyan eseteket is, amikor különböző szempontból és különböző elnevezéssel értékelt körülmények ugyanannak a ténynek, helyzetnek, állapotnak különböző irányú megközelítését foglalják magukban. A kétszeres értékelés tilalma jelenti tehát egyrészről azt, hogy a törvényhozó által értékelt körülmények nem értékelhetők általában a bíróság részéről enyhítő vagy súlyosító körülményként, jelenti e tilalom másrészről pedig azt, hogy a bíróság sem értékelheti ugyanazt a körülményt kétszeresen csak azért, mivel annak a körülménynek különböző megnyilvánulásai vannak.

Az első helyen említett formája a kétszeres értékelés tilalmának mai ítélkezési gyakorlatunkban vitathatatlanul érvényesül. Ennek ellenére az előbb azt mondottuk, hogy a bíróság „általában" nem értékeli a törvényhozó által már értékelt körülményeket súlyosító vagy enyhítő körülményként. Vannak azonban olyan esetek, amikor látszólag e szabálytól eltérő döntéseket találunk, és e döntésekkel egyet is értünk.

Két olyan eset fordul elő bírói gyakorlatunkban, amikor a törvényhozó által értékelt körülmény enyhítő vagy súlyosító körülménykénti értékelésére is sor kerülhet: az egyik eset, ha az elkövető cselekménye többszörösen is minősül; a többszörös minősültséget lehet értékelni súlyosító körülményként, a másik, ha a törvényhozó által értékelt körülmény adott esetben az átlagot messze meghaladó fokban vagy súlyban jelentkezik, szintén sor kerülhet a súlyosító vagy enyhítő körülménykénti értékelésére.

A többszörös minősültség súlyosító körülménykénti értékelése is általánosan elfogadottá vált bírói gyakorlatunkban. Súlyosító körülményként értékelendő pl. emberölésnél, ha az elkövető különösen kegyetlen módon és nyereségvágyból követte el cselekményét. Ugyanígy súlyosító körülmény a lopásnál a jogtalan behatolással, bűnszövetségben történő elkövetés.

Ezen állásfoglalás azon a belátáson alapszik, hogy az egyik körülmény fennforgása önmagában is elegendő a súlyosabb büntetési tétel alkalmazásához. A másik körülmény további minősítést már nem tesz lehetővé, értékelés nélkül azonban nem maradhat amiatt, mivel a törvényhozó annak megvalósulásához is súlyosabb következményeket fűzött. Csak a súlyosító körülményként történő értékelése zárja ki azt, hogy a bíróság által értékelés nélkül ne maradjon ilyen körülmény.

A minősítő körülménynek az átlagostól lényegesen eltérő fokban történő megvalósulása véleményünk szerint szintén értékelhető súlyosító, a privilegizáló körülmény ilyen fennforgása pedig enyhítő körülményként. A törvényhozó ugyanis, amikor bizonyos körülményekhez enyhébb vagy súlyosabb büntetést fűz,

e körülmények tipikus előfordulási módját, átlagos mértékét tartja szem előtt. Vannak a törvényhozó által minősítő vagy privilegizáló körülményként értékeltek között azonban olyanok is, amelyek kisebb-nagyobb fokban valósulhatnak meg, sőt, talán a legtöbb minősítő körülmény ilyen. Az átlagostól lényegesen eltérő fokot ezért a bíróság szintén nem hagyhatja figyelmen kívül.

Az itt vázolt elv helyességét a *Legfelsőbb Bíróság* is elismeri, az alsóbb fokú bíróságok gyakorlatában azonban némi bizonytalanság tapasztalható egyes bűncselekmények vonatkozásában.

A *Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának* 112. sz. állásfoglalása szerint: „A Btk. 254. §-ában meghatározott bűntett esetében pusztán az erős felindulásnak igen magas – a beszámítási képességet korlátozó – mértéke alapján nincs helye a Btk. 21. § (2) bekezdés alkalmazásának s a büntetés korlátlan enyhítésének. Ha az erős felindulásnak a foka meghaladta azt a mértéket, ami a Btk. 254. §-ában foglalt minősítéshez szükséges, ezt a büntetés kiszabásának körében lehet értékelni."[14]

Nyilvánvaló, hogy „a büntetés kiszabásának körében" történő értékelés az adott esetben enyhítő körülménykénti értékelést jelent.

A *Legfelsőbb Bíróság* idézett állásfoglalása privilegizáló körülmény kapcsán ismerte el az enyhítő körülménykénti értékelés lehetőségét. Természetesen ugyanez vonatkozik a minősítő körülmények esetére is, tehát amikor a törvényhozó súlyosabb büntetés kiszabását tartotta indokoltnak meghatározott körülmények fennforgása esetében. Ilyenre is bőven találunk példát a többszörösen visszaeső, a különösen nagy kár megállapításához szükséges károsszög többszörös meghaladása stb. esetében. Úgy véljük azonban, hogy elvileg bármelyik minősítő körülmény vonatkozásában sor kerülhet a súlyosító körülménykénti értékelésre is, amennyiben a kérdéses körülmény sajátosságánál fogva fokozható. Nyilvánvalóan egyes körülményeknél könnyebb az állásfoglalás, mivel az egyes fokok között mérhető különbségek vannak – az előbb említett példák –, másoknál nehezebb, sőt egyes esetekben kizártnak is vehetjük az ilyen értékelést gyakorlatilag, mint pl. a különösen kegyetlen módon történő emberölésnél, mivel ott már a minősítéshez is „az élet kioltásával rendszerint velejáró kegyetlenséget meghaladó, rendkívüli embertelenség" szükséges. Lehetséges-e ezt a rendkívüli, a rendszerinti kegyetlenséget meghaladó embertelenséget olyan mértékben fokozni, hogy az alapja lehetne súlyosító körülménykénti értékelésnek?

A magunk részéről azon az álláspontón vagyunk, hogy alig valósulhat meg olyan kegyetlen, embertelen módon elkövetett emberölés, ahol a kegyetlenség foka messze meghaladván még az átlagtól eltérő rendkívülinek nevezhető fokot is, külön értékelést igényelne. A kegyetlenség fokozatai között aligha lenne lehetséges határvonalat húzni. Tekintettel az erre az esetre kilátásba helyezett büntetésre, gyakorlati szempontok sem nagyon igénylik ezt.

Ismételjük tehát, hogy az elvi lehetőség elismerése nem zárja ki egyes körül-

[14] Büntetőjogi Döntvénytár, i. m. 1046. sz.

mények vonatkozásában a gyakorlati alkalmazás mellőzését. Az összehasonlítás nehézsége, a fokozhatóság mérésének gyakorlati lehetetlensége miatt valóban csak nagyon kivételes esetekben kerülhet általában is ilyen értékelésre sor.

Nem tagadjuk azt sem, hogy vannak büntető törvénykönyvünkben nem fokozható minősítő körülmények is. Ilyennek tartjuk az előre kitervelt módon történő elkövetést. Itt valóban nem képzelhető el az egyes elkövetések között olyan mennyiségi különbség, amelyet külön kellene értékelnünk. Ezért is fogalmaztuk meg fenti tételünket úgy, hogy a törvényhozó által minősítő körülményként értékelt körülményeknek további súlyosító hatást csak abban az esetben lehet tulajdonítani, ha e körülmények fokozhatók, és adott esetben lényegesen súlyosabb fokban valósult meg.

A kétszeres értékelés tilalmát fentebb kiterjesztettük azokra az esetekre is, amikor egyes körülmények a bíróság részéről különböző szempontból is értékelés alá kerülhetnek. A törvényhozó tehát e körülményeket sem minősítő, sem privilegizáló körülményként nem értékelte. Nincs akadálya tehát annak, hogy a bíróság súlyosító vagy enyhítő körülményként figyelembe vegye őket a büntetés kiszabásánál. Azonban *csak egyszer, meghatározott szempontból* teheti ezt, de *ugyanazon tény többszörös értékelés alapja nem lehet.*

Jól szemlélteti az elmondottakat a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 583/1963. sz. ítélete, amelyben az alábbi megállapítást olvashatjuk: „A sokgyermekes családos állapot mellett külön enyhítőként a nehéz anyagi körülményeket értékelni nem lehet, adott esetben ugyanis a kettő ugyanazt az enyhítő körülményt jelenti."

Lényegében ugyanilyen elvi alapja van a *Legfelsőbb Bíróság* B. 974/1954. sz. törvényességi határozatának is, amelyben azt szögezte le a *Legfelsőbb Bíróság*, hogy „fiatalkorú terhelt javára a fiatal kor nem mérlegelhető külön enyhítő körülményként, mert ez már értékelést nyert azáltal, hogy az ilyen terhelttel szemben a fiatalkorúakra vonatkozó különleges (enyhébb) szabályok alkalmazásának van helye."[15]

d) Fentebb negyedik kiemelést érdemlő szempontként az enyhítő és súlyosító körülmények száma és súlya közötti összefüggést említettük. Evonatkozásban nem szükséges hosszabb fejtegetésekbe bocsátkoznunk, megelégszünk azzal, hogy felvázoljuk a kérdést és a vele kapcsolatos állásfoglalásunkat.

Különböző vonatkozásokban merültek fel az eddigiek során rangsorbeli kérdések. Az itt tárgyalandó probléma hasonló a korábban ismertetett rangsorbeli kérdésekhez.

Problémánk abból az egyszerű tényből származik, hogy szinte minden egyes bűncselekmény elkövetése esetében értékelést igényelnek súlyosító körülmények is, enyhítő körülmények is. Mindkét körből rendszerint több körülmény is fennforog, amelyek ha különböző súlyúak is, de nem hagyhatók figyelmen kívül a büntetés kiszabásánál. A kérdés az, hogyan foglaljon állást a bíróság olyan esetekben, amikor egyes körülmények enyhébb büntetés kiszabása mellett szólnak,

[15] Büntetőjogi Döntvénytár, i. m. 377. sz.

más körülményekre tekintettel viszont súlyosabb büntetés kiszabása lenne indokolt.

Fentebb részletesen tárgyaltuk már a büntetés kiszabásának alapelveit is, a figyelembe veendő szempontokat is. Úgy hisszük, az eddig elmondottak útmutatást adnak az itt feltett kérdés megoldására is. Az eddigieknél konkrétabb állásfoglalást itt sem tudunk kialakítani, mivel a büntetőpolitikai követelmények mindig helytől, időtől és körülményektől függnek. Az elmondottakhoz csak még egy alaptételt kívánunk hozzáfűzni, amely alaptétel kifejezetten az itt érintett kérdésre vonatkozik: *a büntetés mértékének a meghatározására befolyással bíró körülmények erejét sohasem azok száma, hanem jelentősége szabja meg.* A jelentőség viszont, mint korábban láttuk, a büntetés céljaival való összefüggéstől függ.

3. §. Az ítélkezési gyakorlat értékelése

Az előző fejezetben foglalkoztunk az egyes bűncselekményeknek a törvényhozó által történő általános, és a bíróságok részéről történő konkrét értékelésével, e kétfajta értékelés közötti összhang kérdésével. Megállapítottuk azt, hogy a bíróságok általában megelégszenek enyhébb büntetés alkalmazásával is, mint amilyen büntetést a törvényhozó – ugyancsak általában – kilátásba helyezett. Leszögeztük azonban azt is, hogy a bírói ítéleteknek a törvényi büntetési tétel minimuma körüli elhelyezkedéséből még nem lehet az ítélkezési gyakorlat helytelen kialakulására következtetni, hiszen vitathatatlanul hat ilyen irányban néhány mindenképpen figyelmet érdemlő körülmény. Ehhez ehelyütt még azt kívánjuk hozzáfűzni, hogy az említett eltérés a két szerv értékelése között nem alapozza meg a törvényhozói értékelés kifogásolását sem, – szintén a fentebb említett körülmények miatt.

Arra a kérdésre, helyes-e az ítélkezési gyakorlat vagy sem, csak a büntetési célok figyelembevételével tudunk válaszolni. *Helyes az ítélkezés abban az esetben, ha a törvényhozó által a büntetés alkalmazásával elérni kívánt célok minél teljesebben megvalósulnak.*

Korábban részletesen foglalkoztunk már a büntetés céljaival. Láttuk, hogy e célok két feladat köré csoportosíthatók: az elítéltnek és a társadalom többi tagjának a visszatartása bűncselekmény elkövetésétől.

E célok elérése azonban nemcsak a bíróságoktól, nemcsak a büntetéskiszabástól függ. Az elítélt visszatartásánál szerepe van a büntetés mikénti végrehajtásának is, nem különben azoknak a gazdasági, szociális, kulturális környezeti tényezőknek is, amelyek közé az elítélt büntetésének végrehajtása után kerül – gondolunk itt elsősorban a szabadságvesztést kiállott személyekre. De a társadalom többi tagjára gyakorolt hatás is rendkívül sok tényezőtől függ: életkörülményei, személyi, családi és munkahelyi viszonyai erősíthetik a büntetéssel kiváltott pozitív hatást, de gyengíthetik, akadályozhatják ennek érvényre jutását. Nehéz

lenne ezért annak eldöntése, hogy az elítélt újabb bűnelkövetése – vagy elítéléséről tudomást szerző egyéb személyek bűncselekménye – mennyiben írható a korábbi bűntett miatti büntetéskiszabásra és mennyiben idézték elő azt a büntetés pozitív kedvező hatása ellenére egyéb körülmények. *Az új bűncselekményelkövetés tehát nem bizonyítja egyértelműen a korábbi büntetéskiszabás helytelenségét,* mivel a bűnmegelőzés nemcsak a bíróságok feladata.

Egyébként korábban már láttuk azt is, hogy a büntetés kiszabásának feladatai lényegében megoszlanak a törvényhozó és az eljáró bíróság között. A törvényhozó meghatározza az egyes bűncselekmények elkövetése esetében alkalmazható büntetés nemét, annak alsó és felső határát, továbbá a figyelembe veendő körülményeket. A bíróság ilyen törvényi korlátozások között alakítja ki a maga állásfoglalását és szabja ki a büntetést.

A bírói büntetéskiszabás értékelésénél önként adódik kiindulásként annak vizsgálata, hogy a törvényhozónak a büntetési keretek meghatározásában megnyilvánuló értékelése és a bíróság által kiszabott büntetésben megnyilvánuló értékelés között milyen összefüggés található. Megfelel-e a bíróság értékelése a törvényhozó értékelésének?

1. Előre kell bocsátanunk azt, hogy a törvényhozó a büntetési keretek meghatározásakor adott cselekmény-típus értékelése alapján jár el. A tipikus esetet, az életben leggyakrabban előforduló esetet veszi alapul, annak társadalomra veszélyességét és büntetéstérdemlőségét veszi számba és ennek alapján állapítja meg az alkalmazható büntetés alsó és felső határát.

A bíróság ugyan mindig konkrét eseteket bírál el, de fel kell tételeznünk, hogy az általa elbírált esetek nagy része megfelel a törvényhozó által értékelt tipikus esetnek. Ebből a megállapításból az következik, hogy a bírói értékelések az esetek nagy részében megfelelnek a törvényhozói értékelésnek. Ha minden egyes bűncselekmény-kategórián belül külön vizsgálnánk a törvényhozói általános és a bírósági konkrét értékelések viszonyát, azt kellene kapnunk, hogy a bírósági értékelések szélső esetei – a túlenyhe és a túlszigorú – ritkán fordulnak elő, a szélső esetek közötti átlagnak megfelelő értékelések viszont nagyobb arányban fordulnak elő. Mivel mind a törvényhozói, mind a bírósági értékelés számokban is kifejezést nyer, az összehasonlítás egyszerűen megtörténhet: minden bűncselekménytípus büntetésének alsó és felső határát meghatározza a törvényhozó. Ez az ő általános értékelésének a megnyilvánulása. A bírói konkrét értékelése már egy meghatározott mennyiségben fejeződik ki. A fentiek szerint a bírói értékelések, a konkrét büntetések mértékének az esetek többségében a törvényi értékelés középmértékével kellene egybevágni. Azt is mondhatnánk tehát, hogy ha a bírói értékelés a törvényhozói értékelésnek megfelelően, a törvényhozói értékelés szempontjainak megfelelően történnék, akkor a törvényhozó által meghatározott büntetés alsó és felső határát egyformán kevés esetben közelítené meg a bíróság, míg e határok közötti átlagmennyiség kerülne a leggyakrabban kiszabásra. Ugyanis elfogadhatjuk azt a feltételezést, hogy az életben a tipikus eset fordul elő

legtöbbször, ettől eltérő esetek ritkábban, éspedig annál ritkábban, minél jobban eltérnek ezek a tipikus esettől.

Gyakorlati tapasztalataink nem erősítik meg fenti feltételezésünket. Valamennyi bűncselekmény-kategóriára érvényesen mondhatjuk azt, hogy a bírósági értékelések alapvetően eltérnek a törvényhozó értékelésétől, amely eltérés abban mutatkozik meg, hogy a bírói ítéletek nagyobb része olyan tartamban kerül kiszabásra, amely közelebb van az alkalmazható büntetés alsó határához, mint a középmértékhez.

Állításunkat csak közvetett adatokkal tudjuk bizonyítani, mivel ilyen jellegű hivatalos statisztikai kimutatások nem készülnek. Álláspontunkat döntően a Baranya és Somogy megyei bíróságok ítélkezésének reprezentatív vizsgálatára, valamint a hivatalos statisztikai adatokból levont következtetéseinkre alapozzuk.

A hivatalos statisztikai kimutatásokból az alábbiak tűnnek ki:

1965-ben hivatalos személy elleni erőszak bűntettének elkövetése miatt jogerősen elítéltek 1197 személyt. Ebből 954 főt szabadságvesztésre. Ezek közül a büntetés végrehajtását 343 személy vonatkozásában feltételesen felfüggesztették (szabadságvesztésre ítéltek 35%-a).

A hivatalos személy elleni erőszak bűntettének alapesete 3 évig, minősített esetei 6 hónaptól 5 évig, illetőleg 2 évtől 8 évig terjedő szabadságvesztéssel büntethetők. Mivel a hivatalos statisztikai adatok nem árulják el, hogy az elbírált cselekmények milyen hányada minősült az alap-, és milyen aránya a minősítő rendelkezések közül, tételezzük fel, hogy az alapesetek előfordulása a gyakoribb. Vizsgáljuk tehát meg a hivatalos személy elleni erőszak elkövetése miatt kiszabott szabadságvesztések időtartam szerinti megoszlását, figyelmen kívül hagyva a minősített esetek magasabb törvényi büntetési tételét.

Az alapeset törvényi büntetésének átlagos mértéke 1 1/2 év. A fentebb mondottak szerint az esetek többségének ekörül a büntetés körül kellene elhelyezkedni és fokozatosan kellene csökkenni mind az alsó, mind a felső határ felé. Tekintettel a minősítő rendelkezésekre, azt várhatnánk, hogy nagyobb eltolódás a hároméves felső határ felé mutatkozik, mivel a minősített esetek büntetésének középmértéke 2 év 9 hónap, illetőleg 5 év. Ilyen képet kellene kapnunk abban az esetben, ha a törvényhozó általános értékelése és a bíróságok konkrét értékelései egybevágnának, ha az egyedi sajátosságoknak nem tulajdonítanának kiemelkedő jelentőséget.

A valóságban a helyzet a következő:

A 954 szabadságvesztésre ítélt közül 6 hónapot meg nem haladó időre szóló elítélésben részesült 625 fő (65,5%). 6–12 hónapra ítéltek 272 személyt (28,5%). 52 személyt ítéltek 1–2 év közötti szabadságvesztésre (5,4%), 5 személyt 2–5 év közötti szabadságvesztésre. Ha figyelmen kívül hagyjuk az 1–2 év közötti időtartamra szóló elítéléseket, amelyek tulajdonképpen megfelelnek a törvényi büntetés átlagának (tehát 5,4%!), megállapíthatjuk, hogy az esetek 94%-ában messze az átlag alatt, a törvényi minimumhoz közel szabták ki a bíróságok ítéleteiket. Az átlagon felüli ítéletek aránya – ismét figyelmen kívül hagy-

va az 1–2 év közötti időtartamban kiszabott büntetéseket – 0,52%! Ismételjük, ezek az adatok arra figyelem nélkül jöttek ki, hogy az elítélésekben bennefoglaltatnak a 2 év 9 hónap, illetőleg 5 év átlagát tartalmazó minősített esetek is!

Amit itt a hivatalos személy elleni erőszak vonatkozásában részletesen kimutattunk, tükröződik minden más bűncselekmény miatt kiszabott büntetések megoszlásánál is:

Közveszélyes munkakerülés (törvényi büntetés átlaga 1, illetve 1 1/2 év) miatt elítéltek 26,9%-a részesült 6 hónapot meg nem haladó, 54,7% 6–12 hónap közötti, 14,5% 1–2 év közötti és 1,7% 2–5 év közötti szabadságvesztésben.

Garázdaság (törvényi büntetés átlaga 1, illetve 1 1/2 év) miatt a szabadságvesztésre ítéltek 71,7%-ának 6 hónapot meg nem haladó, 23,1%-ának 6–12 hó közötti, 4,5%-ának 1–2 év közötti és 0,2%-ának 2–5 év közötti időtartamban állapították meg büntetését.

Érdekes képet ad az emberölés miatt elítéltek megoszlása is. Igaz, hogy az esetek 79,2%-ában a cselekmény kísérleti szakban maradt, a büntetések így is túl enyhének látszanak. A kiszabható büntetés átlaga ugyanis itt 10 év, a minősített esetekben – figyelmen kívül hagyva a halálbüntetés alkalmazásának a lehetőségét 12 1/2 év.

Az emberölés miatt elítéltek 1,7%-át hat hónapot meg nem haladó, 14,8%-át 6 hó és 12 hó közötti, 18,5%-át 1–2 év közötti, 43,2%-át 2–5 év közötti és 19,6%-át 5 éven felüli szabadságvesztésre ítéltek. Feltételezhető, hogy az utoljára említett 19,6%-on belül jelentős arányt képviselnek azok, akik 10 évet meg nem haladó büntetésben részesültek és végül így alig ér el pár %-ot azok aránya, akikkel szemben a törvényi büntetés átlagát meghaladó büntetés került alkalmazásra.

Még egy bűncselekmény elkövetőinek büntetését emeljük ki: az erőszakos nemi közösülés bűntettét. Tehát egy olyan bűncselekmény szolgál itt az elítélés alapjául, amelynek társadalomra veszélyessége nagy, széles körű felháborodást vált ki a társadalom tagjaiból, az elkövetőket pedig a közvélemény egyöntetű elítélése sújtja.

Az összes elítéltek 4,2%-ának büntetésének végrehajtását a bíróságok feltételesen felfüggesztették.

6 hónapot meg nem haladó szabadságvesztésre az elítéltek 4%-át, 6 és 12 hó közötti időtartamra 20%-át, 1 és 2 év közöttire 24,8%-át, 2 és 5 év közötti időtartamra 41%-át és 5 éven felüli időre 10,1%-át ítélték.

A bemutatott statisztikai adatokat úgy értékeljük, mint amelyek meggyőzően alátámasztják fenti megállapításunkat: az ítélkezési gyakorlat a törvényi büntetési tétel alsó határa körül mozog, az esetek jelentős többségében ilyen jellegű büntetések kiszabására kerül sor. Vajon azt a következtetést lehet-e ebből levonni, hogy a bíróság konkrét értékelése és a törvényhozó általános értékelése között nincs meg a kellő összhang?

Úgy véljük, az összhang-hiányra való utalás kissé erős megállapítás lenne.

Véleményünk szerint nem összhang-hiányról, mint inkább *az értékelések különböző jellegéből következő eltérésekről* van szó.

A törvényhozó kétségtelenül a tipikus eset társadalmi értékelésének megfelelően jár el a szankció meghatározásánál. Ha figyelembe vesz és értékel atipikus eseteket is, ezt csak meghatározott körben, sok esetre érvényes jelleggel teheti. Amint az atipikus körülmények vonatkozásában megállapítottuk, hogy az értékelt körülmények zömükben a cselekményt jellemzik, ahhoz tapadnak, ugyanúgy láthatjuk azt is, hogy a tipikus esetek értékelését tartalmazó alaptényállások is rendkívül kevés figyelmet tanúsítanak az elkövetőre jellemző sajátosságoknak. Törvényi tényállásaink kevés kivételtől eltekintve tett-típust írnak körül, miközben a tettes-típusok még körvonalaikban sem tűnnek ki. A fent alapul vett törvényi büntetési átlagok tehát egy tett-centrikus szemlélet eredményeképpen alakultak ki.

A bíróság ezzel szemben a maga döntésének a meghozatalánál hangsúlyozott jelentőséget tulajdonít az elkövető személyéhez tapadó sajátosságoknak, bizonyos fokig *Liszt* ama nézetének megfelelően, hogy nem a tettet: a tettest büntetjük. A büntetést kétségtelenül a tettessel szemben szabják ki és hajtják végre rajta, mégpedig abból a célból, hogy képzeteit megfelelően átalakítsák, a bűncselekmények elkövetése mellett szóló motívumokat gyengítsék, az ellen szólókat pedig megerősítsék. A tettnek és a tetthez tapadó egyes sajátosságoknak – amelyek még a törvényi értékelés döntő alapját képezték – inkább csak azért tulajdonítanak a büntetés kiszabásánál jelentőséget, hogy ezáltal a társadalom többi tagjára is pozitív hatást gyakoroljanak. (A tettnek és a hozzátapadó körülményeknek természetesen van jelentőségük a speciálprevenció szempontjából is: az elkövető képzet- és értékrendszere attól is függően alakul, ha összehasonlítja a tett elkövetéséből származott előnyöket a belőle fakadó hátrányokkal és jövőre is érvényes jelleggel eldönti magában, hogy megéri-e neki ilyen cselekményeket elkövetni.)

A két szerv itt vázolt eltérő szemlélete, értékelésük különböző alapja természetszerűleg hozza magával az értékeléseik közötti különbségeket is. Azt kell mondanunk, aligha férne össze az egyéniesítés megvalósításával az, ha a bírói büntetéskiszabás átlaga megfelelne a törvényi büntetési mértékek átlagának az egyes bűncselekmények vonatkozásában. Anélkül tehát, hogy megállapításunk bármiféle értékelést jelentene akár a törvényhozó büntetési kereteket megállapító tevékenységéről, akár a bíróságok büntetéskiszabási gyakorlatáról, leszögezzük és természetesnek tartjuk azt, hogy a kettő nincs egymással „szinkronban"; a bíróságok ítélkezési gyakorlata a törvényi büntetés alsó határa körüli büntetések uralmát tükrözi.

Hazai irodalmunkban *Molnár László* mutatott rá[1] egy további körülményre, amelynek a tárgyalt eltérés létrejöttében kétségtelen szerepe van: amíg a törvényi büntetési tétel felső határának az átlépésére nincs lehetőség, az alsó határ

[1] *Molnár* László: A büntetést meghatározó tényezők, Budapest, 1961. 103. old.

átlépését maga a törvényhozó teszi lehetővé. Ennek eredményeképpen természetesen alacsonyabb lesz a kiszabható büntetés átlaga is. Ha a fent hivatkozott bűncselekmények vonatkozásában a Btk. 68. §-ára figyelemmel alakítottuk volna ki az összehasonlítás alapjául szolgáló átlagértékeket, mindjárt kisebb lett volna a törvényhozói és a bírósági értékelés közötti eltérés. És ha ehhez még hozzávesszük a 69. §-ban biztosított korlátlan enyhítés lehetőségét, az átlagérték az esetek bizonyos hányadában még lejjebb süllyed.

Molnár megemlíti még azt a valóságnak vitathatatlanul megfelelő tényt is, hogy míg a törvényhozó szép számú minősített esetet értékel, addig privilegizált eset törvénykönyvünkben alig található. Ennek kérdésünk vonatkozásában azért van jelentősége, mivel enyhébb megítélést kívánó körülmények értékelése is csak az alapul szolgáló tényállás keretében történhetik meg és ennek az értékelésnek az eredménye a törvényi büntetés minimuma körüli mérték alkalmazása lesz. Magyarázatot tehát tudunk adni a fent tárgyalt eltérésre, hangsúlyozzuk azonban, hogy ettől független az ítélkezési gyakorlat helyes vagy kifogásolható voltának a kérdése. Úgy véljük, nem lesz felesleges egy-két bűncselekményfajta vonatkozásában az ítélkezési gyakorlatot ilyen szempontból vizsgálat tárgyává tenni. Tesszük ezt abból a célból, hogy az esetleges negatívumokra felhívjuk a figyelmet és segítsük a közösség igényeinek megfelelő, a törvény céljait megvalósító ítélkezési gyakorlatot.

Önmagában az a tény tehát, hogy a bíróságok által kiszabott büntetések lényegesen eltérnek a törvényi büntetési tételek átlagától, nem elegendő az ítélkezési gyakorlat helytelenítéséhez, bírálatához. Fentebb azonban azt is leszögeztük, hogy az elítélt újabb bűnelkövetése sem bizonyítja feltétlenül a kiszabott büntetés helytelenségét. Hogyan foglalhatunk akkor állást abban a kérdésben, hogy helyes gyakorlatot folytatnak-e bíróságaink a büntetés kiszabásánál, vagy sem?

Véleményünk szerint a feltett kérdés eldöntéséhez nem elegendő ugyan önmagában egyik fent említett körülmény sem, de mindegyik körülmény fennforgása indokolttá teszi a további vizsgálatot, amelynek eredményeképpen juthatunk csak el megnyugtató következtetésekhez.

2. E vizsgálat során az első lépést azoknak a szempontoknak a szemügyre vétele jelentheti, amelyek érvényesítését elvárják ítélkező szerveinktől a kriminálpolitika kialakítására hivatott szervek. E szempontok tömör megfogalmazását tartalmazza a *Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak* a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről kiadott 3221/1963. (V. 30.) számú határozata.

E határozat helyesen szögezi le, hogy a bűnözés elleni eredményes küzdelem az állam, az egész társadalom tervszerű, összehangolt erőfeszítéseit igényli. A bűnmegelőzés hatékonyságát a bűnözés okainak kiküszöbölése, a bűntettek eredményes felderítése, és a bűnelkövetők felelősségre vonása együttesen biztosítják.

A felelősségre vonás eredményes módszerének a megválasztása során mindenek előtt differenciáltan kell eljárni. A differenciálás alapja egyrészről az elkövetett cselekmény, másrészről az elkövető társadalomra veszélyességének a foka.

A differenciálás mikéntjét illetően a kormányhatározat konkrét útmutatást is ad az eljáró szerveknek: „A törvény szigorát kell alkalmazni a súlyos bűncselekményt elkövetőkkel, a visszaesőkkel, a társadalmi együttélés szabályaival konokul szembehelyezkedőkkel, a garázda, élősdi elemekkel szemben. Elsősorban jellegzetesen nevelő jellegű büntetéseket, illetve intézkedéseket kell alkalmazni viszont azokkal szemben, akik a bűncselekmény elkövetéséig becsületes életmódot folytattak, bűncselekményük súlya csekély, s a bűnüldöző szervek személyükben garanciát látnak arra, hogy újabb bűncselekmény elkövetésétől való visszatartásuk a felelősségrevonás ilyen módjával is elérhető."

A kormányhatározat meghozatala óta eltelt idő folyamán az Igazságügyminisztérium több alkalommal is megvizsgálta az ítélkezési gyakorlatot és azt, hogy megfelelően érvényesülnek-e a jogalkalmazás jogpolitikai elvei a büntető ítélkezésben. E vizsgálatok általában egyes bűncselekményfajtákat öleltek fel és vagy az ország egész területére, vagy kiemelt megyékre terjedtek ki. Megvizsgálta az igazságügyminisztérium többek között a hivatalos személy elleni erőszak, a garázdaság, a közveszélyes munkakerülés, a nemi erkölcs elleni bűntettek, az ifjúság elleni bűntettek, a fiatalkorúak bűnelkövetései, az emberölés, a testi sértés, a magzatelhajtás miatt indított büntető ügyek ítélkezési gyakorlatát, továbbá a jogpolitikai elvek érvényesülését a nevelő jellegű intézkedések, a pénzbüntetés, a kényszerelvonó kezelés, a szabadságvesztés felfüggesztése, a kisebb tartamú szabadságvesztés, a kényszergyógykezelés alkalmazásánál, a visszaesőkkel szemben folytatott ítélkezési gyakorlatot, és e vizsgálatok tapasztalatairól tájékoztatást adott ki.

E tájékoztatók alapján jelenlegi ítélkezési gyakorlatunkban a büntetés kiszabása vonatkozásában az alábbi hibákat véljük fennforogni: *az egyöntetűség hiánya, az ingadozás és enyheség.*

a) Az *egyöntetűség hiánya* abban mutatkozik meg, hogy az ország egyes bíróságai között megengedhetetlen eltérések állanak fenn a hasonló cselekmények elkövetőinek büntetése között. Kétségtelen, hogy az elkövetők szubjektív körülményei mutathatnak nagy eltéréseket, de aligha indokolhat ez az eltérés a büntetéskiszabásnál mutatkozó olyan aránytalanságot, mint amilyen az egy évet meg nem haladó szabadságvesztések felfüggesztésénél mutatkozik meg a debreceni és a kaposvári megyei bíróság területén működő bíróságok gyakorlatában, amikoris az előző területen a felfüggesztések aránya 34%, az utóbbin, 60,5% volt.

Számos ítélettel találkozunk, amelyek ugyanolyan bűncselekmény hasonló körülmények között történt elkövetését értékelték, a büntetés mértéke terén azonban olyan eltérések is előfordultak, hogy az egyik a másik elítélésnek a kétszerese volt.

A *Debreceni Járásbíróság* B. II. 1980/1963. számú ügyben erőszakos nemi közösülés kísérlete miatt a fondorlatosan eljáró, ismételten támadó, közben kését is előrántó vádlottal szemben 8 hónapi szabadságvesztést szabott ki, míg a *Berettyóújfalusi Járásbíróság* B. 251/1963. számú ügyben ugyancsak erőszakos nemi közösülés kísérlete miatt 2 évi és 2 hónapi szabadságvesztésre ítélte a négygyer-

mekes, de a sértettel való dulakodás zajára a helyszínre érkező személy megjelenésére elszaladó vádlottat.

Az egyöntetűség hiánya az egyes bíróságok ítélkezésében kétségtelenül arra vezethető vissza, hogy bíróságainknak eltérő képzeteik, értékrendszerük van a büntetés kiszabásánál figyelembe veendő körülmények súlya, befolyása vonatkozásában. Sőt, nemcsak az enyhítőnek avagy súlyosítónak elismert körülmény súlya tekintetében forognak fenn eltérő értékelések, hanem atekintetben is, hogy egyes körülmények egyáltalán figyelembe vehetők-e mint enyhítő, vagy mint súlyosító körülmény. Ezzel a kérdéssel majd az enyhítő és a súlyosító körülmények számbavétele során részletesen, egyes körülményekre konkretizáltan fogunk foglalkozni.

b) Ugyancsak a nemi erkölcs elleni bűntettek körében végzett vizsgálat tapasztalatait összegező igazságügyminisztériumi tájékoztató tesz említést a bírói gyakorlat körében észlelhető *ingadozásról.* A magunk részéről általánosabb érvénnyel állapítjuk meg, hogy helyenként még ma is találkozunk olyan gyakorlattal, hogy egyes bűntettek miatt egyes időszakokban a felelősségre vonást könnyedébben kezelik, más időszakban viszont jóval súlyosabb mércét alkalmaznak ugyanezen bűntetti kategória elkövetővel szemben.

Az ilyen jellegű ingadozásnak lehet bizonyos objektív alapokon nyugvó indokoltsága is, nevezetesen abban az esetben, ha bizonyos bűncselekmények meghatározott területen elszaporodnak, vagy ha egészen elenyésző mennyiségben fordulnak elő. Az elszaporodás vagy a csökkenésre történő hivatkozás azonban néha megalapozatlan: esetleg az eljáró tanács személyes tapasztalatain nyugszik az ilyen értékelés, és nem veszi figyelembe – mert nem is ismeri – ugyanezen megye másik bíróságai, vagy másik tanácsai által elbírált ügyeket.

De ettől eltekintve is tapasztalható figyelmet érdemlő eltérés egyes bűncselekmények üldözésének intenzitásában. Hivatkozhatunk az igazságszolgáltatás elleni bűntettek számának – és ezzel összefüggésben: az elkövetők büntetésének – 1961–62-ben kezdődő ugrásszerű emelkedésére, a devizabűntettek vonatkozásában észlelhető ingadozására is. Eltekintve az elszaporodás vagy a csökkenés büntetést befolyásoló hatásától, az ilyen ingadozások kiküszöbölendők.

c) Harmadik hibaként az *enyheséget* említettük. A korábbi megállapítások már sejtetni engedték ennek a hibának a fennforgását, itt most már egyes bűntettek vonatkozásában ezt határozottan leszögezhetjük.

Állításunk helyességének igazolására csak két bűncselekménykategóriára hivatkozunk: az erőszakos nemi közösülés és az emberölés bűntetteire. Mindkét bűncselekmény kiemelkedő társadalomra veszélyességet mutat, mindkét bűntett elkövetési gyakorisága viszonylag magas, és nem mutat csökkenő tendenciát sem. Mindezek a körülmények megalapozzák az erőteljesebb és határozottabb büntetőjogi harcot is e bűntettek elkövetőivel szemben. Ebbe az erőteljesebb és **határozottabb büntetőjogi harcba beleszámítjuk a súlyosabb büntetések alkalmazását is.**

Mindkét bűntett vonatkozásában bemutattuk már azt az eltérést, amely a tör-

vényi büntetési mérték átlaga és a bíróságok által kiszabott büntetések között áll fenn. Ehelyütt még néhány adatot kívánunk felhasználni annak illusztrálására, hogy mindkét bűntett vonatkozásában kívánatos lenne elkerülni a kirívóan enyhe büntetéskiszabásokat.

1963-ban hazánkban elítéltek 300 személyt erőszakos nemi közösülés miatt. Az esetek 37%-ában a sértett 15 éves, vagy ennél fiatalabb volt. (Közbevetőleg említjük itt meg, hogy ugyanabban az évben szemérem elleni erőszak miatt elítéltek 90,9%-a bűntettét szintén 15 éves vagy ennél fiatalabb személy sérelmére követte el.)

Az adatok szemléltetően bizonyítják, hogy a bűntettek nagy arányában szerepelnek olyan sértettek, akik erkölcsi és fizikai fejlődésük érdekében a legnagyobb fokú védelemre szorulnak. Aligha igényel bővebb indokolást az a megállapítás, hogy már e körülmény miatt is fokozottabb a cselekmények társadalomra veszélyessége.

A cselekmény társadalomra veszélyességét növelő körülmény – és e körülményt a törvényhozó minősített esetként értékelte is – ha a sértett az elkövető nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt állt a cselekmény elkövetésének időpontjában.

Az 1963-ban elkövetett erőszakos nemi közösülések 12%-a, a szemérem elleni erőszak bűntettének 22,1%-a, a megrontás bűntettének 22,4%-a minősült e körülményre tekintettel. Úgy véljük, ezek az adatok ugyancsak megfelelően szigorú büntetéskiszabási gyakorlat kialakítását igényelnék.

Ezzel szemben az 1963-ban erőszakos nemi közösülés miatt elítélt 300 személy közül 149 elkövetőnek (egy híján az összes elítéltek fele) a büntetését a Btk. 68. § (2) bekezdése alapján enyhítették. A szabadságvesztésre ítéltek 28,4%-ával szemben a bíróságok egy évet meg nem haladó időtartamban állapították meg a büntetést, az egy éven felüli, de két évet meg nem haladó szabadságvesztésre ítéltek aránya 32,8%. A szabadságvesztésre ítéltek 61,2%-a részesült tehát két évet meg nem haladó szabadságvesztésben, és mindössze 5,3% öt évet meghaladó szabadságvesztésben. (Mint az előző fejezetben láttuk, 1965-ig ezek az adatok annyiban módosultak, hogy a két évet meg nem haladó szabadságvesztésre ítéltek aránya lecsökkent 48,8%-ra, míg az öt évet meghaladó szabadságvesztéssel sújtottak aránya felemelkedett 10,1%-ra.)

Ha korábban óvatosan is jártunk el, és a bírói ítéleteknek a törvényi büntetési tételek átlagától való eltérését még nem értékeltük helytelenítőleg, az itt közölt adatok alapján már nem zárkózhatunk el az elől a megállapítás elől, hogy a törvényi büntetési keretek jobban megfelelnek a társadalmi felfogásnak, a közösség értékelésének, mint a bírói ítéletek egy része. Az erőszakos nemi közösülés – de a nemi erkölcs elleni többi bűncselekmény – elkövetőinek a felelősségre vonásánál bíróságaink értékelése néha eltér a törvényi értékelésben helyesen kifejezésre juttatott társadalmi értékeléstől, és néha megengedhetetlenül enyhe büntetések kiszabására kerül sor. Az igazságügyminisztérium 211/1964. számú tájékoztatójának kibocsátása óta a helyzet némileg javult – ezt bizonyítják az

1965-ös év idézett adatai. Úgy véljük, bíróságainknak ezen az úton tovább kell haladniok és e bűntettek társadalmilag legveszélyesebb eseteinek a megvalósulásakor nem riadhatnak vissza a mainál is erélyesebb, szigorúbb büntetés alkalmazásától sem.

Az erőszakos nemi közösülés vonatkozásában elmondottak többé-kevésbé fedik az emberölési ügyek elbírálása terén kialakult bírói gyakorlatot. Itt talán annyival kedvezőbb az összkép, hogy a Legfelsőbb Bíróság 4. számú irányelve elősegítette az egyöntetű értékelés kialakulását és némileg az erőteljesebb, határozottabb büntetéskiszabási gyakorlatot is. Az igazságügyminisztérium 205/1967. (IK 11.) IM számú tájékoztatója azonban helyesen mutat rá néhány, még ma is előforduló hiányosságra.

Átvizsgálva az utóbbi évek emberölési ügyeit, az elkövetőkkel szemben alkalmazott büntetéseket, megállapíthatjuk, hogy az emberölés befejezett eseteiben megfelelő súlyú büntetések kerülnek általában kiszabásra. E megállapítás egyaránt vonatkozik a 253. § (1) és (2) bekezdésében meghatározott esetekre. Az emberölés kísérlete miatt kiszabott büntetések azonban, főleg a 4. sz. irányelv megalkotása előtti időben, túlzottan enyhék voltak, és nem szolgálták kellően az emberi élet büntetőjogi védelmét.

Az idézett igazságügyminisztériumi tájékoztató rámutat arra, hogy míg az 1961-ben emberölés kísérlete miatt elítéltek 47%-ával szemben bíróságaink két évi és ezen felüli szabadságvesztést szabtak ki, 1965-ben már 70,5%-kal, 1966-ban pedig 67,5%-kal szemben.

Az elbírálás szigorúbbá válását mutatja az enyhítő rendelkezések alkalmazása terén végbement változás is. 1965-ben az emberölés kísérlete miatt kiszabott büntetések 14%-át a 68. § (3) bekezdése alapján állapították meg, ez az arány 1966-ban 9,9%-ra csökkent. Méltán állapítja azonban meg a minisztériumi tájékoztató, hogy még ezek között az esetek között is előfordultak olyanok, amelyekben az enyhítő szakasz alkalmazása indokolatlan volt. Ugyancsak indokolatlanul függesztették fel néhány esetben bíróságaink az egy éven felüli, de a két évet meg nem haladó szabadságvesztés végrehajtását is.

Tapasztalataink szerint a 4. sz. irányelv a legkedvezőbb eredményt a testi sértés és az emberölés kísérletének egymástól történő elválasztása tekintetében idézte elő. Korábban evonatkozásban fordultak elő a legnagyobb kétségek és születtek az ország területén egymással összhangban nem álló ítéletek. Az elhatárolás szempontjai ma tiszták, elfogadottak, figyelembevételük nagymértékben megkönnyíti a büntetéskiszabást is.

Áttanulmányozva sok idevágó bűnügy aktáit, úgy véljük, néha nincs meg a kellő összhang a cselekmény minősítése és a kiszabott büntetés között. Az enyhének talált ítéletek egy részénél nem is annyira a büntetés mértéke, inkább a cselekmény minősítése kifogásolható. Az enyhének mondható ítéletek egy részénél a következőképpen vethető fel a kérdés: helyes-e ilyen enyhe büntetés alkalmazása, ha a cselekmény valóban emberölés kísérletének tekinthető? Vagy fordítva: helyes-e emberölés kísérletének minősíteni a cselekményt, ha azt és elkö-

vetőjét a bíróság csak annyira tartja társadalomra veszélyesnek, hogy megelégszik ilyen enyhe büntetés alkalmazásával is?

Semmiképpen nem tartanánk helyesnek, ha a bíróságok először a büntetés mértékét határoznák meg és csak ezután, e mértékhez igazítottan minősítenék emberölés kísérletének vagy testi sértésnek a cselekményt. *Nem a büntetés mértéke befolyásolja a cselekmény minősítését, hanem a cselekmény minősítése a büntetés mértékét.* E tétel elfogadása esetén szükséges a gyakorlati következtetések levonása is, és a gyakorlatban történt alkalmazása is!

A ma még néha előforduló enyhe ítélkezés felszámolásának az egyik módja tehát annak az elvnek a maradéktalan érvényesítése, hogy az emberi élet ellen irányuló szándékos cselekmények alanyai akkor is megfelelő súlyú büntetéssel büntetendők, amikor a célbavett káros eredmény nem következett be. Az eredmény elmaradását természetesen értékelni kell a büntetés kiszabásánál, de annak nem minden esetben tulajdoníthatunk messze menő jelentőséget. Semmiképpen sem olyan gyakran, mint amilyen gyakran ma még e körülménynek a 68. § (3) bekezdésének alkalmazását megalapozó jelentőséget tulajdonítanak.

Láttuk, hogy az emberölés kísérlete miatt 1965-ben elítéltek 14%-ának szabták ki a büntetést a 68. § (3) bekezdésére figyelemmel. Annál furcsább viszont az, hogy egybevéve a kísérlet és a befejezett emberölés miatt elítélteket, az elítéltek 35%-a két évet meg nem haladó szabadságvesztésben részesült, vagyis az elítéltek 35%-ával szemben vagy a 68. § (3) bekezdése, vagy a 69. § került alkalmazásra! Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy további 43,2%-ot tesz ki azoknak az elítélteknek az aránya, akik 2–5 év közötti szabadságvesztésben részesültek, vagyis olyan büntetésben, amelynek kiszabása csak a 68. § (2) bekezdése – illetve a 69. § – alapján lehetséges, megállapíthatjuk, hogy 1965-ben emberölés – befejezett vagy kísérlet – miatt elítéltek 78,2%-ánál a bíróságok valamilyen enyhítő rendelkezést – 68. § (2), 68. § (3) vagy 69. § – alkalmaztak. Az idézett adatok a maguk összességében megerősítik azt a gyanút, hogy még az emberölési ügyekben is tapasztalható bizonyos enyheség az ítélkezési gyakorlatban, ami aligha szolgálja a generálpreventív célkitűzéseket.

Két bűncselekmény vonatkozásában vizsgáltuk a bíróságok büntetéskiszabási gyakorlatát. A rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy látjuk, hogy mindkét bűntett elbírálásánál inkább enyhe, mint túlszigorú értékelés érvényesül. Úgy véljük, e megállapítás többé-kevésbé kiterjeszthető a többi bűncselekményre is, hiszen szándékosan emeltük ki a társadalomra fokozott mértékben veszélyes, a közösség tagjai között nagy felháborodást, elítélést kiváltó két bűncselekményt. A jövőre nézve azt a következtetést tartjuk levonhatónak, hogy a törvényhozó által kivételes jellegűként alkotott rendelkezések valóban csak kivételesen kerüljenek alkalmazásra. A törvény és az ítélkezési gyakorlat között kívánatos a jelenleginél nagyobb összhangot teremteni, a törvényhozói és a bírói értékelést egymáshoz közelíteni.

4. §. A büntetés kiszabásának folyamata

Korábban láttuk, hogy a büntetés kiszabása a bűnelkövetők felelősségre vonása folyamatának egyik szakaszát képezi. Ehelyütt annak kidomborítására törekszünk, hogy e fázis maga is egy folyamat, amely további részekből tevődik össze.[1]

1. A büntetés kiszabására hivatott bírói tárgyalás során néhány előzetes kérdés tisztázására van szükség, mielőtt a büntetés kiszabására sor kerülne. Ezek a kérdések a következők:

- mi történt, mi valósult meg a múltban;
- ki követte el a kérdéses cselekményt, ki idézte elő az eredményt;
- hogyan minősül a törvény szerint a magatartás;
- hogyan büntetendő annak alanya.

Ismeretes az a régi felfogás, amely a bíróság itt vázolt ténykedését a logikai szillogizmus sémájába foglalja, amelyben a főtétel a jogszabály, altétel a történeti tényállás, a megtörtént esemény és a konklúzió a jogszabályban meghatározott szankció alkalmazása.

E tétellel kapcsolatban az alábbiakat írja *Király* Tibor: „A szocialista jogtudomány azonban ezt az álláspontot elveti, rámutatván arra, hogy az ítélet következtetések sokasága útján keletkezik, tehát az nem egy szillogizmus, hogy az alkalmazandó felső tételt (az alkalmazandó büntetőjogi normát) nem elvontan választja ki a bíró, hanem a megállapított konkrét tényállásra tekintettel. A záró tétel megfogalmazására, nevezetesen a büntetés kiszabására többszörös következtetés útján kerül sor."[2]

A magunk részéről egyetértünk a szerzővel abban, hogy a konklúzió levonására valóban csak többszörös következtetés útján kerülhet sor. A történeti tényállásnak, a történeti tényállás központi alakja: a bűnelkövető személyiségének bonyolultsága és sokrétűsége következtében a következtetések sokaságára van szükség már az ún. altétel megállapításához is. További következtetések útján juthatunk végül a zárótételhez: a büntetés meghatározásához. Ennek megoldását bonyolulttá tenné önmagában a történeti események és a bűnelkövető személyiségének bonyolult, sokszor ellentmondásokat is magában foglaló mivolta. Fokozza a komplikáltságot büntetési rendszerünk relatíve határozott formája: a törvény nem határozza meg kategorikusan a kiszabandó büntetést, hanem az alsó és felső határ között lehetőséget biztosít a bíróság számára a konkrét esethez igazított, annak megfelelő büntetés alkalmazására. A keretek közötti szabad mozgás mérlegelésre ad lehetőséget, és e mérlegelés lényegében ismét csak következtetések formájában megy végbe. Sőt, itt már a bíróság nemcsak a múltbeli tényekből von le közvetlen következtetéseket, hanem azokból a jövőre, az elkövető jövő magatar-

[1] Így *Irk* Albert: A jog és a törvény, Pécs, 1943, 4. old.

[2] *Barna* Péter–*Király* Tibor: Magyar büntető eljárási jog, Egyetemi jegyzet, Budapest, 1966. II. k. 139. old.

tására is következtet, és e feltételezések is szerepet játszanak a zárótétel megfogalmazásában.

A sokszoros következtetések útján az alábbi kérdések megválaszolása után kerülhet sor a büntetés kiszabására:

– a törvény szerint milyen büntetési nemek alkalmazása lehetséges;

– a fennforgó körülményekre tekintettel milyen büntetési nem alkalmazása indokolt és célszerű;

– a célszerűnek vélt büntetési nem milyen tartamban kerüljön kiszabásra;

– szabadságvesztés esetében: milyen fokozatban szabják ki;

– milyen mellékbüntetések alkalmazása szükséges és kívánatos és milyen tartamban.

E kérdések eldöntésénél a bírói tevékenység alapja a törvény rendelkezésére. A bírói mérlegelés a büntetés kiszabása vonatkozásában is törvényhez kötött, a törvénytől el nem szakítható.

A kiinduló pontot a vádlott cselekményének törvényi minősítése képezi. Ha a bírói tevékenység nem is szűkíthető bele a logikai szillogizmus sémájába, annyi kétségtelen, hogy ez a tevékenység lényegében e séma szerint folyik le. A bírói tevékenység sorrendje megfelel a szillogizmus felépítésének: először meg kell állapítani a történeti tényállást, az szubszumálandó a törvény megfelelő tényállása alá és csak ezt követően kerülhet sor a konklúzió levonására, a büntetés mértékének a meghatározására.

E sorrend semmiképpen sem változtatható meg: a történeti tényállás megállapítását nem követheti azonnal a büntetés fajának és mértékének a meghatározása és nem lehet a folyamatot az így megállapított büntetésre tekintettel történő jogszabály-kiválasztással befejezni! Ilyen eljárás elképzelhető a „társadalmi védelem" hangzatos eszméjét hirdető irányzat talaján, amely a büntetőjogi elemek jogtalanításával jogszabály által nem korlátozott szankció-megállapítást tart indokoltnak. Elképzelhető ilyen eljárás olyan jogrendszerekben, ahol a bűncselekmény elkövetése csak megindítója a büntetés kiszabása folyamatának, de nem befolyásolója annak. Az állampolgárok garanciáját biztosítani törekvő jogrendszerek számára azonban ez az út járhatatlan. A mi jogrendszerünk nem a cselekmény minősítését teszi függővé a célszerűnek látszó büntetéstől, hanem a büntetés megállapítását a cselekmény minősítésétől. Ebben az alapkoncepcióban komoly garanciális biztosítékok rejlenek a bűncselekményt megvalósító személyek számára. Ez következik a büntetés fogalmi meghatározásából és a büntetés kiszabásánál érvényesülő kettős szempontból: a múltba néző, az elkövetett bűncselekményt értékelő, és a jövőre vonatkozó, a megelőzésre törekvő szemléletből. Az egyoldalúságot a büntetés kiszabásánál abban az értelemben is el kell kerülni, hogy egyik szempont érvényesítése sem zárhatja ki a másik figyelembevételét: helytelen lenne a büntetés oly módon történő kiszabása, amikor a bíróság csak az elkövetett cselekményre lenne tekintettel, de ugyanígy elutasítjuk a másik szélsőséges megoldást is, azt, hogy a büntetés kiszabásánál csak a generál- és speciálprevenció szempontjai érvényesüljenek. A dialektikus gondolkodásnak csak a múltba és jövőbe

néző szempontok összeegyeztetése, egyidejű érvényesítése felel meg. Ebből következik viszont az, hogy a cselekmény minősítésének meg kell előznie a büntetés mértékének a meghatározását.

2. Amit eddig a büntetés kiszabásának folyamatáról mondottunk, az lényegében e folyamat formájára, és lefolyásának időbeliségére vonatkozott. Kívánatosnak tűnik azonban, hogy a büntetéskiszabás mögött meghúzódó lelki folyamatról, e folyamat összetevőiről is szó essék.

Irk Albert, fentebb már hivatkozott tanulmányában e lelki folyamatot három összetevő eredőjének tartja: *logikai, teleológia* és *axiológiai* elem szerepét tartja kiemelendőnek.[3]

Irk a *logikai* elem szerepét abban látja, hogy a bíró a fentebb ismertetett „logikai szillogizmus alakjába öltözteti határozatát". Túllépve e megállapítás kereteit, megjegyezzük, hogy a logikai elem nem korlátozódik a határozathozatal szillogizmusára, hanem annak minden egyes következtetésnél megvan a maga szerepe. Már a főtétel megállapítása is igényli a logikai szabályok figyelembevételét, amellyel kiválasztható az alkalmazandó jogtétel. A jogtétel értelmezése, a konkrét esetre való alkalmazás lehetőségének az eldöntése még fokozottabban megkívánja a logika tételeinek az érvényesítését.

A logikai elem fontosságának a hangsúlyozása mellett rá kell azonban mutatnunk arra is, hogy a büntetéskiszabás nem tisztán logikai következtetések rendszere. A normatív jogtani felfogás hívei, a merev jogpozitivizmus gondolatának a képviselői kívánták a bíró kezét azáltal is megkötni, hogy tagadták a jogon kívüli értékelő szempontok érvényesítésének a lehetőségét. A bírói mérlegelés lehetőségeinek a korlátozásával arra törekedtek, hogy az ítélethozatalt merő logikai következtetések láncolatává, végső soron az egyszerű szillogizmus sémájának alkalmazásává tegyék. Ezen irányzat bírálata során helyesen állapítja meg *Irk* a következőket: „E felfogás idővel a bírói működés elgépiesedésével odavezetett, hogy igen sokszor a bíró számológéppé deformálódott a döntvények és paragrafusok adatai között és a ténykérdés tisztázásának elhanyagolásával a jogkérdés jogpolitikai kifejtésének racionális művelete emelkedett igazi bírói hivatássá."[4]

Résztvesz az ítélethozatal mögött rejlő lelki folyamatban *teleológiai* elem is. Erre már fentebb is céloztunk, amikor megemlítettük, hogy a büntetés mértékének a meghatározásánál szerepet játszik az elkövető jövő magatartásainak alakulására vonatkozó feltételezés is. Itt most határozottabban szeretnénk a teleológiai elem szerepét kidomborítani és leszögezni, hogy a büntetés kiszabásánál az egyik legdöntőbb tényező éppen meghatározott jövőbeli célok elérésére való törekvés. A logika szabályainak figyelembevétele még nem biztosítja önmagában a helyes ítélethozatalt. Helytelen, célszerűtlen és igazságtalan ítéletek is lehetnek logikusak a szó abban az értelmében, hogy a logika tételeinek megfelelő következtetések útján jöttek létre. Következtetéseink levonásánál azonban mindig gondolni

[3] *Irk* Albert: A jog és a törvény, i. m. 4–6. old.

[4] *Irk* Albert: A jog és a törvény, i. m. 5. old.

kell a jövőre is; egyrészről számba kell venni állásfoglalásunk jövőre irányuló kihatásait, másrészről figyelmünknek konkrét célok elérésére kell összpontosulni és a várható kihatásokat e célokhoz kell viszonyítani.

Az *axiológiai* elem szerepe vitathatatlan, alapjai tekintetében azonban sok még a tisztázatlan kérdés. Értékelésre az ítélethozatal, a büntetéskiszabás mindegyik fázisában szükség van. Általánosan elismert tétele büntetőjogtudományunknak, hogy a törvényi tényállások nemcsak értékelést nem igénylő deskriptív, hanem ún. normatív elemeket is tartalmaznak, amelyek viszont csak értékelés alapján kerülhetnek alkalmazásra.[5]

Elfogadható az a nézet is, hogy a bírói értékelés részben tudatosan, részben tudat alatt megy végbe, és e vonatkozásban nagy jelentősége van a bíró jogérzetének, világnézetének, erkölcsi és politikai állásfoglalásának is. *Király* Tibor állapítja meg helyesen témánk vonatkozásában az alábbiakat: „Az ítélet megalkotása nemcsak a jogtudomány és a logika érdeklődésére tarthat számot. Az ítéletalkotás pszichológiai probléma is. A bírák személyiségének, világnézetének az ítélet alkotásában nem kis szerep jut, ezért is állítja fel a büntetőeljárási jog az elfogulatlan ítélkezésnek számos garanciáját, a társas bíráskodás elvét, a bírák kizárására vonatkozó szabályokat stb. Az ítéletalkotás a szociológia érdeklődésére is számot tart, minthogy az ítélet megalkotásánál számos politikai, társadalmi, közösségi tényezőnek van szerepe."[6]

Király Tibor megállapításainak helyessége aligha vitatható. A bírák személyisége elsősorban értékelésükben nyilvánul meg. Minden kívülről jövő benyomás átszűrődik az ember személyiségén. A pszichikumban elraktározódott képzetek és a tudatból kiszorult korábbi emléknyomok hatására alakul az említett benyomás és formálódik valamilyen állásfoglalásig. A politikai, társadalmi tényezők sem közvetlenül hatnak az ítélethozatalra, hanem a személyiségen keresztül. Garanciális biztosítékokra tehát szükség van, amelyek közül a társas bíráskodás elvét kívánjuk kiemelni. Ezen elv megvalósítása jelenti a legkomolyabb akadályát annak, hogy a büntetéskiszabás a megengedett határon túl szubjektivizálódjék.

A szubjektum szerepét tehát teljesen nem lehet kiküszöbölni a büntetéskiszabás folyamatából, de ez nem is lenne célszerű. A bíró is tagja annak a társadalomnak, annak a közösségnek, amelynek rendje ellen tört az elkövető, amelynek együttélési szabályaival szembeszegült. Ítéletében e közösség tagjainak véleménye is megtestesül.

Amíg az ítélet a közösség tagjainak véleményét, értékelését tükrözi, addig annak szubjektivizmusa nem is kifogásolható. A baj ott kezdődnék, ha a bíró értékelése nem lenne összhangban a társadalmi értékeléssel, a társadalom nagyobb részének értékelésével. Kifogást az ellen emelhetnénk, ha a bírói ítélet egyéni értékelését juttatná kifejezésre a társadalmi értékelés rovására. Ebben az esetben,

[5] L. részletesebben a szerző: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban, Budapest, 1962, 19. old.

[6] *Barna* Péter–*Király* Tibor: i. jegyzet, 140. old.

tehát egy társadalmilag helytelenül kialakult személyiség nyomná rá bélyegét az ítélethozatalra és ez már a közösségre nézve hátrányos lenne. Társadalmilag helytelenül kialakultnak tekintenénk az ilyen bíró személyiségét azért, mivel az nem képes a társadalom által elvárt értékelésre, a közösségi értékelés kifejezésére.

A társadalmi követelményekkel adequát személyiség kialakulása csak az uralkodó erkölcsi, világnézeti, politikai nézetekkel való azonosulás alapján mehet végbe. Ebben az értelemben egyetértünk *Buchholz* megállapításával, aki szerint „a szocialista jogtudat – közvetve a marxizmus–leninizmus – ideológiai ismeret-eszköz (Erkenntnismittel) a tények jelentőségének a helyes értékeléséhez. Szocialista jogtudat nélkül lehetetlen a társadalomra veszélyesség fokának az értékelése."[7]

A mondottakból következik, hogy a bírónak a társadalmi felfogással inadequát értékelése két okra vezethető vissza: az uralkodó világnézeti, erkölcsi, politikai tételek nem kellő ismerete – azok dogmatikus alkalmazása. Csak olyan bírók képesek ezek szerint a közösségi értékelés kifejezésére, akik a marxizmus–leninizmus világnézetét szilárdan magukévá tették, a társadalom fejlődésének törvényeit és irányát ismerik, és el tudnak igazodni az állandóan változó élet változó körülményei között. E feltételek fennforgása esetén bízhatunk abban, hogy a bírók az eldöntendő kérdésekben a társadalmi elvárásnak megfelelően fognak állást foglalni. Ilyen esetekben várható a büntetési célok megvalósítására legalkalmasabb büntetés kiszabása. És ez a legtöbb, amit a bíróságtól várunk: *olyan büntetést szabjon ki, amely alkalmas a büntetés törvényben meghatározott céljainak az elérésére.*

A jog ismerete mellett tehát nem kis jelentősége van a büntetés kiszabásánál az erkölcsi, világnézeti felfogásnak, amely felismerten vagy nem-tudatosan részt vesz a bíró értékelő munkájában. Fentebb hivatkoztunk a társas bíráskodás elvére, mint a meg nem engedhető szubjektivizmus egyik gátló tényezőjére; itt utalunk a szakképzetlen, a laikus bírák intézményére, ami viszont a társadalomban latensen élő erkölcsi-, világnézeti-, politikai-, jogi érzetnek és felfogásnak az érvényesülését célozza.[8]

Az elmondottakhoz kívánkozik egy megjegyzés: minél nagyobb súlyt kap a büntetés kiszabásának rendszerében az elkövető személyiségének, jellemének, életmódjának értékelése, annál nagyobb jelentősége lesz a büntetés mértékének a meghatározásában az értékelő bíró szubjektumának, erkölcsi-, politikai- és világnézetének. E tényre annál inkább szükséges rámutatni, mivel erre tekintettel a tudomány egyik feladata témánk vonatkozásában éppen abban áll, hogy a büntetéskiszabási tevékenységet kiemeljük az irracionalizmus és az intuíció területéről

[7] Erich *Buchholz:* Die gerichtliche Strafzumessung in der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1957, 182. old.

[8] Ezt a gondolatot fejezte ki *Eisner* Manó már 1932-ben: A súlyosító és enyhítő körülmények és a büntetés kiszabása, Szeged, 1932. 3. old. c. munkájában.

és racionálissá, láthatóvá tegyük a bírói értékelés mögött meghúzódó erkölcsi, érzelmi és politikai mozzanatokat is.[9]

Egyes burzsoá szerzők szerint[10] ugyan a büntetéskiszabás alapjai racionálisan nem ragadhatók meg, úgy véljük, fejtegetéseink ennek ellenkezőjét bizonyítják. Feltételezhetően e felfogásoknak is szerepük van abban, hogy a szocialista büntetőjogászok között is széles körben elerjedt az a nézet, hogy a büntetést döntően a tett súlyosságához kell igazítani.[11] Erről a kérdésről azonban bővebben a társadalomra veszélyesség jelentőségét tárgyaló fejezetben fogunk beszélni.

5. §. A büntetési célok szerepe a büntetés kiszabásánál

Úgy véljük, korábbi fejtegetéseink nem hagytak kétséget atekintetben, hogy a büntetőjog – és ezen belül a büntetés – lényegéből fakadó követelmény a büntetés kiszabásánál a büntetés céljainak figyelembevétele. Ezen immanens szükségszerűség mellett, ennek manifesztálása képpen írja ezt elő büntető törvénykönyvünk is.

Korábban már ismertettük a törvénynek az egyes büntetési nemekre és az egyes intézkedésekre vonatkozó rendelkezéseit és kísérletet tettünk a szabályozással kapcsolatban felmerülő néhány gyakorlati probléma megoldására is. Témánk feldolgozása során most érkeztünk el ahhoz a pontig, ahol a büntetés kiszabására vonatkozó rendelkezések ismertetésére van szükség.

Büntető törvénykönyvünk a IV. Fejezetben, 64–77. §§-ban foglalta össze az idetartozó rendelkezéseket. Úgy véljük, e Fejezet felépítése logikus és könnyen áttekinthető. Először a büntetéskiszabás általános elveit rögzíti a törvényhozó (64. §), ezt követően a bűnhalmazatra vonatkozó szakaszok következnek (65–67. §§), majd a büntetés enyhítésére (68–69. §§), a büntetés végrehajtásának felfüggesztésére (70–71. §§), az összbüntetésre (72–76. §§) és végül az előzetes fogvatartás beszámítására vonatkozó szakaszok (77. §) következnek.

A büntetés kiszabásának elveit a 64. § a következőképpen rögzíti: „(1) A büntetést – céljának (34. §) szem előtt tartásával – a törvényben meghatározott keretek között úgy kell kiszabni, hogy igazodjék a bűntett és az elkövető társada-

[9] Vö.: *Bruns:* Zum gegenwärtigen Stand der Strafzumessungslehre, Neue juristische Wochenschrift 1956. 7. sz. 241. old.

[10] Így Franz *Exner:* Studien über die Strafzumessungspraxis der Deutschen Gerichte, Leipzig, 1931, 9. old., továbbá: *Dreber:* Über die gerechte Strafe, 1947, 11. old., aki szerint a bíró a büntetést nem racionálisan, hanem érzelmi szempontok alapján szabja ki. *Grassberger* is „a konkrét büntetés intuitív létrejöttéről" beszél (Die Strafzumessung, Wien, 1932. 5. old.).

[11] Így Erich *Buchholz*-Günther *Spendel:* Zur Lehre vom Strafmass, Staat und Recht, 1957. 318. old.

lomra veszélyességéhez, a bűnösség fokához, továbbá az egyéb súlyosító és enyhítő körülményekhez. (2) Halálbüntetést – az (1) bekezdésben meghatározott elvek figyelembevételével – akkor kell kiszabni, ha a büntetés célja más büntetéssel nem érhető el."

E rendelkezésből vitathatatlanul kitűnik, hogy a büntetés kiszabásánál mindenek előtt szem előtt kell tartani a büntetés céljait.

Munkánk korábbi fejezeteiben részletesen kifejtettük nézeteinket a büntetés céljait illetően. Az ott nyert eredmények felhasználásával ehelyütt konkrétebben kívánunk választ adni arra a kérdésre, milyen módon és milyen mértékben hatnak a büntetési célok a büntetés mértékének a meghatározására.

1. A büntetés tulajdonképpeni – más szóval: végső – céljából indulunk ki: *a büntetésnek* – minden megjelenési formájában – *a társadalom védelmét kell szolgálnia.* E védő funkció – ahogy arra *Grassberger* nyomatékosan rámutatott[1] – három fokozatban valósul meg: az első fokozatot jelenti egyes magatartások bűntetté nyilvánítása és az ilyen magatartást tanúsító személyekkel szemben büntetés kilátásba helyezése.

Aligha vitatható, hogy egyes cselekmények büntetéssel fenyegetése is biztosít meghatározott védelmet a társadalom érdekei számára. A cselekmény bűntetté minősítése kifejezi a törvényhozó negatív értékelését és ezzel befolyásolja az állampolgárok értékrendszerének alakulását is. A törvényhozói értékelés az emberek tömegeit indítja hasonló értékelésre és éri el ezeknél az embereknél azt, hogy tartózkodnak a bűncselekmény elkövetésétől. Tartózkodásuk értékrendszerükből, meggyőződésből ered és éppen emiatt megalapozott és szilárd.

Az állampolgárok egy másik – feltételezhetően tekintélyes – részét a kilátásba helyezett büntetés tart vissza a nem kívánatos cselekmények elkövetésétől. E személyek értékrendszerét nem sikerült ugyan a bűncselekménnyé nyilvánítással pozitív irányban befolyásolni, a büntetéstől való félelem azonban elegendő gátat jelent a bűncselekmény elkövetése mellett ható képzetekkel szemben.

A büntetés első fokozatbeli védő funkciójának az érvényesülése az ilyen személyek vonatkozásában már nem olyan erős és megalapozott, mint az előző csoporthoz tartozó személyeknél. Bűnelkövetéstől való tartózkodásuk addig áll fenn, míg a büntetéstől való félelmet nem győzi le bennük a bűncselekmény elkövetése mellett ható valamely más képzet. Legyőzheti a félelmet pl. a büntetés elkerülhetőségébe vetett bizalom, a bűnelkövetésből származó előnynek a büntetéssel együttjáró hátránynál nagyobb foka stb. A félelmet legyőző ezen képzetek megszüntetése is egyik feladata a felelősségre vonó szerveknek: az igazságszolgáltatási apparátusnak meg kell győzni az ilyen ingadozó és számító elemeket arról, hogy a bűncselekmények elkövetését feltétlenül követni fogja a felelősségre vonás és annak eredményeképpen az elkövető előzetes számítása csődöt mond: a negatívumok nagyobbak lesznek, mint a bűnelkövetésből származott pozitívumok. Ilyen személyeknél előtérbe kerül tehát a büntetés védő funkciójának a *Grass-*

[1] Roland *Grassberger:* Die Strafe; Österreichische Juristen-Zeitung 1961. 7. sz. 170. old.

berger szerinti második – bennünket ehelyütt elsősorban érdeklő – fokozata: a büntetés kiszabása.

Napjaink helyzetét szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy az itt említett számításnak ma még van bizonyos alapja. Régi tétele a kriminológia tudományának, hogy nem minden bűnelkövetést derítenek fel, nem minden napvilágra került bűncselekmény tettesének kilétét sikerül megállapítani, nem minden kiderített bűnelkövetőt állítanak bíróság elé, nem minden bíróság elé állított személyt ítélnek el és végül nem minden elítélten hajtják végre a bíróság által kiszabott büntetést.[2]

A bűncselekmények és elkövetőik felderítése függ a nyomozó szervek személyi és technikai ellátottságától, de a lakosság erkölcsi-politikai állásfoglalásától is. Előfordulnak ugyanis olyan esetek is, amikor bűncselekménynek minősülő magatartásokról egyes személyek tudomást szereznek, tudomásukat azonban nem hozzák a hatóság tudomására. A bűntettek fel nem jelentésének okát *Reckless* két körülményben látta: a cselekmény elnéző értékelése – a törvény előírásainak figyelmen kívül hagyása.[3]

Mindkét tényező előfordulásával számolnunk kell hazánkban is. Olyan személyek, akiknek értékrendszere eltér a törvényhozó által helyesnek tartott értékrendszertől, nem helytelenítenek olyan cselekményeket, amelyeket pedig a törvény bűntettként szabályozott. Az ilyen értékrendszerű személyek, továbbá azok, akiknek személyisége más okok miatt tekinthető aszociálisnak vagy esetleg éppen antiszociálisnak, hajlamosak a törvény előírásainak a figyelmen kívül hagyására és arra, hogy még olyan esetekben sem jelentik fel a tudomásukra jutott bűntettet, amikor a törvény azt büntetés kilátásba helyezésével kötelezővé tette.

A fel nem jelentés egy sajátlagos csoportját képezik azok az esetek, amikor nyomozó szervek iránti bizalmatlanság húzódik meg a fel nem jelentés mögött. Sokszor maguk a sértettek mulasztják el a bűncselekmény feljelentését azért, mivel nem bíznak a nyomozó szervekben, munkájuk sikerében. Kétségtelen, hogy e bizalmatlanság leküzdésének leghatásosabb módja a nyomozati munka eredményességének a növelése, ami egyben a bűnelkövetők büntetlenül maradásukba vetett bizalmának a megrendítését is eredményezheti.

Helytelen és kiküszöbölendő, ha egyes állampolgárok tanúsítanak közömbösséget elkövetett bűncselekményekkel szemben. Fokozottabb mértékben áll fenn a helytelenítés olyan esetekben, amikor felelős beosztásban dolgozó, gazdasági, politikai vagy kulturális síkon irányító munkát végző személyek mutatnak közömbösséget bűncselekménynek minősülő magatartásokkal szemben. Az ő közömbösségük nem csak adott esetekben gátolja a bűnelkövetők felelősségre vonását, hanem egyben károsan befolyásolja a közömbösségükről tudomást szerző személyek tudati fejlődését is.

[2] Már *Ferri* különbséget tett a tényleges bűntettek, a feljelentett bűntettek, az elítélt bűntettek és a végrehajtott büntetésű bűntettek között. Vö.: Pawel *Horoszowski:* Kryminologia Wybrane Zagadnienia; Warszawa, 1958.

[3] Walter *Reckless:* Die Kriminalität in den USA und ihre Behandlung, Berlin, 1964, 4. old.

Az állampolgárok közömbösségének megszüntetésével, a felderítő szervek munkája és technikai ellátottságuk színvonalának az emelésével elérhetjük tehát az ingadozó, a bűnelkövetéstől csak félelemből tartózkodó személyek meggyőzését arról, hogy cselekményük miatt felelősségre vonásuk nem fog elmaradni.

Más módszerre van szükség olyan irányú meggyőzésükhöz, hogy nem „éri meg" bűncselekményt elkövetni, hogy a bűnelkövetés nem „kifizetődő". Nem kétséges, hogy egyes bűntettek elkövetését megelőzi az elkövető részéről olyan számítás, amelynek során az elkövető a remélhető előnyöket összeveti a várható hátrányokkal és azért határozza el magát a bűntett elkövetésére, mivel az előnyök összértéke meghaladja a hátrányokét.

Az ilyen bűnelkövetők értékrendszerének a megváltoztatása nem egyszerű feladat. Ritkán sikerül közvetlenül meggyőzni az ilyen számító bűnelkövetőt arról, hogy a bűncselekmény elkövetése nemcsak előnyt jelent számára, hanem egyben hátrányt is más részére és számítgatásába ezt a hátrányt is bele kell vonni. Tehát nem csak a büntetés alkalmazásával őt ért hátrány képzetének kellene részt venni a bűnelkövetést megelőző lelki folyamatban, hanem a sértettet – közvetve a közösséget – érő hátrányának is. A közösséget érő hátrány megfelelő értékelésére irányuló követelménynek a személyiségbe való beépítése csak hosszabb nevelő munkával lehetséges. A felelősségre vonás során követett eljárás és az eközben hozott határozatok meggyorsíthatják, vagy meglassíthatják e folyamatot. És ebből a szempontból nem utolsósorban a kiszabott büntetés súlya, mint az elkövetőt cselekménye miatt közvetlenül érő hátrány bír jelentőséggel. Minden túl enyhe ítélet alkalmas az elkövető jelenlegi értékrendszerének erősítésére, korábbi számítása helyességének a bizonyítására. A megfelelően súlyos büntetés alkalmazása közvetlenül és elsődlegesen arról győzheti meg az elítéltet, hogy ilyen „árért" nem éri meg bűncselekményt elkövetni, közvetve azonban elvezetheti őt egész értékelésének, számítgatásának felülvizsgálatához, a társadalmi elvárások súlyának felismeréséhez is.

Közbevetőleg megemlítjük, hogy amikor a büntetés által elérni kívánt célokról beszélünk, a fő- és mellékbüntetések egységéből indulunk ki. E kétfajta büntetés igen szerencsésen egészítheti ki egymást és válhat ezáltal a ténylegesen kiszabott büntetés alkalmassá azoknak a céloknak a megvalósítására, amelyeket a törvényhozó a 34. §-ban meghatározott. Ezt a tételt rögzíti a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 578/67. sz. döntése. „Mint ugyancsak általános szempontot kell hangsúlyozni, hogy a speciális és generális prevenció céljából a fő- és mellékbüntetések, valamint az egyéb intézkedések egységet alkotnak."

Tagadhatatlan, hogy szinte bármelyik bűncselekmény vonatkozásában előfordul a büntetés kiszabásánál az itt jelzett hiba. Kétségtelen, hogy a legszembetűnőbb a vagyon elleni bűncselekményeknél, mivel itt a bűnelkövetésből származó előny könnyen összehasonlítható az elkövetőt ért hátránnyal, különösen olyan esetekben, amikor csak vagyoni jellegű büntetéssel sújtják.

A *Legfelsőbb Bíróság* által törvényességi óvás folytán tárgyalt bűnügyben az alapul vett tényállás szerint a boltvezető terhelt két alkalommal 2500–2500 fo-

rintot vett ki a bolt pénztárából. A terhelt korábban már el volt ítélve a társadalmi tulajdon sérelmére sikkasztással és hűtlen kezeléssel ismételten elkövetett bűntettéért, valamint ártúllépés bűntettéért. Mindezek ellenére az első fokon eljárt bíróság a terheltet 10 %-os bércsökkentés mellett 8 hónapi javító-nevelő munkára ítélte. A javító-nevelő munkát a terheltnek az eddigi beosztásban kellett teljesítenie.

Úgy véljük, ez az ítélet jól szemlélteti a fentebb kifogásolt eljárást. A bűnelkövető 5000 forint vagyoni előnyre tett szert bűncselekményével. A közölt ítéletből nem derül ki fizetése, de feltehetően a 2000 Ft-t nem haladja meg. Ebben az esetben a 8 hónapi javító-nevelő munkára ítélés folytán őt közvetlenül érzékelhető módon ért hátrány összege 1600 Ft, tehát jóval kisebb, mint a bűnelkövetésből származott előnye. Ha ehhez még hozzávesszük azt a körülményt, hogy a bíróság az elítéltet meghagyta abban a beosztásban is, amelyben a jelenlegi és korábbi bűncselekményeit is elkövette, megkockáztathatjuk azt a megjegyzést, hogy ez az ítélet aligha alkalmas a vádlott értékrendszerének, személyiségének kedvező irányú megváltoztatására. Sőt, ez az ítélet csak megerősítheti a vádlottban élő értékrendszert, mivel bebizonyította számára, hogy számítása helyes volt, a büntett elkövetéséből kevesebb hátránya származott, mint amennyi előnnyel járt az. A Legfelsőbb Bíróság B. törv. II. 535/1965. sz. döntésével a járásbíróság ítéletét helyesen változtatta meg és ítélte el a vádlottat 6 hónapi szabadságvesztésre.[4]

Ami már most a büntetés védői funkciójának a *Grassberger* féle harmadik fokozatát – a büntetés tényleges végrehajtását – illeti, ezzel majd a harmadik részben fogunk foglalkozni. Most még néhány megjegyzést kívánunk tenni az eddig tárgyalt védői fokozatok közötti összefüggésekről.

2. A társadalom védelme, mint a büntetés tulajdonképpeni célja maradéktalanul akkor valósulna meg, ha bűnelkövetésre nem kerülne sor. Tisztában vagyunk azonban azzal, hogy ilyen irreális célok elérésére nem törekedhetünk. Megelégszünk azzal, ha a bűnelkövetések számát és arányát bizonyos keretek közé szorítjuk. A büntetés védői funkciója tehát tulajdonképpen a bűncselekmények megelőzését, a bűnelkövetések akadályozását jelenti.

A bűnelkövetések megelőzéséről már *Beccaria* megállapította, hogy az jobb módszer, mint a büntetés.[5] A büntetéssel történő megelőzés tehát egy rossz okozása valamely hasznos és jó cél érdekében. Az ideális természetesen az lenne, ha e rossz nélkül lehetne a jót elérni, tehát ha büntetés nélkül lehetne a bűnelkövetéseket megelőzni. Azonban, mint *Vorozsekin* írja a *Pravda* egyik számában, „könnyebb egy bűntettest megbüntetni, mint egy bűncselekményt megelőzni".[6] A megelőzés legkülönbözőbb társadalmi és jogi eszközei sem teszik feleslegessé a büntetést, annak kiszabását és tényleges végrehajtását, ami végső soron szintén hozzájárul – legalábbis a helyes büntetés kell, hogy hozzájáruljon – újabb büncse-

[4] Büntetőjogi Döntvénytár, 2581. sz. 118. old.

[5] Caeser *Beccaria:* Bűntett és büntetés, Budapest, 1967, 134. old.

[6] *Pravda,* 1959. március 10.

lekmények megelőzéséhez. Hozzájárul azáltal, hogy a büntetés képzete – az elszenvedett vagy a tudomásra jutott büntetés képzete – is beépül a személyiség alakulását befolyásoló tudati tényezők sorába és segíti a társadalmi követelmények uralomra kerülését.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a megelőzés kettős síkon érvényesülhet: a bűncselekményt elkövető és a társadalom többi tagja vonatkozásában. A bűnmegelőzés mint társadalmi feladat jelenti egyrészről azt, hogy egy bűnelkövető ne kövessen el újabb bűncselekményt, ne váljék visszaesővé, és magában foglalja másrészről azt, hogy más személyek ne legyenek bűnelkövetők. A büntetés, mint a bűnmegelőzés egyik – jogi – eszközének is az a közvetlen célja, hogy akadályozza a megbüntetett személy visszaesését és gátolja a társadalom többi tagjának bűnözővé válását is. A korábban már részletesen elemzett jogi műszóval élve: a büntetésnek biztosítani kell a *speciális és generális prevenciót.*

Félreértések elkerülése végett ehelyütt hangsúlyozni kívánjuk *Sargorodszkij* egyik gondolatát: az eddigiekben ugyan a büntetés *védői* funkciójáról beszéltünk, azonban látnunk kell azt is, hogy a büntetés nemcsak védekező, hanem egyben támadó jellegű intézkedés is.[7] A büntetés támadást jelent az antiszociális képzetek, a társadalomellenes nézetek ellen és a büntetés kiszabásánál e tulajdonságára gondolni is kell. Ezért nem szabad megelégedni azzal a szemlélettel, amely csak védekezést lát a büntetésben; a büntetés kiszabásánál tudatosan törekedni kell az elkövető személyiségének aktív módon történő alakítására és az ítéletről tudomást szerző személyek tudatának pozitív irányú befolyásolására. A védekezés tulajdonképpen itt háttérbe is szorul: a védekező funkció éppen az antiszociális képzetek elleni támadás keresztülvitele során érvényesül. E képzetekre történő aktív ráhatás eredményeképpen alakul ki olyan helyzet, amely védelmet jelent a társadalom, a közösség érdekei számára.

Az itt vázolt támadást közvetlenül adott bűnelkövető képzet- és értékrendszere ellen irányul, de ennek el kell jutnia a személyek szélesebb körének tudatvilágához is. Megvalósítható-e azonban a kívánt cél mindkét vonatkozásban? Alakítható-e az elkövető személyisége pozitív irányba úgy, hogy ugyanakkor a büntetésről tudomást szerző személyek tudatára is pozitív hatása legyen a büntetésnek? Más szóval: biztosítható-e együttesen a speciális és a generális prevenció?

Az ember egyéniségének egyediségéből következik, hogy érzés-, gondolat- és tudatvilága, értékrendszere csak rá jellemző és eltér minden más személy rendszerétől és világától. A külvilági benyomásokra mindenki személyiségének megfelelően reagál. Ugyanarra a külvilági hatásra tehát a társadalom tagjai eltérően válaszolnak. Más tudatműködést indít meg a büntetés kiszabása is az elítéltben, mint a társadalom többi tagjában. Nehéz tehát megindítani olyan külvilági folyamatot, amely az általa érintett és az arról tudomást szerző személyekben társadalmilag kedvező személyiségformálást idézzen elő.

Az elmondottakat vonatkoztatva a büntetés céljaira, megállapíthatjuk, hogy el-

[7] *Sargorodszkij:* A büntetőjogi büntetés, i. m. II. k. 11. old.

térések, sőt: ellentmondások állhatnak fenn a speciális és a generális prevenció megvalósításának módjai között. Előfordul, hogy az elkövetőnek újabb bűncselekménytől való visszatartásához nem, vagy csak egészen enyhe büntetésre lenne szükség, a generális prevenció igényére tekintettel viszont súlyos büntetés kívánatos. Vagy fordítva: a speciális prevenció elérését csak súlyos büntetés biztosíthatná, viszont a generális prevenció egészen enyhe büntetéssel is elérhető. A büntetési célok tehát nem állanak mindig összhangban egymással, egymásnak sokszor ellentmondanak. *Mezger* ezt a tényt a büntetés antinomiájának nevezi.[8]

Lássunk néhány példát az elmondottakra.

A *lengyeltóti járásbíróság* 169/1962. sz. ítéletével 3 évi szabadságvesztésre ítélte vádlottat jogtalan behatolással visszaesőként elkövetett és a személyek javait sértő lopás bűntettében; ezt a büntetést a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 786/1962. sz. ítéletével két év és hat hónapi szabadságvesztére szállította le. A vádlott besurrant sértett lakásába és annak íróasztalából 885 Ft készpénzt magához vett. Tekintettel a cselekmény kétszeres minősülésére, ma a Btk. 296. § (3) bekezdése értelmében két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel lenne büntetendő.

A bíróság által megállapított és az első pillantásra súlyosnak látszó büntetés, az okozott kár alacsony voltára tekintettel, alkalmasnak tűnik az általános preventív hatás kiváltására. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy a vádlott cselekményét megelőzően már tízszer volt büntetve túlnyomó részben lopás miatt, a büntetést aligha tartjuk már eltúlzottnak. A vádlott a cselekményének elkövetését megelőző 10 év legnagyobb részét börtönben töltötte. Utolsó büntetéséből 1962. május 1-én szabadult és jelenlegi bűntettét 1962. május 19-én követte el. Három hetet sem töltött tehát el bűnelkövetés nélkül. Mindezeket a körülményeket figyelembe véve erős kétely támad az emberben, vajon újabb büntetése alatt sikerül-e személyiségét a kívánt irányban átnevelni? Ilyen megrögzöttség, megátalkodottság megszüntetéséhez és társadalmilag pozitívnak minősülő képzetrendszer kiépítéséhez elegendő-e két és fél év, ha börtönben eddig töltött közel 10 év semmi eredményt sem hozott? A generálprevencióhoz kívánatos enyhe büntetéssel szemben tehát a speciálprevenció igénye jóval súlyosabb büntetés kiszabása mellett szólna. A megyei bíróság e két igény összeegyeztetésére törekedett.

Hasonló tényálláson alapszik a *barcsi járásbíróság* B. 252/1965. sz. ítélete. A vádlott elhárításra képtelen állapot kihasználásával és visszaesésben követte el lopási cselekményét és ezért őt a bíróság két évi szabadságvesztésre ítélte. A kár értéke itt is csekély, viszont az elkövető korábban tizennégyszer volt már büntetve, több alkalommal vagyon elleni bűntett miatt. A törvényi minimumban meghatározott büntetés ismét aggályosnak tűnik a speciálprevenció igénye szempontjából, ugyanakkor azonban az általános visszatartáshoz talán enyhébb büntetés is elég lenne.

[8] Edmund *Mezger:* Strafzweck und Strafzumessungsregeln, Materialien zur Strafrechtsreform, 1. Band, Bonn, 1954. 2. old.

Eddig olyan példákat hoztunk, amelyekben a speciálprevenció szempontjai kívántak súlyosabb, és a generálprevenció szempontjai enyhébb büntetést. Lássunk egy példát ennek ellenkezőjére is.

A *szolnoki megyei bíróság* B. 912/1962. sz. ítéletével a vádlottat emberölés bűntettének kísérlete miatt egy évi és nyolc hónapi szabadságvesztésre ítélte, a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 1038/1962. sz. ítéletével a büntetést azonban egy évi szabadságvesztésre leszállította.

A megállapított tényállás szerint a vádlott a sértett mellkasára két irányzott, erőteljes szúrást adott le késsel. Mindkét szúrás külön-külön is alkalmas volt emberélet kioltására. A *Legfelsőbb Bíróság* ítélete leszögezte azt is, hogy a vádlott cselekményét nem büntetőjogilag értékelhető erős felindulásban követte el.

E körülmények alapján nehéz lenne azt állítani, hogy a büntetés alkalmas a társadalom többi tagjának a bűnelkövetésektől való visszatartására. Egyéb körülmények viszont a vádlott javára értékelhetők és azt a nézetet alapozzák meg, hogy újabb bűntettől való visszatartás végett nincs szükség súlyosabb büntetésre. Ilyen tények: „a vádlott reumás megbetegedésben szenved. Nyolc kiskorú gyermek tartásáról gondoskodik. Az élettársa igazoltan előrehaladott terhes állapotban van. A vádlott töredelmes beismerő vallomást tett és a cselekményt megbánta."

Mivel a *Legfelsőbb Bíróság* ítéletéből az elkövető személyiségére, előéletére utaló egyéb körülmény nem derül ki, indokolt álláspontot nem tudunk magunknak kialakítani atekintetben, hogy az alkalmazott büntetés valóban elégségesnek tűnik-e a speciálprevenció megvalósításához. Annyi azonban kétségtelen, hogy az általános visszatartás szempontjai, de a cselekmény tárgyi súlya is súlyosabb büntetés kiszabását is indokolttá tette volna.

A felhozott példákat annak a tételnek az illusztrálására szántuk, hogy a speciális és a generális prevenció megvalósításának szempontjai gyakran ellentétben állanak egymással. Rangsort közöttük felállítani nem lenne célszerű. *Schultheisz* egy régebbi munkájában kísérletet tesz ugyan erre,[9] magyarázatát azonban nem tartjuk meggyőzőnek. Szerinte a büntetési célok közötti rangsor dönti el azt, hogy az egyes enyhítő vagy súlyosító körülménynek milyen súlya van. Azoknak a körülményeknek kell a büntetés kiszabásánál nagyobb jelentőséget tulajdonítani, amelyek a rangsorban előbb álló büntetési céllal állanak összefüggésben. *Schultheisz* szerint: „Az általános megelőzés ... a legjelentősebb, a sértettnek nyújtandó elégtétel pedig a legalárendeltebb jelentőségű büntetési cél."[10] E kettő között helyezi el a szerző a speciálprevenciót és a társadalom nyugalmának a helyreállítását.[11]

Amikor a büntetési célok rangsorolását helytelenítjük, megismételjük korábbi megjegyzésünket, hogy konszolidált társadalmi, gazdasági, politikai körülmények

[9] *Schultheisz* Emil: A büntetés kiszabása, Budapest, 1953. 61–62. old.
[10] *Schultheisz* Emil: A büntetés kiszabása, i. m. 62. old.
[11] *Schultheisz* Emil: A büntetés kiszabása, i. m. 6. old.

között inkább a speciálprevenció jelentősége nő. Elsődlegesen a bűnelkövető visszatartásának a kívánalma befolyásolja a büntetés kiszabását, ugyanakkor azonban nem mellőzhetők az általános megelőzés szempontjai sem.

A magunk részéről *Horváth* Tibor véleményéhez csatlakozunk, aki helyesen hangsúlyozta a generális és a speciális prevenció dialektikus egységét, és szögezte le, hogy az egyik „viszonylag nagyobb súlyát az állam adott fejlődési szakaszának büntetőpolitikája határozza meg".[12] Így előfordulhat – és ezzel helyeslően egyet is kell értenünk –, hogy adott időpontban és adott helyen a generálprevenció szempontjai nagyobb súllyal esnek latba, mint a speciálprevencióé. Más helyen és időpontban viszont a speciálprevenció szempontjai válhatnak döntő jellegűvé és határozhatják meg a büntetés mértékét. Minden időre és minden helyre egyaránt kötelező erejű rangsort felállítani tehát nem lehet; kérdésünk vonatkozásában csak adott időszak és adott hely szükségletei lehetnek irányadóak.

A *Legfelsőbb Bíróság* láthatóan törekszik is az itt vázolt értékelésre. Gyakorlata nem merev és nem sematikus, hanem ítéletei ügyhöz kötöttek, az ügy jellegéhez alkalmazottak. Sem a generál-, sem a speciálprevenciót nem tekinti minden esetre vonatkozó érvénnyel fontosabbnak a másiknál; elismeri, hogy egyik ügyben az egyik, a másik ügyben a másik célkitűzés előtérbe kerülése indokolt. A B. törvényességi V. 207/1967. számú ítéletében meggyőzően szögezte le, hogy a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés esetében a durva szabályszegés súlyos eredménnyel párosulva azt eredményezi, hogy az általános megelőzés szempontjai lépnek előtérbe és súlyosabb büntetés kiszabását teszik szükségessé.

Egyébként e felfogásunkat már évekkel ezelőtt leszögeztük. Egyik tanulmányunkban a következőket írtuk: „Véleményünk szerint nem lehet általános érvényű rangsort felállítani az egyes büntetési célok között. Egyébként is mint fentebb láttuk, a főcél mindig ugyanaz: a dolgozó nép védelme. Ez szabja meg, hogy egyes esetekben melyik módszer alkalmazandó, melyik közvetlen cél valósítandó meg: az elkövető nevelése, a speciális vagy a generális prevenció, vagy esetleg a megtorlás."[13]

Az újabb külföldi irodalomban Otto *Reigl* száll határozottan síkra azzal a szemlélettel szembe, amely az általános és a különös megelőzés összeegyeztetését helyesli. Idézi *Bockelmannt*, aki szerint a legkülönbözőbb, részben teljesen ellentétes irányú szempontok érvényesülnek a büntetés kiszabásánál és csak az eset körülményei alapján dönti el a bíró, hogy melyik lesz közülük mértékadó. Ehhez a megállapításhoz hozzáfűzi *Reigl*, hogy „ez az egyetlen tétel, ami következetesen végrehajtható, azonban csak azért, mivel a következetlenség emelkedett itt elvvé".[14]

Reigl szellemesnek tűnő aforizmájához csak annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy

[12] *Horváth* Tibor: Büntetés . . . i. m. 14. old.

[13] *Földvári:* Az enyhítő és a súlyosító körülményekről, Budapest, 1960. 13–14. old.

[14] Otto *Reigl:* Sinn der Strafe und Strafrechtsreform, Zeitschrifft für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1961. 638. old.

ez a „következetlenség" az élet „következetlenségének" felel meg! Az élet van tele ellentmondásokkal. Sémákba, merev kategóriákba beleszorítani nem lehet. Az életviszonyok alakulása igényli azt, hogy a büntetés kiszabásánál változó szempontok érvényesüljenek: egyszer a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása iránti igény kerül előtérbe, másszor az elítélésre váró vádlott visszatartására kell nagyobb súlyt helyezni.

Még egy gondolatot szükségesnek tartunk hangsúlyozni: az egyik, vagy másik szempont előtérbe kerülése nem jelenti ugyanennek a szempontnak a *kizárólagos* érvényesülését. Vagyis a generális prevenció nagyobb befolyása nem eredményezheti a speciális prevenció szempontjainak a teljes figyelmen kívül hagyását, amint a speciálprevenció előtérbe kerülése sem zárhatja ki a generálprevenció szempontjainak korlátozott érvényesítését. A fentiekben csak arról volt szó, hogy a konkrét ítélethozatal során nagyobb hangsúlyt kaphat a speciál- vagy a generálprevenció, de egyik sem teszi feleslegessé vagy mellőzhetővé a másik szempont figyelembevételét.

Elméletileg megalapozatlan lenne csak az egyik szempont érvényesítése azért, mivel a törvényhozó által elérni kívánt végső cél, a társadalom érdekeinek a védelme, ily módon megvalósíthatatlanná válna. De el kell utasítanunk ilyen felfogást azért is, mivel a törvény 34. §-a sem vagylagosan jelöli ki e célokat, hanem egymás mellett, együttesen megvalósítandóként.

Ami pedig e kifogásolt nézet gyakorlati megvalósítását illeti, megállapíthatjuk, hogy elkerülhetetlenül túl súlyos, vagy túl enyhe ítéleteket eredményezne az. És ebből a szempontból nem tudnánk különbséget tenni a generál- és a speciálprevenció kizárólagos érvényesítése között: mindkét esetben születnének túl enyhe és túl szigorú ítéletek egyaránt. Túl szigorú ítéletet eredményezhetne a generálprevencióra való kizárólagos törekvés akkor pl. ha adott helyen elszaporodott bűntettekre figyelemmel maradnának figyelmen kívül a speciális prevenció szempontjai. De ugyanígy származhatna túl szigorú ítélet a speciális megelőzés szempontjainak az egyoldalú érvényesítésétől olyan esetekben, amikor a sokszorosan büntetett személy büntetésénél teljesen mellőznék az általános visszatartás szempontjait.

A túl szigorú és a túl enyhe büntetés egyaránt alkalmatlan a törvényhozó által megjelölt büntetési célok megvalósítására. E tétel helyességét bírói gyakorlatunk régen felismerte és az egyes bíróságaink ítéleteikben nem egyszer hivatkoznak is erre. A *Legfelsőbb Bíróság* a törvényesség érdekében hozott B. 1515/1954. sz. határozatában pl. a következőket olvashatjuk: „A megalkuvóan enyhe, súlytalan büntetések egyenesen bátorítást jelentenek a társadalom ellenségei, a bűncselekmények elkövetői számára. De a törvénysértő büntetéskiszabás nem alkalmas a bűnöző nevelésére sem."[15] De ugyanígy fennáll a káros kihatások veszélye a túlszigorú büntetés esetében is, amely az elítélttel szemben szánalmat kelt és így ahelyett, hogy „a bűncselekményeket elkövetőkkel szemben az erkölcsi elítélés

[15] Bírósági Határozatok, 657. sz.

légkörét alakítaná ki, éppen ellenkező irányban és így károsan hat. Az ilyen büntetésnek nincs nevelő hatása és az általános visszatartás célját sem szolgálja."[16]

Az idézett bírói döntések elvileg helyesen juttatják kifejezésre azt a felfogást, hogy a törvénysértő, a törvény előírásainak nem megfelelő ítélet gyakorlatilag sem lehet hasznos. Nem szolgálhatja az általános megelőzést sem az a döntés, amely a speciális prevenció megvalósítására teljesen alkalmatlan, és nem mozdíthatja elő az elkövetőnek újabb bűntettektől való visszatartását az olyan ítélet, amely nem felel meg a generális prevenció igényeinek. E két egymásnak néha ellentmondó célkitűzés tehát csak egymásra tekintettel valósítható meg és minden egyes ítélet meghozatalánál mindkét célkitűzésre egyaránt tekintettel kell lenni.

3. Helyes az elmondottak szerint az az ítélet, amely úgy neveli az elítéltet, úgy alakítja képzet- és értékrendszerét, hogy ugyanakkor a társadalom többi tagjában is erősíti a bűnözéssel szemben ható képzeteket. Az ítélethozatalnak, a büntetés kiszabásának közvetlenül tehát bizonyos pszichikai hatása van az elítéltre is, az elítélésről tudomást szerző személyekre is.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy minden büntetéskiszabásnak, de minden ítélethozatalnak is, legyen az elmarasztaló, vagy felmentő, de továbbmenően: minden büntetőeljárásnak is van valamilyen pszichikai hatása. Rendkívül fontos feladata az eljárás lefolytatásának és a büntetés kiszabásának egyaránt, hogy a pszichikai hatás a társadalmilag pozitív képzetek erősítésében, az antiszociális tulajdonságok gyengítésében nyilvánuljon meg.

A pozitív hatás elérésének feltételei adottak: a felelősségre vonás folyamatának a megindítása megindítja az elkövetőben a „mérlegkészítés" folyamatát: az elkövető végig gondolja cselekményét, annak előzményeit, az elkövetés mellett hatott körülményeket. Összeveti ezeket jelenlegi helyzetével és a felelősségre vonás várható kihatásaival. Az elkövetőben megindult ezen pszichikai folyamatot kell minőségileg magasabb szintre helyezni a büntetéskiszabással. A jól megválasztott büntetés teljesen leronthatja a bűncselekmény elkövetését támogató képzetek erejét és megerősítheti a társadalmi követelményeket igenlő, azokat elismerő képzeteknek a befolyását.

A pszichikai hatás betetőzése természetesen a büntetés tényleges végrehajtása során történik meg. Az a gondolati asszociáció, amely az elítéltben az elkövetett bűntett és a miatta elszenvedett kellemetlenségek között jön létre, alkalmas eddigi értékrendszerének módosítására is.[17]

Az itt vázolt pszichikai folyamat azonban nemcsak a bűnelkövetőben, hanem bűntettéről és felelősségre vonásáról tudomást szerző minden személyben lezajlik. Ezek között kétségtelenül vannak olyanok is, akikben a társadalmi követelmények nem váltak még meggyőződéssé, akik még gondolnak bűncselekmény elkövetésére is. Az ilyen személyek csak azért tartózkodnak a bűnelkövetéstől, mivel

[16] Bírósági Határozatok, 1060. sz.

[17] Vö.: *Sztrucskov:* Fragen des Vollzugs der Freiheitsstrafe unter Berücksichtigung der Theorie des sowjetischen Besserungsarbeitsrechts, Staat und Recht, 1966. 3. sz. 422. old.

egyelőre azt hátrányosabbnak tartják, mint az attól való tartózkodást. Ezekben a személyekben a felelősségre vonással és a büntetés kiszabásával ezt a meggyőződést kell erősíteni. A speciálprevencióra való hivatkozással kiszabott túlzottan enyhe büntetés azzal a hátránnyal járna, hogy az ilyen személyek felülvizsgálnák eddigi számításukat és a büntetés láttán olyan eredmény jöhet ki e számítás során, amely a bűnelkövetés előnyösebb voltát bizonyítja. A túl enyhe ítélet így válhat bűncselekmény elkövetésének ösztönzőjévé, amire egyébként a fentebb idézett Legfelsőbb Bírósági döntés helyesen utalt.

Kétségtelen, hogy nem egyszerű dolog előre látni azokat a hatásokat, amelyeket a büntetés az elítéltre gyakorol. Még nehezebb annak kiszámítása, milyen hatással lesz a büntetés az ítéletről tudomást szerző személyek pszichikumára, személyiségük alakulására. Mindkét vonatkozásban a bíróság állásfoglalása nem kevés prognosztikus elemet tartalmaz. *Leferenz* írja, hogy „szinte minden büntető ítéletben a tettes összértékelésénél fontos szerepet játszanak a prognosztikus megfontolások."[18]

A prognózis gondolatának a felvetése szükségessé tesz egy kis kitérőt. Közismertek azok a törekvések, amelyek a kriminológiai vizsgálatok során egyes személyek várható antiszociális viselkedésének a kiszámítására irányulnak. A prognózis-kutatások elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban terjedtek el, ahol intelligencia- és környezetvizsgálatok eredményeképpen próbálták meghatározni egyes személyek veszélyeztetettségének, a bűnelkövetés valószínűségének a fokát. Napjaink egyik legelterjedtebb burzsoá büntetőjogi – helyesebben kriminálpolitikai – irányzatában, a társadalom védelem irányzatában is komoly szerepet tulajdonítanak a különböző prognózisoknak.

E prognózisokról – véleményünk szerint helyesen – állapította meg már évekkel ezelőtt *Vermes* Miklós a következőket: „A prognóziskutatások jóslat-jellegűek és ha tudományos adatokkal alá is vannak támasztva, mégis valószínűségi ítéletek. Valószínűségi ítéletre pedig nem lehet szabadságkorlátozó intézkedéseket alapítani. A kriminológia tudománya nem rendelkezik olyan eszközökkel, amelyek segítségével valamely személy – múltbeli és jelenlegi körülményei, magatartása alapján – lemérhető olyképpen, hogy abból a jövőbeli magatartása bizonysággal megállapítható volna."[19]

Amikor egyetértünk *Vermes* Miklósnak a prognózis-kutatásokat bíráló megjegyzéseivel, olyan prognózisra gondolunk, amely adott személyek szociális, kulturális helyzete, személyisége alapján következtet jövőbeli magatartására és önmagában e prognózishoz fűz az érintett személyre nézve hátrányos következményeket. Minden olyan büntetési rendszer azonban, amelyben a büntetés alkalmazásával jövőre irányuló célokat akarnak elérni, kénytelen bizonyos körben

[18] Heinz *Leferenz:* Zur Problematik der kriminologischen Prognose, Zeifschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1956. 233. old.

[19] *Vermes* Miklós: A kriminológiai kutatások módszertani kérdései, Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, IV. k. 1–2. sz. 85. old.

szintén prognózisokkal dolgozni. A hátrányos következmények azonban ebben az esetben egy társadalomra veszélyes cselekményhez kapcsolódnak, de mértékük és tartalmuk megállapítására az említett feltételezések is kihatnak. Büntetés kiszabása a mi jogunkban is elképzelhetetlen prognosztikus elemek figyelembevétele nélkül, anélkül hogy ne bocsátkoznánk „jóslatokba" az elítélt jövőbeni viselkedése, a kiszabott büntetésnek személyiségét alakító hatása tekintetében. E prognózisoknak azonban minél nagyobb mértékben kell alapulniok tényeken és tudományosan bebizonyosodott tételeken, ellenkező esetben valóban nem fogják meghaladni a dilettáns jóslások színvonalát. Annak a kérdésnek a megnyugtató, igazságos és elfogadható megválaszolása, hogy adott bűnelkövetőnek újabb bűncselekménytől való visszatartása milyen büntetéssel érhető el, mindenekelőtt az elkövető személyiségének a feltárása alapján lehetséges. Helyesen állapítja meg evonatkozásban *Heinitz,* hogy „egy helyénvaló, megfelelő szabadságvesztés-büntetés megbízható személyiségvizsgálat nélkül, beleértve a tett minden szubjektív tendenciáját és motívumát, egyenesen lehetetlen."[20]

Néhány burzsoá kriminológus azonban, mint pl. *Glueck,* ennél tovább ment és a gyermekek korai éveiben megnyilvánult egyes jelenségek alapján olyan prognózis-táblákat állított fel, amelyek alapján következtetéseket vontak le a megvizsgáltak jövőbeni viselkedésére. Tetszetős a gondolat, amellyel e vizsgálatokat indokolták: a bűnözés megelőzésének legkedvezőbb módja a potenciális bűnözők minél korábbi kiszűrése. A családi életet befolyásoló alábbi öt körülményt tették a prognózis-táblázat felállításának alapjává: 1. a gyermek nevelése az apa által, 2. a gyermek felügyelete az anya által, 3. az apa vonzalma gyermekéhez, 4. az anya vonzalma gyermekéhez, 5. a család összetartozása.[21]

Aligha vitatható, hogy a *Glueck*ék által vizsgált körülmények igen komoly szerepet játszanak a gyermek személyiségének kifejlődésében. Az is kétségtelen, hogy e körülmények kedvezőtlen alakulása megteremti a gyermek antiszociális irányú személyiségfejlődésének a veszélyét. Pedagógiai, államigazgatási, gazdasági vagy esetleg néha egyszerű munkaviszonybeli intézkedéssel talán javítani lehet e veszélyes helyzeten, az ilyen vizsgálatok széles körű lefolytatásának, a veszélyeztetett helyzetben levők felkutatásának és megfelelő intézkedések meghozatalának a lehetőségei azonban ma még nem forognak fenn.

Ismételten hangsúlyozni kívánjuk, hogy a vázolt módon felállított prognózisokból nem szabad *büntetőjogi* következtetéseket levonni. A veszélyes helyzetben levő személyek felkutatása nem vonhat maga után sem büntetőjogi, sem az egyes személyek állampolgári szabadságjogait korlátozó rendelkezéseket. Büntetőjogi következményeket csak bűncselekménynek minősülő magatartáshoz fűzhe-

[20] Ernst *Heinitz:* Die Individualisierung der Strafen und Massnahmen in den Reform des Strafrechts und der Strafprozesse, Berlin, 1960. 9. old.

[21] Sheldon and Eleanor *Glueck:* Unravelling Juvenile Delinquency, New York, 1950, 261. old.

tünk. Ezért a magunk részéről csak olyan prognózisok felállítását fogadjuk el, amelyek bűncselekményt elkövető személyek jövő viselkedésére vonatkoznak.[22]

Amint már említettük, az ilyen prognózisok felállítása viszont elengedhetetlenné teszi az elkövető személyiségének minél alaposabb megismerését. A büntetés kiszabása előtti időben viszont erre igen szerények a lehetőségek. De nem is tűzhetjük ki feladatul minden bűnelkövető korai gyermekkorától a bűnelkövetésig terjedő egész előző életútjának, személyiségfejlődésének minden részletre kiterjedő feltárását. Úgy hisszük azonban, egyes esetekben nem mellőzhető ezen életút fontosabb állomásainak a rögzítése, elsősorban a családi – szülei és esetleges saját családjának – viszonyai tisztázása. Kívánatosnak tartjuk az ilyen részletesebb vizsgálatot a kirívóan súlyos bűntettet elkövető, továbbá olyan személyeknél, akik konok bűnözési hajlamról tesznek bizonyságot.

A személyiségfejlődést meghatározó körülmények feltárása, e körülményeket jellemző adatoknak az összegyűjtése nem könnyű feladat. Sőt, megállapíthatjuk, hogy éppenséggel lehetetlen minden olyan adatot összegyűjteni, ami egy ember személyisége kialakulásához és fejlődéséhez hozzájárult. Ezért korlátoztuk fentebb a fontosabb állomások, elsősorban a családi viszonyok feltárására igényünket.

Az adatok feltárása után következik egy nem kevésbé nehéz feladat: az adatok értékelése. A tudományok még nem tisztázták a külvilági tényezőknek a személyiségfejlődést befolyásoló hatásmechanizmusát. Nehéz utólag eldönteni, milyen körülmények hatottak károsan az elkövető személyiségének fejlődésére, és nehéz ezek alapján eldönteni azt, hogy milyen módon lehetne közömbösíteni a negatív tendenciákat és megerősíteni a pozitív irányba ható képzeteket.

A bűnelkövetők személyiségének a megismerése sok esetben megmagyarázhatja nekünk a bűnözés tényét. Motiválatlannak tűnő bűnelkövetésekre is választ kaphatunk, ha sikerül az elkövető személyiségét megfelelő mélységig megismernünk. De bizonyos fokig fordítva is áll a tétel: a bűnözés tényéből, a bűnelkövetés módjából és egyéb körülményekből is következtethetünk az elkövető személyiségére.[23]

A mondottak következnek a bűntett és a személyiség közötti összefüggésből. Az ember minden cselekményében, így bűnelkövetésében is megnyilvánul személyiségének egy része, hiszen létrejöttében személyiségének is megvolt a maga sze-

[22] Ettől eltérő az a prognózis, amelyet a büntetőpolitika meghatározásánál, a bűnözés elleni küzdelem szervezésénél és irányításánál kell felállítani. Az erre vonatkozó irodalomból az alábbiakat emeljük ki: *Loose–Stiller:* Wie ist eine Prognose der Kriminalitätsentwicklung und -vorbeugung möglich? Staat und Recht 1967. 9. sz. 1454. old., Josef *Streit:* Zur Prognose der Kriminalitätsbekämpfung, Sozialistische Demografie 1967. 36. sz. 11. old.; Frohmut *Müller:* Gedanken zur Prognose des Kampfes gegen die Kriminalität, Neue Justiz 1967. 23. sz. 719. old.

[23] Werner *Petrzilka* más véleményen van. Elismeri, hogy az elkövető személyisége adhat magyarázatot a bűncselekményre, de szerinte a bűnözés tényéből sohasem lehet visszakövetkeztetni az elkövető személyiségére. L.: Persönlichkeitsforschung . . ., i. m. 23. old.

repe. E szerep azonban rendkívül változatos és sokrétű lehet és a külvilági tényezőkhöz képest különböző arányú. Egyes magatartások kialakulásánál a külvilági tényezők játszottak nagyobb szerepet, másoknál a személyiség. A kriminológia tudománya meggyőzően bemutatta azokat a különbségeket, amelyek a jelzett szempontból az alkalmi vagy eseti, és a konok bűnözés között állanak fenn.[24]

Az a körülmény, hogy pl. az alkalmi bűnözés esetében a külvilági tényezők játszottak nagyobb szerepet a cselekményhez vezető akaratelhatározás kialakulásában, nem zárja ki a bűnelkövetésről a személyiségre történő visszakövetkeztetés lehetőségét. A bűntett és a személyiség közötti összefüggés lazább vagy szorosabb volta ugyanis csak a bűnelkövetés kialakulásában játszott szerep kisebb vagy nagyobb intenzitására utal. Amint magyarázatot adhat az elkövető személyiségének ismerete arra a kérdésre, hogyan juthatott a kínálkozó alkalom ilyen nagy szerephez és befolyáshoz, ugyanúgy fordítva is eljutunk bizonyos tisztázáshoz: adott bűncselekmény elkövetésének körülményei ismeretében az elkövető személyiségének egyes vonásai is feltárulhatnak előttünk.

Meggyőződésünk, hogy nagyon megkönnyítené a büntetés kiszabásának felelősségteljes munkáját az elkövető személyiségének alapos ismerete. Nagymértékben biztosíthatná is ez a büntetési célok – elsősorban a speciálprevenció – elérését. Tekintettel azonban a büntető eljárás folyamatában meglevő lehetőségek korlátolt voltára, úgy véljük, a személyiség mélyrehatóbb vizsgálata is csak a büntetés – a szabadságvesztés-büntetés – végrehajtása során történhetik meg.

4. Összefoglalva a büntetés céljainak a büntetés kiszabására gyakorolt hatásával kapcsolatos fejtegetéseinket, megállapíthatjuk, hogy a büntetés nemének és mértékének a meghatározásánál a társadalom érdekeiből kell kiindulni. A büntetést olyan nemben és olyan mértékben kell meghatározni, hogy az biztosítsa az elítélt képzet- és értékrendszerének pozitív irányú változását, a társadalmi követelmények elfogadása irányába ható képzetek erősödését és az antiszociális képzetek gyengülését. Ugyanakkor azonban figyelemmel kell lenni azokra a pszichikai hatásokra is, amelyeket a büntetés kiszabása az elítélésről tudomást szerző személyekben idéz elő. Rendszerint bizonyos kompromisszumra van szükség a mondott vonatkozásban, mivel egy-egy ítélet eltérő hatást gyakorolhat az elítéltre és az arról tudomást szerző személyekre. Büntetőpolitikai szempontokból függően kaphat nagyobb súlyt a generál-, vagy a speciálprevenció kívánalma, anélkül azonban, hogy kizárólagos érvénnyel meghatározná a büntetéskiszabást. A túl szigorú és túl enyhe büntetés egyik oka lehet a generál-, vagy a speciálprevenció igényének kizárólagos kielégítése, amelynek káros kihatásai vitán felül állanak. A büntetési célok megvalósítására alkalmas büntetés kiszabása nem lehetséges az elkövető személyiségének a bűntett vagy az elkövető jellege által meghatározott körben és mélységben történő feltárása nélkül.

[24] *Földvári–Vigh:* Kriminológia, i. m. 158. és köv. old.

6. §. A büntett és az elkövető társadalomra veszélyességének a jelentősége a büntetés kiszabásánál

A kiszabott büntetésnek – a Btk. 64. §-a értelmében – igazodnia kell a bűntett és az elkövető társadalomra veszélyességéhez is. E rendelkezésre figyelemmel az alábbi kérdések megválaszolására van szükség: 1. milyen viszonyban áll egymással a bűntett és az elkövető társadalomra veszélyessége, 2. milyen mértékben befolyásolja a társadalomra veszélyesség foka a büntetés mértékének a meghatározását, 3. a társadalomra veszélyesség kisebb vagy nagyobb foka értékelhető-e enyhítő vagy súlyosító körülményként, és ha igen: mi ennek az értékelésnek az alapja?

1. A bűntett és az elkövető társadalomra veszélyességnek a mibenléte és egymáshoz való viszonyuk kérdésében a szocialista büntetőjogtudomány képviselői érdemben egységes álláspontot alakítottak ki. Ennek lényegét a következőképpen foglalhatjuk össze:

a) A társadalomra veszélyesség részint a magatartásnak, részint a magatartás tanúsítójának a jellemzője. Ennek megfelelően beszélünk objektív és szubjektív társadalomra veszélyességről.

Az *objektív társadalomra veszélyesség* jelenti egy társadalmilag hátrányos helyzet beállásának azt a lehetőségét, amelyet bizonyos magatartás tanúsítása teremt meg. *Szubjektív társadalomra veszélyességen* viszont meghatározott személy képzeteinek olyan összefüggését, gondolkodásának olyan módját, erkölcsi- és értékrendszerének kialakult olyan formáját értjük, amelynél fogva várható, hogy a társadalom érdekeit sértő vagy azokat veszélyeztető magatartást fog tanúsítani.[1]

Mind az objektív, mind a szubjektív társadalomra veszélyesség szempontjából különbséget tehetünk az *absztrakt* és a *konkrét* társadalomra veszélyesség között.

In abstracto veszélyes a társadalomra minden olyan magatartás, amelyet a törvényhozó törvényi tényállás alkotásával bűntetté nyilvánított. Nem azért veszélyesek e cselekmények, mivel a törvényhozó bűntetté minősítette őket, hanem fordítva: azért nyilvánította a törvényhozó ezeket a cselekményeket büntetendővé, mert tipikus előfordulási módjukban veszélyeseknek tartotta őket a társadalomra.

Mivel az életben a tipikus esetek fordulnak elő legtöbbször, a törvényhozó által bűntetté nyilvánított cselekmények konkrét esetekben is rendszerint veszélyesek a társadalomra. A konkrét társadalomra veszélyesség tehát adott cselekmény jellemzője, az absztrakt társadalomra veszélyesség cselekmény-típusoké.

[1] Így határoztuk meg a társadalomra veszélyesség e két alakjának a fogalmát Az egység és a halmazat határesetei . . . c. munkánkban, i. m. 82–83. old.

A fentiek alapján absztrakt szubjektív társadalomra veszélyességről beszélhetünk elkövető-típusok vonatkozásában. Kétségtelen ugyanis, hogy a hasonló bűntetteket elkövető személyekre hasonló gondolkodásmód, beállítottság, személyiség jellemző. Vannak tehát közös vonásaik a lopást, erőszakos bűntetteket, államellenes bűntetteket elkövető személyeknek. Ezeken felül természetesen egy adott bűncselekmény elkövetőjének társadalomra veszélyességét olyan mozzanatok is mutatják, amelyek csak őrá jellemzőek.[2]

Az objektív és a szubjektív társadalomra veszélyesség fenti szétválasztása didaktikai célokat szolgál. A valóságban a kettő egységet, dialektikus egységet képez. Ez következik már az objektív társadalomra veszélyesség fogalmából is. Az objektív társadalomra veszélyesség ugyanis a magatartás, a cselekmény jellemzője. A magatartás azonban mindig *valakinek* a magatartása. Cselekmény nincs cselekvő nélkül – ugyanígy nincs objektív társadalomra veszélyesség sem szubjektív társadalomra veszélyesség nélkül. A tett-tettes egységének megfelelően képez szerves egységet az objektív és szubjektív társadalomra veszélyesség is.

Az elmondottak alkalmasak annak illusztrálására is, hogy ezen egységen belül milyen súlyszerinti fokozatok és milyen időbeli összefüggések állanak fenn: kitűnik, hogy a szubjektív társadalomra veszélyesség önmagában csak távoli veszélyt, a hátrány bekövetkezésének kisebb valószínűségét jelenti, mint a törvényhozó által tiltott valamely magatartás tanúsítása. A szubjektív társadalomra veszélyesség súlya ezért csekélyebb, mint az objektívé. Sok további körülmény hozzájárulására van szükség ahhoz, hogy a szubjektív társadalomra veszélyesség manifesztálódjék objektív társadalomra veszélyességben, egy magatartás tanúsításában. Tekintettel arra a korábban már hangoztatott tételre, amely szerint a cselekményben mindig megnyilvánul a személyiség is, az objektív társadalomra veszélyesség fogalmát úgy is meghatározhatjuk, hogy az *a külvilágban való megjelenése a szubjektív társadalomra veszélyességnek.*

b) A törvényhozó elismeri és értékeli a társadalomra veszélyesség mindkét alakját. Kifejezetten az objektív társadalomra veszélyességről van szó a törvény 2., 21., 24., 60. és 64. §-ában. A szubjektív társadalomra veszélyességről ilyen kifejezett rendelkezést csak a 60. és 64. §-okban találunk. Tehát míg a bűncselekmény fogalmának a meghatározásánál, a beszámítási képességnek – vagyis az alannyá válás feltételének – a megállapításánál a törvényhozó expressis verbis csak az objektív társadalomra veszélyességet értékelte, addig a büntetés kiszabásánál figyelembe veendő szempontok felsorolásánál már tekintettel volt a szubjektív társadalomra veszélyességre is.

A bűncselekmény megvalósulásához a törvényhozó tehát csak az objektív társadalomra veszélyességet, a cselekmény társadalomra veszélyességét kívánta meg. Ez kettős következménnyel jár: először is következik ebből a rendelkezésből az, hogy a „cselekmény" társadalomra veszélyességének a meglétével egyidejűleg

[2] Vö., *Schultheisz* Emil: Néhány új szempont a büntetőjogban, Szeged, 1953, 138. old.

fennforog az elkövető társadalomra veszélyessége is.[3] Másodszor következik a Btk. fenti rendelkezéseiből az is, hogy a szubjektív társadalomra veszélyesség, amennyiben az nem nyilvánul meg konkrét magatartásban, nem vonhat maga után semmiféle büntetőjogi következményt, még büntető eljárás megindítását sem. A büntető törvény feladata ugyanis az, hogy védje a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét és jogait a társadalomra veszélyes cselekményekkel – *és nem a társadalomra veszélyes személyekkel* – szemben. Tehát amíg egy személy egyéniségében, gondolkodásmódjában fennálló társadalomra veszélyesség nem jelenik meg, nem nyilvánul meg a külvilágban valamilyen magatartásban, addig ellene büntetőjogi úton eljárni nem lehet.

Úgy hisszük, a kérdés ily módon történt szabályozásának a helyessége egyáltalán nem vitatható. E rendelkezés jelenti az állampolgári szabadság érvényesülésének egyik legbiztosabb garanciáját.

Más a helyzet viszont a büntetés kiszabásánál. Ha valakinek a személyében rejlő társadalomra veszélyesség megnyilvánult egy olyan társadalomra veszélyes cselekményben is, amelyet a törvényhozó büntetni rendelt, a büntetés mértékének a meghatározásánál már nem lehet elzárkózni a személyében rejlő társadalomra veszélyesség értékelésétől. Garanciális szempontok sem szólnak ez ellen, mivel a törvényhozó a büntetési keretek és a büntetés kiszabásánál irányadó szempontok meghatározásával már elegendő biztosítékot nyújtott az egyéni érdekek kellő megóvására.

c) A büntetés kiszabásánál a cselekmény társadalomra veszélyességére is tekintettel kell lenni. Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy egészen eltérő funkciója van a két fajta társadalomra veszélyességnek e vonatkozásban.

Az *objektív társadalomra* veszélyesség figyelembevételének a szükségessége elsősorban garanciális jelentőségű. Az elkövetett cselekmény súlyát, társadalmi kihatásait tükrözi és a büntetés mértékére való befolyása azt eredményezi, hogy a tett és a büntetés súlya között meghatározott összefüggés álljon fenn. Az objektív társadalomra veszélyességhez történő igazodás a büntetés kiszabásánál tehát egy *múltba néző szemlélet* érvényesítését jelenti.

Ezzel szemben az *elkövető társadalomra veszélyességének* a figyelembevétele egy *jövőbe néző szemlélet* érvényesítése. Az elkövetőben ható képzetekre, értékrendszerére, tudati és érzelmi életére tekintettel azt kell a bíróságnak mérlegelnie, hogy újabb bűnelkövetéstől való visszatartása milyen büntetéssel biztosítható.

Úgy véljük, a bíróság az objektív társadalomra veszélyesség vonatkozásában könnyebb helyzetben van, mint a szubjektív társadalomra veszélyesség értékelésénél. Az előbbi kérdés kapcsán az elkövetett cselekmény súlyát, kihatásait kell felmérni, és ehhez rendszerint elegendő támpont áll rendelkezésre. A szubjektív társadalomra veszélyesség figyelembevétele viszont igen mélyre ható szemé-

[3] Így *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 400. old.

lyiségvizsgálatot tételez fel, és ennek alapján is csak prognoszkikus következtetésre van lehetőség.

Feltételezhető, hogy az itt vázolt könnyebb út lehetősége is közrejátszott abban, hogy a két fajta társadalomra veszélyesség befolyása között korábban igen nagy eltérés állt fenn. Bíróságaink egyébként is hajlanak arra, hogy a nagyobb meggyőző erővel bíró objektív körülményeknek nagyobb jelentőséget tulajdonítsanak, mint a gyakran megbízhatatlan és mindenképpen nehezebben feltárható szubjektívoknak. Ha ezekhez hozzávesszük még azt a tényt, hogy a múltban milyen káros kihatásai voltak az ítélkezési gyakorlat szubjektív irányú elfajulásainak, érthető, hogy a szocialista jogirodalomban erősen elterjedtek olyan vélemények, amelyek a büntetés kiszabásánál a cselekmény társadalomra veszélyességének kiemelkedő jelentőséget kívántak biztosítani.

Látszólag ilyen álláspontot foglalt el *Viski* László, aki egyik tanulmányában – elismerve ugyan az elkövető nevelhetősége, valamint bűnössége fokának a jelentőségét – azt írta, hogy „csak az elkövetett cselekménnyel közvetlen vonatkozásban álló körülmények értékelhetők a büntetés nemének és mértékének meghatározásában".[4]

Hasonló nézetet vallott korábban *Buchholz* is, aki a büntetéskiszabás kérdéseit tárgyaló terjedelmes munkájában leszögezte, hogy „azon körülmények mellett, amelyek a társadalomra veszélyesség fokát meghatározzák, nincs más súlyosító vagy enyhítő körülmény".[5]

Buchholz újabban kifejtett nézete[6] megegyezik saját felfogásunkkal: a büntetés kiszabásánál figyelembe kell venni a cselekmény társadalomra veszélyességét is, de ez önmagában sem azt nem dönti el, alkalmazható-e büntetés, sem azt, milyen büntetés és milyen mértékben kerüljön alkalmazásra. A cselekmény társadalomra veszélyessége mellett figyelembe kell venni azokat a jövőbeli változásokat is, amelyeket a büntetés alkalmazásával el akarunk érni. Evonatkozásban pedig az elkövető személyiségéből kell kiindulni és azt kell megvizsgálni, hogy milyen személyiségi vonásai, sajátosságai szorulnak változtatásra, és hogy e változtatások milyen büntetéssel érhetők el.

Több vonatkozásban felvetettük már az előzőekben a rangsor kérdését, így pl. a büntetési célok, továbbá az objektív és a szubjektív körülmények súlya közötti rangsor kérdését. Az objektív és a szubjektív társadalomra veszélyesség kapcsán ugyancsak felvethető a fontossági sorrend kérdése: melyik társadalomra veszélyességnek van nagyobb befolyása a büntetés mértékének meghatározására? Különösen élesen vetődhet fel e kérdés olyan esetekben, amikor a két fajta tár-

[4] *Viski* László: Büntetőpolitika és büntető törvényhozás, Magyar Jog 1960. 3. sz. 67. old.

[5] Erich *Buchholz:* Die gerichtliche Strafzumessung in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1957, 94. old. Ugyanezt az álláspontot foglalta el *Takov* is: Zur Frage der Straffestsetzung, Informationsdienst 1953. 19. sz. 592. old.

[6] Erik *Buchholz:* Nicht nur die Gesellschaftsgefährlichkeit entscheidet, Neue Justiz 1961. 2. sz. 57. old.

sadalomra veszélyesség foka között lényeges eltérés tapasztalható. Ilyen helyzet állhat fenn pl. akkor, ha a társadalomra személyében nem nagy veszélyt jelentő elkövető a körülmények hatására súlyos – ún. szituáció-, konfliktus-, vagy indulati – bűntettet követ el.

Szándékosan hoztuk fel ezt a példát, mivel ezt alkalmasnak tartjuk annak szemléltetésére is, hogy a felvetett kérdés nem válaszolható meg egyéb összefüggésektől elvonatkoztatva. Példánk jól illusztrálja azt az összefüggést, amely az objektív és a szubjektív társadalomra veszélyesség, az objektív és a szubjektív körülmények, valamint a büntetési célok, döntően az általános és a különös megelőzés között áll fenn.

Az objektív és a szubjektív társadalomra veszélyesség közötti viszony lényegében megfelel az általánosabb körű objektív és szubjektív körülmények közötti viszonynak. Hiszen a társadalomra veszélyesség csak az egyik olyan objektív, illetőleg szubjektív körülmény, amelynek jelentősége van a büntetés kiszabására. Ebből a logikai kapcsolatból következik, hogy amit fentebb az objektív és a szubjektív körülmények súlyáról elmondottunk, az vonatkozik az objektív és a szubjektív társadalomra veszélyesség közötti rangsorra is. Így vonatkozik mindenekelőtt az a megállapítás is, hogy míg az objektív körülmények a generálprevenció, addig a szubjektívek a speciálprevenció szempontjából jelentősek. Korábbi állásfoglalásaink alapján le kell vonnunk azt a következtetést, hogy a *szubjektív társadalomra veszélyességnek semmiképpen sem elhanyagolható jelentősége van* a büntetés kiszabásánál.

Jelentőségét meghatározza a büntetés céljaival és ezek között is a speciálprevencióval való szoros összefüggése. Az elkövető társadalomra veszélyessége azért állapítandó meg, mivel újabb bűncselekménytől való visszatartásához szükséges büntetést csak ennek ismeretében tudjuk meghatározni. Amelyik pillanatban elszakadunk a puszta megtorló jellegű büntetésektől és arra törekszünk, hogy a büntetés alkalmazásával elérjünk valamilyen jövőbeni célt is az elítélt vonatkozásában, abban a pillanatban el kell ismernünk a szubjektív társadalomra veszélyesség befolyását. És minél inkább súlyt helyezünk a speciálprevenció megvalósítására, annál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk azoknak a szubjektív jellegű körülményeknek, amelyek alapján megállapítjuk az elkövető társadalomra veszélyességének a fokát.

Mi a fentiekben kiemeltük a speciálprevenció jelentőségét. Ennek megfelelően hangsúlyozzuk itt az elkövető társadalomra veszélyessége fokának a befolyásoló erejét. Egyetértünk ugyan *Viski* László ama megállapításával, hogy az elkövető társadalomra veszélyességének általunk is adott értelmezése prognosztikus jellegű,[7] és tisztában vagyunk azzal a veszéllyel is, amely a szubjektív elemek értékelésével jár együtt. Büntető törvénykönyvünk hatályba lépése óta folyó bírói gyakorlatunk szemmel tartása meggyőzött bennünket arról, hogy nem kell félnünk a szubjektív elemek túlértékelésétől. Ellenkezőleg: korábban is idézett bí-

[7] *Viski* László: Büntetőpolitika és büntető törvényhozás, i. m. 67. old.

rói döntések azt mutatják, hogy nagyobb a veszélye az objektív körülmények túlértékelésének, és a szubjektívok leértékelésének, mint fordítottjának.

Kétségtelen, hogy megállapításunk az eddig eltelt időre vonatkozik és önmagában még nem nyújt biztosítékot arra, hogy a jövőben is ilyen szemlélet fog uralkodni. A büntetés kiszabása azonban büntetőpolitikai kérdés *is*, mely büntetőpolitika ugyanúgy védendő és védhető az eltorzulásoktól, mint az állam általános politikája, amelynek az előbbi csak része, konkrét megnyilvánulási formája.

d) Van még egy kérdés, amelyet az objektív és a szubjektív társadalomra veszélyességnek a büntetés mértékére való befolyása kapcsán meg kell válaszolnunk: *az időpont kérdése.* Melyik időpontban fennforgott társadalomra veszélyesség befolyásolja a büntetés mértékét: a cselekmény elkövetésének vagy elbírálásának időpontja?

Korábbi felfogásunknak[8] megfelelően az elbírálás időpontjának mindkét társadalomra veszélyesség vonatkozásában nagyobb jelentőséget tulajdonítunk.

A cselekmény elkövetéskori társadalomra veszélyessége arra a kérdésre ad választ, bűncselekmény valósult-e meg vagy sem. De a bűncselekménynek minősülő cselekmény elkövetőjének a büntetésére már a társadalomra veszélyességnek az elbíráláskor fennforgó foka hat. A társadalom védelmi igényére az elbíráláskori veszélyességből lehet következtetni. Az általános visszatartás követelménye a cselekménynek az elbíráláskor fennforgó értéktelenségétől, hátrányosságának fokától függ.

Úgy véltük és úgy véljük, hogy a cselekmény elkövetéskori társadalomra veszélyessége is hat ugyan a büntetés kiszabására, de csak közvetve, mint bűnösséget enyhítő vagy súlyosító körülmény. Ugyanis ha az elkövető ismerte cselekményének nagy társadalomra veszélyességét, és ez a tudat sem tartotta őt vissza annak elkövetésétől, akkor vele szemben jóval nagyobb szemrehányás tehető, mintha cselekménye az elkövetéskor a társadalomra veszélyességnek kisebb fokát mutatta volna.

Az itt elmondottak fokozottabb mérékben vonatkoznak az elkövető társadalomra veszélyességére is. Mivel e körülmény a speciálprevenció célkitűzésével áll igen szoros összefüggésben, érthető, hogy a büntetés kiszabásának időpontjában fennforgó helyzetből kell kiindulni és ennek alapján kell a várható kihatásokra következtetni. Az elkövető társadalomra veszélyessége terén az elkövetéstől az elbírálásig netán végbement változás figyelmen kívül hagyása lehetetlenné tenné a törvényhozónak a speciálprevenció megvalósítására irányuló célkitűzésének a megvalósítását.

2. A bűntett és az elkövető társadalomra veszélyességének jelentőségével kapcsolatban foglalkoznunk kell néhány olyan elméleti kérdéssel is, amelynek témánk vonatkozásában is figyelmet érdemlő kihatásai vannak. Elkerülhetetlenül fel kell vetnünk egy régebbi vitakérdést is, amelyet ma sem tartunk megoldott-

[8] Az egység és a halmazat határesetei . . ., i. m. 80–82. old.

nak és lezártnak. Ez a kérdés a társadalomra veszélyesség rendszerbeli helyére, a törvényi tényállás fogalmához való viszonyára vonatkozik.

a) Uralkodónak tekinthető felfogás szerint – amelyet hazai irodalmunkban *Horváth* Tibor fejtett ki a legmeggyőzőbben –, „A bűncselekmény fogalma egyfelől és a törvényi tényállás fogalma másfelől egy és azonos jelenség – a bűncselekmény – két oldalát, éspedig társadalmi és jogi oldalát tükröző kategória . . . a bűntett törvényi tényállása az egyes bűntettek jogi jellemzőit tartalmazza . . . a törvényi tényállás a bűncselekmény társadalmi-politikai tartalmának jogi formája."[9]

A felvetett kérdés megoldásának kiindulási pontját képező ezen alaptételekkel magunk is egyetértünk, belőlük azonban az uralkodó állásponttól eltérő következtetéseket vonunk le. Ismét *Horváth* Tibort idézzük: „. . . a bűncselekmény fogalmában helyet kapó minden elem – a társadalomra veszélyesség, a jogellenesség és a bűnösség áthatja valamennyi törvényi tényállást, s ha azok közül bármelyik is hiányzik, nem beszélhetünk a törvényi tényállás megvalósulásáról, másszóval tényállásszerű cselekményről. Nincs külön bűncselekmény és külön tényállásszerű cselekmény . . .".[10]

A bűncselekmény fogalmának a törvényi tényállás fogalmával történő ilyen jellegű azonosítását már korábban is helytelenítettük.[11] Mi szükség van azonban arra – kérdezhetnénk *Belinggel*[12] –, hogy ugyanarra a jelenségre két fogalmunk legyen? Tudományelméleti, rendszertani és gyakorlati szempontok egyaránt amellett szólnak, hogy az ilyen zavartkeltő szinonimákat küszöböljük ki.

De a két fogalom megkülönböztetését alátámasztja a jelenségek belső dialektikája is. Minden jelenségben két oldalt különböztethetünk meg: a tartalmat és a formát. A bűncselekménynek is megvan a maga tartalma és a maga formája. A törvényi tényállás fogalma a bűncselekmény formáját – a fent idézett megállapítás szerint: „a bűncselekmény társadalmi-politikai tartalmának jogi formáját" – tükrözi.

A bűncselekmény és a törvényi tényállás fogalmai közötti megkülönböztetésünk közvetlen következménye – és az uralkodó állásponttól való eltérésünk legszembetűnőbb megnyilvánulása –, hogy a társadalomra veszélyességet nem tartjuk a törvényi tényállás fogalmához tartozónak.

Úgy véltük és úgy véljük, hogy a bűncselekmény megvalósulásának lényegében három feltétele van: a cselekmény társadalomra veszélyessége, a törvény által büntetni rendeltség, és az elkövető bűnössége. A törvényi tényállást azonosítjuk a „törvény által büntetni rendeltséggel", mivel a törvényhozó éppen a törvényi tényállás alkotásával rendel büntetni egyes cselekményeket.[13]

[9] *Horváth* Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme, i. m. 138–139. old.

[10] *Horváth* Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme, i. m. 140. old.

[11] Az egység és a halmazat határesetei . . . i. m. 99., 108. old.

[12] Ernst *Beling:* Die Lehre vom Verbrechen; Tübingen, 1906. 2–3. old.

[13] Nem kívánunk ehelyütt ismételten részletesen foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy a tör-

A fenti gondolatmenettel jutottunk el ahhoz a belátáshoz, hogy a tényállásszerű cselekmény még nem minősül bűncselekménynek: ehhez szükség van arra is, hogy a kérdéses cselekmény a társadalomra veszélyes legyen.

A tényállásszerű cselekmény és a bűncselekmény egymástól való eltérésének lehetősége megalapozható logikai magyarázattal is, de bizonyítható a gyakorlattal is:

A törvényhozó azért és akkor alkot valamely cselekménytípusról törvényi tényállást, mivel és amikor azt *általában* a társadalomra veszélyesnek tartja. A *konkrét* esetek legnagyobb része megfelel a törvényhozó értékelésének és a társadalomra ezek a cselekmények rendszerint veszélyesek is. Kivételesen azonban előfordulhatnak olyan esetek is, amikor a törvényhozó által büntetni rendelt – vagyis tényállásszerű – cselekmény az eset kivételes körülményei miatt nem tekinthető a társadalomra veszélyesnek. A törvényhozó *általános* értékelése és a bíróság *konkrét* értékelése tehát a tipikustól, a szokásostól, a rendszerint fennforgó körülményektől eltérő helyzet miatt nem vág egybe. A törvényi tényállás minden eleme megvalósul anélkül, hogy a cselekmény a társadalomra veszélyes lenne. *Van tehát tényállásszerű cselekmény, de az nem bűncselekmény, mivel a bűncselekmény egyik fogalmi ismérve hiányzik.*

b) Büntető törvénykönyvünk megalkotása során nem történt meg e vitatott kérdés tisztázása. És nem is történhetett meg, mivel a törvény nem alkalmas arra, hogy lezárjon vagy megoldjon bizonyos tudományos vitákat. Viszont a következetességet és az egyes rendelkezések közötti összhangot mindenképpen el kell várnunk a törvényhozótól. Kérdésünk vonatkozásában viszont némi következetlenség tapasztalható.

A 3. §-hoz fűzött *Miniszteri indokolásban* az alábbi megállapítás olvasható: „Minthogy a cselekmény társadalomra veszélyessége változó, a jogalkalmazónak is állást kell foglalnia abban a kérdésben, hogy a konkrét cselekmény az adott időszakban és helyen, az adott körülmények között veszélyes-e a társadalomra, s ha igen, milyen fokban. Más szóval: a bűntetté nyilvánított cselekmény in abstracto feltétlenül büntetést érdemlő fokban veszélyes a társadalomra, in concreto azonban nélkülözheti ezt a jelleget. Lehet, hogy a konkrét cselekmény már eleve veszélytelen, illetőleg jelentéktelen fokban veszélyes a társadalomra, de lehet, hogy a cselekmény társadalomra veszélyessége csak később enyészik el. Ennek a felismerésnek a következményeit a 60. § vonja le."[14]

Tehát: 1. lehet, hogy a konkrét cselekmény már eleve veszélytelen a társadalomra, 2. lehet, hogy veszélyes ugyan, de veszélyessége nem éri el a bűncselekménykénti értékeléshez szükséges fokot, 3. lehet, hogy az elkövetéskor megfe-

vényhozó nem szabályoz minden egyes bűntetti tényállásban minden büntethetőségi feltételt, hanem ezek közül egyeseket kiemel a törvény különös részéből és szabályozásukat az általános részbe helyezi. Bővebben: Az egység és a halmazat határesetei..., i. m. 99. old.

[14] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 39. old.

lelő fokban veszélyes cselekmény veszélyessége az elbírálásig eltelt időben elenyészik. Az *Indokolás* e három lehetőség szabályozását ígéri.

A hivatkozott 60. § azonban a három lehetőség közül csak kettőre tartalmaz rendelkezést: arra az esetre, ha az elkövetéskor is veszélyes volt ugyan a cselekmény a társadalomra, de nem olyan fokban, amilyen a büntetés alkalmazásához szükséges lenne, és arra az esetre, ha az elkövetéskor megfelelő fokban fennforgó társadalomra veszélyesség az elbírálásig eltelt időben e szint alá süllyed. *Nem tartalmaz a 60. § tehát rendelkezést arra az esetre* – és ennek lehetőségére e §-hoz fűzött *Miniszteri indokolás* nem is utal – *ha a konkrét cselekmény az eset egyedi körülményei miatt már az elkövetéskor nem volt a társadalomra veszélyes.*

A 60. §-hoz fűzött *Miniszteri indokolás* egyébként önmagában is következetlen: először megállapítja, hogy „Ha a törvényhozó büntetéssel fenyeget egy cselekményt, az egyúttal állásfoglalás abban, hogy a kérdéses magatartás nem csekély fokban, hanem jelentékenyebb mértékben veszélyes a társadalomra. Csakhogy a törvényhozó elvont, általánosított cselekményt helyez büntetés alá, s erre érvényes értékítélete. A felmerülő tényleges eset eltérhet az általánostól, veszélyessége alul maradhat annak a szintnek, amelynél büntetés alkalmazása indokolt." Később viszont azt olvashatjuk, hogy az olyan cselekményt is bűntettnek kell tekinteni, amelyik társadalomra veszélyessége nem éri el az említett szintet, mivel „az tényállásszerű, s ha kisebb fokban is, de veszélyes a társadalomra".[15]

Véleményünk szerint az a következetes, elméletileg helyes és gyakorlatilag is célszerű felfogás, amely a bűncselekménnyé minősülés feltételének tekinti azt, hogy a cselekmény elkövetésekor jelentékenyebb fokban veszélyes legyen a társadalomra. Nem minden társadalomra veszélyes cselekményt szükséges bűncselekménynek tekintenünk, az ilyen értékeléshez indokolt jelentékenyebb fokot megkívánni.

A törvény tehát nem visz bennünket közelebb a vitatott kérdés eldöntéséhez. A bírói gyakorlatban azonban születtek olyan állásfoglalások, amelyek mindenképpen figyelmet érdemelnek.

c) Elsőnek említjük a *Legfelsőbb Bíróság* II. sz. büntető elvi döntését, amelyet a *Legfelsőbb Bíróság* XXIV. sz. büntető elvi döntése nem tartott ugyan érvényben, a magunk részéről azonban változatlanul helyesnek véljük. Eszerint: „A bűncselekmény törvényi tényállását megvalósító konkrét cselekmények az esetek túlnyomó többségében veszélyesek a társadalomra. Az ilyen cselekmények társadalmi veszélyessége általában már magából a tényállásszerűségből minden külön ilyen irányú megállapítás szüksége nélkül következik.

Rendkívüli körülmények a konkrét cselekmény társadalmi veszélyességét a tényállásszerűség ellenére kivételes esetekben mégis kizárhatják. Ilyen esetben a bűnösség megállapításának helye nem lehet, a terheltet fel kell menteni."[16]

A *Budapesti Fővárosi Bíróság* Bf. XXIV. 1650/1958. sz. döntésében megálla-

[15] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 119. old.
[16] Bírósági Határozatok, 51. sz.

pította, hogy hivatalos személyekkel szemben, akiknek hivatalos eljárásban „sokszor kell olyan tényeket leszögezniük, illetve megállapításokat tenniük, amelyek formálisan a rágalmazás vagy becsületsértés bűntettét valósítják meg", bűncselekményt megállapítani nem lehet. „Törvényszerűen járt el tehát az elsőfokú bíróság – olvassuk a továbbiakban –, amikor a megvádolt személyekkel szemben az említett bűncselekmények miatt indított büntetőeljárást bűncselekmény hiányában megszüntette."[17]

Érdemben megfelel e döntésnek a *Legfelsőbb Bíróság* elnökségi tanácsa által hozott 2797/1959. sz. határozat is, amely üzérkedés vonatkozásában állapította meg azt, hogy a terhelt által elkövetett cselekmény „az eset összes körülményeire figyelemmel olyan csekély jelentőségű, hogy ... vele szemben a bűnösség megállapítását és a büntetés kiszabását mellőzni kellett".[18]

És végül hivatkozunk még a *Nyíregyházi Megyei Bíróság* Bf. 1607/1957. sz. ítéletére, amelyben a gyermek sérelmére elkövetett becsületsértés vonatkozásában állapította meg, hogy „az elkövetett becsületsértés társadalmi veszélyessége olyan csekély jelentőségű, melyre tekintettel a legenyhébb büntetés kiszabása is szükségtelennek mutatkozik".[19]

Mindegyik döntés érdemben megfelel a II. sz. büntető elvi döntés szellemének és mindegyik mögött az az elvi feltételezés húzódik meg, hogy az alapul szolgáló cselekmények megfelelnek ugyan egy bűntetti tényállásnak, de vagy nem veszélyesek, vagy csak olyan csekély fokban veszélyesek a társadalomra, hogy bűncselekménynek nem minősíthetők.

A bírói gyakorlat tehát hajlik afelé a nézet felé, hogy lehetséges olyan tényállásszerű cselekmény is, amely nem veszélyes, vagy nem kellő fokban veszélyes a társadalomra. A társadalomra veszélyesség megfelelő fokának a hiánya miatt az ilyen cselekmények nem értékelhetők bűncselekményként.

Jól látjuk az aggály okát fenti nézetünk vonatkozásában: egyesek attól tartanak, hogy a társadalomra veszélyességnek a törvényi tényállásból történő kiemelése az utóbbi fogalmát politikai, társadalmi tartalomtól megfosztott, pusztán formális fogalommá tenné.

Ezt az aggályt nem osztjuk először azért, mivel a törvényi tényállás fogalma valóban egy jelenségnek, a bűncselekménynek a formai oldalát kell, hogy tükrözze. De nem tesszük magunkévá a fenti aggályt azért sem, mivel a törvényi tényállás nem azáltal válik társadalmi tartalommal átitatott fogalommá, hogy egyik elemeként hivatkozunk a társadalomra veszélyesség mozzanatára is, hanem azáltal, hogy benne olyan cselekményeket és olyan egyéb körülményeket írunk körül, amelyek társadalmi jelentősége önmagából adódik. A társadalomra veszélyesség ugyanis egy cselekménynek sohasem önálló jellegű tulajdonsága: a társadalomra veszélyesség objektív tények alapján állapítható meg. Társadalomra ve-

[17] Büntetőjogi Döntvénytár, 1. sz.
[18] Büntetőjogi Döntvénytár, 875. sz.
[19] Büntetőjogi Döntvénytár, 1197. sz.

szélyes bizonyos cselekmény akkor, ha olyan körülmények fennforgása közepette kerül sor annak megvalósítására, amelyek összhatásukban megalapozzák a cselekmény e negatív értékelését. Konkrét bűncselekmény társadalomra veszélyességét azonban tényállásban nem rögzített körülmények is befolyásolják. Nyilvánvaló pl., hogy a törvényhozó által nem értékelt távolabbi következmények beállása (politikailag káros demoralizáló hatás) vagy egyéb körülmények fennforgása (szemérem elleni erőszaknál a sértett gyermekkora) lényegében kihat a bűntett társadalomra veszélyességére. Más körülmények megléte viszont ellenkező irányban módosítja a cselekmény értékelését: kizárja annak negatív elítélését.

d) Az itt tárgyalt elméleti kérdéseknek a büntetés kiszabása során az alábbi szempontokból van jelentősége:

A bíróságnak állást kell foglalnia abban a kérdésben is, hogy a konkrét cselekmény, a fennforgó körülményekre tekintettel, társadalomra veszélyes-e olyan mértékben, hogy a cselekmény büntetőjogi értékelése kívánatos. Ha e kérdést igenlően válaszolja meg, következik a másik kérdés: milyen fokban veszélyes? Erre a kérdésre csak konkrét körülményekre tekintettel lehet feleletet adni. E kérdés vonatkozásait a következő pontban külön is szemügyre vesszük. Ehelyütt még egy további kérdést kell megemlítenünk: milyen funkciója van a büntetés kiszabása vonatkozásában a cselekmény társadalomra veszélyességének: alapja-e a büntetésnek, vagy csak a büntetést befolyásoló egyik körülménynek fogható fel?

Buchholz korábban erőteljesen kiemelte a társadalomra veszélyesség szerepét. Azt írta, hogy a büntetésnek a társadalomra veszélyességhez kell igazodni. Helytelenítette azt a felfogást, amely a bűnösséget kívánta a büntetés alapjává tenni. Szerinte ez a tettes személyének az előtérbe kerülését eredményezné, ami által viszont a tett elveszítené az őt megillető helyet.[20]

Hasonló álláspontot foglalt el hazai jogirodalmunkban *Kádár* Miklós és *Kálmán* György. „A társadalomraveszélyesség nemcsak a bűntett alapvető tulajdonsága, hanem egyben az elkövető megbüntetésének alapja is... A büntetésnek arányban kell állnia a cselekmény társadalomraveszélyességével, alapvetően sohasem szabad súlyosabbnak lennie és csak abban az esetben enyhébbnek, ha az elkövető személyében rejlő különös körülmények ezt indokolttá teszik" – írják közös munkájukban.[21]

A magunk részéről az idézett állásfoglalásokkal nem tudunk egyetérteni. Szerintünk következetlenség is tapasztalható bennük, mert ha elismerjük a társadalomra veszélyesség fokától való eltérés lehetőségét az elkövető személyében rejlő körülményekre tekintettel az egyik irányban, nem zárkózhatunk el ezelől a másik irányban sem.

Úgy véljük, nincs elvi alapja annak a felfogásnak, amely a cselekmény vagy az elkövető társadalomra veszélyességének minden esetre érvényes kiemelendő je-

[20] Erich *Buchholz:* Die gerichtliche Strafzumessung... i. m. 75. old.
[21] *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 783. old.

lentőséget kíván biztosítani. Mi úgy értékeljük e mozzanatot, mint a büntetés mértékének meghatározására befolyással bíró *egyik* körülményt. De a büntetés mértékét sem önmagában és nem közvetlenül befolyásolja, hanem a büntetési célokra tekintettel, a büntetés céljaival fennálló kapcsolata alapján. Mint az előzőekben már több ízben is kifejtettük: a büntetés mértékének meghatározásánál a büntetés céljai dominálnak. Ezek elérésének igénye szabja meg a büntetés nemét és mértékét; bármilyen körülménynek azért és olyan szerepe lehet, amiért és amilyen alapot nyújt a büntetés céljai elérésére vonatkozó következtetések levonására. Elismerjük tehát azt, hogy a cselekmény és az elkövető társadalomra veszélyességének foka befolyásolja a büntetés mértékének meghatározását. Hatásuk attól függ, hogy milyen következtetések levonását alapozzák meg a büntetési célok vonatkozásában.

3. Gyakorlati jelentőségére tekintettel külön kívánunk foglalkozni a társadalomra veszélyesség fokával összefüggő egyes kérdésekkel.

Az előzőekben láttuk egyrészről azt, hogy a törvényhozó azért nyilvánít egyes cselekményeket bűncselekményekké, mivel azoknak tipikus előfordulási módját a társadalomra veszélyesnek tartja. A törvényi tényállás alkotása során tekintettel van azokra a körülményekre, amelyek ilyen jelleget kölcsönöznek az alapul szolgáló cselekménynek. Tagadhatatlan azonban, hogy a konkrét elkövetés során foroghatnak fenn olyan ritkábban előforduló körülmények is, amelyek a cselekménynek a rendszerintinél jóval nagyobb, vagy annál sokkal enyhébb fokú társadalomra veszélyes jelleget adnak. *Értékelhetjük-e az ilyen nagyobb vagy kisebb fokú társadalomra veszélyességet súlyosító vagy enyhítő körülménynek?*

A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 810/1962. sz. határozatában – bizonyos önellentmondást is tartalmazó – alábbi megállapítást olvashatjuk: „A cselekmény fokozottabb társadalmi veszélyességének tehát a büntetés kiszabásánál jelentősége van, de maga a cselekmény fokozottabb társadalmi veszélyessége nem képez súlyosító körülményt."

Ugyanezt az elvet tükrözi, de némileg részletesebben is megmagyarázza a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 27/1962. sz. határozata, amelyben az alábbiakat olvashatjuk: „Az I. fokú bíróság a fellebezésben felhozott tényeket mind súlyosbító körülményként értékelte, de magának a cselekménynek társadalmi veszélyességét helyesen nem vette súlyosbító körülménynek. A cselekményt a törvényhozó éppen azért minősítette bűncselekménynek, mert a cselekmény a társadalomra veszélyes. Ezért maga a társadalomra veszélyesség súlyosító körülményként nem értékelhető."

E döntésekkel szemben a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. III. 1018/1966. sz. határozatában az alábbiakat rögzítette: „A terheltek agresszív, erőszakos fellépésében megmutatkozó társadalomra veszélyesség jelentősebb foka lényegesen súlyosabb büntetés kiszabását indokolja a büntetés céljainak (Btk. 34. §) megvalósítása érdekében."

Érdemben ugyanígy foglalt állást a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 600/1962. sz. ítéletében: „A büntetés kiszabása körében a Legfelsőbb Bíróság figyelembe vet-

te, hogy a tűz az állatok etetésére használt árpaszalmát semmisítette meg és így annak népgazdasági kihatása jelentősen meghaladta a megsemmisült dolog kárösszegét, továbbá azt is, hogy 1961. évben a kedvezőtlen időjárás következtében kevés takarmány volt s a sértett termelőszövetkezet a bűntett következtében nehéz helyzetbe került, mert az állatok etetéséhez szükséges takarmányt csak jóval magasabb áron tudta beszerezni. Így az elkövetett bűncselekmény társadalmi veszélyessége igen nagy. Az ilyen cselekményekkel szemben megkülönböztetett szigorral kell fellépni még olyan esetben is, amikor az elkövető cselekményét nem bosszú, hanem az elkeseredés motiválta."

Még egyértelműben juttatja kifejezésre a *Legfelsőbb Bíróság* álláspontját a Bf. I. 377/1958. sz. döntésében: „A bűntettek törvényi tényállását megvalósító cselekmények általában veszélyesek a társadalomra. A veszély általános foka kifejezésre jut a törvényben előírt büntetési tételben. A konkrét társadalmi veszélyesség nagyobb foka csak akkor súlyosít, ha az átlagosat meghaladó jelentőségű, az adott minősítésen belül is kiemelkedő."

Korábbi fejtegetéseinkre tekintettel nem igényel magyarázatot az a felfogásunk, amely az idézett *Legfelsőbb Bírósági* döntéseket helyesli. Részletesen és általános érvénnyel szögeztük le fentebb azt az elvet, hogy a törvényhozó által az akár alap-, akár minősített tényállásban értékelt körülmények súlyosító – illetőleg enyhítő – körülményként értékelhetők a bíróság által, amennyiben a konkrét esetben az átlagost messze meghaladó – vagy azon messze alulmaradó – fokban nyilvánulnak meg. Általános érvényűnek tekintett szabályunk vonatkozik a társadalomra veszélyességre is.

A *Legfelsőbb Bíróság* itt idézett Bf. IV. 600/1962. sz. ítélete azonban felhasználható azon korábbi tételünk illusztrálására is, hogy a társadalomra veszélyesség kisebb vagy nagyobb foka mindig konkrét körülményeken alapszik. A társadalomra veszélyesség objektív tényekhez tapadóan mutatkozik meg, mely tényeket értékelhetett a törvényhozó is tényállási elemként, de előfordul, hogy e tények a törvényi tényálláson kívül fekszenek. *Törvényi tényálláson kívül álló objektív tények is fokozhatják vagy enyhíthetik tehát a cselekmény társadalomra veszélyességének fokát* – önmagában ez a körülmény is alkalmas annak a tételnek a gyengítésére, amely a társadalomra veszélyességet a törvényi tényállás fogalmi keretei közé sorolja.

Az idézett ítélet az alábbi körülményekre tekintettel értékelte a cselekményt a társadalomra nagyobb fokban veszélyesnek: a cselekmény népgazdasági kihatásai (nem tényállási elem), kedvezőtlen időjárás következtében fennálló takarmányhiány (nem tényállási elem).

Amit az eddigiekben általában mondottunk a társadalomra veszélyességről, az érvényes az elkövető társadalomra veszélyessége vonatkozásában is.

4. Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a büntetés kiszabásánál mind a cselekmény, mind az elkövető társadalomra veszélyességének jelentősége van. A büntetés mértékére mindkét körülménynek megvan a befolyása. A befolyás ereje attól függ, hogy a büntetés céljaival milyen összefüggésben állanak azok a

tények, amelyek akár a cselekmény, akár az elkövető társadalomra veszélyességét megadják. Ha a társadalomra veszélyesség foka az átlagostól, az általában előfordulótól lényegesen eltér, kifejezett súlyosító, illetőleg enyhítő körülményként értékelésére van szükség.

7. §. Az elkövető bűnösségének jelentősége a büntetés kiszabásánál

Törvényünk idézett rendelkezése szerint a büntetésnek igazodnia kell az elkövető bűnösségének fokához is. A *Miniszteri indokolás* korábban ugyancsak már hivatkozott megjegyzése értelmében annak eldöntése, hogy a büntetési kereteken belül milyen mértékben állapítsa meg a bíróság a büntetést, „a bűnösségi körülményektől függ". E megállapítások előrebocsátását azért tartottuk indokoltnak, hogy ezzel is jelezzük az itt tárgyalásra kerülő kérdés fontosságát.

A büntetőjog és -tudomány fejlődését az objektív és a szubjektív irányok harca is jellemzi. Témánk vonatkozásában e küzdelem jele a cselekmény súlyának és a bűnösség fokának az egymással szembeállítása és a büntetés mértékének egyik vagy másik körülménytől függővé tétele.

Az előző fejezetben láttunk olyan nézeteket, amelyek a büntetés kiszabásának „alapját" a cselekmény társadalomra veszélyességében jelölték meg. Tették ezt abbeli törekvésükben, hogy a tettes-büntetőjog által felidézett veszélyeket eleve kiküszöböljék.

1. Nem kevés azonban ma sem azoknak a jogtudósoknak a száma, akik a büntetés alapját az elkövető bűnösségében jelölik meg és a büntetés mértékét döntően a bűnösség fokától teszik függővé.

Ha a társadalomra veszélyességet alapul vevő felfogás hívei tetszetős és meggyőző indokolást is tudnak adni álláspontjuk mellett, nem kevésbé elgondolkodtató a bűnösséget alapulvevő szerzők magyarázata. Ők a modern büntetőjog egyik sarkalatos tételéből, a bünfelelősség elvéből indulnak ki és azt vallják, hogy a bűnösség nemcsak általában feltétele a megbüntetésnek, hanem a büntetés mértékének a döntő meghatározója is. Nem elégszenek meg tehát e tudósok a „bűnösség nélkül nincs büntetés" elvének hangoztatásával, hanem ezen túlmenően a büntetés konkrét mértékét is a bűnösség fokával próbálják összhangba hozni.

Az elmondottak alapján nem véletlen, hogy a bűnösség gondolatának ilyen tág körű érvényesítését hirdető szerzők rendszerint a szubjektív irányzatok követői közül kerülnek ki. És az sem véletlen, hogy a mai nyugat-német büntetőjogtudomány vezető egyéniségei nagyobb részben szintén e felfogást vallják.

Megemlítjük *Bockelmann* nevét, aki felfogását az alábbiakkal indokolja: „Reszocializálást leginkább igénylő de enyhe, továbbá a súlyos bűncselekményt megvalósító, de azóta megjavult elkövetőkre tekintettel kell a bűnösségelvhez és a

bűnösséghez igazodó büntetés eszméjéhez ragaszkodnunk."[1] Még félreérthetetlenebbül fogalmaz egyik későbbi cikkében: „... azt megakadályozni, hogy az enyhe bűntettet elkövetők túl sokáig maradjanak pedagógiai-terápiai kezelésben, ez az első és legfontosabb ok, ami miatt egy büntető törvénykönyvnek a bűnösségi elvet meg kell tartania."[2]

Láthatjuk tehát, hogy *Bockelmann* garanciális érdekekre hivatkozik itt, amelyek miatt a büntetés mértékét a bűnösséghez kell igazítani: enyhébb súlyú bűntettet elkövető olyan személyt, akinek egyéb személyi körülményei – pl. sokszorosan büntetett előélete – súlyosabb büntetés alkalmazása mellett szólnának, e nézet hívei szerint nem szabad bűnösségén túlmenően büntetni, viszont szükségesnek hirdetik a súlyos büntetés alkalmazását a súlyos bűncselekményt elkövetett, de a visszatartás szempontjából kedvező személyiségű bűnelkövetővel szemben.

Az idézetekkel kapcsolatban szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy *Bockelmann* nézete mögött a cselekmény súlyosságának jelentősége húzódik meg, annak a koncepciónak megfelelően, hogy minél súlyosabb bűntettet követ el valaki, annál súlyosabb szemrehányás tehető vele szemben. Ez a körülmény már jelzi azt a gyakorlati nehézséget, amellyel a bűnösség fokát alapul venni kívánó szerzők felfogásának gyakorlatba történő átültetésénél találkozunk: a bűnösség foka és a büntetés mértéke között nehéz közvetlen kapcsolatot kiépíteni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az idézett állásfoglalás hívei nem tisztán a bűnösség fokának, hanem az elkövetett bűncselekmény miatt tehető szemrehányás súlyosságának kívánnak büntetést meghatározó szerepet tulajdonítani.

Érdekes egyébként szemügyre venni azt a változást, amelyen a nyugat-német törvénytervezetek témánk vonatkozásában átmentek. Az 1958-as tervezet még azt mondotta, hogy „a büntetés a bűnösség mértékét nem haladhatja meg" (2. §), az 1960-as javaslat indokolása szonban ezt a tételt aggályosnak tartja, mert „vannak esetek, amelyekben jogosnak tűnik a bűnösség mértékének bizonyos átlépése, hogy ezáltal lehetővé váljék a tettesre egy tartósabb ráhatás." Ennek alapján kétségtelenül igaza van *Reigl*nek, amikor megállapítja, hogy a tervezet készítői „a bűnösségi elvet részben feladták, mert a tettes annyiban egy nem bűnössel esik egybe, amennyiben a büntetés bűnössége mértékét meghaladja".[3]

A magunk részéről valljuk a bűnfelelősségi elvet, de ezen azt értjük, hogy *az elkövető csak a bűnösen elkövetett cselekménye miatt, a bűnösen előidézett következmények miatt büntethető.* Nem tartjuk lehetségesnek azonban ennek az elvnek olyan jellegű kitágítását, amelynek értelmében még a büntetés mértékét is a bűnösségtől kellene függővé tenni. Elismerjük azt is, hogy a büntetésnek iga-

[1] Paul *Bockelmann:* Willensfreiheit und Zurechnungsfähigkeit, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1963. 3. sz. 389. old.

[2] Paul *Bockelmann:* Straflosigkeit für nicht mehr gefährliche Schwerverbrecher? Frankfurter Allgemeine Zeitung 1964. 19. sz. 6. old.

[3] Otto *Reigl:* Sinn der Strafe und Strafrechtsreform, i. m. 634. old.

zodni kell az elkövető bűnösségéhez, de csak mint az *egyik* befolyásoló tényezőhöz.

A bűnösséget a büntetés mértékének az alapjaként értékelő felfogás hívei lényegében azok közül kerülnek ki, akiket a büntetés céljait tárgyaló fejezetben mint az abszolút teória követőit említettük, tehát akik a büntetés célját önmagában jelölték meg. Az idetartozó tudósok, mint láttuk, tagadták bármilyen jövőre irányuló célkitűzés létjogosultságát. És hogy ez a felfogás nemcsak az elmúlt évszázadokban élt, hivatkozunk Otto *Reigl*re, akinek már idézett tanulmánya csak pár évvel ezelőtt jelent meg.

Reigl határozottan szembe fordul *Liszt* ama nézetével, mely szerint az az igazságos büntetés, amely szükséges. *Reigl* úgy véli, hogy „az emberi méltóságnak csak az a büntetés felel meg, amely egyedül bűnösségéhez méretezett". Megengedhetetlennek tartja azt a törekvést is, hogy felnőtt embert akarata ellenére neveljünk és ezzel őt személyében a legmélyebben megváltoztassuk. Szerinte a tett csak alkalom a büntetésre, de nem egyben a büntetés mértékének meghatározója is. És végül összefoglalja saját nézetét a következőképpen: „Ha a törvény elleni támadás a szellem aktusa, akkor csak a szellem aktusa által, a büntetés önkéntes magáravállalásával és a joghoz való visszatéréssel egyenlíthető az ki. Az ilyen magatartást nevezzük bűnhődésnek."[4]

Úgy hisszük nem igényel semmi magyarázatot *Reigl* felfogásának metafizikus, élettől idegen mivolta. A társadalmi életben alkalmazásra kerülő, ott ható büntetést mi nem a bűnhődés elősegítése, a lelkiismeret megnyugtatása, vagy egyéb, ezekhez hasonló misztikus célok érdekében, hanem azért szabjuk ki, hogy ezzel pozitív irányba, a társadalmi követelmények elsajátítása irányába befolyásoljuk az elítéltnek és a társadalom többi tagjának a személyiségét. Egyetértünk tehát a *Reigl* által bírált *Liszt*-i nézettel: helyesnek, igazságosnak tartjuk azt a büntetést, amely szükséges az említett személyiségformálás érdekében.

Meg kell mondanunk, hogy a bűnösséget alapul vevő felfogások hívei nemcsak a burzsoá ideológiák talaján alakulhatnak ki. Találkozunk ilyen nézetekkel a szocialista büntetőjogászok körében is, igaz, hogy e jogtudósok végkövetkeztetései eltérnek az előbb említettektől.

A német szocialista büntetőjogtudomány képviselői közül idézzük Ulrich *Dähn* és Rolf *Schröder* felfogását: „A büntetés faja és mértéke meghatározása szempontjából primér kritérium a bűnösség és pedig annak tartama és terjedelme. Ez következik objektíve a büntetőjogi felelősség lényegéből. Jelentőségüknek megfelelően következnek ez után a bűntett következményei és kihatásai, és a többi objektív és szubjektív körülmény, valamint a tettes személyisége. A büntetéskiszabás rendszere egyes elemeinek az értékelése azonban nem sematikusan határozható meg, hanem dialektikus egységként kell ezeket felfogni. Egyes esetekben

[4] Otto *Reigl:* Sinn der Strafe und Strafrechtsreform, i. m. 636–639. old.

meghatározott elemek más elemekkel szemben nyernek jelentőségükben, és így a büntetéskiszabást jelentősen befolyásolják."[5]

Hazai jogirodalmunkban is találkozunk hasonló felfogásokkal. E nézeteknek történelmi gyökerük van és visszavezethetők egyes régebbi törvényalkotásokra is. Így mindenek előtt a *Csemegi*-kódex 89. §-ában meghatározott rendelkezésre, amely szerint: „A büntetés kiszabásánál figyelembe veendők a bűnösség fokára befolyással bíró súlyosító és enyhítő körülmények."

E szabály mögött kétségen kívül az az elvi tétel húzódik meg, hogy a büntetés a bűnösség fokától függően állapítandó meg. Egyes körülményeknek csak akkor és olyan szerepe, befolyása lehet a büntetés kiszabásánál, amikor és amilyen befolyása van a bűnösség fokára. A bűnösség fokát nem befolyásoló körülmény – a fentiek szerint – sem enyhítő, sem súlyosbító körülményként nem értékelhető.

A későbbiek során látni fogjuk azt, hogy bírói gyakorlatunkban számtalan olyan körülmény nyer értékelést súlyosítóként is, enyhítőként is, amelyek az elkövető bűnösségével egyáltalán nincsenek kapcsolatban, arra semmiféle befolyást sem gyakorolnak. Ebből következik véleményünk szerint az a megállapítás is, hogy a bűnösség foka nem alapja, hanem csak egyik befolyásoló tényezője a büntetés kiszabásának.

Az elmondottakra tekintettel kifogásolhatónak tartjuk a Btk. 64. §-ához fűzött *Miniszteri indokolás* korábban már idézett alábbi megállapítását: „A büntetés kiszabásánál a bíróra elsősorban az a keret irányadó, amelyet a törvény az illető bűntett büntetésére nézve megszab. Hogy ezen a kereten belül az adott esetben milyen büntetés kerüljön alkalmazásra – ideértve vagylagos büntetési tétel esetén az alkalmazandó büntetési nem meghatározását is –, ez a bűnösségi körülményektől függ. Ezek a körülmények a büntetést vagy súlyosbítják vagy enyhítik, eszerint súlyosbító vagy enyhítő körülmények."[6]

Ehelyütt is megismételjük véleményünket: a büntetés mértéke alapvetően attól függ, hogyan tartja a bíróság megvalósíthatóknak a büntetési célokat. A büntetés mértékét tehát a büntetési célok határozzák meg. Erre figyelemmel kell számba venni a cselekmény és az elkövető társadalomra veszélyességét, az elkövető bűnösségét, valamint az egyéb enyhítő és súlyosbító körülményeket. Ez utóbbiak között vannak olyanok, amelyek az elkövető bűnösségével állanak kapcsolatban. Ezek figyelembevétele már a törvénynek a bűnösség fokára történő utalására tekintettel kötelező. További körülményeket, amelyek sem a cselekmény, sem az elkövető társadalomra veszélyességével nem állanak összefüggésben, sem nem kapcsolódnak az elkövető bűnösségének fokához, azért kell figyelembe venni, mivel a törvényhozó külön megemlíti „az egyéb súlyosító és enyhítő körülményeket". Ha csak a bűnösségi körülményeket tekinthetnénk enyhítőknek vagy súlyosítóknak, felesleges lett volna a 64. § utolsó kitételét felvenni.

Van azonban még egy körülmény, ami miatt a bűnösséget alapul vevő felfo-

[5] Ulrich *Dähn*–Rolf *Schröder:* Probleme der Strafzumessung, Neue Justiz 1967. 22. sz. 707. old.
[6] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 128. old.

gást nem tudjuk elfogadni és erre a körülményre *Szabó* András mutatott rá hazai irodalmunkban. *Szabó* szerint: „A büntetés arányossága közvetlenül a bűnösség mértékében nem mérhető. A bűnösség mértéke és a büntetés mértéke incomparábilis."[7]

A bűnösség fokának a nehéz meghatározása után tehát eljutunk ahhoz a belátásig, hogy ehhez a körülményhez a büntetés mértéke nem arányosítható, mivel e két egymástól különböző körülmény pontos összemérésére nincs lehetőség!

2. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy csak a pontos összemérést, az azonosítást tartjuk lehetetlennek a mondott vonatkozásban, annak azonban gyakorlatilag sincs semmi akadálya, hogy a bűnösség foka és a büntetés mértéke között bizonyos párhuzamot vonjunk. Nincs akadálya annak, hogy a súlyosabb bűnösségnek súlyosabb büntetést eredményező hatást tulajdonítsunk, figyelemmel azonban egyéb körülményekre is, az enyhébb bűnösséget viszont enyhébb büntetés kövesse.

Ma már nem igényel indokolást *Noll*nak az a megállapítása, hogy „mind a bűnösségnek, mind a jogtalanságnak vannak fokai".[8] Osztatlanul érvényesül az a felfogás is, hogy a két alapkategórián, a szándékosságon és a gondatlanságon belül is további súlyszerinti fokozatok alakíthatók ki.

Nem tartozik témánk keretébe annak a vitának az ismertetése és abban a kérdésben való állásfoglalás, hogy a szándékosságon és a gondatlanságon belül milyen súlyszerinti differenciálás megtétele tekinthető elvileg megalapozottnak. Hatályos jogunk szabályozásához kapcsolódva a közvetlen vagy egyenes, és az eshetőleges szándék, valamint a tudatos gondatlanság és a hanyagság közötti különbségre hivatkozunk evonatkozásban.

Egyenes szándékról beszélünk olyan esetekben, amikor a társadalomra veszélyes következmények képzete nemcsak megjelenik az elkövető tudatában, hanem tevékenysége kifejezetten ezek megvalósítására irányul, amikor az elkövető „kívánja" ezeknek a következményeknek a megvalósulását. Eshetőleges szándék esetében is megjelenik ugyan a társadalomra veszélyes következmények képzete az elkövető tudatában, de az elkövető nem ezek beállása végett cselekszik. Más célt kíván elérni, de tisztában van azzal, hogy cselekménye ezeket a társadalomra veszélyes következményeket is megvalósítja vagy megvalósíthatja. „Belenyugszik" e következmények beállításába: mondja törvényünk 16. §-a.

A gondatlanság súlyosabb alakja, a tudatos gondatlanság a gyakorlatban alig különböztethető meg a szándékosság enyhébb alakjától: az elkövető ebben az esetben is előre látja magatartásának következményeit, azokba azonban nem nyugszik bele, hanem a maga részéről mindent megtesz azok elmaradása érdekében. És végül hanyagság forog fenn akkor, ha az elkövető nem látja ugyan előre magatartása következményeit, de csak azért, mivel nem tanúsította a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést.

[7] *Szabó András:* A nevelő-, átnevelő intézkedések . . ., i. m. 569. old.

[8] Peter *Noll:* Übergesetzliche Milderungsgründe aus vermindertem Unrecht, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1956. 181. old.

Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy a bűnösség súlyosabb vagy enyhébb foka nemcsak a fenti felsorolás alapján állapítható meg: kihatással van erre néhány további körülmény is. Ilyenek pl. a cselekmény megfontoltsága, kiterveltsége, a végrehajtásban megmutatkozó kitartás nagyobb foka, a szándék megvalósítására az alkalom állhatatos keresése, fondorlat az elkövetésben stb. Ezek és még hozzájuk hasonló jó néhány más körülmény emeli az elkövetővel szemben érezhető rosszallást, helytelenítést cselekménye miatt és egyben alkalmasak az elkövető személyiségére utaló következtetések levonására is. E körülmények azt mutatják, hogy az elkövetőben élő személyiségtorzulások, antiszociális vonások erősek, leküzdésükhöz mélyebb és tartósabb beavatkozásra van szükség.

A szándékos és a gondatlan elkövetések megkülönböztetett értékelése témánk vonatkozásában problémákat nem vet fel, mivel a gondatlan elkövetések csak abban az esetben minősülnek bűncselekményként, amikor a törvényhozó ezt külön így rendeli. Ilyen esetekben azonban mindig külön szankciót, a szándékos elkövetés büntetésétől eltérő büntetési kereteket állít fel és a bíróságnak e keretek között kell kiszabni a büntetést.

A bűnösségi fokozatok differenciált értékelésére ezek szerint csak a szándékosságon és a gondatlanságon belül van gyakorlatilag szükség. A szándékosság és a gondatlanság enyhébb vagy súlyosabb megnyilvánulási formájára bíróságaink aránylag ritkán hivatkoznak a büntetés kiszabása körében. Ennek okát abban látjuk, hogy önmagában az a körülmény, hogy egyenes vagy eshetőleges szándékkal követte-e el valaki a bűntettet, az elkövető személyiségéről is, de a büntetéssel elérni kívánt célok megvalósíthatóságáról is keveset mond. A fentebb felsorolt egyéb körülmények értékelésére viszont gyakrabban kerül sor, és ezek vonatkozásában már kialakult és általánosan elfogadott gyakorlatról beszélhetünk.

Gyakorlati szempontból olyan körülményeknek van itt nagyobb jelentőségük, amelyek a szándék intenzitásának nagyobb fokára és ezen keresztül az elkövető személyiségének nagyobb antiszocialitására utalnak. A cselekmény *megfontoltsága, előre kitervelése,* a *végrehajtásban megnyilvánuló kitartás,* vagy *az alkalom keresése* a tett elkövetésére, tipikus jelzői a társadalomellenes képzetek nagyobb erősségének, a személyiség és a bűnelkövetés közötti összefüggés szorosabb voltának: a bűnösség súlyosabb fokának. E körülmények valamennyi szándékos bűncselekmény elkövetése esetében súlyosító körülményként értékelendők, kivéve azokat az eseteket, ahol a törvényhozó már minősítő körülményként figyelembe vette őket a tényállás megalkotásánál. Egyébként korábban megfogalmazott tételünkre tekintettel az előre kitervelt ség már amiatt is súlyosító körülményként értékelendő általában, mivel az emberölésnél a törvényhozó minősítő hatást fűzött hozzá.

A megfontoltság súlyosító hatását ismerte el a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 1789/1955. sz. ítéletében izgatás vonatkozásában, mivel „a vádlott megfontoltan, higgadtan mondta el felszólalásában a vád tárgyává tett kijelentéseket".[9]

[9] Bírósági Határozatok, 1138. sz.

Kifejezetten a kitartó szándék súlyosító hatásáról beszél a *Legfelsőbb Bíróság* B. törvényességi elnöki tanácsa a 441/1966. sz. döntésében. Evonatkozásban azonban problématikus lehet annak elbírálása, hogy az elkövető magatartásában megmutatkoznak-e a súlyosabb büntetést kívánó nagyobb kitartás, állhatatosság jelei. Az idézett *Legfelsőbb Bírósági* döntés helyessége vitathatatlan, mivel az alapul szolgáló ügy vádlottja a húsvétkor elkövetett emberölési kísérleti cselekmény alkalmával azt a kijelentést tette, hogy már október óta készül „megfizetni" a sértettnek. Úgy véljük, a másik szélső határesetre jó példát mutat a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 764/1963. sz. határozata, amelyben leszögezi, hogy „a vádlott terhére súlyosító körülményként értékelendő a cselekményében mutatkozó kitartása is, nevezetesen az, hogy a több késszúrással súlyosan megsebesített leányára még puszta kézzel is rátámadt és fojtogatta." De már vitatható a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 732/1963. sz. határozatában kifejtett felfogás helyessége, mely szerint: „. . . a vádlott magatartásában az ölésre irányuló kitartó szándékot, amely az öt késszúrásban nyilvánult meg, súlyosbítóként kell értékelni."[10]

Viszont még tovább mert a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 358/1963. sz. ítéletében, ahol kifogásolva az elsőfokú bíróság eljárását, az alábbiakat mondja: „Nagyobb súllyal kellett volna értékelni a cselekmény végrehajtásának módját. Vádlott azután, hogy az erre okot egyáltalán nem szolgáltató sértettre támadva a magával hozott kést nagy erővel sértett mellébe vágta, azt onnan kihúzva újabb erőteljes szúrást eszközölt sértett felé, amit sértett csak a kés pengéjének megragadásával tudott részben elhárítani. A kétszeri szúrás a cselekmény végrehajtásában mutatkozó nagy kitartásra utal."

Hasonlóképpen nagyobb elszántságra mutat az, ha az elkövető az eredménytelen kísérlet után újból elhatározza magát a tiltott cselekmény elkövetésére. Különösen a magzatelhajtás bűntetténél fordul elő gyakran, hogy a kívánt eredmény elérése érdekében több beavatkozásra is sor kerül. Az eredménytelen próbálkozások sem váltják ki a terhességbe való belenyugvást, és az elkövető tovább kísérletezik elhatározásának a megvalósítása érdekében. Néha bíróságaink elmulasztják az ilyen esetekben megnyilvánuló elszántság nagyobb fokának az értékelését, mint a *pécsi megyei bíróság* B. III. 1348/1959. sz. ítéletében. Pedig itt a beavatkozások megismétlésében kifejeződött elszántságot annál inkább értékelni kellett volna, mivel a beavatkozások időpontjában a terhes nő már terhességének 8. hónapjában volt, így az elkövetőknek életképes gyermek születésével kellett számolniok.

Ha az alkalom keresése nagyobb elszántságot, mondhatnánk konokságot mutat és erre tekintettel indokolt súlyosabb büntetést kiszabni, a kínálkozó alkalom felhasználását értékelhetjük viszont a személyiséggel való lazább összefüggés jeleként. Egységes ítélkezési gyakorlatról azonban e körülmény tekintetében még nem beszélhetünk, bár úgy tűnik, hogy az az álláspont terjedt el szélesebb körben, amely nem veszi enyhítő körülménynek a kínálkozó alkalom felhasználását.

[10] Bírósági Határozatok, 3777. sz.

A *Legfelsőbb Bíróság* a törvényesség érdekében hozott B. 1283/1953. sz. határozatában még enyhítő körülményként értékelte azt, hogy „a vádlottak a kínálkozó alkalom hatására megtévedt dolgozók."[11]

Viszont a *Legfelsőbb Bíróság* B. IV. 1778/1961. sz. törvényességi határozatában azt szögezte le, hogy „a járásbíróság tévesen értékelte enyhítő körülményként az ellenőrzés súlyos lazaságát. A terhelt ugyanis felismerte azt, hogy az ellenőrzésnek 1957. évben bevezetett rendszere lehetővé teszi a visszaélések elkövetését. Az említett időpont előtt bűncselekményt nem követett el, s a bűncselekményeket csak attól az időponttól kezdve követte el, amikor az ellenőrzés módszerében beállott változást észlelte. A terheltnek ez a magatartása világosan mutatja, hogy az ellenőrzés módszerének helytelenségét felismerte, és szándékosan arra használta fel, hogy a társadalmi vagyont bűnös módon megkárosítja. Az ellenőrzés lazaságának ilyen módon való kihasználása semmiképpen sem értékelhető enyhítőként."[12]

Igaz ugyan, hogy az első esetben „a kínálkozó alkalom kihasználásáról", a másodikban „az ellenőrzés lazaságának a kihasználásáról" van szó, a két körülmény együtt említése indokolt. Úgy véljük, közös bennük a lényeges elem: az elkövető személyisége és a bűnelkövetés közötti kapcsolat lazább volta. Erre tekintettel indokoltnak tűnik e körülménynek – a speciálprevencióra való hivatkozással – enyhítő hatást tulajdonítani. Elismerjük viszont azt, hogy konkrét esetekben a generálprevenció szempontjai előtérbe léphetnek és ezekre tekintettel el kell tekinteni az enyhébb büntetés alkalmazásától. Feltételezhetően ilyen okai lehetnek a *Legfelsőbb Bíróságnak* is az előbb hivatkozott döntésének meghozatalánál.

A bűnösség kisebb vagy nagyobb fokának megvan a büntetés mértékét befolyásoló szerepe a gondatlan bűntettek vonatkozásában is. Itt igen lényeges lehet, hogy mennyire volt könnyelmű, felelőtlen az elkövető, a körültekintés elmulasztása milyen fokú, milyen körültekintésre, milyen figyelemösszpontosításra lett volna az elkövetőnek szüksége ahhoz, hogy felismerje, milyen magatartást kellene tanúsítania.

A *Legfelsőbb Bíróság* B. törvényességi V. 825/1963. sz. határozatában nyomatékos enyhítő körülményként értékelte a foglalkozás körében elkövetett halált okozó gondatlan veszélyeztetéssel vádolt személy ügyében azt, hogy „a terhelt csupán azt a körültekintést mulasztotta el, hogy nem számolt a fékezés folytán bekövetkezett elcsúszással. Ez a gondatlansága nem nagy súlyú."

A másik oldalon viszont súlyosító körülményként kell értékelni azt, ha az elkövető nagyfokú gondatlanságot, felelőtlenséget tanúsított tettének elkövetésénél, továbbá amikor a legalapvetőbb körültekintést is elmulasztotta. A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. V. 207/1967. sz. határozatában olvashatjuk pl. a következőket: „A Legfelsőbb Bíróság már több határozatában rámutatott arra, hogy ha a közúti közlekedéssel kapcsolatban a foglalkozás körében elkövetett szabályszegés

[11] Bírósági Határozatok, 64. sz.

[12] Büntetőjogi Döntvénytár, 1374.

durva és az ahhoz kapcsolódó eredmény is súlyos, akkor a büntetési célok közül előtérbe lépő általános megelőzés a felfüggesztett szabadságvesztéssel rendszerint nem érhető el."[13]

Ugyancsak helyesen tulajdonított súlyosbító hatást a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 631/1965. sz. ítéletében a nagyobb fokú gondatlanságnak, megállapítva, hogy „a vádlott cselekményében igen nagyfokú felelőtlenség és gondatlanság nyilvánult meg, amikor kezdő gépjárművezető létére ilyen rossz útviszonyok mellett ilyen nagy sebességgel vezette gépkocsiját."

A bűnösség súlyát fokozó és így a vádlott terhére figyelembe vehető körülménynek tekinthetjük azt is, ha a cselekmény elkövetése előtt a tettest figyelmeztették cselekményének veszélyes, kockázatos voltára. A figyelmeztetés semmibevétele az elkövető negatív tulajdonságára – makacsságra, önfejűségre, túlzott magabiztosságra, mások véleményének a lekicsinylésére – utal.

Adott esetben a vádlott feleségével és három gyermekével utazott a gépkocsin. Az úttest az eső következtében síkos volt, a vádlott azonban ezzel nem törődve 60 km-es sebességgel vezette gépkocsiját. Felesége figyelmeztette őt az út síkos voltára és kérte, hogy ne siessen annyira, kérése eredménytelen maradt. A csúszós úton aztán a gépkocsi jobb hátsó kereke megcsúszott, majd nekivágódott egy kerékvetőnek és az árokba borult.

A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 937/1963. sz. határozatában a tényállás alapján helyesen értékelte súlyosító körülményként azt, hogy a vádlott figyelmeztetés ellenére sem csökkentette a sebességet.

3. A bűnösségi körülmények befolyásának tárgyalása során kell megemlítenünk a *véletlen* szerepét és jelentőségét.

A véletlen két vonatkozásban játszhat szerepet témánkat illetően: előfordul, hogy a súlyosabb eredmény bekövetkezésénél volt szerepe a véletlennek is, és megtörténik, hogy csak a véletlenen múlott, hogy az elkövető társadalomra veszélyes magatartásának nem lett igen súlyos következménye.

Ami az első helyen említett helyzetet illeti, kézen fekvőnek látszanék az a megoldás, hogy enyhítő körülményként értékelnénk a véletlen szerepét. Hasonlóan ahhoz a közlekedési balesethez, ahol a sértett vigyázatlansága is közrejátszott a baleset bekövetkezésében.

Félreértések elkerülése végett hangsúlyoznunk kell, hogy a bekövetkezett eredményért az elkövető csak abban az esetben felel, ha bűnössége – legalább gondatlanság formájában – az eredmény vonatkozásában is megállapítható. A cselekmény minősítésénél tehát az elkövető bűnössége alapvető jelentőségű. Kérdés azonban, hogy a bűnösség határai megszabják-e a figyelembe vehető körülmények határát is? Szerintünk nem. A Btk. 18. §-a csak minősítésbeli korlátokat állít fel, de témánk vonatkozásában nem tartalmaz korlátozásokat.

Úgy véljük, hogy a büntetés kiszabásánál a bűnelkövetés minden következményére és kihatására figyelemmel kell lenni, azokra is, amelyeket az elkövető tu-

[13] Bírósági Határozatok, 5415. sz.

data nem fogott át és nem is foghatott át. A bűnösség hiányát azonban enyhítő körülményként kell értékelni. Tehát gyakorlatilag az a helyzet, hogy a súlyos eredmény súlyosabb büntetés, a vázolt véletlen – a bűnösség-hiány – pedig enyhébb büntetés irányába befolyásolja a bírót. E tényezőknek egyéb körülményekkel és a büntetés által elérni kívánt célokkal való összevetése alapján kerül sor a büntetés mértékének a meghatározására. *Tehát a véletlen szerepét önmagában enyhítőként értékeljük.*

A véletlen másik irányú kihatásának viszont szerintünk súlyosító befolyást kell tulajdonítani. Így abban az esetben, ha csak a véletlenen – tehát az elkövetőn kívül álló, általa figyelembe nem vett körülményen – múlott, hogy a szándékos vagy gondatlan eredmény nem valósult meg, súlyosbító körülményként értékelendő a véletlen közrejátszása. Viszont ebben az esetben a tényleges hátrány kisebb súlya csökkenti vagy teljesen közömbösíti – a büntetés céljaira figyelemmel – a véletlen súlyosító hatását.

Az utóbbi említett helyzetre vonatkozólag találunk *Legfelsőbb Bírósági* állásfoglalást is: a törvényesség érdekében hozott B. 1436/1953. sz. határozatban az alábbiakat olvashatjuk: „Az, hogy a tömegszerencsétlenség mégsem következett be, a vádlott bűncselekménye veszélyességének fokától teljesen függetlenül, azon a véletlenen múlott, hogy a villamoson nem tartózkodtak utasok, a vezető az üres szerelvényt rendkívül gyors fékezéssel leállította, a saját személyét pedig biztonságba helyezte."[14]

8. §. Az enyhítő és a súlyosító körülmények

Az előző néhány fejezetben már olyan körülményekkel foglalkoztunk, amelyek vagy enyhítették, vagy súlyosították az elkövető büntetését. Ezért e körülmények is beletartoznak az „enyhítő és súlyosító körülmények" nagy családjába. Külön tárgyalásukat azzal indokoltuk, hogy a törvényhozó is kiemelte e körülmények által jellemzett jelenségeket. A büntetés céljait, a bűntett és az elkövető társadalomra veszélyességét és a bűnösség fokát említi a törvény külön, mint olyan jelenségeket, amelyekhez a kiszabott büntetésnek igazodnia kell. Ezt követően azonban ugyanilyen szereppel ruházza fel „az egyéb súlyosító és enyhítő körülményeket".

Szükség van ezek szerint arra, hogy először meghatározzuk az enyhítő és súlyosító körülmények fogalmát, és tisztázzuk, melyek tárgyalására van szükség.

A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. eln. tan. 441/1966. sz. határozatának alábbi megállapításából indulunk ki: „A büntetés kiszabásánál minden olyan körülmény, amelyet a bíróság figyelembe vesz, súlyosító vagy enyhítő körülmény."[1]

[14] Bírósági Határozatok, 26. sz.

[1] Bírósági Határozatok, 4993. sz.

Nincsenek tehát a „bíróság által figyelembe vett" körülmények egyrészről, és „súlyosító vagy enyhítő körülmények" másrészről. Ezt annál inkább szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, mivel a gyakorlati életben találkozunk még az előbbi megkülönböztetést valló felfogással is.

A *Legfelsőbb Bíróság* álláspontja – elvi jelentősége mellett – azonban csak formális jellegű abban az értelemben, hogy nem mondja meg, milyen körülményeket helyes a bíróságnak figyelembe venni a büntetés kiszabásánál. Feltétlenül szükség van azonban ennek a kérdésnek a megválaszolására is, mert enélkül nem lennénk képesek a gyakorlatot segítő következtetéseket kialakítani.

Az alapvető jelentőségű kérdés tehát az, hogy *milyen körülmények vehetők figyelembe a büntetés kiszabásánál?*

Egyesek szerint csak az elkövetett cselekménnyel összefüggésben álló körülmények figyelembevétele fogadható el. *Kádár–Kálmán* könyvében olvashatjuk az alábbi megállapítást: „Másfelől azonban a büntetés kiszabásánál nem szabad olyan tényeket figyelembe venni, amelyek a cselekménnyel nem állanak összefüggésben és annak társadalomra veszélyességére nem hatnak ki. Az elkövető társadalomra veszélyességét is csak az elkövetett cselekménnyel összefüggésben, annak megismétlődési veszélyét figyelembe véve szabad mérlegelni. Ellenkező esetben abba a hibába eshet az ítélkezési gyakorlat, amelyet a szocialista büntetőjog az ún. Gesinnungs-Strafrecht-tel szemben fellépve a törvényesség alapvető követelményének megsértéseként ostoroz."[2]

Mások szerint – mint láttuk – az elkövető bűnösségével összefüggő körülmények lehetnek enyhítők vagy súlyosítók.

Elképzelhető olyan vélemény is, amely a törvényi tényállás elemeivel összefüggő körülmények figyelembevételét tartaná helyesnek.

E három, egymástól lényegesen különböző nézetnek van egy közös magva: mindegyik erősen korlátozza azoknak a körülményeknek a körét, amelyeket a bíróság a büntetés kiszabásánál figyelembe vesz.

A magunk részéről nem értünk egyet semmiféle korlátozással kérdésünk vonatkozásában. Fentebb már részletesen foglalkoztunk azokkal a nézetekkel, amelyek csak a cselekménnyel, a cselekmény társadalomra veszélyességével, vagy az elkövető bűnösségével összefüggő körülmények jelentőségét ismerik el. Láttuk azt is, hogy már a társadalomra veszélyesség értékelésénél is figyelemmel kell lenni a törvényi tényállásban nem értékelt körülményekre, sőt olyanokra is, amelyek semmiféle összefüggésben sem állanak a törvényi tényállás elemeivel (pl. izgatás elkövetése idején fennálló feszült politikai légkör). Tehát már a cselekmény társadalomra veszélyességén keresztül is súlyt kapnak a törvényi tényállás elemeivel összefüggésben nem álló körülmények. Egészen természetes, hogy ilyen körülmények egyéb szempontok alapján is tehetnek szert bizonyos befolyásra.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk azt, hogy az enyhítő és súlyosító körülményekként figyelembe jöhető körülmények körét nem korlátozhatjuk sem a

[2] *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 784. old.

cselekmény társadalomra veszélyességével, sem az elkövető bűnösségével összefüggő körülményekre és túl terjednek e körülmények a törvényi tényállás elemeivel összefüggő körülmények körén is.

A magunk részéről egyetlen korlátozást ismerünk el és e korlátozás a büntetés céljainak a megvalósíthatóságán alapul. Úgy véljük, hogy *minden olyan körülmény figyelembe vehető a büntetés kiszabásánál, amely a büntetési célok megvalósíthatósága vonatkozásában meghatározott következtetés levonására lehetőséget ad.* Tehát nem a társadalomra veszélyesség, nem a bűnösség, nem a törvényi tényállás alapján vonhatjuk meg az enyhítő és a súlyosító körülmények körét, hanem csak a büntetés céljaira, a törvény feladataira tekintettel.

Ismeretes, hogy büntető törvénykönyvünk sem taxatíve, sem exemplifikatíve nem sorolja fel az enyhítő és a súlyosító körülményeket. Korábban már megemlékeztünk a *Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület* 1964. évi hágai kongresszusán hozott határozatról, amelyből úgy tűnik, a résztvevők jelentős hányada a bíróság által figyelembe vehető körülmények törvényi rögzítése mellett foglalt állást.

Az 1958-ban *A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek alapelvei* címmel megalkotott törvény 33. cikke felsorolja az enyhítőként figyelembe vehető körülményeket, majd hozzáfűzi, hogy „A szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyvei a büntetést enyhítő egyéb körülményeket is megállapíthatnak."

Az *Alapelvek* azonban nemcsak a szövetséges köztársaságok törvényhozóit hatalmazták fel további körülmények törvénybe foglalására, hanem a bíróságokat is a törvényben fel nem sorolt körülmények figyelembevételére: „A büntetés kiszabásánál a bíróság a törvényben meg nem határozott más enyhítő körülményt is figyelembe vehet."[3]

A hivatkozott 33. cikk egyébként az alábbi enyhítő körülményeket sorolja fel: „... ha az elkövető: 1. a bűncselekmény káros következményeit elhárította vagy az okozott kárt önként megtérítette, illetve az okozott kárért kártalanítást adott, 2. a bűncselekményt súlyos személyi vagy családi körülményei folytán követte el, 3. a bűncselekményt fenyegetés vagy kényszer, illetve anyagi vagy másfajta függő viszony hatása alatt követte el, 4. a bűncselekményt a sértett jogtalan magatartása által kiváltott erős felindulásban követte el, 5. a bűncselekményt a társadalomra veszélyes támadás elleni védekezés közben, bár a jogos védelem határainak túllépésével követte el, továbbá ha 6. a bűncselekményt fiatalkorú követte el, 7. a bűncselekményt terhes nő követte el, 8. az elkövető a bűncselekményt őszintén megbánta vagy önként jelentkezett."

A törvény következő, 34. cikke sorolja fel a súlyosító körülményeket, hozzáfűzve a szövetségi köztársaságok törvényhozóinak további körülmények megállapítására vonatkozó felhatalmazását. Nem teszik azonban lehetővé az *Alapelvek* azt, hogy a bíróságok figyelembe vegyenek olyan súlyosító körülményt, amelyet a büntető törvények nem soroltak fel. Vagyis, míg az enyhítő körülmények felso-

[3] A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai, Budapest, 1959. 29. old.

rolása lényegét tekintve példálódzó jellegű, addig a súlyosító körülményeket taxative sorolja fel a törvény.

Az *Alapelvek* a következő súlyosbító körülményeket rögzíti: „... ha 1. A bűncselekmény elkövetője korábban már követett el valamilyen bűncselekményt; (a bíróság az első bűncselekmény jellegétől függően ennek súlyosbító körülményeként értékelését mellőzheti), ha 2. a bűncselekményt szervezett csoport követte el, 3. a bűncselekményt nyereségvágyból vagy más aljas indokból követték el, 4. a bűncselekmény súlyos következményekkel járt, 5. a bűncselekményt kiskorú, elaggott vagy tehetetlen állapotban levő személlyel szemben követték el, 6. fiatalkorúakat bújtottak fel a bűncselekmény elkövetésére vagy a bűncselekmény elkövetésébe fiatalkorúakat vontak be, 7. a bűncselekményt fiatalkorú követte el, vagy a sértett megcsúfolásával követték el, 8. a bűncselekményt közveszély idején, annak kihasználásával követték el, 9. a bűncselekményt közveszélyes módon követték el."

Az *Alapelvek* idézett rendelkezéseit lényegében a szövetséges köztársaságok 1960–61-ben alkotott büntető törvénykönyvei is átveszik.

A felsorolt körülmények egy része olyan, amilyen hazai jogunk egyes bűntetti tényállásaiban minősítő körülményként nyert értékelést, mások általános érvénnyel kerülnek igen nyomatékos értékelés alá. Úgy véljük, hogy a szovjet bíróságok sem csak ezekre a körülményekre vannak figyelemmel a büntetés kiszabása során. Nyilvánvalónak tűnik számunkra, hogy az itt felsorolt körülmények azok, amelyekre az ítéletben kifejezetten is kell hivatkozni és amelyeknek nagyobb befolyásuk van a büntetés kiszabására is. Ezeken a körülményeken kívül azonban egyes esetekben a bíróság egyéb körülményekre is figyelemmel van a büntetés mértékének a meghatározásakor. A terhelt javára történő értékelés lehetőségét a törvény maga biztosítja is, súlyosító körülményként azonban csak a törvényben felsoroltak értékelhetők.

Értelmetlen és alapjában véve megválaszolhatatlan lenne a kérdés, melyik törvényi módszer a helyesebb: az-e, amikor az enyhítő és a súlyosító körülményeket a törvény – akár exemplifikatíve, akár taxatíve – felsorolja, vagy az, amikor evonatkozásban a törvényhozó teljesen szabad kezet biztosít a bíróságoknak.

A kérdés eldöntése csak a büntetési rendszer egészével, az egyes bűntetti tényállások megfogalmazási módjával összefüggésben lehetséges. Kétségtelen azonban az is, hogy evonatkozásban nagy szerepük van a történelmi hagyományoknak is.

A magyar törvényhozó abból indult ki, hogy teljesen lehetetlen mindazoknak a körülményeknek az összegyűjtése, amelyek a jövőben előforduló bűnelkövetések kapcsán a büntetés mértékét befolyásolhatják. Az életkörülmények változása természetesen nem marad hatás nélkül evonatkozásban sem: a ma figyelmet érdemlő körülmények elveszíthetik jelentőségüket és merülhetnek fel újabb, előre nem látható, de figyelmet igénylő körülmények.

De a ma ismert körülmények sem sorolhatók fel általános érvénnyel, mivel e körülmények – amint azt a *Miniszteri indokolás* helyesen megállapítja – nem értékelhetők sematikusan, gépies egyformasággal. Az egyik bűntettnél enyhítőként

értékelt sajátosság súlyosítóként jöhet figyelembe egy másik bűncselekmény elkövetése esetében. Ilyen körülménynek akár csak exemplifikatív felsorolása is bizonytalanságot idézhet elő a bírói gyakorlatban.

Az elmondottakból kitűnik, hogy helyeseljük a törvényhozó eljárását, azt, hogy az enyhítő és a súlyosító körülményeket sem taxatíve, sem exemplifikatíve nem sorolja fel. Ehelyett a különös részben értékelt egyes bűntetteknél is, bűncselekmény-csoportoknál is minősítő körülményeket. Ez az eljárás megfelel történelmi hagyományainknak is, és az ettől való eltérést nehéz lenne megindokolni.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az enyhítő és a súlyosító körülmények törvényi felsorolásának a hiánya nem jelenti egyben azt is, mintha a törvényhozó teljesen magára hagyta volna a bíróságot annak eldöntésében, hogy milyen körülményeket értékeljen a büntetés kiszabásánál enyhítő és súlyosító körülményekként. Az egyes bűntetteknél levő minősítő rendelkezések bő tájékoztatást adnak evonatkozásban. E rendelkezések megmutatják azt, hogy a törvényhozó milyen körülményeknek tulajdonít egyes bűncselekmények körében enyhébb vagy súlyosabb büntetést igénylő hatást. Bizonyos körben felhasználható ez az állásfoglalás és ennek alapján sor kerülhet annak a körülménynek enyhítő vagy súlyosító körülményként értékelésére is, amelyet a törvényhozó más bűncselekménynél minősítő vagy privilegizáló körülményként értékelt. Egyebekben azonban a bírói gyakorlatra vár egyes szempontok kidolgozása, a tudomány feladata pedig az elméleti megalapozás és a rendszerbe foglalás.

Ezek előre bocsátása után térünk át az enyhítő és a súlyosító körülmények rendszerbe foglalására. Tekintettel a fent említett azon sajátosságra, hogy még ugyanaz a körülmény is lehet az egyik bűncselekménynél enyhítő, a másiknál súlyosító, lehetetlen a szóbajöhető körülmények szétválasztása e két csoportba. Nincsenek tehát külön súlyosító, és külön enyhítő körülmények, csak olyanok, amelyeket adott esetben súlyosítóként, adott esetben pedig enyhítőként értékeltek. Az elméleti rendszerezés tehát az egyes körülmények hatására tekintettel nem végezhető el.

Kézenfekvőnek látszik azonban azokat a jelenségeket alapul venni, amelyekhez kapcsolódnak az egyes körülmények. Legáltalánosabb érvénnyel ennek alapján különbséget tehetünk a cselekménnyel és az elkövetővel összefüggő enyhítő és súlyosító körülmények között. Tovább szűkítve a kört különválaszthatjuk a bűntett tárgyához kapcsolódó körülményeket az egyéb ún. tárgyi elemekkel összefüggő körülményektől, míg az elkövetőt jellemző körülményeket is kiemelhetjük az alanyi oldallal összefüggő egyéb körülményektől. Alapvető felosztásunk tehát az *objektív* és a *szubjektív* körülmények különválasztása lesz és e két fő csoporton belül próbáljuk rendszerünket felépíteni.

A) *Az objektív jellegű enyhítő és súlyosító körülmények*

A fentiek szerint az objektív jellegű enyhítő és súlyosító körülmények körében azokat a körülményeket tárgyaljuk, amelyek az elkövetett cselekménnyel állanak olyan összefüggésben, amelyre tekintettel enyhébb vagy súlyosabb büntetés kiszabása látszik indokoltnak.

A cselekménnyel való összefüggés rendkívül változatos lehet. Vannak körülmények, amelyek szükségszerűen tapadnak minden egyes cselekményhez. Így pl. minden cselekményt valahogyan, valamikor és valahol követnek el. Ezek szerint az elkövetés módja, ideje és helye minden egyes bűnelkövetést jellemző körülmény. A büntetés kiszabása során figyelmet érdemel azonban néhány olyan körülmény is, amely csak lazább, távolabbi összefüggésben áll az elkövetett bűntettel. Ezek közül a körülmények közül egyesek nem is jellemzik a cselekményt, sőt még az elkövető személyét sem. Tehát e körülményekből sem az elkövetett bűntettre, sem a bűnelkövetőre, annak személyiségére jellemző következtetést levonni nem tudunk, de oly módon kapcsolódnak egy büncselekmény elkövetéséhez, hogy e kapcsolatból a büntetési célok egyikének vagy másikának a megvalósíthatóságára meghatározott következtetést lehet levonni. Az a körülmény pl., hogy mennyi idő telt el egy bűntett elkövetésétől annak elbírálásáig, az elkövetett cselekménnyel nem áll összefüggésben, de e körülményből vonható le következtetés a büntetési célok vonatkozásában.

A büntetés kiszabásánál figyelembe vehető objektív enyhítő és súlyosító körülmények körét tehát ki kell tágítanunk és nemcsak az elkövetett cselekménnyel összefüggésben álló körülményeket kell ide vonnunk, hanem *az elkövető személyéhez kapcsolódó körülmények kivételével minden olyan körülményt, amely egy bűnelkövetéssel oly módon hozható kapcsolatba, hogy annak alapján a büntetés céljai vonatkozásában valamilyen következtetés vonható le.*

Alapvető célkitűzésünknek megfelelően szükség van arra, hogy e rendkívül szélesen körülhatárolt területet felosszuk és az itt tárgyalandó körülményeket elvileg indokolt és gyakorlatilag felhasználható, az eligazodást megkönnyítő csoportokba osszuk. Kézenfekvőnek látszik e rendszerezést az általános törvényi tényállás elemeinek megfelelően véghez vinni. Ennek megfelelően először a büncselekmény tárgyával kapcsolatban álló körülmények értékelését, azt követően pedig a büncselekmény tárgyi oldalához tartozó egyes elemekkel kapcsolatos körülmények számba vételét kívánjuk elvégezni.

1. A *büncselekmény tárgyának* azon jelentőségével, amelyet a büntetőjog elméletében, gyakorlati alkalmazásában és a törvényhozói munkában e jelenségnek tulajdoníthatunk, más alkalommal már részletesen foglalkoztunk.[4] Így ehelyütt a részletes tárgyalást mellőzzük és csak a témánkkal legszorosabban összefüggő vonatkozásokat vizsgáljuk.

[4] L. a szerző: Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek, Budapest, 1965, 52–59. old.

1. A bűncselekmény tárgyát *Horváth* Tibor a legáltalánosabban a következőképpen fogalmazta meg: „a bűncselekmény tárgya a büntetőjogi védelem alá helyzett társadalmi viszony, illetve annak egyes elemei".[5] E társadalmi viszonyok létezése, funkcionálása társadalmi érdek, e társadalmi viszonyok létezése, funkcionálása kedvező a társadalom szempontjából. Az ilyen társadalmi viszonyok társadalmilag értékesnek minősülnek. Természetesen nem minden társadalmi viszony értékes, nem minden társadalmi viszony létezéséhez, funkcionálásához fűződik társadalmi érdek. A törvényhozó feladata az, hogy kiválassza a társadalmi viszonyok közül az értékeseket, amelyek létezéséhez, funkcionálásához társadalmi érdek fűződik és ezt a büntetőjog eszközeivel is igyekezzék biztosítani. A társadalmi viszonyok itt vázolt értékes jellege, érdek-szerepe kerül tehát előtérbe a törvényalkotás során és erre vezethető vissza, hogy a bűncselekmény tárgyát is gyakran határozzuk meg e társadalmi érdekben.

A bűncselekmény tárgyát az eddigiekben a törvényhozó szemszögéből néztük. Önmagában azonban e nézőpont nem alkalmas arra, hogy a gyakorlatban megnyugtatóan állást foglaljunk konkrét bűncselekmény tárgyát illetően, mivel evonatkozásban az elkövető céljának is jelentősége van. Ugyanaz a magatartás ugyanis, éppen az elkövető céljának különbözősége miatt, eltérően minősülhet. A bűncselekmény tárgyát ezért úgy kell meghatároznunk, hogy abban mind a törvényhozói értékelés szempontjai, mind az elkövető törekvése kifejeződjék.

Véleményünk szerint e követelménynek *Nyikiforov* meghatározása felel meg a legteljesebben. Szerinte „a bűncselekmény tárgya a társadalmi érdek, amely ellen a bűncselekmény irányul, és amelyet a büntetőjog védelemben részesít".[6]

Fentebb már említettük, hogy a törvényhozó feladata azoknak a társadalmi viszonyoknak a kiválasztása, amelyek társadalmi szempontból értékesek és erre tekintettel büntetőjogi védelmet igényelnek. Az ilyen társadalmilag értékesnek elismert életviszonyok ellen irányuló – ezeket sértő vagy veszélyeztető – cselekmények veszélyesek a társadalomra. Büntető törvénykönyvünk 2. § (2) bekezdésében olvasható meghatározás szerint az értékes társadalmi viszonyok az alábbi öt gyűjtőfogalom jellegű társadalmi viszony keretében helyezkednek el: az állami, a társadalmi, a gazdasági rend, az állampolgárok személye, az állampolgárok jogai.

A törvényhozó azonban nemcsak kiválasztja az értékes társadalmi viszonyokat, hanem értékük fokát is felbecsüli.

A törvényhozó ilyen jellegű értékelését mutatja többek között az, hogy milyen védelmi gyűrűvel veszi körül a kérdéses társadalmi viszonyt: minél értékesebbnek tart a törvényhozó bizonyos társadalmi viszonyt, annál jobban körülfonja

[5] *Horváth* Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme, i. m. 143. old.

[6] B. Sz. *Nyikiforov:* Objekt presztuplenija, Moszkva, 1960. 4. old. – Elismerve e meghatározás helyességét, az „irányultságot" oldottuk fel korábbi munkánkban olvasható meghatározásunkban a „sértés illetőleg a veszélyeztetés" kifejezésekkel (Vö. *Földvári:* Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek, i. m. 59–60. old.).

azt a törvényi tényállások minden káros cselekményt magában foglaló hálózatával.

Az értékelés másik módja a szankció meghatározása. A büntetés súlyossága utal a társadalmi viszonyban megtestesülő érték nagyságára: minél értékesebb egy társadalmi viszony, rendszerint annál súlyosabb büntetést helyez a törvényhozó kilátásba a társadalmi viszonyt sértő vagy veszélyeztető személyekkel szemben és fordítva.

Némely törvényi tényállásban kifejezetten is megjelöli a törvényhozó azt a társadalmi viszonyt, amelyet védeni kíván: a 129. §-ban pl. az alábbiakat sorolja fel: a Magyar Népköztársaság függetlensége, területi épsége, politikai, gazdasági, honvédelmi vagy más fontos érdeke. Más esetekben arra a fizikai léttel bíró tárgyra: személyre vagy dologra utal, amelyen vagy amelyben megnyilvánul, testet ölt a védeni kívánt társadalmi viszonyt jellemző érdek. Az emberölés törvényi tényállása „más" megöléséről, a lopásé „idegen dolog" elvételéről rendelkezik. Az utóbbi esetekben régtől meghonosodott felfogásnak megfelelően, „elkövetési tárgyról" szoktak beszélni.

E kérdéssel kapcsolatban azonban hivatkozunk *Horváth* Tiborra, aki hazai irodalmunkban a leghatározottabban mutatott rá arra az elméleti hibára, amely a régi felfogás mögött meghúzódik. A következőket írja: „A jogirodalomban az elmúlt években a bűncselekmény tárgyával kapcsolatban a legtöbb tévedésnek és félreértésnek az alapja az volt, hogy a társadalmi viszony fogalmától elválasztották és azzal mechanikusan szembeállították a társadalmi viszony alanyát vagy hordozóját, illetve a társadalmi viszony realizálásának anyagi megnyilvánulását és feltételét. Így jött létre az a felfogás, amely a társadalmi viszonyok mint a bűncselekmény tárgya fogalmával szembeállította a bűncselekmény elkövetési tárgyának fogalmát. Ez alatt rendszerint az embert, az emberi tevékenységet, illetve meghatározott társadalmi viszonyok anyagi megnyilvánulásait és előfeltételeit (pl. dolgok, okiratok stb.) értettek."[7]

Horváth álláspontjával szemben *Kádár–Kálmán* továbbra is megkülönbözteti a jogi és elkövetési tárgyat, értve az utóbbin „azt a fizikai tárgyat, azt a tér- és időbeli dolgot, amelyet az elkövető közvetlenül sért vagy veszélyeztet".[8] A szerzők azonban elismerik azt, hogy a kétféle tárgy nem létezhet egymás nélkül, a kettő között meghatározott objektív viszony áll fenn.

A magunk részéről úgy véljük, hogy elvileg nem helyes különbséget tenni a bűncselekmény jogi és elkövetési tárgya között. A bűncselekmény tárgya egységes: a törvényhozó által védeni kívánt, az elkövető által támadott társadalmi viszony. E társadalmi viszony jelenik meg meghatározott tárgyakon, amelyeket a törvényhozó is megemlíthet a törvényi tényállásban. Előfordul, hogy a védeni kívánt társadalmi viszony nem is sérthető másként, csak a hordozóján keresztül: a támadás ilyen esetekben közvetlenül a fizikai dolgot éri ugyan, de a tulajdon-

[7] *Horváth* Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme, i. m. 142. old.
[8] *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 260. old.

képpeni sérelem ebben az esetben is a társadalmi viszonyban következik be. Néha viszont a támadás közvetlenül éri a kérdéses társadalmi viszonyt.[9] A tettleges becsületsértés esetében pl. a támadás a sértett testén keresztül okozza a sérelmet, szóbeli becsületsértés esetében azonban közvetlenül. Nem helyes tehát elkövetési tárgyról beszélni, hanem azt kell látnunk, hogy a bűncselekmény tárgyának lehet olyan megjelenési formája – ha úgy tetszik: elkövetési oldala –, amelyen keresztül sérthető meg.

Az elmondottaknak a büntetés kiszabása szempontjából is van jelentősége. Láttuk azt, hogy a törvényhozó értékeli az egyes társadalmi viszonyokat és értékelését részint a törvényi tényállás alkotásában, részint pedig a kilátásba helyezett büntetés nagyságában juttatja kifejezésre. Értékelésének negatív oldala az egyes cselekmények társadalomra veszélyessége fokának a meghatározása.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az alapul szolgáló társadalmi viszony értékének felbecsülése, és a vele szemben álló cselekmény társadalomra veszélyessége fokának a megállapítása nem vág teljesen egybe.

A kétfajta értékelés között azonban van összefüggés.

A cselekmény társadalomra veszélyessége fokának az alapját a megtámadott társadalmi viszony értéke adja. Ehhez jönnek azonban további befolyásoló tények, mint pl. az elkövetés módja, helye, ideje, eszköze; az ilyen cselekmény társadalomra veszélyessége tehát nemcsak a bűncselekmény tárgyától függ, de ez utóbbinak kiemelkedő jelentősége van.

A fentieket szükségesnek tartottuk elmondani annak tisztázása végett, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességével összefüggő, és a büntetést enyhítő vagy súlyosító körülmények nem azonosak a bűncselekmény tárgyával összefüggő enyhítő és súlyosító körülményekkel.

Egyik korábbi fejezetben már megvizsgáltuk azokat a körülményeket, amelyek a cselekmény társadalomra veszélyességével állanak közvetlen kapcsolatban és ily módon hatnak a büntetés kiszabására. Ehelyütt azoknak a körülményeknek a szemügyre vételére törekszünk, amelyek közvetlenül a bűncselekmény tárgyával kapcsolatosak, a bűncselekmény tárgyául szolgáló társadalmi viszony értékelésével állanak összefüggésben és erre tekintettel igényelnek figyelembevételt a büntetés kiszabásánál. A bűncselekmény tárgyának fontossága és az ellene irányuló cselekmény társadalomra veszélyességének a mértéke közötti fent vázolt összefüggésnek megfelelően a bűncselekmény tárgyával kapcsolatos körülmények hatása is a társadalomra veszélyesség hatásának tűnik. Úgy véljük azonban, hogy az elméleti tisztánlátás érdekében a fenti különbségtételre szükség van, és ennek alapján a törvény 64. §-ának elemei, az egyes elemeknek a büntetés kiszabására gyakorolt hatása vonatkozásában ki tudunk olyan állásfoglalást alakítani, amely alkalmas a gyakorlat segítésére is.

[9] Márcsak emiatt sem azonosítható a jogi tárgy a közvetett, az elkövetési tárgy pedig a közvetlen tárggyal.

2. A bűncselekmény tárgyával közvetlen összefüggésben álló körülményeket három csoportba osztjuk:

Vannak olyan körülmények, amelyek adott társadalmi viszony törvényhozó által történő értékelését jellemzik.

Másrészről vannak körülmények, amelyek a társadalmi viszony sérthetőségével állanak összefüggésben és megmutatják, hogy lehetségesek-e fokozatok a bűncselekmény tárgyának sérelmében.

És végül vannak olyan vizsgálatot igénylő körülmények is, amelyek a bűncselekmény tárgyát képező társadalmi viszony megnyilvánulási formájával, elkövetési oldalával állanak kapcsolatban.

a) Fentebb már szó volt arról, hogy a törvényhozó választja ki azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeket büntetőjogi védelemre méltónak és védelmet igénylőnek tart. A védelem szükségessége és a védelemre méltóság kérdése különböző körülmények alapján dönthető el. Kétségtelenül szerepe van evonatkozásban a társadalom többsége, a közösség erkölcsi meggyőződésének, felfogásának, egy szóval: a közvéleménynek is.

A közösség erkölcsi meggyőződésének kifejezésére azonban nemcsak a törvényhozó hivatott: a bírói ítéletnek is tükröznie kell a konkrét cselekményről kialakult közösségi értékelést. Abból a tényből, hogy a büntetés kiszabásának feladatai megoszlanak a törvényhozó és a bíróság között, következik az, hogy a bíróságnak is figyelembe kell venni a büntetés mértékének a meghatározásakor azokat a körülményeket, amelyek az elbírált cselekmény közösségi erkölcsi értékelését mutatják.

Bátran mondhatjuk, hogy bíróságaink figyelembe is veszik az erkölcsi felfogást, a közvéleményt, és ennek vagy enyhítő, vagy súlyosító hatást tulajdonítanak is.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 1119/1962. sz. ítéletében helyesen állapította meg, hogy „egy 10 éves, de az ítéleti megállapítás szerint 6 évesnek látszó fejletlen kislány sérelmére" elkövetett szemérem elleni erőszak „súlyos társadalmi, erkölcsi megítélés alá esik".

Kétségtelen, hogy a nemi szabadság elleni támadások törvényi szabályozásánál a törvényhozó is figyelemmel volt az ilyen cselekményekről kialakult erkölcsi megítélésre. A társadalmi elítélés azonban fokozottabban nyilvánul meg a fejletlen, nemileg éretlen személyek nemi szabadsága elleni támadások esetében, ahol a nemi szabadság mellett e személyek egészséges erkölcsi, nemi fejlődése is védelmet igényel. E körülmény értékelése azonban nem történhetett meg a nemi bűntettek általános jellegű törvényi tényállásainak értékelésekor, indokolt tehát, ha a bíróság veszi ezt figyelembe a büntetés kiszabásánál.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az ilyen fejletlen fiatalkorú sértettek elleni támadások elbírálásánál a *társadalmi elítélésre*, a *közösség erkölcsi felfogására* is tekintettel kell lenni. Ilyen személyek sérelmére történt elkövetések nagyobb felháborodást váltanak ki, mint érettebb, védekezésre is képesebb személyek sérelmére történő elkövetések. E felháborodás lecsillapítása, a közvélemény megnyug-

tatása végett is indokolt az elkövető terhére beszámítani az erkölcsi elítélés nagyobb fokát.

Hasonló elvi alapokon nyugszik a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 75/1963. sz. ítélete, azonban egy lépéssel tovább megy a figyelembe veendő körülmények értékelése során.

Az alapul szolgáló tényállás szerint a vádlott férjes nő sérelmére követett el erőszakos nemi közösülés kísérletét. Az ítélet hivatkozik a sértett nő férjes voltára, és az emiatt bekövetkezhető hátrányokra, majd megállapítja, hogy „ez idő szerint még a falusi közfelfogás is helytelenül a sértettet kedvezőtlen színben tünteti fel".

Falusi viszonyainkat ismerők elismerik e bírói megállapítás igazságát. Kétségtelen, hogy ma még falvainkban – de talán még kisvárosainkban is – él még bizonyos hátrányos, a „sértettet kedvezőtlen színben feltüntető" közfelfogás. E fölött szemet hunyni legalább olyan hiba lenne, mint belenyugodni létezésébe. Szükség van sok régi, maradi nézet, erkölcsi felfogás megváltoztatására, de amíg ezt nem érjük el, addig a fennálló nézetekkel számolni kell. Az adott közfelfogást tehát szerintünk ugyancsak helyesen vette figyelembe a megyei bíróság a büntetés kiszabásánál. Az ilyen körülmények figyelembevétele egyáltalán nem jelenti a közfelfogás helyeslését, csupán az ítéletet teszi valószerűbbé és ezáltal meggyőzőbbé.

Kétségtelenül általános érvényű az az igény, hogy a közfelfogást, az erkölcsi közvéleményt minden bűnelkövetésnél figyelembe lehet venni, néhány bűncselekmény vonatkozásában ez az igény fokozottabban merül fel. Ilyen bűntettek a korábbi példáinkban szereplő nemi bűntettek, de hasonló helyzet áll fenn az emberölésnek bizonyos körülmények által jellemzett elkövetései esetében is. Gondolunk itt elsősorban a leányanyák által az újszülött sérelmére történő ölési cselekményekre.

Büntető törvénykönyvünk megszüntette ugyan az újszülött sérelmére történő elkövetések korábbi privilegizálását, ez azonban természetesen nem idézheti elő egy csapásra a társadalom egy részében élő erkölcsi nézetek megváltozását. Ezzel számolt is – a *Miniszteri indokolásból* kitűnőleg – a magyar törvényhozó is, elismerve, azt, hogy „a leányanyát helyenként (főleg falun) még erkölcsi rosszallás alá vonják". Egyetértünk azzal is, hogy „a jövő fejlődése, a szocialista erkölcsi felfogás érvényesülése mindinkább kiküszöböli a leányanyák erkölcsi megvetését".[10] Addig azonban, amíg a társadalmi felfogás ilyen jellegű átalakulása nem történik meg általános érvénnyel, a büntetés kiszabásánál a *jelenlegi* – mégha helytelenítheto – felfogással kell számolni.

Tapasztalataink szerint az elmondottak vonatkozásában bírói gyakorlatunk ingadozás nélkül követi az általunk is helyeselt felfogást. Általánosan érvényesül a jelenlegi helyzettel, társadalmi értékeléssel számoló büntetéskiszabás, amelyre

[10] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 420. old.

a felvetett kérdés vonatkozásában a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 37/1965. ítéletét hozzuk fel példaként.[11]

Ebben az ítéletben a *Legfelsőbb Bíróság* az alábbiakat szögezte le: „Nem tévedett az első fokú bíróság, amikor a falusi közvélemény nyomását is enyhítő körülményként értékelte. Az a tény, hogy a vádlott érettségizett, ennek folytán felvilágosultabb mint általában a falusi emberek, nem jelenti, hogy felül tudott volna emelkedni a leányanyákat különösen falun még mindig sujtó megvetésen, hogy szégyenérzete ne jelentkezett volna."

b) A korábbi fejezetekben részletesen foglalkoztunk azzal a lehetőséggel, hogy a törvényhozó által társadalomra veszélyesnek tartott valamely cselekményt az elkövető olyan körülmények között valósít meg, hogy azt abban a konkrét helyzetben nem lehet a társadalomra veszélyesnek minősíteni. Arról is volt már szó, hogy egy cselekmény társadalomra veszélyessége a körülmények megváltozása miatt az elbírálás idejéig enyészik el. Mindezekben az esetekben azonban a bűncselekmény tárgyát képező társadalmi viszony értékelése tekintetében semmiféle változás nem történt.

Előfordulhat azonban az is, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességében bekövetkezett változás a törvényhozó által védeni kívánt *társadalmi viszony értékelése tekintetében végbement változás eredménye.* A körülmények úgy alakulhatnak, hogy a vonatkozó társadalmi viszony védelmi igénye vagy védelemre méltósága módosul és ez a módosulás nyilvánul meg a társadalomra veszélyesség értékelésének változásában. Magától értetődik, hogy a törvényhozó nem képes azonnal reagálni az ilyen jellegű változásokra, így a bíróságokra hárul a feladat, hogy ezt az átértékelést elvégezzék.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy ilyen esetekben szó sincs bírói jogalkotásról! A törvény minősítette a vonatkozó cselekményt bűncselekménnyé. A törvényhozó által alkotott törvényi tényállás meghatározott társadalmi viszony védelmét szolgálja, e társadalmi viszony fontossága, védelmi igénye vagy védelemre méltósága tekintetében azonban időközben módosult a közfelfogás. Ha a véleménymódosulás abban nyilvánul meg, hogy a kérdéses társadalmi viszony védelmét fokozni kívánja, e körülményt súlyosítóként, ha viszont a megváltozott felfogás szerint kisebbfokú védelem is elegendő, e körülményt enyhítőként helyes figyelembe venni.

Hasonló elvi megfontolások vezethették a *Legfelsőbb Bíróságot* a Bf. I. 578/1967. sz. döntésének meghozatalánál. E döntésben legfőbb bírói fórumunk az alábbiakat szögezte le: „Az idegenforgalom növekedése, másrészt a magyar állampolgárok szabadabb utazási lehetőségei, külföldiekkel való személyes kapcsolatainak szélesedése egyaránt megnövelték a devizajogszabályok megsértésének a lehetőségét. Minthogy pedig egyes személyek nyereségvágyból igyekeznek a devizális korlátozásokat áthágni, s ezért az állam által nyújtott kedvezményekkel visszaélnek, a devizajogszabályokba ütköző cselekményeket hajtanak végre;

[11] Büntetőjogi Döntvénytár, 2921. sz.

aránylagosan megnövekedett az ily természetű bűntettek száma. A deviza-bűntettek elkövetésének viszonylagos gyakorisága, a bűnözés hathatósabb visszatartása, az általános megelőzés érdekében, a szóban forgó cselekmények társadalmi veszélyességének bizonyos fokú újraértékelését, szigorúbb büntetések kiszabását igényli."[12]

Kitűnik e megállapításokból az, hogy e bűncselekményeknél nem egyszerűen „elszaporodásról" van szó: növekedtek a vázolt körülmények következtében a bűnelkövetés lehetőségei. E körülmény viszont azt eredményezi, hogy a bűncselekmény tárgyának a védelmi igénye, a védelem szükségessége fokozódott. Ennek a körülménynek kell alapvetően súlyosabb elbírálást eredményezni.

c) Az itt tárgyalt esethez vitathatatlanul közel állanak azok az esetek is, amikor nem az elkövetés lehetőségeinek puszta növekedése, hanem egyéb körülmények miatt *szaporodnak a bűnelkövetések.* Előidézheti ezt a felügyelet, az ellenőrzés lazasága vagy egyes negatív szokások, eljárások kialakulása. Az elszaporodás okától függetlenül azonban fokozódik ilyen esetekben a kérdéses társadalmi viszonynak, a bűncselekmény tárgyának a védelmi igénye. Az elszaporodó bűnelkövetések utánzásra késztető hatását súlyosabb büntetések kiszabásával kell ellensúlyozni.

A korábbi években némi bizonytalanságot lehetett tapasztalni az elszaporodás értékelése kapcsán. Egyes bíróságok – feltehetően éppen az előbb említett utánzásra késztető hatásra tekintettel – enyhítő körülményként értékelték bizonyos bűncselekmények helyi elszaporodását. Egy ilyen első fokú bírósági ítélet felülvizsgálata során fejtette ki az elméletileg ma is helytálló álláspontot a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. III. 2552/1953. sz. döntésében: „Az elsőbíróság a vádlott javára értékelte azt a körülményt, hogy a cselekményt az azon a vidéken még eléggé elterjedt »bicskázás« során követte el. Az elsőbíróság értékelése alapvetően téves. Az a körülmény, hogy egyes vidékeken a »bicskázás« szokásos elintézési formája a felmerült vitáknak, nem vonhatja maga után az ilyen esetek enyhébb megítélését. A hasonló cselekmények gyakori ismétlődése éppen azt a feladatot rója az igazságszolgáltatásra, hogy megfelelően szigorú büntetések kiszabásával az ilyen cselekményeknek gátat vessen."[13]

A *Legfelsőbb Bíróság* itt idézett döntése után 10 évvel a Bf. II. 839/1963. sz. ítéletében még mindig arról beszél, hogy „különös figyelemmel a bicskázások elterjedtségére", súlyos büntetések kiszabása indokolt. Túl a bicskázásokon, amely végső soron az élet elleni támadások egyik módját jelenti, általános érvénnyel is beszélhetünk az élet elleni bűncselekmények viszonylagos gyakoriságáról. A társadalomra nagy mértékben veszélyes ezen cselekmények visszaszorítása, csökkentése érdekében alkotta meg a *Legfelsőbb Bíróság* a 4. számú irányelvet is, amelyben néhány minősítési probléma mellett büntetéskiszabási kérdésekkel, köztük az enyhítő és a súlyosító körülményekkel is foglalkozott.

[12] Bírósági Határozatok, 5483. sz.

[13] Büntetőjogi Döntvénytár, 993. sz.

Korábbi példánkban a bűnelkövetések lehetőségeinek a bővülése súlyosabb elbírálást megalapozó körülményként nyert értékelést. A példában hivatkozott bűncselekmények elkövetői szándékosan és célzatosan használták és használják ki e nagyobb lehetőségeket. Vannak azonban olyan bűncselekmények is, amelyek megvalósításának a lehetőségei szintén növekedtek a törvény megalkotása óta eltelt időben is, de e bűncselekményeket nem szándékosan és nem is bűnös céllal követik el. Ilyen bűncselekmény a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés.

Kétségtelen, hogy az utóbbi néhány esztendő leforgása alatt megnőtt a gépjárművek száma. Az is tény, hogy e növekedéssel nem tartott lépést útviszonyaink fejlődése. Önmagában a gépjárműpark növekedése is növeli a balesetek bekövetkezésének lehetőségét. E körülmények viszont fokozottabb gondosságra kötelezik a közlekedésben résztvevő személyeket.

A foglalkozás körében elkövetett halált okozó gondatlan veszélyeztetés miatt indult egyik bűnügyben a védelem enyhítő körülményként kérte értékelni azt, hogy „a gépkocsiparknak országos méretekben történő növekedésével törvényszerűen szaporodnak a balesetek...".

A *Legfelsőbb Bíróság* B. V. 1137/1963. sz. ítéletében nem tette magáévá e védői felfogást, hanem az alábbiakra mutatott rá: „Ha a gépkocsipark nagyütemű növekedéséhez viszonyítva még nem is mindenütt teremtődtek meg a teljesen megfelelő útviszonyok és a közlekedés biztonságát szolgáló szükséges tárgyi feltételek: ez nem jelenti azt, hogy akár a balesetek általános, akár a konkrét baleset megítélésénél ezt a körülményt a bűntettet elkövető javára lehetne értékelni. A közlekedésben résztvevő gépjárműpark növekedése mellett ugyanis az, hogy egyes vonatkozásokban még valóban nem áll ezzel arányban az útviszonyok fejlődése: még fokozottabb gondossági kötelezettséget ró a gépjárművezetőkre. Ennek pedig elsősorban a KRESZ-rendelkezések maradéktalan betartásában kell megnyilvánulnia. A konkrét esetben bekövetkezett baleset és súlyos eredmény pedig elsősorban a terhelt KRESZ-rendelkezéseit megszegő magatartására volt visszavezethető. Ilyen körülmények között a gépjárművek számának országos méretekben való növekedését semmiképpen sem lehetett a terhelt javára értékelni."[14]

d) Az eddigiekben olyan esetekről beszéltünk, amikor a körülmények változása adott társadalmi viszony védelmi igényének változását eredményezte. Előfordulhatnak azonban, ha ritkán is, olyan esetek, amikor e *védelmi igény* az elbírálásig teljesen *megszűnik*. Amennyiben az elkövetéskor még fennforgó igény enyészik el a cselekmény elbírálásáig, nem mellőzhető a bűncselekmény megvalósulásának megállapítása, de az említett körülményt ugyancsak enyhítő körülményként indokolt figyelembe venni.

A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 733/1962. sz. ítéletének alapjául szolgált tényállás szerint a terheltet egy korábbi perben szakértői költség megfizetésére köte-

[14] Bírósági Határozatok, 3889. sz.

lezték. Mivel e kötelezettségének nem tett eleget, lefoglalást eszközöltek nála. Terhelt azonban a lefoglalt állatot az általa meghiúsított árverés után eladta, de a vételárból tartozását teljes egészében rendezte.

A fenti tényállás alapján nem vitásan megvalósult a zártörés bűntette. Helyesen mutatott azonban rá a megyei bíróság arra, hogy a „terhelt tartozását kiegyenlítette, ami csökkenti cselekménye súlyának társadalmi veszélyességét". Csökkenti azért, mivel megszűnt a védelmi igény: a terhelt rendezte azt a tartozását, amelynek biztosítása végett eszközölték a lefoglalást.

e) Az eddig felhozott példáink és a hozzájuk kapcsolt megjegyzéseink inkább elméleti jelentőségűek voltak. Most – még mindig az eddig tárgyalt problémakörön belül maradva – néhány olyan körülményt kívánunk ismertetni, amelyek gyakrabban igénylik a bíróságok által történő figyelembevételt.

Korábban kifejtett tételünkből indulunk ki: egyes társadalmi viszonyok értékessége miatt kerül sor törvényi tényállások alkotására. Ha a törvényi tényállásban meghatározott magatartás tanúsítása a védeni kívánt társadalmi viszonyon kívül más, védelmet igénylő érdeket is veszélyeztet, e többletet a büntetés kiszabásánál súlyosító körülményként kell értékelni.

A törvényi tényállás körét meghaladó ilyen többlet-veszélyt értékelte a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 1093/1962. sz. határozatában súlyosító körülményként. Az alapul szolgáló tényállás szerint a vádlottat gyújtogatással elkövetett közveszélyokozás bűntette miatt ítélték el. Az elsőfokú bíróságtól eltérően „súlyosító körülményként értékelte azonban a Legfelsőbb Bíróság, hogy a felgyújtott házban a vádlott két kiskorú gyermeke is bent tartózkodott, és a vádlott cselekményével azok életét is veszélynek tette ki".

Hasonló helyzet áll elő olyankor is, amikor az elkövető magatartása több törvényi tényállásnak is megfelel, de a bíróság a törvényi tényállások közötti viszonyra tekintettel él a törvény 65. §-ában biztosított lehetőséggel, és a vádlottat csak egy bűncselekmény miatt bünteti meg. Indokolt azonban néha súlyosító hatást tulajdonítani a látszólagos halmazat ilyen külön büntettként nem értékelt megvalósításának.

Ehelyütt nem vállalkozhatunk annak részletes tárgyalására, hogy a látszólagos halmazat mely esetei igénylik ezt az értékelést, és melyek azok az esetek, amelyekben viszont nem kerülhet sor a súlyosító körülménykénti értékelésre sem. A halmazati büntetéssel összefüggő kérdések későbbi tárgyalása során majd rá fogunk mutatni a bírói gyakorlat néhány következetlen állásfoglalására. Itt felvetett kérdésünk is összefügg a ma érvényesülő felfogással, amelynek jellemzőjét a halmazati minősítés szűk körre történő korlátozásának célkitűzésében látjuk.

Aligha igényel magyarázatot az az álláspont, amely szerint nem lehet súlyosító hatást tulajdonítani a merénylet megvalósulása esetében annak, hogy az elkövető cselekménye az emberölés törvényi tényállásának is megfelel. Ebben az esetben ugyanis a vádlotti magatartás nem sért és nem veszélyeztet olyan társadalmi viszonyt, érdeket, amelyet a merénylet törvényi tényállása nem védene.

Az újabb bírói gyakorlat szerint azonban nem kerül sor halmazat megállapí-

tására abban az esetben sem, ha a társadalmi tulajdon sérelmére sikkasztást elkövető személy – nyilvánvalóan cselekménye felfedezésének a megnehezítése érdekében – magánokirathamisítást is elkövet. A ma látszólagos halmazatként értékelt ilyen esetekben viszont feltétlenül büntetést súlyosító hatást kell tulajdonítani a beolvasztott törvényi tényállás megvalósításának.

A súlyosító körülményként értékelés alapja abban van, hogy a terhelt nemcsak olyan társadalmi viszonyt sértett, amelyet az alkalmazott törvényi tényállás védett, hanem ettől eltérő, de ugyancsak védelmet igénylő és védelemre méltó társadalmi viszonyt is. Ha a bíróság megítélése szerint e többletsérelem nem alkalmas további bűncselekmény megállapítására, súlyosító körülményként kell azt értékelni.

Ha az elmondottak alapján általánosan érvényesítendő elvet kívánnánk megfogalmazni, azt mondhatnánk, hogy *szükség van a súlyosító körülményként értékelésre a látszólagos halmazat minden olyan esetében, amikor az elkövető az alkalmazott törvényi tényállás által nem védett társadalmi viszonyt is sértett vagy veszélyeztetett magatartásával.*

Példáink és a bírói gyakorlatban követett eljárás adatai alapján úgy tűnik, hogy súlyosító körülményként a látszólagos halmazatnak csak azon esetei értékelhetők, amikor lényegét tekintve bűncselekmény valósult ugyan meg, de a bíróság mellőzi ennek önálló értékelését. Önálló társadalomra veszélyességet nem mutató, külön jogvédte érdeket nem sértő cselekményt (pl. a merénylet – emberölés viszonya) súlyosító körülményként sem lehet értékelni. Tehát a súlyosító körülménykénti értékelés alapja nem a több törvényi tényállás megvalósítása, hanem a több társadalmi viszony, bűncselekmény-tárgy sérelme vagy veszélyeztetése.

Tapasztalataink szerint a jelenlegi bírói gyakorlat az itt megfogalmazott tételnek megfelelően folyik. A *fővárosi bíróság* Bf. XXVIII. 3058/1963. sz. döntésében is megállapította, hogy a vádlott okirathamisítási cselekményei büntetlen utócselekménynek tekintendők. Ezek „az utócselekmények önállóságukat elvesztették, azok csak az alapcselekménnyel együtt, annak keretében súlyosító körülményként, de nem mint önálló bűntettek nyerhetnek büntetőjogi értékelést."[15]

Gyakorlati jelentőségére tekintettel külön is megemlítjük, hogy a látszólagos halmazat súlyosító körülményként történő értékelésére csak olyan esetekben kerülhet sor, amikor mindegyik bűntett megállapításának megvannak a törvényi előfeltételei. Nem lehet viszont még súlyosító körülményként sem figyelembe venni az olyan cselekményt, amely magánindítvány vagy feljelentés hiányában büntetőjogi értékelés tárgya nem lehet.

A *Legfelsőbb Bíróság* már 1955-ben félreérthetetlenül állást foglalt az itt említett értelemben. A Bf. III. 2269/1955. sz. határozatában az alábbiakat mondta: „Az első fokú bíróság súlyosító körülményként értékelte, hogy a vádlott további felhatalmazásra (feljelentésre) hivatalból üldözendő, de a felhatalmazás

[15] Büntetőjogi Döntvénytár, 2616. sz.

(feljelentés) hiánya folytán meg nem állapítható rágalmazást is elkövetett. Ezzel kapcsolatban a Legfelsőbb Bíróság rámutat arra, hogy súlyosító körülményként nem lehet értékelni olyan cselekmény elkövetését, amely csak magánindítvány előterjesztése vagy felhatalmazás (feljelentés) adása esetén üldözhető, de magánindítványt elő nem terjesztettek, illetve felhatalmazást (feljelentést) nem adtak. Ilyen hiány ugyanis minden vonatkozásban kizárja a kérdéses cselekmény megállapítását, értékelését és abból további következmény levonását."[16]

E döntés szellemében, de talán a lényeget még jobban kidomborítva mondja a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 730/1962. sz. végzése: „Az elsőfokú bíróság... I. r. vádlottnál tévesen vette súlyosító körülménynek H. I. sérelmére elkövetett cselekményét. H. I. az őt ért bántalmazás miatt magánindítványt nem terjesztett elő, nem kívánta tehát azt, hogy az őt ért bántalmazásnak büntetőjogi következménye legyen. Ez nemcsak az eljárás lefolytatását és büntetés kiszabását zárja ki, hanem kizárja azt a lehetőséget is, hogy más sérelmére elkövetett cselekmény miatt büntetést súlyosító tényezőként figyelembe lehessen venni."

f) A mondottak után egészen természetes, hogy ítélkezési gyakorlatunk ingadozás nélkül értékeli súlyosító körülményként a *többszörös halmazatot.*

A halmazati büntetés alkalmazásához elegendő két bűncselekmény elkövetése. Ugyanilyen keretek irányadók a kettőnél több bűncselekmény megvalósítása esetében is; logikus, hogy e többlet súlyosító körülményként nyer értékelést. Mivel ezen értékelés alapja teljesen tisztázott, a gyakorlat is ingadozásmentes, felesleges lenne e kérdéssel részletesebben foglalkozni. Csupán annyit jegyzünk még meg, hogy a többszörös bűnelkövetés esetében is az elkövető személyében rögződött tulajdonságok értékelése kerül előtérbe és azokra tekintettel indokolt a súlyosabb büntetés kiszabása. Ezek szerint ilyen esetekben azonos irányba hatnak az objektív és a szubjektív körülmények is.

g) A bűncselekmény tárgyát képező társadalmi viszony értékelésével, védelmi igényével kapcsolatos körülmények szemügyre vétele után áttérünk azoknak a körülményeknek a tárgyalására, amelyek a szóban forgó társadalmi viszony *sérthetőségének fokozataival* állanak összefüggésben.

Az első kérdés, ami ehelyütt felmerül, a következő: vannak-e a bűncselekmény tárgyát érő sérelemnek, vagy az azt fenyegető veszélynek fokai? A kérdés igenlő megválaszolása után adódik a másik kérdés: hogyan hat a büntetés meghatározására a konkrét esetben megvalósult sérelem vagy veszélyeztetés foka?

Mindkét kérdés megválaszolása egyszerűnek tűnik, mivel válaszunk a bírói gyakorlat tapasztalatain alapszik, mely gyakorlat egyébként evonatkozásban ingadozásmentesen és egységesen folyik.

Az okozott sérelem vagy veszély fokozhatósága általánosan elismert. Vonatkozik megállapításunk nem csak a pénzben kifejezhető vagy más, materiálisan mérhető hátrányokra, hanem erkölcsi, érzületbeli, politikai hatásokra, a veszély kisebb vagy nagyobb, közeli vagy távolabbi voltára egyaránt. Viszont, ha ilyen

[16] Büntetőjogi Döntvénytár, 382. sz.

eltérések lehetségesek, ezeknek az eltéréseknek szerepet kell tulajdonítani a büntetés kiszabása során is. Általános érvénnyel fogalmazzuk tehát meg a tételt: *az elkövető által előidézett sérelem vagy veszély nagysága a büntetés kiszabásánál mint a büntetés mértékét befolyásoló körülmény mindenkor figyelembe veendő.*

A második kérdés már nem válaszolható meg ilyen konkréten és általános érvénnyel. Figyelembe veendő ugyanis az előidézett sérelem vagy veszély foka a büntetés kiszabásánál, de szerepe, súlya az egyéb körülményekhez és a büntetés céljaihoz való viszonyától függ.

Lehetséges, hogy adott esetben a büntetés céljainak az elérése érdekében a bűntett tárgyi körülményei – köztük az okozott sérelem nagysága – nagyobb szerepet játszanak, mint a szubjektív körülmények. Más esetben viszont az elkövetővel összefüggő körülmények igényelnek nagyobb befolyást és ilyenkor a bíróság figyelembe veszi ugyan a sérelem nagyságát is, de súlyát közömbösítik vagy nagymértékben lerontják az elkövető személyi körülményei. Általános érvénnyel tehát csak úgy válaszolhatunk a második kérdésre, hogy *az előidézett sérelem vagy veszély nagysága a büntetés céljainak megvalósítására tekintettel hat a büntetés mértékére.*

A sérelemhez, a veszélyhez vezető folyamatot az elkövető indítja el magatartásával. A törvényhozó belátásától függ az, hogy e folyamat melyik pontját értékeli befejezett bűntettként. Egyes esetekben, mint pl. a kémkedés bűntetténél már a hírszerző tevékenységre való ajánlkozást vagy vállalkozást is befejezett bűntettként értékeli. Ugyanígy hozza előre a törvényhozó a befejezettség stádiumát pusztán az olyan tevékenység kifejtése, illetőleg ennek észlelése időpontjára, amely tevékenység alkalmas meghatározott lelki állapot, a gyűlölet keltésére. Más törvényi tényállás egy vagy több ember életének, testi épségének vagy egészségének a közvetlen veszélyeztetését értékeli befejezett bűntettként (258. §). És végül megemlítjük még az emberölés törvényi tényállását, amely a sértett halálának bekövetkezésével válik befejezetté.

A felhozott példákból világosan kitűnik, hogy a bűntett befejezése nem azonos a sérelem bekövetkezésével. De mutatják példáink azt is, hogy az eredmény sem szerepel minden törvényi tényállásban – bár ez már az eredmény fogalmának a meghatározásától függ. Szerintünk eredménynek a szó büntetőjogi értelmében csak a jogtárgy hátrányos megváltozását tekinthetjük. E hátrányos megváltozást lehetővé tevő állapot előidézését viszont veszélynek tartjuk. Mind az eredmény, mind a veszély a magatartás következménye és ebben megegyezik egymással e két jelenség. De lényegesen különböznek atekintetben, hogy az egyik esetben bekövetkezik a törvényhozó által védeni kívánt társadalmi viszony sérelme, hátrányos megváltozása, a másik esetben csak ennek lehetőségét teremtette meg az elkövető.[17]

[17] Az eredmény fogalmával kapcsolatos felfogások részletesebb áttekintését l. a szerző: Az egység és a halmazat határesetei . . . i. m. 123–128. oldalakon.

Az elmondottak azt a belátást alakították ki bennünk, hogy a bűncselekmény tárgya sérelmének fokozatait és ezeknek a büntetés mértékére való befolyását nem tárgyalhatjuk az eredmény és a veszélyeztetés, más szóval a magatartás következményeitől elszakítottan. A bűncselekmény tárgya és az eredmény közötti szerves kapcsolatra tekintettel tehát ehelyütt vesszük szemügyre a bűntett következményeinek szerepét és súlyát is.

ga) Először néhány személy elleni bűncselekményt hozunk fel példaként:

A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetésnek a 258. §-ban adott konstrukciója következtében egy bűntettet követ el az is, aki több személy életét veszélyezteti szabálysértő magatartásával. A jogvédte érdek sérelmének fokozhatósága e bűntett körében többszörösen is fennforog: a veszély közelebbi vagy távolabbi volta mellett komoly jelentőséget kell tulajdonítanunk a veszélyeztetett személyek számának is. Mivel ez a körülmény a minősítésre a fentiek szerint nem hat ki, a büntetés kiszabásánál kell figyelembe venni. Tekintettel tehát arra, hogy a 258. §-ban meghatározott szankció irányadó már egy személy életének, testi épségének vagy egészségének a veszélyeztetése esetében is, indokolt az elkövető terhére figyelembe venni már két személy veszélyeztetését is. Természetesen a figyelembevétel súlya a személyek számának növekedésével nő, tényleges kihatása azonban az egyéb körülményekkel történő összevetéstől, mérlegeléstől függ.

Az elmondottakra tekintettel értünk egyet a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 113/1965. sz. ítéletében foglaltakkal. Az ítéletben helyesen értékelte súlyosító körülményként azt, hogy a terhelt „két személyt szándékosan, míg két személyt gondatlanul veszélyeztetett, tehát több személy életét tette ki közvetlen veszélynek." E körülménynek az adott esetben nagy szerepe volt abban, hogy a megyei bíróság az első fokon eljárt bíróság által kiszabott 2 hónapi szabadságvesztést négy hónapra emelte fel és a vádlottat a gépjárművezetéstől két évi időtartamra el is tiltotta.

Nyomatékosan értékelte a *Legfelsőbb Bíróság* B. V. 1148/1962. sz. törvényességi határozatában a vádlott terhére azt, hogy „nagyszámú utas életét és testi épségét tette ki közvetlen veszélynek."

A bíróság megállapítása szerint a vádlott – aki egyébként vezetés közben egy korsó sört is fogyasztott – az általa vezetett vontatóval 20–25 km-es sebességgel anélkül hajtott a vasúti sínre, hogy a kötelező megállás és a kellő körültekintés követelményének eleget tett volna. Az éppen közlekedő személyvonat a vontató közepének ütközött, azt szinte kettéfűrészelte. A vádlott az összeütközés pillanatában leugrott a vontatóról. A bíróság megállapítása szerint csak a véletlenen múlott, hogy a 200 utast szállító motorvonat nem siklott ki és így súlyos tömegszerencsétlenség nem következett be.

A fenti tényállás alapján a másodfokon eljárt megyei bíróság – túlzott jelentőséget tulajdonítva a vádlott megbánást tanúsító magatartásának, többgyermekes családos állapotának – büntetésként 10 hónapi javító-nevelő munkát állapított meg.

Véleményünk szerint a *Legfelsőbb Bíróság* helyesen állította szembe ezen enyhítő körülményekkel az előzőekben részletezett azon körülményt, hogy a vádlott „nagyszámú utas" életét veszélyeztette. A jogtárgy veszélyeztetésének ugyanis ez olyan magas fokát jelenti, amelynek a büntetés kiszabásánál jóval nagyobb befolyást kell biztosítani. Figyelemmel e körülményre is, a *Legfelsőbb Bíróság* a vádlottat 10 hónapi szabadságvesztésre ítélte.

Az összefüggésre tekintettel itt említjük meg azokat az eseteket is, amikor az elkövető a bűntett törvényi tényállásában meghatározott elkövetési magatartások közül többet is tanúsít. Súlyosító körülményként kell ennek megfelelően értékelni a hivatalos személy elleni erőszak vonatkozásában azt, ha az elkövető nemcsak akadályozza erőszakkal vagy fenyegetéssel a hivatalos személyt hivatali kötelességének jogszerű teljesítésében, hanem ezen túlmenően még tettleg bántalmazza is. Hasonlóan értékelendő a hamis vád bűntettét megvalósító személy cselekménye, ha a szóbeli vádoláson túl még bizonyítékot is kohol az ártatlanul megvádolt személlyel szemben.

Az említett és a hozájuk hasonló esetek közös jellemzője az, hogy többféle tiltott magatartás tanúsítása esetében a jogvédte érdek nagyobb sérelmet szenved vagy fokozottabb veszélynek van kitéve.

Némileg eltérő a helyzet a 258. §-ban meghatározott bűntett oly módon történő megvalósításakor, amikor az elkövető több foglalkozási szabályt is megsért és így többszörösen is veszélyezteti mások életét, testi épségét, egészségét. Ebben az esetben csak egy olyan magatartást tanúsít, amelyet a törvényhozó elkövetési tevékenységként szabályozott: csak egyszer veszélyezteti közvetlenül más személy életét. A törvényhozó az elkövetés módját is csak egyféleképpen határozta meg: a foglalkozás szabályainak a megszegésével kell megvalósulni a veszélyeztetésnek.

Aligha vitatható azonban, hogy a megsértett foglalkozási szabály fontossága vagy száma befolyásolja a jogvédte érdek veszélyeztetésének fokát is. Így fokozottabb a veszély olyan esetekben, amikor az elkövető több foglalkozási szabályt is megsértett, ami által mások életét veszélyeztette. Indokolt ezért a több foglalkozási szabály megsértését súlyosító körülményként értékelni.

Az elmondottak általában érvényesülnek mai bírói gyakorlatunkban is. Csak a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 419/1963. sz. ítéletére hivatkozunk, amelyben a bíróság helyesen állapította meg, hogy a vádlott három közlekedési szabályt is megsértett és értékelte ezt súlyosító körülményként.

Jól szemlélteti a bűncselekmény tárgya sérelmének fokozhatóságát az emberölés és a testi sértés törvényi tényállása is.

A törvényhozó a 253. § (2) bekezdés *d)* pontjában törvényi egységként értékelte a „több emberen" történő szándékos emberölést. E rendelkezés alkalmazásának feltétele legalább két személy szándékos megölése, illetőleg ölésének megkísérlése. Ugyanezt a rendelkezést kell azonban alkalmazni abban az esetben is, amikor az elkövető kettőnél több személyt ölt meg szándékosan, illetőleg kísérelte meg megölésüket. Ezt a többletsérelmet vagy többletveszélyt feltétlenül

súlyosító körülményként kell értékelni. Ennek az adott bűncselekmény körében igen nyomatékos súlyt kell tulajdonítani, ami a legsúlyosabb büntetés alkalmazását eredményezheti.

Ugyanilyen szembetűnő a sérelem fokozhatósága a testi sértés büntetténél, ahol az okozott sérülés vagy betegség gyógyulási ideje a bűntett minősítésére is kihat. Logikus számunkra az a következtetés, hogy a törvényhozó által értékelt eme gyógyulási időtartam – nyolc nap – megközelítése súlyosító körülményként, alig meghaladó volta pedig enyhítő körülményként értékelendő.

gb) Eddigi példáink nagyobb részt annak illusztrálását célozták, hogy a fokozottabb jogtárgysértés súlyosító körülményként értékelendő. Felmerül azonban a kérdés, mennyire lehet figyelembe venni a *sérelem elmaradását,* különösen olyan esetekben, amikor annak bekövetkezését az elkövető kívánta vagy legalább számolt azzal.

Kérdésünk felvetésére és megválaszolására feltétlenül szükség van már csak amiatt is, mivel általános érvénnyel kerül alkalmazásra az ítélkezési gyakorlatban a tétel: a súlyosító körülmény hiánya nem értékelhető enyhítő körülményként, amint az enyhítő körülmény hiánya sem súlyosítóként.

E tétellel lényegében egyetértve is úgy látjuk, fenti kérdésünk vonatkozásában eltérő a helyzet. A kisebb jogtárgysérelem nem azonosítható minden szempontból a súlyos sérelem hiányával és a súlyos sérelem sem egyenértékű a kisebb sérelem hiányával. A büntetés mértékét befolyásolja néhány olyan körülmény, amely a bűncselekmény tárgyával áll összefüggésben. Egyik ilyen körülmény a bűncselekmény tárgyát ért sérelem, vagy az azt fenyegető veszély nagysága.

A kisebb sérelem tehát önmagában enyhébb, a nagyobb sérelem súlyosabb megítélést kíván. Az értékelés alapja tehát egyik esetben sem a szemben álló körülmény hiánya, hanem a kérdéses körülménynek a bűncselekmény tárgyával, és ezen keresztül a cselekmény társadalomra veszélyességének fokával kapcsolatos összefüggése.

Véleményünk szerint az okozott sérelem nagysága, az előidézett veszély kisebb vagy nagyobb foka a vádlott javára vagy terhére hat. E hatás foka, a befolyás mértéke azonban egyéb körülmények jelentőségétől is függ. Enyhítőleg hat tehát a sérelem kisebb foka, de ennek érvényesülését megakadályozhatja az elkövető személyében rejlő és a büntetés céljaira figyelemmel nagyobb figyelmet igénylő valamely körülmény.

Úgy látjuk, bírói gyakorlatunkban némi bizonytalanság tapasztalható kérdésünk vonatkozásában. Áll ez a megállapítás különösen a szándékolt eredmények elmaradásának értékelésére.

Egy régebbi ítéletben a *Legfelsőbb Bíróság* az alábbi álláspontot foglalta el: „Az első fokú bíróság enyhítő körülményként vette figyelembe, hogy a vádlott által okozott sérülés kisebb volt. A Legfelsőbb Bíróság ezt az álláspontot nem tette magáévá. Emberölés kísérleténél nem szolgálhat enyhítő körülményül az, hogy a sérülés az elkövető akaratán kívül eső valamely okból nem járt komolyabb

következményekkel. Ellenkezőleg: a maradandó nyomot hagyó, súlyosabb sérülést súlyosító körülményként kell értékelni."[18]

A *Legfelsőbb Bíróság* e nézetének helyességét a magunk részéről vitathatónak tartjuk. Azt a körülményt, hogy az emberölés kísérlete csak kisebb sérülést eredményezett, a büntetés kiszabásánál nem lehet figyelmen kívül hagyni. Mivel minden körülmény, amelyet a bíróság büntetés kiszabásánál figyelembe vesz, vagy enyhítő, vagy súlyosító körülmény, a kisebb sérülés megvalósulása csak enyhítő lehet. Ez a körülmény a bűntett tárgyával függ össze és utal ezen keresztül a konkrét cselekmény társadalomra veszélyességének fokára is. Csupán arról lehet szó, hogy ennek az enyhítő körülménynek az elkövető személyével kapcsolatos egyes körülmények miatt nem tulajdonítunk nagy szerepet és e körülmény ellenére is súlyosabb büntetés kiszabását tartjuk célszerűnek.

Nem szóhasználatában, de úgy véljük, érdemben megfelel felfogásunknak a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 674/1966. sz. ítélete. Ítéletében megállapítja a *Legfelsőbb Bíróság,* hogy a vádlott „azzal a céllal vette magához a szóban forgó – igen veszélyes – húsbontókést, hogy azzal megölje élettársát, ha nem hajlandó vele tovább élni. Elhatározásának megfelelően a cselekmény végrehajtását megkezdte, azonban ezt oly módon hajtotta végre, amely kevésbé alkalmas az élet kioltására. Tehát az elkövetés módja miatt maradt a cselekmény kísérleti szakban."

A sérült csupán 8 napon belül gyógyuló sérülést szenvedett, és ennek alapján a *Legfelsőbb Bíróság* enyhítő körülményként komoly súllyal vette figyelembe azt, hogy „a kísérlet igen távoli volt".

Általános érvénnyel fogalmazzuk meg ezek után a feltett kérdésre válaszunkat olyképpen, hogy a sérelem kisebb vagy nagyobb fokát minden esetben figyelembe veendő – és ennek megfelelően enyhítő vagy súlyosító – körülménynek tartjuk. Tételünket még azokra az esetekre is kiterjesztjük, amikor az elkövető szándéka súlyosabb sérelem előidézésére irányult, de az rajta kívül álló okok miatt nem következett be. Ilyen esetekben azonban ennek az enyhítő körülménynek a súlyát közömbösíthetik egyéb, általában az elkövető személyével kapcsolatos körülmények.

Amint láttuk, a *Legfelsőbb Bíróság* újabb keletű ítélete nem a sérelem kisebb fokának – 8 napon belül gyógyuló sérülés – hanem a kísérlet távolabbi voltának tulajdonított enyhítő hatást. Úgy hisszük azonban, hogy ez álláspontunk helyességét nem teszi kétségessé, mivel a kísérlet távoli volta éppen abban áll, hogy csak 8 napon belül gyógyuló sérülést idézett elő. A kísérlet ilyen jellegére történő hivatkozással a *Legfelsőbb Bíróság* kétségtelenül kitaposott útra lépett, mivel evonatkozásban már egységesebb a bírói gyakorlat, mint a sérelem kisebb vagy nagyobb fokának kifejezett értékelése tekintetében.

gc) Általánosan elismertnek mondhatjuk azt a felfogást, amely szerint a bün-

[18] A Legfelsőbb Bíróság Bf. 3128/1953. sz., Büntetőjogi Döntvénytár, 995. sz.

tetés kiszabásánál figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy az elkövető *mennyire jutott előre* a bűntett megvalósításának útján.

Itt azonban mindenek előtt hivatkoznunk kell törvényünk ama rendelkezésére, amely szerint kísérlet esetében is a befejezett bűntettre megállapított büntetési tételt kell alkalmazni. Helyes értelmezés szerint ez azonban csak annyit jelent, hogy kísérlet esetében is a befejezett bűntettre megállapított büntetési keretek között kell megállapítani a büntetést, de nem zárja ki e rendelkezés azt, hogy a kísérletet általában enyhébben ítéljük meg, mint a befejezett bűntettet. Erre utal már a *Miniszteri indokolás* is, leszögezve, hogy „az esetek jelentős részében a kísérlet enyhébb megítélés alá esik, mint a befejezett bűntett."[19] Ennek megfelelően helyesen foglalják össze a tudomány és gyakorlat dolgozóinak állásfoglalását *Kádár–Kálmán* a következőképpen: „Igaz ugyan, hogy a Btk. a kísérlet büntethetőségének kérdésében elvben a parifikációs rendszert tartja fenn, figyelemmel azonban arra a körülményre, hogy kísérlet esetén az objektív érdeksérelem kisebb, vagy ilyen sérelem egyáltalán nem is jelentkezik: az ítélkezési gyakorlatban általában következetesen érvényesül az a felfogás, hogy a kísérlet enyhébben büntetendő, mint *ugyanolyan körülmények* között a befejezett cselekmény. Egyébként abból, hogy a Btk. 68. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezés szerint kísérlet esetében a büntetés kétszeres enyhítése lehetséges, arra kell következtetni, hogy a parifikációs rendszer ellenére a törvényhozó is enyhébben ítéli meg a kísérletet, mint a befejezett bűncselekményt."[20]

A fentebb mondottakra tekintettel kiemeljük azt, hogy a kísérlet enyhébb megítélésének az alapja a bekövetkezett sérelem vagy veszély kisebb foka. Természetes azonban, hogy a fokozhatóság lehetősége ezen belül is fennforog: a kísérlet távolabbi volta kisebb fokú veszélyt, a közelebbi volta nagyobb veszélyt, az előbbi kisebb sérelmet, az utóbbi nagyobbat jelent. E körülmények tehát enyhítő, illetőleg súlyosító körülményként értékelést igényelnek.

Önmagában tehát a veszély – esetünkben a kísérlet – közelebbi vagy távolabbi volta is hat a büntetés mértékére. És evonatkozásban nem lehet jelentőséget tulajdonítani annak, hogy miért maradt abba a bűntett elkövetése. Ez a körülmény is lényeges szerepet játszik ugyan a büntetés kiszabásánál, de csak mint az elkövető bűnösségével vagy társadalomra veszélyességével kapcsolatos sajátosság.

Az elmondottakra figyelemmel nem helyeseljük a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 1072/1955. sz. ítéletének indokolását. A bíróság ezen döntésében nem értékelte enyhítő körülményként a szándékos emberölés kísérleténél az eredmény elmaradását, sőt, súlyosító körülménynek tekintette azt, hogy „a vádlott minden lehetőt megtett ölési szándékának a végrehajtására". Azonban nem természetes-e ez minden szándékos bűntett esetében? Helyes-e ezt külön súlyosító körülményként is értékelni? Véleményünk szerint nem. A konkrét esetben is azt tekintettük volna helyesnek, ha a bíróság a büntetés kiszabásánál figyelembe vette volna –

[19] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 56. old.
[20] *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 537. old.

azaz enyhítő körülményként értékelte volna – a halálos eredmény bekövetkezésének elmaradását, az enyhítés súlyát azonban összefüggésbe hozta volna az eredmény elmaradásának okával, vagyis azzal a körülménnyel, hogy az mennyiben volt visszavezethető magára az elkövetőre. Ha az elmaradást tőle teljesen független körülmények idézték elő, az említett enyhítés nyilvánvalóan csekélyebb mértékben nyilvánul meg.

Fentebb már említettük, hogy a mai bírói gyakorlatban már szinte ingadozás nélkül érvényesül az a felfogás, amely a kísérlet közelebbi voltát súlyosító, távolabbit pedig enyhítő körülményként tartja értékelhetőnek. Korábban már idéztünk is olyan bírói döntést, amelyben a távoli kísérlet enyhítő körülményként nyert említést. Itt hivatkozunk még néhány olyan ítéletre, amelyekben a *Legfelsőbb Bíróság* a kísérlet közeli voltát emeli ki, mint a büntetést befolyásoló körülményt.

A Bf. VI. 792/1962. sz. ítéletben emberölés kísérlete miatt vonták felelősségre a vádlottat, aki egy kb. másfél méter hosszú, férficsukló vastagságú karóval nagy erővel a sértett homlokára sújtott. A sértett az ütés következtében koponyacsonttörést, agyrázkódást, agyzúzódást, agyburki vérömlenyt és agyvérzést szenvedett. Sérülése 20 napon túl gyógyult, és csak a gyors orvosi segítség mentette meg a sértett életét.

E tényállás alapján helyesen állapította meg a *Legfelsőbb Bíróság*, hogy „tévedett az elsőfokú bíróság, amikor a vádlott által véghezvitt kísérletnek a befejezettséghez való közelségét nem vette súlyosító körülményként figyelembe".

Hasonlóan vitathatatlan a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. II. 53/1963. sz. ítéletében kifejtett indokolás helyessége. A vádlottat szintén emberölés kísérlete miatt vonták felelősségre. A megállapított tényállás szerint szóváltás során a sértettet zsebkéssel nyakba szúrta, majd a menekülő sértettet üldözve, őt a karján még négy ízben megszúrta. A nyaknál ért szúrás átvágta a vénát, a karon ért szúrások folytán viszont a sértett maradandó idegbénulást szenvedett.

Ilyen tényállás alapján helyesen egészítette ki a *Legfelsőbb Bíróság* az elsőfokú bíróság ítéletét azzal, hogy „súlyosbítóként értékelendő, hogy a delta tájékán a bal kulcscsont feletti szúrás, a véna átvágása folytán majdnem elvérzéshez vezetett. Vádlott cselekménye tehát a befejezéshez közel állott."

Végül megemlítjük még a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. III. 1200/1962. sz. ítéletét, amelyben a bíróság ugyancsak súlyosító körülményként hivatkozik arra, hogy a vádlott cselekménye közel állt a befejezettséghez. Ezt annak alapján állapították meg, hogy a vádlott „az általa kezdeményezett korcsmai verekedés során sértettet a késével úgy oldalba szúrta, hogy a szúrás annak mellüregét is megnyitotta és ott vérzés keletkezett."

A példaként felhozott bírói döntések, úgy véljük, nem hagynak kétséget atekintetben, hogy a kísérlet előrehaladottsági foka mai ítélkezési gyakorlatunkban komoly figyelemben részesül. Az elv általánosan elfogadottnak és érvényesülőnek tekinthető, vita csupán annak a kérdésnek az eldöntésénél merülhet fel, hogy adott esetben közel állt-e a vádlott cselekménye a befejezettséghez, vagy távol.

Ezt a kérdést azonban általánosan, elvontan nem lehet megválaszolni, csak konkrét eset kapcsán. Itt csak annyit mondhatunk, hogy olyan esetekben, amikor az eredmény közeli bekövetkezésének nagy lehetősége forgott fenn, súlyosító körülménykénti értékelés indokolt, abban az esetben viszont, ha még több körülmény kapcsolódására és hatására, további cselekmények elkövetésére is szükség lett volna az eredmény bekövetkezéséhez, enyhítő körülmény fennforgása állapítandó meg.

gd) Az eddigiekben a tettes által megindított okfolyamatnak a jogtárgysértés vagy veszélyeztetés előtti szakaszával foglalkoztunk. Korábban azonban szóltunk már arról, hogy e folyamat nem záródik le a törvényhozó által kiemelt és a büntett befejezettségeként értékelt pontnál, hanem a társadalmi élet különböző szféráiban vált ki további hatásokat. Ezek között a *távolabbi hatások* között szép számban vannak olyanok, amelyek a büntetés kiszabásánál feltétlen figyelembevételt igényelnek. Ezek közül mutatunk be néhányat az alábbiakban. Ezt megelőzően azonban arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy e távolabbi kihatások csak olyan esetekben értékelhetők súlyosító körülményként, amikor a törvényhozó minősítő körülményként nem értékelte azokat.

Ez utóbbi megjegyzésünkre tekintettel kétségesnek tűnik a *Legfelsőbb Bíróság* törvényesség érdekében hozott B. V. 1873/1954. sz. határozatának helyessége, amelyben a hatósági megbízást színlelő ügynök csalást megvalósító cselekményeinek értékelésénél súlyosító körülménynek vette a cselekmény politikailag romboló hatását. Ahogy a bíróság kifejtette az elkövető cselekménye „bizalmatlanságot kelthetett a dolgozó falusi lakosságban a tanáccsal és más szervekkel szemben, alkalmas lehetett ezek tekintélyének aláásására, lejáratására."[21]

Az elkövetés idején hatályban volt BHÖ. 449. pont (1) bekezdés *a)* alpontjába felvetett rendelkezés szerint azonban – és ugyanígy a jelenleg hatályos Btk. 296. § (2) bekezdés *b)* alpontja szerint is – súlyosabban minősül a csalás, ha az elkövető hatósági megbízás színlelésével követi el cselekményét.

Nyilvánvalóan e minősítő körülmény értékelésénél közrejátszott az a meggondolás, hogy a hatósági minőség színlelése megkönnyíti a csaló tevékenységének az elkövetését. Másrészről azonban feltehetően figyelembe vette a törvényhozó azt is, hogy a hatósági megbízás színlelése alkalmas a hatóság iránti bizalom csökkentésére, a hatóság tekintélyének a lejáratására is. A törvényhozó által már értékelt figyelembe vett körülmény azonban – a korábban részletezett kivételektől eltekintve – sem súlyosító, sem enyhítő körülményként nem jöhet szóba a büntetés kiszabásánál. Ezekre tekintettel nem értünk egyet a bírósági döntéssel, mivel a cselekménynek a hatóság tekintélyének aláásására, lejáratására való alkalmassága külön súlyosító körülményként is nem értékelhető.

Ezzel szemben helyeseljük a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 1131/1954. sz. ítéletét, amelyben a bíróság súlyosító körülményként vette figyelembe a postai kézbesítőnő sikkasztó tevékenységének értékelésénél azt, hogy „a vádlott nyugdíj, gyer-

[21] Bírósági Határozatok, 735. sz.

mektartásdíj, munkadíj, családi pótlék, baleseti kártérítés fejében küldött összegeket tulajdonított el, s ezzel a pénzküldeményekre erősen ráutalt címzettek megélhetését veszélyeztette. Súlyosító körülmény az is, hogy amikor a jogosultak a nekik járó nyugdíjat, munkadíjat, baleseti kártérítést nem kapják időben kézhez, ezt az állami és gazdasági igazgatás hibájának tulajdonítják, ami az állami szervekben való bizalmukat csökkentheti."[22]

Az itt érintett körülmények közül egyet kiemelhetünk és vele kapcsolatban általános érvényű tételt is lerögzíthetünk: bármelyik bűncselekmény elkövetésénél súlyosító körülményként értékelhető az állami szervek tekintélyének csorbítása, bizalmának lejáratása, vagy az ilyen veszély előidézése, feltéve természetesen, hogy az elkövetői tevékenység ezen kihatását a törvényhozó a törvényi tényállás alkotásakor nem értékelte.

Megállapíthatjuk azt, hogy mai bírói gyakorlatunkban messzemenően figyelembe veszik a politikai romboló, az állami apparátusok tekintélyét csökkentő hatásokat. Bizonytalanság legfeljebb olyan esetekben tapasztalható, amikor – mint a fenti példánkban is – a törvényhozó kifejezetten nem utal ugyan e következményre, de a tényállás szövege mögött kétségtelenül meghúzódik ennek értékelése.

Igen tanulságos a mondottak vonatkozásában a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 2931/1957. sz. ítélete. A bíróság helyesen állapította meg határozatában, hogy „az ügyészségi nyomozó hivatali állásának jellegénél fogva fontosabb ügyekben intézkedésre hivatott hivatalos személynek tekintendő. A vádlott korrupciós magatartása alkalmas lehetett a szocialista törvényesség felett őrködő ügyészségi szervezet tekintélyének gyengítésére, az ügyészségi dolgozók tisztakezűségébe vetett bizalom megrendítésére."

Az ügyészség tekintélyének a csökkentését, a bizalom lejáratását azonban a *Legfelsőbb Bíróság* csupán annak indokolására hozza fel, hogy az elkövető „fontosabb ügyekben intézkedésre hivatott hivatalos személynek" tekintendő. Nem értékeli azonban e körülményt súlyosító körülményként. Úgy véljük, hogy ez helyes is. E következmény beállásának a veszélye ugyanis a hivatali vesztegetés minden esetében fennforog, az idevágó törvényi tényállások megalkotásakor a törvényhozó erre figyelemmel volt. Annak természetesen semmi akadálya sincs, hogy a büntetés enyhítésére, vagy a kiszabott büntetés végrehajtásának a felfüggesztésére vonatkozó rendelkezések alkalmazásánál – helyesebben e rendelkezések alkalmazásának a mellőzésénél – a bíróság e körülményre is figyelemmel hozza meg döntését. Csupán súlyosító körülményként nem lehet az említett kihatásokat értékelni.

Egyébként az előzőekben hivatkozott *Legfelsőbb Bírósági* döntés[23] számunkra azért is érdekes, mivel benne a cselekmény vázolt kihatásai a büntetés végrehajtásának felfüggesztésére irányuló védelmi fellebbezés elutasításának indokául

[22] Bírósági Határozatok 524. sz.

[23] Büntetőjogi Döntvénytár 680. sz.

szolgáltak. „A közéleti tisztaság megóvásához fűződő nagy fontosságú közérdek védelme azt igényli – olvassuk az ítélet indokolásában –, hogy hasonló jellegű korrupciós bűncselekmények elbírálásánál az egyéni nevelés mellett döntően az általános megelőzés érdeke kerüljön előtérbe. Az általános prevenció érdeke pedig a Btá. 55. §-ának [Btk. 70. § (1) bek.] alkalmazását az ilyen jellegű bűncselekmények esetében általában kizárttá teszi."

A hivatali bűntetteken kívüli egyéb bűncselekmények esetében azonban természetesen sor kerülhet a tárgyalt körülmény súlyosítókénti értékelésére. Így már fenntartás nélkül helyeselhető a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. IV. 27/1966. sz. határozata, amelyben a sikkasztó adóügyi előadó vonatkozásában az első fokon eljárt járásbíróság értékelését azzal egészítette ki, hogy további súlyosító körülményként értékelte azt, hogy „a terhelt bizalmi beosztásának a felhasználásával követte el visszaéléseit, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a tanácsi dolgozók tekintélyét és a megbízhatóságukba vetett hitet csorbítsák."[24]

Az elkövető magatartásának távolabbi kihatását értékelve felvethető a kérdés: terhére róható-e az elkövetőnek olyan következmény, amelyet bűnössége nem fog át? Véleményünket ugyan fentebb, a bűnösségnek a büntetés kiszabásánál játszott szerepe kapcsán már lényegében leszögeztük, úgy véljük, nem felesleges azt ehelyütt egy *Legfelsőbb Bírósági* állásfoglalás idézésével is alátámasztani.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. III. 2707/1957. sz. ítéletében súlyosító körülményként értékelte azt, hogy vádlott cselekménye nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a sértettek a halálba menekültek. Indokolásában véleményünk szerint helyesen emeli ki: „Bár a vádlott ezt előre nem látta, azonban az eredmény a cselekményével összefüggésben áll, a bekövetkezett ilyen eredmény pedig súlyosító körülményként értékelendő a büntetés kiszabásánál."[25]

Megjegyezzük még, hogy a bűnösség fennforgását egyes körülmények értékeléséhez már csak azért sem kívánhatjuk meg, mert ebben az esetben nem tudnánk mit kezdeni az enyhítőként figyelembe veendő körülményekkel. Ugyanis abban az esetben, ha mi csak az elkövető bűnössége által átfogott körülményekre lennénk tekintettel a súlyosító körülmények körülhatárolásánál, akkor enyhítő körülményként is csak olyan körülményeket vehetnénk figyelembe, amelyek fennforgása az elkövető érdeméül tudható be. Látni fogjuk azonban azt, hogy olyan helyzeteket, állapotokat is értékelünk enyhítő körülményként, amelyek fennállását egyáltalán nem számíthatjuk az elkövető érdemének, és mégis tekintetbe vételt igényelnek a büntetés kiszabásánál. A magyarázat egyszerű: a büntetés kiszabásánál nemcsak az elkövető bűnösségével kapcsolatban álló körülmények fejthetnek ki a büntetés enyhítése vagy súlyosítása irányában hatást, hanem ettől független egyéb szubjektív és objektív jellegű körülmények is, amelyek a büntetési célok vonatkozásában meghatározott következtetések levonásához alapul szolgálhatnak.

[24] Bírósági Határozatok 4985. sz.
[25] Bírósági Határozatok 1915. sz.

A bűntettet megvalósító magatartás figyelembevételt igénylő távolabbi következményei között jelentős helyet foglalnak el az *erkölcsi jellegű kihatások* is. Az eddigiektől eltérően ekörben olyan következményekre gondolunk, amelyek meghatározott személyekhez tapadnak. Legnagyobb jelentőségük a nemi erkölcs elleni bűncselekményeknek van evonatkozásban, de az erkölcsi jellegű kihatások korántsem korlátozódnak e bűntett-csoportra.

A nemi erkölcs elleni bűntettek elkövetéséhez kapcsolódó erkölcsi hatások közül kiemelendő jelentőségűek azok, amelyek a gyermek- vagy fiatalkorban levő sértettek esetében állanak be. Igen jól foglalja össze és értékeli helyesen a szóban forgó körülményeket a *Miniszteri indokolás:* „A gyermek egészséges nemi fejlődése elleni támadás a legáltalánosabb, a leggyakrabban előforduló s egyszersmind a legsúlyosabb szekszuális merénylet, amelyből rendkívül tragikus, s a gyermek későbbi nemi életét beárnyékoló (bár sokszor csak évekkel a cselekmény véghezvitele után beálló) következmények fakadnak. A pszichés trauma, amelyet a cselekmény a sértettben előidéz, a gyengébb idegzetűeknél a legkülönbözőbb, nemegyszer tartós lelki zavarokat vonja maga után. Más esetekben a szekszuális inzultus, különösen annak többszöri megismétlése nemi elferdülésnek lesz az okozója, vagy a cselekmény idő előtt felébreszti a gyermekben a nemi ösztönt. Az ilyen gyermekek könnyen kerülnek már zsenge korban az erkölcsi züllés útjára és maguk is megrontói lesznek társaiknak."[26]

A *Miniszteri indokolásban* foglaltakkal mindenben egyetértünk, nincs szükség arra sem, hogy ehhez bármit is hozzáfűzzünk.

Az elmondottak után kissé aggályosnak tűnik a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 27/1962. sz. határozatának néhány megállapítása. A szemérem elleni erőszak megvalósulását megállapító határozat indokolásában az alábbiakat olvashatjuk: „A terhelt személyében rejlő társadalmi veszélyesség foka a megállapított tényállás mellett kisebb fokú, mert terhelt a nemi fajtalanság enyhébb módját alkalmazta, s a tettleges becsületsértés bűntettét a cselekmény jóformán csak azért haladja túl, mert nemi szervét is hozzá nyomta a sértett lábához. A nemileg még teljesen fejletlen sértettnél ez a tény nem eredményezhet későbbi korára is kihatható eredményt, hiszen sem a sértett, sem a tanuk nem tudták értelmét adni annak, amit a terhelt velük tett, még érzéketlenek voltak az ilyen cselekmények iránt."

Tulajdonképpen az utolsó mondat az, amelynek helyességét vitathatónak tartjuk, mivel éppen „az ilyen cselekmények iránt még érzéketlen" személyek – 8–10 éves leánygyermekekről van szó – vonatkozásában áll fenn a nemi kíváncsiság felkeltésének, a nemi ösztön idő előtti felébresztésének a veszélye. Úgy gondoljuk, tudományosan megalapozottabb, a társadalmi igényeknek és a közösség erkölcsi felfogásának is megfelelőbb a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. I. 1352/1964. sz. ítélete, amelyben a szintén szemérem elleni erőszakot elkövető vádlott ügyében rögzítette az alábbiakat: „A fentiek szerint megjelölt és értékelt bűnösségi

[26] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 476–477. old.

körülmények mellett az elsőfokú bíróság azonban nem vette súlyosítóként figyelembe, hogy a sértett csupán 10 éves... A Legfelsőbb Bíróság megítélése szerint a szemérem elleni erőszaknál is, mint általában a nemi erkölcs elleni bűntetteknél, azt a körülményt, hogy a sértett gyermekkorban van: a cselekmény fokozott társadalomra veszélyességi fokának kifejezőjeként: súlyosító körülményként kell értékelni."[27]

Fentebb utaltunk arra, hogy az erkölcsi jellegű kihatások nem korlátozhatók a nemi bűntettekre. Ehelyütt azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a gyermekek fejlődését károsan érintő tényezők viszont nem korlátozhatók az erkölcsi jellegűekre: figyelmet igényelnek a gyermek testi, szellemi fejlődését, egészségi állapotát érintő körülmények is.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 904/1963. sz. ítéletének alapjául szolgáló tényállás szerint az emberölés bűntettét megvalósító vádlott már több mint egy évtizede feszült légkörben élt feleségével, az ügy sértettjével. Sokszor egészen csekély dolgokon is összeszólalkoztak, gyakran külön is költöztek egymástól. A vádbeli napon a vádlottat az hozta indulatba, hogy este 10 órakor kislánya még nem kapott a sértettől vacsorát. Emiatt összeveszett feleségével és a veszekedés során a vádlott a feleségét szíven szúrta.

Az ítélet indokolásában az alábbiakat olvashatjuk: „A büntetés kiszabásánál a Legfelsőbb Bíróság igen nyomatékos súlyosító körülményként értékelte azt, hogy vádlott a feleségét ölte meg és cselekményét a gyermekei szeme láttára követte el, mely körülmény a gyermekekben egész életükre kiható nyomot hagy."

ge) Egyes esetekben figyelembevételt igényelnek azok a hatások is, amelyek magánál az *elkövetőnél* állanak be. Evonatkozásban is érvényesülnek az ítélkezési gyakorlatban általánosan elfogadott nézetek, néha azonban bizonytalansággal is találkozunk.

Ingadozásmentes az ítélkezési gyakorlat pl. a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntette kapcsán abban, hogy a gondatlan veszélyeztetés következtében az elkövetőt ért esetleges sérülés enyhítő körülményként értékelendő.

E felfogás elvi indokolását sem bírói ítéletek, sem e kérdést tárgyaló elméleti jellegű munkák részletesen nem tartalmazzák. A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 272/1965. sz. ítéletében bővebb indokolást feleslegesnek vélvén szögezi le: „Természetesen, hogy az őt ért sérelem is értékelést kell, hogy nyerjen a büntetés kiszabásánál." Ugyanilyen magától értetődőn írja *Molnár* László is a következőket: „Az elkövetőt a bűntett folytán a büntetésen kívül ért egyéb hátrányt a bírói gyakorlat enyhítő körülménynek tekinti: pl. ha a jelentős összegű kártérítés súlyosan érinti a terhelt megélhetését; vagy ha a terhelt elfogatása közben vagy a bűntett elkövetése során megsérült vagy beteg lett; súlyos fegyelmi büntetéssel sújtották, esetleg állását is elvesztette; a bűncselekménnyel okozati összefüggés-

[27] Bírósági Határozatok 4417. sz.

ben hozzátartozója életét vesztette, vagy megbetegedett, pl. ha a terhelt által elkövetett gondatlan cselekménynek éppen hozzátartozója esett áldozatul."[28]

Molnár László idézett felfogásával egyetértünk. Mi is úgy véljük, hogy minden olyan hátrányra figyelemmel kell lenni a büntetés kiszabásánál, ami az elkövetőt a bűncselekmény elkövetése során vagy az miatt érte. E hátrányok ugyanis befolyással lesznek az elkövető képzet-, gondolat- és értékrendszerének további alakulására. A magatartás utólagos számbavétele, a várt és bekövetkezett, valamint a tényleges hátrányok összevetése során alakulnak ki, vagy erősödnek meg a korábban hatástalannak bizonyult gátló képzetek a bűnelkövetésekkel szemben. Minél érzékenyebben érinti valamilyen hátrány az elkövetőt, annál erőteljesebben fogja annak képzete befolyásolni a személyt a jövőben tanúsításra kerülő magatartásainál. Aligha vitatható, hogy ilyen hatása van az elkövetőt ért testi sérülésnek is. A bűnözéstől való visszatartásához szükséges büntetés mértéke ezért nála általában enyhébb lesz, mint az ilyen hátrányt nem szenvedett elkövetőnél.

Azok a körülmények, amelyeket *Molnár* László enyhítőként helyesnek vélt értékelni, nagyjában figyelembevételt is nyernek a mai bírói gyakorlatban. Az elkövetőt ért sérülés mellett pl. értékelik bíróságaink az elkövető hozzátartozóit ért hátrányokat is, kivéve természetesen azokat az eseteket, amikor az elkövető szándéka e hátrányokat átfogta. A *kaposvári megyei bíróság* fent már hivatkozott Bf. 272/1965. sz. ítéletében pl. a következőket olvashatjuk: „Ugyancsak helyesen fogadta el enyhítő körülményként az elsőfokú bíróság azt a körülményt, hogy közvetlen hozzátartozóját, testvérét veszítette el a baleset következtében. Itt is a cselekmény gondatlan mivoltából kell kiindulni. Nyilvánvaló, hogy egy hozzátartozó elvesztése megrázó egy családban. A bekövetkezett halál súlyos lelkihatást vált ki a hozzátartozóknál, különösen akkor, hogyha a tragikus hirtelenséggel bekövetkező nem várt halált maga a közvetlen hozzátartozó gondatlan magatartása idézte elő. Különösen akkor eredményez súlyos lelkihatást a bekövetkezett baleset, ha a gondatlan fél és a meghalt között olyan szoros családi szerető kapcsolat áll fenn, mint ami fennállot terhelt és elhalt testvére között. E benső családi kapcsolat szem előtt tartása mellett mindig fennáll az elkövetőnél az, hogy közveten hozzátartozójának életét az ő gondatlan magatartása vette el és ez fokozza a benne kialakult bűntudatot. Nyilván ez a lelki ráhatás, amely esetleg egész élete során elkíséri, nyomatékos súllyal nehezedik rá. Ez a lelki ráhatás az, amelyet helyesen ilyen esetekben mindig és mindenkor enyhítő körülményként értékelni lehet és kell."

Ingadozó viszont a bírói gyakorlat olyan esetekben, amikor a elkövető cselekménye nem okoz ugyan hátrányt hozzátartozóinak, de előidézi ennek veszélyét. Néha, mint pl. a *kaposvári járásbíróság* B. 829/1963. sz. ítélete, enyhítő körülményként értékelik e körülményt, máskor azonban mellőzik e veszélyeztetés figyelembevételét. A magunk részéről ezen utóbbi nézetet tartjuk helyesnek, mi-

[28] *Molnár* László: A büntetést meghatározó tényezők, i. m. 80. old.

vel ilyen esetekben még nem alakulnak ki olyan hatásos képzetek az elkövető tudatában, hogy azoktól nagy valószínűséggel elvárhatnánk az újabb veszélyeztető magatartások kialakulásának a megakadályozását. Ennek megfelelően nem tulajdonítanánk a büntetés kiszabásánál jelentőséget annak, hogy a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés alanya idegen személyek, vagy közeli hozzátartozói életét, testi épségét, egészségét tette-e ki gondatlanul közvetlen veszélynek.

Fentebb láttuk, *Molnár* László általános érvénnyel állapítja meg, hogy „a bírói gyakorlat enyhítő körülménynek tekinti ... (ha az elkövetőt) ... súlyos fegyelmi büntetéssel sújtották, esetleg állását is elvesztette."

Meg kell jegyeznünk, hogy az állásvesztés, de még inkább a súlyos fegyelmi büntetés kiszabását távolról sem értékelik bíróságaink egységesen enyhítő körülményként. A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 40/1965. sz. ítéletében ezzel gyökeresen szemben álló nézetet fejtett ki: „Az elsőfokú bíróság a bűnösségi körülményekkel csak részben foglalkozott helyesen. Tévesen enyhítőként értékelte, hogy a terheltet a fegyelmi eljárás során addig betöltött állásából elbocsátották. Egységes a bírói gyakorlat abban, hogy ez a körülmény a vádlott javára nem értékelhető, ugyanis az elbocsátás a fegyelmi eljárásnak törvény szerint következménye."

Nem tudjuk, hogyan értelmezzük a bírói gyakorlat egységességére történő hivatkozást, hiszen a konkrét ügyben elsőfokon eljárt bíróság is, de még néhány másik bíróság is enyhítőként értékeli az említett körülményt. Az viszont kétségtelennek látszik, hogy a *Legfelsőbb Bíróság* is azt az álláspontot képviseli, amelyik tagadja az enyhítőkénti értékelés helyességét. Erre mutat a *Legfelsőbb Bíróságnak* a Bírósági Határozatokban is közölt B. törv. IV. 27/1966. sz. döntése, amelyben a másodfokon eljárt bíróságnak rója fel azt, hogy enyhítő körülményként figyelembe vette az elkövető állásvesztését. Indokolása szerint „az állásának elvesztése a terhelt által elkövetett visszaélés szükségszerű folyománya, amivel már az elkövetéskor számolnia kellett. Az említett körülmény(ek) tehát enyhítőként nem értékelhető(k)."[29]

A magunk részéről *Molnár* László felfogását tesszük magunkévá. Alapjában véve a speciálprevenció szempontjai – amelyeket egyébként az előzőekben részletesen ismertettünk – igénylik az állásvesztésnek a figyelembevételét a büntetés kiszabásánál. Úgy véljük, ez a körülmény az elkövetőnek a bűnözéstől való visszatartása szempontjából semmiképpen sem elhanyagolható jelentőségű. Azt készséggel elismerjük, hogy tényleges hatóerejét, befolyását csökkenthetik, sőt teljesen is leronthatják az általános megelőzésnek egyes konkrét esetekben különleges figyelmet igénylő szempontjai, azonban ez semmit sem változtat annak a tételnek a helyességén, hogy az elkövetőt a bűncselekmény megvalósítása során vagy amiatt ért minden nem büntetőjogi jellegű hátrány a büntetés kiszabásánál figyelembevételt kíván.

gf) A bűntett tárgyával kapcsolatban álló és a büntetés mértékének meghatá-

[29] Bírósági Határozatok 4985. sz.

rozására befolyással bíró körülmények között kell megemlékeznünk azokról a *vagyoni jellegű következményekről,* amelyek a bűncselekmény megvalósítása nyomán álltak be. Figyelembevételüket a tárgysérelem és a veszélyeztetés fokozhatóságával kapcsolatban mondottak alapozzák meg.

Fentebb láttuk, hogy a bűntett tárgyának a sérelme az ember élete, testi épsége elleni bűntettek körében különböző fokokban valósulhat meg. A fokozottság ugyanilyen szembetűnő módon állhat fenn a vagyon, a tulajdon elleni bűntetteknél is.

Egyes esetekben maga a törvényhozó értékeli már a sérelem kisebb, vagy nagyobb fokát, így pl. amikor értékhatártól teszi függővé a cselekmény minősítését, vagy amikor a minősítő rendelkezések alkalmazását „jelentősebb" hátrányhoz fűzi. A testi sértésnél mondottaknak megfelelően megállapíthatjuk, hogy az ilyen értékhatárok megközelítése súlyosítólag, az értékhatárt alig meghaladó kár viszont enyhítőleg hat a büntetés kiszabására.

A bűntettel okozott kár vonatkozásában még egy probléma merül fel az ítélkezési gyakorlatban: figyelembe vehető-e a büntetés kiszabásánál a *kár megtérülése?*

Eleve kizárjuk ehelyütt a vizsgálódás köréből azokat az eseteket, amikor az elkövető téríti meg az általa okozott kárt. Az ilyen esetek tárgyalása a szubjektív körülmények vizsgálatának körébe tartozik és ott majd fogunk is e problémával foglalkozni. Itt csak azt a helyzetet vesszük szemügyre, amikor a bűntettel okozott kár az elkövetőtől függetlenül térül meg, pl. azáltal, hogy a nyomozás során az ellopott, elsikkasztott tárgyat megtalálják.

Korábban már kifejtett felfogásunk szerint a bűntett társadalomra veszélyességének foka függ az okozott kár nagyságától is. Igaz ugyan, hogy a bűntettel okozott kár fogalma a bűnelkövetés nyomán bekövetkezett anyagi hátrányt foglalja magában, aligha lenne azonban helyes figyelmen kívül hagyni a cselekmény elbírálása idején fennálló sérelem nagyságát. Ha tekintetbe vesszük a büntetés kiszabásánál a bűntett távolabbi és csak a cselekmény elkövetése utáni távolabbi jövőben bekövetkezhető hátrányokat is, aligha mellőzhetjük a tényleges helyzet értékelését a vagyoni jellegű kihatások vonatkozásában. Véleményünk szerint a bűntettel okozott károk figyelembevételénél magától értetődően jelentősége van az elkövetés eredményeképpen bekövetkezett kárnak, de nem zárható ki a cselekmény társadalomra veszélyességének mérlegeléséből az elbírálás idején ténylegesen fennálló helyzet sem. A kár megtérülését tehát olyan körülménynek tekintjük, amely a cselekmény társadalomra veszélyességének a fokát befolyásolja és emiatt figyelembe kell venni a büntetés kiszabásánál is.

Valamely körülmény figyelembevétele azonban nem jelenti azon körülmény döntő, de még a nagyfokú befolyásának elismerését sem. A kár megtérülésének enyhítő hatását is közömbösíthetik egyéb – objektív és szubjektív jellegű – körülmények, de az is előfordulhat, hogy további körülmények is azonos irányban befolyásolják a büntetés kiszabásánál a bíróságot. Azt azonban minden fenntartás nélkül elismerhetőnek tartjuk, hogy a kár megtérülésének nagyobb az enyhítő

hatása, ha az az elkövető megbánásának eredményeképpen valósul meg, mintha tőle függetlenül, személyétől távol álló ok hatására következik be.

b) A bűncselekmény tárgyának lényegét felvázoló korábbi fejtegetéseinkben ahhoz az elméleti állásponthoz csatlakoztunk, amely szerint elvileg helytelen a jogtárgyként felfogott társadalmi viszonytól elszakítani annak alanyát vagy hordozóját. Elutasítottuk tehát azt a felfogást, amely elválasztja egymástól a bűncselekmény jogi és elkövetési tárgyát.

Elméleti álláspontunknak megfelelően a bűncselekmény tárgyának keretében kell foglalkoznunk az ún. *passzív alany*, a sértett kérdéseivel, valamint annak a *fizikai dolognak egyes sajátosságaival* is, amelyen a jogilag védendő társadalmi viszony megjelenik, amelyben megtestesül.

ha) Az utóbb említett jelenséget vesszük előre.

Kérdésünk tehát az, hogy az elkövetői magatartással közvetlenül megtámadott fizikai dolognak vannak-e olyan sajátosságai, amelyek a büntetés kiszabásánál figyelembe veendők?

Önmagából abból a tényből, hogy a megtámadott tárgy egyes sajátosságait maga a törvényhozó is értékeli, következik a bírói értékelés lehetősége. A kétszeres értékelés tilalmára tekintettel természetesen erre csak abban az esetben kerülhet sor, amikor a szóban forgó sajátosságot a törvényhozó még nem értékelte. Nem tekinthető ezek alapján sem súlyosítónak a tulajdon elleni bűntetteknél az, hogy az ellopott, elsikkasztott stb. tárgy társadalmi tulajdonban, sem enyhítőnek az, hogy a tárgy egyes személyek tulajdonában van.

A törvényhozó által nem értékelt sajátosság viszont igényli a bíróság általi értékelést. Az értékelés alapja abban jelölhető meg, hogy a közvetlenül megtámadott dolog egyes sajátosságai határozzák meg nagy mértékben a védelmet igénylő társadalmi viszony sérelmének fokát, a jogtárgysértéssel összefüggő távolabbi káros kihatások mértékét.

Államtitok- és szolgálati titoksértés megvalósítása esetében pl. komoly szerepe van a büntetés meghatározására azon adat jelentőségének, amellyel kapcsolatban a bűntettet elkövették. De a közérdekű üzem működésének a megzavarásánál is kiemelendő jelentőséggel bír a cselekmény társadalomra veszélyességének – és ezen keresztül a büntetés mértékének – a meghatározására a megrongált berendezés fontossága.

Az sem lehet számunkra közömbös, hogy milyen közokiratot hamisít valaki: a társadalmi, a gazdasági vagy esetleg a politikai életben kisebb vagy nagyobb jelentőséggel bíró, az emberi sorsok és kapcsolatok alakulására kisebb vagy nagyobb befolyást gyakorló közokiratot. Mint ahogy az árdrágítás társadalomra veszélyessége is nagy mértékben függ annak az árunak a milyenségétől, amellyel kapcsolatban, illetve amelyre nézve a bűntettet megvalósították: az élet fenntartásához elengedhetetlenül szükséges áruk és a luxusszükségletek kielégítését célzó áruk közé nem tehetünk egyenlőségi jelet témánk vonatkozásában sem.

A példák szaporítása helyett célszerűbbnek látszik a gyakorlatban alkalmazható elvi jelentőségű következtetések levonása:

Mindenek előtt figyelembe veendőnek tartjuk a büntetés kiszabásánál a közvetlenül támadott fizikai dolog ama sajátosságait, amelyek *utalnak a törvényhozó által védeni kívánt társadalmi viszony konkrét sérelmének fokára, valamint a távolabbi káros kihatások veszélyére.* A megtámadott dolog szóban forgó sajátosságai olyan jellegűek, amelyek az elkövetői tevékenység társadalomra veszélyességének mértékét is ily módon nagy mértékben befolyásolják.

Helyénvalónak látszik itt ismételten aláhúzni azt, hogy az ún. jogi és elkövetési tárgy már csak az elmondottak miatt sem szakíthatók el egymástól. A jogi tárgy társadalmi fontossága in concreto döntően az őt megtestesítő dolog milyenségétől függ. A jogi tárgy ily módon meghatározható társadalmi jelentősége viszont nagy mértékben befolyásolja a cselekmény társadalomra veszélyességének mértékét, közvetve pedig a büntetés mértékét. Az elkövetési tárgynak nevezett dolog egyes sajátosságai tehát ilyen áttételeken keresztül jutnak szerephez a büntetés mértékének a meghatározásánál.

bb) Az idézett szoros kapcsolatból következik tehát a bűncselekmény sértettjével, a passzív alannyal kapcsolatos körülmények ehelyütt történő tárgyalása is. Evonatkozásban néhány általános érvényű megállapítást kívánunk leszögezni, majd ezt követően egyes bűncselekmények értékelésénél figyelmet érdemlő jellegzetességeket veszünk szemügyre.

Általános érvénnyel rögzíthetőnek tartjuk a tételt, hogy bűncselekménynek *gyermek- vagy fiatalkorú sérelmére* történő elkövetése súlyosabban értékelendő. Kizárja természetesen a sértett korának ilyen értékelését az, ha a törvényhozó tekintettel volt erre a tényállás megalkotásánál.

Általános érvényűnek tekintjük azt is, hogy az *elkövető és a sértett közötti kapcsolat* némely fajtája szintén súlyosító körülményként értékelendő. Ilyen kapcsolat a hozzátartozói, a gondozói, a felügyelői, az elöljárói kapcsolat, feltéve ismét, hogy e kapcsolatot a törvényhozó nem értékelte.

Úgy véljük, hogy bizonyos körben a *sértett akaratára vagy kívánságára* vonatkozólag is megfogalmazhatjuk a figyelembevételére irányuló igényt, bár nem kétséges, hogy a büntetőjog – egyéb lényeges vonásokon felül – abban is különbözik a többi jogágtól, hogy itt a sértett fél akarata és kívánsága csak szűk körben érvényesülhet.

Némely esetben a sértett beleegyezése kizárja az ellene elkövetett cselekmény miatti felelősségre vonást. Más esetekben csak akkor indulhat az elkövető ellen büntető eljárás, ha a sértett ezt kívánja. A bűncselekmények túlnyomó többségénél azonban ilyen korlátozások nem állanak fenn. Ezeknél a sértett akaratától függetlenül le kell folytatni az eljárást és az elkövető bűnössége esetében büntetést kell kiszabni.

A büntetés kiszabásánál azonban figyelemmel kell lenni a közösségnek a bűncselekményről tudomást szerzett és a bűncselekmény miatt felháborodott tagjaira, köztük a sértettre is. Helyesnek látszik ezért a sértett kívánságára is tekintettel lenni a büntetés kiszabásánál – amennyiben a büntetés egyéb céljai ezt megengedik.

Elvi jellegű megállapításaink után öt bűncselekmény-kategóriát emelünk ki konkrét körülmények értékelésének bemutatása végett. Először bizonyos sértetti minőség kihatását említjük, majd az élet elleni, ezt követően pedig a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés köréből adódó példákat tárgyaljuk. A nemi bűncselekményeknél szerepet játszó körülmények után a vagyoni bűntetteket vizsgáljuk meg témánk szemszögéből, majd a sértett kívánságának értékelésével kapcsolatos bírói állásfoglalások ismertetésével fejezzük be monográfiánk e fejezetét.

Közismert, hogy meghatározott funkciót viselő személyek feladatuk teljesítése körében fokozott védelmet élveznek. A védelem eljárásuk sikeres lefolyását, akadálymentes lebonyolítását célozza. Nem kétségesen fűződhet jelentős társadalmi érdek olyan személyek hivatásának teljesítéséhez, munkavégzéséhez is, akik hivatalos személynek nem minősülnek, így eljárásuk fokozott védelme sem nyert törvényerejű biztosítást. Indokolt lehet ezért az ilyen személyek munkavégzését akadályozó, vagy őket korábbi eljárásuk miatt sértő, bántalmazó cselekmények értékelésénél a vázolt személyi minőségüket is figyelembe venni.

A felhozottak illusztrálására idézünk a *Legfelsőbb Bíróság* B. IV. 989/1962. törvényességi határozatából:

Az alapul szolgáló tényállás szerint az általános iskolai tanító sértett néhány tanítványát tetten érte, amint a helybeli termelőszövetkezet földjén engedély nélkül cukorborsót szedtek. Az esetet másnap az osztály előtt mint osztályfőnök elmondotta és a gyermekeket ilyen cselekménytől visszatartani igyekezett. Eljárása miatt az egyik tettenért gyermek szülője a tanító eljárásán felháborodva a sértettet arcul ütötte, amelynek következtében a sértett nyolc napon belül gyógyuló sérülést szenvedett.

A *Legfelsőbb Bíróság* helyesen állapította meg azt, hogy „a pedagógus oktató és nevelő tevékenysége nem államigazgatási jellegű feladat. A tanítványoknak a nevelés körébe tartozó fegyelmezése sem államigazgatási tevékenység." Ennél fogva az ellene eljárása miatt elkövetett cselekmény nem minősíthető hivatalos személy elleni erőszaknak sem.

„A pedagógus zavartalan tevékenységének biztosításához lényeges társadalmi érdek fűződik" – olvashatjuk tovább a bírósági határozatban. „A pedagógus a szocialista társadalmat építő oktatói, nevelői tevékenységét csak akkor fejtheti ki zavartalanul, ha mindenkivel szemben megfelelő védelemben részesül pedagógusi tevékenysége miatt ellene intézett támadások kapcsán. A terhelt a sértettet nagy nyilvánosság előtt bántalmazta. A jelenlevők előtt tudott volt, hogy ez a bántalmazása sértett pedagógusi tevékenységével függ össze. Az adott esetben tehát a terhelt nevelése mellett elsődleges célként az általános megelőzés lép az előtérbe." Mindezen körülmények figyelembevételével jutott a *Legfelsőbb Bíróság* ahhoz a belátáshoz, hogy a terhelttel szemben kiszabott szabadságvesztés felfüggesztése indokolatlan lenne.[30]

Mivel a sértett a fentiek értelmében hivatalos személynek nem tekinthető, az

[30] Büntetőjogi Döntvénytár, 625. sz.

ellene elkövetett cselekmény csak könnyű testi sértésnek minősülhet. Itt viszont feltétlenül értékelést igényel a sértett pedagógus volta, ami a cselekmény társadalomra veszélyességének a mértékére komoly befolyással bír.

Az élet elleni bűntettek körében már sokkal változatosabb azoknak a körülményeknek a skálája, amelyek témánk szempontjából jelentősek. Különösen az elkövető és a sértett közötti fennálló viszony sokfélesége érdemel evonatkozásban említést. Az alábbiakban a leglényegesebb kiemelésére törekszünk.

Ismeretes korábbi kódexünk ama rendelkezése (BHÖ. 352. pont), amely szerint súlyosabb büntetési tétel volt irányadó a felmenő ágbeli rokonon, valamint a házastárson elkövetett emberölés esetében. Hatályos jogunk e viszony minősítő hatásának az elismerésétől az alábbi indokolással tartózkodott: „A felmenő ágbeli rokonon és a házastárson elkövetett szándékos emberölés az esetek nagyrészében kétségkívül súlyosabb büntetés alkalmazását igényli, ámde nemegyszer előfordult már olyan családi tragédia, amidőn pl. a fiú – anyjának szenvedését megelégelve – ölte meg részeges, brutális apját. Mint ebből a példából is kitűnik, az említett körbe tartozó személyek megölésének a külön kiemelése nem ritkán visszás helyzetet teremt, ezért annak minősített alakzatként való szabályozását a javaslat mellőzi. Ezzel kapcsolatban egyébként arra is tekintettel volt, hogy a (2) bekezdés *b)* pontjában említett aljas indok és cél viszonylagos fogalmak, s így a motívum, illetőleg a cél aljasságának a megállapítása szempontjából a tettes és a sértett közötti hozzátartozói viszony amúgy is figyelembe jön."[31]

A kérdés ily módon történt szabályozása után vita sem merülhet fel avonatkozásban, hogy a felmenő ágbeli rokonon vagy házastárson történő elkövetést súlyosító körülményként kell értékelni. Aggályok csupán olyan esetekben támadhatnak bennünk, ha az ölési szándék kialakulásánál a sértett tűrhetetlen vagy kihívó viselkedése komoly szerepet játszott.

Adott esetben a sértett a feleségét – a vádlott anyját – bántalmazta. Az anyja védelmére kelt vádlott – aki a fiatalkor határát alig 1 évvel lépte túl – baltával hátulról úgy ütötte tarkón a sértettet, hogy az koponyacsont-törést és agyrázkódást szenvedett. A sérülés, amely életveszélyes volt, 20 napon túl gyógyult. A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 758/1962. sz. ítéletében e tényállás alapján is súlyosító körülményként értékelte – véleményünk szerint helyesen – azt, hogy a vádlott „apjával szemben követte el a bűncselekményt."

Elvi éllel szögezhetjük ezek alapján le, hogy a felmenőn elkövetett vagy megkísérelt élet elleni bűntetteknél az elkövető és a sértett közötti viszony önmagában mindig súlyosító körülményként értékelendő. A sértett esetleges kifogásolható magatartása figyelembe vehető ugyan a büntetés kiszabásánál, mint a cselekmény kialakulását motiváló tényező, de ez nem zárhatja ki az említett rokoni viszony figyelembevételét.

Az itt elmondottak lényegüket tekintve vonatkoznak a házastárs sérelmére elkövetett bűntettekre is. E kapcsolat büntetést súlyosító hatását a *Legfelsőbb Bí-*

[31] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 422–423. old.

róság számos ítéletben hangsúlyozta. A Bf. IV. 904/1963. ítéletében önmagában e körülménynek tulajdonított súlyosító hatást. A Bf. IV. 126/1963. sz. ítéletben már egyéb körülményeket is belevont a bíróság értékelési körébe: „Súlyosítóként értékelendő vádlott terhére, hogy terhes állapotban levő feleségét ölte meg, aki elmebetegségben is szenvedett" – olvashatjuk a *Legfelsőbb Bíróság* véleményét. Úgy gondoljuk, hogy az ilyen és ehhez hasonló körülmények nagymértékben befolyásolják a házastársi minőség tényleges büntetést súlyosító hatását. Amint a korábbi példáinkban szerepelt kifogásolható, sőt esetleg brutális sértetti viselkedés végső soron enyhébb büntetés alkalmazását eredményezheti, úgy erősítheti az itt említett körülmény – terhes állapot, elmebetegség – a házastársi viszony büntetést súlyosító hatását és eredményezhet súlyosabb büntetést.

A *Miniszteri indokolásra* is hivatkozva fejti ki a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. eln. tan. 904/1964. sz. határozatában elvi álláspontját, amelyet indokoltnak tartunk részletesebben idézni: „A terhelt ölési cselekményét házastársa, gyermekei anyja ellen követte el, akivel szemben már huzamos idő óta tanúsít fenyegető magatartást, s akit előzetesen már többször bántalmazott, sőt 1963 augusztusában már zsebkésével hasa felé is szúrt. Bár a Btk. az emberölésnél a házastárssal szemben való elkövetést minősítő körülményként nem ismeri, a miniszteri indokolásból is kitűnően azonban ebből távolról sem vonható következtetés arra, mintha a törvény a korábbi jogszabályban foglalt értékelésen változtatni kívánt volna. Az indokolás kifejezetten hangsúlyozza, hogy a házastárson elkövetett emberölés az esetek nagyrészében kétségkívül súlyosabb büntetés alkalmazását igényli. Az a körülmény pedig, hogy felesége ellen fél éven belül másodszor támadt késsel, az enyhítő körülmények legmesszebbmenő értékelése mellett is a törvényi minimumban megállapított büntetést törvénysértővé teszi."[32]

A felmenő ágbeli rokonsági és a házastársi viszony mellett értékelést igénylőnek tartjuk a hozzátartozói viszony többi fajtáját is. Ehhez csupán annyit fűzünk hozzá, hogy az értékelés súlya, a befolyás ereje és hatásfoka függ természetesen e viszony erkölcsi tartalmától és milyenségétől.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 563/1963. sz. határozatában súlyosító körülményként értékelte az emberölés kísérlete miatt elítélt vádlott terhére azt, hogy sógora ellen követte el cselekményét.

Az emberölés bűntette körében nem részesült törvényi értékelésben a sértett lemenő ágbeli rokonsági viszonya sem. Ebből következik, hogy e körülmény is figyelembe veendő a vádlott terhére. Evonatkozásban azonban külön meg kell emlékeznünk egy problémáról, nevezetesen az újszülöttek sérelmére történő elkövetés értékeléséről.

Btk-ünk mellőzte a gyermekölés privilegizálását és leszögezte a törvényhozó alapfelfogását: „... az enyhébb büntetés alá vonás elvi alapja egyre inkább kizárólag a szüléssel együttjáró esetleges korlátozott beszámítási képesség marad;

[32] Bírósági Határozatok 4297. sz.

ennek értékelését azonban helyesebb az Általános Rész idevonatkozó rendelkezéseire [javaslat 21. § (1) és (2) bek.] alapozni."[33]

A privilegizálás mellőzéséből, a *Miniszteri indokolásban* olvasható és az előbbi részben idézett megjegyzésekből távolról sem vonható le olyan következtetés, mintha az újszülött sérelmére történő elkövetéseknél súlyosító körülményként kellene értékelni az elkövető és a sértett közötti családi kapcsolatot. Elvileg megalapozatlan, a Btk. szellemével is ellentétben álló ezért a *szegedi megyei bíróság* B. I. 457/1963. sz. ítélete, amelyben a vádlott nő terhére súlyosítóként értékelte azt, hogy saját gyermekét ölte meg közvetlenül a szülés után. Az elkövetés időpontjában fennforgó rendkívüli testi és pszichikai állapot mellett nem zárkózhatunk el az ilyen jellegű cselekmények társadalmi megítélésének figyelembevételétől sem. Ezekre tekintettel a súlyosító körülmények közül a le- és felmenői viszonyt mellőzni kell a vázolt körülmények közötti elkövetések esetében.

Az élet elleni bűncselekmények körében előfordulnak a rokoni kapcsolatokon kívül egyéb olyan körülmények is, amelyek a sértett személyével állanak összefüggésben, és amelyek értékelést kívánnak a büntetés kiszabásánál is. Jó például szolgálhat evonatkozásban a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. II. 244/1963. sz. ítélete, amelyben a jogos védelem határainak túllépésével elkövetett emberölés miatt elítélt vádlott terhére súlyosítóként „vette figyelembe, hogy a vádlott négygyermekes családapát ölt meg".[34]

A felhozott körülmény a sértett személyéhez tapadó, de a vádlott szemszögéből nézve olyan objektív körülmény, amelynek még olyan esetekben is súlyosító hatást kell tulajdonítanunk, amikor fennállásáról a vádlottnak cselekménye elkövetésekor tudomása sem volt. Korábban ugyanis már láttuk, hogy a súlyosító körülmények fennállását az elkövető tudatának nem szükséges átfognia. Ha tudott e körülmények fennforgásáról, a vele szemben tehető szemrehányás még fokozottabb, bűnössége még súlyosabb, de e tudat hiánya nem zárja ki az ilyen körülmény figyelembevételét.

Korábban említettük, hogy a gyermek- és fiatalkorban levő személyek sérelmére történő bűnelkövetések rendszerint súlyosabb megítélésben részesülnek. Itt leszögezhetjük ennek ellenkezőjét is: az élet elleni bűncselekmények körében esetileg súlyosító körülményként értékelhető a sértett idős volta, magatehetetlen állapota, kiszolgáltatott helyzete is.

Úgy tűnik, hogy tételünk általában érvényesül ítélkezési gyakorlatunkban is. Óvatos fogalmazásban ugyan, de találunk erre utaló megállapítást a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. V. 812/1964. sz. határozatában, ahol az alábbiakat olvashatjuk: „Az eljárt bíróságok a büntetés mértékének megállapításánál nem értékelték megfelelően az egyébként helyesen számbavett súlyosbító körülményeket. Így elsősorban azt, hogy a terhelt az idős sértett ellen orvul intézett támadást és

[33] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 420. old.
[34] Bírósági Határozatok 3732. sz.

okozott neki igen súlyos sérüléseket."[35] Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a *Legfelsőbb Bíróság* nemcsak annak tulajdonított jelentőséget, hogy a vádlott cselekményét orvul követte el, hanem annak is, hogy idős személy sérelmére követte el.

Az elkövető és a sértett közötti kapcsolat legkülönbözőbb fajai igényelhetnek figyelembevételt a büntetés kiszabásánál. A rokoni, hozzátartozói viszony az egyik leggyakrabban értékelt, legkevésbé vitatható, de korántsem az egyetlen ilyen kapcsolati forma. Példaként megemlítünk még néhány ilyen körülményt, amelyet véleményünk szerint helyes lehet esetenként tekintetbe venni a büntetés kiszabásánál.

A hivatali, szolgálati alá- és fölérendeltségi kapcsolat több vonatkozásban is értékelhető: az alárendelt sérelmére elkövetett bűntettnél felmerülhet a hivatali, a bizalmi helyzettel való visszaélés szempontja, míg a feljebbvaló sérelmére történő elkövetésnél előtérbe léphet a hivatali apparátus tekintélyének megóvása iránti igény.

Ezzel analóg esettel van dolgunk, ha olyan személyek vonatkozásában valósul meg bűncselekmény, akik közül az egyik a másik gondjaira van bízva. A gondozással megbízott, vagy arra kötelezett személy általi bűnelkövetésnél értékelhető a különleges kötelességgel, a speciális helyzettel való visszaélés – természetesen csak abban az esetben, ha e helyzet törvényhozói értékelésben nem részesült. Az ifjúság elleni bűntett miatt történő felelősségre vonásnál, vagy a nemi bűntettek idevágó minősített esetének a megvalósulásakor pl. a szóban forgó kapcsolathoz nem fűzhetünk büntetést súlyosító hatást, mivel e körülmény e bűntetti tényállások keretében már törvényhozói értékelésben részesült.

Adott ügyben a terhelt 14 és fél éves örökbefogadott lányával, annak beleegyezésével több alkalommal nemileg közösült. Az első fokon eljárt járásbíróság a vádlottat folytatólagosan elkövetett ifjúság elleni bűntett miatt elítélte. A másodfokú bíróság szerint „súlyosítóként értékelendő az is, hogy a terhelt mint örökbefogadó szülője közösült a sértettel".

A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. I. 315/1966. sz. határozatában nyomatékosan kiemelte: „az a körülmény, hogy a terhelt a sértett örökbefogadó apja, súlyosító körülményként nem értékelhető, minthogy mind az előbb említett családi kapcsolat, mind a sértett testi fejlődésének a veszélyeztetése a megállapított bűntett tényállási eleme."[36]

Kétoldalú viszonyról lévén szó, a vázolt kapcsolat másik oldaláról nézve is értékelést igényelhet: sor kerülhet a gondozott által gondozójának sérelmére elkövetett bűncselekmény esetében is közöttük fennálló kapcsolat figyelembevételére. Ebben az esetben is azonos az előbbiekkel az értékelés elvi alapja: meghatározott személynek olyan sajátosságai nyernek ez esetben bírói értékelést,

[35] Bírósági Határozatok 4255. sz.
[36] Bírósági Határozatok 4960. sz.

amelyek a nevezett személyben megtestesülő, jogi védelmet igényelő társadalmi viszony fokozottabb védelmi igényére utalnak.

Megjegyezni kívánjuk még, hogy az elkövető és a sértett közötti kapcsolat néha nem önmagában befolyásolja a büntetés meghatározását, és nem is a bűncselekmény tárgyával való, az előbb említett összefüggése miatt, hanem egyéb körülményekhez fűződő kapcsolata miatt. Jól szemlélteti ezt következő példánk:

A vádlott súlyos testi sértést követett el a vele már hosszabb idő óta haragos viszonyban levő szomszédja ellen. E rossz szomszédsági viszony nagymértékben közrejátszott a cselekmény kialakulásában. Aligha vitatható, hogy az elkövető és a sértett közötti viszonyt esetünkben is figyelembe kell venni, a büntetés céljaitól függ azonban az, hogy a vádlott terhére vagy javára. Döntően a speciálprevenció szempontjai kerülnek itt előtérbe: a bűnismétlés veszélye esetében súlyosabb, ellenkező esetben enyhébb büntetés kiszabására kerülhet sor.

Esetünkben a vádlott és a sértett utóbb kibékültek és e kibékülés tartós volt. A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. II. 571/1963. sz. ítéletében állapította ezt meg, amelynek meghozatalára csaknem két évvel az események után került sor. Ebben a helyzetben indokolt volt a vádlott javára értékelni a sértettel kapcsolatos rossz szomszédsági viszonyát és e viszony szerepét bűntette létrejötténél.

A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés kapcsán is fennállhatnak az elkövető és a sértett között olyan kapcsolatok, amelyek figyelembevétele a büntetés kiszabásánál nem mellőzhető. Egyes vonatkozásokban ítélkezési gyakorlatunkban ingadozás és bizonytalanság tapasztalható; az alábbiakban ilyen vitás kérdések tisztázására törekszünk.

Az első probléma azzal kapcsolatban merül fel, hogy van-e jelentősége a büntetés kiszabásánál annak, hogy a veszélyeztetett személyek milyen kapcsolatban állottak az elkövetővel? Értékelhető-e súlyosító, vagy enyhítő körülményként az, ha a tettes saját családtagjait – feleségét, gyermekeit – tette ki gondatlanul közvetlen veszélynek?

A *kaposvári járásbíróság* B. 829/1963. sz. ítéletében enyhítő körülményként értékelte vádlott javára azt, hogy saját családja életét, testi épségét tette ki közvetlen veszélynek.

A megállapított tényállás szerint a vádlott gépkocsiját, amelyben felesége és három gyermeke ült, csúszós, síkos úton aránylag nagyobb sebességgel vezette. A gépkocsi egy helyen megcsúszott, nekivágódott egy kerékvetőnek és az árokba borult. Személyi sérülés nem történt.

A másodfokon eljárt *kaposvári megyei bíróság* Bf. 937/1963. sz. végzésében leszögezte, hogy „tévesen értékelte az elsőfokú bíróság enyhítő körülményként azt, hogy a vádlott saját családja életét, illetve testi épségét veszélyeztette. Vádlottnak, mint családapának elsőrendű erkölcsi kötelessége családjáról való fokozottabb gondoskodás. Ezért ezen körülmény enyhítőként figyelembe nem vehető."

A magunk részéről a megyei bíróság álláspontjával értünk egyet. Fokozottabb gondosságra való kötelezettség megszegése semmiképpen sem eredményezhet

enyhébb elbírálást. Úgy véljük, a sérüléssel nem járó esetekben nem tulajdoníthatunk komolyabb jelentőséget annak, hogy a vádlott kiknek, vele milyen kapcsolatban álló személyeknek az életét, testi épségét, egészségét veszélyeztette.

Bonyolultabb a helyzet abban az esetben, ha a bűntett személyi sérülést eredményezett.

Példaként felhozott esetünk szinte teljesen megegyezik az előbbi példánkkal: a vádlott gépkocsijával a sáros, síkos úton viszonylag nagyobb sebességgel közlekedett. Mellette foglalt helyet felesége. A síkos úton a gépkocsi megcsúszott, előbb a padkára futott, majd onnan a töltésről leszaladt, és az útmenti mezőben kötött ki. A vádlott felesége a kocsiból kiesett és medencecsonttörést szenvedett.

A *kaposvári járásbíróság* B. 445/1965. sz. ítéletében itt is enyhítő körülményként értékelte azt, hogy a súlyos sérülést a vádlott felesége szenvedte el. A másodfokon eljárt *kaposvári megyei bíróság* Bf. 631/1965. sz. ítéletében ezúttal is mellőzte az említett körülmény enyhítőkénti figyelembevételét. Indokolása is megegyezik lényegében az előbb idézett állásfoglalásban adott indokolással: „a vádlott felelőssége saját felesége életéért és testi épségéért semmivel sem kisebb, mint bármely idegen harmadik személlyel szemben."

A magunk részéről nem vitatjuk a megyei bíróság véleményének a helyességét: senkit sem terhelhet kisebb felelősség családjának tagjaiért, legközelebbi hozzátartozóiért, mint a számára idegen személyekért. Ennek ellenére is úgy véljük azonban, hogy a járásbíróság álláspontja helyesebb ebben az esetben. Mi is enyhítő körülményként értékelnénk a vádlott feleségének súlyos sérelmét; azért, mivel a közeli hozzátartozó sérülése már bizonyos – testi-lelki – hátrányt jelent az elkövető számára is. Az elkövetőt nagyobb gondosságra indító képzetrendszer kialakulására hozzátartozója súlyos sérülése is befolyással van. E sérülést jövő magatartásának egyik determináló tényezőjeként foghatjuk fel. A speciálprevenció megvalósíthatónak tűnik enyhébb büntetéssel is a vázolt körülmény miatt. Erre tekintettel tehát indokolt lehet az enyhítő körülményként történő értékelés.

Megjegyezzük, a *kaposvári megyei bíróság* sem vitatja az enyhítő körülményként értékelést a hozzátartozó halálának bekövetkezése esetében. Legalábbis ezt bizonyítja a korábban már idézett Bf. 272/1965. sz. ítélete, amelyben igen részletesen és meggyőzően fejti ki azt, hogy a testvér halálának az előidézése milyen lelki hatást vált ki az elkövetőnél. Úgy véljük azonban, hogy az ilyen lelki hatások nem korlátozódnak a halált előidéző esetekre, hanem kapcsolódnak azok – ha kisebb intenzitással is – a sérüléssel járó balesetekhez is.

Fontos szerepet játszanak témánk szempontjából a *nemi erkölcs* elleni bűncselekmények is. E bűntettek körében is gyakran állanak fenn az elkövető és a sértett között olyan viszonyok, illetőleg a sértett személyében gyakran forognak fenn olyan körülmények, amelyekre tekintettel kell lennie a bíróságnak a büntetés kiszabásánál is.

A jogtárgysérelem fokozhatósága kapcsán fentebb már foglalkoztunk a bűn-

cselekmény távolabbi kihatásaival, köztük az erkölcsi jellegűekkel is. Ott már nyomatékosan rámutattunk arra, hogy a fiatalkorú – vagy még inkább a gyermekkorú – személyek ellen elkövetett nemi támadások rendkívül károsak lehetnek a sértettek erkölcsi fejlődése szempontjából. Idéztük a *Miniszteri indokolás* idevágó megállapításait, amelyekből kiderül, hogy a törvényhozó véleménye szerint is szükség van a sértett korának figyelembevételére és az erre tekintettel megállapítható távolabbi kihatások lehetőségének az értékelésére.

Bírói gyakorlatunkban mind az erőszakos nemi közösülés, mind a szemérem elleni erőszak, de a természet elleni fajtalanság és a vérfertőzés vonatkozásában érvényesül is a sértett fiatalkorának az elkövető büntetését súlyosító hatása. A *Legfelsőbb Bíróság,* de az alsóbb fokú bíróságok is, számtalanszor rámutattak arra, hogy a gyermekkorban – de még a fiatalkorban – levő személyek sérelmére elkövetett nemi bűntettek a társadalom legmélyebb erkölcsi elítélését váltják ki.

A súlyos erkölcsi megítélésnek kettős alapja van: általában is nagyobb bármely bűntett vonatkozásában a helytelenítés, az erkölcsi rosszallás foka olyan esetekben, amikor az elkövető a gyengébb, kiszolgáltatott helyzetben levő, védekezésre, ellenállásra, a cselekmény megakadályozására képtelen személy sérelmére követi el cselekményét; különösen érzékenyen reagál közvéleményünk a felnőttek védelmére és támogatására szoruló, önálló társadalmi életre még nem képes gyermekek elleni bűncselekményekre, akik szemében a felnőttek egyébként is kisebb-nagyobb tekintélyt és bizalmat élveznek. De növelik az erkölcsi elítélés fokát másrészről azok a fentebb tárgyalt távolabbi kihatások is, amelyek a sértett későbbi életfolyamatában állhatnak be személyiségük erkölcsi arculatának alakulásában, az emberekhez és általában a közösséghez való érzelmi kapcsolataik eltorzulásában.

Úgy hisszük, itteni fejtegetéseink kidomborítják azt a szoros összefüggést, amely a sértettek alacsony kora és a távolabbi káros kihatások között áll fenn. Kiderül magyarázatunkból az is, hogy mindkét körülmény azonos szempontból értékelhető a büntetés kiszabásánál: a bűncselekmény tárgya által meghatározott fokozottabb társadalomra veszélyesség, és az ezt határozottan felismerő társadalmi közfelfogás, erkölcsi megítélés szempontjából.

Az elmondottak alapján eljutunk ahhoz a következtetéshez, hogy a bíróság a gyermekek, fiatalkorúak sérelmére elkövetett nemi bűncselekmények körében *nem értékelheti önálló súlyosító körülményként a sértett fiatalkorát is, meg a cselekménynek a sértett erkölcsi fejlődésére gyakorolt további káros kihatásait is.* E két körülmény együtt fejezi ki a cselekmény társadalomra veszélyességének a jogtárgyban gyökerező fokát, ezért a büntetés kiszabásánál is csak együtt és egymásra tekintettel értékelhetők. Amint könyvünk más helyén már leszögeztük: a kétszeres értékelés tilalma magában foglalja ugyanannak a körülménynek különböző szempontból történő értékelésének tilalmát is. Márpedig az értékelés alapja példánk esetében is azonos mindkét körülmény vonatkozásában.

A vagyon elleni bűntetteket említettük még fentebb, mint ahol a sértett sze-

mélyének befolyása lehet a bűntett kiszabására. Ítélkezési gyakorlatunkban érvényesülnek is bizonyos elvek e körben.

Adott esetben a vádlottak, italos állapotban elhatározták, hogy valami húsféleséget szereznek. Elmentek a cigánytelepre és ott az egyik ólból nyulat, egy másik személy óljából nyulakat és tyúkokat tulajdonítottak el. E tényállás alapján a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 750/1963. sz. ítéletében helyesen emelte ki súlyosító körülményként, hogy a vádlottak „anyagilag szegény társaikkal szemben követték el cselekményüket."

Egy másik ügyben a vádlott – kihasználva sógornője távollétét – elkérte annak 10 éves kisfiától a lakáskulcsot, majd bement a sértett lakásába és onnan mintegy 1000 Ft értékű ruhaneműt ellopott. A *Fővárosi Bíróság* Bf. XXVIII. 688/1962. sz. ítéletében ugyancsak helyesen értékelte súlyosbítónak, hogy „a vádlott hatgyermekes családanyát lopott meg".[37]

Idézett példáink mutatják, hogy a vagyon elleni bűncselekmények körében a sértett vagyoni helyzete befolyásolhatja a büntetés kiszabását. További körülmények, amelyek a sértett személyében mutatkoznának meg, ritkábban juthatnak szerephez, esetleg az elkövető és a sértett közötti személyes kapcsolat egyes formái, megnyilvánulásai jöhetnek még figyelembe. Ezek közül egyeseket már a törvényhozó is értékelt (közös háztartásban, házközösségben élés, közös munkahelyen dolgozás esetén lopás, a gyámsági, gondnoksági viszony kapcsán elkövetett hűtlen kezelés stb.), természetesen ilyen esetekben nem kerülhet sor a súlyosító körülménykénti értékelésre. Egyébként az értékelés alapja a fent tárgyalt esetekben is a bűntett tárgyának az említett körülmények miatt megállapítható fokozottabb sérelme és ezáltal a cselekmény fokozottabb társadalomra veszélyessége. Ugyanakkor a tárgyalt körülmények alapul szolgálhatnak az elkövető személyiségének negatívabb értékelésére: nagyobb gátlástalanságot, az emberi érzések nagyobb hiányát, nagyobb fokú aszocialitást vélelmezhetünk olyan esetekben, amikor az elkövető a sértett anyagi elesettségével tisztában van és ennek ellenére elköveti cselekményét. Megjegyezzük azonban, hogy a cselekmény társadalomra veszélyessége semmivel sem kisebb abban az esetben sem, ha az elkövető e körülményt nem ismeri. A sértett helyzetének a nem ismerése esetében is sor kerülhet a súlyosító körülménykénti értékelésre; a tettes tudomása azonban kétségtelenül növeli e körülmény befolyását a büntetés mértékének a meghatározására.

i) Vizsgálva a sértett személyi tulajdonságának a büntetés kiszabására vonatkozó hatását, foglalkoznunk kell a *sértett kívánságának* a jelentőségével is.

A büntetőjogban kétségtelenül kisebb szerepe és jelentősége van a sértett akaratának, mint egyéb jogágakban. Ez a megállapítás vonatkozik a bűncselekmény megvalósulására is, és már ebből következőleg: a büntetés kiszabására is.

A büntetésnek azonban, mint korábban láttuk, hatása van nemcsak az elítélt pszichikumára, gondolkodásmódjára, hanem a társadalom többi tagjának

[37] Büntetőjogi Döntvénytár, 1406. sz.

képzetére, köztük a sértettére is. E tényből következik annak szükségessége, hogy bizonyos körben tekintettel legyen a bíróság a büntetés kiszabásánál a sértett kívánságára is. Hangsúlyozzuk: bizonyos körben, mégpedig a büntetés elsődleges céljainak elérhetőségére tekintettel meghatározott körben. Amikor tehát a sértett kívánságának a figyelembevétele nem akadályozná a büntetés tulajdonképpeni céljainak az elérését, e sértetti kívánságra mint a büntetés mértékét befolyásoló körülményre figyelemmel kell lenni.

Korábban már hivatkoztunk más szempontból a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. II. 571/1963. sz. ítéletére. Itt kiemeljük az ítélet indokolásából azt a megállapítást, mely szerint: „Nagyobb nyomatékkal mérlegelte a Legfelsőbb Bíróság a vádlott javára azt a tényt, hogy ... a vádlott és a sértett utóbb kibékültek s a sértett a vádlott megbüntetését nem kívánta." (A vádlottat egyébként az emberölés kísérlete miatt indult ügyben súlyos testi sértés miatt ítélték el.)

Fenti megállapításunkra tekintettel helyeseljük a sértett kívánságának figyelembevételét ebben az esetben, mivel a vádlott és a sértett kibékülésére is tekintettel enyhébb büntetéssel is elérhetőnek látszik a vádlottnak újabb bűntettől való visszatartása.

A személy elleni legsúlyosabb bűncselekmények, az élet elleni bűntettek körében azonban kívánatos a speciálprevenció szempontjai mellett nyomatékosan figyelembe venni a generálprevenció szempontjait is. Lehet, hogy a bizonyos szituációban emberölést vagy annak kísérletét elkövető személynél nem forog fenn a bűnismétlés veszélye, mivel nem valószínű a cselekmény kialakulásában nagy szerepet játszó szituációnak a megismétlődése, az általános visszatartás igénye azonban a sértett esetleges megbocsátása ellenére is súlyosabb büntetést tesz szükségessé. Az élet, mint büntetőjogilag is védendő jogtárgy kiemelkedő fontossága miatt a sértett kívánságának ritkábban lehet eleget tenni, mint más társadalmi viszonyok elleni támadásoknál. Erre tekintettel értünk egyet a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. 563/1963. sz. határozatának alábbi megjegyzéseivel: „Enyhítőként értékelte az elsőfokú bíróság azt a körülményt, hogy sértett nem kívánta vádlott megbüntetését. Ez nyilvánvalóan téves. A bűncselekmény jellegére tekintettel ugyanis a sértettnek ily nyilatkozata enyhítőként nem értékelhető. Az élet elleni bűncselekményeket a törvény a társadalmi veszélyességük folytán olyanként értékelte, amelyeknél az eljárás minden esetben hivatalból üldözendő. A büntető eljárás megindítását tehát semmiképpen, a büntetés mértékének meghatározását pedig csak egészen kivételesen befolyásolhatja a sértettnek megbocsátásból fakadó nyilatkozata."

II. A bűncselekmény tárgyához kapcsolódó enyhítő és súlyosító körülmények tárgyalása után áttérünk az objektív jellegű körülmények másik nagy csoportjának, a *bűncselekmény tárgyi oldalához tartozó elemekkel összefüggő körülményeknek* a sorra vételére. Az áttekinthetőség érdekében célszerűnek tűnik a törvényi tényállás általánosan elfogadott konstrukcióját alapul venni és a tényállási elemek sorrendjének megfelelően csoportosítani az e körbe tartozó körülményeket.

A törvényi tényállás objektív elemeihez kapcsolódó körülmények figyelembevételét indokolja mindenekelőtt az, hogy a cselekmény társadalomra veszélyessége nagymértékben függ e körülményektől. Fentebb már leszögeztük azt a nézetünket – és ez a nézet egyébként a szocialista büntetőjogtudományban általánosan elismert –, hogy a bűntett társadalomra veszélyessége nemcsak az általa támadott társadalmi viszonytól, annak fontosságától, hanem a cselekménnyel összefüggő egyéb objektív körülményektől is függ.

A bűntett ugyanis sohasem csak *valamilyen* jogtárgyat sért vagy veszélyeztet. A bűntettet mindig *valahogyan, valahol, valamikor* gyakran *valamivel* követik el és *valamit* előidéz a társadalmi életben. A cselekmény súlyát, társadalomra veszélyességének mértékét befolyásolja az is, hogyan, hol, mikor, mivel követték el és milyen következményeket idézett elő. Mindezek a körülmények a büntetés kiszabásánál figyelmet igényelnek tehát már a cselekmény társadalomra veszélyességének meghatározása miatt is.

A felsorolt körülmények azonban alkalmasak arra is, hogy belőlük következtetéseket vonjunk le az elkövető személyiségére, és ezen keresztül személyiségének kedvező irányú megváltoztatásához szükséges ráhatás módjának és mértékének a meghatározására nézve.

A büntetés kiszabásánál tehát figyelembe veendők a jelzett körülmények a speciálprevenció megvalósítása érdekében is.

Abból a tényből, hogy a vázolt körülmények a cselekmény társadalomra veszélyességének fokára kihatnak, következik az, hogy a korábban már tárgyalt körülményekkel szoros kapcsolatban állanak.

Korábban már tárgyaltuk általánosságban a cselekmény társadalomra veszélyességének befolyását a büntetés kiszabására. Később részletesen áttekintettük a bűncselekmény tárgyával összefüggő körülményeket, amelyek már konkrétabb vizsgálatokat tettek szükségessé a társadalomra veszélyesség mértékének befolyásolását illetően is. Itt láttuk, hogy a bűncselekmény tárgya sérelmének fokozhatósága szorosan összefügg a bűntett társadalomra veszélyességének fokozhatóságával.

A bűntett tárgyát érő sérelem fokozhatósága körében foglalkoztunk már a cselekmény azon távolabbi kihatásaival is, amelyek törvényi értékelésben ugyan nem részesültek, de a bíróság által feltétlenül értékelendők, szintén a társadalomra veszélyesség meghatározásában betöltött szerepük miatt.

De meggyőződhettünk arról is, hogy a bűntett tárgyát képező társadalmi viszonyt hordozó fizikai dolog és személy egyes tulajdonságai hatnak a támadó cselekmény társadalomra veszélyességének mértékére. Most tehát tovább megyünk egy lépéssel, és olyan körülményeket veszünk szemügyre, amelyek nem kapcsolódnak a bűntett tárgyához, de a cselekmény társadalomra veszélyességének fokára kisebb-nagyobb befolyással vannak. Közülük egyesek – és ezek a lényegesebbek – emellett még az elkövető személyiségére is utalnak. Ez utóbbi körülmények vizsgálatával kezdjük fejtegetéseinket. Ennek során hivatkozni fogunk olyan ítéletekre is, amelyek más körülmények miatt monográfiánkban már

említést nyertek, sőt olyan körülményekre is, amelyeket más szempontból ugyancsak említettünk már.

1. Első helyen említjük a bűntett *elkövetési módját* jellemző körülményeket. Nincs talán egyetlen olyan objektív körülmény sem, amelyből olyan megbízható következtetéseket lehetne levonni az elkövető személyiségére, mint az elkövetés módja. Az embert ugyanis nemcsak az jellemzi, milyen magatartást tanúsít, hanem az is, hogyan tanúsítja azt.

Korábban már foglalkoztunk azzal az összefüggéssel, amely az ember személyisége és cselekménye – köztük bűncselekménye – között áll fenn. Láttuk, hogy a külső körülmények hatnak ugyan meghatározott cselekvés elhatározására, de e külvilági hatás a személyiségen átszűrődve és átértékelődve érvényesül. Minden cselekvés elhatározásában ezért benne van a cselekvő személyisége: néha nehezen észre vehetően, máskor félreismerhetetlenül, úgy is mondhatnánk: előre kiszámíthatóan.

A cselekvés létrejötte tehát kívülről indul meg: a külvilági ingerekre való reagálás formája a cselekvés. Az ember személyisége azonban nemcsak a külvilági ingerre adott válasz mineműségében, hanem a reagálás hogyanjában is megmutatkozik. Az ember személyiségének tehát nemcsak annak eldöntésében van szerepe, hogy milyen magatartással állítsa helyre egyensúlyát, milyen cselekvéssel elégítse ki szükségletét, hanem abban is, hogyan tanúsítsa magatartását, hogyan kövesse el cselekményét. A magatartás tanúsításának módja tehát – magával a cselekvéssel és még néhány más, később szintén tárgyalandó objektív körülménnyel együttesen – rendszerint megnyugtató következtetést tesz lehetővé az elkövető személyiségét illetően. A személyiség ily módon történő megismerése viszont elősegítheti a speciálprevenció követelményét kielégítő büntetés kiszabását.

Nem tartozik ugyan témánk keretébe, de az elmondottak fontosságának az alátámasztására megemlítjük azt, hogy az elkövetés módjának nemcsak a büntetés kiszabásánál, hanem a bűncselekmény elkövetőinek a kiderítésénél is segítő szerepe lehet. Annak alapján, ahogyan valamilyen bűntettet elkövettek, gyakran körülhatárolhatjuk a gyanúsítható személyek körét, majd további körülményekkel megerősítve kiválaszthatjuk a szóbajöhető személyek közül a tényleges bűnelkövetőt. Az elmondottakból következik ezek után annak szükségessége, hogy már a nyomozás során részletesen rögzítsék az elkövetés módját.

Az elkövetés módjának jelentőségét felismerte a törvényhozó is, és néhány bűntett törvényi tényállásában értékelte is. Legjellegzetesebbek a következők: kényszer és fenyegetés alkalmazása, közveszélyt előidéző mód, sok ember életét veszélyeztető mód, rendszeresen, ismétlődően vagy folyamatosan történő elkövetés, fondorlatos vagy megtévesztő mód, kegyetlen elkövetési mód.

Felsorolásunk már némi támpontul szolgál annak a kérdésnek a megválaszolásához, melyek azok az elkövetési módok, amelyek a büntetés kiszabásánál figyelembe veendők. Mivel az itt felsorolt módok egyes bűntettek vonatkozásában törvényi értékelésben is részesültek, korábbi megállapításunknak megfele-

lően mondhatjuk, hogy ezek az elkövetési módok általában más bűncselekményeknél is értékelést – a törvényhozói értékelés hiányában: bírói értékelést – igényelnek.

a) A *kényszer és a fenyegetés* sok bűntett megvalósításánál fordulhat elő. A törvény 261. §-a általános érvényű meghatározással értékelte ugyan előfordulását, de önálló bűntettként csak akkor jöhet szóba, ha más bűntett nem valósult meg. Ebből a rendelkezésből a magunk részéről azt a következtetést vonjuk le, hogy a kényszerítés bűntettének törvényi tényállását nem lehet alkalmazni olyan esetekben, amikor az elkövető a kényszerítés vagy fenyegetés során bármilyen más bűntett törvényi tényállását megvalósítja.

Kétfajta törvényi tényállás is megvalósulhat kényszer és fenyegetés alkalmazása esetén: olyan, amely a kényszert és fenyegetést tényállási elemként értékeli (a hivatalos személy elleni erőszak, nemi erkölcs elleni irányuló egyes bűntettek, a rablás, a zsarolás), és olyan, amelyek tényállási elemként nem értékelik a kényszert és a fenyegetést. Ez utóbbi esetben van szükség arra, hogy a bíróság súlyosító körülményként vegye figyelembe az elkövetés ezen módját.

Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy a tényállások ezen utóbbi csoportjában találunk olyanokat is, amelyek kifejezetten nem tesznek ugyan említést kényszerről vagy fenyegetésről, de olyan kifejezést használnak, amelyek ilyen jellegű tevékenységre utalnak.

Több törvényi tényállásunk tartalmazza pl. a „követel" szót (jogtalan előny követelése vagy elfogadása, befolyással üzérkedés, árdrágítás). A *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* szerint követel: „személy, közösség valóságos v. vélt jogánál fogva nyomatékosan kér, kíván vmit vkitől; erőszakosan v. már-már kényszerrel sürgeti vminek az át- v. megadását."[38] Az ilyen törvényi tényállások megvalósításánál tehát nem lenne helyes a kényszerítő, fenyegető jellegű elkövetési módot súlyosító körülményként értékelni, mivel ez implicite benne foglaltatik a törvényhozó által meghatározott elkövetési tevékenységben.

Viszont, ha az emberölés tettese pl. az elkövetés előtt a sértettet kényszerítené még bizonyos – más törvényi tényállások által nem szabályozott – tevékenységekre is, a súlyosító körülménykénti értékelést nem lenne helyes mellőzni.

b) A *rendszeres, ismétlődő, folyamatos* vagy *folytatólagos* elkövetési módokat mai bírói gyakorlatunk egységesen értékeli súlyosító körülményként. E kifejezésekkel azonban eléggé széles körű tevékenységeket fogunk át, ezért nem felesleges néhány megjegyzést tenni.

A rendszeres elkövetés vitathatatlanul térben és időben jól elkülönülő cselekményeket foglal magában. Az ismétlődő, de különösen a folyamatos és a folytatólagos elkövetés viszont egymásból fakadó, egymásba folyó cselekmények esetében is, de a hosszabb időközzel megszakított tevékenységek esetében is megállapítható.

Úgy véljük, nincs akadálya annak, hogy az ismétlődő, a folyamatos és a foly-

[38] A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, Budapest, 1961. IV. k.

tatólagos bűnelkövetés minden olyan esetében sor kerüljön az elkövetési mód súlyosító körülményként történő értékelésére, amikor a törvényhozó azt külön nem értékelte (mint pl. a kémkedés minősített esetében).

Felfogásunk megerősítését látjuk a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 358/1963. sz. ítéletének alábbi megállapításában: „Nagyobb súllyal kellett volna értékelni a cselekmény végrehajtásának a módját. Vádlott azután, hogy az erre okot egyáltalán nem szolgáltató sértettre támadva a magával hozott kést nagy erővel sértett mellébe vágta, azt onnan kihúzva újabb erőteljes szúrást eszközölt sértett felé, amit sértett csak a kés pengéjének megragadásával tudott részben elhárítani. A kétszeri szúrás a cselekmény végrehajtásában mutatkozó nagy kitartásra utal."

Az idézett döntés utolsó mondata több szempontból is érdekes számunkra. E megállapítás először is feltárja az ismétlődő, a folyamatos bűnelkövetés súlyosító körülményként történő figyelembevételének az elvi alapját.

Ahogy fentebb írtuk: az elkövetési módból rendszerint megalapozott következtetéseket vonhatunk le az elkövető személyiségére. Az adott esetben a tettesben levő nagyfokú kitartásra, elszántságra, a bűncselekmény elkövetését igenlő képzetek kiemelkedő erejére.

Az idézett megállapítás kifejezi másodszor azt a szoros összefüggést is, amely a legkülönbözőbb objektív és szubjektív körülmények között áll fenn. Erről ugyancsak beszéltünk már korábban. Ugyanazt a tényt különböző szempontok alapján és különböző szemszögből értékelhetjük. Súlyosító vagy enyhítő hatást azonban minden ténynek csak egyszer tulajdoníthatunk. Példánkban sem értékelhetjük súlyosító körülményként először az elkövetés módját, majd külön a cselekmény végrehajtásában mutatkozó nagy kitartást. E két szempontot egységes szemléletbe foglalva mondhatjuk azt, hogy súlyosító körülményként értékelendő az elkövetés módja, amely az elkövető nagy kitartására, elszántságára enged következtetni.

Tekintettel arra, hogy az itt tárgyalt elkövetési módok közül a folytatólagosság a büntetőjognak egyik önállósult intézménye, külön is kiemeljük a büntetés kiszabásánál játszott szerepét.

Közismert, hogy a folytatólagosság keretében olyan cselekményeket foglalunk össze, amelyek természetükből következőleg halmazati értékelést igényelnének.[39] A halmazati minősítés mellőzéséből önként következik ezen elkövetési mód súlyosító körülményként történő értékelésének indokoltsága. Bírói gyakorlatunkban ezen értékelés helyessége nem is vitatott; hosszabb fejtegetések helyett megelégszünk egy olyan *Legfelsőbb Bírósági* ítéletre való hivatkozással, amelyet a *Bírósági Határozatokban* is közzétettek: a B. törv. IV. 375/1965. sz. határozat szinte magától értetődő egyszerűséggel állapítja meg, hogy „a büntetés kiszabásánál súlyosítóként kellett értékelni, hogy a terhelt a visszaeséshez megkívánt elítélt-

[39] A folytatólagos bűncselekmény lényegére és kialakulására nézve l. a szerző: Az egység és a halmazat határesetei . . . c. munkájának 246–256. old.

séget meghaladóan volt büntetve vagyon elleni bűntettek miatt, továbbá a folytatólagosságot . . .''[40]

Félreértések elkerülése végett külön is megemlítjük, hogy a folytatólagos elkövetés súlyosító körülményként történő értékelése mellett sor kerülhet a halmazat további súlyosító értékelésére is. Abban az esetben ugyanis, ha a vádlott a folytatólagosság egységében összefoglalt cselekményein kívül elkövetett további olyan bűncselekményeket is, amelyek száma meghaladja a halmazati minősítéshez szükséges mennyiséget, e körülményt önálló súlyosító körülményként értékelni kell.

A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 471/1965. sz. ítéletét idézzük: az alapul szolgáló tényállás szerint a vádlott folytatólagosan követett el a társadalmi tulajdon sérelmére csalást. E mellett és e csalási cselekményektől függetlenül meg nem határozható számú magánokirathamisítást is megvalósított. A megyei bíróság figyelmét nem kerülte el e két, egymással össze nem függő körülmény és értékelte súlyosítóként mind a folytatólagos elkövetési módot, mind a többszörös halmazatot.

Különböző vonatkozásokban hivatkoztunk már a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntettére. Idevágóan is kínálkozik említésre egy olyan körülmény, amely komoly gyakorlati jelentőséggel bír.

E bűntett törvényi tényállása alapján egyrendbeli bűntettként értékelendő az elkövető magatartása akkor is, ha nemcsak egy, hanem több ember életét, testi épségét vagy egészségét teszi ki közvetlen veszélynek. Több ember életét veszélyeztetheti az elkövető egyetlen szabálysértő magatartással, de ugyanannak a szabálynak folyamatosan történő többszörös megszegésével, vagy egymástól félreismerhetetlenül és vitathatatlanul elkülönülő magatartásokkal – és itt ismét két lehetőség van: vagy ugyanazt a szabályt sérti az elkövető mindegyik magatartásával, vagy különböző szabályokat szeg meg.

Korábban már megállapítottuk, hogy a többszörös szabálysértés súlyosító körülményként értékelendő. Ez a megállapítás olyan esetekre vonatkozott, amikor az elkövető egy magatartás tanúsítása során szegett meg több különböző előírást. Úgy véljük, hogy a büntetés kiszabásánál e bűntett körében is értékelést igényel a folyamatos elkövetési mód. Itt is fokozottabb személyi társadalomra veszélyességet mutat az, ha az elkövető nemcsak egy alkalommal győzte le magában a közösségi elvárás motívumát, hanem a folyamatosságban megnyilvánuló többszörös, megszilárdult negatív elhatározás húzódik meg magatartása vagy magatartásai mögött.

Bírói gyakorlatunk következetes a több szabálysértésnek és a több személy veszélyeztetésének az értékelésében; a szabálysértések folyamatosságát azonban alig méltatja figyelemre. Tekintettel azonban a halmazati minősítés mellőzésére, úgy véljük, szükség lenne ennek az elkövetési módnak az értékelésére is.

c) A *fondorlatos,* a *megtévesztő* elkövetési módot is kiemeltük fentebb, mint

[40] Bírósági Határozatok 4526. sz.

olyan körülményt, amelyet néhány bűntett törvényi tényállásának a megalkotásánál a törvényhozó is figyelembe vett. E bűntetteken kívül indokolt lehet a bíróság által történő értékelése, mivel e körülményekből is következtethetünk az elkövető antiszocialitásának nagyobb mérvére.

Ehelyütt is hangsúlyozzuk, hogy a tárgyalt körülmény törvényhozói értékelése hallgatólagosan, olyan kifejezés használatával is megtörténhet, amely magába olvasztja a fondorlatot, a megtévesztést is. Természetesen nem lehet ilyen esetekben sem súlyosító körülményként értékelni az elkövető eljárását. A hamis vád törvényi tényállása például kifejezetten nem beszél sem fondorlatról, sem megtévesztésről. Úgy hisszük, ennek ellenére nem lenne helyes az elkövető ilyen jellegű eljárását súlyosító körülményként értékelni, mivel ez a mód hozzátartozik a hamis vádoláshoz, és még inkább a koholáshoz.

Megjegyezzük, hogy a fondorlat, a megtévesztés nemcsak a bűntettet megvalósító magatartás jellemzője lehet: talán még gyakrabban fordul elő a bűntett elkövetését megkönnyítő vagy lehetővé tevő helyzet megteremtésénél. Különösen a személy, a nemi erkölcs és a tulajdon elleni bűntetteknél fordul elő nem ritkán az, hogy az elkövető fondorlatos módon hozza magát olyan helyzetbe, hogy a bűntettet elkövethesse. Helyesnek tartjuk, ha a bíróság nem hagyja figyelmen kívül e körülményt sem, mivel ebből is lehet következtetést levonni az elkövető személyiségére és így közvetve a speciálprevenció megvalósításához szükséges büntetés mértékére is.

d) A *kegyetlen, brutális* elkövetési mód mibenléte napjainkban tisztázottnak tekinthető. A tisztázásra szükség volt elsősorban azért, mivel több törvényi tényállásunk értékeli e körülményt minősítő körülményként, köztük az emberölés törvényi tényállása is. Az emberi élet fontosságának a felismerése, a büntetőjogi védelem hatásosabbá tételének az igénye indította a *Legfelsőbb Bíróságot* a 4. számú irányelvének az alkotására, amelyben a *Legfelsőbb Bíróság* a különös kegyetlenség megállapításának a feltételeit is igyekezett gyakorlatilag használhatóan rögzíteni.

Az itt adott útmutatásnak megfelelően mondhatjuk, hogy súlyosító körülményként értékelendő más bűntetteknél is az, ha az elkövető a bűntett elkövetéséhez nem szükséges testi vagy lelki gyötrelmet okoz a sértettnek, ha az elkövetés során emberi mivoltából szinte teljesen kivetkőzve jár el, egyáltalán ha eljárása rendkívül embertelen módon folyik le.

Sor kerülhet a brutalitás, különös kegyetlenség súlyosítókénti értékelésére azonban az emberölés körében is: nevezetesen olyan esetben, amikor az elkövető az előbb vázolt embertelenséget nem az ölési cselekmény kapcsán, hanem pl. a halál bekövetkezése után tanúsította.

A *barcsi járásbíróság* B. 112/1958. sz. ítéletében helyesen mellőzte a különös kegyetlenség megállapítását az elkövetési cselekmény vonatkozásában annál a leányanyánál, aki gyermekét egyedül, minden segítség nélkül megszülte, majd pár perccel a szülés után a gyermek nyakát kezével átszorítva megfojtotta, utána pedig a szobában levő, erős tüzet tartalmazó cserépkályhába dobta és ott elégette.

Helyes lett volna azonban a tettesnek az elkövetés után tanúsított magatartásában megnyilvánuló embertelenséget, elvetemültséget belevenni az értékelés körébe.

A mondottak szerint a kegyetlenség, a brutalitás, az embertelenség – hasonlóan a fondorlathoz, a megtévesztéshez – jellemezheti a bűntettet megvalósító magatartást, de fennforoghat a bűntett megvalósítása után is. Ez utóbbi eset sem zárható ki a büntetés kiszabásánál a bírói mérlegelés köréből, mivel e körülmény ilyen esetekben is alkalmas az elkövető személyiségére vonatkozó következtetések megalapozására.

Az elkövetési módok között szokták említeni a megfontolt, kitervelt eljárásokat is, amelyek súlyosító hatása vitathatatlan, mégsem foglalkozunk ehelyütt részletesebben e körülményekkel, mivel ezek nem annyira az elkövetés objektív sajátosságai, mint inkább az elkövető bűnösségével összefüggő szubjektív tulajdonságai. Ezért tárgyaltuk a megfontolt, a kitervelt elkövetéseket fentebb, a bűnösségnek a büntetés kiszabására gyakorolt hatása keretében.

e) Bíróságaink gyakran hivatkoznak súlyosító körülményként az *orvul* történő elkövetésekre.

E körülmény súlyosító hatásának az elismerése elől aligha lehet elzárkózni. Figyelembevételének alapja ugyanaz, mint az eddig tárgyalt körülményeké: alapul szolgálhat az elkövető személyiségére vonatkozó következtetések levonásához. Gyakorlatilag problematikus lehet azonban annak eldöntése, hogy „orvul" járt-e el az elkövető adott esetben vagy sem.

Konkrét esetben a vádlott a kultúrház fala mellé állva várta a sértetteket. Először az egyik sértett lépett ki a szórakozóhely ajtaján, akit a vádlott észrevétlenül megközelített és a kezében tartott doronggal fejbe sújtotta. Ezt követően távozott a kultúrházból a másik sértett, akit a vádlott ugyanilyen módon ütött le. E tényállás alapján állapította meg a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. III. 1201/1965. sz. ítéletében a vádlott bűnösségét több emberen elkövetett emberölés kísérletében és értékelte súlyosítóként a büntetés kiszabásánál azt, hogy „a vádlott a sértetteket orvul támadta meg."

Más esetben a vádlott szóváltásba keveredett a sértettel. Ezt követően folytatta a vádlott útját, majd beérve a faluba, egy villanyoszlop mögé bújva megvárta a 69 éves sértettet. Amikor sértett a villanyoszlophoz ért, a vádlott előlépett és a sértettet úgy megütötte ököllel, hogy annak orrcsontja megrepedt, orrporca megtört és szemei belső zugában véres beszűrődés keletkezett.

A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. V. 812/1964. sz. határozatában az alábbiakra mutatott rá: „Az eljárt bíróságok a büntetés mértékének megállapításánál nem értékelték megfelelően az egyébként helyesen számbavett körülményeket. Így elsősorban azt, hogy a terhelt az idős sértett ellen orvul intézett támadást, és okozott neki igen súlyos sérüléseket . . ."[41]

Az itt hivatkozott mindkét esetben a vádlott úgy követte el az élet elleni

[41] Bírósági Határozatok 4255. sz.

támadásait, hogy lesben állva várt a sértettre, akit meglepetésszerűen ért a vádlott cselekménye. Védekezési lehetőség alig van az ilyen támadásokkal szemben. Emiatt az ilyen cselekmények társadalomra veszélyessége fokozott. Ez a tény önmagában is indokolja a súlyosabb büntetés alkalmazását. A büntetés súlyosbítása ebben az esetben a generálprevenció szempontjaira tekintettel történik.

Az orvul véghez vitt támadások azonban szintén engednek következtetést az elkövető személyiségére. A cselekmény elkövetésének ezen módja negatíve értékelhető jellemvonásokra és a személyiségen belül e vonások fölényére enged következtetni. Legyőzésük és helyükbe pozitív jellemvonások beépítése erőteljesebb beavatkozással, súlyosabb büntetéssel érhető csak el. Ezek szerint tehát az orv elkövetési mód két szempontból is megalapozza a súlyosabb büntetés kiszabását.

Az orvul véghez vitt támadások természetesen nemcsak a fenti módon valósulhatnak meg. Ennek illusztrálására is hozunk fel példát a *Legfelsőbb Bíróság* gyakorlatából:

A vádlott és a sértett vitatkoztak a vádlott lakásán. A vádlott végül kiutasította a sértettet. Amikor a sértett már távozóban volt, a terhelt felkapta a konyhában levő fejszét, a sértett után szaladt és a fejsze fokával hátulról egy ízben fejen csapta.

A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. 723/1965. sz. határozatában közelebbi indokolás nélkül ugyan, de leszögezte: „Ugyanakkor súlyosító körülményként kell értékelni a támadás orvul történt elkövetését."[42] Tekintettel az előbb elmondottakra, e megállapítással egyetértünk.

f) Az elkövetési móddal kapcsolatban említjük meg azt az esetet is, amikor valaki ugyanazon bűncselekmény keretében *több elkövetői alakzatnak* megfelelő magatartást is tanúsít. A felbujtó pl. részt vesz a bűncselekmény törvényi tényállásának a megvalósításában, vagy csak segítséget nyújt ehhez a tettesnek.

Ilyen esetekben nem kerülhet sor halmazati minősítésre, mivel az elkövető nem követett el több bűntettet. Egy társadalmi viszony ellen irányulnak magatartásai, így azok csak egy bűncselekmény megvalósulása miatt értékelhetők. Általánosan elfogadottnak tekinthető felfogás szerint ilyen esetekben a súlyosabb jogi vagy erkölcsi megítélés alá eső magatartás alapján állapítjuk meg elkövetői minőségét, az a körülmény viszont, hogy az elkövető másik magatartása másik elkövetői alakzatnak felel meg, súlyosító körülményként értékelendő.[43]

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy az itt elmondottak vonatkoznak olyan esetekre is, amikor egy alapbűntett elkövetője vesz részt valamilyen módon az ehhez a bűntetthez kapcsolódó járulékos bűntett megvalósításában. Ha pl. a lopásban bűnsegédként vagy felbujtóként közreműködő személy a lopott tárgyak-

[42] Bírósági Határozatok 4665. sz.

[43] Ugyanúgy, ahogy súlyosító körülményként kell értékelni azt az esetet is, ha az elkövető egy bűntettet megvalósító cselekménye több minősítő körülménynek is megfelel.

kal kapcsolatban orgazdaságot is elkövet. Helyes álláspont szerint[44] halmazati értékelésre ilyen esetekben sem kerülhet sor. Az elkövető büntetlenül hagyott utócselekményét azonban szintén súlyosító körülményként kell figyelembe venni.

Az előbbi esetekben ugyancsak kettős alapja van a súlyosító körülménykénti értékelésnek: a többszörös magatartás-tanúsítás egyrészről a cselekmény társadalomra veszélyességének nagyobb fokát mutatja. Ugyanakkor utal az elkövető nagyobb elszántságára, határozottságára, állhatatosságára is. Generál- és speciálpreventív szempontból tehát egyaránt indokolt a súlyosabb büntetés alkalmazása.

g) Néha találkozunk a bírói gyakorlatban olyan állásfoglalásokkal is, amelyek a bűnelkövetés *nehezen felfedezhetőségét* is súlyosító körülményként értékelik. Ha tehát az elkövető olyan módon követi el cselekményét, hogy annak felfedezése rendkívül nehéz, a büntetés kiszabásánál e körülmény figyelembe veendő.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ehelyütt csak azokra a bűnelkövetésekre gondolunk, amikor a felfedezés nehézségei az elkövetés módjában gyökereznek. Más körbe tartoznak tehát azok az esetek, amikor a tettes bűncselekményének a megvalósítása után követ el további olyan cselekményt, amely a bűntett felfedezésének a gátolását célozza.

Ehelyütt tehát azok az esetek érdekelnek bennünket, amikor az elkövető nemcsak leplezetten, titokban követi el bűntettét, hanem még további olyan körülmények felhasználásával – vagy ilyen körülmények megteremtésével –, amelyek miatt a bűntett felderítése rendkívül nehéz.

A *Legfelsőbb Bíróság* a törvényesség érdekében hozott B. 429/1954. sz. határozatában súlyosító körülménynek tekintette, hogy a Vendéglátóipari Vállalatnál szakácsnőként alkalmazott vádlott az ételek elkészítéséhez kiadott zsírból tulajdonított el. Állásfoglalását a bíróság azzal indokolta, hogy „az ilyen bűncselekmények elkövetése nagyon megkönnyített, megakadályozása, sőt leleplezése pedig súlyos nehézségekbe ütközik."[45]

Amikor egyetértünk e konkrét esetre vonatkozó állásfoglalással, rá kívánunk mutatni arra is, hogy önmagában a titokban, leplezetten történt elkövetési módot még nem lenne helyes minden esetben súlyosító körülményként értékelni. Természetes törekvése ugyanis a bűnelkövetők túlnyomó többségének, hogy cselekménye ne kerüljön napfényre. Az emberi természetben rejlő ezen körülmény tehát, amelynek fennforgása egyébként is tipikus, nem róható az elkövető terhére. Az idézett *Legfelsőbb Bírósági* döntést szem előtt tartva azt mondhatnánk, hogy bizonyos helyzet kihasználásával, meghatározott helyzettel való visszaélés formájában megvalósuló bűntetteknél kerülhet sor a tárgyalt körülmény értékelésére.

Ilyen esetekben az értékelés alapja elsősorban a társadalomra veszélyesség nagyobb foka. Az elkövető személyisége szempontjából pedig nem a titokban

[44] L. részletesebben a szerző: Az egység és a halmazat határesetei . . . c. munka 240–242. old.
[45] Bírósági Határozatok 442. sz.

maradásra irányuló törekvést, hanem a helyzettel – rendszerint bizalommal – való visszaélést értékeljük negatíve.

Indokolt azonban az elkövetőnek a bűncselekmény megvalósítása után tanúsított olyan magatartásait, amelyek bűntette felfedezésének a megnehezítését célozzák, súlyosítóként értékelni. Ennek a körülménynek a tárgyalása azonban, mint azt az előbb említettük, nem ide tartozik.

2. Az elkövetési módnak a büntetés kiszabására gyakorolt hatása után az *elkövetés helyének* jelentőségét kívánjuk tárgyalni. Előre kell azonban bocsátanunk azt, hogy e körülmény jelentősége meg sem közelíti az elkövetés módjának fontosságát.

Az elkövetés helyének a törvényhozó sem tulajdonított nagy jelentőséget. Legalábbis erre kell következtetnünk abból, hogy alig van néhány olyan törvényi tényállásunk, amely kifejezetten vagy hallgatólagosan értékelné az elkövetés helyét is. Még a minősítő körülmények közöt is a legritkábban találkozunk helyre utaló kifejezésekkel.

Úgy véljük, a büntetés kiszabásánál érdemes némileg nagyobb figyelmet szentelni az elkövetés helyének, mint amilyen arányban a törvényhozó tényállási elemmé tette. A törvényhozó ugyanis csak a kiemelkedő jelentőségű, nagyobb súlyú körülményeket értékelte a törvényi tényállások megalkotásakor. Ilyen kiemelkedő jelentősége kétségtelenül ritkán van az elkövetés helyének; kisebb súlya azonban jóval gyakrabban.

Két szempontból lehet az elkövetés helyének hatása a büntetés mértékére: a cselekmény társadalomra veszélyességének vagy az elkövető személyiségének jellemzése alapján.

Figyelembe veendő az elkövetés helye mindenekelőtt minden olyan esetben, amikor az adott helyen történő elkövetés befolyásolja a cselekmény társadalomra veszélyességének fokát. Ha pl. egy tanácsi funkcionárius hivatali helyiségében kerületének néhány lakosa előtt követne el a népi demokratikus államrend ellen izgatást, súlyosító körülményként kellene értékelnünk a cselekmény elkövetésének helyét. Az említett helyen történő elkövetésnek ugyanis az átlagos mértéket messze meghaladó romboló hatása lehetne, amire tekintettel a cselekmény társadalomra veszélyessége fokozottabb, mint egyéb helyeken történő elkövetésé.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 135/1954. sz. ítélete az áruházakban elkövetett lopások fokozott társadalomra veszélyességére mutat rá. Az ilyen lopások miatt az áruházak alkalmazottai „fokozott éberséget és figyelmet kénytelenek fordítani a tolvajlások megakadályozására. A figyelem megosztása a vásárlók kiszolgálásának a rovására megy. Az ilyen cselekmények az áruházi dolgozókat állandóan nyugtalanságban tartják, és munkájukban gátolják."[46]

Figyelmet érdemelhet az elkövetés helye a fent mondottak szerint azért is, mivel megalapozhatja az elkövető személyiségére való következtetés levonását is.

Egyes bűncselekmények megvalósulásának tipikus helye a nyílt terület, for-

[46] Bírósági Határozatok 445. sz.

galmas út vagy utca. Ezeknél a bűncselekményeknél aligha tulajdoníthatunk az elkövetés helyének a büntetés mértékét befolyásoló erőt. Más bűncselekményeknél azonban mutathat a nyílt utcán történő elkövetés vakmerőségre, elszántságra: erősebb antiszociális vagy agresszív személyiségi vonásokra. Ha ilyen következtetést alapoz meg konkrét esetben az elkövetés helye, eljutunk ahhoz a megállapításhoz is, hogy az elkövető személyiségének pozitív irányú átalakítása hosszabb időt, életébe erőteljesebb beavatkozást igényel.

Bíróságaink, főleg a korábbi években, gyakran mulasztották el az ilyen összefüggések feltárását, az elkövető személyiségét jellemző körülmények részletes számbavételét.

Értékelhette volna a *pécsi járásbíróság* is az elkövetés helyét pl. a B. III. 1245/1959. sz. ügyben. A vádlott fényes nappal, délelőtt 9 órakor a város egyik forgalmas utcáján, közvetlenül a sétatér mellett ölelgette, csókolgatta és harapdálta az általa ismert 7 éves sértett leányt, majd a szoknyája alá nyúlt és nemi szervét simogatta. Ebben az esetben véleményünk szerint az elkövetés helyének is jelentőséget kellett volna tulajdonítani a büntetés mértékének a meghatározásakor. A felsorolt körülmények ugyanis vitathatatlanul utalnak az elkövető gátlástalanságára, vakmerőségére, a társadalom erkölcsi felfogásának a semmibevételére.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy állásfoglalásunk nem jelenti azt, mintha a zárt, elrejtett helyen történő bűnelkövetéseknél a hely rejtett voltát enyhítőként kellene értékelni. A nyílt helyen történő elkövetések is csak egyes bűntetteknél értékelhetők súlyosabban; általában sem szabad valamilyen súlyosító körülmény hiányát enyhítőként értékelni. A nem nyílt helyen történő elkövetés esetében sem enyhítő körülmény ezért a hely zárt, rejtett volta. Fenti fejtegetéseinkből egyébként is kitűnik, hogy az elkövetés helye csak akkor értékelhető bármilyen súllyal a büntetés kiszabásánál, ha reá tekintettel vagy a cselekmény társadalmi jelentősége, vagy az elkövető személyisége vonatkozásában valamilyen következtetést tudunk levonni. Minden esetre érvényes, kivételt nem tűrő merev szabályt tehát semmiképpen sem szabad felállítani az elkövetés helyének szerepét illetően sem.

3. Az *elkövetés idejének,* helyesebben az elkövetés idején fennálló körülményeknek, továbbá e körülmények megváltozásának és egyáltalán az *időmúlás tényének* már némileg nagyobb jelentősége van a büntetés kiszabásánál, mint az elkövetés helyének.

Az elkövetés idejét is értékelheti a törvényhozó a bűntetti tényállás meghatározásakor, akár alaptényállási elemként – mint pl. az ellenség támogatása bűntettnél –, akár minősítő körülményként – mint az államellenes bűntettek zöménél.

a) Meghatározott időnek súlyosító vagy enyhítőkénti értékelésére rendkívül ritkán kerül sor bírói gyakorlatunkban. Sem évszakok, napok vagy napszakok nem bírnak olyan különleges jelentőséggel, hogy a büntetés mértékét befolyásolnák. Talán az éjjel történő elkövetést emelhetnénk egyedül ki, amelyet a tör-

vényhozó a magánlaksértés bűntetténél minősítő körülményként értékelt. Erre is figyelemmel kerülhet esetleg sor a garázdaság körében is – elsősorban a nem nyilvános helyen történő elkövetés egyik-másik esetében – ennek a napszaknak kifejezett értékelésére.

b) Az elkövetés idején fennforgó meghatározott körülmények viszont a legtöbb bűntett körében értékelést igényelnek. Így figyelembe veendők az elkövetés idején fennforgó politikai, gazdasági viszonyok, problémák és esetleges nehézségek meghatározott bűntettek elkövetése esetében.

Az izgatás és a közösség megsértésének bűntette között pl. nem utolsósorban az elkövetés idején fennálló politikai légkör, bel- és külpolitikai helyzet alapján teszünk különbséget. A népgazdaság elleni bűntettek jó részénél viszont a gazdasági helyzet, az esetleges gazdasági nehézségek hatnak a cselekmény társadalomra veszélyességének fokára és erre tekintettel a büntetés mértékére is. Ma is helytállónak tartjuk a *Legfelsőbb Bíróság* egyik döntésének alábbi megállapításait: „Alapvető fontossága van annak, hogy a rendelkezésre álló lakások elosztásánál, kiutalásánál kizárólag a ráutaltság mérve és az érdemesség jöhessen figyelembe. A lakás elsőrendű szükséglet lévén, az elosztásnál jelentkező minden visszaélés a dolgozókban éles visszhangot, elégedetlenséget kelt, ami a tanácsokba vetett bizalmat, a tanácsoknak a tömegekhez való viszonyát is hátrányosan befolyásolja. A korrupció a lakásügyek terén tehát kiemelkedően káros. Ez a körülmény arra késztette a Legfelsőbb Bíróságot, hogy a büntetés kiszabásánál döntő súllyal az általános nevelés és megelőzés szempontjait juttassa előtérbe. A lakáshiány vámszedőivel szemben nem ismerhetett kíméletet."[47]

„Kiemelkedően károsak" a szóbanforgó bűntettek, mivel – ahogy ezt a *Legfelsőbb Bíróság* döntése is megállapította – ma még nem áll megfelelő számú lakás rendelkezésre. Ez a korrupciós bűntettek napjainkban történő elkövetésének idején fennforgó olyan körülmény, ami a tárgyalt bűncselekményeket a társadalomra nagyobb fokban veszélyessé, a jelenlegi helyzettel visszaélő elkövetők személyiségét antiszociálisabbá és ezek miatt a büntetést súlyosabb mértékben kiszabandóvá teszi.

Természetes azonban, hogy nemcsak a cselekmény elkövetésének idején fennálló politikai, gazdasági körülmények befolyásolják a büntetés mértékét, hanem a bűntett elbírálásának idején fennforgók is.

E megállapításunkat a generálprevenció szempontjaival indokoljuk. A büntetés hatása, a társadalom tagjai részéről történő fogadtatása nagymértékben függ attól, hogy kiszabásának időpontjában milyenek a körülmények. E körülmények befolyásolják értékelésüket és a büntetés súlyát is e körülmények által kiváltott képzetek „mérlegén" mérik le. Az ítélet meggyőző ereje, tudatátalakító, gondolkodásmódot befolyásoló hatása tehát az ítélethozatal idején fennálló körülményektől függ döntően. Erre tekintettel kell figyelembe venni e körülményeket a büntetés kiszabásánál is.

[47] Bírósági Határozatok 149. sz.

Különös súllyal vetődik fel az elbírálás idején fennálló egyes körülmények értékelése olyan esetekben, amikor az elkövetés ideje óta e körülmények fontos vonatkozásokban lényeges változáson mentek át.

Fentebb már foglalkoztunk olyan körülményekkel, amelyek összefüggtek valamilyen helyzet megváltozásával is. Ehelyütt a változásra helyezve a hangsúlyt, megemlítjük a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 686/1962. sz. ítéletét, amelyben a bíróság a vádlottat könnyű testi sértés bűntettének elkövetésében mondotta ki bűnösnek.

A megállapított tényállás szerint a vádlott egy házban élt a magánvádlóval, aki egyébként az édesanyja. A közös fedél alatt élés során ádáz gyűlölet alakult ki közöttük és a veszekedések szinte napirenden voltak. Az ítéletben meghatározott napon is összeszólalkoztak, szóváltás támadt közöttük, amelynek során a vádlott a magánvádlót a keresztcsont táján úgy megrúgta, hogy az a rúgás következtében 8 napon belül gyógyuló sérülést szenvedett. Az ítélet hozataláig eltelt időben lényeges változás történt a felek viszonyában: a vádlott a közös lakásból elköltözködött, a magánvádlóval kibékült, a bűncselekményt előidéző helyzet tehát a cselekmény elbírálásáig eltelt időben felszámolódott. Ilyen körülmények között az elkövetőnek újabb bűntettől való visszatartásához szükséges büntetés megállapítása döntően az elbírálás idején fennálló helyzetre figyelemmel történhetik meg. Ezek alapján helyeseljük, hogy a fellebbezési bíróság ítéletének az indokolásában külön kiemelte a körülmények fent vázolt megváltozását és tulajdonított döntő jelentőséget az ítélet hozatalakor fennálló helyzetnek.

c) Szerepe van az elkövetés idejének olyan esetekben is, amikor a bűncselekmény elkövetése egy korábbi bűntett miatt kiszabott *büntetés felfüggesztésének idejére* esik.

A próbaidő alatt történő elkövetéshez már a törvényhozó is fűz meghatározott hátrányt: a 70. § (5) bekezdés *b)* pontja értelmében a büntetés végrehajtása nem függeszthető fel, ha az elkövető a bűntettet próbaidő alatt követte el.

Ezen túlmenően is indokolt a büntetés kiszabásánál tekintetbe venni az elkövetés idejét és azt, hogy az elkövető olyan időpontban követte el bűntettét, amikor tőle fokozottabb gondosság, a társadalmi együttélési szabályokhoz – közöttük a jogszabályokhoz is – nagyobb mérvű alkalmazkodás várható. Ha olyan személy követ el bűncselekményt, akit korábbi botlása miatt „próbára bocsátottak", akiben a bíróság annyira megbízott, hogy a büntetés végrehajtását sem tartotta szükségesnek, mert feltételezte az újabb bűnelkövetésektől való tartózkodását, akkor ez a személy arról tesz tanúbizonyságot, hogy megjavításához szigorúbb eszközök alkalmazására van szükség.

A próbaidő alatt a kiszabott és felfüggesztett büntetéssel együttjáró hátrány képzete, a hozzáfűződő kellemetlenség érzésével erősen gátolja az elkövető antiszociális vonásainak megnyilvánulásait. Bűntett elkövetése azt bizonyítja, hogy az elkövető személyiségének negatív sajátosságai olyan erősek, hogy közömbösítésük és helyükbe pozitív vonások kiépítése erőteljesebb beavatkozást igényel. Egyébként a bizalommal való visszaélés önmagában is rossz fényt vet a vissza-

élő személyiségére, jellemére, és arra mutat, hogy nála a negatív irányban működő képzetek hatása igen nagy.

d) Bizonyos időpontok mellett komoly jelentősége lehet a büntetés kiszabásánál az *időmúlásnak* is.

Az időmúlás jelentőségét is elismeri büntető törvénykönyvünk. Szabályozza azt pl. az elévülés intézményénél, de, mint láttuk, értékeli az időmúlásnak a társadalomra veszélyesség megszűnésében megmutatkozó hatását is.

A büntethetőség elévülésének szabályozására figyelemmel mondhatjuk, hogy minél hosszabb a bűncselekmény elkövetésétől annak elbírálásáig eltelt idő, annál nagyobb mértékben vehető az figyelembe a büntetés kiszabásánál. Ha a felelősségre vonásig eltelt idő megközelíti az elévülési időt, e körülménynek nyomatékos enyhítő hatást kell tulajdonítani.

A büntetés generálpreventív – de speciálpreventív – hatása is annál nagyobb, minél gyorsabban követi a felelősségre vonás a bűncselekmény elkövetését. Már erre figyelemmel is meg kell elégednünk enyhébb büntetéssel olyan esetekben, amikor az elbírálásig hosszabb idő eltelt.

Bírói gyakorlatunk nem is kívánja meg azt, hogy az elévülési időt megközelítő idő teljék el az elkövetéstől az elbírálásig, és máris enyhítőként értékeli az időmúlást.

A Bf. II. 571/1963. sz. ítéletében „nagyobb nyomatékkal mérlegelte a Legfelsőbb Bíróság a vádlott javára azt a tényt, hogy a bűncselekmény elkövetése óta csaknem 2 év telt már el".

A súlyos testi sértés bűntettének elévülési ideje három év, ennyi volt az idézett ítélet alapjául szolgáló cselekmény elkövetésekor hatályos jogunk szerint is. Az elsőfokú bíróság ítéletének meghozataláig ennek az időnek alig több, mint fele telt el, a *Legfelsőbb Bíróság* döntéséig sem telt el az elévüléshez szükséges idő kétharmada. Ez az idő azonban, mint láttuk, elég volt ahhoz, hogy a *Legfelsőbb Bíróság* „nagyobb nyomatékkal" figyelembe vegye a büntetés kiszabásánál.

A *Legfelsőbb Bíróság* egy korábbi döntésében[48] az elbírálásig eltelt két évet ugyancsak enyhítő körülményként értékelte, bár – amint ezt a bíróság az ítélet indokolásában kifejtette – a bűncselekmény társadalomra veszélyessége az elkövetés óta nem veszített jelentőségéből, de a bíróság úgy vélte, hogy a bűntett fokozott súlya ellenére enyhébb büntetés is alkalmas a nevelő hatás és az általános megelőzés biztosítására.

Az időmúlás értékelése során találkozunk természetesen vitatható megállapításokkal is.

A *Legfelsőbb Bíróság* Nbf. II. 5207/1957. sz. ítéletében azt a nézetét fejtette ki, hogy „az ellenforradalmi jellegű bűncselekményeknél az októberi események óta eddig eltelt viszonylag hosszabb idő – általában véve – enyhítő körülményként nem értékelhető. Az időmúlás mint enyhítő körülmény – a politikai és

[48] Bírósági Határozatok 219. sz.

gazdasági viszonyoknak időközben való konszolidálódása folytán – valóban figyelembe vehető azoknál a vádlottaknál, akik önhibájukon kívül, mások megtévesztő magatartása, tisztánlátásuk elhomályosítása folytán kisebb súlyú politikai bűncselekményt követtek el. A népbírósági tanács ennélfogva az időmúlást mint enyhítő körülményt csupán az V. r. vádlott javára értékelte."[49]

Véleményünk szerint az idézett felfogás az időmúlás enyhítő hatásának az elméleti tisztázatlanságára vezethető vissza. Korábban már kifejtettük azt a véleményünket, hogy az objektív körülmények hatása nem függ attól, hogy az elkövető e körülményeket ismeri-e vagy sem. Minden objektív körülmény a büntetés céljaival való összefüggése alapján befolyásolja a büntetés mértékét. Az elkövető tudati állapota már, szubjektív körülmény lévén, a bűnösség körében értékelendő, ami természetesen szintén hat a büntetés meghatározására. Az objektív körülmények azonban akkor is figyelembe veendők a büntetés kiszabásánál, amikor az elkövető tudata azokat nem fogta át. Ha az elkövető e körülményekkel tisztában is volt, abban az esetben fokozottabb figyelembevételre kerülhet sor.

Szerintünk az időmúlás ténye is értékelendő enyhítő körülményként az elkövető bűnösségétől függetlenül. Mégpedig az eltelt idő hosszúságától függően, kisebb vagy nagyobb fokban minden esetben. Itt csak arról lehet szó, hogy az időmúlás enyhítő hatását növeli vagy csökkenti az elkövető bűnösségének foka, vagy egyéb, bármilyen más súlyosító vagy enyhítő körülmény. Tehát az idézett esetben is azt állapíthatta volna meg a *Legfelsőbb Bíróság,* hogy a többi vádlott vonatkozásában az időmúlás enyhítő hatását lerontja az általuk elkövetett bűntett társadalomra veszélyességének és az elkövetők bűnösségének nagyobb foka, ami miatt súlyosabb büntetés kiszabása látszik indokoltnak.

Az időmúlásnak, függetlenül az elkövető bűnösségétől, van befolyása a büntetés mértékére. Befolyásának alapja az a kapcsolat, amely a büntetési célokhoz fűzi, amelynek alapján a büntetési célok megvalósíthatóságára következtetéseket tudunk levonni.

Fentebb már említettük azt, hogy a generál- és speciálprevenció egyaránt a gyors felelősségrevonást igényli. Minél később kerül erre sor, annál gyengébb a preventív hatás. Lehetséges azonban az is, hogy erre már nincs is olyan nagy szükség, mint amilyen erre az elkövetéskor lett volna: a körülmények vagy az elkövető személyiségének a változása miatt is csökkenhet a preventív hatás iránti igény. Ezek azok a körülmények, amelyekre tekintettel enyhítő hatást tulajdonítunk az időmúlásnak.

Van azonban az időmúlásnak másik előfordulási módja is, amelyik szintén figyelembevételt kíván. Még napjainkban is előfordul, igaz, hogy egyre ritkábban az, hogy nemcsak a bűntett elkövetésétől telik el hosszabb idő az elkövető felelősségre vonásáig, hanem a büntető eljárás megindításától az ítélet meghozataláig.

E körülmény figyelembevételét az alábbiak miatt tartjuk szükségesnek:

[49] Bírósági Határozatok 1861. sz.

Aligha vitatható, hogy a büntető eljárás megindítása nyomasztólag hat az eljárás alatt álló személyre. Komoly szellemi, idegi megterhelést jelent számára. Zavarja munkáját, jövője tervezését, gyakran láthatóan egészségét, idegrendszerét még akkor is, ha nem helyezik előzetes letartóztatásba.

A két évet evonatkozásban is olyan időnek tartjuk, aminek elteltét feltétlenül enyhítő körülményként helyes értékelni.

A *kaposvári megyei bíróság* B. 178/1957. sz. ítéletében is enyhítő körülményként értékelte azt, hogy a büntető eljárás megindítása óta az ítélethozatalig közel két év telt el. A bíróság azonban szükségesnek tartotta kiemelni azt, hogy a vádlott önhibáján kívül állt ilyen sokáig az eljárás súlya alatt. A megyei bíróság azt az egyébként helyeselhető álláspontot fogadja el, hogy ellenkező esetben nem tekinthető enyhítő körülménynek az eljárás hosszú ideig tartó elhúzódása.

A *kecskeméti megyei bíróság* ezt a tételt már elvi éllel szögezte le Bf. III. 2007/1959. sz. ítéletében. Ítéletének indokolása szerint: „A cselekmény elkövetése óta eltelt hosszabb idő, illetve a büntető eljárás rendkívüli elhúzódása általában enyhítő körülmény. Az elbírált ügyben azonban az elsőbíróság számos esetben megkísérelte tárgyalás megtartását, de a tárgyalásokat a vádlott távolmaradása miatt rendre el kellett halasztani. Minthogy ekként a vádlott magatartása volt az oka annak, hogy a büntető eljárás hosszú időre elhúzódott, ez utóbbi körülmény a vádlott javára enyhítőként figyelembe nem vehető."[60]

Az elmondottaknak megfelel a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 330/1963. sz. ítélete is, azonban kiegészíti egy további körülménnyel: „Igen nyomatékos enyhítő az, hogy több mint 5 év telt el a bűntett elkövetése óta, vádlott közel négy éve áll saját hibáján kívül a büntető eljárás súlya alatt és a hosszan elhúzódó büntető eljárás is már nevelő hatással volt rá."

Az időmúlás vizsgálata körében említjük meg azt az esetet is, amikor az elkövető hosszabb időn keresztül valósítja meg a bűntettet. A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 822/1964. sz. ítéletében súlyosító körülményként értékelte, hogy „a vádlott huzamos időn keresztül, foglalkozásának elemi szabályait sorozatosan szegte meg." Ebben az esetben azonban a huzamos időn keresztül történő elkövetés kombinálódik a folyamatos elkövetési móddal, a szabályok ismételt megszegésével. A büntetés kiszabásánál is együttesen, egymásra tekintettel kell e körülményeket értékelni. Az idézetből kitűnőleg a *Legfelsőbb Bíróság* is így értékelte az említetteket.

e) Már utaltunk arra, hogy az időnek különböző vonatkozásokban van jelentősége a büntetés kiszabásánál. Eddig az elkövetés idejével, az elkövetés idején fennállott körülményekkel és az időmúlással foglalkoztunk. Célszerűnek tűnik itt megemlíteni olyan időbeli vonatkozásokat is, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül sem az elkövetéshez, sem az elbíráláshoz, azonban a büntetés kiszabásánál mégis figyelmet érdemelnek.

Ilyen jellegű körülmények törvényi értékelésére is tudunk példát felhozni: a

[60] Bírósági Határozatok 2408. sz.

testi sértés bűntettét. A törvényhozó a testi sértés bűntettének két esete, a könnyű és a súlyos testi sértés között a gyógyuláshoz szükséges időre tekintettel tett különbséget: a nyolc napon belül gyógyuló sérülés, betegség előidézése könnyű testi sértésnek, a nyolc napot meghaladó gyógyulási idő esetén pedig súlyos testi sértésnek minősül az elkövető cselekménye.

A törvényhozó a gyógyulási idő ilyen jellegű értékelésével alapjában véve a cselekmény által előidézett sérelem kisebb és nagyobb foka között kívánt különbséget tenni. Korábban már láttuk azt, hogy a törvényhozó által védeni kívánt társadalmi viszonyok némelyike különböző fokban sérthető, és a sérelem foka befolyásolja a büntetés mértékének meghatározását is.

Néha szükség van arra is, hogy a fokozatbeli eltérések adott ponton minőségileg eltérő helyzetként nyerjenek értékelést. Nem könnyű azonban minden esetben határozott választóvonalat húzni a fokozatbeli növekedést mutató helyzetek között. Ezt a feladatot teszi megoldhatóvá a testi sértés körében a gyógyuláshoz szükséges időtartam figyelembevétele.

A gyógyulási idő büntetést befolyásoló hatása tehát a sérelem fokozhatóságának elismerésén alapszik. Ezért lehet a könnyű testi sértésként értékelt cselekmény vonatkozásában súlyosító körülményként értékelni azt, hogy az okozott sérülés vagy betegség majdnem elérte, illetőleg meghaladta a nyolc napot, és enyhítő körülményként figyelembe venni a súlyos testi sértésnek minősített cselekmény kapcsán azt, hogy a sérülés gyógyulási ideje alig haladta meg a nyolc napot.

Az elmondottakból önként adódik a következtetés: testi sértés esetében mindenkor nagy jelentősége van a gyógytartam pontos megállapításának. Nem elegendő annak tisztázása, hogy az okozott sérülés vagy betegség könnyű vagy súlyos testi sértésként értékelhető-e, hanem a lehető legnagyobb pontossággal megállapítandó a gyógyuláshoz ténylegesen szükséges idő tartama is.

Mindezek alapján fenntartás nélkül helyeseljük a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 217/1963. sz. határozatának alábbi megállapításait: „Az ítélkezési gyakorlat szerint a Btk-nak a gyógytartammal kapcsolatos új szabályozása semmiképpen sem enged olyan következtetést, amely szerint a gyógytartam pontos megállapítása csak annyiban bír jelentőséggel, hogy vajon az nyolc napon túli, vagy annál kevesebb. A gyógytartam ideje pontos megállapításának minden testi sértésnél, illetve élet elleni cselekménynél – a Btk. hatályba lépése után is – el nem hanyagolható jelentősége van. Ez a körülmény ugyanis nagymértékben befolyásolhatja az egész ügy megítélését, de különösen a kiszabásra kerülő büntetés mértékét."[51]

A *Legfelsőbb Bíróság* fenti állásfoglalására az adott indokot, hogy az elbírált ügyben az igazságügyi orvosszakértő véleményének kifejtésénél megelégedett annak rögzítésével, hogy az okozott sérülés nyolc napon túl gyógyul. A gyógytartamot az első fokú bíróság ítélete is csupán így rögzítette. A bizonyítás során

[51] Bírósági Határozatok 3633. sz.

azonban megállapítást nyert az, hogy a sértett több mint 3 hónapon keresztül klinikai gyógykezelés alatt állt. Az ilyen hosszú idő alatt gyógyuló sérülés előidézése esetében valóban nem elég a cselekmény súlyának, társadalomra veszélyességének megállapításához annak kijelentése, hogy az okozott sérülés nyolc napon túl gyógyuló! A gyógyulási idő pontos meghatározása alapján foglalhat csak állást a bíróság a cselekmény társadalomra veszélyessége foka és a büntetés ehhez igazodó mértéke meghatározásának a kérdésében.

4. A büntetést befolyásoló objektív körülmények között megemlítjük végül *az elkövetés során használt eszközt* is.

A használt eszköz büntetőjogi jelentősége azonos az elkövetés helyének és idejének jelentőségével: a törvényhozó aránylag ritkán értékeli az eszközt tényállási elemként. Evonatkozásban is elmondhatjuk tehát, hogy a bűntettek rendszerint bármilyen eszközzel, vagy akár eszköz nélkül: az elkövető fizikai erejével, egyes testrészeivel vagy tagjaival megvalósíthatók. Amennyiben azonban valamely bűntett törvényi tényállása tartalmaz eszközre is utalást, az a bűntett csak a tényállásban megnevezett eszköz használata esetében valósul meg. Ha pedig valamely bűntett vonatkozásában a törvényhozó minősítő hatást fűzött bizonyos eszköz használatához, a súlyosabb büntető rendelkezés alkalmazása feltételezi az eszköz használatát, illetőleg alkalmazását.

Nagyon kevés olyan bűntetti tényállásunk van, amelyik már a bűntett megvalósulásához is megkívánná valamilyen eszköz használatát. Több viszont azoknak a bűntetteknek a száma, amelyeknél a súlyosabb büntetés alkalmazásához van csak szükség valamilyen eszköz alkalmazására.

A büntetés kiszabásánál természetesen csak olyan esetekben lehet enyhítő vagy súlyosító hatást tulajdonítani valamilyen eszköz használatának, amikor a használt eszközt a törvényhozó sem alaptényállási elemként, sem minősítő körülményként nem értékelte.

Valamely eszköz törvényhozói értékelése azonban megalapozhatja az enyhítő vagy a súlyosító körülménykénti figyelembevételt olyan bűntettek vonatkozásában, amelynek törvényi tényállása az alkalmazott eszközt nem említi.

A személyek javait sértő lopás büntetését szabályozó 296. § (2) bekezdésének 1. pontja értelmében súlyosabban büntetendő a hamis vagy lopott kulccsal történő elkövetés. A társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopás vonatkozásában ennek az eszköznek a használatát a törvényhozó nem értékelte. Erre figyelemmel helyesnek látszik az utóbbi esetben súlyosító körülményként értékelni a hamis vagy lopott kulcs használatát.

Kevés olyan ítélettel találkoztunk, amelyekben az itt említett értékelés előfordult volna. Ezek között megemlítjük a *kaposvári megyei bíróság* Fkf. 533/1964. sz. ítéletét, amelyben minden indokolás nélkül ugyan, de leszögezi a megyei bíróság, hogy „súlyosítóként értékelte ... azt a körülményt, hogy lopott kulcs használatával követték el a lopási cselekményeket."

Általánosan elfogadott felfogás szerint az eszköznek komoly szerepet kell tulajdonítani az élet elleni támadások jogi minősítésénél is. Elismeri ezt a *Leg-*

felsőbb Bíróság 4. sz. irányelve is, amikor vizsgálva azokat az objektív és szubjektív körülményeket, amelyekből az elkövető szándékára lehet következtetni, az első helyen említi „a használt eszköz ölésre alkalmasságát".

Olyan esetekben, amikor a bíróság megállapítja az elkövető terhére az ölési szándék fennforgását, természetesen nem értékelhető külön súlyosító körülményként az eszköz itt említett sajátossága. Hiszen az elkövető szándéka emberölésre irányult, nyilvánvaló, hogy szándékának megvalósításához erre alkalmas eszközt használ.

Más következtetéshez jutunk azonban olyan esetekben, amikor az összes objektív és szubjektív körülmények összevetése alapján a bíróság nem látja megállapíthatónak az ölési szándék fennforgását és ennek hiányában testi sértés bűntettében mondja ki az elkövetőt bűnösnek. Ilyen esetekben már sor kerülhet arra, hogy a használt eszköznek a veszélyes, ölésre alkalmas voltát a bíróság súlyosító körülményként értékelje.

A súlyosító körülményként értékelés alapja az eszköz használatának a cselekmény társadalomra veszélyességét növelő hatása. A testi sértések vonatkozásában vitathatatlanul veszélyesebbek az olyan elkövetések, amikor az elkövető emberi élet kioltására alkalmas eszközt használ. Ilyen esetekben a halál előidézésének a lehetősége éppen az alkalmazott eszközre tekintettel adottnak vehető. Általános érvényűnek tartjuk tehát a tételt: a testi sértés bűntettének értékelésénél súlyosító körülményként helyes figyelembe venni a felhasznált eszköz életveszélyes jellegét, ölésre alkalmas voltát.

Álláspontunknak egyébként megfelel a *Legfelsőbb Bíróság* gyakorlata is. Példaként csak a Bf. VI. 1106/1962. számú ítéletére hivatkozunk, amelyben a súlyos testi sértés miatt elítélt vádlott terhére külön súlyosító körülményként hivatkozott a bíróság arra, hogy a cselekményt „életveszélyes eszközzel" (bicskával) követte el.

Elgondolkodtató megállapításokat olvashatunk a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 124/1962. sz. határozatában: Az alapul szolgáló tényállás szerint a vádlott „a sértettet először csak sértegette, majd hátulról egy ostorral két ízben úgy megütötte, hogy sértett nyolc napon belül gyógyuló sérüléseket szenvedett". A könnyű testi sértés miatt elítélt vádlott terhére a megyei bíróság értékelte a használt eszköz azon jellegét, hogy azt állatok hajtásához használják. Ilyen eszköz használata azt jelenti, hogy a vádlott „úgy bánt a sértettel, mintha állat volna". E körülményt a megyei bíróság a cselekmény magasabb fokú társadalomra veszélyességét bizonyítóként értékelte.

Az indokolás nem mindenben szerencsés megfogalmazását figyelmen kívül hagyva az idézett felfogást helyesnek tartjuk. A használt eszközre figyelemmel megalapozott az az értékelés, amely az elkövetést durvának, megszégyenítőnek tartja. A testi sértés bűntettéhez ilyen elkövetési módra egyáltalán nincs szükség. Ennek fennforgása a cselekmény társadalomra veszélyességét növelő körülmény, a sértettnek okozott olyan többletsérelem, amit a büntetés kiszabásánál mindenképpen helyes figyelembe venni.

B) *A szubjektív jellegű enyhítő és súlyosító körülmények*

Munkánk e részében azoknak a körülményeknek az összefoglalására törekszünk, amelyek a bűncselekmény alanyával állanak meghatározott kapcsolatban. A törvényi tényállás szerkezetére figyelemmel először azokat a körülményeket tárgyaljuk, amelyek a bűncselekmény-alanyiság szempontjából jelentősek, vagy amelyek a bűnelkövető személyiségét jellemzik. Ezt követően az elkövető bűnösségével, a motívummal és az elkövető céljával összefüggő körülményeket tesszük vizsgálat tárgyává.

Magától értetődik, hogy ehelyütt is azoknak a körülményeknek az összegyűjtésére törekszünk, amelyek a büntetés céljainak megvalósíthatóságára vonatkozóan következtetések levonását alapozzák meg. Tekintettel arra, hogy a büntetést mindig egy meghatározott személlyel szemben alkalmazzák, ennek a személynek szinte minden tulajdonsága komoly jelentőségű.

A személyi tulajdonságok jelentősége döntően a speciálprevenció szükségességéből fakad. A bűnelkövetőnek újabb bűntettől való visszatartása csak személyiségéhez igazított, tehát olyan büntetéssel lehetséges, amely az elkövető személyi tulajdonságaira figyelemmel kerül alkalmazásra. A büntetésnek ugyanis alkalmasnak kell lennie arra, hogy az elítéltben élő antiszociális vonásokat megszüntesse és helyükbe a társadalmi követelményeket igenlő sajátosságokat ültessen és erősítsen meg. Ilyen büntetés kiszabásának legalapvetőbb feltétele az elkövető személyiségének, a személyiségét jellemző egyes tulajdonságoknak a minél teljesebb megismerése.

Nem kétséges, hogy az elkövető személyiségének alapos megismerésére nem elegendő a tárgyalás néhány órája, vagy esetleg napja. Ennek meg kell kezdődnie egyidejűleg a büntető eljárás megindításával. Már a nyomozás során fel kell tárni mindazokat a körülményeket, amelyek az elkövető személyiségét jellemzik és amelyeknek a büntetés kiszabásánál jelentőségük lehet.

Tekintettel arra az összefüggésre, amely a személyiség és az ember magatartásai között fennáll, bizonyos következtetést lehet már levonni a bűnelkövetésből is. Minden cselekményben, így a bűncselekményben is tükröződik kisebb vagy nagyobb fokban a cselekvő személyisége. Különösen az elkövetés módját tartjuk olyan objektív körülménynek, amelyből komoly felvilágosítást nyerhetünk a cselekvő személyiségére.

Az elkövetett cselekmény és annak módja az elkövető egyes szubjektív tulajdonságainak az objektivizálódása lévén, alkalmas a visszakövetkeztetésre. Ezeken kívül azonban számtalan olyan külvilágban észlelhető további körülmény van, amelyekből szintén tudunk következtetéseket levonni a cselekvő személyiségére. Ezeket a körülményeket kívánjuk az alábbiakban összegyűjteni, azonban távolról sem a teljesség igényével. Minden személyiség egyben egyediség is, a számtalan személyiségi tulajdonság közül csak a leggyakoribbak szemügyre vételére tehetünk kísérletet.

1. Korábban már részletesen foglalkoztunk azzal a kérdéssel, hogy a bünte-

tés alkalmazásának tulajdonképpeni célja a prevenció lévén, a büntetés egyik alapvető feltétele az elkövető befolyásolásának lehetősége. Csak olyan személyek jövőbeli magatartását tudjuk a büntetés alkalmazásával befolyásolni, akiknek tudati és akarati állapota ezt lehetővé teszi; a büntetés alkalmazásához szükséges állapotot a *beszámítási képesség* fogalmával határozzuk meg.

Büntetni tehát csak olyan elkövetőt lehet, akinek van beszámítási képessége. Beszámítási képességgel nem rendelkező, de társadalomra veszélyes cselekményt elkövető személlyel szemben büntetés alkalmazására azért nem kerülhet sor, mivel ilyen személyek vonatkozásában a büntetés céljai nem valósulhatnak meg. A büntetés náluk nem válhatna jövőbeli magatartásuk egyik determinánsává, a büntetés így puszta megtorlássá fajulna. A társadalom védelme megkívánhatja azt, hogy az ilyen elkövetőkkel szemben meghatározott intézkedéseket foganatosítsanak, de büntetést kiszabni és alkalmazni nem lehet.

Általánosan elismert felfogás szerint a beszámítási képesség kétféle emberi képesség együttes fennforgását jelenti: egy *tudati* (vagy másképpen felismerési) és egy *akarati* képességet.[1] A tudati képességen értjük a cselekvő azon képességét, hogy magatartásának jellegét, társadalmi jelentőségét, értékét és káros voltát fel tudja ismerni. Az akarati képesség pedig jelenti az ember azon képességét, hogy e felismerése szerint tud is cselekedni: képes a helytelennek tartott cselekményt elkerülni és a helyesnek véltet követni.

A tudati, a felismerési képesség két feltételt foglal magában: a tudati működések színhelyéül szolgáló agyvelő, központi idegrendszer megfelelő mértékű *kifejlődését*, és szabályszerű *működését*. Bármelyik feltétel hiánya lehetetlenné teszi a szükséges felismerés, értékelés lezajlását és ezért kizárja a beszámítási képességet.

A beszámítási képesség alkatelemeit képező kétféle képesség vonatkozásában azonban rendkívül sok fokozat fordul elő. Mindkét képesség előfordulhat egyes személyeknél korlátozottabb vagy kiteljesültebb formában és ez a körülmény nagymértékben meghatározza az emberek befolyásolásának módját is. A büntetés mértékének meghatározását is függővé kell ezért tenni bizonyos fokig az elkövető tudati, felismerési és akarati képességétől is. Mindazok a körülmények tehát, amelyek a beszámítási képesség vázolt összetevőivel valamilyen módon összefüggnek, a büntetés kiszabásánál enyhítő vagy súlyosító hatással figyelembe veendők.

a) Azt mondottuk az előbb, hogy az agyvelőnek, a központi idegrendszernek meghatározott fejlettséget el kell érnie ahhoz, hogy képessé váljék a tőlük megkívánt lelki folyamatok lebonyolítására. Büntető törvénykönyvünk értelmében praesumptio juris et de jureként kell elfogadnunk azt, hogy a 14. életévüket be nem töltött személyek a szükséges felismerési képességgel nem rendelkeznek. Mivel a kívánt érettség elérése nem máról-holnapra történik meg, a 14.

[1] Így *Kádár-Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 355. old. is.

életév betöltése után különleges figyelmet igényel az elkövető szellemi fejlettsége.

E kívánalomnak tesznek eleget a törvényhozók akkor, amikor a fiatalkorú bűnelkövetők felelősségre vonásának különleges feltételeit szabályozzák. E különleges szabályokból következik, hogy a fiatalkorú bűnelkövetőknél nem lehet a büntetést befolyásoló külön körülményként hivatkozni fiatal korukra. Ezt egyébként már korábban is megállapítottuk, azzal kapcsolatban, hogy ugyanaz a körülmény nem értékelhető kétszeresen, vagy két szempontból. Ahogy ezt a *Legfelsőbb Bíróság* B. 974. sz. törvényességi határozatában leszögezte: „Fiatalkorú terhelt javára a fiatalkor nem mérlegelhető külön enyhítő körülményként, mert ez már értékelést nyert azáltal, hogy az ilyen terhelttel szemben a fiatalkorúakra vonatkozó különleges (enyhébb) szabályok alkalmazásának van helye."

A 18. életév betöltése után azonban a kort a törvényhozó csak egy vonatkozásban értékeli: a 36. § (1) bekezdése szerint: „Halálbüntetés csak azzal szemben alkalmazható, aki a bűntett elkövetésekor huszadik életévét betöltötte." A törvényi értékelés hiányában tehát indokolt a kor bírói értékelése.

Kérdéses azonban, hogy a fiatalabb kor, helyesebben a fiatalabb kort jellemző kialakulatlan, kiforratlan személyiség, az ismeretek szűkebb köre, az értékelés felszínesebb volta, meddig enyhítheti az elkövető felelősségét?

A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 862/1965. sz. ítéletében határozott álláspontot foglal el, leszögezvén, hogy „az állandó bírói gyakorlat szerint 18–21. év közötti életkor vehető figyelembe enyhítő körülményként."

Feltételezhetően összefüggés áll fenn az idézett döntés, és ugyanennek a bíróságnak Bf. 113/1965. sz. határozata között, amelyben mellőzte a vádlott fiatalabb korának enyhítő körülménykénti értékelését, többek között azért, mivel „a terhelt 23 éves elmúlott, tehát jóval meghaladta a fiatal kor határát."

Kérdésünk kapcsán a *Legfelsőbb Bíróság* is több alkalommal állást foglalt. Különösen figyelemre méltó a *Bírósági Határozatokban* is közölt B. törv. IV. 1121/1965. sz. döntése.[2]

A döntés tárgyát képező ügyben a járásbíróság kifejezetten „enyhítő körülményként értékelte a terhelt aránylag fiatal életkorát, az erre visszavezethető meggondolatlanságát." A megyei bíróság az izgatást megvalósító 26 éves vádlott javára már a „fiatalabb korából származó meggondolatlanságot" értékelte. Ilyen előzmények után szögezte le a *Legfelsőbb Bíróság* az alábbiakat: „Tévesen értékelték enyhítőként a 26 éves terheltnél fiatalabb életkorát, ami csupán a fiatalkor határát alig meghaladó életkorú egyéneknél jöhet enyhítőként figyelembe... Nem értékelhető enyhítőként a terhelt javára tájékozatlansága és meggondolatlansága sem. A terhelt ebben a rendszerben végezte el iskolai tanulmányait, érettségit szerzett, majd a tanácsi apparátusban dolgozott. Iskolai tanulmányai alatt, valamint hivatali környezetében a terhelt szerzett olyan poli-

[2] Bírósági Határozatok 4745. sz.

tikai tájékozottságot, hogy felismerje, a tényállásban részletezett megnyilatkozásai fölötte alkalmasak az államrend elleni gyűlölet felkeltésére."

Mivel kérdésünk vonatkozásában a szellemi fejlettségnek, a felismerési képességnek van jelentősége, állásfoglalásunkat az határozza meg, milyen életkorban vehető ez meglevőnek, illetőleg kifejlettnek.

Általánosan elfogadott nézet szerint a csontváz végleges megszilárdulása, a szellemi érettség létrejötte, a világnézeti, erkölcsi arculat kialakulása a 20. életév körül történik meg. Természetesen a későbbi években is alakul, fejlődik az ember testi-pszichikai állapota, a 20. életév körül azonban rendszerint már kialakul olyan értelmi fejlettség, amely lehetővé teszi a társadalomban lezajló események, cselekmények – köztük saját cselekményei – megfelelő értékelését. A fiatalabb korra jellemző testi és szellemi fejlődés, érés a későbbi kort már nem jellemzi.

Egyetértünk a *Legfelsőbb Bíróság* azon megállapításával, hogy az enyhítő körülménykénti értékelésre „a fiatalkor határát alig meghaladó" életkor esetében kerülhet sor. Erre figyelemmel elfogadható iránymutatóként – de természetesen nem merev határvonalként – a *kaposvári megyei bíróságnak* a 18–21. évre történő hivatkozása is. Valóban az látszik helyesnek, ha a nagykorúság elérése után néhány év elteltével megszűnik a fiatal kor külön értékelése, büntetést enyhítő hatásának elismerése. Az életkor jelentősége azonban szintén függ egyéb körülményektől is, így mondhatjuk, hogy értékelése egyénenként és bűntettenként is más és más eredményhez vezethet.

A törvényhozó a felnőttkoron belül sem általában, sem egyes bűncselekményeknél további különbséget nem tesz. Ilyen különbséget a büntetés kiszabásánál sem tehet a bíróság. Van azonban egy olyan életkor a fiatalkoron kívül is, amelyik különböző szempontok miatt különleges figyelmet igényel: ez a kor az *öregkor.*

Először is szeretnénk leszögezni a tételt: *a büntethetőségnek csak alsó korhatára van, felső nincs.* Az öregkor tehát önmagában nem zárja ki a beszámítási képességet, a büntethetőséget. Hazai büntetőjogászaink évszázadok óta vallják e nézetet; ma sincs okunk ettől eltérni. *Irk* megemlíti ugyan azokat a pszichológiai és szociológiai vizsgálatokat, amelyekre figyelemmel a *Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület* 1899-i és 1901-i kongresszusain felmerült a kérdés: nem kellene-e az aggkort is különleges elbírálásban részesíteni a beszámítási képesség szempontjából, végső következtetése azonban az, hogy „az aggkor nem mint beszámítási képességet kizáró ok volna értékelendő, hanem az aggkorral igen gyakran együttjáró szellemi defektusok a büntetés kiszabásánál és végrehajtásánál volnának az eddiginél nagyobb mértékben figyelembe veendők."[3]

A magunk részéről ugyancsak szükségesnek tartjuk az öregkornak a figyelembevételét a büntetés kiszabásánál az alábbi okok miatt:

[3] *Irk.:* i. tk. 100. old.

Szükséges az öregkort figyelembe venni mindenek előtt azért, mivel idősebb korban végbemegy a testi és a szellemi erő leépülése, az agysejtek sorvadása, visszafejlődése és ennek eredményeképpen az ember értelmi képességei is gyengülnek, értékelő, felismerési képessége csökkentebb lesz. Tekintettel azonban arra, hogy a szellemi erő gyengülése, leépülése nem köthető olyan határozottan meghatározott életkorhoz, mint a kiépülése, kifejlődése, hangsúlyozni kell, hogy sohasem az öregkor a büntetés kiszabásánál figyelembe veendő körülmény, hanem a szellemi működésnek ezzel rendszerint együttjáró hanyatlása. Ezt vélelmezni nem lehet, erre hivatkozni csak megalapozott szakértői vélemény alapján lehetséges.

b) Értékelni kell azonban az öregkort arra tekintettel is, mivel az ember idősebb korban nehezebben tud alkalmazkodni az új körülményekhez, így a büntetést – döntően a szabadságvesztést – elviselő képesség kisebb fokban van meg. Ugyanolyan időtartamú szabadságvesztés emiatt jóval súlyosabb hátrányt jelentene egy idősebb embernek, mint egy fiatal, egészséges személynek.

Fenti tételeinkből természetesen fordított irányban is vonhatók le következtetések: *a szellemi erő csökkenése, valamint a büntetést elviselő képesség alacsonyabb foka az életkortól függetlenül is figyelembe veendő a büntetés kiszabásánál.*

Ami már most a bírói gyakorlatot illeti, megállapíthatjuk, hogy előbbi tételeink általában érvényesülnek benne. Nem vitatott a nézet, hogy az aggkor önmagában nem zárja ki a beszámítási képességet, csak a vele esetleg járó szellemi elgyengülés, elbutulás. Általában helyesen értékelik bíróságaink az idősebb életkort a büntetés kiszabásánál is, amikor rendszerint összekapcsolják az ilyen korral együttjáró fizikai elgyengüléssel, a büntetést elviselő képesség csökkenésével, vagy esetleges betegséggel.

Érvényesül bírói gyakorlatunkban az az elv is, hogy az említett hatások a kortól függetlenül is befolyásolhatják a büntetés kiszabását. Megállapíthatjuk, hogy különösen a *büntetést elviselő képességet* értékelik bíróságaink igen árnyaltan és behatóan; megvizsgálnak minden objektív és szubjektív körülményt, amelyek a büntetés súlyát az egyes elítéltek vonatkozásában növelik vagy csökkentik.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 792/1962. sz. ítéletében még külön is megemlíti „a vádlott idős korát (69 éves)", amelyet a büntetés mértékének a megállapításánál nagyobb nyomatékkal vett figyelembe. Általánosságban azonban az jellemző bírói gyakorlatunkra, hogy az idős kort a hatásaira tekintettel – betegség, korlátozott büntetést elviselő képesség – értékelik.

A magunk részéről ezt a gyakorlatot tartjuk helyesnek, az előzőekben kifejtettek miatt.

A büntetés befolyásolásának az alapja tehát a vázolt hatásokban van. Csak helyeselni lehet ezért a *Legfelsőbb Bíróság* B. 364/1964. sz. törvényességi határozatát, amelyben helytelenítve a megyei bíróság állásfoglalását megállapítja, hogy „téves az az álláspont, hogy a terhelt beteges állapota nem jelentős eny-

hító körülmény. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az ilyen állapot jelentősen súlyosabbá teszi a szabadságvesztés kiállását."[4]

Korábban aggályos volt egyes bíróságok számára a betegség, esetleges testi hiba büntetést befolyásoló hatásának az elismerése, ha az a bűntett elkövetésével nem állt összefüggésben.

Az eddigiekben igyekeztünk részletesen feltárni a büntetés kiszabásának alapjait, a folyamat meghatározó tényezőit. Ismételten leszögeztük, hogy minden körülmény akkor és azért vehető figyelembe a büntetés kiszabásánál, amikor, amiért és amennyiben alkalmas a büntetési célok megvalósíthatósága tekintetében valamilyen következtetés levonására. Nem a bűncselekménnyel való összefüggés vagy ennek hiánya a lényeges tehát, hanem az, hogy milyen támpontot nyújt a bíróság számára annak eldöntésében, hogyan, milyen büntetéssel érhetők el a törvényhozó által a büntetéssel elérni kívánt célok. A lényeget igen jól foglalja össze a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. III. 829/1955. sz. határozata: „Ezek a személyes körülmények (egyik kar hiánya, 75%-os rokkantság, gerincgyengeség) nem azért enyhítők, mert kapcsolatban állanak a bűncselekmények elkövetésével, hanem azért, mert aki ilyen testi hibával vagy betegségben szenved, az nehezebben viseli el az ugyanolyan hosszú tartamú szabadságvesztés-büntetést, mint egy teljesen egészséges és munkaképes egyén. Tehát ugyanolyan hosszú tartamú büntetés reá nézve súlyosabb, mintha testi hibája vagy betegsége nem volna."[5]

Ehelyütt említünk még egy olyan további körülményt is, amely az elkövető életkorával ugyan még kevésbé függ össze, mint az eddig tárgyalt sajátosság, de a büntetés súlya szempontjából ezzel lényegében azonos jelentőségű.

Láttuk, hogy az elítélt betegsége nem hagyható figyelmen kívül a büntetés kiszabásánál. Bíróságaink nagyon helyesen tekintettel vannak a vádlott legközelebbi hozzátartozóinak betegségére is olyan esetekben, amikor az ilyen betegség figyelembevétele sem a generál-, sem a speciálprevenció megvalósítását nem gátolja.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 781/1963. sz. ítéletében az emberölés kísérlete miatt elítélt vádlott büntetésének kiszabásánál vette „különös nyomatékkal" figyelembe azt, hogy felesége előrehaladott terhes állapotban volt.

A tárgyalt vonatkozásban talán még figyelemre méltóbb a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 2010/1961. sz. ítélete, amelynek elsőrendű vádlottja főkönyvelői minőségében hűtlen kezelési és csalási cselekményeivel a társadalmi tulajdonban 130 000 Ft-os kár okozásában vett részt. A bíróság a büntetés kiszabásánál enyhítőként értékelte „egyik gyermekének súlyos betegségét".[6]

Úgy hisszük, az első helyen hivatkozott döntés helyessége vitathatatlan; az előrehaladott terhes állapotban levő feleségre tekintettel indokolt az enyhébb

[4] Büntetőjogi Döntvénytár, 374. sz.
[5] Büntetőjogi Döntvénytár, 379. sz.
[6] Bírósági Határozatok 3266. sz.

büntetés alkalmazása, mivel ez a büntetés az adott körülmények között az elítéltre – de családjára – nézve is megfelelően súlyos.

Ha a második idézett bírói döntés egyesekben kételyeket is ébreszthet, az aligha vitatható, hogy a családon belül fennálló súlyos betegség nyomasztólag hat valamennyi családtagra. Fokozottabban áll ez olyan esetekre, amikor kiskorú gyermek fekszik hosszú idő óta súlyos betegségben. Az ilyen gyermek szülőjének szabadságától való megfosztása nemcsak az elítélt lelki állapotára nehezedne nagyobb súllyal, mint egyéb elítéltekre, hanem a család helyzetét is rendkívül nagymértékben nehezítené. Mindezekre figyelemmel mindkét bírói döntéssel egyetértünk és a hivatkozott megállapításokat széles körben érvényesítendőknek tartjuk.

Természetesen nemcsak az elítélt családtagjainak esetleges súlyos betegsége növeli a kiszabott szabadságvesztés súlyát, hanem egyéb körülmények is járhatnak ilyen hatással. A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 2001/1955. sz. döntésében olvashatjuk pl. a következőket: „A büntetés kiszabására rendszerint mérséklőleg hat, hogy ugyanabban az ügyben mind a két házastársat börtönnel büntetik, mert enyhítő körülmény, hogy a házastársak büntetésüket egy időben töltik. Ez a körülmény éppen az ellátatlan gyermekekre tekintettel fokozza a szabadságvesztés súlyát."[7]

c) A büntetés kiszabásánál figyelmet érdemlő további személyes tulajdonság az elkövető *értelmi színvonala.*

Az értelmi színvonal figyelembevétele kívánatos azért, mivel abból bizonyos fokig következtetni lehet az elkövetőben kialakult antiszociális képzet- és értékrendszer erősségének fokára is. A magasabb intelligenciájú ember először is jobban tisztában van a társadalmi elvárással, a társadalmi követelményekkel. Bűnelkövetése ezek semmibevételét bizonyítja, cselekményének felróhatósága ezért fokozottabb.

Az értelmi színvonal büntetést befolyásoló hatásának másik alapja az elítélt átnevelhetőségével áll összefüggésben. A magasabb értelmi színvonallal bíró személynél a bűnelkövetés mögött erősebb antiszociális képzetek húzódnak rendszerint meg. Az ilyen bűnelkövetőknél a bűnözést igazoló nézetrendszer szélesebb körben és erőteljesebben épült bele személyiségükbe és emiatt velük szemben erőteljesebb beavatkozásra is van szükség. Személyiségük antiszociális vonásainak leépítése, ezek helyébe a társadalmi követelményeknek megfelelő képzet- és értékrendszer kiépítése általában csak súlyosabb büntetés alkalmazásával lehetséges. Megítélésünk szerint könnyebb a beszámítási képességgel rendelkező, de alacsonyabb szellemi nívón álló személy tudatának befolyásolása, motívumrendszerébe a büntetés determinációs tényezőként való beépítése, mint a magasabb szellemi kvalitásokkal rendelkező személyeknél.

Nem hagyható végül figyelmen kívül az sem, hogy a magasabb iskolai végzettségű személyeknek nagyobb a befolyásuk is környezetük tagjai, ismerőseik

[7] Büntetőjogi Döntvénytár, 380. sz.

gondolkodásmódjának, viselkedésének alakulására. Bűncselekményük, a törvény rendelkezéseivel való szembeszegülésük könnyen indíthat másokat is hasonló magatartás tanúsítására. Vonatkozik ez a megállapításunk különösen olyan esetekre, amikor egy kisebb létszámú értelmiségi, magasabb szellemi nívón álló réteg a lakosság nagyobb körére gyakorol tudatformáló hatást. Az értelmi színvonal figyelembevételét tehát az elkövető bűnösségének, a vele szemben tehető rosszallásnak alacsonyabb vagy magasabb foka, valamint képzet- és értékrendszerének könnyebb vagy nehezebb átalakíthatósága indokolja.

A bírói gyakorlatban követett felfogásnak megfelelően leszögezhetjük azt a tételt, hogy a magasabb szellemi színvonalat minden bűncselekmény vonatkozásában súlyosító körülményként helyes értékelni.

Az alacsonyabb szellemi nívó vonatkozásában is érvényesülnek ugyan ítélkezési gyakorlatunkban egyes nézetek, ezek között azonban vitathatóak is előfordulnak.

Az ítéletek tanúbizonysága szerint egyes bíróságok a műveletlenséget, a szellemi korlátoltságot bármely bűncselekmény elkövetése esetében enyhítő körülménynek tekintik. Ezzel szemben a *Legfelsőbb Bíróság* már 1954-ben, a törvényesség érdekében hozott B. 1513/1954. sz. határozatában a következőképpen foglalt állást: „Az a körülmény önmagában, hogy valaki gyengébb szellemi képességgel rendelkezik, még számbavehető enyhítő körülményt általában nem jelent. Különösen nem akkor, amikor olyan bűncselekményről van szó, amelynél a társadalmi veszélyesség teljes határozottsággal való felismeréséhez különösebb szellemi képességre szükség egyáltalán nincs."[8]

Az idézett állásfoglalás első részének helyességét vitatjuk, és a fent elmondottakra tekintettel tételünket fordítva fogalmaznánk meg: a gyengébb szellemi képesség *általában* enyhítő körülményként értékelendő. Egyes esetekben azonban – és ide sorolnánk a *Legfelsőbb Bíróság* döntésében felhozott bűncselekményeket is – az enyhítő körülménykénti értékeléstől el lehet tekinteni.

Az ember élete elleni támadásoknál egyébként a *Legfelsőbb Bíróság* – és hatására ma már az alsóbb bíróságok is – példaszerű határozottsággal és következetességgel értékeli az elkövető szellemi színvonalát. Kérdéses azonban, hogy ez a kivételt nem tűrő határozottság helyes-e és nem lenne-e célszerű néha még az emberölési bűntetteknél is bizonyos befolyást engedni az elkövető egészen alacsony szellemi színvonalának.

A *pécsi megyei bíróság* B. III. 635/1962. sz. ítéletében az emberölés kísérlete miatt felelősségre vont vádlott javára figyelembe vette alacsony szellemi színvonalát. A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 1106/1962. sz. döntésében azonban eltérő álláspontra helyezkedett: „Mellőzte azonban az alacsony műveltségi foknak és az írni-olvasni nem tudásnak enyhítő körülményként való értékelését, mivel a legalacsonyabb műveltségi fokon álló személy is tudja, hogy más embernek a testi épségét megsérteni nem szabad."

[8] Bírósági Határozatok 705. sz.

Ugyanezt az álláspontot tükrözi a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 850/1962. sz. végzése, amelyben az erős felindulásban elkövetett emberölés miatt elítélt személy vonatkozásában „mellőzte az enyhítő körülmények közül . . . a vádlott primitív értelmi képességét, mert élet elleni bűncselekménynél ez figyelembe nem jöhet."

E döntés nem mondja ugyan meg, miért nem lehet az élet elleni bűntetteknél figyelembe venni a primitív értelmi képességet, pedig erre az adott esetben szükség lett volna. Erős felindulásban elkövetett emberölés miatt vonták felelősségre a vádlottat, tehát olyan bűncselekmény miatt, amelynek elkövetését megelőző lelkifolyamat miként jére befolyással volt a cselekvő személyisége és benne értelmi színvonala is. Lehetséges, hogy az elkövető személyiségének egyes összetevői inkább súlyosabb, mint enyhébb büntetés mellett szóltak, de az értelmi színvonalat ilyen esetekben sem lehet kirekeszteni a mérlegelés köréből. Legfeljebb arról lehet szó, hogy e körülmény büntetést enyhítő hatását lerontják egyéb körülmények ellenkező irányú hatásai, de ez nem azonos a figyelmen kívül hagyással.

A *Legfelsőbb Bíróság* azonban ingadozás nélkül vallja azt az álláspontot, hogy az értelmi gyengeség az emberölés körében nem enyhítheti a büntetést. Nem régiben is ezt a nézetét rögzítette legfelsőbb bírói fórumunk: „De nem értékelhető enyhítő körülményként a terhelt bizonyos szellemi elmaradottsága sem, minthogy az emberölés kiemelkedő társadalomra veszélyességével a még oly alacsony színvonalon álló személy is tisztában van."[9]

A közölt bírói döntéseket nem tartjuk eléggé meggyőzőnek. Kételyeink alátámasztására hivatkozunk még az alábbiakra:

Ha a szellemi gyengeség olyan fokú, hogy az korlátozta az elkövetőt a cselekmény társadalomra veszélyességének felismerésében, akkor a büntetést korlátlanul enyhíteni lehet. Úgy véljük, a büntetés korlátlan enyhítése és a semmivel sem enyhített büntetés között átmenetet kell teremtenünk, és ezen átmenet egyes tételeinek a meghatározásánál semmiképpen sem elhanyagolható jelentősége van a szellemi elmaradottság fokának. Vagy talán a gyengeelméjűség az élet elleni bűncselekményeknél a büntetés korlátlan enyhítését sem teszi soha lehetővé? Ezt az álláspontot semmiképpen sem tudnánk magunkévá tenni. Ebben az esetben pedig a cselekmény társadalomra veszélyességének a felismerésére vonatkozó képesség korlátozottságától egyenes út vezet a gyengeelméjűség enyhébb esetein keresztül az értelmi színvonal alacsony fokának egyéb megnyilvánulási formáiig.

Érdekes egyébként, hogy a *Legfelsőbb Bíróság* – és útmutatásának megfelelően alsóbbfokú bíróságaink is – csak az élet elleni bűncselekmények körében utasítja ilyen kategorikusan el a szellemi elmaradottság büntetést enyhítő hatásának az elismerését. Pedig ha következetesek akarunk lenni, akkor jó néhány olyan bűncselekményt találunk, amelyek vonatkozásában éppen ilyen határozott-

[9] Bírósági Határozatok 4665. sz.

sággal mondhatnánk, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességével az egészen primitív ember is tisztában van! Mondhatnánk ezt pl. az erőszakos nemi közösülés, de a rablás, sőt még az üzérkedés bűntettére is. E bűntettek körében azonban nem alakult ki bírói gyakorlatunkban ilyen tagadó álláspont. A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 780/1964. sz. ítéletében pl. az üzérkedés miatt elítélt vádlottak javára enyhítőként értékelte alacsonyabb műveltségüket.

A vádlottak korábban a MÉH Vállalat által feljogosítva foglalkoztak toll, rongy és nyersbőr gyűjtésével. Amikor jogosítványuk határideje lejárt, anélkül, hogy a MÉH Vállalat feljogosította volna őket a további gyűjtésre, tevékenységüket folytatták. Aligha kétséges, hogy az analfabéta vádlottak tisztában voltak cselekményük tiltott voltával és azzal is, hogy milyen árut adhattak cserébe a gyűjtött anyagért. Ez utóbbi korlátozásokat is áthágva folytatták engedély nélkül gyűjtő tevékenységüket. A cselekmény tiltott voltának ismeretében tanúsított magatartásuk értékelésénél véleményünk szerint mégis helyesen tulajdonított a bíróság enyhítő hatást alacsonyabb műveltségüknek, mivel ez bűnösségük fokára, a velük szemben emelhető helytelenítés mértékére, de talán a gondolkodásmódjuk átformálásához szükséges idő meghatározására is befolyással lehet.

Az értelmi színvonal jelentőségét tehát a magunk részéről általános érvényűnek tekintjük. Ennek hangsúlyozása mellett azonban figyelmeztetnünk kell a túlértékelés veszélyeire is. Ennek a körülménynek az értékelésénél sem szabad túlzásba esni. Aligha helyeselhető a *mohácsi járásbíróság* B. 373/1959. sz. ítélete, amelyben a járásbíróság a tiltott határátlépés bűntettének kísérlete miatt elítélt személyek vonatkozásában enyhítő körülményként értékelte az idegen nyelvtudás hiányát.

d) Felmerülhetnek problémák a *szakképzettség hiányának* vagy a *foglalkozásban való járatlanságnak* a megítélésnél is.

A szakképzettség hiányának értékelése nehézségeket okozhat olyan esetekben, amikor szakképzettséget kívánó állást betöltő személy bűnelkövetése éppen szakértelmének hiányára vezethető vissza.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. III. 1108/1955. sz. ítéletében olyan álláspontot foglalt el, amely szerint „társadalmi tulajdon hanyag kezelésében nem bűnös az, akinél a mulasztások a feltétlenül szükséges szakképzettségnek, valamint a felettes szervek támogatásának a teljes hiányára vezethetők vissza."[10]

A magunk részéről vitathatónak tartjuk a bíróság állásfoglalásának helyességét. Szerintünk a felelősségre vonás alapját az elkövető már akkor megteremtette, amikor szakképzettséget kívánó állást megfelelő képzettség és ismeretek nélkül elfoglalt. Az enyhébb elbírálás helyességét nem vitatjuk, de a bűnösség tagadását helytelenítjük. Azzal már egyetértünk, hogy az ilyen károkozások miatt szemrehányás illeti azokat is, akik felelősségteljes munkát annak elvégzésére alkalmatlan személyekre bíznak. E személyek felelőssége sem szüntetheti meg az elkövető felelősségét. A megbízó, a kinevező személyek felelősségét fo-

[10] Bírósági Határozatok 1024. sz.

kozza, ha a megbízás után még a szükséges támogatást sem biztosítják a megbízott számára.

Összefoglalva az elmondottakat, a szakképzettség hiánya enyhítőként – de nem büntetlenséget eredményezőként – értékelhető olyan esetekben, amikor az elkövetőt hivatalosan bízták meg a szakképzettséget kívánó teendők ellátásával és a bűncselekmény elkövetése éppen a szükséges szakértelem hiányára vezethető vissza.

Nem tulajdoníthatunk azonban a szakképzettség hiányának még enyhítő hatást sem olyan esetekben, amikor jogszabályellenesen fejt ki olyan tevékenységet, amelyet csak szakképzettséggel bíró személyek fejthetnének ki. Nem enyhíthető tehát annak a gépjárművezetőnek a büntetése, aki a szükséges szakképzettség nélkül, engedély nélkül gépjárművet vezet és közben egy vagy több ember életét, testi épségét közvetlen veszélynek teszi ki.

Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy az utóbbi példánkban nem értékelhető súlyosítóként sem a szakképzettséghiány, amennyiben a veszélyeztetés közvetlenül erre vezethető vissza. Ebben az esetben ugyanis a bűncselekmény megvalósulásának a feltételeként egyszer már értékelésben részesül. Ugyanaz a körülmény pedig nem értékelhető többször is, különböző szempontokra figyelemmel.

A szakképzettséghiány azonban nemcsak némelyik vagyon elleni bűntettnél, valamint a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetésnél foroghat fenn. Hivatkozhatunk e körülményre olyan bűnelkövetések esetében is, amikor a bűncselekmény nem az elkövető szakképzettségének hiányára, hanem valamelyik antiszociális célkitűzésre vezethető vissza. Befolyásolja-e ilyen esetekben e körülmény a büntetés kiszabását?

A *tabi járásbíróság* B. 121/1962. sz. ítéletében a vádlottat folytatólagosan elkövetett, társadalmi tulajdont károsító sikkasztás bűntettében mondotta ki bűnösnek, amit a vádlott községi VB-elnöki minőségében úgy követett el, hogy a községi tanács eladásai folytán befolyt összegeket ismételten saját céljaira használta fel. A büntetés kiszabásánál a bíróság a vádlott javára vette figyelembe azt, hogy a járási tanács a vádlottat minden alapképzettség nélkül állította be felelősségteljes állásába és utána nem adott számára megfelelő segítséget.

A *kaposvári megyei bíróság* az ítélet ellen benyújtott fellebbezési óvás folytán foglalkozott az üggyel és a Bf. 1134/1962. sz. ítéletében helytelenítette a járásbíróság hivatkozott állásfoglalását az alábbi indokolással: „... bármilyen képzetlen is volt a vádlott, azzal tisztában kellett lennie, hogy sem a község pénzéhez, sem az anyagához nem nyúlhat hozzá. Annál is inkább helyes ez a megállapítás, mert hiszen a terhelt egyízben már dolgozott a községi tanácsnál mint hivatalsegéd, ahol közvetlenül is tudomást szerezhetett arról, hogy a társadalmi tulajdon megőrzése még fontosabb, mint a személyek javainak a védelme."

A megyei bíróság ítéletének olvasásakor önkéntelenül is eszünkbe jutnak a *Legfelsőbb Bíróság* azon okfejtései, amelyeket az alacsony szellemi színvonalnak az élet elleni bűntettek vonatkozásában meglevő jelentőségéről adott.

Az idevágó ítéletekben állandóan ismétlődik a megállapítás: az emberölés társadalomra veszélyességével a szellemileg elmaradott emberek is tisztában vannak.

És íme, lényegében ugyanez az indokolás ismétlődik meg most már a szakképzettség vonatkozásában! Úgy véljük, itt helyénvaló is az erre való hivatkozás. Fentebb kifejtett felfogásunk szerint az értelmi színvonal minden bűncselekménynél kisebb-nagyobb befolyást gyakorol a büntetés mértékére is, tekintettel arra az összefüggésre, ami a bűnösség fokához, a társadalmi elvárással való szembeszegülés mértékéhez és az elkövető átalakításának lehetőségeihez köti.

Más a helyzet azonban a szakképzettség megítélése terén. A tárgyalt esetben a szakképzettség hiányának nincs semmi kapcsolata sem a bűnösség fokához, sem az elkövető átnevelhetőségéhez. Ezért nincs semmi alapja sem annak, hogy ilyen esetekben a szakképzettség hiányának akár büntetést enyhítő, akár azt súlyosító hatást tulajdonítsunk.

2. Különböző helyeken foglalkoztunk már olyan objektív és szubjektív körülményekkel, amelyek büntetést befolyásoló hatását azzal magyaráztuk, hogy az említett körülmények az elkövető személyiségére engednek következtetést levonni. Tekintettel a személyiség kiemelkedő jelentőségére, célszerűnek tűnik ehelyütt összefoglalni a személyiség figyelembevételének szükségességét megalapozó elvi tételeket.

A személyiségnek a büntetés meghatározására gyakorolt hatását minden olyan büntetéselmélet elismeri, amelyik a büntetés céljai között szerepelteti a speciálprevenció bármelyik vállfaját. A büntetésnek az elítéltre gyakorolt bármilyen hatása ugyanis döntő mértékben függ az elítélt személyiségétől, a személyiségét alkotó és azt jellemző egyes tulajdonságoktól. Tudatának bármilyen irányú és bármilyen eszközzel történő formálása megkívánja a személyiségének ismeretét. Ennek alapján lehet csak vállalkozni a ráhatás módjának és tartalmának a meghatározására. Ezért lenne célszerű a büntetésnek az elkövető személyiségéhez való igazítása, nemének és mértékének erre figyelemmel történő meghatározása.

A büntető eljárás során napjainkban még ritkán fordítanak nagyobb törődést az elkövetők személyiségének megismerésére, és különösen a személyiségfejlődés útjának a felderítésére. Legfeljebb néhány olyan bűncselekményfajta van, amelyek elkövetőinél elvégzik ezt a kétségkívül sok időt és energiát igénylő pszichológiai vizsgálatot. Baranya megyére vonatkozó tapasztalataink szerint az emberölési és az állam elleni jelentősebb ügyekben tesznek sokat nyomozó szerveink annak érdekében, hogy felvázolják az elkövetőnek a bűncselekmény elkövetéséhez vezető életútját. Úgy véljük, bővíteni kellene azoknak a bűncselekményeknek a körét, amelyek elkövetőinél alaposabb személyiségvizsgálatokat végeznének, és nagyobb súlyt helyeznének az elkövető előéletének feltárására, azoknak a körülményeknek a felderítésére, amelyek közrejátszottak a személyiségfejlődés eltorzulásában, az antiszociális személyiségi vonások kialakulásában.

Alaposabb pszichológiai vizsgálat indokolt lenne, véleményünk szerint, min-

den fiatalkorú bűnelkövető felelősségre vonásánál. Az alakulóban, fejlődőben levő személyiségre történő hatásokat tudatosabban és elméletileg megalapozottabban kell megállapítani, hogy elkerülhessük a további torzulásokat, a negatív vonások erősödését.

Indokolt lehet azonban a személyiségvizsgálatok gyakoribb végzése felnőttkorú bűnelkövetők további csoportjainál is. Úgy gondoljuk, nem lenne felesleges a nemi erkölcs elleni bűncselekmények elkövetőinél és különösen többszörösen visszaeső bűnelkövetőknél kísérletet tenni azoknak a körülményeknek a feltárására, amelyek személyiségük fejlődésének helytelen irányba fordulását előidézték.

Az említett bűnelkövetőknél kétirányú vizsgálatokat tartunk kívánatosnak: a rendelkezésre álló pszichológiai módszerek alkalmazásával minél teljesebben meg kellene ismerni az elkövető személyiségét, a személyiségét jellemző egyes vonásokat és ezen kívül végig kellene kísérni eddigi életútját korai gyermekségétől kezdve egészen a bűntett elkövetéséig és megvizsgálni ezt az utat abból a szempontból, hogy megállapítsuk a személyiségfejlődést meghatározó körülményeket. Mindkét irányú vizsgálatból igen sok olyan adatot nyernénk, amelyek alapján a jelenleginél nagyobb biztonsággal állíthatnánk fel az elkövető átneveléséhez szükséges büntetés nemére és tartamára vonatkozó prognózisunkat. Az eljárás során nyert személyiségkép egyben alkalmas lenne a büntetésvégrehajtás megkezdésénél is az átnevelő munka megkezdéséhez. Az itt szerzett tapasztalatok alapján kerülhetne sor a korábban kialakult kép javítására, kiegészítésére, míg teljesen valósághű ismeretünk lenne az egyes elítéltek személyiségéről.

Azonban addig is, amíg a vázolt személyiségvizsgálatok szélesebb körben bevezetésre kerülnek, feltétlenül szükség van legalább annak tisztázására, hogy a bűntett elkövetése a tettes személyiségéből fakadt-e, avagy abban a külső körülményeknek a hatása nagyobb volt. Korábban ezt az alternatívát úgy jeleztük, hogy a személyiség és a bűncselekmény elkövetése között állhat fenn szorosabb és lazább kapcsolat. E kapcsolat erősségének a vizsgálatát tehát már ma sem mellőzhetjük egyetlen bűntett megvalósulása esetében sem.

Ezt egyébként Btk-nk is kötelezővé teszi: a társadalmi együttélés szabályaival való konok szembeszegülés nem más, mint a személyiség pregnáns megnyilvánulása a bűnelkövetésben. A konokság erőteljesebb beavatkozást igényel, mert az elkövetőben erősen meggyökeresedtek az antiszociális képzetek. A konok bűnözőben az antiszociális képzetek szorosan egybefonódnak, egymással egész rendszert: *bűnözést igazoló nézetrendszert* alkotnak. E rendszer lebontása és helyére a társadalmi elvárásra figyelemmel levő új nézetrendszer kiépítése csak erőteljesebb beavatkozással és általában hosszabb idő elteltével lehetséges. Ez a belátás az alapja a törvény 38/A. § azon rendelkezésének, amely szerint a társadalmi együttélés szabályaival konokul szembehelyezkedő bűnelkövetővel szemben kiszabott szabadságvesztést szigorított börtönben kell végrehajtani. Ugyanezen a gondolaton nyugszik a 39. §-nak a feltételes szabadságra bocsátás ked-

vezményéből való kizárásra vonatkozó rendelkezése. *A személyiség bűnelkövetésben való megnyilvánulásának az intenzitása tehát a büntetés kiszabásánál figyelembe veendő körülmény.*

Aránylag ritkán találkozunk olyan ítélettel, amelyben bíróságaink a bűntettnek az elkövető személyiségével fennálló összefüggésére hivatkoznának. Ezen kevesek közé tartozik viszont a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. V. 812/1964. sz. határozata, amelyben a súlyos testi sértés miatt elítélt személy terhére értékelte „a terhelt egyéniségére jellemző teljesen oktalan, durva magatartását."[11]

A konokság ellentétének, a megtévedtségnek a jelentőségére a *Legfelsőbb Bíróság* az utóbbi évtizedben gyakran felhívta a figyelmet és ennek megfelelően bíróságaink is egyre gyakrabban hivatkoznak erre a körülményre ítéleteikben.

A megtévedtség különböző megfogalmazása ellenére lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy a bűncselekmény és elkövetőjének személyisége között laza összefüggés áll fenn. A bűntett nem az elkövető személyiségéből fakadt, az inkább személyiségétől idegen. Az elkövetőben az antiszociális képzetek még nem gyökeresedtek meg, még nem épültek be a személyiségbe, vele szemben ezért nincs szükség erőteljesebb és huzamosabb ideig tartó ráhatásra.

A személyiség és a bűntett közötti összefüggés e két szélső esetének az értékelése mellett találunk példát bírói gyakorlatunkban egyes személyiségi vonások kifejezett figyelembevételére is.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. III. 1200/1962. sz. ítéletében a szándékos emberölés bűntettének kísérlete miatt elítélt vádlott terhére rótta azt, hogy „a vádlott hajlamos az erőszakos cselekmények elkövetésére, ami személyének fokozottabb társadalmi veszélyességére mutat."

A bíróság az alábbi körülmények alapján következtetett a vádlott említett hajlamára: a vádlottat korábban már többször elítélték. Egyszer közbotrányokozás, egy másik esetben szándékos emberölés kísérlete miatt. Mindkét esetben korcsmai verekedéssel függött össze a bűntett, az utóbbi esetben a verekedés kezdeményezője is a vádlott volt. Ilyen előzmények után került sor a jelen ítélet alapjául szolgáló emberölési kísérlet elkövetésére. E körülmények valóban elegendőnek tűnnek olyan értelmű következtetés levonására, amely szerint a vádlott személyiségének egyes negatív vonásai döntő fölényre tettek szert az egyes magatartások kialakításának folyamatában. Emiatt a vádlott személyében fennforgó társadalomra veszélyesség magasabb fokú; személyiségének kedvező irányú átalakításához hosszabb büntetés szükséges.

Hasonló személyiségű vonást értékelt a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 696/1962. sz. ítéletében. A vádlottat ebben az ügyben szándékos emberölés miatt ítélték szabadságvesztésre, aki először a sértett feleségét sújtotta fejbe egy cseréppel úgy, hogy annak fejét a vér elöntötte. Ezt követően a felesége védelmére siető sértettet tette ártalmatlanná a vádlott, majd ezt követően a sértett fejét a súlyos cserépdarabokkal teljesen szétverte.

[11] Bírósági Határozatok 4255. sz.

Az elsőfokon eljárt *Pest megyei bíróság* a B. II. 4406/1962. sz. ítéletében enyhítő körülményként értékelte azt, hogy „a vádlott bizonyos fokig természeténél fogva rombolásra hajlamos személy, amely állapot az alkohol hatására mégcsak fokozódik."

Aligha igényel hosszabb indokolást az a megállapításunk, hogy a bíróság idézett állásfoglalásával kiszabott büntetés egyetlen büntetési cél megvalósítására sem alkalmas. Nem szolgálja az általános megelőzést, sem az elkövető átnevelését kívánó speciálprevenciót, de még az elrettentést sem. És különösképpen nem biztosítja a társadalom védelmét. Helyesen mutatott rá a *Legfelsőbb Bíróság* idézett döntésében arra, hogy „természetének ez a vadsága az adott körülmények között nemcsak hogy enyhítőként nem értékelhető, hanem súlyosítóként veendő figyelembe."

A kriminológiában egységesnek mondható felfogás szerint a bűncselekmény társadalmilag determinált jelenség, de ebbe a társadalmi determináltságba bele kell értenünk a személyiség szerepét is. Pontosabban szólva tehát azt kell mondanunk, hogy az ember viselkedése kettősen determinált: egyrészről a magatartás tanúsítása idején fennforgó külső körülmények, másrészről az aktuális személyiség által.[12] A társadalmi hatások soha nem érvényesülnek közvetlenül és nem váltanak ki mechanikusan cselekvést, hanem csak a személyiségen keresztül.

A személyiség alakulása, formálása azonban a külső körülményektől függően megy végbe. Erre tekintettel nem lényegtelen a bűnelkövetők felelősségrevonását, megbüntetését végző szervek számára az, hogy az elkövető személyisége milyen külvilági, milyen környezeti hatásokra alakult a jelenlegivé. A magunk részéről evonatkozásban különleges jelentőséget tulajdonítunk az elkövető gyermek- és fiatalkorának.

a) Az embert gyermekkorának élményei, benyomásai nagyon sokáig elkísérik felnőtt korában is. Gyakran olyan erősek ezek a zsenge korban szerzett élmények, hogy hatásukat alig lehet leküzdeni idősebb korban is. A személyiség fejlődése itt indul meg valamilyen irányba és nem mindegy, hogy milyen irányba. Különösen a külvilági elvárásokhoz való alkalmazkodás, az érzelmi kötődés az azonosulni kívánt személyhez jelentős a vizsgált szempontból. Az érzelmi kapcsolódás lehetetlenné válása éppen úgy eltorzítja a személyiségfejlődés útját, mint az utánozni kívánt, példaképül választott személy rossz hatása. Mindezekre figyelemmel indokolt, ha a bíróságok a büntetés kiszabása során nem mellőzik teljesen az elkövető gyermekkorának a figyelembevételét. Egyenesen szükségesnek tartjuk ezt a súlyosabb bűncselekmények és a személyükben veszélyesebbnek minősülő bűnelkövetők esetében.

Tapasztalataink szerint a *Legfelsőbb Bíróság* törekszik is a vázolt körülmény értékelésére, kívánatos azonban, hogy az alsó bíróságok is ebben a szellemben folytassák ítélkezési munkájukat.

Az elmondottak illusztrálására két *Legfelsőbb Bírósági* döntést ismertetünk;

[12] *Földvári–Vigh:* Kriminológia, i. m. 147. old.

mindegyik példája lehet a figyelmet és értékelést igénylő körülmények változatosságának.

A Bf. IV. 600/1962. sz. ítélet közveszélyokozás tárgyában született. A vádlott nagyobb mennyiségű szeszesital elfogyasztása után felgyújtotta az egyik tsz szalmakazlát. Az eljárás során kiderült, hogy a vádlottat nem sokkal cselekményének elkövetése előtt verekedés miatt vállalatától fegyelmi határozattal elbocsátották. Emiatt kénytelen volt hazaköltözni, ahol azonban nem látták szívesen, mivel mostohaapja nem szívelte. Mindezek miatt a vádlott erősen elkeseredett hangulatban volt, aminek kedvezőtlen hatását még csak fokozta a szeszfogyasztás.

A *Legfelsőbb Bíróság* a büntetés kiszabásánál megfelelő súllyal értékelte a cselekmény társadalomra veszélyességének fokát. Emellett azonban figyelembe vette azt is, hogy a tettet „nem bosszú, hanem az elkeseredés motiválta." Kifejezetten enyhítő körülményként említette meg „azt, hogy tizenhat éves korától mostoha körülmények között élt – távol a szülői háztól – mivel mostoha apja nem szívesen látta otthonában."

A másik – Bf. IV. 758/1962. sz. – ítélet meghozatalára erős felindulásban elkövetett emberölés bűntettének kísérlete miatt került sor.

A megállapított tényállás szerint a vádlott erősen felindult állapotban a kezében levő baltával édesapját hátulról tarkón vágta. Felindulását az váltotta ki, hogy a sértett egy vita hevében a vádlott anyját puszta kézzel bántalmazta.

Az indokolásban a következő helyes megállapításokat olvassuk: „A büntetés kiszabása körében a Legfelsőbb Bíróság enyhítő körülményként értékelte, hogy a vádlott gyermekkora óta megromlott családi légkörben élt, ami károsan befolyásolta fejlődését."

Amint látjuk, az utóbbi döntés indokát adja és megjelöli annak alapját is, amiért a gyermekkori kedvezőtlen viszonyok figyelembevételt kívánnak a büntetés kiszabásánál.

b) A gyermekkori, fiatalkori körülmények vizsgálata elvezet az általánosabb jellegű *családi viszonyok* vizsgálatához.

„A család az ember közvetlen környezetének egyik olyan képződménye, amely személyiségének alakulására, viselkedésének, magatartásának kialakítására kiemelkedő jelentőségű" – olvashatjuk a *Kriminológia* egyetemi jegyzetében.[13] A család struktúrájából adódóan alakítólag hat egyrészt a házastársak, másrészt a gyermekek személyiségére. A családban uralkodó légkör, a családtagok közötti viszony nagy jelentőségű a gyermekek érzelmi életének alakulása, a közösségi követelményrendszer mikénti kiépülése szempontjából.

A család szerepe azonban nem korlátozódik a gyermekek személyiségének alakulására, hanem megmutatkozik az a felnőtt családtagok, mindenekelőtt a házastársak személyiségének fejlődésénél is.

A személyiség fejlődése ugyanis nem fejeződik be sem a nagykorúság elérésé-

[13] *Földvári–Vigh:* Kriminológia, i. m. 113. old.

vel, sem a családalapítással. A személyiség összetevői között vannak folyton változó, alakuló elemek. Ezeknek az elemeknek a változása függ a makrokörnyezeti hatásoktól is, de a mikrokörnyezetitől is. Sőt, az utóbbi jelentősebb abból a szempontból, hogy a makrokörnyezeti hatások is egyrészt a családon, mint az ember legszűkebb, legközvetlenebb környezetén keresztül szűrődnek át. A családi körülmények hatása lehet erősítő jellegű a makrokörnyezeti hatásokra, de gyengítheti, sőt, teljesen közömbösítheti is az utóbbiakat. A családi körülmények ezek szerint nemcsak a gyermekkori helyzet tisztázása végett igényelnek figyelmet, és nem is csak a fiatalkorú bűnelkövetők felelősségre vonásánál jelentősek, hanem figyelmet érdemelnek minden felnőttkorú bűnelkövető személyiségének a feltárása szempontjából is.

A családi viszonyoknak ez utóbbi szempontból történt értékelését mutatja a *kaposvári megyei bíróság* B. 805/1952. sz. ítélete. Az ügy vádlottai a megölt sértettel családi kapcsolatban állottak: I. r. vádlott a felesége, II. r. vádlott az apósa, és III. r. vádlott az anyósa volt az elhalt sértettnek. A házasság megkötése utáni első időkben mind a négyen együtt éltek, később azonban a fiatalok külön költözködtek. Mivel a sértett gyakran lerészegedett, felesége visszaköltözött szüleihez. Az italozás miatti veszekedésekhez még vagyoni okból származó nézeteltérések is járultak. A rendezetlen vagyoni kérdések miatt a sértett gyakran megfordult vádlottak házánál. Ilyenkor szinte minden esetben veszekedés folyt le közöttük. A vádbeli napon az elhalt erősen lerészegedett állapotban jelent meg felesége és annak szülei lakásán. Ez alkalommal is veszekedtek, melynek során az elhalt arculcsapta apósát. Erre I. r. vádlott egy fejszét kapott fel, és annak éles felével több ütést mért férje koponyájára, miközben apja és anyja kézzel ütötték, verték a sértettet. Ezután kilökték őt az udvarra és az ütlegelést ott folytatták. Sértett az elszenvedett sérülésekbe belehalt. – A megyei bíróság a bűnösségi körülmények értékelésénél enyhítő körülménynek vette „azt a hosszú éveken át tartó rossz, torzsalkodó viszonyt, mely az egész család életére rányomta a bélyegét". Hozzátehetjük: és a család légkörén keresztül valamennyi családtag személyiségének alakulására is.

Mellőzte a családi viszonyok figyelembevételét a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 826/1963. sz. döntésében.[14]

A megállapított tényállás szerint a vádlott felkereste a tőle különélő feleségét és felelősségre vonta őt a gyermektartásdíj perlése miatt. A kialakult szóváltásba beleavatkozott a vádlott nevelt fia is, aki a felhívásra eltávozni nem hajlandó vádlottat egy könnyű tésztaszűrő kanállal fejbeütötte. Erre a vádlott nevelt fiát zsebkésével hasbaszúrta. A szúrás életveszélyes volt, a gyomrot és a májat is áthasította.

A *Legfelsőbb Bíróság* álláspontja szerint: „A büntetés kiszabása körében mellőzendő volt az elsőfokú bíróság által értékelt az az enyhítő körülmény, hogy a vádlott feldúlt családi állapota miatti ingerültségében követte el a cselekményt.

[14] Bírósági Határozatok 3976. sz.

Egyértelműen megállapítható, hogy a vádlottat a tartásdíj fizetésével kapcsolatos ügyészi eljárás miatti haragja motiválta. Ez viszont javára nem értékelhető."

Az idézett megállapításokkal egyetértünk, azok helyesen tükrözik a valóságot. Elmulasztotta azonban a *Legfelsőbb Bíróság* is a tényleges családi viszonyok tisztázását, és annak feltárását, hogy a családi viszonyok feldúltságának ki és mi volt az oka. Abban az esetben ugyanis, ha a családi kötelek szétbomlása nem róható fel a vádlott viselkedésére, indokolt lehet a feldúlt, zaklatott életkörülményeket javára figyelembe venni. Ez vonatkozik arra az esetre is, ha egyébként a bűntettet megvalósító magatartását valóban a hivatalos eljárás miatti haragja motiválta. Abban azonban, hogy e motívum győztesen került ki az akaratelhatározást megelőző motívumok harcából, szerepe volt személyiségének a családi viszonyok feldúltsága által befolyásolt fejlődésének is.

Viszont, ha a kialakult helyzet neki felróható módon jött létre, enyhítő körülményként e helyzet fennállását értékelni nem lehet.

A családi légkör hat tehát a családtagok személyiségének alakulására, a házastársakéra, a család felnőtt tagjaiéra is. Természetesen e hatás fokozottabb a gyermekek vonatkozásában.

A szülők felelősek gyermekeik szellemi, erkölcsi, testi fejlődéséért. E kötelesség megsértése önálló bűncselekménynek is minősülhet, de bármilyen bűntett elkövetése esetében is súlyosíthatja az elkövető felelősségét. Csak helyeselni lehet a *Legfelsőbb Bíróság* általánosításra alkalmas Bf. I. 1072/1955. sz. ítéletének alábbi megállapításait: „súlyosan esik a vádlott terhére, hogy nős, kétgyermekes családos állapota ellenére egy nála 18 évvel fiatalabb nőt üldözött szerelmével, és a sikertelenség, vágyainak kielégítetlensége ... elegendő ok volt számára, hogy megkísérelje a vonakodó nő megölését."[15]

c) Korábban már láttuk, hogy a büntetés egyik fogalmi eleme személyhez kötöttsége, vagyis az, hogy alkalmazása a bűnelkövetőnek okoz hátrányt. Ugyanakkor azonban megemlítettük azt is, hogy ez az ideális helyzet alig valósul meg. Különösen nehéz lenne elkerülni azt, hogy a büntetés ne sújtson az elkövetőn kívüli személyt olyan esetekben, amikor az elkövető családos. Erre figyelemmel indokolt az elkövető *családos állapotát* is értékelni a büntetés kiszabásánál.

A családos állapot sem értékelhető azonban mechanikusan, a tényleges helyzettől függetlenül. Ez sem minden esetben fennálló enyhítő körülmény, nem automatikusan érvényesülő és ható körülmény, hanem csak indokolt esetben juthat szóhoz.

Az értékelés elvi alapját már felvázoltuk. Most még hivatkozunk a bírói gyakorlatban érvényesülő néhány elvi jelentőségű felfogásra, amelyek alkalmasak egy ingadozásmentes, elvileg megalapozott gyakorlat kialakítására.

A *Legfelsőbb Bíróság* már 1953-ban leszögezte a Bf. II. 750/1953. sz. ítéletében azt, hogy „a többgyermekes családi állapot csak annak javára szolgál enyhítőül, aki a családjáról ténylegesen gondoskodik is. A vádlott családjától külön

[15] Bírósági Határozatok 944. sz.

él. Más asszonnyal tart fenn életközösséget... Ilyen emberrel szemben a kétgyermekes családos állapot nem enyhítő, hanem ellenkezőleg: züllött, italozó, munkakerülő, családjáról nem gondoskodó magatartása súlyosító körülmény."[16]

Az idézett bírósági döntésből több irányú következtetést vonhatunk le. Az egyik: aki családjáról nem gondoskodik ténylegesen, családos, többgyermekes állapota enyhítő körülményként nem értékelhető. A másik: enyhítő körülményként kell viszont értékelni azt, ha a vádlott a gyermekein kívül egyéb nem kereső személyeket – pl. idős szüleit, felesége szüleit – is eltartja.

Különbözőképpen állhat elő olyan helyzet, ha valaki gyermekeiről nem gondoskodik. Egyik esetét értékelte a *Legfelsőbb Bíróság* B. 364/1954. sz. törvényességi határozata, amelyben leszögezte a bíróság, hogy „a családi állapot enyhítő körülményként nem vehető figyelembe, mert a terheltnek 3 gyermeke közül a legfiatalabb is 19 éves, keresőképes."[17]

A tényleges gondoskodás hiányának másfajta megnyilvánulását értékelte a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 713/1962. sz. ítéletében, amikor leszögezte: „A perből megállapíthatóan vádlott csavargó életmódot folytat, így természetszerűleg családjáról nem gondoskodik, miért is a családos állapot enyhítőként a javára nem értékelhető."

Részletesebb – bár egyes megállapításait tekintve vitatható – magyarázatot ad a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 901/1963. sz. ítéletében: „A családos állapot enyhítő körülményként való értékelése lényegében azt jelenti, hogy az a személy, akit más személyek eltartási kötelezettsége terhel, és eltartási kötelezettségének eleget is tesz, hátrányosabb helyzetben is van általában, mint olyan személy, akit semmiféle tartási kötelezettség nem terhel. Hogy a tartási kötelezettségét az elkövető házastársi együttélésen belül, vagy pedig azon kívül teljesíti, mit sem változtat azon, hogy tartási kötelezettsége révén ránézve általában terhesebb a büntetés elviselése, mint oly személynél, akit senki irányába semmilyen tartási kötelezettség nem terhel."

Ahogy kifejtettük, a családos állapotot azért tartjuk figyelembe veendőnek, a tartási kötelezettséggel terhelt személy ellen kiszabott büntetést súlyosabbnak, mivel annak hátrányai nemcsak az elítélt személyt érik, hanem a tartása alatt állókat is. E többletsérelem rekompenzálása történik meg az enyhítő körülményként értékeléssel. Más oldalról megfogalmazva felfogásunkat, mondhatjuk, hogy nem tulajdonítható az elkövető családos állapotának, még többgyermekes állapotának sem enyhítő hatás, ha megbüntetése családtagjainak helyzetét egyáltalán nem súlyosítaná.

Abban viszont fenntartás nélkül egyetértünk az idézett megyei bírósági döntéssel, hogy az enyhítőként történő figyelembevételt nem akadályozza az, ha a vádlott tényleges eltartása alatt álló személyek nem törvényes házasságából származnak, vagy ha tőle különváltan élnek.

[16] Bírósági Határozatok 2. sz.

[17] Büntetőjogi Döntvénytár, 374. sz.

Előfordulnak azonban olyan esetek is, amikor erkölcsileg elfogadhatatlan lenne az enyhítő körülménykénti értékelés, bár a vádlott gyermekei tényleges eltartása alatt állanak. Ilyen eset fordul elő pl. akkor, ha a vádlott házastársa sérelmére követ el élet elleni bűncselekményt. A többgyermekes családos állapot ilyen esetekben nem enyhítheti a büntetést, kérdéses azonban, más irányú hatása lehet-e a büntetés mértékének a meghatározására. E tekintetben még nem alakult ki bírói gyakorlatunkban egységes álláspont, a *Legfelsőbb Bíróság* ugyanazon tanácsa is foglalt el különböző álláspontokat.

A Bf. IV. 126/1963. sz. ítéletében rögzített tényállás szerint a vádlott előre kitervelt módon megölte feleségét. A sértett már hosszabb idő óta hasadásos elmezavarban szenvedett és emiatt a vádlottal szemben tűrhetetlen magatartást tanúsított. Az első fokon eljárt *pécsi megyei bíróság* B. III. 877/1962. sz. ítéletében a vádlott javára értékelte 3 kiskorú gyermekes voltát, a *Legfelsőbb Bíróság* azonban tévesnek minősítette a megyei bíróság értékelését, „mert éppen ez a körülmény kellett volna vádlottat visszatartsa a kiskorú gyermekek anyjának megölésétől. Ez tehát mellőzendő volt az enyhítő körülmények köréből" – szögezte le a *Legfelsőbb Bíróság* ítélete.

Ennél az állásfoglalásnál egy lépéssel tovább megy a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 869/1963. sz. ítéletében.

Az emberölés kísérlete miatt elítélt vádlott büntetésének az indokolásában a bíróság az alábbiakat mondja: „Négygyermekes családos állapotát azonban enyhítőként tévesen értékelte (ti. a megyei bíróság), mivel felesége – 4 gyermeke anyjának – élete ellen tört. A *Legfelsőbb Bíróság* ezt a körülményt a vádlott terhére súlyosítóként vette figyelembe." Míg az előbbi esetben a többgyermekes állapot enyhítő körülménykénti értékelését mellőzte tehát a bíróság, de tartózkodott ennek súlyosító hatást tulajdonítani, az utóbbi esetben már ilyen értékelést találunk.

Rendkívül nehéz általános érvényű szabályokat kérdésünk vonatkozásában megfogalmazni, de ha már erre törekszünk, inkább a második döntés látszik megalapozottabbnak. Úgy véljük, az első helyen említett esetben is csak azért nem került sor a súlyosító körülménykénti értékelésre, mivel a sértett szellemi állapota és az abból fakadó, a vádlottra szinte elviselhetetlenül nehezedő viselkedése olyan súllyal befolyásolta a büntetés meghatározását, hogy emellett az említett körülmény súlyosító hatása egyáltalán nem nyilvánulhatott meg.

d) Az ember jellemének, világnézetének – végső soron személyiségének – alakulására nemcsak a családi környezet, hanem *társadalmi helyzete,* osztályhovatartozása is hatással van, ami egyébként a családi nevelést is befolyásolja. Ami viszont az ember személyiségére hat, annak szerepe lehet adott magatartás kialakulásában, így a bűncselekményt megvalósító magatartásban is. Erre figyelemmel indokolt a társadalmi helyzet, az osztályhelyzet büntetést befolyásoló szerepét röviden megvizsgálni.

Hazánkban az ötvenes évek elején több téves felfogás terjedt el az elkövető osztályhelyzetének jelentőségét illetően. Az egyik hiba abban jelentkezett, hogy

bíróságaink az elkövető társadalomra veszélyességét néha azonosították az osztályhelyzetből fakadó veszéllyel, a másik, hogy az osztályhelyzet jelentőségét a bűnelkövetéstől elszakítva értékelték.

Napjainkban már egyik hiba sem fordul elő ítélkezési gyakorlatunkban. A társadalmi élet demokratizmusának az erősödése, a politikai fejlődés egyenletessége és nem utolsósorban a társadalom osztályszerkezetében az elmúlt két évtized során végbement változások lehetővé tették az osztályhelyzet elvileg is indokolt mértékben történő figyelembevételét és súlyának megfelelő értékelését.

Bíróságaink az elkövető társadalomra veszélyességének a vizsgálatát ma már nem korlátozzák osztályhelyzetére, és az osztályhelyzetnek a büntetés kiszabásánál sem tulajdonítanak önmagában túlzott jelentőséget. Úgy látjuk, általános érvényű lett a *Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak* a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről hozott határozata, amely az alábbiakat szögezte le: „Jelenleg a mi viszonyaink között az osztályhelyzetnek a bűncselekmények elbírálásánál általában nincs jelentősége. Az osztályidegenek által elkövetett bűncselekmények esetén az osztályhelyzetet az eljárás során csak akkor kell értékelni, ha az a bűncselekmény indítéka volt, azzal összefüggött."

e) Az elkövető *életmódjának, életvezetésének* nem csekély jelentőséget kell tulajdonítani a büntetés kiszabásánál. Életmódjából, eddigi életvezetéséből következtethetünk személyiségére, személyiségéből pedig arra, hogy megjavításához, újabb bűntett elkövetésétől való visszatartásához milyen büntetésre van szükség.

Az életmód jelentőségét bírói gyakorlatunk már régtől fogva elismeri. A helytelen életmódnak súlyosító hatást tulajdonít olyan esetekben is, amikor az nem párosul büntetett előélettel. Az aszociális életvezetés megállapításának tehát nem feltétele a büntető bíróság általi korábbi elítélés. Ehelyütt ezért figyelmen kívül hagyjuk a büntetlen–büntetett előélet szerepét, és magát az életmódot, az elkövető életvezetését tesszük vizsgálat tárgyává, és megkíséreljük néhány általánosítható tétel lerögzítését is.

Más vonatkozásokban is előforduló problémát találunk a *kaposvári járásbíróság* B. 499/1965. sz. ítéletében, ahol a józan életet értékelte a bíróság enyhítő körülményként. Ezzel az állásfoglalással szemben viszont a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 825/1965. sz. határozatában megállapította, hogy „ugyancsak tévesen értékelte terheltek javára azt a körülményt is, hogy józan életet élnek. Ez ugyanis mindenkitől elvárható, de különösen elvárható V. S. II. r. terheltől, aki gépkocsivezetői foglalkozású és így munkakörével nem fér össze az italozás."

Lényegében ugyanez a probléma nyert megvilágítást – de más körülmény vonatkozásában – a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 1119/1962. sz. ítéletében, ahol az alábbiakat olvashatjuk: „Tévesen értékelte továbbá az elsőfokú bíróság a szabadságvesztés végrehajtása felfüggesztésére érdemességi okként, hogy a vádlott nem volt huligán természetű és nála korábban a nemi erkölcs terén semmilyen eltévelyedés nem volt észlelhető. A huligán magatartás súlyosító körülményként értékelendő, de annak hiánya az általános, normális állapot, és így azt nem

lehet enyhítő, illetőleg különös méltánylást érdemlő körülményként értékelni. Az sem méltánylást érdemlő körülmény, hogy a vádlott elbírált cselekménye az első nemi elferdülés volt."

Az ismertetett döntésekben megnyilvánuló problémának két vonatkozása van: lehet-e enyhítő hatása a társadalmilag elvárt, helyeselt életmódnak – lehet-e enyhítőként értékelni valamilyen súlyosító körülmény hiányát?

Az utóbbi kérdés megválaszolása aligha okozhat nehézséget: önmagában valamilyen súlyosító körülmény hiánya még nem értékelhető enyhítő körülményként, amint az enyhítő körülmény hiánya sem tekinthető súlyosító körülménynek. Hiszen a súlyosító körülménynek, illetőleg a második esetben az enyhítő körülménynek a hiánya nem marad hatás nélkül: elmarad a büntetés súlyosítása, a második esetben enyhítése. További hatás érvényesülése már ugyanannak a körülménynek a kétszeres értékelését jelentené. Ezért egyetértünk a *kaposvári megyei bíróság* és a *Legfelsőbb Bíróság* idézett döntéseivel abban az értelemben, hogy a súlyosító körülmény hiányát nem helyes enyhítőként értékelni.

A kérdés második vonatkozása már ilyen egyértelműen nem válaszolható meg. A társadalmilag elvárt, normális életmód ugyanis azért részesülhet figyelembevételben a büntetés kiszabásánál, mivel a speciálprevenció ilyen előélet után más büntetéssel érhető el, mint ellenkező esetben. Ez a „más" büntetés természetesen lehet a tipikus, átlagos büntetés, míg az ellenkező esetben kiszabott eltérő büntetés magasabb, súlyosabb. Végső következtetésünk tehát itt is az, hogy a józan, nem huligán életmód külön enyhítő körülményként nem értékelendő, de az ilyen életmód hatása mégis megmutatkozik a huligán életmódot folytató személyek büntetéséhez való viszonyítás során.

Ahhoz, hogy külön enyhítő körülményként lehessen értékelni a társadalmilag helyeselt életmódot, annak meg kell nyilvánulnia pozitíve is megfogalmazható sajátosságokban. Fenn kell tehát forogni egy olyan többlet-pozitívumnak, amely már önálló értékelésre is alkalmas, és ami meghaladja a súlyosító körülmény puszta hiányát.

Az elmondottak illusztrálására hivatkozunk a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 674/1966. sz. ítéletére: „A büntetés kiszabásánál – olvassuk az ítéletben – az elsőfokú bíróság felsorolta az enyhítő körülményeket, azokat azonban nem értékelte súlyuknak megfelelően. A büntetlen előéletű vádlott, aki két gyermek eltartásáról köteles gondoskodni, rengeteget dolgozott munkahelyén kívül saját háztartásukban is és annak érdekében – hogy élettársát – második gyermeke anyját életközösségük fenntartására bírja – áldozatokat hozott. Ezeket a körülményeket, valamint azt, hogy a kísérlet igen távoli volt, az elsőfokú bíróság enyhítőként figyelembe is vette."

A józan, becsületes életmódon túlmenő azon többletpozitívum, amelyet példánkban a bíróságok enyhítő körülményként figyelembe vettek, többek között az elkövető otthoni munkavégzése, az életközösség fenntartása érdekében hozott áldozat volt. Ezek a körülmények nemcsak az elkövetővel szemben nyilvánítható helytelenítés fokát kisebbítik, de egyben megalapozzák a várható viselke-

désére vonatkozó prognózis kedvező voltát is. Végső soron tehát helyesen jutottak az eljáró bíróságok enyhébb büntetés kiszabásához.

Hasonló indokolással helyeseljük a *kaposvári járásbíróság* B. 561/1963. sz. ítéletében foglaltakat, amely szerint a vádlott kifogástalanul végzett munkája mellett a büntetés kiszabásánál figyelmet érdemel a hivatali munkáján felül végzett társadalmi munkája is. E körülmény is megerősíti a felfogást: a vádlott nem áll szemben a társadalmi követelmény- és értékrendszerrel, bűncselekménye személyiségétől idegen megnyilvánulás volt.

Gyakran találkozunk bírói ítéletekben olyan életmódra, életvezetésre utaló kijelentésekkel is, amelyek a vádlott terhére történő értékelést indokolják. Leggyakrabban értékelt ilyen jellegű körülmény a *züllött* és a *huligán életmód.*

A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. V. 456/1964. sz. határozatában részletesen foglalkozott a súlyos bűncselekményt – halált okozó testi sértést – elkövetett vádlottak büntetésének kiszabásával. Idézünk a bíróság indokolásából: „A büntetés kiszabásával kapcsolatosan a Btk. 64. §-a kiemeli – egyebek közt – az elkövető társadalomra veszélyességét, mint amelyhez a büntetésnek igazodnia kell. Az eljárás adataiból kitűnően mind a két terheltnél – fiatal életkoruk ellenére is – a társadalomra veszélyesség magas foka állapítható meg. Jellemzi őket a túlzott alkoholfogyasztás, a társadalmi együttélés szabályaival való gátlástalan szembehelyezkedés. A büntető eljárás során elbírált magatartásuk és elkövetett cselekményeik jellegzetesen a huliganizmus vonásait mutatják. Az I. r. terhelt testi erejének a tudatában belekötött a sértettbe és azt leütötte. . . . A fiatalkorú II. r. terhelt rendszeres munka helyett züllött életmódot folytatott. . . . Az iratok között levő nevelői jelentés szerint a tanács vb erkölcsi züllés miatt vette állami gondozásba. . . . A környezettanulmány és az iskolától beszerzett vélemény adatai is a fiatalkorú züllött életmódjára mutatnak."[18]

Itt említjük meg az olyan eseteket is, amikor a bíróság által első ízben elítélt személy már részesült korábban a társadalmi bíróság vagy fegyelmi hatósága részéről felelősségre vonásban, esetleg éppen bűncselekmény elkövetése miatt. Az ilyen cselekményei sem maradhatnak figyelmen kívül személyiségének az értékelésénél, és ezen keresztül a büntetés kiszabásánál. Természetes tehát, hogy a társadalmi bíróság vagy a fegyelmi hatóság ilyen jellegű határozatát a bírósági tárgyaláson ismertetni és a mérlegelés körébe vonni szükséges. Helyesen állapította meg a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. I. 822/1964. sz. határozatában az ítélet megalapozatlanságát és a törvénysértést olyan esetben, amikor „a járásbíróság a társadalmi bíróság határozatát a tárgyaláson nem ismertette, és így mérlegelési körébe sem vonta. A tényállás e hiányossága miatt az ítélet megalapozatlan" – olvashatjuk a továbbiakban. „A társadalmi bírósági határozat mérlegelési körbe vonása a terhelt személyének társadalomra veszélyessége és a büntetés kiszabása szempontjából lényeges lett volna."[19]

[18] Bírósági Határozatok 4152. sz.

[19] Büntetőjogi Döntvénytár, 2576. sz.

f) Van az életmódhoz tartozó körülmények között egy olyan körülmény, amelynek jelentősége messze meghaladja az eddig tárgyaltakat és amellyel ezért érdemes bővebben foglalkozni: ez a körülmény az *italozó, iszákos életmód.* Vizsgálata köréből azonban nem rekeszthető ki a bűntett elkövetésekor fennállott ittas állapot sem.

Az italozás mindkét említett megnyilvánulása kapcsán merülnek fel problémák a gyakorlatban.

A *siófoki járásbíróság* B. 258/1965. sz. ítéletében a „szenvedélyes és mértéktelen alkoholista" terheltet rablás miatt 2 évi szabadságvesztésre ítélte és elrendelte kényszerelvonó kezelését. A bíróság a büntetés kiszabásánál súlyosító körülményként figyelembe vette a terhelt italozó életmódját is.

Az ügyben másodfokon eljárt *kaposvári megyei bíróság* Bf. 962/1965. sz. ítéletében „mellőzte súlyosítóként figyelembe venni az italozó életmódját, mivel emiatt a járásbíróság elrendelte a terhelt kényszerelvonó kezelését, miért is ezt a körülményt külön súlyosítóként nem lehet figyelembe venni."

A másodfokú bírósági ítélet idézett állásfoglalásának helyességét vitathatónak tartjuk. A megyei bíróságot feltehetően az ugyanazon körülmény kétszeres értékelésétől való félelem indította álláspontjának kialakítására.

Úgy véljük, ez az aggály nem megalapozott. A kényszerelvonó kezelés elrendelésének az az alapja, hogy a terhelt bűntettének elkövetése „mértéktelen alkoholfogyasztással függ össze". Súlyosító körülményként az adott esetben viszont korábbi italozó, iszákos életmódját lehetett és kellett volna értékelni.[20]

Érdekes, de véleményünk szerint vitatható megállapítást olvashatunk a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 713/1962. sz. ítéletében.

Az elsőfokon eljárt *pécsi megyei bíróság* B. III. 358/1962. sz. ítéletében erős felindulásban elkövetett emberölés bűntettének kísérlete miatt ítélte el a vádlottat és a büntetés kiszabásánál súlyosító körülményként hivatkozott a vádlott iszákos életmódjára. Ezzel az állásfoglalással kapcsolatban a *Legfelsőbb Bíróság* az alábbiak szerint fejtette ki felfogását: „Súlyosítóként értékelte az elsőfokú bíróság vádlott iszákos életmódját. Ez téves, mert a bűncselekmény nincs összefüggésben vádlott iszákos életmódjával, ezért azt súlyosítóként értékelni nem lehet."

A *Legfelsőbb Bíróság* állásfoglalását nem tartjuk sem meggyőzőnek, sem elvileg megalapozottnak. Először is, valamely körülményt nem azért értékelünk súlyosítóként vagy enyhítőként, mivel az a bűntettel összefüggött: a büntetés céljainak elérhetőségével való összefüggés a tulajdonképpeni alapja az egyes körülmények figyelembevételének. Másodszor, az elkövető iszákos életmódja a személyiség negatív vonásainak az erősségére, személyének magasabb fokú társada-

[20] A fent mondottak értelmében később fogunk külön foglalkozni magának a bűntett elkövetése időpontjában fennforgott ittas állapotnak az értékelésével és ott fogjuk megválaszolni azt a kérdést is, hogy a kényszerelvonó kezelés elrendelése esetében sor kerülhet-e az ittas állapot súlyosító körülményként értékelésére.

lomra veszélyességére mutat. És – harmadszor – mindezekből következően arra kell következtetnünk, hogy az ilyen életmódot folytató személy átnevelése csak erőteljesebb beavatkozással valósítható meg.

Fenntartás nélkül egyetértünk viszont a *Legfelsőbb Bíróság* ugyanezen tanácsa által hozott Bf. IV. 946/1962. sz. ítéletének alábbi megállapításával: „S ugyancsak irányításul mutat rá a Legfelsőbb Bíróság arra is, hogy az ittas állapot enyhítőként nem értékelhető, sőt az adott esetben az ittas állapot mint vádlott helytelen életvezetésének az eredménye személyének társadalmi veszélyességét növeli és ezen keresztül súlyosítóként értékelendő, amiként azt a büntetés kiszabásánál a Legfelsőbb Bíróság ilyenként értékelte."

És ezzel eljutottunk fentebb jelzett problémánk vizsgálatához: a *bűncselekmény elkövetésekor fennforgó ittas állapot* befolyásolja-e a büntetés kiszabását?

Elöljáróban hivatkozunk a Btk. 22. §-ára: „A 21. § rendelkezései nem alkalmazhatók annak javára, aki a cselekményt önhibájából eredő ittas vagy bódult állapotban követte el."

E rendelkezés értelmében az önhibából eredő ittas állapot sem zárja ki az elkövető beszámítási képességét, sőt, azt nem is korlátozza. Kérdés azonban, hogy a figyelembe jövő büntetési keretek közötti mérlegelés során tekintetbe vehető-e az elkövető ittas állapota?

Véleményünk szerint az ittasság önmagában sem enyhítő, sem súlyosító körülményt nem képezhet – kivéve azt az esetet, amikor az elkövetőnek hivatásából vagy foglalkozásából következő kötelessége lett volna a leittasodástól való tartózkodás. Ilyen esetben indokolt már az ittas állapotot önmagában súlyosító körülményként értékelni. Hatása azonban ebben az esetben is függ az önhiba fokától.

Minden más esetben figyelembevételt és értékelést igényel az ittas állapot keletkezésében megnyilvánuló önhiba; ennek mértéke hat a büntetés mértékére is. Minél nagyobb mértékben hibás az elkövető leittasodásában, annál negatívabb következtetést vonhatunk le személyiségére és fordítva. Ahogy a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. II. 169/1963. sz. ítéletében megállapította: „Annak a körülménynek, hogy az elkövető milyen mértékben hibás a leittasodásban, jelentősége lehet a büntetés kiszabásánál."

Könnyű helyzetben van az eljáró bíróság olyan esetben, amikor az ittas bűnelkövető italozó, iszákos életmódot folytatott a bűntettet megelőző időszakban is. Italozó életmódja egyébként is súlyosítóként értékelendő, hatását, befolyását csak növeli a konkrét elkövetés során fennállott ittassága és a leittasodásban megnyilvánuló hibája.

Jóval nehezebb azonban az állásfoglalás olyan vádlott büntetésénél, aki korábban mindig józan életmódot folytatott, adott esetben viszont nagymértékben felelőssé tehető leittasodásáért, mely állapotban bűntettét elkövette.

Úgy véljük, ebben az esetben csak a leittasodásban megnyilvánuló vétkessége súlyosíthatja büntetését. Ennek hatása viszont, tekintettel a józan életmódra, lényegesen kisebb, mint a rendszeresen leittasodó személyek esetében.

Úgy látjuk, bírói gyakorlatunk általában helyesen értékeli a vizsgált körülményt. A *Legfelsőbb Bíróság* B. VI. 227/1963. sz. törvényességi határozatát éppen azért idézzük részletesebben, mivel a lényeges kérdéseket elvileg megalapozottan válaszolja meg: „A bíróságnak fel kell derítenie és megfelelően kell értékelnie a leittasodás önhibájának mértékét is; mégpedig nemcsak a Btk. 22. §-a alkalmazása körében, hanem minden olyan bűntett esetén, amely az elkövető leittasodásával összefügg. Lényeges annak tisztázása, hogy az elkövető az adott esetben milyen mennyiségű és minőségű szeszes italt, milyen körülmények között fogyasztott; milyen – a véralkoholvizsgálati leletre figyelemmel – az ittasságnak a foka; melyek leittasodásának előzményei és kísérő körülményei, fennáll-e esetleg mások közrehatása is. ... Az a körülmény, hogy az elkövető milyen mértékben hibás a leittasodásban, hogy a kötelező mértéktartás nagyfokú vagy csekélyebb mérvű megszegésével került ittas állapotba: a büntetés kiszabásánál nagy jelentőségű. ... E fokozati különbségek a büntetés kiszabásánál nagy fontosságúak, ebben a körben lehetséges egyfelől az önhiba igen csekély mértékének – akár nyomatékos – enyhítő körülményként, másfelől viszont az önhiba magas fokának, rendszeresen és mértéktelenül italt fogyasztó iszákosoknál súlyosító körülményként való értékelése."[21]

g) A munkának az ember jellemének, személyiségének, gondolkodásmódjának az alakulására gyakorolt kiemelkedő jelentőségéből következik annak szükségessége, hogy a bíróságok a büntetés kiszabásánál a vádlott munkavégzésének – az elterjedt szóhasználat szerint: *a munkához való viszonyának* – komoly figyelmet szenteljenek.

A figyelembevétel alapja és indoka ez esetben is az elkövető személyiségének a megismerésére irányuló kívánalom. Abból a tényből, hogy a vádlott hogyan végzi munkáját, megbízható következtetés vonható le személyiségére, és ezáltal a büntetési célok megvalósításának lehetőségére is.

A munkához való viszony értékelése a felszabadulás előtti ítélkezési gyakorlatra nem volt jellemző. Ennek a körülménynek csak olyan társadalmi rendszerben lehet befolyása az élet legkönbözőbb területén, amelyben magának a munkának is becsülete, tisztelete van. A szocialista emberré formálás célját valló bíróságnak elsőrendű jelentőséget kell tulajdonítania annak a körülménynek, hogy a bűntett elkövetője hogyan vette ki részét a szocialista társadalmi rend építéséből, hogyan végezte munkáját a bűncselekmény elkövetése előtt.

A felszabadulás óta eltelt évtizedek során az ítélkezési gyakorlatban kialakultak a munkához való viszony értékelésének főbb szempontjai. A kezdeti sablonos állásfoglalások után előtérbe kerültek és napjainkra már uralkodóvá váltak azok a nézetek, amelyek mind jogdogmatikailag, mind büntetőpolitikai szempontból indokoltak és megalapozottak. Az alábbiakban ismertetünk néhány bírósági állásfoglalást, amelyek alkalmasak arra, hogy egyrészről megmutassák a bírói

[21] Büntetőjogi Döntvénytár, 392. sz.

gyakorlat alakulását, másrészről arra, hogy elősegítsék a helyesnek bizonyult nézetek további erősödését.

Egy esetben az elsőfokú bíróság a többrendbeli magzatelhajtást elkövető orvost 6 évi börtönbüntetésre ítélte. A *Legfelsőbb Bíróság* a törvényesség érdekében hozott B. 2769/1953. sz. határozatában rámutatott arra, hogy a bíróság a büntetés kiszabásánál figyelmen kívül hagyta, hogy a vádlott „a bányavidék egészségügyének terén végzett jó munkájáért miniszteri kitüntetésben is részesített, kiváló szakképzettségű fiatal orvos. Nevezett több igazoló okirat szerint orvosi tevékenységét a bányavidéken a szocialista együttélés szabályainak messzemenő szem előtt tartásával a munkásosztály javára, a szocialista építés előmozdítása érdekében fejtette ki."[22]

Az 1950-es éveknek az ítélkezési gyakorlatba is behatoló formalizmusa megmutatkozott a munkához való viszony sematikus értékelésében is. Ma már magától értetődőnek tartjuk azt, hogy a bíróságok ezt a körülményt sem izoláltan teszik vizsgálat tárgyává, hanem az esettel kapcsolatos összes körülménnyel vetik egybe és ennek megfelelően engedik érvényesülni hatását kisebb vagy nagyobb fokban. Érdemben ma is helytálló a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 1490/1954. sz. ítéletének alábbi okfejtése, amellyel a munkához való viszony értékelésének a szempontjai tekintetében helyes útmutatást adott az alsóbíróságok számára: „A munkához való jó viszony a Legfelsőbb Bíróság ítélkezési gyakorlata szerint abban az esetben befolyásolhatja enyhítően a büntetés kiszabását, amikor annak alapján az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatban a terhelt társadalmi veszélyességének kisebb fokára lehet következtetni. Helytelen tehát, ha a munkához való jó viszonyra minden közelebbi indokolás, nevezetesen annak vizsgálata nélkül történik hivatkozás, hogy vajon a munkához való jó viszony az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatosan jelentkező társadalmi veszélyességnek a mérvét, a terhelt nevelhetőségét számbavehetően befolyásolja."[23]

Az utóbbi évtized gyakorlatát vizsgálva úgy látjuk, hogy a korábbi problémák témánk vonatkozásában is lényegében helyes megoldást találtak. Két kérdés kiemelését azonban indokoltnak tartunk az ítélkezési gyakorlat helyes irányú jövő fejlődésére tekintettel.

Érdekes módon a munkához való viszony vonatkozásában is felmerült az a kérdés, hogy e körülmény büntetést befolyásoló hatásának az elismerése feltételezi-e a bűntettel való összefüggést? Enyhítheti-e a vádlott büntetését kiemelkedően végzett munkája olyan esetben, ha bűncselekménye nem függött össze munkavégzésével?

Álláspontunkat már néhányszor rögzítettük, így nincs szükség részletes fejtegetésekre. A magunk részéről egyébként az összefüggést nem kívánó felfogást annyira magától értetődőnek tartjuk, hogy fel sem vetettük volna e kérdést, ha nem találkoznánk néha a bírói gyakorlatban tisztázatlan állásfoglalásokkal.

[22] Bírósági Határozatok 146. sz.

[23] Bírósági Határozatok 603. sz.

A *Legfelsőbb Bíróság* elnökségi tanácsának B. 735/1963. sz. törvényességi határozatában is olvashatunk egy félreérthető mondatot: „Ugyanakkor eltúlzott jelentőséget tulajdonított (a másodfokon eljárt megyei bíróság) a terhelt munkájához való viszonyának, amellyel a bűncselekmény elkövetése egyébként kapcsolatban nem állt."[24]

Úgy véljük, az idézett mondat második fele teljesen felesleges, ugyanakkor azonban alkalmas annak feltételezésére, mintha a *Legfelsőbb Bíróság* csak abban az esetben tulajdonítania a terhelt munkához való viszonyának jelentőséget a büntetés kiszabásánál, ha a bűncselekmény elkövetése azzal összefüggésben állt. A valóságban azonban nem ez a helyzet, hanem a *Legfelsőbb Bíróság* – helyesen – figyelembe veszi a munkához való viszonyt olyan esetekben is, amikor a bűntett elkövetése nem vele összefüggésben történt.

Az általunk érinteni kívánt második kérdés arra vonatkozik, milyen esetekben értékelhető enyhítő vagy súlyosítóként a munkához való viszony?

A súlyosító körülményként értékelés aránylag ritkán fordul elő. Ha történik is ilyen jellegű figyelembevétel, szinte kivétel nélkül egyéb körülmények hatásának erősítése céljából történik. A rossz, hanyag, felületes munkavégzést éppúgy, mint a munkaundort, a munka alóli kibúvást vagy különösen a munkakerülést az elkövető aszociális személyiségének a bizonyítására, egyéb negatív személyiségi vonások hatásának az erősítésére említik egyes bírósági döntések. És ezzel a gyakorlattal egyet is kell értenünk, mivel a munkához való viszony jelentőséget a személyiség megismerése szempontjából kap.

Néha azonban előfordul a nem megfelelő munkavégzés önálló értékelése is, de ebben az esetben a bűncselekmény elkövetésével hozható az összefüggésbe. Ilyen értékelést találunk a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 191/1962. sz. ítéletében.

Az ítélet alapjául szolgáló tényállás szerint a vádlott motorkerékpáron haladt, esti sötétedéskor. Vele egyirányban kerékpározott sértett is, aki közben az útpadkán leállt és lábát a kerékvető kőre támasztva várakozott. Vádlott a tompított világítás fényében későn vette észre a sértettet, őt elütötte, amivel 20 napon túl gyógyuló sérülést okozott.

A megyei bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét vizsgálva az alábbiakat állapította meg: „Nem vette figyelembe azt a körülményt, hogy a vádlott munkához való viszonya nem a legjobbnak mondható. Az iratoknál elfekvő munkáltatási igazolás szerint vádlott szakmai felkészültsége nem a legjobb, munkához való viszonya kifogás alá esett, hanyag, felületes magatartású. Munkáját nem végzi megfelelően. Ez a felületessége mutatkozik meg cselekményében is, amikor teljesen az útpadkán álló sértettet anélkül, hogy őt a szembejövő forgalom akadályozta volna, elütötte."

Jóval gyakrabban találkozunk olyan ítéletekkel, amelyekben a munkához való jó viszonyt értékelik a bíróságok enyhítő körülményként. Korábban azonban

[24] Bírósági Határozatok 3798. sz.

tisztázatlan volt az a kérdés, hogy milyen fokúnak kell lenni e jó viszonynak ahhoz, hogy az enyhítő körülményként értékelésre sor kerülhessen?

A *miskolci megyei bíróság* B. 1456/1962. sz. ítéletében az emberölés bűntette miatt elítélt személy javára értékelte munkához való viszonyát. A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 1065/1962. sz. határozatában ezzel kapcsolatban az alábbiakra mutatott rá: „A vádlottnak a munkához való viszonyát is tévesen értékelte enyhítő körülményként. A vádlott ellen a munkahelyén eddig kifogás nem merült fel, ezzel kapcsolatban egyéb adat nem áll rendelkezésre. Minden állampolgárnak azonban erkölcsi kötelessége a munkahelyén a kifogástalan magatartás és szorgalmas munkavégzés. Ez különösebb érdemnek nem számítható és ezért enyhítő körülményként sem értékelhető."

Hasonló állásfoglalást tükröz, de egyes vonatkozásokat jobban előtérbe állít a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 998/1962. sz. végzése: „Tévesen értékelte a vádlott javára (az elsőfokon eljárt bíróság) enyhítő körülményként, hogy a munkája ellen eddig még kifogás nem merült fel. Minden állampolgárnak erkölcsi kötelessége a munkahelyén kifogástalan munkát végezni. Önmagában az a körülmény, hogy valakinek a munkája ellen kifogás nem merült fel, – amint erre a *Legfelsőbb Bíróság* többször rámutatott – enyhítő körülményként nem értékelhető."

A *Legfelsőbb Bíróság* idézett két döntése csak negatívan foglalt állást kérdésünkben. Ezek szerint nem értékelhető enyhítő körülményként sem a szorgalmas munkavégzés, sem a kifogástalan munka. Más ítéleteiben a *Legfelsőbb Bíróság* pozitíve is kifejti arra vonatkozó véleményét, milyen munkavégzés vehető figyelembe enyhítő körülményként.

Itt említjük meg az előzőekben idézett Bf. V. 998/1962. sz. *Legfelsőbb Bírósági* döntésnek a Bírósági Határozatokban közzétett részét. Itt már szerepel egy pozitív utalás is az enyhítőkénti értékelés feltételére vonatkozóan; az ítélet ezen kiegészítése kétségtelenül gyakorlatilag jól hasznosítható. Eszerint: „Ilyenként értékelhető azonban az átlagon felül végzett munka, a kimagasló munkateljesítmény."[25]

Ugyanilyen határozott és egyértelmű állásfoglalás olvasható a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. eln. tan. 723/1965. sz. határozatában. Eszerint: „Az állandósult bírói gyakorlat szerint nem enyhítő körülmény a terhelt jó munkája, hanem csupán a kimagasló munkateljesítmény. A jelen esetben azonban ez nem nyert igazolást."[26]

Tapasztalataink szerint az alsóbíróságok magukévá tették a *Legfelsőbb Bíróság* útmutatását, és ma már általánosságban érvényesülőnek tekinthetjük az idézett pozitív tartalmú megállapításokat. Feltételezhetően inkább fogalmazásbeli pontatlanság mint átgondolt elvi állásfoglalás nyilvánul meg a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 740/1963. sz. ítéletében, ahol a bíróság az enyhítő körülmények között megemlíti a vádlott „kifogásmentesen végzett munkáját" is. E megyei bíró-

[25] Bírósági Határozatok 3469. sz.

[26] Bírósági Határozatok 4665. sz.

ság ugyanis ismételten kifejtette a járásbíróságok ítélkezési gyakorlatának az irányítása érdekében – mint pl. a Bf. 419/1963. sz. ítéletében –, hogy a „kifogástalan jó munka enyhítő körülménynek" nem tekinthető, és csak a „kimagasló jó munka" vehető figyelembe „a kialakult bírói gyakorlat szerint".

Ugyanez a gondolat nyert megfogalmazást a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 825/1965. sz. ítéletében: „A járásbíróság tévesen értékelte terheltek javára azt, hogy munkájukat kifogástalanul látták el. Az állandó bírói gyakorlat értelmében csak a kiemelkedően jó munka végzése vehető figyelembe terheltek javára, ilyen pedig nem állapítható meg."

Úgy hisszük, további hivatkozások nélkül is elfogadhatjuk az idézett megyei bírósági ítélet megállapítását: állandósult a bírói gyakorlat atekintetben, hogy a kifogástalan, a becsületesen, a szorgalmasan végzett munka enyhítő körülményként még nem értékelhető; az ilyen értékelés alapja csak az átlagot meghaladó, kiemelkedően jó munka lehet.

b) A munkához való viszony mellett figyelmet érdemlő körülmény az elkövető munkaköri beosztása, *vezető* vagy *bizalmi állása.* A vezetői állás figyelembevételét több körülmény indokolja.

A vezetőnek rendszerint van bizonyos befolyása, hatása beosztottjainak viselkedésére, sőt az őt ismerő személyekre is. Példamutatása hatásos pozitív tényező lehet szűkebb és tágabb környezete gondolkodásmódjának, erkölcsi értékrendszerének formálódására, de ugyanígy előmozdíthatja a társadalmilag káros légkör kialakulását is.

A vezető egyben képviselő: reprezentánsa egy kollektívának, egy szervezetnek. Viselkedése nemcsak a róla kialakított értékítéletet befolyásolja, hanem kihat az az általa képviselt kollektíva értékelésére is. Az emberek hajlamosak egyedi jelenségekből általánosító következtetések levonására: az antiszociális magatartás árnyéka kisebb-nagyobb mértékben éri a vezető által képviselt szervezetet, kollektívát.

De figyelmet igényel a vezető beosztás azért is, mert a vezetőnek a bűnelkövetésekben való részvétele egyes esetekben rendkívül megnehezíti mások bűncselekményeinek a felderítését is. A beosztottakkal történő elkövetéseknek pedig egyenesen feltétele a vezető részvétele, bűncselekménye. Ez utóbbi szempontokra mutatott rá a *Legfelsőbb Bíróság* is Bf. I. 202/1954. sz. ítéletében: „Vezető jellegű munkakört betöltő személyeknek, utalványozó, ellenőrző és felügyeleti szerveknek bűnszövetkezetbe tömörülése nemcsak a bűncselekmény elkövetését könnyíti meg, hanem a felfedezés lehetőségét is jelentősen megnehezíti, sőt meg is hiúsíthatja."[27]

Az itt elmondottak lényegüket tekintve érvényesülnek ítélkezési gyakorlatunkban. A vezetők példamutatását értékelte a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. III. 2870/1953. sz. ítéletében: „Azok a vádlottak, akik a járási tanács alkalmazottai voltak, ahelyett, hogy a szabálytalanságokat észlelték és megakadályozták volna,

[27] Bírósági Határozatok 440. sz.

maguk is rossz példával jártak elöl. Alsóbb beosztású dolgozó társukat rávezették a visszaélések leplezésének egyik általa eddig nem ismert, újabb módjára."[28]

A vezetők fokozott felelősségének általános érvényű hangsúlyozása mellett helyesen mutat rá a *Legfelsőbb Bíróság* B. II. 568/1952. sz. döntése bűnelkövetéseik demoralizáló hatására: „A társadalmi tulajdon védelmének kötelessége fokozottan terheli azokat, akik vezető, irányító, ellenőrző feladatokat töltenek be. Így a mérnököket, építésvezetőket, művezetőket, munkavezetőket. Éppen ezért, ha ilyen beosztású dolgozó követ el a társadalmi tulajdon rovására bűntettet, súlyosabb elbírálás alá esik. Fokozódik az ilyen magatartás társadalmi veszélyessége akkor, ha az említett személyek belevonják visszaéléseikbe beosztottjaikat is és maguk züllesztik, bomlasztják a munkaszellemet."[29]

A vezető jellegű munkakör értékelése szempontjából vitás lehet annak eldöntése, hogy adott esetben vezető jellegűnek tekinthető-e a vádlott munkabeosztása. Úgy véljük, evonatkozásban nem az elnevezés, hanem a tényleges helyzet a lényeges. A vezetés fogalmához hozzátartozik a mások irányításának, vezetésének lehetősége. Akinek nincs kit vezetnie, nem tekinthető vezetőnek, még ha munkaköri elnevezése tartalmazza is e kifejezést.

A *Székesfehérvári megyei bíróság* Bf. 75/1963. sz. ítéletében megállapítja, hogy „a boltvezetői állás nem tekinthető olyan vezető beosztásnak, amely bűnelkövetés esetén súlyosító körülményként lenne értékelhető".[30]

Az ítéletnek a *Büntetőjogi Döntvénytárban* közzétett részéből nem derül ki, hogy a szóban forgó boltvezető beosztottakkal dolgozott-e vagy sem. Szerintünk ugyanis a fenti állásfoglalás csak abban az esetben helyeselhető, ha a boltvezető beosztottak nélkül dolgozik. Vezetettek esetében a korábban kifejtett szempontok miatt a boltvezető vezető jellegű munkabeosztásának értékelésére is szükség van. Ehhez még hozzáfűznénk azt is, hogy a beosztottak száma sem közömbös az értékelésnél: minél nagyobb számú beosztottal dolgozik egy vezető, bűnelkövetése esetében a vezető beosztás büntetést súlyosító hatása annál nagyobb.

A bevezetőben a vezető beosztás mellett említettük a bizalmi jellegű állást is; ennek értékelése lényegében a vezető jellegű munkakör értékelésének megfelelően történik. Problémát itt is csak annak eldöntése jelent, mikor tekinthető adott állás bizalmi jellegűnek.

A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 925/1965. sz. ítéletében társadalmi tulajdont sértő sikkasztás miatt vonta felelősségre vádlottakat, akik a hűtőház egyik hűtőtermében tárolt almát dézsmálták meg. A vádlottak feladata az alma válogatása volt, munkájukat az I. r. vádlott irányította. E vádlott büntetésének kiszabásánál a bíróság „súlyosítóként vette figyelembe azt, hogy bizalmi helyzetével élt vissza, mivel a MÉK dolgozói közül egyedül neki volt szabad bejárása a hűtőház kérdéses hűtőtermébe."

[28] Büntetőjogi Döntvénytár, 371. sz.
[29] Büntetőjogi Döntvénytár, 1354. sz.
[30] Büntetőjogi Döntvénytár, 393. sz.

A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. IV. 375/1965. sz. határozatának vádlottja az egyik vasútállomás személypénztárosa volt, aki az általa kezelt pénztárból több alkalommal különböző mennyiségű pénzt tulajdonított el. A bíróság a büntetés kiszabásánál ugyancsak súlyosítóként értékelte, hogy „a cselekményt bizalmi állásban követte el."[31]

Útmutatásként hivatkozunk még a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. IV. 27/1966. sz. döntésére, amelyben a sikkasztást elkövető adóügyi előadó terhére értékelte súlyosítóként azt, hogy „bizalmi beosztásának felhasználásával követte el visszaéléseit, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a tanácsi dolgozók tekintélyét és a megbízhatóságukba vetett hitet csorbítsák".[32]

A *Legfelsőbb Bíróság* ezen utóbbi döntése más szempontból is lényeges: kiderül belőle, hogy a bizalmi állás betöltése önmagában még nem értékelhető súlyosító körülményként. Az ilyen értékeléshez a bizalmi állás és a bűnelkövetés közötti összefüggés fennállása szükséges, vagyis az, hogy az elkövető bűncselekményét állásának, helyzetének felhasználásával kövesse el. Visszatekintve idézett bírósági döntéseinkre megállapíthatjuk, hogy a bíróságok valóban csak az ilyen összefüggés fennforgása esetében tulajdonítanak súlyosító hatást a bizalmi állásnak.

Úgy hisszük, az itt mondottak érvényét ki kell terjesztenünk a vezető jellegű munkakör értékelésére is, és az is csak abban az esetben súlyosíthatja az elkövető büntetését, ha a bűncselekmény azzal valamilyen összefüggésben került megvalósításra.

Véleményünk hangsúlyozására annál inkább szükség van, mivel az eddig tárgyalt egyéb körülmények kapcsán nem kívántunk meg ilyen összefüggést. Nem kívántunk meg azért, mivel a korábban vizsgált körülmények önmagukban is megalapozták bizonyos következtetések levonását a büntetés céljainak megvalósíthatóságát illetően.

Más a helyzet azonban a vezető és bizalmi jellegű állások esetében. Ilyenek betöltése önmagában általában még nem nyújt lehetőséget arra, hogy a büntetési célokkal összefüggésbe hozzuk őket. Aligha tudnánk megindokolni pl. azt, hogy a vasúti személypénztáros, vagy boltvezető, tanácsi vezető által féltékenységből elkövetett emberölés esetében az elkövető állásának, munkabeosztásának súlyosító hatást tulajdonítsunk. Ilyen értékelésre tehát csak abban az esetben kerülhet sor, ha a bűncselekményt a vádlott munkakörének, állásának, beosztásának felhasználásával, az az által nyújtott lehetőségek kihasználásával követi el.

Az elmondottak alapján azonban kívánatosnak tűnik egy további kiterjesztést tennünk: *bármilyen munkaviszonynak, munkabeosztásnak bűncselekmény elkövetésére való felhasználása értékelhető súlyosító körülményként.*

Talán nem felesleges itt is hangsúlyozni, hogy a munkaviszony felhasználása is csak abban az esetben értékelhető súlyosító körülményként, ha azt a törvény-

[31] Büntetőjogi Döntvénytár, 3133. sz.

[32] Bírósági Határozatok 4985. sz.

hozó még nem értékelte a törvényi tényállás megalkotásánál. Aggályosnak tűnik ezért a *mohácsi járásbíróság* B. III. 215/1959. sz. ítélete, amelyben a társadalmi tulajdon sérelmére hűtlen kezelést elkövető tettes terhére súlyosító körülményként értékelte a bíróság azt, hogy az elkövető vezetői beosztásával visszaélve követte el a bűntettet.

i) Az enyhítő és a súlyosító körülmények között jelentőségére, egyéb büntetőjogi jelenségekhez való viszonyának a fontosságára nézve kiemelkedik a *büntetlen és a büntetett előélet.*

Korábban már láttuk, hogy az elkövetőknek a bűncselekmény előtti életvezetése, életmódja komoly figyelmet érdemel a büntetés kiszabásánál. E körülményből megalapozott következtetés vonható az elkövető személyiségére és ebből pedig az újabb bűnelkövetéstől való visszatartáshoz szükséges büntetés nemére és mértékére. Az életmód szempontjából pedig megkülönböztetett figyelemben részesítendő az elkövető büntetlen vagy büntetett előélete.

A *büntetlen előélet* általában enyhítő körülmény. Arra enged következtetni, hogy az elkövetőben a bűnözést igazoló nézetrendszer még nem alakult ki. A társadalmi követelmények teljesítését támogató képzetek ez egyszer hatástalanok maradtak ugyan, de önmagában ebből a tényből még nem lehet végleges elerőtlenedésükre következtetni. A büntető eljárás lefolytatása az esetek nagy részében képes ellensúlyozni a negatív irányú képzetek befolyását, ahhoz pedig, hogy a pozitív jellegű képzetek döntő fölényre tegyenek szert, enyhébb büntetés is elegendőnek mutatkozik.

ia) Az elmondottak természetesen csak az olyan büntetlen előéletű vádlottakra vonatkoznak, akiknek előélete más vonatkozásban is szolgáltat bizonyítékot feltételezésünk helytálló voltához. Akik életvitele eddig mindig megfelelt a társadalmi elvárásnak, akik viselkedése eddig sem súrolta a büntetőjogi érdeklődés határait.

A büntetlen előélet büntetést befolyásoló hatása ezek szerint függ az elkövető eddigi életmódjától, attól, hogy eddigi életében mennyiben azonosította magát a társadalmi követelményekkel.

Természetesen nagy jelentősége van annak a körülménynek, hogy milyen hosszú ideig élt a társadalmi elvárás szerint. Minél idősebb korban követi el valaki első bűntettét, annál nagyobb súlyt kell tulajdonítanunk büntetlen előéletének, hiszen annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy bűnelkövetése véletlen epizód életében, személyiségétől idegen életmegnyilvánulás. Ezért nem lenne helyénvaló enyhítőként értékelni a büntetlen előéletet a fiatalkorban bűntettet elkövető személyek javára.

Kérdés azonban, melyik az a kor, amelynek elérése után már érdemnek tekinthető a büntetlen előélet. A *Legfelsőbb Bíróság* a törvényesség érdekében hozott 753/1953. sz. döntésében még a 25 éves vádlott javára sem tulajdonított jelentőséget a büntetlen előéletnek.

Úgy hisszük, nagyjából ez az az életkor, ami után már indokolt enyhítőként értékelni a büntetlen előéletet. Ezzel lezárul az ember életének egy olyan sza-

kasza, amelyet még a kriminológia differenciáltan értékel. A pszichológia, biológia eredményeit felhasználó ezen kriminológiai szemléletnek felelne meg, ha a büntetőjogi értékelés területén sor kerülne ennek az életkornak kérdésünk vonatkozásában történő figyelembevételére.

ib) Rá kell mutatnunk arra is, hogy a büntetlen előélet enyhítő hatásának az elismerésétől nemcsak a fiatalabb korú bűnelkövetők esetében zárkózunk el: ítélkezési gyakorlatunkban kialakult ilyen tagadó álláspont egyéb bűnelkövetők vonatkozásában is.

Korábban minden megkülönböztetés nélkül állították, hogy a hivatalos személyek javára sem lehet enyhítő körülményként értékelni büntetlen előéletüket, mivel a büntetlen előélet feltétele a hivatali állás betöltésének.

Ma már általánosan elfogadottá vált az az álláspont, mely szerint a hivatalos személy javára csak abban az esetben nem lehet értékelni büntetlen előéletét, ha a bűncselekményt hivatali állásával összefüggésben követte el. Ilyen bűntettet valóban nem követhetne el büntetett előéletű személy, ilyen bűntett elkövetésénél ezért nem lehet érdem a büntetlenség. Más bűntett elkövetésénél azonban a hivatalos személynek éppen úgy javára kell értékelni büntetlen előéletét, mint bármelyik másik olyan személynek, aki korábban a társadalmi követelményeknek megfelelően cselekedett. Az ilyen bűncselekmény megvalósítására a büntetlen előéletet megkívánó hivatali állástól teljesen függetlenül kerül sor, hivatali állása nem feltétele a bűncselekmény elkövetésének.

A *Legfelsőbb Bíróság* B. 443/1954. sz. törvényességi határozatában részletesen, elvileg megalapozottan fejtette ki kérdésünk kapcsán álláspontját, amely azóta egységesen elfogadottá is vált. Idézzük a lényegesebb megállapításait: „A büntetlen előélet olyan hivatalos személyeknél, akiknek állása, tisztsége büntetlen előéletet igényel, csak olyan bűncselekményeknél nem enyhítő körülmény, amelyeknek elkövetése általában vagy az adott körülmények között állásukkal, tisztségükkel van összefüggésben. Ilyen esetben a büntetlen előélet az állásnak, tisztségnek, ez pedig a bűncselekmény elkövetésének előfeltétele, tehát a konkrét bűncselekményt más nem is követhette el, mint büntetlen előéletű személy. Ilyen bűncselekménnyel kapcsolatosan természetes, hogy a büntetlen előélet az elkövetőre előnyös megkülönböztetést nem jelenthet. Ellenben, ha a büntetlen előélethez kötött állást, tisztséget betöltő személy olyan bűncselekményt követ el, amely bűncselekmény a betöltött állással, tisztséggel az említett összefüggésben nincs, úgy a büntetlen előélet enyhítő körülményként értékelését mellőzni nem lehet. Az elkövetőt ilyen esetekben büntetlen előélete mindazoktól elhatárolja, akik hasonló bűncselekményt büntetett előélet mellett követtek el. Más kérdés, hogy a betöltött állást, tisztséget a társadalmi veszélyesség mérvének megítélésénél esetleg súlyosító körülményként kell értékelni."[33]

A döntő mozzanatot abban jelölhetjük meg, hogy feltétele-e a büntetlen elő-

[33] Büntetőjogi Döntvénytár, 375. sz.

élet az adott bűntett elkövetésének, vagy sem. Ha igen: enyhítő körülményként nem lehet értékelni, ha nem: ilyenként kell értékelni.

Tételünkből következik annak elismerése, hogy más személyeknél is sor kerülhet a büntetlen előélet enyhítőként értékelésének a mellőzésére: akik foglalkozásukat szintén csak büntetlenség esetében folytathatják, és az ilyen foglalkozással összefüggésben követnek el bűntettet.

Példaként hivatkozunk a *székesfehérvári megyei bíróság* Bf. 75/1963. sz. már idézett döntésére, amelyben a bíróság rámutatott arra, hogy „a boltvezetőknél a büntetlen előélet az alkalmaztatás előfeltétele. Ennélfogva ez nem értékelhető enyhítő körülményként."[34]

ic) Láttuk az eddigiekben, hogy a büntetlen előélet rendszerint enyhítő körülményként értékelendő. Nem kerülhet sor azonban ilyen értékelésre abban az esetben, ha a büntetlen előélet feltétele a bűncselekmény elkövetésének: nélküle nem folytathatná azt a foglalkozást, nem tölthetné be azt az állást, amellyel összefüggésben valósult meg a bűncselekmény.

Vannak azonban olyan esetek is, amikor a ténylegesen megbüntetett személy büntetését enyhíti „büntetlen előélete". Erre olyan esetekben kerülhet sor, amikor az elkövető *mentesült a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól.*

A mentesítés hatályát szabályozó 78. § (2) bekezdése kimondja ugyan, hogy „A mentesített személy büntetlen előéletűnek tekintendő", a (3) bekezdésben azonban a következőket olvashatjuk: „Amennyiben a mentesített személy újabb bűntettet követ el, a bíróság súlyosbító körülményként veheti figyelembe olyan korábbi elítéltetését, amelyre nézve mentesítésben részesült."

A rendelkezés azon a helyeselhető alapgondolaton nyugszik, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás során a bíróságnak ismernie kell a vádlott előéletének minden fontosabb mozzanatát. Aligha vitatható, hogy a büntetés kiszabása során egyik leglényegesebb körülmény: került-e a vádlott már korábban is szembe a társadalmi követelményekkel és milyen módon. A vádlott előéletének ilyen vonatkozásait nem zárhatja ki a bírói értékelés köréből az a körülmény, hogy a vádlottnál korábban feltételezték megjavulását és ennek alapján rehabilitációban részesült.

Mindezek alapján csak helyeselni lehet a *Miniszteri indokolás* alábbi megállapításait: „Az természetesen ellentmondana a mentesítés eszméjének, ha a bíróság minősítő körülményként értékelhetné az olyan korábbi elítélést, illetőleg büntetést, amelyre nézve az elkövető rehabilitációban részesült. Ezért a (3) bekezdés kifejezetten csak arra ad lehetőséget, hogy az említett körülményt a bíróság a büntetés kiszabásánál súlyosítóként vehesse figyelembe. Ez is csak mint lehetőség áll a bíróság rendelkezésére, nem pedig kötelezően alkalmazandó szabály: a bíróság belátásától függ, hogy tulajdonít-e a büntetés mértékét befolyásoló jelentőséget a mentesítés alá esett korábbi büntetésnek."

Abban az esetben tehát, ha az elkövető korábbi bűncselekményére nézve men-

[34] Büntetőjogi Döntvénytár, 393. sz.

tesítésben részesült, újabb bűntettének büntetésénél a bíróság számára három lehetőség van: vagy nem tulajdonít jelentőséget korábbi elítélésének, vagy enyhítő körülményként értékeli „büntetlen előéletét" és végül lehetséges, hogy súlyosítóként veszi figyelembe a rehabilitációban részesült elítélést.[35]

E lehetőségek közötti választás több körülmény összevetése alapján mehet végbe: a bűntettek közötti összefüggés, a bűnelkövetések közötti időben tanúsított viselkedés, az életmód, mindegyik bűncselekmény elkövetésének objektív és szubjektív körülményei a leglényegesebbek közöttük. Mindezeknek a körülményeknek a beható mérlegelése elengedhetetlenné teszi azonban a korábbi bűnelkövetések anyagának alapos tanulmányozását. A *Legfelsőbb Bíróság* 1953-ban még csak „gyakran kívánatosnak" vélte az erkölcsi bizonyítványban megjelölt bűnügyek iratainak beszerzését.[36] A *Legfelsőbb Bíróságnak* a büntető eljárásban ismételten felelősségre vontak megítéléséről kiadott 6. számú irányelve már azt állapítja meg, hogy „mellőzhetetlen az előző elítéléssel kapcsolatos bűnügyi iratok beszerzése és azok tüzetes tanulmányozása."

A 6. sz. irányelv idézett megállapításának a helyessége vitathatatlan. Az elkövető személyiségének a feltárása, egyéniségéből a társadalomra háruló veszély megállapítása csak előéletének a felderítése alapján lehetséges. És evonatkozásban korábbi bűntette – vagy bűntettei – okainak kiemelkedő jelentősége van. Ily módon lehet megállapítani, szoros összefüggés áll-e fenn az elkövető személyisége és bűnöző magatartása között.

Az iratok tanulmányozása, a korábbi és a jelenlegi bűntettek körülményeinek az egybevetése alapján juthat tehát a bíróság olyan elhatározáshoz, hogy a rehabilitáció alá esett korábbi elítélést értékelés nélkül hagyja. Erre elsősorban olyan esetekben kerülhet sor, amikor a korábbi és a jelenlegi bűnelkövetés között nincs összefüggés, okaik és kísérő körülményeik is eltérőek, de egyéb körülmények miatt nem tulajdonítható a „büntetlen előéletnek" enyhítő hatás sem.

A *miskolci megyei bíróság* Bf. I. 757/1965. sz. ítéletében értékelte a vádlott korábbi elítélései közül azokat, amelyek a jelenlegi elkövetéshez hasonló jellegűek voltak. A jelen bűncselekménytől eltérő korábbi bűntett miatti elítélést azonban figyelmen kívül hagyta a büntetés kiszabásánál. A bíróság elvi éllel szögezte le: „Tekintettel arra, hogy az ítélkezési gyakorlatnak megfelelően a rehabilitáció alá esett korábbi elítéltetések közül a Btk. 78. §-a (3) bekezdésének helyes értelmezése szerint a hasonló jellegű vagy azonos bűntettek miatt történt elítéltetést helyes a büntetés kiszabásánál értékelni, tévedett a járásbíróság, amikor a fentebb említett vádlotti elítéltetést tényállásba foglalta. A tényállásba csupán azokat a korábbi rehabilitáció alá esett büntetéseket kell foglalni, amelyeket a bíróság a büntetés kiszabásánál értékel."[37]

A korábbi elítélés értékelés nélkül hagyásánál jóval gyakoribb azonban az,

[35] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 157. old.

[36] Büntetőjogi Döntvénytár, 372. sz. alatt közölt Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 3034/1953. sz. ítélet.

[37] Bírósági Határozatok 4850. sz.

hogy a bíróság vagy enyhítőként veszi figyelembe „büntetlen előéletét", vagy a 78. § (3) bekezdése alapján súlyosító körülményként értékeli a mentesítés alá esett korábbi bűnelkövetését. A kérdés csak az, hogy milyen elvi alapon foglaljanak állást bíróságaink e két lehetőség közötti választásnál?

Mivel a 78. § (3) bekezdésében rögzített tétel kriminológiai alapokban gyökerezik, a választás kérdésében is csak kriminológiai szempontok alapján dönthetünk. Erre utal egyébként a már hivatkozott 6. sz. irányelv is az alábbi megállapításában: „A visszaesők elleni küzdelemben a törvény hatékony eszközt biztosít a bíróság számára, amikor a Btk. 78. §-ának (3) bekezdése lehetővé teszi a mentesítés alá esett korábbi elítélés súlyosító körülményként való értékelését. E törvényi lehetőséggel bíróságainknak elsősorban a kriminológiai visszaesők tekintetében kell élniök."

Tekintettel arra, hogy könnyebbnek tűnik annak eldöntése, mikor lehet súlyosítóként figyelembe venni a rehabilitáció alá esett korábbi bűnelkövetést, mint az enyhítő körülménykénti értékelés feltételeinek pozitív jellegű meghatározása, először a súlyosító körülménykénti értékeléssel foglalkozunk.

A 6. sz. irányelv idézett állásfoglalásából indulunk ki: a kriminológiai értelemben vett visszaesés esetében indokolt a súlyosítókénti értékelés.

A *Kriminológia* egyetemi jegyzete szerint a kriminológia „törvényi rendelkezéshez hasonlóan, de attól függetlenül a személyben rejlő társadalomra veszélyesség alapján azokat az ismételt elkövetőket tekinti visszaesőknek, akik *»konok bűnözési tulajdonságokkal«* rendelkeznek. E fogalomkörbe elsősorban azok az elkövetők tartoznak, akiknek defektuózus személyisége permanensen és intenzíven manifesztálódik."[38]

Visszaesőnek tekintendő kriminológiai értelemben tehát az, akinek bűnelkövetései antiszociális személyiségével szoros összefüggést mutatnak, akinek bűntette döntően személyiségéből következően és nem annyira a körülmények hatására jött létre. Az elkövető személyiségének, előéletének értékelésénél a korábbi bűnügyei aktáinak a tanulmányozása alapján megnyugtató módon állást lehet foglalni abban a kérdésben, hogy kriminológiai értelemben visszaesőnek tekinthető-e az elkövető és ennek megfelelően lehet-e terhére értékelni rehabilitáció alá esett korábbi bűntettét, vagy nem.

Adott esetben a vádlott a 14 éven aluli, de testileg fejlett sértettel az esti mozielőadás után együtt indult haza. Útközben a terhelt pénzt ígért a sértettnek, aminek hatására egy bokros részben fajtalankodtak. A vádlott korábban már két ízben volt elítélve folytatólagosan elkövetett természet elleni fajtalanság miatt. A *Legfelsőbb Bíróság* B. I. 331/1964. sz. törvényességi határozatában az alábbiakra mutatott rá: „A terhelt előző cselekményeit is fiatalkorúakkal szemben követte el, olyan személyekkel szemben tehát, akik a természet elleni fajtalanság alapesetének: az új törvény, a Btk. 279. §-ában meghatározott bűntettnek passzív alanyai. Megállapítandó az is, hogy mind az előző cselekményeinél, mind a

[38] *Földvári–Vigh:* Kriminológia, i. m. 177. old.

most elbírált cselekményénél is vagyoni előny adásával környékezte meg a terhelt a sértetteket. Jelentőséget kell végül annak is tulajdonítani, hogy a terhelt a természet elleni fajtalanság miatt kiszabott szabadságvesztés-büntetés hátrányos következményei alól – törvényi rehabilitáció folytán – 1963. július 26. napján mentesült, s újabb cselekményét néhány nappal később, 1963. augusztus 13-án követte el."[39]

A kriminológiai értelemben vett visszaesés megállapítása, és a korábbi elkövetések súlyosítókénti figyelembevétele aligha vitatható, tekintettel az egyes bűncselekmények elkövetésének hasonló körülményeire, a rehabilitáció bekövetkezése után az újabb bűnelkövetésig eltelt idő igen rövid voltára. Előfordulnak azonban gondosabb vizsgálatot, nagyobb körültekintést igénylő esetek is.

Egy másik ügyben a terhelt, észlelve, hogy a sértett házának tetején galambok vannak, elhatározta azok ellopását. A galamboknak a padláson levő kiröpülő nyílását elfedte, majd a padlásajtót kifeszítette, behatolt a padlásra és az ott levő két zsákba betett 35 db galambot és a lakására vitte.

A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. V. 805/1964. sz. határozatában helyteleníteti azt, hogy az ügyben eljárt bíróságok enyhítő körülményként értékelték a terhelt büntetlen előéletét. A terheltet ugyanis 1953-ban fegyverrejtegetés, 1956-ban könnyű testi sértés, 1958-ban pedig társadalmi tulajdont károsító lopás miatt elítélték. „Noha a terhelt – folytatja a *Legfelsőbb Bíróság* ítéletében – eme elítéltetéseihez fűződő hátrányok alól már mentesült, a Btk. 78. § (3) bekezdése értelmében korábbi elítéléseit indokolt súlyosítóként figyelembe venni. Mégpedig arra tekintettel, hogy a terhelt ellen lopás miatt később újabb büntető eljárás indult, továbbá, mert az ezúttal elbírált lopási cselekménye – az elkövetés módjából, indítékaiból kitűnőleg – önmagában is jelentősebb tárgyi súlyú és fokozottabb társadalomra veszélyességet jelez."[40]

Az állásfoglalás érdemével egyetértünk: a többszörös elkövetés, közöttük hasonló bűntettek megvalósítása, az elkövető társadalomellenes tudati beállítottságára, a pozitív irányba ható képzetek gyengeségére mutat. Ezekből pedig csak a súlyosabb büntetés szükségességére lehet következtetni.

Általános érvénye miatt idézünk még két *Legfelsőbb Bírósági* kollégiumi állásfoglalást is.

A 297. B. K. döntés értelmében: „Annak a körülménynek, hogy az elkövető megelőzően valamely más bűncselekmény tényállását megvalósította, az elkövető társadalomra veszélyességének körében való értékelését nem zárja ki az, hogy e cselekmény tekintetében a bíróság korábban a tárgyaláson a Btk. 60. §-a alapján figyelmeztetést alkalmazott."[41]

Az állásfoglalást helyeseljük, mivel a 60. § alkalmazásának is feltétele a bűncselekmény megvalósulása. Későbbi hasonló jellegű bűnelkövetés – különösen,

[39] Bírósági Határozatok 4037. sz.
[40] Bírósági Határozatok 4220. sz.
[41] Büntetőjogi Döntvénytár, 365. sz.

ha az rövidebb időn belül kerül megvalósításra – alapul szolgálhat arra, hogy az elkövetőt a kriminológiai értelemben visszaesőnek tekintsük, büntetését korábbi bűnelkövetésére figyelemmel szabjuk ki.

A másik említésre méltó kollégiumi állásfoglalás a 394. számú, amely szerint: „A mentesítés alá esett korábbi elítélésre a bíróság határozatában csak akkor utalhat, ha ezt a Btk. 78. § (3) bekezdése alapján súlyosító körülményként veszi figyelembe."[42]

Ez az állásfoglalás egyben alapul szolgál ahhoz is, hogy áttérjünk a korábban jelzett másik lehetőség vizsgálatára: mikor lehet enyhítő körülményként értékelni a mentesítés alá esett bűntettet elkövetett személy „büntetlen előéletét".

A 394. sz. kollégiumi állásfoglalás adja meg a kiinduló pontot: „A büntetett előélethez fűződő hátrányok alól mentesített személy javára a büntetlen előéletet általában enyhítő körülményként lehet értékelni."

„Általában" enyhítő körülmény a büntetlen előélet, de ilyen esetekben mindig szükséges megindokolni az enyhítőkénti értékelést.

A dolog természetéből következik, hogy az előzőekben tárgyalt körülményekkel ellentétes tényezők alapjai lehetnek az enyhítőkénti értékelésnek. Természetes azonban, hogy egyéb körülmények is alapul szolgálhatnak a büntetés enyhébb mértékben történő kiszabásának. A fentebb már hivatkozott 394. sz. kollégiumi állásfoglalás szerint az enyhítő körülménykénti értékelésre „különösen akkor kerülhet sor, ha a rehabilitáció alapjául szolgált bűntett, vagy bűntettek kisebb jelentőségűek, illetve merőben eltérő jellegűek, mint az elbírálás alatt álló bűncselekmény, továbbá, ha az elítélés óta viszonylag hosszabb idő eltelt".

Az itt felsorolt szempontok közül a hosszabb idő eltelésére vonatkozó a legvitathatatlanabb. Aki korábbi bűnelkövetése után hosszú ideig él a társadalmi elvárásnak megfelelően, semmiképpen sem tekinthető „konok bűnözési tulajdonságokkal" rendelkező személynek. Az eltérő jellegű bűntettek esetében azonban vizsgálni kell azt is, nem olyan gátlástalan, bűntetteket válogatás nélkül elkövető személlyel van-e dolgunk, akinél a megerősödött antiszociális személyiségi vonások nyilvánulnak meg bűncselekményeiben. Ilyen esetekben ugyanis a bűntettek eltérő jellege sem lehet akadálya a válogatás nélküli bűnelkövetések súlyosító körülménykénti értékelésének.

Bírói gyakorlatunk a vázolt szempontok elfogadása alapján lényegében helyesen alakul. Eseti téves értékelések mellett uralkodóvá az elméletileg megalapozott és helyeselhető állásfoglalások váltak.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 904/1963. sz. ítélete helytelenítette a *pécsi megyei bíróság* B. 731/1963. sz. ítéletét, amelyben a bíróság azért nem értékelte az emberölés miatt elítélt vádlott javára a büntetlen előéletét, mivel a vádlott nem „fedhetetlen". Helyesen mutatott rá azonban a *Legfelsőbb Bíróság* arra, hogy a „vádlott több mint 15 évvel ezelőtt volt büntetve hatósági közeg elleni erőszak miatt 50 Ft pénzbüntetésre, mely büntetésére rehabilitációt nyert. Ilyen

[42] Büntetőjogi Döntvénytár, 561. sz.

körülmények mellett vádlott javára büntetlen előélete enyhítőként értékelendő, az előző büntetettségétől eltelt hosszú időre, valamint az előző elítélése alapját képező cselekmény jelentéktelen tárgyi súlyára tekintettel, ami a büntetés mértékében is kifejezésre jutott."

A hosszú idő eltelése mellett a korábbi bűntett eltérő jellegével indokolta a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 792/1962. sz. ítéletében a büntetlen előélet enyhítő körülménykénti értékelését. A szándékos emberölés kísérlete miatt felelősségre vont terhelt korábban közellátás érdekét veszélyeztető bűntett elkövetése miatt részesült büntetésben, azóta azonban „hosszú idő telt el". Mivel a korábbi bűncselekmény „jellege merőben eltérő a mostani bűntettétől", a bíróság indokoltnak látta – figyelemmel a két bűntett elkövetése közötti idő hosszabb voltára is – az enyhítő körülménykénti értékelést.

Ismét más körülményre hivatkozik a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 536/1962. sz. döntésében: „A Btk. 78. § (3) bekezdés szerint újabb bűntett elkövetése esetén a bíróság súlyosító körülményként figyelembe veheti a vádlott olyan korábbi elítélését, amelyre nézve mentesítésben részesült. A szóban levő esetben azonban a vádlottat megelőzően – a kiszabott pénzbüntetésből is kitűnően – csekély jelentőségű és részben más jellegű cselekmények miatt ítélte el a bíróság, ilyen korábbi elítélései óta több mint 10, illetve 5 év telt el."[43]

Figyelemre méltó indokolást találunk a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 861/1963. sz. ítéletében: „Nem tévedett az elsőfokú bíróság, amikor enyhítőként értékelte a vádlott büntetlen előéletét. A vádlott korábban erőszakos cselekményekért több ízben volt büntetve. Mentesült azonban az elítéléshez fűződő hátrányos következmények alól. A legutolsó cselekményért történt elítélés óta több mint 10 év telt el. Abból a tényből, hogy a vádlott az említett időn keresztül tartózkodott a bűnözéstől, következik, hogy a vádlott életvezetésében gyökeres változás állt be, a vele szemben korábban alkalmazott büntetések a megfelelő nevelő hatást elérték. A tényállásból kitűnik az is, hogy a jelen ügybe alkalmilag sodródott be."[44]

j) Az eddigiekben a büntetlen – és a büntetlennek tekintendő – előélet enyhítő hatásának kérdéseit vizsgáltuk. A következőkben a *büntetett előélet* értékelése kapcsán felmerülő problémák tárgyalására térünk át.

A büntetett előélet figyelembevétele rendkívüli értékelést igényel. Merev, minden esetre vonatkoztatható tételeket aligha lenne helyes felállítani, mivel az idevágó objektív és főleg szubjektív körülmények igen differenciált értékelést igényelnek. Csak helyeselnünk lehet a 6. sz. irányelv megállapítását, mely szerint: „a büntető eljárásban ismételten felelősségre vont bűnelkövetők elleni küzdelem differenciáltabbá és hatékonyabbá tétele bíróságaink egyik központi feladata".

Mivel az előzőekben már foglalkoztunk az ismételten felelősségre vont bűnel-

[43] Büntetőjogi Döntvénytár, 564. sz.

[44] Bírósági Határozatok 3883. sz.

követőkkel, akik korábbi büntetettségük hátrányos jogkövetkezményei alól már mentesültek, ehelyütt csak a szó szűkebb értelmében vett büntetett előéletűek felelősségre vonásának mikéntjét kell vizsgálat tárgyává tennünk.

A differenciált küzdelemre vonatkozó, előbb már említett igény elengedhetetlenné teszi minden büntetett előéletű személy ellen folyó bűnügyben a korábbi felelősségre vonás iratainak a beszerzését és gondos tanulmányozását. Különös jelentőséget kell tulajdonítani az egyes bűnelkövetések között eltelt idő nagyságának, ezen idő alatt tanúsított életmódnak, törekvéseknek, a szóban forgó bűntettek mögött meghúzódó objektív és szubjektív körülményeknek, így különösen az egyes elkövetések motívumainak, okainak, az elkövető esetleges hajlamainak.

Kétségtelenül a legsúlyosabb következményekkel a büntetőjogi értelemben vett visszaesés megállapítása jár: egyes bűntetteknél e körülmény súlyosabb minősítést eredményez.

A Btk. 115. §-a értelmében visszaesőnek tekintendő, „akit a bűntett elkövetését megelőzőleg szándékosan elkövetett ugyanolyan bűntettért már szabadságvesztésre ítéltek, és a büntetés kiállásától vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűntett elkövetéséig öt év még nem telt el".

A visszaesés minősítő hatásának ezek szerint az alábbi feltételei vannak: *a)* korábbi szándékos bűntett, *b)* a jelenlegi bűntett ugyanolyan, mint a korábbi volt, *c)* a korábbi bűnelkövetés miatt a bíróság szabadságvesztést alkalmazott, *d)* a kiszabott büntetés végrehajtásától (vagy a végrehajthatóság megszűnésétől) az újabb bűntett elkövetéséig öt év még nem telt el.

Úgy gondoljuk, hogy a vázolt négy körülmény között csak a második helyen említett igényel közelebbi magyarázatot.

E feltétel fennforog mindenekelőtt olyan esetekben, amikor az elbírálás tárgyát képező cselekmény a Btk. ugyanazon §-a szerint minősül, mint amelyik § alapján történt az elkövető korábbi cselekménye miatti megbüntetése.

Ugyanolyan bűntettről beszélünk azonban akkor is, ha az elkövető jelenlegi bűntette egyik alkateleme a korábbi bűnelkövetés értékelésére szolgált összetett vagy összefoglalt bűntetti tényállásnak. A 6. sz. irányelv a tartási kötelezettség elmulasztásának minősített esete és a közveszélyes munkakerülés közötti összefüggést hozza fel példaként és az alábbiakat állapítja meg: „a közveszélyes munkakerülés visszaesőként elkövetettnek minősül a tartási kötelezettség elmulasztásának a Btk. 275. § (3) bekezdés *b)* pontja első fordulata szerinti minősített esete miatt való korábbi elítéltség folytán is".

De helyes a 6. sz. irányelv azon további útmutatása is, mely szerint „a visszaesés mint minősítő körülmény megállapítandó akkor is, ha a korábbi elítélés olyan bűntett miatt történt, amelynek törvényi tényállása magában foglalja az utóbb elkövetett bűntett tényállását is. Így pl. a merénylet [Btk. 126. § (1) bek.] az emberölés (Btk. 253. §) visszaesésben elkövetésének megállapítására alapul szolgál."

Míg a 6. sz. irányelv idézett útmutatásaival egyetértünk, az újabb irodalomban már találunk olyan állásfoglalásokat, amelyek a törvényes rendelkezéseink-

kel nem állanak összhangban és ezért gyakorlati értékesítésüket nem tartjuk kívánatosnak.

A törvény egyértelműen leszögezi, hogy csak azt lehet visszaesőnek tekinteni, akit ugyanolyan bűntettért már egyszer elítéltek. Nem visszaeső tehát az, akit ilyen bűntett miatt még nem ítéltek el. Azt magunk is valljuk, hogy kérdésünk vonatkozásában nem a bűncselekmény nevén, nem is az alkalmazott törvényi tényálláson van a hangsúly: a büntetéshez alapul szolgáló cselekmény dönt: visszaeső, akit a jelenlegi cselekményének megfelelő korábbi cselekményéért már megbüntettek. Lehet, hogy azt a cselekményt korábban másik bűncselekményként (pl. merényletként), vagy ugyanazon bűncselekményen belül másik törvényhely alapján (minősített eset-alapeset) értékeltek. De a cselekmény nem maradt büntetés nélkül!

Abban az esetben viszont, ha korábban nem ítélték el az elkövetőt valamely cselekmény miatt – pl. azért, mivel mint eszközcselekményt beolvasztották a célbűntettbe – ugyanolyan cselekmény későbbi elkövetését nem lenne helyes visszaesésben elkövetettnek tekinteni. Ezért helytelenítjük azokat a – legélesebben *Berkes* György által[45] megfogalmazott – állásfoglalásokat, amelyek a súlyosabb minősítést lehetségesnek tartják olyan esetekben is, amikor az elkövető jelenlegi cselekményének megfelelő korábbi cselekményét látszólagos alaki vagy anyagi halmazatként a főcselekménybe beolvasztották. E felfogás alapján visszaesésben elkövetett adócsalás miatt kellene felelősségre vonni a most adócsalást megvalósító személyt, akit korábban üzérkedés miatt ítéltek el és a 378. kollégiumi állásfoglalás értelmében mellőzték az adócsalás megállapítását.

Meggyőződésünk, hogy ez az állásfoglalás nélkülöz minden törvényes alapot és ezért nem fogadható el. Nem tudunk azonban elzárkózni annak megjegyzésétől, hogy az ilyen állásfoglalások kialakulására feltehetően hatott a *Legfelsőbb Bíróság*nak a halmazat kérdésében követett azon gyakorlata is, amelynek lényegét a halmazati minősítés visszaszorításában, a legminimálisabbra való csökkentésében jelölhetjük meg. Aligha lenne azonban helyeselhető az a megoldás, ha a halmazat területén elkövetett elméleti tévedéseinket a visszaesés törvényellenes értelmezésével törekednénk kijavítani.

Alapelvünk tehát az, hogy a visszaesés csak abban az esetben értékelhető minősítő körülményként, ha az elkövetőt már *elítélték* a jelenlegivel egyező cselekményért. Minket azonban ehelyütt nem a minősítő, hanem a súlyosító körülményként értékelhető visszaesés foglalkoztat. Evonatkozásban pedig elsősorban a *kriminológiai értelemben vett visszaesésnek* van a legnagyobb jelentősége.

Mint már említettük, kriminológiai értelemben visszaesőnek tekintjük azt a bűnelkövetőt, akinek bűncselekményei és személyisége között a legszorosabb összefüggés áll fenn, akinek bűntettei tehát döntően antiszociális személyiségi vonásaira vezethetők vissza.

[45] *Berkes* György: A visszaesés mint minősítő körülmény a Btk-ban. Magyar Jog 1964. évf. 346. old.

A kriminológiai visszaesés legkirívóbb, legsúlyosabb megítélés alá eső esetei: ismételten ugyanolyan bűntettek, azonos indítóokból fakadó bűntettek, bármilyen bűntettek minden válogatás és gátlás nélküli, és végül azonos módon, azonos tevékenységgel megvalósuló bűntettek elkövetése.

Ugyanolyan bűntettek ismételt elkövetése arra enged következtetni, hogy az elkövetőben igen gyengék bizonyos antiszociális képzetek érvényesülését, hatását gátló képzetek. Az antiszociális képzetek gyengítésére, a pozitív vonások erősítésére van szükség és ez csak az egyén életébe való erőteljesebb beavatkozással, súlyosabb büntetés alkalmazásával lehetséges.

A vázolt körülmény súlyosítóként – nyomatékos súlyosító körülményként – értékelendő olyan bűntetteknél, ahol a törvényhozó nem fűzött minősítő hatást az ismételt elkövetéshez.

De sor kerülhet a súlyosítókénti értékelésre olyan esetekben is, amikor valaki a törvényi minősítéshez szükséges bűntetteken túlmenően, többször követte el a kérdéses bűntettet. Félreérthetetlenül szögezte le a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. IV. 241/1965. sz. határozatában: „... nyomatékos súlyosító körülmény, hogy a súlyosabb minősítést megalapozó büntetettségen túlmenően is büntetve volt... és az a körülmény, hogy a kerékpárlopásokra mintegy specializálta magát."[46]

A kriminológiai visszaesés különleges figyelmet igénylő másik esete az azonos indítóokból fakadó ismételt bűnelkövetés. Az elkövető személyiségének nagyfokú antiszocialitása megnyilvánulhat olyan különböző bűntettek elkövetésében is, amelyek azonos motívumból fakadnak. *Arányi* Miklós állapítja meg helyesen, hogy egyes esetekben e körülmény jellembeli fogyatékosságra enged következtetni.[47]

A 6. sz. irányelv is elismeri azt, hogy „a minősítés alapjául nem szolgáló visszaesés nagyobb súllyal való értékelésének tehát nem feltétele a korábbi elítélés tárgyát képező bűntett ugyanolyan volta, hanem elegendő, hogy a korábban és az utóbb elkövetett bűntett jellege legyen hasonló". Nos, *Arányi*val egyetértve, úgy véljük, a hasonló jelleg megállapítása egyes esetekben nyugodhat a motívum azonosságán is.

De hasonló jellegűnek tekintjük az azonos módon, hasonló tevékenységgel megvalósított bűntetteket is. A magatartás tanúsításának módja, az elkövetési tevékenység miként je is alkalmas arra, hogy az elkövető személyiségére megalapozott következtetéseket vonjunk le. És a kriminológiai visszaesés megállapításához erre van szükség.

Kiemelkednek végül az egyszerű büntetett előéletűek közül azok a bűnelkövetők, akik antiszociális beállítottságuk, a társadalmi együttélési szabályokkal való merev szembenállásuk, parazita életfelfogásuk miatt válogatás nélkül követnek el bűntetteket. Vannak közöttük olyanok is, akiknél nem a bűnelkövetés, hanem

[46] Bírósági Határozatok 4498. sz.

[47] *Arányi* Miklós: A visszaesés - jogpolitikai „visszaesés" kérdéséhez. Magyar Jog 1965. évf. 433. old.

a társadalmi elvárásnak megfelelő viselkedés értékelhető epizódként életük folyamatában. Méltán állapítja meg a 6. sz. irányelv az ilyen elkövetőkről, hogy „igen magas a társadalmi veszélyességük" és hogy „állandó veszélyt jelentenek a társadalomra". A kriminológiai visszaesésnek ezen formája áll legtávolabb a büntetőjogi értelemben vett visszaeséstől, ennek ellenére egyike a legnyomatékosabban értékelhető súlyosító körülményeknek.

A büntetőjogi visszaesés, mint minősítő körülmény után áttekintettük a kriminológiai visszaesés, mint súlyosító körülmény vonatkozásában felmerülő kérdéseket. Ezek után a büntetett előéletűek azon csoportjának szemügyre vételére van még szükség, akik sem büntetőjogi, sem kriminológiai értelemben nem tekinthetők visszaesőnek, korábbi elítélésük hátrányos jogkövetkezményei alól azonban még nem mentesültek.

Egyetértünk a 6. sz. irányelv tételével: a büntetett előélet általában súlyosító körülmény. E körülmény súlya azonban rendkívül változatos. Egyes esetekben nagyobb, máskor kisebb mértékben befolyásolja a büntetés meghatározását, attól függően, hogy az értékelést igénylő egyéb körülmények mennyiben adnak teret befolyásának. Súlya tehát az egyszerű büntetett előéletnek is van, figyelembe vétele, az ítéletben való kiemelése mindig indokolt, tényleges hatása azonban sok körülménytől függ.

A büntetett előélet büntetést súlyosító hatását már csak a Btk. 78. § (3) bekezdése miatt sem tagadhatjuk. Ha a törvény lehetőséget biztosít még a mentesítésben részesült korábbi bűntettek súlyosítókénti értékelésére is, kivétel nélkül indokolt ez a rehabilitációban még nem részesült bűncselekmények vonatkozásában.

Az elmondottak miatt csak fenntartással értünk egyet *Rácz* György ama nézetével, mely szerint nem a büntetett előélet, hanem a visszaesés értékelhető súlyosító körülményként.[48] A szerzőnek annyiban igazat adunk, hogy a visszaesés – eddigi szóhasználatunk szerint: a kriminológiai visszaesés – kiemelt figyelembevételt, nyomatékos súlyosítókénti értékelést igényel. Ennek azonban nem mond ellent az, hogy a büntetett előéletet *is* értékelni kell – ha a befolyása jóval kisebb is.

Tapasztalataink szerint az itt elmondottak érvényesülnek bírói gyakorlatunkban is. A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 20/1956. sz. ítéletében elvi éllel – véleményünk szerint ma is helytállóan – szögezte le, hogy „a büntetett előélet nemcsak akkor súlyosító körülmény, ha a korábbi bűncselekmény az újabb bűntettel összefüggésbe hozható, hanem ettől függetlenül is."[49]

Annak érdekében, hogy a büntetett előélet túlértékelésének és eljelentéktelenítésének hátrányait elkerüljük, a bíróságoknak a leggondosabban meg kell vizsgálniok a korábbi bűnelkövetések összes kísérő körülményét. Jó példát szolgáltat erre a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. II. 1127/1966. sz. határozata, amely az alábbi megszívlelendő megállapításokat tartalmazza: „A 6. számú irányelv II. részé-

[48] *Rácz* György: A visszaesés kérdéséhez. Magyar Jog 1964. évf. 51. old.
[49] Büntetőjogi Döntvénytár, 381. sz.

nek 1. pontjában kifejtettek szerint a büntetett előélet általában súlyosító körülmény; ezen belül azonban további differenciálásra van szükség. A merőben más jellegű bűntett miatt korábban elítéltek társadalomra veszélyességének foka ez okból nem mindig kiemelkedő, ez gondosan vizsgálandó. A gondos vizsgálat keretében – az említett irányelv III. részében kifejtettek szerint is – alapvető jelentősége van a bűntettet előidéző okok, az azt lehetővé tevő körülmények, valamint a bűnelkövető személyisége vizsgálatának."

Ezen általános érvényű fejtegetések után a bíróság a konkrét ügyben az alábbi értékelést adja: „A nyomatékos enyhítő körülményekre tekintettel és a fentebb kifejtettekre is figyelemmel a terhelt személyében rejlő társadalomra veszélyesség foka – a büntetett előélet ellenére is – lényegesen kisebb, mint ahogyan azt az eljárt bíróság a büntetés nemének a megállapítása körében értékelte. A korábbi cselekmények ugyanis részben alkalmi jellegűek, kisebb súlyúak és merőben más jellegűek voltak, mint a most elbírált magzatelhajtás. Az új cselekmény tehát jellegére, elkövetésének indokaira és körülményeire tekintettel a korábbi elítélések ellenére sem mutat következetes, kitartó jellegű bűnismétlésre."[50]

Hivatkozunk még a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 618/1963. sz. határozatára, amely más szempontból tartalmaz figyelmet érdemlő megállapításokat.

A vádlottat 200 Ft-on aluli kárt okozó tulajdon elleni bűntett miatt az elsőfokú bíróság 3 hónapi végrehajtható szabadságvesztésre ítélte. Az ítélet ellen bejelentett védői fellebbezést a megyei bíróság az alábbi indokolással utasította el: „Az elsőfokú bíróság a bűnösségi körülményekkel helyesen foglalkozott. A terhelt pár hónappal a börtönből történt szabadulása után újból bűncselekményt követett el. A korábbi hosszabb tartamú szabadságvesztés a megnevelésre alkalmasnak nem mutatkozott, így a kisebb kárérték ellenére is a terhelttel szemben mindenképpen végrehajtható szabadságvesztés alkalmazandó."

Röviden meg kell magyaráznunk azt a tényt, hogy a büntetlen és a büntetett előélet értékelésével, a büntetés kiszabásánál játszott szerepével ilyen részletesen foglalkoztunk. Eltekintve a gyakorlatban felmerülő azon problémák sokaságától, amelyek elméleti tisztázást igényelnek, a vázolt kérdés szélesebb körű vizsgálatát indokolják az alábbi adatok is.[51]

Hazánkban 1964-ben 59 255 személyt vádoltak meg bűncselekmény elkövetésével. Ezek 33,7%-a korábban büntetett személy volt. 1965-ben 73 730-ra rugott a vádlottak száma, ezek 33%-a volt korábban büntetve. 1966-ban 75 090 vádlott 33,7%-a büntetett előéletű volt és végül az 1967-ben megvádolt 63 733 személy 36,5%-a volt korábban büntetve.

Azoknak a személyeknek a köre tehát, akiknek büntetésénél az itt tárgyalt problémák megválaszolást igényelnek; meglehetősen széles körű. Fokozza e kér-

[50] Bírósági Határozatok 5240. sz.

[51] Az itt közölt adatok a BM bűnügyi nyilvántartó és statisztikai osztálya és a Legfőbb Ügyészség titkársága által kiadott Tájékoztatás a bűnözésről és a bűnüldözésről (1967. év) című füzetben olvashatók.

dések jelentőségét az, hogy egyes bűntett-kategóriák elkövetői közö- még nagyobb arányban szerepelnek a büntetett előéletűek: az 1967-ben a család, ifjúság vagy a nemi erkölcs elleni bűntettek miatt megvádoltak 53,9%-a, az üzletszerű kéjelgés miatt megvádoltak 52,3%-a, a személyek javainak sérelmére megvalósult bűntett miatt vádoltak 50,5%-a büntetett előéletű személy volt. E büntetett előéletűek tekintélyes aránya egyben büntetőjogi értelemben vett visszaeső is volt: a család, ifjúság vagy a nemi erkölcs elleni bűnelkövetők 21,2%-a, az üzletszerű kéjelgés elkövetőinek 35,8%-a; a személyek javait sértő bűntettek miatt megvádoltak 31,3%-a speciális visszaeső, a büntetőjogi szabályok értelmében súlyosabb büntetőjogi rendelkezés alá eső személy volt.

A közölt adatok önmagukért beszélnek, és megalapozzák a már többször hivatkozott 6. sz. irányelv bevezető szavait: „A büntető eljárásban ismételten felelősségre vont bűnelkövetők elleni küzdelem differenciáltabbá és hatékonyabbá tétele bíróságaink egyik központi feladata."

k) Kívánatosnak tűnik röviden foglalkozni az *elkövetői minőség* szerepével is.

A törvényhozó egyforma büntetés kiszabását tette ugyan lehetővé valamennyi elkövetőre, a bűntett elkövetésében résztvevők büntetésénél azonban a Btk. 64. §-ának rendelkezései egyénenként vizsgálandók. Az elkövetett cselekmény súlyának a helyes megállapításánál viszont az elkövetői minőségnek is van jelentősége.

Általánosan elfogadottnak tekinthető az a felfogás, amely a tettességet súlyosabb megítélésben részesíti, mint a részesi alakzatokat. E nézetet – legalább is a bűnsegély vonatkozásában – alátámasztja a törvény 68. § (3) bekezdésének a rendelkezése is, amely bűnsegély esetében két fokú enyhítésre ad lehetőséget a bíróságnak. Megjegyezzük azonban, hogy önmagában az elkövetői minőségnek nem lehet nagy befolyást biztosítani a büntetés mértékének a meghatározására; tényleges súlya egyéb körülmények hatásától függ.

Kétségtelen azonban az is, hogy sem a részesi tevékenység, de még a társtettesi cselekmény súlyának a megítélésénél sem hagyható figyelmen kívül az, hogy milyen módon és milyen intenzitással került kifejtésre az említett tevékenység. A bűncselekmény megvalósulásához való hozzájárulás mértéke komoly tényező a büntetés kiszabásánál is. Erre utal a *Legfelsőbb Bíróság*nak a törvényesség érdekében hozott B. 1236/1953. sz. határozata is, amelyben kifogásolta annak a körülménynek a megyei bíróság által történt figyelmen kívül hagyását, hogy – az egyébként bűnsegély miatt elítélt – vádlott „magatartása döntő szerepet játszott a bűncselekmények elkövetésénél, közreműködése mintegy feltétele volt annak, hogy a bűncselekmények megvalósíthatók legyenek."[52]

Az elkövetőnek a bűntett megvalósulásában játszott szerepét – és ennek megfelelően: felelősségét – növeli az, ha különböző elkövetői minőségnek is megfelelő magatartásokat tanúsít. Ilyen eset, ha pl. a felbújtó segítséget is nyújt a tettesnek vagy a tettessel együtt követi el a bűntettet.

[52] Bírósági Határozatok 11. sz.

Egyik korábbi munkánkban[53] már részletesen megindokoltuk azt a nézetünket, hogy ilyen esetekben is csak az egyik elkövetői alakzat szerint lehet a magatartást minősíteni. A halmazati értékelés mellőzése azonban szükségessé teszi azt, hogy súlyosító körülményként értékelésben részesüljön a minősítésnél figyelmen kívül maradt másik elkövetői tevékenység.

3. Az eddigiekben foglalkoztunk már olyan körülményekkel, amelyek a bűntett elkövetésekor álltak fenn, olyanokkal is, amelyek a bűnelkövetés következményeiképpen álltak elő; ezek mellett a bűncselekmény elkövetését megelőző idők egyes jellemző körülményei is szerepeltek már. Ehelyütt az elkövetőnek a *bűncselekmény megvalósítása után tanúsított magatartását* kívánjuk szemügyre venni és megvizsgálni e körülménynek a büntetés kiszabására gyakorolt hatását.

Az elkövetőnek a bűncselekmény megvalósítása után tanúsított magatartása befolyásolja a büntetés mértékének a meghatározását azért, mivel belőle megalapozott következtetéseket lehet levonni a büntetési célok, elsősorban a speciálprevenció megvalósíthatósága vonatkozásában.

Tapasztalati tény, hogy sok elkövető röviddel a bűntett megvalósítása után maga is *rádöbben cselekménye helytelenségére, elítélendő voltára* és határozottan *megbánja* annak elkövetését. Különösen olyan esetekben fordul ez elő, amikor a bűncselekmény nem annyira az elkövető antiszociális személyiségéből, hanem a pillanatnyilag adott objektív és szubjektív körülmények közrejátszásából fakadt. A cselekmény elkövetése előtt valamilyen oknál fogva elmaradt megfontolás, meggondolás, csak a bűntett elkövetése után zajlik le és ekkor döbben rá az elkövető cselekményének teljes jelentőségére.

Magától értetődik, hogy ilyen esetekben a büntetés céljainak a megvalósítása érdekében nem szükséges súlyos büntetés alkalmazása. Nem könnyű azonban az elkövetőnek a bűncselekmény utáni magatartásában a megbánást megkülönböztetni a színleléstől.

a) A megbánásra utaló körülmények között legnagyobb jelentősége a *beismerésnek* van.

A beismerés értékelése terén még napjainkban is tapasztalhatunk bizonytalanságot, ellentmondást bírói gyakorlatunkban.

Természetesen kialakultak és általános érvényre tettek szert egyes tételek, nézetek. A *Fővárosi Bíróság* Bf. XXVIII. 1260/1966. sz. ítéletében pl. „állandó bírói gyakorlatról" beszél, amely enyhítő körülményként értékeli „ha a vádlott ténybeli beismerésben van és bűnösségét is elismeri. E vádlotti magatartásból ugyanis – folytatja a bíróság indokolásában – a személyi társadalomra veszélyesség alacsonyabb fokára, azaz arra kell következtetni, hogy cselekménye helytelenségét felismerte, s azt megbánta, így a jövőben kevésbé kell részéről bűnelkövetéstől tartani."[54]

Elterjedt és széles körűen érvényesül az a tétel is, amelyet a *Legfelsőbb Bíró-*

[53] Az egység és a halmazat határesetei . . . i. m. 240–241. old.

[54] Bírósági Határozatok 5017. sz.

ság több ítéletében is – így pl. a Bf. törv. III. 966/1962., a Bf. III. 1074/1962. – olvashatunk. Ez utóbbi szerint: „. . . . tévesen értékelte enyhítő körülményként az elsőfokú bíróság a vádlott részbeni beismerését. A beismerés ugyanis csak akkor enyhítő körülmény, ha a vádlott a tényállás minden részére kiterjedő, a bűnösséget teljesen elismerő vallomást tesz és megbánó magatartást tanúsít."

Eltérő állásfoglalásokkal találkozunk annak kapcsán, hogy szükséges-e a beismerő vallomásnak feltáró jellegűnek lennie vagy sem.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 425/1963. sz. ítélete evonatkozásban az alábbi álláspontot foglalja el: „Az adott esetben a beismerés nem felderítő jellegű, az esetnek sok szemtanúja volt, azt tagadni nem is lehetett. Az ilyen beismerésnek a büntetés kiszabására különösebb kiható ereje nincs."

Az állásfoglalás hibáját abban látjuk, hogy a beismerésről úgy beszél, mint az olyan önálló jelentőségű körülményről, amely más tényezőktől függetlenül enyhítheti bizonyos esetekben a büntetést. Később vázoljuk majd saját felfogásunkat, amely a beismerést, mint a megbánás egyik jelét fogja fel és értékeli. Az idézett bírói döntést is meggyőzőbbnek tartanánk, ha a megbánással összefüggésben vizsgálta volna a beismerést. Önmagában ugyanis azt a körülményt nem tartjuk döntő jelentőségűnek, hogy a vádlott cselekményének sok szemtanúja volt és így azt tagadni nem is lehetett volna. Az állásfoglalás mögött nyilvánvalóan az a nézet húzódik meg, hogy csak a felfedező jellegű beismerés értékelhető enyhítő körülményként.

Lényegében ezt a felfogást tükrözi a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 601/1965. sz. ítélete is. Az ítéletben olvashatunk ugyan általunk is vallott és helyesnek tartott megállapításokat; helyeseljük pl. hogy „a megyei bíróság enyhítő körülményként értékelte B. I. I. r. vádlott esetében a töredelmes megbánást." Ezt követően azonban az ügyészség álláspontját azzal utasítja el, hogy a vádlott beismerése „feltáró jellegű" volt. A töredelmes megbánás alapja tehát a bíróság állásfoglalása szerint a beismerés feltáró jellege volt, és ez az a körülmény, amelyet a bíróság végső soron enyhítőként értékelt.

Némileg eltérő felfogásra enged következtetni a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 1118/1962. sz. ítélete. Indokolás és magyarázat nélkül rögzíti ugyan a bíróság a maga álláspontját, a fentiek után azonban ez önmagában is figyelemre méltó. A bíróság először megállapítja, hogy „a vádlott beismerése nem felfedező jellegű", ezt követően azonban az alábbi elvi jelentőségű tételt szögezi le: „A vádlott beismerése azonban, minthogy a bűnösségét is elismerte, a felderítő jelleg nélkül is enyhítő körülményként figyelembe veendő."

Úgy tűnik, az eddig idézett bírói döntésekben kisebb-nagyobb fokban formális szemlélet érvényesült. Erre vezethető vissza az ellentmondások egy része, a helyes megállapításoknak kifogásolható állásfoglalásokkal való keveredése. Formális szemlélettel azonban a tárgyalt vonatkozásban sem juthatunk kielégítő megoldáshoz.

Szép példát találunk az érdemi állásfoglalásra törekvésre a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. II. 1196/1962. sz. ítéletében. Idézzük a bennünket érdeklő megállapításo-

kat: „Az elsőfokú bíróság nyomatékos enyhítő körülményként mérlegelte a vádlott töredelmes megbánást tanúsító magatartását. Figyelmen kívül hagyta azonban azt, hogy a csatolt iratokból kitűnően a vádlott a jelen cselekmény elkövetését megelőzően ellene folyamatban volt büntető eljárások során is mindig töredelmes megbánást tanúsított, amelyet a bíróság korábban is értékelt, ennek ellenére a vádlott újabb bűntettet követett el. Ez azt mutatja, hogy a vádlott megbánásai nem őszinték és csupán az enyhébb elbírálást célozzák."

A bíróság végkövetkeztetésével egyetértünk és úgy véljük, az itt rögzített állásfoglalás és a mögötte meghúzódó elvi felfogás alkalmas arra, hogy a vázolt kérdésben elvileg megalapozott nézetet alakítsunk ki.

Alaptételünk és kiindulási pontunk az, hogy az enyhítő körülményként értékelésre őszinte *megbánás* esetében kerülhet sor. Csak ez a körülmény mutat az enyhébb büntetés elégséges voltára, a speciálprevenció könnyebb megvalósításának a valószínűségére. A beismerő vallomást a magunk részéről a megbánás egyik jeleként fogjuk fel. Ebből következik az a tételünk, hogy a beismerő vallomás csak abban az esetben – de ilyen esetben mindig – értékelhető enyhítő körülményként, amikor annak alapján arra következtethetünk, hogy az elkövető bűntettét megbánta, cselekményének helytelenségét belátta, így tőle újabb bűnelkövetés nem várható.

A probléma gyökere ezek után abban jelölhető meg, milyen tények alapján következtethetünk a beismerésből a megbánásra?

A magunk részéről feltételként állítanánk fel azt, hogy a beismerő vallomás *terjedjen ki a cselekmény egészére és foglalja magában a bűnösség elismerését is.* Csak e két feltétel fennforgása esetében vélelmezhetjük azt, hogy a beismerés megbánásból fakad.

E vélelmet erősíthetik az elkövető egyéb megnyilatkozásai, a nyomozás és a tárgyalás során tanúsított viselkedése, de ugyanígy leronthatják és ellenkező következtetés levonását segíthetik elő más cselekményei. A döntő tehát minden esetben a megbánás, a cselekmény elítélése, helytelenítése. Lakonikus rövidséggel, de vitathatatlan helyességgel állapította meg a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 869/1963. sz. ítéletében: „A büntetés kiszabása körében az elsőfokú bíróság helyesen sorolta fel enyhítőként a vádlott... töredelmes megbánást mutató magatartását."

A beismeréssel kapcsolatban külön kell szólnunk a *tagadás* értékeléséről.

Igaz ugyan, hogy korábban már általános érvénnyel megfogalmaztuk a tételt: valamely enyhítő körülmény hiánya még nem értékelhető súlyosítóként, amint a súlyosító körülmény hiánya sem lehet enyhítő körülmény.

A beismerés és a tagadás viszonya hasonlít ugyan e helyzethez, de nem azonos teljesen vele. A tagadás ugyanis több, mint a be nem ismerés. Ez az egyik oka annak, hogy e körülménnyel külön is foglalkozunk. A másik okát pedig abban jelöljük meg, hogy mai ítélkezési gyakorlatunkban is fordulnak még elő evonatkozásban téves állásfoglalások.

Felfogásunkat a védekezés szabadságának az elvére alapozzuk: a vádlott tel-

jesen szabadon választja meg védekezésének módját. Ha úgy látja helyesnek, beismerő vallomást tehet, ha viszont akarja, elhallgathatja a valót, a hatóságot ily módon meg is téveszthetí, a tagadás szabadságát elvitatni tőle nem lehet.

Más helyütt már részletesen kifejtettük azt a nézetünket,[55] hogy az igazmondás kötelezettségének a követelményét nem állíthatjuk fel a vádlottakkal szemben. Ugyanakkor azonban rámutattunk arra is, hogy a védekezés szabadságának is vannak korlátai: a vádlott bűncselekmény elkövetésével nem védekezhet, bűntett elkövetésével nem törekedhet a felelősségre vonás alóli szabadulásra.

Eddig a határig terjed tehát a vádlott védekezési szabadsága. Ennek a tételnek az elfogadása jelenti annak elismerését, hogy e határokon belül a vádlottat semmi hátrány sem érheti védekezési módjának a megválasztása miatt. Nem lehet tehát súlyosító körülményként értékelni tagadását sem, legyen az bármilyen „ravasz" vagy félrevezető.

Elvi jelentősége miatt részletesebben idézzük a *Legfelsőbb Bíróságnak* egy már 1953-ban hozott határozatát, a Bf. VI. 2126/1953. sz. ítéletet: „A büntető bíróságok elé általában olyan személyek kerülnek, akiket éppen a büntetés van hívatva a társadalmi együttélés szabályainak betartására nevelni. Éppen ezért nem várható valamennyi, a bíróság elé kerülő vádlottól a teljes őszinteség és a töredelmes megbánás. De nem is célja a büntető eljárásnak, hogy a vádlottat minden áron beismerő vallomás tételére ösztönözze. A vádlott vallomásán kívül, sőt attól függetlenül számos bizonyítási eszköz van hivatva az anyagi igazságot felderíteni. Abban az esetben, ha a bíróság már a tárgyaláson töredelmességet, őszinte megbánást észlel a vádlott részéről, úgy azt nyomatékos enyhítő körülményként értékeli, mert ez arra mutat, hogy a vádlott megjavítására, nevelésére kisebb büntetés is megfelelő. A töredelmes megbánás hiányát ellenben súlyosító körülményként felfogni nem lehet."[56]

b) Láttuk azt, hogy a beismerő vallomás enyhítő hatása a megbánáson alapszik; ha más irányú pozitív kihatásai is vannak, azok szintén értékelést igényelhetnek. Erre figyelemmel tartjuk nyomatékosan enyhítő körülménynek a feltáró jellegű vallomást.

Ezekben az esetekben azonban a büntető eljárás megindulásában az elkövetőnek semmi érdeme sincs. A tőle függetlenül megindult eljárás sikerét mozdítja elő még a feltáró jellegű beismerő vallomásával is.

Előfordulnak azonban olyan esetek is, amikor a büntető eljárás megindítására is az elkövető ezt célzó magatartásának eredményeképpen kerül sor. Ilyen tevékenység az *önfeljelentés.*

Az önfeljelentést bíróságaink általában enyhítő körülményként értékelik. Rendszerint megelégszenek azonban e körülmény egyszerű megnevezésével és nem indokolják az értékelés miként jét. A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 781/1963. sz. ítéletében is csak annyit mond, hogy „enyhítőként vette figyelembe a Legfelsőbb

[55] Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek, Budapest, 1965, 96–97. old.
[56] Büntetőjogi Döntvénytár, 370. sz.

Bíróság azt, hogy vádlott az eset után önmagát feljelentette". Ugyanezen bíróság a Bf. IV. 904/1963. sz. ítéletében már tovább megy egy lépéssel, amikor az alábbiakat szögezte le: „További enyhítőként értékelendő vádlott javára, hogy nyomban a cselekmény elkövetése után feljelentette önmagát, ami arra mutat, hogy megbánta tettét".

Úgy gondoljuk, a *Legfelsőbb Bíróság* ezen utóbbi döntése helyesen utal az értékelés elvi alapjára: nem annyira az önfeljelentés önmagában érdemel enyhítőkénti értékelést, hanem az a lelki állapot, készség, amelyből fakad és amely megalapozza megjavulásának, az újabb bűnelkövetésekkel szemben ható képzetek megerősítésének a könnyebb elérésére vonatkozó feltételezésünket.

c) A megbánással összefüggésben tartjuk tárgyalandónak az elkövető *öngyilkossági kísérletét* is. Itt is előrebocsátjuk, hogy jelentősége és a büntetés kiszabására gyakorolt hatása korántsem problémamentes.

Korábban az öngyilkossági kísérletet – amennyiben azt komoly és határozott szándékkal valósította meg az elkövető – minden további feltétel fennforgása nélkül enyhítő körülménynek tekintették.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 831/1962. sz. ítéletének alapjául az alábbi tényállás szolgált: A vádlott, házasságának kudarca miatt, arra az elhatározásra jutott, hogy házastársát és magát is megöli. Amikor meggyőződött arról, hogy házastársa mélyen alszik, kiment a konyhába, kinyitotta a gázcsapokat, majd visszament a hálószobába és a konyhából a szobába vezető ajtót nyitva hagyva lefeküdt házastársa mellé, majd hamarosan el is aludt. Másnap délelőtt találtak rájuk. A sértetten már nem tudtak segíteni, a vádlott életét azonban gondos kórházi kezeléssel sikerült megmenteni. A bíróság ítéletében az enyhítő körülmények között „kiemelendőnek" tartotta „azt a tényt, hogy a vádlott maga is komoly szándékkal öngyilkosságot kísérelt meg".

Hasonló elvi megfontolás húzódik meg a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. III. 272/1965. sz. ítélete mögött is. Ebben az ítéletben a *Legfelsőbb Bíróság* helyteleníti az elsőfokú bíróság azon felfogását, hogy a vádlott öngyilkossági kísérlete nem értékelhető enyhítőként, mivel „a vádlottat az életének a kioltásában senki sem akadályozta meg". A *Legfelsőbb Bíróság* viszont az alábbi álláspontot foglalta el: „A vádlott mindent megtett annak érdekében, hogy saját életét kioltsa. Az orvosi vélemény szerint sérülése súlyos és életveszélyes volt. Csupán az a rajta kívülálló ok, hogy idejében részesült orvosi ellátásban és műtétben, akadályozta meg a halálos eredmény bekövetkeztét. Ilyen súlyú és ennélfogva komoly öngyilkossági kísérletnek nyomatékos enyhítő körülményként való értékelése pedig nem törvénysértő."[57]

Mindkét ítélet közös elvi alapja: a komoly öngyilkossági kísérlet indokától függetlenül, önmagában is enyhítő körülményként értékelendő.

Elvileg megalapozottabbnak és helyes irányba mutatónak tartjuk a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 321/1962. sz. ítéletét, amelyben az alábbiakat olvashatjuk: „A vád-

[57] Bírósági Határozatok 4635. sz.

lott nyomban a cselekményének elkövetése után önmagán egészen súlyos sérüléseket okozva öngyilkosságot kísérelt meg. E magatartása nemcsak arra mutat – amire az elsőfokú bíróság is helyesen utalt –, hogy a cselekmény elkövetésekor erős felindulásban volt. A bűnös cselekményt nyomban követő komoly öngyilkossági kísérletben a megbánás, a bűnös magatartástól való utólagos visszariadás legmagasabb foka jutott kifejezésre."[58]

„A megbánás, a bűnös magatartástól való utólagos visszariadás" – ezek azok a körülmények, amelyek megnyilvánulási formájának tekintette a bíróság az öngyilkossági kísérletet, amelyek tehát végső fokon az enyhítőkénti értékelés alapjának minősíthetők.

Teljesen félreérthetetlen és egyértelmű a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 1342/1966. sz. ítéletében megnyilvánuló elvi felfogás: „Az öngyilkossági kísérlet általában akkor értékelhető enyhítő körülményként, ha az a megbánás jele. Az ítéleti tényállás szerint a vádlott amiatt az áldatlan helyzet miatt, amelyben élt, határozta el, hogy öngyilkos lesz. Ugyancsak ez volt az indító oka annak is, hogy öngyilkossági kísérlete előtt a fiát meg akarta mérgezni. Minthogy ilyen körülmények között az öngyilkosság nem a bűncselekmény megbánására utal, így az enyhítő körülményként az adott esetben nem értékelhető."[59]

A magunk részéről a *Legfelsőbb Bíróság* ezen utóbbi döntésével, illetőleg a döntés mögött meghúzódó elvi alapfelfogással értünk egyet. A mi véleményünk is az, hogy nem az öngyilkossági kísérlet, hanem a megbánás lehet csak az enyhítő körülménykénti értékelés alapja. Ha a megbánásra, „a bűnös magatartástól való utólagos visszariadásra" következtethetünk – esetünkben – az öngyilkossági kísérletből, szükség van az enyhítőkénti értékelésére e körülménynek.

A bírói gyakorlatból felhozott e néhány példa is bizonyítja a *Legfelsőbb Bíróság* 4. sz. irányelvében olvasható alábbi megállapítás helyességét: „a terhelt öngyilkossági kísérlete az ítélkezési gyakorlatban nem egyértelműen, és sokszor sematikusan értékelt enyhítő körülmény. Az öngyilkossági kísérlet általában akkor értékelhető enyhítő körülményként, ha a megbánás jele."

d) A megbánás jeleként foghatjuk fel és ennek megfelelően enyhítőként értékelhetjük *az okozott kár vagy sérelem megtérítését, illetőleg jóvátételét.* Célszerű azonban a vagyoni jellegű károkozások mellett külön említeni a személyi sérüléseket és ezek „jóvátételére" irányuló tevékenységeket.

A *vagyoni kár megtérítése* kapcsán utalunk azokra a megállapításokra, amelyeket fentebb a bűncselekmény vagyoni jellegű kihatásainak értékelése kapcsán tettünk. Ott leszögeztük, hogy a bűntett társadalomra veszélyességének a foka függ az okozott kár nagyságától is. Az okozott kár nagyságát illetően viszont nem lenne helyes csak a cselekmény elkövetésével előidézett kárt figyelembe venni, hanem az értékelés körébe bevonandó a cselekmény elbírálásának idején fennálló kár nagysága is.

[58] Büntetőjogi Döntvénytár, 1007. sz.

[59] Bírósági Határozatok 5380. sz.

Az elbírálás idején fennálló – tehát a cselekmény elkövetése utáni megtérülés által módosult – kár objektív körülmény, amely a bűntett társadalomra veszélyességével, a büntetés céljai közül pedig elsősorban a generális prevencióval áll szoros összefüggésben. Abban az esetben, ha a kárt maga az elkövető téríti meg, olyan szubjektív körülmény értékelésére van szükség, amely viszont már a speciálprevenció vonatkozásában teszi lehetővé következtetések levonását.

E szubjektív körülmény a megbánás. Ha az elkövetőt ez indítja az általa okozott kár megtérítésére, akkor következtethetünk az újabb bűnelkövetésekkel szemben ható képzetek megerősödésére és erre figyelemmel arra, hogy vele szemben enyhébb büntetések is jól szolgálják a büntetési célok megvalósítását.

Abban az esetben azonban, ha az elkövető az általa okozott kárt nem megbánásból fakadóan térítette meg, szubjektív körülmény nem befolyásolja a büntetés mértékének a meghatározását, hanem csak a cselekmény súlyát jellemző objektív tényezők hatnak.

Az elmondottak már eligazítanak bennünket annak a kérdésnek az eldöntésénél is, hogyan értékeljük a kár részleges megtérítését?

Mint objektív körülmény kerül értékelésre ilyen esetekben is a cselekmény elbírálása idején fennálló kár nagysága. Mint szubjektív körülmény figyelembe veendő az, hogy miért térítette meg az elkövető az okozott kár egy részét és miért nem került sor erre a többi rész vonatkozásában. A kár megtérítésének tényleges hatása a büntetés mértékére e kérdések mikénti megválaszolásától függ.

Mindezek alapján elvileg nem zárható ki annak lehetősége, hogy az elkövető javára értékelje a bíróság azt, hogy a cselekmény elbírálásának időpontjáig a kár egy részét megtérítette. A *kaposvári megyei bíróság* Fkf. 533/1964. sz. ítéletében pl. azt értékelte enyhítő körülményként, hogy „az okozott kár részben az eljárás során megtérült, ígéretet tettek a még meg nem térült kár megfizetésére." Feltételezve, hogy az ígéret komoly volt és az elkövetők megbánására utalt, az értékelést helyesnek tartjuk.

Ehelyütt is megemlítjük azt, hogy nem róható az elkövető terhére a kár meg nem térítése. Nem lehet tehát súlyosító körülményként értékelni az itt tárgyalt enyhítő körülmény hiányát sem!

Az eddig elmondottak lényegében vonatkoztathatók olyan esetekre is, amikor az elkövető nem vagyoni jellegű kárt, hanem *személyi sérülést* okozott cselekményével. A sérülés gyógyítása, a további káros következmények elhárítása érdekében kifejtett tevékenység szintén enyhítő körülményként értékelhető.

Némi bizonytalanság tapasztalható ítélkezési gyakorlatunkban olyan esetekben, amikor az elkövető segítség nélkül hagyja a sértettet. E bizonytalanság oka feltételezhetően abban rejlik, hogy a segítségnyújtás elmulasztását meghatározott felételek fennforgása esetében a törvényhozó büntetni rendelte. Így abban az esetben is, ha valaki vétlen vagy gondatlan magatartásával okozott sérülést stb. áldozatát hagyja segítség nélkül. Mivel a szándékosan okozott sérülés áldozatá-

nak segítség nélkül hagyása bűntettet nem képez, bíróságaink e körülményt néha súlyosító körülményként értékelik.

A testi sértés miatt felelősségre vont vádlott ügyében fejtette ki a *Fővárosi Bíróság* Bf. XXII. 4455/1964. sz. ítéletében a következőket: „Ha a vádlott eme magatartása (ti. a sértettnek a megszúrása utáni egyedül hagyása) miatt a Btk. 259. §-ában felvett rendelkezések alapján segítségnyújtás elmulasztása címén külön felelősségre nem vonható, ez a negatívumot jelentő magatartása súlyosító körülményként sem értékelhető terhére. Az a tény, hogy a vádlott az általa megszúrt sértettet magára hagyta, tehát segítséget neki nem nyújtott, ezzel megfoszotta magát egy jelentős enyhítő körülménytől. A bírói gyakorlat ugyanis a bántalmazó részéről történt segítségnyújtást, mint az elkövetett szándékos testi sértés komoly megbánását jelentő magatartást, enyhítőként értékeli."[60]

Elvileg talán még megalapozottabb a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 601/1963. sz. ítélete: „A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint az emberölés kísérletét elkövetőtől nem várható el az, hogy akinek élete ellen szándékosan intézett támadást és akit, ha eshetőlegesen is, megölni volt szándékában, annak életmentéséhez segítséget nyújtson. A segítségnyújtás elvárhatóságát éppen az általa elkövetett szándékos élet elleni bűntett jellege kizárja. Ebből következik, hogy az emberölés kísérletét elkövető terhére súlyosítóként nem értékelhető az, hogy a sértettnek mielőbbi orvosi kezeléshez jutásához nem nyújt segítséget. Viszont, ha az ilyen bűntett elkövetője mintegy megbánva tettét, mégis igyekszik önként segítséget nyújtani annak, akinek előzően élet elleni támadásával sérüléseit okozta – ez a körülmény javára enyhítőként értékelést kell nyerjen."

A segítségnyújtás elmulasztásától azonban meg kell különböztetnünk a segítségnyújtás akadályozását, amelyet már helyes súlyosítóként értékelni – amennyiben más bűntett megállapításának alapja nem lehet. Csak helyeselni lehet ezért a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 1009/1963. sz. határozatát, amelyben a vádlott terhére súlyosítóként értékelte azt, hogy „amikor Cs. I. tanú a súlyosan sérültnek látszó magánvádlót kocsival orvoshoz akarta szállítani, megfenyegette, hogy el ne merje vinni" a sértettet az orvoshoz. A vádlottnak az ilyen – mulasztást, passzív magatartást meghaladó – aktivitását már súlyosítóként helyes értékelni.

4. Az emberi magatartás okilag meghatározott voltából következik annak szükségessége, hogy az akaratelhatározást befolyásoló tényezők a büntetés kiszabásánál is kellő értékelésben részesüljenek. A cselekvésre késztető tényezőket *motívumok*nak nevezzük.[61] A motívum olyan cselekvésre késztet, amely megszünteti magát a motívumot, megszünteti a késztetést. A motívum mindig valamilyen – természeti, szervi, társadalmi, anyagi, szellemi – szükséglet, amely a motívum által kiváltott cselekvés által kielégül.

A motívumnak témánk szempontjából az ad kiemelkedő jelentőséget, hogy belőle a cselekvő személyiségére megalapozott következtetéseket lehet levonni.

[60] Bírósági Határozatok 4219. sz.

[61] *Kardos* Lajos: Általános pszichológia, Budapest, 1964, 229. old.

Amint fentebb már láttuk, az ember magatartásaiban kisebb-nagyobb mértékben megnyilvánul személyisége is; e személyiség társadalmi vonatkozásait pedig nagymértékben jellemzik azok az indító okok, amelyek az embert cselekvésre késztetik.

Véleményünk szerint bírói gyakorlatunkban nem részesül ma még kellő értékelésben az elkövetés motívuma. Ennek okát két tényezőben látjuk: először abban, hogy a motívum feltárása fáradtságos aprómunkát, komoly szakértelmet és nagy emberismeretet követel, másodszor abban, hogy a törvény alig néhány helyen teszi függővé a cselekmény minősítését a motívumtól.

Ez a körülmény is hozzájárulhatott a motívum jelentőségét lekicsinylő nézetek kialakulásához.

Feltétlenül szükségesnek tartjuk a bírói gyakorlat olyan jellegű módosulását, hogy a büntetés kiszabásánál a motívumok szélesebb körben és megalapozottabban kerüljenek értékelésre, mint az jelenleg történik. Ez a kívánalom összefügg az elkövető személyiségének alaposabb megismerésére vonatkozó igénnyel. A személyiség feltárása érdekében van szükség az indítóokok felderítésére, és a személyiséghez igazodó büntetés kiszabása érdekében szükséges a motívumok értékelése.

Előre kell bocsátanunk, hogy a büntetés kiszabásánál értékelhető motívumok összegyűjtése aligha lehetséges: ahány elkövető, annyi személyiség, és minden személyiséget másféle szükségletek jellemezhetnek. Az alábbi fejtegetéseink ezért néhány általánosabb jellegű elvi tétel kiemelésére és a bírói gyakorlatban gyakrabban értékelt motívumok ismertetésére korlátozódnak.

a) Vonatkozik mindenekelőtt a motívum értékelésére is az az alapelv, hogy csak abban az esetben vehető figyelembe enyhítő vagy súlyosító körülményként, amikor a törvényhozó még nem értékelte sem alaptényállási elemként, sem minősítő körülményként.

Az erős felindulásban elkövetett emberölés miatti felelősségre vonás kapcsán néha még ma is találkozunk helyteleníthető *kettős értékeléssel.* A 254. § szerinti minősítés egyik feltétele, ugyanis az, hogy az ölési szándék olyan erős felindulásban keletkezzék, amely „méltányolható okból származik". A felindulás oka, annak méltányolható volta tehát tényállási elem, a minősítés feltétele, ezért nem értékelhető az külön enyhítő körülményként is.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VI. 792/1962. sz. ítéletének alapjául szolgáló tényállás szerint a vádlott és a sértett hosszú idő óta haragos viszonyban élő szomszédok. A vádbeli napon a vádlott kertjében dolgozott. Meglátta őt a sértett, veszekedni kezdett vele, majd veszekedés közben úgy megdobta egy csontdarabbal, hogy a 69 esztendős vádlott egyik fogát kiverte. Az indulatba jött vádlott ekkor felkapott egy kb. másfél méter hosszú, férficsukló vastagságú karót és azzal nagy erővel a sértett homlokára ütött. Az ütés következtében a sértett koponyacsonttörést, agyrázkódást, agyzúzódást, agyburki vérömlényt és agyvérzést szenvedett. A sérülés 20 napon túl gyógyult, a sértett életét csak a gyors orvosi segítség mentette meg.

Az elsőfokú bíróság e tényállás alapján helyesen minősítette a cselekményt erős felindulásban elkövetett emberölés kísérletének.

Rámutatott azonban a *Legfelsőbb Bíróság* arra, hogy helytelen „annak a körülménynek enyhítőként való megjelölése, hogy a szerencsétlenség bekövetkezésénél a sértett is hibáztatható. Ez a körülmény ugyanis nem vehető enyhítőként figyelembe, mert ez a cselekmény jogi minősítésénél már értékelést nyert. Más minősítésnél természetesen értékelést igénylő körülmény a sértett ilyen jellegű *kezdeményező szerepe, provokatív magatartása. A kaposvári megyei bíróság* Bf. 718/1962. sz. ítéletében a súlyos testi sértés bűntette miatt elítélt vádlott terhére értékelte enyhítő körülményként „a sértett többszöri provokatív magatartását", amely „a terhelteket indulatba hozta, akik ennek hatása alatt cselekedtek".

Igen tanulságos a vizsgált kérdés vonatkozásában a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. III. 160/1966. sz. ítélete, amelyben emberölés kísérlete miatt ítélte el a vádlottat, a Btk. 25. § (3) bekezdés II. fordulatának szem előtt tartásával.

A cselekmény minősítésénél tehát figyelembe vette a bíróság azt, hogy a vádlott a jogos védelem határait ijedtségből, menthető felindulásból lépte túl. Ijedtségét, menthető felindulását az váltotta ki, hogy „az ittas, kötekedő sértett ok nélkül szidalmazta a vádlottat és társát s ütött ostorral a vádlott kezére, majd közvetlenül a vádlott cselekményének elkövetését megelőzően újból dúrván megtámadta a vádlott társát, aki az ütéstől a földre esett. Ezt követően a sértett tovább folytatta jogtalan támadását és a vádlott felé tartott, aki emiatt felindult és ijedt állapotban sebesítette meg életveszélyesen a sértettet, a nála levő üveggel."

A bíróság azonban az itt részletezett körülményeket nem enyhítő körülményként értékelte; ez nem lett volna helyes, mivel a minősítésnél e körülmények már értékelést nyertek. A *Legfelsőbb Bíróság* a fentieket annak a véleményének kialakításában tartotta lényegeseknek, hogy „a vádlott megneveléséhez és a büntetés egyéb céljainak biztosításához nem mutatkozik szükségesnek a szabadságvesztés végrehajtása, az elkövetett bűntett egyébként jelentős tárgyi súlya ellenére sem".

A sértett kihívó, felindulást kiváltó magatartása értékelésénél is nagy körültekintéssel kell azonban eljárni. Előfordulnak olyan esetek, amikor a sértett provokatív, sértő viselkedése kétségtelenül szerepet játszott a vádlott cselekményének az elkövetésénél, azonban közben olyan hosszú idő telt el, amely alatt a vádlottól elvárható lett volna tettének meggondolása. A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. III. 1418/1964. sz. határozatában olvashatjuk az alábbiakat: „A járásbíróság ítéletének indokolásából kitűnően a büntetés kiszabásánál jelentős súlyt tulajdonított annak, hogy a terhelt a sértett kihívó, őt becsületében sértő magatartása miatt követte el a cselekményt. Figyelmen kívül hagyta azonban a járásbíróság, hogy a sértett ilyen irányú magatartása és a terhelt által elkövetett cselekmény között több mint 5 óra telt el. Ehhez képest pedig szóba sem jöhet az a valójában jelentős enyhítő körülmény, hogy a terhelt az őt ért jogtalan sértegetésen felindulva követte el a cselekményét. Ellenkezőleg, a megállapított tény-

állásból az következik, hogy a terheltet kizárólag az őt ért sérelem megtorlása és az emiatti elégtétel vezette."[62]

b) Az idézett ítélet utolsó mondatából következik az a tétel, hogy a megtorlás, az elégtétel: más szóval a *bosszú* szintén értékelést igénylő körülmény. Mivel ebben az esetben is a sértett magatartása indítja el a bűncselekmény elkövetéséhez vezető folyamatot, gyakran merülnek fel problémák az állásfoglalást illetően.

Fenti példánkban 5 óra telt el a sértetti magatartás és a vádlott bűntettének elkövetése között. Egyetértünk a döntéssel: ennyi időnek az eltelte már megszünteti a felháborodást kiváltó sértetti magatartás enyhítő hatását és előtérbe kerül a megtorlás, a bosszú súlyosító hatásának az érvényesülése.

A *miskolci megyei bíróság* Bf. 2151/1962. sz. ítéletében a súlyos testi sértés miatt elítélt terhelt javára enyhítőként értékelte azt, hogy a sértett a bántalmazás előtti napon megverte a terhelt életársát és így „az eset elindítója M. I.-nak az előző napi bántalmazása volt." A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. V. 392/1963. sz. határozatában helyesen mutatott rá arra, hogy „M. I. a hatóságokhoz fordulhatott volna a rajta esett sérelem miatt. A hatósági eljárás igénybevétele helyett az egyéni bosszúból való megtorlás az elsőfokú ítéletben foglaltaktól eltérően súlyosító körülményként értékelhető."

A bosszú értékelésével kapcsolatban felmerülő másik probléma úgy fogalmazható meg, hogy tekinthető-e minden esetben súlyosító körülménynek a bosszú?

Horváth Tibor írja: „Etimológiai értelemben a bosszúvágy, a bosszú erkölcsileg elítélendő indulat, amely valamely »rossz« viszonzását, megtorlását célozza. A bosszúvágy viszonylatában a »rossz« fogalmát az elkövető nem a társadalomban elfogadott értékítélet alapján, hanem szubjektív érzései szerint értékeli. Éppen ezért bosszúvágy keletkezhet az elkövetőben olyan cselekményekkel kapcsolatban is, amelyet a társadalom egyenesen hasznosnak tekint."[63]

Az idézetből kitűnik, hogy keletkezhet bosszúvágy olyan külső hatás viszonzása céljából is, amelyet a társadalom, a közösség is helytelenít. Ilyen esetekben a bosszúvágy emberileg érthetővé, menthetővé válik. Bár az államapparátus ilyen esetekben sem hatalmaz fel senkit sem a megtorlás, az okozott rossznak rosszal viszonzására, a bosszú szinte teljesen nélkülözheti a büntetést súlyosító hatást.

A bosszú értékelésének másik szélső esete a *Horváth* Tibor által említett helyzet: a bosszúvágyat olyan külső hatás váltja ki, amelyet csak az elkövető tart „rossznak", a közösség egyenesen hasznosnak ítéli azt. Az ilyen módon kialakult és a bűntett elkövetésénél szerepet játszó bosszúvágyat már nyomatékos súlyosító körülménynek tekinthetjük.

Nem az általunk felvetett kérdést, hanem azt válaszolja meg a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 475/1963. sz. ítélete, hogy aljas indoknak kell-e a bosszút minden esetben tekinteni? Többek között a következőket olvashatjuk ebben az ítélet-

[62] Bírósági Határozatok 4422. sz.

[63] *Horváth* Tibor: Az élet, testi épség, egészség . . . i. m. 236. old.

ben: „A bosszúállás vágya az emberben valamely külső hatás folytán keletkezik. E külső hatás mibenléte, jellege határozza meg, hogy társadalmunk erkölcsi felfogásának megfelelően, az elkövetőben keletkezett indulat: – a bosszú – folytán, a cselekmény aljas indokból elkövetettnek tekinthető-e." Majd később: „Minél indokolatlanabb a bosszú, minél kevésbé menthető erkölcsi megítélés szempontjából, annál inkább elvárható, hogy hatása kisebb legyen, hogy könnyebben engedjen utat a bűntett elkövetésétől visszatartó tényezők érvényesülésének."[64]

Az elmondottak alapján állásfoglalásunkat a következők szerint alakítjuk ki: Az elkövetés motívumai minden esetben figyelembe veendők a büntetés kiszabásánál. A bosszú mint az elkövetés egyik esetleges motívuma sem hagyható soha figyelmen kívül. Súlya, büntetést befolyásoló hatása azonban döntően attól függ, mi váltotta ki. A társadalmilag is helytelenítő esemény, cselekmény hatására kialakult bosszú súlyosító hatása enyhébb, mint a társadalmilag alig vagy egyáltalán nem helyteleníthető, vagy különösen az egyenesen helyes cselekmény hatására kialakult bosszúé. Ahogy elismerte a *Legfelsőbb Bíróság* azt, hogy a bosszú nem tekinthető minden esetben aljas indoknak, úgy elismerjük azt is, hogy a bosszú nem minden esetben értékelhető súlyosító körülményként. A bosszú sem értékelhető tehát sematikusan a büntetés kiszabásánál; meg kell vizsgálni azt is, hogy mi idézte elő kialakulását, és a büntetés kiszabásánál ennek figyelembevételével kell eljárni.

c) Az előbb azt állítottuk, hogy a bosszúvágy kialakulása lehet emberileg érthető, menthető is. A dolog természetéből következik, hogy igen sok olyan körülmény idézhet elő bűnelkövetést, amely szintén *menthető, emberileg érthető.* Közülük sorolunk fel néhányat.

Az egyik ügy szereplői közül a terhelt a magánvádló albérlője. A vádbeli napon a kimosott ruhákat a konyhában kifeszített zsinegre akasztotta fel. A magánvádló kissé erősebben csapta be az ajtót a kelletténél és ennek hatására a zsineg elszakadt, a kimosott ruhák a konyha kövezetére estek, ami a terheltet erősen felindult állapotba hozta és ennek hatására tettleges becsületsértést követett el. A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 87/1962. sz. ítéletében figyelemmel volt arra, hogy „motiválta a cselekmény elkövetésében terheltet az a nyilvánvalóan akaratlanul beállt eredmény, hogy a száradásra kitett ruhák a konyha kövezetére esvén elpiszkolódtak és szükségessé tették a mosás megismétlését".

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. II. 571/1963. sz. ítéletében a súlyos testi sértés miatt elítélt személy javára értékelte enyhítő körülményként, hogy „a cselekmény elkövetését a vádlott és a sértett között hosszabb ideje fennálló és elmérgesedett rossz-szomszédi viszony motiválta".

A *kaposvári járásbíróság* B. 143/1965. sz. ítéletében az erőszakkal, éjjel, együttesen elkövetett magánlaksértés vádlottjának büntetésénél helyesen mutatott rá arra, hogy „a büntetés kiszabásánál döntő körülményként jelentkezik az

[64] Bírósági Határozatok 3691. sz.

elkövetés motívuma, amely a szülői gondoskodásból, gyermekük féltéséből eredt."

Általánosításra alkalmas állásfoglalást találunk a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. I. 1372/1965. sz. határozatában, ahol a bíróság a hamis tanúzás miatt elítélt személy javára értékelte enyhítő körülményként, hogy „cselekményét élettársa érdekében követte el."

A vagyoni jellegű bűntettek körében a legelterjedtebb az elkövetés motívumainak az értékelése. Itt bíróságaink általában feltárják és megfelelő figyelemben is részesítik a büntetés kiszabása során azokat a körülményeket, amelyek az elkövetőt bűntettének megvalósítására késztették. Az eset egyéni sajátosságainak megfelelően e körülmények elég változatosak ugyan, néhány körülmény értékelése azonban általánosan elfogadott.

Bíróságaink figyelembe veszik a vagyon elleni bűntettek elbírálásánál az elkövető esetleges szorult helyzetét, kedvezőtlen vagyoni viszonyait, de mindig megjelölik konkréten azokat a tényeket is, amelyek alapján a szorult helyzetet fennállónak tartják.

A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 878/1965. sz. határozatában nagy súllyal vette figyelembe a terhelt „szorult helyzetét": a terhelt „fizetése egyharmad részét OTP tartozásra levonták és 330,– Ft körül kapott összegből kellett fizetnie a 200,– Ft-os lakbért, valamint a kisgyermeke bölcsődei díját. Ebben a szorult helyzetben határozta el magát arra, hogy a rábízott bűnjelekből sikkasztani fog, azonban terhelt szándéka az volt, hogy a legelső alkalommal, amikor pénzhez jut, az elsikkasztott ingókat visszaváltja, ezért azokat nem adta el, hanem zálogba tette."

Másik esetben, – *kaposvári megyei bíróság* Bf. 230/1965. sz. ítélete – családi viszály idézte elő a szorult anyagi helyzetet. (Sajnos, nem derül ki az ítéletből, a családi viszály kialakulása mennyire róható a vádlott és mennyire házastársa terhére). A bíróság a házasságot ugyan már felbontotta, de a vádlottnak volt házastársa részére 14 000 forintot kellett volna aránylag rövid időn belül fizetnie. A vádlott rokonaitól kért kölcsönt, az azonban nem érkezett még meg és a határidő lejárta előtt 2 nappal a vádlott a kezelése alatt levő KIOSZ-pénzből 9000 Ft-t kötelezettségének teljesítésére fordított. Megjegyzendő még, hogy a kért kölcsön megérkezése után az elsikkasztott összeg egy részét visszafizette.

A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 742/1962. sz. alatti ügyben a boltvezető foglalkozású vádlott 39 567 Ft-ot sikkasztott. „Az elkövetés motívuma – olvashatjuk az ítéletben – leányai férjhez adása volt, mely köztudottan nagyobb kiadásokkal jár, ami anyagi erejét meghaladta."

Összevetve a három idézett bírói állásfoglalást, láthatjuk, hogy enyhítőként értékelt „szorult anyagi helyzet" súlya igen különböző lehet. Vitathatatlanul az első helyen ismertetett ügyben igényelt a legnagyobb és az utolsó esetben a legkisebb figyelembevételt az említett körülmény. A bíróság által kiszabott büntetés mértéke megfelel e nézetünknek.

d) Korábban már történt említés arról, hogy a kezdeményező szerep súlyosító

körülményként értékelhető. Ha nem is értünk egyet a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 713/1962. sz. ítéletének azon megállapításával, mely szerint enyhítőként értékelendő az, hogy „a bűncselekmény elkövetésénél a vádlottnak nem volt kezdeményező szerepe" – *más személyek befolyásoló magatartását* lehet enyhítőként értékelni.

Az ilyen helyzet emlékeztet a fentebb tárgyalt azon esetekre, amikor a sértett kihívó, provokáló magatartása váltotta ki a vádlott bűntettének elkövetését, vagy legalább is hozzájárult ahhoz. Ehelyütt nem a sértett kihívó viselkedésének, hanem egyéb kívülálló személyek befolyásának a szerepét kívánjuk vázolni.

Érdekes kérdést vet fel a *kaposvári járásbíróság* B. 51/1964. sz. és a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 559/1964. sz. ítélete. Az elsőfokon eljárt járásbíróság a foglalkozás körében elkövetett súlyos testi sértést okozó gondatlan veszélyeztetés miatt felelősségre vont terhelt javára enyhítőként értékelte azt, hogy „a tsz-elnök utasítására vett részt a levizsgázatlan erőgéppel és pótkocsival a közúti forgalomban." A megyei bíróság azzal utasította el ezt az értékelést, hogy „ezt az utasítást a KRESZ 71. § (2) bekezdése értelmében a vádlottnak meg kellett volna tagadnia".

Úgy véljük, éppen azért kerülhet sor az említett utasítás enyhítő körülményként értékelésére, mivel a vádlott nem tagadta meg az utasítást! Ha megtagadta volna, akkor nem valósult volna meg bűncselekmény. Mivel azonban eleget tett a Tsz-elnök utasításának, bűntettet követett el, azonban az akaratelhatározására kétségtelenül befolyást gyakorolt utasítást indokolt a büntetés kiszabásánál figyelembe venni.

Személyi befolyást értékelt enyhítőként a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 762/1966. sz. ítéletében, de nem felettesit, hanem a férj befolyását a hazatérés megtagadása miatt elítélt feleség javára. Helyesen utal az ítélet arra, hogy „a bűntett elkövetésében F. G. I. r. vádlottnak volt elhatározó szerepe, hogy a II. r. vádlott szinte természetszerűleg követte férjét, annál is inkább, mert mindkettőjük megélhetésének anyagi alapját az I. r. vádlott munkássága biztosítja".

e) Előfordulhatnak viták az alkalom kihasználásával elkövetett olyan bűntettek elbírálása kapcsán is, amelyeknél éppen az *ellenőrzés lazasága*, a *felügyelethiány* váltotta ki a tettesből a bűntett elkövetésére vonatkozó elhatározását, vagy tette lehetővé az ilyen elhatározás realizálását.

Az aligha vitatható, hogy a személyiségnek rendszerint kisebb fokú antiszocialitása jellemzi az ilyen bűnelkövetőket és erre tekintettel általában enyhébb büntetés is alkalmas lehet a büntetési célok elérésére. Az enyhébb értékelés alapja tehát ebben a kedvezőbb személyiségi képben rejlik. Ha egyéb körülmények viszont a személyiség erősebb antiszocialitását bizonyítják, nem lenne helyes enyhítő hatást fűzni az ellenőrzés lazaságához, a felügyelethiányhoz.

Az elmondottakra figyelemmel vitathatónak tartjuk a *Legfelsőbb Bíróság* B. IV. 1778/1961. sz. törvényességi határozatának alábbi okfejtését: „A járásbíróság tévesen értékelte enyhítő körülményként az ellenőrzés súlyos lazaságát. A terhelt ugyanis felismerte azt, hogy az ellenőrzésnek 1957. évben bevezetett

rendszere lehetővé teszi a visszaélések elkövetését. Az említett időpont előtt bűncselekményt nem követett el, s a bűncselekményeket csak attól az időponttól kezdve követte el, amikor az ellenőrzés módszerében beállott változást észlelte. A terheltnek ez a magatartása világosan mutatja, hogy az ellenőrzés módszerének helytelenségét felismerte és szándékosan arra használta fel, hogy a társadalmi vagyont bűnös módon megkárosítsa."[65]

Az idézett megállapításokból arra lehet következtetni, hogy az elkövetőben még nem alakultak ki a bűnözést igazoló nézetek. Elhatározása döntően a külső körülményekre és nem egy antiszociális személyiségre vezethető vissza. A büntető eljárás lefolytatásától és enyhébb büntetés kiszabásától is várható az újabb bűnelkövetéstől való visszatartása – feltéve természetesen, hogy az ellenőrzés rendszerét megjavítják!

Ugyanígy vitathatónak tartjuk a *kaposvári megyei bíróság* Bf. 601/1965. sz. ítéletének alábbi megállapításait: „A felügyelet és őrizet hiányát a bírói gyakorlat sohasem értékeli enyhítő körülményként, mert a sértettnek nincs módja minden dolgozó mögé őrt állítani."

Megismételjük tehát álláspontunkat: nem önmagában az őrizethiány, felügyelethiány, laza ellenőrzés befolyásolja a büntetés mértékét, hanem az elkövető személyiségének bizonyos tulajdonságai, amelyekre e körülményekből esetleg következtetni lehet. És ebből a szempontból van jelentősége a bűnelkövetés oka és feltétele közötti különbségtételnek: egészen más személyiségre mutat az, ha a laza ellenőrzés *váltja ki* a bűnös akaratelhatározást, mintha e körülmény csupán a feltétel szerepét tölti be, azaz *lehetővé teszi* az egyéb körülmények hatására kialakult elhatározás realizálását.

f) Előfordul, hogy a vádlott által bűntette okaként feltüntetett körülmény *alig indokolja* a cselekmény elkövetését. Ezt a tényt indokolt súlyosító körülményként értékelni.

Bírói gyakorlatunkban bőven találunk példát az indokolatlan vagy alig indokolt elkövetések értékelésére. Két döntést idézünk a *Legfelsőbb Bíróság* gyakorlatából:

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. IV. 286/1963. sz. ítéletének meghozatalánál „további súlyosítóként vette figyelembe, hogy a vádlott jelentéktelen anyagi vita miatt testvérbátyja életére tört".

Az állásfoglalásban tükröződő elvi felfogás maradéktalanul helyeselhető és annak általános érvényű értékesítése igen kívánatos lenne. Közismert ugyanis, hogy az ember élete elleni támadások tekintélyes része alakul ki a tett súlyával arányban nem álló körülmények hatására.

Természetesen előfordulhatnak olyan esetek is, amikor nehéz egyértelműen eldönteni, komoly indoknak tekinthető-e a cselekményt kiváltó körülmény vagy sem. A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. V. 998/1962. sz. határozatában olvassuk pl. a következőket: „A büntetés kiszabásánál az elsőfokú bíróság tévesen értékelte

[65] Büntetőjogi Döntvénytár, 1374. sz.

súlyosító körülményként a vádlott terhére, hogy minden komoly indok nélkül bántalmazta a sértettet. A tényállás szerint a vádlott kötött bele a sértettbe, azonban a sértett ezután durván szidalmazva a vádlottat megkergette, ezt követően ütötte fejbe a sértettet. Ennélfogva »a minden komoly indok nélkül« bántalmazás a vádlott terhére súlyosító körülményként nem értékelhető."

5. Más helyütt már kifejtettük,[66] hogy különbséget kell tennünk az elkövető *célja* és a *célzat* között. Célja minden emberi magatartásnak van; amint ok nélkül nem cselekszik az ember, ugyanúgy cél nélkül sem. Cél ugyanis az az eredményképzet, amelynek megvalósítására törekszik valaki. A bűntettnek minősülő magatartást is valamilyen cél érdekében tanúsította az elkövető, de a törvényhozó e célnak ritkán tulajdonít jelentőséget, a törvényi tényállások a célt ritkán értékelik. Azokban a kivételes esetekben, amikor a törvényhozó az elkövető célját is értékeli, beszélünk célzatról. A célzat tehát büntetőjogi szakkifejezés, jelenti a törvényhozó által értékelt célt.

Az emberölés alaptényállása célmegjelölést nem tartalmaz, tehát e bűntett nem célzatos bűntett. Célja nyilvánvalóan van az e tényállást megvalósító személyeknek is, de a bűntett megvalósítása szempontjából ennek jelentősége nincs. Viszont abban az esetben, ha az elkövető az emberölést „aljas" célból követte el, a 253. § (2) bekezdésének *b)* pontja alapján kell a büntetést kiszabni.

Az elmondottak alapján könnyű lerögzíteni az elkövető céljának a büntetés kiszabása során játszott szerepére vonatkozó elvi tételt: az ún. célzatos bűntettek körében nem értékelhető a büntetés mértékét befolyásoló körülményként az elkövető célja, mivel azt a törvényhozó már értékelte. A nem célzatos bűntettek megvalósulása esetén viszont minden esetben figyelembevételt igényel az elkövető által elérni kívánt cél is, mivel ebből is lehet következtetést levonni az elkövető személyiségére és az újabb bűnelkövetéstől való visszatartáshoz szükséges büntetés nemére és tartamára.

Ehelyütt is hangsúlyozzuk azt a már több vonatkozásban is lerögzített tételünket, hogy az elkövető célja is olyan súllyal hat a büntetés mértékére, amennyire alkalmas a büntetési célok megvalósítására vonatkozó következtetések levonására.

Elvi állásfoglalásunk vázolása után néhány gyakorlati jellegű szempontot is kiemelünk az ítélkezés egyöntetűségének elősegítése érdekében.

Magától értetődik, hogy általában értékelést igényel bármely bűntett vonatkozásában az elkövető olyan célja, amelyet a törvényhozó más bűntettnél célzatként értékelt.

Büntető törvénykönyvünk áttekintése arról győz meg bennünket, hogy kevés az ilyen körülmények száma. Figyelmen kívül hagyva most az állam elleni bűntettekre jellemző ellenforradalmi célzatot, az alábbi célzatok nyertek a Btkban értékelést: jogtalan hátrányokozás, jogtalan előnyszerzés, vallomás kicsikarása, a büntető eljárás eredményének a meghiúsítása, kötelességszegés, a katonai

[66] Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek, i. m. 116. old.

szolgálat teljesítése alóli kibúvás, meghatározott kötelesség teljesítésének a meghiúsítása, forgalombahozatal, beruházás vagy hitel engedélyezése, nyereségvágy, aljas cél, haszonszerzés, eltulajdonítás.

E felsorolás egyben azt a nézetünket is megalapozza, hogy igen kevés azoknak a célzatoknak a száma, amelyek a törvényhozó által nem értékelt esetekben bírói értékelés tárgyai lehetnének. Ilyeneknek tartjuk a jogtalan hátrányokozás, a jogtalan előnyszerzés, és a „más aljas" cél képzetét. Mind a hátrány, mind az előny vagy haszon különböző helyzetek megvalósulásához fűződhet, ennek megfelelően rendkívül változatos az értékelés közvetlen alapját képező körülmények sora. Az aljas cél megjelölés pedig már közvetlenül is kifejezi a szóbajövő képzetek gazdagságát.

Az elmondottak illusztrálására két bírói döntést említünk.

A *Legfelsőbb Bíróság* Bf. III. 2870/1953. sz. ítéletében a hivatali visszaéléseket elkövető tanácsi dolgozók terhére súlyosító körülményként értékelte azt, hogy „a vádlottakat törvénytelen eljárásaik során elsősorban az önkényeskedés szelleme, a harácsolás célzata vezette."[67] A *kaposvári megyei bíróság* Bf. 124/1962. sz. határozatában viszont azt emelte ki és értékelte súlyosító körülményként, hogy „a megállapított tényállás szerint a bűncselekmény elkövetésére (könnyű testi sértés) terheltet az motiválta, hogy a házában bérben lakó sértettet a bérlemény elhagyására kényszerítse. Ez a motívum – fűzte hozzá a megyei bíróság – a terhelt személyében rejlő nagyobb fokú társadalmi veszélyességet mutat."

9. §. A halmazati büntetés

A Btk-nak a büntetés kiszabásával összefüggő kérdéseket szabályozó IV. Fejezete a második helyen, a 65. és ezt követő szakaszaiban a bűnhalmazatot és a halmazati büntetést tárgyalja.

Halmazati büntetés kiszabására – a törvény 65. §-a értelmében – akkor kerül sor, „Ha a bíróság az elkövető terhére ugyanbban az ítéletben több bűntettet állapít meg (bűnhalmazat)".

Feladatunkat szorosan értelmezve korlátozhatnánk vizsgálódásainkat a halmazati büntetés kiszabásának technikájával összefüggő kérdések tárgyalására is. Néhány körülményre tekintettel azonban szükségesnek tűnik az alapvető elvi kérdések tiszázása, így nevezetesen foglalkoznunk kell a halmazat megállapításának feltételeivel is. Csak az alábbi tényeket hozzuk fel indokolásul: *a)* a törvényhozó maga is összekapcsolta és egy szakaszban szabályozta a bűnhalmazatot a halmazati büntetéssel, *b)* a bűnhalmazat logikai előfeltétele is a halmazati büntetés alkalmazásának; ez utóbbi ismertetése nem nélkülözheti az előfeltétel

[67] Büntetőjogi Döntvénytár, 371. sz.

tisztázását, *c)* mai ítélkezési gyakorlatunk egyik legkevésbé tisztázott kérdése éppen az, hogy milyen esetekben helyes egy ítéletben több bűntettet megállapítani az elkövető terhére, és mikor mellőzendő ez; a kérdés meg nem oldott voltát bizonyítják a Bírósági Határozatokban és a Büntetőjogi Döntvénytárakban közzétett idevágó döntések is.

1. Halmazati büntetés kiszabására tehát akkor kerülhet – és kell, hogy kerüljön – sor, amikor a bíróság ugyanabban az ítéletben több bűntett megvalósulását állapítja meg.

Mikor szükséges azonban több bűntett megvalósításának a megállapítása? Milyen körben van a bíróságoknak szabad mérlegelési lehetőségük? A törvény mely rendelkezései kötik a bíróságokat a halmazat vagy a bűncselekmény-egység megállapítása terén?

1. Szükségesnek véljük előre bocsátani és nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a halmazat megállapítása vagy mellőzése érdemben éppen olyan *minősítési kérdés,* mint pl. annak eldöntése, hogy adott esetben ittas állapotban való járművezetés, vagy a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntettének elkövetésében kell-e a vádlottat bűnösnek kimondani. Az előbbi bűntett maximálisan hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel, az utóbbi három évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető. Nyomatékosan hangsúlyozni kívánjuk, hogy az itt hivatkozott két bűntetti tényállás közötti választás a legkisebb mértékben sem függ attól, hogy adott esetben milyen súlyú büntetés kiszabása látszik célszerűnek: a súlyosabb minősítés alkalmazását egyáltalán nem gátolja az a belátás, hogy a kiszabásra kerülő büntetés mértéke az enyhébb bűntettre megállapított törvényi büntetés felső határát nem lépi át. Amint azt korábban már kifejtettük, *soha nem a büntetés mértéke befolyásolja a minősítést, hanem a minősítés a büntetés mértékét.*

Itt lerögzített tételünk helyessége – úgy véljük – sem elméleti, sem célszerűségi-gyakorlati szempontból nem vitatható. Ha tehát a halmazat megállapítását vagy mellőzését minősítési kérdésnek tekintjük, akkor ennek a kérdésnek az eldöntését sem befolyásolhatja a kiszabandó büntetés mértékére vonatkozó szempont.

De valóban minősítési kérdés-e a halmazat megállapítása vagy mellőzése? Miről dönt itt a bíróság? Véleményünk szerint arról, hogy a vádlott *milyen bűntett vagy bűntettek elkövetésében bűnös, milyen bűntett vagy bűntettek jogi következményeit kell viselnie.*

E két körülmény a legszorosabban összefügg egymással: ha valaki valamilyen bűntett elkövetésében bűnös, akkor annak viselnie kell bűntettének jogkövetkezményeit, viszont fordítva is áll a tétel: csak annak a bűntettnek a jogkövetkezményeit kell az elkövetőnek viselnie, amely bűntett elkövetésében őt a bíróság bűnösnek mondotta ki. Törvénytelen és ezért teljességgel elfogadhatatlan lenne valakit olyan bűntett jogkövetkezményeinek viselésére kötelezni, amelynek elkövetésében őt a bíróság nem mondotta ki bűnösnek. A jogkövetkezmények elviselésének kötelezettsége minden esetben a bűnösséget megállapító bírósági

döntésen alapul. A bűntett elkövetése csak a bírósági döntés előfeltétele; a bűntett elkövetése és a jogkövetkezmények elviselésének kötelezettsége között tehát mindig ott kell lennie a bírósági döntésnek.

A halmazat megállapítása vagy mellőzése során tehát a bíróság állást foglal a jogkövetkezmények terjedelmének kérdésében is. Ha a vád tárgyává tett cselekményt vagy cselekményeket értékeli, általa vagy általuk egy vagy több bűntettet lát megvalósultnak, *minősíti* a cselekményt, illetőleg a cselekményeket. *A halmazat megállapítását vagy mellőzését tehát a magunk részéről határozottan minősítési kérdésnek tekintjük, amelyhez büntetéskiszabási következmények fűződnek, amelynek hatásai a büntetéskiszabás területén csapódnak ki.*

Felfogásunkkal ellentétben egyes gyakorlati szakemberek azt a nézetüket fejtették ki, hogy a halmazat megállapítása vagy mellőzése nem minősítési, hanem egyszerűen büntetéskiszabási kérdés.[1]

Ezt a felfogást a magunk részéről elméletileg megalapozatlannak és megalapozhatatlannak tartjuk, amelynek gyakorlatban történő megvalósítása igen káros következményeket, törvénytelenségeket eredményezne.

E felfogás megengedhetetlen módon leegyszerűsíti az eseményeket: egyetlen lényeges körülményt ismer: a büntetés mértékét. A felfogás hívei szerint nem az a fontos, *mi miatt* ítélik el a vádlottat, hanem az, *milyen súlyú büntetésre* ítélik őt. Miért ítéljük el az elkövetőt több bűntett miatt, miért állapítsunk meg halmazatot, ha úgysem szabunk ki súlyosabb büntetést, mint amennyit az egyik bűntett törvényi tényállásának szankciója lehetővé tesz – így hangzik az általunk bírált álláspont híveinek kimondott vagy kimondatlan kérdése, amellyel nézetüket elfogadtatni kívánják. Ahogy azonban fentebb elutasítottuk annak lehetőségét, hogy az ittas állapotban való járművezetés és a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés közötti választást a célszerűnek látszó büntetés mértéke befolyásolhassa, ugyanúgy elfogadhatatlannak tartjuk azt, hogy a halmazat megállapítása vagy mellőzése kérdésében szerepet kapjon a kiszabásra kerülő büntetés mértéke.

Ha a halmazati minősítést csupán büntetéskiszabási kérdésnek tekintjük, ezen az alapon elmondhatjuk ezt szinte valamennyi minősítési kérdésről is: a beszámítási képesség fennforgása vagy hiánya, illetőleg korlátozottsága is „büntetéskiszabási kérdés" abban az értelemben, hogy az ebben a kérdésben elfoglalt álláspontunknak a kihatásai megmutatkoznak a büntetéskiszabás területén is. De ugyanezt elmondhatjuk a jogos védelemről, a végszükségről, a kísérletről és még néhány más büntetőjogi intézményről is, amelyek vonatkozásában viszont még senki sem kockáztatta meg azt a kijelentést, hogy alkalmazásuk, megállapításuk egyszerű „büntetéskiszabási kérdés" lenne.

[1] Először *Rácz* György szögezte le félreérthetetlenül, hogy a bűnhalmazat „lényegileg a büntetéskiszabás körébe tartozó jogszerkezeti, jogtechnikai intézmény", és ezt a felfogást fogadja el többek között *Halász* Sándor is. (*Rácz:* A bűnhalmazat megállapításának mellőzéséről, Magyar Jog 1962. 10. sz., *Halász:* A látszólagos halmazatról, Magyar Jog 1966. 8. sz.)

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a tárgyalt kérdésnek kiemelkedő jelentősége van további kérdések eldöntésére is. Ezért is foglalkozunk vele ilyen részletesen és határozottan. Ez az a kérdés, amelynek vonatkozásában elvi engedményeket nem tehetünk, kompromisszumokat nem köthetünk, mivel itt a törvényesség megvalósításáról vagy elutasításáról van szó.

A korábbi évtizedekben a bűnhalmazat rendszerbeli helyének vonatkozásában teljes volt az egység: a büntetőjogi tankönyvek és monográfiák nem a büntetés tanában, hanem ezt megelőzően, a bűntett kifejlődési stádiumai, a bűntett elkövetői után, mint a bűncselekmény megnyilvánulási formáját tárgyalták az idevágó kérdéseket.

Újabb bírói gyakorlatunk, amelyet témánk vonatkozásában az a törekvés jellemez, hogy a halmazat megállapítását minél szűkebb körre korlátozza, keresi azt az elvi alapot, amely a törekvés realizálására alkalmasnak látszik. Feltehetően ezzel a törekvéssel magyarázható az az álláspont, amely a halmazat megállapítását vagy mellőzését nem minősítési, hanem büntetéskiszabási kérdésnek tekinti, vagy ahogy *Rácz* György fent idézett meghatározása mondja, a bűnhalmazat „... jogtechnikai intézmény".

Ami már most a bírói gyakorlatban érvényesülő tendenciát – a halmazati minősítés lehető mellőzését – illeti, ab ovo nem tekinthető helytelennek. A magunk részéről egyetértenénk ilyen törekvéssel, amennyiben az nem áll ellentétben a törvénnyel, elvileg megalapozott és gyakorlatilag célszerű. Számunkra úgy tűnik, hogy e három feltétel közül egyik sem forog fenn jó néhány olyan bírói ítéletben, amelyek a fent vázolt törekvés szellemében születtek.

Annak érdekében, hogy a bírói gyakorlatban megvalósítani kívánt felfogás lényegét és annak gyakorlati kihatásait jobban áttekinthessük, röviden foglaljuk össze az idevágó jelenségeket.

2. Bűncselekményegységről beszélünk, ha valakit egy bűntett elkövetése miatt vonnak felelősségre, halmazat forog fenn, ha több bűntettet valósított meg, és azok miatt egyszerre történik meg felelősségre vonása.

A bűncselekményegységet természetes, jogi és törvényi egységre, a halmazatot alaki és anyagi halmazatra osztjuk. Alaki a halmazat akkor, ha az elkövető *egy* magatartással, anyagi, ha *több* magatartással valósított meg *több bűntettet*. Tehát az alaki és az anyagi halmazat között az az egyetlen különbség, hogy az egyik esetben csak egy magatartást, a másik esetben több magatartást – büntetőjogilag releváns magatartást! – tanúsított a bűnelkövető, azonban mindegyik esetben több bűncselekményt valósított meg. Vagyis az alaki halmazat is halmazat, valódi halmazat, és az is marad mindaddig, amíg a törvényhozó nem tartja célszerűtlennek e minősítést és meg nem változtatja a törvényt.

3. A bűnhalmazat vonatkozásában elfogadottá vált még egy másik osztályozás is: beszélünk *látszólagos* és *valódi* halmazatról. Az első esetben csak úgy látszik, mintha halmazat forogna fenn, holott a valóságban az csak bűncselekmény-egység, míg a másik esetben valóban bűnhalmazat valósult meg, a vádlott

cselekménye vagy cselekményei halmazatként értékelendők, vele szemben halmazati büntetést kell kiszabni.

Miért látszik azonban egy-egy cselekmény halmazatnak, ha az valójában csak bűncselekmény-egység, és mi teszi a másik cselekményt valóságos halmazattá?

Kérdésünk megválaszolásához a Btk. 2. § (1) bekezdésére kell hivatkoznunk, amely meghatározza a bűntett – ha úgy tetszik: *egy* bűntett – fogalmát. E meghatározás szerint valamely cselekménynek három sajátosságra van szüksége a bűntetti minősítéshez: a cselekménynek a társadalomra veszélyesnek, a törvény által büntetni rendeltnek (röviden: tényállásszerűnek), az elkövetőnek pedig bűnösnek kell lennie. Bármelyik feltétel hiánya azt eredményezi, hogy az adott cselekmény nem tekinthető bűntettnek, az elkövető nem büntethető.

Logikusnak tartjuk azt a következtetésünket, hogy a halmazati értékeléshez mindhárom itt említett feltételnek többször kell fennforogni: többszörös (több irányú) társadalomra veszélyesség, többszörös tényállásszerűség és többszörös bűnösség. Mivel az itt felsorolt ismérvek közül a tényállásszerűség – mint a bűntett fogalmának formális ismérve – a legszembetűnőbb, a többszörös tényállásszerűség esetében látszik egy (vagy több) cselekmény halmazatnak. A többszörösen tényállásszerű, a több törvényi tényállásnak is megfelelő magatartás azonban csak abban az esetben értékelhető valóban halmazatként, és csak akkor alkalmazható az elkövetővel szemben halmazati büntetés, ha a bűntett másik két fogalmi eleme is többszörösen megvalósult.

Megállapíthatjuk tehát azt, hogy látszólagos halmazat esetében egy cselekmény több törvényi tényállást is megvalósíthat, anélkül azonban, hogy e cselekmény többszörösen, több irányban veszélyes lenne a társadalomra, – illetőleg, hogy az elkövetőt több irányú bűnösség terhelné. A cselekmény társadalomra veszélyessége értékelhető egyetlen törvényi tényállás keretében is; nincs szükség arra – sőt: ellentmondana a törvény rendelkezéseinek az –, hogy a bíróság halmazatot állapítson meg. Halmazati minősítésre csak akkor kerülhet sor – de ebben az esetben kell, hogy sor kerüljön – ha az elkövetett cselekmény társadalomra veszélyessége nem értékelhető teljes egészében az egyik törvényi tényállás keretében.

Az elmondottakból következik, de külön is kiemeljük: *a látszólagos halmazat valójában csak bűncselekményegység*, mivel a bűntett fogalmi elemeinek a halmazathoz szükséges többsége, többszörössége nem forog fenn. Ezt a tételt egyébként már *Schultheisz* Emil is lerögzítette,[2] és magáévá tette *Halász* Sándor is.[3]

A látszólagos halmazat tehát bűncselekményegység. Ebből számunkra okszerűen következik annak elismerése, hogy következményei is csak a bűncselekményegységhez járuló következmények lehetnek. Más szóval tehát megállapíthatjuk, hogy látszólagos halmazat esetében nem állhat elő semmiféle olyan következmény, amely csak a valódi bűnhalmazathoz kapcsolódhat.

[2] *Schultheisz* Emil: A látszólagos halmazat, Szeged, 1956. 3. old.

[3] *Halász* Sándor: A látszólagos halmazatról, i. m. 340. old.

Halász Sándor tőlünk eltérően foglalt állást idézett tanulmányában. A következőket írja: „A látszólagos halmazat egységébe foglalt cselekmények csak annyiban veszítik el önálló társadalomra veszélyességüket, amennyiben kizárják a halmazati büntetés alkalmazását, tehát: a cselekmények együttes elbírálása nem eredményezheti a halmazati büntetés kerettágító hatását. Minden más vonatkozásban azonban érvényesülnek azok a következmények – akár büntetőjogi, akár polgári jogi következmények –, amelyeket az illető bűntett elkövetéséhez és abban való bűnösség megállapításához a jogszabály fűz. Vonatkozik ez a visszaesés megállapítására is."[4]

Elfogadható-e *Halász* Sándor idézett következtetése? Vagyis: bizonyos cselekmény megvalósít ugyan egy meghatározott törvényi tényállást, de ennek a cselekménynek nincs önálló, a másik cselekménynek, vagy a cselekmény másik mozzanatának társadalomra veszélyességétől független társadalomra veszélyessége. Ha nincs önálló társadalomra veszélyessége, nem lehet önálló bűntettként sem értékelni. Úgy látszik tehát, mintha halmazat forogna fenn, de valójában csak egy bűncselekmény megvalósítása miatt lehet az elkövetőt megbüntetni. Nincs helye halmazati büntetés alkalmazásának, *Halász* Sándor szerint azonban más vonatkozásban úgy tekintjük, mintha e bűncselekményként nem értékelt cselekmény is bűntett lenne: alapja lehet e beolvasztott, értékelés nélkül hagyott cselekmény egy későbbi bűnelkövetés esetében a visszaesés megállapításának is. Sőt, *Halász* Sándor még tovább megy[5] és azt állítja, hogy alkalmazhatók azok a mellékbüntetések is, amelyek alkalmazását a figyelmen kívül hagyott törvényi tényállás tette lehetővé!

Halász Sándor az eszközcselekményeket beolvaszthatónak tartja a célcselekménybe. Ezért nem állapítaná meg a lopás bűntettének megvalósulását sem abban az esetben, ha azt emberölés végrehajtása végett követte el az elkövető.[6] A csak emberölés miatt megbüntetett ezen személy későbbi lopását azonban visszaesésben elkövetettnek kellene minősíteni az idézett felfogás szerint, holott ezt az elkövetőt „lopás" miatt nem ítélték el.

Másik példa: a garázda magatartással súlyos testi sértést megvalósító személy csak súlyos testi sértés miatt büntethető. A testi sértést szabályozó törvényi tényállás nem teszi lehetővé a kitiltásnak, mint mellékbüntetésnek az alkalmazását. *Halász* Sándor álláspontja értelmében a fenti módon testi sértés miatt büntetett bűnelkövetővel szemben helye van kitiltásnak is, mivel a testi sértéssel látszólagos halmazatban megvalósuló garázdaság törvényi tényállása e mellékbüntetés kiszabását is lehetővé teszi.

A magunk részéről ilyen következtetéseket nem tudunk helyesnek, de célszerűnek sem elfogadni. E felfogás realizálását megengedhetetlen törvénysértésnek

[4] *Halász* Sándor: A látszólagos halmazatról, i. m. 347–368. old.

[5] A IV. Pécsi jogásznapon, 1968. június 7-én tartott előadásában.

[6] *Halász* Sándor: A látszólagos halmazat, 344–345. old.

tekintjük, amelyet semmiféle kriminálpolitikai cél sem igazolhatna, de meggyőződésünk szerint ilyen cél nem is forog fenn.

Mi szükség van arra, hogy először indokolatlanul és megalapozatlanul mellőzzük a halmazati minősítést, után azonban mégis úgy járjunk el, mintha halmazatot állapítanánk meg? Milyen hátrány származik abból, ha bíróságaink gyakran minősítik a vád tárgyává tett cselekményeket valódi bűnhalmazatként és szabnak ki halmazati büntetéseket? Egyetlen szempontot tudnak a bírált álláspont hívei felhozni a halmazati minősítéssel szemben: ilyen minősítés mellett sem szabnak ki a bíróságok súlyosabb büntetést, mint amilyen súlyú büntetés a legsúlyosabb bűntetti tényállás keretében is alkalmazható lenne.

De miért baj ez? Korábban már láttuk, hogy egy bűntett elkövetése esetében is milyen gyakran marad a kiszabott büntetés a törvényi tényállásban szabályozott szankció alsó határa alatt. Bíróságaink a lehető legritkább esetben alkalmazzák, vagy közelítik meg a törvény által engedélyezett maximális büntetést. Miért éppen a halmazati büntetés esetében tartjuk ezt hibának? Meggyőződésünk szerint *bíróságainknak nem a halmazati büntetések alkalmazásának a nagy száma okoz nehézséget, hanem az, hogy egyelőre nem tudják, mikor alkalmazzanak ilyen büntetést és mikor mellőzzék azt.*

Mivel a bírói gyakorlatban jelenleg érvényesülő tendenciát megalapozatlannak, bizonytalanságot eredményezőnek tartjuk, a jövőre vonatkozólag kétféle megoldást tudunk elképzelni: vagy támaszkodunk szilárdan a törvény 2. §-ában foglalt rendelkezésekre és megállapítjuk a halmazatot, amikor annak törvényi feltételei fennállanak, vagy egy új törvényi rendelkezéssel teremtjük meg az alapját a halmazati minősítések csökkentésének vagy ha úgy tetszik: teljes kiküszöbölésének.

A félreértések elkerülése érdekében ismételten hangsúlyozzuk, hogy a bírói gyakorlatban jelenleg érvényesülő szűkítési tendencia nem a bűnhalmazatról rendelkező 65. §-sal áll ellentétben, hanem a bűntett fogalmát meghatározó 2. §-sal. Törvényünk a halmazat fogalmát érdemben nem határozza meg, hanem csak a halmazati büntetés megállapításának a feltételeit, a halmazati büntetés kereteit.

II. Annak eldöntése után, hogy halmazatnak minősíthető-e a vádlott cselekménye vagy nem, következik – igenlő válasz esetében – az a kérdés, milyen büntetéssel büntessük az elkövetőt.

1. A büntetőjog kialakulásának kezdeti időszakában több bűntett miatti felelősségre vonáskor is ugyanazok a szabályok érvényesültek, mint amikor csak egy bűncselekmény elkövetésében mondották ki az elkövetőt bűnösnek. Minden megvalósult bűntett miatt kiszabták a vádlottra a törvényben kilátásba helyezett büntetést, és azokat egymás után végre is hajtották. A bűncselekménytöbbség ily módon történő büntetését *kumulációnak* nevezzük.

Megjegyezzük, hogy a kumulációt érvényesítő büntetési rendszer esetében nem beszélhetünk halmazatról, és így halmazati büntetésről sem. Itt a „tot crimina quot poenae" elv érvényesül: mindegyi bűntett a másiktól függetlenül büntetén-

dő. Halmazatról csak olyan szemlélet érvényesítése esetében lehet szó, amikor az elbírálás tárgyát képező egyes bűntettek egymásra tekintettel kerülnek értékelésre. Ennek az egymásra tekintettel levő értékelésnek az eredménye olyan büntetés kiszabása, amelyikre nem került volna sor egyik bűntett elszigetelt értékelése esetében sem: a halmazati büntetés a megvalósult bűntettek egységes értékelésének az eredménye. A kumuláció esetében tehát nem bűncselekmény-halmazatról, erről a sajátos büntetőjogi intézményről beszélhetünk, hanem csak bűncselekménytöbbségről, mint egyszerű reális jelenségről, amelynek jogi következményei még nincsenek.

Látnunk kell azonban azt is, hogy már abban az időben sem lehetett teljesen szemet húnyni a bűncselekménytöbbség egyes sajátosságai fölött, amikor még nem ismertek különleges büntetéskiszabási szabályokat. Egyes esetekben fizikailag lehetetlen volt valamennyi bűntett miatt büntetést kiszabni és azokat végrehajtani. Halálbüntetés, életfogytig tartó szabadságvesztés nem teszi lehetővé a határozott ideig tartó szabadságvesztés végrehajtását.

Idővel azonban uralkodóvá vált az a belátás is, hogy a bűncselekménytöbbség egyes esetében a megvalósult bűntettek között meghatározott sajátos kapcsolatok, összefüggések állhatnak fenn. Ilyen esetekben már nem lenne célszerű egymástól elszigetelten, izoláltan értékelni és büntetni a megvalósult bűntetteket; a büntetés mértékének a meghatározása csak az egyes bűntettek egymásra tekintettel történő értékelése alapján történhet meg.

Jóval későbbi időkből származik ugyan az a tapasztalat, amely igen erőteljesen csökkentette a kumuláció elvének a fennmaradását, de az összefüggések érdekében itt célszerű szólni róla. Ez a tapasztalat abban a megállapításban foglalható össze, hogy az egyfolytában, megszakítás nélkül kiállott szabadságvesztés nagyobb hátrányt jelent az elkövetőre, mintha ugyanilyen időtartamot több részletben hajtanak végre. Sőt, e megállapítást általánosítva azt is mondhatjuk, hogy több büntetés összevonása az elítéltet hátrányosabb helyzetbe hozza, mintha a büntetéseket részletekben hajtották volna végre. Ahogy *Mittermeier* írta: a büntetés súlyosságának az intenzitása nem számtani, hanem mértani haladvány formájában nő az időtartam növekedésével.[7] Az itt felsorolt körülmények végül azt eredményezték, hogy a bűncselekménytöbbség reális jelensége jogi jelenséggé vált, amikor értékelésére, elkövetőjének büntetésére nézve különleges szabályokat alkottak.[8]

2. Először olyan felfogás alakult ki, amely a kumuláció méltánytalanságát, túl szigorú hatásait, esetleges végrehajthatatlanságát próbálta kiküszöbölni, és ennek megfelelően szöges ellentétben állt vele: ez az *abszorpció* elve. Ennek lé-

[7] Hivatkozik e tételre Anselm *Feuerbach:* Lehrbuch des Peinliches Rechts, 1847. 216. old.

[8] Megemlítjük, hogy újabban egyesek kétségbe vonják az egyfolytában kiállott büntetés súlyosabb kihatását, és a megszokás tényezőjét hatáscsökkentő jellegűnek vélik. Így Hans-Heinrich *Jescheck:* Die Konkurrenz, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1955. évf. 530. old.

nyegét úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a megvalósult bűntettek közül a legsúlyosabb bűncselekmény törvényi büntetésének keretei között kell kiszabni a halmazati büntetést. A súlyosabb bűntett abszorbeálja, elnyeli az enyhébbet.

Kérdés azonban, hogy valóban a bűncselekmény abszorbeálódik? Egyes nézetek szerint a büntetés, mások szerint csak az enyhébb büntetés-kilátásbahelyezés.[9] Mi úgy véljük, hogy az abszorpciónak, mint halmazati büntetési elvnek az érvényesítésekor nem abszorbeálódik sem az enyhébb bűncselekmény, sem annak büntetése, hanem csak a büntetés kilátásba helyezése. Az idevágó cselekmény ugyanis bűntettként értékelődik, azt a bíróság bünteti is, de nem az e tényállás büntetési keretei, hanem a másik, a súlyosabb büntetés lehetőségét biztosító szankció keretei között.

Az abszorpció elvével kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy ugyanakkor, amikor kiküszöböli a kumuláció alkalmazásában rejlő méltánytalanságot, magában rejti egy semmivel sem kisebb, de ellenkező előjelű méltánytalanság megvalósulásának a lehetőségét: az abszorpció elvének az elfogadása esetében nem lehetne súlyosabban büntetni a számtalan bűncselekmény elkövetőjét, mint azt, aki csak egy bűntettet, az előbb említett bűnelkövető legsúlyosabban büntethető bűncselekményét követte el. Más szemszögből kiindulva mondhatjuk, hogy ilyen büntetési rendszer mellett kockázat nélkül követhetne el bármilyen mennyiségben újabb bűntetteket az, aki már egy, aránylag súlyosabban büntethető cselekményt megvalósított.

A kumuláció elve, amely a büntetőjog fejlődésének meghatározott szakaszán uralkodó felfogássá vált és általános érvénnyel megvalósult a gyakorlatban, aránylag rövid idő elteltével teljesen kikerült az alkalmazás területéről. Az abszorpció elve viszont, amely uralkodó, általános halmazati büntetési elvvé szinte sohasem vált, kialakulása óta minden időben érvényesült bizonyos körülhatárolt területen. Az uralkodó büntetési elvek hiányosságainak a kiküszöbölésére, a méltánytalanságok elkerülésére alkalmazták kivételes jelleggel az abszorpció elvét.

3. Általános érvényű halmazati büntetési elv volt – és jelenleg is az – az *aszperáció* elve. Kialakulása a két előbb tárgyalt elv alkalmazásában rejlő hibák elkerülésére irányuló törekvéssel magyarázható. Olyan eljárást kellett alkalmazni, amely biztosítja az indokolatlan súlyos és az indokolatlanul enyhe büntetés elkerülését egyaránt. Lehetővé kellett tehát tenni azt, hogy a bíróság halmazat esetében súlyosabb büntetést szabhasson ki, mint amilyen büntetés egyetlen bűntett miatt alkalmazható, ugyanakkor azonban meg kellett akadályozni az egyes büntetések puszta összeadását, kumulálását is.

Az itt vázolt cél lényegében kétféleképpen érhető el: vagy az egyes büntetések összeadása után kijött büntetést csökkentjük bizonyos arányban, vagy a legsúlyosabb bűntettre megállapított büntetés felső határának az átlépésére adunk

[9] Részletesen tárgyaljuk e nézeteket: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban című munkánkban, 168–171. old.

lehetőséget, ügyelve azonban a kumuláció tilalmára. A lényeg tehát egy olyan halmazati büntetés kiszabása, amely nem szenved sem a kumuláció, sem az abszorpció hibáiban.

III. Áttérve a hazai joghelyzetre, az alábbiakat kell előre bocsátanunk: abban az esetben, amikor a bíróság egy ítéletben több bűntett elkövetésében mondja ki a vádlottat bűnösnek, halmazati büntetést kell kiszabni, függetlenül attól, hogy átlépi-e a legsúlyosabb bűntettre megállapított büntetés felső határát vagy sem, egyáltalán átlépheti-e ezt a határt vagy sem. Ez világosan következik a törvény 65. §-ából.

A halmazati büntetés megállapításának a módját a 66. és a 67. §§, fiatalkorú bűnelkövetők vonatkozásában pedig a 98. § szabályozza.

A 66. § szerint: „(1) A halmazati büntetést a bűnhalmazatban levő bűntettek közül a legsúlyosabbra megállapított törvényi büntetési tétel alapulvételével kell kiszabni. (2) Ha a törvény a bűnhalmazatban levő bűntettek közül legalább kettőre szabadságvesztést rendel, a legsúlyosabb szabadságvesztés felső határa a felével emelhető, de nem haladhatja meg a húsz évet, és nem érheti el az egyes bűntettekre megállapított büntetések együttes tartamát. (3) Két vagy több olyan bűntett találkozása esetében, amelyre a törvény súlyosabb büntetésként javító-nevelő munkát rendel, a (2) bekezdésben foglalt rendelkezést kell megfelelően alkalmazni azzal, hogy a halmazati büntetésként kiszabott javító-nevelő munka tartama nem haladhat meg két évet. (4) A halmazati büntetésként kiszabott pénzbüntetés sem haladhatja meg a pénzbüntetésnek a 45. §-ban meghatározott legmagasabb összegét."

A mellékbüntetések alkalmazásáról tartalmaz rendelkezést a 67. §: „(1) Mellékbüntetés kiszabásának bűnhalmazat esetében akkor van helye, ha a törvény a bűnhalmazatban levő bármelyik bűntettre mellékbüntetés alkalmazását rendeli. (2) A mellékbüntetés halmazati büntetés esetében sem haladhatja meg a törvényben meghatározott legmagasabb mértéket, illetőleg tartamot."

És végül idézzük a törvénynek a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben alkalmazható egységes intézkedés és halmazati büntetés kiszabására vonatkozó 98. §-át: „(1) Fiatalkorú által elkövetett több bűntett esetében valamennyi bűntettért egységes nevelő intézkedést kell alkalmazni vagy halmazati büntetést kell kiszabni. (2) A halmazati büntetés – a 93. § (2) bekezdésében foglalt megkülönböztetés szerint – nem haladhatja meg a tizenöt évi, illetőleg a hét év és hat hónapi szabadságvesztést. (3) Ha valakit fiatalkorban elkövetett bűntett mellett felnőtt korban elkövetett bűntett is terhel, vele szemben nevelő intézkedés alkalmazásának helye nincs. Ilyen esetben halmazati büntetést kell kiszabni."

1. Ha az idézett törvényi rendelkezéseket a halmazati büntetésre vonatkozó elméletek szemszögéből vizsgáljuk, mindenek előtt azt kell megállapítanunk, hogy a törvényhozó általános szabályként az *abszorpció* elvét fogadta el és ebből emelte ki – meghatározott feltételek fennforgása esetében – az *aszperáció* alkalmazását eredményező helyzeteket.

A 66. § (1) bekezdésében foglaltak szerint a legsúlyosabb bűntettre megállapí-

tott törvényi büntetés „alapulvételével" kell a halmazati büntetést kiszabni. Ez más szóval azt is jelenti, hogy a legsúlyosabb bűntett büntetési tételének alsó és felső határa között kell meghatároznia a bíróságnak a halmazati büntetés mértékét.

Mivel a törvény későbbi rendelkezései megállapítják az itt említett felső határ átlépésének a lehetőségeit és az átlépés mértékét, e rendelkezésekre tekintettel ehelyütt már megmondhatjuk, hogy a halmazati büntetésnek a legsúlyosabb bűntettre megállapított büntetési keretek között kell maradnia abban az esetben, amikor a bűnhalmazatban levő bűntettek megvalósítására a törvényhozó eltérő büntetési nemek alkalmazását rendelte. Ilyen esetekben tehát az abszorpció elve érvényesül.

A legsúlyosabb bűntettre megállapított büntetés felső határa nem léphető tehát át halmazati büntetéssel sem az alábbi esetekben:

a) ha az egyik bűntett szabadságvesztéssel vagy halállal, a másik javító-nevelő munkával; *b)* ha az egyik bűntett szabadságvesztéssel vagy halállal, a másik javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel; *c)* ha az egyik bűntett szabadságvesztéssel vagy halállal, a másik pénzbüntetéssel; *d)* ha az egyik bűntett szabadságvesztéssel, a másik javító-nevelő munkával; *e)* ha az egyik bűntett szabadságvesztéssel, a másik javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel; *f)* ha az egyik bűntett szabadságvesztéssel, a másik pénzbüntetéssel; *g)* ha az egyik bűntett szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával, a másik javító-nevelő munkával; *h)* ha az egyik bűntett szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával, a másik javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel; *i)* ha az egyik bűntett szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával, a másik pénzbüntetéssel; *j)* ha az egyik bűntett javító-nevelő munkával, a másik pénzbüntetéssel; *k)* ha az egyik bűntett javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel, a másik pénzbüntetéssel büntethető.

Felsorolásunkból kitűnik a vagylagos szankciók figyelembevételével kapcsolatos állásfoglalásunk is. Megemlíti ugyan ezek hovatartozandóságának kérdését a *Miniszteri indokolás* is, azonban megjegyzése némi kiigazításra szorul. Ugyanis az alábbiakat olvashatjuk: „A halmazati büntetés kiszabására irányadó fenti szabályoknak alternatív büntetési tétellel fenyegetett bűntettek találkozása esetére történő alkalmazása azt eredményezi, hogy a halmazati büntetési tétel meghatározásánál az alternatív büntetési tételek közül mindig a súlyosabbat kell számításba venni. Az alsó határ megállapításánál ui. a súlyosabb alsó határ, a felső határ megállapításánál pedig a súlyosabb felső határ az irányadó."[10]

Az indokolás készítője e megjegyzésénél megfeledkezett arról, hogy egyes alternatív szankciókban a halálbüntetés is szerepel. Aligha vitatható, hogy a halálbüntetés súlyosabb, mint a szabadságvesztés. Ha elfogadnánk az indokolás álláspontját, csak halálbüntetést, vagy 15 évi szabadságvesztést alkalmazhatnánk

[10] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 133. old.

olyan esetekben, amikor egy „szabadságvesztéssel vagy halállal" büntethető bűntett csak szabadságvesztéssel büntethető bűntettel kerül bűnhalmazatba.

Véleményünk szerint ebben az esetben nem az abszorpció, hanem az aszperáció elve érvényesül és ennek megfelelően a halálbüntetés alkalmazása mellett megvan a lehetőség arra is, hogy húsz évi szabadságvesztés kerüljön kiszabásra. A *Miniszteri indokolás* fenti kitételét tehát úgy javítanánk ki, hogy alternatív szankció esetében mindig az a büntetési nem irányadó a 66. § alkalmazása szempontjából, amelyiket a törvényhozó az első helyen említi. Az első helyen említett büntetési nem a halálbüntetést lehetővé tevő szakaszok kivételével egyben a súlyosabb büntetési nem is; e kivételre tekintettel azonban indokolt a félreértéseket kiküszöbölő javasolt fogalmazás.

2. Az abszorpció érvényesülési területének a meghatározása után egyszerű annak a kérdésnek a megválaszolása, mikor kerülhet sor az *aszperáció* elvének megfelelően a halmazati büntetés kiszabására. Röviden azt mondhatjuk, hogy az előbb felsorolt esetek kivételével minden más esetben. Vegyük azonban közelebbről is szemügyre ezeket a lehetőségeket.

A 66. § (2) és (3) bekezdése a felső határ átlépését olyan esetekben teszi lehetővé, amikor legalább két szabadságvesztéssel, vagy legalább két javító-nevelő munkával büntethető bűncselekmény áll bűnhalmazatban. Az alternatív szankciókkal kapcsolatos fenti állásfoglalásunknak megfelelően e két lehetőség továbbiakkal bővül.

Az aszperáció elve érvényesül az alábbi esetekben:

a) szabadságvesztéssel vagy halállal büntethető bűntett áll bűnhalmazatban szabadságvesztéssel büntethető bűntettel,

b) szabadságvesztéssel vagy halállal büntethető bűntett áll bűnhalmazatban szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával büntethető bűntettel,

c) szabadságvesztéssel büntethető bűntett áll bűnhalmazatban szabadságvesztéssel büntethető bűntettel,

d) szabadságvesztéssel büntethető bűntett áll bűnhalmazatban szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával büntethető bűntettel,

e) szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával büntethető bűntett áll bűnhalmazatban szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával büntethető bűntettel (az eddig felsorolt esetekben a 66. § (2) bekezdése az irányadó),

f) ha javító-nevelő munkával büntethető bűntett áll bűnhalmazatban javító-nevelő munkával büntethető bűntettel,

g) ha a javító-nevelő munkával büntethető bűntett áll bűnhalmazatban javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntethető bűntettel,

h) ha javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntethető bűntett áll bűnhalmazatban javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntethető bűntettel [az utóbbi három esetben a 66. § (3) bekezdése az irányadó].

Ami már most azt a kérdést illeti, hogy helyes volt-e a bűnhalmazati esetek kettéválasztása, az aszperáció és az abszorpció elvének az érvényesítése, elfogadhatónak tartjuk a *Miniszteri indokolás* álláspontját. E szerint az abszorpció elvé-

nek alkalmazása esetében az enyhébb büntetési nemmel büntethető cselekmény elkövetése súlyosító körülményként értékelendő. „... az említett büntetési nemek súlykülönbsége folytán a súlyosabb büntett törvényi büntetési tétele keretében a megfelelő halmazati büntetés is kiszabható, a felső határ emelése tehát szükségtelen" – olvashatjuk a továbbiakban az indokolásban.

Ha az enyhébb büntetési nemmel büntethető cselekmény értékelése megtörténhet a súlyosabb bűntett büntetési keretei között is, célszerűnek látszik a felső határ átlépésének a lehetőségét biztosítani olyan esetekben, amikor azonos súlyú és ennek megfelelően azonos büntetési nemmel büntethető bűntettek állanak bűnhalmazatban. Mindenképpen indokolt ennek lehetővé tétele olyankor, amikor halállal is büntethető cselekmény kerül halmazatba szabadságvesztéssel büntetendő bűntettel. Ha a felső határ átlépése nem lenne lehetséges, túlnagy szakadék állna fenn a bíróság számára rendelkezésre álló lehetőségek között. Ebben az esetben ugyanis vagy halálbüntetést kellene alkalmaznia, vagy meg kellene elégednie 15 évi szabadságvesztéssel. E két büntetés közötti távolság a jelenleg rendelkezésre álló 20 évig terjedő szabadságvesztéssel megfelelően áthídalt; az abszorpció elvének a töretlen érvényesülése sokszor eredményezhetne méltánytalanságot.[11]

3. Az eddigiekben sorra vettük már a bármelyik büntetési nemnek más büntetési nemekkel való találkozásakor követendő eljárásokat, kivéve azt az esetet, amikor a halmazatban álló bűntettek pénzfőbüntetéssel büntetendők. A törvény fent idézett rendelkezése értelmében a kiszabott büntetés ilyen esetekben sem haladhatja meg az ötvenezer forintot.

Ehhez csupán annyit fűzünk hozzá, hogy a büntetés ilyen esetekben is „halmazati büntetés", mivel az elkövető terhére „ugyanabban az ítéletben több bűntettet állapított meg" a bíróság. Itt sem a büntetés súlyossága szabja tehát meg a bűnhalmazati minősítést.

A pénzbüntetésre vonatkozó ezen rendelkezés alkalmas egy általános érvényű következtetés levonására is: a bűnhalmazati minősítés semmi összefüggésben sincs a törvényi büntetési tétel felső határának átlépésével. Elképzelhető lenne egy olyan megoldás is, hogy halmazat esetében soha nem kerülhetne sor a legsúlyosabb bűntett büntetése felső határának az átlépésére, és ez semmit sem változtatna a cselekmények halmazati jellegén. A magunk részéről azonban a jelenlegi szabályozást jónak, az aszperáció elvének érvényesítését – bizonyos körben – indokoltnak tartjuk.

[11] Az itt említett körülmény felhozható ugyan egyetlen olyan bűntett megvalósulása esetében is, amely halállal is büntethető, ott azonban vagy a szabadságvesztés generális maximumának a felemelése, vagy az életfogytigtartó szabadságvesztés bevezetése oldhatná meg problémánkat. Úgy véljük, aligha vitatható a 15 évi szabadságvesztés és a halálbüntetés közötti távolság nagysága, akár egy, akár több bűncselekményt valósított is meg az elkövető.

4. A halmazati mellékbüntetés alkalmazásának szabályozása egyszerű, félreértések aligha foroghatnak fenn. A lényeget röviden az alábbiakban foglaljuk egybe:

Az egyes mellékbüntetések alkalmazása – a mellékbüntetésekre vonatkozó külön rendelkezések szerint – vagy kötelező, vagy lehetséges. Amennyiben a bűnhalmazatban álló cselekmények közül az egyiknek a szankciója kötelezően rendeli valamilyen mellékbüntetés alkalmazását, azt a halmazati büntetésben is ki kell szabni. Ha viszont csak lehetséges valamelyik mellékbüntetés alkalmazása, annak kiszabására is csak sor kerülhet bűnhalmazat esetében. Ha a bűnhalmazatban álló cselekmények miatt különböző mellékbüntetések alkalmazandók vagy alkalmazhatók, valamennyi mellékbüntetés kiszabása önálló mérlegelés alapján történik, az itt vázolt szabálynak megfelelően.

A törvényhozó gondolt arra az esetre is, ha a bűnhalmazatban álló bűntettek mindegyike – vagy legalább két bűntett – ugyanazzal a mellékbüntetéssel büntethető. Ilyen esetekben a halmazati büntetés is magában foglalja a szóbanforgó mellékbüntetést, annak mértéke vagy tartama azonban ilyen esetekben sem haladhatja meg a törvényben arra a mellékbüntetésre megállapított legmagasabb mértéket vagy tartamot. Az a körülmény, hogy ugyanaz a mellékbüntetés több bűntett miatt is alkalmazható, nyilvánvalóan mértékének vagy tartamának súlyosabb, a felső határt megközelítő megállapítását fogja eredményezni.

A korábban már kifejtettek alapján természetes ugyan, de ehelyütt is külön leszögezzük, hogy bármilyen mellékbüntetés alkalmazásának elengedhetetlen törvényi előfeltétele az, hogy a minősítés olyan törvényi tényállás alapján is történjék, amelyik ilyen mellékbüntetés alkalmazását lehetővé teszi. A minősítésnél fel nem hívott, más tényállásba beolvasztott törvényi tényállásban szereplő mellékbüntetés alkalmazására sohasem kerülhet sor. A 67. § félreérthetetlenül utal arra, hogy csak „bűnhalmazat" esetében kerülhet alkalmazásra a benne foglalt szabályozás.

5. A fent idézett törvényi rendelkezések szabályozzák a fiatalkorú bűnelkövetők felelősségre vonásakor követendő eljárást is. Eszerint fiatalkorúval szemben bűnhalmazat esetében vagy egységes nevelő intézkedést, vagy halmazati büntetést kell alkalmazni.

Az itt említett alternatíva a 87. §-ra figyelemmel oldandó fel: „(1) A fiatalkorúval szemben rendszerint nevelő intézkedést kell alkalmazni. (2) Büntetést kell kiszabni a fiatalkorúra, ha a nevelő intézkedés alkalmazása nem mutatkozik célravezetőnek, vagy ha a bűntett elbírálásakor tizennyolcadik életévét már betöltötte. (3) Nevelő intézkedés vagy büntetés nem alkalmazható, ha gyógyító intézkedés (101. §) elrendelésének van helye."

A törvény itt idézett rendelkezése tehát nemcsak azokban az esetekben irányadó, amikor a fiatalkorút egy bűntett miatt vonják felelősségre, hanem akkor is, amikor cselekménye alapján a bíróság bűnhalmazatot állapít meg. Nincs akadálya tehát annak, hogy a fiatalkorú ne részesüljön büntetésben olyan esetben sem, amikor több bűncselekményt valósított meg. Felelősségre vonásánál elsőd-

leges szempont személyiségének további fejlesztése, alakítása. A bíróságnak azt kell eldöntenie, a fiatalkorú életébe milyen beavatkozás alkalmas arra, hogy személyiségét a társadalmi követelmények elfogadására alkalmassá tegyék. Ha a bíróság úgy látja, hogy a többszörös bűnelkövetés ellenére is elegendő valamilyen nevelő intézkedés alkalmazása – helyesebben mondva ez látszik célszerűnek –, akkor egységes nevelő intézkedés elrendelésére kerül sor. A kérdés eldöntésénél van tehát jelentősége nemcsak az elkövetett cselekmény súlyának, tárgyi sajátosságainak, hanem a cselekmények – a bűntettek – számának is, de a legfontosabb mégis az elérni kívánt célkitűzés, a fiatalkorú személyiségének kedvező irányú befolyásolása.

A törvény szabályoz két olyan esetet is, amikor nevelő intézkedés alkalmazására nem kerülhet sor, hanem – témánk vonatkozásában – csak halmazati büntetés szabható ki. Az egyik eset, ha több bűntettet követett ugyan el a fiatalkorú, de ezek miatt csak az elkövető tizennyolcadik életévének betöltése után kerül sor felelősségre vonásra. A másik esetet a 98. § szabályozza: ha a bűnhalmazatban álló bűntettek közül egyeseket fiatalkorban, másokat felnőttkorban követett el az elkövető, szintén csak halmazati büntetés szabható ki. Ez egyébként logikusan következik az első helyen említett esetből is, amelynek törvényi szabályozását – egy bűntett elkövetésére vonatkoztatva ugyan – a 87. §-ban találjuk meg.

Abban az esetben, ha a bíróság nem egységes nevelő intézkedést, hanem halmazati büntetést szab ki, annak legmagasabb tartama tizenöt év, ha a fiatalkorú tizenhat éves elmúlt már akkor, amikor a törvény szerint 10 évnél súlyosabban büntethető valamilyen bűntettet elkövetett (a bűnhalmazatban álló enyhébb bűntett elkövetése véleményünk szerint megtörténhet a tizenhatodik életév betöltése előtt is); és hét és fél év, ha olyan bűntetteket követett el, amelyek tíz évnél nem súlyosabb szabadságvesztéssel lennének a törvény szerint büntethetők, továbbá, ha tíz évnél súlyosabban büntethető bűntettet a tizenhatodik életév betöltése előtt követte el a fiatalkorú.

Az elmondottakhoz még annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy az itt említett tizenöt, illetőleg hét és fél év a halmazati büntetés mértéke tekintetében a 66. §-ban szabályozott feltételek közül a húsz év helyébe lép; az itt szabályozott másik két körülmény természetesen fiatalkorúak vonatkozásában is irányadó. Tehát ha egy tizenhat évnél idősebb fiatalkorú olyan bűntetteket követ el, amelyek közül az egyik három évig, a másik két évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető, a fiatalkorúval szemben alkalmazható maximális büntetés négy és fél évig terjedő szabadságvesztés lesz.

6. Az eddigiekben megvizsgáltuk azt a kérdést, milyen tartamú, súlyú büntetés alkalmazható bűnhalmazat esetében. Eddig azonban csak az alkalmazható büntetés legsúlyosabb tartamáról, a halmazati büntetés felső határáról volt szó. Természetes azonban, hogy a törvényhozó bűnhalmazat esetében sem kívánta megkötni a bíróságok kezét, és bűnhalmazat esetében sem kívánt abszolút határozott szankciót kilátásba helyezni. Felmerül ezért a halmazati büntetés *alsó határára* vonatkozó kérdés.

Mivel a törvényhozó a halmazati büntetés legkisebb mértékét sehol sem szabályozta, törvényértelmezés segítségével foglalhatunk evonatkozásban állást.

Az alábbi magyarázatot tartjuk logikusnak és gyakorlati alkalmazásra alkalmasnak:

A bűnhalmazatban álló bűncselekmények büntetésének – külön-külön történő elkövetés esetén – megvan az alsó határa. Ha valaki egy bűntettet követ el, adott a vele szemben alkalmazható büntetés legkisebb mértéke. Ha emellett a bűncselekmény mellett további bűnelkövetések is terhelik, büntetése ilyen esetekben sem lehet kevesebb. A halmazati büntetés alsó határa tehát azonos a megvalósult bűntettek miatt alkalmazható büntetések minimuma közül azzal, amelyik magasabb.

A *Legfelsőbb Bíróság* B. V. 1957/1954. sz. törvényességi határozatában úgy foglalt állást, hogy „... az alsó határ általában a legsúlyosabb cselekményre a törvényben meghatározott büntetési tétel alsó határa".[12]

Az állásfoglalással egyetértünk. Aláhúzzuk az *„általában"* kitételt: lehetséges ugyanis, hogy az enyhébb maximumú büntetés tartalmazza a súlyosabb minimumot. Ebben az esetben ez az utóbbi büntetési mérték lesz a halmazati büntetés alsó határa. Jelenleg ugyan ilyen szankciót nem találunk a Btk-nkban, nincs kizárva azonban ilyennek az előírása a jövőben. E lehetőségre tekintettel indokolt felfogásunknak az előbbi formában történő megfogalmazása.[13]

Megjegyezzük még, hogy az alsó határra vonatkozó megállapításaink az enyhítő szakaszok figyelembevétele nélkül értendők. Nem az a döntő tehát, hogy az egyes bűncselekmények miatt a 68. § alapján milyen súlyú büntetést lehet kiszabni, hanem az, hogy a különös részi törvényi tényállás milyen büntetési keretet határozott meg.

10. §. Az összbüntetés

A halmazati büntetés alkalmazásával összefüggő kérdések tárgyalása után olyan problémakör vizsgálatára térünk át, amely több helyütt is érintkezik a halmazati büntetés területével. Az érintkezési pontok nem a két intézmény lényegében levő rokonságból adódnak ugyan, de rájuk tekintettel indokolt eltérni a törvényi szabályozás sorrendjétől és az egymással összefüggő intézményeket egymás után tenni vizsgálat tárgyává.

I. Amikor rámutatunk a halmazati és az összbüntetés között fennálló kapcsolatra, fel kell hívnunk a figyelmet a közöttük levő különbségekre is. A hasonlóság távolról sem jelent azonosságot, az érintkezési pontok nem eredményezik a területek egybevágását. Ahogy előbb említettük: az érintkezési pontok, a hason-

[12] Büntetőjogi Döntvénytár, 492. sz.

[13] Hasonló nézetet vall *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 817. old.

lóságok nem annyira e két intézmény lényegéből, inkább megjelenési formáikból fakadnak. Végső soron tehát itt nem lényegi összefüggésekről, hanem formális kapcsolatokról van szó.

Az összefüggés lényegi jelleget nélkülöző természetére utal mindenek előtt az a körülmény, hogy az összbüntetés par excellence büntetéskiszabási intézmény. Az előző fejezetben határozottan elutasítottuk azokat a felfogásokat, amelyek a halmazati büntetés kérdéseit büntetéskiszabási, jogtechnikai kérdésekké igyekeztek leegyszerűsíteni. Állítjuk viszont, hogy az összbüntetés intézménye teljesen nélkülözi a minősítési kérdéseket jellemző ismérveket, az összbüntetés intézménye egyszerűen jogtechnikai, büntetéskiszabási intézmény.

Ami közös a halmazati és az összbüntetésben, az a halmozódás ténye: mindegyik intézmény keretében halmozódik valami, valami többszörösen forog fenn. Abban azonban már megint eltérnek egymástól, hogy mi halmozódik, mi „áll halmazatban" egymással: az egyik esetben *bűncselekmények*, a másik esetben *ítéletek*. Erre figyelemmel mondhatjuk azt is, hogy míg a halmazati büntetés alkalmazására bűncselekményhalmazat esetében kerül sor, addig az összbüntetésbe foglalásnak az ítélethalmazat a feltétele.

Természetesen valósult meg több bűncselekmény is abban az esetben, ha több ítélet van. Ez a tény ismét a két intézmény közötti hasonlóságot fejezi ki. Összbüntetés esetében is elkövetett egy személy több bűntettet, de ez a tényleges helyzet elveszítette jogi jelentőségét. Elveszítette azért, mivel az egyes elkövetések között a felelősségre vonásra, az elkövetővel szemben büntetés kiszabására is sor került már, vagy azért, mivel más körülmény akadályozta a bűnhalmazat megállapítását. Jogi jelentősége ezért csak az ítéletek többségének van.

Az ítéletek többségének jogi értékelése és különleges szabályok alkalmazása még később alakult ki, mint a bűnhalmazat vonatkozásában. Kialakulása lényegében ugyanazokra a körülményekre vezethető vissza, mint amelyeket a halmazati büntetés tárgyalása során említettünk: egyes büntetések egymás melletti vagy egymás utáni végrehajtásának fizikai lehetetlensége, majd később, de sokkal megalapozottabban és hatásosabban az a belátás, hogy a büntetések – gondolunk itt a szabadságvesztésre – egyfolytában történő végrehajtása hátrányosabb az elítéltre, mint a részletekben történő végrehajtás.

Annak ellenére, hogy a halmazati és az összbüntetés különleges szabályai kialakulásának azonosak a szülő okai, nem egyszerre ment ez végbe mindkét intézménynél. A bűnhalmazat értékelésénél korábban megtörtént a kumuláció elvéről való lemondás, mint az ítélethalmazat vonatkozásában. Érdekes ebből a szempontból egy pillantást vetni a *Csemegi-kódex* vonatkozó rendelkezéseire.

Ismeretes, hogy e kódex 95. §-a úgy rendelkezett, hogy alaki halmazat esetében a legsúlyosabb büntetés abszorbeálja az enyhébbeket. A felső határ átlépésére tehát alaki halmazat esetében nem volt lehetőség.[1] A felső határt csak a

[1] Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a régi Btk-nk idézett rendelkezése sem hagyott kétséget atekintetben, hogy a szóban forgó eset: bűnhalmazat, ezért „a 95. § alkalmazása esetében mindenkor

96. §-ban szabályozott anyagi halmazat esetében léphette át a bíróság, mégpedig a legsúlyosabb bűntettre megállapított büntetés maximumát egy, két vagy öt évvel, attól függően, hogy vétségek vagy bűntettek találkozása létesítette-e a bűnhalmazatot.

A mai összbüntetés alapjául szolgáló esetek közül a Btk. csak egyet szabályozott a 104. §-ban: a ma „quasi halmazatnak" nevezett eset két változatát: a külön ítéletekkel szabadságvesztésre ítélt mindegyik bűntettét az első elítélése előtt követte el és még a büntetés végrehajtásának megkezdése előtt sor is került az ítéletek meghozatalára – szabadságvesztésének végrehajtása alatt ítélik el olyan bűntett miatt, amelyet még az első elítélés előtt követett el. A törvény tehát csak azokat az eseteket szabályozta e rendelkezésében, amikor az előbb vázolt halmazati büntetési szabályok alkalmazására csak azért nem került sor, mivel az eljáró szerveknek nem volt tudomásuk arról, hogy a vádlott több bűntettet is megvalósított. Ténylegesen tehát fennforgott a bűnhalmazat, de a bíróság még nem tárta azt fel. Így teljesen logikus a törvény azon rendelkezése, hogy ilyen esetekben a halmazati büntetésre vonatkozó szabályok irányadók.

A kódexet életbe léptető 1880. évi XXXVII. tv. a 35. és a 36. §-okban még egy további esetet tett szabályozás tárgyává: a szabadságvesztésre ítélt személynek a büntetés végrehajtása alatt elkövetett bűncselekményének büntetését. Nem szabályozta azonban sem a kódex, sem az életbe léptető törvény azt az esetet, amikor valaki bűncselekmény miatti elítélése után, de még büntetése végrehajtásának megkezdése előtt követ el újabb bűncselekményt. *Edvi Illés* szerint ilyen esetekben sem a 104. §, sem az életbe léptető törvény 35., 36. §-ok nem kerülhetnek alkalmazásra: a mondott időpontban elkövetett bűntett miatt az elkövető önállóan megbüntetendő és a kiszabott büntetés végrehajtandó.[2]

II. Következetesen és elvileg megalapozottan az 1950. évi II. törvény, a Btá. megalkotója szabályozta először hazai jogéletünkben a vizsgált eseteket. E törvény 59–62. §-ai és az alkalmazásuk során szerzett tapasztalatok szolgáltak alapul hatályos törvénykönyvünk 72–76., továbbá 99. §-ainak a megalkotásánál:

„72. § (1) Ha az elkövetőt több szabadságvesztésre vagy több javító-nevelő munkára, illetve szabadságvesztésre és javító-nevelő munkára ítélték, a kiszabott büntetéseket összbüntetésbe kell foglalni. (2) Összbüntetésbe csak olyan büntetések foglalhatók, amelyeket az összbüntetésbe foglaláskor még nem hajtottak végre. Ha azonban az elkövetőn több szabadságvesztést folyamatosan hajtanak végre, összbüntetésbe foglalásnak helye van akkor is, ha a büntetések egyikét még nem hajtották teljesen végre.

73. § (1) Azonos nemű büntetéseket ugyanolyan nemű összbüntetésbe kell foglalni. (2) Az összbüntetést az egyes ítéletekben kiszabott büntetések alapul véte-

és mindegyik büntetendő cselekményre vonatkozólag meg kell állapitani vádlott bünösségét: mert csak ezáltal tűnik ki az, hogy bűnhalmazat habár csak alaki halmazat forog fönn". *(Edvi Illés* Károly: A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata, Budapest, 1909., I. k. 414. old.)

[2] *Edvi Illés* Károly: A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata, i. m. 451–452. old.

lével kell megállapítani; az összbüntetés tartamának meg kell haladnia az egyes ítéletekben kiszabott legsúlyosabb büntetés tartamát, de nem érheti el a korábban kiszabott büntetések együttes tartamát, és nem haladhatja meg az illető büntetési nemnek a törvény Általános Részében megállapított legmagasabb mértékét. (3) Ha azonban valamennyi bűntettet a legkorábban hozott ítélet jogerőre emelkedése előtt követték el, az összbüntetést olyan mértékben kell meghatározni, mintha valamennyi bűntettet egy eljárásban bírálták volna el, és azokra halmazati büntetést szabtak volna ki (66. §). Az összbüntetés ebben az esetben sem érheti el az egyes ítéletekben kiszabott büntetések együttes tartamát.

74. §. (1) Több szabadságvesztés találkozása esetén a bíróság az összbüntetésként megállapított szabadságvesztés végrehajtását a 73. § (3) bekezdése esetében, és csak akkor függesztheti fel, ha a felfüggesztés feltételei fennforognak, és a korábban kiszabott valamennyi szabadságvesztés végrehajtását a bíróság már eredetileg is felfüggesztette. Ilyenkor az egyes ítéletekben meghatározott több próbaidő közül a leghosszabb tartamú az irányadó, és az a legutóbb hozott ítélet jogerőre emelkedése napján kezdődik. (2) Átváltoztatás folytán a pénzfőbüntetés helyébe lépő szabadságvesztést nem lehet összbüntetésbe foglalni.

75. §. (1) Szabadságvesztés és javító-nevelő munka összbüntetésbe foglalása esetében az összbüntetést szabadságvesztésben kell megállapítani. (2) Szabadságvesztést javító-nevelő munkával akkor lehet összbüntetésbe foglalni, ha a szabadságvesztést végre kell hajtani. Az összbüntetésbe foglalásnál a javító-nevelő munkát, illetőleg annak még végre nem hajtott részét a 44. § (2) bekezdésében megállapított mértékben kell alapul venni. (3) Átváltoztatás folytán a javító-nevelő munka helyébe lépő szabadságvesztést az összbüntetésbe foglalás szempontjából úgy kell tekinteni, mintha eredetileg is szabadságvesztést szabtak volna ki. (4) Több javító-nevelő munka összbüntetésbe foglalásánál, ha az egyes ítéletekben a munkabérből levonás mértéke különböző, azt úgy kell meghatározni, hogy az nem lehet kisebb az egyes ítéletekben meghatározott legkisebb, és nem lehet nagyobb az ott szereplő legnagyobb mértéknél.

76. §. (1) A külön ítéletekkel kiszabott mellékbüntetések összbüntetésbe nem foglalhatók. A pénzmellékbüntetés akkor sem foglalható összbüntetésbe, ha szabadságvesztésre változtatták át. (2) Az egyes ítéletekkel kiszabott azonos nemű mellékbüntetések közül – a vagyonelkobzás és a pénzmellékbüntetés kivételével – csak azt kell végrehajtani, amely az elkövetőre nézve a leghátrányosabb."

És végül a 99. §:

„(1) A fiatalkorúra kiszabható összbüntetés, attól függően, hogy a fiatalkorú betöltötte-e a tizenhatodik életévét, vagy nem, tizenöt évi, illetőleg hét év és hat hónapi szabadságvesztést nem haladhat meg. (2) Javítóintézeti nevelés és szabadságvesztés találkozása esetében a szabadságvesztést kell végrehajtani. Ilyenkor a bíróság a szabadságvesztés tartamát az eset összes körülményeinek – különösen a fiatalkorú egyéniségének és személyi körülményeinek – figyelembevételével, legfeljebb egy évvel meghosszabbíthatja. (3) Javítóintézeti nevelés és javító-nevelő munka találkozása esetében a bíróság állapítja meg, hogy a javítóintézc-

ti nevelést vagy a javító-nevelő munkát kell-e végrehajtani. Ilyenkor a javító-nevelő munka tartama meghosszabbítható."

A törvény idézett rendelkezéseit áttekintve az alábbi kérdések tárgyalását tartjuk szükségesnek: 1. az összbüntetésbe foglalás általános feltételei, 2. az összbüntetés megállapításának módja általában, 3. szabadságvesztést tartalmazó ítéletek összbüntetésbe foglalása, 4. szabadságvesztést és javító-nevelő munkát megállapító ítéletek összbüntetésbe foglalása, 5. javító-nevelő munkát kiszabó ítéletek összbüntetésbe foglalása, 6. mellékbüntetések összbüntetésbe foglalása, 7. összbüntetésbe foglalás fiatalkorú elítéltek esetében, és végül 8. az összbüntetés figyelembevétele a feltételes szabadságra bocsátás szempontjából.

1. Az összbüntetésbe foglalásnak legáltalánosabb feltétele az, hogy legyen két vagy több ítélet ugyanazon személy terhére.

a) A törvény az elítélés vonatkozásában nem használja ugyan a „jogerős" jelzőt. Ebből azonban nem származik semmiféle félreértés sem, mivel – ahogy erre a *Miniszteri indokolás* is utalt[3] – a törvény „általános szóhasználata az, hogy elítélés alatt a jogerős elítélést érti". Az összbüntetésbe foglalás első feltétele tehát *több jogerős ítélet megléte.*

b) A jogerős ítéletekkel kiszabott büntetések összbüntetésbe foglalására azonban csak abban az esetben kerülhet sor, amikor a büntetések végrehajtása nem történt meg. *Csak a végre nem hajtott büntetések foglalhatók összbüntetésbe.*

Az itt rögzített feltétel értelmezhető szűkebben és tágabban: szűkebb értelemben végre nem hajtottak azok a büntetések, amelyek egyike sem nyert még teljesen végrehajtást, tágabb értelemben értelmezve e kifejezést idevonhatjuk azokat az eseteket is, amikor a terheltre kiszabott büntetések közül még legalább egynek a végrehajtását nem fejezték be. Javító-nevelő munka vonatkozásában a szűkebb, szabadságvesztés vonatkozásában a tágabb értelmezést tette magáévá a törvényhozó.

A tágabb értelmezés mellett szól az összbüntetésbe foglalás legalapvetőbb oka: több büntetés egyfolytában történő kiállása súlyosabb, mint a részletekben történő végrehajtás. Ezért abban az esetben is biztosítható az összbüntetésbe foglalás segítségével a kumuláció kiküszöbölése, ha az egyik kiszabott szabadságvesztés teljesen végrehajtásra került és azonnal megkezdi az elítélt a másik szabadságvesztés kiállását. Mindaddig, amíg a legutolsó szabadságvesztést nem hajtották teljesen végre, a kívánt cél elérhető, a kumuláció megakadályozható. A 72. § (2) bekezdés második mondata ezért tágítja ki a „végre nem hajtott büntetések" fogalmát az itt vázolt módon.

A törvény idevágó rendelkezése kiejezetten és félreérthetetlenül csak a szabadságvesztésre vonatkozik, a javító-nevelő munkára nem. Már ebből is következik – és ezt az indokolás külön is megerősíti –, hogy a javító-nevelő munka vonatkozásában az előbb ismertett szűkebb értelmezés irányadó: ha már az első javító-nevelő munkára szóló ítélet teljes egészében végrehajtásra került, az nem

[3] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 145. old.

foglalható összbüntetésbe javító-nevelő munkára szóló más, végre nem hajtott ítéletekkel.

A *Miniszteri indokolás* szerint a javító-nevelő munka nem olyan jellegű büntetés, amelynek folyamatos végrehajtása különösebb hátrányt jelentene".[4] De lege ferenda meggondolandó, célszerű-e ezzel az indokolással e ketté választás? A huzamosabb ideig tartó bércsökkentés nem jelent-e nagyobb hátrányt a külön-külön történő büntetésnél, és ami ennél lényegesebb: amennyiben ennek feltételei fennforogtak, halmazati büntetésként nem részesült volna-e enyhébb büntetésben az elítélt, mint a külön ítéletekkel történt megbüntetés esetében?

A törvény a 72. § (2) bekezdésében megjelöli azt az időpontot is, amelyben az összbüntetésbe foglalás feltételeinek fenn kell forogniok: az összbüntetésbe foglalást tartalmazó határozat meghozatalának időpontja. A dolog természetéből következik, hogy ennél a határozatnál nem a jogerőre emelkedés időpontja a lényeges, hanem az elsőfokú ítélet meghozatalának az időpontja.[5] Összbüntetésbe foglalásra tehát akkor kerülhet sor, ha *ugyanazon személy terhére van több olyan jogerős ítélet, amelyek közül legalább egyet* – szabadságvesztésre szóló ítéletek esetében – *vagy legalább kettőt* – javító-nevelő munkára szóló elítélés esetében – *az összbüntetést megállapító elsőfokú bírói határozat meghozatalának az időpontjáig még nem hajtottak teljesen végre.*

Az összbüntetést megállapító határozat jogerőre emelkedésének időpontja tehát semmi jelentőséggel nem bír az összbüntetésbe foglalás feltételeinek a vizsgálata szempontjából. Ha e feltételek az elsőfokú határozat hozatalának az időpontjában fennforogtak, az ítéletet akkor is összbüntetésbe kell foglalni, ha e feltételek biztosan meg fognak szűnni a határozat jogerőre emelkedéséig. Kérdésünkben a *Legfelsőbb Bíróság* is így foglalt állást a *Büntető és Katonai Kollégium* 446. sz. határozatában.[6]

ba) Mikor tekinthető azonban egy büntetés teljesen végrehajtottnak? Ismét a szabadságvesztés az a büntetés, amelynek vonatkozásában kérdésünk megválaszolása nehézségekbe ütközhet. A problémát a *feltételes szabadság* intézményének a minősítése jelenti: végrehajtottnak tekinthető-e a szabadságvesztés a feltételes szabadság ideje alatt? És ebből következik a másik kérdés: sor kerülhet-e összbüntetésbe foglalásra a feltételes szabadság ideje alatt?

Első kérdésünk vonatkozásában a *Legfelsőbb Bíróság* fent hivatkozott kollégiumi állásfoglalása határozott útmutatást ad: „A feltételes szabadság – olvashatjuk e döntésben – a szabadságvesztésnek része, amelynek tartama azonos a kiszabott szabadságvesztés hátralevő részével. Az a szabadságvesztés, amelyből az elítéltet feltételes szabadságra bocsátották, a feltételes szabadság ideje alatt nem tekinthető végrehajtottnak."[7]

[4] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 146. old.

[5] Ugyanígy *Moldoványi* György: Az összbüntetésbe foglalás elvi és gyakorlati kérdései, Magyar Jog 1967., évf., 322. old.

[6] Bírósági Határozatok 1966. évf. 244. old.

[7] Bírósági Határozatok 1966. évf. 245. old.

A *Legfelsőbb Bíróság* állásfoglalásának és okfejtésének a helyessége vitathatatlan. Ebből logikusan következnék az a megállapítás, hogy *a feltételes szabadság lejárta előtt is sor kerülhet összbüntetésbe foglalásra.* Már itt utalunk azonban arra, hogy ez a megállapítás csak arra az esetre vonatkozik, amikor szabadságvesztések összbüntetésbe foglalásáról van szó, és még itt is találunk kivételt. A hivatkozott 446. sz. Kollégiumi döntés ugyanis különbséget tesz a szóba jöhető esetek között attól függően is, hogy milyen időpontban került megvalósításra a bűntett:

bb) Előfordulhat, hogy a feltételes szabadság ideje alatt olyan bűntett elkövetése miatt vonják felelősségre a feltételes szabadságon levő elítéltet, amelyet még a feltételes szabadságra bocsátás előtt követett el.[8]

Törvényi akadálya nincs annak, hogy ilyen esetben javító-nevelő munkát vagy pénzbüntetést szabjon ki a bíróság. Ekkor összbüntetésbe foglalásra általában nem kerül sor, mivel a tárgyalt körülmény nem teszi szükségessé a feltételes szabadság megszüntetését, javító-nevelő munkát viszont csak végrehajtható szabadságvesztéssel lehet összbüntetésbe foglalni, pénzbüntetést pedig még azzal sem. Ehelyütt hangsúlyozni kívánjuk, hogy önmagában az a tény, hogy a feltételes szabadságon levő személyt a feltételes szabadság ideje alatt olyan bűntett miatt javító-nevelő munkára ítélik, amelyet még a feltételes szabadságra bocsátás előtt követett el, nem vonja maga után a feltételes szabadság megszüntetését. A törvény 40. § (3) bekezdése értelmében még akkor sem kötelező a feltételes szabadság megszüntetése, ha a feltételes szabadságon levő személyt a feltételes szabadság *ideje alatt* elkövetett bűntett miatt ítélik javító-nevelő munkára: a bíróság ebben az esetben csak *megszüntetheti* a feltételes szabadságot.

Bonyolultabb a helyzet akkor, ha a feltételes szabadság ideje alatti felelősségre vonás során szabadságvesztést szab ki a bíróság.

Elvileg nincs akadálya annak sem, hogy a kiszabott szabadságvesztés végrehajtását feltételesen felfüggesszék [kivéve természetesen a 70. § (5) bekezdésében felsorolt eseteket]. A 446. sz. kollégiumi állásfoglalás indokolása szerint ebben az esetben is összbüntetésbe kell foglalni a büntetéseket: azt, amelyikből feltételesen szabadságra bocsátották az elítéltet, és azt, amelyiket az alatt az idő alatt szabtak ki.

Ennek azonban az lesz a gyakorlati következménye, hogy a felfüggesztett szabadságvesztést végre kell hajtani. A 74. § rendelkezése értelmében ugyanis az összbüntetésként megállapított szabadságvesztés végrehajtását csak akkor lehet felfüggeszteni, ha a korábban kiszabott valamennyi szabadságvesztés végrehajtását a bíróság már eredetileg is felfüggesztette! Példánkban viszont az első sza-

[8] És itt figyelmen kívül hagyhatjuk azt az esetet, amikor a feltételes szabadságra bocsátás előtti idő a szabadságvesztés végrehajtása alatti időt jelenti, mivel ebben az esetben aligha kerülne sor feltételes szabadságra (kivéve azt az esetet, amikor a bűnelkövetés csak a szabadságra bocsátás után jut az illetékes szervek tudomására).

badságvesztés végrehajtását nem függesztették fel, így az összbüntetés végrehajtása sem függeszthető fel. Az elítélt tehát hátrányos helyzetbe kerül az összbüntetésbe foglalás eredményeképpen, holott ennek az intézménynek a célja éppen ennek megakadályozása volt!

Gyakorlatilag csak azzal a feltételezéssel tudnánk ezt a megoldást elfogadni, hogy a büntetés céljai csak ily módon érhetők el az olyan bűnelkövető vonatkozásában, akivel szemben a bíróság nem tartotta alkalmazhatónak a javító-nevelő munkát. Ebben az esetben viszont mi indokolhatja a kiszabott szabadságvesztés végrehajtásának a felfüggesztését? Véleményünk szerint semmi. Nézetünk szerint tehát büntetőpolitikai szempontból *nem célszerű felfüggeszteni az olyan szabadságvesztés végrehajtását, amelyet a bíróság a feltételes szabadságon levő személynek a feltételes szabadságra bocsátása előtt elkövetett bűncselekménye miatt szabott ki.*

Problémamentes viszont a helyzet akkor, ha a feltételes szabadságon levő személyt végrehajtható szabadságvesztésre ítélik olyan bűntett miatt, amelyet még a feltételes szabadságra bocsátás előtt követett el: a két büntetés összbüntetésbe foglalandó. Ennek természetesen az lesz a következménye, hogy a feltételes szabadságot meg kell szüntetni, hiszen, amiatt erre a *Legfelsőbb Bíróság* 446. sz. kollégiumi állásfoglalásában rámutatott: „Az elítélt feltételes szabadságot és egy más ügyben kiszabott szabadságvesztést egy időben nem tölthet."[9] Úgy véljük, ez az állásfoglalás logikus, a bírói gyakorlatban megvalósítandó. A feltételes szabadság tehát az ismertetett esetben megszüntetendő és az újonnan meghozott ítéletben kiszabott büntetés a korábbival összbüntetésbe foglalandó. Ez annak ellenére így helyes és megalapozott, hogy a törvény a vázolt körülményt nem szabályozta mint a feltételes szabadságot megszüntető tényezőt.

bc) A feltételes szabadságot megszüntető körülmények között szabályozást nyert viszont az az eset, amikor a feltételes szabadságon levő személyt a feltételes szabadság tartama alatt ítélik szabadságvesztésre.

Mindenek előtt megjegyezzük, hogy az említett szabadságvesztés végrehajtása nem függeszthető fel: a 70. § (5) bekezdés *b)* pontja kizárja a felfüggesztést azokban az esetekben, amikor az elkövető a bűntettet szabadságvesztés végrehajtásának a befejezése előtt követte el. Láttuk, hogy a feltételes szabadság a szabadságvesztés része, letelte előtt a szabadságvesztés végrehajtása nem fejeződik be.

Mi történjék azonban a vázolt feltételek között kiszabott szabadságvesztéssel? Talán legegyszerűbb lenne az eljárás akkor, ha a törvény betűszerinti értelmezésével járnánk el: a törvény szerint összbüntetésbe kell foglalni a szabadságvesztésbüntetéseket abban az esetben, ha azok folyamatosan kerülnek végrehajtásra és közülük legalább egyet még nem hajtottak végre. Mivel a feltételes szabadság része a szabadságvesztésnek: a folyamatos végrehajtás feltétele itt is fennforog.

A törvény szövegének merev alkalmazása azonban nem csak illogikus követ-

[9] Bírósági Határozatok 1966. évf. 246. old.

kezményeket, hanem azt is eredményezné egyes esetekben, hogy egyik vagy másik törvényi rendelkezés nem érvényesülhetne.

Vegyünk szemügyre egy példát:

Valakit szándékosan elkövetett bűntett miatt hat évi szabadságvesztésre ítélnek. A 39. § (1) bekezdése értelmében az elítélt négy év eltelte után feltételesen szabadságra bocsátható. A feltételes szabadság tartama – a 40. § (1) bekezdése szerint – azonos a kiszabott szabadságvesztés hátra levő részével, a jelen esetben tehát két év.

Ha az elítélt e feltételes szabadság ideje alatt olyan bűntettet követ el, amely miatt őt szabadságvesztésre ítélték, a bíróságnak a feltételes szabadságot meg *kell* szüntetnie. Ebben az esetben a feltételes szabadságon eltöltött idő a szabadságvesztésbe nem számít be; példánkban tehát a két évet teljes egészében végre kellene hajtani.

Tegyük azonban fel, hogy az elítélt második bűncselekménye gondatlan bűntett, amely miatt őt egy évi szabadságvesztésre ítélik. Ha a két büntetést összbüntetésbe foglalnánk, az összbüntetés nem érhetné el a hét évi időtartamot. Ha a 39. § (1) bekezdése alapján ismét sor kerülne feltételes szabadságra, azt eredményezné, hogy a feltételes szabadság megszüntetését szabályozó 40. § (5) bekezdése egyáltalán nem érvényesülne: a hét évi összbüntetés esetén négy év és nyolc hónap eltelte után az elítéltet ismét feltételes szabadságra lehetne bocsátani. A két éves megszüntetett feltételes szabadságból az elítéltnek tehát maximálisan nyolc hónapot kellene letöltenie és nem kerülne sor a feltételes szabadság teljes időtartamának megfelelő büntetés kiállására.

A fenti visszásság elkerülése végett alkotta meg a *Legfelsőbb Bíróság Büntető és Katonai Kollégiuma* már 1963-ban a 405. sz. állásfoglalását, amelyben az alábbi tételt rögzítette: „Ha a feltételes szabadságra bocsátott elítéltet a feltételes szabadság tartama alatt elkövetett bűntettért újból szabadságvesztésre ítélik, a két szabadságvesztést összbüntetésbe foglalni nem lehet."[10]

A kollégiumi állásfoglalást követő első időkben a fenti tételt bíróságaink mereven értelmezték és olyan esetekben is alkalmazták, amikor az nem volt indokolt.

Adott esetben az alsóbb fokú bíróságok összbüntetésbe foglalták az elítélt alábbi büntetéseit:

Az első szabadságvesztésből az elítéltet feltételesen szabadságra bocsátották. A feltételes szabadság ideje alatt újabb bűnettet követett el, ami miatt őt újabb szabadságvesztésre ítélték. Elrendelték a korábbi feltételes szabadság megszüntetését és megállapították, hogy az elítélt feltételes szabadságra nem bocsátható. Az ítélet jogerőre emelkedése után összbüntetésbe foglalták a két büntetést és ebben is kimondották, hogy a terhelt feltételes szabadságra nem bocsátható.

A *Legfelsőbb Bíróság* B. V. 513/1963. sz. törvényességi határozata az ismer-

[10] Bírósági Határozatok 1963. évf. 239. old.

tetett alsóbírósági döntést törvényt sértőnek találta, az összbüntetés kiszabására irányuló indítványt elutasította és kimondotta, hogy „az említett két főbüntetést külön-külön kell foganatba venni és végrehajtani".[11]

Hamar felfigyeltek azonban bírói gyakorlatunkban a 405. sz. kollégiumi állásfoglalás merev alkalmazásával járó méltánytalanságra. A *Legfelsőbb Bíróság elnöki tanácsának* Kat. 395/1963. sz. törvényességi határozata már leszögezte az alábbiakat: „Olyan esetben tehát, amikor a terhelt az összbüntetésbe foglalt valamennyi szabadságvesztése vonatkozásában a feltételes szabadságra bocsátásból teljesen ki van zárva, a büntető és katonai kollégium 405. számú állásfoglalása nem kerül alkalmazásra, mert az csak arra az esetre tilalmazza az összbüntetésbe foglalást, ha a feltételes szabadságra bocsátás kedvezménye az egyik ítélettel kapcsolatban fennáll."[12]

Ilyen útkeresés után került sor a 446. sz. kollégiumi állásfoglalás megalkotására. Ebben az állásfoglalásban már félreérthetetlenül megnyilvánul a különbségtétel a feltételes szabadság tartama alatt elkövetett bűncselekmény miatt kiszabott büntetés összbüntetésbe foglalásának és az összbüntetésbe foglalás kizártságának két esete között. Idézzük az állásfoglalás idevágó rendelkezését: „Amikor az elítéltet a feltételes szabadság tartama alatt elkövetett bűntettért ítélték el újabb szabadságvesztésre és egyben feltételes szabadságát is megszüntették, de az újabb büntetésre nézve a feltételes szabadságra bocsátás kedvezményéből nem zárták ki, ebben az esetben a két szabadságvesztést nem lehet összbüntetésbe foglalni."[13]

Összefoglalva a feltételes szabadság tartama alatt elkövetett bűntett miatt kiszabott büntetéssel kapcsolatban mondottakat, két eset között kell különbséget tennünk: a) a feltételes szabadság tartama alatt elkövetett bűncselekmény miatt kiszabott ítéletben az elítéltet *kizárják* a feltételes szabadságra bocsátás kedvezményéből; b) az ítélet ilyen kizáró rendelkezést *nem* tartalmaz: Az első esetben a kiszabott büntetés *összbüntetésbe foglalandó* azzal a szabadságvesztéssel, amelyből az elkövetőt feltételes szabadságra bocsátották, a másik esetben *nem kerülhet sor összbüntetésbe foglalásra.* Úgy véljük, a vázolt differenciálás, a felhozott indokokra figyelemmel, helyes és célszerű, ezért ennek bírói gyakorlatban történő egyöntetű érvényesítése kívánatos.

2. Az összbüntetésbe foglalás általános feltételeinek a tisztázása után az összbüntetésbe foglalás módjáról, vagyis arról kívánunk néhány megjegyzést tenni, *hogyan kell a különböző ítéletekben kiszabott büntetéseket összbüntetésbe foglalni.*

Az összbüntetésbe foglalás módjának legáltalánosabb szabályozását a 73. § tartalmazza. Itt találjuk az azonos nemű büntetések összbüntetésbe foglalásának

[11] Bírósági Határozatok 3697. sz.
[12] Bírósági Határozatok 3799. sz.
[13] Bírósági Határozatok 1966. évf. 243. old.

szabályozását. Tekintettel a 72. § (1) bekezdésére, az itt előírt módon kell eljárni akkor, ha több szabadságvesztést kell összbüntetésbe foglalni, és akkor is, ha több javító-nevelő munka vár összbüntetésbe foglalásra.

Az összbüntetésbe foglalás módjának legáltalánosabb szabályozásánál abból kell kiindulni, hogy itt nem különböző bűncselekmények várnak értékelésre, hanem különböző ítéletek. Természetes ezért, hogy az összbüntetés mértékének a meghatározásánál az egyes ítéletekben kiszabott büntetéseket kell alapul venni, és nem az egyes ítéletek alapját képező bűntettekre a törvényben kilátásba helyezett büntetéseket. Az összbüntetés megállapítása ebben is eltér tehát a halmazati büntetés kiszabásától.

További eltérésként hivatkozunk arra, hogy az összbüntetés vonatkozásában a törvényhozó nem csak az alkalmazható legmagasabb büntetés mértékét határozta meg, hanem a legkisebb mértékét is.

Az összbüntetésbe foglalásnál követendő szempontok tekintetében a törvényhozó két eset között tesz különbséget: *a)* az elkövető valamennyi bűntettét előbb követte el, mint mielőtt bármelyikért is elítélték volna; *b)* az egyes elkövetések között ítélethozatalra is sor került. Az első helyen említett lehetőség azzal magyarázható, hogy az egyes bűnelkövetések miatt eljáró szervek akkor még nem tudtak a terhelt további bűnelkövetéseiről. A második esetben követte ugyan a felelősségre vonás a bűncselekmény elkövetését, de a kiszabott büntetés végrehajtásának megkezdését megelőzte egy újabb bűncselekmény elkövetése.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az első helyen említett esetben sor kerülhetett volna halmazati büntetés kiszabására is. Ennek feltételei fennforogtak és csak azért maradt ez el, mivel az eljáró szerveknek nem volt tudomása arról, hogy az általuk felelősségre vont személy több bűntettet is elkövetett. Ezt az esetet az elméletben és gyakorlatban egyaránt meghonosodott megjelöléssel „quasi halmazat"-nak nevezzük. Régi tétele büntetőjogtudományunknak, hogy az eljáró szervek tájékozatlansága nem hathat hátrányosan a terheltre; az összbüntetés ezért nem lehet súlyosabb, mint amilyen súlyos büntetést ki lehetett volna szabni halmazati büntetésnél.

a) Vegyük először szemügyre a b) alatt vázolt esetben alkalmazható összbüntetés mértékére vonatkozó szabályozást.

Ahogy fentebb már említettük, az összbüntetésbe foglalásnál az egyes ítéletekben kiszabott büntetéseket kell alapul venni. Az első követelmény az, hogy az összbüntetésnek meg kell haladnia a legsúlyosabb ítéletben kiszabott büntetés tartamát. Az összbüntetés minimumát a törvényhozó tehát a legsúlyosabb büntetés meghaladásában jelölte meg.

A törvény nem rendelkezik arról, hogy mennyivel kell az összbüntetésnek meghaladnia a legsúlyosabb büntetés tartamát. Korábban egyesek úgy gondolták, hogy az alkalmazott büntetési nem egységével: szabadságvesztés esetében tehát egy hónappal, javító-nevelő munka esetében három hónappal.

A magunk részéről *Kádár–Kálmán* felfogásával értünk egyet, akik mindkét esetben elegendőnek tartják – példájukból kitűnőleg – az egy nappal történő

meghaladást is.[14] Indokolásul hivatkozunk olyan esetekre, amikor az összbüntetésbe foglalás alapjául szolgáló egyik ítélet az egységnyi tartamot, a büntetési nem minimumát szabta ki: ennek hozzáadása a másik büntetéshez kumulációt eredményezne, ezt pedig a törvényhozó mindenképpen el kívánta kerülni.

Az összbüntetésnek ezek szerint legalább egy nappal súlyosabbnak kell lennie, mint az alapul szolgáló ítéletek közül a legsúlyosabb.

A kumulációnak már sokszor hivatkozott tilalmából következik az összbüntetés maximumára vonatkozó azon rendelkezés, amely szerint az nem érheti el a korábban kiszabott büntetések együttes tartamát. Az előbbiek szerint tehát legalább egy nappal kevesebbnek kell lennie az egyes ítéletekben kiszabott büntetések összegénél.

Az összbüntetés felső határa tekintetében tartalmaz a törvény még egy korlátozást: az összbüntetés nem haladhatja meg a szóban forgó büntetési nem általános maximumát sem. (A generális maximum szabadságvesztésnél húsz év, javító-nevelő munkánál két év). E két felső határ közül a konkrét esetben mindig az alacsonyabb az irányadó. Tehát abban az esetben, ha egy nyolc évre szóló szabadságvesztést kell összbüntetésbe foglalni egy három évi szabadságvesztéssel, nem a húsz év lesz az alkalmazható legmagasabb büntetés, hanem a kettő összegénél egy nappal kevesebb időtartam. Egy tizenöt évi és egy nyolc évi szabadságvesztés összbüntetésbe foglalásánál viszont a szabadságvesztés generális maximuma, a húsz év zárja le a bírói mérlegelés határait.

Megjegyezni kívánjuk, hogy a generális maximum még abban az esetben sem léphető át, ha az egyik büntetés már azonos azzal: ha az elkövető halálbüntetését kegyelemből húsz évi szabadságvesztésre változtatták át, és az elítéltet egy másik – esetleg a feltételes szabadság ideje alatt elkövetett – bűntett miatt is elítélik, a két büntetést összbüntetésbe kell foglalni, de annak tartama ebben az esetben sem haladhatja meg a húsz évet.[15]

b) A quasi halmazatnak nevezett esetben némileg bonyolultabb az összbüntetés mértékének a meghatározása.

A törvényhozó e helyzet szabályozásánál arra törekedett, hogy az elítéltet ugyanolyan helyzetbe hozza, mintha valamennyi büntettét egyszerre, egy eljárásban bírálták volna el, – mivel ennek feltételei fenn is forogtak. Ezért rendelkezik úgy, hogy ilyen esetekben a halmazati büntetés szabályai szerint kell kiszabni az összbüntetést. Az összbüntetésbe foglalás szabályai közül csak a kumuláció tilalmára vonatkozót tartja fenn a törvényhozó: a kiszabott összbüntetés ebben az esetben sem érheti el az egyes ítéletekben megállapított büntetések együttes tartamát.

A quasi halmazat esetében az összbüntetésbe foglalás tehát nem annyira a kiszabott büntetésekre figyelemmel megy végbe, mint inkább az alapul szolgáló

[14] *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 822. old.

[15] Így foglalt állást a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. I. 725/1966. sz. döntésében is. Bírósági Határozatok, 5200. sz.

bűntettekre a törvényben kilátásba helyezett büntetések figyelembevételével. A halmazati büntetés szabályai ugyanis a törvényi büntetési tételeket értékelik. Az egyes ítéletekben kiszabott büntetéseket csak egy szempontból kell figyelembe venni: a kumuláció tilalma szempontjából. Nem kívánja meg tehát a törvényhozó azt, hogy az összbüntetés ebben az esetben súlyosabb legyen, mint az egyes ítéletek közül a legsúlyosabb büntetést tartalmazó.

E rendelkezéssel az alábbiak miatt értünk egyet:

A súlyosítási kötelezettség, amint láttuk, gyakorlatilag egyébként is elhanyagolható jelentőségű: ha csak egy nappal haladja meg az összbüntetés a legsúlyosabb büntetés mértékét, a bíróság ezzel már eleget tett súlyosítási kötelezettségének. A szóban forgó követelmény eléggé formális jellegű: az összbüntetés mértékének helyessége döntően egyéb körülményektől függ.

Nagyobb hangsúllyal hivatkozunk arra a körülményre, amit fentebb úgy fogalmaztunk meg, hogy a terheltet olyan helyzetbe kell hozni, mintha cselekményeit egyszerre bírálták volna el. Aligha vitatható annak a felfogásnak a helyessége, amely szerint érdemben nem kíván súlyosabb büntetést egy 8–10 betöréses lopás miatt egyszer elítélt személy, ha kiderül, hogy az elítélés előtt elkövetett további lopás vagy lopások is terhelik. Ez utóbbi cselekmények miatt kiszabott büntetésnek az előbbi büntetéssel való összbüntetésbe foglalásánál elegendőnek látszik csak a halmazati büntetés szabályainak a figyelembevétele és nem szükséges az első büntetés mértékének a súlyosítása egyedül amiatt, mivel az elítélt még további bűntetteket is elkövetett. Az első elítélés mértékét aligha befolyásolta volna az, hogy nem 10, hanem 11 betöréses lopást követett el; nem indokolt ezért az összbüntetésbe foglalásnál sem a súlyosítás.

Amikor egyetértünk a szóban forgó törvényi rendelkezéssel, nem állítjuk természetesen azt, hogy soha sincs szükség az első büntetés súlyosítására: a második büntetés kiszabása történhetett olyan cselekmények miatt, amelyek nem hagyhatók figyelmen és értékelésen kívül. Úgy véljük, az esetek többségében szükség is lesz arra, hogy a legsúlyosabb büntetés mértékét meghaladja az összbüntetés mértéke. Ennek lehetőségét a törvény nem is zárja ki, de csupán lehetőséget ad erre és nem teszi kötelezővé. A súlyosítás csak a quasi halmazatnak nem tekinthető esetekben kötelező; itt csak a kumuláció tilalma érvényesül.[16]

c) Az összbüntetésbe foglalás módjának a tárgyalása során külön kell foglalkoznunk azzal az esettel, amikor olyan büntetéseket kell összbüntetésbe foglalni, amelyek közül az egyiket már összbüntetést megállapító ítélet tartalmazza. A kérdés tehát az, *hogyan foglalható összbüntetésbe egy összbüntetést tartalmazó ítélet más büntetéssel?*

Az utóbbi évek bírói gyakorlatának a szemügyre vétele arról győzhet meg bennünket, hogy a *Legfelsőbb Bíróságnak* nem kis erőfeszítésébe került, amíg sikerült egy olyan álláspontot következetesen elfogadottá tennie, amely a törvény rendelkezéseivel is összhangban áll. Némi ingadozás, bizonytalanság jellemezte

[16] Így pl. a Bírósági Határozatok, 5615. sz. jogesetében az alsófokú bíróságok döntésében.

még a *Legfelsőbb Bíróság* gyakorlatát is, ami természetesen gátolta az alsóbíróságok egyöntetű gyakorlatának a kialakulását is. Úgy látjuk, az előzőekben már többször hivatkozott 446. sz. kollégiumi döntés elvileg megalapozott, logikus, és lehetőséget teremt a büntetőpolitikailag célszerű döntések meghozatalára.

A korábbi évek gyakorlatát az a felfogás jellemezte, amelyet a *Legfelsőbb Bíróság* B. I. 1504/1960. sz. törvényességi határozata fogalmazott meg határozottan.[17]

E döntésben az alábbi megállapítást olvashatjuk: „Az óvással megtámadott ítéletből megállapítható, hogy a b.-i járásbíróság az utólagos összbüntetésbe foglalás során az alapbüntetésekre tért vissza. Ez az eljárás azonban csak akkor törvényszerű, ha az újabb bűntett elkövetése az előző összbüntetést kiszabó ítélet jogerőre emelkedése előtt történt. Ha azonban a terhelt az újabb bűntettet az első összbüntetés jogerős kiszabása után követte el, nincs ok az első összbüntetés alapját tevő egyes ítéletekre való visszatérésre. Ilyenkor ugyanis a legújabban kiszabott büntetést nem lehetett volna bevonni az első ízben lefolytatott összbüntetési eljárásba sem. Erre figyelemmel pedig a régebbi bűntettek újabb értékelését az első összbüntetést megállapító ítélet jogereje is kizárja."

A *Legfelsőbb Bíróság* itt idézett állásfoglalása szerint tehát csak abban az esetben szabad – és kell – az alapbüntetésekre visszamenni, ha az újabb bűntett elkövetése a korábbi összbüntetés jogerőre emelkedése előtt történt. Ha az újabb bűntettet ez utáni időpontban követte el a terhelt, akkor a korábbi alapbüntetések újabb értékelését az előző összbüntetés jogereje kizárja.

Nem nehéz rámutatni e felfogás indokolásának gyenge pontjára: egy korábbi ítélet jogereje sohasem akadályozhatja meg annak a büntetésnek – és a büntetés alapjául szolgáló bűntettnek – az újbóli értékelését, mivel az összbüntetésbe foglalás intézménye éppen feltételezi az ilyen eljárást: az összbüntetésbe foglalásnak éppen a jogerős elítélések képezik az előfeltételét. Jogerősen kiszabott büntetéseket kell összbüntetésbe foglalni, amelynek mértékét természetszerűleg befolyásolja az alapul szolgáló bűntettek milyensége, egymással való összefüggése is.

Véleményünk szerint elvileg megalapozottabban alakította ki a *Legfelsőbb Bíróság Büntető és Katonai Kollégiuma* új állásfoglalását a 446. sz. döntésében.

A 446. sz. kollégiumi állásfoglalás a törvény 73. § (2) bekezdésének rendelkezéséből indul ki. Eszerint: „Az összbüntetést az egyes ítéletekben kiszabott büntetések alapul vételével kell megállapítani". A Kollégiumi döntés e rendelkezést általános érvényűnek tekinti és ebből azt a következtetést vonja le, hogy „az összbüntetés kiszabásánál mindazokra az alapítéletekre, amelyekre nézve az összbüntetés kiszabásának törvényi előfeltételei fennállanak, vissza kell térni még akkor is, ha a több büntetés közül egyeseket már korábban összbüntetésbe

[17] Büntetőjogi Döntvénytár 536. sz.

foglaltak. A valamennyi büntetést felölelő összbüntetést ebben az esetben is az egyes eredetileg kiszabott büntetések figyelembevételével kell megállapítani."[18]

A jelenlegi bírói gyakorlat tehát nem tulajdonít jelentőséget annak, hogy a terhelt újabb bűncselekményét a korábbi összbüntetésbe foglalás előtt vagy ezt követően követte-e el: mindkét esetben az egyes alapítéletek figyelembevételével kell az új összbüntetést kiszabni. Ez azonban véleményünk szerint nem jelentheti azt, mintha a korábbi összbüntetésnek a jelenlegi összbüntetésbe foglalásnál nem lenne semmi funkciója: az új összbüntetésnek nemcsak a legsúlyosabb alapbüntetésnél kell súlyosabbnak lennie, hanem a korábbi összbüntetésnél is; az új összbüntetés nemcsak az egyes alapbüntetések együttes tartamát nem érheti el, hanem a korábbi összbüntetés és az újabb büntetés együttes tartamát sem. Az összbüntetésbe foglalásnál tehát a korábbi összbüntetés is figyelembevételt igényel és az alapítéletekre történő visszatérés nem értelmezhető a korábbi összbüntetés büntetést korlátozó szerepének a feloldásaként.

Feltehető azonban e felfogás vonatkozásában az a kérdés, mi szükség van ilyen körülmények között az alapítételekre való visszatérésnek?

Az alapítéletekre történő visszatérésre azért van szükség, mivel az alapul szolgáló bűntettek milyensége, a közöttük fennálló összefüggés nagy mértékben befolyásolhatja annak eldöntését, hogy az összbüntetésbe foglalás milyen mérvű büntetéscsökkentést eredményezzen. A büntetés mérséklésének a szükségességét az a belátás alapozza ugyan meg, hogy az egyhuzamban kiállott büntetés hátrányosabb az elítéltre, mint a részletekben történő büntetéskiállás, a mérséklés mértékét azonban a bűntettek közötti összefüggésből az elkövető személyiségére levonható következtetés is befolyásolja.

Az elmondottakból következik, hogy csak egy esetben mellőzhető az alapítéletekre való visszatérés: akkor, ha a korábbi összbüntetésbe foglalásra quasi halmazat miatt került sor. A quasi halmazat miatt kiszabott összbüntetés ugyanis „a Legfelsőbb Bíróság által kialakított szilárd ítélkezési gyakorlat szerint"[19] egyszeri elítélésnek tekintendő. Ezzel az „egyszeri elítéléssel" kell összbüntetésbe foglalni a terhelt újabb bűntette miatt kiszabott büntetést.

Rá kell azonban mutatnunk arra is, hogy a terhelt újabb büntetésének alapjául szolgáló bűntettet elkövethette a legelső alapítélet jogerője előtt is! Ebben az esetben viszont ez az elítélés is quasi halmazatban áll a korábbi összbüntetéssel! Most már valamennyi bűntett vonatkozásában fennáll az igény olyan büntetés – összbüntetés – kiszabására, amely megfelel a halmazati büntetés kiszabása szabályainak. Ez pedig csak úgy történhet meg, ha az újabb összbüntetésbe foglalásnál szintén visszatérünk az egyes alapítéletekre.

Az itt tárgyalt kérdések bonyolultságára tekintettel célszerűnek látszik rövid összefoglalást adni arról, hogyan kell eljárni abban az esetben, ha egy összbüntetést kell összbüntetésbe foglalni más büntetéssel: 1. általános követelmény,

[18] Bírósági Határozatok 1966. évf. 244. old.
[19] Bírósági Határozatok 1966. évf. 245. old.

hogy az összbüntetésbe foglalásnál vissza kell térni az egyes alapítéletekre: az összbüntetésnek súlyosabbnak kell lennie a legsúlyosabb alapítéletben meghatározott büntetésnél, és nem érheti el az egyes alapítéletekben (ideértve természetesen a korábbi összbüntetés után hozott ítéletet is) kiszabott büntetések együttes tartamát, de ugyanakkor az összbüntetésnek súlyosabbnak kell lennie a korábbi összbüntetésnél is, és nem érheti el a korábbi összbüntetés és a másik büntetés együttes tartamát sem; 2. egy esetben mellőzhető az alapítéletekre történő visszatérés: akkor, ha a korábbi összbüntetésbe foglalásra quasi halmazat miatt került sor és az újabb bűntett nem áll quasi halmazatban a korábban összbüntetésbe foglaltakkal; 3. szükség van tehát abban az esetben is az alapítéletekre való visszatérésre, amikor az újabb bűncselekmény is quasi halmazatban áll a korábbi összbüntetésbe foglalás alapját képező alapbűntettekkel.

3. Az eddigiekben az összbüntetésbe foglalás olyan általános érvényű szabályaival foglalkoztunk, amelyek bármelyik fajta büntetési nemek találkozásánál irányadóak. A következőkben röviden áttekintjük az egyes büntetések összbüntetésbe foglalásánál felmerülő speciális problémákat.

Az összbüntetésbe foglalásnak talán leggyakoribb esete, amikor több szabadságvesztést kell összbüntetésbe foglalni. Ennek módját az előzőekben már tisztáztuk. Itt felmerül azonban még három további kérdés: hogyan történjék az összbüntetésbe foglalás olyan esetekben, amikor egyik vagy esetleg mindegyik alapítélet végrehajtását a bíróság *feltételesen felfüggesztette; ha az egyik szabadságvesztés más büntetési nem átváltoztatásának eredménye; és végül: milyen fokozatot állapíthat meg az összbüntetés?*

a) Az összbüntetésbe foglalás ilyen esetekben is a fentebb már részletezett szabályok szerint megy végbe. Összbüntetésbe kell tehát foglalni a végrehajtható szabadságvesztést a felfüggesztett szabadságvesztéssel is, de sor kerül összbüntetébe foglalásra olyan esetekben is, amikor csak felfüggesztett szabadságvesztések találkoznak. Az összbüntetés mértékére vonatkozó általános érvényű szabályok ezekben az esetekben is éppen úgy érvényesítendők, mint amikor fel nem függesztett szabadságvesztéseket foglal a bíróság összbüntetésbe.

Probléma csak abban a vonatkozásban jelentkezik, hogy felfüggeszthető-e az összbüntetés végrehajtása? E kérdés rendezését a 74. § (1) bekezdése tartalmazza. Ha az összbüntetésbe foglalandó szabadságvesztések között van vagy vannak végrehajthatók is, tehát olyanok, amelyek végrehajtását a bíróság az alapítéletben nem függesztette fel, akkor a megállapított összbüntetés is végrehajtandó, annak végrehajtása nem függeszthető fel. Az összbüntetés végrehajtása feltételes felfüggesztésének a legelső feltétele tehát az, hogy *mindegyik alapítélet végrehajtását már eredetileg is függessze fel a bíróság.*

Az összbüntetés feltételes felfüggesztésének azonban van még egy további feltétele is: valamennyi bűntettet a legkorábban hozott ítélet jogerőre emelkedése előtt kellett az elkövetőnek elkövetnie. Vagyis *quasi halmazatnak* kell fennforogni.

E feltétel felállítása logikus. Ellenkező esetben ugyanis már nem kerülhetett

volna sor a későbbi ítéletek végrehajtásának feltételes felfüggesztésére. Ha az első elítélés után követett volna el az elítélt újabb bűntettet, ami miatt őt szabadságvesztésre ítélik, a korábbi felfüggesztés hatályát veszíti, a felfüggesztett büntetést a 71. § rendelkezéseire figyelemmel végre kell hajtani, a második büntetés végrehajtását pedig már fel sem lehet függeszteni [70. § (5) bek. b) pont].

A szabadságvesztést tartalmazó összbüntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése tehát két feltétel együttes fennforgása esetében lehetséges: az összbüntetésbe foglalásra quasi halmazat miatt került sor – mindegyik alapítélet végrehajtását már eredetileg is felfüggesztették.

Megemlítjük, hogy mindazok a feltételek, amelyek fennforgását a 70. § általános érvénnyel megkívánja, szükségesek az összbüntetés felfüggesztéséhez is. Tehát az összbüntetésben meghatározott szabadságvesztés is csak abban az esetben függeszthető fel, ha időtartama a két évet nem haladja meg és a törvényben szabályozott kizáró körülmények nem forognak fenn.

Mivel szabadságvesztés vonatkozásában a törvény két különböző időtartamú próbaidőt szabályoz, állást kell foglalni az összbüntetés próbaidejének kérdésében is. A 74. § (1) bekezdése szerint „az egyes ítéletekben meghatározott több próbaidő közül a leghosszabb tartamú az irányadó".

Úgy véljük, e szabályozás egy megjegyzéssel kiegészítendő: a próbaidő meghatározása szempontjából irányadó a 70. § (1) és (2) bekezdése is.

A 74. §-hoz fűzött *Miniszteri indokolás,* véleményünk szerint, nem eléggé egyértelmű. Az alábbiakat olvashatjuk e vonatkozásban: „A dolog természetéből következik, hogy az összbüntetés próbaideje nem lehet rövidebb az egybefoglalt büntetésekkel megszabott leghosszabb próbaidőnél; a javaslat álláspontja szerint azzal azonosnak kell lennie."[20]

Abban az esetben tehát, ha mindegyik alapítéletben egy évet meg nem haladó szabadságvesztést szabott ki a bíróság, három év a „leghosszabb próbaidő". Ha az összbüntetés viszont meghaladja az egy évet, úgy véljük, a próbaidő csak öt év lehet!

A törvény atekintetben már félreérthetetlen és vitathatatlanul helyes rendelkezést tartalmaz, hogy a próbaidő a legkésőbb hozott alapítélet jogerőre emelkedése napján kezdődik.

b) A szabadságvesztések összbüntetésbe foglalása kapcsán meg kell emlékeznünk azokról az esetekről is, amikor az egyik szabadságvesztésre ítélés átváltoztatás eredménye.

Szabadságvesztésre javító-nevelő munkát vagy meg nem fizetett pénzbüntetést lehet átváltoztatni. Mivel a szabadságvesztésnek javító-nevelő munkával való összbüntetésbe foglalása önálló szabályozás tárgya, ehelyütt csak a pénzbüntetés helyébe lépő szabadságvesztés értékelésével foglalkozunk.

A kérdés tehát a következő: mi a teendő akkor, ha egy szabadságvesztésre

[20] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 148. old.

szóló ítélet mellett olyan pénzbüntetés is terheli az elítéltet, amelyet az nem fizetett meg? A törvény vonatkozó rendelkezése értelmében ilyenkor összbüntetésbe foglalásra nem kerülhet sor. Ennek a szabályozásnak szerintünk egyes esetekben nem kívánatos következményei is lehetnek.

Előfordulhat pl. az, hogy a felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt személy a próbaidő alatt olyan bűntettet követ el, amely miatt őt pénzfőbüntetésre ítélik. A pénzbüntetést szabadságvesztésre kell átváltoztatni abban az esetben, ha az elítélt azt nem fizeti meg. Ha mindez még a próbaidő alatt történik, nyilvánvalóan nem folyhat egymás mellett a pénzbüntetés helyébe lépő szabadságvesztés végrehajtása és a másik bűntett miatt kiszabott felfüggesztett szabadságvesztés próbaideje. El kellene tehát rendelni a felfüggesztett büntetés végrehajtását is – bár ezt az idevágó 71. § nem írja elő – és annak lejárta után teljes egészében végre kellene hajtani a pénzfőbüntetés helyébe lépő szabadságvesztést is, mivel e büntetések összbüntetésbe nem foglalhatók.

Míg az itt ismertetett helyzet vonatkozásában a szabályozás indokolásaként felhozható az a körülmény, hogy a korábbi szabadságvesztés felfüggesztésének újabb bűntett elkövetésétől is, de attól feltétlenül vissza kellene tartania az elkövetőt, hogy a rá kirótt pénzfőbüntetést ne fizesse meg, addig nehéz elfogadhatóvá tenni a tárgyalt törvényi szabályozást a quasi halmazat vonatkozásában. Ha helyes *Moldoványi* György azon de lege ferenda javaslata, hogy a quasi halmazat esetében kiszabott pénzfőbüntetések legyenek összbüntetésbe foglalhatók,[21] akkor helyes lenne ennek kiterjesztése a quasi halmazat minden esetére, tehát azokra az esetekre is, amikor az egyik bűntett miatt szabadságvesztést – akár végrehajthatót, akár felfüggesztettet – szabott ki a bíróság, a másik miatt pénzfőbüntetést. Ilyen esetekre is áll a kívánalom: olyan helyzetbe kell hozni az elkövetőt, mintha valamennyi bűntettét egy eljárásban bírálták volna el. A jelenlegi szabályozás mellett azonban erre nincs lehetőség, mivel a 72. § (1) és a 74. § (2) bekezdésének kivételt nem tűrő szabályai az összbüntetésbe foglalást kizárják.

c) Ami már most az összbüntetésben meghatározott szabadságvesztés fokozatát illeti, tulajdonképpen csak egy lényeges körülmény igényel megkülönböztetett figyelmet: a quasi halmazat a fokozatok közötti választás szempontjából egyetlen elítélésnek tekintendő. A többszöri elítéléshez kapcsolódó hátrányok tehát csak abban az esetben érvényesülnek az összbüntetésbe foglalásnál, amikor az egyes elkövetések között már sor került ítélethozatalra.

Láttuk azonban fentebb azt is, hogy a fokozatok meghatározása szempontjából nemcsak a korábbi elítéléseknek, hanem a büntetések időtartamának is szerepe van. Természetesen ez az elv az összbüntetés vonatkozásában is érvényesítendő. A 38/B § *c)* pontja értelmében börtön a büntetés, ha azt szándékos bűntett miatt három évet meghaladó tartamban szabták ki. Ha összbüntetés állapít meg három évet meghaladó időtartamú szabadságvesztést quasi halmazatnak

[21] *Moldoványi* György: Az összbüntetésbe foglalás . . . i. m. 323. old.

minősülő szándékos bűntettek miatt, a büntetés börtönben hajtandó végre akkor is, ha az alapítéletek mindegyike enyhébb volt három évnél és így csak szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen történő végrehajtást írtak elő. [Ha a szóban forgó bűntettek nem minősülnek quasi halmazatnak, a börtön előírása már a 38/B. § a) pontján alapszik.]

Meg kell még jegyeznünk azt, hogy szándékos és gondatlan bűntettek összbüntetésbe foglalásánál nem mosódhatnak el azok a különbségek, amelyeket a törvényhozó a szándékos és a gondatlan bűnelkövetések között tett. Ha pl. az összbüntetés tartama meghaladja ugyan a három évet, de a szándékos bűntettet elbíráló alapítélet csak két és fél évi, a gondatlan bűntettet értékelő pedig két évi szabadságvesztést állapított meg, csak a 38/C. § alkalmazására kerülhet sor (kivéve természetesen a 38/E. § eseteit).

4. Lehetőséget biztosít a törvény arra is, hogy a bíróság összbüntetésbe foglaljon *szabadságvesztést javító-nevelő munkával.* Az összbüntetésbe foglalásnak csak az a feltétele, hogy a szabadságvesztés végrehajtható legyen.

Megállapításunkból következik az, hogy a felfüggesztett szabadságvesztés próbaideje és a javító-nevelő munka végrehajtása párhuzamosan, egyszerre is folyhat. E rendelkezés összhangban áll a büntetés végrehajtása feltételes felfüggesztésének szabályozásával, amely szerint nem kell elrendelni a felfüggesztett büntetés végrehajtását abban az esetben, ha az elítélt a próbaidő alatt javító-nevelő munkára ítélést maga után vonó bűntettet követett el.

Célszerűnek látszik már itt rámutatni arra, hogy az összbüntetésbe foglalásra nemcsak abban az esetben kerülhet sor, amikor a kiszabott szabadságvesztés hajtható végre, hanem akkor is, ha a javító-nevelő munka helyére lép végrehajtandó szabadságvesztés. Ha a javító-nevelő munkát a bíróság szabadságvesztésre változtatja át, ebben az esetben már nem folyhat tovább a másik bűntett miatt kiszabott felfüggesztett szabadságvesztés próbaideje: összbüntetésbe kell foglalni a felfüggesztett szabadságvesztést a javító-nevelő munka helyébe lépő szabadságvesztéssel.

Megjegyezni kívánjuk, hogy a felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtásának elrendelését szabályozó 71. § csak arról az esetről rendelkezik, amikor olyan javító-nevelő munkát változtatnak át szabadságvesztésre, amelyet a próbaidő alatt elkövetett bűntett miatt szabtak ki. Előfordulhat azonban az is, hogy a javító-nevelő munka kiszabása nem a próbaidő alatt, hanem még az első ítélethozatal előtt elkövetett bűntett miatt történt meg. Ha az ilyen javító-nevelő munkát kell később szabadságvesztésre átváltoztatni, a másik, a felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtására is sor kerül, mivel a 75. § (3) bekezdése értelmében „a javító-nevelő munka helyébe lépő szabadságvesztést... úgy kell tekinteni, mintha eredetileg is szabadságvesztést szabtak volna ki." Összbüntetésbe kell tehát ilyen esetekben is foglalni a felfüggesztett szabadságvesztést a javító-nevelő munka átváltoztatásának eredményeképpen megállapított szabadságvesztéssel.

Összefoglalóan tehát leszögezhetjük azt, hogy a szabadságvesztés és a javító-

nevelő munka összbüntetésbe foglalható minden olyan esetben, amikor van végrehajtható szabadságvesztés. Az összbüntetés természetesen a szigorúbb büntetési nemben, tehát szabadságvesztésben állapítandó meg.

A törvényhozó témánk vonatkozásában is levonta annak az elvi tételnek a következményeit, hogy a javító-nevelő munka enyhébb büntetési nem a szabadságvesztésnél: a szabadságvesztésre történő átváltoztatásánál két napi javító-nevelő munka felel meg egy napi szabadságvesztésnek. A összbüntetésbe foglalásnál is az ezen kulcs alapján kiszámított időtartamú szabadságvesztés veendő alapul.

5. A javító-nevelő munka azonban nemcsak szabadságvesztéssel foglalható összbüntetésbe: összbüntetésbe kell foglalni a *javító-nevelő munkára szóló különböző elítéléseket is.*

a) A több javító-nevelő munka összbüntetésbe azonban csak akkor foglalható, ha azokat az összbüntetésbe foglalást kimondó elsőfokú bírói határozat meghozatalakor még nem hajtották végre [72. § (2) bek.]. Tételünket pontosabban úgy fogalmazhatjuk meg, hogy csak azok a javító-nevelő munkák foglalhatók összbüntetésbe, amelyeket az összbüntetésbe foglaláskor még nem hajtottak végre. Abban az esetben tehát, ha valakit három különböző ítéletben ítéltek javító-nevelő munkára, az egyiket azonban a mondott időpontig már teljesen végrehajtották, csak a még végre nem hajtott másik két javító-nevelő munka összbüntetése foglalására kerülhet sor.

Itt kifejtett álláspontunktól eltérő felfogást vallanak *Kádár* Miklós és *Kálmán* György. Szerintünk: „Összbüntetésbe csak olyan jogerős javító-nevelő munkára ítélések foglalhatók, amelyek végrehajtása még nem kezdődött meg. [Btk. 72. § (2) bek.]"[22]

Az idézet elárulja a szerzők szerintünk helytelen nézetének gyökerét: az általuk hivatkozott 72. § (2) bekezdése nem olyan büntetések összbüntetésbe foglalását írja elő, amelyek „végrehajtása még nem kezdődött meg", hanem olyanokét, „amelyeket az összbüntetésbe foglaláskor még nem hajtottak végre".

Nem alapozza meg a szerzők véleményét a *Miniszteri indokolás* sem. Itt ugyanis csak arról olvashatunk, hogy „több szabadságvesztés folyamatos végrehajtása esetén elég, ha a büntetések egyike részben nincs végrehajtva . . . a javaslat a most tárgyalt elvet több javító-nevelő munka végrehajtása esetére nem terjeszti ki."[23]

A *Miniszteri indokolás* szerint tehát nem lehet összbüntetésbe foglalni az olyan javító-nevelő munkára szóló elítéléseket, amelyeket már teljesen végre hajtottak. Nem elég tehát, ha a javító-nevelő munka „egyike nincs részben végrehajtva", az szükséges, hogy legalább kettő ilyen „végre nem hajtott" javító-nevelő munka legyen.

[22] *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 827. old.

[23] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 146. old.

b) Az összbüntetésben megállapításra kerülő időtartam vonatkozásában is a 73. § rendelkezései irányadók. Az összbüntetés tehát az egyes ítéletekben kiszabott büntetések alapul vételével állapítandó meg; az összbüntetés tartamának javító-nevelő munka esetében is meg kell haladnia a legsúlyosabb alapítélet tartamát, de nem érheti el az egyes büntetések együttes tartamát, és nem haladhatja meg – a 43. § (1) bekezdésére figyelemmel – a két évet. A korábban részletesen tárgyalt súlyosítási kötelesség és a kumuláció tilalma tehát a javító-nevelő munka vonatkozásában is fennáll.

De irányadó a 73. §-nak a quasi halmazatra vonatkozó rendelkezése is.

c) Tekintettel arra, hogy javító-nevelő munka esetében a bíróságnak nem csak a büntetés tartamát kell meghatároznia, hanem a bércsökkentés mértékét is, a törvény az összbüntetésben meghatározandó bérlevonásról is rendelkezik. Ha mindegyik alapítélet azonos mértékű bérlevonást állapított meg, akkor az összbüntetés is ugyanazt a mértéket írja elő; ha az egyes ítéletekben a levonás mértéke különböző, akkor az összbüntetés olyan mértéket határoz meg, amely nem kisebb az alapítéletekben szereplő legkisebb mértéknél, és nem súlyosabb az ott meghatározott legnagyobbnál. A bércsökkentés mértéke tehát nem növelhető az összbüntetésben, a súlyosítás e büntetési nem tartamának meghosszabbításában és abban áll, hogy a bérlevonás az esetleges alacsonyabb mértéke bizonyos fokig növekszik. Elvileg azonban annak nincs akadálya, hogy az összbüntetésben meghatározott mérték azonos legyen a legkisebb mértékű bérlevonást megállapító alapítélettel. Példán illusztrálva, ha valakit elítéltek egyszer hat hónapi javító-nevelő munkára 15%-os bérlevonással, egy másik ítélettel pedig tíz hónapi javító-nevelő munkára 8%-os bérlevonással, az összbüntetésben – amelynek tartama tíz hónapot meg kell haladjon, de a tizenhat hónapot nem érheti el – megállapítható 8%-os bérlevonás is. Nyilvánvaló, hogy a bíróság a bérlevonás mértékét az időtartam növekedésével is kapcsolatba hozza és számba veszi az összbüntetésben kiszabott hátrány minden vonatkozását is – a nevelési célkitűzések mellett.

6. A főbüntetések összbüntetésbe foglalása mellett szabályozza a törvény a *mellékbüntetések* tekintetében követendő eljárást is.

A fent idézett törvényszöveg alapján megállapíthatjuk, hogy mellékbüntetések soha sem foglalhatók összbüntetésbe.

A kiszabott mellékbüntetések végrehajtásának a módja és lehetősége attól függ, azonos vagy különböző mellékbüntetéseket szabtak-e ki az egyes ítéletekkel: azonos mellékbüntetések esetében az abszorpció, a különböző mellékbüntetések esetében pedig a kumuláció elve érvényesül. Ha tehát valakit a vele szemben kiszabott ítéletek mindegyikével pl. foglalkozástól eltiltásra is ítéltek, csak a rá nézve leghátrányosabb elítélés hajtandó végre. Ez alól az általános szabály alól kiveszi azonban a törvényhozó a vagyonelkobzást és a pénzmellékbüntetést, amelyek vonatkozásában szintén a kumuláció elve érvényesül; valamennyi ítéletben kiszabott vagyonelkobzás és pénzmellékbüntetés külön-külön végrehajtandó. Ebben az esetben elvileg tehát fennáll annak a lehetősége is, hogy a

ténylegesen megfizetett pénzmellékbüntetés összege meghaladja az ötvenezer forintot.

Az elítéltre nézve leghátrányosabb büntetés kiválasztása néha vethet fel problémákat is. Fenti példánkra visszatérve mondhatjuk, hogy a foglalkozástól hosszabb időre szóló eltiltás általában hátrányosabb, mint a rövidebb időre szólóé. Abban az esetben azonban, ha a hosszabb időre szóló eltiltás tartamának folyása előbb megkezdődött, előfordulhat olyan helyzet, hogy a rövidebb időre szóló eltiltás időtartamából még több idő van vissza, mint a hosszabb időre szóló eltiltásból. Ebben az esetben tehát a rövidebb időre szóló eltiltás a hátrányosabb az elítéltre nézve és így ez az ítélet lesz irányadó. A leghátrányosabb mellékbüntetés kiválasztása szempontjából tehát komoly jelentősége van annak, hogy az egyes elítélések tartamának folyása mikor kezdődött meg. Különösen olyan esetekre áll megállapításunk, amikor az egyes ítéletekkel kiszabott azonos mellékbüntetések tartama is egyező. Ilyen esetekben döntő jelentősége van annak, hogy az egyes ítéletek végrehajtásából még milyen súlyú és tartamú rész van vissza.

Van egy olyan mellékbüntetésünk, amelynél további probléma is felmerül: ez a kitiltás. A kitiltás ugyanis különböző helyekre nézve mondható ki, így előfordulhat, hogy az egyik ítéletben más városból, az ország más részéből tiltották ki az elítéltet, mint a másik ítéletben. Mindenekelőtt eldöntendő az a kérdés, hogy azonos, vagy különböző mellékbüntetésekről van-e szó.

Úgy véljük, a 76. § félreérthetetlen rendelkezést tartalmaz akkor, amikor „azonos nemű mellékbüntetésekről" beszél: a példánkban azonos nemű mellékbüntetést alkalmazott a bíróság akkor, amikor az elítéltet kitiltotta pl. Budapestről, egy másik ítéletben pedig Miskolcról. Tételezzük fel, hogy a Budapestről való kitiltás három, a Miskolcról történő kitiltás két évre szól. Ha a hároméves kitiltásból nincs kevesebb idő vissza az összbüntetésbe foglaláskor, mint a két évre szóló kitiltásból, akkor az a hátrányosabb az elítéltre nézve.

Megállapításunk azonban csak az időtartamra vonatkozik. A három évre szóló kitiltás tartalmazó ítélet végrehajtása azonban nem járhat a Miskolcról való kitiltás teljes figyelmen kívül hagyásával: a Budapestről három évre történő kitiltás úgy hajtandó végre, hogy közben két évig az elítélt Miskolcon sem tartózkodhat.

Kétségtelen, hogy álláspontunk tartalmaz bizonyos kumulatív elemeket is. Az abszorpciót tehát csak az időtartam számításánál tartjuk érvényesítendő elvnek, a kitiltásnál figyelembe veendő területek vonatkozásában azonban mindegyik ítélet idevágó rendelkezése figyelembe veendő.[24] Mindezek a problémák csak a törvény módosításával oldhatók meg.

Ha különböző mellékbüntetéseket tartalmazó ítéleteket kell összbüntetésbe foglalni, a mellékbüntetések vonatkozásában a kumuláció elve érvényesül: mind-

[24] Érdemben így foglal állást *Moldoványi:* Az összbüntetésbe foglalás . . . i. m. 322–323. old. is.

egyik mellékbüntetés egymás után vagy egymás mellett teljes egészében végrehajtásra kerül. Mivel bírói gyakorlatunkban e vonatkozásban problémák nem jelentkeztek, a részletesebb tárgyalást nem tartjuk szükségesnek.

7. Külön foglalkozást igényel a *fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben* eszközölt összbüntetésbe foglalás. Az összbüntetésbe foglalás eddigi szabályai természetesen irányadóak a fiatalkorú bűnelkövetők felelősségre vonásánál is, kivéve, ha a törvény ellenkező rendelkezést tartalmaz.

Ilyen ellenkező rendelkezést találunk mindjárt a szabadságvesztést kiszabó összbüntetés tartamára nézve: fiatalkorúak esetében az összbüntetés generális maximuma nem húsz év, hanem hét és fél év vagy tizenöt év, attól függően, hogy a fiatalkorú a bűntett elkövetése időpontjában a tizenhatodik életévét még nem töltötte-e be, avagy azt meghaladta.

Különleges szabályozást tartalmaz a törvény arra az esetre is, ha javítóintézeti nevelés és szabadságvesztés találkozik ugyanannál a fiatalkorú bűnelkövetőnél. Annak ellenére, hogy a javítóintézeti nevelés nem tekinthető büntetésnek, a törvényhozó lehetővé teszi az összbüntetésbe foglalást és a szabadságvesztés időtartama ilyen esetben egy évvel meg is hosszabbítható.

Megjegyezzük, hogy a meghosszabbítás itt vázolt lehetősége még olyan esetekben is fennáll, amikor az alapbüntetés időtartama rövidebb volt az engedélyezett meghosszabbítás időtartamánál. Elvileg lehetséges a hat hónapi szabadságvesztésnek egy évvel történő meghosszabbítása is, de természetesen annak sincs akadálya, hogy az összbüntetés tartama azonos legyen a szabadságvesztést kimondó alapítélet időtartamával.

Amint az elmondottakból kitűnik, a szabadságvesztésnek egy nem büntetéssel való találkozása nagyobb lehetőséget ad a bíróságnak ahhoz, hogy az összbüntetést súlyosabb mértékben állapítsa meg, mintha két szabadságvesztés találkozott volna. Az utóbbi esetben ugyanis az összbüntetés nem érheti el az egyes alapítéletekben kiszabott büntetések együttes tartamát. A vázolt rendelkezés indoka csak az lehet, hogy a fiatalkorú bűnelkövető felelősségre vonásánál döntő súllyal esik latba személyisége kedvező irányú alakításának igénye.

A javítóintézeti nevelés azonban nemcsak szabadságvesztéssel, hanem javító-nevelő munkával is találkozhat. A bíróság ilyen esetekben az alábbi lehetőségek között választhat: 1. egységes intézkedésként javítóintézeti nevelést rendel el; 2. összbüntetésként javító-nevelő munkát szab ki, amelynek tartama *a)* megegyezik a javító-nevelő munkát kiszabó alapítéletben megállapított időtartammal, *b)* az alapítéletben megállapított időtartam két évig terjedhetőre felemelhető.

A törvényi szabályozás tehát az abszorpció elvét az aszperációval kombinálja és így tágítja a bírói értékelés lehetőségének körét.

A szabadságvesztés és a javítóintézeti nevelés összbüntetésbe foglalását illetően figyelmet érdemlő állásfoglalást tartalmaz a *Legfelsőbb Bíróság Büntető és Katonai kollégiumának* 438. sz. döntése. Eszerint „Javítóintézeti nevelés és szabadságvesztés összbüntetésbe foglalásakor a javítóintézeti nevelés elrende-

lését megelőzően előzetes fogvatartásban töltött idő a szabadságvesztésbe nem számítható be."[25]

Az állásfoglalás indokolása nem nélkülözi ugyan a meggyőző erőt, azonban nem szünteti meg a kételyeket sem. Helyes a kollégiumi döntés arra történő hivatkozása, hogy az előzetes fogvatartás csak büntetésbe számítható be, javítóintézeti nevelésbe nem. Az is elfogadható, hogy az összbüntetésként kiszabott szabadságvesztésbe történő beszámítás adott esetekben azt eredményezhetné, hogy az összbüntetés tényleges tartama rövidebb lesz, mint az alapítéletben kiszabott szabadságvesztés időtartama. Abban az esetben ugyanis, ha a szabadságvesztés meghosszabbítása rövidebb idővel történik, mint amennyi volt a javítóintézeti nevelés előtt előzetes fogvatartásban töltött idő. A magunk részéről ezekhez az indokokhoz még hozzávennénk azt is, hogy egy eredetileg be nem számítható előzetes fogvatartást nem tehet beszámíthatóvá az elkövetőnek újabb bűntette miatt szükségessé vált összbüntetése.

Mindezekkel szemben viszont tény az is, hogy az elkövető olyan bűntett miatt került előzetes fogvatartásba, amely miatt a későbbi büntetésének időtartamát meghosszabbították. *Büntetésnek* az időtartamát hosszabbították meg, amibe az előzetes fogvatartás ideje már beszámítható.

Az sem vitatható, hogy sor kerülne erre a beszámításra abban az esetben, ha az elkövető mindegyik cselekményét egy eljárás keretében bírálnák el. Miért kerüljön akkor az elkövető hátrányos helyzetbe amiatt, hogy felelősségre vonása külön-külön történt meg?

Úgy hisszük, a felhozott indokok elég erősek és megalapozottak ahhoz, hogy megfontolásban részesüljenek.

8. Röviden érinteni kívánjuk az összbüntetésként *szabadságvesztésre ítélt személy feltételes szabadságra bocsátásának lehetőségét.* Részletesebb magyarázatot szükségtelennek tartunk azért, mivel a bírói gyakorlatban az alaptételek napjainkban már kijegecesedtek, általánosan elfogadottakká váltak.

Az első alaptételünk az, hogy az összbüntetésbe foglalás a többszöri elítéltség tényét nem érinti. Ezt az elvet leszögezte már a *Legfelsőbb Bíróság Büntető és Katonai kollégiumának* 397. sz. állásfoglalása is.[26] Abban az esetben tehát, ha két szándékos bűntett miatt különböző ítéletekkel kiszabott szabadságvesztést foglalnak összbüntetésbe, a feltételes szabadságra bocsátás szempontjából a 39. § (2) bekezdése irányadó. Ha azonban egy korábbi ítélettel is elítélték már a szóban forgó személyt szabadságvesztésre, akkor a 39. § (3) bekezdés *c)* pontjára figyelemmel feltételes szabadságra sem bocsátható.

Ugyancsak a 397. sz. kollégiumi állásfoglalás alapján hangsúlyoznunk kell azonban azt, hogy az összbüntetésbe foglalás csak abban az esetben nem érinti a többszöri elítéltség tényét, ha az alapítéletek meghozatala az egyes elkövetések közötti időben történt. *A quasi halmazatnak* nevezett esetben ugyanis az össz-

[25] Bírósági Határozatok 1965. évf. 438. old.

[26] Bírósági Határozatok 1963. évf. 90. old.

büntetés *egyszeri elítélésnek* tekintendő, így a feltételes szabadságra bocsátás szempontjából a 39. § (1) bekezdés irányadó – feltéve természetesen, hogy az elkövetőt a korábbi 10 év során sem ítélték el szándékos bűntett miatt szabadságvesztésre.

Úgy tűnik, ítélkezési gyakorlatunkban sok problémát jelentett a szabadságvesztés és javító-nevelő munka összbüntetésbe foglalása és a feltételes szabadságra bocsátás kérdésében való állásfoglalás. A félreértéseket feltehetően a 75. § (3) bekezdésének rendelkezése okozta, amely szerint: „Átváltoztatás folytán a javító-nevelő munka helyébe lépő szabadságvesztést az összbüntetésbe foglalás szempontjából úgy kell tekinteni, mintha eredetileg is szabadságvesztést szabtak volna ki." A 397. sz. kollégiumi állásfoglalás leszögezte, ugyan: „Minthogy azonban a Btk. 75. § (3) bekezdése értelmében ez az elítélés *kizárólag* az összbüntetésbe foglalás szempontjából tekintendő úgy, mintha eredetileg is szabadságvesztésként szabták volna ki: *ugyanez az elv a Btk. 39. § (2), illetve (3) bekezdésee szempontjából már nem érvényesülhet.* A javító-nevelő munka ugyanis e jellegét – átváltoztatása esetén – sem veszti el."[27]

A javító-nevelő munkára ítélés tehát a feltételes szabadságra bocsátás szempontjából sohasem azonos jelentőségű a szabadságvesztésre ítéléssel. *A szabadságvesztést és a javító-nevelő munkát összefoglaló összbüntetés a feltételes szabadságra bocsátás szempontjából egy elítélésnek minősül.*

9. Az összbüntetésbe foglalás szabályainak és az összbüntetésbe foglalás során felmerülő problémáknak a tárgyalása után talán nem lesz felesleges, ha röviden összefoglaljuk azokat az eseteket, amelyekben *nem kerülhet sor összbüntetésbe foglalásra: a)* halálbüntetés és bármilyen más büntetés esetében; *b)* pénzfőbüntetések találkozása esetében, *c)* pénzmellékbüntetések találkozása esetében, *d)* pénzfőbüntetés és pénzmellékbüntetés találkozása esetében, *e)* pénzbüntetésnek egyéb büntetéssel való találkozása esetében, még akkor sem, ha a pénzbüntetést meg nem fizetés miatt szabadságvesztésre változtatják át, *f)* ha valakit feltételes szabadsága alatt elkövetett bűntette miatt ítélnek szabadságvesztésre, és a feltételes szabadságra bocsátás kedvezményéből nem zárják ki.

11. §. A büntetés enyhítése

A korábbi fejezetekben már részletesen foglalkoztunk azzal a kérdéssel, hogy a törvényhozó nem tartotta fenn magának a büntetés mértékének a kizárólagos meghatározására irányuló jogot, hanem ezt megosztotta a bírósággal. A büntetéskiszabás ezen megosztottsága jellemzi a relatíve határozott büntetési rendszert, amelyet hatályos jogunk is tükröz. E rendszerben a törvényhozó értékeli az egyes cselekmények tipikus előfordulási módját, a cselekmények rendszerinti

[27] Bírósági Határozatok 1963. évf. 93. old.

társadalomra veszélyességét és meghatározza a bíróság által kiszabható büntetés nemét, valamint alsó és felső határát.

Kétségtelen, hogy az életben a törvényhozó által tipikusnak tartott cselekményelkövetési módok és helyzetek valósulnak meg a leggyakrabban. Ezért a cselekmények társadalomra veszélyességének törvényhozói és bírói értékelése az esetek zömében egybe vág, aminek eredményeképpen a törvényi büntetési tételek keretei között állapítja meg a bíróság a büntetés mértékét.[1]

A törvényhozónak azonban számolnia kell azzal is, hogy a konkrét esetek bírói értékelése nem vág egybe minden esetben az általános értékelésével. Az atipikus, a szokásostól eltérő cselekmények és helyzetek megfelelő értékelése nem végezhető el minden esetben az egyes különös részi tényállásokban rögzített büntetési keretek között: kívánatos e keretek tágítása és a konkrét esetek valósághű, célszerű értékelésének a lehetővététele.

A megelőző két fejezetben azokat az eseteket tárgyaltuk, amelyek a felső határ átlépését igénylik. E fejezetben a törvényi büntetési tétel alsó határának az átlépését igénylő eseteket vesszük szemügyre. A büntetés enyhítésén tehát a büntetéskiszabás azon módját értjük, amikor a bíróság meghatározott bűntett megvalósítása esetében *a büntetést a cselekményre a törvényben kilátásba helyezett büntetés alsó határa alatti mértékben, vagy enyhébb büntetési nemben állapítja meg.*

Törvényünk a büntetés enyhítésének két esetét szabályozza: „68. § (1) A törvény Különös Részében megállapított főbüntetést – a (2) bekezdés keretei között – enyhíteni lehet, ha annak legkisebb mértéke – a büntetés céljára, valamint a kiszabásánál irányadó körülményekre (64. §) figyelemmel – túl szigorú. (2) Az (1) bekezdésben foglalt rendelkezés alapján, ha a törvényben megállapított büntetési tétel legkisebb mértéke *a)* tízévi szabadságvesztés, ehelyett legalább ötévi szabadságvesztést, *b)* ötévi szabadságvesztés, ehelyett legalább kétévi szabadságvesztést, *c)* kétévi szabadságvesztés, ehelyett legalább hat hónapi szabadságvesztést, *d)* hat hónapi szabadságvesztés, ehelyett rövidebb tartamú szabadságvesztést vagy javító-nevelő munkát, *e)* hat hónapnál rövidebb szabadságvesztés, ehelyett legfeljebb egyévi javító-nevelő munkát vagy pénzbüntetést lehet kiszabni. (3) Kísérlet és bűnsegély esetében, ha a (2) bekezdés *a)–d)* pontjai értelmében kiszabható büntetés is túl szigorú, a bíróság a (2) bekezdés soron következő pontja alapján szabja ki a büntetést."

„69. §. Azokban az esetekben, amelyekben a törvény korlátlan enyhítést enged, a bíróság a büntetést bármely enyhébb büntetési nem legkisebb mértékében is kiszabhatja."

1. A büntetés enyhítésének két esete tehát a *korlátozott* és a *korlátlan* enyhítés. A korlátozott enyhítésen belül is különbséget tehetünk az *egyfokú* és a

[1] Mivel a büntetéskiszabás kérdéseit tárgyaló fejezetben már foglalkoztunk a bírói büntetéskiszabásnak a törvényhozói értékeléstől való eltérésével, ehelyütt mellőzzük e körülmény tárgyalását.

kétfokú leszállást lehetővé tevő esetek között. Mielőtt azonban sorra vennénk az enyhítés törvényben szabályozott eseteit, rögzítenünk kell azokat az általános feltételeket, amelyek lehetővé teszik adott esetben a büntetés enyhítését.

a) A büntetés enyhítésének általános feltételei a legszorosabb összefüggésben állanak a büntetés kiszabásánál egyébként is figyelembe veendő körülményekkel. Már több helyütt is kifejtettük, ez alkalommal is nyomatékosan hangsúlyozzuk: *a büntetés mértékét döntően a büntetés céljainak elérhetősége határozza meg.* Olyan büntetésre és olyan tartamban, súlyban van szükség, amely alkalmasnak tűnik az elkövetőnek és a társadalom többi tagjának újabb bűnelkövetésektől való visszatartására.

Korábban is foglalkoztunk már olyan helyzetekkel, amelyek értékelésénél az elkövető személyi körülményeinek és a speciálprevenció szempontjainak nagyobb jelentőséget tulajdonítottunk, mint a generálprevenciónak. A társadalom védelmi igényeinek a kielégítését ugyanis az ilyen jellegű értékelés biztosíthatta. Nos, ugyanez a helyzet a büntetés enyhítése vonatkozásában is. Általában itt is azoknak a körülményeknek van nagyobb jelentőségük, amelyek az elkövető személyével olyan összefüggésben állanak, amelynek alapján alaposan feltételezhetjük azt, hogy az újabb bűntettől való visszatartása a törvényben meghatározott büntetésnél enyhébb büntetéssel is elérhető.

Félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk, fenti nézetünk nem értelmezhető úgy, mintha a generálprevenció szempontjai a büntetés enyhítésénél teljesen figyelmen kívül maradnának. Természetesen ez megengedhetetlen eljárás lenne, mivel ellenkeznék a törvény világos rendelkezésével és a logika szabályaival: a társadalom védelme csak úgy biztosítható, ha egyetlen ítélet sem hat a társadalom tagjaira a bűnelkövetésre ösztönzőleg.

b) A büntetés célja mellett megemlíti a törvény idézett rendelkezése azokat a körülményeket is, amelyek a *büntetés kiszabásánál egyébként is figyelembe veendők.* Ezek a következők: a bűntett társadalomra veszélyessége, az elkövető társadalomra veszélyessége, a bűnösség foka, az egyéb súlyosító és enyhítő körülmények. E rendelkezésből következik, hogy a büntetés enyhítését lehetővé tevő szakasz alkalmazása ugyanazokon a körülményeken nyugszik, amelyek a büntetés kiszabásának a folyamatát meghatározzák.

És ez természetes is. A büntetés enyhítése ugyanis nem önálló elszigetelt aktusa a bíróságnak: a büntetéskiszabás módja, konkrét megvalósulási formája. Alapja ezért nem lehet más, mint ami a büntetés kiszabását egyáltalán meghatározza.

A múltban találkoztunk olyan nézetekkel, amelyek szerint a büntetés enyhítése csak olyan körülmények alapján lehetséges, amelyeket a bíróság még nem értékelt enyhítő körülményként.

A magunk részéről teljesen elhibázottnak tartjuk ezt az álláspontot, amely lényegében az enyhítő körülmények és a büntetés enyhítését lehetővé tevő körülmények szétválasztására törekszik.

E felfogást ugyanazon körülmény kétszeri értékelésének tilalmával indokolták.

Azt állították, hogy ugyanazon körülmény kétszeres értékelését jelentené egy olyan körülményre történő hivatkozás a büntetés enyhítésénél, amelyet a bíróság az enyhítő körülmények között is megemlített.

Láttuk fentebb azt, hogy a kétszeres értékelés tilalmát más vonatkozásokban sem tartottuk fenntarthatónak. Elismertük annak lehetőségét is, hogy a bíróság súlyosító körülményként értékeljen olyan körülményt is, amelyet a törvényhozó minősítőként már értékelt. Ugyanígy elutasítjuk a kettős értékelés tilalmára való hivatkozást a büntetés enyhítése vonatkozásában. Sőt, azt kell mondanunk, itt egyenesen szükségszerű a „kétszeres értékelés": *aligha képzelhető el a büntetés enyhítésének indokolása más tények alapján, mint amelyek enyhítő körülményként nyernek megjelölést.* Ezeknek az enyhítő irányban ható körülményeknek tulajdonítunk olyan szerepet és erőt, amely már nem teszi lehetővé a törvényi büntetési keretek közötti értékelést, hanem szükségessé válik a büntetés alsó határának az átlépése.

Eddigi fejtegetéseinket összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy a büntetés enyhítése a büntetés kiszabása keretébe tartozó tevékenység. Szabályai érdemben megfelelnek a büntetés kiszabására általában vonatkozó szabályokkal. Az enyhítést lehetővé tevő rendelkezések alkalmazása tehát végső soron ugyanazokon a körülményeken alapszik, amelyek a büntetés kiszabásánál általában jelentőséggel bírnak. E körülmények összességükben való értékelése eredményezheti azt a végkövetkeztetést, hogy az adott esetben a törvényben meghatározott büntetés legkisebb mértéke is „túl szigorú". Túl szigorú azért, mivel a súlyosító és enyhítő körülmények egybevetése alapján a bíróság arra következtethet, hogy a büntetés céljai a törvényi büntetés alsó határa alatti büntetéssel is elérhetők.

2. A büntetés enyhítésének általános feltételeivel összefüggő kérdések tisztázása után áttérhetünk az *enyhítés mértékének* tárgyalására.

a) Fentebb már utaltunk arra, hogy a büntetés enyhítésének vagy vannak korlátai, vagy nincsenek. A korlátozott enyhítésen belül is különbséget kell tennünk olyan esetek között, amikor a törvényi büntetési tétel alsó határa egy fokkal, és az olyan esetek között, amikor a határ két fokkal léphető át.

aa) Az egyfokú leszállás szabályozása rendkívül logikusan, egyszerűen és áttekinthetően történt. A büntetési nemek szabályainak részletes ismertetése során láttuk, hogy a szabadságvesztés büntető törvénykönyvünkben az alábbi alsó határokkal szerepel: 6 hó, 2 év, 5 év, 10 év. (Azokban az esetekben, amikor a törvény a szabadságvesztés alsó határát nem jelöli meg, 30 nap tekintendő alsó határnak.)

A 68. § (2) bekezdésében szabályozott egyfokú leszállás azt jelenti, hogy mindig eggyel enyhébb minimum lép a törvényben szereplő alsó határ helyére. Tíz év helyett tehát öt év lesz az alkalmazható legkisebb büntetés, öt év helyett két év, két év helyett hat hónap, hat hónap helyett 30 nap. Az utóbbi esetben a törvényhozó azonban lehetővé teszi az enyhébb büntetési nemre, a javító-nevelő munkára való áttérést is. Ha a szabadságvesztés alsó határát a törvényhozó hat hónapnál rövidebb időben határozta meg – vagy ami a szokásos: a törvényhozó

nem határozza meg az alsó határt és így az előbb mondottak szerint a szabadságvesztés generális minimuma tekintendő alsó határnak – egy évet még nem haladó javító-nevelő munka vagy pénzbüntetés kerülhet kiszabásra.

Tekintettel arra, hogy a törvényhozó az itt vázolt egyfokú enyhítés alkalmazási körét nem korlátozta konkrét esetekre, elvileg és gyakorlatilag bármely bűntett esetében, bármelyik elkövetővel és a bűntett bármelyik kifejlődési stádiuma esetében sor kerülhet a törvényi büntetés alsó határának az átlépésére. És ez azt jelenti, hogy a büntetés kiszabása során a bíróságok rendkívül széles körű mozgási lehetőséggel rendelkeznek, mivel így már az alábbi keretek között szabhatnak ki szabadságvesztést figyelemel a Különös részben meghatározott büntetési keretekre:

5 évtől 15 évig,
2 évtől 15 évig,
2 évtől 12 évig,

6 hónaptól 8 évig,

3 hónapi javító-nevelő munka	– 5 évi szabadságvesztés,
100 forint pénzbüntetés	– 3 évi szabadságvesztés,
100 forint pénzbüntetés	– 2 évi szabadságvesztés,
100 forint pénzbüntetés	– 1 évi szabadságvesztés,
100 forint pénzbüntetés	– 6 hónapi szabadságvesztés.

[Az utolsó négy esetben a feltüntetett két határ között lehetőség van egy évet meg nem haladó javító-nevelő munka alkalmazására is. Itt jegyezzük meg, hogy feleslegesnek tűnik a kiszabható javító-nevelő munka időtartamának a 68. § (2) bekezdés *e)* pontjában egy évre történő korlátozása. Így ugyanis az a helyzet állt elő, hogy amíg azokban az esetekben, amikor a törvényi büntetési tétel legkisebb mértéke 6 hónapi szabadságvesztés, sor kerülhet egy évet meghaladó javító-nevelő munka kiszabására is, addig az ennél enyhébb szankciójú esetekben nem. Ilyen bűntetteknél a bíróság kénytelen szabadságvesztést alkalmazni olyan esetekben, amikor az egy évnél súlyosabb javító-nevelő munkát tartaná célravezetőnek.]

Korábban már érintettük azt a kérdést, hogy bíróságaink aránylag gyakran szabják ki a büntetést a megvalósított bűntettre kilátásba helyezett törvényi büntetés alsó határa alatt. Bemutattunk néhány bűncselekmény-kategóriát is e vonatkozásban. Itt csak összesített adatokkal kívánjuk szemléltetni azon megállapításunkat, hogy bíróságaink nem ritkán élnek a 68. §-ban számukra biztosított lehetőségekkel:

A Baranya megyei bíróságok 1967-ben az elítéltek 41,6%-ánál szabták ki a büntetést a 68. § alkalmazásával. Az országos adatok pedig a következő képet mutatják: a közvádas cselekmények miatt elítéltek 46,3, a magánvádas cselek-

mények miatt elítéltek 73,0%-ánál szabták ki bíróságaink 1967-ben ítéletüket a 68. § rendelkezései alapján.

ab) A büntetés korlátozott enyhítésének másik esetét, a kétfokú leszállás lehetőségét a 68. § (3) bekezdése szabályozza. A bíróságok számára itt biztosított lehetőségek még szélesebb körűek – bizonyos szempontból –, mint az eddig tárgyalt esetekben. Figyelemmel a Különös Részben szereplő szankciókra, a 68. § (3) bekezdésének az alkalmazása esetében a büntetési keretek az alábbiak szerint módosulnak:

10 évtől 15 évig terjedő szabadságvesztés helyett: 2 évtől 15 évig terjedő szabadságvesztés,

5 évtől 15 évig terjedő szabadságvesztés helyett: 6 hónaptól 15 évig terjedő szabadságvesztés,

5 évtől 12 évig terjedő szabadságvesztés helyett: 6 hónaptól 12 évig terjedő szabadságvesztés,

2 évtől 8 évig terjedő szabadságvesztés helyett: 3 hónapi javító-nevelő munkától 8 évig terjedő szabadságvesztés,

6 hónaptól 5 évig terjedő szabadságvesztés helyett: 100 forint pénzbüntetéstől 5 évig terjedő szabadságvesztés (közben lehetséges egy évet meg nem haladó javító-nevelő munkára ítélés is),

a fel nem sorolt esetekben is: 100 forint pénzbüntetés az alkalmazható legkisebb büntetés.

Említettük az előzőekben azt, hogy a korlátozott enyhítésnek a 68. § (2) bekezdésében szabályozott esete igen tág körben kerülhet alkalmazásra: nem korlátozódik e lehetőség sem bűntettfajtákra, sem elkövetői alakzatokra, sem a bűntett kifejlődési stádiumainak egyikére vagy másikára. Egyedül a büntetés enyhítésének alapját képező általános célkitűzések irányadóak a szóbanforgó törvényi rendelkezés alkalmazásánál.

A 68. § (3) bekezdésében adott szabályozás azonban ettől eltérő jellegű. Az itt szabályozott kétfokú enyhítés is korlátozott, éppen úgy mint az egyfokú enyhítés. Itt azonban a korlátozottság nemcsak az enyhítés mértéke tekintetében áll fenn, hanem ezen túl még az alkalmazásra szóba jöhető esetek vonatkozásában is. A törvény idézett rendelkezése ugyanis a kétfokú enyhítést csak kísérlet és bűnsegély esetében teszi lehetővé. Bűncselekményfajtákra történő korlátozás tehát a tárgyalt esetben sem forog fenn, viszont az elkövetői minőségnek és a bűncselekmény kifejlődési stádiumainak itt már döntő jelentősége van.

A 68. § (3) bekezdése alapján tehát csak a bűnsegédnek és a kísérlet alanyának a büntetése szabható ki. Az utóbbi esetben természetesen nincs jelentősége az elkövetői minőségnek: ha a bűntett véghezvitele nem fejeződött be, a tettes, a társtettesek, a felbújtó és a bűnsegéd büntetése egyaránt a 68. § (3) bekezdésének megfelelően enyhíthető.

Felmerül azonban a kérdés: a kísérlet és a bűnsegély esetében milyen további feltételek fennforgása alapozhatja meg a kétfokú enyhítést?

A kísérlet vonatkozásában több figyelmet érdemlő állásfoglalást találunk az ítélkezési gyakorlatban. Jelentőségénél fogva kiemelkedik közülük a *Legfelsőbb Bíróság* 4. számú irányelvének idevágó néhány megállapítása. Az emberi élet védelmét fokozottabban biztosító ítélkezési gyakorlat érdekében hozott ezen irányelv elöljáróban az alábbiakat állapítja meg: „A bíróságok által elbírált emberölési cselekmények nagy része kísérleti szakban marad. Ez ügyekkel kapcsolatos büntetéskiszabási gyakorlat nem mindenben felel meg a törvényességnek. Ennek oka, hogy a bíróságok az enyhítő körülményeket túlzott nyomatékkal, bizonyos körülményeket sablonosan értékelnek; nem értékelik megfelelően a cselekmény tárgyi oldalának konkrét megnyilvánulásait, veszélyességét."[2]

E megállapítások helyessége vitán felül áll. Belőlük a *Legfelsőbb Bíróság* további következtetéseket von le az emberölés területére alkalmazva, ugyanakkor azonban e következtetések feltehetően érvényesülni fognak az ítélkezési gyakorlatban egyéb bűncselekmények körében is. A bennünket ehelyütt érdeklő tételeket az alábbiakban idézzük: „A Btk. 68. §-a szakít a megelőző jogi szabályozással, és csak az egyszeri enyhítés lehetőségét biztosítja a bíróságok számára. A kétszeres enyhítés csak szűk körben érvényesülő intézkedés. Ebből folyik, hogy az e körben értékelhető enyhítő körülmények a törvényszabta keretre korlátozódnak: kísérlet esetén tehát csak akkor alkalmazható a 68. § (3) bekezdése, ha az értékelhető enyhítő körülmények a kísérlethez mint olyanhoz kapcsolódnak, magával a kísérleti szakkal kapcsolatban merültek fel (pl. a távoli kísérlet, az eredmény elhárításában való, a Btk. 10. § (3) bekezdésében írt mértéket el nem érő közreműködés)."[3]

A *Legfelsőbb Bíróság* tehát nem ismeri el annak a nézetnek a helyességét, amely szerint a kísérlet és a bűnsegély a kétszeres leszállás olyan általános előfeltétele, amely bármilyen további nyomatékos figyelembevételt igénylő enyhítő körülmény fennforgása esetén alapul szolgálhatna a 68. § (3) bekezdésének alkalmazásához. A kétszeres leszállás a *Legfelsőbb Bíróság* szerint nem lehetséges egyéb esetekben, csak amikor az enyhítő körülmények egy része magához a kísérlethez kapcsolódik.

Ma még nem ritkán találkozunk olyan bírósági döntésekkel, amelyekben a bíróság a legkülönbözőbb enyhítő körülményekkel indokolja a 68. § (3) bekezdésének az alkalmazását. A *Legfelsőbb Bíróság* ilyen esetekben – amennyiben alkalma és lehetősége van állásfoglalásra – sohasem mulasztja el a 4. számú irányelvben rögzített tételek érvényesítését. Így a B. törv. eln. tan. 141/1966. sz. döntésében is, ahol az alábbiakat olvashatjuk: „A másodfokú bíróság álláspontja szerint az elsőfokú ítélet helyesen hivatkozott az említett bűnösségi körülményekre. Figyelemmel volt továbbá arra is, hogy a terhelt az első gyermek megszületése óta a családi életben példás magatartást tanúsított, munkáját kifogástalanul látta el, végül, hogy a házassági együttélést egyoldalú elhatározásával megszüntető sér-

[2] Büntetőjogi Döntvénytár II. k. 289. old.

[3] Büntetőjogi Döntvénytár II. k. 290. old.

tettnek erősen kifogás alá eső magatartása volt a cselekmény tulajdonképpeni elindítója. Ezekre tekintettel alkalmazhatónak találta a Btk. 68. §-ának (3) bekezdését, azonban nem az elsőfokú bíróság által megállapított kimerítő, hanem a büntetési célok eléréséhez szükséges mértékben."

Az *Elnökségi Tanács* a *Legfelsőbb Bíróság* mint másodfokú bíróság idézett állásfoglalással nem értett egyet: „Tévedett azonban a Legfelsőbb Bíróság akkor – olvashatjuk a továbbiakban –, amikor a büntetés mértékének meghatározásánál – az elsőfokú bírósággal egyezően – a Btk. 68. §-ának (3) bekezdését alkalmazta. Az általa felhozottak ... indokolttá teszik ugyan a Btk. 68. § (2) bekezdése *a)* pontjának kimerítő alkalmazását, de az ún. kétszeres leszállásra alapul nem szolgálhatnak.

A Legfelsőbb Bíróság 4. számú irányelve ugyanis rámutat arra, hogy emberölés kísérlete esetében a Btk. 68. §-ának (3) bekezdése csak akkor alkalmazható, ha az értékelhető enyhítő körülmények a kísérlethez mint olyanok kapcsolódnak, tehát magával a kísérleti szakkal kapcsolatban merültek fel, ilyen pl. az ún. távoli kísérlet esete."[4]

Az ítélkezési gyakorlatban kialakult elvek alapján az alábbi következtetésekhez juthatunk:

1. A bírói gyakorlat a 68. § (3) bekezdését megszorítóan értelmezi és kísérlet esetében is csak akkor tartja lehetségesnek a kétszeres leszállást, ha *magához a kísérlethez tapadnak* olyan enyhítő körülmények, amelyekre tekintettel az egyébként kiszabható büntetés is súlyos lenne;

2. kétségtelen, hogy a bírói gyakorlatban kialakult eme felfogás az élet fokozottabb büntetőjogi védelmi igényéből fakad; ugyanakkor azonban az is természetes, ha ennek az elvnek az érvényesülése nem fog az élet elleni bűntettek területére korlátozódni: ha helyes ez a megszorító értelmezés az élet elleni bűntettek körében, helyes lehet *más bűntettek vonatkozásában is.* Várható tehát a vázolt álláspont elterjedése és más bűncselekmények megvalósulása esetében történő érvényesítése is;

3. ha indokolt a szűkítő értelmezés a kísérlet vonatkozásában, ugyanezen az alapon indokolt és célszerű az ilyen értelmezés a 68. § (3) bekezdésében szereplő másik intézmény, a bűnsegély vonatkozásában is. A *Legfelsőbb Bíróság* 4. számú irányelve nem említi ugyan és egyéb határozataiban sem találkoztunk még annak elvi jellegű kifejtésével, hogy bűnsegély esetében is csak akkor kerülhet sor a 68. § (3) bekezdésének az alkalmazására, ha *magával a bűnsegéllyel összefüggésben* forognak fenn a kétszeres leszállást indokoló enyhítő körülmények. Ilyen körülmény lehet pl. a segítségnyújtás bűntettet előmozdító jellegének a kisebb foka, a részvétel kevésbé intenzív volta stb.

Félreértések elkerülése érdekében hangsúlyozzuk, hogy a vázolt álláspont elfogadása esetében sem értékelhetjük döntő és kizárólagos súllyal a kísérlettel, illetőleg a bűnsegéllyel magával összefüggő enyhítő körülményeket és nem mel-

[4] Büntetőjogi Döntvénytár 3764. sz.

lőzhetjük egyéb enyhítő és súlyosító körülmények – jelentőségüknek megfelelő – értékelését. Valamennyi enyhítő és súlyosító körülményt összevetve kell összefüggésbe hozni a büntetés céljával. Ha az enyhítő körülmények között vannak olyanok, amelyek a kísérlettel, illetőleg a bűnsegéllyel állanak közvetlen összefüggésben és amelyek nyomatékos figyelembevételt igényelnek, sor kerülhet a 68. § (3) bekezdésének alkalmazására, feltéve azonban minden esetben azt, hogy a büntetés céljai az ily módon kiszabott büntetéssel is elérhetők. A büntetés mértéke meghatározásának a végső és tulajdonképpeni alapja tehát ilyen esetekben is a büntetés céljaiban rejlik, összhangban a 68. § (1) bekezdésében rögzített általános szabállyal is.

Megjegyezni kívánjuk még, hogy a 68. § (2) vagy (3) bekezdésére való hivatkozásra csak olyan esetekben van szükség, amikor egyébként nem lenne lehetséges az ítéletben rögzített büntetés kiszabása.

A korábbi években még gyakran előfordult az alsóbb fokú bíróságok ítéleteiben a 68. §-ra történő hivatkozás a fiatalkorú bűnelkövetők olyan szabadságvesztésre ítélésénél, amelynek mértéke a megvalósult bűntettre kilátásba helyezett törvényi büntetés alsó határa alatt volt. A *Legfelsőbb Bíróság* több alkalommal kifejtette, hogy a törvény 93. § (1) bekezdésére figyelemmel fiatalkorúnak szabadságvesztésre ítélésénél sohasem kell a 68. §-ra hivatkozni. A 93. § (1) bekezdése szerint ugyanis: „A fiatalkorúra kiszabható szabadságvesztés legrövidebb tartama bármely bűntett esetében harminc nap."

E rendelkezés helyes értelmezése szerint minden bűntettnél a harminc nap lép a törvényi tényállásban meghatározott speciális minimum helyébe. Bármilyen időtartamban történő szabadságvesztésre ítélés ezek szerint a törvényi büntetési keretek közötti elítélésnek minősül és így nem beszélhetünk ilyen esetekben enyhítésről.

Szabadságvesztés helyett más büntetés kiszabása természetesen csak a 68. § (2) vagy (3) bekezdése, illetőleg a 69. § alapján lehetséges.[5]

b) A büntetés korlátozott enyhítésének áttekintése után röviden foglalkoznunk kell még a *büntetés korlátlan enyhítésével is.*

Ennek az intézménynek a lényegét pontosan kifejezi az elnevezése: az enyhítés során semmiféle korlátja sincs a bírói mérlegelésnek, a büntetés mértéke megállapításának. A bíróság az egyes bűntettekre a törvényben meghatározott büntetés alsó határát átlépheti, leszállhat a szóban forgó büntetési nem generális minimumáig, sőt, a törvényben kilátásba helyezett büntetési nem helyett bármelyik enyhébb büntetési nemet is alkalmazhatja, annak is a legkisebb mértékét. Olyan bűntettek esetében tehát, amelyek pl. 10–15 évig terjedő szabadságvesztéssel lennének büntethetők, a bíróság harminc napi szabadságvesztésig, vagy három hónapi javító-nevelő munkáig, vagy 100 forint pénzbüntetésig szállhat le a büntetés kiszabása során!

[5] Ezeket az elveket egyébként már a Legfelsőbb Bíróság Büntető és Katonai Kollégiumának 69. sz. állásfoglalása is lerögzítette (Büntetőjogi Döntvénytár 494. sz.).

Az enyhítés korlátlansága azonban csak az alkalmazható büntetés neme és tartama vonatkozásában, tehát a büntetés mértékében áll fenn; a szóba jöhető esetek tekintetében azonban igen jelentős korlátozások állanak fenn. A 69. § szerint ugyanis csak azokban az esetekben enyhíthető a büntetés ilyen korlátlan mértékben, amelyekben a törvény korlátlan enyhítést enged.

A törvénynek mind az Általános, mind a Különös Részében találunk ilyen korlátlan enyhítést lehetővé tevő rendelkezéseket.

Ezek a következők:

Az Általános Részben: 1. az alkalmatlan kísérlet, 2. a csökkent beszámítási képesség, 3. a jogos védelem határainak korlátozott felismerési képesség miatti túllépése, 4. az elöljáró szolgálati parancsára történő bűnelkövetés esetében.

A Különös Részben: 1. a hamis tanúzásnak az alapügy jogerős befejezése előtti visszavonása, 2. a börtönzendülés abbahagyása, 3. az okozott közveszély önkéntes megszüntetése, 4. az erőszakos nemi közösülés elkövetője és a sértett közötti házasságkötés, 5. a szeméremellen erőszak elkövetője és a sértett közötti házasságkötés, 6. a lopás, a sikkasztás, a csalás, a hűtlen kezelés, a rongálás, az orgazdaság, a jogtalan elsajátítás, a hanyag kezelés elkövetője részéről a cselekmény felfedezése előtti kártérítés, 7. a zendülés abbahagyása esetében.

A felsorolt esetek áttekintése megmutatja ennek az intézménynek az indokát és célját: a korlátlan enyhítés alapja az elkövetett cselekmény társadalomra veszélyességének vagy az elkövetővel szemben emelhető helytelenítésnek a kisebb foka, célja pedig a nagyobb hátrány megakadályozása.

Természetesen a felsorolt esetekben is mutathat az elkövetett cselekmény olyan fokú társadalomra veszélyességet és az elkövető is érdemelhet olyan fokú roszszallást, amelyre tekintettel nem lenne célszerű a büntetés korlátlan enyhítése. Ezért teszi a törvény a büntetés korlátlan enyhítését is csak lehetővé, és nem kötelezővé. A bíróságnak módjában van tehát a felsorolt esetekben a büntetés ilyen nagyfokú enyhítésére, de mellőzheti a legkisebb enyhítést is, és a büntetést a törvényi keretek között szabhatja ki. Eljárását ismét a büntetési célok határozzák meg: olyan büntetést kell kiszabnia a 69. §-ban megnövelt igen széles keretek között, amely alkalmasnak tűnik a társadalom megvédésére, az elkövetőnek és a társadalom többi tagjának újabb bűnelkövetéstől való visszatartására.

Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a többszörös értékelés tilalma a korlátlan enyhítés vonatkozásában is fennáll. Nem enyhíthető ezért a büntetés korlátlan mértékben a fenti esetekben sem, ha a felsorolt körülmények valamelyikét a törvény már minősítő körülményként értékelte.

Ilyen bűncselekmény jelenlegi jogunkban egy található: az erős felindulásban elkövetett emberölés, amelynek törvényi tényállásában lényegében a csökkent beszámítási képesség is értékelést nyert. Ezért nem lehet az erős felindulásban elkövetett emberölés elkövetőjének a büntetését a 69. § alapján korlátlanul enyhíteni, még abban az esetben sem, – amint arra a *Legfelsőbb Bíróság* Bf. VIII. 2009/1958. sz. határozatában rámutatott, ha az erős felindulás mértéke

igen magas, a teljes beszámíthatatlanságot is megközelíti.[6] Ilyen esetekben – tehát a beszámítási képességnek az erős felindulásban elkövetett emberölés szerinti minősítéséhez szükséges mértékét meghaladó fokú felindulás esetében – enyhítő körülményként értékelhető a beszámítási képesség korlátozottabb volta, és ez alapja lehet a 68. § alkalmazásának is, de soha nem eredményezheti a 69. § alkalmazását. A többszörös értékelés tilalma tehát így jelentkezik a büntetés korlátlan enyhítése körében.

12. §. A büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése

1. 1. Edvi Illés Károly, a Csemegi-kódex kommentátora írta az alábbiakat: „A büntetés föltételes felfüggesztésének eszméje nem új. Mint igazságos büntetés és mint a bűntettesek ellen folytatott küzdelem célszerű fegyvere oly természetes alapgondolaton nyugszik, hogy mindenütt nyomára akadunk, ahol a törvényhozás a büntetés alkalmazásában a bíró kezét nem kötötte meg. A régibb és az újabb időkben egyaránt alkalmazták. Hazánkban sem volt az ismeretlen."[1]

a) Nem kívánunk vitatkozni *Edvi Illés* ezen megállapításával a régmúlt idők magyar büntetőtörvényeit illetően. Az első önálló büntető törvénykönyv az 1878. évi V. törvény azonban ezt az intézményt nem ismerte. És nem ismerték azok a burzsoá kódexek sem, amelyek a klasszikus iskola tanait igyekeztek átültetni a gyakorlatba. A klasszikus irányzat követői mereven ragaszkodtak az „erkölcsi igazság" eszméjéhez, a megtorlás érvényesítésének a szükségességéhez. Elméleti rendszerükbe nem lehetett beilleszteni a büntetés felfüggesztését, ezért annak még a gondolatát is a leghatározottabban elutasították.

A büntetés feltételes felfüggesztésének intézménye – vagy a ma elterjedt szóhasználatot követve: a feltételes elítélés intézménye – „a burzsoá büntetőjogban a századeleji reformmozgalom terméke" – állapítja meg *Horváth* Tibor.[2] Ha az alapgondolat valamilyen formában a korábbi időkben fel is merült, szélesebb körben soha nem terjedt el és uralkodó nézetté sem vált. Csak a XIX. században felélénkült reformmozgalmak – *Liszt* és a vezetése alatt állott Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület munkásságának – a hatására a célszerűség és a hasznosság gondolatának az elfogadásával sikerült a törvényi szabályozását megoldani.

Igaz ugyan, hogy a fentebb említett büntető törvénykönyvünk olyan időpont-

[6] Büntetőjogi Döntvénytár 1054. sz.

[1] *Edvi Illés* Károly: A Magyar Büntetőtörvénykönyv magyarázata, Budapest, 1909. i. k. 511. old.

[2] *Horváth* Tibor: A feltételes elítélés a magyar büntetőjogban, Jogtudományi Közlöny 1968. évf. 13. old.

ban került megalkotásra, amikor „a büntetőjogi új irányok hajnalhasadása már megtörtént, s amikor rövidesen a társadalom biztosítását szolgáló kriminálpolitika új eszközöket hozott javaslatba a bűntettesek új osztályaival szemben".[3] Ennek ellenére kitartott az ekkor már erősen támadott és bírált dogmatikus nézetek mellett és mereven elzárkózott a célszerűségi gondolat érvényesítése elől. Nehéz lenne e kódexre találóbb jellemzést mondani, mint ahogy *Irk* Albert jellemezte: „korának későszülött gyermeke volt."[4]

A *Csemegi-kódex* fogyatékosságai aránylag rövid idő elteltével egyre szembetűnőbbekké váltak, mint ahogy egyre hatástalanabbaknak bizonyultak a bűnözés elleni küzdelemben a többi burzsoá állam büntető törvénykönyvei is, amelyek a klasszikus irányzat tanaiban gyökereztek.

A kapitalizmusnak imperializmussá történő átalakulása során a bűnözés nem csak mennyiségileg növekedett soha nem sejtett arányúvá, hanem közben aggasztó minőségi változáson is átment. *Liszt* és társai e változást úgy jellemezték, hogy a bűnözés „patologikus vonásokat" öltött az összbűnözésen belül.[5]

b) A reformmozgalmak követői a megváltozott bűnözés ellen új eszközöket és módszereket kívántak felhasználni. Elsősorban a büntetési rendszert kívánták új alapokra helyezni, és evonatkozásban az egyik alapgondolatuk az *egyéniesítés* volt. A haszontalan megtorlás helyébe a gyakorlati szempontból hasznos és célszerű megelőzést állították és ezt tartották megvalósíthatónak azzal, ha a büntetéseket a bűnelkövetők és a bűnelkövetés sajátosságaihoz igazítják.

Aligha lehet azon csodálkozni, hogy a klasszikus büntetőjog reformálására irányuló minden törekvés komoly ellenkezést váltott ki. Nem részesülhetett más fogadtatásban a feltételes elítélés intézménye sem.

Az első időkben a megtorlás szükségességével indokolták a büntetés felfüggesztésének intézménye elleni tiltakozásukat a dogmatizmus hívei. Hugo *Meyer* volt az, aki még a legérthetőbben és bizonyos életközelségben fogalmazta meg az intézmény elutasításának indokát, amikor arról írt, hogy a büntetés felfüggesztése „megrendítené a bűn és bűnhődés szükségszerű okozatiságába vetett hitünket".[6] Mások már tovább mentek és a feltételes elítélés „bűnelkövetésre csábító" hatásáról elmélkedtek.[7] Ezzel kapcsolatban azonban már a büntetés felfüggesztésének intézményét a magyar jogban meghonosító I. Büntetőnovella indokolása helyesen mutatott rá arra, hogy aki azért követ el bűntettet, mert bízik büntetésének a felfüggesztésében, az olyan gyenge erkölcsi alapokon áll, hogy a felfüggesztés intézménye nélkül is elkövetné cselekményét. *Horváth* Tibor mutatott rá arra, hogy a felfüggesztés ellenzőinek egy vonatkozásban kétségtelenül igazuk volt: abban, hogy „ennek az intézménynek a bevezetése alapjában

[3] *Irk* Albert: A magyar anyagi büntetőjog, i. m. 43. old.

[4] *Irk* Albert: i. tnk. 43. old.

[5] Vö. Franz v. *Liszt:* Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge, Berlin, 237. old.

[6] Idézi *Irk* Albert: A magyar anyagi büntetőjog, i. m. 332. old.

[7] Idézi *Finkey* Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1914., 533. old.

rendíti meg a klasszikus büntetőjogi felfogást és elvi kezdetét jelenti a büntetőjog – a büntetőjogi felelősség és a büntetési rendszer – gyökeres átépítésének."[8]

Az I. Büntető-novella óta eltelt időben bebizonyosodott a feltételes elítélés gondolatának a helyessége: alkalmasnak bizonyult ez az intézmény arra, hogy bizonyos esetekben gátolja az újabb bűnelkövetéseket és így szolgálja a bűnözés megelőzését. Amint az intézmény hívei hangoztatták: az elítélt feje felett lebegő felfüggesztett büntetés erős visszatartó motívumot teremt a bűnelkövetésre ösztönző képzetekkel szemben. „A már kimondott ítélet Damoklés kardjaként lebeg a próbára bocsátott feje felett mindaddig, míg a próbaidőt kifogástalanul el nem töltötte" – írja *Irk* Albert.[9]

Úgy véljük, nehéz lenne olyan új körülményekre hivatkozni a büntetés felfüggesztésének intézménye mellett, amelyeket a századforduló körül lezajlott vita résztvevői már nem emeltek volna ki. *Liszt* mutatott rá az intézmény létjogosultságát bizonyító legdöntőbb körülményekre: „a tettest jogszerű életmódra motiválja azáltal, hogy a kiérdemelt büntetés végrehajtását vagy mellőzését az ő magatartásától teszi függővé". Másrészről vitathatatlanul helyes az a megállapítás is, hogy „az első ízben megbotlott, de alapjában nem romlott embert kár, sőt kész veszedelem azonnal börtönbe, fogházba küldeni. A rövid tartamú (1–2 heti) szabadságvesztés büntetés, mivel a bíróságok az ilyen kisebb (enyhébb) bűntetteseket rendszerint sújtani szokták, ha az tényleg végrehajtatik, egyrészt a legnagyobb megszégyenítés a még romlatlan erkölcsű emberre, elkeseredést, daczot ébreszthet lelkében s közvetve újabb bűnelkövetésre ösztönözheti az illetőt".[10]

c) Finkey idézett felfogása rámutat ugyan egy olyan összefüggésre, amely nagymértékben alkalmas a feltételes elítélés intézményének az elfogadtatására, elmulasztotta azonban e gondolatnak a bővebb kifejtését és a büntetési rendszerbe való beépítését. A rövid tartamú szabadságvesztésekről van szó.

Korábban a rövid tartamú szabadságvesztéseket teljesen haszontalannak, sőt: károsnak tartották. *Liszt* is azt írta: „A rövid ideig tartó szabadságvesztés nem csak haszontalan, de jobban árt a jogrendszernek, mint amennyire a teljes büntetlenség ártana."[11]

Kérdéses azonban, hogy *Liszt* csak a rövid tartamú szabadságvesztéseket ítélte-e meg pesszimisztikusan, vagy egyáltalán a szabadságvesztést, hiszen a kriminálpolitikai gondolatait összefoglaló munkájában azt a megállapítást tette, hogy „büntetéseink ösztönzőleg hatnak a bűncselekmény elkövetésére"[12].

Nem hiányoznak természetesen a büntetőjog irodalmából az olyan nézetek sem, amelyek a rövid tartamú szabadságvesztések hasznosságát hirdetik. Paul

[8] *Horváth* Tibor: A feltételes elítélés, i. m. 14. old.

[9] *Irk* Albert: A magyar anyagi büntetőjog, i. m. 332. old.

[10] Így *Finkey* Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve, i. m. 533 .old.

[11] Franz v. *Liszt:* Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft, IX. k. 743. old.

[12] Franz v. *Liszt:* Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge, i. m. 2. k. 241. old.

Heilborn idézi *Berolzheimert*, aki kívánatosnak tartotta a 6–12 órás szabadságfosztást is! „Kell minden elítéltnek a börtönben aludnia?" – teszi fel a szónoki kérdést.[13] Vagy Paul *Heilborn*, aki szerint a rövid tartamú szabadságvesztésnek nem hátránya, hanem éppen előnye a rövidség![14]

Sichart is azok közé tartozott, akik nem utasították el eleve a rövid tartamú szabadságvesztéseket. Az alábbiakat írta: „Magában a büntetés rövidségében még nem látok hibát, ami ezt a büntetési eszközt használhatatlanná tenné; meg vagyok győződve, hogy a néhány napos szabadságelvonással is elérhető a büntetéssel elérni kívánt főcél: a visszaesés megakadályozása, azzal a feltétellel, hogy a büntetés helyes, azaz megfelel az elítélt társadalmi egyéniségének és értelmes módon kerül végrehajtásra."[15]

A büntetőjogászok többsége azonban óvatosan fogalmaz: rámutatnak a rövid tartamú szabadságvesztés előnyeire is hátrányai mellett, vagy – *Van Calkerrel* – olyan szükségesnek rossznak tartják, ami hiányai ellenére sem nélkülözhető.[16]

De la Houque álláspontját igyekszik elvileg is alátámasztani. Azt írja, hogy a rövid tartamú szabadságvesztés a speciálprevenció szempontjából elvetendő, de a generálprevenció szempontjából nélkülözhetetlen.[17]

Hazánkban uralkodónak tekinthető az a *Horváth* Tibor által kifejtett felfogás, amely szerint: „... nem nélkülözhető büntetési eszköz a rövid tartamú szabadságvesztés, amely a büntetésvégrehajtás helyes megszervezése mellett általában, de néhány bűncselekmény-csoportban különösen – pl. garázdaság, testi épség ellen irányuló szándékos erőszakos cselekmények stb. – a büntetési feladatok megvalósításának eredményes eszköze lehet".[18]

Nem lenne tehát helyes az a törekvés, amely a rövid időtartamú szabadságvesztést teljesen ki akarná iktatni a magyar büntetőjogban. A feltételes elítélést sem értékelhetjük olyan intézménynek, amely a rövid tartamú szabadságvesztés felváltására hivatott. A hosszú időtartamú szabadságvesztés sem éri el minden esetben a kívánt eredményt; más esetekben viszont a rövid időtartamú szabadságvesztés végrehajtása is kifejt megfelelő visszatartó hatást. A bűnözéstől való visszatartás tehát döntően nem a szabadságvesztés időtartamától, hanem az elítélt személyiségétől és a ráhatás módjától függ.

Abban már igazat kell adnunk *Finkey*nek, hogy a bűntettet elkövető egyes személyek börtönbe zárása személyiségének további fejlődése szempontjából több

[13] Paul *Heilborn:* Die kurze Freiheitsstrafe, Leipzig, 1908., 6. old.

[14] Paul *Heilborn:* Die kurze Freiheitsstrafe, i. m. 83. old.

[15] L.: Blätter für Gefängniskunde, XXXIX. 7. old.

[16] L.: Blätter für Gefängniskunde, XXXIII. 105. old.

[17] *De la Hougue:* Des courtes peines d'impresonnement et des pénalités qui pourraient leur être substitutés, Paris, 1901., 3. old.

[18] *Horváth* Tibor: Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmény miatt, Jogtudományi Közlöny, 1961. évf. 14. old.

hátránnyal járhat, mint haszonnal. Az ilyen személyiségű bűnelkövetőkkel szemben van szükség a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztésére.

A feltételes elítélés célszerűsége tekintetében hazánkban teljesen egységes felfogás alakult ki. A viták a századforduló tájékán már lezajlottak, és ezek eredményeképpen került sor az I. Büntető-novella megalkotására. Az itt bevezetett feltételes elítélés intézménye a gyakorlatban bevált, úgy, hogy még a felszabadulás előtti időkben sor került az alkalmazási lehetőségek bővítésére. Az 1930. évi XXXIV. törvény emelte fel három hónapra a felfüggeszthető büntetés felső határát.

d) Ha a feltételes elítélés létjogosultságát a húszas és harmincas években már nem is vitatták, jogi természetének megítélése tekintetében csak lassan alakult ki egységes álláspont.

A vita magvát megtalálhatjuk már *Edvi Illés* kommentárjában: „A bűntettes egyéniségének és életviszonyainak méltatásánál a bírónak figyelembe kell vennie, hogy a felfüggesztés célszerűségi és nem büntetésenyhítési eszköz, legkevésbé sem a Btk. rendkívül enyhítő jogot tartalmazó 92. §-ának továbbfejlesztése; a bíróság – éppen ellenkezőleg – esetleg nagyobb büntetést fog megállapítani akkor, amidőn azt fölfüggeszti, mintha azonnal végrehajtja."[19]

A felszabadulás előtti bírói gyakorlat lényegében magáévá tette *Edvi Illés* mindkét alapgondolatát: a felfüggesztést nem tekintette a büntetés enyhítésének és felfüggesztés esetében általában magasabb időtartamban állapította meg a büntetést, mint végrehajtható szabadságvesztés esetén.

Az első tételnek rendkívül lényeges gyakorlati kihatása volt a felfüggesztést megalapozó körülmények vonatkozásában: ha a felfüggesztés nem a büntetés enyhítése, akkor a felfüggesztést megalapozó körülmények nem azonosak a büntetést enyhítő körülményekkel. Vagyis a bíróság a büntetés végrehajtásának a felfüggesztését nem indokolhatta azokkal a körülményekkel, amelyeket a büntetés mértékének a meghatározásánál enyhítő körülményekként értékelt. A kétszeres értékelés tilalma tehát korábbi jogunkban etéren is érvényesült.

Az említett másik gondolat érvényesítése ugyancsak gyakran eredményezett méltánytalanságot. A felfüggesztés ugyanis csak különös méltánylást érdemlő körülmények esetében történhetett meg. Ha a végrehajtás felfüggesztése miatt magasabb időtartamban állapítja meg a bíróság a büntetést, akkor az ilyen különös méltánylást érdemlő személyek hátrányos helyzetbe kerülnek a felfüggesztés kedvezményét meg nem érdemlő elítéltekkel szemben, amennyiben a felfüggesztett büntetés végrehajtására később valamilyen oknál fogva sor kerül.

Ha a feltételes elítélés felszabadulás előtti magyar jogirodalmát áttekintjük és a lezajlott vitákat nyomon követjük, kialakul bennünk a meggyőződés, hogy a régi viták és félreértések nagymértékben összefüggtek azzal a ténnyel, hogy a feltételes elítélés intézménye idegen testként került a hatályos joganyagba. Ugyancsak *Horváth* Tibor állapította meg: „. . bár később a bíróságok idegen-

[19] *Edvi Illés* Károly: A Magyar Büntetőtörvénykönyv magyarázata, i. m. 518. old.

kedése megszűnt a feltételes elítéléssel szemben, az intézmény maga a burzsoá magyar büntetőjogban mindvégig idegen test maradt és éles elvi ellentétet jelentett a büntető törvénykönyv klasszikus szemléletével és kiindulási alapjaival szemben".[20]

2. Más lett a helyzet a felszabadulás után. A *Csemegi*-kódex általános részét felváltó Btá. (az 1950. évi II. törvény) feladatát a társadalomra veszélyes cselekményekkel szemben való védelem biztosításában jelölte meg. E védelem érdekében kerül sor büntetés alkalmazására, amelynek célja „a dolgozó nép védelme, az elkövető megjavítása és nevelése, továbbá általában a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása".

a) A büntetőtörvények feladatának és a büntetés céljainak ilyetén történt megfogalmazásával, a törvény egyéb rendelkezéseinél is a legteljesebb összhangban állt az 55. §-nak az a rendelkezése, amely lehetővé tette „a kiszabott börtön- vagy pénzbüntetés végrehajtásának három évi próbaidőre" történő feltételes felfüggesztését. És a felfüggesztés lehetősége most már az egy évi börtönnél nem súlyosabb büntetésekre nézve állt fenn!

A Btá. megalkotói is úgy tekintették a feltételes elítélést, mint ami alkalmas a rövid időtartamú szabadságvesztés helyettesítésére. „A különös méltánylást érdemlő" okokra való hivatkozást a törvényhozó mellőzte a feltételek megfogalmazásától: a bíróság e rendelkezés szerint akkor függeszthette fel a kiszabott börtön- vagy pénzbüntetés végrehajtását, „ha ettől az elkövető magatartására kedvező hatást vár és az elkövető a kedvezményre egyébként is érdemesnek mutatkozik".

A büntetés végrehajtásának a felfüggesztése tehát kedvezmény és e kedvezményben az az elítélt részesülhet, akivel kapcsolatban feltételezhető, hogy a végrehajtás felfüggesztése jövő viselkedését kedvező irányban befolyásolja.

A felszabadulás előtti jogirodalomban elterjedt nézetet[21] kívánta elfogadtatni a törvényhozó az ítélkezési gyakorlattal is, amikor a *Miniszteri indokolásban* az alábbi tételt rögzítette: „Nincs akadálya annak, hogy a büntetést enyhítő körülmények egyúttal a felfüggesztés okaiként is figyelembe vétessenek."

A Btá.-nak a büntetés végrehajtása feltételes felfüggesztésével kapcsolatos szabályozása két vonatkozásban idézett elő lényeges fordulatot az ítélkezési gyakorlatban: egyrészről a figyelembe jöhető esetek számának növekedése azáltal, hogy az egy évet meg nem haladó időtartamú szabadságvesztések felfüggesztését tette a törvényhozó lehetővé, másrészről az intézmény jogi természetével kapcsolatban kialakult az a nézet, amely szerint a feltételes elítélés kapcsolódik a büntetés enyhítéséhez, szempontjaik és feltételeik sokban megegyeznek. Nem feltétele tehát a büntetés végrehajtása felfüggesztésének az, hogy forogjanak fenn a büntetést enyhítő körülmények mellett még további „különös méltánylást érdemlő okok" is.

[20] *Horváth* Tibor: A feltételes elítélés, i. m. 15. old.

[21] Vö.: *Angyal* Pál: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1920., I. k. 200. old.

Az itt vázolt két körülmény idézte elő azt, hogy a Btá. megalkotása utáni első években a büntetések végrehajtását nagy %-ban függesztették fel. Áll ez a megállapítás elsősorban a szabadságvesztésre, ahol az egy évet meg nem haladó mértékben kiszabott büntetések 50%-át felfüggesztették 1951-ben, 1952-ben 45,9%-át és 1953-ban 38,7%-át.

b) E három adat már sejtetni engedi, hogy az ötvenes évek elején a büntetőpolitikában meghatározott változás kezdett végbemenni, amelynek eredményeképpen ritkultak a feltételes elítélések. Annak ellenére, hogy a Btá. 55. §-a nem vette át az I. Büntető-novella 1. §-ának „a különös méltánylást érdemlő okokra" történt hivatkozását, kialakult a bírói gyakorlatban az az álláspont, amely a büntetés végrehajtásának felfüggesztését *kivételes intézkedésként* fogta fel. Ebben a szellemben fogant 1954-ben a *Legfelsőbb Bíróság* X. sz. büntető elvi döntése, amelynek mindjárt az első mondata leszögezi: „A büntetés végrehajtásának próbaidőre való felfüggesztése kivételes intézkedés." Majd a következőképpen folytatódik ez az elvi döntés: „Azt, hogy az elkövető magatartására a büntetés felfüggesztésétől kedvező hatást lehet várni, s hogy az elkövető e kedvezményre egyben érdemesnek is mutatkozik, csak alapos körültekintéssel, perrendszerű módon feltárt kivételes körülményekre lehet alapítani."[22]

A *Legfelsőbb Bíróság* X. sz. büntető elvi döntése tartalmaz ugyan elméletileg is megalapozott állásfoglalásokat, így pl. amikor hangsúlyozza, hogy „a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése a büntetés kiszabásnak mint egységes rendelkezésnek a része". Más megállapításai azonban döntően hozzájárultak ahhoz, hogy a megalkotását követő években a felfüggesztett büntetések aránya jelentősen lecsökkent. Igen sokat idézett tétele volt a X. sz. elvi döntésnek – a kivételes jellegre történt utalás mellett – az, hogy „a büntetést általában azért szabják ki, hogy végre is hajtsák. A büntetés útján megvalósítani kívánt célok – mind az egyéni nevelés, mind az általános visszatartás – általában éppen a büntetés végrehajtásának útján érhetők el".[23]

Láttuk, hogy a Btá. megalkotása utáni első években milyen arányban éltek bíróságaink a felfüggesztés kedvezményével. 1954-ben azonban az egy évet meg nem haladó időtartamú szabadságvesztések 37,4%-ában, 1955-ben pedig csak 29,6%-ában függesztették fel a büntetés végrehajtását.

E gyakorlat megváltoztatásának, új büntetőpolitika kialakításának a szükségességét vitathatatlan érvekkel indokolta a *Legfelsőbb Bíróság* XX. sz. büntető elvi döntése, amelynek néhány megállapítását érdemes részletesen idézni:

„A X. sz. büntető elvi döntés immár nem áll összhangban a bíróságaink által követendő büntetőpolitikai irányelveinkkel, nem felel meg a ténylegesen érvényesülő bűnüldözési követelményeknek. Az elvi döntést a bekövetkezett fejlődés túlhaladta. Az ellenforradalom felszámolását követően a szocializmus felé haladó politikai, társadalmi és gazdasági fejlődés, a szocializmus építése hazánk-

[22] Bírósági Határozatok 392. sz.

[23] Bírósági Határozatok 392. sz.

ban lényegesen meggyorsult... A legutóbbi években a bűnözés alakulásában s egyben a bűnözés elleni küzdelemben is alapvető változások állottak be. Pártunk által meghatározott szocialista büntetőpolitikánkban fokozódó mértékben előtérbe kerül a nevelés és a megelőzés érdeke. A büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése ennek gyakorlatilag jól bevált, eredményes eszköze."[24]

A XX. sz. elvi döntés részletesen foglalkozott a büntetés végrehajtása felfüggesztésének feltételeivel is. Két feltételt emelt ki: szükséges, hogy a felfüggesztéstől az elkövető jövő magatartására kedvező hatást lehessen várni, másodszor pedig az, hogy erre a kedvezményre az elkövető érdemesnek mutatkozzék. Helyesen mutatott rá a *Legfelsőbb Bíróság* arra, hogy e két feltétel mereven nem választható ugyan szét egymástól, de egybeolvasztásuk sem lenne helyes. Közöttük szoros összefüggés mutatkozik: a kedvezményre való érdemesség növeli a bizalmat a felfüggesztés kedvező visszatartó hatása iránt. Önmagában azonban a kedvező hatás elvárhatósága nem elegendő: az elkövető érdemessége is feltétele a felfüggesztésnek.

Útmutatást adott az elvi döntés atekintetben is, hogy a bűnelkövetők milyen köréhez tartozók jöhetnek szóba a büntetés felfüggesztésénél: „Szocialista büntetőpolitikánk alapvető és következetes különbséget tesz egyfelől népi demokráciánk és dolgozó népünk tudatos ellenségei, az osztályellenségek, a huligánok, a deklasszált elemek, valamint a súlyosabb bűntetteket egyébként elkövető személyek, másfelől pedig a tárgyilag viszonylag kisebb súlyú büntetendő cselekményt csupán alkalmilag s rendszerint menthető indokból megvalósító, dolgozó osztályhelyzetű megtévedtek közt. Előbbiekkel szemben a bűnüldözés súlya általában a végrehajtandó börtönbüntetésen van. Az utóbbiakkal szemben viszont büntetőpolitikánk a végrehajtandó börtönbüntetés alkalmazását nem tekinti általánosan alkalmazandó büntetési eszköznek."[25]

Indokainak a kifejtése után a *Legfelsőbb Bíróság* arra a következtetésre jut, hogy a büntetés végrehajtásának a feltételes felfüggesztése büntetőpolitikánknak a gyakorlatban jól bevált, eredményes eszköze. Célszerű eszköz, mivel aránylag ritkán válik szükségessé a felfüggesztett büntetés végrehajtásának az elrendelése. A büntetés felfüggesztése tehát általában betölti feladatát: visszatartja az elítéltet újabb bűntett elkövetésétől.

c) Ilyen történeti előzmények és gyakorlati tapasztalatok után került sor új Büntető törvénykönyvünk megalkotására. Idevágó rendelkezései a következők:

„70. §. (1) A bíróság az egy évet meg nem haladó szabadságvesztés vagy a pénzfőbüntetés végrehajtását felfüggesztheti, ha az elkövető személyi körülményeire – különösen előéletére –, valamint az elkövetett bűntettre figyelemmel a büntetés célja a büntetés végrehajtása nélkül is elérhető. (2) Különös méltánylást érdemlő körülmények fennforgása esetében a bíróság kivételesen az egy évnél hosszabb, de két évet meg nem haladó szabadságvesztés végrehajtását is fel-

[24] Bírósági Határozatok 2439. sz.

[25] Bírósági Határozatok 2439. sz.

függeszthető. (3) A pénzfőbüntetés végrehajtása az ítélet jogerőre emelkedésétől számított egy évi, az egy évnél nem hosszabb szabadságvesztés végrehajtása három évi, az egy évet meghaladó szabadságvesztés végrehajtása öt évi próbaidőre függeszthető fel. (4) A felfüggesztés hatálya – amennyiben a bíróság másként nem rendelkezik – nem terjed ki a mellékbüntetésként kiszabott pénzbüntetésre. (5) A büntetés végrehajtása nem függeszthető fel, ha *a)* közügyektől eltiltást, kitiltást vagy kiutasítást alkalmaznak; *b)* az elkövető a bűntettet szabadságvesztés végrehajtásának a befejezése előtt vagy próbaidő alatt követte el; *c)* az elkövetőt a bűntett véghezvitelét megelőző öt éven belül szándékos bűntett miatt szabadságvesztésre ítélték, kivéve ha e büntetés végrehajtását felfüggesztették."

II. A következőkben megkíséreljük a feltételes elítélés intézményének a hatályos jogi rendelkezések figyelembevételével történő bemutatását. Első kérdésünk *jogi természetére, jellegére* vonatkozik.

1. Horváth Tibor állapította meg: „Annak ellenére, hogy a feltételes elítélés intézménye közel 60 éve egyre eredményesebben funkcionál a magyar büntetőjogban, a jogirodalomban érdekes módon háttérbe szorult az intézmény jogi természetének elemzése."[26]

a) A két világháború közötti időszak nevesebb büntetőjogászai egységesen vallották azt, hogy „a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése *erkölcsi büntetés*".[27] Nem foglalkoztak azonban e szerzők sem azzal a kérdéssel, hogy önálló büntetési nemnek tekinthető-e ez az intézmény és egyáltalán hol helyezendő el a büntetési rendszerben?[28]

Figyelemmel hatályos jogi rendelkezéseinkre, mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a feltételes elítélés *nem tekinthető önálló büntetési nemnek.* A büntetés végrehajtásának a felfüggesztése olyan sajátos intézkedés, amelyet a büntetéskiszabás során alkalmaznak és a büntetés végrehajtásának a módját változtatja meg.

Ebből következik, hogy a felfüggesztett szabadságvesztés is szabadságvesztés, a felfüggesztett pénzbüntetés is pénzbüntetés. A felfüggesztett büntetés minden szempontból azonos elbírálás alá esik a végrehajtható büntetésekkel, kivéve azokat az eseteket, ahol a törvény tesz közöttük különbséget.

Az elmondottak alapján tisztázható a törvény 70. és 77. §-ai közötti viszony is:

A 77. § szerint: „A kiszabott szabadságvesztésbe ... az előzetes fogvatartás

[26] *Horváth* Tibor: A feltételes elítélés ... i. m. 21. old.

[27] *Angyal* Pál: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1920., 198. old. Ugyanígy: *Finkey* Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve, i. m. 533. old. és *Irk* Albert: A magyar anyagi büntetőjog, i. m. 333. old.

[28] *Horváth* Tibor ismerteti a szovjet irodalomban kialakult néhány felfogást, majd rögzíti saját álláspontját, mely szerint: „a feltételes elítélés jogi természetét tekintve a büntetéskiszabás rendjén érvényesülő és a büntetésvégrehajtás módját megváltoztató sajátos intézkedés. Tartalma, hogy a büntetés kényszerelemei a pszichikumra hatva hozzák létre az elítélt átnevelésének folyamatához szükséges kereteket". (A feltételes elítélés ... i. m. 22. old.)

idejét teljes egészében be kell számítani." E rendelkezés sem tesz tehát különbséget a felfüggesztett és a végrehajtandó szabadságvesztés között. Ennek megfelelően az előzetes fogvatartást be kell számítani a felfüggesztett szabadságvesztésbe is.

Korábban merültek fel nehézségek e tétel alkalmazásánál olyan esetekben, amikor a bíróság a felfüggesztett szabadságvesztés mellett végrehajtható pénzmellékbüntetést is kiszabott. Mivel a felfüggesztett büntetés – az esetek többségében – gyakorlatilag nem okoz hátrányt az elítéltnek, egyesek azt javasolták, hogy az előzetes fogvatartást ilyen esetekben a konkrét hátrányt jelentő végrehajtható pénzmellékbüntetésbe számítsa be a bíróság és annak egy részét tekintse az előzetes fogvatartással lerovottnak.

Ez a felfogás a fent elmondottak értelmében elméletileg indokolhatatlan. Így értékeli ezt ma már bírói gyakorlatunk is. A *Legfelsőbb Bíróság* B. V. 1720/1959. sz. törvényességi határozatában félreérthetetlenül állapította meg az alábbiakat: „Az előzetes fogvatartás idejét elsősorban a szabadságvesztésbe kell beszámítani; ha az nincsen, vagy az előzetes fogvatartás ideje a kiszabott szabadságvesztést meghaladja: kerülhet sor az előzetes fogvatartással a pénzbüntetés lerovottnak vételére. A Btá. 54. § (1) bekezdés [ma: Btk. 77. § (1) bekezdés] szerinti beszámítás szempontjából nincs különbség a végrehajtható és felfüggesztett szabadságvesztés között. Ezért a felfüggesztett szabadságvesztés mellett kiszabott pénzmellékbüntetést az előzetes fogvatartással csak az esetben lehet egészben vagy részben lerovottnak tekinteni, ha előzetes fogvatartás ideje a kiszabott szabadságvesztést meghaladja. Csak ez a többletidő szolgálhat a pénzbüntetés lerovásának alapjául. Minthogy az óvással megtámadott esetben az előzetes fogvatartás ideje rövidebb a felfüggesztett szabadságvesztés tartamánál, – azt teljes egészében a szabadságvesztésbe kell beszámítani, éspedig a felfüggesztésre tekintettel az utólagos végrehajtás esetére."[29]

Jogi természetüket tekintve nincs tehát különbség a végrehajtható és a felfüggesztett szabadságvesztés, illetőleg pénzbüntetés között. A büntetés fogalmi elemei is megtalálhatók a felfüggesztett büntetéseknél is. A felfüggesztett büntetés is kifejezi a cselekmény és az elkövetője feletti társadalmi rosszallást, erkölcsi elítélést. Erre a büntetésre is a bűncselekmény elkövetésére való reagálásként – tehát megtorlásként – kerül sor. Bizonyos hátrányt azonnal okoz – a próbaidő elteltéig a szabadságvesztésre ítélt személy büntetett előéletűnek tekintendő, és további hátrányok lehetősége függ az elítélt feje felett. Eltér azonban a felfüggesztett büntetés a végrehajthatótól abban, hogy a büntetés kényszer-, megtorló- és nevelő elemei más arányban fordulnak elő és másképpen érvényesülnek. Teljes az azonosság azonban a büntetési célok tekintetében: mindegyik fajta büntetés a társadalom védelmét szolgálja, mindegyik fajta büntetésnek visszatartó hatást kell kifejtenie az elítéltre is, és a társadalom többi tagjára is.

A felfüggesztett büntetések sajátossága abban áll, hogy ezeknél nem a hátrány

[29] Büntetőjogi Döntvénytár 554. sz.

tényleges elviselésétől várjuk a bűnözést gátló képzetek kialakulását, hanem a hátrány potenciális alkalmazásának állandó érzésétől. Alkalmazásának alapja ezek szerint nem is lehet más, mint az, hogy várható-e a büntetés tényleges végrehajtása nélkül is a büntetési célok megvalósulása vagy sem.

b) A feltételes elítélés jogi természetének a vizsgálata keretében foglalkoznunk kell a korábbi magyar jogirodalom fentebb már említett problémájával: a büntetés enyhítésének egyik módjaként fogható-e fel a feltételes elítélés, és ezzel összefüggésben azzal a másik kérdéssel is: a büntetést enyhítő körülmények alapul szolgálhatnak-e a büntetés felfüggesztéséhez?

Az első kérdést sem elméleti, sem gyakorlati szempontból nem tartjuk lényegesnek. A feltételes elítélés intézményének jellegével kapcsolatban az előzőekben már leszögeztük, hogy ez nem önálló büntetési nem, hanem a szabadságvesztés, illetőleg a pénzbüntetés végrehajtásának a módját meghatározó intézmény. Alkalmazása az elítélt szempontjából kétségtelenül kedvező, az elítéltre nézve előnyös. Az elítélt „enyhébbnek" érzi és tartja a feltételes elítélést, mint a végrehajtható büntetést. Mivel a büntetés hatásainak ilyen jellegű „enyhítését" a bíróság valósítja meg a büntetéskiszabás során, nem tekinthető alapjaiban téves felfogásnak az, amely a büntetés végrehajtásának a felfüggesztését büntetést enyhítő intézkedésként fogja fel.

Elismerve e nézet létjogosultságát, hangsúlyozni kívánjuk, hogy a büntetés végrehajtásának a felfüggesztése még ebben az értelemben is egy egészen sajátos büntetést enyhítő intézkedés. Eltér a tulajdonképpeni enyhítéstől abban, hogy itt nem a büntetés nemét váltja fel a bíróság enyhébb büntetési nemmel és nem is a büntetés mértékét csökkenti, hanem a kiszabott büntetés végrehajtásának a módját változtatja meg.

Tekintettel azonban arra, hogy a bíróság ezen eljárása az elítélt által elviselendő hátrány súlyát csökkenti, büntetését végeredményben enyhíti, alkalmazási alapját lényegében ugyanazok a körülmények alkotják, amelyek a büntetés tulajdonképpeni enyhítését. A Btá. által törvényben rögzített szemléletváltozás gyakorlati következményeképpen a Btá. megalkotása utáni bírói gyakorlatunkban is ez a felfogás érvényesült, és a büntetés végrehajtásának a felfüggesztését indokolhatónak tartják olyan körülmények fennforgásával is, amelyek egyébként a büntetés mértékét is enyhítik. Nincs tehát akadálya annak, hogy ugyanaz a körülmény két szempontból is értékelésben részesüljön: egyrészről, mint büntetést enyhítő körülmény, másrészről mint a büntetés végrehajtása felfüggesztésének az indoka. Természetes azonban, hogy e kétszeres értékelésre csak abban az esetben kerülhet sor, ha a szóban forgó körülmény súlya, befolyásoló ereje az átlagos mértékét meghaladja. Ahogy elismertük ilyen esetekben a minősítő körülmények súlyosító körülménykénti értékelésének lehetőségét, ugyanúgy helyes elismerni az enyhítő körülményeknek a büntetés felfüggesztését megalapozó szerepét.

2. A feltételes elítélés jogi természetének a vizsgálata után röviden érintenünk kell ennek az intézménynek az *alkalmazási módját* is.

Közismert, hogy a feltételes elítélés mellett kialakult a XIX. században egy másik olyan intézmény is, amelynek létjogosultságot ugyanazok a célkitűzések adtak, mint a feltételes elítélésnek: a próbára bocsátás intézménye.

A próbára bocsátás intézményét egyes amerikai államok törvényhozása vezette be a múlt század második felében. *Massachusetts* állam törvényei létesítették először a vizsgáló hivatalt, majd 1878-ban a „probation officer" tisztségét; az utóbbi joga volt bármely vádlott esetében javasolni a próbára bocsátást olyan esetekben, amikor a vádlott megjavulása büntetés nélkül is remélhető volt. E hivatalnak kötelessége volt az ítélet nélkül próbára bocsátott személy magaviseletének a szemmel tartása és rossz magaviselet esetén elítélés végett a bíróság elé állítása. Ez a „probation system" (javító rendszer) Észak-Amerika legtöbb államában már a múlt században kialakult, Európában viszont csak Angliában honosodott meg.

Az amerikai eredetű próbára bocsátással szemben Európában a belga eredetű feltételes elítélés intézménye vált uralkodóvá. E rendszer szerint az ítélethozatalt nem halasztják el, csupán a kiszabott büntetés végrehajtását függesztik fel és teszik függővé az elítéltnek a próbaidő alatt tanúsított viselkedésétől. Mindkét intézmény közös sajátossága volt, hogy csak meghatározott bűnelkövetőkkel – döntően az első ízben, csekélyebb súlyú bűntettet elkövető személyekkel – szemben került alkalmazásra.[30]

Hatályos jogunk ismeri mindkét itt vázolt intézményt: a próbára bocsátást a törvény 90. §-a teszi lehetővé a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben, a feltételes elítélés intézménye viszont a korábban idézett 70. § értelmében bármilyen bűnelkövetővel szemben alkalmazható.

Anélkül, hogy a vázolt két intézmény célszerűsége kérdésében korábban lezajlott vitát fel kívánnánk eleveníteni, meg kell jegyeznünk, hogy kriminálpolitikai szempontból is indokoltabbnak látszik a feltételes elítélés intézményének a tágabb körű alkalmazására, mint a próbára bocsátásnak. Ha csak arra az egy körülményre hivatkozunk, hogy a próbára bocsátás esetében bizonyítási nehézségek is támadhatnak egy későbbi időpontban szükségessé váló tárgyaláson és elítéléskor, már meg is indokoltuk a feltételes elítélés előnyösebb és célszerűbb voltát.

Az a büntetőpolitika, amely a fentebb hivatkozott XX. büntető elvi döntés meghozatalát eredményezte, nem igényelt lényeges változásokat a feltételes elítélés vonatkozásában a hatályos Btk-nk megalkotása után sem. Az új Btk. hatályba lépése szükségessé tette ugyan a korábban alkotott elvi döntések és irányelvek – köztük a XX. sz. büntető elvi döntés – átvizsgálását is, az alaptételeket érintő módosításra nem volt szükség. Az 1962-ben megalkotott XXIV. sz. büntető elvi döntésben leszögezte a *Legfelsőbb Bíróság:* „Az Elnökségi Tanács a

[30] Az itt tárgyalt intézmények kialakulására nézve lásd: M. D. *Sargorodszkij:* A büntetőjogi büntetés, i. m. I. k. 260–268. old.

XX. sz. büntető elvi döntést a büntetésvégrehajtás felfüggesztésének szempontjait meghatározó iránymutatásnak tekinti . . ."

A XXIV. sz. büntető elvi döntés indokolásában ismételten hangsúlyozza a *Legfelsőbb Bíróság:* „A büntetés végrehajtásának a Btk. 70. § (1) bekezdése alapján való felfüggesztése nem kivételes intézkedés. Ez a megállapítás azonban semmiképpen nem jelent iránymutatást arra, hogy az ítélkezési gyakorlat minden első ízben bűncselekményt elkövető személyt e kedvezményben részesítsen."

Korábban vázolt nézetünkkel összhangban hirdeti a *Legfelsőbb Bíróság:* „. . . a büntetés végrehajtása felfüggesztésének alapvető feltétele, hogy a büntetés célja a büntetés végrehajtása nélkül is elérhető legyen". Majd tovább: „A törvényben foglalt mindezen előfeltételek, a kiemelt alanyi és tárgyi körülmények s a büntetési célok érvényesülése között szoros kölcsönhatás van, azokat egységesen kell értékelni. Következésképpen a büntetés végrehajtása felfüggesztésénél is a bíróságnak a büntetési célok összessége megvalósulását kell szem előtt tartania: tehát a társadalom védelmének érdekét és a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása követelményét is. Ehhez képest a bíróságnak a büntetés végrehajtása felfüggesztésénél – az elkövető személyi körülményeinek értékelése és az elkövetett bűntett jellegének és súlyának mérlegelése mellett – behatóan vizsgálni kell azt, hogy a felfüggesztés összhangban áll-e a büntetés céljával, szolgálja-e az elkövető megjavítása mellett a társadalom védelmének érdekét, s nem áll-e ellentétben az általános megelőzés követelményével."[31]

3. A XX. és a XXIV. sz. büntető elvi döntéseket szülő büntetőpolitikai koncepció következetes érvényesítését mutatják a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztésére vonatkozó arányszámok is. Először nézzük meg a *feltételes elítélések arányát* az összes szabadságvesztésre ítéltek, majd az egy évet meg nem haladó, illetőleg az egy éven felüli, de a két évet meg nem haladó időtartamú szabadságvesztésre ítéltek vonatkozásában:

1959-ben szabadságvesztésre ítéltek 55,7%-ának
1960-ban: 53,2%-ának
1961-ben: 48,7 „
1962-ben: 48,0 „
1963-ban: 35,0 „
1964-ben: 42,6 „
1965-ben: 44,9 „
1966-ban: 44,6 „
1967-ben: 44,3 „

a büntetését függesztették fel bíróságaink.

[31] Büntetőjogi Döntvénytár 498. sz.

1959-ben az egy évet meg nem haladó szabadságvesztésre ítéltek 46,8 %-ának,
1960-ban: 45,1%-ának
1961-ben: 57,7 „
1962-ben: 56,7 „
1963-ban: 42,6 „
1964-ben: 50,1 „
1965-ben: 51,8 „
1966-ban: 52,4 „
1967-ben: 52,4 „ a büntetését függesztették fel.

Az adatok meggyőzően bizonyítják, hogy bíróságaink, a XX. és a XXIV. sz. büntető elvi döntések szellemében, büntető törvénykönyvünk rendelkezéseinek és a törvényhozó akaratának megfelelően élnek a számukra biztosított lehetőségekkel. *Általában* gyakran függesztik fel a szabadságvesztés végrehajtását, magától értetődően bűncselekmény fajtánként eltérő arányban. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy szinte egyetlen olyan bűntett-csoport sincs, amelynek körében ne kerülne sor a kiszabott szabadságvesztés végrehajtásának a felfüggesztésére. „Talán az egyedüli kivétel a rablás – írja *Horváth* Tibor –, melynek viszonylatában a 60-as években egyetlen egyszer sem került sor a büntetés felfüggesztésére. Elenyésző számban kerül alkalmazásra a szemérem elleni bűntettek területén, de ott sem kizárt. Tipikus alkalmazási területe azonban változatlanul a tulajdon elleni és a testi épség elleni bűntettek."[32]

Minket természetesen elsősorban az érdekelne, milyen arányban érik el céljukat a feltételes elítélések. Etekintetben azonban csak becslésekkel élhetünk: teljesen megállapíthatatlan a feltételes elítélés generálpreventív hatásfoka, a speciálprevenció vonatkozásában sem rendelkezünk megbízható statisztikai adatokkal. Azt még meg tudjuk állapítani, hogy egy-egy esztendőben hány esetben vált szükségessé a felfüggesztett büntetés végrehajtásának az elrendelése, de a statisztikai adatokból az már nem derül ki, hogy a végrehajtás elrendelésének ezen esetei melyik esztendőben felfüggesztett büntetésekre vonatkoznak. Mivel a felfüggesztett büntetések aránya az egyes esztendőkben elég közel áll egymáshoz, nem tévedünk nagyot, amikor a felfüggesztett ítélet végrehajtásának elrendelésére vonatkozó adatot ugyanazon esztendőben kiszabott feltételes elítélések számához viszonyítjuk. Figyelemmel egyes reprezentatív vizsgálat eredményeire, a bírói tapasztalatokra, *Horváth* Tiborral megegyezően 10–12%-ra becsüljük azoknak a feltételes elítéléseknek a számát, amelyek végrehajtására később sor kerül. Ebből viszont azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a megbüntetés, a feltételes elítélések zömében, a büntetés végrehajtása nélkül is megvalósítja a törvényhozó által elérni kívánt célt. Ehhez még hozzátesszük azt az ugyancsak

[32] *Horváth* Tibor: A feltételes elítélés, i. m. 21. old.

nem lényegtelen körülményt, hogy közben az elítéltet megóvjuk a börtön tagadhatatlan negatív hatásaitól is.

4. Következő kérdésünk a *büntetés végrehajtása felfüggesztésének a feltételeire* vonatkozik.

A felfüggesztés alapvető feltételét a törvény idézett 70. §-a félreérthetetlenül meghatározta: „a büntetés célja a büntetés végrehajtása nélkül is elérhető". A büntetéskiszabás minden kérdése, minden értékelés a büntetési célokra figyelemmel döntendő el. Láttuk, hogy a büntetés végrehajtásának a felfüggesztése is a büntetéskiszabás folyamatába tartozó bírói intézkedés. Alkalmazásának irányító szempontja ezért a büntetés célja. A büntetés végrehajtásának felfüggesztését kimondó ítéletek hatálytalanításának, illetőleg megváltoztatásának az indoka szinte kivétel nélkül az, hogy adott esetben a felfüggesztés nem szolgálja a büntetés célját.[33] A kérdés természetesen végső soron azon nyugszik, hogy milyen körülmények figyelembevételével juthatunk el a büntetési célok elérhetősége tekintetében állásfoglaláshoz?

Amint láttuk, a 70. § az elkövető személyi körülményeit említi, kiemelve közülük az előéletét és utal az elkövetett bűntettre. Ezek a körülmények semmiben sem térnek el azoktól, amelyeket a bíróság a büntetés kiszabása során egyáltalán figyelembe vesz. Ahogy fentebb már megállapítottuk, nincsen külön büntetést enyhítő és súlyosító, valamint a büntetés végrehajtásának felfüggesztését megalapozó körülmény. Azok a körülmények tehát, amelyeket a bíróság a büntetés mértékének a meghatározásánál enyhítőként figyelembe vesz, a végső értékelésnek, a büntetés célja, valamint büntetőpolitikánk követelményei tekintetbe vételének az eredményeképpen alapul szolgálhatnak a kiszabott büntetés végrehajtásának a felfüggesztésére is.

Az enyhítő körülmények ilyen jellegű értékelésének az elismerése bizonyos fokig meghatározza már a büntetés enyhítése és a büntetés felfüggesztése közötti összefüggésre vonatkozó állásfoglalásunkat is.

Elismertük ugyan azt, hogy a büntetés végrehajtásának a felfüggesztése az elítélt szempontjából „enyhébb hatású", mint a büntetés végrehajtása, mégsem értékelhető a felfüggesztés úgy, mintha az a büntetés enyhítésének egyszerű továbbfokozása lenne. Az a tény, hogy ugyanaz a körülmény mindkét szempontból figyelembe vehető, mutatja a két intézmény közötti különbséget is. Ebből viszont következik annak szükségessége, hogy a szóban forgó két intézmény alkalmazását egymástól bizonyos fokig függetlenítsük. Nem lenne ezért helyes a büntetés mértékét amiatt magasabban megállapítani, mivel a kiszabott büntetés végrehajtását a bíróság felfüggeszti.

Az ilyen eljárás önellentmondást rejtene magában, és aligha lehetne logikusnak mondani. A büntetés magasabb mértékben történő kiszabásával ugyanis hátrányos helyzetbe hoznánk azt az elítéltet, akit méltónak ítélünk arra, hogy vele

[33] Az újabb Legfelsőbb Bírósági állásfoglalások közül hivatkozunk a Büntetőjogi Döntvénytárban a 3771., 3772., 3773. sz. alatti döntésekre.

szemben a büntetés ne kerüljön végrehajtásra. A felfüggesztett büntetés végrehajtásának egy későbbi időpontban történő esetleges elrendelése hátrányosabb helyzetbe hozná az olyan elítéltet, akinek büntetését eredetileg felfüggesztették, mint amilyen helyzetben az olyan elítélt van, akit nem tartott a bíróság méltónak a büntetés felfüggesztésére. Véleményünk szerint tehát a büntetés mértékének a meghatározása és a kiszabott büntetés végrehajtásának a felfüggesztése egymástól bizonyos fokig függetlenítve megy végbe: nem lenne helyes a büntetés mértékét amiatt súlyosítani, hogy az elkövetővel szemben a bíróság alkalmazza a 70. §-ban biztosított kedvezményt, amint nem lenne helyes a büntetés mértékét amiatt enyhíteni, mivel a kiszabott büntetés végrehajtásra is kerül.

Amikor egyrészről hangsúlyozzuk a szóban forgó intézmények relatív önállóságát, nyomatékosan alá kell húznunk a kettőt egybekapcsoló szálat is: mindkét kérdés megoldása döntően a büntetés céljaitól függően történhet meg. A büntetés céljai irányadók a büntetés mértékének a meghatározásánál is és a büntetés végrehajtásának az esetleges felfüggesztésénél is. A büntetés céljainak a kiemelésénél viszont a törvényben rögzített mindegyik cél dialektikus egységére gondolunk: egyik cél előtérbe állítása sem eredményezheti a másik figyelmen kívül hagyását. Olyan büntetés kiszabására kell törekedni és azt úgy kell végrehajtani (vagy kell a végrehajtást felfüggeszteni), amely mindegyik célkitűzés optimális megvalósítását ígéri.

A büntetés végrehajtása felfüggesztésének van azonban egy abszolút, mérlegelést nem tűrő feltétele is: általában csak az egy évet meg nem haladó szabadságvesztés végrehajtása függeszthető fel (pénzbüntetés vonatkozásában korlátozás nincs); az egy évnél hosszabb, de két évet meg nem haladó szabadságvesztés végrehajtásának a felfüggesztésére csak „különös méltánylást érdemlő körülmények fennforgása esetében" kerülhet sor.

Fentebb leszögeztük – a *Miniszteri indokolással* összhangban –, hogy a büntetés végrehajtásának a felfüggesztése „nem kivételes intézmény". Itt azonban korlátoznunk kell megállapításunk érvényességi körét: ez az egy évet meg nem haladó időtartamú szabadságvesztésekre vonatkozik. Az egy évnél hosszabb, de a két évet meg nem haladó szabadságvesztések felfüggesztése – véleményünk szerint – továbbra is kivételes intézkedésnek tekintendő. Ennek alkalmazásához ugyanis „különös méltánylást érdemlő körülmények fennforgása" szükséges; ilyen körülmények, a dolog természetéből következőleg, csak kivételes esetekben forognak fenn.

Az idézett rendelkezéssel a törvényhozó kétségtelenül igen jelentős mértékben kiterjesztette a felfüggesztés lehetőségeit. E lehetőségekkel azonban valóban nem szabad gyakran élni. Ha helyes a *Miniszteri indokolás* azon általános megfogalmazása, mely szerint: „A végrehajtás túl nagy számban történő felfüggesztése károsan hathat a bűnözés általános alakulására"[34] – elsősorban az egy és két év közötti időtartamban kiszabott szabadságvesztés vonatkozásában helyes. Az ilyen

[34] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 140. old.

súlyos büntetést érdemlő bűnelkövetők nagyon ritkán lehetnek méltók a kiszabott büntetés végrehajtásának a felfüggesztésére.

A XXIV. sz. büntető elvi döntés indokolásából egyébként ugyancsak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az egy évnél hosszabb szabadságvesztés végrehajtásának a felfüggesztése „kivételes intézkedés". Az elvi döntés ugyanis az alábbiakat szögezi le: „A büntetés végrehajtásának a Btk. 70. § (1) bekezdése alapján való felfüggesztése nem kivételes intézkedés."[35] Tehát csak az egy évet meg nem haladó szabadságvesztés végrehajtásának a felfüggesztését nem tartja kivételes intézkedésnek a *Legfelsőbb Bíróság;* az egy évnél hosszabb szabadságvesztés felfüggesztése azonban nagyon is kivételes intézkedés.

5. A feltételes elítélés vonatkozásában érintenünk kell a *határidők* kérdését is, és pedig mindkét vonatkozásban: a próbaidő kezdő és befejező napja vonatkozásában.

A törvény szerint „... az ítélet jogerőre emelkedésétől számított egy ... három ... öt évi próbaidőre függeszthető fel" a pénzfőbüntetés, az egy évet meg nem haladó, és az annál hosszabb szabadságvesztés. Ezek után csak az lehet vitás, hogy a jogerőre emelkedés napja már próbaidőnek tekinthető-e, és ezzel összefüggésben: a jogerőre emelkedés napjának megfelelő egy, három, illetve öt évvel későbbi nap is beleszámít-e a próbaidőbe vagy sem.

A *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. II. 130/1966. sz. döntésében foglalkozott felvetett kérdésünkkel és megállapította – figyelemmel a Be. 75. § (2) bekezdésére –: „Minthogy a törvény az években megállapított határidő vonatkozásában kivételes rendelkezést nem tartalmaz, ezért a próbaidő, mint években megállapított határidő, a megkezdésre okot adó körülmény, vagyis az ítélet jogerejének a beállta napján és nem az azt követő napon – kezdődik el."

Érdemes idézni a hivatkozott bírói döntés egy másik megállapítását is: „... az években megállapított határidő a kezdő napon és nem annak valamely órájában vagy percében veszi kezdetét ..." [36]

Az elmondottakból már következnék annak kimondása, hogy a jogerőre emelkedés napjának megfelelő egy, három, illetve öt évvel későbbi nap már nem számít bele a próbaidő napjába, a Be. 75. § (3) bekezdésének a rendelkezésére tekintettel kívánatos ezzel a kérdéssel közelebbről is foglalkozni.

E rendelkezés szerint: „A hónapokban vagy években megállapított határidő azon a napon jár le, amely számánál fogva a kezdőnapnak megfelel, ha pedig az a nap a lejárat hónapjában hiányzik, a hónap utolsó napján."

Ha a Be. ezen rendelkezését vennénk alapul, próbaidő alatt elkövetettnek kellene tekintenünk annak cselekményét, akivel szemben 1965. november 5-én hoztak felfüggesztést kimondó jogerős ítéletet és 1968. november 5-én újabb bűntettet követett el.

A kezdő nap számítása logikus: a jogerőre emelkedés napját – különösen, ha

[35] Büntetőjogi Döntvénytár 498. sz.

[36] Büntetőjogi Döntvénytár 3775. sz.

az ítélet kihirdetésével egyidejűleg jogerőre is emelkedett az ítélet – bele kell számítani a próbaidőbe, hiszen ellenkező esetben az ítélet kihirdetése után, még azon a napon az elítélt követhetne el bűncselekményt is! Viszont, ha a jogerőre emelkedés napja beleszámít a próbaidőbe, az e napnak megfelelő három évvel későbbi nap már a próbaidő eltelte utáni napnak tekintendő.

E logikus magyarázatot erősítette meg a *Legfelsőbb Bíróság* B. törv. V. 925/1966. sz. döntésével, amelyben rámutat a Btk-ban és a Be-ben szereplő határidők eltérő számításának indokaira:

„A Btk-ban szabályozott határidők anyagi-jogi vonatkozásúak, amelyeknek egyik jellemzője az, hogy a kezdőnap a határidőbe beszámít (BH 5032). Ehhez igazodik a határidő utolsó napjának a számítása is. Ez természetes is, mert ez felel meg az anyagi-jogi határidők jellegének. Az eljárásjogi határidők ugyanis bizonyos eljárási cselekmények teljesítésének az idejét szabják meg, míg a Btk-ban meghatározott határidőkhöz anyagi-jogi vonatkozású joghatások kapcsolódnak."[37]

A büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése esetében a törvényben meghatározott próbaidő az *ítélet jogerőre emelkedésének a napján kezdődik* tehát *és lejár a jogerőre emelkedés napját megelőző nap számának megfelelő napon.*

6. Néhány esetben a törvény mérlegelést nem tűrő módon *kizárja* a büntetés végrehajtása *felfüggesztésének a lehetőségét.* Így mindenekelőtt, ha mellékbüntetésként közügyektől eltiltást, kitiltást vagy kiutasítást szabtak ki.

a) A felsorolt mellékbüntetések lényegéből, alkalmazásuk feltételeiből következik összeférhetetlenségük a büntetés felfüggesztésével. Ha valakit a bíróság méltatlannak tart a közügyekben való részvételre, aligha lenne az ilyen elkövető érdemes a felfüggesztés kedvezményére. A közügyekben részvételre való méltatlanság megállapítását megalapozó körülmények ugyanis megalapozzák azt a feltételezést is, hogy az ilyen bűnelkövetővel szemben csak a kiszabott szabadságvesztés végrehajtása biztosíthatja a büntetés céljainak a megvalósulását.

Ugyanezt elmondhatjuk a kitiltás és a kiutasítás vonatkozásában is: e mellékbüntetések alkalmazása bizonyítja az elítélt érdemtelenségét a büntetés felfüggesztésére és azt, hogy büntetésének felfüggesztése esetében a büntetési célok megvalósulása nem várható.

b) Nem függeszthető fel a kiszabott büntetés végrehajtása akkor sem, ha az elkövető a bűntettet szabadságvesztés végrehajtásának a befejezése előtt vagy próbaidő alatt követte el.

Az első helyen említett kizáró ok némi magyarázatot igényel.

Azt már láttuk, hogy a szabadságvesztés végrehajtása mindaddig nem fejeződik be, amíg az ítéletben meghatározott időtartam le nem járt. A feltételes szabadság része a szabadságvesztésnek, így az ez alatt elkövetett bűntett miatt kiszabásra kerülő büntetés végrehajtása sem függeszthető fel. Problematikus

[37] Büntetőjogi Döntvénytár 3784. sz.

azonban annak a legkorábbi időpontnak a megjelölése, amely után elkövetett bűntett miatti büntetés végrehajtását a bíróság nem függesztheti fel.

A kezdő időpontra vonatkozó kérdés megválaszolását az nehezíti meg, hogy a törvény nem „szabadságvesztés végrehajtása alatt" elkövetett, hanem a „szabadságvesztés végrehajtásának a befejezése előtt" elkövetett bűntettről beszél. Kizárja-e ezek után a büntetés végrehajtásának a felfüggesztését az a körülmény, ha az elkövető az újabb bűntettet a szabadságvesztést kiszabó ítélet jogerőre emelkedése után, de még a szabadságvesztés végrehajtásának a megkezdése előtt követte el?

Véleményünk szerint ilyen esetekben nem kerülhet sor a büntetés felfüggesztésére, de nem a 70. § (5) bekezdés b), hanem a c) pontra figyelemmel. A b) pontban szabályozott kizáró körülmény ezek szerint csak a szabadságvesztés végrehajtásának a kezdő napjától érvényesül és kizáró hatálya fennáll az ítéletben rögzített időtartam lejártáig.

Mivel a próbaidő kezdő és befejező napját fentebb már tisztáztuk, a „próbaidő alatt" elkövetett bűntettek vonatkozásában ehelyütt további magyarázatra már nincs szükség.

c) A büntetés végrehajtásának a felfüggesztését kizárja végül az a körülmény, ha az elkövetőt a bűntett véghezvitelét megelőző öt éven belül szándékos bűntett miatt végrehajtható szabadságvesztésre ítélték. A törvényhozó e rendelkezésével tehát a visszaeséket kívánta kizárni a felfüggesztés kedvezményéből.

A felfüggesztés kizártságának a feltételei ez esetben a következők: 1. *öt éven belüli* korábbi elítélés; 2. *szándékos bűntett* miatti elítélés; 3. *szabadságvesztésre* történt elítélés; 4. *végrehajtható* szabadságvesztésre történt elítélés.

A törvény idézett rendelkezése összhangban áll a mentesítésnek a 80. §-ban szabályozott eseteivel. A büntetés felfüggesztésének kérdésénél is érvényesül a tétel: a mentesítésben részesült személyt nem érintik azok a hátrányok – a polgári jogi következményeket kivéve –, amelyeket jogszabály fűz az elítéléshez.

A büntetés felfüggesztésének kedvezményéből való kizárás is olyan hátrány, amelyet jogszabály fűzött az elítéléshez. A mentesítésben részesült személy nem zárható ezek szerint ki a büntetés felfüggesztéséből korábbi elítélése alapján.

Szabadságvesztés esetében, ha annak végrehajtását a bíróság felfüggesztette, a próbaidő sikeres elteltének napján a törvény erejénél fogva beáll a mentesítés hatálya – mondja a 80. § (1) bekezdés *d)* pontja. Ezzel a rendelkezéssel áll összefüggésben a 70. § (5) bekezdésének *c)* pontja, amely a felfüggesztés kizárásának a feltételéül végrehajtható szabadságvesztést írt elő. Az öt éven belüli szabadságvesztésre ítélés nem zárja tehát ki az újabb bűntett miatti büntetés felfüggesztését, ha a korábbi szabadságvesztés végrehajtását is felfüggesztették.

Az egy évet meg nem haladó végrehajtható szabadságvesztés esetében a büntetés kiállását követő öt év elteltével áll be a mentesítés hatálya. A mentesítés beállásához szükséges idő gyakorlatilag tehát hosszabb annál az időnél, ami a korábbi elítélés és az újabb bűnelkövetés között telik el, és amelyhez a törvényhozó a büntetés felfüggesztését akadályozó hatást fűz. A dolog természetéből kö-

vetkezik tehát, hogy a 70. § (5) bekezdés *c)* pontjának az alkalmazásánál nem is jelenthetnek problémát az olyan korábbi elítélések, amelyekre nézve az elítélt mentesítésben részesült.

Ez alól a szabály alól azonban van két kivétel: az egyik a fiatalkorú bűnelkövetők vonatkozásában áll fenn, a másik a kegyelmi rehabilitáció lehetőségéből adódik.

A 102. § (1) bekezdése szerint a büntetés befejezésének napján mentesül a fiatalkorú bűnelkövető a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól, ha a büntetés egy évi szabadságvesztésnél nem hosszabb. Ebben az esetben tehát bőven van lehetőség arra, hogy a mentesítésben részesült elítélt a 70. § (5) bekezdés *c)* pontjában említett öt éven belül kövessen el újabb bűntettet. Korábbi elítéltsége azonban nem zárja ki az újabb bűntett miatt kiszabott büntetés végrehajtásának a felfüggesztését azért, mivel ez a rehabilitáció lényegével, annak törvényi szabályozásával állana ellentétben.

A másik problémát a kegyelmi mentesítés lehetősége vetheti fel. A 84. § szerint ugyanis a *Népköztársaság Elnöki Tanácsa* kegyelemből mentesítésben részesítheti bármilyen időpontban – tehát az elítélést követő öt éven belül is – az elítéltet. Felfüggesztheti-e a bíróság az ilyen személy büntetésének végrehajtását abban az esetben, ha a büntetés alapját képező újabb bűntett elkövetéséig a korábbi elítélés óta öt év még nem telt el?

Fent rögzített alaptételünkből következik, hogy igen. A mentesítés hatálya szempontjából ugyanis nincs jelentősége annak, hogy milyen jogcímen, milyen módon részesült az elítélt mentesítésben. A kegyelmi mentesítésben részesült elítélt helyzetét sem súlyosbítják azok a hátrányos következmények, amelyeket jogszabály fűz az elítéltetéshez.

Mivel az idézett törvényi rendelkezés további elemei határozottan és egyértelműen nyertek megfogalmazást, részletesebb tárgyalásra evonatkozásban nincs szükség.

7. A büntetés végrehajtásának felfüggesztése cím alatt találunk a törvényben még egy rendelkezést, a 71. §-t: „A felfüggesztett büntetést végre kell hajtani, ha *a)* a próbaidő alatt megállapítják, hogy a büntetés végrehajtását a 70. § (5) bekezdésének *b)* vagy *c)* pontjában foglalt kizáró ok ellenére függesztették fel; *b)* az elkövetőt a próbaidő alatt elkövetett bűntett miatt szabadságvesztésre ítélik, vagy az ilyen bűntett miatt kiszabott javító-nevelő munkát szabadságvesztésre változtatják át."

A büntetés végrehajtásának a felfüggesztése két szempontból is feltételes: először azért, mivel később ismertté válhatnak olyan tények, amelyek törvényes akadályai lettek volna a felfüggesztésnek, feltételes másodszor azért, mivel az elítélt későbbi magatartásával megcáfolja a számára előlegezett bizalom létjogosultságát és bebizonyítja, hogy vele szemben csak a végrehajtható büntetések biztosíthatják a büntetés céljainak – és itt már kizárólag a speciálprevencióról van szó – megvalósítását.

A felfüggesztés feltételes jellegének e két vonatkozását értékeli a törvény idé-

zett 71. §-a. A felfüggesztés feltételes jellege egyébként abban nyilvánul meg, hogy a feltételek fenn nem forgása vagy be nem következése esetében végre kell hajtani a bíróság által kiszabott büntetést.[38]

a) Végrehajtás elrendelésének egyik esete tehát, ha utólag – de még a próbaidő alatt – állapítják meg azt, hogy a kiszabott büntetés végrehajtását nem lett volna szabad felfüggeszteni. E rendelkezésben csupán az az érdekes, hogy a 70. §-ban szabályozott három kizáró ok közül itt a törvényhozó csak kettőt értékel úgy, mint amelyek a felfüggesztett büntetés végrehajtásának az elrendelését eredményezik.

Ennek oka az, hogy az itt nem említett körülmény – a meghatározott mellékbüntetések alkalmazására – a felfüggesztést kimondó bíróság által ismert. A büntetés felfüggesztése törvénysértés lenne és a törvénysértések orvoslásának a lehetőségét a törvényhozó egyébként már biztosította.

A másik két kizáró körülmény fennforgásáról azonban általában nincs tudomása a büntetés felfüggesztését kimondó bíróságnak. Ez vonatkozik elsősorban a korábbi elítéltség tényére és a próbaidő alatti elkövetettség esetére. Ilyenkor – a Be. 284. §-ában foglalt rendelkezésnek megfelelően – az elsőfokon eljárt bíróság hatályon kívül helyezi a jogerős ítéletnek a büntetés felfüggesztésére vonatkozó rendelkezését. A hatályon kívül helyezés végzéssel történik, amelyet a bíróság zárt ülésben hoz meg.

Előfordulhat azonban az is, hogy a bíróság rendelkezik ugyan a büntetés felfüggesztését akadályozó tényekről elegendő adattal, elmulasztja azonban ezeknek az adatoknak megfelelő értékelését és az általa ismert adatok ellenére felfüggeszti a büntetés végrehajtását. Ebben az esetben az elsőfokon eljárt bíróság már nem helyezheti hatályon kívül ítéletének a büntetés felfüggesztésére vonatkozó rendelkezését a Be. 284. §-a alapján akkor sem, ha később maga észleli az elkövetett hibát. Ilyen esetekben már csak törvényességi óvás igénybevételével lehet a felfüggesztést hatályon kívül helyezni.[39]

Az elmondottakhoz még annyit fűzünk hozzá, hogy a felfüggesztés hatályon kívül helyezésére csak akkor kerülhet sor, ha a kizáró ok fennforgását még a próbaidő alatt megállapítják. Ha a próbaidő enélkül eltelik, nincs lehetőség a felfüggesztett büntetés végrehajtására.

b) Láttuk azt, hogy a próbaidő alatt elkövetett bűntett miatt kiszabott büntetés végrehajtása nem függeszthető fel, azt minden esetben végre kell hajtani. Ez

[38] Így a *Legfelsőbb Bíróság* B. II. 323/1962. sz. törvényességi határozata is, Büntetőjogi Döntvénytár, 2310. sz.

[39] *Lázár* Miklós nem tesz különbséget a 71. § a) pontja vonatkozásában attól függően, hogy a bíróság észlelhette volna-e a felfüggesztést kizáró körülmény fennforgását vagy sem, az iratokból kitűnt-e a kizáró ok vagy sem. Szerinte a 71. § a) pontja esetében „sem perújításra, sem törvényességi eljárásra nem kerülhet sor". (A Btk. előtti bírósági gyakorlat kérdése és a Btk. 71. §-a a) pontjának értelmezése Magyar Jog, 1964. évf. 10. sz.) Ellenkező – saját felfogásunkkal megegyező – nézetet vall *László–Schönwald:* Hozzászólás a Btk. 71. §-a a) pontjának értelmezéséhez, Magyar Jog 1964., 12. sz. című cikkében.

következik a 70. §-nak a felfüggesztést kizáró okokat felsoroló rendelkezéséből. Szabályozást igényel azonban az ilyen bűnelkövetésnek és büntetésének a korábbi felfüggesztett büntetésre való visszahatása is. E visszahatás mikéntjét szabályozza a 71. § *b)* pontja.

Kiderül e rendelkezésből, hogy a próbaidő alatt bekövetkező újabb bűnelkövetés nem minden esetben eredményezi a felfüggesztés hatálytalanítását és a felfüggesztett büntetés végrehajtásának elrendelését. Ez annál inkább figyelemre méltó, mivel a felfüggesztés egyik alapja éppen annak feltételezése, hogy az elkövetőt a büntetés végrehajtása nélkül is vissza lehet tartani újabb bűnelkövetéstől. A próbaidő alatt elkövetett bűncselekmény e remény alaptalanságát bizonyítja.

A törvényhozó azonban még egy kísérletre ad lehetőséget: megelégszik azzal, hogy a szóban forgó bűntett miatt kiszabott büntetés mindenképpen végrehajtásra kerüljön, a korábbi felfüggesztett büntetés azonban csak akkor, ha a felfüggesztés az újabb büntetéssel nem lenne összeegyeztethető.

Ha az elkövetőt a próbaidő alatt elkövetett bűncselekmény miatt javító-nevelő munkára vagy pénzfőbüntetésre ítélik, e büntetések mellett a korábbi felfüggesztett büntetés megmaradhat eredeti formájában: a javító-nevelő munka és a pénzbüntetés végrehajtása nem igényli a felfüggesztés hatálytalanítását, a próbaidő hátralevő része tovább folyhat. Ilyen főbüntetések kiszabására egyébként is döntően olyan esetekben kerül sor, amikor a bűntett elkövetése nem annyira az elkövető személyiségének megnyilvánulása, inkább a külső körülmények hatása. A bűncselekmény elkövetése és az elkövető személyisége között olyan laza összefüggés áll fenn, amely még nem dönti meg az elkövető további életútjának alakulására vonatkozó jóindulatú feltételezésünket.

A mondottakból következik, hogy nem lenne célszerű és helyes a javító-nevelő munka vagy a pénzfőbüntetés kiszabása a próbaidő alatt elkövetett olyan bűntettek esetében, amelyek az elkövető személyiségével való erősebb összefüggésről tanúskodnak. A bűnelkövetés és az elkövető személyisége közötti erősebb összefüggés erőteljesebb beavatkozást igényel az elkövető életébe: szabadságvesztés kiszabása látszik indokoltnak.

Mivel ilyen esetekben a kiszabott büntetés végrehajtása már nem függeszthető fel, a végrehajtható szabadságvesztéssel párhuzamosan már nem folyhat tovább a felfüggesztett büntetés próbaideje sem. A próbaidő alatt elkövetett bűntett miatt szabadságvesztésre ítélés tehát azt eredményezi, hogy a korábbi büntetés felfüggesztését hatálytalanítani, végrehajtását elrendelni kell.

A felfüggesztés hatálytalanításának elvi alapja ugyan abban jelölhető meg, hogy az elítélttel szemben támasztott várakozások nem teljesültek, nem hagyhatók figyelmen kívül az egyes büntetések végrehajtásának a felfüggesztett büntetéssel való összeegyeztethetőségének a szempontjai sem. Törvényünk azonban egyik körülmény értékelését sem viszi következetesen végig, mindegyik vonatkozásában tesz kivételt.

Újabb bűnelkövetéstől való tartózkodás elvárásának a nem teljesedése nem

vonja maga után a felfüggesztés hatálytalanítását abban az esetben, ha az elkövetőt az újabb bűntett miatt csak javító-nevelő munkára vagy pénzfőbüntetésre ítélik; az újabb büntetés végrehajtásának a korábbi büntetés felfüggesztésével való összeegyeztethetősége viszont az átváltoztatott pénzfőbüntetés esetében szenved csorbát. A törvényhozó ugyanis gondolt arra, hogy a próbaidő alatt elkövetett javító-nevelő munkát esetleg később szabadságvesztésre változtatják át, nem vonta azonban ezzel egy elbírálás alá a pénzfőbüntetésnek szabadságvesztésre történő átváltoztatását.

A törvényhozó állásfoglalásának elvi magja kiderül a *Miniszteri indokolásból:* „. . . a javító-nevelő munkára ítélés önmagában még nem ok a felfüggesztett büntetés végrehajtására, ha azonban a javító-nevelő munkát szabadságvesztésre változtatják át, sor kerül a felfüggesztett büntetés végrehajtására és ennek megfelelően esetleg összbüntetés kiszabására is. Az, aki kettős elítélése után is megvalósítja a javító-nevelő munka átváltoztatásának feltételeit [44. § (1) bek.], már nem tekinthető olyannak, akivel szemben a felfüggesztéstől kedvező hatás várható."[40]

Ezek szerint az a körülmény, hogy a pénzfőbüntetés szabadságvesztésre való átváltoztatása nem vonja maga után a felfüggesztés hatályon kívül helyezését, csak azzal magyarázható, hogy az átváltoztatásra sor kerülhet az elítélttel szemben rosszallást ki nem váltó körülmények hatására is!

8. Az eddigiekben részletesen tárgyaltuk a feltételes elítélés azon formájának törvényi szabályozását, amely a felnőttkorú bűnelkövetőkkel szemben alkalmazható. Az irodalomban ezt a formát belga–francia rendszernek nevezik, mivel e két országban honosították meg a múlt században elsőként.

Ismeretes azonban a feltételes elítélés intézményének olyan formája is, amely Amerikában, ezt követően Angliában került bevezetésre, és amelyet emiatt angol-amerikai rendszerként jellemeznek. Ennek lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy itt nem a büntetés végrehajtását függesztették fel hosszabb-rövidebb próbaidőre, hanem magát az ítélethozatalt halasztják el bizonyos időre és az elkövető ezen idő alatt tanúsított magatartásától függ az, hogy elítélésére sor kerül-e vagy sem.

A magyar jogban nem ismeretlen ez az angol–amerikai rendszer sem. A Btk. 90. §-a a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben alkalmazható nevelő intézkedések között szabályozza „a próbárabocsátás" címen: „(1) Próbárabocsátás esetében a bíróság a végleges határozat meghozatalát egy évre elhalasztja, s erre az időre magatartási szabályokat állapít meg."

Fél évszázaddal ezelőtt, amikor a feltételes elítélés intézményének a magyar jogba való bevezetése napirendre került, a két rendszer hívei csak elméleti meggondolásokra és a gyakorlati kivitelezés lehetőségeire figyelemmel foglaltak állást a belga–francia vagy az angol–amerikai rendszer mellett. Miután a felnőttkorúakkal szemben a belga–francia, a fiatalkorúakkal szemben pedig az angol–

[40] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. 143–144. old.

amerikai rendszer került bevezetésre, ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy több évtizedes gyakorlati tapasztalataink alapján vethetjük össze a két rendszer előnyeit és esetleges hátrányait. Erre az összevetésre szükségünk is van a „hogyan tovább" kérdésének a megválaszolása végett.

Úgy gondoljuk, minden részletesebb indokolás nélkül leszögezhetjük azt, hogy a feltételes elítélés intézményét a jövőben sem nélkülözheti büntetési rendszerünk. Több évtizedes tapasztalataink bizonyítják, hogy ez az intézmény célszerű eszköz egyes bűnelkövető típusok képviselőinek újabb bűntettektől való visszatartására és egyben alkalmas meghatározott esetekben a nem kívánatos rövid időtartamú szabadságvesztés helyettesítésére is.

Véleményünk szerint a jelenlegi forma lényeges változtatásokat nem igényel. Tekintettel a felnőtt- és a fiatalkorú bűnelkövetők személyisége közötti különbségekre, célszerű fenntartani a jelenlegi két rendszert is. Úgy tűnik, a jelenlegi rendszerek megfelelnek a két elkövetői kategória életkori sajátosságainak is és éppen emiatt alkalmasak a kedvező hatás elérésére.

Egy vonatkozásban azonban érdemes felvetni bizonyos módosítás kívánalmának a kérdését, mely módosítás – úgy tűnik – összhangban állna a törvény egyéb rendelkezéseivel is. A kérdés eldöntése azonban attól függ, milyen álláspontot foglalunk el a feltételes elítélés intézményének alkalmazásával elérni kívánt célok tekintetében.

A törvény idézett rendelkezéseinek a tárgyalása során kitűnt, hogy a büntetés felfüggesztésétől jelenleg nem sokat várunk: még azt sem, hogy az elítélt tartózkodjék a próbaidő alatt újabb bűntett elkövetésétől. A feltételes elítélés jelenlegi rendszere tehát még „negatív becsületességet" sem kíván az elítélttől,[41] hiszen nem érinti a próbaidő sikeres tovább folyását olyan bűntett elkövetése, amely miatt csak javító-nevelő munkát, vagy pénzfőbüntetést alkalmaznak.

Úgy gondoljuk, nem alaptalan teljesen az az igény, amely legalább a jogi megjavulás igényével lép fel a feltételesen elítélt személlyel szemben. Ennél többre kell törekedni, de ennél kevesebbel megelégedni nem feltétlenül indokolt.

Többre kell törekedni: az elítélt erkölcsi megjavulását, gondolkodásmódjának kedvező változását, személyiségének pozitív irányú fejlődését kell célul tűzni. Erre kell törekedni minden fajta büntetés alkalmazásával és ez irányadó a szabadságvesztés végrehajtási módját módosító ezen intézkedésre is.

A cél kitűzése, – különösen, ha az egyben az igény növelését jelenti – önmagában nem elég: gondoskodni kell megvalósítása lehetőségeinek a bővítéséről, a kedvező tényezők hatásfokának a növekedéséről is. És evonatkozásban a fiatalkorúakkal szemben alkalmazott próbárabocsátás jogi szabályozása legalábbis egy kérdés felvetését indokolja: nem lenne-e célszerű a szóban forgó két intézményt közelíteni egymáshoz és a büntetés végrehajtásának a felfüggesztése esetében is meghatározott magatartási szabályok megtartására kötelezni az elítéltet?

A jelenlegi szabályozás mellett egyedül a hátrány kilátásba helyezésével kí-

[41] *Horváth* Tibor szóhasználata: A feltételes elítélés, i. m. 23. old.

ványuk az elítélt viselkedését a próbaidő alatt befolyásolni. A félelemmel kialakított gátlás létrehozása mellett nem kellene-e törekedni pozitív képzetek kialakítására is, amelyek a próbaidő lejárta után is alkalmasak lennének az elítélt viselkedésének befolyásolására, sőt: determinálására.

Rendkívül elgondolkodtató és megfontolásra érdemes javaslatot tett *Horváth* Tibor: „A feltételes elítélés jelenlegi rendszere... csak egyfajta, mondhatni negatív becsületességet kíván meg, azaz azt, hogy az elítélt a próbaidő alatt újabb bűncselekményt ne kövessen el. Valószínű, hogy ez a követelmény az esetek egy részében elegendőnek látszik. Ott azonban, ahol az elkövetett bűncselekmény valamiféle kapcsolatban állt az elkövető általános műveltségi, vagy szakmai ismereteinek, illetve életvezetésének hiányosságaival, *meghatározott magatartási szabályokra való kötelezés biztosítaná, hogy az elkövetőben a becsületesség, törvénytisztelet és életvezetés pozitív, tevőleges vonásai erősödjenek.* Így pl. az elkövetőt kötelezni lehetne meghatározott szakmai tanfolyam elvégzésére, bizonyos iskolai végzettség elérésére, nyilvános helyen szeszes ital fogyasztásától való tartózkodásra, munkahelyének állandósítására, a munkafegyelem szabályainak fokozott betartására, a sértettnek okozott kár jóvátételére stb."[42]

Megjegyezzük, hogy magatartási szabályoknak a próbaidőre való előírása, és a magatartási szabályok megszegéséhez a felfüggesztett büntetés végrehajtásának kapcsolása nemcsak szorosabbá tenné a feltételes elítélés intézményének jelenleg alkalmazott két rendszere közötti kapcsolatot, hanem összhangban is állna büntetési rendszerünkkel, egyéb büntetési nemek szabályozásával is. Nem ez lenne hazai jogunkban az egyetlen eset, amikor magatartási szabályok megszegése szabadságvesztést eredményezne. Láttuk pl. hogy a javító-nevelő munkát szabadságvesztésre kell átváltoztatni abban az esetben, ha az elítélt „a munkafegyelmet súlyosan sértő magatartást tanúsít". A munkafegyelmi szabályok is lényegében „magatartási szabályok", ezek megszegése is szabadságvesztés végrehajtását eredményezi.

Jól látja *Horváth* Tibor azt is, hogy „egy ilyen típusú rendelkezési lehetőség felvétele a feltételes elítélés körében, felveti azt a kérdést is, hogy e magatartási szabályok betartását *mely szervek és hogyan ellenőrizzék.*"[43]

Egyetértünk a szerző felfogásával, azzal, hogy tekintettel a fiatal- és felnőttkorú bűnelkövetők személyisége, a nevelési alaphelyzet közötti különbségekre, a pártfogó felügyeleti rendszer kiépítése kevésbé lenne célszerű. Mivel a felnőttkorúak személyiségére inkább azok a csoportok, kollektívák hatnak, amelyekhez kötődik, kézen fekvő a javaslat: „a felnőttkorú elítélt próbaidő alatti felügyeletét bizonyos kollektívákhoz, elsősorban munkahelyének kollektívájához lenne kívánatos kötni."[44]

[42] *Horváth* Tibor: A feltételes elítélés, i. m. 23. old.
[43] *Horváth* Tibor: A feltételes elítélés, i. m. 23. old.
[44] *Horváth* Tibor: A feltételes elítélés, i. m. 24. old.

NEGYEDIK RÉSZ

A büntetés végrehajtása

A) A büntetőjogi felelősségre vonás, a büntető igazságszolgáltatás utolsó fázisa a büntetés végrehajtása. Az államnak a bűncselekményt elkövetett személlyel szemben fennálló büntető hatalmi igénye itt jut teljes érvényesülésre. A bűntetti tényállások megfogalmazásával, a szankciók meghatározásával, és a büntetés kiszabásával a legszorosabb egységet képezi, ezért sem mellőzhető főbb vonatkozásainak a tárgyalása. Tekintettel azonban arra, hogy az egyes büntetési nemek törvényi szabályozásának az ismertetése kapcsán vázoltuk már a legtöbb büntetési nem végrehajtására vonatkozó legfontosabb tételeket is, ehelyütt csak a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásával összefüggő kérdésekkel kívánunk foglalkozni. Elöljáróban azonban röviden ki kell jelölnünk a büntetés végrehajtásának helyét a büntető igazságszolgáltatás folyamatában és meg kell határoznunk e folyamatban játszott jelentőségét, szerepét.

1. A büntetés végrehajtásának rendszerbeli helyét illetően nem alakult még ki mindenki által helyeselt felfogás. Az eltérések a büntetőjogtudományhoz és a kriminológiához való viszony kérdésében csúcsosodnak ki. Munkánk első részében kifejtettek alapján és azokra figyelemmel álláspontunkat az alábbiak szerint rögzítjük:

A büntetés végrehajtására vonatkozó ismeretrendszer a bűnügyi tudományok keretébe tartozik. A bűnügyi tudományokon belül a pönológiával áll a legszorosabb összefüggésben: ennek egyik fő alkotó része. Mivel a pönológia egyesít magában egyrészről olyan ismereteket, amelyek a büntetőjogtudomány tárgyát képezik, másrészről olyanokat is, amelyek a kriminológiához tartoznak, a büntetés végrehajtásának disciplinája is tartalmaz büntetőjogi és kriminológiai elemeket egyaránt.

A büntetés végrehajtásának kérdései – a pönológián keresztül – a bűnmegelőzés, a kriminálprofilaxis széles területéhez tartoznak. A mindegyik bűnügyi tudományt egységbe foglaló vezető gondolat – újabb bűnelkövetések megelőzése – alapeszméje a büntetésvégrehajtás tanának is. Mind a jogi szabályozásnál, mind a tényleges megvalósításnál arra kell törekedni, hogy a büntetés végrehajtása kedvezően hasson az elítéltekre és a társadalom többi tagjára egyaránt.

Korábban a pönológiáról azt állítottuk, hogy napjainkban még nem tekinthető önálló tudománynak. Ebből logikusan következik az a nézetünk is, hogy a büntetés végrehajtására vonatkozó ismereteink még kevésbé képeznek önálló tudományt. E megállapítás azonban mit sem von le a büntetés végrehajtásának gyakorlati jelentőségéből, a rá vonatkozó elméleti vizsgálódások fontosságából.

A mondottak szerint a büntetésvégrehajtás disciplinája kettős gyökerű: egyik ága a büntetőjogtudományba, a másik a kriminológiába nyúlik. Az előbbi a büntetésvégrehajtás jogi szabályozására, az utóbbi a tényleges végrehajtásra és annak várható hatásaira vonatkozó nézeteket foglalja magában. *A büntetésvégrehajtás tudományának egyik tárgyát tehát meghatározott jogszabályanyag:* a büntetés végrehajtását szabályozó jogi rendelkezések összessége alkotja.

Általánosan elismert nézet büntetőjogtudományunkban, hogy a büntetés végrehajtását rendező jogszabályok bizonyos önállósággal bírnak a büntetőjog egészén belül. Itt csak utalunk arra a mindenki által ismert felosztásra, amely a büntetőjogot anyagi, alaki és büntetésvégrehajtási jogra osztja.[1]

Az idézett álláspontból a büntetésvégrehajtási jogra vonatkozólag két következtetést vonhatunk le: az egyik: a büntetésvégrehajtás joga a büntetőjog egyik része, a másik: a büntetőjogon belül bizonyos elkülönült helyzetet foglal el. Vagyis: a büntetésvégrehajtási jog nem tekinthető a jogrendszer önálló ágának – bizonyos, relatív önállósága azonban nem vitatható.

Ennek az önállóságnak a fokát döntően tartalmi jellegű sajátosságok határozzák ugyan meg, de befolyásolják olyan formális körülmények is, mint pl. a büntetésvégrehajtás jogszabályainak egységes kódexben történő összefoglalása. Feltételezzük, hogy a *Népköztársaság Elnöki Tanácsának* 1966. évi 21. számú *törvényerejű rendelete* a szabadságvesztés büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás foganatosításáról annak ellenére növelni fogja a büntetésvégrehajtási jog önállóságát, hogy csak az egyik büntetési nem végrehajtásának szabályait tartalmazza.

A büntetésvégrehajtási jog nagyobb önállósága irányában végbemenő fejlődés annál valószínűbb, mivel ez összhangban állana a pönológia önállóságának a növekedésével is.

A szovjet büntetőjogászok egy része már ma önálló jogágként tárgyalja a büntetésvégrehajtási jogot. Ennek megfelelően a jogi egyetemeken is önálló tárgyként kerül e jogág oktatásra.

Sztrucskov a büntetésvégrehajtási jogról írt monográfiájában határozottan szögezi le, hogy „a szovjet büntetésvégrehajtási jog a szovjet szocialista jog önálló ága."[2]

Ugyancsak *Sztrucskov* írja, hogy „körülbelül 1957–1960-ig az volt az uralkodó felfogás, hogy a büntetésvégrehajtási intézményeknek a büntetésvégrehajtással

[1] Így *Kádár–Kálmán:* i. m. 23–25. old. is.

[2] N. A. *Sztrucskov:* Szovetszkoe iszpraviteljno-trudovoe pravo, Moszkva, 1960. (IM. fordításában), 13. old.

kapcsolatos tevékenységét szabályozó normák a büntetőjogi normák részét képezik, a büntetésvégrehajtási jog pedig a büntetőjog része vagy alágazata."[3]

Meg kell jegyeznünk, hogy ma is találunk a szovjet büntetőjogászok – de a jogrendszer tagozódásával foglalkozó teoretikusok – között is olyan szerzőket, akik nem ismerik el a büntetésvégrehajtási jogág önállóságát. E szerzők között említjük *Joffet* és *Sargorodszkijt*, akik felfogásukat azzal indokolják, hogy a büntetésvégrehajtási jognak sem önálló tárgya nincsen, sem a jogi szabályozás módszere nem önálló, ezért önálló jogként való elismerése csak szubjektív óhajok eredménye.[4]

Sztrucskov a büntetésvégrehajtási jog önállóságát tagadó tudósokkal szemben hangsúlyozza, hogy „valamely jogág önálló jogág voltát elsősorban az bizonyítja, hogy önálló a szabályozás tárgya, hogy meghatározott társadalmi viszonyokat, mint saját tárgyát önállóan szabályoz." Mivel a büntetésvégrehajtás során speciális társadalmi viszonyok keletkeznek, és a büntetésvégrehajtási jogszabályok e speciális társadalmi viszonyokat szabályozzák, *Sztrucskov* megalapozottnak látja a büntetésvégrehajtási jog önállóságára vonatkozó álláspontját.[5]

Anélkül, hogy a szovjet jogirodalomban folyt és folyó vitával részletesebben foglalkoznánk, hazai viszonyainkra tekintettel megjegyezzük, hogy mind egy jogág, mind egy tudományág önállóságának elismerése függ az alapul szolgáló anyag – jogszabályok vagy ismeretek – mennyiségétől is. Ma, amikor még általában a büntetésre vonatkozó joganyag és annak tudománya sem érte el a fejlődés azon fokát, amely a büntetési jog vagy a büntetés tana önállóságához elengedhetetlen lenne, aligha lenne megalapozott ezen egységen belül az egyik rész szabályait vagy a rá vonatkozó ismeretrendszert önállóként kezelni. Véleményünk szerint nem a büntetésvégrehajtási jog és a büntetésvégrehajtási jogtudomány önállóságának a kialakulása felé, mint inkább a büntetés tanának, a pönológiának az önállósodása felé haladunk. Úgy véljük, az önálló szabályozás, az önálló kutatás tárgya a büntetőjogi büntetés. Ennek a társadalmi és jogi jelenségnek a különböző vonatkozásait tartalmazó jogszabályok és elméleti elemzésük vívhatja ki az önállóságot. A büntetésvégrehajtási jogszabályok a büntetésnek *csak az egyik* – kétségtelenül fontos és lényeges – vonatkozását tárgyalják, ami miatt ma még nem lenne célszerű az önállósítására való törekvés.

Az elmondottak mit sem vonnak le annak a felfogásunknak az erejéből, amelylyel a büntetés végrehajtásának a jelentőségét hangsúlyoztuk. Érzi e jelentőséget társadalmi közvéleményünk is, amely az utóbbi időkben egyre nagyobb érdeklődéssel fordul büntetésvégrehajtási kérdéseinkhez. E megállapítás vonatkozik a burzsoá és a szocialista államok laikus közvéleményére egyaránt. A büntetésvég-

[3] *Sztrucskov:* i. m. 13. old.

[4] O. Sz. *Joffe*–M. D. *Sargorodszkij:* Voproszi teorii prava, Moszkva, 1961. 356. old.

[5] *Sztrucskov:* i. m. 19. old.

rehajtás világszerte – ahogy *Burren* írja – „ismét a közvélemény keresztтüzében áll".[6]

A büntetésvégrehajtás kérdései iránti érdeklődés fokozódása több tényezőre vezethető vissza. Szerepet játszik evonatkozásban feltehetően az a szocialista államokban kialakult felfogás, amely a bűnözés elleni küzdelem folytatását nem tekinti a bűnüldöző szervek kizárólagos feladatának, hanem hirdeti a társadalom részvételének a fontosságát is. De befolyásolja a közvélemény alakulását az a bárki által tapasztalható körülmény is, hogy a börtönből szabadult személyek nem ritkán követnek el viszonylag rövid időn belül újabb bűncselekményeket. A többszörösen – néha sokszorosan – elítélt személyek bűnelkövetései óhatatlanul felkeltik a szabadságvesztés végrehajtásának a módja, az elítéltekkel való foglalkozás és bánásmód miként je iránti érdeklődést.

Ami már most a közvéleményt illeti, megállapíthatjuk, hogy kérdésünk vonatkozásában két szélsőséges álláspont figyelhető meg: egyesek szerint a büntetésvégrehajtás – elsősorban a szabadságvesztés végrehajtása – túlságosan humánusan megy végbe, az elítéltekkel túlságosan „jól" bánnak; mások viszont a jelenleginél jóval messzebb kívánnak menni az elítéltekkel való foglalkozásban, az emberi gondoskodásban: pszichológusok, pszichiáterek, pedagógusok, orvosok bevonását követelik a büntetés végrehajtásába, akiknek döntő befolyást kívánnak biztosítani az elítéltekkel való bánásmód megválasztásánál.[7]

Meg kell jegyeznünk, hogy az említett szélsőséges felfogások nem csak a laikus közvéleményt jellemzik: megtalálhatók ezek szakkörökben is.[8] A szakemberek egy részénél, felfogásuk kialakításánál szerepet játszik még valamiféle bosszúállási igény is, ami miatt a büntetés végrehajtását szigorúvá, keménnyé, gyakran elrettentővé kívánják tenni. Mások viszont szinte teljesen száműzni szeretnék a szigorúságot, a fegyelmet az elítéltekkel való bánásmódból és a büntetésvégrehajtási intézmények élet- és munkarendjét a nevelőintézmények rendjével kívánnák azonosítani.

Hámori Éva említi,[9] hogy nem hiányoznak a szakemberek körében a pesszimisztikus, az elítéltek átnevelhetőségét kétségbe vonó felfogások sem, amelyek erejét nem kis mértékben növelik a fentebb már említett sokszoros elítélések olyan esetei, amikor húszszoros, harmincszoros elítéltek követnek el szabadulásuk után azonnal újabb bűncselekményt.

Véleményünk szerint a büntetésvégrehajtás vonatkozásában az a felfogás helyes, amelyik az emberrel foglalkozó tudományok eredményein épül fel, és amelyik a realitások talaján állva elkerüli az illuzionizmus hibáit. *Minden gyakor-*

[6] E. *Burren:* Theorien der Strafe und Probleme des modernen Strafvollzuges, Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, 1965. 4. sz. 341. old.

[7] Vö.: *Burren* i. m. 341. old.

[8] Megemlíti ezt *Hámori* Éva is A szocialista büntetésvégrehajtás céljai, feladatai, tartalma című (Jogtudományi Közlöny 1966. évi 1–2. sz. 71. old.) tanulmányában.

[9] *Hámori* Éva: A szocialista büntetésvégrehajtás . . . i. m. 71. old.

lati elképzelés alapja és kiinduló pontja azonban a pedagógiai optimizmus, annak feltételezése, hogy minden ember befolyásolható kedvezően, csak nem minden ember alakítható azonos módon. Ezért van a büntetésvégrehajtás módjának rendkívüli szerepe a bűnelkövetők személyiségének, jövő életútjának az alakításában.

A fentebb hivatkozott nézetekkel kapcsolatban még megemlítjük azt a részletesebb magyarázatot aligha igénylő felfogásunkat, hogy még a sokszoros visszaesés sem bizonyítja feltétlenül a büntetésvégrehajtás módjának helytelenségét. Korábban már láttuk, hogy a bűnelkövetések – így az újabb bűnelkövetések – megelőzése is rendkívül sok egymással összefüggő körülmény függvénye. Figyelmen kívül hagyva itt a társadalmi, szociológiai, biológiai, és pszichológiai tényezőket, közrejátszik a bűnmegelőzésben a büntetéssel való fenyegetés jogi szabályozása, a büntetés kiszabása és természetesen annak végrehajtása is. A büntetés eredménytelensége azonban sohasem magyarázható egyetlen körülménnyel. Ezért jelöltük meg feladatként a büntető felelősségre vonás minden fázisának a tökéletesítését, ami természetesen csak a társadalmi körülmények célszerű megszervezése esetén ígér sikereket.

A büntetés végrehajtása tehát csak abban az esetben járhat kedvező hatással, ha a felelősségre vonás folyamatának ezt megelőző fázisai is célszerűen zajlottak le. Sem a helyes büntetéskiszabás megfelelő végrehajtás nélkül, sem a jó végrehajtás helyes büntetéskiszabás nélkül nem hozhat megfelelő eredményt. A két itt említett tényező közül ehelyütt a büntetésvégrehajtást előtérbe helyezve hivatkozunk *Poljanszkijra*, aki az 1958-as Alapelvek megalkotásakor tartott előadói beszédében nyomatékosan mutatott rá arra, hogy „a tettesnek tudnia kell, hogy az általa elkövetett bűncselekményért nemcsak meg fogják büntetni, hanem köteles lesz ezt a büntetést ténylegesen kiállani."[10] E megállapításhoz csak annyit fűzünk hozzá, hogy nem mindegy, hogyan történik a kiszabott büntetés „tényleges kiállása".

2. *a)* Előljáróban már említettük, hogy munkánk e részében csak a szabadságvesztés végrehajtásának a módjával kívánunk foglalkozni. Ennek egyik oka az, hogy az egyes büntetési nemek szabályozásának az ismertetésénél elmondottuk már azt is, amit végrehajtásukkal kapcsolatban lényegesnek tartottunk, másik okát pedig abban jelöljük meg, hogy egyedül a szabadságvesztés az a büntetés, amelynek végrehajtása a jogi szabályozás ismertetésén túlmenő magyarázatot igényel. Ellentétes nézetek, tisztázatlan kérdések, a gyakorlati eljárások gazdag változata jellemzi e büntetési nemet.

Az elmondottakon túlmenően hivatkozhatunk még a szabadságvesztés gyakorlati jelentőségére, arra, hogy napjainkban még jelentős arányt képviselnek az elítéltek között a szabadságvesztésre ítéltek. Ennek illusztrálására kiemeljük az igazságügyi statisztika alábbi adatait:

[10] A Szovjetunió 1958. évi Büntetőjogi szabályai, Budapest, 1959. 136. old.

Az *1965-ben* jogerősen elítélt felnőttkorúak az alábbi megoszlást mutatják a kiszabott büntetés neme szerint:

szabadságvesztésre: 52%, ebből felfüggesztett: 46%,
javító-nevelő munkára: 14%,
pénzbüntetésre 31%.

1966-ban:

szabadságvesztésre: 55,5%, ebből felfüggesztett: 44,6%
javító-nevelőmunkára: 13,9%
pénzbüntetésre: 30,4%

1967-ben:

szabadságvesztésre: 55,6% ebből felfüggesztett: 44,3%
javító-nevelőmunkára: 13,6%
pénzbüntetésre: 30,7%.

Úgy gondoljuk, e néhány adat is elegendő annak bizonyítására, hogy a szabadságvesztés büntetés komoly figyelmet érdemel azért is, mivel aránylag sok embert érint még napjainkban. Nem közömbös számunkra, hogy az a kb. húszezernyi elítélt, aki évenként bekerül valamilyen büntetésvégrehajtási intézménybe, milyen élményeket szerez ott és milyen személyiségfejlődés megy nála végbe: tovább folytatódik-e személyiségének torzulása, tovább erősödnek-e benne a társadalomellenes képzetek, avagy sikerül ezeket gyengíteni, a társadalmi elvárás irányába ható képzeteket erősíteni.

Az érintett személyek számának nagysága mellett nem tulajdonítunk túl nagy jelentőséget annak a kérdésnek, hogy a szabadságvesztés *uralkodó* büntetési nemnek tekinthető-e, avagy elveszítette napjainkban már e „rangját". *Schmidt–Beyer* azt írják, hogy „a szabadságvesztés büntetés már most sem tekinthető uralkodónak. A szocializmus felépítésének a folyamán pedig egyre jobban háttérbe kell szorulnia, más, az elkülönítésen kívüli, . . . a bűnelkövetőnek a kollektívájában történő nevelési lehetőségek mögött."[11]

E cikk megírása idején a javító-nevelő munkát vélték sokan olyan büntetésnek, amely alkalmas a szabadságvesztés döntő mértékben való kiszorítására és arra, hogy a szocializmus uralkodó büntetési nemévé váljék. Ma már úgy tűnik, hogy a korábbi feltételezések kissé egyoldalúak és nem eléggé megalapozottak voltak. Ma szélesebb körben kerültek előtérbe a társadalmi ráhatás egyéb eszközei, a dolgozók kollektívájának a felelősségre vonásban játszott szerepe és

[11] *Schmidt–Beyer:* Der Stand der Arbeiten am sozialistischen Strafgesetzbuch, Neue Justiz, 1960. 9. sz. 314. old.

nem utolsó sorban a büntetés felfüggesztésének intézménye. Annyit azonban készségesen elismerünk, hogy napjainkban már nem foglal el a szabadságvesztés olyan kiemelkedő helyet a büntetések hierarchiájában és nem övezi olyan osztatlan bizalom sem, mint a XIX. században.

b) Azonban nemcsak a szabadságvesztés eredményességéről vallott felfogás változott az idők során, hanem e büntetés végrehajtásának a módja is. *Kádár–Kálmán* írják: „A szabadságvesztés olyan büntetési nem, amely nemcsak tartamára tekintettel lehet sokféle, hanem a bánásmód súlyossága, a letartóztatott kizsákmányolásának módja és foka szerint is."[12]

A szabadságvesztés története bizonyítja a végrehajtási mód lehetőségeinek a sokféleségét. Tekintettel arra is, hogy a *Népköztársaság Elnöki Tanácsának* 1966. évi 21. sz. törvényerejű rendelete a szabadságvesztés büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás foganatosításáról a hozzáfűzött indokolásban említést tesz a főbb rendszerekről, kívánatos ezek vázlatos áttekintése. A magunk részéről az alábbi négy börtönrendszer lényeges vonásainak az ismertetését tartjuk szükségesnek: a magánelzárás, a hallgató, az angol fokozatos és az ír fokozatos rendszer.

ba) A *magánelzárás* vagy *magánzárka rendszere* a modern börtönrendszerek között a legrégibb. Philadelphiában létesítették az első ilyen rendszerű intézetet 1790-ben, és emiatt e rendszert *filadelfiai rendszernek* is szokták nevezni.

A rendszer alapgondolata és célkitűzése a vallásos bűnbánat, a magábaszállás. Az elítélt teljes elszigetelése még társaitól is ezt kívánta biztosítani. Úgy vélték, hogy a mások által gondolataiban nem zavart elítélt rá fog ébredni cselekményének helytelenségére, azt megbánja és ez elég biztosíték arra, hogy a börtönből kikerülve más életmódot fog folytatni.

Az elítélt megjavulását célzó ezen rendszer hívei tehát az elkövető magábaszállásában, a tett megbánásában látták az első lépést a kívánt cél felé. A teljes elszigetelés még azért is célszerűnek tűnt, mivel ez által megszűnt annak veszélye is, hogy az erősen antiszociális beállítottságú elítéltek befolyásolják az ingatag, inkább megtévedt, mint megrögzött bűnelkövetőket.

A Philadelphiai intézet után 1828-ban felépült Pittsburgban a rendszer mintaszerű intézete: csillag alakú, egy központba futó hétszárnyú épület 586 magánzárkával. Az elítéltek elkülönítését olyan tökéletesen megoldották, hogy még a magábaszállást elősegítő istentiszteleteken, valamint az iskolai foglalkozásokon is külön fülkében vett részt minden elítélt.

Az elítéltek ilyen fokú elkülönítésének azonban igen hamar megmutatkoztak a káros következményei. E rendszer a legszögesebb ellentétben állt az ember társas természetével; így szinte biztosan elvezetett az elítélt lelki egyensúlyának a megbomlásához és idézett elő káros pszichikai következményeket.

Ennek a hátránynak a megakadályozása érdekében vezették be először és a legkövetkezetesebben Belgiumban azt, hogy a büntetésüket magánzárkában töltő

[12] *Kádár–Kálmán:* A büntetőjog általános tanai, i. m. 692. old.

elítélteket a büntetésvégrehajtási intézet alkalmazottai, lelkészek minél gyakrabban felkeresik és velük elbeszélgetnek.

bb) Ugyancsak Amerikában alakult ki az ún. *hallgató rendszer* is, amelyet az első megvalósítási hely után *auburni rendszernek* is neveznek.

1823-ban (egyesek szerint 1820-ban) nyitották meg Auburnben azt az intézetet, amelynek lakói között a legkegyetlenebb módon tartották meg az elítéltek között a hallgatási kötelezettséget. A teljes elkülönítés hátrányos következményeinek az elkerülése érdekében nappal közös munkán foglalkoztatták az elítélteket, a beszélgetési tilalmat azonban szigorú eszközökkel biztosították. Az éjszakát még elkülönítetten, külön cellákban töltötték az elítéltek, de a nappali közös munkavégzés némi enyhítést jelentett a merev, lélekölő filadelfiai rendszerhez képest.

Az idők folyamán ez a rendszer is átment különböző változásokon. Közülük a leglényegesebb az, hogy a beszélgetési tilalmat, mint az emberi természettel ellentétes követelményt elejtették, és helyette különböző osztályokat állítottak fel. Az egyes osztályok eltérő bánásmódot jelentettek és a kedvezőbb osztályba jutás vágya pozitív viselkedésre ösztönözte az elítélteket. (Persze, hamar bebizonyosodott az is, hogy a magasabb osztályba jutás érdekében tanúsított magatartás csak képmutatás volt és mögötte nem a javulás őszinte akarása, hanem az intézeti alkalmazottak puszta becsapása húzódott meg.)

bc) Az első *fokozatos rendszer* a XIX. század közepén Angliában alakult ki. Az izoláltan történő nevelés, javítás helyett a szabad élet viszonyaira való felkészítést tűzték ki célul e rendszer hívei. Ennek érdekében fokozatosan jut vissza az elítélt a teljes elszigeteltség állapotából a szabad élet viszonyai közé. Az előrejutásban, a felsőbb osztályba sorolásnál komoly szerepe van az elítélt viselkedésének, munkavégzésének és igyekezetének is; így tőle is függ, hogy a rendkívül szigorú bánásmód helyett mikor élvez előnyösebb, könnyebben elviselhető helyzetet.

Az angol fokozatos rendszer első stádiumát a teljes magánelzárás fázisa képezi. Ezt az időt szánták az elítélt magábaszállására, arra, hogy elgondolkodjék cselekményén, az abból származó előnyökön és hátrányokon és jusson el tettének megbánásáig.

A következő fokozatban nappal közösen végzik az elítéltek munkájukat, éjjel magánzárkában vannak elkülönítve. A közös munkavégzés jegyrendszerrel van összekötve: meghatározott „jó pontok" megszerzése esetén egyre kedvezőbb helyzetbe juthat az elítélt.

Ha az elítélt megjavulásának elég jelét mutatta, sor kerül a harmadik fokozat alkalmazására: a feltételes szabadlábra helyezésre. Ennek bekövetkezése függ a büntetés időtartamától is, hiszen a büntetés nagyobb részének a lejárta előtt nem helyezhető az elítélt szabadlábra, de függ az elítélt viselkedésétől, munkavégzésétől, szorgalmától is. E fokozat beiktatása a büntetésvégrehajtás rendszerébe kétségtelenül forradalmi lépés volt, hiszen itt már a megtorlás és elrettentés gondolatát teljesen háttérbe szorítja a speciálprevenció elérése. Mivel a

szabadlábra helyezéskor még hátra levő büntetés végrehajtása kizárólag az elítélttől függ, attól, hogy tartózkodik-e újabb bűncselekmény elkövetésétől, komoly tényezője a személyiségalakításnak e fokozat.

bd) Az angol fokozatos rendszer tovább fejlesztéseként értékelhetjük az *ír fokozatos* rendszert. A szabadság visszanyerésének útját teszi még fokozatosabbá e rendszer akkor, amikor a szabadlábra helyezés elé beiktatja a közvetítő intézetet.

A közös munkavégzés bizonyos ideje és meghatározott jó pont összeszedése után az elítéltet közvetítő intézetbe szállítják át. Ennek az intézetnek az életrendje már igen közel áll a szabad élet viszonyaihoz. Nem áll állandó felügyelet alatt, hanem bizonyos szabad mozgási lehetősége is van az intézet lakójának. A nagyobb szabadság próbára teszi az elítéltet atekintetben, felkészült-e eléggé a szabad életre, megerősödtek-e benne a bűnözést gátló képzetek vagy sem. Ha az elítélt a próbát kiállotta, sor kerül a feltételes szabadlábra helyezésre, mint e rendszer negyedik fokozatára.

Annak ellenére, hogy az ír rendszer elméletileg megalapozott volt, és Írországban a gyakorlatban is jól bevált, nem terjedt el szélesebb körben és magában Írországban is visszatértek a három fokozatos angol rendszerre.

És ez nem véletlenül történt így. A korábbi büntetőjogi nézetekkel, az uralkodó világnézeti felfogással nem állt összhangban ez a humánus, döntően az elítélt reszocializálását elősegíteni alkalmas végrehajtási mód. Megalkotói olyan időben akarták meghonosítani, amikor, néhány ábrándozót kivéve, a börtönök funkcióját és rendeltetését inkább a kemény bánásmód által kiváltott elriasztásban, mint az erkölcsi megjavításban, a gondolkodásmód átalakításában látták. De még e célkitűzés esetében is meggátolták volna a kedvező eredmények elérését a ténylegesen fennálló gazdasági és társadalmi viszonyok, amelyek sem a személyiség pozitív irányú fejlődésének, sem a vázolt humánus célkitűzések megvalósításának nem kedveztek.

c) A szabadságvesztés történetének az áttekintése során külön kell foglalkoznunk a hazai fejlődéssel. Itt azonban külön választjuk az idevágó jogszabályok ismertetését a végrehajtási módok alakulásának bemutatásától.

ca) Hazánkban 1843-ban történt első ízben kísérlet arra, hogy a büntetésvégrehajtás egyes kérdéseit törvényben szabályozzák. Az 1840. évi V. törvénycikk rendelte el egy „Országos választmány" kiküldését „a büntető és javító rendszer kidolgozására".

E törvény egyike az ország feudális viszonyainak felszámolását célzó és a reformmozgalmak által elért jogszabályoknak. A reformmozgalmak vezetői ismerték fel elsőként a szabadságvesztés végrehajtásának politikai jelentőségét, és tűzték ki célul a fennállott helyzet megszüntetését. A közvéleményt is erősen foglalkoztatták azokban az időkben a börtönökben uralkodott embertelen állapotok. Az emberiesség eszméjének diadalát, a társadalmi előrehaladás ígéretét is jelentette a büntetőjogi szabályok – köztük a büntetésvégrehajtásra vonatkozó szabályok – kodifikációját célzó fentebb idézett törvény megalkotása.

A kiküldött 45 tagú választmány arra az elhatározásra jutott, hogy félretéve a korábbi javaslatokat, egészen új anyagot állít össze és három javaslatot készít: külön az anyagi jogról, külön az eljárásról és *külön a börtönrendszerről.*

Az egyes bizottságok el is készítették a javaslatokat, köztük a *„Börtönügyi javaslatot"* is. Az anyagi jogi és a börtönügyi javaslatokat az alsó tábla 1843. szeptemberében el is fogadta, a felső tábla azonban nem. Így a magyar jogi élet óriási veszteségére nem lett törvény ezekből a mai szemmel nézve is haladó, előre mutató törvényjavaslatokból, és büntetőjogunk továbbra is a régi, elavult, korszerűtlen törvények és a szokásjog formájában élt tovább. Büntetésvégrehajtásunk továbbra is magán viselte az elmaradottság minden jelét és a humanizmus egyes megnyilvánulásai is inkább az intézeti alkalmazottak esetleges emberi érzéseivel, mint a jogszabályi rendelkezésekkel magyarázhatók.

Az 1843-as sikertelen kodifikációs kísérlet után nem is törekedtek arra, hogy a büntetésvégrehajtás kérdéseit törvényileg szabályozzák. Más államok megoldásának megfelelően hazánkban is az anyagi büntetőtörvénykönyv foglalta magába a büntetésvégrehajtás legfontosabb szabályait. Az 1878. évi V. törvény Általános része is tartalmazta azokat a rendelkezéseket, amelyekkel a szabadságvesztés egyes alakjainak a végrehajtási módját szabályozták. E rendelkezések, amelyeket egyébként többször is kiegészítettek és módosítottak, lényegében a felszabadulásig hatályban voltak.

A felszabadulás után a Büntetőtörvénykönyv Általános részét – az 1950. évi II. törvényt – életbe léptető 1950. évi 39. sz. tvr. tartalmazott a büntetés végrehajtására vonatkozó – most már szocialista szemléletet tükröző – rendelkezéseket. Ezeket később az 1954. évi 17. sz. tvr. hatályon kívül helyezte és helyettük új szabályokat alkotott. Mindezek a rendelkezések azonban a szabadságvesztés végrehajtásának csak a legalapvetőbb és legáltalánosabb elveit rögzítették, éppen úgy, mint a korábbi *Csemegi-kódex.* A jogszabály rendelkezései azonban tükrözték a megváltozott szemléletet és előkészítették az utat valamennyi főkérdés jogszabályi rendezésére. A végrehajtással összefüggő konkrét kérdések ugyanis ez után is csak miniszteri utasításokban nyertek szabályozást.

Elvi szempontból említésre méltó rendelkezés volt az elmúlt években még a Büntetésvégrehajtási Szabályzat kiadásáról szóló 1105/1954. (XII. 17.) sz. minisztertanácsi határozat.

Érdemi változást a vázolt helyzeten nem hozott új Büntető törvénykönyvünk sem, amely a régi hagyományoknak megfelelően tartalmazott néhány büntetésvégrehajtási rendelkezést.

Időközben azonban már felmerült az igény a Magyar Népköztársaság szocialista jogrendszere teljes kiépítésére és kodifikálására. A szocialista kriminológia fellendülése, a kriminológiai vizsgálatok eddigi eredményei megalapozták egy céltudatos, szocialista szellemtől áthatott büntetésvégrehajtási kódex megalkotásának a lehetőségét. Adva voltak a lehetőségek – történelmünk folyamán másodízben – arra, hogy a büntetésvégrehajtás kérdéseit önálló és magas rendű jogszabályban rendezzük. Így került sor a Magyar Népköztársaság 1966. évi 21.

sz. törvényerejű rendeletének a megalkotására szabadságvesztés büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás foganatosításáról.

A tvr. megalkotói helyesen értékelték a büntetésvégrehajtás jelentőségét: „A bűnözés elleni küzdelem – olvassuk a tvr. általános indokolásában – egyre inkább előtérbe helyezi a büntetésvégrehajtás kérdéseit. Ennek oka az a felismerés, hogy az elítéltek átnevelését biztosító, korszerű büntetésvégrehajtás a bűnözés megelőzésének hathatós eszköze."[13]

Nem tartják tehát a tvr. alkotói sem a büntetésvégrehajtást a bűnözés elleni küzdelem főeszközének. Csak az egyik eszköz, de kétségtelenül „hathatós" eszköz, amennyiben sikerül úgy megszervezni, hogy ne gátolja, hanem elősegítse az elítéltek átnevelését, személyiségük, gondolkodásmódjuk, értékrendszerük átrendezését.

Az említett törvényerejű rendelet szabályozza a szabadságvesztés végrehajtásával összefüggő alapvető jelentőségű kérdéseket.

A tvr. 10 fejezetből és összesen 51 §-ból áll. Az egyes fejezetek az alábbi címeket viselik:

I. fejezet: Alapelvek; II. fejezet: A szabadságvesztés végrehajtásának rendje; III. fejezet: Az elítéltek elkülönítése és csoportosítása; IV. fejezet: Az elítélt kötelességei és jogai; V. fejezet: Az elítéltek munkáltatása; VI. fejezet: I. Cím: Az elítéltek nevelése és oktatása; II. Cím: Az elítéltek fegyelmezése, dicséretben és kedvezményekben részesítése, kényszercselekmények a szabadságvesztés végrehajtása során; VII. fejezet: A szabadulás előkészítése; szabadítás; VIII. fejezet: A fiatalkorúakra vonatkozó külön rendelkezések; IX. fejezet: Az előzetes letartóztatás foganatosítása; X. fejezet: Vegyes rendelkezések.

A törvényerejű rendelet az 51. §-ában hatályon kívül helyezte a Büntetésvégrehajtási Szabályzat kiadásáról szóló 1105/1954. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozatot, az 50. § pedig felhatalmazza az igazságügyminisztert a tvr. végrehajtására és a végrehajtás részletes szabályainak a legfőbb ügyésszel egyetértésben történő megállapítására. E felhatalmazás alapján került sor az igazságügyminiszter 110/1967. IM. számú utasításának a kiadására a *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* kibocsátásáról.

cb) Ami már most a szabadságvesztés végrehajtásának a felszabadulás előtti módját illeti, arról megállapíthatjuk, hogy azt már régen meghaladta az idő: elavulttá, tudományosan igazolhatatlanná és nagyon kevés sikert igérővé vált. Hazánkban egyébként korábban az ír fokozatos rendszert tartották a leghelyesebbnek és a végrehajtás szabályainak a megalkotásánál is ez lebegett a jogszabályok alkotóinak a szeme előtt. E rendszer gyakorlati megvalósítását azonban a megfelelő intézetek hiánya szinte teljesen lehetetlenné tette. Büntetésvégrehajtási intézeteink sem a magánelzárás fokozatának, sem a közvetítő intézetbe helyezés kívánalmának nem tudtak eleget tenni, így a „fokozatosság" igen korlátozottan érvényesült. Tulajdonképpen az előnyök és a kedvezmények kisebb vagy

[13] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 241. old.

nagyobb mértékű biztosítása, a bánásmód, a külvilágtól való elszigetelés, a munkával való foglalkoztatás enyhébb vagy szigorúbb szabályai alá kerülés tekintetében volt némi különbség és olyan változás, ami a fokozatosság eredeti értelmezésére emlékeztetett.

A felszabadulás után alkotott jogszabályaink nyíltan feladták a fokozatosság elvét, azonban ezzel lényegében a tényleges helyzethez, az adottságokhoz igazodtak. A fokozatosság elve annyiban érvényesült, hogy jogszabályaink ismerték – meghatározott körben – a kötelező zárka intézményét és a feltételes szabadságra bocsátást.

Időközben azonban szerveződtek a szabadságvesztés végrehajtására olyan intézetek is, amelyek érdemben sokban hasonlítottak az ír rendszer által meghonosítani kívánt közvetítői intézethez: a büntetésvégrehajtási munkahelyek. Ennek ellenére sem került megvalósításra a fokozatosság abban a formában, hogy a büntetésüket börtönben töltő elítéltek bizonyos idő után a büntetésvégrehajtási munkahelyre kerültek volna át, és napjainkban is igen ritkán kerül sor ilyen áthelyezésre. A fokozatosság elvének napjainkban történő érvényesülését azonban majd később, a szabadságvesztés végrehajtásának az alapelvei után fogjuk részletesebben megvizsgálni.

B) Miután meghatároztuk a büntetésvégrehajtás helyét és szerepét a bűnözés elleni küzdelemben, és áttekintettük a szabadságvesztés történetét, áttérünk a szabadságvesztés napjainkban történő végrehajtásának a tárgyalására. Figyelemmel arra, hogy a szabadságvesztés kérdéseit magas rangú jogforrás egységes szerkezetben szabályozza, indokoltnak látszik e jogszabály fent már idézett fejezeteinek a sorrendjét alapul venni, és ettől csak kivételesen eltérni.

I. 1. A büntetés végrehajtásával összefüggő kérdések tárgyalását célszerű azokkal a *célkitűzésekkel* kezdeni, amelyeket a büntetés alkalmazásával el akarunk érni. A törvényhozó is a szabadságvesztés végrehajtásának a célját rögzíti az Alapelvek címet viselő I. Fejezetben mindjárt a tvr. feladatának a tisztázása után a következőképpen: „2. § A szabadságvesztés végrehajtásának célja az ítéletben meghatározott joghátrány alkalmazásával, valamint a szocialista nevelési elvek és módszerek gyakorlati érvényesítésével és felhasználásával az elítéltnek törvénytisztelő állampolgárrá átnevelése."

A szabadságvesztés végrehajtásának tulajdonképpeni célja tehát az elítéltek átnevelése.

Korábban már láttuk, hogy egy bűncselekmény elkövetésében az elkövető személyisége is megnyilvánul kisebb vagy nagyobb mértékben. Bűntett megvalósítása minden esetben bizonyítja azt is, hogy az elkövető személyisége nem a társadalomtól elvárt módon alakult. A magatartás indítékrendszere hibás, szembenáll a társadalmi követelmények rendszerével – mutat rá nagyon helyesen a lényegre *Szabó* András.[14]

[14] *Szabó* András: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során, Jogtudományi Közlöny 1966. 5. sz. 232. old.

A büntetőjogi felelősségre vonás célja és értelme e hibás indítékrendszer lebontása és helyébe a társadalmi követelményeknek megfelelő indíték-, képzet- és értékrendszer kiépítése. A felelősségre vonás mindegyik fázisában e célkitűzés megvalósítására kell törekedni, mindegyik fázisban az eltérő körülményeknek megfelelően különböző módon.

Az első feladat tehát a hibás indítékrendszer lebontása. Tulajdonképpen e folyamat is megkezdődik már a büntető eljárás megindításával. A terhelttel való foglalkozás első pillanatától kezdve törekedni kell arra, hogy az elkövető belsőleg is elítélje magatartását. Sokszor ez az elítélés nem értékrendszerének megváltozásából fakad, hanem puszta számításból: az elért előnynek a bekövetkezett és a várható hátránnyal való összevetése alapján jut helytelenítő értékeléshez. Mint fentebb már megállapítottuk: néha az ilyen számvetés is biztosítja a speciálprevenció sikerét, nekünk azonban arra kell törekedni, hogy az újabb bűnelkövetéstől való tartózkodás alapja ne az ilyen számítgatás, hanem az erkölcsi meggyőződés legyen.

A szabadságvesztés végrehajtása alatt komoly lehetőségeink vannak a hibás értékrendszer felszámolására. Látnunk kell azonban e feladat megoldását veszélyeztető körülményeket is. A büntetésvégrehajtási intézeten belül sok ösztönzője lehet a hibás értékrendszer továbbélésének, sőt: megerősödésének, megszilárdulásának is. Itt csak arra a tényre utalunk, hogy az elítélt hasonló vagy még negatívabb értékelés alá eső képzetrendszerű társakkal tölti együtt büntetését. Nem kevés tapasztalatra, emberismeretre, pedagógiai, és pszichológiai ismeretre lenne szükség ahhoz, hogy az ilyen káros hatásoktól megóvjuk az elítéltet és biztosítsuk számára a pozitív irányú fejlődés feltételeit.

A tvr. indokolása tömören és jól foglalja össze a szabadságvesztés végrehajtása során elérni kívánt célt: „A szabadságvesztés végrehajtása alatt az elítélt személyiségét úgy kell formálni, hogy a szabadulás, vagyis a büntetésvégrehajtási intézeti ráhatás megszűnése után törvénytisztelő állampolgárrá váljék. Ez azt jelenti, hogy az elítélt a szabadulás után ne csupán az esetleges újabb büntetés visszatartó hatása folytán ne kövessen el ismét bűntettet, hanem az átnevelési folyamat eredményeként a személyisége átalakuljon."[15]

Világosan látható az idézetből, hogy a tvr. megalkotói a szabadságvesztés funkcióját nem korlátozzák a szabadságtól való megfosztásra, az újabb bűnelkövetés fizikai lehetőségének ideiglenes kizárására. Ebből következik annak szükségessége, hogy a büntetésvégrehajtási intézetekben olyan életkörülményeket kell teremteni, amelyek alkalmasak az átnevelés, a személyiség átrendezése feladatának a megvalósítására. Ezeket az életkörülményeket, az elítéltek életrendjét a francia nyevből átvett kifejezéssel *rezsim*nek nevezzük. A szovjet büntetésvégrehajtási jog tankönyve szerint is a rezsim, a büntetésvégrehajtás rendje „a letartóztatottak életének és munkájának a szovjet büntetésvégrehajtási jog normái által megállapított és szabályozott rendje, amely biztosítja elszigetelésüket, vala-

[15] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 243. old.

mint a szabadságvesztéssel együttjáró korlátozások megvalósítását, továbbá azt, hogy a letartóztatottak teljesítsék kötelezettségeiket, végül az őket megillető jogok érvényesítésének garanciáit és a megjavításukhoz és átnevelésükhöz szükséges feltételek megteremtését."[16]

E meghatározásra is figyelemmel a szabadságvesztésre ítélt átnevelésének alapvető jelentőségű módszereként emeljük ki az elítélt *munkáltatását,* a külvilágtól való *elszigetelését* és az intézet *rendjének a biztosítását.* Mindhármat említi a tvr. is az Alapelvek című fejezetben, konkrét érvényesülésük formáit azonban csak a későbbi fejezetek szabályozzák. Erre tekintettel a részletes tárgyalásokat mi is későbbre halasztjuk.

2. A szabadságvesztés végrehajtásának a célja után a végrehajtás során érvényesítendő *alapelveket* foglaljuk röviden össze. Első helyen az *igazságosság* követelményét említjük, majd utána a *törvényesség* követelményét vázoljuk.

Az igazságosság vonatkozásában hangsúlyozni kívánjuk, hogy az érvényesülésére vonatkozó igény nemcsak a szabadságvesztés végrehajtásának folyamatára jellemző – amint a törvényesség követelményét sem csak itt kell érvényesíteni: mindkét elvnek érvényesülnie kell a végrehajtást megelőző valamennyi fázisban. A korábbi fázisokban való érvényesülésük egyenesen feltétele a szabadságvesztés végrehajtása eredményességének.

Csak az igazságos büntetés képes az elkövetőt szembefordítani tettével, és csak az igazságos büntetés győzheti őt meg cselekménye helytelenségéről. A büntetőjogtudomány művelői már régen elismerték e tételek helyességét. Ha a büntetés igazságtalan, vagy ha az elítélt azt igazságtalannak tartja, szinte teljesen kizártnak vehetjük személyiségének pozitív irányú átalakulását. Az igazságtalannak tartott ítélet csak még jobban erősíti az elítéltben élő antiszociális képzeteket és nagymértékben hozzá járulhat ahhoz, hogy az elítélt meggyőződésből utasítsa el a társadalmi elvárásokat.

Az igazságosság követelménye azonban nemcsak a büntetés végrehajtását megelőző fázisokra jellemző: a büntetés végrehajtása során is megvalósítandó elv. Ott, ahol szinte napról-napra sor kerülhet az elítélt személyét érintő döntésekre, nem kis jelentősége van e döntések igazságos vagy igazságtalan voltának és az elítélt véleményének, értékelésének. A méltánytalannak, alaptalannak és indokolatlannak vélt döntés nem alkalmas arra, hogy elősegítse az elítélt meggyőződésén alapuló alkalmazkodását az intézet követelményeihez. Ez a körülmény viszont előre vetíti az árnyékát a szabad élet követelményeivel való jövőbeli szembehelyezkedésnek. Az említett döntések nagy mértékben erősíthetik a társadalmi elvárással szemben egyébként is élő ellenállást, szembeszegülést támogató képzeteket.

A büntetés végrehajtásának alapelvei között kiemelkedő helyet foglal el a *törvényesség* elve is. A büntető felelősség érvényesítésének minden fázisára jellemző ezen követelmény alapvető jelentőségű a büntetés végrehajtása vonatko-

[16] Szovetszkoe iszpravitelno-trudovoe pravo, Moszkva, 1960. 178. old.

zásában is. Törvényességen evonatkozásban is azt értjük, hogy a büntetés végrehajtására vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket az eljáró szervek és személyek maradéktalanul megvalósítják.

A törvényesség követelménye a büntetés végrehajtása vonatkozásában többféleképpen és különböző irányokban nyilvánul meg. Időrendi sorrendre figyelemmel a tvr. 3. § (1) bekezdésében adott szabályozást említjük elsőként: „Büntetésvégrehajtási intézetbe... szabadságvesztés végrehajtása céljából befogadásnak csak a bíróság jogerős határozata alapján van helye."

A szabadságvesztés végrehajtásának mellőzhetetlen feltétele a jogerős bírói határozat. Enélkül büntetésvégrehajtási intézetbe senkit sem lehet befogadni.

A büntetésvégrehajtási intézetek azonban nemcsak szabadságvesztés büntetés végrehajtására szolgálnak: itt foganatosítják az előzetes letartóztatást is. Az előzetes letartóztatásnak is megvannak a törvényi előfeltételei, amelyek fennforgása nélkül ilyen címen sem lehet senkit befogadni egyetlen büntetésvégrehajtási intézetbe. A befogadás formai feltétele: az ügyész vagy a bíróság rendelkezése.

Megjegyezzük, hogy az előzetes letartóztatás foganatosítható más helyütt is, így rendőrségi vagy katonai fogdában is. A vádirat benyújtása és az első fokú érdemleges – de nem jogerős – bírósági határozat után, ha a bíróság az előzetes letartóztatást meghosszabbította, illetőleg, ha azt elrendelte, az csak büntetésvégrehajtási intézetben foganatosítható. Ennek szabályait a későbbiek során fogjuk ismertetni.

A büntetésvégrehajtási intézetbe jogszerűen felvett elítélt vagy előzetes letartóztatásban levő személy csak a törvényben meghatározott módon és ideig tartható az intézetben. Az intézetben tartás módját és rendjét a következő fejezetben tárgyaljuk, az időről az alábbiakat jegyezzük meg:

A szabadságvesztés kezdő napjának a meghatározása attól függ, hogy az elítélt jogerőre emelkedésének napján előzetes letartóztatásban van-e vagy nincs. Ha az elítélt ezen a napon előzetes letartóztatásban van, szabadságvesztésének kezdő napja az ítélet jogerőre emelkedését követő nap. A szabadlábon levő elítélt szabadságvesztésének kezdő napja az a nap, amelyen őt a büntetésvégrehajtási intézetbe befogadták.

Előfordul, hogy az elítélt ítéletének jogerőre emekedése napján egy másik jogerős ítéletben kiszabott szabadságvesztését tölti. Ebben az esetben az első büntetésének kezdő napja lesz a megállapított összbüntetés kezdő napja is. Ha a különböző ítéletekben kiszabott büntetéseket nem foglalják összbüntetésbe, az újabb ítéletben kiszabott szabadságvesztés kezdő napja az előző szabadságvesztés befejezését követő nap lesz.

A szabadságvesztés az ítéletben megszabott idő elteltével fejeződik be. Az elítélt szabadulásának napja ezek szerint a szabadságvesztés lejárati napját követő nap. Ha az években vagy hónapokban meghatározott büntetés esetén a szabadulás hónapjában nincs a lejárati napnak megfelelő nap (pl. ha az elítélt büntetése február 30-án járna le), a szabadulás napja a hónap utolsó napja. Ez vonatkozik minden más esetre is, pl. ha 31-én szabadulna az elítélt, 30 napos hónap

esetében 30-án szabadul az elítélt. Az előzetes fogvatartásban töltött időt természetesen hónapokban és napokban kell beszámítani. A beszámítás során az előzetes letartóztatásban töltött minden napot – az utolsó napot is – figyelembe kell venni.

Ehelyütt említjük meg az elítélt betegségére vonatkozó rendelkezéseket is. Ha az elítélt megbetegszik és állapota kórházi gyógykezelést igényel, a Büntetésvégrehajtási Központi Kórházban kell őt elhelyezni. Az itt töltött idő a szabadságvesztésbe beszámít.

Másként kell azonban eljárni az elmebetegekkel. Összhangban azzal az alapelvvel, hogy büntetéssel csak olyan személyek sújthatók, akik szellemi állapota mgalapozza személyiségük helyes irányú befolyásolásának, tudatuk ilyen értelmű determinálásának lehetőségét, nem lenne semmi értelme a szabadságvesztés végrehajtását olyan személyeken folytatni, akik a büntetés kiállása közben elmebeteggé váltak. Erre tekintettel mondja ki az 1966. évi 21. sz. tvr. 3. § (2) bekezdése: „A szabadságvesztést elmebetegen végrehajtani nem lehet. E betegség tartamára büntetését félbe kell szakítani."

3. Korábban már láttuk, hogy a hazai jogászközvélemény által leghelyesebbnek tartott – fokozatos – rendszer döntően intézmények hiánya miatt nem kerülhetett megvalósításra. Láttuk azt is, hogy ez a helyzet azt követően sem változott meg, miután lehetővé vált a szabadságvesztés végrehajtása büntetésvégrehajtási munkahelyen is. A lehetőségek további bővülését jelenti – elvileg – az 1966. évi 20. sz. tvr.-nek a Btk. 38. §-a helyébe lépő 1. §-a, amely a szabadságvesztés négy fokozatát rögzíti. Kézenfekvőnek látszanék a fokozatosság olyan jellegű megvalósítása, hogy az elítélt viselkedésétől, munkavégzésétől függően enyhébb fokozatba lenne áthelyezhető a büntetés bizonyos idejének elteltével. Mivel a tvr. a kötelező zárka intézményét nem tartotta fenn és a magánelzárás csak fegyelmi büntetésként kerülhet alkalmazásra, a fokozatosság elve eredeti értelmezés szerinti érvényesítésére valóban csak az enyhébb fokozatba helyezés lehetősége maradt meg.

Meg kell jegyeznünk, hogy a Btk. 38/E. § (3) bekezdése ezt az eljárást lehetővé is teszi: „A büntetés végrehajtása alatt tanúsított kifogástalan magatartás és átlagon felül végzett munka esetén a feltételes szabadságra bocsátás kérdésében illetékes bíróság az elítéltet a büntetésnek hátralevő részére eggyel enyhébb végrehajtási fokozatba helyezheti át."

Az enyhébb fokozatba helyezés feltételeinek a megfogalmazása nem aggálymentes. A kifogástalan magatartás megkívánása indokolt, de az átlagon felül végzett munka feltétele – amennyiben megvalósítását szigorúan megkövetelik – a rendelkezés alkalmazását megakadályozhatja nem kevés olyan esetben, amikor a büntetés céljainak elérése végett már nem lenne szükséges a szigorúbb fokozat végrehajtása. Gondolunk itt a fizikailag gyengébb testi felépítettségű, gyengébb egészségű elítéltekre, akiknek személyisége, gondolkodásmódja pozitív irányú átalakuláson ment át, de testi adottságaik miatt átlagon felüli munkavégzésre nem képesek. Aligha vitatható, hogy az enyhébb fokozatba helyezés ezeknél a

személyeknél indokoltabb lenne, mint az erősebb testi felépítettségű – és így nagyobb munkateljesítményekre képes –, de személyiségükben nem változott, a javulást csak színlelő elítélteknél. Az idézett rendelkezés tehát szövegében nem a legszerencsésebb módon emelte ki az enyhébb fokozatba helyezés elvi alapját, megvalósításának feltételeit.

Ami már most a fokozatosság elvének az érvényesítését illeti, úgy véljük, a tvr. idézett rendelkezése inkább ezen elv elutasítását, mint elfogadását alapozza meg.

Láttuk azt, hogy a fokozatosság elve a büntetésvégrehajtás során, a büntetés végrehajtási intézetek vezetői részéről érvényesített olyan elv volt, amely két alapgondolaton nyugodott: a kedvezőbb életkörülmények megteremtése a börtönön belül függjön magától az elítélttől is – a büntetés idejének előrehaladásával párhuzamosan törekedni kell arra, hogy a börtönviszonyokat közelítsék a szabad élet viszonyaihoz.

Úgy véljük, e két alapgondolat közül csak az első jöhet szóba az idézett rendelkezés vonatkozásában és az is módosított formában, a másik azonban még korlátozott érvénnyel sem.

Az elítélt valóban abban a helyzetben van jogszabályaink értelmében, hogy befolyásolhatja az enyhébb fokozatba helyezését és annak idejét is. Az a más szempontból egyébként helyeselhető megoldás, hogy áthelyezését nem a büntetésvégrehajtás szervei, hanem a bíróság dönti el, arra mutat, hogy az egyes fokozatok egymásutánisága kizárólag a rezsim szigorúságában megnyilvánuló fokozatosságot jelenti és nem a szabad élet viszonyaihoz való fokozatos közelítést célozza. Mindezekre tekintettel úgy véljük, hogy a Btk. 38/E. § (3) bekezdésében adott rendelkezés nem jelent változást a szabadságvesztés korábbi rendszeréhez képest és nem értékelhető a fokozatos rendszer alapjaként.

Ezek szerint a szabadságvesztés végrehajtásának mai rendszerében a fokozatosság elve igen szűk körben érvényesül. Az 1966. évi 21. sz. tvr.-hez fűzött *indokolás* is csak az alábbiakat említi: „Fokozatosságot jelent a feltételes szabadságra bocsátás intézménye; továbbá az utógondozás, valamint ennek eredményessége érdekében a szabadulás előtti időszakban a külvilággal való szorosabb kapcsolat biztosítása."[17] Felmerül azonban a kérdés: helyes-e a fokozatosságot ilyen szűk körre korlátozni, nem lenne-e indokolt kiterjeszteni és ha igen: milyen további lehetőségek lennének erre?

Előre kell bocsátanunk, hogy a fokozatosság megvalósítása nem értékelhető egyértelműen pozitív hatásúnak; vitathatatlanul vannak negatív kihatásai is. Kétségtelen pl., hogy az enyhébb, a kedvezőbb életkörülmények elérésének reménye képmutatóvá, színlelővé tehet egyes elítélteket. Akik nem azért tanúsítanak kifogástalan magatartást, mivel megjavultak, szakítottak múltjukkal, hanem a könnyebb élet utáni vágy motiválja viselkedésüket.

E veszély csak csökkenthető, de teljesen aligha küszöbölhető ki. Csökkenthető

[17] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 242. old.

a személyiségvizsgálatok tudományos szintű lefolytatásával és majd a pszichológia, pedagógia eredményeinek a növekedésével, elterjedésével és a büntetésvégrehajtás területén való felhasználásával. Az eltélt személyiségében végbement változások azonban mindig csak következtetések formájában feltételezhetők: külső tények, mint a jó munkavégzés, az engedelmesség, a fegyelmezett viselkedés stb. alapján következtethetünk az elítélt személyiségében, gondolkodásmódjában végbement változásokra. Biztosítékunk azonban nincs arra, hogy feltételezésünk kétségkívül megfelel a valóságnak. Az az elítélt, aki csak a kedvezőbb helyzet elérése érdekében alkalmazkodik a büntetésvégrehajtási intézet által megszabott követelményekhez, a szabadulása után nagyon könnyen jut bűnös elhatározáshoz, ha annak megvalósítása számára előnyt ígér.

Az is kétségtelen, hogy az elítélteknek a szabadságvesztés egyes fokozataiba való besorolása aligha történhetik meg a büntetés végrehajtása során tanúsított magatartásuk alapján. Kriminálpolitikailag is teljesen elhibázott lenne az a megoldás, ha minden elítélt a legszigorúbb fokozatban kezdené büntetésének kiállását és viselkedésétől függően kerülne egyre enyhébb fokozatba. Az elkövetők kriminológiai csoportjai a mainál inkább jobban elválasztandók, mintsem összekeverhetők egymással. Mindezek alapján valljuk: *a szabadságvesztés végrehajtásának a módját nem annyira a fokozatosság elvére, mint inkább az elítéltek kriminológiai szempontból történő csoportosítására kell építeni.*

A Btk. 38/E. § (3) bekezdésében adott – ritkán felhasznált – lehetőség, kiegészítve a feltételes szabadság gyakrabban alkalmazott intézményével elegendő alapot nyújt a fokozatosság célszerű mértékben való érvényesítéséhez. Egy vonatkozásban azonban megfontolásra érdemes kiegészítés vethető fel:

A fokozatosság érvényesítésének egyik indokát az a helyeselhető gondolat adta, hogy a szabadulás előkészítése érdekében kívánatos a szabadságvesztés végrehajtásának a körülményeit közelíteni a szabad élet viszonyaihoz. Úgy tűnik, hogy az átmenet még napjainkban is túl gyorsan megy végbe, túlságosan nagy szakadék tátong főleg a szigorúbb fokozatok, de még a büntetésvégrehajtási munkahelyek kötött életrendje és a felügyeletet, irányítást teljesen nélkülöző szabad élet viszonyai között. Túl gyorsan kerül a szabadságvesztésből szabadult személy olyan helyzetbe, amelynek megoldásához sem segítséget, sem útmutatást, sem irányítást nem kap. Eddig nem kellett gondoskodnia magáról, teendőiről: mások gondoskodtak róla. Most hirtelen mindent saját magának kell megoldania: elhelyezkedés, tervek, elképzelések, életmód kialakítása, a kereset ésszerű felhasználása. Az önállóságtól szinte intézményesen elszoktatott embertől most azt várjuk, hogy azonnal képes legyen a saját lábán megállni és életvitelét a közösségi elvárásnak megfelelően kialakítani. Sok esetben – főleg, amikor a szabadságvesztésből szabadult személy mellett nem állanak rá pozitív hatással levő családtagok, munkatársak – gyengének fog bizonyulni a szabadult személy és képtelen lesz a társadalmi követelmények számára bonyolult rendszerét elsajátítani, életét ahhoz igazítani.

A vázolt veszélyek kiküszöbölésére, a nehézségeken való átsegítésre nagyon

alkalmas lenne egy olyan intézmény, amely a mai javító-nevelő munka példájára szerveződnék meg. Ha a szabadult személyt tehát nem hagynánk magára, hanem meghatározott vállalathoz, üzemhez, intézményhez, vagy szövetkezethez nyerne munkára beosztást és bizonyos viselkedési szabályokat is előírnánk számára. Ezek között szerepelhetnének parancsok és tilalmak egyaránt, az egyén korábbi előéletétől, személyiségétől, a számára veszélyesnek vélt helyzetektől függően. És ha nemcsak őt kötelezénk meghatározott magatartási szabályok megtartására, hanem munkahelyének egyes szerveit vagy személyeit, nagyobb valószínűséggel számíthatnánk a visszaeső bűnözés arányainak a csökkenésére.

Természetesen nem lenne szükség arra, hogy a szabadságvesztésből szabaduló minden személy ilyen átmeneti állapotok közé kerüljön. Akik megfelelő családi környezettel, munkaviszonnyal, pozitíve értékelhető társadalmi miliővel rendelkeznek, nem igénylik a vázolt intézkedések megtételét. Tehát csak a visszaesésnek kitett, a társadalom perifériáján élő személyek számára kellene teremteni olyan helyzetet, amelyben életsorsukat még jelentős mértékben mások irányítják, életvitelüket mások ellenőrzik, életmódjuk kialakítását mások segítik.

Ezek után röviden ismertetni kívánjuk még a Btk. 38/E. § (3) bekezdésében szabályozott enyhébb fokozatba helyezés miként jét is.

Az igazságügyminiszter 101/1968. (IK 2.) IM számú utasítása értelmében annak az intézetnek a parancsnoka tesz az enyhébb fokozatba helyezésre irányuló javaslatot a büntetésvégrehajtás országos parancsnokának, ahol az elítélt büntetését tölti. A büntetésvégrehajtás országos parancsnoka továbbítja aztán a javaslatot a döntésre illetékes bírósághoz.

Az intézet parancsnoka az alábbi esetekben tehet javaslatot az enyhébb fokozatba helyezésre: *a)* ha az elítélt az utolsó egy év alatt többször részesült dicséretben, kedvezményben (példamutató magatartásáért, a munkában vagy a tanulásban mutatott kiemelkedő szorgalmáért vagy átlagon felüli eredményéért, a közösségi feladatok ellátásáért); *b)* egyéb esetekben, ha az elítélt életet vagy jelentős anyagi értéket mentett meg, illetőleg súlyos veszély elhárításához kiemelhető segítséget nyújtott, feltéve ebben az esetben, hogy súlyosabb fegyelmi vétséget nem követett el.

Az *a)* alatti feltétel fennforgása esetén a büntetés egyharmad részének a kiállása után tehető legkorábban javaslat, ha egyébként az elítélt a büntetés kétharmadának az eltelte után feltételes szabadságra bocsátható. Abban az esetben viszont, amikor az elítélt csak a büntetés háromnegyed részének a kiállása után bocsátható feltételes szabadságra, a javaslattételre a büntetés fele részének az eltelte után kerülhet sor. A feltételes szabadságra nem bocsátható elítéltek büntetésük háromnegyed részének a kiállása után javasolhatók enyhébb fokozatba helyezésre.

4. Röviden meg kell emlékeznünk azokról az intézetekről is, amelyekben szabadságvesztés végrehajtása történik.

Új büntető törvénykönyvünk 38. §-a még úgy rendelkezett, hogy: „A szabadságvesztést börtönben vagy büntetésvégrehajtási munkahelyen kell végrehajtani."

E rendelkezést módosította az 1966. évi 20. sz. törvényerejű rendelet 1. §-a a következőképpen: „A Btk. 38. §-ának helyébe a következő rendelkezések lépnek: (1) A szabadságvesztésnek négy fokozata van. Ezek: *a)* szigorított börtön, *b)* börtön, *c)* szigorított büntetésvégrehajtási munkahely, *d)* büntetésvégrehajtási munkahely. (2) A bíróság ítéletében rendelkezik arról, hogy a szabadságvesztést melyik fokozatban kell végrehajtani. (3) A szabadságvesztésre ítélt köteles a kijelölt munkát elvégezni, s ezért őt díjazás illeti meg."

A hivatkozott tvr. módosította a Btk. 97. §-át is. A módosítás értelmében a fiatalkorú elítéltek szabadságvesztését külön büntetésvégrehajtási intézetben: a fiatalkorúak börtönében vagy a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási munkahelyén kell végrehajtani.

Mivel a kórházi gyógykezelést igénylő elítélteket a *Büntetésvégrehajtási Központi Kórházban* kell elhelyezni, az elítéltek elmeállapotának a megfigyelése pedig az *Országos Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetben* történik, lényegében nyolc fajta intézet áll rendelkezésre a szabadságvesztés végrehajtásának a céljára.

Korábban az intézetek elnevezése utalt az intézet jellegére is: börtönöknek vagy büntetésvégrehajtási munkahelyeknek nevezték az egyes intézeteket. A 311/1967. (IK 11.) IM Bv számú közleménye megváltoztatta a korábbi elnevezéseket és ma egységesen *Büntetésvégrehajtási Intézet* néven szerepel minden börtön és büntetésvégrehajtási munkahely.

II. Az 1966. évi 21. sz. törvényerejű rendelet II. Fejezete a szabadságvesztés végrehajtásának a rendjét szabályozza.

Idevágó fejtegetéseinket *Sargorodszkij* megállapításával kezdjük: „A szabadságvesztésnek mint büntetésnek a hatékonyságát nemcsak és nem is annyira tartama határozza meg, mint inkább a végrehajtására szolgáló büntetőintézetek rendje és rendszere."[18]

1. A büntetésvégrehajtási intézetek életrendje fokozatonként lényeges eltéréseket mutat. Van azonban néhány olyan követelmény, amelynek felállítása már magából a szabadságvesztés-büntetés lényegéből fakad és ezért általános érvénnyel jellemzi a szabadságvesztés mindegyik fokozatát. Ezeket a tvr. 9. §-a foglalja össze a következőképpen: „(1) Valamennyi büntetésvégrehajtási fokozatban meg kell követelni az elítéltek kötelességeinek pontos és feltétlen teljesítését, az intézet rendjének maradéktalan megtartását. (2) Valamennyi büntetésvégrehajtási fokozatban biztosítani kell: *a)* az elítéltek őrzését, rendszeres felügyeletét, *b)* a megfelelő elhelyezést, élelmezést, ruházatot és egyéb anyagi ellátást, valamint az egészségügyi gondozást, *c)* a munkáltatás feltételeit, *d)* az átneveléshez és az oktatáshoz szükséges kulturális és pedagógiai feltételeket, *e)* az elítéltek e törvényben meghatározott, valamint a büntetésvégrehajtással nem ellentétes egyéb jogainak gyakorlását."

Minden bűncselekmény elkövetése a társadalmi követelmények figyelmen kí-

[18] *Sargorodszkij:* A büntetőjogi büntetés, i. m. II. k. 118. old.

vül hagyását bizonyítja. A bűntettek elkövetésében tehát megnyilvánul az elkövető társadalmi felelősség- és kötelességérzetének a gyengesége is. A büntetés végrehajtása során arra kell törekedni, hogy az elítéltekben kötelességtudatuk erősödjék. Ennek elsődleges feltétele az elítéltek hozzászoktatása a rájuk rótt kötelességek maradéktalan teljesítéséhez. A rendszeres gyakorlás eredményeképpen válhatnak a kívülről felállított követelmények belső követelményekké. A rendszeres kötelességteljesítés nyomán rögződhetnek meg és erősödhetnek a szükséges hatásfokra a kötelességteljesítést támogató képzetek, és válik a huzamos gyakorlás szokássá.

a) A kötelességteljesítéshez való hozzászoktatás csak az intézet meghatározott *rendjének a biztosításával* lehetséges. A rend biztosítása bizonyos szigort kíván, de érvényesülnie kell a szocialista humanizmusnak is [így a tvr. 6. § (2) bek.].

Minden büntetésvégrehajtási intézet belső rendjét a napirend határozza meg. A napirendhez, de az intézet alkalmazottainak az utasításaihoz az elítélteknek alkalmazkodniok kell. Céltalan, végrehajthatatlan, vagy a büntetésvégrehajtási jogszabályokkal ellentétes utasítások nem adhatók, hiszen ilyen utasítások a büntetési célok megvalósítását akadályoznák.

Az elítéltekkel szemben érvényesítendő szigor foka régi vitatémája a büntetésvégrehajtás kérdéseivel foglalkozó irodalomnak. *Burren* írja egyik közelmúltban megjelent tanulmányában,[19] hogy a mai büntetésvégrehajtásról megoszlanak a vélemények. Vannak, akik túlságosan humánusnak, egyáltalán nem elriasztónak tartják; mások még messzebb akarnak menni az emberi gondoskodásban. Ezek az orvosok, pszichológusok szerepét növelni szeretnék és szót emelnek a szabadság engedélyezések tágkörű lehetőségének a biztosítása érdekében.

Beljaev írja: „a jogtudományban napjainkban a szabadságvesztésnek két koncepciója, kétfajta értelmezése létezik. Az egyik a szabadságvesztést elszigetelésnek tekinti, korlátozva így a büntetés e formájának megtorló jellegét. A másik koncepció abból indul ki, hogy a szabadságvesztés nem csak izolálás, hanem rezsim is, ami magában foglalja a fenyítést is".[20]

Hazai jogászközvéleményünk egységes az első helyen említett koncepció elutasításában. A szabadságvesztés nem csak izolálás: hozzátartozik – és a hátrány megnyilvánul itt is – az elítéltek életrendjének meghatározott formája is. Ha az izolálásban kimerülne e büntetés lényege, akkor valóban „átalakulna a bűnelkövetés gátló motívumából a bűnös tevékenység egyik ösztönzőjévé".[21] A szabadságvesztés fokozatai között tehát nemcsak a külvilágtól való izoláltság fokában, hanem az elítéltek életrendjének, az elítéltekkel való foglalkozásnak a szigorúságában is van különbség. *Utyevszkij* is hivatkozik a „szigorúbb rezsim-

[19] E. *Burren:* Theorien der Strafe und Probleme des modernen Strafvollzuges, i. m. 341. old.

[20] *Beljaev:* O provovom polozsenii zakljucsennix, Szaratov, 1961. 107–108. old.

[21] Így: *Noj:* Teoreticseszkie voproszi lisenija szvobodi, Szaratov, 1965. 56. old.

re", mint a munkatelep és a börtön között fennálló különbség egyik megnyilvánulási formájára.[22]

A szigor mértéke azonban sohasem haladhatja meg „az átneveléshez és az intézet rendjének biztosításához szükséges" mértéket [tvr. 6. § (2) bek.]. Különösen ártalmas az igazságtalan, a céltalan, a megalázó jellegű szigor. Az elítélttel szemben alkalmazott bánásmódnál a szigor ilyen jellegű megnyilvánulását feltétlenül el kell kerülni, ezt kívánja a tvr.-nek a szocialista humanizmusra utaló és fent már hivatkozott rendelkezése és a büntetés céljainak elérhetősége egyaránt.

Az intézet rendjének biztosítása érdekében szükség van meghatározott kényszercselekmények, ellenőrző tevékenységek kifejtésére, az elítéltek érintkezési formájának a meghatározására is.

Kényszercselekményekre kerülhet sor az elítélt ellenszegülésének, a napirend vagy utasítás megtagadásának az esetében. A kényszerítő eszközök alkalmazásának a mértéke és ideje a körülményektől függ: ameddig és amilyen mértékben szükség van a kényszerítő eszközök alkalmazására, azok addig és olyan mértékben vehetők igénybe. A szükségtelen kényszercselekmény gátolná az elítélt személyiségének, tudati állapotának kedvező irányú átalakulását és így a büntetés céljainak a megvalósulását.

Az elítéltek fegyelmezett viselkedésre való szoktatása is az egyik eszköze annak, hogy őket előkészítsük a társadalom tagjaival való megfelelő érintkezésre a szabad élet viszonyai közötti életben. Szükség van ezért arra, hogy a büntetésvégrehajtási intézetben szabályozzák az elítélteknek az intézet alkalmazottaival, az intézetben megjelenő más személyekkel szemben tanúsítandó magatartását, továbbá az elítéltek egymás közötti érintkezésének a formáit, és egyáltalán az elítéltek viselkedését munkaidőben, bármilyen foglalkozáson vagy szabad időben. Magától értetődik, hogy a szabadságvesztés egyes fokozataiban az itt említett magatartási szabályok eltérőek. Közös azonban az igény: e magatartási szabályok megtartását minden elítélttől határozottan és részre hajlás nélkül meg kell követelni; esetleges megszegésüket fegyelmi vétségként kell értékelni.

b) A fent idézett rendelkezés szerint valamennyi büntetésvégrehajtási fokozatban biztosítani kell az elítéltek *őrzését, rendszeres felügyeletét.*

„Az őrzés és a rendszeres felügyelet alapvető büntetésvégrehajtási feladat, minden fokozatban elengedhetetlen. Az erre vonatkozó részletes szabályok azonban az egyes fokozatokban különbözőek lehetnek" – állapítja meg a tvr. indokolása.[23]

Az őrzés általános érvényű feladatán belül meg kell említenünk azokat a követelményeket, amelyek az elítéltek szállítása, előállítása, kihallgatása kapcsán merülnek fel.

Az elítéltet az ítélet jogerőre emelkedése után meghatározott idő eltelte előtt át kell szállítani olyan fokozatú büntetésvégrehajtási intézetbe, amilyent az ítélet

[22] *Utyevszkij:* Szovetszkoe iszpravitelno-trudovoe pravo, Moszkva, 1957. 9. old.
[23] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 243. old.

megállapított. Az átszállítás során gondoskodni kell arról, hogy a szökés veszélye ne álljon fenn.

Az elítélt előállítására szükség lehet kihallgatás, szakértői vizsgálat, helyszíni szemle, bírósági tárgyalás céljából. Minden esetben ügyészi vagy bírósági megkeresés alapján kerülhet rá sor, de lehetőséget kell biztosítani arra is, hogy az elítélt kérelmére is megtörténhessék. Az őrzés biztonságára az előállítás mindegyik esetében ügyelni kell.

2. A valamennyi büntetésvégrehajtási fokozatra vonatkozó rendelkezések mellett tartalmaz a tvr. a szabadságvesztés végrehajtásának rendjét érintő olyan szabályokat is, amelyek már az egyes fokozatok közötti különbségeken alapulnak. Az elítéltek őrzése, felügyelete, elhelyezése, élelmezése, anyagi ellátása, a munkáltatás feltételei, a kulturális és pedagógiai foglalkozások, az elítéltek jogai és kötelessége tekintetében lényeges eltérések állanak fenn az egyes fokozatok között.

A tvr. 10. §-a szerint: „A szigorított börtönben és a börtönben az elítélteket *a)* zárt helyiségekben és körletekben kell elhelyezni; az elhelyezési körleten belül a mozgásuk korlátozott, *b)* napirendjük részleteiben is irányított, *c)* a külvilággal való kapcsolatuk – levelezés, látogatás, csomagküldemény stb. – fokozottan korlátozott."

a) Az idézett rendelkezés magyarázatát az indokolás alábbi megállapításaival kezdjük: „A négy végrehajtási fokozat közül a javaslat a szigorított börtön és a börtön rendjére szigorúbb rendelkezéseket állapít meg. Ez a törvényi rendelkezés természetesen nem öncélú. A börtön rendjében kifejezésre jutó nagyobb szigor nemcsak szükségszerű folyománya annak, hogy a nagyobb társadalomra veszélyességű személyekkel szemben a megkülönböztetés a joghátrány súlyosságában is kifejezésre jut, de egyben a hatásos átnevelésnek is előfeltétele; a szigorított börtönbe és a börtönbe ugyanis olyan személyek kerülnek, akik egyáltalán nem vagy csak nehezen tudnak beilleszkedni a társadalmi munkamegosztás normális folyamatába, életvitelük rendszertelen. Ezek átnevelése tehát csakis egy szigorú és következetesen érvényesített végrehajtási rend útján remélhető, amely részleteiben is irányított és kötött."[24]

Nagyobb arányú korlátozottság, nagyobb szigor – ebben csúcsosodik ki a két szigorúbb és a két enyhébb fokozat közötti különbség. „A korlátozások és a szenvedések nem öncélúak, azonban a büntetés kiállásánál gyakorlatilag léteznek" – írja *Sztrucskov.*[25] Fokuk és intenzitásuk az egyes fokozatoknál eltérő, de súlyuk egyébként sem állandó. Ugyanazt a korlátozást és szigort eltérően fogadják az egyes elítéltek. A tűrő, érzékelő képesség nagy mértékben függ az elítélt személyiségétől, tudati állapotától, kulturális színvonalától és társadalmi helyzetétől. Nyilvánvalóan nem lehet minden egyes elítélt ezen sajátosságait messzemenően

[24] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 244. old.

[25] N. A. *Strutschkov:* Fragen des Vollzugs der Freiheitsstafe unter Berücksichtigung der Theorie des sowjetischen Besserungsarbeitsrechts, Staat und Recht 1966. 3. sz. 421. old.

figyelembe venni, a társadalomban uralkodó általános gazdasági, szociális, kulturális színvonal azonban befolyásolja a büntetésvégrehajtási intézetek rezsimét is. Figyelmet érdemlő gondolatot fejt ki *Remenszon,* amikor arról ír, hogy „az elítéltre való kényszerhatás nagysága és ereje nem abban mutatkozik meg, milyenek az életfeltételek a kolonián, hanem abban, milyen különbség van az elzárás és a szabad élet feltételei között".[26]

Ugyanezt a gondolatot megtaláljuk Karl *Peters*nél is, aki rámutatott arra, hogy nem helyes magasabb életszínvonalat biztosítani a büntetésvégrehajtási intézetben, mint amilyen életszínvonal jellemzi a szabad életet.[27] Mind *Remenszon,* mind *Peters* véleménye azon a belátáson alapszik, hogy a modern, a humánus büntetésvégrehajtást sem szabad vonzóvá tenni. A szabadságvesztés végrehajtásának visszatartó hatást is ki kell váltania az elítéltekből; ez következik a szabadságvesztés büntetésjellegéből.

A szigorított börtönben és a börtönben tehát „zárt helyiségekben és körletekben kell elhelyezni" az elítélteket. Fentebb már leszögeztük azt az alapelvet is, hogy az elhelyezés nem történhetik magánzárkában; a magánelzárás, mint majd látni fogjuk, fegyelmi büntetésként kerülhet alkalmazásra.

A magánelzárás pszichikai hátrányairól fentebb már volt szó. De pedagógiai szempontok is alkalmazása ellen szólnak. *Petrzilka* mutatott rá már évtizedekkel korábban arra, hogy a társadalmi életre való alkalmassá tételre törekvő büntetésvégrehajtás keretében nincs helye a magánzárkában történő végrehajtásnak.[28] A társadalmi alkalmazkodás elsajátítása csak közösségben mehet végbe, pedagógiai szempontból, de emberiességből is célszerű és helyes tehát a közös zárkában való elhelyezés.

Akkor, amikor hangsúlyozzuk a pedagógiai ráhatás nagyobb lehetőségeit és azt, hogy az emberi természetnek is jobban megfelel a közös elzárás, így a szabadságvesztés ezáltal könnyebben elviselhetővé válik, utalnunk kell ennek hátrányaira is.

Mindenekelőtt szólnunk kell egészségügyi hátrányairól, a nehezen elviselhető személyekkel való összezárás nehézségeiről. Találóan írta *Hentig,* hogy „az egyedüllét kínjához jön az együttlét kínja".[29] Mások durvaságának, közönségességének, sokszor gúnyolódásának az elviselése nem kevés lelki gyötrelemmel járhat és a szabadságvesztéssel egyébként együttjáró szenvedéseket hatványozottan felfokozhatja.

Fennforog annak veszélye is, hogy az együtt töltött idő közömbösíti mindazt

[26] *Remenszon:* K voproszu o ponyatii nakazanija po szovetszkomu ugolovnomu pravu, Tomszk, 1959, 109–110. old.

[27] Karl *Peters:* Grundprobleme der Kriminalpedagogik, Berlin, 1960. 203. old.

[28] Werner *Petrzilka:* Persönlichkeitsforschung und Differenzierung im Strafvollzug, Hamburg, 1930. 109. old.

[29] *Hentig:* Die Strafe II. Die modernen Erscheinungsformen, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1955. 7. old.

a pozitív hatást, amely az egyes elítélteket külön-külön éri. Az erősen antiszociális beállítottságú elítéltek akik, rendszerint „vezéri" tulajdonságokkal is rendelkeznek, befolyásuk alá vonják a még javítható, de akaratgyenge, ingatag jellemű elítélteket. A zárkaközösségek leggondosabb kialakításánál is előfordul az, hogy egymáshoz nem való elítéltek kerülnek össze. Az elítéltek csoportosítása ma még nélkülözi azt a tudományos egzaktságot, amely kizárná a kedvezőtlen összetételű zárkaközösségek kialakulását. Így tehát a vázolt veszéllyel számolni kell és nagyobb pedagógiai ráhatással, erőteljesebb felügyelettel kell törekedni a negatív befolyásolás lehetőségeinek a csökkentésére.

Számolni kell azzal is, hogy újabb bűnelkövetések terve a zárka magányában születik meg. Azok az elítéltek, akik nem a bűncselekmény elkövetését bánják meg, hanem esetleges ügyetlenségüket, és csak a „lebukáson" sajnálkoznak, megfelelő társakra találhatnak a zárközösségen belül. Közösen értékelik ki kudarcaik körülményeit és most már közösen készítik el a „tökéletes", a „100%-osan biztos" újabb bűntett elkövetésének tervét is. De ha erre nem is kerül sor, azt valószínűnek tarthatjuk, hogy sok elítélt a szabadulása után sem szakad el volt zárkatársától. A börtönben kialakult kapcsolatok gyakran élik túl a büntetés végrehajtásának időtartamát és ezek a kapcsolatok nem mindig válnak előnyére a börtönből szabadult, a társadalomba talán beilleszkedni akaró elítéltnek.

Egyébként a tvr. idézett rendelkezése jól kiemeli a szigorított börtön és a börtön rendjének legfőbb tartalmi jellemzőit: a helyiségek és a körletek zártak, az elítéltek mozgása még a körleten belül is korlátozott. Ez más szóval azt jelenti, hogy az elítéltek még elhelyezési körletükön belül sem közlekedhetnek kísérő nélkül. A *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* feladata a zárak technikai megoldási módjának, a zárkák megvilágításának, fűtésének, berendezési, felszerelési és egészségügyi tárgyakkal, illetőleg berendezésekkel való ellátásának a szabályozása. E vonatkozásokban is törekedni kell a megfelelő szigornak a humanizmus követelményeivel való egyeztetésére.

A zárkák mellett gondoskodni kell egyéb helyiségek biztosításáról és felhasználásáról is. Mindenekelőtt megfelelő helyiségeket kell létesíteni az elítéltek munkáltatására, kulturális igényeik kielégítésére, étkezés, főzés, tisztálkodás és mosás céljaira. Ezeken kívül minden büntetésvégrehajtási intézetben kell létesíteni betegszobát, elkülönítő szobát, orvosi rendelőt, raktárakat, fegyelmi zárkákat, valamint látogató helyiséget. Természetes, hogy a szigorított börtön és börtön, illetőleg a büntetésvégrehajtási munkahely közötti különbségek e helyiség összehasonlításánál is előtűnnek.

b) A szigorított börtönben és a börtönben az elítéltek napirendje részleteiben is irányított – mondja az idézett 10. § *b)* pontja. Ez más szóval azt jelenti, hogy e büntetésvégrehajtási intézetben az elítéltek minden óráját az intézeti alkalmazottak szabják meg, az elítéltek napirendjüket illetően lényegében semmiféle lehetőséggel sem rendelkeznek.

Véleményünk szerint e rendelkezésnek vannak indokai, de árnyoldalai is. Meggyőzőnek tűnik az a gondolat, hogy e két súlyos fokozatra ítélt személyek

nem nélkülözhetik életmódjuk erőteljesebb irányítását. Az általuk elkövetett bűntett súlyosságára vagy korábbi életmódjukra tekintettel átnevelésük folyamata, börtönéletük szinte minden megnyilvánulása előírásszerűen, mások által meghatározott módon megy végbe. Úgy hisszük, e gondolat mögött nemcsak a szigorúbb bánásmód igénye, hanem az az elképzelés is meghúzódik, hogy ezeknél az elítélteknél csak a hosszas viselkedés-gyakorlás szilárdíthatja meg azokat a pszichikai összefüggéseket, asszociációs pályákat, amelyek majd érvényesülni tudnak a szabadulás után is, a szabad életben.

Van azonban ennek az elképzelésnek egy sebezhető, gyenge pontja. Ahogy *Szabó* András jellemzi ezt a helyzetet: az elítéltet itt *apedagogikus szituáció* veszi körül, ahol szinte teljesen megszűnik a személyiség autonómiája.[30] Vagyis a szabad élet viszonyaira olyan körülmények között készítjük fel az elítélteket, amelyek gyökeresen ellentétesek a szabad élet körülményeivel. Bizonyos viselkedéstípusok begyakorlása nem jár-e azzal a veszéllyel, hogy ezek az elítéltek teljesen elszoknak attól, hogy maguk tűzzenek ki célokat és feladatokat maguk elé? Nem válnak-e képtelenné a szabad életben felmerülő helyzetekhez való önálló alkalmazkodásra azáltal, hogy a börtönben egyáltalán nem volt szükségük – és lehetőségük sem – arra, hogy a körülményekhez saját maguk alakítsák ki a legcélszerűbbnek, a leghelyesebbnek vélt alkalmazkodási formát?

A pedagógia tudománya már régen elfogadtatta azt a tételt, mely szerint a nevelés sohasem egyoldalú tevékenység. A nevelt sohasem passzív tűrője a nevelő tevékenységeinek: magának is azonosulnia kell a nevelő célkitűzésével és aktívan részt kell vennie a nevelési folyamatban. Tétlenségre kárhoztatása csak látszateredményekhez vezethet: a megszokott feltételek fennforgása esetében még csak sor kerül a kívánt reagálási, cselekvési módra, a szokásos feltételektől eltérő helyzetekben azonban aligha számíthatunk a kívánt reakcióra.

A magunk részéről ezért egyetértünk *Szabó* András véleményével: a büntetésvégrehajtási intézetek életrendjét minél jobban közelíteni kell a szabad élet viszonyaihoz.[31] Úgy tűnik, a szigorított börtön és a börtön vonatkozásában e kívánalom nem érvényesül. Nem kellene-e ezeknél a fokozatoknál is keresni a módját annak, hogy e legsúlyosabb fokozatok által megkívánt szigor érvényesítése valamilyen módon biztosítsa ezen intézetek életrendjének a szabad élet viszonyaihoz való közelítését? Ha másként nem lehetséges, a fokozatosság elvének az érvényesítésével megoldható lenne a vázolt probléma. Vagyis feltétlenül el kellene kerülni azt, hogy az elítélt a legteljesebb kötöttség, életvitelének a legaprólékosabb, a legrészletesebb meghatározásából minden átmenet nélkül kerüljön ki a teljes önállóságot kívánó szabad élet viszonyai közé.

c) Ami a külvilággal való kapcsolatot illeti, a szigorított börtön és a börtön végrehajtásának a szabályai jóval szigorúbbak, több korlátozást foglalnak ma-

[30] *Szabó* András: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során, i. m. 234. old.
[31] Így: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során, i. m. 234. old.

gukban, mint a szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyre és a büntetésvégrehajtási munkahelyre vonatkozó rendelkezések.

Önmagukban az itt rögzített elv helyessége aligha vitatható. Hiszen a szabadságvesztés büntetésjellegét nem utolsósorban éppen az fejezi ki, hogy az elítéltet elszigetelik eddigi környezetétől, a szabad élettől. Evonatkozásban is felmerül azonban a kérdés: helyes-e, célszerű-e az elítélteket teljesen elszigetelni a külvilágtól, a külvilági eseményektől?

Ha előbbi gondolatunkat folytatjuk, arra a megállapításra jutunk, hogy a szabad életre való felkészítés, a reszocializálás érdekeire tekintettel el kell utasítanunk a társadalomtól, a társadalmi eseményektől való teljes elszigetelés eszméjét. Ismét *Szabó* Andrásra hivatkozunk: „Az elszigetelést tehát nem értelmezhetjük úgy, hogy a szocialista társadalmi élettől, az abban uralkodó folyamatoktól, követelményektől és eszményektől, az abban lejátszódó eseményektől szigeteljük el az elítélteket".[32] Ezekkel minél szorosabb kapcsolatra van szükség.

Az elszigetelés szükséges és kívánatos mértékének a meghatározásánál két követelményt kell összeegyeztetni: az egyik a büntetés lényegéből fakadó azon követelmény, hogy a bűnelkövető hátrányban részesüljön, a másik, a társadalmi életre való felkészítés igénye. Az elszigetelés merev és nagymértékű keresztülvitele ez utóbbi igény kielégítését nehezíti meg, esetleg teszi teljesen lehetetlenné; a külvilággal való érintkezés formáinak és lehetőségeinek túlzott biztosítása viszont a szabadságvesztést a lényegétől fosztaná meg.

A szabályozásnál *Noj* megállapításából kell kiindulni: a külvilággal való érintkezés fizikai és szellemi.[33] Az elszigetelés ezek szerint érinti a külvilággal való fizikai és szellemi érintkezés lehetőségeit és a fent vázolt, látszólag ellentétes követelmények kielégítése és összeegyeztetése éppen ezért lehetséges, mivel az érintkezés e két fő formája tekintetében eltérő fokú korlátozások lehetségesek.

Sztrucskov azt írja, hogy a szabadságvesztés „mindenekelőtt fizikailag szigetel el a társadalomtól, szellemileg nincsenek teljesen elszigetelve az elítéltek".[34] A fizikailag történő elszigetelés biztosítja a büntetési jelleg érvényesülését, a hátrány érzékelhetőségét, a szellemi elszigetelés alapvetően kisebb mértéke segítheti elő – más körülményekkel egyetemben – a társadalmi élet körülményei közé való beilleszkedést. A teljes elszigetelés ugyanis a társadalomból érkező pozitív hatásoktól is elzárná az elítélteket.

Természetes azonban, hogy mind a fizikai, mind a szellemi érintkezés lehetőségei fokozhatók és a szabadságvesztés enyhébb és súlyosabb alakjainak egymástól való elhatárolásának egyik alapja lehet. Erre utal az idézett 10. § *c)* pontja, amikor a levelezés, a látogatás, a csomagküldés lehetőségeire utal.

ca) Levelezésre minden elítéltnek joga van. A büntetésvégrehajtási intézetbe történő befogadásakor az elítélt megjelölheti azokat a személyeket, akikkel leve-

[32] *Szabó* András: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során, i. m. 234. old.

[33] *Noj:* Teoreticseszkie voproszi lisenija szvobodi, i. m. 145. old.

[34] *Sztrucskov:* A szovjet büntetésvégrehajtási jog, i. m. 54. old.

lezni kíván. Indokolt, ha a két szigorúbb büntetésvégrehajtási intézet abban is eltér az enyhébb két fokozattól, hogy az oda beutaltak kevesebb személlyel levelezhetnek.

Az elítéltek általában bárkit megjelölhetnek, akivel levelezni kívánnak, kívánatos azonban a hozzátartozókkal való levelezés előnyben részesítése.

A levelezés ellenőrzésének a kérdése nem tekinthető lezártnak. Hazánkban a szigorított börtönben és a börtönben levő elítéltek levelezését ellenőrzik, a szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen és a büntetésvégrehajtási munkahelyen levő elítéltek levelezésének az ellenőrzése megtörténhet szúrópróbaszerűen is. Kérdés azonban, hogy feltétlenül szükség van-e az ember magánéletébe történő ilyen nagymérvű beavatkozásra, szükséges-e a „szabadságvesztésre" ítélt személyt attól a lehetőségtől is megfosztani, hogy gondolatait hozzátartozóival – egyébként is korlátozott időben és terjedelemben – közölje. A magunk részéről megfontolásra érdemesnek tartanánk a levelezés ellenőrzése mai rendszerének a felülvizsgálatát.

Azzal viszont egyetértünk, hogy a szabadságvesztés egyes fokozatai között eltérések állanak fenn a levélváltás gyakorisága tekintetében. Helyesnek tartjuk azt is, ha fegyelmi büntetésként alkalmazásra kerül a levelezéstől meghatározott időre szóló eltiltás, kedvezményként pedig soron kívüli levélváltás engedélyezése. Viszont megfontolandó, nem lenne-e biztosítható a jelenleginél gyakoribb levélváltás engedélyezése.

cb) A külvilággal való szellemi érintkezés formái között kell megemlítenünk az újságot, a folyóiratot, a könyvet, a filmet, a rádiót és a televíziót is.

Ha figyelemmel vagyunk *Szabó* András korábban már idézett felfogására, mely szerint az elszigetelés nem értelmezhető úgy, hogy az elítélteket a társadalmi életben lejátszódó folyamatoktól, eseményektől kell elszigetelni, akkor az előbb felsorolt ún. *kommunikációs eszközöket* nem azonosítjuk a levelezéssel.

Véleményünk szerint a külvilággal fennálló szellemi kapcsolat felsorolt formáinak szerepét a szabadságvesztés céljaival és feladataival lehet megvilágítani. Mivel a szabadságvesztés egyik feladata az elítélt társadalomba való beillesztésének az elősegítése, a kommunikáció eszközei e feladat teljesítését nagymértékben elősegíthetik. És éppen e feladat teljesítésére vonatkozó társadalmi igény teszi szükségessé a felsorolt eszközök felhasználását. Általánosságban tehát leszögezhetjük azt, hogy az érintkezés említett formáira szükség van, kétségtelen azonban az is, hogy éppen a szabadságvesztés végrehajtásával elérni kívánt célokra figyelemmel nem tehetünk egyenlőségi jelet a felsorolt formák felhasználásának a mértéke és arányai közé.

A legkevesebb problémát a könyvek felhasználása, olvasásuk biztosítása veti fel. Minden büntetésvégrehajtási intézetben könyvtárt kell fenntartani, amelynek könyveit az elítéltek korlátozás nélkül igénybe vehetik. Könyvek olvasásától még fegyelmi büntetésként sem lenne helyes az elítélteket eltiltani. Pedagógiai, pszichológiai jártasságot igényel azonban a könyvtárak könyvállományának a kialakítása. Az természetes, hogy a könyvtárakban szépirodalmi, politikai tár-

gyú és ismeretterjesztő könyvek, valamint szakkönyvek elhelyezendők, ezek megválogatása azonban csak a büntetési célokra figyelemmel történhetik meg. Lehetőséget kell biztosítani arra is, hogy az elítélt keresményéből – a szükséges beszerzésekhez megfelelő arányban – a hazánkban kiadott bármely könyvet megvásárolhasson.

Megjegyezzük még, hogy a könyvcserék módját, a kölcsönzés idejét és rendjét, valamint az elítélteknél tartható könyvek számát a büntetésvégrehajtási intézet parancsnokának kell meghatározni.

Az újságok és a folyóiratok olvasásának a lehetősége már felvet bizonyos problémákat. Ahogy nem lenne helyes bármely könyv elolvasását lehetővé tenni, úgy célszerű lehet bizonyos korlátozásokat az újságolvasás vonatkozásában is megvalósítani. A könyvtárak állományának az összeállításánál kiszűrhetők azok a könyvek, amelyek olvasása nem kívánatos következményekkel járhat, az újságoknál ilyen szűrés nehezebb lenne akkor, ha a napisajtó rendszeres olvasását minden elítélt számára lehetővé tennénk.

Elismerjük azokat a veszélyeket, amelyeket a napisajtó olvasása esetleg előidéz egyes elítélteknél, ezek ellenére azonban úgy véljük, hogy több előnnyel járna a napi- és hetilapok rendszeres olvasása, mint amilyen hátrányt egyes esetekben előidézhet. Ha csak arra hivatkozunk, hogy az elítélteknek is tudomással kell bírniok azokról az eseményekről, amelyek büntetésük időtartama alatt a társadalmi, gazdasági vagy a politikai életben végbemennek, ha azt kívánjuk elérni, hogy szabadulásuk után be tudjanak illeszkedni e megváltozott körülmények közé. Mivel az elítéltek egy része elég hosszú időt tölt a külvilágtól elzárva, olyan jelentős változások mehetnek végbe közben a szabad életben, amelyek hatására a szabadulás után esetleg lényegesen eltérő körülményeket találnak egyes elítéltek, mint amilyeneket büntetésük megkezdésekor kint hagytak. Lehetőséget kell tehát biztosítani számukra ahhoz, hogy a külvilági változásokat, eseményeket nyomon követhessék.

A fentiekre tekintettel célszerűnek mutatkozhat egyes eseményekről, folyamatokról tájékoztató jellegű előadás tartása is az elítéltek számára. Néha kívánatos lehet egyes újságcikkek megvitatása, közös megtárgyalása is. Mindezek a módszerek az elítéltek nevelése, a társadalmi életbe való visszavezetése érdekében és e célkitűzésekre figyelemmel használandók fel.

A nevelés egyik eszköze lehet a filmvetítés is, amelynek megtekintése kedvezményként is engedélyezhető. A vetíthető filmek éppen úgy gondosan megválogatandók, mint a könyvtár könyvállománya.

A magunk részéről célszerűnek tartanánk a rádió hallgatásának és a televízió műsora nézésének a biztosítását is. Különösen a rádió hallgatásának szélesebb körű biztosítása segíthetné elő az elítéltek tájékoztatását és nevelését. Nem vitásan sok olyan elítélt tölti büntetését a büntetésvégrehajtási intézetekben, akiknek alacsony szintű a kulturális érdeklődésük és igényük. Ezek sem könyveket, sem folyóiratokat, de még újságokat sem olvasnak nagyobb arányokban. Az ilyen elítéltek ismereteinek bővítése, a külvilági eseményekről való tájékoztatása rá-

dión keresztül történhetik meg. Egyes műsorszámok meghallgatása szintén kedvezményként lenne engedélyezhető.

Míg a rádió műsorának hallgatása elképzelhető munkaidőben is egyes munkahelyeken, a televízió műsorának nézése csak a szabad időben engedélyezhető. Nevelésre, esetleg iskolai oktatásra, a televízió ugyancsak felhasználható, különösen az olvasás igényével nem rendelkező, szellemileg lustább elítéltek vonatkozásában.

cc) A külvilággal való fizikai érintkezés leglényegesebb formája a *látogatás.* A levelezésnél már vázolt körülményekre tekintettel evonatkozásban is részletes szabályozásra van szükség.

Lényegében itt is olyan körülmények igényelnek szabályozást, mint a levelezés vonatkozásában.

Szükség van arra, hogy az elítélt már a büntetésvégrehajtási intézetbe való befogadásakor megjelölje azokat a személyeket, akiket látogatóként fogadni kíván. A kétféle börtön és a büntetésvégrehajtási munkahelyek közötti különbségek megmutatkozhatnak az elítélt által fogadható látogatók számában is. Szigorított börtönben és börtönben tizennégy éven aluli személyek látogatása ritkábban engedélyezhető és ebben az esetben azt rács nélküli helyiségben kell lebonyolítani.

A szabadságvesztés fokozatainak megfelelően különbséget kell tenni a látogatás gyakorisága, a fogadható személyek száma, a látogatás időtartama, a látogatás körülményei, ellenőrzése és tárgyak (pl. ennivaló) átadása szempontjából. Fegyelmi büntetésként látogató fogadásának eltiltása alkalmazható, kedvezményként pedig soron kívüli látogatás engedélyezése erősítheti az elítélt pozitív irányú képzeteit.

A levélváltással kapcsolatban már felvetettünk egy aggályt, amelyet e helyütt részletesebben érintünk. A látogatók fogadásának a gyakoriságáról van szó. Indokolt-e az a szigor és szűkkeblűség, amely a jelenlegi helyzetet jellemzi? Helyes-e, ha a szigorított börtönre ítélt csak hat havonként fogadhat egy személyt, a börtönre ítélt három havonként ugyancsak egy személyt?

A magunk részéről két okból is helyeselnénk a gyakoribb látogatások biztosítását: az egyik az, hogy ez a büntetési nem a „szabadságtól" fosztja meg az elítélteket és nem szükségszerű, hogy hozzátartozóitól is ilyen nagy mértékben elszigetelje őket. A másik: pedagógiai szempontból is lenne előnye a gyakoribb látogatás engedélyezésének, különösen olyan esetekben, amikor az elítélt hozzátartozója pozitív életfelfogású, életvitele megfelel a társadalmi elvárásoknak és az elítéltet érzelmi kapcsolat is fűzi hozzá.

Mivel a külvilággal való kapcsolatot érinti, itt említjük meg a tvr. 33. § (2) bekezdésének alábbi rendelkezését: „A rövid tartamú eltávozás [az (1) bekezdés *i)* pontja] csak büntetésvégrehajtási munkahelyen engedélyezhető."

Új és rendkívül humánus, a szabadságvesztés céljának elősegítésére nagy mértékben alkalmas kedvezményről van itt szó. A 33. § (1) bekezdése ugyanis felsorolja azokat a kedvezményeket, amelyekben az elítélt „példamutató magatar-

tásáért, valamint a munkában és a tanulásban átlagon felüli szorgalmáért és eredményéért" részesíthető. E kedvezmények között, a *i)* pontban szerepel a „rövid tartamú eltávozás engedélyezése".

A rövid tartamú eltávozás engedélyezését a tvr. tehát a büntetésvégrehajtási munkahelyre korlátozza. Az *indokolás* szerint „szigorúbb fokozatokban nem lenne célszerű" ennek a kedvezménynek az engedélyezése. E fokozatban indokolt azért, mivel „a büntetésvégrehajtási munkahelyen ... gondatlan bűntettesek töltik büntetésüket."[35]

A vázolt esetben tehát rendkívüli kedvezményként részesülhet az elítélt a rövid tartamú eltávozás engedélyezésében. Egy hétnél hosszabb ideig tartó eltávozás engedélyezése nem lenne célszerű, viszont egy vagy két napi eltávozás engedélyezése amiatt válna gyakorlatilag értelmetlenné, mert az elítéltek nagy része állandó lakhelyétől távolabb fekvő büntetésvégrehajtási intézetben tölti büntetését, így a haza- és visszautazáshoz szükséges időn túl alig maradna lehetőség az otthontartózkodásra.

Felvethető a kérdés: a büntetésüket szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen és büntetésvégrehajtási munkahelyen töltő elítéltek számára kivételes esetekben nem lenne-e indokolt rövid tartamú eltávozást engedélyezni, függetlenül az itt tárgyalt esettől? A tvr. idézett rendelkezése az elítélt *érdemeire* tekintettel biztosította a tárgyalt kedvezményt; egyes *eseményekre* tekintettel is indokolt lehetne az eltávozás engedélyezése. Gondolunk itt elsősorban családi eseményekre: hozzátartozó temetése, házasságkötése elfogadható alap lehetne eltávozás engedélyezésére. Úgy véljük, az ilyen humánus eljárás kedvezően hatna az elítélt tudatfejlődésére is és hozzátartozóival való találkozása az újabb bűnelkövetésektől távol tartó képzetek erősítését is szolgálhatja.

A fenti gondolat elfogadása esetében kiterjeszthető lenne az eltávozás engedélyezése azokra az elítéltekre is, akik szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen töltik büntetésüket. Sem kriminológiai, sem kriminálpolitikai célok elérését nem akadályozná e kiterjesztés, hiszen a szóban forgó elítéltek sem olyan különlegesen rossz tulajdonságokat nem mutatnak, sem bűntettük nem olyan nagy mértékben súlyos, hogy érdemtelenek lennének az eltávozás engedélyezésére.

3. Míg a tvr. 10. §-a a szigorított börtön és a börtön jellemző vonásait összegezi és rögzíti a büntetésvégrehajtási munkahely két fokozatával szemben fennálló különbségeket, a 11. § a szigorított börtön és a börtön között tesz különbséget a következőképpen:

„11. §. A szigorított börtön rendje súlyosabb, mint a börtöné, így – a munka követelményeit, – a szabadidő felhasználását, – a külvilággal való kapcsolatot, – az elítélt birtokában tartható tárgyak körét és – a keresményből saját céljára felhasználható összeget illetően."

Az összehasonlítás megkönnyítése érdekében idézzük a tvr. 12. §-át is:

[35] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 250. old.

„A börtönben az elítéltek – a kötött napirenden belül a szabadidő egy részét öntevékenyen használhatják fel, – gyakrabban válthatnak levelet és fogadhatnak látogatót, – a birtokukban tartható tárgyak köre bővebb, – keresményükből saját céljukra nagyobb összeget használhatnak fel, mint a szigorított börtönben."

a) A börtön két fokozata közötti különbség egyik megnyilvánulási területe a *szabadidő* felhasználása.

A szabadidő szabályozásánál abból kell kiindulni, hogy a börtön e két fokozatára lényegesen eltérő személyiségű elkövetőket ítélnek. A szigorított börtönbe olyan elítéltek kerülnek, akikben az antiszociális vonások rendkívül megerősödtek, akiknek bűnelkövetése igen szoros összefüggésben áll antiszociális személyiségükkel, társadalomellenes beállítottságukkal. A társadalmi elvárásoknak megfelelő képzetek gyengék, érték- és motivációsrendszerük eltorzult. Negatív személyiségi vonásaik meggyengítése és a pozitív képzetek kiépítése és megerősítése érdekében erőteljesebb és állandóbb befolyásolásukat igényli.

A szabadidőt az elítéltek egyetlen csoportjától sem lehet teljesen megvonni. Bizonyos szabad időre minden elítéltnek szüksége van testi és szellemi erejének megóvása érdekében is – ezt hangsúlyozza a tvr.-hez fűzött indokolás is.[36] De pedagógiai szempontból sem lenne célszerű a szabadidő eltörlése. Ez olyan szélsőséges eljárás lenne, ami a legszögesebb ellentétben állana a büntetés céljainak elérhetőségével.

Nem kevésbé hátrányos lenne azonban a másik szélsőséges felfogás követése: a munkaidőn kívüli teljes magukra hagyása az elítélteknek. Bűnelkövetésük, eddigi életútjuk éppen azt bizonyította be, hogy nagyobb irányítást, felügyeletet igényelnek még a szabadidejük felhasználását illetően is.

A pedagógiai szempontból helyes, gyakorlatilag célszerű álláspont nem vitatja a szabadidő szükségességét, de megkívánja annak irányítását, tervszerű és céltudatos felhasználását. A büntetésüket szigorított börtönben töltő elítéltek tehát szabad idejükben sem kerülhetnek ki teljesen a nevelő hatások, a viselkedésüket befolyásoló tevékenységek, az irányítás alól.

Némileg eltérő a helyzet a börtönök lakóit illetően: a börtönre ítéltekben még nem erősödtek meg a bűnözést igazoló nézetek annyira, hogy őket szabadidejükben is szoros irányítás alá kellene vonni. Bűntettüket szándékosan követték ugyan el, esetleg korábban is el voltak már ítélve ugyancsak szándékos bűnelkövetés miatt, ezek a körülmények azonban már értékelést nyertek a börtönre ítélésnél. A börtön egyébként szigorúbb rendje elegendőnek tűnik negatív irányú személyiségi vonásaik legyőzéséhez. A szabad életre való felkészítésük érdeke is megkívánja azt, hogy szabadidejüket, illetőleg annak jelentékeny részét „öntevékenyen" használják fel és ily módon is erősödjön bennük az önálló életvitelre való képesség.

b) A börtön két fokozata közötti különbség megnyilvánul azoknak a *tárgyak-*

[36] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 244. old.

nak a körében is, amelyeket az elítélt *magánál tarthat.* A tvr. idézett rendelkezései evonatkozásban csak arra utalnak, hogy a börtönben az elítéltek birtokában tartható tárgyak köre bővebb, mint a szigorított börtönben levő elítélteké.

Az elv helyessége aligha vitatható. Igaz ugyan, hogy a gyenge, szegényes érzelmi életű személyek általában nem tulajdonítanak nagy jelentőséget annak, milyen tárgyak maradhatnak a büntetés végrehajtása alatt a birtokukban, más esetekben viszont éppen náluk tapasztalható szinte beteges ragaszkodás egyes tárgyakhoz. Az egyedi esetektől eltekintve különösen akkor van ösztönző hatása a tárgyalt különbségtételnek, ha figyelembe vesszük a saját keresményből vásárolt tárgyak birtokolásának a lehetőségét, illetőleg ennek kizárását.

Az *indokolásban* csak annyi útmutatást találunk, hogy a szigorított börtönben „az elítélt csak a legszükségesebb tárgyakat tarthatja magánál."[37] Sajnos, a *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* is adós a leglényegesebb kérdéssel: milyen tárgyak tarthatók az egyes fokozatokban az elítéltek birtokában. Ilyen körülmények között meg kell elégednünk néhány eljárási jellegű körülmény megemlítésével.

A büntetésvégrehajtási intézetbe való felvétel során minden elítéltnek le kell adnia ruháját, értékeit, pénzt és egyéb nála levő tárgyakat és az elítéltek részére rendszeresített ruházatba öltözik. Minden elítélt megkapja a szükséges felszerelést is. A felszólításra átadott és a motozáskor nála megtalált tárgyakat a letétkezelés szabályai szerint kell megőrizni.

Az elítélt okmányainak a kezelése, okmányok jellegétől függően eltérően történik. A személyi igazolvány pl. az elítélt állandó lakhelye szerint illetékes járási rendőrkapitányságnak küldendő meg, a katonakönyv a lakhely szerint illetékes honvéd kiegészítő parancsnokságnak.

Gondoskodni kell arról is, hogy az elítélt később se juthasson olyan tárgyak birtokába, amelyek birtokban tartására nem jogosult. Ennek biztosítása érdekében rendszeresen ellenőrizni kell a zárkákat, a lakóhelyiségeket és az elítéltek elhelyezésére szolgáló egyéb helyiségeket. Ha az ellenőrzés során olyan tárgyakat találnak, amelyet az elítélt jogtalanul tart magánál, azt el kell venni. Ha a kérdéses tárgy valamelyik elítélt tulajdonát képezi, azt letétjében kell elhelyezni, egyébként a tárgy jellegéből következő módon kell eljárni. Különösen vigyázni kell arra, hogy az elítéltek ne tarthassanak maguknál vágásra, szúrásra alkalmas éles, hegyes tárgyakat, reszelőt, fűrészt, zsineget, maró vagy robbanó anyagokat, támadásra alkalmas eszközöket, szerencsejátékot, gyógyszert vagy egészségre ártalmas más dolgot.

A helyiségek ellenőrzése mellett mód van az elítéltek megmotozására is. Ezt indokolttá teszi a szabadságvesztés végrehajtásának rendje, bűntett megakadályozása, vagy a biztonság érdeke. Motozást csak az elítélttel azonos nemű büntetésvégrehajtási alkalmazott végezhet. Meg kell motozni a szigorított börtönben és a börtönben levő elítélteket a körletből való távozásuk és az oda vissza-

[37] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 244. old.

térésük alkalmával minden esetben, valamint akkor, ha előállításukra, szállításukra kerül sor. A jogtalanul magánál tartott tárgyakra nézve a helyiség-ellenőrzés alkalmával talált tárgyakkal kapcsolatban fentebb mondottak az irányadók.

Röviden érinteni kívánjuk a letéti tárgyak kezelésére vonatkozó eljárást is. A letéti tárgyakat letétnaplóba kell bevezetni, amelyben feltüntetendők a letéti tárgyak jellemzői is, úgy, hogy a tárgyak könnyen azonosíthatók legyenek. Az értéktárgyakat és azokat a használati tárgyakat, amelyeket az elítélt nagyobb értékűnek jelöl meg, jelenlétében borítékba kell elhelyezni és azt papírszalaggal leragasztani, majd a szalagon is áthaladó módon a borítékot az elítélttel alá kell íratni.

Az elítéltek ruházatát úgy kell tárolni, hogy azokban károsodás ne történjék. Ha az elítélt kívánja, letéti tárgyainak hozzátartozóihoz való elküldéséhez az intézet parancsnokától engedélyt kaphat.

A büntetés lejártával, a szabaduláskor az értékletétet tartalmazó lezárt boríték sértetlenségéről a szabaduló jelenlétében meg kell győződni és ez után kell értékeit neki átadni. Az elhalt vagy kivégzett elítélt pénzét, letéti tárgyait az időközben felmerült költségek levonása után annak kell kiadni, aki igényjogosultságát megfelelő módon igazolja. Ha harminc napon belül átvételre senki sem jelentkezik, akkor az említett tárgyakat annak a hozzátartozónak a címére kell postán elküldeni, akit az elhalt az intézetbe való befogadása alkalmával megnevezett.

c) A most tárgyaltakkal bizonyos fokig összefügg az *elítéltek keresményéből saját céljukra felhasználható összeg* nagysága tekintetében fennálló különbség. A tvr. evonatkozásban is csak annyit mond, hogy a börtönben az elítéltek „nagyobb összeget" használhatnak fel saját céljukra, mint a szigorított börtönben.

A későbbiek során majd látni fogjuk, hogy a szabadságvesztés mindegyik fokozatában joga és egyben kötelessége is minden elítéltnek, hogy dolgozzék. Az elvégzett munkáért az általános bérezési elvek szerinti díjazás jár. E kereset egyrészt a büntetésvégrehajtási költségek, másrészt az elítélt esetleges fizetési kötelezettségeinek a fedezésére szolgál és harmadsorban ebből a keresetből eszközölhetők bizonyos, saját célra szolgáló beszerzések is.

Van bizonyos ösztönző hatása a munka jobb végzésére annak, ha az elítélt a kereset egy részét saját szükségleteire fordíthatja. Az eredményesebb, a szorgalmasabb munkavégzés viszont közvetve a tudatformálásra is kedvezően hat, így a saját célra felhasználható összeg nagyságának a meghatározása is beilleszthető az elítélt nevelését, személyiségének alakítását célzó tevékenységek sorába.

Látnunk kell azonban azt is, hogy a nevelés szolgálatába *is* állítható ezen eszköz egyben és elsősorban kedvezmény. Olyan kedvezmény, amelynek engedélyezése a szabadságvesztés büntetéssel együttjáró hátrányokat csökkenti és teszi némileg könnyebben elviselhetővé e büntetés kiállását. Erre a tényre tekintettel viszont indokolt, ha e kedvezményt a szigorúbb fokozatokban kisebb mértékben

biztosítjuk, mint az enyhébb fokozatokban. Indokolt ezért, ha a keresetből saját célra felhasználható összeg a szigorított börtönben a legalacsonyabb.

A törvényerejű rendelet nem tesz említést arról, milyen cikkeket vásárolhat az elítélt keresményéből. Az indokolás is csak annyit mond, hogy „az alapvető szükségleteket" – amelyek kielégítése „a büntetésvégrehajtási intézet feladata" – meghaladó egyes szükségletek kielégítéséről gondoskodhat az elítélt. Az ilyen szükségletekre példaként említi a dohányneműt. Ezen kívül azonban nyilvánvalóan ide sorolhatók a ruhaneműk, a tisztálkodási cikkek, az élelmiszerek, a könyvek, a folyóiratok, (amelyek szolgálhatják az általános műveltség emelését éppúgy, mint az elítélt szakmai ismereteinek növelését). Az előző pontban mondottak irányadók atekintetben, hogy a vásárolt cikkekből mennyit tarthat az elítélt saját birtokában, és mit kell letétjébe helyezni.

Az elítéltek nagy részénél irányításra van szükség a vásárlandó cikkek megválasztása vonatkozásában is. Nevelési feladat az elítélt értékrendszerének helyes irányú alakítása, erősítése. A bűnelkövetők zömét jellemzi értékrendszerük helytelensége vagy kialakulatlansága. Sokszor nem kevés erőfeszítésre lenne szükség annak érdekében, hogy az elítéltek olyan dolgoknak tulajdonítsanak nagyobb jelentőséget, nagyobb értéket, amelyeket a társadalmi értékelés is magasabb szintre emel.

Létre kell tehát hozni a szükségletek helyes rangsorát, kielégítésük helyes sorrendjét. Elsőbbséget kell biztosítani a szabadulás után a társadalmi munkamegosztásba való beilleszkedést, a társadalomba való visszatérést megkönnyíteni alkalmas szükségletek kielégítésének és hátra helyezendők a csak pillanatnyi örömök kiváltására alkalmas szükségletek.

4. A tvr. 13., 14. és 15. §§ a *büntetésvégrehajtási munkahely* két fokozatának a végrehajtási rendjét szabályozzák: „13. §. A szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen és a büntetésvégrehajtási munkahelyen az elítéltek elhelyezésére szolgáló helyiségek nappal nyitottak és az intézeten belüli mozgásuk a börtönhöz képest kevésbé korlátozott."

a) Az idézett rendelkezés megjelöli azt a döntő két körülményt, amely a börtönök és a büntetésvégrehajtási munkahelyek közötti különbséget a legszembetűnőbben mutatják: ezek az elítéltek mozgására és elhelyezésükre vonatkoznak.

Fentebb láttuk, hogy a börtön mindkét fokozatára jellemző az, hogy az elítéltek sem csoportosan, sem egyedül nem mozoghatnak, nem közlekedhetnek szabadon, hanem csak felügyelet mellett. A 13. § ugyan csak annyit mond, hogy a büntetésvégrehajtási munkahelyen az intézeten belüli mozgásuk a börtönhöz képest kevésbé korlátozott", az *indokolás* azonban ehhez hozzáfűzi azt is, hogy „lehetőség van a zárkán kívüli kíséret nélküli mozgásra is".[38] E megjegyzésben csak az kifogásolható, hogy a büntetésvégrehajtási munkahely egyik fajánál sincsenek zárkák, hanem közös lakóhelyiségek, egyébként a szabad mozgási lehetőség valóban jellemzi a szabadságvesztés e két fokozatát. Természetesen van

[38] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 245. old.

különbség a két fokozat között a mozgási lehetőség szűkebb és tágabb köre szempontjából is, de erről később lesz szó.

A másik jellemző körülmény az elítéltek elhelyezésére vonatkozik: amint említettük, a szigorított börtönben és a börtönben zárkákban történik az elítéltek elhelyezése, szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen és büntetésvégrehajtási munkahelyen közös lakóhelyiségekben. A szabadságvesztés e két enyhébb fokozatában zárkákat csak fegyelmi büntetések végrehajtása céljából kell létesíteni.

A zárkák és a lakóhelyiségek közötti fő különbség abban jelölhető meg, hogy a zárkák nappal is zártak, a lakóhelyiségek nappal nyitottak. Ez teszi lehetővé azt, hogy bizonyos szabad mozgási lehetőség van még a szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen is. A zárkák és a lakóhelyiségek közötti különbség azonban kifejeződik a helyiségek felszerelési tárgyaiban is (fekvő hely, asztal, ülőke milyensége stb.).

b) A tvr. 14. §-a a szigorított büntetésvégrehajtási munkahely rendjét az alábbiak szerint szabályozza:

„A szigorított büntetésvégrehajtási munkahely rendje kötöttebb, mint a büntetésvégrehajtási munkahelyé, így – a szabadidő felhasználása, – a levelezés, – a látogatás gyakorisága és ellenőrzése, – a keresmény saját célra való felhasználása, valamint – a körleten belüli mozgás tekintetében."

A szigorított büntetésvégrehajtási munkahely rendjének a szabályozásánál, a büntetésvégrehajtási munkahely rendjétől való különbség meghatározásánál abból kell kiindulni, hogy az első helyen említett intézetben szándékos, az utóbb említettben gondatlan bűncselekmény elkövetése miatt elítéltek töltik büntetésüket. Az elítéltek e két csoportja rendszerint eltérő személyiségi vonásokkal, tulajdonságokkal rendelkező emberekből tevődik össze, akik személyiségének formálása, átalakítása eltérő módszereket igényel. A gondatlan bűntettek elkövetőiben általában még nem szilárdultak meg az antiszociális nézetek, viszont a társadalmi követelményekkel szándékosan szembehelyezkedőknél számolnunk kell egy antiszociális beállítottsággal is. Ennek leépítése és helyébe a társadalmi elvárást igenlő, azt helyeslő személyiség kiépítése nagyobb erőfeszítést kíván, mint a felületes, hanyag életfelfogás felváltása gondosabb életvitellel.

Korábban már láttuk, hogy a szabadidő felhasználása hogyan módosul a szigorított börtön és a börtön között. A börtönben már van némi lehetőség arra, hogy az elítéltek a szabadidő egy részét irányítás nélkül, öntevékenyen használják fel. Ezt biztosítja fokozottabb mértékben a törvényhozó a szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen.

Tulajdonképpen minden szempontból ezzel az átmenettel jellemezhetjük a szigorított büntetésvégrehajtási munkahely rendjét: átmenetet képez a börtön két fajtáját jellemző szigorúbb, kötöttebb rendtől a szabad élet viszonyait erősen megközelítő büntetésvégrehajtási munkahelyhez.

A külvilággal való kapcsolat még erősen korlátozott ugyan a szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen, de a börtönhöz képest jelentősen gazdagabb, az

érintkezés lehetőségei gyakoribbak. Ez vonatkozik a levélváltásra, a látogatók fogadására, csomagküldésre egyaránt.

Ami pedig a börtön elítéltjeinél nagyobb mozgási lehetőségeket illeti, ez már következik abból is, hogy a szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen nem zárkákban, hanem közös lakóhelyiségekben történik az elítéltek elhelyezése. E lakóhelyiségek nappal nyitottak, ezért bizonyos szabad mozgási lehetőség már ennek következtében fennáll.

c) Ahogy az előbb említettük, a szabad élet viszonyaihoz a büntetésvégrehajtási munkahely rendje áll a legközelebb. Emiatt a legkedvezőbb pedagógiai szituáció ezekben az intézetekben áll fenn. Itt majdnem olyan életkörülmények között élnek és dolgoznak az elítéltek, amilyenek közé kerülnek majd büntetésük kiállása után. Itt nem töltik ki napjaik minden óráját mások, hanem idejük jó részét önállóan használják fel.

A magunk részéről ugyan hasznosnak tartanánk az önállóság növelését a többi büntetésvégrehajtási intézetben is, azt azonban fenntartás nélkül elismerjük, hogy a büntetésvégrehajtási munkahely elítéltjei igénylik a legkevésbé az életvitel szoros irányítását. Ezek az elítéltek nem tudatosan szegültek szembe a társadalmi követelményekkel – kivéve azokat, akik a Btk. 38/ E. § (1) bekezdése alapján kerültek ilyen büntetésvégrehajtási intézetbe. A mondottakból is következtethetően személyiségük negatív vonásai még nem erősödtek meg olyan mértékben, hogy megváltoztatásuk ne lenne elérhető az állandó és erőteljes ráhatások, irányítások nélkül is.

Ilyen és ehhez hasonló meggondolásokból fakad a tvr. 15. §-a: „A büntetésvégrehajtási munkahelyen az elítéltek – az intézetnek a közösség rendelkezésére kijelölt részében kíséret nélkül mozoghatnak, – szabad idejük felhasználása kötetlen, – levelezésük nem korlátozott, – látogatás esetén nem állnak közvetlen ellenőrzés alatt, – keresményüket saját céljukra felhasználhatják."

Idézünk az *indokolásból:* „Az elítéltek kíséret nélküli mozgása ebben a fokozatban a legszélesebb körű. Ez nem vonatkozik ugyan az intézet egész területére, hiszen nyilvánvalóan vannak az intézetnek olyan részei, helyiségei, ahová az elítéltek biztonsági vagy egyéb okokból nem léphetnek, a kíséret nélküli mozgás lehetősége azonban nem csupán az elhelyezési körletre, hanem az intézetnek a közösség rendelkezésére kijelölt részére terjed ki."[39]

A mozgási lehetőség e széles körével kapcsolatban felötlik bennünk a gondolat: vajon nem lenne-e célszerű a szabadságvesztés többi fokozatában meglevő nagyfokú korlátozások enyhítése? Szükséges-e a büntetési célok elérése érdekében az, hogy az elítélteket ne csak „szabadságuktól", hanem bizonyos fokig még a mozgási lehetőségektől is megfosszuk? A bűncselekmény elkövetésében megnyilvánuló személyiségük átformálása kétségtelenül erőteljesebb beavatkozást igényel életükbe, az intézetek nyitottabbá tétele azonban ennek nem mondana minden téren ellent.

[39] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 245. old.

A szabadidő felhasználásának kérdéseit már több alkalommal is érintettük, ehelyütt bővebb magyarázatra már nincs szükség.

A levelezés korlátlansága aligha kifogásolható. A korlátlanság két vonatkozásban is fennáll: nem korlátozott a levélírás és a levélkapás gyakorisága, és nem korlátozott a levelek terjedelme sem. A levelek tartalmát a büntetésvégrehajtási szervek ellenőrizhetik, az ellenőrzés azonban e fokozatban – és a szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen is – szúrópróbaszerűen is elvégezhető.

A látogatás vonatkozásában még a büntetésvégrehajtási munkahelyen is állanak fenn korlátozások, és ez szükségszerű is. Aligha lenne célszerű a korlátlan gyakoriságú és korlátlan számú személyre kiterjedő látogatás biztosítása. Kérdés azonban, ellent mondana-e a büntetési célok elérésének a mainál gyakoribb, pl. a heti egy alkalommal engedélyezhető látogatás lehetővé tétele? Aligha vitatható, hogy az elítélt nevelése, a társadalomba való visszavezetése szempontjából lenne pozitív hatása is az elítéltnek hozzá közelálló személyekkel való gyakoribb érintkezésének. Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy itt nem megrögzött, antiszociális beállítottságú elítéltekről van szó, hanem az esetek zömében olyan megtévedt vagy könnyelmű bűnelkövetőkről, akik hozzátartozói általában pozitív gondolkodásúak és életvitelük megfelel a társadalmi elvárásoknak. Ilyen személyekkel való találkozás ezért az elítélt személyiségének pozitív irányú fejlődése érdekében pedagógiai szempontból is előmozdítandó lenne.

Csak helyeselni lehet a tvr. azon rendelkezését is, hogy az elítéltek a látogatás esetén nem állanak közvetlen ellenőrzés alatt. Ez egyben a találkozás civilizáltabb formáját is biztosítja, mivel itt már nincsenek az elítéltek ráccsal elválasztva a látogatóktól – egyébként ez vonatkozik már a szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyre is –, hanem asztal mellett ülve beszélgethetnek egymással. Közben lehetőségük van az elítélteknek dohányzásra, evésre és bizonyos ajándékok átvételére is.

Végül a keresményből saját célra felhasználható összeg nagysága is mutatja a szabadságvesztés egyes fokozatai közötti különbséget. A büntetésvégrehajtási munkahelyen levő elítéltek keresményüket korlátozás nélkül használhatják fel saját céljaikra. Természetesen az elítélteknek büntetésvégrehajtási munkahelyen is teljesíteniök kell egyéb fizetési kötelezettségeiket és csak az ezek teljesítése után megmaradó összeget használhatják fel saját céljaikra. Ugyancsak magától értetődik az is, hogy a beszerezhető cikkek körét az intézeti rend érdekei korlátozzák.

Mivel az elítéltek a büntetésvégrehajtási munkahelyen nagyobb összeget fordíthatnak saját céljaikra, indokolt a birtokukban tartható tárgyak körének a tágítása is. Evonatkozásban azonban az intézeti rend, egészségügyi követelmények és elhelyezési problémák ésszerű korlátozásokat igényelnek.

III. A szabadságvesztés végrehajtásáról szóló törvényerejű rendelet III. Fejezete *az elítéltek elkülönítését és csoportosítását* szabályozza, mindössze két §-ban: „16. §. A női elítéltek büntetését a férfiakétól, a fiatalkorúakét a felnőttekétől elkülönítetten kell végrehajtani. 17. §. Az elítéltek csoportosításánál átne-

velésük eredményessége érdekében életkorukat, egyéniségüket és az elkövetett bűntett jellegét figyelembe kell venni."

Az idézett rendelkezésekből kitűnik, hogy a törvényhozó lényegében ugyanannak a problémának két különböző megnyilvánulási formáját értékelte. A szabályozást igénylő kérdést a következőképpen fogalmazhatjuk meg: milyen szempontok alapján döntsük el azt, hogy kik kerüljenek közös végrehajtás alá az egyes büntetésvégrehajtási intézetekben. E kérdésnek van egy negatíve és egy pozitíve megfogalmazható vonása: a negatív módszernek megfelelően vizsgálhatjuk azt, kiknek a szabadságvesztése nem hajtható közösen végre, és pozitíve eldönthetjük azt, hogy kik vonhatók azonos csoportba a büntetés végrehajtása során.

Az azonos gyökér mellett azonban bizonyos szinten van eltérés is e felvetett kérdések között: az elkülönítés keretében a büntetésvégrehajtási intézet egészét vagy egyes részlegeit vizsgáljuk, a csoportosítás problémái viszont az intézetben, sőt az egyes részlegeken, körleteken és zárka- vagy lakóhelyiség-közösségeken belül merülnek fel.

1. Amikor tehát az *elkövetők elkülönítéséről* beszélünk, azt vizsgáljuk, hogy a szabadságvesztésre ítélt személyeket milyen szempontok alapján osztjuk be különböző büntetésvégrehajtási intézetekbe, valamint azt, hogy az egyes intézeteken belül milyen egymástól elválasztott részlegek kialakítása szükséges.

a) Az elmondottak alapján önként adódik az első elkülönítés szükségessége: a szabadságvesztés különböző fokozataira ítélt személyeket abban az esetben is el kell különíteni egymástól, ha ugyanabban az intézetben a szabadságvesztés több fokozatát is végrehajtják. Az egyes fokozatok rezsimjében fennálló különbségek teszik szükségessé az említett elkülönítést.

A férfi és a női elítéltek büntetésének végrehajtási módja, valamint a szabadságvesztés fokozatai megegyeznek ugyan, az elkülönítés szükségessége ennek ellenére magyarázatot nem igényel.

b) Célszerű a férfi és a női elítéltek büntetését azonos fokozat esetében is külön intézetekben végrehajtani, nyilvánvaló azonban, hogy ez maradéktalanul nem oldható meg. Amint az *indokolás* mondja: „az elítéltek létszámának alakulásától és egyéb adottságoktól függően ugyanabban az intézetben is létesíthető férfi- és ettől megfelelően elkülönítve női részleg".[40]

c) Említi a tvr. idézett szakasza a fiatalkorú és a felnőttkorú elítéltek elkülönítésének szükségességét is. Úgy véljük, indokolásra evonatkozásban sincs szükség. Megemlítünk azonban egy olyan körülményt, ami a férfi–női elítéltek elkülönítéséhez viszonyítva itt sajátosságként jelentkezik.

Láttuk, hogy a női elítéltek vonatkozásában is a szabadságvesztés ugyanazon fokozatai irányadók, mint a férfi elítélteknél. Az egyes fokozatok végrehajtási rendje is lényegében megegyezik mindkét nem vonatkozásában. Más azonban a

[40] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 245. old.

helyzet a fiatalkorú és a felnőttkorú bűnelkövetők viszonylatában. Mint már korábban ismertettük, a fiatalkorúakkal szemben a felnőttektől eltérő fokozatok szabhatók ki és e fokozatokban is lényegesen eltérő végrehajtási rendet találunk. Erről egyébként a VIII. Fejezet tárgyalása során lesz még szó. Az említett körülményből azonban levonhatjuk azt a következtetést, hogy a fiatalkorú elítéltek büntetésének a végrehajtása önálló, a felnőttkorú elítéltek intézetétől elkülönített büntetésvégrehajtási intézetekben történik. Ezen belül természetesen a fent már elfogadott két elkülönítési szempont érvényesítendő.

A tvr. idézett szakasza további elkülönítésről nem tesz említést. Úgy véljük, ez nem zárja ki annak elismerését, hogy indokolt lehet itt nem szabályozott körülmény értékelése is, ezek felsorolása azonban már a *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* feladata. Megemlítünk néhány ilyen körülményt:

d) Kézenfekvőnek tartjuk azt az igényt, hogy a beteg elítélteket különítsék el az egészségesektől. Ugyanilyen természetes követelmény az is, hogy az előzetes letartóztatásban levőket különítsük el az elítéltektől. Szükséges ezt külön kimondani azért, mivel a büntetésvégrehajtási intézetek egyben az előzetes letartóztatás foganatosítására is szolgálnak. Tekintettel azonban arra, hogy az előzetes letartóztatásban levők nem elítéltek, nem alkalmazhatók velük szemben a szabadságvesztés egyik fokozatára vonatkozó szabályok sem, hanem ezektől eltérő sajátos előírások érvényesülnek itt. Ezeket is később, a IX. Fejezet tárgyalása során fogjuk részletesen áttekinteni.

e) Előállhat annak szükségessége, hogy kisgyermekes anyán vagy terhes nőn kell szabadságvesztést végrehajtani, a megkezdett szabadságvesztés végrehajtását folytatni. Ilyen esetekben ugyancsak indokolt ezeket az elítélteket a többi nőtől elkülöníteni. A gyermekes anyák részére külön zárkát, illetőleg lakóhelyiséget célszerű biztosítani, a csecsemők részére pedig külön szobát kell létesíteni.

f) Az elkülönítés ezen humánus érvekkel indokolható esete mellett megemlítünk még egy kriminálpolitikai meggondoláson nyugvó elkülönítést is: célszerű az államellenes bűntett miatt elítélteket a többi elítélttől elkülöníteni. Az államellenes bűntettek elkövetése mögött meghúzódó sajátos motívumok indokolják elkövetőik különtartását.

Az államellenes bűntettek elkövetőinek elkülönítése felveti a kérdést: nem lenne szükség arra, hogy más bűntetti kategóriák elkövetőit is elkülönítsék egymástól? Véleményünk szerint arra nincs szükség, hogy kifejezetten elrendeljük egyes bűntetti kategóriák elkövetőinek egymástól való elkülönítését, de a csoportok kialakításánál kétségtelenül figyelemmel kell lenni arra is, milyen bűntettet követtek el az egyes elítéltek.

2. Az elítélteknek az ismertetett szempontok alapján történő elkülönítése után következik az ellentétes irányú feladat: *az elítéltek csoportosításának* a megoldása.

a) A csoportosítás szükségessége pedagógiai megfontolásokon nyugszik. *Szabó* András írja egyik munkájában: „A szocialista pedagógia szilárdan megalapozott elvi tétele, hogy a nevelési eljárások tárgya és közege nem közvetlenül az egyén,

hanem az a közösség, amelyben él."[41] A nevelési helyzet nem merül ki a nevelő és a nevelt kétoldalú viszonyában: a nevelők és a neveltek csoportviszonyban is állanak egymással. Még ebben a csoportviszonyban sem csak a nevelők hatnak a neveltekre, hanem a neveltek is hatnak egymásra.

A nevelés folyamatában – mind a szabad életben, mind az egyes büntetésvégrehajtási intézetekben – a csoportnevelés jelentősége messze meghaladja az én–te viszonyban megnyilvánuló nevelést. Míg a szabad életben az egyes személyeket nagyobb részben érik pozitív környezeti ráhatások, addig a büntetésvégrehajtási intézetekben komoly veszélyek is származnak a csoportnevelés túlsúlyából. A közösen élő elítéltek egymás rossz irányú befolyásolására gondolunk.

A veszély nemcsak abból származik, hogy olyan személyek hatnak egymásra, akik bűntett elkövetésével bizonyították be a társadalmi követelményekkel való szembenállásukat. Ez a tény önmagában is jelent már bizonyos veszélyt az egyes elítéltek személyiségének további fejlődése szempontjából. Növeli azonban a veszélyt az, hogy az egyes intézeteken belül spontán is kialakulnak bizonyos szűkebb közösségek. Az azonos életfelfogású, az azonos gondolkodású elítéltek hamar megtalálják egymást és az ingadozó, a könnyen befolyásolható személyek is hamar kapcsolódnak a szuggesztívabb egyéniségű elítéltekhez. És e spontán kialakult csoportosulások tagjai rendszerint minden eszközzel igyekeznek a maguk antiszociális nézetrendszerüket megőrizni. Makacsul elhárítanak mindenféle nevelési törekvést, amely az intézeti alkalmazottak részéről nyilvánul meg. Az egymással meglevő kapcsolataik végül is azt eredményezik, hogy még azokban az elítéltekben is megerősödnek személyiségük antiszociális vonásai, akik e kapcsolatok nélkül könnyen visszavezethetők lettek volna a társadalmi életbe.

Igen tanulságos vizsgálat eredményéről számol be *Szabó* András.[42] Az aszódi javítóintézetben 1964-ben az *Országos Kriminalisztikai Intézet* vizsgálta a spontán csoportalakulások jelentőségét. A vizsgálat során arra a kérdésre igyekeztek választ adni, mi erősíti meg a visszaeső bűntettesekre jellemző bűnözést igazoló nézetrendszert annyira, hogy annak eredményeképpen olyan folytonos „bűnöző karrier" alakul ki, amelynek során a büntetések hatástalannak mutatkoznak.

A vizsgálatok során arra a megállapításra jutottak, hogy a bűnözést igazoló nézetrendszer megerősödésének az alapját a büntetőintézetek életében kell keresni. Az aligha valószínű, hogy maga a büntetés erősítené az elítéltben kétségtelenül élő antiszociális képzeteket. „Valószínűbbnek tűnik – írja *Szabó* András –, hogy a bűnözést igazoló indítékrendszer megerősítése... emberi kapcsolatokra vezethető vissza, illetve társas kölcsönhatás eredményének tekinthető. Feltételezésünk konkrétebben fogalmazva úgy hangzik, hogy a bűnöző karrier folytonosságában szerepet játszó bűnözést igazoló indítékrendszer a büntetőintézeti

[41] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpolitika, Állam- és Jogtudomány, 1965. 499. old.

[42] *Szabó* András: Büntetőintézeti életrend kriminológiai vizsgálata, Kriminalisztikai tanulmányok, IV. Budapest, 1966. 105–121. old.

életviszonyok keretében bűnöző társaskapcsolat során erősödik meg és mélyül el."[43]

Az elmondottakból két következtetést kell levonnunk témánk vonatkozásában: az intézeten belüli szűkebb közösségek kialakításánál törekedni kell annak megakadályozására, hogy ne kerüljenek össze olyan személyek, akikben erős a bűnözést igazoló nézetrendszer, illetőleg hogy az ilyen elítéltek ne kerüljenek túlsúlyba egy-egy csoporton belül – a társas kapcsolatok személyiségformáló erejét pozitív irányban fel kell használni. Arra kell tehát törekedni, hogy az intézeti alkalmazottak nevelő munkája erősítést kapjon a csoporton belül is a csoport egyes tagjai részéről. Ez abban az esetben lehetséges, ha a csoport viselkedését az intézeti rendhez, a követelményekhez való alkalmazkodást igenlő elítéltek határozzák meg.

Meg kell jegyeznünk, hogy valamilyen csoportosításra minden körülmények között szükség van. A büntetésvégrehajtás során sem terjedhet soha az individualizáció olyan fokra, hogy minden egyes elítéltet egyedi módon, egyéniségéhez igazítottan kezeljünk. „Az individualizáció lényegében *típusba való sorolást* és az egy típusba tartozó egyének közösségi nevelését jelenti" – szögezi le *Szabó* András, majd így folytatja: „A tipizálás az individualizáció egyedül járható útja."[44]

A büntetőintézetekben folyó nevelő munka tehát nagy mértékben irányul az egyes csoportokra. Ez természetesen nem jelenti az egyes elítéltek tudat- és érzelemvilágának közvetlen befolyásolását, de az ilyen egyéni nevelés hatékonysága is függ a csoporttagok közötti kapcsolatoktól.

b) Milyen szempontok alapján dolgozzuk azonban ki a bűnelkövetői típusokat és milyen eltérő módszereket alkalmazzunk az egyes elkövetői típusokba tartozó elítéltekkel való foglalkozás során? Igazat kell adnunk *Szabó* Andrásnak: „A magyar büntetésvégrehajtásnak magának kell a gyakorlatban kidolgoznia az egyes bűntettes kategóriák pedagógiai kezelésének sajátos rendszerét."[45]

Nem rendelkezünk ma még elméletileg megalapozott, a gyakorlatban kikísérletezett és bebizonyított tipizálási, osztályozási módszerrel. Kétségtelenül csoportosíthatnánk az elítélteket az elkövetett bűntettek alapján, azonban közismert, hogy ugyanazoknak a bűntetteknek rendkívül eltérő pszichológiai alapjai, motívumai lehetnek.[46]

Az etilógiai szempontok figyelembevétele már kívánatos: a külső körülményeknek, vagy a személyében rejlő tulajdonságoknak volt-e nagyobb szerepük a bűnelkövetésben. Ugyanígy figyelembevételt igényel az elkövetés motívuma, a bűnöző életfolyam kezdetének időpontja, az a körülmény, hogy először követett-e el bűntettet az elítélt vagy ez már sokadik bűnelkövetése stb.

[43] *Szabó* András: Büntetőintézeti életrend . . . i. m. 109–110. old.
[44] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpolitika, i. m. 500. old.
[45] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpolitika, i. m. 501. old.
[46] Erre utal Karl *Peters* is: Grundprobleme . . . i. m. 231. old.

Úgy véljük, a tvr. idevágó rendelkezése a lényegre helyesen utal: a csoportosítás során az elítéltek átnevelésének az érdekeit kell alapul venni. A bűnözést igazoló indítékrendszert kell leépíteni és helyébe a társadalmi elvárásnak megfelelő magatartás elősegítésére alkalmas képzetrendszert kell kialakítani. A csoportosítás ezt célozza. Ennek érdekében kell az egyes csoportok kialakításánál figyelembe venni az elítéltek életkorát, egyéniségét és az elkövetett bűntett jellegét.

Kétségtelenül e szempontok könnyen érvényesíthetők és rendszerint célszerű is érvényesítésük. Különösen a 18–25 év közötti elítéltek külön csoportba sorolása látszik indokoltnak a kriminális aktivitásuk és agresszivitásukra figyelemmel. Ugyanilyen könnyen értékesíthető az elkövetett bűntett jellegére történő törvényi hivatkozás. Az elítéltek egyénisége azonban – amelynek egyébként a csoportosítás során a legnagyobb jelentőséget kellene tulajdonítani – már nem ilyen könnyen alapul vehető jelenség. Az egyéniség értékelésénél juthatnak szerephez azok a körülmények, amelyeket az előzőekben, főleg az etiologikus szempontok keretében érintettünk.

IV. Az *elítéltek jogait és kötelességeit* szabályozza a tvr. IV. Fejezete.

1. Kevés olyan kérdése van a büntetésvégrehajtás elméletének, ahol olyan alapvető ellentmondások állnának fenn, mint az elítéltek jogállásának kérdésében. Megállapításunk vonatkozik a szocialista büntetőjogtudományra is,[47] ahol a véleményeltérések még napjainkban is megmutatkoznak.

A szovjet irodalomban alapjában véve két ellentétes felfogással találkozunk az elítéltek jogállására nézve: Az egyik álláspont hívei szerint a szabadságvesztésre ítéltek is élnek az állampolgárokat megillető minden joggal, kivéve azokat, amelyeket a büntetés végrehajtása miatt nem tudnak realizálni.

A másik nézet abban foglalható össze, hogy a szabadságvesztés lényegéhez tartozik az, hogy az elítéltek egyes jogaiktól meg vannak fosztva, másokban pedig korlátozást szenvednek.

Sztrucskov és *Romanenko* szerint ahhoz, hogy „meghatározhassuk az elítélt jogi helyzetét, szükséges tisztázni a szabadságvesztés jogi természetét".[48]

Noj, aki egyetért *Sztrucskov* és *Romanenko* felfogásával, megállapítja, „ha a szabadságvesztés fogalmát a társadalomtól való izolálásként határozzuk meg, akkor valóban nem mutat semmiféle büntető elemet sem az elítélt jogi helyzete és ebben az esetben az elítélt élhet minden polgári joggal, kivéve, amelyeket a szabadságvesztés ténye nem enged érvényesíteni".[49]

[47] Az idevágó szovjet irodalomból hivatkozunk az alábbi munkákra: B. Sz. *Utevszkij:* Szocialisztyicseszkaja zakonnoszty v dejatelnoszti iszpraviteljno-trudovix ucsrezsdenij, Moszkva, 1959.; O. Sz. *Joffe:* Grazsdanszkopravovoe polozsenie zaklucsennix v iszpravitelno-trudovix ucsrezsdenijax, Moszkva, 1959.; A. A. *Beljajev:* O pravovom polozsenii zaklucsennix, Szaratov, 1961.; A. L. *Remenszon:* Problemi iszpraviteljno-trudovo zakonodateljsztva, SZGP, 1964. 4. sz.

[48] N. A. *Sztrucskov*–N. M. *Romanenko:* Ucsebno-metodicseszkoe poszobie po szovetszkomu iszpraviteljno-trudovom pravu, Moszkva, 1962. 19. old.

[49] I. Sz. *Noj:* Teoreticseszkie voproszi lisenija szvobodi, i. m. 97. old.

E nézet szerint tehát a szabadságvesztés büntetés nem fosztja meg az elítélteket állampolgári jogaiktól, egyes jogainak gyakorlását azonban szükségszerűen gátolja vagy módosítja.

A magunk részéről ezt az álláspontot helyeseljük és nyomatékosan hangsúlyozzuk a legalapvetőbb tételt: *a szabadságvesztésre ítéltek nem jogfosztott személyek, hanem csak egyes jogaikkal való élésben korlátozottak.* Ebből következik második alaptételünk: az elítélteknek *jogaik vannak, amelyekkel élés nem tekinthető kedvezménynek.*

A jogkorlátozás, illetőleg a joggal való élés lehetőségének a kizárása különböző alapokon nyughatik. *Joffe* „az elítélt polgári jogalanyiságára való egyenes és közvetett befolyás" között húz határvonalat.[50] Szerinte egyes jogkorlátozások magából a büntetésből folynak, *büntető jellegűek* és éppen az a céljuk, hogy az elítéltnek hátrányt okozzanak. Más jogkorlátozások viszont nélkülözik ezt a jelleget és célt, csupán *együttjárnak* a szabadságvesztés végrehajtásával.

Véleményünk szerint a jogkorlátozás és a jogfosztás alapulhat a bíróság ítéletén és a büntetésvégrehajtást szabályozó jogszabályon. Egyesek tehát valóban büntető jelleggel és hátrányokozási céllal kerülnek megvalósításra, más jogkorlátozások pedig csak következnek a szabadságvesztés jellegéből. Az első csoportba tartozó, büntető jellegű jogkorlátozás példájára a Btk. 41. §-át említjük: „Az elítéltnek azok a jogai, amelyekre a közügyektől eltiltás kiterjed, a szabadságvesztés végrehajtása alatt szünetelnek."

A törvényhozó tehát itt a felsorolt jogok „szüneteléséről" és nem megszűnéséről beszél. Ebből az következik, hogy a szabadságvesztés kiállása után e jogok gyakorolhatóvá válhatnak, kivéve azokat az eseteket, amikor az egyes jogok gyakorlásának feltételeit rögzítő jogszabályok nem zárják ki az alanyok közül a büntetett előéletű személyeket.

A második csoportba olyan jogkorlátozások tartoznak, amelyeket nem a törvényhozó ír elő, hanem azon egyszerű oknál fogva valósulnak meg, mivel a szabályszerű joggyakorlás összeegyeztethetetlen a szabadságvesztés lényegével, annak végrehajtásával. A személyi tulajdonhoz, vagy a művelődéshez való jog nem szűnik ugyan meg a szabadságvesztés végrehajtása alatt sem, de e jogok gyakorlása változott tartalommal, kisebb-nagyobb korlátozásokkal történik.

Úgy véljük, e két kategória mellett harmadik csoportként megemlíthetjük azokat a jogkorlátozásokat is, amelyeket a büntetőintézeti alkalmazottak *nevelési célból* alkalmaznak, a jogszabályban szabályozott keretek között, az ott megkívánt feltételek fennforgása esetében.

2. A tvr. idevágó rendelkezései lényegében helyeselhető alapfelfogásból indulnak ki. E rendelkezések számot vetnek azzal, hogy a szabadságvesztés végrehajtása egyrészről módosítja az elítéltek jogi helyzetét, eddigi jogaikat és kötelességeiket, másfelől új, sajátos jellegű jogokat és kötelességeket hoz létre.

a) Elvi szempontból a 18. § tartalmazza a leglényegesebb rendelkezést: „Az

[50] O. Sz. *Joffe:* Grazsdanszko-pravovoe polozsenie zaklucsennix ... i. m. 11. old.

elítélt kötelességei és jogai csak annyiban módosulnak, amennyiben erről az ítélet vagy jogszabály rendelkezik, vagy azok gyakorlását a szabadságvesztés végrehajtása gátolja."

E rendelkezés alapján megállapíthatjuk, hogy a törvényhozó is az általunk fentebb helyeselt alapfelfogást vallja, vagyis nem tekinti az elítélteket jogfosztott személyeknek, hanem csak olyanoknak, akiknek egyes jogaik gyakorlása a szabadságvesztés végrehajtása vagy jogszabályi, illetve ítéleti rendelkezés következtében korlátozást szenved. Ezt a nézetünket megerősíti az *indokolás* alábbi megjegyzése: „Az állampolgári kötelességek és jogok tehát csak módosulást szenvednek; egyesek szünetelnek, mások pedig eltérő jogi formában érvényesülnek... Általában megállapítható, hogy az elítélt polgári jogi jogképessége változatlanul fennáll, csupán a cselekvőképessége szenvedhet korlátozást."[51]

A másik helyes gondolat, amely az idézett rendelkezés mögött meghúzódik, a jogok és kötelességek kettősségére vonatkozik. *Szabó* András fejtette ki részletesen annak fontosságát, hogy a büntetőintézeti életrendet jellemző apedagogikus helyzet negatív hatásait csökkenteni kell. „A kényszernevelés sikere érdekében azonban – írja már többször hivatkozott tanulmányában – minimálisra kell csökkenteni a ‚teljes kiszolgáltatottság' érzését keltő helyzeteket. Ebből a szempontból elsőrendűen fontos a *jogok és kötelességek hagyományos* – és a szabad életben meglevő – *kettősségét megteremteni.* A jogok ne legyenek kedvezmények formájába burkolva."[52]

A 18. § az elvi alapokat helyesen rakja le. Az eddigiekben láttuk, hogy az elítéltek jogait miért és milyen fokban helyes korlátozni; az elmondottak lényegében vonatkoztathatók az elítéltek kötelességeire is. Az elítélteket is terhelik az általános állampolgári kötelességek, a szabadságvesztés végrehajtása azonban egyes kötelességek tekintetében módosulást eredményez. Vannak olyan állampolgári kötelességek is, amelyek a szabadságvesztés végrehajtása alatt teljesen szünetelnek, ilyenek pl. a honvédelemmel kapcsolatos kötelességek. Egyes állampolgári kötelességek viszont a szabadságvesztés végrehajtása alatt is változatlan tartalommal fennállanak, mint pl. a tanúzási, a feljelentési kötelezettség.

b) Az elítéltek sajátos kötelességeit foglalja össze a 19. § a következőképpen: „Az elítélt köteles: *a)* büntetését a büntetésvégrehajtási szervek által meghatározott helyen (intézetben) tölteni, *b)* a büntetésvégrehajtási intézet rendjét, valamint a büntetésvégrehajtási szabályokat megtartani és az ezek alapján részére kiadott utasításokat feltétlenül teljesíteni, *c)* a kijelölt munkát elvégezni, *d)* az okozott kárt – a kárfelelősségre vonatkozó külön jogszabályok szerint – megtéríteni."

A minden állampolgárt terhelő kötelességek terhelik tehát az elítélteket. A szabadságvesztés végrehajtásának a ténye azonban egyes kötelességeket szüneteltet, mások némileg módosult tartalommal jelentkeznek. Ezekhez a köteles-

[51] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 246. old.

[52] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpolitika, i. m. 498. old.

ségekhez járulnak azok a speciális kötelességek, amelyek csak a szabadságvesztésre ítélt személyeket terhelik. Ezeket gyűjtötte össze a törvényhozó az idézett 19. §-ban.

ba) A büntetés fogalmának a tárgyalása során láttuk, hogy erre a jelenségre a kényszerjelleg jellemző. A kényszerjelleg azonban különbözőképpen nyilvánul meg. A legáltalánosabb megnyilvánulási formáját emeltük ki a büntetés fogalmának a meghatározásánál, amikor arról beszéltünk, hogy a büntetést kényszerrel is végrehajtják.

A kényszerjelleg egy másik megnyilvánulási módjával találkozunk az idézett rendelkezésben. Itt arról van szó, hogy a büntetés végrehajtásának a helye is az elkövető kívánságától függetlenül, esetleg akarata ellenére kerül kijelölésre.

A kényszer itt említett kétféle megnyilvánulási formája között azonban további kényszerformák vannak. Így pl. az alkalmazásra kerülő büntetési nem megválasztása, tartama, szabadságvesztés esetén annak fokozata megállapításra és végrehajtásra kerül az elkövető akarata ellenére is.

A szabadságvesztés kiszabása, fokozatának a megállapítása a bíróság feladata. Annak az intézetnek a kijelölése azonban, amelyben az elítélt a bíróság által megállapított fokozatú szabadságvesztés büntetését tölti, a büntetésvégrehajtási szervek feladata.

Ha az elítélt szabadlábon van, a bírósági értesítéssel és a büntetés végrehajtására irányuló utasítással a lakóhelye szerint illetékes megyei büntetésvégrehajtási intézetben kell a megjelölt napon jelentkeznie. Szükség esetén a rendőrség gondoskodik az intézetbe szállításról.

Ha a bíróság a tárgyaláson elrendeli a szabadságvesztés azonnali megkezdését, illetőleg ha a tárgyaláson helyezi az elkövetőt előzetes letartóztatásba, akkor az elítélt átvétele és a végrehajtási intézetbe kísérése végett megkeresi a székhelyén működő intézet parancsnokát és büntetésvégrehajtási beosztott kirendelését kéri.

Végül, ha az elítélt a tárgyalás és az ítélethozatal idején már előzetes letartóztatásban van, a bíróság elnöke a büntetésvégrehajtási beosztottnak adja át az ítéletről kiállított rendelvénnyel ellátott értesítést. Az elítélt tehát ebben az esetben is a lakóhelye szerint illetékes büntetésvégrehajtási intézetből nyer beosztást az ítéletben megállapított fokozatnak megfelelő intézetbe.

A büntetésvégrehajtási szervek jelölik tehát ki azt az intézetet, ahol az elítéltnek a büntetését le kell töltenie. Az intézet kijelölésénél komoly szerepet játszanak azok a szempontok, amelyeket az előző fejezet tárgyalása során, az elítéltek elkülönítése és csoportosítása kapcsán mondottunk. A személyi körülmények mellett „természetesen figyelembe jönnek a tárgyi adottságok is, így a különböző üzemek kialakíthatósága . . .” – olvashatjuk a tvr.-hez fűzött indokolásban.[53] A büntetésvégrehajtási szervek helykijelölése ellen az elítélt nem tiltakoz-

[53] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 246. old.

hat, azt tudomásul kell vennie, a kijelölt helyre őt kényszer igénybevételével is át kell szállítani.

bb) A tvr. egyik korábbi §-ának a tárgyalása során már megállapítottuk azt, hogy az elítélteknek a szabadságvesztés mindegyik fokozatában maradéktalanul meg kell tartaniok az intézet rendjét. A 19. § ismét megemlíti és ezzel mintegy aláhúzza e követelményt.

Az intézeti rend megtartása és megtartatása szolgál biztonsági célokat is, egyben azonban előfeltétele az elítéltek átnevelésének is. Az intézeti renddel kapcsolatosak azok a szabályok, amelyeket a zárkával vagy lakóhelyiséggel, a körlettel, a munkáltatással, a szabad idő eltöltésével, a napirenddel, a külvilággal való érintkezéssel összefüggésben kerültek megalkotásra. E körben a legteljesebb alkalmazkodásra van szükség, az elítéltek autonómiája is szinte teljesen elenyészik.

Az intézeti rend legszigorúbb megtartása, az intézeti rendhez való tökéletes alkalmazkodás alkalmas az elítéltek személyiségének a formálására a megszokás meggyökereztetése révén. Munkánk első részében, a nevelés folyamatának a vázolása során mutattunk rá arra az összefüggésre, amely az emberi cselekedetek és a jellemfejlődés között áll fenn. Az állandóan megismételt viselkedési formák az asszociáció törvénye alapján erősíthetnek meg, szilárdíthatnak meg egy alkalmazkodási készséget, a környezeti elvárások tiszteletben tartását. A külső kényszeren alapuló viselkedés ösztönszerűvé, automatikussá, szokássá válhat, majd a későbbiek során belső helyeslés járulhat hozzá és ekkor már meggyőződésen alapuló életvitel kialakulásáról beszélhetünk.

A szabadságvesztésre ítéltek túlnyomó többsége inadaptációs zavarokban szenved, – erről is volt már szó korábban. Képtelenek a környezetükhöz alkalmazkodni, a társadalmi elvárásoknak megfelelően cselekedni. Életmódjuk rendezetlen, életvitelük fegyelmezetlen. Ezek olyan személyiségi hibák, amelyek felszámolása nélkül a jövőben sem lesznek képesek beilleszkedni a társadalom normális életmenetébe.

Az intézeti rend szabályainak maradéktalan és következetes megtartása alkalmas arra, hogy elősegítse a fegyelmezetlenség, a szétszórtság, az alkalmazkodási képtelenség felszámolását. E szabályok megtartása nemcsak tartalmuknál fogva eredményezheti pozitív személyiségi vonások kialakulását, hanem önmagában e formák megtartása is nevel. Nevel a szokássá válás, a rendhez, a fegyelemhez szoktatás által. És a rendre, a fegyelemre a szabadságvesztésre ítélt személyek vonatkozásában különösen szükség van!

Az intézet rendjét szabályok rögzítik ugyan, a tvr. idézett szakasza azért külön is megemlíti az elítéltek kötelességei között „a büntetésvégrehajtási szabályok" megtartásának kötelességét. Ezzel összefügg a büntetésvégrehajtási szabályok alapján kiadott utasítások teljesítésének a kötelessége.

Az utóbbi vonatkozásában a törvényhozó kifejezetten „feltétlen" teljesítésről beszél. Ez a kívánalom azonban magától értetődőnek látszik. A büntetésvégrehajtási intézetekben valóban megengedhetetlen lenne az, hogy az elítéltek meg-

vizsgálják egy-egy utasítás jogszerűségét, indokoltságát vagy célszerűségét. Mérlegelési lehetőségük egyáltalán nincs, a jogszabályokon alapuló utasításoknak „feltétlenül" engedelmeskedniök kell.

Rá kell azonban mutatnunk evonatkozásban arra, hogy az idézett rendelkezésnek van egy garanciális jelentőségű kitétele is: a kiadott utasításoknak a büntetésvégrehajtási szabályok „alapján" kell állniok, azaz, meg kell felelniök e szabályoknak, összhangban kell velük állniok. E rendelkezés a büntetésvégrehajtási szervek, az intézeti alkalmazottak kötelességét rögzíti, mely szerint csak olyan utasításokat adhatnak az elítélteknek, amelyek összhangban állanak az érvényben levő büntetésvégrehajtási szabályokkal.

A büntetésvégrehajtási szabályok megtartása, az azok alapján kiadott utasítások teljesítése sohasem öncélúan történik, hanem az elítélt átnevelése, személyiségének kedvező irányú fejlesztése érdekében. Az utasítások kiadásánál e célkitűzést sohasem lehet figyelmen kívül hagyni. Erre tekintettel szükséges, hogy az utasítás határozott, érthető, végrehajtható és célszerű legyen. Az elítélteknek nincs joguk ugyan e feltételek fennforgását mérlegelni és vizsgálni, de ezek hiánya a vázolt célkitűzések megvalósítására alkalmatlanná teszi az utasítást. Az ilyen utasítások csak erősítenék az elítéltekben a társadalmi követelményekkel szemben meglevő ellenállást, dacot, személyiségük antiszociális vonásait. A büntetési célok megvalósíthatósága érdekében gondoskodni kell tehát arról, hogy a büntetésvégrehajtási testület tagjai és az intézet egyéb alkalmazottai az előbb vázolt feltételeknek megfelelő utasításokat adjanak az elítélteknek.

Megemlítjük még, hogy az intézeti alkalmazottak nemcsak utasításaik megválasztásával járulhatnak nagy mértékben hozzá az elítéltek átneveléséhez, hanem az elítéltekkel szemben tanúsított bánásmóddal is. A bánásmódnak is határozottnak kell ugyan lennie, de igazságosnak; szigorúnak, de emberségesnek. Különösképpen kell ügyelni arra, hogy az elítéltek emberi önérzetét semmiképpen, még a megszólítás helytelenül megválasztott formájával se sértsék meg. Mindenképpen el kell kerülni a gúnyolódást, a becsmérlő, a lekicsinylő megjegyzéseket.

bc) Az elítélt köteles „a kijelölt munkát elvégezni" – olvassuk a tvr. idézett rendelkezésében. Tekintettel arra, hogy a következő – ötödik – Fejezet külön foglalkozik az elítéltek munkáltatásával, részletesebben majd később foglalkozunk az idevágó kérdésekkel. Ehelyütt csak néhány alapgondolatot emelünk ki.

Kiindulási pontunk a Btk. 38. § (2) bekezdése, mely szerint: „A szabadságvesztésre ítélt köteles a kijelölt munkát elvégezni, s ezért őt díjazás illeti." Lényegében e rendelkezést ismétli meg a tvr. idézett rendelkezése is.

Mivel ellentétes értelmű rendelkezéseket sem a Btk.-ban, sem a szabadságvesztés végrehajtásának kérdéseit szabályozó tvr.-ben nem találunk, úgy tűnik, mintha a munkavégzés egyoldalúan csak kötelességük lenne az elítélteknek. Ezzel szemben nagyon helyesen mutatott rá hazai irodalmunkban *Fonyó* Antal

arra, hogy „az elítéltnek joga van munka végzésére, igénye van arra, hogy számára munkát biztosítsanak".[54]

Fonyó utal a munka személyiség formáló szerepére, az ember társadalomhoz való viszonyának megállapításánál értékmérő jellegére és arra, hogy „a társadalomban élő ember számára a munka életszükséglet: nemcsak mint a létfenntartást biztosító anyagi eszközök megszerzésének a módja, hanem mint a minden irányú individuális fejlődésének, emberi méltósága kibontakozásának elengedhetetlen feltétele is".[55]

Másik alapgondolatunk következik a munkához való jogból: a munkáltatásnak nem lehet megtorló jellege. Fegyelmi büntetésként nem lehet az elítéltet semmiféle munkára sem kötelezni. Az sem lenne célszerű, ha a szabadságvesztés egyes fokozatai közötti különbség a fizikai megterhelés mértékében vagy a munkanem megválasztásában is megnyilvánulna.

Annak ellenére, hogy jogszabályaink a munkavégzést csak az elítéltek kötelességeként, de nem jogaként is említik, egyéb rendelkezések elárulják a törvényhozó tulajdonképpeni felfogását. A fegyelmi büntetések szabályozása arról tanúskodik, hogy a törvényhozó is látja a munkavégzésben a jog-jelleget és éppen ezért tartja hátrányosnak a munkától való eltiltást. Ha a munka csak kötelesség lenne, akkor a munkától való eltiltásnak kötelesség-megszüntető jellege lenne és így azt előnyösnek kellene tartanunk. Viszont, ha a munkavégzés egyben joga is az elítéltnek, az ettől való eltiltás valóban hátrányos intézkedésnek tekinthető, így méltán szerepel a fegyelmi büntetések között.

Végső soron tehát a munkavégzésben több a jog, mint a kötelesség. Az elítélteknek mindenekelőtt joguk van a munkára, arra, hogy számukra munkalehetőségeket biztosítsanak; a munkához való joggal azonban dialektikus egységet képez a munkavégzési kötelesség.

A munkavégzési kötelesség általános keretén belül kiemelendő az, hogy az elítélteknek a *részükre kijelölt munkát* kell elvégezniök. Úgy véljük, a kötelesség-jelleg evonatkozásban kerül előtérbe. Ritkán fordul elő, hogy a szabadságvesztésre ítélt az ellen tiltakoznék, hogy dolgoznia kell. Nem a munkát érzi hátrányosnak, hanem a kijelölt munka ellen van kifogása. Az elmondottakra figyelemmel értünk egyet a Btk. és a tvr. idézett rendelkezésével, amelyek a „kijelölt munka" elvégzését említik az elítéltek kötelességei között.

Az elítéltek munkáltatásával kapcsolatban is hangsúlyoznunk kell néhány olyan követelményt, amelyet általános érvénnyel kiemeltünk már az utasítás vonatkozásában. A munkáltatás nem lehet az emberi méltóság megalázásának az eszköze és a munka sem használható fel az elítéltek lelki gyötrésére. A kijelölt munkának teljesíthetőnek, célszerűnek és hasznosnak kell lennie, mert ellenkező esetben a személyiség pozitív irányú befolyásolását tőle nem várhatjuk.

[54] *Fonyó* Antal: A munka tartalma, célja és módszerei a büntetésvégrehajtás intézményeiben, Jogtudományi Közlöny 1966. 3. sz. 106. old.

[55] *Fonyó* Antal: A munka tartalma . . . , i. m. 105. old.

bd) Utolsónak sorolja fel a tvr. az elítéltek kártérítési kötelességét: az elítélt *köteles megtéríteni az általa okozott kárt.*

Az elítélteket a büntetés végrehajtása során több irányú felelősség is terheli. Fennáll büntető, fegyelmi felelősségük és ezekhez járul anyagi felelősségük is.

Az indokolás szerint: „A kárfelelősség különböző lehet aszerint, hogy az elítélt a termelőmunka közben, vagy más körülmények között okozta a kárt."[56]

Ha a károkozás nem a munkájával összefüggésben történt, akkor a kártérítési kötelesség alapjára és mértékére a Polgári Törvénykönyv rendelkezései irányadók.

Az elítélt természetesen felelős a munkájával összefüggésben okozott kárért is, a felelősség mértéke azonban függ vétkessége fokától. A *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* a munkával összefüggésben okozott kárért való felelősség mértékét az alábbiak szerint szabályozta:

Az elítélt az általa okozott teljes kárért felelős, ha azt szándékosan okozta. Ugyancsak a teljes kárért felelős az elítélt – és pedig vétkességre tekintet nélkül – a munkájával összefüggésben visszaszolgáltatási vagy elszámolási kötelezettséggel átvett, vagy kizárólagosan használt tárgyakban bekövetkezett hiányért.

Az elítélt a gondatlanul okozott kárért általában a havi bruttó munkadíjának tizenöt százaléka erejéig felel.

Az elítélt havi munkadíjának ötven százaléka erejéig felel, ha a kárt az intézet belső rendjének, az elítéltek magatartási szabályainak, a munkával kapcsolatos szakmai előírásoknak a súlyos megsértésével okozta, továbbá akkor is, ha a károkozást megelőzően harminc napon belül már okozott kárt.

Az elítélt tizenkét havi munkadíjának erejéig felel, ha a kárt gondatlan bűntettel okozta.

Ha több elítélt együttesen akár szándékosan, akár gondatlanul okoz kárt, mindegyik elítélt vétkessége arányában felelős.

Leltárhiány esetén a kárfelelősség a raktári és a kereskedelmi dolgozók anyagi felelősségére vonatkozó általános szabályok szerint alakul.

Megjegyezzük még, hogy a kártérítés mértékének a meghatározásánál figyelembe kell venni azt is, ha a büntetésvégrehajtási intézet megfelelő szervei és alkalmazottai a szükséges felügyeletet elmulasztották.

A *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* rendelkezik arról is, hogyan történjék az okozott kár mértékének a megállapítása. Eszerint vagy a megrongált dolog kijavítására fordított összeg, hozzávéve a kijavítás után esetleg még fennmaradó értékcsökkenés mértékét, állapítandó meg, vagy ha a dolog megsemmisült vagy használhatatlanná vált: a beszerzési értéket, abban az esetben pedig, ha az elítélt a dolgot jogtalanul eltulajdonította, a dolog fogyasztói árát kell figyelembe venni.

Az anyagi felelősség megállapítására és az okozott kár megtérítésére való

[56] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 246. old.

kötelezésre az illetékes szolgálati ág vezetője illetékes akkor, ha az okozott kár az ezer forintot nem haladja meg. Ellenkező esetben az intézet parancsnoka hoz határozatot. A kártérítési határozat ellen az elítélt halasztó hatályú panasszal élhet – az első esetben az intézet parancsnokához, egyéb esetekben a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságához.

A jogerős kártérítési határozatban megállapított összeget a kötelezett keresményéből, illetőleg a letétben levő pénzéből kell levonni.

c) Az elítéltek speciális jogait a 20. § a következőképpen foglalja össze: „(1) Az elítélt jogosult az egyes végrehajtási fokozatokra vonatkozó részletes szabályoknak megfelelően *a)* – az általa megjelölt személyekkel, – jogi képviselőjével, valamint – a szabadulása utáni letelepedése és munkába állása érdekében volt vagy leendő munkáltatójának megbízottjával a személyes és levelezés útján való érintkezésre, *b)* keresményének felhasználására, *c)* az elítéltek öntevékeny szervezeteiben való részvételre, *d)* jogosult továbbá ingyenes orvosi ellátásra. (2) Az elítéltet panaszjog illeti meg a büntetésvégrehajtási szervekhez és az ügyészséghez. A panasz ügyében hozott döntésről az elítéltet tájékoztatni kell."

ca) Már foglalkoztunk általánosságban az elítéltek jogi helyzetével. Láttuk azt, hogy az elítéltek nem jogfosztott személyek, hanem jogok alanyai, kivéve azokat, amelyek összeegyeztethetetlenek büntetésük végrehajtásával, vagy amelyektől a bírói ítélet, illetőleg egyéb jogszabályok alapján tiltották el őket. Ahogy az *indokolás* idézett megállapítása mondja: *polgári jogi jogképességük* változatlanul fennáll, csupán cselekvőképességük szenvedhet korlátozást.

A polgári jogi jogképességükkel szemben erőteljesen korlátozott az elítéltek *állampolgári jogainak* érvényesítései lehetősége. *Sztrucskov* mutatott rá, hogy a szabadságvesztés büntetésüket töltő személyek elvesztik szabad költözködési és mozgási jogukat, az olyan demokratikus szabadságjogokat, mint a véleménynyilvánítás, a gyülekezés, a felvonulás joga, a választójog gyakorlásának a joga. Módosul a munkához való joguk és a személyi sérthetetlenség joga is, valamint a pihenéshez, a művelődéshez való joguk és egyes családi joguk is.[57]

Az elítéltek *jognyilatkozatokat* tehetnek, kötelezettségeket vállalhatnak és azokat teljesíthetik is, feltéve, hogy azt sem jogszabály nem zárja ki, sem a büntetés végrehajtása nem gátolja.

Az elítélt szerezhet újabb jogokat is; ezeket és a korábban megszerzetteket részben saját maga, részben pedig törvényes vagy jogi képviselőjén keresztül gyakorolhatja.

Van két olyan jognyilatkozat, amelyet ehelyütt indokolt külön is felvetni: a végrendelkezés és a házasságkötés.

A *végrendelkezés* vonatkozásában semmiféle korlátozás sem áll fenn: az elítélt vagyonáról közvégrendelettel, írásbeli magánvégrendelettel vagy szóbeli végrendelettel rendelkezhet.

[57] *Sztrucskov:* Szovetszkoe iszpraviteljno-trudovoe pravo, i. m. 156. old.

A *házasságkötési jog* tekintetében eltérő állásfoglalásokkal találkozunk. *Noj* jegyzi meg a különböző nézetek összevetése során: „Az elítéltek házasságra lépése jogának megengedését helyeslők és ellenzők saját véleményüket egyaránt a társadalom, az állam érdekeivel, a büntetés céljaival indokolják."[58] *Noj* szerint a házasságkötés jogától való feltétlen megfosztás ellentmondásban lenne a büntetés nevelő feladatával és a szabadságvesztés tartalmának indokolatlan növelését jelentené. A korlátlan érvényesülése viszont a családi érdekek, elsősorban a gyerekek érdekeinek a gyengülését eredményezheti. Ezért szerinte el kell ismerni azt, hogy a szabadságvesztés nem terjed ugyan ki a házasági jogok korlátozására, a házasságkötés engedélyezését azonban alá kell rendelni az elítélt javítása, átnevelése feladatának.[59]

Hazai jogszabályaink határozott állásfoglalást nem tartalmaznak kérdésünk vonatkozásában. Még a *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* is csak annyit mond: „A házasságnak a büntetésvégrehajtási intézetben való megkötését a parancsnok engedélyezi." Ha ezt a rendelkezést összevetjük a tvr. idézett 18. §-ával. arra a következtetésre jutunk, hogy az intézet parancsnokának a *Noj* által hivatkozott nevelési szempontokra tekintet nélkül engedélyeznie kell az elítélt házasságkötését.

Véleményünk szerint helytelen lenne más álláspontra jutni. Mi is arra hivatkozunk, hogy a szóbanforgó büntetés: szabadságvesztés. Felesleges lenne a benne szükségszerűen megnyilvánuló hátrányokat bővíteni a házasságkötési jog korlátozásával. Számunkra úgy tűnik, hogy a szabadságvesztés végrehajtásával összeegyeztethető az elítélt házasságkötési jogának gyakorlása.

cb) Nemcsak az elítélteket, hanem minden állampolgárt megillető jog a *panaszjog.*

A tvr. szerint az elítélt csak a büntetésvégrehajtási szervekhez és az ügyészséghez fordulhat panasszal. Úgy véljük, indokolt szélesíteni ezt a kört és lehetővé tenni a panaszjog érvényesítését az igazságügyminisztériumhoz is.

A panaszjog biztosításának garanciális jelentősége van. Lehetőséget kell adni az elítélteknek ahhoz, hogy a velük szemben alkalmazott esetleges szabálytalan, sérelmes eljárás miatt elégtételben részesüljenek. Jogaik biztosítását, az intézeti szervek kötelességeinek a megtartását segíti elő tehát az elítéltek panaszjoga.

Szükséges hangsúlyozni, hogy az elítéltet a panasz előterjesztésében gátolni, vagy a panasz továbbítását megtagadni nem szabad. Úgyszintén szabálytalan az elítéltet panaszjogának gyakorlásáról lebeszélni, ennek érdekében őt nyíltan vagy burkoltan megfenyegetni. Panasz előterjesztésére egyébként nemcsak az elítélt, hanem annak hozzátartozója is jogosult, aki akár szóban, akár írásban tehet panaszt a tudomására jutott és általa sérelmesnek tartott eljárásról.

Az elítéltek panaszjogával kapcsolatban említjük meg az elítélteket megillető azt a jogot, hogy akár szóban, akár írásban *kérelemmel* fordulhatnak az intézet

[58] *Noj:* Teoreticseszkie voproszi lisenija szvobodi, i. m. 128. old.
[59] *Noj:* i. m. 129. old.

parancsnokához, a büntetésvégrehajtás országos parancsnokságához, az ügyészséghez és a bírósághoz. Ez a jog megilleti az elítéltek hozzátartozóit is.

Az intézet parancsnoka határoz azoknak a kérelmeknek a tárgyában, amelyek hatáskörébe tartoznak. A hatáskörébe nem tartozó kérelmeket köteles az illetékes szervhez továbbítani. Az intézet parancsnokának a kötelességei közé tartozik az is, hogy meghatározott időben adjon lehetőséget az elítélteknek szóbeli kérelmeik és panaszaik előterjesztésére.

cc) Az elítéltek jogai közé tartozik az is, hogy meghatározott kívülálló személyekkel bizonyos kötöttségekkel érintkezhetnek.

Fent már láttuk, hogy a szabadságvesztésre ítélt személyt nem lenne helyes teljesen elszigetelni a társadalomtól, a társadalmi élet eseményeitől. Azt a véleményt nyilvánítottuk ki, hogy még a fizikai elszigetelést sem helyes túlzásba vinni, a szellemi érintkezés pedig minél jobban bővítendő. A tárgyalt 20. § az elítélteknek a külvilággal való kapcsolathoz, érintkezéshez való jogát rögzíti.

A külvilággal való érintkezési jog terjedelme azonban eltérő a szabadságvesztés egyes fokozataiban. Ezt már korábban láttuk. Úgy véljük azonban, helyes, ha az egyes fokozatokra vonatkozó előírásokat csak az elítélt hozzátartozóival, illetőleg az elítélt által megjelölt egyéb személyekkel való kapcsolattartásra korlátozzuk. A 20. §-ban említett további személyek, mint a jogi képviselő és a volt vagy leendő munkáltató megbízottja nem esik a látogatás és levelezés vonatkozásában megállapított korlátozások alá.

Ha a látogatásra és a levelezésre vonatkozó korlátozásokat kiterjesztenénk a jogi képviselőre és a munkáltató megbízottjára is, a 20. § idevágó rendelkezése teljesen illuzórikus jelentőségű lenne. Hiszen a látogatás és a levélváltás gyakorisága olyan szűk körű, hogy annak keretében az elítélt jogi védelmével és képviseletével, valamint a szabadulása utáni elhelyezkedéssel kapcsolatos – sokszor azonnali reagálást igénylő – problémái aligha lennének megoldhatók. A magunk részéről még azokat a lehetőségeket is nagyon kevésnek tartjuk, amennyit a törvényhozó a hozzátartozókkal való érintkezésre biztosított. Ha ennek keretében kellene megoldani a vázolt személyekkel való kapcsolattartást is, a hozzátartozókkal való érintkezés teljesen elenyésző jelentőségű lenne.

Az elítélt tehát jogi képviselőjével, valamint a volt vagy leendő munkáltatójának a megbízottjával a hozzátartozóival való kapcsolattartás törvényben rögzített keretein túlmenően érintkezhet. Ez az érintkezés megtörténhet levelezés útján, és személyes beszélgetés formájában egyaránt. Feltétlenül csak az indokoltságot állítanánk fel: ha ügyeinek, illetőleg a szabadulás utáni elhelyezkedésének, munkába állásának érdekében szükséges, lehetővé kell tenni érintkezését a megjelölt személyekkel.

cd) Korábban már foglalkoztunk azokkal a pedagógiai szempontokkal, amelyek megindokolják azt, hogy az elítéltek *keresményük egy részét saját céljaikra használják fel.* Ott azt is láttuk, hogy a szabadságvesztés egyes fokozataiban eltérő a keresmény azon aránya, amelyet az elítéltek felhasználhatnak. Ezek után e helyütt csak néhány kiegészítő megállapítást kell még tennünk.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy az elítélteknek joguk van teljes keresményükre. Az elítéltek munkáját díjazni kell, a díjazás az elítélteket illeti meg. E keresmény felett az elítélteknek rendelkezési joguk van ugyan, de saját céljaikra csak bizonyos hányadot használhatnak fel.

A keresmény feletti rendelkezés nem minősíthető egyoldalúan csak jognak: itt is megtaláljuk a kötelesség-oldalt is. Az elítélteknek keresményükből meg kell téríteniük a büntetés végrehajtásával kapcsolatban felmerülő költséget, mint pl. az elhelyezésükkel, ellátásukkal stb. kapcsolatos költségeket. Megjegyezzük azonban, hogy e rendelkezésből nem származhat indokolatlan hátrány a betegekre, fizikailag legyengült vagy egyéb okból munkaképtelen elítéltekre. Ezért nem lehet a tartási költségeket olyan elítélt terhére felszámítani, akit nem foglalkoztatnak, illetőleg aki saját hibáján kívül nem dolgozik.

Terhelik az elítéltek keresményét egyéb kötelességek is. Ilyen pl. a tartási, kártérítési kötelesség, de itt említjük meg az elítéltnek családjával szemben fennálló támogatási kötelezettségét, amely esetleg csak erkölcsi jellegű.

Az elítéltek keresményét terhelő kötelezettségek teljesítése után megmaradó rész fölött rendelkezik az elítélt teljes joggal. E rendelkezési jogot korlátozzák átmenetileg a szabadság egyes fokozatai közötti különbségek tárgyalása során vázolt eltérések, amelyek a saját célra felhasználható összeg vonatkozásában állanak fenn. E korlátozások szerint az elítélt rendelkezési joga annyiban körülhatárolt, hogy a kötelezettségeinek teljesítése után megmaradt összeget nem használhatja fel saját céljaira – kivéve a büntetésvégrehajtási munkahelyre ítélteket. A saját célra felhasználható összeg csak a keresmény meghatározott arányát teheti ki a másik három fokozatban, a fel nem használható összeget az elítélt letétjében kell elhelyezni. Ezen összeg felett tehát csak szabadulása után rendelkezik korlátlanul.

Megjegyezzük még, hogy az elítéltnek a keresménye feletti rendelkezési joga más vonatkozásban is korlátozott: a saját célra felhasználható összeget is csak meghatározott árucikkek beszerzésére fordíthatja. E rendelkezések azt célozzák, hogy az elítélteket ráneveljék egy célszerű szükségletkielégítési rangsor kialakítására. A hosszabb ideig fennálló – és különösen a börtön két fokozatában elég szigorú – kötöttségek a begyakorlás, a megszokás útján létrehozhatnak és megerősíthetnek egy olyan cselekvési formát, amely a szabadulás után is képes lesz érvényesülni.

ce) Az elítélt jogosult „az elítéltek *öntevékeny szervezeteiben való részvételre*" – mondja a tvr. idézett rendelkezése. Az *indokolás* ehhez az alábbiakat fűzi: „Joga van továbbá az elítéltnek a büntetésvégrehajtási intézetben kulturális, szakmai, valamint sportcélokra alakult öntevékeny szervezetek életében részt venni. Ez a szabadidő hasznos és szórakoztató kitöltése mellett igen alkalmas a pozitív társas kapcsolatok megteremtésére, valamint a társadalmi felelősségérzet irányában való fejlődésre."[60]

[60] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 246. old.

Úgy véljük, a rendelkezéshez ezek után kevés hozzáfűznivaló van. Csupán két alapelvet tartunk kiemelendőnek. Az egyik: az öntevékeny szervezetek nem azonosíthatók a szabad életben ismert önkormányzati szervekkel.[61] Feladatuk tehát nem az intézmény életmódjának kialakítása, életrendjének irányítása, a felmerülő problémák megoldása.

E negatív jellegű jellemzés mellett pozitív tartalmú a másik alaptételünk: az öntevékeny szervezetek létrehozása nevelési célból történik. Alkalmas arra, hogy az elítéltekben meggyökereztesse a másokhoz tartozás érzését, a másokért való felelősség érzésével egyetemben. Beleillenek ezek az öntevékeny szervezetek abba a *Szabó* András által követelt törekvésbe is, hogy a büntetésvégrehajtási intézetek életrendjét közelítsük a szabad élet viszonyaihoz.[62]

Az indokolás már utalt arra, hogy ezek az öntevékeny szervezetek kulturális, szakmai vagy sportcélokra alakulhatnak. Tevékenységük a szabad időben zajlik le, és így biztosíthatják a szabad idő hasznos eltöltését is. Ha csak ez az egy előnyük lenne az öntevékeny szervezeteknek, már ezért is érdemes lenne megszervezésükkel és működésükkel foglalkozni. A szabad idő hasznos eltöltésének a megszervezése ugyanis a büntetésvégrehajtási intézetekben éppen annyi nehézséggel jár, mint a szabad életben. A nem megfelelő eltöltésének viszont éppen úgy megvannak a negatív kihatásai, mint a szabad életben. Mindezekre tekintettel csak helyeselni tudjuk a tvr. idézett rendelkezését és csak annyit fűzünk még az elmondottakhoz, hogy az elítéltek nevelésének, személyiségük pozitív irányú fejlődésének az érdekében a büntetésvégrehajtás szerveinek és alkalmazottainak a lehetőségekhez képest minél több támogatást kell adniok az öntevékeny szervezetek működéséhez.

cf) Joguk van az elítélteknek *ingyenes orvosi ellátásra* is. Az *indokolás* szerint: „Az ingyenes orvosi ellátás az általános állampolgári jogokból következik és az elítélt fizikai állapotának fenntartását célozza."[63]

Az itt megfogalmazott jog következik a szabadságvesztés lényegéből, abból, hogy az nem járhat az egészségi állapot lényeges rontásával. A szabadságtól, a mozgás lehetőségétől való megfosztással az állam magára vállalja az elítéltek megfelelő gyógykezeltetésének gondját és kötelességét. Az államot terhelő ezen kötelezettség tartalma az elítéltek állapotától függ.

A büntetésvégrehajtási intézetbe való befogadást követő negyvennyolc órán belül minden elítélt orvosi vizsgálaton esik át, amelynek eredményét az elítélt egészségügyi törzslapjára fel kell jegyezni. A betegnek talált elítélt a szükséges gyógykezelésben részesíthető.

Az elítéltek orvosi vizsgálatra a napirendben meghatározott rendelési időben jelentkezhetnek az intézet orvosánál. Sürgős esetben a beteg elítéltet a rendelési időn kívül is meg kell vizsgálni. A vizsgálat eredményétől függően maradhat az

[61] Így *Sztrucskov* is: Szovetszkoe iszpraviteljno-trudovoe pravo, i. m. 114. old

[62] *Szabó* András: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során, i. m. 234. old.

[63] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 246. old.

elítélt az elhelyezési körletében – mely esetben arra is kaphat engedélyt, hogy napközben feküdjék –, elhelyezhető az intézet betegszobájában, illetőleg az egészségügyi körletben, vagy beutalható a központi kórházba.

Ha az orvosi vizsgálatra jelentkező elítélt megfelelő kivizsgálása az intézetben nem biztosítható és a Központi Kórházba utalása nem indokolt, külső szakrendelésre előállítható. Sürgős szükség esetében az elítélt polgári gyógyintézetben is elhelyezhető. Ebben az esetben azonban megfelelő őrizetről kell gondoskodni. A polgári gyógyintézetben az elítélt addig maradhat, amíg egészségi állapota a szállítást lehetővé nem teszi, illetőleg amíg egészségügyi ellátása a büntetésvégrehajtási intézetben is nem biztosítható. Egyébként a Központi Kórházban is addig tarthatók a beteg elítéltek, amíg kórházi kezelésük szükséges.

Megemlítjük még, hogy az elítéltnek az orvosi vizsgálatokért, gyógykezelésért, kórházi ápolásért fizetnie nem kell. A felsoroltakkal kapcsolatos kiadásokat tartozik azonban megfizetni abban az esetben, ha önmagában vagy elítélt társában kárt tesz, egészségét rontja, valamint ha a betegséget színleli. A kényszerelvonó kezelés ingyenes, költségeivel az elítélt nem terhelhető meg.

Az elítélt fogászati ellátását is biztosítani kell a büntetésvégrehajtási intézetben, kivéve a fogpótlást. A fogászati ellátás is térítésmentes. Ha az elítélt megfelelő keresménnyel vagy letéti pénzzel rendelkezik, kérheti fog pótlását, fogsor, korona és híd elkészítését is. Ilyen esetben az elítélt ugyanolyan térítést köteles fizetni, mint a társadalombiztosításban részt vevő ipari dolgozók.

Ha az elítélt rágóképesség-csökkenése ötven százaléknál nagyobb, akkor a fogpótlást az orvos javaslatára abban az esetben is el kell végezni, ha az elítélt sem keresményi, sem letéti pénzzel nem rendelkezik.

cg) Különleges jogot szabályoz a tvr. 21. §-a is: „Terhesség és kisgyermekes állapot esetén a női elítélteket egészségüket védő és a gyermekük fejlődését biztosító – a Büntetésvégrehajtási Szabályzatban körülírt – jogok illetik meg."

A terhes nőt a büntetésvégrehajtási intézetben is lényegében ugyanazok a jogok és kedvezmények illetik meg, mint a szabad életben. Ehhez járulnak a következő speciális jogok:

Ha az elítélt nő terhességének hatodik hónapját beöltötte, a szigorított büntetésvégrehajtási munkahelyen és a büntetésvégrehajtási munkahelyen minden további feltétel nélkül, a szigorított börtönben és a börtönben azonban csak kivételesen indokolt esetben előterjesztést kell tenni a Büntetésvégrehajtási Országos Parancsnokságára a szabadságvesztés félbeszakítására. Ha a terhes nő szabadságvesztésének félbeszakítását nem engedélyezik, a szülés várható ideje előtt négy héttel a Központi Kórházba kell őt beutalni. A szülést követő kórházi kezelés befejezése után pedig a szoptatós anyát csecsemőjével együtt a kijelölt büntetésvégrehajtási intézetbe kell szállítani.

A csecsemő addig maradhat az intézetben, amíg anyja szoptatja, illetőleg a hathónapos kor eléréséig. Hathónapos kora után csak abban az esetben maradhat anyjánál, ha az orvos, vagy az anya vagy a csecsemő érdekében ezt elkerülhetetlenül szükségesnek tartja. Egyéb esetekben a csecsemőt az elítélt hozzá-

tartozóinál vagy csecsemőgondozó intézetben kell elhelyezni. Az elítélt hozzátartozójának csak az anya kérésére vagy beleegyezésével adható ki a csecsemő. Ebben az esetben is feltétele a kiadásnak az, hogy a hozzátartozóknál biztosítva legyen a csecsemő megfelelő gondozása. Az említett feltételek fennforgása hiányában a csecsemőt csecsemőgondozó intézetben kell elhelyezni.

V. Az 1966. évi 21. sz. tvr. V. Fejezete *az elítéltek munkáltatása* címet viseli.

Az e fejezetben elhelyezett szakaszok tárgyalását egyik korábbi megállapításunkkal kezdjük: az elítéltek nemcsak kötelesek munkát végezni, hanem egyben joguk is van a munkához. Helyesen tükrözi ezt az alapelvet a *Büntetésvégrehajtási Szabályzat,* amikor arról rendelkezik, hogy „az elítélt részére a büntetésvégrehajtási intézet adottságaihoz képest munkát kell biztosítani."

1. Az elítéltek munkáltatása nem indokolható sem megtorlási céllal, sem népgazdasági érdekekkel. Amint a szabad életben végzett munka sem csak az anyagi lét biztosítását szolgálja, úgy a büntetésvégrehajtás keretében végzett munka jelentősége is túlmegy a gazdasági szempontokon. A tvr. 21. §-a a következőképpen határozza meg az elítéltek munkáltatásának céljait: „(1) A munkáltatás célja, hogy az átlagos műszaki színvonalnak megfelelő nagyüzemi ipari vagy mezőgazdasági termelőmunkával való foglalkoztatás által elősegítse az elítélt átnevelését, testi és szellemi erejének fenntartását, szakmai gyakorlottság megszerzésével a társadalomba beilleszkedését. (2) A munkáltatást alá kell rendelni a büntetésvégrehajtás céljának."

a) Az elítéltek munkáltatásának elsődleges célja tehát az elítéltek *átnevelése.*

A bűncselekmény elkövetése kifejezésre juttatta azt, hogy az elkövető értékés nézetrendszere, életvitele nem felel meg a társadalmi követelményeknek. A bűntett elkövetése személyisége átrendezésének, tudata átalakításának a szükségességét bizonyítja. Le kell bontani hibás indítékrendszerét, személyiségének negatív vonásait és helyébe a közösségi elvárásnak megfelelő személyiséget kell kialakítani. *Átnevelésre van tehát szükség,* mert csak ez biztosíthatja azt, hogy újabb bűntettet a jövőben nem fog elkövetni.

Az átnevelés egyik eszköze a munkáltatás. A munkát már *Marx* „az egyetlen javító eszköznek" tekintette, amikor *A gothai program kritikájában* arról írt, hogy „a munkások nem akarják kenyéririgységből, hogy a közönséges bűnösökkel barmok módjára bánjanak, s az egyetlen javító eszközt, a termelő munkát elvegyék tőlük".[64]

Miből adódik azonban a munka ezen jellege? A magyarázatot *Engelsnél* találjuk meg, aki az alábbiakat írta: „A munka minden gazdagság forrása, mondják a közgazdászok. Az is – a természet mellett, mert ez szolgáltatja neki az anyagot, amelyet gazdagsággá változtat. De végtelenül több is, mint csak ez. A mun-

[64] *Marx:* A gothai program kritikája, Marx–Engels válogatott művek, II. k. Budapest, 1949. 29. old.

ka minden emberi élet első alapfeltétele, éspedig olyannyira, hogy bizonyos értelemben elmondható: a munka teremtette meg az embert magát."[65]

A munka azonban nemcsak az emberi faj kialakításánál játszott szerepet: ma is megvan az emberformáló, személyiségalakító hatása. Mai jelentőségét jól foglalja össze az indokolás: „A munka társadalmi rendünk alapja, az állampolgároknak a munkához való viszonya határozza meg társadalmi helyzetüket, társadalmi értékelésüknek leglényegesebb fokmérője. A munka biztosítja az egyén anyagi létét, valamint a társadalmi munkamegosztásba való beilleszkedését. Emellett személyiségformáló szerepe van, amennyiben céltudatos, kitartó, társadalmilag hasznos cselekvésre, a társadalmi követelményeknek megfelelő tevékenységre tanít. Ebből következőleg a büntetésvégrehajtás folyamatában is nélkülözhetetlen eszköz a célok elérésére."[66]

A munkáltatással elérni kívánt nevelési cél három vonatkozásban határozható meg: egyrészt hozzászoktatja az elítéltet a rendszeres munkához. Szokássá, életszükségletté kell válni a munkának mindenkinél, – az elítélteknél is. A rendszeres munkavégzés által válik másrészről részesévé mindenki a társadami összetermelésnek. A munka kapcsolja össze a társadalom tagjait, azáltal érzi magát az ember a társadalomhoz tartozónak. A munka szünteti tehát meg az egyedülvalóság, az egyedüllét nyomasztó érzését. És végül nevel a munka a büntetésvégrehajtás során azáltal is, hogy perspektívát mutat az elítéltnek a szabadulás utáni időre, a társadalomba való visszajutás módjára.

Itt helyénvalónak látszik rámutatni arra, hogy nem mindenfajta munka jár a vázolt nevelési hatásokkal. Már *Sargorodszkij* az alábbiakat írta: „Aligha szorul bővebb magyarázatra az az igazság, hogy a munka csakis abban az esetben lehet nevelő hatású az emberre, ha célszerű és hasznos. Az eredménytelen és céltalan munkák csak elkeserítették a letartóztatottakat és természetszerűen semmi hasznot sem hajtottak."[67]

Sargorodszkij cáfolhatatlan megállapításához hozzá kell fűznünk azt a nézetünket, hogy a hasznos és célszerű munka sem nevel mindig. A nevelő hatás biztosításának a hasznosság és a célszerűség is feltétele, de ezeken túl egyéb feltételek fennforgására is szükség van. Herbert *Kern* hívta fel arra a figyelmet, hogy a cellában végzett munka lehet ugyan produktív, lehet nagyon hasznos, mégsem nevel, mivel az elítélt megmaradt az individuális életszférában és izoláltsága megakadályozza a társadalmi közösségi magatartás és gondolkodás kialakulását.[68]

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a büntetésvégrehajtás során csak a közösen végzett hasznos és célszerű munka alkalmas nevelő hatások elérésére. A csoportokban, kollektívákban végzett munka esetén jut el az

[65] *Engels:* A természet dialektikája, Budapest, 1950. 48. old.

[66] Igazságügyi Közlöny 1966. 11. sz. 246. old.

[67] M. D. *Sargorodszkij:* A büntetőjogi büntetés, I. k. i. m. 226. old.

[68] Herbert *Kern:* Die Erziehung im Sztrafvollzug, Berlin, 1958. 94. old.

elítélt a közösséggel szemben fennálló felelősség átéléséhez. Munkája során tekintettel kell lennie társaira is, arra a kis közösségre, amelyben él, amelyben dolgozik. Jó munkája a kollektíva megbecsülését is eredményezi, rossz munkavégzésének következményei kihatnak kollektívája tagjaira is. Előbb vagy utóbb így ki kell benne alakulni a közösségi érzésnek, a közösséggel szemben fennálló kötelességérzetnek is. Ez pedig elengedhetetlen feltétele a szabad élet viszonyai közé való beilleszkedésnek. Természetes azonban, hogy az ilyen munka sem biztosítja feltétlenül az elítélt átnevelését: a munkáltatás csak az átnevelés egyik feltétele, amely kedvező talajt biztosít az elítéltre történő egyéb pedagógiai ráhatások eredményességéhez.

A munkáltatás céljaival kapcsolatban megjegyezni kívánjuk még, hogy a fent vázolt célkitűzések egymással összefüggésben és egymásra tekintettel veendők figyelembe. Közülük egyik sem ragadható ki és tűzhető ki döntő célul. E szempontok figyelembevétele tulajdonképpen csak minimális igény, mellettük egyéb célkitűzések is szerepelhetnek és a munkáltatás ténylegesen ki is vált egyéb pozitív hatásokat is az elítéltekben. Ilyen pozitív hatása lehet a munkáltatásnak az, hogy annak révén fejlődnek ki érzelmi kapcsolatok is a munkatársak között. Az előbb már vázolt közösségi felelősségérzethez párosul a munkatársak iránti baráti érzés, vagy a gyengébb társ segíteni akarása stb. Ily módon alakulhatnak ki a büntetésvégrehajtás során azok a közösségi érzések, amelyek nélkül lehetetlen beilleszkedni a társadalom rendes életrendjébe. Ilyen áttételeken keresztül segítheti tehát elő a szabadságvesztésre ítéltek munkáltatása reszocializálásukat.

b) Az elítéltek munkáltatásának másik célja *testi és szellemi erejük fenntartása.*

E célkitűzéssel kapcsolatban is fel kell vetni azt a kérdést, milyen munka biztosíthatja megvalósítását.

Egyetértünk a tvr. megalkotásában is megnyilvánult azon uralkodó felfogással, hogy általában a termelő munka alkalmas a szóban forgó célkitűzés megvalósítására. Az előbb tárgyalt nevelési feladatokra tekintettel mindjárt hozzátehetjük: a nagyüzemi ipari vagy mezőgazdasági termelőmunka. A pozitív közösségi érzés, a közösségi kapcsolatok ugyanis csak a nagyüzem keretében alakíthatók ki és egyben ez szolgálja a szabad életre való előkészítés célját is.

Általában egyetértünk a termelőmunka előtérbe állításával is. Ehhez azonban hozzá kell fűznünk, hogy nem lenne célszerű eleve kizárni a munkáltatás fajai közül a szellemi vagy az adminisztrációs munkát.[69] A munka kijelölésénél ugyanis figyelembe kell venni az elítéltek fizikai képességeit, testi adottságait, kondícióját, szakmai képzettségét, egészségi állapotát, stb.

Rá kell mutatnunk társadalmi életünkben, közvéleményünkben ma még előforduló ellentmondásra is: egy részről állítjuk azt, hogy a termelőmunka személyiségformáló erejű, csak megbecsülést érdemlő munkafajta, másrészről azonban büntetésnek tartjuk alkalmazását, szemben az adminisztrációs vagy még a

[69] Így *Fonyó* Antal is: A munka tartalma . . . , i. m. 110. old.

szellemi munkával szemben is! E két utóbbit úgy tekintik sokan, mint az olyan munkát, amely a szabadságvesztés végrehajtását megfosztaná büntetés-jellegétől!

E felfogás mögött több téves alaptétel húzódik meg. Az egyik az, hogy a munkáltatást egyesek úgy értékelik, mint ami a szabadságvesztés büntetés-jellegét, hátrány-jellegét adja. Ezzel függ össze a másik téves elképzelés is: csak a fizikai munkát, a termelőmunkát érzik „büntetésnek" az elítéltek is és a társadalom tagjai is.

Úgy véljük, a közvélemény átalakítása szükséges hazánkban. Erőteljes változtatásra van szükség a munka társadalmi rangjának és az egyes munkafajták rangsorának értékelésében. Semmiképpen sem szabad a munkát „büntetésnek", szükséges rossznak tekinteni, és nem szabad a termelőmunkát alacsonyabb rangúnak – sőt; megalázónak – tekinteni.

Másrészről nézve viszont az adminisztrációs vagy a szellemi munka is értékes és a társadalomra hasznos. Mivel a társadalomra hasznos minden munka alkalmas – további feltételek fennforgása esetében – kedvező irányú személyiségformálásra, nem lenne helyes eleve kizárni a szabadságvesztés végrehajtásának területéről e munkafajtákat sem.

Úgy véljük, kérdésünk vonatkozásában nem kis jelentőségük van az elméleti megfontolások mellett a gyakorlati kívánalmaknak és lehetőségeknek: jóval kisebb az igény és a lehetőség adminisztrációs vagy szellemi munka végzésére a büntetésvégrehajtási intézetekben, mint a termelőmunkára. Ez olyan szempont, amelyet a magunk részéről is másodlagosnak, de nem teljesen figyelmen kívül hagyhatónak tartunk.

c) A tvr. idézett rendelkezése a munkáltatás harmadik célját „a *szakmai gyakorlottság megszerzésével* a társadalomba beilleszkedésben" jelölte meg.

A magunk részéről itt a szakmai gyakorlottság megszerzésére helyeznénk a hangsúlyt, azzal a kiegészítéssel, hogy „illetőleg fenntartásával". A szakmai gyakorlottsággal rendelkező elítéltek vonatkozásában ugyanis a cél csak e gyakorlottság fenntartása lehet, erre azonban kellene törekedni, természetesen a körülmények szabta határok között.

A társadalomba beilleszkedés véleményünk szerint nemcsak a szakmai gyakorlottság megszerzésével összefüggő célkitűzés. Az elítéltek átnevelése, személyiségük átformálása vagy fejlesztése, de még a testi és szellemi erő fenntartása is azért szükséges, hogy a büntetés kiállása után az elítéltek bele tudjanak illeszkedni a társadalmi életbe, a társadalmi munkamegosztásba. Ennek a büntetésvégrehajtás tulajdonképpeni céljának a megvalósítását szolgálja a szakmai gyakorlottság megszerzése, illetőleg fenntartása is.

A társadalomba való beillesztés feladata több ok miatt is nehéz. Nehéz először azért, mivel a bűntett elkövetése azt bizonyítja, hogy az elkövető eddig sem tudott tökéletesen beilleszkedni a társadalom életrendszerébe. A bűnelkövető nem tudott megfelelően alkalmazkodni a társadalmi elvárásokhoz. Most az a feladat, hogy a társadalmi életfeltételektől lényegesen eltérő életkörülmények

között fejlesszük ki az elítéltekben ezt a korábban hiányzott alkalmazkodási képességet.

Növeli a nehézséget az, hogy az elítéltek egy része elég jelentős időt tölt a büntetésvégrehajtási intézetben, mely idő alatt a kinti viszonyok jelentős változásokon mennek át. E megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodásra kell tehát képessé tenni az elítélteket.

A nagyüzemi ipari vagy mezőgazdasági termelőmunka látszik a legalkalmasabbnak olyan szakmai gyakorlottság megszereztetésére, amely a szabadulás utáni megélhetést, a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódást lehetővé teszi. Mivel azonban a tvr. 25. §-a külön rendelkezik az elítélteknek betanított munkás- és szakmunkásképzéséről, bővebben később foglalkozunk e kérdéssel.

2. A tvr. 23. §-a a *munka kijelölésének szempontjait* rögzíti, gondoljuk azonban, hogy az idevágó rendelkezés magyarázatát helyes lesz kiegészíteni néhány *szervezési, szervezeti jellegű* kérdés tárgyalásával is.

a) A 23. § szerint: „A munka kijelölésénél figyelembe kell venni az elítélt fizikai képességeit és a lehetőség szerint szakmai képzettségét is."

Az előzőekben részletesen áttekintettük a munkáltatással elérni kívánt célokat. Foglalkoztunk e célok elérésének néhány feltételével, így azzal is, hogy milyen természetű munkák alkalmasak az elítélt személyiségének pozitív jellegű alakítására. Némileg idevágóan is érintettük a termelő-, az adminisztrációs és a szellemi munkával való foglalkoztatás kérdését, és úgy foglaltunk állást, hogy általában termelőmunkával célszerű ugyan foglalkoztatni az elítélteket, de nem lenne helyes eleve kizárni más jellegű munkák végeztetését.

Régen sok vita zajlott le akörül a kérdés körül, hogy milyen rendszer szerint célszerű biztosítani az elítéltek foglalkoztatását. *Finkey* szerint: „A rabmunka kezelésére nézve három rendszer ismeretes: a bérbeadási, a vállalkozói és a saját (állami) kezelés (regie) rendszere. A börtönügyi tudomány egyhangúlag a saját kezelést helyesli és ajánlja, mert a büntetés céljának folytonos szem előtt tartása csak e mellett a rendszer mellett lehetséges s pénzügyileg is ez a legelőnyösebb."[70]

Hazánkban ma is uralkodónak tekinthető *Finkey* véleménye. A szabadságvesztésre utaltakat ma is az intézeten belül működő büntetésvégrehajtási vállalatnál foglalkoztatják, esetleg fenntartási munkára jelölik ki. A magunk részéről sok előnyét látnánk az intézeten kívüli foglalkoztatásnak, aminek egyébként törvényi akadálya nincs. Azonban ebben az esetben sem a régi, rossz emlékű „bérbeadási" rendszer elvei szerint végeznék az elítéltek az intézeten kívüli munkájukat, hanem a teljesítményük után járó bérért. A foglalkoztató üzem tehát munkabért fizetne nekik, és nem a büntetésvégrehajtási intézetnek. Külsőleg tehát az üzem rendes munkavállalóival esnének az elítéltek is egy tekintet alá, a munkaidő lejártával azonban élnék a szabadságvesztésre ítéltek életét. Ilyen

[70] *Finkey* Ferenc: A magyar anyagi büntetőjog, i. m. 377. old.

foglalkoztatás esetén állana a legközelebb a szabadságvesztés végrehajtása a szabad élet viszonyaihoz.

b) A munkáltatás megszervezésénél két alapkövetelményből kell kiindulni: az egyik általános: a szabadságvesztés mindegyik fokozatában törekedni kell a folyamatos, az egyenletes, a szervezett munkáltatásra – a másik: a munkarend, a szervezettség szempontjából is célszerű bizonyos különbségeket tenni az egyes fokozatok szerint. Szigorított börtönben egészen a részletekig szervezettnek kell lenni az elítéltek munkáltatásának. E fokozatban az elítéltek mozgási lehetősége is nagy mértékben korlátozott; ennek megfelelően kell a munka végzése alatt, valamint a munkaközi szünetekben, továbbá munkába menet és onnan a zárkába térés során gondoskodni őrizetükről, ellenőrzésükről. A szigorított börtöntől a büntetésvégrehajtási munkahelyig csökkenő tendenciát kell mutatni a kötöttségeknek, az ellenőrzésnek és az őrizetnek. Ahogy nő az elítéltek mozgási lehetősége, úgy csökkennek a kötöttségek. Célszerű azonban minden fokozatban biztosítani azt, hogy az elítéltek által végzett munka mennyisége és minősége lehetőleg egyenként mérhető, ellenőrizhető és értékelhető legyen.

Korábban már több alkalommal is foglalkoztunk a csoportos nevelés, a csoportos munkáltatás előnyeivel, személyiségformáló hatásával. Ezzel áll összefüggésben az a kívánalom, hogy ahol lehetséges, az elítélteket bizonyos szervezeti egységekbe, kollektívákba (brigád, csoport, szalag stb.) kell beosztani. Ilyen esetekben az egység élére fegyelmezett magatartású, jó viseletű, a tagokra kedvező hatást gyakorló elítéltet kell állítani. Célszerű az egységek kialakítását összekötni bizonyos jogok kollektív gyakorlásával is. A kollektíva javaslatot tehetne pl. kedvezmények adására, fegyelmi büntetések alkalmazására stb. Az ilyen munkaegységek tagjai közötti összetartozás érzését növelhetné egyéb közös foglalkozás is, mint pl. egy-egy társadalmi, erkölcsi, gazdasági, kulturális stb. kérdés közös megvitatása, esetleg egy bevezető előadást követően.

Ahogy fentebb már említettük, az elítéltek munkavégzési kötelessége tulajdonképpen azt jelenti, hogy a számukra kitűzött munkát kötelesek elvégezni. Kötelesek a kijelölt időben megkezdeni a munkát és azt folyamatosan, képességeiknek megfelelően végezni. A selejtes, hanyag munkát végző elítélteket, továbbá azokat, akik a munkafegyelmet sértő magatartást tanúsítanak, felelősségre kell vonni. Viszont kedvezményben részesíthetők azok, akik átlagon felüli szorgalmat, igyekezetet és eredményt mutatnak, illetőleg érnek el.

3. Az elítéltek *munkaidejéről, munkavédelméről és munkájuk bérezéséről* tartalmaz rendelkezéseket a tvr. 24. §-a: „(1) A munkaidőre és az egészséges és biztonságos munka végzésére vonatkozó szabályokat az általános munkajogi rendelkezések figyelembevételével kell megállapítani. A munkaidő általában napi nyolc óra; a munka természetéhez képest ezt meg is haladhatja. (2) Az elvégzett munkát az általános bérezési elvek szerint kell díjazni."

a) A szóban forgó kérdések tárgyalásánál az elítéltek jogi helyzetéből kell kiindulni: mivel az ítélet, jogszabály vagy a szabadságvesztés végrehajtásának ténye munkajogi szabályozás tárgyát képező életviszonyaikat nem érinti, az ál-

talános munkajogi rendelkezések irányadók. Az elítéltek munkaideje is ezért általában nyolc óra; ettől azonban lefelé is és felfelé is el lehet térni. A hosszabb munkaidőre példaként a mezőgazdaságban foglalkoztatott elítélteket említjük: itt a munkaidő igazodik a munka természetéhez. Általában az állami gazdaságok munkavállalóira vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni az elítéltekre is.

A nyolc órai munkaidőtől felfelé való eltérést jelent a túlmunka lehetősége is. Túlmunkát az intézet parancsnoka rendelhet el; az általa elrendelt túlmunka időtartama azonban a havi nyolc órát nem haladhatja meg. További havi nyolc órai túlmunkát engedélyezhet a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnoksága. Az elítélteket havi tizenhat órát meghaladó túlmunkára nem lehet kötelezni. Az említett keretek között elrendelt túlmunkát viszont az elítélt köteles elvégezni.

Más esetekben lefelé térhet el az elítéltek munkaideje a napi nyolc órától. Indoka lehet az ilyen eltérésnek a végzett munka rendkívülisége, egészségre veszélyes volta, de indokolhatják ezt a büntetésvégrehajtás sajátos szempontjai is. A rövidebb munkaidő biztosítására már az általános munkajogi rendelkezések miatt is szükség van; indokolt a szabadságvesztés végrehajtása során is rövidebb munkaidőt megállapítani olyan munkakörökre, amelyekre a szabad életben is rövidebb munkaidőt engedélyeztek.

A munkaidő kezdetét és végét, a munkaközi szüneteket, valamint a műszakok beosztását az intézet parancsnoka állapítja meg. A munka természetétől függően lehetséges a két, illetve három műszakos munkavégzés is; a harmadik műszakban végzett munkát éjjeli munkának kell tekinteni. Úgyszintén éjjeli munka a huszonkét órától hat óráig – a mezőgazdaságban a huszonegy órától öt óráig – terjedő idő alatt végzett munka is.

Az elítélteket is megilleti minden héten egy pihenőnap. A pihenőnap általában a vasárnap, ha azonban a munka jellege vagy egyéb körülmények indokolják, másik napon is ki lehet adni. Ilyen esetekben azonban ügyelni kell arra, hogy a pihenőnap áthelyezése az elítélt esedékes meglátogatását ne akadályozza.

b) A hivatkozott rendelkezés szerint az elítéltek munkavédelme vonatkozásában is az általános munkavédelmi szabályok irányadók. Az elítélteknek joguk van arra, hogy az egészségvédelem és a biztonságos munkavégzés feltételeit a büntetésvégrehajtási szervek számukra biztosítsák. A munka természetétől függően gondoskodni kell védőberendezések, védőeszközök, védő felszerelés, továbbá védőétel és védőital juttatásáról. Ez az általános, illetőleg az adott szakmai óvórendszabályok figyelembevételével történhet.

Az általános rendelkezéseknek megfelelően az elítélteket is baleseti oktatásban kell részesíteni a munkába állítás előtt, illetőleg új munkára történő beosztása esetén.

Az óvórendszabályok megtartása ellenére is következhetnek be balesetek az elítéltek munkáltatása során is. Szabályozást igényelnek evonatkozásban is egyes kérdések.

Ha a dolgozó elítélt munkájától függetlenül megbetegszik, őt a fentebb már

tárgyalt egészségügyi ellátásban kell részesíteni, betegsége tartamára azonban táppénz vagy más címen őt pénzjuttatás nem illeti meg.

Ha az elítélt munkaképessége üzemi baleset vagy foglalkozási betegség következtében csökkent, vagy ha megrokkan, szabadulása után az általános szabályok szerint baleseti járadékra, illetőleg rokkantsági nyugdíjra jogosult. Az elítélt erre vonatkozó igényét a szabadulása után az illetékes társadalombiztosítási szerv útján érvényesítheti. Az ehhez szükséges adatokat, a baleseti jegyzőkönyvet a büntetésvégrehajtási intézet rendelkezésre bocsátja.

Bizonyos fokig összefügg az elítéltek egészségvédelmével, ezért itt említjük meg a dolgozókat a Munka Törvénykönyvének értelmében megillető jogot a pihenéshez, a fizetett szabadsághoz. Korábban már felvetettük azt a gondolatot, hogy pedagógiai szempontból célszerű lenne az elítélteknek több fokozatban is eltávozást engedélyezni. Itt hozzávesszük az elmondottakhoz a dolgozó elítéltek szabadságának kérdését.

Fonyó Antal szerint „... 8 havi – önhibájából meg nem szakított – munkavégzés után évente hat nap fizetéses alapszabadságot kell biztosítani" minden elítéltnek.[71]

Egyetértünk *Fonyó* Antal nézetével és úgy véljük, a büntetés céljainak a megvalósítását a szabadság engedélyezése egyáltalán nem veszélyeztetné. Szerintünk – ahogy ezt fentebb már kifejtettük – több pozitív hatás származnék az ilyen intézkedésből, mint negatív. A szabadságolások kedvező hatásáról vallanak külföldi tapasztalatok is.

c) Az elítéltek munkabérével kapcsolatban korábban komoly nézeteltérések álltak fenn az e témával foglalkozó szerzők között. Úgy tűnik, ma sem tekinthető minden kérdés megoldottnak és lezártnak.

A legtöbb vitát kétségtelenül az elítéltek munkabérének a szabad életben hasonló munkát végző dolgozók béréhez viszonyított csökkentett volta váltotta ki. Az uralkodó felfogás ma is ragaszkodik a régi eljáráshoz, vagyis ahhoz, hogy az elítéltek alacsonyabb díjazásban részesüljenek, mint a szabad élet munkavállalói. Indokolásul hivatkozni szoktak a szabadságvesztés büntetési jellegére, a büntető igazságszolgáltatási apparátus fenntartási költségeire.

A szovjet irodalomban is neves ellenzői vannak e felfogásnak. *Noj* határozottan vallja, hogy „a szabadságvesztés annyira súlyos büntetés, hogy nem szorul erősítésre a munkabér csökkentése révén".[72] *Iszaev* pedig azt emelte ki, hogy „a büntetőbíróság és a nyomozás fenntartási költségei nem háríthatók át az elítéltekre".[73]

Hazai irodalmunkban *Fonyó* Antal foglalkozott kérdésünkkel és egy közbülső álláspontot foglalt el. Szerinte helyes a díjazás bizonyos csökkentése, azonban

[71] *Fonyó* Antal: A munka tartalma . . ., i. m. 112. old.

[72] *Noj:* Teoreticseszkie voproszi lisenija szvobodi, i. m. 101. old.

[73] M. M. *Iszaev:* Osznovi penitenciarnoj politiki, Moszkva-Leningrád, 1927. 189. old.

úgy véli, hogy két évi rendszeres és kifogástalan munkavégzés után a csökkentéstől el lehetne tekinteni.[74]

A magunk részéről *Noj* állásfoglalása felé hajlunk, mivel azt elméletileg is indokoltnak tartjuk. A szabadságvesztés büntetés-jellege ugyanis a szabadságtól való megfosztásban nyilvánul döntően meg. Emellett szükségszerűen és elkerülhetetlenül bekövetkeznek további hátrányok is, amelyek a büntetésvégrehajtási intézetbe való befogadással, az intézetben történő elhelyezéssel, az intézeti rendnek való alávetettséggel együttjárnak. Ezekre tekintettel elméletileg nehezen lehet megindokolni azt, hogy e hátrányokat olyan további hátrányokkal is növeljük, amelyek elkerülhetők lennének. És ilyen a munkabér csökkentése is.

A díjazás általános elvei már érvényesülnek az elítéltek munkájának díjazásánál is: a munkabér igazodik a munkaidőhöz, a végzett munka mennyiségéhez és minőségéhez.

A munka díjazásának ténye kétségtelenül komoly eszköz az elítéltek átnevelésében. Mivel a keresmény meghatározott hányadát az elítéltek saját céljaikra fordíthatják, elősegítheti egy pozitív szükségletkielégítési rangsor kialakítását. Ez által válik lehetővé, hogy családjáról gondoskodhat büntetése alatt is, ami viszont emberi kapcsolatainak erősítését szolgálja. Megtakarított pénze pedig megkönnyítheti számára szabadulása után a társadalom vérkeringésébe való bejutást, átsegítheti a szabad élet megkezdésének nehézségein. Helyesen vonja le az *indokolás* a végkövetkeztetést: „Mindezek a körülmények a helyes életvitelhez való hozzászoktatás tényezői és az elítéltek jelentős részénél tapasztalható élősdi tulajdonságok felszámolására alkalmasak."[75]

Fentebb már szó volt arról, hogy a munkát lehetőleg úgy kell megszervezni, hogy az elítélt által végzett munka mennyisége és minősége lehetőleg egyénenként mérhető legyen. Ez biztosítja azt, hogy az elítéltek díjazása teljesítménybér-rendszer alapján történjék. Ha ez nem lehetséges, időbérrendszerben kell az elítéltek munkáját díjazni.

Amennyire lehetséges, a büntetésvégrehajtási intézetekben is élni kell a munkára ösztönzés módszereivel. Így pl. az intézetekben is szervezhetők munkaversenyek, amelyek nyilvánosságáról megfelelő módon gondoskodni kell. A versenyben kitűnt elítéltek, kollektívák meghatározott kedvezményekben részesítendők. A munkaversenyek alkalmasak az elítéltek közösségi érzésének, a közösséggel szemben fennálló kötelesség tudatának a kialakítására, erősítésére is. Sőt: a termelés fokozása elé kell helyezni e célkitűzést, összhangban azzal a *Fonyó* Antal által megfogalmazott elvi tétellel: „a büntetésvégrehajtási intézményekben szervezett árutermelő tevékenységet alá kell rendelni a fő feladatnak, az elítéltek átnevelésének".[76]

Lehetőséget kell biztosítani az elítélteknek arra is, hogy a munkájukkal kap-

[74] *Fonyó* Antal: A munka tartalma . . ., i. m. 111. old.

[75] Igazságügyi Közlöny 1966. évi 11. sz. 247. old.

[76] *Fonyó* Antal: A munka tartalma . . . , i. m. 108. old.

csolatban észrevételeket, javaslatokat tehessenek. Ennek biztosítására célszerű meghatározott körben termelési értekezleteket is tartani.

4. Rendelkezik a tvr. az elítéltek *szakmai képzéséről* is. Ennek azért van különös jelentősége, mivel az elítéltek jelentős része szakmai képzettséggel nem rendelkezik. Szakmai képzettség megszerzése ilyen elítélteknél a társadalmi munkamegosztásba való beilleszkedést könnyítené meg szabadulásuk után.

A feladat lényegét a 25. § határozza meg: „Az elítélteket büntetésük tartalmához képest betanított munkás-, ahol ezt az adottságok lehetővé teszik, szakmunkásképzésben kell részesíteni."

„A szakképzettség megszerzésének lehetőségét meghatározzák egyfelől a büntetésvégrehajtási intézmények körülményei, másfelől a büntetési időtartamok. A büntetőintézetek jelenlegi üzemi adottságai csak korlátozott mértékben teszik lehetővé a szakmunkásképzést, inkább a betanított munkássá való képzésnek a lehetőségei biztosítottak." E megállapításokat az indokolásban olvashatjuk,[77] és úgy érezzük, nehéz lenne vitába szállni velük. Kétségtelen ugyan, hogy a szakmunkásképzést kellene minél erőteljesebben támogatni, ha szükséges, a szabad életben levő intézmények, üzemek és vállalatok segítségének igénybevételével is. Ez adna ugyanis biztos alapot a szabadulás után ahhoz, hogy az elítélt ne szoruljon ki a társadalmi munkamegosztásból. Ez tenné lehetővé reszocializálását és szolgálna biztosítékul újabb bűnelkövetésének kizárásához. Ennek érdekében – úgy tűnik – érdemes törekedni „a jelenlegi üzemi adottságok" korlátainak a felszámolására és a mainál szélesebb arányban bevonni az elítélteket a szakmunkásképzésbe.

Van azonban egy másik – és mindenképpen figyelmet érdemlő – akadálya is a szakmunkásképzés bővítésének: a büntetési időtartam. Közismert – korábban mi is érzékeltettük –, hogy a szabadságvesztésre ítélések zöme rövidebb időre történik, mint amennyi a szakmunkásképzéshez szükséges. Ezért legfeljebb csak előképzésben vagy részképzésben lennének részesíthetők a szakképzettséggel nem rendelkező, de rövidebb időre ítélt bűnelkövetők.

Kétségtelen, hogy a szakmunkásképzés megoldása több gondot jelent a büntetésvégrehajtási szerveknek, mint a betanított munkásképzés. Emellett még az a „hátránya" is megvan, hogy az intézet előnyeit aligha élvezi, míg a betanított munkások képesek biztosítani az intézetben folyó termelést.

Ennek ellenére előnyösebbnek tartjuk a szakmunkásképzést, végső kihatásaira tekintettel. Úgy véljük, a szakmai képzettséggel nem rendelkező személyeknél éppen valamilyen szakmai képzettség megszerzése biztosíthatná a legdöntőbben az újabb bűnelkövetésektől való visszatartást, mivel ez által válna lehetővé a társadalmi munkamegosztásba való beilleszkedés. Úgy véljük, az ilyen kedvező prognózis érdekében érdemes lenne vállalni a gondot és nehézséget a szakmunkásképzésnek a mainál szélesebb körben való megoldásáért.

[77] Igazságügyi Közlöny 1966. évi 11. sz. 247. old.

VI. A tvr. VI. Fejezete két címre tagolódik; célszerűnek véljük tárgyalási rendünket e tagolódáshoz igazítani.

A) Az *elítéltek nevelésével és oktatásával* foglalkozik az I. cím alatti néhány szakasz.

1. A 26. § szerint: „(1) Az elítélt átnevelését a munkáltatás mellett rendszeres csoportos és egyéni neveléssel kell biztosítani. (2) A nevelést szolgálja elsősorban az intézményes oktatás, valamint az általános műveltségnek a kultúra eszközei felhasználásával való fejlesztése, az öntevékeny szervezetekben közreműködés."

a) Korábban már több vonatkozásban is foglalkoztunk a bűnelkövetők nevelésével összefüggő kérdésekkel. Vizsgálódásaink előterében a fejtegetéseink során a nevelés mint *a büntetés egyik célja* állott. Ehelyütt viszont az elítéltek nevelésének módszereivel kell foglalkoznunk. Mondanivalóink jobb megértése érdekében azonban néhány alapvető jelentőségű tételt összefoglalóan ismételten rögzítenünk kell. Mindenekelőtt hivatkoznunk kell egy eléggé közismert tényre: a bűnelkövetők zöme alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik. Megközelítőleg 80% körül mozog minden évben azoknak az elítélteknek az aránya, akik vagy nem jártak iskolába, vagy csak általános iskolába jártak. Ezen arányon belül jelentős azoknak a száma, akik általános iskolai tanulmányaikat sem fejezték be.

aa) A bűnelkövetők értelmi színvonalát tükröző fenti kimutatás is alkalmas annak bizonyítására, hogy a bűnelkövetők zöménél nevelésre is, oktatásra is *szükség* van. A bűnelkövetők jó részének iskolai végzettsége alacsony, általános műveltségük az átlagost nem éri el. Széles körű vizsgálatok megerősíthetnék azt a feltételezésünket, hogy emberi kapcsolataik gyérek és kezdetlegesek, érzelmi életük szegény.

A bűnelkövetők legveszélyesebb rétegénél, a visszaesőknél – akikre ráillik a „bűnöző" megjelölés – szembetűnően tapasztalható egy olyan erkölcsi nézet- és értékrendszer, amely alapvetően eltér a társadalmilag elvárt nézetrendszertől. Gondolatvilágúk, tudati és érzelmi állapotuk átformálása nélkül semmi reményünk sem lehet arra, hogy szabadulásuk után nem fognak a legrövidebb időn belül újabb bűntettet elkövetni.

Jelentősége miatt külön kiemeljük az érzelmi nevelés szükségességét. *Szabó* András állapította meg – támaszkodva évtizedes kriminológiai vizsgálatokra –, hogy a bűnelkövetőknél az érzelmi sivárság úgyszólva általános jelenség, vagy pedig – jobb esetben – magukra kényszerített magatartási stílus. Majd: „A magasabbrendű érzelmek hiánya szembeszökő jellegzetesség."[78]

ab) Az elítéltek nevelése azonban nemcsak szükséges, hanem *lehetséges* is. Ahogy korábban már elutasítottuk a pedagógiai pesszimizmus gondolatát, éppúgy kissé merevnek tartjuk ehelyütt *Solnar* azon megállapítását, hogy a börtön ma még csak véletlenül nevel.[79]

[78] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpedagógia, i. m. 494. old.

[79] Idézi *Kulcsár* Kálmán: A jog nevelő szerepe . . . , i. m. 297–298. old.

Hivatkozunk Karl *Petersre,* aki felhívta a figyelmet arra, hogy a nevelés eredménye vagy eredménytelensége rendkívül nehezen állapítható meg.[80] Egyrészről újabb bűntett elkövetésétől való tartózkodás nem bizonyítja feltétlenül a nevelő munka eredményét, az elítélt személyiségének kedvező irányú átalakulását, másrészről viszont az újabb bűntett elkövetése sem zárja ki minden esetben bizonyos javulás igenlését.

Hangsúlyozni kívánjuk ehelyütt is, hogy a bűnelkövetésekkel szemben gátlások kiépítése, az elítéltek megfélemlítése nem azonosítható a neveléssel és mint módszer is elutasítandó. „A megfélemlítés aligha vezet neveléshez, különösen a szocialista társadalomban" – szögezi le *Szamoscsenko* és a magunk részéről csak csatlakozni tudunk ehhez a felfogáshoz.[81] Nem szükséges tehát – sőt: helytelen – az elítéltek „nevelését" gátlások kiépítésével, a börtönviszonyok ijesztő vonásainak a túlhangsúlyozásával végezni. A büntetésvégrehajtási munkahelyek azáltal még nem válnak „népnevelő intézményekké",[82] hogy bennük kimondottan törekednek nevelésre.

A nevelés és az elrettentés egyébként is alapvető szembenállást mutat egymással. *Utevszkij* utal e kettő összeférhetetlenségére, amikor arról ír, hogy a nevelés a tudatra, az elrettentés viszont a megfélemlítésre apellál.[83]

A nevelő munka megkezdésekor ismerni kellene a nevelésre váró személyiségét. Feltétlenül szükségesnek tartanánk ezért azt, hogy a szabadságvesztés végrehajtásának a megkezdésekor minden elítéltet részletes, a tudomány mai színvonalának megfelelő személyiségvizsgálatnak vetnének alá. Ez egyben alapja lehetne az elítéltek csoportosításának is, hiszen ennek alapján lehetne eldönteni és megválasztani az egyes csoportokkal való bánásmód miként jét. Egyetértünk *Pál* Lászlóval, aki sajnálkozva állapítja meg, hogy hazánkban a büntetésvégrehajtás során pszichológiai vizsgálatnak az elítélteket nem vetik alá. Jól tudjuk viszont, hogy az európai burzsoá államok jó részében minden elítélt egy megfigyelőközpontban kezdi büntetését, ahol a szükséges személyiségi vizsgálatokat elvégzik. Ennek eredményeképpen jelölik ki számára a büntetésvégrehajtási intézetet és ott a pszichológiai prognózis alapján szervezik meg átnevelését.[84]

b) A *nevelés formáinak és módjának* a meghatározásánál abból a lényeges különbségből kell kiindulni, amely a nevelés tipikus esetei és a szabadságvesztés végrehajtása alatti nevelés között áll fenn. Ennek lényegét *Szabó* András fogalmazta meg rendkívül kifejező módon: a feladat nem puszta edukáció, hanem a hibás erkölcsi személyiséget átrendező reedukáció.[85]

[80] Karl *Peters:* Grundprobleme . . .; i. m. 191. old.

[81] I. Sz. *Szamoscsenko:* Ponyatie pravonarusenija po szovetszkomu zakonodateljsztvu (Doktori disszertáció tézisei), Moszkva, 1964. 30. old.

[82] Herbert *Kern* aggálya: Die Erziehung im Strafvollzug, i. m. 84. old.

[83] B. Sz. *Utevszkij:* A büntetőjog elmélete továbbfejlesztésének egyes kérdései, Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1963. 4. sz. 585. old.

[84] *Pál* László: A kriminológia néhány elméleti kérdése, Belügyi Szemle 1966. 1. sz. 61. old.

[85] *Szabó* András: Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során, i. m. 232. old.

A hibás személyiségi vonások leépítése és helyébe a társadalmi követelményeket igenlő személyiség felépítése csak hosszú folyamat eredményeképpen valósulhat meg. E folyamat nem egyszerűen és önmagában álló „nevelő-folyamat", hanem a kifejezetten nevelésre irányuló tevékenységek beleágyazódnak az e tevékenységeket megelőző, kísérő és követő cselekmények láncolatába. A nevelő tevékenység eredménye is döntően ezektől a cselekményektől függ.

A kifejezetten nevelésre irányuló tevékenységek kifejtésénél is el kell kerülni azt a hibát, hogy az elítélt társadalomellenes nézetére legyünk csak tekintettel. A nevelés ugyanis sohasem egy meghatározott tulajdonság kiépítésére irányul, hanem az ember egész személyiségét érinti. Nem lehet csak a tulajdon tiszteletének, a társadalomban elfogadott erkölcsi nézeteknek a meggyökereztetésére törekedni; az ember egész erkölcsi, világnézeti felfogásrendszerét, gondolkodásmódját, tudati állapotát kell átalakítani, formálni. Emellett természetesen nem hanyagolható el az elítéltek testi állapota sem. Mindezek alapján tehát beszélhetünk erkölcsi, szellemi és testi nevelésről az elítéltek vonatkozásában is.

ba) Az idézett rendelkezés a nevelés két fő formáját határozza meg: a *csoportos* és az *egyéni nevelést.*

Korábban már foglalkoztunk azokkal az alapvető meggondolásokkal, amelyek a nevelés e két formájának egymással való összekapcsolását szükségessé teszi. A csoportos nevelési mód követése következik már a nevelés társadalmi jellegéből és célkitűzéséből: társadalmi életre csak közösségben lehet felkészíteni, nevelni az embereket. Az én–te nevelési viszony tulajdonképpen már az első közösségben megszűnik egyetlen nevelési viszony lenni és ez a folyamat teljesen egyértelműen torkollik az iskolai közösségben uralkodóvá váló csoportnevelésbe.

De fizikailag is keresztülvihetetlen lenne az egyéni nevelés. Minden elítéltre nézve nem lehetséges külön bánásmód, foglalkozás kialakítása és lebonyolítása. A hasonló személyiségű – és ennek megfelelően hasonló ráhatásokat igénylő – elítélteket célszerű már a munkáltatás, az elhelyezés során is egy csoportba, egy közösségbe beosztani, és ezt követően, illetőleg ezt kiegészítően közös nevelési tevékenységnek alávetni.

A munkáltatás során már kifejtettük a közösségi érzés, a közösséggel szemben fennálló felelősségtudat kialakításának és erősítésének szükségességét. Arról is beszéltünk, hogy az egyes közösségeknek lehetőséget kell biztosítani véleményük nyilvánítására, javaslatok megtételére is. Ezekhez most hozzátesszük a közös szakmai, politikai, általános ismeretterjesztő megbeszéléseket, vitákat. Helyes, ha ezeken bevezető előadást, tájékoztatást, vitaindítót – a témától is függően – hol a csoport egyik tagja, hol intézeti alkalmazott tartja, kívánatos azonban erre igénybe venni kívülálló szervezetek és személyek közreműködését, támogatását is.

Amint a csoportos nevelés nem kapcsolható ki a büntetésvégrehajtási intézetekben folyó nevelő munkából, ugyanúgy nem mellőzhető az egyéni nevelés sem. Módot és lehetőséget kell találni arra, hogy az intézet arra hivatott – és evonatkozásban szakismeretekkel is rendelkező – tagja egyénileg is foglalkoz-

zék a hozzá beosztott elítéltek nevelésével. Az eredményes munkának evonatkozásban elengedhetetlen feltétele – a pedagógiai ismeretekkel rendelkező nevelő állomány mellett – az, hogy a nevelőnek minél átfogóbb képe legyen az elítéltről. Az előzőekben helyeselt és kívánatosnak tartott részletes személyiségvizsgálatra tehát ez okból is szükség lenne.

A személyiségvizsgálat eredménye mellett felhasználhatók e munkában az elítélt bűntettére vonatkozó iratok, az intézet egyéb alkalmazottainak tájékoztatása és a nevelési folyamat során szerzett tapasztalatok, ismeretek.

bb) A nevelés módját tekintve a legfontosabbnak az *elítéltek munkáltatását* tekintjük. Ez teremti meg annak előfeltételeit, hogy az elítéltekhez közeledni, hozzájuk férkőzni lehessen. Tekintettel azonban arra, hogy a munkáltatás szerepét és funkcióját a szabadságvesztés végrehajtása vonatkozásában fentebb már részletesen megtárgyaltuk, ehelyütt megelégszünk fontosságának kiemelésével és az ismétlések helyett utalunk korábbi fejtegetéseinkre.

bc) A tvr. megalkotói a nevelés eszközei között az *intézményes oktatást* teszik az első helyre. Figyelemmel a bűnelkövetők alacsony iskolai végzettségére, a törvényhozó felfogásával egyet is kell értenünk. De elvileg is megalapozott ez az állásfoglalás, mivel a korszerű pedagógia ingadozásmentesen áll az oktatás és a nevelés egységének alaptételén. Az oktatás elképzelhetetlen nevelés nélkül, a szakmai ismeretek közlése szükségszerűen befolyásolja valamilyen irányban és meghatározott intenzitásban a személyiség fejlődését is. Az oktatás során tehát arra kell törekedni, hogy az oktatott anyag pozitív irányú személyiségfejlődést segítsen elő és hogy az ilyen irányú befolyás minél erőteljesebb legyen.

bd) Az intézményes oktatással a legszorosabban összefügg a nevelésnek a tvr.-ben említett további eszköze: az *általános műveltség emelése.* Tulajdonképpen az intézményes oktatás is ennek egyik módja, ami mellett felhasználandók „a kultúra eszközei" is.

Néhányat megemlítünk ezek közül. Az indokolás felsorolja az előadásokat, sajtót, folyóiratot, filmet, rádiót, könyvtárhasználatot. Ezekhez hozzátennénk még a televíziót és az önképzést és így szinte teljes létszámban előttünk állanak azok az eszközök, amelyek – az intézményes oktatással szerves egységben – elősegíthetik az elítéltek általános műveltségének az emelését, az értelmi, a világnézeti és az erkölcsi nevelés megoldását.

A felsorolt kulturális eszközök eddigi fejtegetéseinkben is szerepeltek már, ismétlésekre evonatkozásban sincs szükség. Két körülményt azonban szükségesnek tartunk kiemelni: az egyik: a kulturális eszközök felhasználása nem kedvezmény, a másik: az önképzést minden lehetséges módon támogatni kell.

A kulturális eszközökkel élés nem kedvezmény, melyet az elítéltnek ki kellene érdemelni, és amelytől büntetésből eltiltható lenne. Kedvezményként csak olyan koncepció alapján lehetne értékelni, amely a szabadságvesztés büntetésjellegét minden lehetséges módon fokozni szeretné. Amelyik felfogás viszont a büntetés céljait tekinti döntőnek és meghatározó erejűnek, a kulturális eszközök minél szélesebb körű felhasználásának a lehetőségeit kívánja biztosítani.

Az általános műveltség emelése komoly tényező lehet a visszaesés megakadályozásában, feltéve természetesen további – objektív és szubjektív – körülmények kedvező alakulását.

Megismételjük korábbi nézetünket: az újságolvasás, a rádióhallgatás lehetőségét az elítéltek számára a mainál szélesebb körben kellene biztosítani, úgyszintén a könyvtár használatát és a keresményből könyvvásárlás eszközlését.

Hangsúlyoztuk az előbb az önképzés támogatásának szükségességét is. Tulajdonképpen ez is összefügg a kulturális eszközökkel éléssel, de annál többet foglal magában. Ez a többlet a szakmai ismeretek bővítése, az elméleti továbbképzés megvalósítása.

Kiemelését azért tartottuk indokoltnak, mivel a jelenlegi helyzet evonatkozásban is felülvizsgálatot igényel.

Jelenleg ugyanis az elméleti továbbképzés lehetősége nincs biztosítva minden elítélt számára. Az még elfogadható, hogy a már megkezdett tanulmányokban való előrehaladás, az ilyen jellegű önképzés biztosítása a parancsnok engedélyétől függjön és ezáltal bizonyos kedvezmény jelleget öltsön. Az engedély megadásánál természetesen döntő mértékben veszik figyelembe az elítélt magatartását, fegyelmezettségét, munkában való részvételét stb. Indokolatlannak tartjuk azonban ugyanezeknek a szempontoknak az alkalmazását az iskolai tanulmányoktól független szakmai ismeretek bővítése, de még az idegen nyelv tanulása vonatkozásában is. Úgy véljük, ezek engedélyezését nem helyes kedvezményként felfogni, hiszen ezáltal éppen azokat hozzuk hátrányos helyzetbe, akik a társadalmi életbe könnyebben beilleszthetők lennének, akikben tudniillik van igény értelmi elmaradottságuk, szellemi hiányosságaik felszámolására.

Az önképzés terén tehát csak egy vonatkozásban látunk okot a korlátozásra: iskolai tanulmányok folytatása – kivéve természetesen a lentebb említésre kerülő általános iskolai tanulmányokat – csak engedéllyel lehetséges, vizsgát azonban a szabadságvesztés alatt ilyen esetben sem tehet az elítélt. Más irányú önképzést azonban nem gátolni, hanem támogatni kell.

be) Az emberi kapcsolatok kiépítése, a közösségi érzés meggyökereztetése szempontjából tulajdonítunk jelentőséget az *öntevékeny szervezetekben való közreműködésnek.*

Az öntevékeny szervezetek elsősorban a művelés és a sport területén alakulhatnak és működhetnek. Amint fentebb már leszögeztük, nem azonosíthatók a szabad életben működő önkormányzati szervekkel; már csak ez okból sem alakulhatnak öntevékeny szervezetek az intézet munkájának irányítására. A szabad idő megfelelő eltöltését biztosító kulturális foglalkozások megszervezésére és lebonyolítására azonban kiválóan alkalmasak az elítéltek e célra alakult öntevékeny szervezetei. És itt utalnunk kell arra, amit az előző pontok tárgyalása során már felvetettünk: a magasabbrendű érzelmek hiányára. Igen megszívlelendő, amit *Szabó* András evonatkozásban ír: „A magasabbrendű érzelmek hiánya szembeszökő jellegzetesség. Sajátos módon az intézetek erre nem figyelnek fel, és életrendjük konzerválja is ezt az állapotot, mert pedagógiai konzervativizmus-

ból megengedhetetlen szórakozásnak minősítik pl. a magasabbrendű érzelmek nevelésének egyik legfontosabb, élményt nyújtó eszközét, a zenét."[86]

Az öntevékeny szervezeteknek véleményünk szerint éppen az ilyen „magasabbrendű érzelmek" kialakítása ad létjogosultságot. Az üres formalizmust lehetne elkerülni azáltal, ha az öntevékeny szervezetek magasabbrendű kulturális igényeket tudnának kelteni az elítéltekben és gazdagíthatnák érzelmi életüket.

c) A tvr. 27. §-a az *elítéltek oktatásával* összefüggő alapkérdéseket szabályozza: „(1) Intézményes oktatás keretében az ötvenedik életévüket be nem töltött elítélteknél az általános iskola négy osztályának végzését kötelezővé, míg valamennyi elítélt részére az általános iskola nyolc osztályának végzését lehetővé kell tenni. (2) Biztosítani kell az elítéltek önképzését."

Az általános műveltség emelése kétféleképpen történhetik: intézményes oktatással és önképzéssel. Mivel az önképzéssel már az előző pontban foglalkoztunk, ehelyütt csak az intézményes oktatásra vonatkozó rendelkezésekhez kívánunk néhány megjegyzést fűzni.

A rendelkezés egyébként egyértelmű és világos. Elvi alapja is helyeselhető: csak az általános iskola négy osztályának elvégzését lehet kötelezővé tenni az elítéltek számára és ezt is csak az ötvenedik életévük betöltéséig. Viszont lehetőséget kell biztosítani bárki számára, korhatártól függetlenül, az általános iskola nyolc osztályának az elvégzésére.

Az oktatás a büntetésvégrehajtási intézetekben is a Művelődésügyi Minisztérium által elfogadott tanterv alapján folyik. Eltérően más jellegű iskolai tanulmányoktól, itt indokolt és szükséges vizsgák letételét is lehetővé tenni és az egyes évfolyamok elvégzéséről, a szükséges vizsgák letételéről bizonyítványt kell kiállítani.

Mivel megnehezítené a szabad életben a bizonyítvány felhasználását, ha azt a büntetésvégrehajtási intézetre hivatkozva állítanák ki, a *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* úgy rendelkezik, hogy a területileg illetékes általános iskola a büntetőintézetre utalás nélkül állítja ki az eredményesen vizsgázók részére a bizonyítványt.

Az oktatáshoz az illetékes tanács útján kell biztosítani a tanerőt, azonban igénybe vehetők erre a célra a megfelelő szakképzettséggel rendelkező elítéltek is.

Gyakorlatilag problémát jelenthet az oktatásnak az elítéltek munkáltatásával való összeegyeztetése. Az nem lenne indokolt, hogy a tanulásra tekintettel egyes elítéltek munkáltatási ideje eltérjen a nem tanulókétól. Oktatásuk ezért a szabad időben történhetik meg, hasonlóan a kinti életben ismert esti, levelező tagozatos módszerhez. Tanulásuk megkönnyítésére is lényegében az esti–levelező tagozaton tanulók által élvezett kedvezményekhez hasonlók jöhetnek szóba.

B) A tvr. VI. Fejezetének II. címe alatt az elítéltek fegyelmezésére, dícséret-

[86] *Szabó* András: Kriminológia és kriminálpedagógia, i. m. 494. old.

ben és kedvezményekben részesítésére vonatkozó rendelkezések nyertek elhelyezést, továbbá itt szabályozta a törvényhozó a szabadságvesztés végrehajtása során alkalmazható kényszercselekményeket is.

1. Az itt szabályozott kérdések közül az *elítéltek fegyelmi felelősségének* tárgyalásával kezdjük fejtegetéseinket.

Korábban már említettük, hogy az elítéltek felelőssége is többrétű, hasonlóan a szabad életben élő személyek felelősségéhez. Itt is terheli az embereket a kártérítési, a büntető, a fegyelmi felelősség egyaránt. Ezek egymástól elkülönülnek, egyik a másik mellett is érvényesítendő.

A tvr. 30. §-a a fegyelmi fenyítés célját határozza meg: „(1) A fegyelmi fenyítés célja a szabadságvesztés végrehajtásának általános célja mellett a büntetésvégrehajtási intézet rendjének és fegyelmének feltétlen biztosítása. (2) A fenyítést – céljának szem előtt tartásával – úgy kell kiszabni, hogy az elítélt addigi magatartásának figyelembevételével igazodjék a fegyelmi vétség súlyához. (3) A fegyelmi eljárás rendjét a Büntetésvégrehajtási Szabályzat tartalmazza. (4) Ha az elítélt bűntettet követ el, fegyelmi fenyítés mellett a büntető feljelentést is meg kell tenni."

a) Fegyelmi eljárás lefolytatására olyan cselekmény miatt kerülhet sor, amely *a)* bűntettnek; *b)* szabálysértésnek minősül, vagy *c)* sérti a büntetésvégrehajtás szabályait. A bűntettnek minősülő magatartás esetében a büntető feljelentést meg kell tenni, a büntető eljárás lefolytatása azonban a fegyelmi fenyítést nem akadályozza. Szabálysértés esetében nem szükséges a feljelentés megtétele, a fegyelmi eljárás és a fegyelmi büntetés ebben az esetben pótolja a szabálysértési eljárás lefolytatását. A kárfelelősség érvényesítése viszont mindig szükséges a fegyelmi eljárás mellett.

A fegyelmi eljárást attól számított tizenöt nap alatt kell lefolytatni, amikor az eljárás alapjául szolgáló cselekmény a fegyelmi jogkör gyakorlójának – az intézet parancsnokának – a tudomására jutott. Abban az esetben azonban, ha a cselekmény elkövetésétől hat hónap már eltelt, nem kerülhet sor fegyelmi eljárásra. A fegyelmi vétségek tehát hat hónap elteltével elévülnek.

Elévülnek a fegyelmi büntetések is: ha a kiszabott fegyelmi büntetést két hónapig nem hajtják végre, anélkül azonban, hogy a végrehajtást gátló okot az elítélt idézte volna elő, a büntetés végrehajtására nem kerül sor. Abban az esetben viszont, ha a végrehajtást gátló okot az elítélt idézte elő, az elévülési időt ennek az oknak a megszűnésétől kell számítani.

A fegyelmi eljárás ideje alatt az elítélt elkülöníthető társaitól. Az elkülönítés eszközlése vagy mellőzése természetszerűleg az elkövetett fegyelmi vétségtől függ.

A fegyelmi eljárás egyszerű: a fegyelmi vétséget észlelő intézeti alkalmazott az elítéltről fegyelmi lapot állít ki, amelyre feljegyzi a fegyelmi vétségre vonatkozó részletes adatokat, és ezt átadja a szolgálati elöljárónak. Ha a szolgálati elöljáró a fegyelmi lap adatai alapján a fegyelmi vétséget tisztázottnak, elbírálhatónak tartja, minden további nélkül javaslatával együtt az intézet parancsnoka

elé terjeszti. Viszont, ha úgy látja, hogy a tényállás kiegészítésre szorul, a vizsgálatot negyvennyolc órán belül lefolytatja és előterjesztését ezután teszi meg.

A döntést az előterjesztés és az elítélt fejlődési lapja alapján az intézet parancsnoka hozza meg. A határozathozatal előtt minden esetben meg kell hallgatnia az elítéltet is. Ha a parancsnok az előterjesztés alapján nem tartja az ügyet elbírálhatónak, a vizsgálat kiegészítése végett visszaadja az iratokat a szolgálati elöljárónak és meghatározott időn belül kéri a megjelölt vizsgálat elvégzését.

Mivel a fegyelmi határozatok ellen fellebbezésre nincs lehetőség, törvényességük feletti felügyelet csak az ügyészség által gyakorolt általános jellegű törvényességi felügyelet keretében valósul meg. A fellebbezés hiánya kétségtelenül gyorsítja az ügyek elintézését, szolgálja a rend és fegyelem biztosítását is, viszont az elítéltek nagyfokú kiszolgáltatottságát eredményezi. Ezért felmerülhet a kérdés: nem lenne-e indokolt legalább a legsúlyosabb fegyelmi büntetések kiszabása esetében lehetőséget biztosítani a büntetésvégrehajtás felett felügyeletet gyakorló szervekhez való fellebbezésre. A fegyelmi büntetések egyébként az elítélt fejlődési lapjára feljegyzendők.

Megemlítjük még, hogy a kiszabott fegyelmi fenyítést vagy annak hátralevő részét az intézet parancsnoka kedvezményként elengedheti. A fejlődési lapon természetesen ezt a körülményt is fel kell jegyezni.

b) Indokoltnak látszik néhány szót szólni a fegyelmi fenyítés céljáról és mértékéről is.

A célt a tvr. idézett rendelkezése félreérthetetlenül meghatározza: a büntetésvégrehajtási intézet rendje és fegyelmének a biztosítása. E közvetlen cél mellett természetesen alapvető jelentőségű evonatkozásban is a büntetésvégrehajtás általános célja: az elítélt átnevelése.

A fegyelmi vétség elkövetésében is megnyilvánul az elítélt személyisége és utal arra is, hogy átnevelésének folyamata milyen eredménnyel halad. Lehetetlen ezért a fegyelmi fenyítés megválasztásánál elzárkózni annak mérlegelésétől, hogy átnevelésének további folyamatát milyen fenyítéssel lehetne kedvezőbben befolyásolni. Figyelembe kell tehát venni személyiségét, azt az utat, amelyet a büntetés megkezdése után a fegyelmi vétség elkövetéséig megtett, azokat a körülményeket, amelyek között cselekményét elkövette, de nem elhanyagolható jelentőségű az intézet pillanatnyi általános fegyelmi helyzete sem. A fegyelmi fenyítés alkalmazására is vonatkozik tehát a követelmény: a fegyelmi fenyítést is egyéniesíteni kell!

Az egyéniesítés keretében természetesen értékelést igényel az elkövetett fegyelmi vétség súlya is. Hangsúlyozni kívánjuk: értékelendő a fegyelmi vétség súlya *is*, de semmiképpen sem *csak* a cselekmény súlya! Amint a büntetés kiszabásának szempontjait tárgyalva hangsúlyoztuk, úgy itt is nyomatékosan állítjuk: az elkövetett cselekmény súlya csak az egyik a figyelembe veendő körülmények sorában. A döntő evonatkozásban is a tulajdonképpeni cél: az elítélt átnevelése. Az ehhez szükségesnek látszó fegyelmi fenyítést kell alkalmazni. An-

nak a kérdésnek a megválaszolását segítheti elő a fegyelmi vétség súlya és kísérő körülményei is, hogy adott esetben, adott személy átneveléséhez milyen fegyelmi fenyítés alkalmazása kívánatos.

2. A fegyelmi fenyítéseket a tvr. 29. §-a sorolja fel: „(1) A büntetésvégrehajtási szabályokat vétkesen megsértő elítélttel szemben a következő fenyítések alkalmazhatók: *a)* dorgálás szóban vagy parancsban, *b)* szigorú megrovás parancsban, *c)* a szórakoztató közös foglalkozástól hat hónapig terjedhető eltiltás, *d)* a levelezéstől hat hónapig terjedhető eltiltás, *e)* látogató fogadásától hat hónapig terjedhető eltiltás, *f)* csomagküldeménytől egy évig terjedhető eltiltás, *g)* a keresményből saját célra felhasználható összeg csökkentése, *h)* harminc napig terjedhető magánelzárás, indokolt esetben a munkától eltiltással, *i)* húsz napig terjedhető szigorított magánelzárás, *j)* tíz napig terjedhető sötétzárka. (2) A levelezéstől, látogató fogadásától és a csomagküldeménytől eltiltás együttesen is alkalmazható, a levelezéstől és a látogató fogadásától eltiltás tartama ez esetben sem haladhatja meg a hat hónapot. (3) A szigorított magánelzárás és a sötétzárka fenyítés csak előzetes orvosi véleménytől függően alkalmazható. (4) A fegyelmi fenyítés végrehajtása nem gátolhatja, hogy az elítélt kötelességeinek eleget tegyen, illetőleg jogait érvényesíthesse (18. §), továbbá módot kell adni a szabadulás előkészítésével kapcsolatos levélváltásra, illetőleg látogatásra."

a) Az idézett rendelkezések tárgyalását néhány általános jellegű megjegyzéssel kezdjük: fegyelmi fenyítés alkalmazására csak vétkesség – büntetőjogi szakkifejezéssel: bűnösség – fennforgása esetében kerülhet sor. Bármilyen előbb vázolt cselekmény miatt is indul eljárás, szándékosság vagy gondatlanság megállapíthatósága nélkül fenyítés nem alkalmazható.

Előfordulhat, hogy az elítélt több fegyelmi vétsége jut egyszerre a büntetésvégrehajtási beosztott tudomására. Ilyen esetben valamennyi fegyelmi vétséget együttesen, egy eljárásban kell elbírálni, egy fegyelmi fenyítést kell alkalmazni.

Van azonban a felsorolt fenyítések között három, amelyek együttesen is alkalmazhatók, még pedig mind egy, mint több fegyelmi vétség fennforgása esetén. Ezek: a levelezéstől, a látogató fogadásától és a csomagküldeménytől eltiltás. A többi fenyítés közül csak egy-egy alkalmazható egy eljárás során.

A felsorolt fenyítések egyébként férfi és női elítéltekkel szemben egyaránt alkalmazhatók.

Végül kiemeljük még az idézett § (4) bekezdését annak igazolására, hogy az elítéltek a szabadságvesztés végrehajtása során nem tekinthetők jogfosztott személyeknek. Jogaikkal még a fegyelmi fenyítés alkalmazása során is élhetnek, úgyszintén terhelik őket ez alatt az idő alatt is kötelességeik.

b) A fegyelmi fenyítések között szerepelnek olyanok is, amelyek végrehajtása során merülnek fel problémák.

A szórakoztató közös foglalkozástól eltiltás vonatkozásában kiegészítésre szorul a tvr. rendelkezése annyiban, hogy az eltiltás lehet részleges is. Nemcsak minden közös foglalkozástól lehet az elítéltet eltiltani, hanem csak egyesektől, pl. televízió, film megtekintésétől, sportjátékban való részvételtől stb.

A keresményből saját célra felhasználható összeg csökkentése meghatározott időre szólhat és a korlátozás is eltérő lehet. A csökkentés maximálisan egy évig terjedhető időre mondható ki, a felhasználható összeg pedig harminc forintig csökkenthető. A fegyelmi fenyítés tehát csak a felhasználható összeg csökkentésében áll; a tvr. nem ad lehetőséget arra, hogy a fegyelmi vétségre tekintettel a keresmény egy részének a felhasználását teljesen kizárják.

A legtöbb problémát kétségtelenül a magánelzárás végrehajtása veti fel.

Korábban már részletesen megtárgyaltuk a szabadságvesztés végrehajtásában megnyilvánult fokozatosság kérdéseit. Láttuk azt is, hogy az 1950. évi 39. sz. tvr. az első fokozatot, a magánelzárást – részint elméleti megfontolásból, részint gyakorlati okokból – megszüntette. A szabadságvesztés végrehajtásának mai rendjében a magánelzárás csak fegyelmi büntetésként, fenyítésként kerülhet alkalmazásra.

Az indokolás az alábbi megjegyzést fűzi a magánelzáráshoz: „A Javaslat fenyítési rendszerében a magánelzárás három fokozata szerepel: a magánelzárásnak nevezett legenyhébb fokozat, a szigorított magánelzárás és a sötétzárka. Ezek felső határának a megállapításánál figyelemmel kell lenni arra, hogy a fenyítés nem vezethet az elítélt egészségi állapotának a romlására."[87]

A magánelzárásban megnyilvánuló hátrány a legenyhébb fokozatban sem merülhet ki az elítélt társaktól való puszta elkülönítésben. Ehhez járulnak még a helyiség berendezésében megmutatkozó különbségek, amelyek egyben jelzik a magánelzárás, mint fegyelmi fenyítés és az előzetes letartóztatásban levő bűnelkövető elkülönítése közötti tartalmi különbséget is. További hátrányai megmutatkoznak a napirend eltérő voltában, dohányzási, olvasási tilalomban. Ehelyütt is kételkedünk az olvasási tilalom helyességében; szerintünk az olvasástól még fegyelmi büntetésként sem helyes az elítélteket eltiltani. A magánelzárással járó hátrány az is, hogy az elítélt – szabadulásával kapcsolatos levélváltás, illetőleg látogató fogadásának kivételével – nem írhat és nem kaphat levelet, nem fogadhat látogatót, és nem kaphat csomagot sem.

A magánelzárás mindhárom fokozatát az erre a célra létesített olyan zárkában kell végrehajtani, amely az elítéltek elhelyezési körletétől el van különítve. A sötétzárka ablakát teljes elsötítésre alkalmas felszereléssel is el kell látni.

Az egyszerű magánelzárás alkalmazása előtt az orvos véleményét nem szükséges kikérni. Végrehajtása során azonban, éppenúgy, mint a szigorított magánelzárás és a sötétzárka fenyítés végrehajtása alatt, az orvosnak hetenként egy alkalommal, az egészségügyi beosztottnak pedig kétnaponként meg kell vizsgálni az elítélt állapotát és az egészségügyi követelmények megtartását. Ha a fenyítés folytatása az orvos megítélése szerint az elítélt egészségére káros, akkor javaslatot tesz a megszakítására. A félbeszakított fenyítést már mindhárom fokozat vonatkozásában csak újabb orvosi véleménytől függően lehet folytatni.

[87] Igazságügyi Közlöny 1966. évi 11. sz. 249. old.

A szigorított magánelzárás és a sötétzárka fegyelmi fenyítésként csak az orvos előzetes véleményétől függően alkalmazható. Ha az orvos megállapítása szerint e fenyítések alkalmazásának egészségügyi szempontból akadálya van, akkor helyettük más fenyítést kell kiszabni. Ha az orvos véleménye szerint a szigorított magánelzárás vagy a sötétzárka csak pillanatnyilag látszik egészségügyileg ártalmasnak, e fenyítések alkalmazhatók, de végrehajtásuk megkezdését el kell halasztani és csak akkor lehet megkezdeni, amikor azt az orvos egészségügyileg veszélyesnek nem ítéli.

A magánelzárással járó hátrányokat fentebb már vázoltuk. Nem szóltunk azonban arról, hogy ez a fenyítés összekapcsolható a munkától eltiltással is. Itt félreérthetetlenül kiderül, hogy az elítéltek munkával foglalkoztatása nem hátrány, inkább előny. A munkától eltiltást kell hátránynak tekinteni, hátrányként értékelni. Ezen nem változtat semmit az sem, hogy egyes esetekben egyes elítéltek „előnyként" könyvelnék el, ha egy-két napot munka nélkül tölthetnének. A magánelzárást vitathatatlanul hátrányosabbá, nehezebben elviselhetővé teszi, ha az elítélt egész napját – különösen, ha hosszabb időtartamról van szó – egyedül, tétlenül kénytelen tölteni.

A magánelzárás legenyhébb formája tehát az, amikor a fenyített napjait ugyanolyan munkával tölti, mint elítélttársai. Ilyen esetekben a munka kezdetekor a zárkából közvetlenül a munkahelyre kísérendő, a munka befejezése után pedig ugyancsak nyomban a zárkába kell visszakísérni. Élelmezése is megfelel a nem fenyített elítéltek élelmezésének, ha pedig a munkától is eltiltották, akkor a nem dolgozó elítéltekkel részesül azonos élelmezésben.

A szigorított magánelzárásnál a szigorítás az egyszerű magánelzárással szemben egyrészről az élelmezés korlátozásában, másrészről a munkától eltiltásban áll. Egyébként a szabadlevegőn való tartózkodás, sétálás lehetőségét, egészségügyi szempontból, jogszabályaink biztosítják, a magánelzárás és a szigorított magánelzárás vonatkozásában az engedélyezett idő azonos.

Sötétzárka a legszigorúbb fenyítés. A sötétzárkára ítélt a fenyítés teljes tartama alatt az elsötétített zárkában tartózkodik, kivéve a séta idejét, ami éppen az előbb mondottak miatt hosszabb, mint a magánzárka előbbi két alakjánál. Munkát a sötétzárkára ítélt sem végezhet, ez természetes folyománya e fenyítésnek.

Élelmezési korlátozás sötétzárkánál nem indokolt; a sötétzárkával fenyített elítélt élelmezése azonos a nem dolgozó elítéltekével.

c) A tvr. nem tartalmaz rendelkezést atekintetben, hogy kikkel szemben nem alkalmazhatók a legsúlyosabb fenyítések. Azt már fentebb leszögeztük, hogy valamennyi fenyítés férfi és női elítéltekkel szemben egyaránt alkalmazható. Kiemelendő megállapítást olvashatunk viszont az *indokolásban:* mivel a szigorított magánelzárás és a sötétzárka „az egészségre ártalmas lehet, alkalmazásukat csak előzetes orvosi véleménytől függően engedi meg. Ez a garanciális rendelkezés szükségtelenné teszi további megkötések felvételét. Nem szükséges szólni

tehát arról, hogy pl. teherben levő nővel szemben magánelzárást és sötétzárka-fenyítést kiszabni nem lehet".[88]

Az indokolás álláspontjának helyessége vitatható.

Először is a tvr. szerint csak a szigorított magánelzárás és a sötétzárka kiszabása függ előzetes orvosi véleménytől, a magánelzárásé nem! Magánelzárás ezek szerint alkalmazható lenne teherben levő nővel szemben is!

Másodszor, elvi szempontból is helyes lett volna a kizáró rendelkezést a tvr.-ben rögzíteni. A humanizmus olyan követelményéről van itt szó, amelynek törvénybe foglalása mindenképpen indokolt lett volna.

Mivel a tvr. kérdésünket nem szabályozta, a *Büntetésvégrehajtási Szabályzatra* maradt a rendezés feladata. Idevágó rendelkezése szerint teherben levő nő és kisgyermekes anyák szigorított magánelzárással és sötétzárkával nem fenyíthetők. Magánelzárást csak a terhesség ötödik hónapjától kezdve nem szabad kiszabni. Ettől az időponttól kezdve nem csökkenthető a keresményből saját célra felhasználható összeg sem. És végül egy általános irányelv: „Figyelemmel kell lenni arra, hogy a fenyítés a terhes vagy a kisgyermekes női elítélt, illetőleg gyermeke egészségi állapotát ne befolyásolja."

3. A szellemi és erkölcsi nevelés, a személyiségformálás egyik figyelmet érdemlő módszere a *dícséret és meghatározott kedvezményekben részesítés.* A dícséretben, a kedvezményekben megnyilvánuló elismerés alapozza meg az ember sikerélményét és ösztönzi újabb és nagyobb erőfeszítésekre.

Különösképpen szomjúhozzák az elismerést olyan személyek, akik élete szűkölködik sikerekben, eredményekben. Kudarcélményeik hatására egyre bátortalanabbakká válnak, akaraterejük egyre csökken. Lassan nem lesznek képesek életük irányítására, a külső befolyások érvényesülésének puszta színtereivé válnak.

Vannak azonban emberek, akiket a kudarcok makacsabbakká tesznek és szembefordítják azokkal, akiknek elismerésére vágytak korábban. Kudarcélményeik hatására közösségellenes beállítottság alakul ki náluk, és megerősödik bennük a közösséggel való szembenállásuk erkölcsi igazolását biztosító nézetrendszer.

A bűnelkövetők között, elsősorban a többszörösen büntetett elítéltek között nem kevés azoknak a száma, akiknek társadalomellenes beállítottságát kialakuláshoz segítették kudarcélményeik is. Ilyen elítéltek átnevelését hatásosan mozdíthatják elő az elismerések, a dícséret és a kedvezmények.

a) A dícséret és a kedvezmény pedagógiai hasznossága ellenére azonban csak meghatározott feltételek fennforgása esetében alkalmazható. Sőt, mondhatjuk azt is, hogy éppen ezek a feltételek biztosítják azt, hogy a dícséret, az elismerés hasznos lesz a személyiség fejlődése szempontjából. A megalapozatlan dícséret és kedvezmény ugyanis nélkülözi az ösztönző, a buzdító erőt; cinikussá tesz és

[88] Igazságügyi Közlöny 1966. évi 11. sz. 249. old.

olyan meggyőződés kialakulását segíti elő, amely szerint az eredmények elérése nem tőle függ, nem erőfeszítéseinek a gyümölcse, hanem tőle független erők hatása.

A tvr. 33. §-a szabályozza a dícséret és kedvezmények feltételét és fajait a következőképpen: „(1) Az elítélt példamutató magatartásáért, valamint a munkában és a termelésben átlagon felüli szorgalmáért és eredményéért a következő dícséretben és kedvezményekben részesíthető: *a)* szóbeli dícséret, *b)* dícséret parancsban; soron kívül *c)* levélváltás, *d)* látogatás és látogatási idő meghosszabbítása, *e)* csomagküldemény, *f)* a keresményből saját célra felhasználható összeg növelése, *g)* pénzjutalom, *h)* a kiszabott fenyítés elengedése, *i)* rövid tartamú eltávozás engedélyezése. (2) A rövid tartamú eltávozás [az (1) bekezdés i) pontja] csak büntetésvégrehajtási munkahelyen engedélyezhető."

A felsorolt feltételek közül a példamutató magatartás a legobjektívebb, mérlegelést legkevésbé kívánó körülmény. Mérlegelésre tulajdonképpen csak olyan szempontból lenne szükség, ahol viszont a legkisebbek a lehetőségeink a tények valósághű feltárására: a példamutató magatartás belső meggyőződésből vagy képmutatásból, számításból fakad-e?

A példamutató magatartás után az átlagon felüli szorgalom jelentőségét emeljük ki. Talán ez a legbiztosabb jele a személyiség pozitíve értékelhető vonásai meglétének. Akár a munkában, akár a tanulásban mutat az elítélt átlagon felüli szorgalmat, igyekezetet, készséget, indokolt őt dícséretben, elismerésben részesíteni.

A szorgalomnál kisebb értékűnek tartjuk „az átlagon felüli eredményt", tekintettel arra, hogy ez nagy mértékben az elítélt fizikai adottságainak, szellemi képességeinek, szakmai képzettségének a függvénye. Bár előbbi két feltétel értékelésénél is szükség van bizonyos egyéniesítésre, az eredmény értékelése *csak* ily módon történhetik meg.

A *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* további feltételek fennforgása esetében is lehetővé teszi a dícséret vagy kedvezmény alkalmazását. Így pl. dícséretben, illetőleg kedvezményben részesíthető az az elítélt is, aki más elítéltek nevelésében hosszabb időn át eredményesen működött közre, továbbá, aki életet vagy jelentős anyagi értéket mentett meg, valamint, aki súlyos veszély elhárításában segítséget nyújtott.

b) Ami az egyes dícséreteket és kedvezményeket illeti, úgy véljük, magyarázatra nem sok szükség van.

Az erkölcsi elismerést magában foglaló dícséretről csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy konkrét előnyök forrása is lehet; így pl. egy későbbi fegyelmi vétség elbírálásánál, vagy feltételes szabadságra bocsátás kérdésében való állásfoglalásnál.

Háromfajta kedvezmény – olvassuk az indokolásban – az elítélteknek a külvilággal való kapcsolatában jelent előnyt. Ezek: soron kívüli levélváltás, soron kívüli látogatás és az intézet rendje szerinti látogatási idő meghosszabbítása,

valamint soron kívüli csomagküldemény engedélyezése.[89] Tekintettel az itt szereplő érintkezési formák igen ritka lehetőségére, e kedvezményt jelentősnek és ösztönző hatásúnak tartjuk.

A keresményből saját célra felhasználható összeg növelése szólhat egy alkalomra, vagy meghatározott időtartamra.

A pénzjutalom legmagasabb összegét a *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* ezer forintban állapította meg.

Itt említjük meg, hogy az elítélt, munkáltatása során, kidolgozhat találmányokat és újításokat is. Ha ezek olyan jellegűek, amelyek nemcsak a büntetésvégrehajtási intézetben, hanem a népgazdaság más területein is hasznosíthatók, akkor az intézetnek megfelelő helyre továbbítania kell azokat. Az elítéltnek újítási és találmányi díjra az általános szabályoknak megfelelően joga van, és ez a díj nem tekinthető pénzjutalomnak.

A tvr. lehetőséget ad a kiszabott fenyítés elengedésére is. Gyakorlatilag e kedvezménynek olyan fenyítések vonatkozásában van jelentősége, amelyek végrehajtása hosszabb időt vesz igénybe (pl. levelezéstől, látogatástól, csomagküldéstől eltiltás stb.), de elvileg bármelyik fenyítés elengedésére sor kerülhet. Egyébként fentebb, a fenyítések tárgyalása során már láttuk, hogy a fenyítést, vagy annak még hátralevő részét, kedvezményként az azt kiszabó parancsnok engedheti el.

A rövid tartamú eltávozás engedélyezése a legjelentékenyebb kedvezmény. Korábban már kifejtett véleményünkre hivatkozva e helyütt is sajnáljuk, hogy a törvényhozó ilyen szűkmarkú volt engedélyezése feltételeinek meghatározásában.

4. A tárgyalt Fejezetben találunk még két §-t, amelyek meghatározott *kényszercselekményeket* szabályoznak. Ezek a következők: „31. §. A büntetésvégrehajtási testület tagja köteles az esetleges ellenszegülést a szükséges erőszak alkalmazásával is megszüntetni. 32. §. A szabadságvesztés végrehajtásának rendjét sértő cselekmények, valamint bűntett megakadályozása és a biztonság érdekében az elítélt bármikor megmotozható és személyes használatára szolgáló tárgyai átvizsgálhatók."

A szabadságvesztés a kényszernevelés egyik formája. Végrehajtására kényszer alkalmazásával is sor kerül. A fegyelmi fenyítések további hátrányokat okoznak a fenyítettnek. Ezeken túlmenően néha szükség van az intézet rendje és biztonsága érdekében konkrét kényszercselekményekre is.

Kényszercselekményt szükségessé tehet mindenekelőtt az elítélt vagy elítéltek ellenszegülése valamely intézkedéssel szemben. A tvr. a büntetésvégrehajtási testület tagjainak kötelességükké teszi az ellenszegülés azonnali megszüntetését. Ez független az ellenszegülés miatti felelősségre vonástól, amely büntetőjogi akkor, ha az ellenszegülés nyílt, többen vesznek benne részt és az intézet rendje vagy fegyelme ellen irányul (börtönzendülés, Btk. 186. §.), és fegyelmi, ha vala-

[89] Igazságügyi Közlöny 1966. évi 11. sz. 250. old.

melyik itt felsorolt feltétel hiányzik. Bűntettet megvalósító ellenszegülés esetében a fegyemi eljárást is le kell folytatni.

Az indokolás is megemlíti, hogy „az ellenszegülés jelentkezhet tevékeny ellenállásban, de megnyilvánulhat – adott esetben – nemtevésben is." Az ilyen ellenszegülés nem mindig szüntethető meg felhívással, néha erőszak alkalmazására van szükség. Az erőszak alkalmazása azonban nem azonos a bántalmazással: a bántalmazás megtorlás, megtorlásra pedig nem kerülhet sor. A megtorlás a – büntető és fegyelmi – felelősség érvényesítésében nyilvánul csak meg. A törvény tehát csak olyan erőszak alkalmazását engedi meg ellenszegülés esetében, amely az ellenszegülés megszüntetéséhez szükséges.

A 32. §-ban szereplő motozás és a személyes használatra szolgáló tárgyak átvizsgálására bármikor sor kerülhet, amikor a büntetésvégrehajtási szervek azt a biztonság, a rend és a fegyelem érdekében szükségesnek tartják. Vannak azonban esetek, amikor a motozás mérlegelést nem tűrően elvégzendő, így pl. szigorított börtönben és börtönben az elítéltnek a körletből való távozása és oda visszatérése alkalmával, továbbá mindegyik fokozatban előállítás és szállítás előtt és után.

VII. A *szabadulás előkészítésével*, a *szabadítással* összefüggő kérdéseket szabályozza a VIII. Fejezet, mindössze egyetlen §-ban: „34. §. (1) Az elítéltet a társadalomba való beilleszkedése, a szabadulása utáni munkába állása érdekében kellő időben fel kell készíteni a szabadulásra. (2) Biztosítani kell a szabadulással kapcsolatos, a 20. §-ban meghatározott jogok gyakorlását. (3) Az elítéltet a szabadulási nap reggelén szabadon kell bocsátani; egyébként a szabadítás soron kívül vagy az elrendelő határozatban megjelölt napon történik. (4) A szabadulók utógondozására vonatkozó részletes rendelkezéseket külön jogszabály tartalmazza."

1. Az idézett rendelkezések tulajdonképpeni célja a visszaesés megakadályozása. Ennek megfelelően a bűnözés elleni küzdelem egyik jelentős kérdését szabályozza. A bűnmegelőzés általános értelmezés szerinti területéhez tartozik tehát a szóban forgó kérdés is.

A bűntett elkövetése miatt indult eljárás végső célja mindig azonos az itt kiemelt céllal: a bűnelkövető felelősségre vonásának mindegyik fázisa a visszaesés megakadályozását célozza. Erre tekintettel folytatják le az arra illetékes szervek a tárgyalás előtti eljárást, a tárgyalást, és hozzák meg az ítéletet.

Kétségtelenül az ítélethozatalnak van kiemelkedő jelentősége az említett fázisok közül. Itt lehet megteremteni a későbbi tevékenységek sikerének alapját, de ugyanígy lehet gátolni is ezzel az aktussal a cél elérését.

A büntetés végrehajtása a másik kiemelkedő jelentőségű szakasza a visszaesés megakadályozásáért folytatott küzdelemnek. Különösen vonatkozik megállapításunk a bennünket elsősorban érdeklő szabadságvesztés végrehajtására. Ennek a célnak az érdekében kell törekedni az elítélt személyiségének átformálására, szellemi, műveltségi színvonalának emelésére, szakképzettség megszereztetésére. Ezt a célt szolgálja az elítéltnek rendhez, fegyelemhez, munkához szoktatása is,

a közösségbe beilleszkedés, a közösséggel szemben mindenkit terhelő kötelesség- és felelősségtudat kialakítása. Mindezeket a tevékenységeket összefoglalhatjuk az elítélteknek a társadalomba való beilleszkedését, az elítéltek reszocializálását célzó tevékenység gyűjtőfogalmában.

A büntetésvégrehajtási intézeteknek, illetőleg alkalmazottaiknak azonban ki kell fejteniök olyan tevékenységeket is, amelyek már közvetlenül irányulnak az elítélt társadalomba való beilleszkedésének az elősegítésére. Ilyen jellegű feladatokról és azok teljesítéséről beszél az idézett rendelkezés (1) bekezdése, amikor a *szabadulásra való felkészítésről* szól.

A szabadulásra való felkészítés sem korlátozódik azonban még ebben a leszűkített értelmezésben sem a büntetés utolsó időszakára. A szabadságvesztés végrehajtásának megkezdésekor meg kell kezdeni ezt a munkát is. Ezért törekedni kell arra, hogy az elítélt családi kapcsolatai rendeződjenek és ahogy közeledik a büntetés kiállásának időpontja, tisztázni kell letelepedésének és munkába állásának lehetőségeit is.

Kétségtelen, hogy a szabadulásra való felkészítés teendői a büntetés lejárta előtti időre összpontosulnak. A *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* is elsősorban ebben az időpontban megoldandó feladatokról rendelkezik. Előírja pl. azt, hogy a várható szabadulást megelőző két hónapban az elítélt számára biztosítsanak lehetőséget arra, hogy a szabadulása utáni letelepedésével, munkábaállásával és családi életének rendezésével kapcsolatban hozzátartozóival, volt vagy leendő munkáltatójának megbízottjával személyesen vagy levelezés útján érintkezzék.

2. A büntetésvégrehajtási intézet parancsnoka a szabadulás utáni letelepedéssel és munkábaállással kapcsolatos intézkedéseket akkor is köteles megtenni, ha az elítélt ezt nem kéri. Az utógondozás egyes kérdéseit szabályozó 55/1960. (XII. 22.) Korm. sz. r. egyik fogyatékosságát küszöbölte ki újabb jogalkotásunk – elsősorban az utógondozás jelenlegi rendszerét szabályozó 12/1965. (VII. 11.) Korm. sz. rendelet – azzal, hogy az intézet parancsnokának teendőit nem tette függővé a szabaduló elítélt kérelmétől. Így mindenekelőtt értesítést kell küldenie a várható szabadulás előtt egy hónappal az elítélt lakóhelye vagy tartózkodási helye szerint illetékes tanács végrehajtó bizottságának és a rendőrkapitányságnak: a többszörösen büntetett, a konok bűnöző, a bírói kitiltás hatálya alatt álló, a három évnél hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélt, a társadalomba való beilleszkedés szempontjából megítélése szerint segítségre, illetőleg ellenőrzésre szoruló szabadulókról.

Az intézet kötelességei közé tartozik az is, hogy az elítéltet szabadulása előtt kioktassa arról, hogy milyen szervhez fordulhat, ha a munkábaállása vagy letelepedése tekintetében nehézségek merülnek fel.

Átgondolva a szabaduló elítéltek letelepedésével és munkábaállásával kapcsolatos mai helyzetet, megerősödik bennünk az a vélemény, amelyet már korábban felvetettünk: további erőfeszítéseket kell tennünk a visszaesés megakadályozása érdekében.

Vannak elítéltek, akiknek emberi kapcsolatai nincsenek, senkihez sem kötőd-

nek, megfelelő lakással sem rendelkeznek. Ha nem nagy számban, de olyanok is akadnak, akik nem is kívánnak beilleszkedni a társadalmi munkamegosztásba. Ilyen személyek számára feltétlenül szükség lenne valamilyen elhelyezkedést és lakást biztosító intézményre; fentebb a javító-nevelő munkához hasonló intézmény alakításának a lehetőségét vetettük fel. Úgy véljük, ez alkalmas lenne nemcsak az itt vázolt probléma megoldására, hanem arra is, hogy a társadalom részéről megnyilvánuló ellenkezést is leküzdjük. (Arról az előnyről, hogy a teljesen kötött életviszonyokból a szabad élet viszonyai közé kerülést is megkönnyítené egy ilyen intézmény, fentebb már szóltunk.)

3. Az elítélt szabadulásával még nem fejeződik be a társadalomba való beilleszkedését célzó tevékenységünk sora. Az elítélt szabadulása utáni tevékenységnek hozzá kell járulni ahhoz a cselekmény-sorozathoz, amely a mondottak szerint már a büntető eljárás kezdetével megindult és amelyet a reszocializálás gondolata befolyásolt.

Tulajdonképpen kívül esik témánk körén a büntetés végrehajtása utáni teendők tárgyalása, úgy véljük azonban, hogy röviden feltétlenül foglalkoznunk kell néhány idevágó kérdéssel is. Foglalkoznunk kell azért, mivel a cél azonossága összeköti ezeket a tevékenységeket, amelyek ennek következtében csak együtt teszik teljessé a képet. A büntetésvégrehajtás kérdéseitől nem választhatók el az *utógondozás* kérdései.

Utógondozáson azokat az intézkedéseket értjük, amelyeket a különböző állami és társadalmi szervek a szabaduló elítéltnek a társadalomba való beilleszkedése érdekében tesznek, hogy ezáltal megelőzzék újabb bűncselekmények elkövetését.

A társadalomba való beilleszkedésnek megvannak a társadalomban és az elítéltben gyökerező feltételei. Az utógondozás döntően a társadalomban, a társadalmi körülményekben gyökerező feltételek biztosítására irányul, közben azonban törekedni kell az elítélt személyében rejlő és a büntetésvégrehajtás során kialakított – vagy kialakítani kívánt – pozitív tulajdonságok erősítésére is.

Az utógondozás jelenlegi rendszerét a már hivatkozott 12/1965. (VII. 11.) Korm. sz. rendelet szabályozza. E rendelet az alábbi szervek számára ír elő feladatokat az utógondozás területén: a büntetésvégrehajtási intézet, a tanácsok végrehajtó bizottsága, állami vállalatok és szövetkezetek, társadalmi szervek, rendőrség.

A büntetésvégrehajtási intézet kötelességeit fentebb már láttuk. A tanácsok feladata a szabaduló elhelyezkedésének elősegítése és munkája folyamatosságának ellenőrzése.

A szabadulónak nyolc napon belül jelentkeznie kell a büntetésvégrehajtási intézet által már tájékoztatott tanács végrehajtó bizottságának illetékes előadójánál. A jelentkezés elmulasztását az előadónak jelentenie kell a rendőrségen. Ily módon látszik biztosítottnak az, hogy a szabaduló elítélt ne kerüljön el az illetékes szervek szeme elől. Ez különösen a lakással nem rendelkező, többszörösen büntetett, konok bűnözők vonatkozásában lényeges.

Van azonban az utógondozás mai rendszerében is néhány megoldásra váró feladat. Így pl. kevésnek érezzük azokat a lehetőségeket, amelyek a szabadulás előtt álló elítéltnek a külvilággal való érintkezése tekintetében állanak fenn. Elhelyezkedése, letelepedése érdekében kívánatos lenne arra is lehetőséget biztosítani, hogy egy ilyen feladattal megbízott személlyel már a szabadulása előtt megbeszélhetné terveit, megismerhetné az elhelyezkedési, letelepedési lehetőségeket stb. Ez viszont az utógondozás hálózatának a bővítését igényelné.

Úgy véljük, aránylag jelentős anyagi ráfordítás nélkül is megoldható lenne e feladat. A tanácsokon belül nyugdíjas pedagógusokból, egyéb társadalmi munkásokból lehetne szervezni olyan csoportot, amelynek tagjai – némi anyagi díjazásért – már a szabadulás előtt felvennék a kapcsolatot az arra rászoruló, azt igénylő elítélttel és mellette állnának a szabadulás utáni első hónapokban is. Segítenék a szabadult személy munkába állását, letelepedését, a közösségbe való beilleszkedését; abban az esetben pedig, ha életvitele nem megfelelően alakul, az illetékes szerveknél ezt jeleznék.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a munkába állás feltételeit már a büntetés végrehajtása során kell megteremteni. Amint láttuk, a büntetésvégrehajtás jelenlegi rendszere ezt nem oldja meg teljes mértékben. Mi a szakmunkásképzés kiterjesztését jelentős előrehaladásként értékelnénk.

VIII. A büntetőjogi felelősségre vonás folyamatának első lépésétől kezdve állanak fenn bizonyos eltérések a bűnelkövetők korától függően: *a fiatalkorú bűnelkövetők felelősségre vonásának* tartalmi és formai jellegű szabályai egyaránt tartalmaznak az általánostól eltérő rendelkezéseket. Aligha igényel ezért magyarázatot az, hogy a szabadságvesztés végrehajtása terén is indokolt bizonyos különbségeket tenni és a fiatalkorúak büntetését a felnőttkorúakétól eltérő módon végrehajtani.

Alapvető követelmény a fiatalkorúak elkülönítése a felnőttkorú elítéltektől; ezzel a kérdéssel fentebb már foglalkoztunk. Itt most azok az eltérések igényelnek csak bemutatást, amelyek a fiatalkorúak büntetésének a végrehajtásánál jelentkeznek a felnőttkorúak büntetésének végrehajtásával szemben.

Az eltérések alapja ugyanaz a belátás, amely már a felelősségre vonás módja közötti különbséget indokolttá tette: a fiatalkorúak a felnőtté válás időszakában levő személyek, akiknek világnézeti, erkölcsi, politikai, társadalmi nézeteik és nézetrendszereik nem alakultak ki szilárdan, akiknek magatartásában éppen emiatt a külső tényezők hatása közvetlenebbül és intenzívebben tükröződik, mint a felnőttek magatartásaiban. Ebből következik viszont az is, hogy a nevelő hatásokra is fogékonyabbak, a bűnelkövetéseikben nagy szerepet játszott nevelési fogyatékosságok is könnyebben kiküszöbölhetők.

A tvr. VIII. Fejezete foglalja össze azokat az eltéréseket, amelyek a fiatalkorúak büntetésének a végrehajtását megkülönböztetik a felnőttkorúakétól. Nem tartjuk szükségesnek valamennyi rendelkezés beható tárgyalását, csupán kiemeljük az általunk fontosabbnak tartottakat.

1. Indokolt az ismertetést *a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási intézeteivel és azok rendjével* kezdeni. Idézzük az idevágó 35. §-t: „(1) A fiatalkorúval szemben alkalmazott szabadságvesztés során – a büntetés sajátos célja (Btk. 86. §) érdekében – különös gondot kell fordítani a fiatalkorú erkölcsi nevelésére, valamint oktatására. (2) A fiatalkorúak szabadságvesztését külön büntetésvégrehajtási intézetben – a fiatalkorúak börtönében, illetőleg a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási munkahelyén – kell végrehajtani (Btk. 97. §-ának (2) bekezdése). (3) A fiatalkorúak börtönének, illetőleg büntetésvégrehajtási munkahelyének rendje enyhébb, mint a felnőtteké."

A fiatalkorú bűnelkövetők szabadságvesztésének végrehajtására tehát két fokozat áll rendelkezésre; ezek elnevezése azonos a felnőttkorúakkal szemben alkalmazható két fokozat elnevezésével, az idézett rendelkezés értelmében azonban ez csak elnevezésbeli azonosságot, de nem egyben tartalmi azonosságot is jelent.

A fiatalkorúak börtönének élet- és munkarendje, rezsimje enyhébb a felnőttkorúak börtönénél, de szigorúbb, mint a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási munkahelyéé.

A felnőttkorúak börtönétől „a büntetés sajátos céljára" tekintettel különbözik, ami miatt itt az erkölcsi nevelés és az oktatás szempontjai és kívánalmai határozzák meg az intézet élet- és munkarendjét. Ez indokolja azt, hogy a külvilággal való kapcsolat szorosabb, az érintkezésre több lehetőség van, mint a felnőttkorúak börtönében. A magánál tartható tárgyak körét is indokolt szélesebben meghúzni, mint felnőttkorúak vonatkozásában, tekintettel a fiatalkorúak gondolkodását jellemző és személyiségük fejlődését is befolyásoló birtoklási vágyra.

Már ami az intézeten belüli elhelyezést, mozgási lehetőséget és a szabad idő felhasználásának módját illeti, eltérést nemigen találunk a felnőttkorúak és a fiatalkorúak börtöne között. Összehasonlítási lehetőség ezek szerint csak a fiatalkorúak börtöne és a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási munkahelye között van e tekintetben.

A fiatalkorú elítéltek jogai és kötelességei is megfelelnek alapjában véve a felnőttkorúak jogainak és kötelességeinek, néhány eltérés azonban itt is található.

A *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* kiemeli e vonatkozásban a fiatalkorúak azon jogát, hogy hozzátartozóikkal, gondozóikkal kapcsolatot – amint előbb említettük: szorosabb kapcsolatot – tarthatnak fenn. A kapcsolattartás módja a levélváltás, a látogató fogadása, a csomagküldemény.

Joguk van a fiatalkorúaknak arra is, hogy továbbképzésük, művelődésük érdekében tanulmányi és kulturális létesítményeket, eszközöket, testi fejlődésük érdekében pedig sportlétesítményeket fokozottabban vegyenek igénybe. Az utóbbi vonatkozásában megjegyezzük, hogy a fiatalkorúak börtönében heti két óra kötelező sportfoglalkozás, valamint havonta két alkalommal sportrendezvényen való részvétel biztosított, míg a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási munkahelyén

a heti két óra kötelező sportfoglalkozáson kívül havonta három alkalommal vehetnek részt sportrendezvényen az elítéltek.

Néhány sajátos kötelességet is felsorol a *Büntetésvégrehajtási Szabályzat.* Idevágó rendelkezése szerint köteles a fiatalkorú pótolni hiányzó általános iskolai végzettségét, részt venni a szakmai oktatásban, udvarias, segítőkész magatartást tanúsítani a többi fiatalkorúval szemben és engedelmeskedni az intézet parancsnoka által megbízott tisztségviselőknek.

2. A fiatalkorúak életkori sajátosságainak megfelelően *a nevelés és az oktatás* áll előtérben szabadságvesztés büntetésük végrehajtása során. Erre mutat a már idézett 35. § és erre vonatkozó rendelkezést tartalmaz a 38. § is: „(1) A fiatalkorúakat büntetésük tartamához képest szakmunkás-, illetőleg betanított munkás képzésben kell részesíteni. (2) Intézményes oktatással biztosítani kell az általános iskola elvégzését, és a lehetőséghez képest elő kell segíteni a középiskolai tanulmányok folytatását."

a) A felnőttkorúak nevelésével kapcsolatban is felvetettük annak szükségességét, hogy a nevelőknek ismerniök kellene neveltjeik személyiségét, egyéniségét. Hiányoltuk azt, hogy a büntetés végrehajtásának megkezdésekor nem végeznek az elítélteken személyiségvizsgálatokat, amelyeknek eredményeit mind a csoportalakítás, mind a konkrét nevelő munka módszereinek a kidolgozásánál hasznosítani lehetne.

Fokozottabban merül fel ez az igény azoknál az elítélteknél, akiknek személyisége még nem alakult szilárdan ki, akik még a felnőtté válás folyamatában vannak és e folyamat mikénti lezáródása attól függ, milyen ráhatások érik e fejlődés során. A fiatalkorú elítéltek nevelése ezért nem képzelhető el egy igen alapos és részletes személyiségvizsgálat nélkül.

Büntetésvégrehajtási szerveink csak a kezdeti lépéseket tették meg akkor, amikor a *Büntetésvégrehajtási Szabályzatban* kötelezően előírták minden fiatalkorú vonatkozásában azt, hogy az intézetbe történt befogadását követően egy hónapig tartó megfigyelés alatt kell tartani. E megfigyelés során el kell végezni a fiatalkorú egészségügyi, munkaalkalmassági és személyiségi vizsgálatát, meg kell ismerni a fiatalkorú egyéniségét, értelmi fejlettségét és életviszonyait. A fiatalkorú megismeréséhez fel kell természetesen használni az ítéletet, a környezettanulmányt, az esetleges pedagógiai vagy pszichológiai szakértői véleményt, az iskolai vagy munkahelyi jellemzés adatait. Egy valami hiányzik azonban még mindig a büntetésvégrehajtásunk rendjéből: a pszichológiai vizsgálat.

Az előbbiek szerint el kell ugyan végezni a megfigyelés alatt a fiatalkorú személyiségi vizsgálatát is, de a jogszabály evégből sem írja elő pszichológus igénybevételét. Márpedig aligha képzelhető el személyiségvizsgálat pszichológiai ismeretek nélkül. Véleményünk szerint ezért a jogszabályban kötelezően ki kellene mondani azt, hogy minden fiatalkorút a megfigyelés alatti személyiségvizsgálat keretében pszichológusnak kell megvizsgálni, akinek a legcélszerűbbnek látszó nevelési módszerekre nézve is javaslatot kellene tennie.

b) A fiatalkorúak oktatásának és nevelésének formái külsőleg megegyeznek

a felnőttkorú elítéltek oktatásának és nevelésének formáival, közöttük azonban lényeges hangsúlyeltolódás áll fenn.

A fiatalkorúak nevelését is szolgálja munkáltatásuk, de itt nagyobb hangsúlyt kapnak a közvetlen nevelés formái.

A nevelés egyébként itt is egyéni és csoportos. A csoportos nevelés szakaszokban történik, mely szakaszok összeállítása az előbb vázolt megfigyelés eredményeinek a felhasználásával történik. Az egyéni nevelés irányának, módszereinek és eszközeinek a meghatározásánál szintén a fiatalkorú megfigyelésének az eredményeit kell alapul venni. A fiatalkorú egyéniségének és értelmi fejlettségének a figyelembevételével kell végezni nevelését. Az egyéni nevelés feltételezi a fiatalkorú viselkedésének, munkavégzésének, tanulásának, az intézeti alkalmazottakhoz, az elítélt-társaikhoz való viszonyának az állandó szemmel tartását. Ez viszont csak úgy lehetséges, hogy egy-egy nevelő korlátozott számú elítélttel foglalkozik. Ebben az esetben van csak lehetősége a fiatalkorú fejlődésének, a pozitív vagy negatív tendenciák megnyilvánulásának a megállapítására.

A fiatalkorú elítéltek nevelésében jóval nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani az öntevékeny szervezeteknek, mint a felnőttkorú elítélteknél. A kulturális és sportrendezvények szervezése mellett ezek keretében szervezhetők meghatározott szakkörök is. Az öntevékeny szervezetek munkáját – a nevelők felügyelete mellett – az elítéltek közül kijelölt fiatalkorúak irányítják. Az intézet feladata, hogy a szakköri munka tárgyi feltételeit (helyiség, felszerelés, szakirodalom) biztosítsa.

Ugyancsak különleges figyelmet kell fordítani a fiatalkorú elítéltek részére szervezendő ismeretterjesztő előadásoknak és a részükre létesített könyvtár állományának az összeállítására.

Az ismeretterjesztő előadásokat elsősorban olyan elítéltek részére kell szervezni, akik iskolai oktatásban nem vesznek részt. Ez a körülmény meghatározza az előadások tárgyát, témáját is. Amellett, hogy az általános műveltség emelésére alkalmasnak kell ezeknek az előadásoknak lenniök, hozzá kell járulniok a szocialista erkölcsi eszmék, a hazafias gondolkodás erősítéséhez is.

A könyvtár állományának az összeállításánál ugyanezeket a szempontokat kell figyelembe venni. Emellett természetesen beszerzendők a kötelező iskolai olvasmányok, a szakmai képzéshez és a szakkörök működéséhez szükséges szakkönyvek és folyóiratok is. Nem lenne célszerű a fiatalokat elzárni az ifjúsági sajtótermékek olvasásának a lehetőségétől sem.

c) Az elítéltek nevelésének egyik eszköze a dicséret, a kedvezményekben részesítés és a fenyítés.

A dicséretben és a kedvezményekben részesítéssel kapcsolatosan a 40. § tartalmaz rendelkezést: „A 33. §-ban felsoroltakon kívül fiatalkorúval szemben kedvezményként alkalmazható: *a)* tisztségviseléssel megbízás és *b)* az elítéltek egyes csoportjainak együttes kedvezményben részesítése."

Mindkét kedvezmény a fiatalkorúak életkori sajátosságaiban és a szabadságvesztéssel elérni kívánt célban leli magyarázatát. A fiatalkorúakban igen erős

az összetartozás érzése, a csoportalakítás, a társkeresés vágya. A felnőttkorúak vonatkozásában állapítottuk fentebb meg, de fokozottabban érvényes a fiatalkorú elítéltekre az, hogy ha a büntetésvégrehajtási szervek nem alakítanának ki az elítéltek között csoportokat, létrejönnének ezek spontán is. Az intézet részéről történő csoportalakítás tulajdonképpen az ilyen spontán csoportalakítás megakadályozását célozza, mivel ezek hatása rendszerint a nevelési célkitűzések ellenében mutatkozik meg.

A fiatalkorúak csoportjának vezetése rangot, tekintélyt jelent, amire általában törekszenek is a fiatalok. Az intézet munkáját sokban előmozdíthatja, ha a csoportok élére olyan elítélteket sikerül állítani, akik befolyásukat a büntetési célok megvalósítása érdekében használják fel.

A csoporthoz, a közösséghez tartozás érzését, a közösségért való felelősség érzését alkalmas növelni a csoport tagjainak együttes kedvezményben való részesítése. Ezáltal is tapasztalhatóvá, kézzel foghatóvá válik a csoport minden tagja számára az egymásért való felelősség, az összetartozás ténye.

Mivel a fiatalkorú elítéltek részére adható többi kedvezmény megegyezik a felnőttkorúak számára biztosított kedvezményekkel, azokkal itt nem kívánunk még egyszer foglalkozni. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy a rövid tartamú eltávozás – három–hét nap – engedélyezése csak a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási munkahelyén lehetséges, feltéve, hogy szülője vagy gondozója a fiatalkorút fogadja.

A fiatalkorúval szemben alkalmazott fenyítések több vonatkozásban is eltérnek a felnőttkorúak fenyítésétől. A 39. § szerint: „(1) A fiatalkorúval szemben alkalmazható fegyelmi fenyítések: *a)* dorgálás szóban vagy parancsban, *b)* szigorú megrovás parancsban, *c)* a szórakoztató közös foglalkozástól három hónapig terjedhető eltiltás, *d)* a csomagküldeménytől három hónapig terjedhető eltiltás, *e)* a keresményből saját célra felhasználható összeg csökkentése, *f)* a tisztségviselési megbízatás visszavonása, *g)* húsz napig terjedhető magánelzárás. (2) A tizennyolcadik életévét betöltött elítélttel szemben előzetes orvosi véleménytől függően húsz napig terjedhető szigorított magánelzárás is alkalmazható."

A felnőttkorú elítéltek fenyítési eszközeitől lényeges eltérés áll tehát fenn a külvilággal való kapcsolatra vonatkozó fenyítések, valamint a magánelzárás súlyosabb változatai tekintetében. Az utóbbiak alkalmazását a törvényhozó azért zárta ki, mivel az a fiatalkorú fejlődésben levő szervezetét károsan érinthetné, az előbbi vonatkozásában pedig az *indokolás* az alábbi magyarázatot adja: „A külvilággal való kapcsolattal összefüggő fenyítések közül fiatalkorúaknál csak a csomagküldeménytől eltiltás alkalmazható, ez is a felnőtteknél lényegesen rövidebb tartamban. A levelezéstől és a látogatástól eltiltás viszont a fiatalkorúak pozitív emberi kapcsolatainak fenntartását érintené károsan, ezek a kapcsolatok pedig a szabadságvesztés végrehajtása alatti nevelés fontos kiegészítői lehetnek."[90]

[90] Igazságügyi Közlöny 1966. évi 11. sz. 251. old.

Ezen okfejtéssel maradéktalanul egyetértünk, és belőle a magunk számára azt a következtetést vonjuk le, hogy a felnőttkorúaknál is lehetőleg kerülni kellene a külvilággal való kapcsolattal összefüggő fenyítések alkalmazását.

3. Röviden érinteni kívánjuk még a fiatalkorú elítéltek *szabadításával és utógondozásával* kapcsolatos főbb teendőket is.

Abból indulunk ki, amit már fentebb erőteljesen hangsúlyoztunk: a visszaesés megakadályozásának egyik hatásos eszköze a szakmunkásképzés.

Igaz ugyan, hogy a szabadságvesztés időtartama gyakran nem teszi lehetővé a szakképzés befejezését, az ilyen irányú előképzés alkalmasnak tűnik a fiatalkorú gondolkodásánk pozitív irányú befolyásolására.

Viszont nehezítené a szakmunkásképzés lebonyolítását az, ha az elítéltnek közben az általános iskolai tanulmányait is kellene végezni. Ezért helyesnek látszik az a megoldás, hogy az általános iskolai tanulmányokat folytató fiatalkorút betanítottmunkás-képzésben részesítik.

Mindenképpen indokolt a szakmai képzésben részesítés olyan elítéltek vonatkozásában, akik a büntetésük megkezdése előtt szakmai oktatásban vettek részt. Ezek számára lehetővé kell tenni szakmai tanulmányaik folytatását, feltéve természetesen, hogy az intézet körülményei ezt nem zárják ki. Ha szakmai tanulmányaik folytatása az intézet adottságaira tekintettel nem lehetséges, akkor olyan szakmai képzésben kell az ilyen elítélteket részesíteni, amely biztosítja a szabadulásuk után tanulmányaik folytatását.

A szabad életre való felkészítést szolgáló ezen teendők mellett a büntetésvégrehajtási intézetek parancsnokságának konkrét feladatai is vannak. A *Büntetésvégrehajtási Szabályzat* pl. előírja, hogy a fiatalkorú elítélt nevelője a szabadulás előtt egy hónappal tájékozódjék a szabaduló terveiről és megnyugtató módon tisztázza a fiatalkorú várható életkörülményeit annak hozzátartozójával, illetőleg gondozójával.

Ha az elítélt a feltételes szabadságra bocsátás időpontjában a tizennyolcadik életévét még nem töltötte be, akkor az intézetnek értesítenie kell az első fokon eljárt bíróságot pártfogó felügyelő kijelölése érdekében. A pártfogó munkájának a megkönnyítése érdekében mellékelni kell ehhez az értesítéshez a fiatalkorúnak a büntetés végrehajtása alatt tanúsított magatartásáról és fejlődéséről készített nevelői jellemzést is.

Ha a fiatalkorú állami gondozott, értesíteni kell annak a megyei gyermekvédő otthonnak az igazgatóját is, amelynek illetékességi területén volt a fiatalkorú elítélése előtt elhelyezve. Ilyen esetekben a szabadulót az igazgatónak, illetőleg megbízottjának kell átadni.

A tvr. 41. § (1) bekezdése szerint: „Különös gondot kell fordítani a szabadságvesztésből szabadult fiatalkorúnak utógondozására, így a 34. §-ban foglaltakon túlmenően elő kell segíteni azt is, hogy a fiatalkorú a szabadulás előtt a leendő munkáltatójával munkaszerződést kössön."

IX. A tvr. IX. Fejezetében foglalt rendelkezések magyarázatát az *indokolás* bevezető megjegyzéseivel kezdjük: „A szabadságvesztés büntetőjogi büntetés,

az előzetes letartóztatás a terheltel szemben a büntető eljárás során alkalmazott biztonsági intézkedés. E két, jellegében különböző szabadságelvonás foganatosítása együttes szabályozásának alapja egyfelől az, hogy mindkettő a szabadságtól megfosztással jár, éspedig a büntető eljárás során, illetve annak eredményeként, másfelől pedig az, hogy az előzetes letartóztatást is általában büntetésvégrehajtási intézetben foganatosítják."[91]

1. Az előzetesen letartóztatottak *elhelyezésére* is a büntetésvégrehajtási intézetek szolgálnak, átmenetileg azonban a rendőrségi vagy a katonai fogdában is foganatosítható az előzetes letartóztatás. Tekintettel azonban arra, hogy előzetes letartóztatás egységes jogintézmény, szükséges, hogy egységes elvek szerint történjék foganatosítása.

Abban az esetben, ha az előzetes letartóztatást büntetésvégrehajtási intézetben foganatosítják, „az előzetesen letartóztatottak az elítéltekkel egyenlő elbírálás alá nem vonhatók" (tvr. 42. § (3) bek.). Ennek legelső következménye az, hogy az előzetesen letartóztatottakat el kell különíteni az elítéltektől.

Az elkülönítés vonatkozásában azonban további teendők is vannak. A büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet 125. § (2) bekezdése értelmében: „Az előzetes letartóztatásban levő terheltet lehetőleg másoktól elkülönítve kell őrizni. Ha ez nem lehetséges, gondoskodni kell arról, hogy ugyanannak a bűncselnek az elkövetőit egymással együttesen ne őrizzék."

Kiegészíti e rendelkezést az 1966. évi 21. sz. tvr. 43. § (2) és (3) bekezdése azzal, hogy „a férfiakat a nőktől, a fiatalkorúakat a felnőttektől" szintén el kell különíteni, illetőleg, hogy „az együttes elhelyezésnél a lehetőséghez képest figyelembe kell venni az előzetesen letartóztatott előéletét és a terhére rótt bűntett jellegét."

A Be. idézett rendelkezésével kapcsolatban megjegyezzük, hogy az a kivételes helyzetre vonatkozik. Általában csoportosan történik az elhelyezés, kivételesen, ha az ügyész elrendeli, elkülönítetten foganatosítják az előzetes letartóztatást.

2. Az előzetesen letartóztatottak *sajátos jogi helyzetét* szabályozza a tvr. 44. és 45. §§.

A 44. § (1) bekezdése az előzetesen letartóztatottak kötelességeit, a 44. § (2) bekezdése és a 45. § a jogaikat foglalja össze. A 44. § szerint: „(1) Az előzetesen letartóztatott köteles az intézet rendjét megtartani, az intézet tisztántartását, karbantartását és ellátását szolgáló munkában díjazás nélkül részt venni. (2) Az előzetesen letartóztatottat az elítélteknek biztosított jogok mellett (20. §) megilletik a büntető eljárási törvényben meghatározott külön jogok is."

Bár az előzetesen letartóztatottak joghelyzete nem azonos az elítéltekével, az intézet rendjének a megtartását tőlük is meg kell követelni.

Indokolt az is, ha az intézet tisztántartását, karbantartását és ellátását szolgáló munkában is részt vesznek, két okból is. Először, mivel ez saját egészségükkel, ellátásukkal szorosan összefügg, másodszor azért, mivel előzetes letar-

[91] Igazságügyi Közlöny 1966. évi 11. sz. 251. old.

tóztatásukra saját maguk szolgáltattak alapot. Nem igényelhetik ezért a bűnüldöző hatóságoktól azt, hogy azok gondoskodjanak kényelmükről, ellátásukról; e munkát maguknak a letartóztatottaknak kell elvégezniök.

Ami már most jogaikat illeti, az idézett rendelkezés leszögezi, hogy őket nemcsak az elítélteknek biztosított jogok illetik meg, hanem azok is, amelyeket a büntető eljárási törvény a terheltek részére biztosít. Utalni kívánunk azonban arra, hogy az elítélteket megillető egyes jogok gyakorlásából éppen az elítéltektől eltérő joghelyzetük miatt ki vannak zárva, illetőleg az azokkal élésre nem kerülhet sor (pl. a szabadulás előkészítésére vonatkozók).

Sajátos jogaikat a 45. § az alábbiak szerint foglalja össze: „(1) Az előzetesen letartóztatott saját ruháját viselheti, rendszeres termelőmunkával csak kérelmére, az ügyész hozzájárulásával foglalkoztatható, ha ez a büntető eljárás sikerét nem veszélyezteti, esetleges keresményét saját céljára felhasználhatja, – az általa letétbe helyezett vagy a részére küldött pénzből saját céljára a büntetésvégrehajtási munkahelyen felhasználható keresménnyel azonos összeget használhat fel, – részére tisztasági csomag és – az intézet parancsnokának engedélyével – szépirodalmi és szakkönyvek küldhetők be –, a börtönben levő elítéltekre előírt időköznél gyakrabban válthat levelet, fogadhat látogatót, kaphat élelmiszercsomagot. (2) Az előzetesen letartóztatott levelezésére, védőjével és más személyekkel érintkezésére a büntető eljárás szabályai az irányadók. (3) Egyebekben az őrzésre és az intézet rendjére a börtön szabályait kell alkalmazni."

Úgy véljük, az idézett rendelkezés nagyon kevés magyarázatot igényel. Tükrözik ezek a rendelkezések az előzetesen letartóztatottak és az elítéltek joghelyzete közötti különbséget és annak elősegítését célozzák, hogy a letartóztatott megfelelően fel tudjon készülni ügyének tárgyalására.

Könyvek csak az intézet parancsnokának engedélyével küldhetők ugyan részére, véleményünk szerint azonban az engedély csak abban az esetben tagadható meg, ha a könyvküldés a büntető eljárás sikerének az akadályozását célozza. A parancsnok engedélyezési joga tehát tulajdonképpen csak ellenőrzési célokat szolgál.

Az idézett rendelkezés általános érvénnyel szögezi le, hogy az előzetesen letartóztatottak gyakrabban válthatnak levelet, fogadhatnak látogatókat és kaphatnak élelmiszercsomagot, mint az elítéltek. További rendelkezést tartalmaz a Be. 125. § (3) bekezdése e vonatkozásban: „Az előzetes letartóztatásban levő terheltek levelezése és általában más személyekkel való érintkezése ellenőrzés alatt áll. Védőjével az előzetes letartóztatásban levő terhelt ellenőrzés nélkül érintkezhet; ha azonban attól kell tartani, hogy az érintkezésnek ez a módja az eljárás sikerét meghiúsíthatja, a védővel való érintkezést is megfelelően ellenőrizni kell."

Mivel az előzetesen letartóztatott még a büntető eljárás alatt áll, indokolt a külvilággal – így a védőjével – való kapcsolatát is ügyészi ellenőrzés alá helyezni. Az ügyész engedélyezi a védővel való érintkezést és ennek során írhatja elő az érintkezés ellenőrzését is.

Külön kell szólni a letartóztatott személy jognyilatkozatairól.

A letartóztatottak is megtehetik mindazokat a jognyilatkozatokat, amelyeket az elítéltek, terhelti helyzetükből folyik viszont néhány további sajátos jognyilatkozat megtételének a lehetősége. Ilyenek: védőt bízhat meg és az erről szóló meghatározást aláírhatja; a védőtől a megbízást visszavonhatja; kérheti az illetékes szervektől előzetes letartóztatásának megszüntetését; bizonyítási indítványt terjeszthet elő az ügyészséghez is, bírósághoz is; fellebbezést jelenthet be, illetőleg a bejelentett fellebbezést visszavonhatja.

3. Korábban már volt szó arról, hogy az előzetesen letartóztatott személyekkel szemben is gondoskodni kell *az intézet rendjének és a fegyelemnek* a fenntartásáról. Ennek érdekében lehetővé kell tenni meghatározott fenyítések alkalmazását is. A tvr. 46. §-a sorolja fel a fegyelmi fenyítéseket: „(1) Az előzetesen letartóztatottal szemben a következő fegyelmi fenyítések alkalmazhatók: *a)* dorgálás szóban; eltiltás a soron következő *b)* levélváltástól, *c)* látogató fogadásától, *d)* élelmiszercsomagtól; *e)* a keresményből saját célra felhasználható összeg csökkentése; *f)* harminc napig terjedhető magánelzárás; *g)* húsz napig terjedhető szigorított magánelzárás; *h)* tíz napig terjedhető sötétzárka. (2) A sötétzárka fenyítést csak a nyomozás befejezése után lehet alkalmazni. (3) A szigorított magánelzárás és a sötétzárka fenyítés csak előzetes orvosi véleménytől függően alkalmazható. (4) Fiatalkorú előzetesen letartóztatottal szemben az (1) bekezdésben felsorolt fegyelmi fenyítések azzal az eltéréssel alkalmazhatók, hogy a magánelzárás leghosszabb tartama húsz nap, szigorított magánelzárásnak és sötétzárkának pedig nincs helye. (5) A fegyelmi fenyítés nem sértheti az előzetesen letartóztatottnak a védekezéshez való jogát."

Az idézett rendelkezések közül kettőt tartunk kiemelkedőnek: az egyik az (5) bekezdésben foglalt szabály, amelyre garanciális jelentősége miatt hívjuk fel külön a figyelmet, a másik a fiatalkorúak eltérő kezelését előíró (4) bekezdés. Ez utóbbihoz még hozzávesszük azt, hogy a fiatalkorút már a nem jogerős szabadságvesztésre szóló elítélés esetében is át kell szállítani a fiatalkorúak büntetésvégrehajtási intézetébe és ott a fentebb ismertetett megfigyelést el kell végezni. A megfigyelés ideje alatt már bevonható az általános iskolai oktatásba is. Egyébként a tanulmányai folytatásához szükséges tankönyveket és tanszereket előzetes letartóztatásának kezdetétől magánál tarthatja.

X. A törvényerejű rendelet X. Fejezete néhány *vegyes rendelkezést* tartalmaz. Közülük csak kettőt emelünk ki: az 51. § értelmében a tvr. 1967. március 1. napján lépett hatályba, a 49. §-t viszont idézzük: „Javító-nevelő munkának, illetőleg pénzbüntetésnek szabadságvesztésre átváltoztatása esetén a büntetést az elítélt lakóhelye szerint illetékes büntetésvégrehajtási intézetben kell végrehajtani."

Igaz ugyan az, hogy az itt említett átváltoztatások esetében aránylag nagyon rövid ideig tartó szabadságvesztés kerül végrehajtásra, mégsem tekinthető minden szempontból szerencsésnek ez a rendelkezés. Előnye az, hogy a büntetésvégrehajtási intézetet nem terheli felesleges átszállítási kötelesség az egyébként

indokolt fokozatnak megfelelő intézetbe, hátránya viszont az, hogy azt az elítéltet hátrányos helyzetbe hozza, akinek a lakóhelye szerint illetékes büntetés-végrehajtási intézetben a szabadságvesztés szigorúbb fokozatai – szigorított börtön vagy börtön – nyernek végrehajtást. Helyesebb lenne az olyan elítélteket, akiknek javító-nevelő munkára vagy pénzbüntetésre szóló elítéléseit szabadságvesztésre változtatják át, egyenesen a lakóhelyhez legközelebb fekvő büntetés-végrehajtási munkahelyre irányítani.

Д-р Йожеф Фелдвари

УЧЕНИЕ О НАКАЗАНИИ

СОДЕРЖАНИЕ

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАКАЗАНИЯ

§ 1. Место учения о наказании в системе уголовных наук 17

1. Размежевание области учения о наказании 18
2. Вопрос о самостоятельности учения о наказании 20
   а) самостоятельность наук вообще; *б)* самостоятельность учения о наказании 22
3. Место знаний о наказании в системе наук 24
4. Значение наказания в науках, исследующих вопрос о наказании 25
   а) в науке уголовного права; *б)* в криминологии; *в)* в педагогии; *г)* в психологии; *д)* в социологии 25
5. Задача учения о наказании 30
6. Сегодняшнее положение и перспективы учения о наказании 32

§ 2. Цели наказания 33

1. Прежние теории о целях наказания 34
   а) абсолютные теории; *б)* релятивные теории; *в)* смешанные теории; *г)* идея о воспитательном наказании 34
2. Сегодняшние воззрения о целях наказания 44
   а) Взгляды, признающие репрессию; *б)* взгляды, подчеркивающие специальную превенцию; специальная превенция и воспитание; *в)* взгляды, подчеркивающие генеральную превенцию 44
3. Некоторые законные распоряжения по этому вопросу 56
4. Урегулирование, примененное в венгерском действующем праве 57

§ 3. Правовое основание наказания; обоснование уголовно-правовой ответственности 60

1. Прежние воззрения о правовом основании наказания 60
2. Сегодняшние взгляды 61

3. Выступление на передний план обоснования уголовной ответственности 61
а) сущность и виды ответственности; *б)* уголовно-правовая ответственность; *в)* основание и условия уголовно-правовой ответственности 62
4. Системы уголовно-правовой ответственности 66
а) индетерминистская концепция; *б)* основные тезисы детерминистской концепции; *в)* различные детерминистские по своему характеру концепции 66
5. Обоснование венгерской системы ответственности 72
6. Моральное основание детерминистской системы ответственности 74

§ 4. Сущность наказания и определение его понятия 75

1. Изменение подхода к сущности наказания 76
2. Выяснение сущности наказания 78
а) соотношение наказания и воспитания вообще; *б)* наказание и воспитание по уголовному праву; *в)* соотношение наказания и принуждения; *г)* соотношение принуждения и воспитания 78
3. Определение родового понятия наказания 83
а) Определение, данное Листом и Маурахом; *б)* точка зрения представителей советской науки права; *в)* наше воззрение 86
4. Отличительные черты понятия наказания 87
а) применяется за совершение преступления; *б)* применяется в отношения лица, совершившего преступление; *в)* может быть назначено соответствующими органами государства; *г)* формы, условия применения наказания; *д)* принудительный характер наказания; *е)* цели применения наказания; *жс)* общественная оценка, выраженная в наказании 87

ЧАСТЬ ВТОРАЯ

ПРАВОВОЕ УРЕГУЛИРОВАНИЕ НАКАЗАНИЯ

§ 1. Система наказаний согласно действующему венгерскому праву 95

1. Наказания и мероприятия 96
2. Отдельные системы наказаний 97
3. Система наказаний согласно венгерскому законодательству 98

§ 2. Урегулирование смертной казни 101

1. Высшая, однако одновременно исключительная мера наказания 101
2. Вопрос о праве на существование смертной казни 102
а) дискуссия о праве на существование смертной казни; *б)* точка зрения марксизма-ленинизма; *в)* изложение нашей точки зрения 103
3. Дальнейшие законные положения 113

§ 3. Урегулирование лишения свободы 113

1. Развитие лишения свободы как наказания 113
2. Частота применения наказания лишением свободы 114
3. Законное урегулирование лишения свободы 116
   а) положение о сроке лишения свободы; *б)* урегулирование отдельных ступеней наказания; *в)* принципиальное основание различения между ступенями; *г)* производство при определении ступеней; *д)* исполнение наказания лишением свободы, применимого к несовершеннолетним; *е)* исполнение лишения свободы, примененного к военнослужащим; *ж)* отхождение от предписанной ступени 116
4. Условно-досрочное освобождение 139
   а) его принципиальное основание; *б)* льгота одной трети; *в)* льгота одной четверти; *г)* исключение условно-досрочного освобождения судом, рассматривающим данное уголовное дело 146

§ 4. Урегулирование исправительно-воспитательных работ 148

1. Существенные черты исправительно-воспитательных работ 148
2. Точка зрения лиц, участвующих в создании закона об общей части уголовного кодекса 150
3. Литературная дискуссия о кругу лиц, учитываемых при применении исправительно-воспитательных работ 150
4. Частота применения исправительно-воспитательных работ 151
5. Возможности применения исправительно-воспитательных работ 153
6. Законное урегулирование исправительно-воспитательных работ 153
   а) определение места исполнения работы и характера исполняемой работы; *б)* удержания из заработка осужденного; *в)* права осужденного; *г)* срок осуждения; *д)* замена исправительно-воспитательных работ лишением свободы; *е)* приостановление трудового отношения на время осуждения 154
7. Применение дополнительных наказаний, присоединяемых к исправительно-воспитательным работам 163
8. Применение исправительно-воспитательных работ к несовершеннолетним 163

§ 5. Урегулирование штрафа 163

1. Сущность штрафа о способ его применения 163
   а) в качестве основного наказания; *б)* в качестве дополнительного наказания 164
2. Замена штрафа иной мерой наказания 166
3. Размеры применимого штрафа 167
4. Зачет срока предварительного заключения в штраф 167

§ 6. Урегулирование дополнительных наказаний 168

1. Лишение права заниматься общественной деятельностью 168
   а) условия применения; *б)* срок; *в)* содержание лишения 168

2. Лишение права заниматься определенной профессией 169
а) условия применения; *б)* срок лишения 169
3. Высылка из пределов определенной территории страны 171
а) условия применения; *б)* срок 171
4. Высылка с территории ВНР 172
5. Конфискация имущества 172
а) условия применения; *б)* размер 172

§ 7. Урегулирование мер воздействия 174

1. Предупреждение 174
2. Принудительное лечение 175
3. Принудительное лечение от алкоголизма 178
4. Конфискация 179

§ 8. Специальные меры, применяемые к несовершеннолетним и к военнослужащим 181

1. Меры воспитательного характера 181
2. Меры медицинского характера 182
3. Меры, применяемые к военнослужащим 184

ЧАСТЬ ТРЕТЬЯ

НАЗНАЧЕНИЕ НАКАЗАНИЯ

§ 1. О назначении наказания вообще 187

1. Место и роль назначения наказания в системе привлечения к уголовной ответственности 187
2. Разделение задачи по назначению наказания между законодателем и судом 190
3. Роль органов по исполнению наказания 194

§ 2. Принципы назначения наказания 196

1. Принципы назначения наказания 196
а) законность; *б)* гуманизм; *в)* индивидуализация; *ва)* законная индивидуализация; *вб)* судебная индивидуализация; *вв)* индивидуализация исполнения 196
2. Некоторые аспекты, учитываемые при назначении наказания 203
а) Соотношение обстоятельств, перечисленных в §-е 64 УК; *б)* тяжесть объективных и субъективных обстоятельств; *в)* запрет двойной оценки; *г)* сила воздействия обстоятельств, смягчающих и отягчающих ответственность 203

§ 3. Оценка судебной практики 209

1. Вопрос о соответствии законодательной оценки судебной оценке 210
2. Вопрос об осуществлении принципов уголовной политики, некоторые недостатки 214
а) отсутствие единообразия; *б)* колебание в судебной практике; *в)* мягкость при назначении наказания 215

§ 4. Ход назначения наказания 220

1. Вопросы, разрешаемые предварительно 220
2. Эмоциональный фон назначения наказания 222

§ 5. Роль целей наказания при назначении наказания 225

1. Функция защиты общества 226
2. Предупреждение совершения преступлений; специальная о ибщая первенция 229
3. Психическое воздействие назначенного наказания и предвидение этого 235
4. Подытожение нашего мнения 239

§ 6. Значение общественной опасности преступления и лица, совершившего преступление, при назначении наказания 240

1. Сущность общественной опасности преступления и лица, совершившего преступление 240
а) объективная и субъективная общественная опасность, абстрактная и конкретная общественная опасность; *б)* оценка общественной опасности законодателем; *в)* функция общественной опасности при назначении наказания; *г)* роль общественной опасности, которая была налицо при совершении преступления, и общественной опасности при назначении наказания 240
2. Место общественной опасности в учении о преступлении 245
а) теоретические концепции; *б)* законное урегулирование; *в)* законное урегулирование; *в)* воззрение, принятое в судебной практике; *г)* практическое влияние на назначение наказания теоретических воззрений о месте общественной опасности в системе учения о преступлении 246
3. Роль степени общественной опасности при назначении наказания 251
4. Подытожение нашего мнения 252

§ 7. Значение виновности лица, совершившего преступление, при назначении наказания 253

1. Некоторые воззрения о роли виновности 253
2. Воздействие степени виновности 257
3. Роль и оценка случайности 261

§ 8. Обстоятельства, смягчающие и отягчающие ответственность 262

А) Смягчающие и отягчающие обстоятельства, имеющие объективный характер 267

I. *Обстоятельства, связанные с объектом и предметом преступления* 267

1. Воззрения об объекте преступления 267

2. Группировка обстоятельств, связанных с объектом преступления 271

а) общественная оценка нарушенного общественного отношения; *б)* изменение общественной оценки; *в)* размножение фактов совершения преступлений; *г)* прекращение потребности защиты; *д)* оценка дополнительного ущерба или опасности; *е)* совокупность нескольких преступлений; *ж)* возможность усиления ущерба; *жа)* учет последствий преступления; *жб)* к причинению более тяжелого ущерба не дошло; *жв)* значение стадий развития; *жг)* дальнейшие последствия преступления; *жд)* ущерб, возникнувший лица, совершившего преступление или у его близких; *же)* размер имущественного вреда; *з)* обстоятельства, связанные с пассивным субъектом и предметом преступления; *за)* значение физического предмета, нарушенного посягательством; *зб)* обстоятельства, связанные с потерпевшим; значение отношений между лицом, совершившим преступление, и потерпевшим; *и)* значение желания потерпевшего 271

II. *Обстоятельства, связанные с некоторыми элементами, принадлежащими к объективной стороне преступления* 305

1. Обстоятельства, характеризующие способ совершения преступления 307

а) применение принуждения и угрозы; *б)* повторность и продолжаемость совершения; *в)* применение обмана и введение в заблуждение; *г)* жестокость, брутальность совершения; *д)* совершение исподтишка; *е)* осуществление разных форм совершения у одного преступника; *ж)* совершение способом, затрудняющим раскрытие 308

2. Обстоятельства, связанные с местом совершения преступления 315

3. Обстоятельства, связанные с временем совершения преступления 316

а) значение определенного момента; *б)* значение обстоятельств, имеющих место в определенном моменте; *в)* преступления, совершенные во время испытательного срока; *г)* значение истечения времени; *д)* значение других дат и сроков 316

4. Значение средства, примененного при совершении преступления 323

Б) Обстоятельства, смягчающие и отягчающие ответственность, имеющие субъективный характер 325

Обстоятельства, связанные с субъектом преступления и с субъективной стороной преступления .....

1. Условия того, чтобы конкретное лицо могло стать субъектом преступления и обстоятельства, связанные с качеством субъекта преступления 325

а) значение возраста; *б)* способность выдержать наказание; *в)* интеллектуальный уровень; *г)* профессиональная квалификация и ее отсутствие 326

2. Роль личности при назначению наказания; обстоятельства, связанные с личностью 336

а) воздействие жизненной среды в детском возрасте и во время молодежи; *б)* семейные отношения; *в)* семейное состояние; *г)* общественное положение; *д)* образ жизни лица, совершившего преступление; *е)* запойны

образ жизни и совершение преступления в состоянии опьянения; *ж)* отношение к труду; *з)* руководящий и ответственный пост; *и)* несудимость; *иа)* взаимосвязь несудимости и возраста; *иб)* взаимосвязь несудимости и права занимать определенные должности; *ив)* возможность признания несудимости, абз. 3. §-а 78 УК; *й)* судимость *к)* ;качество совершителя преступления 339
3. Поведение обвиняемого после совершения преступления 371
а) признание и отрицание; *б)* добровольное заявление о преступлении; *в)* самоубийство; *г)* возмещение причиненного ущерба 371
4. Значение мотивов совершения преступления 378
а) вызывающее поведение потерпевшего; *б)* месть; *в)* оправдающие основания; *г)* влияние третьих лиц; *д)* отсутствие надлежащего контроля; *е)* отсутствие серьезного основания 379
5. Значение цели лица, совершившего преступление 386

§ 9. Наказание по совокупности 387

I. *Совокупность преступлений, как условие наказания по совокупности*..... 388
I. Совокупность преступлений как проблема квалификации 388
2. Сущность единства преступления о совокупности преступлений 390
3. Мнимая совокупность и ее последствия 390
II. *Системы наказаний по совокупности* 393
1. Кумуляция 393
2. Абсорпция 394
3. Асперация 395
III. *Нормы венгерского действующего права* 396
1. Осуществление принципа абсорпции 396
2. Осуществление принципа асперации 398
3. Назначение штрафа по совокупности 399
4. Назначение дополнительного наказания по совокупности 399
5. Привлечение к ответственности несовершеннолетних преступников в лучае совокупности преступлений 400
6. Нижний предел наказания по совокупности 401

§ 10. Сложение наказаний 402

I. *Место сложения наказаний в системе уголовного права и его историческое развитие* 402
II. *Урегулирование согласно венгерскому действующему праву* 404
1. Общие условия соединения в сложенное наказание 406
а) несколько приговоров, вступивших в законную силу; *б)* еще не исполненные; *ба)* оценка условного освобождения; *бб)* оценка осуждения из-за преступления, совершенного до условного досрочного освобождения; *бв)* *а)* несколько приговоров, вступивших в законную силу; *б)* еще не исполненных; *ба)* оценка условного освобождения; *бб)* оценка осуждения из-за

преступления, совершенного до условного досрочного освобождения; *бв)* оценка осуждения из-за преступления, совершенного во время срока условного досрочного освобождения 406
2. Способ соединения в одно сложенное наказание 411
а) вынесение приговора между совершением отдельных преступлений; *б)* все преступления были совершены до вступления в законную силу первого приговора (квази совокупность); *в)* соединение уже назначенного сложенного наказания в одно сложенное наказание путем вынесения другого приговора 412
3. Соединение в одно сложенное наказание при наличии нескольких приговоров к лишению свободы 417
а) в случае условнпго приоставления исполнения; *б)* когда одно из наказаний лишением свободы является результатом замены другого вида наказаний; *в)* определение степени лишения свободы 417
4. Соединение в одно сложенное наказание наказания лишением свободы и исправительно-воспитательных работ 420
5. Соединение в сложенное наказание несколько осуждений к исправительно-воспитательным работам 421
а) срок возможности соединения в сложенное наказание; *б)* срок сложенного наказания; *в)* еразмр удержания из зароботка 421
6. Соединение дополнительных наказаний в сложенное наказание 422
7. Соединение в сложенное наказание в случае несовершенолетнихн преступников 424
8. Условное досрочное освобождение в случае сложенного наказания 425
9. Случаи исключения возможности соединения в сложенное наказание 426

§ 11. Смягчение наказания 426

1. Общие условия смягчения наказания 427
а) роль целей наказания; *б)* других обстоятельств 428
2. Роль смягчения 429
а) ограниченное смягчение; *аа)* снижение наказания на одну степень; *аб)* снижение наказания на две степени; *б)* неограниченное смягчение и случаи такого смягчения 429

§ 12. Условное приостановление приведения наказания в исполнение 436

I. *Историческое развитие института условного осуждения* 436
1. Развитие института до освобождения страны 436
а) кодекс им. Чемеги; *б)* требования реформных движений и первая новелла уголовного закона; *в)* соотношение условного осуждения и лишения свободы на короткий срок; *г)* воззрения о юридическом характере интитута 436
2. Развитие после освобождения 441
а) система закона об общей части уголовного кодекса; *б)* принципиальные решения уголовной коллегии Верховного Суда № X и № XX; *в)* урегулирование согласно закону № V от 1961 г. 441

II. *Исследование сегодняшнего правового положения* 444
1. Правовой характер условного осуждения 444
а) вопрос о том, налицо ли наказание; *б)* круг обстоятельств, служащих основанием для условного осуждения 444
2. Две системы института условного осуждения 446
3. Частота приостановления приведения наказания в исполнение 448
4. Условия приостановления приведения наказания в исполнение 450
5. День начала и день окончания испытательного срока 452
6. Обстоятельства, исключающие приостановление приведения наказания в исполнение 453
а) применение дополнительных наказаний, указанных в законе; *б)* время совершения преступления; *г)* прежняя судимость; вопрос о взаимосвязанности с снятием судимости 453
7. Распоряжение приведения в исполнение наказания, исполнение которого было приостановлено 455
а) приостановление без правового основания; *б)* поведение осужденного в течение испытательного срока не оправдало приостановление 456
8. Институт условного осуждения в будущем законодательстве 458

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТАЯ

ПРИВЕДЕНИЕ НАКАЗАНИЯ В ИСПОЛНЕНИЕ

А) *Вступительные замечания* 461
1. Место и значение исполнения наказаний в борьбе с преступностью 461
2. *а)* Частота наказания лишением свободы; *б)* развитие и способы исполнения наказания лишением свободы; *ба)* система одиночного заключения; *бб)* система молчания; *бв)* система постепенности; *бг)* ирландская система постепенности; *в)* история наказания лишением свободы в Венгрии; *ва)* соответствующие положения закона; *вб)* развитие способа исполнения 465
Б) *Законное урегулирование исполнения наказания лишением свободы* 472
I. Основные принципы 472
1. Цели 472
2. Требование справедливости и законности 474
3. Осуществление принципа постепенности 476
4. Институты по исполнению наказания лишением свободы 479
II. *Порядок исполнения наказания лишением свободы* 480
1. Требования, относящиеся ко всем ступеням исполнения 480
а) обеспечение порядка; *б)* содержание осужденных под стражей и надзором 481
2. Общие характерные черты строгой тюрьмы и тюрьмы 483
а) более значительные ограничения и более строгий режим; *б)* порядок дня; *в)* связь с внешним миром; *ва)* переписка; *вб)* печать, радио и телевидение; *вв)* посещения 483

3. Более значительные различия между наказанием к строгому тюремному заключению и тюремным заключением 491
а) использование свободного времени; *б)* предметы, которые могут остаться во владении осужденных; *в)* размер суммы, которую осужденные могут использовать из заработка для своих целей 492
4. Режим двух ступеней рабочего места по исполнению наказания 495
а) общие характерные черты строгого рабочего места по исполнению наказаний и рабочего места исполнению наказаний *б)* режим строгого рабочего места по исполнению наказаний; *в)* режим рабочего места по исполнению наказаний 495
III. *Обособление и группировка осужденных* 498
1. Обособление осужденных 499
а) на основании отдельных ступеней наказания лишением свободы; *б)* осужденные мужского и женского пола; *в)* несовершеннолетние осужденные и совершеннолетние; *г)* больные осужденные; *д)* матери с малым ребенком и беременные женщины; *е)* лица, восершившие преступления против государства 499
2. Группировка осужденных 500
а) необходимость группировки; *б)* аспекты группировки 500
IV. *Обязанности и права осужденных* 503
1. Теоретические точки зрения о правовом положении осужденных 503
2. Соответствующие положения венгерского законодательства 504
а) общее принципиальное определение правового положения осужденных; *б)* обязанности осужденных; *ба)* отбывание наказания в соответствующем месте исполнения наказания; *бб)* обязанность соблюдения правил внутреннего порядка института и указаний; *бв)* обязанность исполнения работы; *бг)* обязанность возмещения ущербы; *в)* права осужденных; *ва)* заявления осужденных, имеющие правовые последствия; *вб)* право осужденных на предъявление жалоб и заявлений; *вв)* сношение осужденных с посторонними лицами; *вг)* право на использование заработка; *вд)* участие в самодеятельных организациях; *ве)* бесплатное медицинское обслуживание; *вж)* особые права беременных женщин и матерей с малым ребенком 504
V. *Труд осужденных* 517
1. Цели применения труда 517
а) перевоспитание осужденных; *б)* сохранение их физических и интеллектуальных способностей; *в)* приобретение профессиональной практики 517
2. Определение работы и ее организация 521
а) аспекты, учитываемые при определении; *б)* организация работы 521
3. Рабочее время осужденных, охрана и оплата их труда 522
а) рабочее время; *б)* охрана труда; *в)* оплата труда 522
4. Профессиональное обучение осужденных 526
VI. *Воспитание и обучение осужденных, а также режим дисциплины, меры поощрения и обеспечение льгот* 527
A) *Воспитание и обучение осужденных* 527
Вопросы, связанные с воспитанием осужденных 527
а) воспитание, как одна из целей исполнения наказания; *аа)* необходимость воспитания; *аб)* возможности воспитания; *б)* способы и формы воспитания;

ба) групповое и индивидуальное воспитание; *бб)* применение труда; *бв)* систематическое обучение; *бг)* развитие общей культуры; *бд)* участие в самодеятельных организациях; *в)* формы обучения 527
Б) *Режим дисциплины, меры поощрения осужденных и обеспечение им льгот; принудительные действия в ходе исполнения наказания лишением свободы* 532
1. Дисциплинарная ответственность осужденных 533
а) дисциплинарное производство; *б)* цели и меры дисциплинарных взысканий 533
2. Дисциплинарные взыскания 535
а) общие замечания; *б)* исполнение отдельных мер дисциплинарного взыскания; *в)* специальные положения 535
3. Поощрения и льготы 538
а) условия их применения; *б)* их виды 538
4. Принудительные действия 540
VII. *Подготовка освобождения; освобождение* 541
1. Приготовление к освобождению 541
2. Задачи, связанные с трудоустройством и поселением освобожденного осужденного 542
3. Основные задачи и формы последующего попечения 543
VIII. *Особые положения, относящиеся к несовершеннолетним* 544
1. Институты, предназначенные для исполнения наказаний несовершеннолетними и их режим 544
2. Воспитание и обучение несовершеннолетних 546
а) наблюдение за несовершеннолетними и их познание; *б)* формы обучения и воспитания; *в)* обеспечение льгот и применение мер взыскания 546
3. Освобождение несовершеннолетних осужденных и последующее попечение 549
IX. *Осуществление предварительного заключения* 549
1. Помещение лиц, находящихся в предварительном заключении 550
2. Права и обязанности лиц, находящихся в предварительном заключении 550
3. Обеспечение порядка и дисциплины 552
X. *Смешанные положения и положения о введении в действие* 552

Joseph Földvári

DIE LEHRE DER STRAFE

Inhaltsverzeichnis

ERSTER TEIL

DIE THEORETISCHEN BEZIEHUNGEN DER STRAFE

§ *1. Die Stelle der Straflehre im System der Kriminalwissenschaften* 17

1. Umgrenzung des Gebietes der Straflehre 18
2. Die Frage der Selbständigkeit der Straflehre 20

a) die Selbständigkeit der Wissenschaften im allgemeinen; *b)* die Selbständigkeit der Straflehre 20

3. Die Stelle der Kenntnisse über die Strafe im System der Wissenschaften 24
4. Die Bedeutung der Strafe in den Wissenschaften, die sich mit ihr beschäftigen 25

a) in der Strafrechtswissenschaft; *b)* in der Kriminologie; *c)* in der Pädagogie; *d)* in der Psychologie; *e)* in der Soziologie 25

5. Die Aufgabe der Straflehre 30
6. Die Lage der Straflehre heute und ihre Perspektive 32

§ *2. Die Zwecke der Strafe* 33

1. Frühere Theorien über die Zwecke der Strafe 34

a) absolute Theorien; *b)* relative Theorien; *c)* gemischte Theorien; *d)* der Gedanke der erzieherischen Strafe 35

2. Heutige Auffassung über die Zwecke der Strafe 44

a) die Vergeltung anerkennende Ansichte; *b)* die Spezialprävention betonende Ansichte: die Spezialprävention und die Erziehung; *c)* die Generalprävention betonende Ansichte 44

3. Einige diesbezüglichen gesetzlichen Bestimmungen 56
4. Die Regelung unseres geltenden Rechts 57

§ 3. Rechtsgrund der Strafe: die Begründung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit 60

1. Frühere Auffassungen über den Rechtsgrund der Strafe 60
2. Heutige Ansichte 61
3. Das Vordergrundtreten der Begründung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit 61

a) der Sachverhalt und Arten der Verantwortung; *b)* die strafrechtliche Verantwortung; *c)* der Grund und Bedingungen der strafrechtlichen Verantwortlichkeit 62

4. Strafrechtliche Verantwortungssysteme 66

a) die indeterministische Konzeption; *b)* die Grundsätze der deterministischen Konzeption; *c)* verschiedene Konzeptionen deterministischen Charakters 66

5. Die Begründung des eigenen Verantwortungssystems 72
6. Der moralische Grund des deterministischen Verantwortungssystems 74

§ 4. Der Sachverhalt der Strafe und die Bestimmung ihres Begriffs 75

1. Die Veränderung der Anschauung über das Wessen der Strafe 76
2. Klärung des Wesens der Strafe 78

a) das Verhältnis der Strafe und der Erziehung im allgemeinen; *b)* die strafrechtliche Strafe und die Erziehung; *c)* das Verhältnis der Strafe und des Zwanges; *d)* das Verhältnis des Zwanges und der Erziehung 78

3. Die Bestimmung des genus proximum des Begriffs der Strafe 83

a) die Bestimmung von Liszt und Maurach; *b)* Standpunkt der sowjetischen Rechtswissenschaftler; *c)* unsere Auffassung 84

4. Differentiae specificae des Begriffs der Strafe 87

a) sie kommt wegen des Begehens eines Verbrechens zur Anwendung; *b)* sie ist gegen den Täter des Verbrechens anzuwenden; *c)* sie ist durch die zuständigen Behörden des Staates anzuwenden; *d)* die formellen Bedingungen der Strafanwendung; *e)* Zwangscharakter der Strafe; *f)* Zwecke der Strafanwendung; *g)* gesellschaftliche Wertung in der Strafe 87

ZWEITER TEIL

DIE RECHTLICHE REGELUNG DER STRAFE

§ 1. Das Strafsystem unseres geltenden Rechts 95

1. Strafen und Massnahmen 96
2. Die einzelnen Strafsysteme 97
3. Das Strafsystem des ungarischen Strafgesetzbuches 98

§ 2. *Regelung der Todesstrafe* 101

1. Sie ist die härteste, aber zugleich eine Ausnahmestrafart 101
2. Die Frage ihrer Seinsberechtigung 102

a) Diskussion über ihre Seinsberechtigung; *b)* Standpunkt des Marxismus–Leninismus; *c)* Darlegung unserer eigenen Ansicht 103

3. Weitere gesetzliche Anordnungen 112

§ 3. *Regelung der Freiheitsstrafe* 113

1. Die Herausbildung der Freiheitsstrafe 113
2. Die Häufigkeit der Anwendung der Freiheitsstrafe 114
3. Gesetzliche Regelung der Freiheitsstrafe 116

a) Anordnung über ihre Zeitdauer; *b)* Regelung der einzelnen Stufen; *c)* prinzipieller Grund des Unterscheidens unter den Stufen; *d)* Verfahren bei der Bestimmung der Stufen; *e)* Vollzug der gegen die Jugendlichen anwendbaren Freiheitsstrafe; *f)* Vollzug der Freiheitsstrafe gegen Soldaten; *g)* Abweichung von der vorgeschriebenen Stufe 116

4. Die bedingte Entlassung 139

a) ihr prinzipieller Grund; *b)* die Begünstigung von eindrittel; *c)* die Begünstigung von einviertel; *d)* Verbot der bedingten Entlassung seitens des Gerichtes 139

§ 4. *Regelung der Besserungsarbeit* 148

1. Wesentliche Züge der Besserungsarbeit 148
2. Standpunkt des Strafgesetzbuches (1950) 150
3. Literaturdiskussion über den Kreis der bei der Anwendung der Besserungsarbeit in Betracht kommenden Personen 150
4. Häufigkeit der Anwendung der Besserungsarbeit 151
5. Möglichkeiten der Anwendung der Besserungsarbeit 153
6. Gesetzliche Regelung der Besserungsarbeit 153

a) Bestimmung des Ortes der Arbeitsleistung und der Natur der zu leistenden Arbeit; *b)* Verminderung des Lohnes; *c)* die Rechte des Verurteilten; *d)* die Zeitdauer der Verurteilung; *e)* die Umänderung der Besserungsarbeit in Freiheitsstrafe; *f)* das Einstellen des Arbeitsverhältnisses während der Dauer der Bestrafung 154

7. Anwendung der Nebenstrafe bei der Besserungsarbeit 163
8. Anwendung der Besserungsarbeit gegen Jugendliche 163

§ 5. *Die Regelung der Geldstrafe* 163

1. Das Wesen der Geldstrafe und ihre Anwendungsweise 163

a) ihre Anwendung als Hauptstrafe; *b)* ihre Anwendung als Nebenstrafe 164

2. Die Umänderung der Geldstrafe in eine andere Strafe 166
3. Maß der Geldstrafe 167
4. Einrechnung der vorläufigen Festnahme in die Geldstrafe 167

§ 6. *Die Regelung der Nebenstrafen* 168

1. Verbot der Teilnahme in den öffentlichen Angelegenheiten 168

a) Bedingung der Anwendung des Verbotes; *b)* Zeitdauer des Verbotes; *c)* Dauer der Rechtsverwirkung 168

2. Untersagung der Berufsausübung 169

a) Bedingungen der Anwendung; *b)* Zeitdauer der Untersagung 169

3. Die Verweisung vom einem bestimmten Ort 171

a) Bedingungen der Anwendung; *b)* Zeitdauer der Verweisung 171

4. Die Ausweisung der Ausländer 172

5. Vermögensentziehung 172

a) Bedingungen der Anwendung; *b)* Maß der Entziehung 173

§ 7. *Regelung der Massnahmen* 174

1. Warnung 174

2. Die Zwangskur 175

3. Zwangsentziehungs behandlung 178

4. Konfiskation 179

§ 8. *Spezielle Maßnahmen gegen Jugendliche und Soldaten* 181

1. Erzieherische Maßnamhen 181

2. Medizinische Maßnahmen 182

3. Die gegen Soldaten anwendbaren Maßnahmen 184

DRITTEL TEIL

DIE STRAFZUMESSUNG

§ 1. *Über die Strafzumessung im allgemeinen* 187

1. Ort und Rolle der Strafzumessung im System der strafrechtlichen Verantwortlichmachung 187

2. Verteilung der Rolle der Strafzumessung zwischen dem Gesetzgeber und dem Gericht 190

3. Rolle der Strafvollzugsorgane 194

§ 2. *Grundsätze der Strafzumessung* 196

1. Grundsätze der Strafzumessung 196

a) die Gesetzlichkeit; *b)* der Humanismus; *c)* die individualisation; *ca)* gesetzliche Individualisation; *cb)* richterliche Individualisation; *cc)* Vollzugsindividualisation 196

2. Einige maßgebenden Gesichtspunkte bei der Strafzumessung 203

a) das Verhältnis der im § 64 des StGB enthaltenen Umstände zueinander; *b)* Gewicht der objektiven und subjektiven Umstände; *c)* Verbot der doppelten Bewertung; *d)* Einwirkungskraft der mildernden und erschwerenden Umstände 203

§ *3. Wertung der Rechtssprechungspraxis* 209

1. Frage des Einklanges zwischen der gesetzgeberischen und richterlichen Wertung 210
2. Frage der Geltendmachung der kriminalpolitischen Grundsätze, einige Mangelhaffigkeiten 214

a) Das Fehlen der Einheitlichkeit; *b)* Schwankung in der Gerichtspraxis; *c)* Milde bei der Strafzumessung 215

§ *4. Prozess der Strafzumessung* 220

1. Fragen, die vorhergehend zu entscheiden sind 220
2. Psychischer Hintergrund der Strafzumessung 222

§ *5. Rolle der Strafzwecke bei der Strafzumessung* 225

1. Funktion der Verteidigung der Gesellschaft 226
2. Prävention der Straftaten: die Spezial- und Generalprävention 229
3. Psychische Wirkung der zugemessenen Strafe und deren Voraussehen 235
4. Zusammenfassung unserer Meinung 239

§ *6. Bedeutung der Gesellschaftsgefährlichkeit der Straftat und des Täters bei der Strafzumessung* 240

1. Sachverhalt der Gesellschaftsgefährlichkeit der Straftat und des Täters 240

a) Die objektive und subjektive, die abstrakte und konkrete Gesellschaftsgefährlichkeit *b)* Wertung der Gesellschaftsgefährlichkeit von dem Gesetzgeber; *c)* Funktion der Gesellschaftsgefährlichkeit bei der Strafzumessung; *d)* Rolle der Gesellschaftsgefährlichkeit zur Zeit der Begehung und zur Zeit der Beurteilung 240

2. Stelle der Gesellschaftsgefährlichkeit in der Lehre des Verbrechens 245

a) Theoretische Auffassungen; *b)* Regelung im Gesetz; *c)* Die in der Gerichtspraxis zur Geltung kommende Ansicht; *d)* Die praktische Auswirkung der theoretischen Ansichten, welche mit der Stelle der Gesellschaftsgefährlichkeit im System zusammenhängen, bei der Strafzumessung 246

3. Rolle des Grades der Gesellschaftsgefährlichkeit bei der Strafzumessung 251
4. Zusammenfassung unserer Meinung 252

§ *7. Bedeutung der Schuld des Täters bei der Strafzumessung* 253

1. Einzelne Ansichten über die Rolle der Schuld 253
2. Einfluss des Grades der Schuld 257
3. Rolle und Wertung des Zufalls 261

§ 8. Die mildernden und erschwerenden Umstände 262

A) Mildernde und erschwerende Umstande objektiven Charakters 267

I. Umstände im Zusammenhang mit dem Objekt des Verbrechens 267

1. Auffasungen über das Objekt des Verbrechens 267
2. Gruppierung der mit dem Objekt des Verbrechens zusammenhängenden Umstände ... 271

a) soziale Wertung des angegriffenen gesellschaftlichen Verhältnisses; *b)* Veränderung der sozialen Wertung; *c)* Vermehrung der Verbrechen; *d)* das Aufhören des Verteidigungsanspruchs; *e)* Wertung der Plusverletzung und Plusgefahr; *f)* Mehrfache Konkurrenz; *g)* Steigbarkeit der Verletzung; *ga)* Berücksichtigung der Folgen der Straftat; *gb)* Ausbleiben der schwereren Verletzung; *gc)* Bedeutung der Entwicklungsstadien; *gd)* weitere Auswirkungen der Straftat; *ge)* den Täter und seine Angehörigen betreffende Nachteile; *gf)* Grösse des Vermögenschandens; *h)* Die mit dem passiven Subjekt und mit dem Gegenstand des Verbrechens zusammenhängenden Umstände; *ha)* Bedeutung der Eigenheiten des angegriffenen physischen Gegenstandes; *hb)* die mit dem Verletzten verbundenen Umstände; Bedeutung des Verhältnisses zwischen dem Täter und dem Verletzten; *i)* Bedeutung des Wunsches vom Verletzten 271

II. *Die Umstände im Zusammenhang mit den Elementen der objektiven Seite der Straftat* 305

1. Die die Begehungsweise der Straftat charakterisierenden Umstände 307

a) Anwendung von Zwang und Bedrohung; *b)* wiederholte und fortgesetzte Begehung; *c)* arglistiges und irreführendes Vorgehen; *d)* grausames, brutales Begehen; *e)* heim tückisches Begehen; *f)* Verwirklichung verschiedener Begehungsformen bei einem Täter; *g)* Verhalten welches die Aufdeckung erschwert 308

2. Die mit dem Begehungsort der Straftat verbundenen Umstände 315
3. Die mit der Begehungszeit der Straftat verbundenen Umstände 316

a) Bedeutung eines bestimmten Zeitpunkts; *b)* Bedeutung der im bestimmten Zeitpunkt bestehenden Umstände; *c)* Verbrechen während der Bewährungszeit; *d)* Bedeutung des Zeitverlaufs; *e)* Bedeutung anderer Zeitpunkte und der Zeitdauer ... 316

4. Bedeutung des bei der Straftat gebrauchten Mittels 323

B) *Die mildernden und erschwerenden Umstände subjektiven Charakters* 325

Die mit dem Subjekt der Straftat zusammenhängenden Umstände 325

1. Bedingungen des zum Subjekt-Werdens und die mit der Rechtspersönlichkeit zusammenhängenden Umstände 325

a) Bedeutung des Lebensalters; *b)* Fähigkeit die Strafe zu ertragen; *c)* das Verstandsniveau des Täters; *d)* die Fachbildung und deren Nichtvorhandensein 326

2. Die Rolle der Persönlichkeit bei der Strafzumessung; Umstände, im Zusammenhang mit der Persönlichkeit 336

a) Milieuwirkungen in Kinder- und Jugendzeit; *b)* Familienverhältnisse; *c)* Zustand mit Familie; *d)* gesellschaftlicher Stand; *e)* Lebensweise des Täters; *f)* trunksüchtige

Lebensweise und Verbrechensbegehen in betrunkenem Zustand; *g)* Verhältnis zur Arbeit; *h)* ein führender oder Vertrauensposten; *i)* unbestraftes Vorleben; *ia)* Zusammenhang des unbestraften Vorlebens und des Lebensalters; *ib)* Zusammenhang zwischen dem unbestraften Vorlebens und dem Besitz bestimmter Posten; *ic)* ein für unbestraft genommenes Vorleben Abs (3) § 78 StGB; *j)* bestraftes Vorleben; *k)* Täterqualität 339

3. Das Verhalten des Angeklagten nach dem Verbrechen 371

a) das Geständnis und Verleugnen; *b)* das Selbstanzeigen; *c)* Selbstmord; *d)* Ersetzung der verursachten Schäden 371

4. Bedeutung des Motivs des Begehens 378

a) provokatorisches Benehmen des Verletzten; *b)* Rache; *c)* die zu entschuldigenden Motive; *d)* Einfluss anderer Personen; *e)* Ungenauigkeit der Aufsicht; *f)* Nichtvorhandensein ernster Motive 385

5. Bedeutung des Zwecks des Täters 386

§ 9. *Strafe bei Verbrechenskonkurrenz* 387

I. *Verbrechenskonkurrenz, als Bedingung der Konkurrenzstrafe* 388

1. Die Konkurrenz als Qualifizierungsproblem 388
2. Wesen der Verbrechenseinheit und -mehrheit 390
3. Die scheinbare Konkurrenz und ihre Folgen 390

II. *Strafsysteme bei Konkurrenz* 393

1. Die Kumulation 393
2. Die Absorption 394
3. Die Asperation 395

III. *Bestimmungen unseres geltenden Rechts* 396

1. Geltendmachung der Absorptionstheorie 396
2. Geltendmachung der Asperationstheorie 398
3. Geldstrafe bei Konkurrenz 399
4. Nebenstrafe bei Konkurrenz 399
5. Verantwortlichmachung der Jugendlichen bei Konkurrenz 400
6. Untere Grenze der Konkurrenzstrafe 401

§ 10. *Die Gesamtstrafe* 402

I. *Stelle der Gesamtstrafe im System des Strafrechts und ihre geschichtliche Entwicklung* ... 402

II. *Regelung durch unser geltendes Recht* 404

1. Die allgemeinen Bedingungen der Gesamtstrafenbildung 406

a) mehrere rechtskräftige Urteile; *b)* nichtvollstrecktes Urteil; *ba)* Wertung der bedingten Entlassung; *bb)* Wertung der Verurteilung wegen der begangenen Straftat

vor der Zeit der bedingten Entlassung; *bc)* Wertung der Verurteilung wegen einer begangenen Straftat während der Zeit der bedingten Entlassung 406

2. Art und Weise der Gesamtstrafenbildung 411

a) Urteilsfällung zwischen den einzelnen Verbrechensbegehen; *b)* jedes Verbrechen wurde vor dem Eintritt der Rechtskraft des ersten Urteils begangen (quasi Konkurrenz); *c)* die Gesamtstrafenbildung einer Gesamtstrafe mit einem anderen Urteil 412

3. Gesamtstrafenbildung von Freiheitsstrafen 417

a) im Falle der bedingten Aussetzung des Strafvollzugs; *b)* die eine Freiheitsstrafe ist Ergebnis der Veränderung einer anderen Strafart; *c)* Bestimmung der Strufe der Freiheitsstrafe 417

4. Gesamtstrafenbildung von Besserungsarbeit und Freiheitsstrafe 420

5. Gesamtstrafenbildung von mehreren Besserungsarbeiten 421

a) Zeit der Möglichkeit der Gesamtstrafenbildung; *b)* Zeitdauer der Gesamtsrafe; *c)* Maß des Lohnabzugs 422

6. Gesamtstrafenbildung von Nebenstrafen 422

7. Gesamtstrafenbildung gegen die Jugendlichen 424

8. Bedingte Entlassung im Falle einer Gesamtstrafe 425

9. Die Fälle der Ausgeschlossenheit bei der Gesamtstrafenbildung 426

§ *11. Milderung der Strafe* 426

1. Allgemeine Bedingungen der Strafmilderung 427

a) Rolle der Strafszwecke; *b)* Rolle anderer Umstande 428

2. Stufe der Milderung 429

a) die beschränkte Milderung; *aa)* Herabsetzung mit einer Stufe; *ab)* Herabsetzung mit zwei Stufen; *b)* unbeschränkte Milderung und ihre Fälle 429

§ *12. Bedingte Aussetzung des Strafvollzuges* 436

I. *Die geschichtliche Entwicklung der Institution der bedingten Verurteilung* 436

1. Entwicklung dieser Institution bis zur Befreiung 436

a) Der Kodex Csemegi; *b)* Forderungen der Reformbewegungen und die I. Novelle des StGB; *c)* Verhältnis zwischen der bedingten Verurteilung und der Freiheitsstrafe von kurzer Zeitdauer; *d)* Auffassungen über die Rechtsnatur der Institution 436

2. Entwicklung nach der Befreiung 441

a) System des StGB vom Jahre 1950; *b)* prinzipielle Entscheidungen Nr X. und XX. des Obersten Gerichtes; *c)* Regelung durch das Gesetz V. 1961 443

II. *Untersuchung der heutigen Rechtslage* 444

1. Rechtsnatur der bedingten Verurteilung 444

a) Problem des Strafcharakters; *b)* Kreis der Umstände die den Grund der Strafaussetzung bilden 444

2. Zwei Systeme der Institution von bedingter Verurteilung 446
3. Häufigkeit der Aussetzung des Strafvollzuges 448
4. Bedingungen der Aussetzung des Strafvollzuges 450
5. Der erste und der letzte Tag der Bewährungsfrist 452
6. Ausschliessungsgründe der Strafaussetzung 453
a) Anwendung der im Gesetz enthaltenen Nebenstrafen; *b)* Zeitpunkt der Begehung des Verbrechens; *c)* eine frühere Verurteilung; die Frage des Zusammenhanges mit der Rehabilitation 453
7. Anordnung des Vollzugs der ausgesetzten Strafe 455
a) Aussetzung ohne Rechtsgrund; *b)* ungünstiger Ablauf der Bewährungsfrist 456
8. Institution der bedingten Verurteilung de lege ferenda 458

VIERTER TEIL

DER VOLLZUG DER STRAFE

A) *Einleitende Bemerkungen* 461

1. Ort und Bedeutung des Strafvollzugs im Kampf gegen die Kriminalität 461
2. Die Freiheitsstrafe 465
a) ihre Häufigkeit; *b)* ihre Herausbildung und die Modalitäten der Vollziehung; *ba)* Einzelarrestsystem; *bb)* Schweigensystem; *bc)* graduelles System; *bd)* irisches graduelles System; *c)* ihre einheimische Geschichte; *ca)* die bezüglichen Regelungsverordungen; *cb)* Gestaltung der Anwendungsarten 465

B) *Die gesetzliche Regelung der Vollziehung der Freiheitsstrafe* 472

I. *Grundsätze* 472

1. Zielsetzungen 472
2. Forderung der Gerechtigkeit und Gesetzlichkeit 474
3. Geltung des Grundsatzes von Stufenfolge 476
4. Strafanstalten zur Vollziehung der Freiheitsstrafe 479

II. *Ordnung des Vollzugs der Freiheitsstrafe* 480

1. Forderungen, die für jede Stufe charakteritisch sind 480
a) Sicherung der Ordnung; *b)* Bewachung und Aufsicht der Verurteilten 481
2. Gemeinsame Kennzeichen des Gefängnisses und des verschärften Gefängnisses 483
a) Beschränkungen und eine höhere Stufe der Schärfe; *b)* Tagesordnung; *c)* Verbindung mit der Aussenwelt; *ca)* Korrespondenz; *cb)* Presse, Radio und Fernsehen; *cc)* Besuch 483

3. Wichtigere Unterschiede zwischen dem verschärften Gefängnis und Gefängnis 491

a) Aufwendung der freien Zeit; *b)* Gegenstände im Besitze der Verurteilten: *c)* Grösse der Summe, welche aus dem Verdienst der Verurteilten zu eigenen Zwecken anwendbar ist 492

4. Ordnung der beiden Stufen der Strafvollzugsarbeitsorte 495

a) gemeinsame Kennzeichen des Arbeitsortes für verschärften Strafvollzug und des Arbeitsortes für einfachen Strafvollzug; *b)* Ordnung des Arbeitsortes für verschärften Strafvollzug; *c)* Ordnung des Arbeitsortes für einfachen Strafvollzug 495

III. *Absonderung und Gruppierung der Verurteilten* 498

1. Absonderung der Verurteilten 499

a) auf Grund der einzelnen Stufen der Freiheitsstrafe; *b)* männliche und weibliche Verurteilte; *c)* jugendliche und erwachsene Verurteilte; *d)* kranke Verurteilte; *e)* die Mütter mit kleinen Kindern und die Schwangeren; *f)* Täter von Staatsverbrechen 499

2. Gruppenbildung der Verurteilten 500

a) Notwendigkeit der Gruppierung; *b)* Gesichtspunkte der Gruppierung 500

IV. *Pflichte und Rechte der Verurteilten* 503

1. Theoretische Standpunkte über die Rechtsstellung der Verurteilten 503
2. Die bezüglichen Verordnungen des Gesetzes 504

a) allgemeine grundsätzliche Bestimmung der Rechtsstellung der Verurteilen; *b)* Pflichte der Verurteilten; *ba)* Abbüssen der Strafe auf einem bestimmten Ort; *bb)* Pflicht der Einhaltung der Regeln und Verordnungen der Strafanstalten; *bc)* Pflicht der Arbeitsleistung; *bd)* Schadenersatzpflicht; *c)* Rechte der Verurteilten; *ca)* Rechtserklärungen der Verurteilten; *cb)* Beschwerderecht der Verurteilten und das Vorlegen der Ersuche; *cc)* Umgang der Verurteilten mit aussenstehenden Personen; *cd)* Aufwendung ihres Verdienstes; *ce)* Teilnahme in den selbsttätigen Organisationen; *cf)* Kostenlose ärztliche Besorgung; *cg)* besondere Berechtigungen der schwangeren Frauen und Mütter mit kleinen Kindern 504

V. *Arbeitseinsatz der Strafgefangenen* 517

1. Zwecke des Arbeitseinsatzes 517

a) Umerziehung der Strafgefangenen; *b)* Aufrechterhaltung ihrer körperlichen und geistigen Kräfte; *c)* Erwerben einer Fachgeübtheit 517

2. Zuweisung und Organisierung der Arbeit 521

a) Gesichtspunkte der Zuweisung; *b)* Organisierung des Arbeitseinsatzes 521

3. Arbeitszeit, Arbeitsschutz und Belohnung der Strafgefangenen 522

a) Arbeitszeit; *b)* Arbeitsschutz; *c)* Arbeitslohn 522

4. Fachausbildung der Strafgefangenen 526

VI. *Erziehung und Bildung der Verurteilten, sowie ihr Disziplinierung, Belobung und Begünstigungen* 527

A) *Erziehung und Bildung der Verurteilten* 527

Probleme im Zusammenhang mit der Erziehung der Verurteilten 527

a) die Erziehung als eine der Zwecke der Strafvollziehung; *aa)* Notwendigkeit der Erziehung; *ab)* Möglichkeit der Erziehung; *b)* Art und Formen der Erziehung; *ba)* individuelle und Gruppenerziehung; *bb)* Arbeitseinsatz; *bc)* institutionelle Bildung; *bd)* Entwicklung der Allgemeinbildung; *be)* Teilnahme an den selbsttätigen Organisationen; *c)* Formen der Bildung 527

B) *Disziplinierung, Belobung und Begünstigung der Verurteilten, Zwangsmaßnahmen während des Vollzugs der Freiheitsstrafe* 532

1. Disziplinarverantwortung der Verurteilten 533

a) Durchführung des Disziplinarverfahrens; *b)* Zweck und Maß der Disziplinarstrafe 533

2. Die Disziplinarstrafen 535

a) allgemeine Bemerkungen; *b)* Vollziehung der einzelnen Strafen; *c)* besondere Verordnungen 538

3. Lob und Begünstigungen 538

a) Bedingungen ihrer Anwendung; *b)* ihre Arten 538

4. Zwangsmaßnahmen 540

VII. *Vorbereitung der Befreiung; das Freisetzen* 541

1. Zurechtmachung zur Befreiung 541
2. Aufgaben im Zusammenhang mit dem Inarbeitsetzen und der Niederlassung des freigewordenen Verurteilten 542
3. Hauptaufgaben und Formen der Nachbetreuung 543

VIII. *Besondere Anordnungen für Jugendliche* 544

1. Strafvollzugsanstalten für Jugendliche und ihre Ordnung 544
2. Erziehung und Bildung der Jugendlichen 546

a) Beobachtung und Kennenlernen der Jugendlichen; *b)* Formen der Erziehung und Bildung; *c)* Begünstigung und Züchtigung 546

3. Freisetzung und Nachbetreuung der Jugendlichen 549

IX. *Durchführung der vorläufigen Festnahme* 549

1. Unterbringung der vorläufig Festgenommenen 550
2. Rechte und Pflichte der vorläufig Festgenommenen 550
3. Sicherung der Ordnung und Disziplin 552

X. *Gemischte und inkraftsetzende Anordnungen* 552

98055

Kiadványszám: K–2950
Formátum: B/5 – Ívszám: 50,4 (A/5) ív – Példányszám: 1500
Nyomdába adva: 1970. I. 10. – Imprimálva: 1970. VIII. 7. Megjelent: 1970. X. 15.
Ez a könyv 5601-54 és 5602-55 szabvány szerint készült – KG–1589–k–7073
70-197 – Szegedi Nyomda